

51647

51647

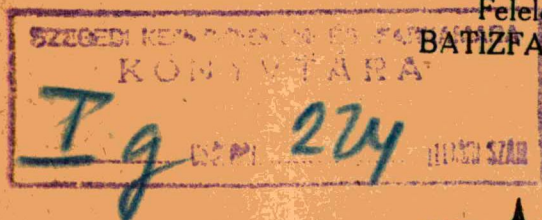
DÉLVIDÉKI SZEMLE

I. évfolyam

Szerkeszti
KOLTAY-KASTNER JENŐ

Felelős kiadó
BÁTIZFALVY JÁNOS

Szeged
1942

KIADJA A HORTHY MIKLÓS-TUDOMÁNYEGYETEM
BARÁTAINAK EGYESÜLETE

51647

A Délvidéki Szemle alapítói és támogatói 1942-ben

Szeged szabad királyi város
M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi
Minisztérium
M. Kir. Horthy Miklós-Tudomány-
egyetem Tanácsa
Délmagyarországi Magyar Köz-
művelődési Egyesület
Gróf Zichy Gyula kalocsai érsek
Dr. moóri Glattfelder Gyula csa-
nádi püspök
Kecskemét thj. város
Magyarokanizsa megyei város
Magyar Nemzeti Bank
Szegedi Kenderfonógyár
Magyar Kender-, Len- és Juta-
ipar Rt. Ujszeged
Szegedi Kereskedelmi és Iparbank
Szeged-Csongrádi Takarékpénztár
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank
Magyar-Olasz Bank
Dr. Ertl János jutágyára Buda-
pest
Pannónia Kender- és Lenipar Rt.
Budapest
Kokron József és Fiai cég, Hód-
mezővásárhely

Szeged-Belvárosi Egyházközség
Dr. vitéz Matolcsy Károly egye-
temi magántanár, főorvos
Kecskemét
Dr. Bugyi István egyetemi magán-
tanár, igazgató-főorvos Szen-
tes
Dr. Famler Gusztáv ügyvéd, Kula
Fakó Harisnya és Trikógyár, Sza-
badka
Ketting Lajos nagykereskedő
Haas Fülöp és Fiai Cég
Szegedi Kereskedelmi és Iparka-
mara
Szegedi Közúti Villamos Vaspá-
lya Rt.
Szegedi Központi Gáz- és Villa-
mossági Rt.
Szegedi Ipartestület
Bruckner Ede vaskereskedő
Danner Péter Fia-cég
Faludi Jenő malomtulajdonos
Kurucsev Sándor nagykereskedő
Lippay Imre fakereskedő
Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.
Nemzeti Hitelintézet Rt.

Szerkesztő bizottság

BALÓ JÓZSEF
BALOGH ÁNYOS
BANNER JÁNOS
BATIZFALVY JÁNOS
BARTUCZ LAJOS
EPERJESSY KÁLMÁN
FERENCZI ISTVÁN
HALASY-NAGY JÓZSEF

— HERMANN EGYED
KERÉNYI KÁROLY
KOGUTOWICZ KÁROLY
KOZÁKY ISTVÁN
SCHMIDT HENRIK
SÍK SÁNDOR
SZÓGI ENDRE
SZENT-GYÖRGYI ALBERT

A Délvidéki Szemle munkatársai 1942-ben

Aldobolyi Nagy Miklós
Alpár Gyula
Bálint Sándor
Banner János
Bartucz Lajos
Berky Imre
Birkás Géza
Bognár Cecil
Bornemisza Félix, vitéz
Bruckner Győző
Csuka János
Degregorio Ottone
Dorogi Imre
Eperjessy György
Eperjessy Kálmán
Fayer Márta
Ferdinándy Mihály
Fröhlich Pál
György Lajos
Hadrovics László
Halasy-Nagy József
Hermann Egyed
Hóman Bálint
Horváth Barna
Imre Sándor
Juhász Kálmán
Katona Imre
Kettunen Lauri
Kiss Sándor
Koltay-Kastner Jenő
Kogutowicz Károly
Kozáky István
Krammer Jenő

Kun Molnár Sándor
Lévay Endre
Madácsy László
Megyer József
Mester János
Muntyán István
Nagy Leopoldina
Ortutay Gyula
Pável Ágoston
Polácsi János
Pozsonyi Zoltán
Purjesz Béla
Rátkai László
Sáfrán György
Sándor István
Sík Sándor
Steuer György
Szabó Pál Zoltán
Szabolcsi Gábor
Szalay László
Széchenyi István
Szinyei Merse Jenő
Szörényi József, vitéz
Szűcs József
Temesváry József
Tóth János
Vajtai István
Vándor Gyula
Varga József
Vinkler László
Zalka Ödön
Zempléni Fodor József

TARTALOM

Tanulmányok

Oldal

Aldobolyi Nagy Miklós: Talajtérképezés a Délvidéken . . .	194
Bálint Sándor: A néprajzi kutatás délvidéki feladatai . . .	72
— A szeged-alsóvárosi templom kegyképe . . .	233
Banner János: Régészeti feladatok a Délvidéken . . .	45
— A kökénydombi Vénus . . .	458
Bartucz Lajos: Török Aurél és a magyar fajkutatás . . .	10
— A magyar típus Szent István korában . . .	353
Birkás Géza: Jean de Bonnefon . . .	169
Bognár Cecil: Felelősségérzés . . .	125
Bornemisza Félix, vitéz: Délvidék kikötője . . .	271
Bruckner Győző: Az atomtól a kémiai szintézisig . . .	85
Csuka János: Délvidéki városaink . . .	121
— Névvegyelemzés . . .	328
Dorogi Imre: A Nemzeti Pantheon szobrai . . .	279
Eperjessy György: A kőolaj mint világhatalom . . .	407
— Az aluminium jelentősége napjainkban . . .	515
Eperjessy Kálmán: A Délvidék magyarsága . . .	33
Ferdinandy Mihály: Kultúra, sors és tudomány . . .	41
Fröhlich Pál: A magyar fizikai kutatás útja . . .	452
György Lajos: Az erdélyi magyarság . . .	113
*Hadrovics László: Magyarország és a szerb művelődés . . .	372
Halasy-Nagy József: Táj és egyetem . . .	15
— Optimizmus és pesszimizmus . . .	216
— Apák és fiak . . .	464
Hermann Egyed: Ferenc József és 1849 október 6. . .	92
* — Magyarok és délszlávok . . .	237
Hóman Bálint: Művelődési központok . . .	259
Horváth Barna: A láthatatlan ember . . .	226
Imre Sándor: A mai ember benső élete . . .	310
Juhász Kálmán: Népeségi eltolódások a Délvidéken a török hódoltság korában . . .	177

	Oldal
Kettunen Lauri: <i>Mannerheim</i>	257
Koltay-Kastner Jenő: <i>Utak és célok</i>	3
— Nagy Lajos és a római néptribun	288
Kogutowicz Károly: <i>A Duna</i>	275
Krammer Jenő: <i>A felvidéki magyarság</i>	99
— <i>A nyolcvanéves Gerhart Hauptmann</i>	523
* Lévy Endre: <i>Bunyevácok magyar földön</i>	161
— <i>A hajdujárasi szigetmagyarság</i>	320
Madácsy László: <i>Juhász Gyula a magyar irodalom tanára</i>	325
Megyer József: <i>A legújabb magyar klasszikus (Babits Mihály)</i>	314
— <i>Korunk költője (Mécs László)</i>	401
— <i>A piaristák és a Délvidék</i>	470
Muntyán István: <i>A Nottér emlékkönyv</i>	417
Ortutay Gyula: <i>Tessedik Sámuel</i>	209
* Pável Ágoston: <i>Szibinyánin Jankó</i>	223
* — <i>Hegedűs a poklok kapujában</i>	332
Polácsi János: <i>A bogojevói magyarok származási helye</i>	427
Pozsonyi Zoltán: <i>A mai német építőművészet</i>	142
Purjesz Béla: <i>A festékek az élők világában</i>	382
Sáfrán Györgyi: <i>Reményik Sándor sorsvállaló magánya</i>	361
Sándor István: <i>Széchenyi</i>	76
— <i>Móricz Zsigmond világa</i>	505
* Sík Sándor: <i>A művészi önérzet</i>	65
Steuer György: <i>A summásmunkások megmentése</i>	476
Szabó Pál Zoltán: <i>A japáni és az angolszász nép</i>	145
— <i>Szeged és a Balkán</i>	305
Szabolcsi Gábor: <i>Bunyevác népballada Izabella királynéről</i>	29
Szalay László: <i>A mai német mérnökképzés</i>	421
Széchenyi István: <i>Szeged és a Délvidék</i>	5
Szinyei Merse Jenő: <i>Megemlékezés gróf Klebelsberg Kunoról</i>	449
Tóth János: <i>Az alföldi magyarság háza</i>	132
Vajtai István: <i>A magyar paraszt legszerényebb ábrázolója</i> (Tömörkény István)	264
Varga József: <i>Szeged és a Délvidék</i>	497
* Vinkler László: <i>Aba-Novák Vilmos</i>	20
Zalka Ödön: <i>A rákbetegségről</i>	182

Figyelő

* Bálint Sándor: <i>A szegedi néprajz</i>	153
— <i>Hunyadiak ligete?</i>	431
Banner János: <i>Szeged kövei</i>	530
Degregorio, Ottone: <i>Olasz Szemle</i>	206
Halasy-Nagy József: <i>Gyomlay Gyula (1861—1942)</i>	528
* Lévy Endre: <i>A szerb kultúrélet revíziója</i>	391
„Kalangya” <i>a Délvidéki Szemléről</i>	340
Krammer Jenő: <i>Dugonics-kiállítás Szegeden</i>	531
Kun Molnár Sándor: <i>Az alsóvárosi ferencesek</i>	433
Sándor István: <i>A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség beszámolója</i>	105

VI.

	Oldal
Szabó Pál Zoltán: Doroszló és Sztapár szövetsége	207
Temesváry József: Szeged képzőművészete	293
X Vándor Gyula: Mile Budak, a horvát újjászületés írója	56
X — Germán származásúak-e a horvátok?	159
X — Új horvát életrajzi regények	200
X — A mai Horvátország	295
X — Horvátország kulturális kapcsolatai a környező álla- mokkal	333
— Zágrábi szabadtéri ünnepi játékok	480

Tápé

Katona Imre: Mesegyűjtés. 1. Átkozot. pipőretyúk	341
2.	342
3. Valaki bácsi	343
4.	393
5.	438
6. Morgó vitéz	484
7.	533
Kiss Sándor: Mit tudunk Tápéről?	251
Ortutay Gyula: A tápéi gyűjtés	250

Új könyvek

Aldobolyi Nagy Miklós: A Zsitvaszög tájnépesedése. 1942. (Szabó Pál Zoltán)	255
Bánics Milán: Agonija Jugoslavije. Beograd: 1941. (Jugo- szlavia haldoklása) (Lévay Endre)	488
Bognár Cecil: Mi és mások. Bp.: 1941. (Az emberismeret mű- vészete) (Fayer Márta)	112
Braun, M.: Die Slawen auf dem Balkan. Leipzig: 1941. (Eper- jessy Kálmán)	246
Cifalino, Giov.: La fortuna di Petőfi in Italia (Petőfi-kultusz Olaszországban). Klny. Corvina. 1942. 2. sz. (Vándor Gyula)	399
Croiset, M.: A görög kultúra. (Nyugati művelődésünk görög alapjai.) Bp.: 1942. (Mester János)	387
Csabai István: Az impresszionizmus kora. Bp.: 1942. (Dorogi Imre)	350
Csuka János: Kisebbségi sorsban. Szabadka: 1941. (Sándor István)	52
Dugonics András: Téténynek ékessége. Szeged: 1942. (Rátkai László)	255
Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. Bp.: 1941. (Madácsy László)	346
Eickstedt, E.: Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit. 2. Aufl. 1-2. Bd. Stuttgart. (Bartucz Lajos)	351
Falu Tamás: Járásbíróék. Bp. é. n. (Vajtai István)	540
Féja Géza: Magyar irodalomszemlélet. Bp.: 1942. (Lévay Endre)	443

Gábor Áron: <i>Magyar haditudósító túl a Sztalin-vonalon.</i> (v. Szörényi József)	344
Gál István: <i>Magyarország és a Balkán.</i> Bp.: 1942. (Vándor Gyula)	348
Halasy-Nagy József: <i>A politikai tudományok kezdetei.</i> Bp.: 1942. (Berky Imre)	111
Halasy-Nagy József: <i>Történeti bevezetés a filozófiába.</i> Bp.: 1942. (Berky Imre)	535
Hertelendy István: <i>Színészek.</i> Bp.: 1942. (Rátkai László)	537
Ignác Rózsa: <i>Született Moldovában.</i> Bp.: 1942. (Lévay E.)	447
Juhász Gyula: <i>Tömörkény István élete és művei.</i> Szeged: 1941. (Zempléni Fodor József)	256
Keiter, Fr.: <i>Kurzes Lehrbuch der Rassenbiologie u. Rassenhygiene für Mediziner.</i> Stuttgart: 1941. (Bartucz L.)	302
Kerékgyártó János: <i>Két lélek.</i> Bp. (Vajtai István)	492
Kisebbségi Körlevél. Pécs: 1942. VI. évf. 4—5. sz. (Vándor Gyula)	536
Kiss Lajos: <i>A szegény ember élete.</i> (Banner János)	109
Koltay-Kastner Jenő: <i>Olasz-magyar művelődési kapcsolatok.</i> Kincsestár. (Degregorio Ottone)	300
Kovrig Béla: <i>Embersors a szovjetéletben.</i> Bp.: 1941. (Alpár Gyula)	247
Lyka Károly: <i>Magyar művészet 1800—1850.</i> Bp. (Dorogi Imre)	352
<i>Magyar-olasz hatás a Balkánon.</i> Írták: Gáldi L., Hadrovics L. és Kardos T. Balkán füzetek. 2. Bp. 1942. (Vándor Gy.)	398
<i>Magyarság (A) és a szlávok.</i> Szerk. Szekfű Gyula. Bp.: 1942. (Vándor Gyula)	397
Mátyás Ferenc: <i>A falu küldöttje.</i> Bp. (Zempléni Fodor József)	300
Megyer József: <i>Babits Mihály.</i> Szeged: 1942. (Madácsy László)	302
Milutinovics M.: <i>Madjarszki u 3000 recsi.</i> Ujvidék. 1—6 füz. (Vándor Gyula)	539
Mussolini, Benito: <i>Brunoval beszélgetek.</i> Ford. Widmar Antonio. Bp.: 1942. (Koltay-Kastner Jenő)	351
Müller, S. v.: <i>Die Sowjetunion.</i> Hamburg. (v. Szörényi J.)	345
<i>Német (A) irodalom kincsesháza.</i> Szerk. Keresztury Dezső. Bp.: 1942. (Krammer Jenő)	445
Prinz Gyula: <i>Erdély.</i> Pécs. é. n. (Nagy Leopoldina)	249
Prohászka Lajos: <i>A vándor és a bujdosó.</i> Bp.: 1941. (Szűcs József)	301
Reimers, Erich: <i>Das neue Jugoslawien.</i> Leipzig: 1939. (Eperjessy Kálmán)	244
Révay József: <i>Ókori író és mai olvasó.</i> Parthenon-tanulmányok. 2. Bp.: 1942. (Megyer József)	536
Révy Kornél: <i>Magyar breviárium.</i> Bp.: 1942. (Madácsy L.)	493
Ruzicska Pál: <i>Az olasz irodalom kincsesháza.</i> Bp. (Degregorio Ottone)	304
Sjöberg, V.: <i>Der Angriff auf die Flanke der Welt.</i> Berlin—Lpz. 1941. (v. Szörényi József)	345

VIII.

	Oldal
Szabó Pál: <i>Mi lett a szocializmusból?</i> Bp.: 1941. (v. Szörényi József)	344
Szántó György: <i>Hajdútánc</i> . 3 köt. Bp.: 1942. (Vándor Gyula)	349
Szeged városfejlesztési terve. Összeállította: Pálffy-Budinszky Endre. Szeged: 1942. (Tóth János)	399
Szekfű Gyula: <i>Állam és nemzet</i> . A Magyar Szemle könyvei. 17. Bp.: 1942. (Eperjessy Kálmán)	490
Szlovákiai Magyar Irodalmi Füzetek. Szerk. Esterházy János és Aixinger László. 1942. (Krammer Jenő)	440
Sztojanoff, Borisz: <i>Sztalin a vörös cár</i> . (v. Szörényi József)	344
Szuomi harca az otthonért, hitért és hazáért 1939/40. (Nagy Leopoldina)	448
Thierfelder, Fr.: <i>Schicksalsstunden des Balkans</i> . Wien—Lpz. 1941. (Eperjessy Kálmán)	245
Thyde Monnier: <i>Folyam</i> . Ford. Sötér I. Bp.: 1942. (Krammer Jenő)	538
Weinert, H.: <i>Entstehung der Meschenrassen</i> . Stuttgart: 1941. (Bartucz Lajos)	303
Zágrábi Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesületének Értesítője. Zagreb: 1940. (Sándor István)	53

Élet és kultúra

Színház (Spectator)	494, 541
Zenei életünk (Kozáky István)	495, 543
Művészet (Dorogi Imre)	544

DÉLVIDÉKI SZEMLE

SZERKESZTIK:

KOLTAY-KASTNER JENŐ és SÁNDOR ISTVÁN

JANUÁR—FEBRUÁR

Utak és Célok	KOLTAY-KASTNER JENŐ
Szeged és a Délvidék	SZÉCHENYI ISTVÁN
Török Aurél	BARTUCZ LAJOS
Táj és egyetem	HALASY-NAGY JÓZSEF
Aba-Novák Vilmos	VINKLER LÁSZLÓ
Bunyevác népballada Izabella királynéről	SZABOLCSI GÁBOR
A Délvidék magyarsága	EPERJESSY KÁLMÁN
Kultúra, sors és tudomány	FERDINANDY MIHÁLY
Régészeti feladatok a Délvidéken	BANNER JÁNOS
Könyvek a délvidéki magyarság húsz esztendejéről	SÁNDOR ISTVÁN
Mile Budak a horvát ujjászületés írója	VÁNDOR GYULA

FELELŐS KIADÓ: BATIZFALVY JÁNOS.

I. ÉVF.

1942

1-2. SZÁM

Utak és célok.

EGY ÚJ folyóirat megindítása a mai viszonyok között nagy felelősségvállalást jelent. Európa s a világ ég körülöttünk, hazánk súlyos erőfeszítés óráit éli, magunkat is az élet váratlan problémák elé állított. Igazolja-e mondanivalónk vállalkozásunkat?

A nagy magyar Alföld szívében Szeged a maga egyetemével egy külön táj középpontjának kell hogy érezze magát. A külön tájegység a gondok és feladatok különlegességét vonja maga után a nemzet határain belül. Elég az öntözés és ármentesítés, a tüdővész elleni küzdelem és néphigiéne, a legtisztábban megőrzött magyar fajiság összetétele, szokásai és lelki mivolta kérdéskomplexumaira utalni, melyek a helyi viszonyokkal való állandó kapcsolat nélkül meg nem vizsgálhatók. A felszín alatt pedig megbújik a geológia és népvándorláskori történet ezer titka, mely megduzzasztja a mai természemet és megszínesíti a jelen életformákat. Ezeket és más velük összefüggő kérdéseket a gyakorlati vitáknak és a jelenségek pusztá leírásának síkjáról az elmélet okokat feltáró, rejtett összefüggéseket kitapogató és jövő következményeket megsejtő magasabb szintjére emelni: nemcsak lehetőségeket, de köteleességeket is szab egy tájegység szellemi vezetői elé. E törekvésünk már magában hordja azt a következtetést, hogy nem a partikularizmus és regionalizmus szemszögéből akarjuk vizsgálni a mi különleges problémáinkat. Hiszen legmagasabb megnyilatkozásában, az irodalomban, a Tömörkény, Juhász Gyula vagy Mórá Ferenc által kifejezett táj lelkisége általában magyar, sőt általában európai értéket nyer; s a szegedi paprikának is vannak világkapcsolatai.

Folyóiratunk címe és első számának tartalma azonban ennél tágabb kiindulási programmot hangsúlyoz ki. Úgy érezzük ugyanis, hogy a magyarságon belül főleg és elsősorban Szegedre hárul a feladat, hogy a most visszacsatolt Délvidéket a régi és megszokott nemzeti egységbe ölelje. Alföldünk elhatároló természeti akadályok nélkül folytatódik a Bácskában, ha ennek földje, népessége, lelki beállítottsága különbözik is az övétől. Magyarság és nemzetiség mindég kiegészítő elemek voltak több mint ezeréves nemzeti létünkben. Visszatért fajtestvéreink mellett, akik két évtizedes idegen uralom alatt keményen meg tudták védeni a maguk eszmei tulajdonát, szeretnők, ha a nemzetiségek is hallatnák őszinte szavukat folyóiratunk lapjain.

De a Bácskán keresztül a magyar alföld szabad kitekintést nyert a Balkán felé is és így, hitünk szerint, magától adódik az a feladat, hogy egy szegedi folyóirat déli szláv szomszédaink szellemi

életének megfigyelésével vegyítsen új hangot folyóirataink együttesébe. A magyar Délvidék egyrészt mindég hősi védekezést hordott hagyományaiban a Balkán betörései ellen, másrészt vele és a Nyugat felé rajta keresztül kapcsolatokat is képviselt és közvetített. Nem felejtethjük el, hogy Nagy Lajos korától kezdve a régi magyar Délvidéken keresztül szüremlettek be először Dalmácián és Horvátországon keresztül a humanizmus és renaissance éltető nedvei hazánk kultúrájába. A firenzei származású Ozorai Pipo temesi ispán, akitől talán Hunyadi János tanulta a hadviselés művészetét, adott nálunk először példát az olasz újjászületés európai életstílusára. Zrednai Vitéz János és Janus Pannonius a délvidék szülöttei, s Giovanni Boccaccio Vitéz Franciskója mint Zrbernik vár ura érkezik a Délvidéken keresztül Béla király budai udvarába. Ez újból figyelmeztet európai távlatok kínálkozására, s arra, hogy a humanista köztársaság szabad véleménynyilvánítását ne kössük meg egy bizonyos tudományos módszer vagy irodalmi hitvallás kizárólagosságával.

Ilyenek az utak, melyeken járni és a célok, melyek felé haladni akarunk. A szellemet pedig városunk egyetemének névadó pátronusa és az általa Szegedről kiindult magyar újjászületés szabja meg. Benne keresetlenül egyesül: táj, magyarság, európaiság.

KOLTAY-KASTNER JENŐ.

Szeged és a Délvidék.

HA MANAPSÁG Délvidékről beszélnek, Szegedet általában nem szokták beleértetni. A Délvidék elnevezése különben is mindig határozatlan, ingadozó fogalom volt. II. Ulászló király III. dekrétumának 13. cikke, midőn a Délvidékről beszél, ide tartozóknak sorolja fel Pozsega, Valkó, Szerém, Bács, Csongrád, Csanád, Torontál, Arad, Temes és Békés vármegyéket. Ellenben az 1525. évi rákosi országgyűlési végzések 36. cikke a Délvidék vármegyéit már csak Temes, Torontál, Bács, Valkó, Szerém és Pozsega vármegyékben jelöli meg.

A mohácsi vész után sokat változott a helyzet, a 48-as szabadságharc után is, de a 67-es kiegyezés utáni béke években is különböző területeket értenek a Délvidéken. A „Délmagyarországi Tanító Egylet“ például csak Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyéből rekrutálja tagjait a 80-as években, de a körülbelül ugyanaz időben alakult Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat már a Maros-Tisza-Duna közének történelmi és régészeti szempontból való felkutatását tűzi ki céljául, tehát szerinte ez a Délvidék.

Szeged az Ulászló féle dekrétum óta soha nincs benne a Délvidéknek nevezett területben, de az kétségtelen, hogy a Délvidékkel mindig szoros kapcsolatot tartott s mind Szeged hatása a Délvidékre, mind a Délvidéké Szegedre, mindig érezhető volt.

Az Árpádok korából szinte semmi emlékünkhöz nincs, de annyit mégis tudunk, hogy az időben a plébániatemplomok mellett létesült úgynevezett fái iskolákon kívül, amelyekben a hittanon, az egyházi énekeken és az isteni tiszteleteknél való segédkezésén kívül csak az írást-olvasást tanították, Szegednek középiskolája is volt. Szeged volt ugyanis az egyházi igazgatásnak, mint a Bácsi egyházmegye egyik főesperességének székhelye, egyébként is kiterjedtebb vidék központja, s mint ilyen, el volt látva nemcsak a helyi, hanem a vidék igényeinek kielégíthetése céljából szükséges közművelődési intézményekkel is. Ez legalább is feltehető. A praemontreieknek az időben klastromjuk volt Szegeden s minthogy ők különösen tanítással és a tudományok terjesztésével foglalkoztak, valószínű, hogy a Praemontreiek zárdájával volt kapcsolatos az Árpádok korabeli középiskola Szegeden. De volt Szegeden az Árpádok korában a domonkos, a karmelita, a ferences és minorita szerzeteseknek is konventjük. Nem valószínű, hogy ennyi egyházi testület Szegeden való működése idején a plébániák mellett kis iskolákon kívül más, középiskola-szerű intézmény a városban ne lett volna. Ehhez hasonló nyomokat Bácska mai táján nem találunk, —

s így valószínűnek kell tartanunk, hogy az a tanulni akaró ember, aki Bácskából kikerült, itt végezte tanulmányait s a szegedi hatást magával vitte Bácskába.

A Hunyadiak korában Szeged hasonlóan gazdag volt intézményekben s hatása a déli területekre határozottan erős volt. Történelmi tény, hogy mikor Hunyadi János a királytól és országnagyoktól elhagyatva egyedül készült a török ellen, Szegeden táborozott s Kapisztrán János itt szedett össze 60.000 főnyi csapatot, melynek egyrésze a szegedi diákságból került ki. A szegedi hajósok adták a gályáknak nagy részét, melyekkel Hunyadi Nándorfehérvár alá ment és a nándorfehérvári diadalt a török felett kivívta.

Itt a Délvidékért nem kis mértékben vérzett az akkori Szeged népe.

A mohácsi vész után a kipusztított falvak népe javarészt ide menekült, Szegedre. Igaz, hogy a század vége fele már Szegeden is majdnem minden veszendőbe indul, ami magyar, csak a ferences barátok tudják még tartani — úgyahogy — alsóvárosi iskoláikat.

A török hódoltság megszűnte után hosszú ideig Szegednek is küzdenie kell a maga magyarságáért. Ide is idegen ajkúakat telepítenek, de ezek lassanként beolvadnak s a 48-as szabadságharc során már egységes Szeged magyarsága s már ekkor érzik a hatása újból a Délvidéken. Ez időben, sőt már pár évtizeddel előbb kisebb kirajzások történnek a szegedi törzslakosságból az árvizek és tűzvészek idején a délvidéki területek felé és ez a kisebb-nagyobb, de mindenkor színmagyar tömeg jelentősen megváltoztatja a táj néprajzi képét.

A mult század utolsó évtizedeiben és a század első éveiben mindjobban erősödik Szeged hatása a Délvidék felé. A szegedi ipar munkája mind nagyobb arányban talált délben piacot s ez a munka valóban dicsérte mesterét.

A szegedi vásárok kézműipari piaca, de a lábasjóságok és gabona piacai is rendkívül látogatottá váltak és a Délvidék minden részéből nagy előszeretettel keresték fel a szegedi mestereket.

A délvidékiek legnagyobb része Szegeden iskolázta gyermekeit.

Amig szinte az egész Alföldön s az egész Délmagyarországon csak Szegednek volt gimnáziuma, azt mondhatnók talán, hogy a kényszer terelte őket ide. De még akkor is, amikor Temesvárott, majd Szabadkán, azután pedig Ujvidéken, Zomborban, Zentán és Versecen is középiskolák állítottak fel, a szülők Szeged tanintézeit igen nagy számban keresték fel gyermekeikkel.

Jó ideig a szegedi liceum volt a délvidéki ifjúság egyedüli Alma Matere, ahol a piarista atyák vezetése alatt nemcsak alapos kiképzést nyertek az azidőbeni tudományokból, de ezenkívül Szeged színmagyar és igazán hazafias szellemű polgárságának lelkületét is annyira átvették, hogy idegen fajú és nemzetiségű voltuk dacára a déli részekben, vagy bárhol az országban, tántoríthatatlan hű fiaiként működtek az országnak. Nem túlzás, hogy azon szerbek és románok között, akik a magyar haza iránt hűek maradtak, akik a magyarsággal rokonszenveztek és az idegen imperium során sem vonták meg a magyarságtól, annak irodalmától és művészetétől azt

a pártfogást, melyet azidőben kockázatok nélkül adni lehetett, a szegedi gimnázium neveltjei majd mind ott voltak.

Volt idő, amikor évenként legalább 2.000 idegen nemzetiségű délvidéki fiú tanult itt Szegeden. Elsősorban természetesen a svábok, akik külön internátust alapítottak gyermekeik részére, — de szerbek és románok is.

Elsőnek alakul meg ezen fiúk részére Szegeden Gertyámos szintiszta német lakosságának akaratából a Kálvária utca 10. szám alatti Gyertyámos községi konviktus.

Nem volt ez elszigetelt jelenség és azidőben Bácska és Bánát egész svábsága nem Temesvárra, de Szegedre küldi fiait iskolába, ahol magyarul és magyar szellemet tanulnak. Maga a Temesvárott székelő *Südungarischer Bauern Verein*, valamint a Karánsebesen székelő bánáti vagyónközösség vezetősége Szegeden állít fel internátusokat, mert itt akarja iskoláztatni gyermekeit. — Sőt egy Kaufmann nevű német házaspár 160 hold földet hagy arra a célra, hogy sváb gyermekeket Szegeden taníttassanak.

Megalakul a *Délvidéki Földművelők Egyesületének* konviktusa, mely 160 tanuló fogad be, majd Szentháromság utca 9. szám alatt a második és Kossuth utca 20. szám alatt a harmadik gyertyámosi konviktus, mindkettő 80—80 növendék befogadására.

Ezután nyílik meg Boldogasszony sugárút 2—4. szám alatt a *Dél-magyarországi Magyar Közművelődési Egyesület* (DMKE) középiskolai internátusa 180 növendék számára, s röviddel utána a bánáti vagyónközösség újszegedi internátusa 200 fiú és 200 leány befogadására. Ebben már nemcsak német, de szerb ajkú növendékek is voltak.

A Tisza Lajos körúton épült a Bohn-féle diákotthon 240 középiskolás diák részére és kezdettől fogva megvolt a tanítóképző és ennek külön internátusa. Mindezeket szinte száz százalékgig a Délvidék gyermekei töltik meg és pedig csak kisebb számban magyar fiúk, legnagyobb részben délvidéki svábok és a béke utolsó éveiben már szép számmal délvidéki szerbek is.

Külön meg kell emlékeznünk a szegedi kir. kat. Tanítóképzőről és ennek internátusáról.

Ezt a tanítóképzőt még V. Ferdinánd király 1842. december 22.-én kelt rendelete hívta életre, aki őt tanítóképző felállítását rendeli el Magyarországon és ezek közül az egyiknek székhelyéül Szegedet jelöli ki. A képző helyiségét a városnak kellett biztosítania és a város ki is vette a Csajkovszky-féle házat (mai Boldogasszony sugárút 3. számú ház). Itt nyílt meg az első szegedi tanítóképző 1844. október hó 13.-án.

Ez a tanítóképző, melynek eredetileg két tanára és egy igazgatója volt, harminchárom növendékkal kezdte meg két éves tanfolyamú működését s ebből fejlődött ki a mai királyi katolikus tanítóképző intézet. A Délvidék ifjúsága, mely tanítói pályára készült, javarészen itt végezte a tanítóképzőt. Ez az intézet készítette elő a Délvidék fiatalságát a nemzetnevelés alsófokú munkájára és nem vallott vele szégyent.

A fiúk, akik itt tanultak és itt végeztek, akár a tanítóképzőben, akár más iskolákban, soha nem tudták többé kivonni ma-

gukat a szegedi élet és a szegedi lelkület hatása alól. Az egy tömbben élő, több, mint százezer főnyi magyarság igazán lelkes élete, az a szeretet, amellyel ez a magyarság a közéje kerülő nemzetiségi fiúkat fogadta, dédelgette, sokszor valósággal becézte, nem tudott nyomtalanul elmúlni az ifjú lélek felett és ha megmaradtak is sváboknak vagy szerbeknek, de lelkük átitatódott és megtelt a magyarság iránti szeretettel, a magyarok közti élet jóságának érzésével, átszövődött magyar kultúrával, magyar szokásokkal; mindnyájan megmaradtak a mi fajunk barátainak, ha ugyan tökéletesen be nem olvadtak közénk.

De nemcsak az itt működő nagyszámú iskolák, a nagyszámban lévő polgári iskolák, a gimnáziumok, a kereskedelmi iskolák, a reáliskolák, az ipariskolák, a leánynevelő intézetek voltak hatással a boldogult békeévek utolsó négy-öt évtizedében a Délvidék felé, de hatással voltak Szeged egyéb intézményei is.

Ilyen volt például a színház.

Akik Szegedre bejöttek, márpedig társaságok és családok egész sora járt be Szegedre, ha azért jöttek is, hogy hivatalos vagy üzleti ügyeiket elintézzék, csak elmentek a szegedi színházba, ahol magyar előadásokat láttak és élveztek. Így és itt ismerkedett meg a Délvidék a magyar színészettel.

A nagy tömegekben Szegeden tanuló gyermekek szülei, ha iskolázó fiuk látogatására jöttek, a peres ügyeiket szorgalmazó vidékiek, a családi vagy üzleti ügyeiket rendező déliek, még ha idegen ajkúak voltak is, a városban megfordulva, csak felkeresték a szegedi színházat, melynek e vidéken páratlanul szép épülete is vonzott. Innen rajzottak ki a Délvidékre az első kisebb színésztársaságok előadások tartására és mindezeknek eredménye az volt, hogy a millenáris évek idején az önálló délvidéki színészet megindulhattott hódítani a magyar szónak és hirdetni a magyar szeretetet.

Nem jelentéktelen a szegedi sajtó szerepe sem a Délvidék életében. Volt idő, mikor az egész délvidéknek egyetlen magyar hírlapja sem volt s a Szegeden 1859-ben megindult Szegedi Híradó volt egyúttal a délvidéki magyarság orgánuma is. A bánáti részekről eltekintve Szabadkáról, Kanizsáról, Óbecséről, Ujvidékről és Zomborból ez a lap közölt rendszeres tudósításokat, de hozott tudósításokat más helyekről is. Ebben a lapban tárgyalták le a bácskai városok közművelődési, nemzetiségi, színészeti és más közérdekű ügyeit. A régi híradó buzdította a Délvidék magyar lakosságát magyarságának, nyelvének megőrzésére, érdekeinek oltalmazására, sőt ennek a lapnak hatása alatt alakultak meg a Délvidék városaiban is egymásután a helyi lapok.

Amikor pedig már a Délvidék helyi lapjai is megvoltak, akkor is innen terjedt a Szegedi Friss Ujság, mint a Délvidéken megjelenő első krajcáros napilap s vitte szét a riportszerű tudósításokon kívül a magyar szellemiséget is a Délvidék egyrészébe.

A honvédség felállításával a honvédség kötelékébe a Délvidék nemzetiségi lakosságából is soroztak ujoncokat. Ezek Szegeden szolgáltak s csak természetes, hogy szolgálati idejük alatt nemcsak

megtanultak, — ha még nem tudtak volna, — magyarul, de meg is szerették a szegedi magyarságot.

A szegedi kereskedésekben és üzletekben a segédszemélyzetnek több, mint fele délvidéki sváb és szerb származású személy volt, akik majdnem kizárólag azért jöttek Szegedre, hogy magyarul tanuljanak s az itteni híres műhelyekben és üzletekben tökéletesítsék ipari vagy kereskedői tudásukat.

Természetes, hogy ezek a fiúk nem tudták magukat kivonni a szegedi hatás alól. Visszatérve a Délvidékre más szemmel nézték a magyarságot, mint azelőtt. Amikor pedig a *Kereskedelmi és Ipar-kamarát* itt állították fel, s Szeged lett az ítélőtábla székhelye is, központja lett ez a város Torontál és Bács megyéknek s ide kellett akarva, nem akarva a két vármegye egész területének járnia. Az idegen nemzetiségűeknek ez az érintkezése Szegeddel pedig soha sem volt hatás és eredmény nélkül.

A századforduló körül már megkezdí munkáját a Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület (DMKE) is és elárasztja népkönyvtárakkal a Délvidék főleg nemzetiséglakta részeit. Előadásokat tart, szervez s új lendületet igyekszik vinni a magyarság életébe. Nem rajta múltott, hogy a háború szerencsétlen vége és a trianoni szerződés derékban törte ketté ezt a munkát, melyet most a Délmagyarországi Közművelődési Szövetség folytat. Trianon után a DMKE. népkönyvtárai elveszték, s a DMKE. működése új irányba terelődött. Ettől kezdve a délvidéki magyar fiúk részére igyekezett lehetővé tenni a Szegeden való tanulást, főleg az egyetemen, hogy itt végezve és szülőföldjükre visszatérve legyenek soha el nem némítható harcosai a magyar életnek.

Ma Szeged hatásának dél felé még erősebbnek kell lennie. A középiskolákon kívül most itt van az egyetem. Ez az egyetem nemcsak Szegedé, de az egész Délvidéké. Hivatása több, mint tudomány, terjesztés. Hivatása a tudományon keresztül a magyar élet számára való térhódítás a Délvidéken. Megszerettetése a mi fajtánknak. Ha csonka is ez a mi egyetemünk, de itt nevelik a középiskolák leendő tanárait és az orvosokat. A nevelőket, akik az ország jövő nagy értelmiségi osztályát fogják előkészíteni az életre, — s az orvosokat, kiknek hivatása lesz őrködni a meglévő és eljövendő új magyar életek egészsége fölött. Ennek az egyetemnek túl kell szárnyalnia mindazon intézmények hatását, melyek valamikor Szegedről dél felé eredménnyel sugározták a magyar szellemet és műveltséget.

SZÉCHENYI ISTVÁN.

Török Aurél és a magyar fajkutatás.

Születésének (1842—1912) százéves évfordulójára.

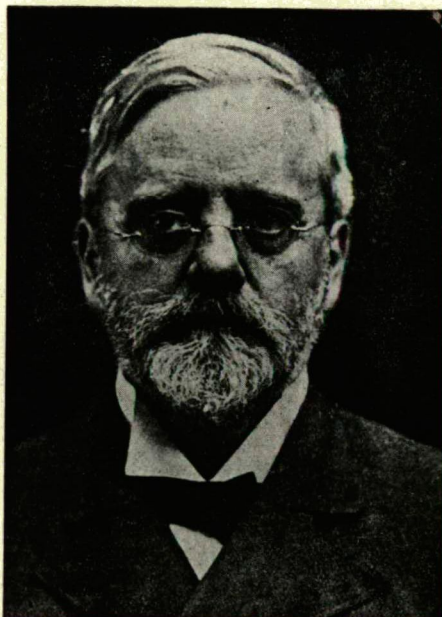
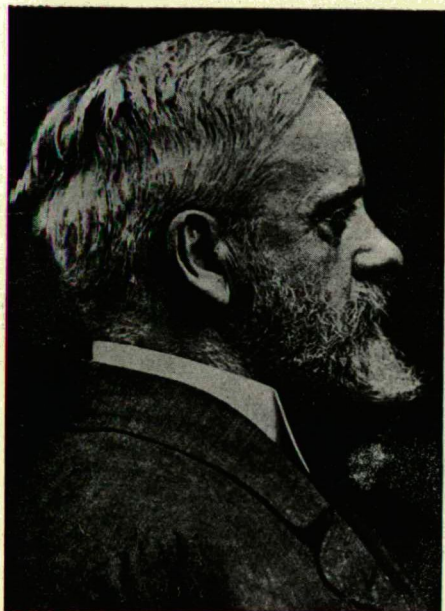
A MULT kiesett hatalmunkból, a jövőnek urai vagyunk — mondja Széchenyi István. — Am, hogy ennek a jövőnek valóban urai lehessünk, nem árt, ha néha-néha visszamegyünk a múltba s hasznosítjuk annak tapasztalatait a jövő számára. Különösen fontos ez akkor, amikor egy-egy új intézmény elindul útjára, hogy nemzeti hivatását megkezdje, vagy ha olyan évfordulónál tartunk, amely csakugyan fordulót jelent egy-egy tudományág, egy-egy kutatási irány történetében.

A jelen esetben több ilyen fontossági tényező is szerepel. 1842 ugyanis több szempontból nevezetes dátum az antropológia történetében.

Ma száz éve, hogy a svéd Anders Retzius a skandináviai természettudósok stockholmi ülésén felolvasta a fajkutatásban korszakot jelentő kraniológiai vizsgálatainak első részletesebb eredményeit (*Om formen of Nord boernes Cranier*) s kimutatta, hogy a koponya legnagyobb hosszúságának és legnagyobb szélességének százalékos viszonyát kifejező ú. n. koponyajelző alapján megkülönböztethető két koponyaalak: a hosszúfejűség (*dolichocephalia*) és rövidfejűség (*brachycephalia*) alkalmas a népek embertani eredetének és rasszbeli összetételének megállapítására. Európa különböző népei között végzett vizsgálatai alapján kimondja, hogy a legtöbb országban a lakosságnak „több mint egy” típusa benszüllött, ami tudományunk mai nyelvén annyit jelent, hogy a népek rasszbelileg összetettek. Ezen az alapon indulnak meg azután a módszeresebb rasszkutatások, amelyek a századfordulón Európa népei rasszbeli összetételének megállapításához vezettek.

De fontos dátum 1842 úgy az egyetemes, mint a magyar antropológia történetében azért is, mert 1842 febr. 13.-án született Pozsonyban Török Aurél, az embertan első magyar professzora, kinek neve három évtized történetét jelenti a magyar embertan történetéből, s akinek működése jelentős nyomot hagyott az egyetemes kraniológiában is.

Török Aurél 11 évi orvosprofesszorság után került a kolozsvári egyetem élet-szövettani, illetve bonctani tanszékéről a budapesti egyetemre 1881-ben felállított embertani tanszékre. Ezért mielőtt új tanszékét elfoglalta, egy évre Párisba utazott, ahol beiratkozott a modern embertan alapítójának, Broca Pálnak híres antropológiai intézetébe, hogy ott elsajátítsa azokat a módszertani ismereteket, amelyek nélkül még a szomszéd szakmabeli orvos sem foglalkozhatik komolyabban és eredményesen embertannal.

Török Aurél (1842—1912).

Alig kezdte meg Török 1881 őszen egyetemi előadásait, mindjárt látta, hogy embertant művelni kellően felszerelt intézet és múzeum nélkül nem lehet. Embertani múzeum létrehozásához pedig — melynek főanyagát a dolog természeténél fogva a régi sírokból előkerülő koponyák és csontvázak alkotják — a szomszéd szakmabeliek (főleg a régészek) és a nagyközönség támogatása szükséges. Ezért már 1882-ben „*Anthropológiai Füzetek*” címmel folyóiratot indít, hogy a megalapítandó intézet és múzeum ügyét „minél szélesebb körben az érdeklődőség színvonalára” emelhesse s a „hazai művelt közönség figyelmét, utóbb pártfogását”, kitűzött céljának megnyerje.

Az új folyóiratnak csak az első száma jelent meg, de ez a 312 oldalas kötet, melynek tanulmányzámba menő összes cikkeit maga írta, már magában véve is nagy teljesítmény. Megtudjuk belőle, hogy Török már akkor alaposan tájékozott volt az antropológia összes fontosabb problémáiban. Így az első három cikkben az embermérés (*anthropometria*), az agyvelősúly és koponyaüreg meghatározásának módszertanával, majd a főemlősök szemüregének morfológiájával foglalkozik. Két, együtt 100 nyomtatott oldalt kitevő tanulmányban a magyarság legközelebbi rokonait, az uralvidéki baskirokat és Plan Carpin keleti utazását ismerteti. Tárgyalja a harmadkori ember kérdését, a történelem előtti emberek csontjain mutatkozó sérüléseket, a négerrek jellemző betegségeit, a svájciak szem, haj, bőrszínét, az ethnographia, ethnológia és szociológia viszonyát, valamint a halálózás demographiáját, a túlvilági életre vonatkozó nézeteket s tervezett intézetének és múzeumának ügyét.

A cikkek tartalmából viszont bele látunk terveibe, többek között abba a nagyszerű nemzeti programmba, amely lelkében, új szakmájával való alig két évi foglalkozás után, megérlelődött.

„Az anthropológiai bűvárlatra hazánkban nevezetes feladat megoldása vár, — írja a 16 cikk egyikében. — Első sorban hazánk földjének minden talpaltatja, a birtokáért egymással versengett, már kihalt vagy élő népségek véréből van áztatva; miért is a régi csatahelyek, a régi sírok, sírhalmok, a barlangok ezentúl anthropológiai szempontból is egészen tervszerűen lesznek átkutatandók: a mi, a hazai tudományosság hátramaradására, eddigelé még nem történt. Eme históriai és praehistóriai korbeli anthropológiai kutatások bizonyára oly adatokat fognak szolgáltatni, amelyek keleti Európa régi történetének nem egy homályos részére fényt fognak deríteni. E műveletében az anthropológiai bűvárlat, egyfelől a geológiai és régészeti, másfelől pedig a történelmi bűvárlatokkal szorosabb érintkezésbe jut s e bűvárlatok kalauzolását sokszorosan veszi igénybe. Ez léssen a hazai anthropológiai bűvárlat ama része, amely iránt a geológok, archaeológok és historikusok egyaránt érdeklődhetnek; minél fogva tehát az ő érdekükben is áll, hogy egyszerű valahára már ebben az irányban is induljon meg a rendszeres munkálát.”

Egy másik, a tudományra nézve nem kevésbé fontos — a közélet szempontjából pedig kétségtelenül sokkal fontosabb — fel-

adata a hazai anthropológiai bűvárlatnak az lészen, hogy hazánk lakossága a geographiai és politikai vidékek szerint anthropométeriai, ethnográfiai és demográfiai szempontból tervszerűen és rendszeresen vizsgálat alá vétessék, amely irányban eddigelé mi sem történt még. E vizsgálatból ki fog derülni, hogy hazánk lakossága mennyi önállóbb és mennyi kevert anthropológiai típusból van összetéve; hogy mely típusok vannak elterjedő félben; hogy mily külső természeti és mily belső természeti, azaz rasszbeli tényezők játszanak szerepet hazánk egyes vidékeinek lokális jellemű társadalmi életére. E vizsgálatokból foghat csak kiderülni a többi között az: hogy mi az igazi magyar faj középtípusa, miként alakult az át a többi, vele együtt és vele szomszédságban élő néptörzsekkel, népségekkel, nemzetiségekkel való sokszoros vérkeveredés következtében; és tegyük még hozzá, hogy csak az ez irányú vizsgálatból foghat kiderülni az, vajjon a magyar típus eme sokszoros vérkeveredés következtében fizikai irányban is előre halad-e, amint annak értelmi előrehaladása kétségkívül a lehető legörvendetesebb jelekben mutatkozik. E kérdés rendkívül fontos, nemcsak tudományos, hanem egyenesen állami szempontból is. Már pedig eddigelé mindezekről még semmiféle tudomásunk nincsen."

Kell-e szebb, nemzetibb, magyarságunkhoz közelebb álló program a magyar tudományos kutatások számára? Van-e magyar, akit e kérdések nem érdekelnek, közélről nem érintenek? — Így hát bizonyára mindenki minden erővel támogatta is azt? — Mert Török Aurél célkitűzését a maga részéről nagyon is komolyan vette. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a hatalmas agitáció, amit annak megvalósítása érdekében megindított. Egyik kérvényt, előterjesztést a másik után írta és küldte a minisztériumba, hogy intézete számára kellő javadalmat, felszerelést kapjon, múzeumához helyiségeket, gyűjteménytárgyakat, tervezett vizsgálataihoz segéd-erőket, műszereket szerezhessen. Megragad minden alkalmat, tudományos és népszerű előadást, szak- és napisajtót, hivatalokkal, magánosokkal való kapcsolatait, hogy gyűjteményét gyarapíthassa, hogy támogatást kapjon. Kéri, bátorítja, majd oktatja, korholja a régészeket, minden ásató embert, hogy az előkerülő csontvázakat minél épebben megmentsék. Kér mindenkit, rendőrséget, múzeumokat, magánosokat, hogy a talált csontokat hozzá beküldjék. „A felállítandó anthropológiai muzeum és intézet olyan leend, — hirdeti tennivágyóan, teljes hittel és meggyőződéssel, — hogy Magyarország, emez újabb kultúrai intézet tekintetében is méltán fog sorakozhatni a művelt külföld hasonnemű intézeteinek legjobbjaihoz.” Bátran, öntudatosan, de egyben reményteljesen is, kiáltja a legmagasabb körök felé: „Uraim, édes véreim! egy országos, egy nemzeti ügyről van szó, amely ügy körül buzgólkodni illik minden lelkes magyarnak, a magas kormány s az országgyűlés tagjaitól kezdve a legutolsó honpolgárig!”

Am lelkes szavai jórészt pusztába kiáltott szavak maradtak, kérvényei és előterjesztései pedig többnyire csak a minisztériumok ügyiratszámát szaporították. Kora nem értette őt, az akkori magyar társadalom nagyrészt értetlenül és érdektelenül állott szemben

nemcsak az egész embertani tudománnyal, de a tudományos fajkutatás nagy nemzeti jelentőségével is.

Aránylag a legtöbb megértésre talált még magánosok, vidéki papok, orvosok, jegyzők, tanítók és műkedvelő „magánrégészek” között, akik szívesen szaporították gyűjteményét a birtokukban lévő, — sajnos többnyire nem hiteles — koponyával, vagy csontváz-töredékekkel.

Ilyen szomorú tapasztalatok után Török Aurél bizonyára teljesen elkeseredett s abban hagyott minden munkát és propagandát — gondolhatná valaki. Óh, távolról sem. Ő nem ilyen fából volt faragva, — hogy kedvenc kifejezését használjam. — Ha nem valószínűtlen meg egyik terve, keresett másikat, ha nem teljesült egyik előterjesztése, írt másikat, harmadikat. Harcolt tovább fanatikus hittel s dolgozott, szinte emberfeletti erővel.

Most a hivatalos régészek és ethnológusok felé fordul. Tőlük vár több megértést és támogatást. De sajnos, itt sem talál.

„Minek az a sok koponya, elég abból egy néhány is” — feleli — a kérdés és kérdés fontosságát meg sem értve — a régészet vezetője.

„Mit akar a craniológia magyarázni olyan fogalommal szemben, mint a nemzet? — Hogy gondolhat dr. Török arra, hogy craniológiai eszközökkel a kazár és bolgár kérdéshez, a bessenyők, kunok, jászok, a Magyarországon szerte magyarrá lett szlávok, olaszok beolvadásához hozzászóljon” — feleli gúnyosan, a rassz fogalmáról és a népek rasszbeli összetételéről, annak tudományos jelentőségéről mit sem sejtve, az ethnológus.

Ez már fájdalmasabb csalódás volt, mert éppen annak a két szomszéd tudománynak a részéről érte őt, amellyel az antropológiának kart karba téve kellene dolgoznia, hogy akár egyikük, akár másikuk a nemzeteredet bonyolult problémájához komolyan hozzászólhasson.

Ezek után érthető, ha Török Aurél, a magyarságkutatástól mind jobban eltávolodva, a kraniológia reformjának a külföldi szakörökben akkor nagyon is aktuális, őt már előbb is közelről érdeklő harcába veti magát. Ezt két körülmény még külön is fokozta. Az egyik a gróf Széchenyi Béla keletázsiai expedíciójából származó Jezo szigeti ajnó koponya, amelynek tudományos feldolgozására Lóczy Lajos kérte fel. A másik pedig Julius Kollmann bázei antropológussal kezdett s mind hevesebben folytatott vitája. Más helyen ezt bővebben ismertettem, ezért itt csak annak megjegyzésére szorítkozom, hogy ezt a ritka koponyát, illetve arról írt értekezéseit, használta fel Török először arra, hogy a kraniológia reformjára vonatkozó nemzetközi jelentőségű harcát megkezdje s Kollmannnak az agykoponya korrelációjára felépített tanát Európa népeinek kraniológiai tagolódásáról éles kritikában részesítse.

Így jött létre az Archiv für Anthropologie hasábjain 1887-ben megkezdett, 12 éven át folytatott s több mint 700 oldalt kitevő cikksorozat: „Über den Yésoer Ainoschüdel aus der ostasiatischen Reise des Herrn Grafen Béla Széchenyi”, melyben felsőmathematikai számításokkal megalapozva és sűrű számtáblázatokkal telítve, tárgyal-

ja az ajnó koponyát, illetve annak ürügye alatt a kraniológia reformját. Ez az antropológia történetében példa nélkül álló, egyetlen koponyáról szóló, szinte anormális cikksorozat, melynek nagy része gróf Széchenyi Béla expedíciójának monográfiájában magyar nyelven is megjelent, csakhamar újabb támadások és harcok forrása lett. A személyi okokat és összefüggéseket nem ismerő s a magyar fajiság kérdését csak a finn-magyar, vagy a török nyelv-rokonság síkján látó s azt igen egyszerű problémának képzelő, magyar nagyközönség ama része ugyanis, amely az embertani tudomány iránt kissé mégis érdeklődött, mind inkább azt kezdte firtatni és Töröktől számon kérni: Van-e magyar típus és hogy milyen a magyar típus?

„Van-e a magyarnak saját koponyája, saját arca, saját alakja, amelyről meg lehet ismerni harminc más fehérbőrű nemzet között?” — kérdezte Tóth Béla a Magyar Hirlap 1893. évi egyik számában. Sőt mindjárt válaszolt is a kérdésre, de ez a válasz egyben vád is Török Aurél ellen.

A tudomány mindmostanig nem határozta meg a magyar típus mivoltát, „a hazai anthropológia erejét és idejét — írja gúnyos célzással Tóth Béla — mióta csak megvan, más — sürgősebb kérdések foglalták le. Például a keletázsiai ajnó-faj kérdése, melyről jeles magyar műveket birunk, jóllehet eleven ajnó embert magyar szem eddigelé nem látott.”

Török két cikkben is válaszolt a támadásra. Ezekben kifejti, hogy a mai magyarság a nagyobb keveredettség következtében a típusoknak sokkal több változatát tünteti fel, mint pl. az ezer év előtti magyarság. Ma a tősgyökeres magyarságtól lakott vidékeken is csak típus-változatokkal van dolgunk, amelyekről senki sem bírja előre bebizonyítani, hogy melyik az igazibb és melyik az ősbibb. Ezért az a véleménye, hogy a magyar típus kérdésének eldöntése „csak abban a mérvben fog egyáltalán sikerülni, amely mérvben a mai magyarságon észlelhető típusokat a legrégibb időkig vissza tudjuk vezetni — a régi telepeken talált típusok tanúsága szerint.” — És ebben teljesen igaza is van.

Bár gyűjteménye ekkor már 7000 koponyából és 700 csontvázból áll, ezt még mindig kevésnek tartja arra, hogy véleményt mondjon, főleg azért, mert benne a régibb korok és egyes vidékek még alig vannak képviselve. „Nem az a fő dolog, — írja — hogy minél előbb valamely oly nézettel álljunk elő a magyar típusról, amely ugyan csak kevés adatra támaszkodhatik, de talán merész és a nagyközönségnek is tetszetős következtetésekre vezet, hanem az: hogy minél több hiteles adatot gyűjtsünk.”

Ezzel Török valóban a kérdés velejére tapintott. Mert minden rassz kutatás eredményessége a vizsgálati módszer mellett első sorban a rendelkezésre álló vizsgálati anyag hitelességével áll vagy bukik. Már pedig az a, később 10.000 koponyát is meghaladó, hatalmas anyag, amely Török Aurél muzeumban három évtized alatt összegyűlt, éppen a hitelesség hiányában szenvedett. Az öt ért éles támadások, majd a kraniometria reformjával való elfoglaltsága mellett ez volt a harmadik oka annak, hogy Török koponyavizsgálatai

a magyar fajkutatás számára különösebb eredményhez nem vezettek.

Török Aurél a tudományos kongresszusokon és folyóiratokban a kranológia reformja ügyében folytatott heves vitáival, elmés és pontos műszereivel, módszertani ujitásaival, a kranio-metria összes fontosabb problémáit felölelő hatalmas munkásságával nagy hírt és tekintélyt szerzett magának a nemzetközi tudományosságban. A jövő magyar fajkutatások számára pedig itt maradt nagy koponyagyűjteménye, melynek értéke újabb és újabb hiteles anyag előke-rülés után egyre jobban fokozódik. Mégis fájdalommal tölt el ben-nünket az a tény, hogy ez a sokoldalúan képzett, vaslogikával gon-dolkozó s a megtestesült módszerességet képviselő nagy magyar elme mérhetetlen szorgalmát és hatalmas szellemi energiáját — jó-részt rajta kívül eső okok folytán — nem eredeti célkitűzésére, nem a magyar nemzettest embertani kutatására fordította.

Ezért, amikor a Horthy Miklós Tudományegyetem új ember-tani és fajbiológiai intézete tudományos működését most megkezdi, nem lehet szebb, nemzetibb feladata, mint ha Török Aurélnak fél évszázad előtt kitűzött, de meg nem valósított programját a tu-dománynak azóta jóval fejlettebb eszközeivel folytatja és befejezi, hogy mielőbb elmondhassuk: Uraim! már ismerjük a magyart!

BARTUCZ LAJOS.

Táj és egyetem.

1.

A LEGTÖBB EMBER, ha az egyetemre gondol, csak a legmaga-sabb fokú iskolát hajlandó benne látni, holott az egyetem ennél sokkal több. Az iskola ugyanis nem tesz egyebet, mint valami gyakorlati célból kiválasztott ismereteket közöl a tanulóval, hogy az ezeket a maga élete érdekében felhasználhassa. Az egye-tem azonban nem csupán közli az ismereteket, hanem azoknak leg-végső alapjait is igyekszik kikutatni, hogy ilyenformán az egy-egy tárgyra vonatkozó tudás a maga teljes egészében világosodjék meg a hallgató előtt. Elsősorban nem az érdekli, hogy azok, akiket ta-nít, papok, orvosok, tanárok, vagy mérnökök és egyebek akarnak-e lenni, hanem hogy milyen alapvető igazságokon épül fel az a gya-korlat, amelyet ezek a különböző hivatású emberek életükben ki fognak fejteni. Így történik aztán, hogy minden más iskolát szinte kizárólagosan gyakorlati célok irányítanak, az egyetem azonban a tiszta elméleti tudás fényétől vezetteti magát, mert nem csupán tanító, hanem az igazságot a maga legmélyebb alapjogaiban kutató intézmény rejlik benne. Azt mondhatnók, hogy míg a többi iskola bizonyos hasznossági szempontoknak rendeli alá az ismereteket, ad-dig az egyetem ezeket a hasznossági szempontokat csupán másod-lagosoknak tekinti, mert egyedül a tiszta igazság, az elmélet meg-

világítása a célja. Abban a meggyőződésben él és kutat, és egyben tanít is, hogy elmélet nélkül tétovává és bizonytalanná válik minden gyakorlat, s hogy a valóságnak az ember csak akkor válik igazi urává és formálójává, ha sikerült annak alapjaiba bepillantania. A valóság ugyanis mindig valamiféle igazságokhoz igazodik és csak annak engedelmeskedik, akik ezeknek az igazságoknak birtokában van. Innen származik az egyetemnek az a kiirthatatlan törekvése, hogy magát egyedül és kizárólag az igazság szolgájának: kutatójának és tanítójának vallja, és életében semmi más szempontot sem óhajt uralkodóvá tenni, mint ezt az igazságot. Ezt fejezi ki az egyetemnek sokat emlegetett autonómiája is, amely lényegében azt a követelményt rejt magában, hogy azokat, akik magukat a tiszta igazság szolgálatának szentelik, semmi más szempont nem kormányozhatja, mint maga az igazság. Az egyetem munkájából ennek kell a lehető legvilágosabb formában felragyognia, és lejtőre jut mindig az egyetem, ha annak tevékenységében hatalmi, hasznossági, vagy egyéb értékek szolgálata válik uralkodóvá. Ezért idegenkedik minden egyetem a politikától, de fél attól is, hogy a gazdasági szempontok túlságosan rányomják bélyegüket az egyetem életére. Ebből a törekvéséből fakad az a kívánsága is, hogy a tudományos munka irányításában tudósokról tudósok kezében legyen a döntés: az egyetem tehát önmaga vágyik kijelölni azokat, akikkel a tudományos kutatásban és tanításban munkáját végeztetni kívánja. Mert ha valahol szükség van elhivatásra, akkor itt valóban erre hivatott emberekkel kell kiválogatni, mivel nincs az a földi hatalom, amelyik tudóssá tehetne valakit, ha az erre alkalmatlan.

Ebből a pár igénytelen megjegyzésből is látható, miben különbözik az egyetem munkája minden más iskola munkájától. Nincs egyetlen olyan iskola se rajta kívül, bármily előkelő szerepet töltsön be az állam szervezetében és a polgárok életében, amely ennyire öntudatosan, tisztán az igazsággal volna eljegyezve. Ezért az egyetemek süllyedésének korát szokta jelölni minden olyan törekvés, amely belőlük csupán legmagasabb rendű szakiskolákat szeretné csinálni, és nem a tiszta elméleti tudás szolgálatának értékét becsüli bennük, hanem azt, hogy milyen hasznos polgárokat nevelnek az állam és a társadalom részére. Az egyetem lényén éppen úgy, mint magán az emberén valami sajátos és kiirthatatlan kettősség vonul végig: egyfelől a tiszta elmélet világába tekint, mikor csak az igazságot keresi annak legvégső alapjaiban, másfelől pedig az előtte elterülő életet figyeli és azt keresi, hogy miképpen lehetne ezeket az igazságokat emberek munkáján át a közösség életében valóságokká tenni. Itt rejlik az egyetem és szakiskola eszméjének küzdelme, amelyek harcát minden egyetem szeretné a maga életében valahogyan egyensúlyba hozni. Ebből a kettősségből azonban nemcsak ellentétek, hanem termékeny következmények is származnak, amelyek végül megszabják a mai egyetemek életformáját is. Azáltal ugyanis, hogy az egyetem a gyakorlati érdektől mentes tiszta elmélet értékét felmutatja, sokszor az a veszedelem fenyegeti, hogy elszakad a valóságos élet talajától és a közösségi élet fölött légüres térben lebegővé válik. Viszont az a követelmény, hogy

az általa felismert igazságokat olyan emberekre bízta, akik azt a közösségben valóra tudják váltani, odaköti az egyetemeket ahhoz a környezethez, amelyben élnek és ahol az igazságot keresik. Ahogy minden embernek van valami nagy és egyetemes rendeltetése, amely túl emeli őt a földi lét kicsinyességein és egy magasabb világ elhívását tárja elébe, úgy az egyetem is, noha az igazság felkutatását vallja feladatának, ezt az igazságot mindig valami konkrét, határozott létű társadalom keretében óhajtja gyümölcsozttetni és valóra váltani. Nem szakadhat ki ennél fogva abból a közösségből, amelyhez léténél fogva hozzátartozik s amelyet éppen az általa felismert igazságokkal kíván gazdagabbá és erősebbé tenni.

2.

IGAZOLJA ezt a tételünket az egyetemek története. Az ilyesféle kutató közösségnek legelső formája, a Platon Akadémiája sem volt teljesen idegen az athéni élettől, amelynek egyik legszebb kivirágása. Platon azért gyűjtött maga köré az Akadémiában olyan embereket, akik életük értelmét az igazság kutatásában és terjesztésében látták, hogy általa magának Athénnek a sorsát terelje a lehető leghelyesebb irányba. Azt tartotta, hogy emberhez csak az olyan élet méltó, amely teljesen tisztában van a maga céljával és rendeltetésével, ezért fáradhatatlanul nyomozta azokat a végső igazságokat, amelyek minden öntudatos emberi létnek, de főképpen az athéni társadalom életének alapjául szolgálhatnak. Hitte és vallotta, hogy az ember épen abban különbözik az állattól, hogy létét nem pusztán az ösztönök tudattalan irányítására bízta, hanem tudatosan kívánta látni azokat a célokat és a hozzájuk vezető utakat, amelyeken az embernek haladnia kell. Akadémiája tehát a legtudatosabban irányított emberi élet érdekében született meg, mert meg volt róla győződve, hogy minden valóság éppen azáltal válhat valósággá, hogy valami elvi természetű elmélethez és igazsághoz igazodik. De nemcsak a Platon Akadémiája, hanem a középkori egyetem, a mai egyetemeknek igazi őse is, ebből a meggyőződésből született meg. A középkori egyetemek akkor keletkeztek, mikor a nyugat-európai emberi társadalom nem akart többé öntudatlanul, akár az ösztönökből, akár a kritika nélkül elfogadott hitből élni, hanem igyekezett ennek az életnek legmélyebb alapjaiba is belé látni. Ez a törekvés nem tagadta meg a tudattalan lét mélységeit, hanem vágyott annak a mivoltába is mélyebben belé tekinteni. A középkori egyetem nem a hitnek és észnek az ellentétéből fakadt, sőt abból a meggyőződésből, hogy a valóság és az ész egymásnak nem ellenségei, hanem kettőjük között a lehető legbensőbb azonosság áll fenn. A hit ennél fogva nem ellenkezik az ésszel, hanem benne a valóságnak valami másféle ismerete rejlik. S mikor az ész a valóság kutatása felé fordult, ezt nem a hit lerombolására tette, hanem abban a felfogásban, hogy az ész maga is képes világosságával behatolni azokba a mélységekbe, amelyekről addig csak a hit hozott neki hírt. Talán nem hatolhat olyan mélyre, nem láthat bizonyos területen olyan világosan, de az igazság,

amelyet az ész felfedez, maga is azokhoz a mélységekhez tartozik, amelyekből a hit gyökerei táplálkoznak. Az igazság kutatásának az az eszméje, amelyet a középkori egyetem vallott, hozzátartozik a városi életet élő ember életformájához, aki az ösztönös és tudattalan, úgynevezett hagyományos életstílus helyébe a tudatos és az ész kritikáján felépült életformát szeretné állítani. Innen van, hogy a nyugat-európai városi élet volt a középkori egyetemek melegágya. Az ész és a kritika szabadságának nagy tisztelete volt szükséges ahhoz, hogy az egyetemek egyáltalában megszülethetnek. Ezért vallja a középkori tudós azt, hogy az ész és a valóság egymással nem ellenkezhetnek, s hogy a hit tételei észszerűek is, noha mi emberek nem mindent érthetünk meg belőle. A dogma a hit tartalmának lehető legésszerűbb kifejezése, ezért az ész bizonyos fokig a hittal párhuzamosan haladhat, bár vannak csúcok, ahova soha sem érhet fel. Így történhetett meg az a paradoxnak látszó jelenség, hogy a középkori egyetem magának a hit igazságainak ésszel való lehető megvilágítására is törekedett, mert hitben és tudományban egyaránt ugyanannak a valóságnak különböző formájú, de lényegében azonos megismerését látta. Az öntudatos életre törekvő városi polgárnak szüksége volt az egyetemre és a tudományra, mert meg volt győződve róla, hogy ezeknek segítségével létünket valóban emberibbé és tudatosabbá sikerül formálnia.

Egyetemnek és polgári öntudatnak ezt a benső kapcsolatát mutatja a középkori egyetemek szervezete is, amely tökéletesen a városi polgárság autonóm életének formáit öltötte magára. Az egyetem tehát annak a gondolatnak lett a kifejezése, hogy az emberi élet öntudatossága megköveteli, hogy mindazt, ami körülöttünk van, valamint a magunk cselekvéseit is az igazság elveivel világosítsuk át, mert csak így tudunk igazi kultúrát, azaz emberi létformában élni. Ez a törekvés egyúttal beleállította az egyetemeket abba az emberi közösségbe, amelynek létszükségeleiből fakadtak. Lehetővé tette, hogy amikor az egyetem a tiszta elméleti tudás igazságainak szolgálatára szentelte magát, akkor egyszersmind annak a társadalomnak is nevelőjévé és formálójává lehessen, amely az önmaga érdekében hozta őket létre és fejlesztette naggyá. Itt van a gyökere annak, hogy miért több az egyetem, mint egyszerű szakiskola: elméletnek és valóságnak ez a benső összefüggése és tudatosítása emeli arra a rangra, amelyet egyetlen más iskola sem vitathat el tőle.

Elméletnek és gyakorlatnak ez a benső egysége megvilágosított már a görögök elméjében is, amikor az igazi tudománynak azt a vonását hangsúlyozták, hogy az igazi megismerés csak a valósággal való tevékeny érintkezésből fakadhat. A tudás nem a valóságtól elfordult valamiféle misztikus látás, légüres térben való lebegés, hanem a valósággal való érintkezésből megszülető ismeret. Aki tudni akar, annak állandó cselekvő érintkezésben kell lennie azzal a tárggyal, amelyet szeretne megismerni, mert csak így fedezheti fel azokat az igazságokat, amelyek alapján lehet minden valóság valósággá.

Ezt a helyes és alapvető felfedezést az újkori egyetemek tu-

dáeszmeje sem tagadta meg, noha éppen az újkor gyakorlati és hatalmi törekvései sokszor elfeledéssel fenyegették ezt az igazságot, és ennek következtében az egyetemek gyakorlati jelentőségét és legfőbb szakiskola voltát hangsúlyozták. Ahol azonban elevenen élt az igazi egyetem eszméje, ott féltékenyen őrködtek mindig azon, hogy homályba ne kerüljön a tiszta elmélet fontossága, amely nélkül igazi egyetem és egyetemi élet teljességgel lehetetlen. Nem azt jelenti ez a követelmény, hogy az egyetem szakadjon el a valóságtól és ne törődjék azzal a közösséggel, amely elteti és munkájának lehetőségét megadja, hanem éppen ellenkezőleg: az a feladat rejlik benne, hogy azt a valóságot, amelyben az egyetemnek is élnie kell, legmélyebb alapjaiban ismerje meg, mert csak így válik annak urává és alakítójává.

3.

A FENTIEK igazolásul szolgálnak arra, hogy bármily elméleti magasságokban vagy mélységekben keresi az egyetem a maga létének igazolását, soha sem szakadhat ki abból a tájból és környezetből, ahol élnie adatott. Világos bizonyossága ennek az is, hogy az újkorban a középkori nagy emberi egyetemesség nemzetekre történő elkülönödésével együtt az egyetemek maguk is különböző nemzeti jelleget öltöttek magukra. Mai napság egész világosan áll előttünk, hogy bármennyire egyformán az igazság kutatásának és tanításának szenteli magát egy-egy egyetem, mégis különbség van köztük aszerint, hogy milyen nemzeti közösség talaján élnek és munkálkodnak. Azt mondtuk, hogy az egyetem az igazságokat mindig a valóság kutatásából, a vele való érintkezésből óhajtja megismerni. Magától értetődik tehát, hogy aszerint, hogy milyen valóságokkal érintkezik, más- és más problémái születnek meg. Ahogy az emberi élet általában egyéniesül, éppúgy egyéniesülnek az egyetemek is. A táj, a környezet, az emberi és társadalmi feladatok, amelyek előttük állanak, nem mindenütt azonosak. Más kérdéseket kell megoldani az angol, az amerikai, a francia, a német, a magyar, stb. egyetemeknek, mert azon túl, hogy vannak közös problémáik, vannak olyan kérdéseik is, amelyek őket azokhoz a valóságokhoz kötik, amelyeket maguk előtt készen találnak. Egészen bizonyos, hogy pl. a magyar egyetemnek éppen a magyar élet elvi alapjainak megismeréséből és a magyar élet formálásának akaratából sokkal fontosabb megismernie a tudóvész természetét, mint a tropikus álomkórét. Sokkal fontosabb reá nézve a magyar jogrendszernek a megvilágítása, mint pl. a német, vagy az angol jogrendszeré. Előbbvaló a magyar történetnek, a magyar népnek, a magyar irodalomnak a megismerése, mint valami idegen nép életjelenségeinek és alkotásainak a megvilágítása. Az egyetemeknek egyetemes feladatokon túl tehát vannak sajátosra a tájból és a közösségből fakadó feladataik. Nekik elsősorban ott és azon a helyen kell fényükkel világítani, ahol életük és munkásságuk lefolyik. Ebből következik, hogy pl. a szegedi egyetemnek a magyar egyetemek között is az egyetemes magyarságot érdeklő elvi igazságok felkuta-

tása mellett vannak olyan feladatai, amelyek Szeged tájából és a Szeged létfeltételeit meghatározó tényezőkből adódnak. A szegedi egyetem akkor teljesíti valóban legszebben a maga hivatását, ha nem feledkezik meg arról a valóságról, amely legközelebb van hozzá, és amelynek elméleti átvilágítása legszorosabb kötelességei közé tartozik.

Szeged egyeteme azt szeretné, ha azok az igazságok, amelyeknek felkutatására vállalkozik, elsősorban azokat a valóságokat értetnék meg velünk, amelyek a mi életünket határozzák meg. Természetes, hogy ezek a valóságok nem tisztán és kizárólag Szeged határánál érnek véget, hiszen a szegedi élet végeredményben az egész magyar életnek, sőt az európai közösségen túl az egész emberiség életének is függvényei, és csak ezeknek az összefüggéséből érthetők meg. Viszont igaz az is, hogy mindezt elsősorban önmagunkból kiindulva és a magunk létének alapjaiból megismerve érthetjük meg teljes egészükben. Ezért azt szeretnők, hogy az egyetem által felkutatott igazságok elsősorban ennek a mi szűkebb körünknek váljanak hasznára és szolgáljanak az emelésére. A mai ember nem tud már bizonyos nagy fokú tudatosság nélkül élni. Ennek a tudatosságnak a fejlesztésére és építésére kíván szolgálni az egyetem mindennemű életnyilvánulata. Ha sikerül elérni, hogy életünknek és cselekvésünknek mélyebb értelmébe bepillanthatunk azoknak az igazságoknak a révén, amelyek felkutatására szenteljük életünket, akkor elmondhatjuk, hogy munkánk nem volt hiábavaló és a szegedi egyetem megtette a maga feladatát.

HALASY-NAGY JÓZSEF.

Aba-Novák Vilmos.

SZINTE PÉLDÁTLAN az az országraszóló szellemi összecsapás, amely Aba-Novák Vilmos művészete körül vagy egy évtizeden át csaknem mindenkit, aki a művészetben csak valamennyire is közügyet látott, megmozgatott, állásfoglalásra bírt. A legkiválóbb kritikusoktól kezdve a képzőművészeti analfabétáig egy évtizednél hosszabb időn át írt, beszélt, támadott és nyilatkozott csaknem mindenki. Voltak, akik a maguk nevében szálltak síkra és voltak, akik úgy érezték, hogy közügyet képviselnek, egyházat vagy hazát, ízlést vagy erkölcsöt, tradíciót vagy közérdeket védenek akkor, ha Aba-Novákot dicsérik — vagy szidják. Ne feledjük el, hogy a századfordulóra az európai lélek kettéhasadva érkezik meg. A mindent átható materializmus olyan szétágazást idéz elő az elvont és a gyakorlati szellem képviselői között, amilyenre aligha tudunk példát a történelemben. A gyakorlati ember a rosszul értelmezett naturalizmus zsákutcájába téved. Az érzékelhető természet pusztábrázolása a legfőbb követelmény, hiszen ez könnyen ellenőrizhető. Jó összehasonlítás a modellel: több szakértelem fölösleges, sőt káros is hitük szerint. A művészek és a szakértők jórésze, úgy vélik,

Aba-Novák „megbolondult“. Pedig csak az történt, hogy amit a gyakorlati ember a szabad szemével nézett, azt az elméleti ember mikroszkópon át nézte. A mikroszkóp alatt pedig az anyagi világ felismerhetetlenné válik, anélkül, hogy megszűnne anyagi világ maradni. A gyakorlati ember érzékléseit a tapasztalás fűzte össze, az elméleti emberét pedig elméletek.

Eppen úgy, amint a kor jellemzője: a természettudományosság. ujságok hasábjain olvasható féltudományossággá vagy csak a beavatottak számára elérhető szaktudományossággá változott, szakadt két ágra a képzőművészet is. A századforduló művészete is ezt a kettősséget mutatja. Az egyik véglet a rosszul értelmezett naturalizmus programmá fajtalanult alakja: a giccs. A másik véglet a jól értelmezett naturalizmus szükségyszerű „szakszerűsödése“ az impresszionizmustól a kubizmusig, a teljes öncélúságig, a teljes elvontságig, a képzőművészeti muzsikalizmusig. Ezeknek anarchisztikus túlhajtásairól csak annyit, hogy ismét a pusztá programmszerűség sivárságába rohannak. Az új közösségi kultúra zöldágát az expressionizmus és az új primitivség jelentik. Ezekben ugyanis van valami mindent átfogó, ha szertelen vagy esetlen formákban is, de valami világot összefogó hit ez, ha egyelőre nem is több vakmérő lélekelemzésnél vagy a babonásság utáni vágynál.

MINDEZT el kellett mondanom, mert itt kezdődik Aba-Novák szerepe. Ezek azok az előzmények, amelyek nélkül aligha érthetnénk meg valamit művészetéből. Amint láttuk, a programm a vallás és a filozófia nélkül olcsóvá, sekélyessé, sőt rosszhiszeművé vált. A „szakszerű“ művészet pedig a közösség számára megközelíthetetlené. A lélekelemzés és az új babonásság szálláscsinálóiá lesznek egy sajátosabban vallásos vagy filozófikus kultúrának. Aba-Novák vaskezével kovácsolja össze a programmot a szakszerűséggel. A programmot megnemesíti vallás és történetfilozófiai fölfogása által. Ezt a programmot pedig a szakszerű festészet eszközeivel hirdeti. Aba-Novák úttörő, nem a magátólértetődőség, nem a harmónia festője. Művészetének elemeit csak az ő egyéniségének diktatórikus ereje, aktivitása és szuggesztívója képes összetartani. Ám éppen ez olyan rendkívül jellemző a földrész történetének utolsó évtizedeire. Talán épen ebben az erőszakkal összekovácsoltságban rejlik a magyarázata annak az egyszerre ható vonzásnak és taszításnak, amely állásfoglalásra kényszerít, elismerést és ítéletet vált ki. Természetes kísérője ennek az a bizonyos „gyanakvás“, amelyről olyan meggyőzően ír Márai Sándor a „Kassai őrjárat“-ban, az a „valami nincs rendben“, az a „nem maradhat így.“ Aba-Novák alakjai sokszor elszántak és sokszor gyanakvók. Valamennyiüket áthatott ez az érzés a világgal szemben. Vajjon ki érezte közülünk örökérvényűnek a világháború után Európa vagy a világ rendjét, ki nem „gyanakodott“ és ki nem „készült“ valamire? Aba-Novák aktivitása nem állhat meg a lírikust jellemző érzelmi magatartásnál, ő felelni akar a bizonytalanságra. Aba-Novák festő, tehát ecsethez nyúl.

A MŰVÉSZET milyensége nagyjából alkat- és sors-kérdés. Az alkat az európaiságon és magyarságon belül is személyes saját-

ságok összessége. A sors ugyanígy, az európai és magyar sorsközösségen belül való személyes életviszonyok összessége.

Az alkat Aba-Novák esetében igen sokrétű. Erős ösztönösség, számottevő tudatosság és hatalmas akaraterő jellemzik. Ösztönössége az új primitíviségben és expresszionizmusban, tudatossága az elvont kubista muzsikalista festészetben, akarateroje pedig mindezeknek egy történeti vallási vagy életképszerű programmba foglalásában kap gyökereket, illetve feladatot. Az alkat, struktúra a képességek képlete, rendszere, váza a sors nyújtotta eseményekkel, jelenségekkel, általában a környezettel töltkezve válik életté, alakító és alakuló erővé, élmények sorozatává, minden igaz műalkotásnak tartalmává. Mindezeknek a tartalmaknak, tehát lelki valóságoknak teste a művészi forma. A művészi forma különféle kiterjedésekben, dimenziókban helyezkedik el. A festészet a térben, a tér látszatában és az idő képzetében terjed ki. A szélesség és magasság a kép valóságos síkján, tehát a térben, a mélység pedig a tér látszatában szerepel, mint harmadik térkiterjedés. Az idő képzetét a képen valóságosan megjelenő, a képet mint tárgyat megvilágító fény vagy a képen ábrázolt fény kelti bennünk, mert a fény mindig időben, sebességének ideje alatt sugárzik, terjed. Hasonlóképpen idő-képzetet kelt a ritmus, legyen az akár a kép anyagi felületének simább, vagy érdekesebb váltakozásában, vagy a képen ábrázolt alakzatok vagy színek bizonyos szabály szerinti ismétlődésében, mert az „ismétlődés“ mindig idő képzetében jelentkezik, sőt éppen az időben (példa erre a zenei ritmus). Nemkülönb az idő képzetében terjednek, történnek a képen ábrázolt események.

Nagyjából megadtam tehát a támpontokat, melyeken építve Aba-Novák Vilmos művészetének formai elemzését végezni kívánom. Igaz ugyan, hogy ez a művelet semmivel sem vihet több eredményre, mint az élettan az élet titkának megoldásában, mert a remekmű „élőlény“ — teljes egészében ki nem fejezhető „magánvaló.“ Másrésztől azonban komolyan remélem, hogy a test megismerése, a formaelemzés, nagy lépésekkel visz közelebb a lélek feltárásához, a művészi tartalom kifejtéséhez, miáltal az élet titkának, a műremek titkának feltárhatatlan, de boldogító varázskörébe von. Melyek volnának tehát azok az alkotórészek, melyekből Aba-Novák alkata és sorsa művé válik, a tehetségnek, a zsenialitásnak csodatévő erejénél fogva?

Mint röviden előrebocsátottam, alkatát erő és ösztönösség, tudat és fegyelmezettség, lankadatlanság és határozandék jellemzik. Az erő képeinek dinamikájában, az ösztönösség alakjainak népies, babonás arckifejezésében, a tudatosság a képszerkesztés geometrikus elvontságában, a fegyelmezettség előadásának következetességében, a lankadatlanság töretlen ütemességében, a határozandék képeire festett felirataiban, színeinek csattanóiban rögtön nyilvánvaló. Ugyan ezek a sajátságok természetesen több vonatkozásban is kimutathatók lesznek.

Igen célszerűnek látszik a szegedi „Hősök kapujának“ például állítása. Korántsem azért, mintha Aba-Novák művészetének ez

csúcspontját jelentené, de van annyira sikerült alkotás, hogy feladatunk elvégzésére elegendő támpontot nyújtson.

Azt írtam főntebb, hogy a kép dinamikájában rejlik az, amit „erő”-nek nevezhetünk. A kép akkor dinamikus, ha az időkitérjedések, a fény, a ritmus és gondolat minél inkább szerephez jutnak benne. A térkitérjedések nagyobb szerepe statikussá teszi a műveket. Tehát minél észlelhetőbb a fény, minél sebesebb a ritmus, minél több a megfestett gondolat (a cselekmény, a téma, a mozdulat), a mű annál több időbelit, azaz változót fejez ki, annál dinamikusabb.

Aba-Novák vonalaiban a statika csökkentését kell látnunk abban, hogy élesek: az éles vonal inkább emlékeztet arra, hogy a vonal a pont mozgásából, tehát dinamikus úton származott. Általában a keletkezésükre utaló térkitérjedések kevésbé statikusak, mondhatnám: dinamizáltak. Ez az eset áll fenn síkjainak fésűsségében is: itt a sík a vonal elmozdításából keletkezett. (A hősök kapuján az angyalok ruhái, a keresztelő kápolnában a háttér stb.) Nemkülönbben a testek sokszor síkok mozgásából adódnak nála, vonalak, kontúrok mutatják a testek tulajdonképeni helyét, a testeket elmozdulásukkal képző síkok nincsenek pontosan a végleges helyükön, most akarnak épen odamozdulni.

Színeiben a szürkék mozdulatlanságát éles színek törik meg ritmikus váltakozásban. A szürkék vannak hivatva a monumentalitás kifejezésére, míg a pirosak, sárgák „kiugrása” átszővi, „dinamizálja” azt.

Az atmoszféra szerepe Aba-Nováknál kiesik, ennek szerepét a vakolat és festékanyag, mint „közeg” veszi át. Tompított színeiről, ezüst háttereiről később is szó lesz még.

A fény szerepe a nevezett freskón csökkentett. A fény játékaról itt nem eshet szó, hiszen falkép előtt állunk, ahol a monumentalitás, a változatlanság a műfaj elengedhetetlen kelléke. Mégis: Aba-Novák dinamikus egyénisége átbújik a monumentalitás tételes törvényének paragrafusán. Az alakok testformáit ugyanis úgy ábrázolja, mintha egyirányú, mégpedig alulról ható fény világítaná meg azokat. Elkerüli tehát a szétszórt fényt, amely szinte érzékelhetlenné teszi a fénysugár haladását, minek következtében inkább csak fénnel töltött teret éreznénk, s ez statikusabbá tenné a képet. Ezenkívül vetett árnyékokat is fest, ami megint a futó fény jelenléte utal. Azonban itt is sikerül neki a veszélyes játék, ezeket az árnyékokat síkdíszítményszerűvé formálja, ritmussá és gondolattá változtatja, miáltal ismét eleget tesz a falon kötelező statika szabályainak is. A statikát, a mozdulatlanságot szolgálja az egyszínű sötétszürke háttér is. Am Aba-Novák itt sem nélküli sokáig a dinamikát: felfedezi az aluminium lapokra való festést. Ezek a falra illesztett, tükröző, fényes felületek épen fényük által válnak dinamikusakká, anélkül, hogy változatlan símaságuk és szürkességük megszűnne monumentális maradni. Itt, a „Hősök kapujánál” a háttér mozgalmasságát csak azzal kívánja biztosítani, hogy durvább habarccsal vakoltatja festés alá. Már itt is jelentkezik tehát az a törekvés, hogy az alakokat elválassza a háttértől. Ez az aluminium-

hátter alkalmazásával teljeseedik be. Kisebb képein, az úgynevezett függő vagy táblaképeken természetesen szabadabban bánik a fény-nyel, a vetett árnyékok nagyobb szerephez jutnak. Tompa színekkel — temperával — készített képeit pedig üveglapokkal borítva kere-
tezteti. Az üvegezett kép üveg nélkül úgy hat, mint a márvány-
szoborhoz képest annak gipszből készült fénytelen másodpéldánya. A márványon ugyanis éppúgy szerepel a fénynek dinamikája, mint az alumíniumon, vagy az üveglapon.

Megnyilatkozik azonban a dinamika a ritmusban is. A ritmus-
nak talán a kompozícióhoz van a legtöbb köze. Itt is ugyanúgy,
mint a fény tárgyalása esetében, a statika és dinamika átfűződéseiről lesz szó. Ez az átfűződés szükségszerű következménye annak,
hogy Aba-Novák alkotásában egyszerre szerepel erő és fegyelem,
szétvetés és összefogás, aszimmetria és szimmetria. Aszimmetria
és szimmetria már a kompozíció fő sajátosságai közé tartoznak. Kom-
pozíció fűzi össze a mű minden részletét, mégis a gyakorlatban in-
kább a nagyobb részcsoportok összefüggését, a nagy szerkezetet szokás
kompozíciónak nevezni szemben a kisszerkezettel, ami a rész-
csoportokban szereplő belső összefüggéseket jelenti. Ebből az kö-
vetkezik, hogy például egy arcon belül az egyes vonások összefüg-
gései valamiképpen összefüggnek az egész alak szerkezetével, sőt en-
nek az alaknak a képen szereplő többi alakhoz való viszonyával.
Aba-Novákra jellemző, hogy a szimmetrián, monumentális rit-
muson belül aszimmetriákat sorakoztat fel, dinamikus ritmusokat.
A szimmetriában kétségkívül mellérendeltségi viszonyt, míg az a-
szimmetriában inkább alárendeltséget érzünk. Aba-Novákra jellem-
ző, hogy ebben az esetben is két végletet kovácsol össze. A szim-
metria inkább térritmusnak nevezhető, hiszen csökkenti a ritmus
„idő”-hatását azáltal, hogy azzá változik a jobboldal, ami volt a bal-
oldalon; nem érzünk tehát annyi változást, mint aszimmetria ese-
tén: hiszen ott a jobboldalon a szóbanforgó motívum megváltozva
jelenne meg. Az aszimmetria valami individuálisat, valami egysze-
rit jelent, míg a szimmetria valami kollektívet, valami törvénysze-
rűt fejez ki. Aba-Novák ezt a két végletet egyesíti szóbanforgó pél-
dánkon is. Figyeljük meg például a nagyszerkezet szimmetriáját.
Az egész kép szimmetriatengelye: Krisztus alakja. Tőle jobbra-balra
szimmetrikusan helyezkedik el két-három angyal. Alattuk a ten-
gelyre ismét szimmetrikusan a szalagok, majd az alsó szegélyt al-
kotó csoportok. Ezt a nagy szimmetria-szerkezetet egy kis rész-
csoportokból felnövekvő szimmetria sorozat hajtja mind nagyobb-
 és nagyobb léptekkel. A nagy és kisszimmetriasor kiindulása kö-
zös: Krisztus alakja. Míg a nagyszimmetria rögtön az angyalok ha-
talmas alakjaira ugrik át, a kisszimmetria lassan indul növekedés-
nek a Krisztusfejen. Az arc teljesen szembefordul, hogy a két ol-
dal egymásra szimmetrikus, egymásnak tükörképe legyen. Az orra,
mint tengelyre szimmetrikusan helyezkedik el a két szem, a hom-
lokcsont rajza, az arcélek, a hajfürtök, majd a vállak; a karok az
ujjakig menő szimmetriában rajzolódnak. Az arcközépről az egész
alakra így felnöve szimmetria leszabadul onnan és átsiklik az an-
gyalpárookra. A párok tagjai, s egyes angyalalakok felsőtestei egy-

másközt is tükörképek. Tehát szimmetriájuk tengelye éppen keresztalakban áll az első szimmetria tengelyre. Az angyalok alatt gyűrűző szalagok ismét csak a hosszanti tengelyre szimmetrikusak, míg az alsó figuraszorok szimmetrikusak mindkét tengely szerint. Ezt a lüktető váltakozást még gazdagítják a minduntalan átfonódó aszimmetriák. Ilyenek például a kereszttengetyre vonatkoztatva az angyalok lábai, (bár a főtengetyre vonatkoztatva szimmetrikusak) valamint a szalag és figuraszorok. Aba-Novák ritmusa tehát két végtől tevődik össze, a szimmetria nyugalmaiból és az aszimmetria nyugtalanságából. Nyugodtság és nyugtalanság fonódik össze és szelveli egymást anélkül, hogy egymásba olvadna. Ezt a kettősséget egy kattogó, zakatoló ütemesség fűzi össze csupán. Van ebben az ütemességben valami a gyárak gépies zakatolásából, de van benne valami az ősi népies-babonás ütemességéből is. Ritmusát nyomon kísérelhetnénk különböző motívumok ismétlődéseinek kapcsolódásain is, ugyanerre az eredményre jutnánk. A szimmetria statikus, törvényszerű nyugalma az aszimmetria egyszeri, dinamikus, kifürkészhetetlen nyugtalansága töltene ki és váltaná fel. Az individualista múlt és a kollektív jövő összekényszerítése ez, mégpedig a lélekelemzésnek és a babonásságot utáni vágynak eszközeivel. A dinamika, a változandóság ugyanis az elemzőknek, a kísérletezőknek kifejező formája, míg a statika a rendszerezőké. A babonásságot vagy a fejlettebb kultúrára jellemző kultikusságot vagy szakralitást tulajdonképpen nem mondható sem kifejezetten statikusnak, sem pedig dinamikusnak, mert az álló vagy mozgó mindig valamihez viszonyítva áll vagy mozog, ezek a dolgok azonban éppen a viszonylagosságot zárják ki.

A HARMADIK időkitérjedés volna a „gondolat“. Aba-Novák itt is megtartja kettősségét, mert a műbe lefektetett, illetve hozzá fűződő gondolatok is az állandót és változót célozzák, ezt a kettősséget pedig, amint fentebb írtam, a kultikusságot teszi egymással életképessé, anélkül, hogy kibékíteni, egymásba olvasztani tudná vagy akarná. Mindjárt megnyilatkozik ez a kettősség abban, hogy egyidejűleg használ szimbólumot és szinte a karrikatúráig menő egyediséget. Hajlandó rohamsisakot, keresztet, kopjafát és felkiáltójelet festeni, amikor a hősök áldozatosságára emlékeztet. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy ott, ahol például caritást fejez ki, apáca alakot ne festhetne, miáltal allegorikus is. Érdekes és jellemző, ahogyan a szélsőségesen egyszeri, egészen egyénhez kötött vonásokat individualisztikus hatásuktól megfosztja. Például hozom fel erre a Krisztus lába körüli harsonás angyalfejeket. Az arcok szélsőségesen egyéni vonásokból épülnek ugyan, de valamennyien olyanok, mintha ikertestvérek volnának. Ezáltal „fajjá“ változik az, ami különben egyedi volna. Tehát itt sem olvasztotta össze a két véletletet a változatlan, a fajta, a változóval, az egyeddel, hanem inkább összekapcsolta a kettőt, mintegy többszörösen elénkvarázsolva egy-egy egyéniséget. Az egyes részekhez a mozgás képzelet kapcsolódik. Ez is ide tartozik, hiszen csak tudjuk, gondoljuk, hogy például az angyalok repülnek, holott valójában a képen el nem

mozdíthatók. Ez ismét dinamikus ábrázolás, szemben a merev mozgulatlanlanságot sugalló alakokkal, például Krisztus alakjával. Tehát cselekmény és állapot ismét a sokszor emlegetett kettősséget mutatja. Egyes mozgulatok itt annyiszor ismétlődnek azonban, hogy már alig mondhatók egyszeri, egyéni mozgulatoknak, holott jellemük a pillanatnyiságé. Ezekben is van azonban valami babonás és szakrális.

Leginkább megnyilvánul azonban ez a transzcendentalitás az arcok kifejezésében. Hatalmas, messzire néző szemek hirdetik a csoda valóságát. Élesen, kétséget kizáróan megrajzolt csodalények ezek. Ugyanannyira valóságnak látja Aba-Novák a csodát, mint a babonás nép a mesebeli sárkányt. Másrésről azonban nem ijed meg tőle. Az empirista szorgalmával hajlandó megszámlálni a sárkány pikkelyeit és elméletet készíteni hozzájuk beható laboratóriumi vizsgálatok alapján. Másszóval az expresszionista pszichoanalitikus módszerével nyúl ahhoz, amit fétisként akar tisztelni. Mindemellett tudatában is van merészségének. Ám nem jön zavarba, vastag tréfával üti el a megoldhatatlannak hitt egységet, harmóniát, feloldódást.

Ez a vastag humor rögtön nyilvánvaló, ha profán tárgyú képeinek figuráit szemléljük vagy arra gondolunk, milyen szívesen fest csepürágókat és artistákat, bohócokat és vásári muzikusokat. Nem is csoda, hiszen ezeknek életeleme a dinamika. Nem is olyan véletlen, hogy a lebegő angyalok arca légtornászokéra vagy apacslegényekére emlékeztet. Igen, a nagyváros és a falu, a föld embere vonul elének Aba-Novák képein. Szociális akarások vetülete ez. Királyok és parasztok, szentek és hősök csaknem egy fából faragottan jelentkeznek nála. Vaskosak és erősek, elhivatottak és földizűek — mégis van bennük valami patológikus, hiszen Aba-Novák a materializmus vívmányait örökölte eszközül. A materializmus pedig nem tett különbséget transzcendentalitás és patológia között. Aba-Novák tőlük tanult ugyan beszélni, de az ő szavaikkal egészen mást mond. Segítségére van ebben az ókeresztény művészet. Mindezekben ismét kifejezésre jut kettőssége. Talán éppen ez a kettősség váltja ki azt a nagy produktivitást és képeinek bőségét. Olyan odaadással dolgozik, mintha attól tartana, hogy széthull az általa teremtetett „világrend“, ha nem munkálja szakadatlanul. Képeiből is sorozatokat készít, mint ahogy képein belül is szakadatlanul ismételt egy-egy soha nem látott furcsa motívumot, — hogy ezáltal tipussá emelje, igazolja, bebizonyítsa, hogy mindez lehetséges, hiszen annyiszor előfordul. Igen, ez az a gyanakvás és nyugtalanság, amely néhány év előtt még annyira jellemző volt mindannyiunkra, amiből csak egy kiút látszott és ez a lírikusé: az érzelem örök egysége nyomán. Így képeinek gondolati tartalma is szélsőségekből tevődik össze. A „Hősök kapuján“ együtt szerepel háború és béke, Ég és Föld, hősiesség és iszonyat, Krisztus és kísértetek. Van valami barokkos ebben a sokrétűségben és belső ellentmondásban, de éppen úgy valami barokkos van abban is, hogy mindezt a transzcendentalitás mindent elbíró köpenyegével és a bőség szédítő áradatával fogja össze. Nélkülözi ugyan a barokk csigás lendületét, de nem nélkülözi a han-

gosságát és kiapadhatatlan vitalitását. Megvan benne Bizánc komor rendje, de nincs benne Bizánc hideg csillogása. Van benne valami románosan népies, de a román kor nagy nyugodtsága nélkül. Van benne valami kubisztikus, de a kubizmus elvontsága nélkül, van benne valami expresszionisztikus, de az expresszionizmus esetlegessége nélkül, van benne valami muzsikálismus, de a muzsikálizmus magáértvalósága nélkül és van benne valami programmszerű, de a programmszerűség olcsósága nélkül. A virtuóz leleményességével rak össze történelmi jeleneteket, szimbólumokat, szent tárgyakat és írásos szalagokat. Páncélok, köpenyek, palástok, zászlók és fegyverek tömegét vonultatja fel. Felírások könnyítik meg a szemlélőnek a szimbólumok felismerését. Tenyerek védenek és jelennek meg hatalmasan, áldóan, ferde kézfejek viszik a tekintetet, vitézek sorakoznak zakatoló motivumokká. Harcosok törtetnek és művesek működnek, főpapok áldanak és uralkodók osztanak. Próféta fejéi épülnek és szentek emelik tiltó kezeiket. Árpádok fái ágazzák kövesülten az utódokat és angyalok vörös glóriái parázslanak tompán a csillogó ezüstön. Kerubok és üdvözültek hatalmas kandeláberei fogják körül az ítélkező Krisztus óriási alakját. Zöldruhás katonák menetelnek és angyalok bontják meg az eget. Templomok emelkednek és kompok úsznak, árvíz lepi el a vidéket és szekereket vonnak az ökrök. Búcsúsook cipelik a négyszögű lobogókat és áll a vásár. Tehenek vonulnak a tócsába és tördeltek a kerítések. Csöbrök száza borítják a piacot és a házak tövében parasztok isznak. Cirkuszosok tűnnek föl feszülő trikókban és kockás nadrágokban. A jazz hangjai süvitenek, pompásan ugranak a hangszerek könnyű vonalai. Olasz városok tűnnek fel a kaleidoszkóp változatlanságával. Öblök és hidak, sziklák és házak szóródnak ki a bűvész kabátújjából. Majd cséplőgép zakatol és súlyosan rázkódik a levegő. Robusztus alakok ülnek a szabadban, festékszobrok vörösből és zöldből. Majd villan a tű, rézkarcok jutnak eszünkbe és előttünk áll a fiatal Aba-Novák... Tünetényes pálya...

VAN AZ egész aba-nováki művészetben valami shakespearei és van benne valami filmszerű.

A Sík Sándor által oly élénken jellemzett szenvedély, a nagyszabásúság, a jellemzés, a többi fonálon futó cselekmény, a vér, a halál, a nyersség, a szójáték, a groteszk elemek, clown, kocsmaverekedés és a jelenbe vésett historizmus is Aba-Novák vonásai. Ugyanígy a sorsszerűség és a rejtett filozófia. Éles különbségnek látszik ezzel szemben, hogy Shakespeare allegorikus kereteket egyéni tartalmakkal tölt ki, Aba-Novák ezzel szemben egyedi kereteket tölt meg allegorikus tartalommal. Mig Shakespeare a differenciálódás, Aba-Novák az integrálódás felé mutat. Talán innen van, hogy Aba-Novák Shakespearerrel szemben nélkülözi a kiváltságos szellemiségű alakokat és a líraiságot. Aba-Novák alakjai nem saját eszméik hősei, hanem eszméké, melyeknek áramköre a különböző jellemeket is hasonlító izzásba hozza. Azt mondhatnánk, nem önmaguk erejéből kapnak szenvedélyre, hanem egy rajtuk kívüleső hataloméből. Ez mellérendeltséget teremt alakjai között: királyok és

parasztok egy fából faragottak. Ez Aba-Novák oldalán bizonyos klasszikus, bizonyos horizontális sajáttság. Ám ugyanilyen erős az érzéke az alárendeltség iránt is, ami a gótikának, a hűbéri rendszernek sajátja. Az alárendeltségi viszony, a vertikális elhelyezkedés ellentéte amannak, nagyobb teret nyit az egyénenkénti jellemzésnek. Anglia, nemcsak Shakespearenek, hanem a hűbériségnek és a gótikának is hazája. Lehetetlen itt nem gondolni arra a hasonlóságra, amit a gótika konstrukciója építészetében is mutat a hűbéri rendszerhez. Aba-Novák azonban minden ilyen hajlama mellett is nagy érzékkel rendelkezik az olasz klasszicitás iránt. Három évi római tartózkodása épen elég anyagot szolgáltat ennek kiépítésére.

Egyáltalában nem volna csodálatos, ha Aba-Novákra a programművészet megvalósításában a „szegények bibliája“, a képekben való evangéliumhirdetés ősi szokása mellett a modern kor legáltalánosabb érdeklődéssel kísért programművészete, a film is hatással lett volna. Én hiszem ezt. A futurizmus célkitűzéseit tulajdonképpen a film érte el: a film dinamikus, hiszen időben játszódik le, mozog és szimultán is, különböző események vagy jelenségek egymáson keresztülvetését ma már nem tartjuk kísérletnek. Mindezen kívül, a film gondolati tartalma is rendkívül fontos tényező. Ime, a modern „szegények bibliája“, hiszen tudva lévő, hogy a „tulajdonképeni“ szegények bibliája is szimultán, mert különböző idejű cselekményeket egyszerre szerepeltet. Gondolati tartalma pedig már elnevezése miatt is nyilvánvaló. Emiatt dinamikusak is egyes részletei. Ám nélkülözi a film gépies ugrálását, ami Aba-Novák művészetében nem utolsó sorban található meg, különösen első periodusában. Gondoljunk csak a szegedi csonkatoronybeli falfestményeire. Mintha képrészeket rángatnának el szemünk előtt. Később előtérbe lép a klasszicitás horizontális nyugalma. Az előbbi egymáson keresztül ütköző síkok helyett az ezüstlap egyszerűsége áll előttünk. A korábbi periodusban a transzcendentalitást még erős torzítással fejezi ki. Itt még sokkal inkább az expresszionizmus és újprimitívség eszközeivel dolgozik. Szüksége van rá, hiszen az arcok felbontását ezek teszik lehetővé a kifejezés érdekében, ami egybeesik a főtebb említett egymáson átütköző síkok alkalmazásával. Az ezüst háttér viszonylagos nyugalma mellett az arcok is megnyugszanak, kevesebb transzcendentalitás elegendő; ám van benne valami dogmatikus, a művész az ezüstnek tőle független színjátékát eleve elfogadja.

Mintha az ellentétek összebékítésének vágya fogná el a mestert, mintha érezné, hogy műveit csak az ő lángelméje és vaskéze alkothatja egységgé, megkísérli, hogy egy nagyobb kör számára is természetesen életformát valósítson meg művészetében, hogy „iskolát“ teremtsen. Ennek egyedüli útja pedig a nyugalomnak, a szimmetriának, a mellérendeltségnek, a klasszicitásnak fokozása. Nem lehetetlen, hogy Aba-Novák egy új humanizmus, egy új renesszánsz küszöbén állott. Hiszen szinte egymaga fölhalmozta a hozzá szükséges anyagot.

Aba-Novák kétségkívül a magyar műtörténetnek legkimagaslóbb alakjai közé tartozik. Jelentősége azonban európai, sőt világviszonylatban is nagy. Nemcsak itthon, hanem külföldön is a díjak,

kitüntetések, múzeumok vásárlásai kísérik pályafutásán. Minden ellenzéssel és vitával szemben a sikerek áradata veszi körül. Tizenkét év alatt hatalmas művek hosszú sorát alkotta meg. A képzőművészetet nemzeti ügyé tette a körülötte hullámzó érdeklődés.

VINKLER LÁSZLÓ.

A budai királynő álma

(Ez a bunjevác népballada nyilván Budának a török által történt 1541.-i elfoglalásához, valamint Zápolyai János király és Izabella királyné sorsához fűződik. Eredeti címe: *San Budinuske Kraljice s a Szabadkán 1939-ben megjelent Bunjevacke Narodne Pisme* című kötetben olvasható).

A szép királynő Budavárában
Csudákat látott egyszer álmában
A felhőtlen ég kettéhasadott,
A kerek hold s a fénylő csillagok
Elhalványultak, s a mélybe bukott
A fénylő, kéklő égről le a nap,
Csak az esthajnalcsillag ragyogott
A kettéhasadt égbolt közepén.
A szép királynő másnap reggelén
Magához hívta Mihály szolgáját,
Hogy megfejtesse szép csudaálmát.
Mihály az álmot így fejtette meg:
— Jelenti azt az ég megnyílása:
Buda várának leszen bukása;
A fényes napnak lezuhanása:
Hites uradnak leszen halála;
A hold arcának halványulása:
Két szép gyermeked esik fogságba;
Hétesztendő kis Jelica lányod,
S fiad: Ivo; őt most is dajkálod.
A szép csillagok elhalványultak:
A szolgálid mind magadra hagynak;
Esthajnalcsillag ragyog az egen:
Egyedül maradsz, árván, özvegyen. —
A szolga alig fejté meg álmát
Futár hozta a szultán írását:
— Párviadalra, most király uram,
Vagy add át nékem Buda kulcsait, —
Megrémült erre nagyon a király,
S nem hívta össze nagyvezéreit.
De összehívta mind a papokat,
Kik sose láttak véres harcokat.
Nemhogy keményen vinni tudjanak.
Buda királyát ott lefejezték
Fogságba vitték két szép gyermekét,

Elszöktek tőle rendre a szolgák,
Nem maradt élő, csak a királynő.
Mikor elmúlt már kilenc esztendő,
S a tizediket is rég taposták
Ivot, ki lovat őrzött a mezőn
Csúfolni kezdték hetyke társai:
— Hej Ivo te a császár bérese
Vagy, s nem vagy a császárnő gyermeke,
Téged Budában szült a királynő.
— És Jelicát is benn a fonóban
Igy csúfolgatták leánytársai:
— Hej Jelica a császár rabnője,
Te nem vagy a császárnő gyermeke,
Téged Budában szült a királynő.
Ivo megkereste ott Jelicát,
Édes néném keressük meg Budát,
Budavarában a mi hazánkat. —
Ne, édes bátyám, ne menj Budára
Maradj velem a szultán házába'
Péntek lesz holnap nagy ünnep leszén,
S a szultán Turkom mecsetbe mégyen,
Sétára küldi udvarhölgyeit,
Egy öregasszony marad csak őrnek.
Te kösd el majd a császár két lovát
És én majd szerzek lovagi ruhát,
És annyi kincset, mennyit elbirunk. —
— Másnap, alighogy előbújt a nap,
Az udvarhölgynek így szólt Jelica,
Segítsen néném, hadd menjek vissza,
Nem tudom mi lelt, úgy fáj a fejem,
S nem múlik el, jaj, néném segítsen! —
— Ne lányom, fogd a palota kulcsát
Vesd meg magadnak legszebbik ágát,
Elmúlik majd a fejed fájása,
Elmúlik éles, csúf nyilallása. —
Jelica a szép selyempárnára
Nem feküdt, cifra gunyát magára
Öltött és annyi kincset, mennyit bírt
Aranyos szélű batyuba kötött.
Ivo pedig két szép szilaj lovat
A szultán méneséből elkötött
Egyet magának, meg Jelicának
S teli mezőkön, száraz tarlókon
Suhantak, mint az égboltozaton
A hulló csillag. A két pej lovon
Gyorsan a Száva vizéhez értek
A Száva partján akkor megálltak,
Igy szólt ott Ivo szép Jelicának.
Édes Jelicám úsztass át néném. —
Nem úsztatok bíz, deli szép öcsém,
Te úsztass előbb, én majd örködök,

Ha el is fognak majd a törökök,
 S idegen földre szolgának visznek
 De engem bizony életben visznek,
 De hogyha Téged fog el a török
 Bizony elveszi fiatal élted.
 Ivo az aranygyűrűt lehúzta
 Ujjáról s a halak közé dobta
 Beugrott maga is a Szávába
 És úgy úszott át mint könnyed bárka. —
 Jelica pedig gyöngykoszorúját
 Dobta a Száva habjai közé.
 Beugrott maga is a Szávába,
 És úgy úszott át, mint könnyed bárka.
 Mikor a Száván végre átúsztak
 Látták, hogy emitt éppen aratnak.
 Gyönvörű tábla aranyos búzát;
 Kaszáltak pedig aranykaszával,
 A markot verték ébensarlóval,
 Kaszakövük volt fehérmárványból,
 Cifra tokmányuk szarvasagancsból,
 Szép gereblyéjük rózsafaágból —
 Adj Isten néktek kaszás legények,
 S nektek is marokverő leányok,
 Aratás közben mért nem daloltok?
 — Énekelnénk mi, messzi vándorok,
 De most is gyászol a mi királynőnk,
 Gyászolja hites, királyi urát,
 Gyászolja lányát s kicsike fiát
 De mondjátok meg, messzi vándorok,
 Honnan és merre visz az utatok.
 S vitéz, testvére vagy-e a lánynak,
 Rokonok vagytok, vagy hitestársak? —
 — Nem testvérem ő, se hitestársom
 Hanem egyetlen szép mátkapárom. —
 — Aztán elértetek Budavarába,
 Budavárának nagy piacára,
 Ott árult néhány piaci kofa. —
 Adj Isten néktek kofaasszonyok
 Miért nincsen most kenyér nálatok —
 És mért nem hangos most a kocsmátok,
 S mért nem táncolnak lenn a vár alatt
 Mint ahogy régen mindig táncoltak? —
 Így feleltek a fiatal kofák:
 Táncolnánk bizony, messzi vándorok,
 De most is gyászol a mi királynőnk
 Gyászolja hites, királyi urát,
 Gyászolja lányát s kicsike fiát.
 De mondjátok meg, messzi vándorok,
 Honnan és merre visz az utatok?
 S vitéz; testvére vagy-e a lánynak?
 Rokonok vagytok, vagy hitestársak?

Nem testvérem ő, sem hitestársom
 Hanem egyetlen, szép mátkapárom.
 De mondjátok meg kofaasszonyok,
 Melyik ház itt a királynő háza?
 — Könnyű meglelni, messzi vándorok,
 A fala földig fekete posztó,
 Födetlen fővel jár ott a szolga
 S a királynő kint ül a kapuba,
 Selyemruhára aranypaszománt
 Varr és ahányat a selyembe ölt
 A szép ruhára annyi könnyet ejt. —
 Gyorsan meglelték, hol a palota,
 Látták, hogy földig fekete posztó,
 Födetlen fővel jár ott a szolga,
 S a királynő kinn ül a kapuba.
 Selyemruhára aranypaszománt
 Varr és ahányat a selyembe ölt,
 A szép ruhára annyi könnyet ejt.
 Adj Isten Buda királyasszonya.
 Betérhetünk-e hozzád szállásra? —
 — Nem azért épült ez a palota,
 Hogy a madarak költsenek benne,
 Hanem, hogy fáradt utas hajléka
 Legyen s éjjeli menedékhelye.
 De kik vagytok ti, messzi utazók?
 Honnan és merre visz az útatok?
 S vitéz testvére vagy-e a lánynak?
 Rokonok vagytok, vagy hitestársak? —
 — Nem testvérem ő, sem hitestársom,
 Hanem egyetlen, szép mátkapárom. —
 Megvendégelte őket jó korán
 És elküldte a hálósobába.
 És másnap reggel kora hajnalon,
 A nap még alig bújt a föld fölé
 Költötte őket: Keljetek korán,
 Már vár a ló is messzi utazók
 Egyetek még és már induljatok
 Rövid a nap, de hosszú útatok.
 De akkor lágyan így szólt Jelica:
 Hová menjünk mi, drága jó Anyánk.
 Hisz Budavára a mi szép hazánk
 És itt voltunk mi apró gyerekek. —
 A királynőnek a nagy örömben
 A boldogságtól megszakadt szíve.
 Még élt, mikor megcsókolta Ivot,
 S Jelica karjába holtan bukkott.

Milankovics Kálmán közreműködésével
 fordította

SZABOLCSI GÁBOR.

A Délvidék magyarsága.

1941 ÁPRILISÁBAN a Trianon utáni negyedik országgyarapodás Délmagyarország egy értékes darabját, Bács földjét hozta vissza Szent István koronájához. Sohasem hittünk itt az idegen uralom tartósságában, mindig bíztunk népi erőnk és történeti jogunk győzelmében, de 23 esztendő kényszerű hallgatása megakadályozott a minden komoly tudományosságot nélkülöző magyarellenes propaganda visszautasításában. A magyar főhatalom jelvényeinek az ősi földre való visszatérésével elérkezett az ideje, hogy felsorakoztassuk a történelem világánál az e terület magyarságára és történeti jogainkra vonatkozó bizonyítékokat. Az alábbiakban a Délvidék településtörténeti áttekintése során a magyar-délszláv perben igazságunk mellett a fegyver jogán kívül földrajzi, geopolitikai, gazdasági tényezőkre, a magyarság népi erejére és nem utolsósorban arra az építőmunkára kívánunk hivatkozni, amelyet a táj kialakításában magyar nemzedékek századok során át végeztek.

Délmagyarország földjén a magyarok előtt tartósan egyetlen nép sem tudott megállni. E terület a magyarság ősi szállásföldje volt. A honfoglaló magyarság nemcsak a felbomlott délszláv királysághoz csatolt Bácsbodrog, Temes, Torontál, Baranya vármegye egyes részeit vette birtokába, hanem szállásföldjei Pozsega, Valkó, Körös, Verőce és Szerém megye felől horvát és szerb területre is átnyúltak. A Botond nemzetség az Alduna partjait szállotta meg; a Kán nemzetségnek a Dráva partjain voltak birtokai; Temes és Torontál vármegyék területén pedig a gyula méltóságot viselő Ajtony törzs nemzetségei foglaltak helyet. A magyar szállásterület keleten Zimonynál kezdődött és nyugat felé a Duna—Száva és Duna—Dráva között húzódott. Régészeti emlékek és törzsnevekből alakult helynevek hosszú sora mutatja, hogy a honfoglaló magyarság által megszállott Délvidék északi és középső része néhány évtized alatt az ország legsűrűbben lakott területe lett. Innen délre a Dráva—dunamenti vonalon húzódott a magyar—délszláv nyelvterület határa. A Délvidéken a magyarság népi ereje az újkor küszöbéig minden viharral dacolni tudott, még a nyelvhatáron fekvő ősi magyar települések is szilárdan ellenálltak a délről és nyugatról feléjük irányuló délszláv beszivárgásnak.

E területen már a X. században sűrűn lakott magyar szállások voltak. A X. század végén hazánkba betörő kunok útja Bács és Torontál vármegyék területén virágzó településeken vezetett keresztül. Bár érzékeny károkat okoztak bennük a kunok, teljesen megsemmisíteni azokat nem tudták. Súlyosabb próbára tette a Délvidék ma-

gyar településeit az 1241-i tatárbetörés, amely különösen Torontál megyében sodort el sokszáz magyar szállást. A lakosság egy része elpusztult, sokan védettebb helyre menekültek, számosan nem is tértek többé vissza elhagyott tűzhelyeikre. A tatárbetörés tanulságaként újabb megrohanás ellen megfelelő védelemről gondoskodnak. Bács, Bodrog, Titel és Pétervárad megerősítésével kiépítik a délvidéki erődvonalat. Újabb telepésekkel is erősödik a megfogyatkozott magyarság: a kunokkal. Egyes csoportjaik már a tatárjárás előtt itt vannak, de rendszeresebb betelepítésük csak a tatárjárás után történik. Számos kun-szállás létesül Bács megyében; 1266-ban már Torontálban is kész kun szervezettel találkozunk. Szenteltszék e kunszék neve Szenteltegyház székhellyel, körülötte kun kapitányságok sorakoznak Óbesenyő, Nagykikinda és Vizesgyán mellett. A beköltöző kunok gyorsan beolvadnak és a velük megerősödött magyarság megsokszorozza településeit a Délvidéken.

A letelepedett magyarság feltétlen népi és nyelvi uralmat gyakorol a középkori Délmagyarországban. Magyar volt a birtokos osztály és magyar volt a föld dolgozó népe. A délszláv történetírók által „népemigráció”-nak nevezett népmozgalom a késői középkorban nem volt más délszláv menekülésnél és magyar befogadásnál. Lehetővé tette a beköltözést a tatárjárás által megritkult magyar településekre a szerb népnek a balkánrománok beolvasztásával való népi megerősödése és királyaink balkáni politikája. Először a XIV. század végén a rigómezei csata után (1389) jelennek meg nagyobb számban délszláv csoportok a magyar Délvidéken. A török hódoltságig 7 kisebb-nagyobb szerb beköltözésről tudunk. Királyaink szívesen fogadják a jó katona hírében álló rácokat és hadi szolgálatra is alkalmazzák őket. Zsigmond alatt Brankovics György bácskai birtokaira érkeznek először szerb menekülő csoportok és azoknak egyes részei az ország belsőbb területeire is átköltöznek. A második bevándorló csapatot 1433 körül szintén Brankovics György vezette hazánkba és Temes és Torontál megyei birtokain mintegy 110 községbe telepítette őket. Azután Albert, Ulászló, és Szendrő második eleste után (1459) Mátyás alatt érkeznek szerbek hazánkba. Ez utóbbiakat Brankovics György unokái a Száva mentén és a Szerémségben telepítik le. 1481-ben Kinizsi Pál telepít le mintegy 50.000 szerbet a Tisza-Maros szögben és Alsótemesben. Majd 1509—11-ben érkeznek menekülő szerbek Magyarországra. Az utolsó csoportot 1538-ban Jurisics Miklós telepíti le Pétervárad környékére.

E szerb beszivárgások hoznak ugyan délszláv színeket a déli végekre, de nem idéznek elő sem a tájban, sem a népiségben változásokat. A szerb szórványok a magyar területen nem jutnak jelentőséghez. A szerbek nem laknak összefüggő területen; nincs területi önkormányzatuk és arra nem is törekcsenek. Magyar törvény és igazgatás alatt állanak, a vármegye hatósága alól nincsenek kivéve. A magyarság nem akadályozza, sőt szíves vendéglátásával elősegíti boldogulásukat. Sokan közülük megmagyarosodnak, a vezetőrétegekbe emelkednek és a közéletben is szerephez jutnak.

Mohács előtt a magyarországi szerbeknek nincsenek nemzeti törekvéseik. Egyéni és nemzeti boldogulásukat a magyarság mellett

keresik és találják meg. A szerb történetírók sem tudnak a középkori Magyarországon semmiféle szerb szervezetről vagy intézményről. Az ortodox görögkeleti egyháznak sincs önálló szervezete; a délvidéki szerb szórványok külföldi patriarchatus alá tartoznak.

A Délvidék a középkorban hazánknak legnépesebb, leggazdagabb és legmagyarabb területe volt, amelyről Csánki Dezső középkori nagy földrajzi műve (Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában), mint a magyar birodalomnak hatalmas közigazgatási és gazdasági szervezettel, többezer várral, várossal, faluval és uradalommal bíró területéről emlékezik meg. A régészet, a helynevek, egykorú térképek, a pápai tizedlajstromok és hosszú sora a történelmi és földrajzi kútfóknak a Délvidéken csak a magyarság alkotásairól tudnak. Ezt a szerb történetírás is tudomásulveszi, amíg a középkor előadásában más hiányában magyar kútfókra támaszkodik.

A magyar népi erőnek a sorvadása és a délszláv elemek megerősödése a másfélszázados török hódoltság alatt következett be. A török veszedelem törkéában fekvő Délvidék már Mohács előtt ki volt téve az ellenséges betöréseknek, a hódoltság idejében pedig állandó csatátér lett. A megismétlődő török hadjáratok sűrű sorokat vágnak a Szerémség, Temesköz, az Alduna, a Dráva és Száva völgyének településeiben. A meghódolt szerb mint katona és jobbágy szolgálja a törököt. A rác martalócok a hódoltsági végvárakban katonai szolgálatot teljesítenek és a török haderő oltalma alatt pásztor- és földművescsoportok foglalják el a magyarság elhagyott szállásait.

A beköltöző rácok nem hoznak magasabb kultúrát, inkább a meglévőt szállítják le a maguk színvonalára. A virágzó földművelést, állattenyésztést rideg marhatartás és halászat váltja fel. A rácok legnagyobb része nem falulakó, hanem a török végvárak mögöttes területén sátrak alatt tanyázva vándorol. A letelepedés is mindössze abból áll, hogy néhány rác család beköltözik az üresen hagyott magyar faluba és annak nevét szláv végződéssel látja el. Így kapnak színmagyar községek szerb végződésű nevet, mint pl. Veresegyháza = Verusity, Félegyháza = Felity, Rév = Rivica, Baksafalva = Baksic, stb. Szerbek és törökök megértik egymást a hódoltsági területen. A török szívesen látja és elősegíti rác települések keletkezését.

Egyes pusztuló magyar települések helyén keleties színezetű palánkvárosok keletkeznek szerb és török lakossággal. Így veszti el magyar jellegét az elpusztult középkori Czoborszentmihályból alakult Zombor. Hasonló a sorsa Szabadkának, Ujvidéknek, Péterváradnak és a többi városnak is. A magyarság messze elkerüli a pusztuló tájat, amelyből egyre nagyobb darabokat nyel el az északfelé törő délszláv hullám. De az ötszáz éves magyar kultúra emlékeit nem tudta könnyen elsöpörni. Az 1522-i pápai tizedlajstrom Bács megyében 2000 családnév között csak három szláv hangzásút tüntet fel. A török kincstári összeírások (defterek) a hódoltság első századában csupa magyar falut jegyeznek fel ezen a területen.

A török hódoltság megszűnésével a magyarság visszaszerezhetette volna elvesztett birtokállományát a Délvidéken, ha a bécsi

udvar ezt meg nem akadályozza a rác népnek a magyarság rovására való túlzott támogatásával. Így következett be a délszláv történetírás által „nagy migráció“-nak dicsőített népmozgalom: Csernovics Arzén ipeki patriarchának mintegy 200.000 emberrel való beköltözése 1690-ben Magyarországra. Lipót szívesen fogadta a török bosszúja elől menekülő szerb patriarchát népével együtt és széleskörű kiváltságot: szabad érsekválasztást, az ónaptár használatát, adómentességet biztosít neki és azt is megígéri, hogy a török kiűzése után „a rác nemzetet régi lakóhelyére visszavezeti“. Ez ígéret beváltására azonban nem került sor, mert a szerbek elvesztett hazája egyelőre nem szabadult fel, a visszaköltözésre pedig az első nemzedék leszármazói már nem gondoltak.

Az Alsótiszánál elhelyezett szerbek nem érezték magukat biztonságban a határ közelében és a császári sereg oltalma alatt belsőbb területekre költöztek. Egyesek várórségi szolgálatot teljesítettek a városokban. Ilyenek érkeztek nagy számban Szegedre is. De a félnomád szerb nem tudott belehelyezkedni az új környezetbe és elkíváncozott a kultúraltabb magyar területekről. A császár teljesítette kívánságukat és újabb kiváltságlevelében további kedvezményeket biztosított nekik.

A bécsi udvari haditanács 1694-ben a Duna—Tisza-közt jelölte ki állandó szállásul a szerbek számára. Heiszler tábornok fegyveres kísérettel vezette őket Bács, Bodrog, Torontál, Csanád, Csongrád és Arad megye kijelölt területeire. A bécsi kormánynak érdekében állott a rác népnek magyar területen összefüggő egységben való megtartása. Ezért pravoszláv (ortodox keleti) egyházi szervezetét is meghagyta, ami kiválóan alkalmas volt a nemzeti érzés fenntartására. A délvidéki szerbek egyházi szervezetük segítségével nemzeti különállásukat megőrizték és a magyar nemzeti törekvésekkel szemben Bécs felhasználható eszközeiként szerepelhettek. Így a felszabadító hadjárat és annak fejleményei a szerb nemzet megerősödését és területi előretörését eredményezték. Csernovics Arzénnek nagyszámú néppel való beköltözése a Délvidék egy részének jelleget adott és megnehezítette a magyarság számára annak visszaszerzését.

A magyar államiságot tagadó szerb nemzeti érzés és a grani-csáröntudat a XVIII. század folyamán létesített határőrvidékeken alakult ki. A határőrvidék, ez a rácok számára a Duna, Tisza, Maros alsófolyásánál mintegy 50 km-nyi szélességben létesített kiváltságos területi szervezet, biztosította a külön nemzetiségként való megmaradást. Bécs szívesen látott a magyarság ellen mindig felhasználható fegyveres alakulatot a Délvidéken. De ide kellett helyezni a félnomád rác népcsoportot azért is, mert nehezen illeszkedett bele a letelepedett népek környezetébe. Állandó harcban állott egyházzal, megyével, földesúrral, sőt a császári katonasággal is. A Duna, Tisza, Maros és Temes folyók mentén kiharcolt széles csíkokba költöztetett szerbek külön községekben, ú. n. katonai sáncokban helyezkedtek el. A szerb katonaközségekben ugyanazon család egyes tagjai katonáskodtak, a többiek mezőgazdasági foglalkozást űztek. A használatul kapott földet a katonák özvegyei is megtartották. E községekben a házközösség (zadruga) tartotta össze a nemzetséget.

tagjait. Közös háztartásban egy családfő (staresina) vezetése alatt éltek. A határőrök 16—18 holdnyi földet kaptak szabad erdőhasználattal. A falu maga választotta bíróját; a felügyeletet a királytól kinevezett főkenéz gyakorolta. A szerb határőrközség nem állott vármegyei hatóság alatt, megerősödését előnyösen szolgálta az egyházi önkormányzat is.

A szerb határőrvidékek a kialakulatlanság, nyugtalanság, változás képét mutatják. Nem voltak itt véglegesen kialakult állapotok. A szakadatlan vándorlást nemcsak a rác félnomad életforma, hanem a politikai változások is okozták. A török hódoltság megszűnése után a szerb katonaság nem tudott a polgári élethez hozzászokni. A szerb katonák csak a határőrvidéken állották meg helyüket; a távolabbi harcterekről azonban tömegesen tértek haza községeikbe. Végre a Karok és Rendek ismételt sürgetésére Mária Terézia feloszlattott néhány határőrvidéket és azokon a hadi és kamarai igazgatás helyébe a vármegyei igazgatást vezette be. A szerb határőrlakosság nehezen tudott behelyezkedni e változásba. Sokan inkább Oroszországba vándoroltak, vagy felcserélték lakóhelyüket más katonai kerülettel. E belső vándorlás, melyet a szerb történetírás nagy teljesítménynek tekint és amelyből történeti jogokat formál, az egész XVIII. század folyamán tartott.

A határőrvidékek feloszlatása után azonnal kitűnt, hogy a magyar népi erő elegendő tartalékkal rendelkezik ősi településterületének visszaszerzésére. A XVIII. század közepével megkezdődik a Délvidék visszamagyarosodásának korszaka. E megmozdulás során a magyarság néprajzi vonala előrenyomul a Délvidéken Bácsbodrog, Temes és Torontál vármegye felé.

Az ország különböző részeiből érkező önkéntes csoportok először Felsőbácskát szállják meg a Ferenc csatornától északra és a Duna—Tisza mellékét. Rendszeres kincstári telepítések csak később történtek. Az északbácskai megerősödött településekből hamarosan új kirajzások indulnak dél felé. Sűrű egymásutánban települnek be jobbra dunántúli magyarokkal: Jánoshalma, Ludas, Tataháza, Madaras és Bezdán községek. A Tisza-mellék: Ada, Óbecse, Mohol, Martonos, Bácsföldvár, Szenttamás, Turja, Péterréve a Jászságból, Heves, Hont és Nógrád megyéből érkező magyarokkal népesül be. Számos szerb község, mint Doroszló, Bácskertes, Csonoplya, stb. a közeli magyar községekből Szedegről, Alpárról, Hódmezővásárhelyről, Kiskunmajsáról, Félegyházáról, Algyőről, Dorozsmáról és Nagykőrösről kap magyar lakosságot és gyorsan megmagyarosodik. E községek, valamint más helyek is sűrűn küldtek kirajzásokat a Délvidék többi területeire is. II. József alatt a jászkun területről érkezik többszáz református család a topolyai járásba. Nemesmilitics az ország különböző részeiből érkező elszegényedett nemes családokkal telepszik be. Csantavérre (1773) nagykunsági és hevesmegyei magyarok érkeznek. Tataháza a XIX. század elején a Kiskunságból újból kap magyar lakosságot. Kunmadarasi magyarok alapítják Kossuth-falvát (Ómoravica). Temerinbe (1783) palócsági magyarok telepsznek. A Csajkás-kerület katonai jellegének megszüntetése után a XIX. század második felében Csu-

rog, Titel, Mozsor és Sajkáslak községekből kezdik kiszorítani a ritkuló szerb lakosságot tiszavidéki magyarok. A bácskai magyar települések gyorsan megerősödnek, kirajzásaikkal számos új települést létesítenek, amelyeknek eredményeképp e vármegyében a magyarság a három ott lakó nemzetiség között az első helyre kerül.

Torontál megyébe is a határőrvidék felosztása után érkeznek nagyobb számban magyar telepesek. A vármegye székhelyére erdélyi és magyarországi nemes családok költöznek. A Tiszamentén Torontáloroszi, Kanizsamonostora, Ószentiván, Aracs és más községekbe erős rajokban özönlik dél felé a szegedvidéki magyarság. Telepítenek a földesurak és a kincstár is. Földesúri telepítés révén számos magyar község alakul a nagyikindai járásban. Egyes földesurak szívesen telepítenek birtokaikon a szerb és oláh lakosság közé magyarokat, így pl. Csóka, Kanizsamonostora, Istvánvölgye, Óléc. Egyházaskerre, Torontálvásárhelyre és Magyarszentmártonba a kincstár telepít magyar lakosságot. Számos magyar család érkezik a törökkanizsai és nagyszentmiklósi járás községeibe is. Torontáltordára Csongrád megyéből jönnek magyar telepesek. A felvidéki vármegyékből érkező tót lakosság gyorsan beolvad a magyarságba. A határőrvidéki szervezet miatt legkésőbb érkezik a magyarság a vármegye déli részébe, ahol csak a kiegyezés után alakulnak magyar községek a szerb bánági ezredek területéből népesült pancsovai, antalfalvi és alibunári járásban.

Temes megyében a katonai kormányzat (Temeswarer Banat) és idegeneknek nagy számban való betelepítése késleltette a magyarság beköltözését. De az átütő magyar népierő itt is érvényrejut és számos beköltözésben és új településben jelentkeznek. A XVIII. század végén minden felsőbb irányítás nélkül több száz magyar család érkezik Heves, Békés, Csanád és Csongrád megyéből. Kiskunsági és külsőszolnoki magyarság költözik Nagykövérésre. Számos magyar család települ be a temesvárkörnyéki német falvakba. A csáki járásban a kincstár 10 községbe, a buziásfürdőiben 18 községbe költöztet az oláh lakosság mellé magyarokat. Magyarokkal erősödik Temesfalva, Aranyág, Mélynádas. Magyarok vesznek részt Kistopolya és Majlátfalva megalapításában. Magyar családok települnek 1850 körül a Tanulmányi Alap birtokát képező Giládra és Nagy-szilásra. Temes és Torontál megyében a magyarság térnyerése kisebbmértékű volt, mint a Bácskában, de állandóan fokozódó erővel folyt és az imperiumváltozásig nagy területeket hódított el a szerb és német lakosságtól.

A XVIII. és XIX. században ősi településterületét birtokába vevő magyarságnak hídfői és gyűjtőmedencéi a délvidéki városok lesznek. A magyarság beköltözése az akkor még szerb vagy német többségű városokba a XVIII. század utolsó évtizedeiben kezdődik. Szabadka, Zombor, Ujvidék, Zenta, Magyarkanizsa, Nagybecskerek a magyarságnak gazdasági és művelődési központjai lesznek és eredménnyel szolgálják további terjeszkedését. A magyarság a legtöbb délvidéki városban a vezetést csakhamar magához ragadja és még a nem abszolút magyar többséggel bíró helyeken is megnyilvánul a nemzetiségekkel szemben térfoglalása.

Szabadka a szerb határőrség kiköltözésével nyílik meg a magyarok számára. A török hódoltság és a felszabadító hadjárat alatt elszerbesedett városnak lakossága a XVIII. század végén már $\frac{1}{3}$ részben magyar. 1857-ben 52.018 lélekszámból 32.245; 1900-ban 83.593-ból 46.262 magyar és 61.220 beszél magyarul; 1910-ben 94.610-ből 55.587 magyar. Jellemző, hogy ezzel szemben az 1921.-i szerb statisztika mindössze 27.730-ban tünteti fel Szabadkán a magyarok számát. *Ujvidékre*, amelynek területén a török hódoltság előtt 9 magyar falu állott, a török kiűzése után német és szerb lakosság költözik. A magyarság száma itt a XIX. század közepétől kezdve állandóan emelkedik és 1910-ben már első helyre jut. Számosan költöznek ide a környék egyre szaporodó magyar lakosságából is. 1910-ben 33.590 főnyi lakosságból: 13.344 magyar, 5918 német és 11.594 szerb; a magyarul beszélők száma 21.654. Az elpusztult Czoborszentmihályból alakult *Zombor* szerb jellegű Csernovics Arzén befogadott népe adta meg. A határőrvidék megszűnésével az elköltözött szerbek helyére bunyevácok érkeznek. A vármegye benépesülésével párhuzamosan a magyarság létszáma állandóan emelkedik. Míg 1857-ben csak 1430 a magyar lakosság száma, az 1910-i statisztika már magyar többséget tüntet fel, 13.343 lelket. E tényen mitsem változtat, hogy az említett szerb statisztika a magyarság számát 5195-re szorítja le és a szerbekét a bunyevácokkal együtt 22614-ben tünteti fel. *Nagybecskerek*en 1857-ben még a szerbek abszolút többségben vannak. 1890-ben 7874 német, 7669 szerb és 5116 magyar lakosa van a városnak. 1900-ban itt is a magyarság kerül az élre; lélekszáma az összlakosság 35%-át teszi (9288 magyar, 8055 német, 8091 szerb). A 9 magyar faluból alakult *Zenta* a Délvidék egyik legmagyarabb városa. A szerb határőrvidék feloszlata után jászszági és Heves megyei magyarokkal népesül be. 1910-ben 29.600 főnyi lakosságából 27.220 magyar és 2020 a szerb. Ezt a számarányt a szerb statisztika is elismeri. *Magyarkanizsa* is Csernovics beköltözése révén kap kezdetben szerb jelleget, de 1777-ben már magyar többsége van. 1910-ben 17.000 főnyi lakosságából 16.600 a magyar. *Nagykikinda*, amelyhez még a XVI. században színmagyar községek (Kökényes, Nagyalád, Révgalád, Várhalom) tartoztak, az egyetlen szerb többségű város a Délvidéken. A határőrvidék szervezésekor kerületi központ lett és jelentőségét később is megtartotta. 1910-ben 26.795 főnyi lakosságából 14.108 szerb, 5.858 német és 5.968 magyar. *Pancsová*-nak, amely a török hódoltság alatt lett palánkváros, 1857-ben még csak német és szerb lakói vannak. 1890-ben lakóinak sorában már 2055, 1910-ben pedig 3.364 magyart találunk. *Versec* és *Fehértemplom* német többségű városok. Előbbinek 1910-ben 13.556 német, 8.607 szerb és 3890 magyar lakója van; utóbbinak 11.524 főnyi lakosságából 6.062 német, 1.213 magyar, 1.994 szerb, a többi oláh.

Amint a fentiekben láttuk, a Délvidéken a szerb nemzetiség előretörése csak néhány évtizedig tartott. E fellendülés feltételeit megteremtették a magyarságnak a török uralom alatti sorvadása és a bécsi udvartól a szerbeknek adott rendkívüli kedvezmények. Nagy erőt jelentett a pravoszláv nemzeti egyházi szervezet, a határőrvidéki

katona életforma és társadalmi egységük, amely csak foglalkozási és vagyoni rétegződést ismer. A szerbek elnyomásról nem panaszkodhattak, sőt épen kiváltságos helyzetük fejlesztette ki nemzeti öntudatukat. Semmit sem hoztak magukkal. Vagyont, szervezetet, kultúrát Magyarország földjén kaptak.

A kezdeti emelkedés után hamarosan jelentkezik a szerb népi erőgyengülése. A szerb nemzetiség a XVIII. században már a magyarral és némettel szemben a harmadik helyre kerül. Az ősi földjére visszatérő magyarságból egy friss életképes nép alakul ki. A délvidéki magyarság nagyobb természetes szaporodása, jóval kisebbarányú kivándorlása és a színmagyar területekről való folytonos felfrissülése révén állandóan erősödött. Ezzel szemben a többi nemzetiségeket a lassú sorvadás apasztotta. 1900—1910 között Bácsbodrog, Temes és Torontál megyében a magyarságnak 9.3, 30.6 és 11.8 százalékos szaporodási arányszámával szemben a szerbeké 3.4, 7.0, és 0.8%. 1857-ben a magyarság a Délvidék összlakosságának 13.72 %-át alkotta. 1890-ben már Bácsbodrog megyében 40.5% a magyarság arányszáma, 1910-ben a vármegye 812.000 főnyi lakosságából 363.000 magyar, 190.000 német, 145.000 szerb van; a többi bunyevác (70.000), tót (30.000), ruthén (11.000). Legnagyobbarányú volt a magyarosodás, amint láttuk a városokban, amelyeknek túlnyomó részében a magyar lakosság száma ugrásszerűen emelkedett.

Az utolsó évszázadban különösen a városokban magyarok és szerbek közelebb kerültek egymáshoz; közöttük kulturális és népi kapcsolatok is keletkeztek. Számos szerb család beolvadt a magyar nemességbe; a jómódú iparos és kereskedőréteg pedig osztozott a városi polgárság sorsában és résztvett városaink vezetésében.

A Délvidék népiségét véglegesen a magyarság javára eldöntő népmozgalomban csak a 23 éves szerb megszállás jelentett szünetet. De e kényszerű szünet alatt sem tört meg a magyar népierő és a magyar nemzetiség nehéz időkben kiállotta a hűség próbáját. Az elmúlt évtizedek népmozgalmi viszonyainak ismeretében nem nehéz előrelátni, hogy a trianoni sorompók eltűnésével a magyarság térnyerésének folyamata folytatódni fog. A gazdátlanná vált dobrovoljac és csetnikföldeken máris felépültek a bukovinai székelek és a magyar vitéz családok települései és miként a világháború előtti évtizedekben, most is meg fogja sokszorozni a felszabadult népierő és az anyaországi felduzzadt településekről érkező kirajzások.

EPERJESSY KÁLMÁN.

Kultura, sors és tudomány.

AZOK A TÁMADÁSOK, amelyek az utolsó hónapok folyamán a ma Magyarországon kibontakozásban lévő új műveltség-történeti felfogást érték és érik, arra indítanak, hogy megkísérleljem az új módszer célkitűzéseit röviden kifejtteni. Az új műveltségtudományi módszernek itt, magyar földön kettős célja van. Az első teljesen szellemi-tudományos célkitűzés. Meg akarjuk mutatni és meg akarjuk magyarázni a magyarságnak az emberi szellem történetében az emberi szellem értékeit. Itt természetesen a magyar szellemről és a magyar történeetről is szó van, amit meggyőződésünk szerint senki még elégséges módon meg nem magyarázott. Már egy olyan igénytelen kísérlet is, mint amilyen a „Mi magyarok” volt, megmutatta, minő kincsek rejlenek itt a mélyben történetünk valamennyi korszakában...

A másik cél praktikus. A világtörténet útja egyre nagyobb egységek kibontakozása felé vezet. A magyar szellemnek nem lehet célja az, hogy egy ilyen nagyobb egységben nyom nélkül alámerüljön. Ahogy társadalmi struktúráknak is meg kellett nyitnia féltékenyen őrzött kínai falait, mivel Európában európaiak vagyunk, úgy szellemi életünk sem zárkozhat el — soha nem is zárkozhatott el — az európai fejlődés elől. A magyar szellem e század elejei elzártságát felismerve sarkig tárta kapuit a Nyugat előtt, s az aki onnan betört „új időknek új dalaival”, nem volt-e mélyebben, igazabban magyar, mint az elzárkozó epigonok, kik még akkor is Petőfi és Arany hatalmas örökén kérődztek? A mi helyzetünk hasonló. Megint eljött ideje annak, hogy befogadjuk Európát. Megint rá kell bukkannunk a mélyebb magyarságra, ami azt is jelenti, hogy a háború utánra világviszonylatban versenyképes magyar szellemiséget kell létrehoznunk, ha még egyáltalában élni akarunk.

AZ ÚJ MÓDSZER alap gondolatát nagyon könnyű körvonalazni: a magyar műveltség-történetben eddig minden tényt vagy folyamatot *kívülről* néztek, a vizsgáló szubjektum előre elkészített eszközeivel *kívülről* közeledett a vizsgálandó objektum felé, — napjaink műveltség-történetésze *belülről* vizsgálja a folyamatokat és tényeket.

Ez a belülről nézés mindjárt érthetővé lesz, ha példával világítom meg. Az új műveltség-szemlélet Magyarországon szívesen idézi Hóman Bálintot, aki a Magyar Történet királyportréiban először adott pszichológiailag indokolt, belülről — a jellemzett jelenség szempontjából — motívált és kidolgozott részleteket. (Pl. Imre és András jellemzése a II. kötet elején). Ezek a részletek voltak azok

a pontok, amelyekre az új magyar történetsszemlélet kiindulásakor rátámaszkodhatott. A következő lépés már magától adódott: el kellett jutnunk egész történeti folyamatok, végre az egész történet pszichológiai értékeléséhez. Amint ez a pszichológiai elem hatalmába kerítette a fakó adatokat, azok egyszerre életre támadtak kezeink között, egyszerűen azért, mert újra ott állott mögöttes, mint ható és alkotó, az egyszeri ember. Fel kellett ösmernünk, hogy a történet igazi célja nem a gazdasági folyamatok rekonstruálása, — bár a gazdaságtörténet forrásai is fontosak lehetnek a maguk helyén, — nem is multbavétített szociológia, hanem egészen egyszerűen a „wie es eigentlich gewesen“ Ranke-i tétele. Fel kellett ösmernünk, hogy a történelemmel való foglalkozásnak praktikus értéke nincsen, de igenis van existenciális értéke a történelmet bűvárló vagy az arról olvasó számára, mert a maga módján ugyanazt szolgálja, mint a modern pszichológia legértékesebb ágai: a szembesítést öseinkkel.

Érthető most már, hogy miért nem érdeklik a modern műveltségtörténészt a külső hatások és a külső események, miért van számára a történetnek belső, *existenciális* értéke.

Amikor pedig elérkeztünk az existenciához, — a léthez, amely mutatkozik, formát ölt, de nem analizálható, — akkor különös élménynek lettünk részeseivé, ami a legnagyobb mértékben meggyőzött arról, hogy jó úton járunk. Akárhol kutattuk is a mythosokban, műalkotásokban vagy nagy filozófémákban megnyilatkozó emberi existenciát, mindig úgy találtuk, hogy bizonyos ősi valóságok érintésére mindig azonos vagy hasonló képekkel reagál. C. G. Jung olvasásából meggyőződve arról, hogy ezeket az ősképeket az orvosi pszichológia is tudja bizonyítani, Szt. Ágoston után archetypusnak nevezvén őket, szemeink előtt az emberi kollektív tudatalatti, mint nagy közös nevező bontakozott ki; mint embervoltunk nagy közös szellemi alapállaga, amely a megértést egyáltalában lehetővé teszi. Ennek a megértőképességnek a segítségével tudunk behatolni olyan távoli kultúrtájak világába is, aminő mondjuk az afrikai vagy — a minket közelebből érintő — lovasnomád kultúrtáj. Az előbbiről Leo Frobenius mondott alapvetőeket a kulturák sorsát és alakját vizsgáló munkáiban s ezt a módszert ő maga kulturamorfológiainak nevezte. Itt Frobenius eljutott az alapvető jelenségek és szimbólumok azonosságának felismeréséhez. A formáknak és tartalmaknak bizonyos, egyszeri módon előjövő együttesei alkotnak egy-egy kultúrát. Minden kultúra saját törvényekkel bír, saját alapterve és stílusa van, s ebben a tekintetben *monád*.

Kerényi Károly vitte aztán tovább az archetypusról és a monádról szóló tanítást, „*Einführung in das Wesen der Mythologie*“ című alapvető munkájában, amelynek létrejötté óta lehet tulajdonképpen nagytípusú összehasonlító műveltségtörténetről beszélni. (Együttműködésben J. Cs. G. Junggal, Amsterdam-Leipzig 1942). „Ha a monádok végső értelmét akarjuk megadni — mondja Kerényi — azt kell mondanunk: van egy összükséglet az emberben, az t. i., hogy megformáltat hozzon létre, megformáltat a szellemben is, mint ahogy a testben is csak megformált bír létrejönni“. A megformált annak a monádnak a terve szerint formált, amelybe a lét-

rehozó tartozik. Az archetypus a monádban az emberi létezés egy még ősbib rétegére mutat vissza: az eredetre, amelyre ezen a módon, az archetypus felidézése révén visszahelyezkedhetünk. Ez a visszahelyezkedés az eredetre pedig felveti már minden kultúra s így szükségképen minden kultúra-kutatás őseit és értelmét is: ember és absolutum viszonyát. Idézzük még egyszer Kerényit: „Művészek, sőt egész művésznép, városépítők és világképformálók csak annyiban igazán teremtő művészek, alapítók és megalapozók, amennyiben onnan merítenek és ott alapítanak, ahol a mythológiák végső alapja és eredete rejlik: a magát monadikusan megnyilvánító praemonadikusban... Történetileg csupán az ősmithológiák variációi léteznek, időtlen tartalmuk, a mythologiai ideák, pedig nem. Ezek az ő tisztaságukban — mint archetypusok — praemonadikusak. Ami történetileg létezik, az nemcsak monadikus, azaz térben és időben meghatározott kultúrához tartozó, hanem mű is, és mint mű: egy népek jellemző módján megszólaló. Minden nép pedig a legtisztábban nyilvánítja saját formáját az Absolutum iránti magatartásában, azaz a praemonadikus határán.“

Idáig eljutva természetesnek kell tartanunk, hogy a műveltségtörténész megvizsgálja tárgyát „Isten előtt“ — ahogyan ezt nálunk oly szépen Széchenyi mondta, de Széchenyi óta Adyn kívül kevesen, — ami azt jelenti, hogy a történeti bűvárlat végső fokon — mint minden nagy vallási téma — filozófiát kíván a maga számára, metafizikai háttérbe állítódik. Egy nemzeti történet metafizikáját a németek számára *Leopold von Ziegler* írta meg, „Das heilige Reich der Deutschen“ című nagy művében, a magyarság számára pedig „A Vándor és a Bujdosó“-ban *Prohászka Lajos*. *Prohászka Lajos* könyve időben megelőzte az új műveltségtörténeti iskola kibontakozását, annak első, döntő hatású úttörője volt. *Prohászka* egyrészt valóban kíméletlen igazságszeretettel mutatott rá a magyar történet tanulságaira, másrészt első volt, aki megint kitért az előttünk a kaput Európa felé. Könyve első felének jellemző címe ez: *Europa respicitur*...

Amit korszakjelző könyvében *Prohászka* keres, az már maga a legnagyobb kérdés, amivel földi lény szembekerülhet: a sors problémája ez. A sorsról szóló fejezetét, ahol a sors és a szabadság viszonyáról elmélkedik, lehetetlen megrendülés nélkül olvasni. Természetesen az, kinek számára e végső kérdések csak „a filozofus metafizikai játékát“ jelentik, — mint egyik bírálója írta, — értetlenül fog szembenállani ezzel az egész problematikával. Az istenség — írja Goethe — az alakulóban, magát kifejezőben eleven, nem pedig a már megmerevedettben...

Azok azonban, akiknek szívében Isten lakik, *Prohászka* könyve óta egyre erőteljesebben fordulnak minden történet- és műveltség-tudomány középponti kérdése: a sors kérdése felé. S ez az a pont, ahol a legkülönbözőbb tudományágak, az emberről szóló új tudományok irányai megint termékenyen találkoznak egymással. A Vándorban *Prohászka*, a Südamerikanische Meditationen-ben *Keyserling*, *Schicksalskunde*-jében *Frobenius*, mind az emberi sorsot helyezték vizsgálataik középpontjába. Itt a sors törvényszerűségeinek

kutatásánál ér megint össze a mi tudományunk az orvosi pszichológiával. Az új magyar történettudomány nagyon sokat fog köszönhetni a Szondi-féle genotropizmusnak, amelyet alapítója sorsanalízisnek is nevez. (*Analysis of Marriages*. 1937. The Hague, M. Nijhoff). Ahogy a történettudomány most bennünk visszatérőben van egyetlen méltó és értelmes tárgyához, az emberhez, úgy az orvostudomány is kiszabadul szűk materializmusából és Freud módszertani úttörése után — hála Jung és Szondi törekvéseinek —, megint az emberrel, — mint totalis egységgel, az emberi existenciával, mint psycho-physikai megnyilvánulásai mögött összefüggő létezővel kezd foglalkozni.

Amint a kultúrát ősök és utódok sorsosan egybefüggő műveként kezdjük tekinteni, amint engedjük, hogy a kultúrák történetét mozgó gének nemzedékeken át ható munkája megvilágosodjék előttünk, úgy jönnek megint az életbe vissza régen elsüllyedt egyéniségek, összefüggések, sorsok. A mi őseinkről van szó, a mi sorsunk gyökérzete tárul fel, amidőn mint valaha Macchiavellinek, a történésznek az ő ősei, a múlt megnyilatkozik előttünk s a régi szellemek kérdéseinkre „*per loro umanità*” válaszolnak nekünk. Ezért fontosabb számunkra az intuición minden más, a megértést szolgáló eszköznél, mert az intuiciónban — mint Szondi tanítja — tulajdonképpen őseink mondják meg magukat nekünk. Saját existenciánk így veszi fel magába a kultúra egész történetét, sorsunk az emberi történet egészének sorsává tágul ki. Ezzel maga a történész is elérte a legnagyobb emberi célt, aminek egész élete, egész életünk szolgálatában áll. Goethe így fejezte ki ezt: „*Uns zu verewigen sind wir ja da.*” A hadvezér vagy a politikus a jövő felé tágitja ki egyéniségét, a történész a múlt felé. Goethe tudta azt, hogy bennünk hajdani személyiségek töredékei lappanganak; ezek elő-elő bukkanása: műveink. E művekben szembesítődünk őseinkkel — ahogy e gondolatmenet elején már említettem — és megpillantjuk az emberi sorsot. S ha ilyen módon felvettük magunkba az Ember életútjának egészét, akkor életművünk végén mi is elmondhatjuk e legnagyobb: Művünk egy kollektív tágult lény műve, amely a mi nevünket viseli homlokán.

FERDINANDY MIHÁLY.

Régészeti feladatok a Délvidéken.

KÉRDÉSSSEL kezdjük a mondanivalónkat: Vannak-e a délvidéknek sajátos régészeti feladatai, amelyeket csak ezen a területen lehet megoldani, vagy megoldásuk összefügg-e a többi magyar régészeti kérdésekkel?

Nem lehet tagadni, hogy egészen sajátos feladatok éppenúgy vannak, mint általánosak s míg az előbbiek szoros összefüggésben állanak a helytörténeti kutatással, az utóbbiak közt alig-alig van olyan, amely egyes kérdésekre erről a területről feleletet ne várna.

Trianon óta, az irányítás ezen a téren sem volt magyar kezeken s bár a kérdések, amelyekre a kutatásoknak kellett volna feleletet adni, inkább csak a föld történetére, mint sem a nemzeti történelem kérdéseire adhattak volna felvilágosítást, megérezték a magyar vezetés hiányát.

1917 óta jóformán semmit sem tudunk az itt végzett munkáról. Ekkor jelent meg az utolsó kötete a Bács-Bodrog megyei történelmi társulat közlönyének, amely bepillantást engedett a területen végzett régészeti kutatásokba is.¹

A kutatások anyagát a zombori múzeum gyűjtötte össze. A múzeum katalógusát 1908-ban adták ki,² úgy szólván egy emberöltővel ezelőtt.

Modern értelemben vett összefoglaló szakmunka nincs a területről. Dudás Gyulának jelent ugyan meg két munkája is,³ de ezek ma sem jelentenek többet, mint megjelenésük idején: megmentett régészeti anyagot. Mint ilyenek, ma is használhatók. Arra mindenesetre alkalmasak, hogy azokon a lelőhelyeken, amelyekről adatokat közölnek, újabb ásatásokkal hitelesíteni lehessen a nagyobbára szórványos leleteket.

A zombori múzeumon kívül még egy nyilvános gyűjteményt ismerünk a területről: a szabadkai, amely néha-néha életjelt is adott magáról. Bizonyára egyes iskoláknak is van kisebb-nagyobb, ismertértékű gyűjteménye, ezeket azonban senki se tartotta nyilván s a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége utolsó, nyomtatásban is megjelent évi jelentésében csak erről a kettőről emlékezik meg.⁴

Nem vagyunk szerencsésebb helyzetben a jugoszláv kutatások terén sem. Az az utolsó összefoglalás, amely Balduin Saria tollából német nyelven jelent meg: *Vojvodina (ehemaliges südungarisches Gebiet)* címen⁵ tárgyalja az előkerült leleteket, de ezek kivétel nélkül a „bánati“ területről valók és így a Bácsbodrog megyei kutatásokról — ha ilyenek egyáltalában voltak — nem emlékezik meg. Tudtunkkal — hozzáférhető nyelven — ez a közlés volt az utolsó

és ez is tizenöt évvel ezelőtt jelent meg. Azóta is tudunk törekvésekről, amelyek Ujvidéken nagyobb körzeti múzeum felállítását célozták, de ennek megvalósulásáról biztos adataink nincsenek.

Hogy Saria közleménye inkább csak a bánáti résszel foglalkozik, nem meglepő. Ennek a résznek honfoglalás előtti települését a Temesváron megjelent folyóirat⁶ s a Jugoszláviához csatolt bánáti részben dolgozó verseci múzeum munkálati révén, már 1914 előtt igen jól ismertük. Milleker Bódognak különböző jelentései⁷ és összefoglaló munkái⁸, Kislégthy Nagy Gyula Torontál megyei kutatásai és összefoglaló munkája⁹ igen becses adalékokat szolgáltathatnak a további kutatásokra is. Ehhez járul még a Nagybecskerekén, már jugoszláv időkben felállított múzeum¹⁰ anyaga, amelyről egyébként semmit se tudunk.

A LEGELSŐ feladat a régebbi kutatások anyagának teljes számbavétele volna. Ez azonban közös feladat az összes magyarországi gyűjteményekkel, amelyekben ezt a munkát még maig sem végezték el.

Évekkel ezelőtt sürgettük a *Magyar Régészeti Kataszteri Intézet felállítását*¹¹. Ennek lett volna a feladata, hogy az egyes gyűjteményekben lévő leleteket a legaprólékosabb részletekig feldolgozza; a róluk készült fényképekkel, rajzokkal, és a rájukvonatkozó irodalommal együtt nyilvántartsa; összegyűjtse a magyarországi leletekre vonatkozó teljes irodalmat, az ujság cikktől, vagy hiradástól, a hazai vagy külföldi tudományos feldolgozásig; elkészítse az egész ország lelőhely térképét, de nem csupán a községek, hanem a 75.000-es térképen megjelölhető legpontosabb adatokkal; közölje, erre a célra meginduló folyóiratában a számbavett régebbi leleteket röviden, a hozzá kötelezően bejelentett újabb anyagot hosszabban, de még mindig csak jelentésszerűen; szóval állítsa össze és tegye hozzáférhetővé, külföldi szakemberek számára is, az egész magyarországi régészeti leletanyagot, mint az iratlan történelem elsőrendű forrásanyagát.

Ez az intézet — bár felállításának költségeit egy-egy község évi 5—20 pengős hozzájárulásával — meg sem érezte volna, sohasem létesült. Sokkal egyszerűbb formájában, a Horthy Miklós-Tudományegyetemen Alföldi Régészeti Kataszteri Intézet elnevezéssel, most rakjuk le alapjait a megindítandó munkának.

Az intézet első feladatának tekinti még a Ferenc József-Tudományegyetem szegedi tartózkodása idején elvégzett munka eredményeinek felhasználását. Több, már eddig is közölt ilyenirányú közlemény adja meg a biztos alapot.

Ezek a dolgozatok több irányúak voltak. Egy részük egyes területek,¹² vagy egyes korok¹³ leletanyagával foglalkozott, más részük az egyes területeken előkerült leletanyagra vonatkozó bibliográfiának összeállításával, a területen folyt kutatás történetét írta meg,¹⁴ egy részük a két szempont összeegyeztetésével egyes területek történetét írta meg a legrégibb időktől,¹⁵ vagy csupán korok szerint felosztott régészeti katasztert nyújtott.¹⁶

A visszatért területen is az ilyenirányú munkának elvégzése a legelső feladat. Ez a munka kétségtelenül nehezebb lesz, mint a trianoni Magyarország területén volt. Pedig itt is sok nehézséggel kellett megküzdeni. Egy-egy szűkebb terület anyaga is sokszor szét volt osztva, távoleső gyűjtemények közt, vagy olyan magángyűjteményekben, amelyekhez igen sok esetben nem lehetett hozzáférni.

Alig van olyan része az országnak, ahonnan leletek ne kerültek volna a Nemzeti Múzeumba, ami még egészen természetes is. De hogy pld. tőszegi leletek Kassán, Békés megyei leletek Sümegen, szentesi leletek Győrben legyenek — pedig vannak — azt már csak a szervezés teljes hiányával lehet megmagyarázni, de helyén valónak tartani, még így sem lehet.

Itt is lesznek ilyen nehézségek. Délvidéki leletek fognak előkerülni nemcsak a Nemzeti Múzeumból, de a szegediből éppenúgy; mint a belgrádból, vagy esetleg a zágrábiból és egészen biztosan a bécsiből. Pedig nemcsak ezeket kell figyelembevenni, hanem az irodalmi anyagot is, ami szintén nem lesz könnyű feladat.

A nagyobb szerb folyóiratok,¹⁷ a jugoszláviai anyag (benne a visszatért területekről való is) külföldi közlései,¹⁸ aránylag könnyebben lesznek hozzáférhetők, mint az eldugott kisebb időszaki sajtótermékek. Ezek nélkül pedig valóban nem lehet megbízható, tökéletes munkát végezni. Ezeket nem lehet kézlegyintéssel elintézni, ab ovo feleslegesnek nyilvánítani, mert nem azok. Láttuk ezeknek — sokszor egyedüli forrás értékét a magyar régészeti bibliográfia összeállításánál.¹⁹ Itt sem lehet őket figyelmen kívül hagyni.

AMIT eddig elmondottunk, még csak a mult kutatásainak számbavételére vonatkozik. Hátra van még a jövő kutatás megszervezése s az elkövetkező tudományos feladatok megjelölése.

A múzeumok szervezésének a kérdése hivatalos kezekben van. A terület egységesebb volta miatt is, bizonyára sikerül a réginél jobb beosztást csinálni. Itt nagyobbára egységes közigazgatási terület van s így ennek a területnek egy-egy múzeumhoz való beosztása se szét nem tagolja a szinte ezer éves közigazgatási egységet, — vagy ha igen, természetesebb határvonallal — sem akkora területet nem ad egy-egy múzeumnak, amelynek igazgatásához se szakembere nincs a gyűjteménynek, se pénze. Felesleges itt példákra hivatkozni, de annyit meg lehet említeni, hogy éppen az alföldön, ahol tudományos problémáink nagy részének megoldásához szükséges anyagunk megmérhetetlen tömegekben szunnyad a föld mélyén, mindössze négy közgyűjtemény van (Szeged, Kecskemét, Debrecen, Nyíregyháza) s a régiségtárak évi általánya még arra is nehezen volna elegendő, hogy a törvény szerint is kötelező bejelentéseket, kiszállással is ellenőrizze a múzeum, legjobb esetben, egyetlen szakembere. A szerencsésebb keret megadása lényegesen könnyebbé tenné az elvégzendő nagy munkát különösen akkor, ha a gyűjtemények állami gyűjtemények volnának.

A visszatért terület régészetileg is igen fontos helyen fekszik és máig, úgy szólván: terra incognita. Pedig nincs olyan kor, amelynek problémái megoldásához adatokat ne szolgáltatathatna.

Olyan problémával kezdem, amelyről pár évvel ezelőtt komoly ember még nem mert volna beszélni.

Ki kell erre a területre terjeszteni az őskőkor behatóbb kutatását. Ennek a kornak a kutatása ma már nem csupán a hegyvidéki múzeumok feladata. Ha a ságvári löszlelet²⁰ nem is tenné ezt földrajzi helyzete miatt parancsolólag szükségessé, sürgeti az alfölddel közvetlenül érintkező dunaföldvári,²¹ de még sokkal inkább az alföld szívében fekvő Szeged—öthalmi lelet,²² amelynek őskőkori eredetét az apró kőeszközökkel együtt előkerült mammut- és szarvascsontok és faszén maradványok is kétségtelenné teszik. Ha az alig hat méter magas öthalmi lösz réteg alján megtalálhattuk az eddig itt soha fel nem tételezett őskőkori kultúrának az emlékét, mennyivel inkább kereshetjük ezek után a közel 50 m magas, 10 km hosszú és 4—6 km széles titeli fennsíkon, amely soha sem volt kitéve az árvíz veszedelmeinek. Bizonyára nem eredménytelenül kereshetjük.

És ha a Nyírség homok buckáiban és Szolnok közelében,²³ itt-ott már fölszínesen megjelenik a mesolitikum emléke, mennyivel inkább kereshetjük ezen a magasan fekvő és mégis sík területen. Teljes reménykedéssel.

Az újabb kőkor kulturái közül a Bácska területéről még nem ismerjük a Kőrös-kultúra emlékeit. Az itt következő kutatásoknak kell eldönteniök, csakugyan megállt-e a Tiszánál, vagy átment rajta s még messzebbre is elkerült nyugat felé? Talán itt fog eldőlni az is, mi köze van ennek a kultúrának a vincai legalsó réteghez, amely a jelenleg is Magyarországhoz tartozó egyik bánáti lelőhelyen²⁴ már is fel keltette a kétséget a két kultúra azonosságát illetően.

Itt kell megtalálnunk a tiszai-kultúra rövidebb útját a Balkán távolabb nyugatra eső vidékei felé, ami ugyanaz lehetett, amelyen az adriai áru, már a legrégebbi neolitumban hozzánk került.

Innen reméljük az aeneolitikum, a badeni kultúra és rézkor egymáshoz való viszonyának már eddig is tisztának látszó kérdésében az újabb adatokkal is támogatott utolsó szót, mert ezek a kultúrák — valamennyinek csak magyar területen ismert formáival — tudtunkkal, legalább is a Bánát területén, ugyanolyan körülmények közt vannak képviselve, mint a Marostól északra lévő gazdag területeinken. Fontos adatokat várunk a vucedol-zóki kultúra útvonalának tisztázása terén is. Itt kell lennie annak a területnek, amely a közvetítő szerepet játszotta köztünk és a Dunántúl között.

A Duna-Tisza közének északi része adós maradt azzal a kérdéssel: valóban megállt-e egymással szemben a Duna két partján a harangalakú edények kultúrája és a bodrogkeresztúri kultúra, vagy esetleg a Duna nagy alsó kanyarulatához közelebb érintkeztek is egymással. Ez már nem is helytörténeti kérdés volna, hanem hozzátartozna a rézkor világtörténetéhez.

Itt kell eldőlnie, hogy a szőregi bronzkori temető s vele együtt a Tisza Maros-szög egész kultúrterülete és Tolna megye egyes lelőhelyei²⁵ közt kölcsönösen kicserélődő bronzkori kultúráknak csakugyan csak a Duna vonala volt-e az egyetlen útja, vagy a Duna-

Tisza köz más helyein, egyenesebb útvonalon is érintkezhetek egymással. Eddig is vannak homályos adataink az utóbbira.²⁶ Talán kapni fogunk itt olyan adatokat, amelyek a bronzkor kétféle temetkezésére: a zsugorított és égetett temetkezés egymás utániságáról, vagy egyidejűségéről is biztosabb adatokat ad az eddigieknél. Feljogosítanak erre a felszabadított terület határához egészen közel mutatkozó jelenségek.²⁷

A hallstatti kor formakészletének pontosabb tisztázását is remélhetjük éppen ennek a területnek már eddig is ismert adatai alapján.²⁸ E kor nagy népmozgalmainak ingatlan emlékei eddig alig-alig ismertek az Alföld többi részén. Feltárások csak itt-ott²⁹ igazolták a kort. Itt ahol a pogányváraknak és sáncoknak már eddig is jelentős irodalma van³⁰ a legkönnyebb tisztázni a máig is meglévő sáncok és földvárak kérdését.

És itt kapcsolódik be a bácskai római sáncok kérdése is. Buday Árpád³¹ ilyenirányú munkája óta senki se foglalkozott ezekkel a sáncokkal. Ő a római eredet mellett kardoskodott akkor, amikor elejétől végéig bejárta, róla metszeteket, rajzokat és fényképeket készített. Azóta egyesek, egyes helyeken tett megfigyelések alapján kétségbevonták megállapításának helyességét. Legújabb időkből való származásuk gondolata is felvetődött. Ennek ugyan ellent mond egyik külföldi szakember kartográfiai megállapítása,³² de ezzel még nincs a kérdés eldöntve. Most itt az alkalom, hogy ezt a kérdést is, újabb, fejlettebb technikájú ásatás véglegesen tisztázza.

A jazig idők, a két provincia közé ékelődő barbarikum kérdései is felénk merednek. A vaskúti halmok császárkori eredetének tisztázása³³ már megtörtént, de tőle délre eső területeken még igen sok a tennivaló. Talán itt, ahol csak a Duna vonala választotta el a barbárokat a provinciától, legtisztábban meg lehet találni a két terület közötti érintkezés emlékeit. Megkönnyíti a munkát az egész ország területéről már összegyűjtött hatalmas leletanyag.³⁴

A népvándorlás is átviharzott ezen a területen. Itt előkerülő emlékei még sok történeti kérdés tisztázásához vezethetnek, kiegészítve az eddigi kutatásokat. Talán sikerül itt tisztázni a régi szláv-ság és a honfoglalók viszonyát, amelynek megoldása egyik legsürgősebb régészet-történelmi kérdésünk és ott fogja megszólaltatni a leleteket, ahol elhallgatott az oklevelekkel is bizonyítható történelem.

Ez az utóbbi kérdés, már sajátos nemzeti feladata régészetünknek. Ehhez kapcsolódik a másik, nemzeti szempontból legfontosabb feladat. Az elpusztult középkori magyar falvak és temetőik rendszeres kutatásaira gondolunk, úgy, mint ahogy az a Kecskemét³⁵ és Gyula³⁶ környéki, meg a Csanád megyei³⁷ ásatásoknál történt.

Látnivaló ebből a rövid szemléből is, hogy sok és nehéz feladat vár azokra, akik itt dolgozni fognak. Nem l'art pour l'art régészkedésre van itt szükség — annak az ideje már régen elmúlt — hanem komoly szakemberek komoly összefogásáról, a hazai föld történelmi emlékeinek kutatására. Az ilyen együttlátásnak igen bevált példáira hivatkozhatnánk, de szándékkal nem tesszük.

A magyar régészeti kutatás megszervezése egy időben nagyon előtérben volt a szakirodalomban. Egymás után jelentek meg Buday Árpád,³⁸ Hillebrand Jenő,³⁹ Márton Lajos⁴⁰ és e sorok írójának⁴¹ rendezést sürgető közleményei. Azután nagy csend lett ezen a téren, pedig minden közlemény valószínűleg valóban megérett gondolatot vetett fel, amelyek közt egy sincs olyan, amelynek hiányát ma is ne érezné minden szakember. Ezeket a gondolatokat — bár ma is egyetértünk velük — nem ismételjük, mert csak olyan elgondoláson alapuló terveket akartunk adni, amelyeknek megvalósításához, alig kell valamivel több a jóindulatnál, ami hisszük, meg is lesz az újra nemzeti életet élő visszatért magyarságnál.

BANNER JÁNOS.

Jegyzetek ¹ Megjelent 1885—1917. Sok helytörténeti, de igen sok régészeti vonatkozású közlemény van benne. — ² Gubitzka Kálmán és Trencsényi Károly: A Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat múzeumának képes katalógusa. 78 l. — ³ Bács-Bodrog vármegye régészeti emlékei. Zenta. 1886. 120 l. és A honfoglalás előtti kor emlékei. (Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiája. 1—76 l.). — ⁴ Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1917. 69. és 117—118. l. — ⁵ Vor- und frühgeschichtliche Forschung in Südslavien. Bericht R. G. K. 1925—26. S. 105—108. — ⁶ Történelmi és Régészeti Értesítő. 1875—1917. — ⁷ Kallauz a verseci városi múzeum és könyvtár régiségtárában. 1910. 20 l. stb. — ⁸ Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből. I—III. rész. — ⁹ Torontál vármegye őstörténete. M. Vm. és V. 304—328. l. — ¹⁰ Bericht R. G. K. 1925—26. S. 86. — ¹¹ A Magyar Régészeti Kataszteri Intézet szervezéséről. Dolgozatok, 1932. 266—270. l. — ¹² Zalotay Elemér: Csongrád vármegye őskori települése. Dolgozatok, 1932. 49—102. l. — ¹³ Schupiter Elemér: Neolitikus telepek Szentos környékén. U. o. 1931. 54—59. l. — Párducz Mihály: A nagy magyar Alföld római kori leletei. U. o. 1931. 74—161. — Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon. I. Arch. Hung. XXV. 1941. 39 l.; a II—III. kötet előkészületben. — ¹⁴ Banner János: Régészeti kutatások Szegeden. Dolgozatok. 1936. 242—285 l. — Banner János: Régészeti kutatások Békésmegyében. Gyulai Dolgozatok. 2. 28 l. — ¹⁵ Banner János: Békés község területének története a honfoglalás koráig. Békés. 1939. 30 l. Kny. — Banner János: Hódmezővásárhely története a honfoglalás koráig. I. A legrégebbi időktől a bronzkor kialakulásáig. Hódmezővásárhely, 1940. 67 l. — ¹⁶ Bálint Alajos: Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vármegyék régészeti katasztere. Csanád vármegyei könyvtár, 37. 36 l. — ¹⁷ Casopis (Marburg), Glasnik (Laibach), Vjesnik (Zágráb), Starinar (Belgrád). — ¹⁸ Corpus Vasorum Antiquorum. Páris. Zágrábi és belgrádi múzeumi anyagot tárgyaló kötetek. — ¹⁹ Bibliographia Archaeologica Hungarica. I. Dolgozatok, 1938. 1—89. l. — II. U. o. 1939. 1—72. l. — III. U. o. 1940. 1—56. l. — IV. U. o. 1941. 108—159. l. és még két későbbi közl. — ²⁰ Arch. Ért. 1930. 213—220 l. — 1931. 240—247 l. — 1936. 67—70 l. — ²¹ Tolna vármegye multjából. 2. kt. 7—14. — ²² Dolgozatok, 1936. 7—14. l. — Földrajzi Szeminárium, I. kt. 171—173. l. — ²³ Wiener Prähistorische Zeitschrift. 1925. S.

81—83. — ²⁴ Öszentiván. A Régiségtudományi Intézet 1941. szeptemberi ásatása. — ²⁵ Dolgozatok, 1941. 58., 62., 65. l. s. a. — ²⁶ Kelebiai lelet a szegedi múzeumban. — ²⁷ Hamvasztásos sírok Kiskúndorozsmáról, Szeged-Alsótanyáról és Bilisicsről a szegedi múzeumban. — ²⁸ Dudás Gyula: Pogányvárak. (Bács-Bodrog vármegye régészeti emlékei. 47—51. l.). — ²⁹ Hódmezővásárhelyi Nagytatársánc. Dolgozatok, 1939. 93—111. l. — ³⁰ Lásd az 1. jegyzetben említett folyóiratban és a 28 jegyzetben. — ³¹ A bácsbodrogvármegyei római sáncok. Dolgozatok. 1913. 18—76. l. — ³² Nischer Ernő: A bánáti római sáncok térképtörténeti ábrázolása. Debreceni Szemle, 1934. Kny. 1—11. l., amely a bánáti egykorúaknak vélt sáncokra vonatkozik. — ³³ Tompa Ferenc 1941. szeptemberi ásatása. — ³⁴ Lásd Párducz Mihálynak a 13. jegyzetben hivatkozott dolgozatát. — ³⁵ Szabó Kálmán: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bp. 1938. 136 l. — ³⁶ Implom József közlésre kész ásatásai. — ³⁷ Bálint Alajos ásatásai és közleményei a Dolgozatok, 1936. 222—239. l. — 1938. 139—183. l. — 1939. 146—160. l. — ³⁸ Régészeti kutatásaink megszervezése. Dolgozatok. 1927. 209—219. l. — ³⁹ Legfontosabb teendőink a hazai ősrégészet terén. Arch. Ért. 1927. 183—185. l. — ⁴⁰ Ősrégészeti kutatásunk feladata. Magyar Szemle, 1930. 227—234. l. — ⁴¹ Lásd a 11. jegyzetben hivatkozott közleményt.

F I G Y E L Ő

Könyvek a délvidéki magyarság húsz esztendejéről.

Különös örömmel fogadjuk az első összefoglaló írásokat a délvidéki magyar kisebbség húsz esztendő életéről. Két könyv fekszik előttünk, mindkettő még a Jugoszláv állam életének utolsó napjaiban készült, de átfogó szempontjaival már inkább az új viszonyok szolgálatára hivatott, mint eredeti célkitűzésére: a kisebbségi önismeret fejlesztésére. Mintha ösztönös érzék sugallatai vezetnék e kiadványok íróit, amely a csillagok járásából, a levegő friss illataiból sejti meg a reggel közeledését.

Csuka János, a szabadkai újságíró *Kisebbségi Sorsban* című művének első kötete (Szabadka, 1941. 127. 1. Minerva kiadása) cikkeket, tanulmányokat gyűjt egybe, érdekesen szemléltetve, hogyan dolgozott a nehéz időkben „a magyar kisebbség éber lelkiismerete”: a sajtó. Különös, hajlékony fogalmazású írások ezek, jól megmért szavakkal, olykor a szárazan hideg adatok odavetésével is tüzetesebben szólva minden retorikánál, olykor pedig egyenesen a ki nem mondott, de magyar elmében logikusan adódó gondolatokra célozgatva: van úgy, hogy az elhallgatott szó súlyosabb a kimondottnál. Az irodalomtörténészt a kulcsregényekkel és allegóriákkal játszó régi magyar korszakokra emlékezteti ez az írásmód, amely minden ízében érzeti a merev kor minden jellegzetességét. Az előszó, amely már a felszabadulás után íródott, kü-

lön magyarázó szavakat szán e sajátos, inkább célozgató, mintsem világos és egyértelműen fogalmazott tanulmánystílus meghatározásának. „A szerbek lelkialkata, vérmérséklete, türelmetlen uralkodói nagyravágása, államvezetési hiányossága egészen különös színt, jelentőséget és hangsúlyt adott a mi életfenntartási küzdelmeinknek, ami az itt következő írások merevségét, szokatlan hangját s szerkezeti összeállítását megindokolja... Innen van az is, hogy a tanulmányok, helyzetismertetések néhol a pusztá nyers számokra szorítkoznak, hiszen még megjegyzést sem igen fűztünk a rólunk kialakuló véleményekhez, nem védekezhettünk úgy, ahogy akartunk.“

Az irodalmi formánál természetesen sokkal jellemzőbb a kisebbségi sorsküzdelmekre vonatkozóan nyújtott adatanyag. Csuka János szemmel láthatóan a Magyarországon végigszántó szociográfiai érdeklődés sodrában iskolázott módszerrel dolgozik: kimutatásokkal, táblázatokkal, statisztikákkal, szívesen engedi át a szót az adatoknak, de a lehetőséghez képest okos és elgondolkodtató magyarázó sorokkal fedve fel a számok értelmét. Felvonulnak előttünk a délvidéki magyarság iskolaviszonyainak adatai, a délvidéki városok népmozgalmi képe, külön fejezetek szólnak azokról, akiktől elvették a földet és akiknek odaadták, sokatmondó összefoglalást olvashatunk a délvidéki

magyar munkás élet- és bérviszonyairól és a magyar szakmunkások költözködésének tanulságairól, a jugoszláviai németek kulturális és gazdasági szervezeteiről, a szerbek délvidéki telepítési terveiről stb. Csak természetes, hogy e nagyjelentőségű kérdések adatszerű vizsgálatában a magyar kisebbség újságírójának nem állnak rendelkezésére olyan eszközök, amelyek egy-egy kérdéskör tárgyi-lagos és pontos felmérését lehetővé tennék. Az önálló kutatástól elzárt kisebbségi magyar éles szem azonban a szerb kiadványok, hivatalos állami összeállítások és tudományos munkák lapjain is könnyű tájékozódással fedezi fel a magyar szempontból értékes anyagot. Valamennyi tanulmány szerb szerzők munkáira hivatkozik, szinte azt mondhatnók, a pusztá könyvismertetés szerény köntösét ölti magára, de ebben az áruhában a legégetőbb magyar feladatok megbeszélésére vállalkozik. Ahogy lehet...

Különös érdeklődésre tarthat számot a mai magyar olvasónál „A szerbség feladatai és a nemzeti kisebbségek” című tanulmány, amely szerb nyilatkozatokat közöl a kisebbségi és többségi elemek viszonyának megvilágítására. Sajátságos, ellentmondásokkal tele sorok ezek, különösen a Glasz Szrpszke Matice című folyóirathól közölt anyag. Ez a némi békülékenységre hajló orgánus egyfelől nyomatékosan hangsúlyozza a szerbség előjogait a Vajdaság földjén: „csak mi, szerbek tudjuk a Vajdaságban kimutatni nemzeti multunkat; a régi Magyarországon a vajdasági magyarok és németek nem rendelkeztek nacionalista intézményekkel és ilyenek csak nekünk, szerbeknek voltak.” S mégis a birtokon belül

levők nem nyomhatják el csodálkozásuk szavát még annak a szerény szellemi, politikai és gazdasági cselekvőképességnek látványán sem, amelyet a tájon — szerrintük a szerbségnél élenkebben — a kisebbségek mutatnak. „Rámutatunk egy körülményre: a mi magyarjaink és németeink tradíciók nélkül is gyorsan belehelyezkedtek a kisebbség szerepébe Jugoszláviában,” írja Milutinovics, éppen az előbb is idézett cikkében. „Ezen a területen soha nem voltak a magyarok nemzeti szempontból tekintve annyira aktívok, mint mostanában. Ne értsenek azonban félre bennünket: minden hátsó gondolat nélkül mondjuk ezt, mert távol áll tőlünk minden sovinizmus és nemzeti türelmetlenség. Mindössze arra akartunk rámutatni, hogy mi mindent tudtak létrehozni a magyarok és a németek a Vajdaságban. Egyben figyelmeztetni akarunk a mi kötelességeinkre: mit kell tennünk, ha meg akarjuk tartani mostani pozíciónkat, hogy megerősítsük és a további eredményes versengésre alkalmassá tegyük magunkat”. Csuka könyvében a magyarság tervszerű visszaszorításának sokszor hivatalosan fémjelzett adatai között egyenesen mosolyra késztet ez a szerb jövődön aggodalmaskodó megnyilatkozás.

A könyv kétségkívül hasznos kiindulópont további munkánkhöz. Második kötete a szerzőnek impresszionista-naturalista árnyalású novelláit tartalmazza.

Más oldalról világítja meg a kisebbségi életküzelmeket *A Zágrebi Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesületének Értesítője*, amely Számot Adunk címen foglalja össze az intézménynek 1932 és 1940. között folytatott tevé-

kenységét. (Összeállította a szerkesztőbizottság. Zagreb, 1940. 152. l. Tiskara Sek.) Zágráb tudvaleg a szegényes jugoszláviai magyar főiskolai életnek központja volt, amellyel a kedvezőbb fekvésű és olcsóbb gazdasági megoldást biztosító szerb főváros csak helylyel-közzel versenyezhetett. Ennek valószínű magyarázata, hogy a horvát egyetem megértéssel fogadta a magyar fiatalságot. „Mint nemzeti kisebbséghez tartozó diákok, őszinte és jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy a zágrebi egyetemen nemzetiségünk miatt sohasem észleltünk ellenünk irányuló nemzeti türelmetlenséget, vagy elfogultságot,” olvassuk az előszóban. A kultúregyesület szervezeti alapjait még 1924-ben a korábbi katolikus jellegű „Vojvodina” rakta le s tőle örökölte szélsőséges áramlatoktól érintetlen meg nem alkuvó magyarságát és keresztény célkitűzéseit. A beszámoló biznysága szerint az egyesületnek kettős tevékenysége volt. Egyfelől egységes és magyar szellemű nevelést kívánt biztosítani az idegen viszonyok között más irányú hatásoknak kitett magyar egyetemi ifjúságnak; másfelől a mind súlyosabb megélhetési gondokkal küzdő fiatalok tanulmányainak szociális előfeltételeit kívánta biztosítani. Az első munkakörben maguk a tagok buzgólkodnak a lehetőség határai között, kik szakismereteihez mértén. Év-ről-évre pontos összeállítások közlik az összefüveteleken elhangzott előadók és előadások jegyzékét, amelyek hű képet adnak az ifjúság változó érdeklődési irányáról. Külön magyar helyesírási tanfolyamok ismétlődnek az egyesület életében, énekkar, cigányzenekar működik, magyar népdalokat és értékesebb műdalokat tartalmazó

nótáskönyv lát napvilágot. Utóbb előadássorozatok vezetnek be a magyar ifjúságot a magyar irodalmi és történelmi ismeretekbe, alkalmai ünnepélyek, kultúrestek, hangversenyek rendezése tartkítja a műsort. Külön szakosztályok létesülnek, hogy előkészítsék a kisebbségi sors feladatainak teljesítésére a különböző élethivatású hallgatókat s megismertessék azokkal a sajátosan kisebbségi nehézségekkel, mivel a jogi, az orvosi, az állatorvosi pálya jár.

A kötet olvasója nem zárkózhatik el csodálatának kifejezésétől, hogy e gazdag, tartalmas és mindenben az ifjúság saját erejére épített egyetemi egyesület milyen meg nem alkuvó következetességgel tart ki — olykor komoly áldozatok árán is — keresztény célkitűzései, gyökeresen magyar elvei mellett. A főiskolás ifjúság életét ősidők óta jellemző társadalmi megnyilatkozások, bálak és ünnepélyek mögött valóban az önnevelés, az elmélyülő belső egyesületi munka komoly erőfeszítései folynak a Kultúregyesületben s ha a beszámolónak vannak is szemünket sértő pontjai, el kell ismernünk, hogy szellemi téren a végzett munka szokatlanul színvonalas és tiszteletreméltó.

Bizonyos szempontból még tanulságosabbak azonban a beszámolónak a Kultúregyesület diák-szociális tevékenységét jellemző részletei. Hogy a költségvetés nemegyszer közelíti meg az 50.000 dináros keretet, annak magyarázatául a könyvnek az a nem kevesebb, mint 14 lapja szolgálhat, amely az egyesület pártoló tagjait sorolja fel. Magánosok és jogi személyek, egyházi hatóságok és társadalmi egyesületek nevei sorakoznak fel ezen a listán s az olvasónak az a benyomása, hogy

az egész kisebbségi társadalom lehetőségeihez mérten sorompóba lépett, hogy a magyar értelmiség utánpótlását áldozataival biztosítsa. A Kultúregyesület függvénye gyanánt működő menza az intézménynek egyik büszkesége: kiemelte a Zágrábban tanuló magyar ifjúságot a nincstelenség nem egyszer fenyegető szakadékából. Az 1938/39. iskolaévben, amelynek elszámolásait még közli a kiadvány, az egyesületnek 78 rendes és 25 rendkívüli (abszolvens) tagja volt s ugyanekkor a menza összforgalma 211.890 dinár, segélykiutalása pedig 29.400 dinár. „Főiskolásaink szociális helyzetének javítására a szövetkezeti szervezkedés irányelvei szerint történő önsegélyezés bizonyult legmegfelelőbbnek,” olvassuk a számoszlopokat kísérő érdekes magyarázatot. „Szervezkedésünkkel elértük azt, hogy azt az összeget, amit rajtunk mások keresnének meg, a mi menzánk keresi meg és ezt segély formájában adja azoknak, akiknek erre szükségük van.” Az eredmények ezen a vonalon is figyelemreméltóak, holott a beszámoló szerint korántsem rendelkezünk olyan anyagi forrásokkal, mint a többségi, a német és a zsidó diákság menzái.

Nem volna teljes ismertetésünk, ha nem emlékeznénk meg az értesítő ama fejezeteiről, amelyek a zágrábi magyar diákság közgondolkodásának adnak hangot becsületos nyíltsággal, nagyrészt meglepő józansággal, de egyben — s ezt különösen ki kell emelnünk — egyezkedést nem tűrő határozottsággal. Ezek az erények még a kisebbségi élet jelenségeinek megbeszélésében is köntörfalazás nélkül jelentkeznek. Így a délvidéki irodalmi viszonyokról szóló fejezet azt az álláspontot fog-

lalja el, hogy az itteni sokszor színvonalas írások „azonkívül, hogy a Vajdaság területén, a Vajdaságban élő, vagy innen elköltözött írók írták, semmi különösebb és sajátosabb vajdasági jelleggel nem bírnak. Mert ahhoz, hogy külön vajdasági irodalomról beszéljünk, az irodalomnak valami külön vajdasági célt, hangot, küldetést és színt, főleg pedig kisebbségi életünkéből vett vonatkozásokat is kellene tartalmaznia.” E feltételek adva voltak Erdélyben, folytatja a beszámoló, „ezzel szemben nálunk a külön vajdasági jellegnek a fennebb említett sajátosságok hiányában, erőltetett módon való kihangsúlyozása csak mesterkéltséget, erőszakolt és főleg indokolatlan elkülönítést jelent.” Ez az érdekes álláspont, amely bizonyára alkalmas arra, hogy ellenmondásokat váltson ki, természetesen nem tagadja meg a délvidéki írók szolgálatainak természetes értékeit. Bár az Értesítő szerint a Délvidék földjén lenyűgöző hatású remekmű nem született, az irodalmi mozgalmaknak vannak nemzeti szempontból értékes szolgálatai. „Ezeknek a kiváló embereknek az irodalmi élet fellendítése és megszervezése körüli ténykedése sokszor többet jelent, nagyobb értéket képvisel, mint saját írói munkásságuk,” olvassuk a beszámolóban. Bizonyos azonban, hogy az ifjúság véleményét tolmácsoló irat vallomásai is igazolják, hogy a húsz éves különélés alatt a délvidéki szellemi élet nem teremtett egységesen elfogadott és egyértelműen vallott programot s nem támaszkodhatott egységes közvéleményre a társadalomban s valószínűleg az irodalom képviselőinél sem.

A két könyv bizonyára sok más szempontból is figyelemreméltó,

sokoldalúságáról csak halvány képet adhattak e sorok. Mindkettő egy csöndes szívós harc emléke, amelynek nemcsak fájdalmas, de

felemelő mozzanatai is vannak, amelyek minden idők magyarja számára tanulságokkal szolgálnak.

SÁNDOR ISTVÁN.

Mile Budak, a horvát ujjászületés írója.

Mikor 1938-ban a legnagyobb és legrégebb horvát kultúregyesület, a *Matica Hrvatska* kiadásában Mile Budaknak, a már jőnevű írónak „Ognjiste“ („Tűzhely“) című hatalmas, majdnem 900 oldalas parasztrehányt a könyvpiacon megjelent, a közönség nagy része azonnal felfigyelt az új, friss és tiszta hangra, és megérezte az ősi, szinte mitológikus szemléletmódnak a sorokból áradó varázsát. A második kiadás után az ujjongó kritikusok már úgy írtak róla, mint a legjobb modern horvát regényről, mely mint a likai parasztság hősi életének szinte eposzi színvonalú bemutatása, a hamisítatlan és romlatlan horvát lélek egyik legszebb, klasszikus megnyilatkozása. Az ezután következő könyvnapok alkalmával a zágrábi rádióban és a vidéki városokban külön előadások keretében méltatták a nagy művet: az új, önálló Horvátország pedig, az idei, 1941-es őszi színházi évadot a maga teljességében a nemzeti ujjászületés gondolatának szentelve, elsősorban is A. Sztarcsevicsnek, — „a haza atyjá“-nak — „Falusi prófétá“-ját és M. Budak „Ognjiste“-jét óhajtotta drámai feldolgozásban színre hozni. A munkát 1941-ben november közepén mutatták be a zágrábi színházban fényes külsőségek között, az egész horvát kormány jelenlétében, amelynek maga Budak is

tagja volt. (Nemrég berlini nagykövetté nevezték ki).

Hogy e páratlan sikert, a közönség elragadtatásának okait teljesen megértsük, ismernünk kell a világháború utáni horvátság lelkiállapotát, melyet a Jugoszláviában dúló politikai és társadalmi ellentétek, és az egyre súlyosbodó gazdasági és szellemi válságok igen érzékennyé és ingerlékennyé tettek. Ebben a feszült és bizonytalan légkörben, a többiek közül kiemelkedve, a leghatározottabb és legöntudatosabb horvát álláspontot Budak képviselte, akinek kérelhetetlen őszinteségű és tragikus alaphangú regényeiben és elbeszéléseiben kétségtelenül a mai és a régi horvátország legjellegzetesebb problémáival találkozunk.

Puritán és feddhetetlen egyéniségével, megingathatatlan és fanatikus hitével ő volt az igazi szellemi vezére annak a harcias, nacionalista ifjúságnak és politikai csoportnak, mely az önálló Horvátország híveit egyesítette magában. Jugoszlávia széthullása után az új horvát államfő, A. Pavelics doglavnik, azonnal maga mellé vette munkatársnak, s a kultuszárca élére állította. Így ezekben az időkben, annak az érdekes jelenségnek lehettünk tanui, hogy szomszédainknál a szellemi élet központi, politikai irányítója egyúttal egyik legnagyobb regényírójuk volt.

Az „Ognjiste“ íróját az ifjúság már régóta ösztönösen szívébe zárta, s bár politikai ellenfelei élesen támadták, barátságos, joviális képe mindenütt ott diszelgett a diákszobák falain. A vidékről a fővárosba került egyetemi hallgató számára a legnagyobb kitüntést jelentette, ha Budak valamilyik bizalmasának (rendesen Marko Csovics-nak, a rajongó, fiatal kritikusként) társaságában átléphette a nagy író küszöbét, ahonnan sosem távozott jó szó vagy segítség nélkül. Mint kultuszminiszter hatalmas agitációs tevékenységet fejt ki. Harcos apostolként hazájának különböző vidékeit járva, lelkes szónoklataival és tüzes kritikáival egyrészt a régi horvát bűnöket ostorozza, másrészt az új, szebb és tökéletesebb Horvátország képét varázsolja hallgatóságának lelki szeméi elé. Ez az elrejtett, lelki Horvátország szerint az egyszerű és becsületes emberek szívében, a falu tisztaságában, az ősi tűzhelyek hagyományaihoz való ragaszkodásban, a természet szeretetében él. Ezért hazájának felemelkedését elsősorban nem a gazdasági átalakulástól, hanem népének *szellemi és erkölcsi újjászületésétől várja.*

Budak, mint az „Ognjiste“ IV. kötetének végén közölt életrajzában mondja, a régi híres katonai határőrvidéken, a likai Sv. Rok faluban született, 1889. aug. 30.-án. (Ez a kopár, küzdelmes életet élő vármegye, mely a zordon és fenséges Velebiten túl a dalmát tengerparthoz vezet, sok érdekes horvát egyéniség szükebb hazája, s A. Pavelics és a Kvaternik család is innen származik.) Mint egyszerű parasztcsalád gyermeke, akinek ősei közt híres granicsárokat is találunk, sok megpróbáltatáson ment keresztül, míg iskoláit

elvégezte. Apja 16 éves korában nősült, míg édesanyja ugyanakkor 17 éves volt. Atyját még születése előtt elvesztette. Sok testvére közül a legidősebb, Joso, mint pénzügyőr egy Tirolból odaszármazó német család leányát vette el. Milet hozzájuk küldik német szóra, azonban a honvágy és társainak a gúnyolódása, akiknek szemében ő csak amolyan „Likaner“, tovább űzik. Bátyja támogatásával Szarajevoba kerül a gimnáziumba. Itt megismerkedik a Monarchia „németjeivel, csehjeivel, lengyeleivel és zsidáival“, akik között furcsa hazai viseletével olyan, „mint a fehér holló.“ 1910-ben maturált, majd a zágrábi egyetem hallgatója lett. Mint földrajz- és történelemszakos bölcsész, majd jogász, ott is mindég öntudatos horvát hazafinak mutatkozott. Kézdő író korában többször használta a „Milivoj Velebitski“ és „Jerolim Dalmata“ álnevet, mellyel szükebb hazájához való ragaszkodását és lelki hovatartozását akarta kifejezni. Az önkéntes évek után a háborúba is belesodródik, megsebesül s szerb hadifogságba esik. Ugy látszik, a szerbekről való rossz véleménye itt kezdett kialakulni. Gyalog végighurcolják Macedónián és Albánián, majd Olaszországba is eljut, ahonnan 1919-ben kerül haza. Még előzőleg 1913-ban meg nősül, s mint végzett jogász ügyvédségre adja magát. A hadifogságon kívül külföldön nem járt. Politikával már régen foglalkozik, s nézetei miatt börtönbüntetést is kellett szenvednie. Felesége állítólag politikai gyilkosság áldozata lett. Gyermekekorának sok érdekes és vonzó alakját, hányatott életének sok keserű tapasztalatát örököltette meg irodalmi műveiben.

Verselni igen korán kezdett. 1910-ben már a „*Mlada Hrvatska*” folyóirat munkatársa, majd szerkesztője. Később más folyóiratok is közölték írásait, melyek aztán a háború kitörésekor megszűntek. A szerb hadifogságban írt feljegyzéseit a cenzura miatt nem közölhette, s hosszú éveken át alig jelent meg írása. Végre 1930-ban a Matica Hrvatska „*Pod gorom*” címen kiadta likai elbeszélés-gyűjteményét, mely után sorban következtek nagyobb írásai: a „*Raszpetye*” (1931) és a „*Na ponořima*” (1932) c. regényei, majd 1933-ban az „*Opanci dida Vidurine*” novelláskötete. Az „*Ognjiste*” 1938-ban jelent meg. Ekkor azonban már készen álltak ama műveinek kéziratai is, melyek a politikai viszonyok miatt csak később, az utolsó három évben, kerülhettek kiadásra: a „*Szan o štrétyi*”, a „*Direktor Krizsanics*” és a „*Raszcvjetana tresnja*” c. regényei, valamint a „*Na Veliki Petak*” novelláskötete. Ez idő alatt munkatársa volt a „*Hrvatska Revija*”, a „*Knjizsevnik*”, az „*Evolucija*” és a „*Hrvatska Smotra*” folyóiratoknak.

Budak ezen írásai élénken viszatükrözik a horvát szellemi életet a háború után.

Műveinek s egész életfelfogásának megértéséhez szükségesnek tartom, hogy legalább vázlatosan rámutassak a világháború utáni horvátság legfontosabb problémáira és különböző szellemi hadálásaira, ahogy azokat tárgyilagosan, a különböző világnézetű írók műveiből megismertük.

„Az isteni gondviselés a Drina folyó mentén világokat határolt el. A Drina folyónál ér véget a katolikus Egyház hatalma, s ez egyúttal a határ Kelet és Nyugat között, — mondta nemrég Budak,

egy Károlyvárosban tartott beszédében. — Mi mindég méltó granicsárok voltunk, s ezért tűntek ki minket a „kereszténység védőbástyái” elnevezéssel. A mi szerb pravoszlávjaink az orosz anyában bíznak, ahonnan valami szent pravoszláv kommunizmust várnak. Ezzel szemben az usztasa mozgalom a kereszténységen épül fel, s le fog számolni a bolsevizmussal.” Budak ugyanekkor élesen támadta Macseket is és a vezetése alatt állott parasztpártot, mert ez szerinte a horvát népet Belgrád szolgáivá tette.

A jugoszláv uralom alatt a horvátság egy része, a délszláv testvériség nevében, alkalmazkodott a győzőhöz és az általa teremtett új helyzethez, s gazdaságilag elég jól elhelyezkedve, lelkiileg is hozzáidomult az új légkörhöz. Ki érdekből, ki meggyőződésből vagy politikai szükségszerűségből egyességre lépett a hatalomra jutott szerbekkel. Ez utóbbiak azok, akikről M. Csovics, Budak egyik legmeggyőződésebb híve azt írja, hogy hamis szájukkal állandóan „parasztállamról és demokráciáról szavalnak”, ennek az érdekeit védik, közben pedig kifosztják a parasztok testét, lelkét, földjeivel, erdeivel, véres verejtékével üzletet kötnek, és „hatalmas orgiákat rendeznek a nemzet ellenségeivel, annak a népnek a hóhéraival, amelynek a nevében beszélnek.” (Hrvatska Revija, 1940. 3. sz. 155. l.).

Más elbírálás alá esnek azok a jószándékú horvát hazafiak, akik mint a horvát-szerb együttműködés meggyőződéses hívei s a régi délszláv-illír ideálok hirdetői, nem voltak hajlandók arra, hogy idegen hatalmakra támaszkodva a szerbek ellen szövetkezzenek. Ezek a horvát girondisták, a kis-

demokráciák elveit hangoztatva, s külpolitikailag az olasz-német balkáni törekvésekkel élesen szembehelyezkedve, kitarítottak ugyan horvátságuk mellett, de népük gazdasági és politikai jogait, szellemi szabadságát és kulturális vezetőszerpét a jugoszláv állam keretén belül, békés és alkotmányos úton remélték kivívni.

Ezzel a részben kompromisszumos, részben meggyőződéses „baloldali” Horvátországgal szemben világnézetileg és politikailag minden közösséget megtagadott az a szélsőséges, „jobboldali” nacionalista csoport, mely főleg az ifjúság áldozatkészségére és fanatizmusára támaszkodva, s a horvátság minden bajáért a szerbeket okolva, a legszélsőségesebb harcot hirdette Belgrád és a nagyszerb „Srbi svi i svuda” gondolat ellen. Ezért közülük sokan börtönbe kerültek vagy az emigrációba kényszerültek. Szellemileg és politikailag a régi, hagyományos (és a magyarokkal is szembenálló) Sztarcevic-féle „nagyhorvát” eszme hívei, s Párizs és London helyett egyrészt a fasiszta Rómára, másrészt a nemzetiszocialista Berlinre alapították terveiket, onnan remélve Jugoszlávia megsemmisítését, s utána az összes horvátlakta területeknek (Horvát-Szlavonországnak, Bosznia-Hercegovínának és Dalmáciának) egyetlen önálló horvát államban való egyesítését.

Ebben a szembenállásban, melyben mind a két fél a maga igazát vitatta, s a másikat árulással vádolta, a polgárság, miután első sorban a maga érdekeit akarta biztosítani, a két szélsőség között helyezkedett el, s a sorstól várta a döntést. Mile Budak nem habozott: megalkuvás nélkül a „jobboldali” Horvátország élére állt.

Főbb műveiben egyrészt a világháború utáni egészségtelen és „negatív” Horvátországot állította pelengérre („Direktor Krizsanics”, „Raszcuvjetana tresnja”, stb.), másrészt pedig az új és mégis ősi Horvátország szellemi alapjait rakta le („Ognjiste”).

Regényeiben és elbeszéléseiben nem annyira a külső eseményeken, mint inkább a jellem- és lélekrajzon, az erkölcsi problémákon, az érzelmi elemen, a társadalom- és környezetábrázoláson van a hangsúly, s így ismertetésünkben mi is ezekre szorítkozunk.

Társadalomkritikájának alapja az a megállapítás, hogy a mai társadalom romlott és igazságtalan. Az emberek hamis és természetellenes életet élnek benne, s éppen ezért boldogtalanok. A romlás okát főleg abban látja, hogy a Pénz és az Erőszak által a mai világban nem a dolgok természetes, isteni Rendje, nem az erkölcsi és szellemi értékek, nem a munkateljesítmény igazságos Hierarchiája, hanem a hamis értékek és a látszatok, az élvezetvágy és az anyag Anarchiája, vagyis a Khaosz uralkodik. Ugyanez áll az államok egymásközi viszonyára is, melyben igen gyakran a durva és műveletlen népek uralkodnak a finomabb és műveltebb nemzetek fölött, mint ahogy azt szerinte a horvát-szerb együttélés is példázza. Ezért semmiféle formában nem akar a szerbekkel elvegyülni, s a materiális délszláv vérokonssággal szemben, melyet ő egyébként is megtagad, a két nép lelkének különbözőségére utal. A romlottság igazi színhelye a város, ahol a fogalmakat összekeveri és meghamisítja, a jó és a rossz, az erkölcs és az erkölcstelenség határai elmosódnak és

semmit sem neveznek nevén. Benne a legtöbb ember nem az értékének és munkájának megfelelő helyet foglalja el, hanem hamis cégért hord a homlokán, mint direktor Krizsanics, aki önző és szívtelen pénzember, közben pedig büszkén és önérzetesen viseli a társadalom által néki adományozott „hazafi és jótévő“ díszes címét. Ebben a züllött, idegen szellemű társadalomban az emberek csak félemberek, megalkuvó, vágyaiktól és látszat-érdekeiktől rángatott bábok vagy öntudatos gonosztevők, akiknek istenük a pénz, az üzlet és a haszon. Sekélyes életükből hiányzik az igazi, felemelő szenvedély, a szeretet, a jóság és az önfeláldozás tisztító tüze s ezért pusztulásra vannak ítélve.

A „Direktor Krizsanics“ főhőse mint egyszerű parasztfiú kerül a városba, s inasként kezdi el karrierjét. Gazdájának felesége körül legyeskedve, hamar megszerzi magának kegyeit. Nem érzelem vezeti, hanem egyszerűen érvényesülni akar, s ezért hajlong, alázatoskodik, és — előbbre jut. Gazdája halála után elveszi az idős, gazdag özvegyasszonyt, akitől idővel hatalmas vagyont örököl. Most már nyitva áll előtte az út a Pénz és a Hatalom dicsősége felé, mely a képviselőséget és különböző bankok igazgatóságát is megszerzi számára. Ha kell, kegyetlen, ha kell, ájtatos és jámbor. A nép előtt, mint annak barátja, hatalmas szónoklatokat tart, közben pedig mindenkin keresztülgázol s elpusztítja azt, aki útjában áll. A végén, mikor leleplezik gazemberségeit, minden összedül fölötte, s a hatalmas „közéleti férfi“ nyomorult halállal fejezi be életét. Körülötte az egész légtér rothadt, a szociális igaz-

ságtalanságok fertőjét lehel. Ő maga a rossz megtestesítője, az irgalmatlan könyökember, akinek élete csupa számítás és mohóság, eszeveszett tánc az aranyborjú körül. Ő a „horvát Harpagon“, mint a regény egyik kritikusa mondja, az emberi természet megcsúfolása, akit semmi sem indít részvételre, aki a harctéren szenvedetlenül nézi katonáinak szenvedéseit, s ha kell üzletet köt az ellenséggel, erényt csinál a bűnből és minden dicsőséget zsebrerak.

Erről a könyvről nem a művészet mértékeivel kell ítélkeznünk, mert egy célja van: erkölcsi felháborodást kelteni és fellázítani.

A „*Raszcvetana tresnja*“ („Kivirágzott cseresznyefa“) más oldalról mutatja be ezt a társadalmat, s a Bojanics házaspár, Dragan és Zlata tragédiáján keresztül azt példázza, mint teszi tönkre a város az odavetődő egyszerű, naiv és védtelen falusi embert. A háború utáni Zágrábban játszódik ez a nehéz gondolatokkal terhes, és kissé vontatott menetű regény, melyben a társadalom intézményesített hibái kerülnek előtérbe: a közös önzés, a házasság tökéletlensége, a jogszolgáltatás igazságtalanságai, a bűn és bűnhődés aránytalansága, a zsidóság kiváltóságos helyzete, stb.

A szlavóniai Bojanics és a likai Blazsevics különböző okokból otthagyják a falut, és a városban keresnek boldogulást. Itt sok tragikus csalódáson mennek keresztül, míg felismerik, mily végzetes tévedés és bűn volt otthagyni a falut, amely jobb és nemesebb, mint a szívtelen város. Blazsevics, az erősebb és egészségesebb paraszt, aki lélekben tulajdonképpen sohasem szakadt el teljesen a falutól, még idejében ki tudja szakítani magát a végzetes környe-

zethől s belső sugalatának engedve, gyermekkori emlékeivel a szívében visszatér falujába, a Velebit lábaihoz, hogy mindenki számára a nagy és optimista igazságot hirdesse: „Vissza a faluhoz!” Dragan ellenben feleségével Zlatával együtt végigszenvedi a züllés minden kálváriáját, de már nincs ereje ahhoz, hogy új életet kezdjen. Zlata egyike az író legfinomabban megrajzolt nőalakjainak, aki még a mélységben is a szeretet légkörét árasztja maga körül, s aki még a bűn fertőjéből is, szenvedései által megtisztult lélekkel kerül ki. Alapvető tévedése és sorsának kisiklása ott kezdődött, mikor természetellenesen feleségül ment ahhoz az emberhez, aki nem volt hozzávaló. A megrogzott gonoszságot, amely minden tisztát beszennyez, Dujmovics képviseli, ez a hűtlen, ellenszenves lakájtípus, aki inkább állat, mint ember, maga az érzéketlen és könyörtelen destrukció.

Budak ezekben a regényekben, és más írásaiban is, melyeket itt nem ismertethetünk, kegyetlen, de őszinte tükröt tart népének szemei elé, hogy felemelje tiltó szavát: eddig és ne tovább! Aztán kézenfogja az olvasót és elvezeti ahhoz a Horvátországhoz, ahhoz az életformához, melyben az emberek egyszerűen, boldogan és természetesen élnek: az ősi, falusi tűzhelyhez, az „Ognjiste”-hez.

Benne a Jó és Rossz szembenállását szinte Jókai-szerű élességgel és színes jellemfestéssel érzékelteti. Az ő likai parasztjai, — ezek az egyszerűségükben is szinte emberfeletti, mitológiai méretű alakok, akik ott élnek a sziklás Velebit tövében, úgyszólván az Isten szabad ege alatt, távol a modern kultúrától, verejtékezve és küzdve a természet mostohasága

ellen, viaskodva betegséggel, halállal, saját vágyaikkal és szenvedélyükkel, — nem egyszerű, materiális jelenségek, hanem a legősibb életérzések és ösztönök hordozói, a bibliai példabeszédek és drámák megtestesítői. A legboldogabb fényt a tűzhely, a gyerekek és a család örök élete jelenti számukra, s ezeket a legfinomabb érzelmekkel veszik körül. Katolicizmusuk élő valóság, naiv és megdönthetetlen hit és megnyugvás, mely az élet legnehezebb válságain is keresztülsegíti őket. Téli estéken családi tűzhelyeik körül az ősök szellemei is ott járnak. Intelmeikkel és sugalmaikkal részt vesznek életükben s Isten segítségével megóvják az ősi ottont, a „zadruga”-t a pusztulástól. A fény és sötétség harcában egész emberek ők, s akár jók, akár rosszak, akár szeretnek, akár gyűlölnék: egész emberségüket beleadják.

A regény a világháború előtti években kezdődik s Sv. Rok falu cselekményének színhelye. Központjában a falu két legtekintélyesebb törzscsaládja és házközössége, Lukan és Blázsics „zadruga”-ja áll. A falu igazi, legjobbénjét Lukan és a hozzá hasonló rokonlelkek, Anica, Zekan, Maria, Manda, Mitya, Joso, stb. fejezik ki, míg velük szemben az Amerikából visszatért és az idegen kultúra által megrontott Blázsics az érzéki szenvedély, a rontás és rombolás, a hitetlenség, gúny és az ősi életformáktól való elrugaszkodás mefisztoí szellemét képviseli. Blázsics önkénytelenül gyűlöli és meg akarja alázni Lukant, mert érzi ennek tisztaságát, erejét és erkölcsi fölényét. Lukan erejének tudatában mindig kitér Blázsics elől, de érzi, hogy „újtjuk folyton keresszezi egymást.”

Mindegyikük másnak örül, más gerjeszti őket haragra, másfajta emberekkel barátkoznak. Lukan, az öregek szerint, olyan mint a jó, fekete föld: mennél jobban beleszánt az élet, annál hálásabb, adakozóbb és termékenyebb. Blázsics viszont szereti a kerülő utakat, a csalást; durva és szívtelen családjával szemben. Ezt a lapangó ellentétet önkénytelenül, ártatlanul és a végzet hatalmánál fogva a vidék leggyönyörűbb lánya és legideálisabb nőalakja, Anera lobbantja tragikus, nyílt ellenségeskedéssé. Ez a falusi királynő Blázsics fiának, Mityának szerelmese, aki a katonáskodás után feleségül is akarja venni. Viszont a tragikus végzet úgy hozza magával, hogy előzőleg Blázsics maga is beleszeret a lányba, minden gondolata körülötte forog. Vad szenvedélye miatt nem egyezik bele fia házasságába s inkább kitagadja a zadruga-ból. Az eseményekbe a háború is beleszól, Mitya megsebesül és orosz fogságban meghal. Anera kimondhatatlan fájdalommal és asszonyi gyöngédséggel várja férjének visszatérését, de végül ő is belátja, hogy minden hiába. Közben Lukan felesége, Anica is meghal s a két nemes, árva lélek, Lukan és Anera, a legmélyebb részvétellel szívében, egymásra talál. Blázsicsot a féltékenység és a düh még jobban elvakítja, s most már tudatosan romlásukra tör. Anera halála után Lukant is tönkreteszi, de ő sem kerülheti el végétét, mert Lukan ökle halálra sújtja. „Mindenható, bocsásd meg nekem, mert Te tudod, hogy nem tehettem másképp! És áldd meg a tűzhelyemet!“ — sóhajtja Lukan a halálos csapás után és elindul a Velebit felé. Ezzel a dráma beteljesedett.

Ezek köré az események köré, melyeket a szerző likai tájszólásban írt párbeszédekkel élénkít, számtalan megkapó lírai epizód fűződik s az ember sokáig nem felejt el ezt a „*lelki tájat*“, ahol A. Bonifacsics szerint „az emberek úgy élnek, ahogy éreznek, rendben és tisztességben, kiirtva a gatz a földekről, a farkast az erdőkből és a rendetlenséget a ház körül.“

Budak mint miniszter magas méltóságában is úgy élt és sáfárodott, mint ezek az egyszerű likai parasztok: az egész nemzetet egyetlen hatalmas „zadruga“-nak tekinti, melyet a következő nemzedéknek és egyben a történelemnek is rendben és tisztességben kell átadnia. Ezért az új horvát állam legfontosabb rendeletei, melyekben igen fontos szerepe van, az erkölcsi újjászületés szolgálatában állnak: le akarják nyenesni a pénz és a tőke túlkapárait, mindenkit becsületes munkára akarnak kényszeríteni, ki akarják irtani a részegséget, megtiltják a kivándorlást, felülvizsgálják a jugoszláv uralom alatt szerzett vagyonokat, szigorúan megtorolnak minden erkölcsatlenséget és rombolást, hogy megszüntessenek minden rendetlenséget a horvát-ság házatáján. Az ellenszegülő szerbeket és elvtársaikat, mint a farkasokat üldözik s a nemzet testéből és lelkéből minden idegen elemet ki akarnak küszöbölni. A nyelv tisztaságának védelmére hozott rendelet kimondja, hogy „ez az általános közjónak egyik részét alkotja, melyet senki sem ronthat el.“

A rendcsinálás és tisztogatás munkája közben ma kétségtelesen tragikus testvérharcban áll a horvát nemzet s Budak az élen valószínűleg sebeket oszt és sebe-

ket kap. Bármint is vélekedjünk azonban innen távolról politikai szerepléséről, írásművei alapján kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy maga a horvát szellemi élet legértékesebb és legkiválóbb alak-

jai közé tartozik, „Ognjiste“-je pedig korunk legszebb írói alkotásai és legmélyebb emberi dokumentumai között foglal helyet.

VÁNDOR GYULA.

DÉLVIDÉKI SZEMLE

1942 MÁRCIUS

I. ÉVF. 3. SZÁM

A művészi önértzet.

KÖZISMERT valóság, hogy a művészek, írók, költők, muzsikuskok általában nagyon önértzetes emberek. Minden művész, még a legbátortalanabb is, még az önmagában folyton kételkedő is, még a legteljesebben sikertelen is, félreérthetetlenül és határozottan tudja és érzi, hogy tud valamit, ami a legfőbb emberi értékek közül való. Ez az értéktudat adja meg neki azt az önértzetet, amely nemcsak munkájához, de emberi életében is nélkülözhetetlen. Az a züllött kis muzsikusk, aki fiókjában porosodó egyetlen — de igazán igazi — kompozícióját sohasem tudta „elhelyezni” és élhelyezhetetlensége miatt a kávéházi pódiumon kötött ki, minden árnyalati és fokozati különbség mellett lényegében ugyanazt érzi, mint az a Michelangelo, aki természetesnek találta, hogy II. Gyula pápa fölemelje számára a leejtett ecsetet, — pedig II. Gyulát nemcsak mint Krisztus helytartóját és világi fejedelmet tudta mérhetetlen magasságban maga felett, hanem mint monumentális emberi egyéniséget is kongenálisnak kellett éreznie. Azok az államférfiak, arisztokraták, pénzkirályok, akik előtt oly sokszor kénytelenek a művészek meg-alázkodni, ugyancsak elcsodálkoznak, ha belelátnának az előttük hajlongó félszeg emberke lelkébe és kiolvasnák belőle, milyen mérhetetlenül többnek érzi az magát náluk. Ám ez a csodálkozás akkor hágná a tetőfokra, ha meg tudnák érteni, hogy ez a fejedelminél hatalmasabb önértzet milyen teljesen és tökéletesen csak azon alapul, hogy költőnek, festőnek, zeneművésznek tudja magát. Egy előkelő laikus, ha csak a II. Gyulák, weimari Frigyes Ágostok emberi és esztetikai kongenialitása nincs benne, egyáltalán fel sem foghatja, hogy ehhez a „művészgőg”-höz éppen semmi köze sincs semmiféle nem-művészi előnynek, hogy a művésznek eszébe sem jut kétségbevonni az ő világi, anyagi, politikai, születési, hierarchiai előkelőségüket, még kevésbé hozzájuk mérni magát mindebben; egyesegyedül azért néz le rájuk fölülről, — igaz, hogy beláthatatlanul fölülről, — mert valami egészen más és egészen *egyetlen érték hordozójának* érzi magát: ő művész. Ez adja meg sok művésznek azt a csodálatos belső szabadságot a világ nagyjaival és javaival szemben. Hányszor botránkoztak kenetes puritánok a Horatiusokon, Ariostókon, akik habozás nélkül „kitartatták” magukat, holott ezek az „udvaronc” költők — csakúgy, mint nagystíliú mecénásaik — egy pillanattal sem voltak kétségben a felől, hogy ebben a viszonyban ők az ajándékozók. Horatius nagyon jól tudta, hogy a Maecenashoz intézett ódák egyetlenegy is többet ér az emberiségnek és Maecenasnak magának is, mint minden pénz és birtok és összeköttetés, amit Maecenastól kapott, és — ez már az ő történelmi szerencséje — jól tudta azt is, hogy ezt Maecenas is tudja. A nyárspolgár so-

hasam fogja megérteni azt az Ady Endrét, aki úgy érezte, hogy az élet minden szépsége, java, élvezete „kijár” neki és méltán fel is háborodhatik rajta mindenki, aki meg nem tudja érteni, hogy Ady ezt nem az embernek, hanem a költőnek követelte, aki érzi, hogy többet tud érte viszontadni az életnek, — és — ez már nem a költőre, csak az Ady-típusra jellemző — úgy érezte, hogy annál többet, minél többet kap tőle. Természetesen a művészek közt akadnak és mindenkor akadtak bőven hiú, büszke, gőgös, felfuvalkodott emberek, — nevetségesen hiúk és fenségesen büszkék és nemtelenül felfuvalkodottak, tragikusan kevélyek és betegesen gőgösek és kedvesen elbizakodottak egyaránt, — de bőven akad példa az ellenkezőre is. Mindennek azonban semmi köze a művészi érték-tudathoz, aminthogy nincs köze hozzá a dilettánsok oly gyakori elbizakodottságának sem. A dilettáns komikus önmegelégedettségével szemben — akinek sejtelve sincs a tulajdonképeni nehézségekről — az igazi művészt szerénység jellemzi.

A művész „büszkesége” úgyszólván személytelen: nem az embernek mint ilyennek szól, hanem a műnek, a hivatásnak, a „művész-mivolt”-nak. Ettől függetlenül a művész mint ember lehet hiú vagy szerény, — lehet Byron, aki szépségére és vívótudományára, vagy Goethe, aki a kegyelmes címére büszke, és lehet Arany János, aki félreáll és letörli az úri lócsiszárok köpését, — de ez nem változtat a művész-öntudat tartalmán. A művészöntudaton, amely egyszerre a legmagasabbrendű önérték és a legnagyobbfokú szerénység. Önérték, mert abból a bizonyosságból fakad, hogy „hasonlíthatatlan értéket alkotok”, — és szerénység, mert ez az érték oly nagy érték, hogy még a létrehozóját is tisztelettel, a félelemmel határos tisztelettel tölti el. Paradoxonként hangzik, — mint minden, ami a „titok”-kal függ össze, — de a művész ugyanakkor, mikor a műből meríti méltósága tudatát, egyszersmind méltatlannak is érzi magát saját művéhez. A művész voltaképpen nem is egészen érti, hogy hozhatta létre a művet. A művet többnek érzi magánál. A nem-művész világra lefelé néz, a műre fölfelé. Egyszóval: a művész értéktudata nem a saját művészi értékéből táplálkozik, hanem a művészetnek, mint ilyennek és a műnek, mint ilyennek értékéből.

MI EZ AZ ÉRTÉK?

Mindenekelőtt: *önérték*. A művész célkitűzésében vagy alkotó-ösztönének felhomályában olyan mű képe lebeg, amely tőle is, másoktól is függetlenül, önmagában értékes. Mindenekelőtt valami határozott, egyedi tárgy, amelynek saját léte, „saját arca” van, minden mástól különböző, minden mással szemben más és egy és önálló. Valami, ami önmagában bírja értelmét és létjogát, bizonyos értelemben célját is. Ami akkor is jogosult, szép és jó és erős, ha senki sem vesz tudomást róla. Ami *van* alkotójától függetlenül, és lesz akkor is — és *az* lesz és értékes lesz akkor is, — amikor alkotója már nem él, sőt talán el is feledték. Van ugyan egy művész-típus, aki Adyval úgy érez, hogy „én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga”, — de azért Ady is jól tudja, hogy életének ez a „szolga” vers az értelme és minden egyéb csak a versen át; és csak el kell

olvasni közelállóinak följegyzéseit, hogy meggyőződünk róla, milyen áhitattal szolgálta a gógös költő ezt a cifra szolgát!

A művész abban az értelemben is „objektív ember“, hogy élettevékenysége objektumra, tőle függetlenül is megálló objektumra irányul. De hogy is ne akarná önállónak a művet, mikor folyton éreznie kell, hogy az, hiszen attól a perctől kezdve, hogy első körvonalai kialakultak, első alaphangjai felhangzottak lelkében, saját belső, előtte is ismeretlen törvényszerűségeit érvényesíti, sokszor — úgy kell éreznie — még alkotójával szemben is. Egy elkezdődött művészi alkotás nem folytatható akárhogy, bizonyos értelemben követel és rendelkezik, helyesebben nő és alakul valami olyanféleképpen is, amit nem lehet másképp mondani, mint hogy *magától*. A mű — már félig és féligsem készen is — már *valami*, ami szemben áll velem, ami viszonyba lép velem, akár akarom, akár nem, amit nemcsak én alakítok, de engem is alakít, legalább is alakításomat alakítja és aminek nem is feltétlenül tudok urává lenni. Minden művész hasonlít Goethe búvészináshoz és minden műben szellemek laknak, amelyeket, ha egyszer életre hívtunk, nem könnyű megfékezni. Mindenesetre saját életük, önálló egyéniségük van. Hát a kész műnek hogyne volna saját egyénisége. Annyira van, hogy ez az arc akárhányszor meglepetés, — nem is mindig kellemes meglepetés — a művésznak és nemegyszer bizony idegenül néz vissza rá. Majdnem minden művészből, sokszor a legcinikusabbakban is, él az áhitatnak egy neme: a *mű* iránt; a mű iránt, amelyet akar, mert akarnia kell, amelyet létrehoz, mert alkotnia kell és mert azt akarja alkotni, amelyért él, mert ez életének tartalma és értelme, — de amely, mielőtt egyszer létrejött, már el is szakadt tőle: más, mint ő, bizonyos értelemben több is, mint ő. Van ebben az áhitatban egy misztikus árnyalat, még a legmaterialistább érzületűnél is, valami távoli rokonság a primitív ember és a gyermek animista érzésével: önkéntelenül is valamiféle életet, egyéniséget érez a műben; ha gondolkodik róla, szinte mintha nem is valamiről, hanem inkább valakiről gondolkodnék. Az az érzés, amely a „megszületett“ művel szemben alkotóját eltölti, pontosan ugyanaz, amellyel a biblia az új anya örömét jellemzi „mivelhoggy ember született a világra.“ Egy *mű* született: új lény, — övé, de mégis — még inkább! — a magáé; belőle való, de más. Ismeri is, nem is: több, mint amit ismer. Oly sok vonás van a kis új arcon, amely meglepő, váratlan, félelmes! Örül neki, de egy kicsit mintha félne is tőle: ki tudja, mi vár rá és mi lesz belőle? Eddig azt tett vele, amit akart, legalább nagyjából úgy alakította, ahogyan akarta, de mi lesz ezután? Mi vár rá, és főleg: mit lehet várni tőle? Mit fognak mondani hozzá és hogyan fognak bánni vele az emberek, és — ami még fontosabb és félelmesebb — mit fog mondani ő és mit fog cselekedni — igen: cselekedni! — ő az emberek közt. Nem akarok ennek a laikus számára talán meglepő hasonlatnak kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonítani; a lényeg csak annyi: a mű a művész tudatában, érzésében, törekvésében: egyedi, önálló, mindentől független *önérték*. A művész *önértéket* alkot. Az alkotásnak ezt az elvét legszívesebben *teremtés-principium*nak nevezném, mert az emberi

tapasztalat körében semmi sincs, ami ennyire megközelítő képe lenne annak, ahogyan az isteni teremtetést elképzeljük.

AZ ALKOTÁS abban is hasonlít az isteni emberteremtéshez, hogy a művész is a „*maga képére és hasonlatosságára*“ teremt. A művész úgy akar teremteni, hogy ami létrejön, az más és önálló és önérték legyen, de azért mégis ő is legyen. Itt is megvan a szülői érzéssel való párhuzam. A szülő tudja, hogy gyermeke más, tőle különböző, akarja is, hogy más legyen, nála különb, jobb, erősebb, egészsége-sebb és főleg boldogabb és szerencsésebb, mégis önmagát, önmaga megnyilvánulását, — vagy, ami közvetve ugyanaz, — szeretett párjának képét szereti benne. Önnönmagát megújítani, újra létrehozni; önnönmagának megalkotta mását állítani a világba; önnönmagát tárggyá, művé tenni: ez a művészi alkotás másik principiuma. A szubjektum objektiválásának törekvése ez. Az önérték-törekvés-sel párosulva ez annyit is jelent, hogy amennyire ez emberileg lehetséges, *meg akarja örökíteni magát*. Ez dolgozik benne minden egyes alkotásnál, de dolgozik állandóan és nagyvonalúan, mint egészre — egész életre és egész életműre — szóló ösztön is. Ebben az értelemben azt lehet mondani, hogy minden művész egész életén át a maga szobrát faragja, önarcképét festi, a maga életmelódiaját kottázza. Csakhogy világért se értsen valaki ezen az önarckép-tendencián holmi olcsó lírát. A közkeletű babona, hogy a művész mindig „önmagáról beszél“, a „maga élményeit írja“, abban az értelemben, ahogyan ezt laikusok elgondolni szokták, éppúgy mértőföldnyire van attól, amiről itt szó van, mint az a szintén közkeletű ostobaság, amely pl. egy regényben vagy drámában minden áron meg akarja találni azt az alakot, amelyben a művész „önmagát rajzolja“. Az igazi regény- vagy drámaíró éppúgy nem „rajzolja önmagát“¹, mint ahogy a festő nem festi oda magát egy tájképre vagy ahogyan egy szimfónia nem fotográfiája a zeneszerzőnek. Viszont egészen más, a laikusnak el sem képzelhető értelemben igaz az, hogy *minden művész minden művében*, tehát nemcsak minden hő-sében, hanem csendéletben és ornamentikában, dallamvezetésben és kontrapunktikában, kupola-tervezésben és pillérelhelyezésben egyaránt önnönmagát adja, ezt azonban nem lehet benne tartalmilag kimutatni, — illetőleg, amit így ki lehet mutatni, az nem ez az *igazi* önábrázolás — csak kongeniálisan megérezni.

Igazi önábrázolást említettem és nem véletlenül. A művész ugyanis nemcsak holmi jelentéktelen részlet-tulajdonságát, nem futó élményét, nem csak pillanatnyi vagy akár huzamos, de ideig-tartó lelkiállapotát akarja objektiválni a műben, hanem a maga „igazi én“-jét. Az igazi, a mély-ént: önmagát „olyannak, amilyen igazán“. Úgy is mondhatnám — a megszokott terminológiákkal, —

¹ Természetesen megteheti, ha kedve van rá, ezt is, mint ahogy a festő odafestheti magát a kép valamelyik alakjába vagy ahogy a középkori építő odafaragta a maga fejét pl. a gót szószék alá vagy a pillérfőre, — ez azonban kedves kuriózum, művészettörténeti érdekesség, — melynek az itt tárgyalt jelenséghez semmi köze sincs.

hogy lényegszerűen akarja magát megörökíteni, a lényegszerűséget az egészre, a személyiségre mint ilyenre értve. Stilizált és eszményített én-ről van itt szó, az énről, úgy amint legigazábban van, görög észjárással: „amint lennie kell” — ez a kettő itt a mélyben egyet jelent. Amint azonban óvakodni kell ennek a principiumnak megnyilatkozását olcsó „liraiság”-ban keresni, éppúgy a világért sem szabad ezt az „öneszményítést” erkölcsi értelemben fogni fel. Nem arról van itt szó, hogy a művész jobbnak, erkölcsileg különbnek, tökéletesebbnek akarja magát mutatni, mint amilyen, tehát csak szépet, jót mond el magáról, a rosszat pedig elhagyja vagy szépíti vagy mēnteteti. Erről különben éppen eléggé meggyőzhet minden embert, ha meggondolja, mi mindent mondtak el magukról éppen a legnagyobb írók Sz. Ágostontól Goetheig vagy Adyig. A művésznek az ő „igazi énje” a fontos és ebbe beletartozik minden, ami „lényeges”, a rossz éppúgy, mint a jó, a rút éppúgy mint a szép. Egyiket elhagyni éppúgy hazugságnak, erkölcstelennek és művészi bűnnek érezné, mint a másikat, — ha ez a szempont egyáltalán felmerülne nála; erre gondolni azonban — alkotás közben — annyit jelentene, mint morális, tehát elméleti-gyakorlati tudatvékenységben mozogni, vagyis kilépni az esztetikai szférából, vagyis: (a szó művészi értelmében) nem alkotni. Az „igazi én” objektíválása természetesen történhetik egyes erényes vagy bűnös tulajdonságok bemutatásában, dicsőséges vagy szegényteljes gondolatok, élmények, cselekedetek ábrázolásával is, de sokkal inkább és sokkal gyakrabban, sokkal igazabban és sokkal ékesszólóbban ezer más tartalmi és formai elem szerves és lényegszerű felhasználásával: mindennel, ami az esztetikum körébe tartozik, meséléstől és elmélkedéstől szószéklépcső-tervezési mérésekig és festékbevásárlásig, hangszerelési technikai apróságokig, mert a művész mindig és minden művészi aktus-mozzanatocskában magát, a maga „igazi énjét” akarja objektíválni.

Az alkotásnak ezt az elvét *vallomás-principiumnak* nevezném, a szót Sz. Ágoston *Confessio*inak értelmében használva, tehát kiemelve minden olcsó, hétköznapi jelentéséből. Vallomás: tanúságtétel a belső, az igazi énről. Nem az emberek előtt, hanem énmagam előtt és Isten előtt. Tehát eleve kizárva minden gyakorlati alkalmazkodást, pedagógiai megfontolást, hatásra való számítást. Adni magamat úgy, amint vagyok, amint öntudatom legmélyebb mélyén látom magamat, amint lát Az, aki legjobban lát: ez az olthatatlan szomjúság él többé-kevésbé öntudatlanul, de szükségszerűen és tévékenyen minden igazi művész lelke mélyén.

A TEREMTÉS-ELV és a vallomás-elv mellett azonban van a művész-ösztönnek még egy harmadik tendenciája is, amelyet talán *mikrokozmosz-elvnek* kellene elnevezni. Amit a művész alkotni akar, az nem csak önértékű élet és az ő mása akar lenni, hanem az élet mása is. Nemcsak „egy darab” élet, hanem az élet. „A mindenséget vágyom versbe venni” — sóhajtja a fiatal Babits, minden korok és művészetek fölkentjei nevében. Az egész mindenséget, de természetesen kicsiben, a maga eszközeivel és a maga eszközei megszabta méreteken: néhány ív teleírt papíron, néhány méter vona-

lakkal és színfoltokkal borított vásznon, egy negyedórai zongoraszóban, egy pár vagonnyi kő, vas, fa, beton sajátos kombinációjában. Nem csak magából szakadt öncélú egyed legyen a mű, de legyen az egész világ kicsinyített, de lényegben és arányokban hűséges mása, a kozmosz kicsiben: mikrokozmosz. Az egész életmű mint ilyen, foglaljon magában mindent, az egész univerzumot. Galeotti sokszor nevetve emlegetett könyvcíme — *Mindenről, ami tudható és egynémely másról*, — itt komoly becsvágy tárgyaként való: e művész csakugyan mindent fel akar venni a maga életművébe, ami csak addig elérhető és még egyetmást hozzá is szeretne tenni: amit addig még senki sem ért el, amit csak ő látott meg vagy amit még nem fejeztek ki, csak ő tudja megformálni. Az egész mű az egész világ képe, — de az egyes művek is az egészet tükrözzék, mint egy nagy tükörnek minden kis üvegcserepe egészen tükrözi a belenéző arcot. Hogy ez az egyes mű világképe még kisebb, még elégtelenebbnek látszó keret a nagy egész számára, az semmit sem jelent. Egyrészt, mert a mindenség képtelen nagyságához mérten egy kis vers vagy egy húszkötetes életmű egyformán a semmivel egyenlő. Másrészt, mert a mindenség-képet nem a méretek, hanem az arányok valósítják meg: az egyes elemeknek egymáshoz és az egészhez és összességüknek a tükrözendő eredetihez való viszonya. Többek közt ebből is következik, hogy a műalkotások fizikai terjedelme és értéke közt semmi összefüggés nincsen. A *Szeptember végén*, Schubert egy dala, Raffael kis *Eszterházy-Madonnája* nyilván azért is értékesebbek ezer és ezer sokíves egyébként nem is rossz verses könyvnél, egész estét betöltő derék kompozíciónál és óriás falfelületeket beborító becsületes freskónál, mert többet mondanak arról a valamiről, amit a kozmosz nevével illetünk. Az *Über allen Gipfeln* nem tartalmaz kevesebbet a mindenségből, mint a *Faust*. Nem arról van szó, hogy az egész tartalmilag legyen benne, minden részletével, ez nyilván képtelenség és értelme sincsen; hanem arról, hogy az egésznek íze, hangulata és értelme legyen benne, az a sajátos, elemezhetetlen és kifejezhetetlen valami áradjon belőle, amit az egész érzésének lehetne mondani. Az a hatás, amit naivul és közhelyszerűen önkéntelenül úgy szoktunk fogalmazni: „Ez az élet! — ilyen az élet!” Igazában ezt a hatást az váltja ki, hogy a mű az ábrázolt tartalmat nemcsak „életszerűen” és érzelmes élelenségében adja, hanem megsejteti az egészhez, vagyis egy teljes világképhez, szabatosabban egy világérzéshez való viszonyát is. Bizonyos, hogy ez az egész vonatkozás ösztönszerűen benne van minden igazi művészi törekvésben, de persze ritkán, csak a nagyon nagyoknál és a reflexív természetűeknél jut öntudatra. Ebből a szempontból nézve Zola ismert meghatározását — a művészet a természet egy darabja, egy temperamentumon át nézve — így kellene helyesbíteni: a művészet a természet, annak egy darabjában, egy temperamentumon át nézve, — ahol persze természetesen mindenséget, temperamentumon pedig életérzést kell érteni. Az igazi művész „temperamentuma” öntudatlanul is mindig ott érzi a természet minden egyes „darabja” mögött ezt az egészet. Hogy lehetne elképzelni, hogy pl. egy igénytelen, még csak nem is művészi virágváza

alkotásra ihlessen egy szellemóriást, ha ez a váza az ő szemében nem tartalmazna egyebet, mint egy-két szál virágot. Többek közt éppen ez különböztet meg pl. egy Van Gogh-féle csendéletet, egy Tintoretto-portrét vagy Ruysdael-féle tájképet a világ minden tárlatán hemzsegő szokványos portrék, csendéletek és tájképek száz-ezreitől, amelyek nem mondanak többet az ábrázolt „darab“-nál. Ezt a mikrokozmosz-motívumot tekinthetjük akár a mű sűrűségi elemének is, csak ne tartalmi mennyiségek összezsúfoltságára gondoljunk. A kozmosz „mint tartalom“ a művész lelkében, közelebb-ről életérzésében van adva; a műben ezt a lelki „tartalmat“ formai elemek: arányok és viszonyok képviselik és éreztetik meg. Persze, ezek a formai elemek tartalmas formák és ha a művész lelke sekély, ha ez a tartalom nincs meg benne, akkor nincs az a formai ügyesség, de nincs az a gondolati gazdagság sem, amely a mikrokozmosz-érzést bele tudja vinni a műbe, — lásd az említett portrék, csendéletek és tájképek lélektelen tömegeit. Nem igazi művész az, aki nem akar műbe önteni mindent, amit neki a világ mond és mindent, amit ő a világnak mondani tud. Az utóbbi a vallomás-elv ösztöne, az előbbi a mikrokozmosz-elvé, — hogy mindezt egy és önértékű „egyéni tárgy“-ba akarja foglalni, ezt neveztem teremtés-princípiumnak.

Itt azonban kiderül minden esztetikai elmélet tehetetlensége: ez az a pont, ahol a valóság, a művészet, szemébe kacag az erőlködő tudománynak. Ha t. i. mindez együttvéve a legmagasabb fokon meg is van valakiben, az még mindig nem művész. Még mindig hiányzik valami, ami pedig mindennél több és lényegesebb, az egyedül nélkülözhetetlen. Mint egy festőművész mondta egyszer arra a kérdésre, mi kell ahhoz, hogy művész legyen valaki, — „a művésznek tudni kell“. Igen: művész az, *aki tud*. Az ember, aki nem csak akar vagy ösztönösen kénytelen az imént jellemzett értékes mikrokozmosz megalkotására, hanem *aki tud* is ilyeneket teremteni. Mint-hogy pedig ilyenek teremtésére minden előfeltétel meglehet a nem-művészen is az egyetlen valóságos megformálás képességén kívül, úgy is mondhatnánk, hogy a művészen mindehhez hozzájárul még a formálás adománya. Adományt mondtunk, mert ez a „tehetség“ valóságos adomány. Vagy van, vagy nincs; veleszületik az emberrel — poeta nascitur: minden művész, még (amennyiben művészen az) a szónok is, akit a szólás szembe állít a költővel. Velünk születik, a nélkül, hogy rászorgáltunk volna vagy utólag rászorgálhatnánk. „Isten ajándéka“, mint mondani szokás. Ingyen adomány, amit Isten az egyiknek megad, a másiknak nem, kifürkészhetetlen szempontok szerint, öröktől való, de nem emberi gondolatokhoz szokott teleológiával. A hittudomány karizmának nevezi az ilyen adományokat. Szívesen alkalmazom ezt a szót a művész-tehetségre, mert az emberiség ősidőktől fogva mindig hajlott rá, hogy a művészi tehetségben valami különös isteni adományt lásson, határozottabban, egyénesebben, mint egyéb emberi tehetségekben. És ebben az ösztönben, — mint az ilyen egészen általános népi ösztönökben rendszeren, — valami lényeges megérzés nyilvánul meg. Az egyszerű ember öntudatlanul is érzi, hogy amire a művész képes, az köze-

lebb áll az Istenhez, mint egyéb emberi tevékenység: a művészi teremtettség-elv ösztönös felismerése rejlik e mögött az érzés mögött. Erre való tekintettel — anélkül, hogy akár valami különösebb egyéb adományokétól különbözö, közvetlenebb isteni szerzősége kellene gondolnunk, — joggal és találóan beszélhetünk a *forma karizmájáról*, mint amely a művész-mivolt végső, tovább nem elemezhető lényege. Itt, a legbelső ajtónál, a kutató elme megáll, ezen túlra már nem az elemző tekintetnek, csak az áhítatnak van bejárása, — áhítaton át a kongeniális átélésnek.

SÍK SÁNDOR.

A néprajzi kutatás délvidéki feladatai.

A DÉLVIDÉK néprajzi képének magyarságát a középkorban még alig tarkították idegen elemek, hiszen ebben az időben a Drávától, sőt az Aldunától délre is voltak összefüggő magyar telepek. Sajnos, ez a magyarság a török hódoltság alatt, ha nem is tűnt el teljesen, de végzetesen megritkult. I. Lipót 1690-ben, mint magyar király kiáltványban fordult a balkáni keresztény népekhez és fegyverre szólította őket a török ellen: a Balkánt a Szent Korona nevében próbálja újjászervezni és ezzel voltaképpen a magyar királyság középkori hagyományait, keresztény imperializmusát idézi föl. Ugyanakkor Lipót oltalmat ígér mindazoknak, akik kénytelenek a török elől elmenekülni. Bosznia, Dalmácia, Szerbia patriarkális-teokratikus szervezetben élő törzsei szívesen engednek a hívó szónak. Beszivárgásuk már előbb is elkezdődött, most azonban nagyobb tömegek vándorolnak a keresztény ígértföldre, hazánkba, amelynek régi dicsőségéről és hőseiről énekeik annyiszor megemlékeznek. Így kerekednek föl 1691-ben a szerbek, patriarkájuk a szerémségi *Karlócat* választja székhelyül. Így telepedik le több *bunjevác* és *sokác* raj, amelyet *franciskánusok* vezetnek Mózes módjára az új hazába. Az erejevesztett magyarság helyett délszláv telepések látják el a határörvidéken, mintegy a régi magyar gyepű-hagyományok felújításával, a katonai szolgálatot. A görögök és szerbek e mellett a hazai kereskedelembe is szóhoz jutnak. Főleg a Duna és Tisza mentén számos városban alkotnak kolóniát, amint erről egykorú, ma már elárvult templomaik tanuskodnak.

A szerbeket görögkeleti vallásuk és ebből fakadó törzsi öntudatuk elszigeteli, asszimilációról ennél fogva alig lehet náluk beszélni. A katolikus *bunjevácok* és *sokácok* azonban főleg a *Kalocsa*, *Baja*, *Szabadka*, illetőleg *Pécs* vidékén élő magyarságban már meglehetősen elvegyültek. Maradványaik csak legújabbban kezdtek kisebbségi öntudatra ébredni.

A 18. század felvilágosult abszolutizmusa és a vele szorosan összefüggő fiziokrata szemlélet sokat tett a mezőgazdaság teljesítő erejének fokozása érdekében. A parasztság helyzetén, politikai és gazdasági függésén javítani akart, nagyszabású telepítési tervet

valósít meg és elsősorban a gazdátlan Délvidéket akarja kultúrtájjá szervezni. A magyar, szerb, bunyevác szórványok nem tudják beépíteni és megdolgozni a tájat és ezért a kormányhatóság előmozdítja a nyugateurópai, elsősorban német bevándorlást is. A bécsi udvarnak kétségtelenül politikai szándékai is voltak a német telepítés feltűnő pártfogásával, de nyomatékosan érvényesítette az állameszme főtebb jelzett szempontjait is.

A Délvidék színes népi egyvelegében fajok és vallások, kultúrák és életformák keverednek egymással. Az ortodox-bizánci kultúrkörbe merevedett, primitív-nomád szerbek és románok mellett a szlávajkú, de katolikus vallásuk révén latin ihletettségű bunyevácok és sokácok, a nyugateurópai kultúrkörbe tartozó németek (és részben franciák, spanyolok, olaszok) nem jönnek senki földjére, hiszen a magyar hagyományok erejükben ugyan meglankadva, de mégis töretlenül élnek és hatnak. Hirtelenében csak a régi magyar helynevekre utalunk, amelyek jórészt a vendégnépek nyelvébe is átkerülnek. Életmódjukban is alkalmazkodnak a gazdanép hagyományaihoz: a földművelésnek, állattenyésztésnek, kertészkedésnek, mindennapi életnek számtalan magyar formáját veszik át, amit nem lehet kizárólag a földrajzi környezet kényszerűségeivel magyarázni. Bár a parasztságra jellemző szellemi és gazdasági önellátás, endogám közösségi szellem következtében általában valamennyi népnek sikerül törzsi zártságát, külön hagyományait megőriznie, már eddigi ismereteink birtokában is bizonyos, hogy az ujonnan ötvöződő délvidéki népiségben magyar jellegek és vonások domborodnak ki. Ez nemcsak a magyar államiség politikai hatása, hiszen ez a 18. században még alig érvényesülhetett, hanem a magyar népkultúra természetes fölényének bizonyága.

A sajátos egyéniségű, jórészt katolikus délvidéki magyarsághoz először a közös katolikus vallás hozza közelebb a bunyevácokat és németeket. A sokfelől összeverődött, egymást eleinte alig értő hívek között az együttélés lelki föltételeit, egymás kölcsönös megbecsülését sajátos népnevelő és hagyományképző erejükkel különösen a búcsújáróhelyek: Radna, Szeged, Pétervárad, Gyűd és Vodica szolgálják. Ezzel kapcsolatban a franciskánusok (a Provincia Capistrana) munkáját kell kiemelnünk. Ismeretes, hogy a 18. század hazai nagy népvándorlásában a hívek lelki gondozását elsősorban ferences vándorapostolok látják el. Az akkori égető paphiány miatt az újonnan szervezett délvidéki plébániákat hosszú ideig barátok vezetik. Az új kolostorok (Szabadka, Baja, Zombor, Bács, Pétervárad, Temesvár, Arad, Radna stb.) kultikus és pasztorációs hatása alá kerül a szűkebb táj vallásos népélete. Jámbor társulatok, újszerű áhitatformák terjesztésével a Délvidék különmemű tömegeit organikus népközösségekké szervezik. Mindennek az önfeláldozó munkásságnak az lett a következménye, hogy ezt az országrészt végképp sikerült kiragadni az ortodox-bizánci, illetőleg mohamedán kultúrkör fenyegető vonzásából és így ismét magyar és európai szellem hatása érvényesülhetett először vallási síkon, később egyéb vonatkozásokban is: a földrajzi táj visszahódítása csak ezzel a szakrális tájszervezéssel válhatott teljessé.

A DÉLVIDÉKI NÉPELET vizsgálatában több módszertani szempontot érvényesíthetünk. Így kutathatjuk a délvidéki magyar népkultúrát, külön-külön az egyes délvidéki kisebbségek néprajzát, a magyar és idegen népkultúrák délvidéki kölcsönhatását.

A délvidéki magyarság kevés kivétellel az ország különböző vidékeiről települt. A telepés lélektanához hozzátartozik, hogy az új lehetőségeket és a velükjáró kemény küzdelmet többre becsüli, mint az otthon megszokott, de kilátástalannak tetsző életét. A kalandvágy elevebb benne, mint a hagyományok ereje és éppen ez teszi lehetővé az ősi szülőföld kötött rendjéből való kiszabadulást. A Délvidék megújult magyarsága ebből a vállalkozó fajtából került ki. Így érthető, hogy magasabbrendű földműves civilizáció hazánkban éppen ezen a tájon bontakozott ki először.

Természetes, hogy a különböző *szegedvidéki, jász, kún, palóc, dunántúli, újabban a bukovinai székely* magyarság az egyetemes magyar népkultúra jellegzetes tájszólásait hozta ide magával, amelyek egyes helyeken kiegyenlítődték, máshol párhuzamosan, de sajátos színeződésben, gazdag vagy elfakult változatokban most is élnek. Érdemes és főleg igen tanulságos lenne a délvidéki magyar népiséget összetevőire bontani: mi maradt meg a régi szülőföldről hozományból, milyen hagyományok bizonyultak szívósnak, melyik magyar népelemnek volt a legátütőbb szellemi ereje, népi birtokállományunk hogyan alakult az elmúlt két évszázad alatt.

Fölösleges felsorolnunk ezen a helyen akár a településtörténetnek és népnyelvkutatásnak, akár a szellemi és tárgyi néprajznak délvidéki magyar feladatait. Sajnos, a sok érdemes munka, illetőleg kezdeményezés ellenére is a teljes megismeréstől bizony még messzire vagyunk. A nagy nehézségek miatt a kutatás az utolsó húsz esztendőben szinte teljesen elakadt. A hiányokat és mulasztásokat sürgősen pótolnunk kell. A délvidéki magyar népkultúra tudományos feldolgozása, egyetemes élménnyé érlelése, nemzetpolitikai programmá tétele azért is igen égető feladatunk, mert a sváb Heimatskunde és a népitől ihletett modern szerb kultúra versenyét a magyarságnak mindenképen állania kell.

A délvidéki kisebbségek néprajzának, mindennapi életének, szellemi kultúrájának megismerése elsőrangú tudományos, sőt nemzeti kötelességünk, hiszen magyar hivatásunkat csak az összes hazai viszonyok, nemzetiségi mozzanatok számbavételével tudjuk betölteni. Sajátságos jelenség, hogy ezek a népek társadalmi tagozódásukban is egységesek, önmaguk megismerésében, jellegzetességeiknek és hagyományaiknak élményszerű tudatában, sorskérdéssé művelésében aránylag előbbre vannak, mint a magyar társadalom, amelynek a magyar mélykultúrával való kapcsolatai tudvalevőleg még gondozásra szorulnak. A magyarság hatalmas egyéni és nemzeti teljesítményei mellett sem tudott eddig olyan organikus, népi gyökerű nemzeti életet kiépíteni, mint mondjuk a horvátok vagy a szerbek. Maga a délvidéki magyarság is — államalkotó fajból kisebbséggé süllyedve — csak az utóbbi években kezdett, bizonyára a környező társnépek példájára, népi kultúrájára, mint erőforrásra eszmélni: eszközök és lehetőségek híján azonban nem lehetett olyan eleven principiummá, mint a Felvidéken vagy Erdélyben.

A délvidéki kisebbségek népélete a magyar tudományosság előtt természetesen nem ismeretlen. Már jóval az első világháború előtt megindult az érdeklődés, a kor pozitivista szellemét kifejező öncélú anyaggyűjtés (*Antunovich János, Jankó János, Czirbusz Géza, Bellosics Bálint, Szegedy Rezső* és mások által), de a kutatás később ellankadt. A jugoszláv államban a szerbek és horvátok neki-lendült kutatómunkája, a német Heimatskunde sok új eredményt vetett felszínre, amelyeknek átvizsgálása, kiegészítése és továbbfejlesztése már a mi kötelességünk lesz.

Igen hálás feladatnak ígérkezik a délszláv folklóre, főleg a hősi epika magyar ihletéseinek és vonatkozásainak, illetőleg históriás énekeink, népballadáink délszláv rokonságának korszerű földolgozása: annyi érdemes előmunkálat áll már rendelkezésünkre, hogy ezt aránylag könnyű volna elvégezni.

További feladat a katolikus és ortodox délszlávok életének módszeres összehasonlítása és a katolikus magyar, latin és habsburgi száalaknak összegezése, a kultúrkörök problémájának tisztázása.

Valamennyi délvidéki nemzetiségnél vizsgálandó kérdés, hogy milyen kultúrával érkezett hazánkba. Ezt elsősorban ősi szülőföldjük népkultúrájával való összehasonlítással következtethetjük ki. Ezen a téren különösen a délvidéki svábság dicsekedhetik máris jelentős eredményekkel. A további kérdés, hogy egy-egy azonosajkú, de más-más vidékről összeverődött kisebbségi közösségnek mi a néprajzi eredője, továbbá milyen adalékokkal járult hozzá a magyarság a jelenlegi néprajzi kép kialakulásához. A vegyesajkú helységek néprajzi vizsgálata különösen sok tanulsággal járna.

Egyik legsürgősebb feladatunk a magyar és idegen népkultúrák délvidéki kölcsönhatásának vizsgálata. Bizonyos, hogy ezek a népek és kultúrák törzsi zárkózottságuk, paraszti önellátásuk ellenére sem élnek, élhetnek teljes elszigeteltségben. A földrajzi és szellemi környezet magyarsága akarva-akaratlan hatással volt rájuk. Sajnos, mi ezeknek a kérdéseknek összehasonlító vizsgálatát nemcsak délvidéki, hanem országos viszonylatban is egészen a legutóbbi időkig eléggé elhanyagoltuk. Többet törődtünk a magyarság és a nyugateurópai műveltség meglehetősen egyoldalú viszonyával, mint a magyarság és a környező középeurópai parasztkultúrák kapcsolataival, pedig ebben a vonatkozásban való elsőségünk, magisztrális szerepünk és hivatásunk kétségtelen. Mostanában, amikor anyiszor kovácsolnak a népiség történelmi multjából, illetőleg földrajzi kiterjedéséből fegyvereket, amikor a tiszta tudományos kutatásba is annyira belejátszanak a politikai szempontok, a magyarságnak középeurópai elsőszülöttségéből fakadó kötelessége, hogy a környező, főleg a maga hazájában élő népek összes problémáit behatóan ismerje és tárgyilagosan föltárja, hogy a maga igazát adott esetekben szellemi fölénnyével is érvényesítse. Amíg a magas műveltség világában európai helyünket már tisztán látjuk, de a közép-európai szellemtörténetben való kiváltságos helyzetünket is kezdjük fölmérni, addig a magyar népiség és a környező népkultúrák kölcsönös viszonyában még sok tisztázni való akad. Mint mondtuk, a magyar népkultúra hatása a környező népekre egészen ki-

vételes. Csak a Délvidék nemzetiségeire nézve utalhatunk a magyar helynevek és jövevényszavak nagy számára, a magyar kertgazdálkodás hatására, a magyar konyha hódítására, népviseletünk átvételére, céhes és egyéb iparunk (szűr, suba, papucs, szegedi kocsi stb.) kisebbségi vevőkörére, népzsenénk asszimiláló erejére és bizonyára még sok egyéb vizsgálatlan mozzanatra. Ezzel szemben igazán elenyésző az, amit mi vettünk át (néhány jövevényszó, ételfajta, szláv szokás- és babonátörödékek, az istállózó állattenyésztésnek egy-két sváb leleménye stb.).

A KUTATÁSNAK még sok tennivalója van. A részletek módosulhatnak egyik vagy másik fél javára. Elvi tételünk azonban bizonyára igaz marad: a bevándorló kisebbségek alkalmazkodnak hozzáunk, kultúrjavaink egyrészét átveszik, a maguk javára is gyümölcsöztetik a magyarság évszázados helyi tapasztalatait, azonosulni tudnak a magyar népi ízléssel, egyszóval: mintául veszik, elismerik a magyarság jellegzetes életét.

Szándékosan kerültük a részleteket. Vizsgálódásunkban csak a szükséges elvi szempontokat tűztük ki. Bizonyos, hogy a korszerű kutatás nem merülhet ki az öncélú megismerésben. Tárgyilagosságában is mindig szem előtt kell tartania a *pax Hungarica* örök érdekeit, amely nemzetünk mindenekfölött való szolgálatát össze tudja egyeztetni a kisebbségi kultúrák megbecsülésével, lovagias védelmével, hiszen önmaga magyarságának tükröződését is meglátja bennük.

BÁLINT SÁNDOR.

Széchenyi.

EMBERI EGYÉNISÉGE sokáig rejtve volt előttünk. Művei, eszméi már kortársai előtt is eltakarták lelkének valódi arculatát. Hideg ész-ember, angломániás arisztokrata, gazdasági reformer, halljuk újra meg újra a magyar közvélemény felületes ítéletét a XIX. században s úgy érezzük, a magyarság szélesebb rétegei előtt nem kora, hanem csupán korunk előtt nyílt meg egyéniségének rejtélye. Nagyszerű kivételek: Kemény Zsigmond, Arany János, Péterfy Jenő ellenére szinte száz esztendő mondhatja Arany Jánossal a bűnbánó szavakat:

Nem láttuk, e szív néha mit palástol
Hordván közöny havát és gúny jegét,
Hogy óvni gyöngé csíráit fagyástól
Őrizze életosztó melegét.

Férfiasság szeméremmel csak naplóira bízta a titkot, amelynek kulcsa ma már birtokunkban van: a nemzeti józanság, a magyar realizmus legszenvedélyesebb apostola nem egyszerűen az elme megszállottja s nem is a gazdasági ujjaszületés hidegen észszerű terveinek ková-

csa, hanem töprengő, nyugtalanossággal telített, idegesen zaklatott lelkiéletű modern egyéniség. A fegyelem és mérséklet, amelyet oly lázas aggodással ajánlott nemzetének, saját magának is örök vágyálma: a képzelet tüzes kilendülései, a gondolatok démonikus nyugtalanossága, az érzések szeszélyesen kavargó áradata ellen maga is az önfegyelem és az önmérséklet útjain keresi a menedéket. Természetes hajlamai szerint azonban Széchenyi lelke inkább az álmok, mint a valóság birodalmában érzi otthon magát. A távoli, boldog és tökéletes Magyarországról álmodik, amely a magyar nép és a magyar föld erőit immár teljes kibontakozáshoz segítette, amely az anyagi jólét, szellemi virágzás, erkölcsi tökéletesség tündérkertje: megsokszorozta a reformkori ország minden életenergiáját. S álmodik hasonlóan a tökéletes és boldog Széchenyi Istvánról is, aki műveltségében, emberi egyéniségében, élethivatásainak teljesítésében az elképzelhető legmagasabb fokig jutott. Ezek az álmok nem kérdik, megférnek-e a valósággal: ott vannak a lélekben, nyugtalanító állandósággal s Széchenyi naplói nem egyszer hangoztatják, hogy élete ott folyik az élet és az álom határán. Mint egy modern Platon, nem tud megelégedni azzal, amit a valóságban tapasztal, a dolgok tökéletlensége tökéletességük lehetőségét juttatja eszébe s így bármennyire ellenmondás is, a magyar gazdasági életformák korszerűsítésének, a magyar realizmusnak szenvedélyes szószólója — a legnagyobb magyar idealista is egyben.

Idealizmusából fakad másik szembeszökő hajlama: erősen felajzott kritikai készsége is. Éppen, mivel az eszmények kápráztató magaslatairól néz szét a világ dolgai felett, a való viszonyok között nem egykönnyen találhat magára. Szemét sérti minden, ami álmainak ellentmond s gondolatai hatalmas ívekben szökdécselnek a valóság s annak égi mása között. „Csunyácska hazája” állapotáról senki nála kegyetlenebb szavakat nem ejtett, jövőndő lehetőségeit senki színesebben nem ecsetelte. A javításnak, a tökéletesítésnek lázhullámai között keresi az utat a reális és a megálmodott Magyarország között, a törpe jelenből a jövőndő káprázatába. Valósággal a nemzet lelkiismeretének szerepét tölti be, örökké háborog s mindennel elégedetlen, mert kétségbeejtően távol látja népét a fejlődés elérhető legmagasabb polcától. Mindebben ismét egyéniségével szemben is érvényesített lelki erőket enged szóhoz. Az önismeret, melyet oly heves okfejtésekkel követel nemzetétől, naplói szerint egyéni lelki életének is már-már rögeszméje. Feljegyzései megőrizték önmaga számonkérésének azt a sajátos eszközét, amelyet kora Franklintól tanult. Széchenyi erénytáblázatokat készít, kimutatásokban foglalja össze erkölcsi fejlődésének naponta elkészített mérlegeit, hogy hetekre, hónapokra áttekinthesse, mint haladt előre a türelemben és takarékoságban, a tisztaságban vagy munkaszeretetben. Az a nagy-szerű munkateljesítmény, amelyet a magyarság érdekében önzetlenül vállalt, végeredményben ennek az öntökéletesítő, önnemesítő törekvésnek gyümölcse. S mégis, mint nemzete helyzetét, saját erkölcsi állapotát is csak nagy ritkán tudja derűsen megítélni. Az elégedetlenség önmagával szemben, a kis-bűnök nagynak látása, időnkint különös erőteljességgel jelentkezik lelkiéletében s tudjuk, hogy

a 48-as idők végzetének felidézésével is magát vádolta meg s a vádak súlya alatt összeroskadt. A csüggesztő önvád, a soha el nem pihenő kritikai hajlam, kétségkívül központi nagy ösztökélője pályájának.

Következik mindezekből, hogy a legnagyobb magyarnak valóban emberfeletti feladatot kellett vállalnia, magával és nemzetével szemben egyaránt. A helytállás a magasan kitűzött eszmények szolgálatában úgy, amint azt Széchenyi nyújtotta, több mint kötelességteljesítés vagy szolgálata: az összes emberi erők feláldozása az ideálok oltárán — hősiesség. Nemcsak naplójegyzeteiben, hanem közérdekű munkáiban is egyre visszatérő gondolat: „az ár ellen úszni“! Ez az örökké túlfutótt lélek nem tud lemondani arról, hogy hinni tudjon az ember világformáló erejében. „Tőlünk függ minden, csak akarjunk“, hirdeti s a lélekbúvár úgy látja, az emberi akaraterő lehetőségeinek az ő naplói szolgáltatják legpompásabb bizonyítékait. „A valóságos bölcs Hazafi“ ismertető jelei közé sorolja a helytállást: „Ha senki se tenné kötelességét, teszi ő, úgy-mint az igazi Hős maga megáll, ha a többi futásnak eredett is!“ Az áldozatok töménytelenége, amelyeket nemcsak anyagiakban, hanem időben és munkában is vállalt, önmagában is sejtetheti, hogy céljait fontosabbnak ítéli önmagánál. „Csak a gyenge szereti önmagát, az erős egész nemzeteket hordoz szívében,“ halljuk a Hitelben s a történetíró megfigyeli, hogy a nemzet sorsával való érzelmi azonosulásnak Széchenyi örök időkre szóló példát állított: „jól érezte magát és fellélegzett, mint pázsit üdítő esőre, ha a hon ügye rendben folyt, elkeseredett és testi-lelki beteggé lőn nemzeti veszedelmek idején.“ Mint valami új mai Atlasz, feszítette neki vállát a magyar világnak, nem várva erőfeszítéseitől egyebet, mint hazájának üdvét. A mindent-feláldozásnak ez az ösztönössége, úgy amint Széchenyi pályáját kíséri és irányítja, talán a legragyogóbb vonás e csodálatos lélek arcán. Az akarat hőse volt.

Tetteiben ez a felfokozott akaraterő csattan ki, munkájában lelki feszültségeinek feloldására keres alkalmat. A cselekvésnek szinte démonikus szomjúsága égeti, nem bírja a pihenést, a munkavágyától ösztönözve valósággal keresztülzáguldja a magyar parlagra, felszántva s az új idők magvaival telehintve azt. Keze nyomát magán viseli szerte az országban szinte minden modern jellegű kezdeményezés, tudásával, ösztönzéseivel, áldozataival, tanácsaival, tevékenységével a hazafiságnak új típusát teremti meg korában: a tettekét. A tökéletesedés útját a munkában keresi s irtózik attól, hogy pusztán a meddő kritikában rekedjen meg. Éles különbséget lát a tétlen panasz és a javítani kívánás között. „Amaz magával, embertársival, kormányval, egy szóval mindennel való elégedetlenségből foly, s többnyire alacsony haszonkeresés, vagy romlott sárepe nyaválája. Emez pedig embertársihoz, hazájához s a tökéleteshez vonzó szeretetből ered és szebb lelkek sajátja.“ Nemcsak a magára vállalt hősi magatartás, hanem a minden bajt számontartó kritikus megfigyelése is ott lappang tevékeny élete mögött. Ha kortársai között a mult dicsőségén méltázó, a történelmi képekben gyönyörködő nacionalizmus hódít, Széchenyinek más a meggyőződése: úgy érzi,

nemcsak vérünk hullásával kapcsolhatjuk hozzánk azt a földet, amely hazánk, hanem kezünk munkájával, alkotásainkkal is. Mint ha minden nemzedéknek a maga módján újra meg újra meg kellene hódítania az őseitől örökül kapott hont s a táj cserbenhagyná azokat, akik nem törődnek vele. E magyar aktivizmus felé mutat élete példájával csak úgy, mint könyveivel a legnagyobb magyar, aki a maradék és haladó szellemű ország vitájában egyik párthoz sem csatlakozva az építő magyarság apostola volt.

S ha azt kérdezzük, honnan vette az erőt emberfeletti munkájához, naplói bizonyossága szerint központi nagy élményére, vallásosságára kell mutatnunk. A természetes és a természetfölötti világot szoros összefüggésben szemlélte, az emberi élet alakulásában egy titokzatos emberfölötti áramkör energiáinak hatását látja s az egyéni élet és az egész emberi történelem közös nagy célját Istenben találja meg. Kora ifjúságától hallgatózik e másik világ titkos üzenetei felé, különös misztikus sejtelmek nyugtalanítják s újra meg újra leírja naplójában, hogy nemcsak az égitestek, hanem a szellemvilág erői is jelen vannak alakító hatásukkal sorsunk fejlődésében. Mintha saját pályájához hasonlóan nemzete sorsát is ilyen földöntúli távlatokban szemlélné, a Gondviselés és az isteni igazságszolgáltatás nagy tényei gyanánt tartja számon emelkedésünket és hanyatlásunkat. Az pedig, amit munkás életével nemzetéért végez, amit a tökéletesség vágyától fűtve a magyarságnak nyújt, végelemzésben e vallásos hajlamok kielégítése, honfitársai útjának egyengetése az örök természetfölötti Cél felé. Istenszolgálat.

REFORMJAI átfogják a nemzet élettevékenységének szinte valamennyi területét. Széchenyi nem volt egyetlen tudástartományra korlátozott szemhatárú szakember, érdeklődésének színes sokoldalúságával többre vágyott, mint amennyit képzeletének egyetlen kérdéskör bármilyen alapos ismerete juttathatott. Elméjének idegesen szárnyaló lendületével olyan gazdag benyomástömegre és ismeretanyagra tett szert, hogy egyesíteni tudta magában a szakember részlettudását a filozófus átfogó távlataival. Viszonyainkat egymással szorosan összeszővődve látta, problémáink valóságos tengeri kigyó gyanánt jelentek meg szeme előtt s a hibák egymásba kapcsolódó szövevényéből ott keresett kivezető utat, ahol éppen figyelme megakadt. Munkássága bámulatos változatossággal ívelt a legkülönbözőbb feladatkörök között, kitartva mégis a végsőig makacsul minden magára vállalt munkája mellett. A magyar teendőket nem tudta és nem is akarta rangsorba állítani, nem ismert kis és nagy feladatokat, minden munkát fontosnak tartott, mert tökéletlenségek orvosságának látta, — újabb és újabb jelnek, amely gyógyulásunk mellett bizonyít. Széchenyi a magyar élet egyetemes reformjáról s nem egy-két folt eltüntetéséről szötte terveit s a nagy egész sorsát fontosabbnak ítélte a részleteknél. Amit elért, talán nem is pusztán önmagában jelentett neki valamit, mint inkább hatásában: újításait megannyi szimbolumnak tekintti, amelyeknek sorsa a jövő homályába világít. A lélek, amelynek szemében az országos hibák és félszepségek megannyi gátló kölöncnek tetsze-

nek a magyarság szárnypróbálgatásai közt, minden vállalkozásával egyazon kérdésre keresi a választ: sikerül-e minden béklyózó köte-
lünknek megoldani s megközelítheti-e a nemzet a végtelent. Sike-
reink nemcsak erőnk bizonyítékai — ígéretnek is egyben, amelyeket
még nagyszerűbb lehetőségek küldenek elénk. A magyar életrend
gyökeres átalakításának vágya égeti Széchenyi szívét s minden pró-
bálkozását ez a nagy végső cél vezeti.

Csak futólagos szemlével is szinte szédítő arányokban bontako-
zik ki tekintetünk előtt a legnagyobb magyar sokoldalúsága. Tud-
juk, mint katonatiszt kezd meg pályáját: 1813-ban részt vett a né-
pek Napoleon ellen Lipcsénél vívott csatájában s egyfelől futárszol-
gálatával, amelyet francia tiszti áruhában az ellenséges táboron ke-
resztül teljesített, másfelől kemény fellépésével, amellyel az egyik
külön utakon járó seregrészt a közös haditerv elfogadására kény-
szeríti, a győzelemhez nagyban hozzájárult. Angliában járva való-
sággal szerelmese lesz a technikai kultúrának, amelynek nemcsak
mérnöki részét ismeri: a gyakorlati munka megismerése végett na-
ponta több órát tölt a gyárakban a munkások teendőit végezve s
vidáman írja naplójába, hogy nappal gépolajat csöpögtet, este az
előkelő társaság szokása szerint Eau de Razumofsky-val illatosítja
magát. A szigetországból „a nemzet lelkét”, a gázgépet ki is csem-
pészi, holott a kivitel akkor halálbüntetés terhével tilos. S birtok-
kain — az elsők között hazánkban — a gazdasági munka gépesíté-
sével is eredménnyel próbálkozik. Kitűnő gazda, újabb meg újabb
korszerű és ötletes újítással keresi azt a gazdálkodási formát, amely
birtokának viszonyai között a legokosabb. Közgazdasági ismere-
teiről könyvei beszélnek; az ország pénzügyi, kereskedelmi viszó-
nyairól, a magyar nagyipar és közlekedésügy újjászervezéséről nem-
csak nagyarányú terveket sző, hanem az újstilú közgazdasági élet
alapvetésében személyes fáradozásával is résztvesz. Szociális gon-
dolkodására jellemző, hogy birtokán a rendes béren kívül haszon-
részesedést is juttat alkalmazottainak s Frankenburg emlékirataiból
tudjuk, hogy a saját asztalánál felszolgált termények árát is befizette
birtoka pénztárába, csakhogy alkalmazottainak e részesedése
kárt ne szenvedjen s munkakészségük meg ne fogyatkozzék. Ezek
mellett előrelátó, nagy érzékenységgű, a valóságot soha szem elől nem
tévesztő politikus, aki eszméivel és példájával sorsdöntően avatko-
zik be közéletünkbe, új irányba tereli történelmünk fejlődését s a
nemesség polgárosodásának, a jobbágyság felszabadításának tervét
olyan hatásosan propagálja, mint kortársai közül senkisé. A ma-
gyar tudományos és társadalmi élet sorsa sok tekintetben az ő kez-
deményezésein dőlt el. Írónak is az egyik legtermékenyebb és leg-
eredetibb egyéniség, egyik legmélyebb és legnemesebb lélek, akit a
magyar irodalom felmutathat. De ki győzné a kérdéskörök és ügyek
felsorolását, amelyeknek megoldására és szolgálatára vállalkozott?

Csak ez az egyetemes érdeklődés — és még valami: a lángelme
eszmetermő bősége és fáradhatatlan tetteje — magyarázza meg
Széchenyi életművét. Mindazt, amit a modern Magyarországon kor-
szerűnek ítélünk és számontartunk, mintegy bimbóiban foglalja
össze ez a pálya. Nevéhez kapcsolódik a Magyar Tudományos Aka-

démia megteremtése, amely szellemi életünk központi erőforrásának szerepére hivatott. Az ő alapítása a Nemzeti Casino, amelyet szerte az országban más hasonló szervezési kísérletek követnek, hogy a magyar értelmiség elszórt ismeretlenségben élő erőit összefogják. Felkarolja a löversenyek ügyét, hogy idegenben szórakozó és költekező mánásainkat hazacsalogassa s a lötenyésztésnek magasabb színvonalat biztosíthasson. Megnyitja és hajózhatóvá teszi a Vaskaput, de megkezdi a Tisza szabályozását is. A balatoni, a dunai és tiszai hajózás szervezési munkálataiban és népszerűsítésében egyaránt nagy része van s nem függetlenek személyétől a magyar vasúti hálózat kiépítésének első munkálatai sem. Felépíti a Lánchidat, hogy Budát Pesttel összekötve fővárosunk világvárossá fejlődését megalapozza s egyben szimbolikusan a magyar Keletet a művelt Nyugathoz fűzze. A Várhegyet keresztülfűrő Alagút terve is tőle indul ki. E legkiemelkedőbb gyakorlati alkotásaihoz sorakoznak fel beláthatatlan sorban nemzetnevelő iratai, nemcsak a Hitel, Világ, Stádium, A Kelet Népe és a Blick, amelyeket közvéleményünk is számontart, hanem számtalan más, hosszabb-rövidebb munka, sokszor nem is részletkérdések ügyében, hanem országos problémákat vitatva meg. Az 1848. év forradalmi újításait nagyrészt az ő iratai alapozzák meg, amelyekben a jobbagyfelszabadítás, a törvény előtti egyenlőség, közteherviselés s a többi nagyjelentőségű reform mint történelmi szükségszerűség, a haladó kor mellőzhetetlen követelménye jelentkezik. Csoda-e, hogy még a Bach-korszakban is Döbling felől várjuk a hajnalt s vezető politikusaink nem nélkülözhetik Széchenyi tanácsait?

Gazdagság és műveltség: e két eszmény szolgálata bontakozik ki szembetűnően Széchenyi életművéből. Kielemezni és használhatóvá tenni a magyar föld parlagon heverő kincseit, felszabadítani és felhasználni a magyar lélek lappangó energiáit, hogy a legtökéletesebb ország és legtökéletesebb nemzet a magyar legyen — rövidre fogva ennyi Széchenyi programja. Ezen a programmon nagy lendülettel, de egyben félénk körültekintéssel is dolgozik; sorsunk fölött ellenséges erők feszülnek s az izgatott képzelet nem tud megszabadulni a magyar katasztrófa őrlő lázalmától. Mai műszóval talán forradalmi jelentőségűnek mondhatjuk ugyan Széchenyi eszmévilágát, minthogy szemünk az államélet forradalmi átalakulásának külföldi példáihoz hozzászokott. Széchenyi tekintete előtt azonban csak a francia nép anarchikus tömegmozdulatai képviselik a forradalmat, melytől minden csepp vérével irtózik. Széchenyi nem volt forradalmár. A politikai élet észszerű, bár meg nem alkuvó, de ügyesen rugalmas vonalvezetését többre tartotta minden merev érzelmi politikánál s tudjuk, hogy Kossuthtal szemben nem annyira, elvi, mint inkább módszerbeli ellentétek miatt idegenkedett. Az erkölcs nevében s az erkölcs mértékei szerint cselekedett, morális lehetőségek között képzelte el országunk újjáépítését, sohasem akart a tömegszenvedély felszítója lenni, hanem a legmagasabb értelemben vett nemzetnevelés útját járta.

AZ AZ ELVI HÁTTER, amely munkássága mögött meghúzódik s amelyet könyveiből is jól ismerünk, ma már teljes rend-

szerességében állít szemünk elé egy szilárdan megalapozott s összehatásában teljesen egyéni és újszerű nemzetpolitikai elgondolást. Széchenyi nemzetpedagógiájának semmi köze a felvilágosodáshoz s hogy az újítás szükségességéről oly széles rétegeket győzött meg hazájában, éppen ennek köszönheti. Az életformáiban, erkölcsi érzékében és közgondolkodásában minden profán befolyás ellenére is lényegében keresztény közvélemény a reformokat korábban alig képzelhette másként, mint bizonyos keresztényellenes eszmék befogadásával. Másfelől, minden újítás a forradalmi idők vérfelhőibe burkolva jelent meg a nemesi Magyarország képzeletében, mintha a jövő felé tett lépéseink szükségszerűen vezetnének a tömegtéboly örvényeibe. Széchenyi a polgárosult Európa eredményeit többé nem a 18. század forrongó filozófiájának gondolataival alapozza meg. Helyettük annál nagyobb nyomatékkal mutat rá keresztény olvasói előtt azokra a keresztény kötelességekre, amelyeknek teljesítése egyszerűen a forradalom minden hasznos eredményét birtokunkba adhatja: becsüljük meg Isten teremtményét jobbágyainkban, érezzük át kötelességeinket embertársainkkal szemben, törekedjünk a magunk és mieink tökéletesítésére és így tovább. S az érvelés más vonalon a szabadság, egyenlőség és testvériség általánosságai helyett ismét a magyar szívekben mélyen gyökerező élmény, a hazaszeretet eszméit ragadja meg: a monarchia és általában Európa művelt népei között csak művelt nép állhatja a harcot, hirdeti, s a magyar erőhöz méltatlan a tétlenség, amelybe belesüppedtünk.

Keresztény és magyar szellemben dolgozza ki a műveltség fogalmát, azt a nagyszerű vágyalmot, amely munkájának ihletője. Széchenyi szerint embernek lenni magas méltóság, minthogy embervoltunk lényegéhez Istentől kapott halhatatlan lelkünk is hozzátartozik. „Iszonyú üresség, vagy fel nem ébredt plántalétel” helyett az emberméltóság megbecsülését kívánja: nemzetünk „láboljon ki végre a halhatatlan embert undokító baromi körből.” E végső cél elérésének azonban sok feltétele van: testi erőnk, egészségünk ápolása és fejlesztése, vagyoni rend nélkül magas hivatásunkat épügy nem tölthetjük be, mintha elhanyagoljuk lelkünk képességeit s nem teszünk szert széles látókörű és frissen dolgozó elmére, finom és mély érzelemvilágra, kitartó munka- és áldozatképes akaraterőre. A velünk született s kialakításra váró erők közé tartozik faji jellegünk is. Széchenyi szerint magyarnak lenni nem pusztán születésünkben nyert adottság, hanem egyben teljesítésre váró kötelesség is. A „nemzetiség” szerinte az ember „istentől nyert természeti sajátja”, „az emberi lény minden ereibe s lelke legbelsőbb rejtekibe szőtt természeti tulajdon.” E faji képességek kifejlesztésével, komoly önnevelő munkával ugyanúgy formálódunk magyarrá, mint emberi természetünk egészének kiművelésével a szó teljes és mély értelmében emberré. A fajiság Széchenyi szerint nem mozdulatlan történelmi átok, hanem tudatos neveléssel fejleszthető tulajdonságunk: faji hibáink irtogatása éppúgy lényeges eleme tanításának, mint faji erényeink kidolgozása.

Az önnevelésnek ezt az útját nemcsak az egyének járják végig, hanem a népek is. Minden nemzet Isten felé tart, az emberiség té-

védesei, bűnei, kisiklásai ellenére tökéletesíthető, olvassuk ismételtén: „valamint Istenben, úgy hiszek én az emberi perfektibilitásban.“ Mégis sok csüggedéssel vergődő lelkének balsejtelmeit is beleépíti ezen a helyen eszmerendszerébe, elfogadván Herder tanítását; aki szerint a nemzet is átmegy az egyes ember életének korszakain, a gyermek-, ifjú-, férfi- és aggkoron, mígnem elpusztul: „nemzeteknek úgy vannak életlépcsőik, mint embereknek.“ Vajjon a magyarság multjában e lépcsőfokoknak melyikére emelkedhetett s tartogat-e még számára valamit az idő? Könyveiben szenvedélyvel hirdeti, „hogy a magyar egy erőtül pezsgő fiatal nép, mely csodálatos magasságra emelheti magát“ s e tételét bizonyítgatva olykor multunk teljes megtagadásáig jut. „Nekünk nem fénylik a mult, ellenben más nemzeteknek nincs jövődjük; — kik szerencsésbek?“ Kortársai a romantika történelmi álmain merengenek s könnyes szemmel idézik az éji homályban késő régi dicsőséget; ő értelmetlennek látja a mult tétlen visszasóvárgását. „Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni, valaha mik voltunk‘ de inkább átnézni, idővel mik lehetünk s mik leendünk‘.“ Csak naplója magányában vallja meg, hogy hangulatai szerint hol bizakodva, hol reménységetten tekint sorsunk elé s nem irthatja ki magából azt az aggodalmat, hogy sirja felé hajló nép vagyunk.

Fellángol hát benne a törekvés: „az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátságait mint ereklyét megőrizni s szeplőtelen mineműségében kifejtteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni.“ Egyéni életstílusát általánosítva a fáradhatatlan önnevelés és munka eszközével próbálja meg fejlődésünk szebb korszakát megközelíteni. Általában szembetűnő, hogy Széchenyi az egyén és a mind magasabb rendű közösségek fejlődését mennyire szoros kapcsolatban látja. Az egyén tökéletesedésével egy tökéletesebb polgárt ajándékoz önmagában nemzetének, vallja, s így azt is közelebb viszi a tökéletesség eszményéhez. A nemzet haladása hasonlóan hat vissza az össz-emberiség fejlődésére: mint a népek az egyén, az emberiség a népek lépcsőjén emelkedik a végső cél, Isten felé. „A nemzet oly erkölcsi test,“ olvassuk, „mely az emberiségnek alkotó része és azon lépcsőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik véghivatása, a ‚tökéletesülés‘ felé.“ Ezzel az elképzeléssel szinte megsokszorozza a kötelességtudat terheit olvasói lelkében. Viszont mély emberi bölcseségre vall, hogy nem emberfeletti, hanem pusztán becsületes hivatásteljesítést kíván nemzete fiaitól. Különösen szembetűnő, hogy a tehervíróképesség anyagi gátlásaival mennyire tisztában van: a szellemi és az a gazdasági élet szoros és elválaszthatatlan egységét, melyet korunk oly mélyen átél, hazánkban elsőnek állapította meg. Az új, kapitalista gazdasági szervezettől idegenkedő magyarság meggyőzésére egyik legtöbbször hangoztatott érve, hogy az erkölcsös és független élet csak bizonyos elemi jólét birtokában biztosítható szélesebb tömegeknek; s megfordítva: az egészséges gazdasági élet sem nélkülözheti az erkölcsi alapokat. A hitel nemcsak gazdasági

kérdés, — vallási probléma is egyben: feltétele hinni és hihetni egymásnak. Erről a „tágasb értelemben vett“ hitelről mély bölcsességgel állapítja meg, hogy világfenntartó erő: „A hit azon lánc, mellyel az emberiség össze van kapcsolva a mindenhatóval; a szó szentsége köti az uralkodót elválhatatlanul hív jobbjághoz s ezek tántoríthatatlan hívsége alkotja a trónus rendíthetetlen erejét. Az igaz szó kútfeje a házassági boldogság, valódi becsület s cselekvések egyenességének s így minden szerencsének.“

MINT ÍRÓT voltaképpen csak korunkban kezdjük igazán értékelni, felismerve írói fegyverzetének meglepő újszerűségét s élvezve sajátosan eredeti, egyéni modorát. Az élet és az irodalom kevesebb írónkban lépett szorosabb szövetségre mint nála: naplói bizonyossága szerint nemcsak végigélte és munkálkodta, egyben végig is írta életét. A Világ lapjain maga kér bocsánatot olvasóitól, hogy könyvének minden lapján csekély személyével találkozandanak s viszont a Kelet Népeinek rosszmájú kritikussai hasonlóképpen erős alanyiságát vetik szemére. Valóban, minden művében egész lelkével jelen van, a közérdekű kérdéseket is erős lírai hévvel bencolgatja, de bőven szövik át írásait magánéletének színei: a szerelem, vallásosság, halálfélelem motivumai is. Az önkényesen összegyűrt s munkáiba fejtett gondolatokkal szemben mindenkor érezzük személyének elsőbbségét: tettszomjas, szeszélyes, de örök erkölcsi céljainak hajszolásában fáradhatatlan életérzése a fő szerinte is, azt kívánja olvasóiba átültetni s nem egyes gondolatait. „Te legdrágább Taglalom“ — veti szemére Dessewffynek — „nem munkám philosophiáját, nem annak egész szellemét vevéd fel, hanem csak részei szerint ítélsz s így éppen egy bírálati szempontba jutál azon utazóval, ki a sz. Péter-templomi kisdied angyalok orrait magányosan, közelről s nem az egész roppant építményhez idomozva tekintvén, azokat idomtalan s óriási nagyságúaknak ítélte.“ Hogy tárgyaival szemben nem tud közömbös maradni, hanem a lelkesen szárnyaló, mély és nemes buzgású páthosz és a metszően éles gúny között az érzelmi élet skálájának valamennyi zöngéjét felhasználja írás közben, éppen lelkének és műveinek meglepően szoros összefüggései magyarázzák.

E sajátos írói modor tüzetesebb vizsgálatával még adós irodalomtörténetünk. Kialakulásában nagy része van annak a körülménynek, hogy Széchenyi tollát a naplóírás gyakorlata iskolázta. Munkái kialakulását naplóiában szinte a legutolsó gondolatstrikáig végignyomozhatjuk. Kéziratai igazolják, hogy könyveit is a kelet pontos feltűntetésével, napló formájában írta. A napról-napra haladó, soha véget nem érő naplóforma magyarázza azt is, hogy könyveire nem tud pontot tenni, iratai töredékesek és befejezetlenek, el nem mondott gondolatainak kifejtésére újabb meg újabb következő könyvek írásába fog. Munkái egymásba nyúlnak, egyetlen hatalmas alkotássá szövődnek. S végül a napló magyarázza azt is, miért keveredik műveiben az eszmék logikai rendszere, a tervszerűen átgondolt szerkezet a szabadon száguldó asszociációs gondolatjárassal, az ötletek önkéntelen alakuló, rögtönzésszerű egymásutánjával. Széchenyi maga tudatos írói stílusterkvése gyümölcseinek ítéli mindezen saját-

ságokat s kétségtelen, ez a törekvés is hozzájárult, hogy műveinek színeképe oly összetett. A Stádiumot például törvénytervezetnek szánja, de ebben a tervezetben lapokra menő párbeszédet halunk az angol Irwing, a hollandus Van-Peng, a magyar Józani, Simaházy közt, beszél a Tisztartó, az Ismerős, a Farmer, vitába kezd a Vén Systéma, beszédhez jutnak a jobbágyok; s a beszélgetésbe beleszól mint külön személy maga Széchenyi is: „En”. Igazat kell adnunk Dessewffynek, a Hitel taglalójának, aki szerint az író „gyakran szökevényhez hasonlít, kinek szökéseit oly nehéz agári szaladással is utolérni, vagy annak útját elállani, mint a nagy s gyakori ugrások közt futó nyúlét, mert úgy eltér olykor tárgyátul, mintha egészen máshová akarna érní, mint ahova indult.” De éppen ez a sokszínűség, a mondanivaló formai jellegének ez a hatásos változékonysága, a műforma rugalmas kötetlensége különös varázssal hat a mai olvasóra. Ismételjük, mintha írói felfedeztetésének korszaka az esztetikai formák vonalán is csak napjainkban következnek.

INTÉZMÉNYEK, alkotások, eszmék, könyvek — Széchenyi egész életműve úgy tárul fel a mai olvasó előtt, mint egy megragadó, monumentális arányú emlék, amellyel maga örököltette meg magát a legnagyobb magyar. Ha valakinek, Széchenyinek bizonyára nincs rá szüksége, hogy márvány hirdesse nagyságát: szolgálatairól egy ország tehet tanuságot, amelyet ő segített át fejlődésének holtpontján, s egy nemzet, amely modern életformáját tőle vette. Ez az emlék az utódok kegyeleténél is maradandóbb, Széchenyi életműve benne él titokzatosan felszívódva idegeinkben, benne a magyar földön kialakult életforma arculatában. Mint a székely ballada Kőmives Kelemennéje, verejtékével, vérével tapasztotta és tette időtállóvá az új Magyarország épületét. A költő szavával: „Ő az, ki által lettünk és vagyunk.”

SÁNDOR ISTVÁN.

Az atomtól a kémiai szintézisig.

HA ELGONDOLKOZUNK azon a kérdésen, hogy mi tette az embert igazán emberré, hogy mi az oka annak a káprázatos felemelkedésnek, annak a csodálatos teljesítménynek, amelyet kultúrájának nevezünk, úgy nyilván a következő megállapítást tehetjük: az ember akkor lett igazán emberré, amikor a természet erőit először állította céltudatosan szolgálatába. Kipling ugyan cinikusan azt mondja, hogy az első hazugság tette az embert igazán emberré, de szavait nyugodtan ellene fordíthatjuk. Mert: az első természeti igazság meglátása, felismerése és az ember javára való céltudatos fordítása bizonyára fontosabb mérföldkő a kulturálódás, az emberi haladás útján, mint az első hazugság megnyilvánulása.

Amikor a természet erőinek hasznosításáról beszélünk, ezeknek tág értelmezést kell adnunk. Egész környezetünk, biológiai érte-

lemben vett életterünk minden jelensége, érzékelhető változásáéppúgy, mint látszólag holt és mozdulatlan anyagszerűsége, a természet titokzatos erőit sugározza felénk. Bizonyára hosszú volt a fejlődés útja az egyszerű eszközök formálásától addig, amíg az ember a természet szolgáltatta anyagot tulajdonságaiban mesterséges behatással meg tudta változtatni, vagyis új, céljainak inkább megfelelő tulajdonságú anyaggá tudta átalakítani. Amikor a természet erőit ilyen értelemben állította először szolgálatba, akkor született meg az első kémiai művelet. Mert kémiai műveletről beszélünk akkor, ha valamely anyagot olyan hatásnak teszünk ki, amely az anyagi mineműséget megváltoztatja; magát a változást pedig kémiai változásnak nevezzük.

Dacára annak, hogy egyes anyagok átalakításának lehetőségét az ember már régen felismerte és ilyen kémiai műveleteket már ősrégi időkben céltudatosan végzett, az anyagi átalakulások törvényeit kutató tudomány — a kémia — a legfiatalabb tudományok közé tartozik. Ez a megállapítás természetesen csak akkor helytálló, ha a tudomány fogalmát az emelkedett szellemű és célú igazságkeresés síkjára helyezzük, s nem tévesztjük össze a mesterség fogalmával.

A kémia akkor lett igazán tudománnyá, — méghozzá alapvető jelentőségű természettudománnyá, — amikor az anyag szerkezetére vonatkozólag az első olyan elképzelés megszületett, amely az anyagi tulajdonságok és megváltozások addig tapasztalt eseteit egységes nézőpontból értelmezni, magyarázni tudta. Ez az elmélet, melyet ma atomelméletnek nevezünk, aránylag igen fiatal, bár gyökerei az antik filozófia talajába nyúlnak vissza. Biztos kiindulópontját csak az angol *Boyle* teremtette meg 1670-ben megalkotott korpuszkuláris elméletével. Hogy az elindulás ezen az úton miért következett be ilyen későn, nem részletezzük. Csak annyit jegyzünk meg röviden, hogy az anyag mibenléte túl korán került az elmélkedés homlokterébe, túl korán szólt bele a filozófia ebbe a kérdésbe. Más szóval: „sok hűhót csaptak semmiért”, ahelyett hogy az anyaghoz, a természethez kérdéseket intéztek volna, azaz kísérleteztek volna. Erre a szellemi tevékenységre valóban teljesen ráillett az, amit *Goethe* *Mephisto* szájába ad: „Grau, teurer Freund, ist alle Theorie und ewig grün des Lebens goldner Baum”. — A teóriának a természettudományokban csak akkor van létjogosultsága, ha nem pusztá játék a szavakkal és fogalmakkal, ha alapja elsősorban a megfigyelés és kísérlet s csak ennek kisugárzásaként a képzelet. Ilyen értelmezéssel nagyon is szükség van az elméletre, mert ez valósággal irányítani tudja a kutatást. *Boyle* korpuszkuláris elmélete is a megfigyelés, az észlelet biztos talaján sarjadt ki, s még csaknem 100 esztendő kísérletes kutatótevékenységre volt szükség ahhoz, hogy ez a kicsi palánta az angol *Dalton* és olasz *Avogadro* lángelméjű gondolatává, az atom- és molekulaelméletté tudott terebélyesedni.

Az atomelmélet biztos alapján a kémia végre a múlt század elején rohamos fejlődésnek indult és — ha szabad így szólunk — olyan tüneményes pályát futott meg, amilyenhez foghatót alig találunk a tudományok történetében. Az anyagi világ csodálatos tit-

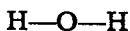
kai rendre feltárultak a kutatás előtt s az anyagi átalakulások, vagyis kémiai változások törvényeinek felismerése mind újabb és újabb lehetőségek és célkitűzések tisztán kijelölhető útját nyitotta meg. A kémiai kutatást immár a rendszeresség hatotta át, amely pazar bőséggel termelte gyümölcsét a jelentősnél jelentősebb eredményekben. Ezeknek az eredményeknek nemcsak elvont tudományos jelentőségük volt, hanem a gyakorlat szempontjából is a lehető legfontosabbnak látszottak, méghozzá anélkül, hogy az atomelmélet alapján megindult kémiai kutatás elsődleges célja a gyakorlati haszonra való törekvés lett volna. A nagy tömegek elől elzárkózott laboratóriumokban folyt ez a lelkes kutató munka, amely nem akart mást, mint legyőzni az anyagot, feltárni ennek titkait, a természet szolgáltatta sok ezernyi anyag szerkezetét kifürkészni, s a természet anyagok teremtésében utánózni, sőt — ha lehetséges — ezen a téren éppenséggel túlszárnyalni. Ez az elmélyülő munka olyan eredményekre vezetett, amelyek az utóbbi 100 esztendő folyamán az emberiség egész életformáját a legmesszebbmenően befolyásolták. Most bontakozott ki szembetűnően az a tény, hogy a kémia valóban alapvető jelentőségű természettudomány. Mert a kémiai kutatás eredményei szárnyakat adtak a többi természettudománynak; a fizika és biológia éppúgy hatása alá került, mint az alkalmazott természettudományok közül pl. az orvostudomány, a műszaki tudományok vagy éppenséggel megélhetésünk alapja, a mezőgazdaság vagy pedig az iparnak úgyszólván valamennyi ága.

AZ ATOMELMÉLET szerint az anyag korpuszkuális szerkezetű, vagyis végső elemzésben parányi részecskékből tevődik össze; ezek a parányi részecskék az *atomok*. Összesen 92-féle atomfajtát ismerünk, tehát 92-féle elemi alkatrészt, amelyekből a legváltozatosabb tulajdonságú anyagok épülhetnek fel. Az atomok ugyanis legnagyobb részt „társas lények”-nek volnának nevezhetők, nem szeretik az egyedüllétet. Összetársulnak kettesével, hármasával vagy éppenséggel százával, ezrével, s alkotják az ú. n. *molekulákat*. A molekula az a legkisebb anyagi részecske, amely az általunk érzékelhető anyag kémiai tulajdonságait még mutatja. Amit azonban érzékszerveinkkel közvetlenül vagy műszereink segítségével észlelünk, az mindig a molekulák nagy halmaza. Mert az atomok rendkívül piciny egységek s így az összetársulásuk révén létesült molekulák emberi foglaimaink szerint még mindig rendkívül kicsinyeknek volnának nevezhetők. Hogy ezekről a méretekről valamilyen foglalmunk legyen, képzeljük csak el, hogy 1 csepp vízben körülbelül 1500 trillió vízmolekula zsúfolódott össze! Egy cseppnyi víz tehát a vízmolekuláknak már rettenetes nagy tömegét tartalmazza, amelyek mind egyenlőek; lényegileg 1000 darab vízmolekula — ha érzékszerveinkkel észlelni tudnók — ugyanolyan anyagi tulajdonságokat mutatna, mint 10 billió vízmolekula, vagyis ugyanaz az anyag volna, amit mi víznek nevezünk.

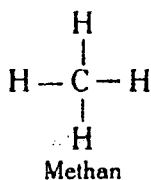
Az anyagok minden fizikai és kémiai tulajdonságának hordozója tehát a molekulák halmaza, ill. maga a molekula, amely további elemzésben atomokból tevődik össze. Ha *egynemű* atomok társul-

nak össze molekulákká, a kémikus nyelvén elemről beszélünk. Elem pl. a kén, az arany, a tiszta vas, a szín-réz, a higany, az égést tápláló oxygen, a fojtó szagú chlor, stb. Nyilvánvaló, hogy ugyanannyi elem létezik, ahány atomfajta, vagyis 92. Ha már most *különnemű* atomok társulnak össze molekulákká, olyan anyag jön létre, melyet a kémikus nyelvén vegyületnek nevezünk. Vegyület pl. a víz, mert molekuláit hydrogen és oxygen atomok alkotják; a rézgalic, mert molekuláit réz, kén és oxygen atomok alkotják; a cukor, mert molekuláit szén, hydrogen és oxygen atomok alkotják, stb. És mennyi lehet a vegyületek száma? Gyakorlati értelmezéssel nyilván korlátlan; mert a különféle atomok a legváltozatosabb módon és a legváltozatosabb mértékben vehetnek részt a különféle molekulák felépítésében. Az pedig, amit közönségesen anyagnak nevezünk, már valóban áttekinthetetlenül sokféle lehet, mert hiszen nem feltétlenül egységes szerkezetű molekulák halmaza alkotja, hanem ez az „anyag”-nak nevezett molekulahalmaz többféle molekulából, vagyis többféle vegyületből és esetleg elemből tevődhet össze.

AZ ATOMELMÉLET alapjára helyezkedve a kémiai kutatás mindenekelőtt az atomtársulás törvényeit igyekezett feltárni. Kintűnt, hogy ezek a társulások nem tetszésszerűen számarányban történnek. Így például 1 oxygen atom 2 hydrogen atommal társul vízmolekulává, de sohasem történik meg, hogy 1 oxygen atom 3 hydrogen atommal társulna. Ez a törvény, melyet sok-sok vegyületmolekula atomviszonyainak a tanulmányozása alapozott meg, az ú. n. *vegyérték* fogalmának kialakulásához vezetett. Képzeljük el, hogy az atomok piciny élőlények, amelyek kezekkel rendelkeznek s ezeknek a kezeknek segítségével egymáshoz kapaszkodhatnak, mintegy kezét foghatnak egymással. Az atom vegyértéke azt fejezi ki, hogy hány keze van ennek a piciny képzeletbeli lénynek. Az oxygenatom-élőlénynek pl. 2 keze van, másképp szólva: 2 vegyértékű, a hydrogenatom-lénynek csak 1 keze van, ez tehát 1 vegyértékű, ezzel szemben a szénatom-lénynek 4 keze van, a kémikus nyelvén szólva tehát 4 vegyértékű. Ha a vegyérték fogalmával tisztában vagyunk, akkor tulajdonképpen már a molekulák képződését és szerkezetét is el tudjuk képzelni. Amikor pl. a hydrogenatomok az oxygenatomokkal vízmolekulákká egyesülnek, akkor mindegyik oxygenatom-lény 2 hydrogenatom-lénnyel úgy tudott kezét fogni, hogy egyik társuló szövetségésének sem maradt valamelyik keze szabadon. A kémikus szimbolikus jelölésmódjával tehát a vízmolekula szerkezetét így fogjuk jelölni:

Ennél a jelölésnél a H betű a hydrogenatomot, az O betű az oxygenatomot jelenti. — E jelölés alapján adjuk meg az oxygenmolekula és a metanmolekula szerkezetét is. Az oxygenmolekula szerkezetének vázlatából mingyárt azt is láthatjuk, hogy az atomok a molekulakötésekben több vegyértékkel is fűződhetnek egymáshoz:

Persze ezek az ábrák csak egyszerűsített molekulatervrajzoknak tekinthetők. Mert a valóságban az atomok és molekulák nem síkbeli, hanem 3 dimenziós térbeli képződmények s az atomokat leegyszerűsítve gömböknek képzelhetjük el. E mellett azt sem szabad elfelejtenünk, hogy amikor az atomok egymás hatósférájába kerülve molekulákká társulnak össze, annyira szorosan záródnak egymáshoz, hogy valósággal deformálódnak.

Amikor a vegyérték fogalmát a német Kekulé 1858-ban megalkotta, még semmi elképzelésünk nem volt arról, hogy mi az a titokzatos erő, amely az atomokat egymáshoz fűzi s amelyet mi a vegyértékekkel juttatunk kifejezésre. A modern kémiai kutatás, amely a radioaktivitás jelenségéből indult ki s amely az atomot magát is bonckébe alá tette, erre is megadja a feleletet. Ezeket a vizsgálatokat még vázlatosan sem ismertethetem, bár eredményeik valósággal lenyűgöző hatást tesznek minden gondolkodó emberre. Az antik filozófia homályosan sejtett őanyag-elve az exakt tudomány ragyogóan tiszta köntösében jelenik meg a modern kutatási eredményekkel kifinomodott atomelméletben, mint egy nagy szintetikus gondolat, amellyel a modern kémia és fizika, ez a két alapvető jelentőségű természettudomány, a szó igazi értelmében bölcséleti távlatokat nyitó magaslatra emelkedett. Soha azelőtt hatalmasabb, átfogóbb magyarázó elv emberi elmében nem született, mint amilyen a modern, kifinomodott atomelméletben kifejezésre jut; az ember szelleme ennél káprázatosabb szellemi művet a természettudományok területén még sohasem alkotott!

Anélkül, hogy a vegyértékek nevezett rejtélyes erő eredetét közelebből érintenénk, mondhatjuk, hogy a vegyérték az atomok vegyülési készségének és e vegyülési készség mértékének kifejezője. Ezt a vegyülési készséget különösen változatos módon találjuk meg a 4 vegyértékű szénatomoknál, amelyek egymással és más atomokkal igen nagy atomszámú molekulákká társulhatnak össze s ily módon a legváltozatosabb fizikai és kémiai tulajdonságú vegyületek, ú. n. szénvegyületek, jöhetnek létre. A kémiának azt a különleges ágát, amely a szénvegyületekkel foglalkozik, szerves kémiának nevezzük. Ez a név jól sejteti velünk, hogy a szénvegyületeknek valami közülük van a szervekhez, az élőlények anyagállományához, magához az élet jelenségéhez. Valóban itt kell kerésnünk a kifejezés eredetét.

Egészen 1828-ig az volt a tudományos felfogás, hogy az élő sejt produktumait a kémikus sohasem fogja tudni retortájában megcsinálni, mert ezeknek az anyagoknak a létrejöttében az élő sejtben működő életerő, az ú. n. „vis vitalis“ uralkodó szerepet játszik. Már akkor észrevették, hogy mindezen vegyületek közös építőeleme a

szénatom s hogy az élőlények anyagállománya maga is bonyolult-nál bonyolultabb szénvegyületek halmaza. A régi elméletet a német Wöhler 1828-ban tett felfedezése megdöntötte, mert laboratoriu-mában mesterséges úton olyan anyagot készített, amelyet azelőtt az élő sejt tipikus és utánozhatatlan produktumának tartottak. És ezzel a felfedezéssel elindult a szerves kémia a maga diadalmas út-ján. Ennek talán legfontosabb eredménye az, hogy nemcsak az élő sejt által termelt, bonyolultnál bonyolultabb szénvegyületek mole-kulaszerkezetét sikerült feltárni, hanem ezeknek a vegyületeknek nagy részét mesterségesen már elő is tudjuk állítani, ahogy mon-dani szoktuk: szintézisüket meg tudtuk valósítani. Míg a mult század negyvenes éveiben alig néhány száz egyszerűbb szénvegyület szerkezete volt csak *valamennyire* ismeretes és még kevesebb szén-vegyület kémiai szintézise volt megvalósítható, addig ma már csak-nem félmillió a szerkezetileg minden finomságukban ismert szén-vegyületek száma. Sőt ezek között rengeteg a mesterséges termék, amelyet a természet egyáltalában nem is hoz létre.

Ennek a nagy sikernek az a titka, hogy a szerves kémiai kutá-tás helyesen választotta meg elvi módszerét. Ennek az elvi mód-szernek lényege az, hogy az először kezünkbe kerülő szénvegyület-nek mindenekelőtt a molekulaszerkezetét kell kikutatnunk, ha azt igazán meg akarjuk ismerni. Meg kell tehát tudnunk azt, hogy a molekulát milyen atomok alkotják, azok milyen számmal szerepel-nek a molekula-építményben, s hogyan, milyen térbeli elrendező-déssel kapcsolódnak egymáshoz. Csak ha már ezt a titkot megfej-tettük, akkor tűzhetjük ki magunk elé a másik fontos célt: az adott szerkezetű szénvegyület elkészítését, amint a kémikus mondja: szintézisét.

A MOLEKULASZERKEZET feltárása sokszor a legnehezebb probléma elé állítja a kutató kémikust. Ilyen kutató munka mene-tének csak vázlatos megértéséhez is már elriasztóan sok szakisme-retre volna szükség. Itt a fő nehézség abban rejlik, hogy nem lehet a kutatást valamilyen kialakult sablón szerint elvégezni, hanem ahány anyag, annyi vagy esetleg még többféle úton kell járnunk. Így azután a kutató egyéni invenciója, leleményessége, több kutató szoros együttműködése is döntő szerepet játszik a szerkezet kutató-sában. Itt folytonosan megnyilvánul a kémiának a minden más tu-dománnyal közös sajátsága, hogy fejlődési menete a kutató lángel-mék egyéni meglátásának függvénye volt. Bizonyára ez a gondolat hatotta át Fischer Emilt, a szerves kémia kiválóságát következő nyilatkozatában: „A tudomány nem absztrakt valami, hanem — mint az emberi munka eredménye — egész fejlődési menetében szorosan összefügg azoknak a személyeknek egyéniségével és sor-sával, akik a tudománynak szentelik életüket“.

Amilyen súlyos probléma sokszor a molekulaszerkezet titká-nak feltárása, annyira fontos szerepet játszik e művelet a szerves kémiai kutatásban. Mert csak a molekulaszerkezet ismerete nyitja meg a szintézis útját a kémikus előtt. A molekulaszerkezet az a műszaki terv, amely a szintézis alapjául szolgál s e műszaki terv

ismerete nélkül a vegyész alkotási láza csakhamar lehülne az eredménytelenség dermesztő hidegétől. — Hiába állapítja meg tehát a kémikus, hogy például az indigóban, a B-vitaminban, a morfiumban, a chininben, ezekben a szén, hydrogen, nitrogen és oxygen atomokból felépült molekulájú vegyületekben, hány % a hydrogen, hány % a szén, hány % a nitrogen és hány % az oxygen; ezeknek az adatoknak alapján még azt sem fogja tudni megmagyarázni, hogy az említett anyagok fizikai, kémiai és egyéb tulajdonságaiban, például az élő szervezetre gyakorolt hatásaiban, miért mutatkoznak oly messzemenő különbségek. És — ami gyakorlati szempontból különösen fontos — fogalma sem lesz arról, hogy ezeknek az anyagoknak mesterséges előállítását — amint a kémikus nevezi: szintézisét —, milyen úton-módon lehetne megvalósítani.

Talán szabad ezt a kérdést hasonlattal is megvilágítanunk. Képzeli el, hogy valahol egy messzi szigeten egy értelmes technikus él, aki azonban sohasem látott sem repülőgépet, sem explóziós motort, sőt ezek felfedezéséről sem hallott még soha. Ettől az embertől azt kívánja valaki, hogy értse meg a repülőgép szerkezetének elvét, sőt konstruáljon is repülőgépet. Az illető ugyanis hallotta, hogy valamely távoli földrészen emberek élnek, akik ezt a problémát már megoldották és a maga részéről sikerült is ennek a csodálatos gépnek jellemző „műszaki adatait“ megtudnia. Ezzel előveszi feljegyzéseit és közli a következő adatokat: a repülőgép áll *a* % aluminiumból, *b* % magnesiumból, *c* % acélból, *d* % rézből, *e* % gumiból, *f* % bőrből, *g* % üvegből stb. Amennyit az említett technikus ez adatok alapján a repülőgéphez érteni fog, annyit ért a kémikus anyagához, ha annak csak elemi, százalékos összetételét ismeri. Ha pedig anyagának szerkezetét nem érti, akkor azt bűvös retortájában sem tudja elkészíteni. Esetleg rábízhatja magát a véletlenre, minden kutatás e jótékony segítőtársára; de ez a munkatárs nagyon megbízhatatlan, számítani rá nem lehet. Mert valaki találhat ugyan az utcán is pénzt; de bizonyára felkopna az álla annak, aki arra építené megélhetését, hogy naponként ki fog járni az utcára pénzt találni!

Az elmúlt 100 esztendő molekulaszerkezet-kutatásai a kémia történetének szinte legfontosabb szakaszát jelentik. A laikus talán nem is sejti, milyen döntő jelentősége volt e kutatásoknak éppen azoknak a kémiai szintéziseknek megalkotása szempontjából, amelyek a gazdasági életben is kimagasló jelentőségűek.

BRUCKNER GYŐZŐ.

Ferenc József és 1849 október 6.

A MIKOR a 49-es áldozatokra gondolunk, a császár mellett önkéntelenül is hadvezére és hóhéra, Haynau Gyula tábornakszernagy vértől csöpögő alakja merül fel képzeletünkben. Nincs kétség benne, hogy szadista kegyetlenkedéseivel teljes mértékben rászolgált arra a szörnyű hírnévre, mely emlékét ma is fenntartja. A hesseni választófejedelemnek volt törvénytelen gyermeke s azt rebesgették róla, hogy természetellenes szenvedély rabja. Katonai feljebbvalói eleinte igen jó véleménnyel voltak róla, de Nugent tábornakszernagy és Pittl altábornagy — még a szabadságharc előtt — már igen erős vonásokkal jellemezték. Minősítési táblázatába azt írták, hogy lármával és feltűnést keresve, a feljebbvalói tekintély rovására látja el szolgálatát. Szereti a szolgálati előírásokat úgy az élükre állítani, hogy kifogásokat találhasson olyan személyekkel szemben, akik neki nem kedvesek, hogy azután tönkretelthesse őket. Kíméletlensége miatt félő, hogy ha önálló hatáskört bíznak rá, sok rosszat fog tenni. Szenvédélyessége és fősvénysége akkora, hogy senki sem akar érintkezni vele. Pittl már 1847-ben azt javasolta, hogy küldjék nyugalomba. Paskievics herceg félbolondnak mondomta. Radetzky tábornagytól, akinek Haynau tanítványa volt, ered a mondás, hogy úgy kell vele bánni, mint az élesre fent borotvával: használat után jól el kell tenni, mert különben bajt csinál. Erre különben Haynau már a magyar események előtt példát mutatott. Bresciában olyan vadállati kegyetlenséggel verte le az olasz felkelést, hogy „bresciai hiéna“-nak nevezték el. Magyar földön Batthyány Lajos miniszterelnök, az aradi tizenhárom és sok mások halálán kívül az ő lelkén szárad két katolikus pap (Streith Miklós vérteshoglári plebános és Gonczeczky János tábori lelkész) halála. A szabadságharc támogatásáért ő kísértetett végig az országon katonai fedezettel és megvasalva három katolikus püspököt: Lonovics József csanádi püspököt, akit különösen gyűlölt, Rudnyánszky József besztercebányai püspököt, akit 6 évi vasban töltendő várfogságra ítéltek és végül a törődött, beteges báró Bémer László nagyváradi püspököt, akinek a kiszabadításáért hiába alázta meg magát Scitovszky János hercegprímás a hiéna előtt. Bémert kötél általi halálra ítélte s csak miután lelkileg meggyötörte a püspököt, változtatta az ítéletet 20 évi, vasban töltendő várfogságra. A katolikus papság akkori folyóirata, a „Religio“, Haynau bukása után meg is írta, hogy „papi hírünk, nevünk és becsületünk, ha mindjárt az egyes személyes botlásokat mind el is ismerjük, e férfi néhány hónapnyi önfeláldozása alatt a külvilág előtt soha nem érdemelt csorbát szenvedett s ítéletmódosításainak kézzelfogható részrehajlása és szeszélyeinek következtében érzékenyen sújtott.“

Ferenc József 1850. július 6.-án küldte nyugalomba, mert kényekedve szerint gyakorolt ítélkezéseit már Bécsben is tűrhetetleneknek kezdték találni. A fiatal császár, úgy látszik, egészen megundorodott tőle, mert többé nem engedte a maga közelébe. Miklós orosz cár 1851-ben Olmützben meglátogatta Ferenc Józsefet. Ebből az alkalomból nagy fogadás volt az udvarnál. Haynau biztosra vette, hogy őt is meghívják annyira, hogy már előre is eldicsekedett vele. Ferenc József azonban megtiltotta neki, hogy Olmützbe jöjjön. „So geht man mit einem Haynau um?“ — hördült fel erre dühösen Haynau, de fogcsikorgatva hozzátette: „Ich werde übrigens dem allerhöchsten Befehle gehorchen.“ 1853-ban újra közeledni próbált az uralkodóhoz. A Libényi-merénylet után Bécsben járt, hogy a császárnak a szerencsés megmeneküléshez jókívánságait kifejezze. Az nap érte a hirtelen halál.

BÁRMILY NAGYOK is azonban a rémtettek, amelyek ennek az embernek a lelkét terhelték és emlékét elátkozták, a legújabb kutatások alapján mégis azt kell mondanunk, hogy egy embernek a felelőssége még az övéénél is nagyobb, azé, akinek a kezében — Steier Lajos találó hasonlata szerint — Haynau csak a tör volt, melyet a magyar nemzet szívébe döfött s akinek démoni alakja a megnyílt levéltárak poros aktáiból félelmetes arányokban kelt ki. Ez az ember Schwarzenberg Félix herceg osztrák miniszterelnök volt.

A nagyközönség eddig aránylag keveset tudott róla, mindenestre jóval kevesebbet, mint Haynauról. Pedig a levéltári bizonyítékok szerint voltaképpen rajta fordult meg minden. Széchenyi István egyszer „sápadt vampir“-nak nevezte el. Energikus, zseniális, de frivol erkölcsű ember volt. Mint fiatal császári diplomata Londonban kezdte meg működését, de 1826-ban egy botrányos házasságtörési eset miatt el kellett hagynia az angol fővárost. 1848-ban mint katona az olasz harctéren harcolt és meg is sebesült. Ekkor Bécsbe jött s a bécsi kamarilla október 22.-én a tehetetlen V. Ferdinánddal megtétette miniszterelnöknek. Főképpen az ő műve volt, hogy Ferdinándot december 2.-án államcsinyszerűen lemondatták és a 18 éves Ferenc Józsefet ültették a trónra.

Ferenc József teljesen Schwarzenberg hatása alá került, nemcsak azért, mert trónrajutását ő készítette elő, hanem azért is, mert úgy látta, hogy ez az ember vére hullásával még a harctéren is kész hűségét bebizonyítani. Egyenesen nélkülözhetetlenné tudta magát tenni az uralkodó előtt. Schwarzenberg kezdettől nem csinált titkot abból, hogy a magyar szabadságharc résztvevőin, mihelyt erőt vesznek a magyar seregen, véres bosszút fog állni. Amikor ez bekövetkezett, figyelmeztették, hogy jó volna kegyelmet gyakoroltatni a császárral. Cinikusan így válaszolt erre a tanácsra: „Die Gnade ist gut, aber vorher hängen wir ein wenig.“

Schwarzenberg sógora volt az első osztrák fővezérnek, Windisch-Graetz Alfréd hercegnek. Windisch-Graetz tagadhatatlanul gyenge hadvezér volt, de amellet igazi úr, aki egyszer bevallotta azt is, hogy álmatlan éjtszakát okoz neki, ha halálos ítéletet kell aláírnia. Ez a főúr nem látszott alkalmas eszköznek a tervezett bosz-

szuállásban. Hamarosan be is vádolták Ferenc Józsefnél, hogy kéméletessége és a konzervatív magyar körökkel fenntartott jóviszonya az oka annak, hogy a magyarországi hadjárat vontatottan halad előre. A császár azután Windisch-Graetzet éppen sógora, Schwarzenberg befolyására fel is mentette és Welden tábornok rövid átmeneti parancsnoksága után, 1849. május 30.-án Haynaut helyezte a magyarországi és erdélyi osztrák seregek élére. A hiénát tehát Schwarzenberg szabadította hazánkra.

Haynau egyik fegyvertársa és jóbarátja, Schönhals tábornok Haynau halála után megírta életrajzát. Ebben azt állítja, hogy Haynau kegyetlenkedéseinek tulajdonképpen Görgey volt az oka, mert nem az osztrákok, hanem az oroszok előtt tette le a fegyvert. Valójában tehát lázadó maradt s Haynau fel volt mentve minden kímélet alól. Ez persze igen gyenge lábon álló okoskodás. Haynaut kétségtelenül vérgigéztette Görgey eljárása s dühének e fölött nem egyszer brutális kifejezést is adott. De az „ein wenig hängen“ az ő programjában kezdettől éppen úgy benne volt, mint Schwarzenbergében. Hiszen amikor kinevezése után Pozsonyban átvette a főparancsnokságot, helyettesének, Kempen altábornagnak ezzel a két szóval adott programot: „Blutige Strengel!“ 1849. július 24.-én kiadott manifestumában pedig kérkedve és fenyegetődzve hivatkozott Bresciában elkövetett vérengzéseire. Abban, hogy ezt a beharangozót, véresen kegyetlen programot most kedve szerint megvalósíthatta, szintén döntő része volt Schwarzenberg hercegnek.

BÉCSBEN ELEINTE, úgy látszik, a törvénynek legalább a betűjéhez ragaszkodni akartak. 1849. augusztus 20.-án ugyanis minisztertanácsi határozatot hoztak, hogy Haynau várni tartozik az ítéletek végrehajtásával, míg további utasítást nem kap. Ezt a határozatot a császár hadsegéde, gróf Grünne tábornok vitte le egyenesen Aradra. Haynau ekkor már alig bírt az idegeivel. Az oroszok ugyanis a fegyverletétel után olyan hiányosan őrizték a honvédsereget, hogy augusztus 18.-án a 30.000 fogolyból már csak 15.000 volt meg. Igaz, hogy csak a legénység szökött meg, a honvédtisztek, bízva az oroszok közbenjárásának hathatóságában, inkább a fogolytáborba iparkodtak. Ez persze Haynaunak kedvére volt, hiszen ő elsősorban a tisztekre pályázott. Augusztus 24.-én jóbarátjának, Schönhals tábornoknak meg is írta, hogy másnapra várja a honvédsereg 15 „főnökét“ és 2500 tisztjét. Minden vezető tisztet fel fog akasztatni, minden volt „osztrák“ tisztet fejbe fog lövetni. Maga is szörnyű tervnek mondotta ezt, de — tette hozzá — „dieses schreckliche Beispiel bin ich der Armee und der Welt zum abschreckenden Beispiel schuldig.“ Az eljárás — írja — egészen rövid lesz: csak arra fog szorítkozni, hogy a fogoly a császári seregben tiszt volt-e. A zsurnaliszták — így gúnyolódik tovább — különösen az angolok, ugyan lármázni fognak, de ő ezzel nem törődik és a fejével garantálja, hogy Magyarországon száz éven belül nem lesz forradalom.

Véres tervének kivitelét azonban Grünne megérkezése egyelőre megakasztotta. Haynau a foglyok átvételének napján, augusztus

25.-én elégedetlenül írta Radetzkynek, hogy ha Grünne 40 órával később érkezik, a tábornokokat már a bitón találja. Máskép nem is lesz nyugalom Magyarországon. De — teszi hozzá morogva — „mein Kaiser befiehl und ich muss gehorchen.“ Mégis azonnal panaszos beadványt intézett a császárhoz, hogy megakadályozzák a forradalom kiirtásában és szabad kezet követelt az ítéletek végrehajtásához. Ugyanakkor jutott tudomására, hogy az olmtüzi haditörvényszék Batthyány miniszterelnököt halálra ítélte ugyan, de a hadbírószázados javaslatára egyúttal kegyelemre ajánlotta s az ítéletet jóváhagyás végett a bécsi felső hadbíróshoz terjesztette fel. Haynau előbbi beadványával együtt küldte fel Bécsbe a hadügyminisztériumba a követelését, hogy Batthyányt is neki szolgáltatassák ki, mert mint magyarországi főparancsnok csak ő jogosult az ítélet ratifikálására. A hadügyminisztérium nem is mert ellenkezni és kiszolgáltatta neki Batthyányt. Most tehát minden attól függött, hogy az augusztus 20.-i minisztertanácsi döntés szerint Haynau milyen további utasításokat kap.

Ezt az utasítást újabb minisztertanács fogalmazta meg s úgy hangzott, hogy Haynau a végrehajtás előtt köteles minden halálos ítéletet jóváhagyásra felterjeszteni. Az utasítás augusztus 31.-én született meg s másnap már a császár kabinetirodájában várta az aláírást. Ha ez a határozat érvényben marad, Haynau vérengzései részben talán nem következtek volna be. Azonban egy titokzatos kéz már néhány nappal előbb, augusztus 29.-én a császár katonai főhadsegédi irodájában más, végzetes parancsot íratott alá az uralkodóval, mely szerint Haynau csak a halálos ítéletek végrehajtása után köteles esetről-esetre jelentést tenni. Az az ember, aki a császárral ezt a parancsot aláíratta s Haynau nak tulajdonképen teljesen szabadkezet biztosított, Schwarzenberg volt. Nem pusztá gyanítás ez, mert a minisztertanács tervezete is így alakult át s az átalakításban világosan felismerhető Schwarzenberg keze. A császár ugyanis a minisztertanács határozatát nem írta rögtön alá. Schwarzenberg pedig felhívatta Haynaut Bécsbe s itt szeptember 7.-én a két vérszomjas ember megegyezett egymással. Az aláírásra kész tervezetet visszavették a császári kabinetirodából, a minisztertanács Schwarzenberg kívánságára újra összeült s az ülésen Schmerling igazságügyminiszter Schwarzenberg követelésére sajátkezűleg javította a tervezetet pontosan úgy, ahogy a főhadsegédi hivatal szövege szólt.

Ferenc József ezt a végzetesen átkorrigált minisztertanácsi határozatot csak szeptember 22.-én hagyta jóvá. Minden bizonnyal az ő fiatalsága is visszariadt attól, hogy aláírásával a vérengzésnek szabad folyást engedjen. De más ok is hozzájárulhatott a császár habozásához. Itthon is, a külföldről is tekintélyes hangok ajánlották neki, hogy legyen kegyelemmel a foglyok iránt: Zichy Ferenc gróf, Coronini gróf, a császár egykori nevelője, Palmerston lord, Tocqueville francia külügyminiszter, Paskievics herceg, sőt maga a cár is. De persze épúgy nem hiányoztak a hangok, melyek szigorú megtorlást ajánlottak neki s köztük voltak, sajnos, azok a konzervatív magyarok is, akikben Magyarországon egyedül bízott: Jósika Sá-

muel, Dessewffy Emil, Apponyi György, akik már 1849. március 23.-án „unbarmherzige Strenge“-t hangoztattak a „forradalom“ vezetőivel szemben. Végeredményben tehát Schwarzenbergnek nem lehetett túlságosan nehéz dolga, hogy a végzetes aláírást ezekre a magyarokra is hivatkozva a császártól kicsikarja.

A császár aláírásával a 13 aradi tábornok és Batthyány sorsa meg volt pecsételve. Aradon a procedura Haynau bejelentése szerint csakugyan rövid volt. Az osztrák hadbíróságoknál az volt a szokás, hogy az auditor-tiszt egyszemélyben vizsgálóbíró, vádló és védő is volt. Ő proponálta tehát az ítéletet s ugyanakkor ő terjesztette elő az esetleges kegyelmi javaslatot is, ami természetesen szükségképpen arra vezetett, hogy egyik javaslata nem volt egészen őszinte. A haditörvényszékekben viszont legénységtől fölfelé minden rendfokozatból legalább egy szavazóbíró szerepelt. Hogy azután a legénységi bírák, akik az auditor ítéletjavaslata után a szavazást kezdték, mennyit érthettek a magasabb politikához, mely ezekben a pörökben közrejátszott, azt megítélhetjük abból, hogy pl. Czuczor Gergely pörében három még a nevét sem tudta leírni a szavazata alá. Az aradi auditor felhívta Haynau figyelmét arra, hogy a tábornokok azzal, hogy letették a fegyvert, megakadályozták a további vérontást. Négy tábornokot kegyelemre is ajánlott: Dessewffyt és Lázárt, mert az osztrákok előtt tették le a fegyvert, Schweidelt, mert a schwechati ütközet óta nem vett részt a hadjáratban, Pöltenberget pedig azért, mert az osztrák hadifoglyokkal jól bánt és most az auditor szerint megbánást mutatott. Haynau persze a kegyelmi ajánlatot elutasította, csak Dessewffy és Lázár esetében változtatta meg a kivégzés módját: a katonatisztre kevésbé megszegyenítő agyonlövétést írta elő a felakasztás helyett.

Időközben Batthyányt is hazahozták. 1849. január 8.-án fogatta el Windisch-Graetz Pesten. Először Budán hallgatták ki, majd a honvédseregek elől Laibachon és Pozsonyon át Olmützbe vitték. Itt ítélkezett felette a hadbíróság, felsőbb utasításra az igazságszolgáltatást valóban megszegyenítő módon. Nem vették figyelembe, hogy a haditörvényszékek felállítását csak 1848. október 3.-án proklamálták, amit tehát Batthyány ezen időpont előtt követett el, nem a haditörvényszék, hanem a rendes bíróság elé tartozott volna. Bár Leuzendorf hadbíró-százados ezt maga is kifejtette, sőt hozzátette, hogy a Batthyányhoz intézett királyi leíratok szerint az uralkodó addig nem is vonta meg bizalmát tőle, az osztrák minisztertanács nem mert Schwarzenberggel szembeszállni és utasította a haditörvényszéket, hogy Batthyány egész közéleti működését vizsgálja át. Márpedig a súlyos vádak, amelyek ellen különben Batthyány szintén meggyőzően védekezett (hogy ő okozta a horvátokkal való összeütközést, hogy királyi szentesítés nélkül magyar államjegyeket bocsájtott ki és honvédsereg felállítását rendelte el), mind a végzetes október 3.-a elé esnek. Ami azután történt, részben nevetségesen csekély dolog volt (hogy pl. mint nemzetőr-közhuszár a Jellachich táborából előzött, fosztogató népfelkelők ellen harcolt), részben olyan tett, melyért másokat vád alá sem helyeztek (pl. hogy a császár által október 3.-án felosztatott országgyűlésen továbbra

is résztvett). De ezt a jogsértést még tetézték azzal, hogy az auditor elől eltitkoltak olyan aktákat, melyek Batthyányt igazolták volna és nem engedték meg, hogy a lemondott István nádor vallomást tegyen Batthyány viselt dolgairól, pedig az ő tanúsága nélkül Batthyány védekezésének értékét meg sem lehetett állapítani.

Leuzendorf auditor szerepe a Batthyány-perben különösen érdekes volt. Mint vizsgálóbíró szinte fanatikusan nyomozott minden terhelő adat után, mint vádló halálos ítéletet is javasolt. De utána rögtön „finom lélektani érzékkel és jogászai tehetséggel“ megírt beadványban javasolta Batthyány felmentését, amihez a haditörvényszék összes tagjai hozzájárultak. Lehet, hogy őszintén akart Batthyánnal segíteni, az sincs kizárva, hogy Batthyánynétól jutalmat várt és erre ígéretet is kapott. Ugy gondolhatta, hogy a váddal eleget tesz Bécsnek, a védelemmel pedig Batthyánynénak. Amikor felmentő javaslatát előterjesztette, még nem tudhatta, hogy Haynau magának követelte Batthyány ítéletét is. Így azután keservesen csalódott mesteri előterjesztése sikerében. Amikor megtudta, hogy az ítélet Haynau elé került s ő a kegyelmet elutasította, ájultan rogyott össze, magához térve pedig így kiáltott fel: Ez infámia volt! De hajsza! híjján rá is fizetett a kegyelmi ajánlatra, mert Haynau Budára rendelte és börtönnel fenyegette meg érte.

Az aradi foglyok és Batthyány kivégzését Haynau október 6.-ára rendelte el, mert a pesti tömeg éppen egy évvel előbb ezen a napon húzta lámpavasra Lambert gróf császári biztost. Szadista örömet azonban nagyon elrontotta, hogy helyettese, Kempen altábornagy Batthyányt nem bitóra húzatta, hanem főbelövette. Batthyány ugyanis a felesége által a börtönbe csempészett törrel öngyilkosságot kísérelt meg. Az öngyilkosság nem sikerült ugyan, de a nyakseb miatt az akasztást nem lehetett végrehajtani a kitűzött napon.

Haynau a kivégzés előtt nem olvasta át Batthyány pörének aktáit, csak az ítéletet hagyta jóvá. A kivégzés után azonban magához kérte az iratokat s ekkor valószínűen maga is rájött, hogy mi csoda égbekiáltó gazság volt Batthyányt ezen vádak alapján halálra ítélni. Az iratokat ugyanis felküldte Schwarzenbergnek azzal, hogy igen fontos lenne, hogy ezek az akták profán kezekbe ne kerüljenek. El is rejtették őket úgy, hogy Károlyi Árpád, a neves történíró és a császári levéltár egykori igazgatója is csak hosszú keresés után talált rájuk.

HOGY EZEKBEN a vérengzésekben kik voltak a főbűnösök, azt az egykorúak jól látták. Amikor Miklós cár 1850 elején a kivégzésükről értesült, ridegen azt mondotta Buol osztrák-magyar nagykövetnek: „Csak azt kívánom a császárnak, hogy környezete soha többé ne éljen vissza fiatalságával és soha ne készítse olyan aktusokra, melyek uralmára foltot vetnek.“ Károlyi Árpád, ez a kemény kálvinista magyar és rankei méretű nagy történettudós pedig a per aktáinak és titkos irányítóinak pontos ismeretében Ferenc József szerepére kimondja a most már bizonyára végleges ítéletet, hogy sem bírói székbe nem való, sem az emberi lélekbe nem tud bepillantani az, aki követ dob a fiatal uralkodóra mindazért, ami

1849. október 6.-án történt. Az öreg Ferenc József azonban úgy lát-szik, nem tudta ilyen világosan megadni önmagának a felmentést azért, amit az ifjú ember nevében akkor mások elkövettek. 1909-ben vitték át Kossuth hamvait a mai díszes mauzoleumba. Akkor koalíciós kormánya volt az országnak s a kereskedelmi tárca Kossuth Ferenc kezében volt. A kormány természetesen nem maradhatott el erről a végtisztességről, az uralkodóval szemben viszont kényes helyzetbe került: nem veszi-e rossznéven, hogy kormánya résztvesz az uralkodóház haláláig engesztelhetetlen, nagy ellenfele temetésén. A minisztertanács úgy oldotta meg a problémát, hogy Zichy Aladár gróf, a király személye körüli miniszter útján az uralkodó döntését kérte ki. Amikor Zichy előadta a kormány kérdését, Ferenc József rögtön válaszolt: „Természetes, a kormány vegyen részt az ünnepségen, hiszen Kossuth Ferenc atyjáról van szó“. Azután elhallgatott, csendesen maga elé nézett, majd elgondolkodva így szólt: „Én mindenkinek megbocsájtottam és nekem senki sem akar megbocsájtani!“

Ez az egy mondat talán mindennél élesebben világít bele az öreg király lelkébe, hogyan gondolkodott ő maga késő öregségében 1849. október 6.-áról. Ha megfordíthatta volna az események járását, ezt a napot bizonyára nem ismételtette volna meg. Már rég ez volt a felfogása. A 67-es koronázás előtt közvetlenül Erzsébet királyné magához hívatta Horváth Mihály püspököt, Kossuth volt kultuszminiszterét, aki nem sokkal előbb kapott amnesztiát és tért vissza az emigrációból. A királyné kérte őt, hogy beszéljen neki nyíltan és leplezetlen őszinteséggel a szabadságharcról. „Abban az időben, — mondotta, — én még nem voltam a dinasztia tagja, férjem nevében pedig, ki még úgyszólván gyermekifjú volt akkor, sok olyasmit követek el, ami, hogy akaratán kívül történt, ő fájjalja legjobban. Higye el, ha tehetségünkben állna, férjem és én volnánk az elsők, akik Batthyány Lajost és az aradi vértanukat életre ébresztenők.“ Toldy Ferenc is észrevette a változást Ferenc Józsefen és még a kiegyezés előtt azt írta egy ízben Horváth Mihálynak: „Ez az úr más, mint volt s több, amint amit róla hisznek... Nyugodt, emberséges szíve van s Bécsben nála jobb barátja nincs a magyarnak.“ Köztudomású az is, hogy a nemzet ajándékát, a koronázási aranyakat a rokkant honvédeknek ajándékozta.

De a 49-es halottakat már nem támaszthatta fel! És bár tudta, hogy felelőssége az ő halálukban csak egy 19 éves tapasztalatlan, ördögi gonoszságú emberektől körülvelt és félrevezetett ifjúé, mégis érezte, hogy Batthyány Lajos és az aradi tizenhárom meg a többi vértanu árnya örökre odaékelődött közéje és népe közé. Érezte, hogy tisztelik, de a szeretet melege nem áramlik feléje a magyar tájakról. Egy hosszú életen át hordozta ezt a tudatot — ezzel adott elégtételt 1849. október 6.-áért.

HERMANN EGYED.

Irodalom: ANGYAL D.: *Die Regierung Franz Josephs in den Jahren des ungarischen Freiheitskampfes* (Klebbélsberg K. Történetkutató Intézet Évkönyve, IX. k., Budapest, 1933); FRIEDREICH ENDRE: *Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai* (Századok, 1927, 4—6. sz.); u. az: *Czuczor Gergely haditörvényszéki pere* (Napkelet, 1929, 9. sz.); HERMANN EGYED: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*, Gödöllő, 1932; KÁROLYI ÁRPÁD: *Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*, Budapest, 1932; MÁRKI SÁNDOR: *Horváth Mihály*, Budapest, 1917; STEIER LAJOS: *Haynau és Paskievich*, Budapest, é. n.

A felvidéki magyarság.

MINÉL JOBBAN távolodunk időben életünk egy-egy korszakától, annál inkább egységben látjuk annak sok-sok apró mozzanatát. Nagy bölcselőnk, Pauler Ákos, a középkori filozófiáról szóló előadásait azzal a hasonlattal vezette be, hogy a középkor mai szemléletünkben egységes hegyvonulatnak látszik és csak aki elmélyed tanulmányozásába, fedezi fel, mennyire bőségesen tagolt volt, hány hosszanti és keresztben futó völgy, hegyszakadék, sziklasor tarkította képét. Lassankint így leszünk a felvidéki magyarság kisebbségi időszakával is: már csak életének gerincvonalát látjuk, azt az egyszerű ténnyt, hogy az elszakított magyar nemzetrészt két évtizeden át megőrizte népi művelődését és örökös lélekkel vigyázott szellemi és anyagi értékállományára, amelyet nemcsak csorbíthatatlanul, de még tovább is fejlesztve akart visszavihetni a csonk hazába. Pedig valójában mindez nem volt olyan egyszerű: mennyi bonyodalom, mennyi nehézség, egyéni és nemzeti küszködés, kicsinyes megalázás és mindennapi keserű megalkuvás kellett ahhoz, hogy érintetlen maradjon a lényeg: a töretlen és diadalmasan tovább fejlődő magyar élet.

Közhelyként hat ma már annak megállapítása, hogy a kisebbségi sorsba jutott nemzetrészeknek magukra hagyva önállóan kellett megépíteniük művelődési szervezetüket és kifogyhatatlan leleményességgel kellett a kedvezőtlen életviszonyok között is alkotó munkát végezniük. Ehhez alapot kétségtelenül az a művelődési kincs nyújtott, amelyet lelkük mélyén a hazájuktól elszakított magyarok az egyetemes nemzeti kultúrából mentettek át és amelyet nem vehetett el tőlük semmiféle erőszak. A szellemi értékállománynak pusztta megőrzése azonban önmagában még nem jelenthetett fejlődést. A múlt gazdagságának ébrentartása csak úgy válhatott alkotó erővé, ha a kisebbségi keretekben a fennmaradásért vívott küzdelem eleven fegyverévé kovácsolódott, tehát ha útmutatóul használták a magyarságra szakadt merőben új és addig nem is sejtett feladatok megoldásánál. Ehhez viszont az önálló szervezetek egész hálózatainak kibontakoztatása vált szükségessé: ahol az állam segítő keze már nem létesíthetett intézményeket, a népnek magának kellett kereteket építenie, hogy művelődése ne csak meg ne csappan-

jon, hanem lehetőleg gazdagodjék és el is mélyüljön. Így beszélhetünk a felvidéki magyarság kisebbségi életében alkotó népművelésről, azaz a népből kiinduló kulturális munkáról, mint a cselekvő nemzetvédelem leghatásosabb eszközéről.

Ezek szerint tehát három irányúnak látjuk a felvidéki magyarság kisebbségi életének művelődési törekvéseit: 1. a lelkében élő egyetemes magyar művelődési értékek megőrzése s továbbadása, 2. a sorscsapás nyomán kialakult új helyzetben való tevékeny helytállás, 3. az idegen államkeretben magárahagyott népélet megszervezése és lelki kiművelése. Némi általánosítással a kisebbségi élet egyes fejlődési fokozatainak is tekinthetjük ezt a háromféle törekvést. Mert míg eleinte az elszakítottságában szinte megbénuló nemzeti lélek úgy látta, nem tehet egyebet, minthogy féltve és magabazárkózva őrzi a multban szerzett művelődési kincseket, addig az új helyzetben felnövekedő ifjúság tisztán felismerte, hogy állást kell foglalnia, részt kell vennie az életküzdelemben akármilyen bonyolult és eddig a történelemből nem ismert feladatok tornyosodnak is eléje. Végül pedig egyetemessé vált a kisebbségi nemzetrész minden korosztályában az az egyszerű tétel, hogy ahol az államhatalom részéről nem várható semmiféle támogatás, hanem inkább ellenséges indulat, ott magából a népből kell a cselekvő művelődési erőket kifejleszteni és megfelelő önálló keretekben érvényesíteni. Lélektani szempontból érthető ez a fokozatos öntudatosodás, mert hiszen az olyan váratlan sorscsapás nyomán, amilyen a trianoni elszakítás volt, természetesen csak apránként ocsudik fel bénultságából a sújtott nemzetrész és tulajdonképpen csak a felnövekedő új nemzedékekben nyeri vissza azt a lendületes, cselekvő tenniakarást, amelyre a válságos időkben fokozottan szükség van. A fentebb vázolt hármass művelődési törekvés tulajdonképpen fokozatosan három egymásután következő kisebbségi nemzedék magatartásának felel meg, anélkül, hogy kizárólagosan a nekik megfelelő korosztályokra korlátozódni. Valójában mindhárom törekvés egymás mellett párhuzamosan érvényesül mindvégig a kétévtizedes kisebbségi sorsban s legfeljebb arról lehet szó, hogy fokozatosan tölti be a legjelentősebb, irányító szerepet.

Közvetlenül az elszakítás utáni években a magáramaradt nemzetrész legfontosabb feladata erőinek és értékeinek számbavétele volt. Az ország fővárosában központosított művelődési intézmények egy csapásra hozzáférhetetlenekké váltak s így a vidéki kultúregyesületeknek kellett készületlenül nagyobb hatóerejű feladatkörre vállalkozniok. A felvidéki kisebbségi magyarság világában három ilyen jelentősebb művelődési egyesület tölthette be az újszerű hivatást: a pozsonyi Toldy-kör, a komáromi Jókai-Egyesület és a kassai Kazinczy-Társaság. A csakhamar meginduló, a nemzeti értékek tudatos ébrentartására, ápolására és művelésére irányuló munkásságukat *Jankovich Marcell*, *Alapy Gyula*, illetőleg *Sziklay Ferenc* vezetik, csupa olyan férfiú, aki már a háborúelőtti időkben írói, illetőleg *Alapy* esetében tudományos munkásságot fejtett ki. A nagy magyar szellemekre való emlékezés alkalmat nyújtott a kisebbségi magyar szellemi élet megindítására s valóban a Petőfi és Jókai cen-

tenárium alkalmából rendezett ünnepélyek első kigyulladás fényei voltak a sorcsapás okozta bénultságból magárataláló magyar életnek. Ezek ellen a világszerte elismert ragyogó nevek ellen pedig az államhatalom akadékoskodásai sem érvényesülhettek bizonyos határon túl. A három kultúregyesület összetételében és táji adottságában szépen kiegészíti egymást: a pozsonyi Toldy-kört — mint az ősi koronázó város magyar lakosságát általában — nemes hagyománytisztelet s ennek megfelelően némi óvatosság, a régihez való ragaszkodás tünteti ki. Komáromot a közvetlen népi környezet, a Csallóközzel való szoros kapcsolat bizonyos gyökerességgel hatja át. Viszont Kassa mindig szeretete az élénkebb, újszerűbb, pezsgőbb szellemi életet s így a kisebbségi magyarság életkörében a Kazinczy-Társaság volt a „modernebb“, a kezdeményezőbb. De mind a három húsz esztendőn át lankadatlanul ápolta a magyar szellemiséget, rendezéseivel ébrentartotta a magyar öntudatot, biztosította az egyetemes magyar lelkület töretlenségét és folytonosságát. Jelentős szerep jutott mellettük a lévai kaszinónak. Ebben nem a mult század végi kedélyes úri élet tetszetős légköre uralkodott, hanem csakhamar kifejlődött a csalhatatlan érzék minden iránt, ami kisebbségi nemzetrészben önálló művelődési életet fakaszthat. Olyan vezető egyéniség támadt Léván *Schubert Tódor* személyében, aki fáradhatatlan őrszemévé lett minden kisebbségi magyar megmozdulásnak. Az első pillanattól megértette, hogy kisebbségi sorsban szédületes fürgeséggel fel kell ismerni minden értéket, mégha szokatlan jelszavakkal jelentkezik is, egybe kell fogni az erőket és munkába kell állítani őket. *Schubert Tódor* lévai otthona így vált írók, művészek, szellemi vezetők, öregek és fiatalok, haladók és maradiak gyűjtőpontjává, ahová egyformán elmehettek tanácsért, buzdításért, megértésért, de alkotásaik önzetlen támogatásáért, terjesztéséért is.

A közművelődési egyesületek mellett az irodalom az a terület, amely a legközvetlenebbül átvehette a magyar szellemiség ápolásának szerepét az elszakított felvidéki magyarság körében. Kiadválalatok, állandóbb irodalmi folyóiratok híján előfizetési ívekkel teremtték meg költőink és íróink alkotásaik számára a kiadási lehetőségeket. *Mécs László* mellett így jelentkeztek a felvidéki magyarság ismert neves költői: *Győry Dezső*, *Tamás Lajos* és a többiek. A folyóiratok is csak tiszavirágéletűek lehettek az első időszakban, sőt néhány kivétellel később is; a napilapok irodalmi mellékletei ellenben bővültek és mindvégig jelentős teret adtak az irodalmi élet jelenségeinek. Általában az irodalom teremtsére való tudatos törekvése izmosabb volt, mint maga az irodalmi termés, mert nagy írói egyéniség aránylag kevés akadt a húsz év alatt, inkább lelkes, buzgó művelői a magyar szónak és gondolatnak. A könyvkiadás intézményesítése terén kiemelkedő *Farkas Gyula* érdeme, aki a berlini *Voggenreiter-Verlag* keretében magyar osztályt szervezett és így törte át a szellemi határzárát, ifjúsági könyveket, olcsó klasszikus sorozatot nyújtva a felvidéki magyarságnak és megnyilatkozási lehetőséget biztosítva szellemi termékeinek. *Farkas Gyula* kiadásában jelentek meg az ú. n. szlovákiai magyar irodalom első jellemző alkotásai: *Mécs László*, *Győry Dezső* jellegzetesen ki-

sebbségei lírája, Ölvedi László verskötete, Sziklay Ferenc első kisebbségi sorsban fogant regénye, Darkó István bontakozó prózája s az ő „magyar osztályáról“ nőtt ki a Kazinczy Könyvbarátok Egyesülete, amely az egyetlen hosszabbéletű felvidéki magyar könyvkiadói vállalkozásnak tekinthető és amelynek az egyetlen huzamosabban fennállott felvidéki magyar irodalmi folyóíratot, a Magyar Írást is köszönhetjük.

A kezdeti időszakban tehát a közművelődési egyesületek munkásságának izmosításán és az irodalmi élet megteremtésén át igyekezett a felvidéki magyarság szellemi értékeit megőrizni és fejleszteni. Az új helyzetben felnövekedő nemzedék messze idegen városok (Prága, Brünn) egyetemére került, szükségét érezte azonban, hogy lelkiileg és szellemileg felvértezetten vegye fel a küzdelmet az ellenséges indulatú államkeret népeinek versengésében. Ehhez határozott feleletet kellett tudni adnia a Duna-völgy sok szóbanforgó nyílt kérdésére, de tisztán kellett látnia abban a világnézeti kavargásban is, amelynek örvénylő hullámai a háború utáni Európában minden oldalról rázúdultak. A volt Csehszlovákiában élő magyar ifjúság fokozottan érezte ennek a világnézeti állásfoglalásnak közvetlen fontosságát, mert az államvilágnézet a demokráciát vitanyagnak fogta fel és különösen a kisebbség soraiban igyekezett a különböző nézetek szabad érvényesülésén át megosztani a nemzeti egységet. Ezért aztán a felvidéki magyarság ifjúsági soraiban végeláthatatlan világnézeti vita indul meg és mintegy öt-hat éven át, a prágai Szent György-körtől a Sarlóig, majd a Prohászka-körökig lázas szellemi tevékenységet eredményez. Akármilyen irányzat felé hajlott is az egyik vagy a másik ifjúsági csoport, mindannyiukat ösztönös, igazságra törekvés, fáradhatatlan útkeresés-jellemezte. Elmondhatjuk tehát, hogy a felvidéki magyarság második kisebbségi időszakában az ifjúsági mozgalmaké volt a hangadó szerep és ennek a sokirányú útkeresésnek néhány alapvető tétel felismerése volt a közvetlen eredménye. Ezeken épült fel a harmadik időszak igen öntudatos kisebbségi szervező munkája és kemény, határozott cselekvő nemzetvédelme. Ezek a tételek a következők. 1. A nemzet igazi ereje a népben rejlik. Valóban hatásos, egyetemes népi művelődés csak úgy lehetséges, ha nem felülről vagy legalább is kívülről közeledünk tanításunkkal és nevelésünkkel a nép széles rétegeihez, hanem közöttük indítjuk meg a munkát és cselekvően kapcsoljuk be a népet saját művelődésének alakításába. 2. A műveltség nem az értelmiségi osztály sajátja, hanem csak akkor gyökeres és teremtető erejű, ha egybeforr a népelettel. Ezért népközeliséget kell biztosítanunk művelődési törekvéseinkben, mert ebben és nem jelszavakban, hangzatos szövegekben rejlik a valódi nemzeti jelleg. 3. A nemzet egyetlen osztálya sem boldogulhat, ha nem törődik a nép egyetemes társadalmi színvonalának emelésével. Közösségi szellem nélkül az egyed is elpusztul vagy legalább is nem maradhat meg nemzeti mivoltában.

Talán ez a kisebbségi élet legfontosabb tanulsága. Kisebbségi sorsban világosan érzi az ember, hogy nemzettársainak szellemi és anyagi boldogulása közvetlen feltétele saját érvényesülésének és

boldogulásának. Egy-egy magyar iskola megmaradása, egy-egy magyar kereskedő gazdagodása, magyar vállalkozás sikere egyszerűen életet fakaszt a mostoha körülmények között is, az ellenkezője viszont sorozatos megbénulást jelent többirányban a magyarok körében. De továbbmenően *egy* nemzet sem boldogulhat, emelkedhetik, gazdagodhatnak tartósan, ha nem érez mélységes sorsközösséget azokkal a népekkel, amelyekkel együttél. Éppen azért saját nemzeti öntudatunknak közvetlen folyománya más nemzetek szellemi és anyagi értékeinek tiszteltbentartása. Vagyis az igazi nemzeti érzés mélyén ott él az emberiség erkölcsi értékelésének gondolata, az a tudat, hogy lelki tisztaság, feltétlen igazságosság és szívós önfegyelem nélkül nem lehet nagy történelmi feladatokat valóban sikeresen megoldani. Mert pillanatnyi érvényesülés, ideig-óráig tartó hatalom és gazdagság csak talmi érték: a csehek felemelkedése és bukása ékesen bizonyítja mennyire igaz a kisebbségi sorsból adódó történet szemlélet. Az ifjúsági mozgalmak lázas, gyakran kellően át nem gondolt vagy szélsőséges szellemi kezdeményezéseiből így szűrődött le a tulajdonképeni szervezett, tudatos művelődési munkaterv, amelyre egyformán szolgáltatába állhatott a felvidéki magyarság minden korosztálya és társadalmi rétege. Az inkább irodalmilag megfogalmazott kisebbségi génuszából és irodalmi magyarságszemléletből, amely az ifjúság körében irodalmi ösztönzésekkel táplálkozott, így vált szervezett, szívós társadalmi aprómunka. Az ifjúsági mozgalmak szellemi lendületükben és világnézeti tüzükből gyakran világmegváltó szerepről álmodoztak, de tulajdonképen kezdettől fogva lelkiismeretesen mérlegelték a népművelő munka lehetőségeit. Az 1928-ban lezajlott gombaszögi tábor a falukutatás és regösjárás intézményesítésén fáradozik, a harmincas években szervezkedő Prohászka-körök célkitűzésében is mindenütt jelen van a falvak népével való törődés gondolja. Mert nyilvánvalóvá vált, hogy a városi irodalmi körök szép és lendületes műsoros délutánjai csak addig jelenthetik a magyar lélek megnyilatkozását, amíg vannak, akikben él a múlt és a megőrzött sok szellemi kincs. Közben fokozottan kell törődni az iskoláztatás magyar nyelvűségének biztosításával, az iskolán kívüli népművelés általánosításával, a magyar nép gazdasági erejének fokozásával, szóval a magyar megmaradás kérdéseivel.

A kisebbségi élet második évtizedében tehát lázas szervezkedés indul meg. Az iskolák mellett működő szülői társulatok, amelyeket a pozsonyi *Fizély Imre* szövetségbe tömörít „a magyar gyermek magyar iskolába való!” jelszót igyekeznek városban, falun érvényesíteni. Lelkes munkatársa, *Ludwig Aurél*, könyv nélkül tudja, melyik helységben mennyi iskolaköteles magyar gyermek él, tudja a magyar osztályok létszámát, tanulóinak arányát, a magyar tanítók és tanárok százalékszámát. A szülői társulatok könyveket, ruhát, cipőt, villamos vagy vasúti jegyet szereznek a magyar diáknak, hogy magyar iskolába járhasson vagy ott megállhassa a helyét. A Szlovákiai Magyar Kultúregylet (SzMKE) a legkisebb faluban is fiókszervezetet létesít, lehetőleg bevonja munkájába a kisebbségi magyar társadalom minden rétegének képviselőit és egységes népművelői terv-

vel vértézi fel a magyarság lelkét a cselekvő nemzetvédelemre. Közben a csehszlovák állam által nyújtott népművelői lehetőségek kihasználására megalakul a Járási Közművelődési Testületek Szövetsége, amelynek keretében Ivánfy Géza fejt ki fáradhatatlan munkásságot, különösen a közkönyvtárak állandó gazdagításának és helyes felhasználásának biztosítására. A gazdasági szervezkedés munkáját mintaszerűen építi ki a galántai Hanza és a szövetkezeti rendszer egyszersmind művelődési lehetőségeket is nyit, ovodák, iskolák megalapozásával. A középiskolai önképzőkörök egységes szellemi munkatervének megvalósítására *Mihály Bálint*, akkor még egyetemi hallgató, a komáromi cserkészek szklenőfürdői állandó táborában létrehozza a Magyar Önképzőkörök Országos Szövetségét, amelynek főgondja, hogy az iskolai tantervből többé-kevésbé kiszoruló magyarságismeretek művelésére és elmélyítésére sarkalja a középiskolásokat. Valóban példaadó ifjúsági munkára ösztönzött *Mihály Bálint* elgondolása, amely az önképzőkörök történetében korszakalkotó.

A cserkészek kétévtizedes kisebbségi magyar munkájáról, amelyet *Mrenna József* országos parancsnok irányított, köteteket lehetne írni. Valóban azok voltak ők, amiknek *Ölvedi János* nevezte (s ezért akkor majdnem fegyelmi eljárás indult ellene): világító mécsesei a sötét magyar éjszakának. Az egyetemi ifjúság szellemi és gazdasági tömörülése a MAKK-szervezetekben történt (*Magyar Akadémikusok Keresztény Köre*). A katolikus ifjúság *Prohászka Kőrei* egyaránt szolgálták a szellemi és szervezeti célokat, színvonalas folyóiratuk az *Új Élet* (amely e napokban szűnt meg), a leghosszabbéletű szlovákiai magyar folyóirat volt, vezérük *Pfeiffer Miklós* kanonok pedig a körök névadójának szellemében nagy nevelő munkát végzett és végez a felvidéki ifjúság körében. Hasonló szociális és szellemi feladatokat vállalt, persze, számának megfelelően szűkebb keretekben, a fiatal református magyar ifjúság is, amelynek kiemelkedő tagja, *Narancsik Imre*, nem egy jelentős ösztönzést adott a magyar kultúréletnek.

A felvidéki magyarság kisebbségi közművelődési törekvéseiről azonban a legjellemzőbben az a közösségi tudat beszél, amely a kisebbségi sors folyamán ennek a nemzetrésznek mindennapos életét áthatotta. Nem nagy nevek és alkotások, hanem jól fejlődő szervezetek és sikeres aprómunka jelzik ezeknek a törekvéseknek eredményeit. De éppen a magyarság számára, amely mindig inkább szellemi csúcsteljesítményekben volt gazdag és alkotó egyéniségekben bővelkedett, számos hasznos tanulságot rejt az a *művelődési aprómunka*, amelyben a felvidéki magyarság a kisebbségi sorsban igazi feladatát fedezte fel. S ha meg kellene állapítanunk, milyen értékeket hozott a felvidéki magyarság hazatértekor a nemzet egyetemének, bizvást szorítkozhatnánk két példaadó, mintaszerű szervezetre: a *SzMKKE* és *Hanza* munkásságára. A népért a népen át érvényesülő művelődés és gazdasági gyarapodás: ez volt a felvidéki magyarság kulturális törekvéseinek gerince. Ezt követeli ma az egyetemes magyar művelődéstől is nemzetünk fejlődésének és boldogabb jövőjének megalapozása.

KRAMMER JENŐ.

F I G Y E L Ő

A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség
beszámolója.

1941 december 14.-én tartotta a délvidéki magyarság kitűnő szervezete, a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség, a felszabadulás óta első választmányi ülését és szakosztályainak sorozatos értekezleteit. Minthogy a tanácskozásokon nemcsak Bács-Bodrog vármegye és Baranya, hanem a megszállott Bánát és a Szerémség magyarságát is képviselték a megközelítően teljes számmal összeült tagok, az ülés mintegy a Délvidék kis parlamentjével volt egyenlő értékű. A jelentések, beszámolók nyolc komoly, odaadó munkával eltelt hónap tanulságait foglalták össze, bemutatták a munka eredményeit a múltban s a jövőben megvalósulásra váró feladatokat, utaltak a szervezet munkájának erényeire, de lelkiismeretes nyíltsággal tárgyalták meg a hibákat és a hiányokat is. Minthogy a D.M.K.Sz. vezetőinek meggyőződése szerint a tapasztalatoknak ez az összegezés és megbeszélése a nagyhivatású intézmény jövő tevékenységének irányelveit volt hivatva megállapítani, nélkülözhetetlennek látszott a tárgyalások anyagát nyomtatásban is közrebocsátani. Így jött létre a „Beszámoló a Szövetség 1941-ben végzett munkájáról” című kiadvány, a megbeszéléseken elhangzott előadások összefoglalása. (Ujvidék, 1942. 68. 1. Uránia nyomda).

A füzet olvasója, amint szeme előtt a D.M.K.Sz. keretei és munkamódszere fokozatosan kialakulnak, úgy érzi, igazat kell adnia a

szavaknak, amelyek a Szövetség elnökének, Krámer Gyulának ajkáról elhangzottak: az egyesület „olyan intézmény és szervezet alapját rakta le, mely a mai magyarországi viszonyok között is, társadalmi szervezeteknél példa nélküli.” Az egyébként is nagyon tanulságos megnyitó előadás különös élességgel utal azokra az okokra, amelyek a Szövetség megteremtését követelték. A huszonhárom éves idegen uralom alatt a táj magyarságának mindenekelőtt is rá kellett eszmélnie, hogy a nemzetiségekkel erősen tarkított, vegyes lakosságú vidéken a magyarság nem hagyhatja erőit szervezetlenül szétforgácsolódni, hanem „legalább ugyanolyan szervezetre van szüksége, mint a velünk együtt élő más népcsoportoknak.” Elsősorban tehát a délvidéki magyar örök egységének, összefogásának érdekében történnek a D.M.K.Sz. erőfeszítései. De követelősen előírja a Szövetség fenntartását az a körülmény is, hogy a magyar problémák megoldását ma már nem lehet mindenben az állam intézkedéseire bízni: „az államhatalom korlátokhoz szabott anyagi és erkölcsi lehetőségei mellett a magyar társadalom egységes és a népkegyesség elvei alapján megvalósított összefogására van szükség.” Súlyosan esik a latba továbbá a társadalmi megmozdulással létesített délvidéki magyar népkegyesség megalkotásában a pillanatnyi történelmi helyzet is: amikor a szélsőséges elemek ösz-

szetartásának nyomait látjuk a tájon, élesen kiviláglik előttünk a D.M.K.Sz.-ben megvalósult magyar összefogás politikai szükségessége. Végül van a jugoszláv időkben felállított szervezeti keretek változatlan fenntartásának még egy, a magyarság népi egységének átfogása szempontjából is nagyjelentőségű magyarázata. Annak idején ugyanis mindenemű táji megkötöttség nélkül az egész jugoszláviai magyarság művelődési szervezetének indult; fiókjai, tagegyesületei révén a régi alapon ma is a szövetség kötelékébe tartozik az ideiglenesen megszállt Bánát, Szerémség, Bosznia északi része és Belgrád is a maga magyar lakosságával.

Nemkevesbbé érdekes, elvi jelentőségű megállapításokat közöl Blazsek Ferenc főtitkári jelentése is, főként a Szövetség céljainak meghatározásával. Csak természetes, hogy a régi jugoszláv állam keretei között más feladatokat látott az egyesület maga előtt, mint amilyenek a szerencsésebb jelenlegi viszonyok között adva vannak. „A volt Jugoszláviában a Magyar Közművelődési Szövetség jelentőségét az adta meg, hogy hosszú évek meddő kísérletezése után végre megalakult, mert hiszen célkitűzéseink megvalósítása a hatóságok jó vagy rossz indulatától függött; itthon azonban a pusztá létezés nem elég, mert tettekkel és eredményekkel kell igazolnunk Szövetségünk létjogosultságát, szükséges voltát és időszerűségét.” Az új feladatok öröndetesebbek, vallja a jelentés, de nem könnyebbek és nem jelentéktelenebbek. A Szövetség nyíltan hangoztatja, hogy a magyar viszonyok között is elsősorban a saját szempontjainak érvényesítését óhajtja minden vonalon, a maga harcosai révén. A jugoszláv vi-

lágban a Szövetség tagjának lenni a magyar nemzetiségnek áldozatra kész megvallását jelentette; „a nemzethűségi bizonyítványt tehát kétségtelenül kiérdemelte bárki azzal, hogy már a felszabadulás előtt is tagja volt Szövetségünknek.” Az idegen uralom alatt egyébként is erős eltolódás történt a táj életviszonyaiban a magyarság rovására. Önként adódik tehát a feladat: „a fegyelmezett egység súlyával az őt megillető helyre emelni népünket ebben a tejjel-mézzel folyó Kánaánban, amelyben a tej és a méz csak utolsó sorban folyik a magyarság számára.” De mindezekon felül ott a legjelentősebb munkaterület, amelyet a történelem alakulása a Délvidéknek napjainkban kijelölt: beleilleszkedni a magyar nemzeti élet egységébe, amelyből a táj évtizedekre kiszakadt. Talán a legnagyobb jelentőségű, a magyar sorsközösség szempontjából legsúlyosabb értelmű szavak így a könyvben: „A helyi problémákon túl még azt a kettős célt is szolgálunk kell, hogy egyrészt átvegyük az anyaország népi és szellemi kincseit, másrészt mi is átadjuk az anyaországnak azt, amit az elmúlt 22 év alatt keserű tapasztalatok árán tanultunk.” Ez a nagyon helyes és széles távlatú célkitűzés igazolja, hogy a Délvidék magyarságának „nemzeti érdekképviselőte”, mint az irat egy másik cikke a Szövetséget nevezi, nem az egész céljait szem előtt tévesztő elkülönülés, az összmagyarságtól függetlenül partikularizmus útját kívánja járni, hanem terveivel szorosan beleilleszkedik az egyetemes magyar célok és lehetőségek rendszerébe.

Mennyire jutott a Szövetség a célok szolgálatában, központi irodájának beszámolója mutatja, amelyet dr. Hegedűs László igaz-

gató terjesztett elő. A délvidéki kisebbségi vezetők még 1940. november 24.-én tartották meg az alakuló közgyűlést, az alapszabályokat azonban a jugoszláv kormány csak 1941. január 30.-án hagyta jóvá. 1941. március 31.-én a Szövetségnek 18 megalakult fiókja, 130 működő szervezőbizottsága volt s 151 magyar egyesület jelentette be a hozzá való csatlakozást. Így Jugoszlávia összeomlásának előestéjén mintegy hat heti szervező munka eredményeképpen 150.000 beszervezett tagja volt. Ebben az időpontban a Szövetségnek vagyona mintegy 56.000 dinár készpénz és 1.000.000 dinár tagdíjkövetelés. A felszabadulás után a szervezetek kiépítése továbbfolytatódott s a decemberi választmányi ülésig a taglétszám elérte a negyedmillió főt, ez a szám pedig majdnem fele a Délvidék magyarságának. A szervezetek száma ekkorra elérte már a kétszázat, a Szövetséghez csatlakozott magyar egyesületeké pedig megközelítette a százhetvenet. A Szövetség munkaszerve, az újvidéki központi iroda a választmányi ülésig mintegy hét-nyolcezer írásban elintézett ügyet tartott nyilván. Magánkérelmek mellett a Délvidék minden helyi és általános érdekű adatát statisztikákban és képszerű áttekintésekben foglalta össze, hogy a táj kérdéseiben biztos tájékozódást teremtsen. A központ tíz szakosztályra tagolódik: 1. a szervezési és adminisztrációs osztály, 2. a népművelési osztály, 3. az irodalmi szakosztály, 4. a Délvidéki Szépművészeti Céh, 5. a zeneművészeti osztály, 6. az ifjúsági osztály, 7. a gazdasági osztály, 8. a sport osztály és a Délvidéki Sportrepülő Egyesület, 9. a műkedvelő osztály és 10. az egyetemi és főiskolai hallgatók szakosztálya. A Szövetség támogatta a katonai köz-

igazgatást, délvidéki ügyekben eljárta a polgári közigazgatás összes fórumainál, mintegy ötezer közállásra jelentkező kérését juttatta az illetékesekhez (ezeknek 70%-a el is helyezkedett). Internátust szervezett a horvátországi magyar tanulók elhelyezésére, eljárta a szerb megszállás alatt tanulmányaiban visszamaradt magyar fiatalság továbbképzésének biztosítása ügyében, felkutatta a magyar szórványokat s azok iskolaköteles gyermekeinek gondozása tárgyában is lépéseket tett. „Sokszor egész vidékek közérdekű ügyeiben sikerült eredményt elérnünk és egyéneket, közületeket ért sérelmeket orvosolnunk“, fejezi be a különösen tartalmas igazgatói jelentés.

Nagy érdeklődéssel olvassuk a bánáti központi iroda beszámolóját is Ambrózy Károly igazgató összeállításában. A Szövetség bánáti ügyvezető elnöke, dr. Tallián Tibor, a német katonai parancsnokság jóakaratával a múlt évben már biztosítani tudta a Kormányzó Úr névünnepeinek méltó megünneplését. A Szövetségnek hat körzetben folyó bánáti szervezési munkája rendkívüli eredményeket hozott. Nyolcvankilenc fiók-egyesületben összesen 88.044 tagot számlál. A szervezési munkálatokkal párhuzamosan a Szövetség népszámlálást is végeztetett. Ennek örvendetes eredménye, hogy „a Bánátban a magyarság az eddigi statisztikai adatokkal szemben túl van a 100.000-en és erősen megközelíti a németység lélekszámát.“ A gazdasági jellegű egyesületekkel együttműködve a Szövetség 100 szövetkezet megalakításán fáradozik a magyarság gazdasági kérdéseinek megoldása végett, hogy ezek kiépítésével Szövetkezeti Szövetséggé alakuljon át. A Szövetség küzdelmeinek érdeme, hogy a magyarságnak a

jogok teljesebb birtoklására is módja nyílik: „a szerb minisztertanács külön rendeletben szabályozta a magyar népcsoport részvételét a közigazgatásban, a bíróságnál, a postánál, vasútnál és szabályozta a magyar népcsoport iskolaügyét is.” Természetesen a bánáti központi iroda is számos esetben járt közben magánkérések elintézése ügyében.

Messze vezetne a könyvben felsorakoztatott valamennyi szakosztály jelentéseinek áttekintése. Mégis meg kell állanunk az irodalmi szakosztály beszámolójánál, minthogy az folyóiratunkkal, a Délvidéki Szemlével is foglalkozik. Meg tudjuk érteni, hogy az ujjáépítés verejtékes munkájában, amelyből legkevésbé a délvidéki szellem munkái hiányozhatnak, a részletproblémák hamarosan feledésbe merültek azok körében, akikkel a Délvidéki Szemle szervező bizottsága előzetesen tárgyalásokat folytatott. Csakis így történhetett meg, hogy a jelentésbe folyóiratunkkal kapcsolatban téves megállapítások kerültek. Ilyen például az a tétel, hogy a szervező bizottság a Délvidéken járva olyan számottevő összeget kívánt volna kérni a táj közületeitől, amely a folyóirat megjelenését minden további áldozatkészségtől függetlenül biztosíthatta volna. Hasonlóan téves megállapítás, hogy e támogatás fejében helyezettük volna kilátásba délvidéki írók műveinek közlését. A valóság az, hogy szervezőbizottságunk azért jelent meg 1941 október 12-én a délvidéki írók zombori összejövetelén, hogy az érdekerületek világos elhatárolásával a felszabadult országrész íróinak esetleges orgánuma és a Délvidéki Szemle között a szívélyes együttműködést biztosítsa. A közös folyóirat terve nem körünk-

ben született meg, annak fellelése dr. Deák Leó, Bács-Bodrog vármegye főispánja részéről történt az írói értekezletet megelőző szűkebbkörű megbeszélésen. Az indítványt tevő személy kitűnő kötelezően előírta, hogy a gondolatot fontolóra vegyük s a tervvel szemben udvarias érdeklődést tanúsítsunk. Az írói értekezleten szervező bizottságunk részéről elhangzott felszólalások azonban semmi kétséget nem hagytak aziránt, hogy a Délvidéki Szemle saját elgondolásai szerint saját útját kívánja járni. Az ellenkezőre utaló feltevéseknek annál kevésbé lehet alapjuk, minthogy a Délvidéki Szemle megjelenése akkor már anyagi vonatkozásaiban biztosítva volt. Azt pedig talán mondanunk sem kell, hogy a Délvidéki Szemle kápuja minden célkitűzéseivel egybehangzó, színvonalas írás előtt szükségyszerűen nyitva áll. Sietünk hangsúlyozni, hogy mindezt pusztán az igazság kedvéért kellett leszögeznünk, amelynek eszményét kívánjuk szolgálni minden mellékszempont kizárásával, minden hátsó szándék és megtévesztő elködösítés nélkül. A Délvidéki Szemlének nem lehet más célja, mint hogy elősegítse a délvidéki magyar írók minden nemes törekvését és a fegyvertárs együttérzésével támogasson minden küzdelmet, amely a nagy közös magyar cél, a szegedi gondolat jegyében ujjáépülő keresztény Magyarország megteremtéséért folyik.

A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség nagy lendületű, eredményekben gazdag munkájához, amint az a beszámolókból kibontakozhatik, ezzel az együttérző örömmel küldjük szerencsekívánatainkat.

SÁNDOR ISTVÁN,

A szegény ember élete.

Vannak könyvek, amelyek sohasem veszítik el az időszerűségüket. Ilyen volt Györffy István Nagykunsági Krónikája, nem sokkal a nagy összeomlás után. Tudományos néprajzi munkák után ez a könyv vitte be a magyar ember küzdelmes életét az irodalomba. De nem a mai életet, hanem letűnt évszázadoknak sokáig egyforma, küzdelemmel teljes, nehéz életét. Hogy ez a könyv mennyire nem veszített időszerűségéből, azt az mutatja a legjobban, hogy az elmúlt tavaszon újra megjelent és megérdemelt sikere is volt.

Ilyen időtálló könyv a Kiss Lajos szép könyve is: „A szegény ember élete.” Ez az oka, hogy a Délvidéki Szemle is foglalkozik ezzel a munkával, amely aligha juthatott a trianoni határon túli, nemrégén felszabadult területre.

A két világháború közti időben a figyelem sokkal nagyobb mértékben irányult a magyar paraszt felé, mint azelőtt. Két oka is volt ennek.

Az egyik politikai. Ez bennünket most nem érdekel, bár annyit kétségtelenül erről is megállapíthatunk, hogy ha célzatoságában itt-ott erősen színezett is, sok olyan dolgot hozott a nyilvánosságra, amit azelőtt csak kevesen tudtak, vagy ha tudták, szándékosan hallgattak róla.

A másik ok az volt, hogy a parasztkérdésbe reális szemléletet akartak belevinni, s ezzel azt az életformát akarták megismertetni, amelyikben a magyar paraszt valóban él.

Ez az utóbbi bizonyára időtállóbb értékű munkát hozott létre s a magyar paraszt életének tárgyalagos ismertetésével — az életkép pillanatnyi rögzítésével —

forrásértékű irodalmi alkotásokat hagyott hátra azok számára, akik majdan ennek az életnek történelmi fejlődésével kívánnak foglalkozni.

Az utóbbi alkotások közé tartozik Kiss Lajos nagy együttérzéssel megírt könyve is.

Annak ellenére, hogy közel két éve jelent meg a magyar könyvpiacon, időszerűségéből a mai napig sem veszített semmit. Nem veszített, mert tartalmában és irodalmi formájában örökértékű.

Címlapján nagyon jellegzetes fénykép van: emberi váll, amelyiken átvetve teli zsák fekszik. A zsák bekötött száját izmoskarú, napbarnította kéz fogja. Egy váll, egy kar és egy kéz a sok millió közül. A könyv címe: „A szegény ember élete.” Cím és kép között keresve se lehetne tökéletesebb összhangot találni.

Kiss Lajos nem ezzel a könyvével mutatkozott be az olvasóközönségnek. Akik az Ethnográfia, Népelet, Néprajzi Értesítő, Népünk és Nyelvünk köteteit forgatni szokták, már régen úgy ismerik őt, mint a szegény ember életének egyik legalaposabb ismerőjét, aki a legelvontabb tárgyi-néprajzi munkájába is belevitte magát az életet. (Akaratlanul is eszünkbe jut a hódmezővásárhelyi fazekasok beteges vízióiról írt, megdöbbenően reális és mégis irodalmi értékű rajza.)

Nála nem a cédulák tömege és a lapalji jegyzetek nagy száma jelenti az értéket, hanem az, amit az életből magának cédulázott ennek a könyvének megírásához, amikor egy-egy kép megrajzolása kedvéért hónapokat töltött könyve szereplőinek társaságában.

A fiatal Kiss Lajos hangya-

szorgalommal gyűjtötte össze a Hódmezővásárhelyi Néprajzi Múzeum gazdag, de csak helyi eredetű anyagát: maradandó emléket a szegény ember nehéz életének. Nem ment a szomszédba egy-egy tetszetősebb darabért, mert csak vásárhelyit akart gyűjteni. Összegyűjtötte, de soha sem hitte, hogy ez az időtálló csontváz a valódi néprajz. Életet akart vinni a halott tárgyakba. És vitt is. (Elég ha a fazekasok munkájának vagy a kenyérsütésnek kitűnő leírására gondolunk). És most összefoglalva, ebben a könyvében húst rakott a csontokra és vért eresztett a hús közti erekbe s ezzel a két-tős munkával tökéletes képet adott a hódmezővásárhelyi nép életén keresztül az alföldi szegénység ugyanolyan életéről.

A könyvben hol szomorúan, hol vidáman, megelevenedik a néprajz. Kilép belőle a nehezen és könnyen élők sokadalma: a kiskanásztól — hogy a hierarchiát is megtartsuk — a dinnyeecsőzig mindenféle rendű és rangú szegény ember, foglalkozásonként elkülönítve és mégis szerves egész társadalmat vagy inkább — egymást lenézve — társadalmakat alkotva. De nem hiányoznak azok sem, akik ezt az egész társadalmat inkább rosszul, mint jól tartják. Mert ha az utóbbiakról kevés szó van is a könyvben, kezük munkája végigmegy a felsorolt szegények egész életének irányításában.

Erre a társadalomra, a benne élő egyénekre sok minden hatással van. Nem is maradhat nyom nélkül ezeknek az embereknek a

lelkivilágában sem. Ez is mutatja, hogy a jót és a rosszat egyaránt a társadalom termeli ki, a szerint, amint a lélek adottsága alkalmas rá.

Kiss Lajos ezt így fogalmazza meg költői magaslaton a befejezésben: „nyomot hagy lelkében a napfeljött, a naplemente, a búza vetés üde zöldje, aranykalásza, a földimogyoró virága, a pipacs pirossága, az ég tisztasága éppen úgy, mint a sötét felhő nehézsége, a korahajnal és a késő est pírja. A földről az égimezőre veti szemét. Fölfelé néz, onnan várja az áldást, ahonnan a csapás jön. Sok szenvedés, kevés öröm. A szegény embert a remény táplálja. Aki minden nap elvégzi a maga munkáját, annak nyugodt a lelke. Elérhetetlen vágyak nem háborgatják. Igénye kevés: a mindennapi falat megszerzése s ha ez van, boldog“.

Aki csak célzatos beállításokból félreismeri a magyar parasztot, az ebből a könyvből valóban megismerheti a lelkivilágát, különbségnek látszó szokásait s azt is, hogy „türelőm köll a szögénységön.“

Örömmel értesültünk róla, hogy a könyvnek folytatásaként nem sokára megjelenik „a szegény aszszony élete“ is, amelyből már volt alkalmunk néhány derűs részletet megismerni.

A szegény ember és a szegény asszony fia ezekkel a munkákkal ércnél maradandóbb emléket emelt az egész szegénységen keresztül édesapjának és édesanyjának.

BANNER JÁNOS.

A politikai tudományok kezdetei.

Aligha volt még kor az emberiség történetében, amelyre politikai elméletek oly mélyen nyomták volna rá bélyegüket, mint éppen korunkra. A harcban álló világ mindent felforgató tényei elméletekből, azok szembenállásából születtek meg s így a gondolkodásnak szükségképen meg kell keresnie azokat a mozzanatok, amelyek minden politikai elmélet alapjait alkotják. Halasy-Nagy József kitűnő könyve (*A politikai tudomány kezdetei*. 1942. 93 lap. Pantheon), a görög politikai gondolkodás két legnagyobb alakjának, Platonnak és Aristotelesnek társadalmi elméleteit ismerteti, — mert akkor még a politika és szociológia egyek voltak, — bennük találja meg minden lehetséges politikai elmélet örök elveit. Legnagyobb érdeme, hogy az antik eszményeket mindig eleveneknek és moderneknek érezzük könyvében anélkül, hogy a szerző összehasonlításokat vagy éppen célzásokat tenne korunkra. Ilyenekre nincs is szükség. Fölényes tudása és írói stílusművészete úgy ismerteti a politikai eszméket, hogy állandóan kénytelenek vagyunk önmagunkra vonatkoztatni azokat. A platoni állammitosz sajátos erkölcsiséggel mélyen átitatott rendszere mögött ott érezzük az örökkelvő eszmények szellemi erejét, amelyek nélkül a politikai „hatalom” tehetetlen és céltalan tapogatózás a vak semmiben. Az igazságosság ideája a „legjobb állam” fundamentuma, melyre épülhet minden társadalmi rend, akár az ideák szemléletéig emelkedett filozófus-kormányzók, akár a kötelességüket céltudatosan végző munkások rendje az. Erkölcsi követelmények és nem té-

nyek azok, amelyek nemcsak a görög polist, de minden lehetséges történeti államot értékessé, egyben maradandóvá is tesznek. A platoni „utopia”, olvassuk itt, nem fellegjárás, hanem nagyrészt teremtő gondolatok rendszere. Mitosz, a szónak igazi értelmében. Ebből válik érthetővé, hogy Aristoteles gondolkodása sem rontja le a platoni gondolat épületét, hanem kiegészíti. A mester és tanítvány eltérő lelkialkata csak formákban, de nem lényegben ütközött meg egymással. A realiztikusan szemlélődő tudóst erősza nem az ég, hanem a föld felé ragadta elsősorban, megláttatta vele azokat a keserű valóságokat, amelyek az embert két világ ütközőpontjában helyezik el. Tárgyilagos és túlságosan józan, kisé borulató is, de megállapításai metsző élességgel mutatják be az embert, aki közelebb van a földhöz, mint az ideák világához. A történethez épp oly kevés érzéke volt, mint mesterének, a tényeket azonban a tudós lelkiismeretességével vizsgálta és a filozófus hevéletével akarta kiigazítani. Jobbat és többet sokáig nem tudott mondani a politika tudománya, mint ez a két nagy görög s Halasy-Nagy József könyvének értéke éppen az, hogy megmutatja nekünk, ami gondolkodásukban időálló s úgy mutatja ezt meg, hogy vezetésével a görög politika eszményeit nemcsak megértjük, hanem át is éljük, életünk formáló erejévé tudjuk tenni. Mert a görög polis a későbbi idők állami életének magva s a görög politika a mai társadalomtudománynak is szülőanyja, — ez meggyőzően világosodik ki ebből a szép tanulmányból.

BERKY IMRE.

Az emberismeret művészete.

Bognár Cecil újabb könyvében (Mi és mások. Egyetemi Nyomda. Budapest, 1941.) azokról a kis egyensúlyi zavarokról van szó, amelyek az egészséges ember lelki egységét megbontják. Bevezetőül elkalauzol a lelki élet műhelyébe. A könyv szerint az összes érzelmek között a félelemnek jut a legnagyobb szerep. Ez tulajdonképpen hasznos befolyásolója lelki életünknek, de túlzott mértékben bénítólag hat. Így épül ki a gátlások hatalmas rendszere. A szükséges és helyes gátlások a külső körülményekhez való észszerű alkalmazkodást szolgálják. A fölöslegesek és a velük előidézett lelki elferdülések ellenben megakadályozzák a helyes alkalmazkodást. Az embernek ugyanis állandóan alkalmazkodnia kell a körülményekhez, ha meg akarja őrizni lelki egységét. Az ehhez szükséges önuralomnak nemcsak az érzelmek terén van szerepe, hanem mindenütt, ahol a lelki mozzanatok széthúzásra hajlamosak. Az érzelmek visszafojtása helyett célszerűbb olyan érzelmek felkeltése, melyek az előbbieket ártalmatlanokká teszik. Az ember ura, de ne zsarnoka legyen önmagának. Megismerjük az érdekes könyv előadásában az ösztönök szerepét a cselekvések irányításában, bepillantást nyerünk az idegesség megnyilvánulásaiba is. Megismerjük az időjárás és az éghajlat hatását a lelki életre. A pénzzel, idővel szemben való állásfoglalásunk lélektani hatását is tárgyalják a könyv tanulságos fejezetei. Foglalkozik a szerző a munka és a hivatás kérdésével.

Nem a munka nehézsége, hanem céltalan volta veszi el az ember kedvét, figyelni meg Bognár Cecil. A rosszlelkű emberek lélektani értékű vallomásai rámutatnak, hogy fejlődésük azért szaladt hibás vágányokra, mert nem találták meg a megfelelő tevékenységi teret. Ezért fontos már a kora gyermekévekben is gondoskodni arról, hogy a tevékenységi hajlam érvényesülni tudjon. Az emberismeretre mindenkinek szüksége van, állapítja meg a könyv. Ösztönös emberismerettel mindenki rendelkezik, ezen túlmenve tudományos emberismeretre is szükségünk van. Vannak, akiknek másokkal való bánásmódja hibás, mert nem ismerik jól az illetőket, még kevésbé sajátmagukat. Végül az embereket összefűző kapcsolatokat is vizsgálja a szerző, amelyek benső, lelki közösség létrehozására alkalmasak. Az utolsó fejezet a mai kor emberének képét vázolja. Az egész anyagot a szerző gyakorlatából merített megfigyelései teszik színessé. A munka szerencsés egységben adja a modern lélektan idevonatkozó eredményeit és mértéktartó ízléssel találja meg a közéletet ez elvont tudományosság és a népszerűsítő könyvek végletei között. Nyelve egyszerű és gazdag. Könyve nemcsak a tudós megnyilatkozása és a hívő ember vallomása, hanem a művész alkotása is. A könyvet mindenkinek ajánljuk, aki saját maga és mások elfogulatlan megfigyelésére és megismerésére törekszik.

FAYER MÁRTA.

DÉLVIDÉKI SZEMLE

1942 APRILIS

I. ÉVF. 4. SZÁM

Az erdélyi magyarság

AZ A HUSZONEGY keserves esztendő, amelyet Erdély magyarsága idegen állami kötelekben töltött, művelődési életünknek egyik legkegyetlenebb erőpróbája volt. A kultúra területének valamennyi síkján tudatos tervszerűséggel érvényesült a magyarellenes politika, amelynek legfőbb célkitűzése szellemi erőink gúzsba kötése volt. A kultúra a szolgaságba vetett népek börtönének kulcsa, jól tudták ezt ellenfeleink; de egy pillanatra sem felejtette el Erdély magyarsága sem. Innen van, hogy kulturális életünket a ki-sebbségi sorsban a nagy harcok árán kiküzdött nagy teljesítmények jellemzik.

A leghevesebb harc kétségtelenül az önálló magyar szellemiség létfeltétele, nyelvünk szabadsága körül alakult ki. A gyulafehérvári határozatok 1918 december 1.-én azt ígérték, hogy nyelvünket szabadon használhatjuk a magánéletben és a közelet valamennyi területén. Bizalommal nézhettünk anyanyelvünk sorsa elé, el sem tudtuk képzelni, hogy a becsületszó letagadására és a fogadalom megszegésére is fel lehet építeni az államot. Reménységünket fokozta, hogy nyelvünk mögött ezeréves mult és milliós tömegek állottak. Uralmának összeomlására akkor döbbsentünk rá, amikor az 1920 július 9.-én kelt 1871. számú minisztertanácsi határozat az utcák, utcák és középületek magyar feliratait románul cseréltette fel. Ekkor már a hirdető oszlopokról is román nyelvű feliratok kezdtek verni szemünket, a hivatalok lármásak lettek a román szótól, az utcákon román dallamok hasítottak bele fájdalmunkba. A román nyelvű követelések rohama 1923-ban kezdődött, amikor a közoktatásügyi minisztérium az izraelita, a szerzetesi, a községi és társulati iskolákból a magyar nyelv teljes kiküszöbölését rendelte el s az érettségi vizsgálat tárgyai közül is törölte a magyar nyelvet és irodalmat. Már 1924 november 14.-én tiltakozva állapította meg a szenátusban gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök, hogy nem részesülnek tiszteletben azok a nemzetközi szerződések, amelyek biztosítják a nem román ajkú polgároknak az anyanyelv szabad használatát s 1924 december 14.-én az Országos Magyar Párt brassói nagygyűlése az uralkodótól kért védelmet a magyar nyelv elnyomása ellen. Ellenállásunk láttán román részről 1927-ben felirati vitával kapcsolatban, 1928-ban pedig a középiskolai törvény tárgyalásakor súlyos vádakként viharzott ellenünk, hogy nem akarjuk az

állam nyelvét megtanulni és keréketörjük, kiforgatjuk az ország nyelvét.

Igy kezdődött meg a véget nem érő nyelvvizsgák kálváriája, amelyeknek célja az államnyelv erőszakolása címén saját nyelvünk elfeledtetése, nemzeti kultúránk háttérbe szorítása volt. A román kormányzat 1932 óta a békeszerződés felülvizsgálására való magyarországi törekvések megtorlásául egyáltalában nem takargatta, hanem nyíltan kezdte hangoztatni a magyar nyelv teljes elnémitását. Ekkor követelte Goga Oktávián napilapja: a magyarokat törvénnyel kell kényszeríteni, hogy csak románul beszéljenek. Védtelen magyar nyelvünk kénytelen volt elszenvedni, hogy polgármesterek, falusi bírák, rendőrök és tanfelügyelők, szolgabírák, hadtestparancsnokok, pénzügyigazgatók és adóhivatalnokok egyforma illetékességgel üldözzék és nyomorítsák. Csík megye több székely községében az éjjeli őrök, a hídmérlegezők, az apaállatgondozók és a bábák sóvány megélhetésükkel bűnhődtek magyar nyelvükért és a román helyesírás nem-tudásáért. A posta különféle eljárásokkal kényszerített, hogy leveleinket se címezhessek magyarul. Az állami hivatalokban fegyelmi büntetésekkel fenyegető rendelkezések tiltották a tisztviselőknek egymásközt és a felekkel való érintkezésben a magyar nyelv használatát. A színmagyar Székelyudvarhely pénzügyigazgatójának rendelete szerint az adóhivatal a magyaroktól az adót csak román nyelven fogadhatta el. Nagyváradon a Rimanóczy-szálló fényhirdetéséből törölni kellett a magyaros hangzású „Rimanóczy” szót. 1927-ben a kolozsvári üzletvezetőség kötelezte összes vasúti alkalmazottait, hogy egymásközt és az utazóközönséggel kizárólag románul beszéljenek. Hát vasúti szerencsétlenség esetén szabad-e a magyar embernek anyanyelvén kiabálnia segítségért? — kérdezte ekkor egyik napilapunk. A mélypontot akkor értük el, mikor a harmincas évek végén évszázados magyar helyneveink kinyomtatása is a legszigorúbb intézkedésekbe ütközött. Ekkor már a bukaresti kormányt a kommunista szervezkedéseknél és a belpolitikai ziláltságnál is jobban érdekelte, hogy magyar napilapjainkban a megye-, helység- és utcanevek csak román nyelvű megnevezéssel éktelenkedjenek a román nemzeti önérzet megnyugvására. Az egyik háromszéki szolgabíró a „román eredetű, de elmagyarosodott” székelység visszarománosítása céljából az idős férfiakat és asszonyokat büntetés terhével esti tanfolyamok látogatására kötelezte s az Astra román közművelődési egyesület sorozatos tanfolyamokat rendezett „a román nemzeti közösségből kiszakított székelyek nyelvének visszarománosítására.”

A vázlatosan idevetett színfoltokból is tisztán látható, hogy az erdélyi magyarság szellemi élete a kisebbségi sorsban első helyen és főképen keserves küzdelem volt az anyanyelv védelmében. Nem maradtunk tétlenek. Szervezkedéseket hajtottunk végre, az anyaországit is megelőző halálos komolyságú nyelvművelést indítottunk, hogy nyelvünket csúf foltosodások ne érhék, az egész magyar társadalom lelkiismeretét felvertük nyelvünk szépségének oltalmazására, az erős veszedelmeknek kitett nyelvi öntudat s a vele összefüggő nemzetiség erősítgetésére s mindent megtettünk, hogy a hatalom és az erőszak ki ne csavarja kezünkől a kulcsot, amely

végre 1940 augusztus 30.-án börtönünk ajtaját csakugyan kinyitotta.

KULTÚRÁNK HORDOZÓJA, nyelvünk mellett nem kevésbé szívós harc tudja biztosítani szellemi életünk ősi fellegvárainak megmaradását. Kisebbségi szellemi életünk egyik alapjelensége, hogy a kismiszített, a közélet területeiről kiszorult magyarság behúzódtott évszázados egyházi intézményeinek bástyái közé s azok mögött élte tovább makacs szívóssággal művelődési életét. Ilyen vonatkozásban három irányban végzett erőfeszítéses építőmunkát: az általános hitélet mélyítésében, a tanító-nevelői munkában és a szellemi élet megszervezésében. A történetíróra vár annak lemérése, milyen hivatást töltött be a három történeti egyház a magyar műveltség ápolásában. De már ma tisztán látjuk, hogy az egyházi szervezetek nélkül az erdélyi magyarság frontján átgázolt volna az elenség. A világháború előtti iskolalétszámot véve alapul, az összes magyar tanintézetek 29.8%-a, a tanulók létszámának pedig 24.9%-a került át Romániához. Számszerűen kifejezve Erdély földjén a magyar impérium 6.250 tanintézetet, 13.774 tanerőt és 621.894 tanulót vesztett el. Az említett tanintézetek közül 5.005 elemi iskola volt s ezek közül 2.392, tehát az átvett elemi iskolák 45%-a már az ú. n. „türelmetlen“ magyar uralom alatt román tanítási nyelvre rendezkedett be. Az új helyzetre jellemző, hogy a fennmaradt 55%, vagyis 2.613 magyar tannyelvű elemi iskola úgyszólván egyik napról a másikra mindössze 764 magyar tannyelvű elemi iskolára csökkent. A hitvallásos magyar elemi iskolákból 58.8% volt református, 36.2% katolikus, 4.3% unitárius és 0.7% evangélikus. Ebből következik, hogy legjobban a csekély számú evangélikusok és unitáriusok nélkülöztek s leginkább a reformátusok voltak ellátva hitvallásos iskolákkal. A katolikusok elmaradásának egyik oka, hogy a háború előtti liberális kormányzat főképen a katolikus vidékeken erőszakolta a hitvallásos iskola államosítását, nem is gondolva arra, hogy ezzel a magyar művelődés erejét és ellenálló képességét gyengíti meg. A másik ok a magyar kultúra gyengülésére szellemesen kieszelt földreformban jelölhető meg, mely az iskolafenntartás anyagi alapjait legkegyetlenebbül a katolikusoknál ásta alá, amikor 277.645 kat. holdat vett el tőlük s csak 13.104 holdat hagyott meg számukra, míg a református egyházkerületek 25.222 hold veszteség után még mindig 36.925 holddal rendelkeztek.

A román uralom alatti iskolaviszonyok megítéléséhez tudnunk kell, hogy a 764 hitvallásos magyar iskola tanulóinak száma kerekken 76.000 volt, ugyanakkor azonban a magyar nemzetiségű tanulókorban lévő gyermekek száma 261.000-et tett ki. Ebből következik, hogy közel 200.000 tanköteles magyar gyermek román tannyelvű állami iskolába kényszerült s az összes erdélyi állami elemi iskoláknak csak 5.1%-ában folyt tessék-lássék magyar nyelvű oktatás. A színmagyar és színkatolikus Csík megyében 80 állami elemi iskola dolgozott s az ezekbe járó tanulóknak 79.7%-a a román statisztika szerint is magyar anyanyelvű volt; mégis egyetlen magyar anyanyelvű állami iskola vagy tagozat sem működött ezen a területen. Az iskolapolitika magasabb rendeltetést szolgált. Anghe-

lescu, a hazánkban hirhadt közoktatásügyi miniszter még 1923-ban adta ki a tanügyi hatóságoknak a bizalmas rendelkezést, hogy mindenkinek, aki román földön él, legalább nyelvében románná kell lennie. Így a tanügy és közigazgatás román hazafiasságát a magyar iskolákon tombolta ki. Sorra zárták be iskoláinkat, melyekért verejtékes áldozatokat hoztunk, tanerőink emberfölötti nélkülözéseket viseltek, papjaink törvényt, tömlőcöt jártak, vezetőink megaláztatások közt kilincseltek. Ezen felül tíz erdélyi vármegyét az ú. n. kultúrzónába osztottak be. Az idetartozó elemi iskolákban az ó-királyságból származó, — ősi székely földdel s különleges fizetési pótlékkal dotált, — magyarul egyáltalában nem tudó román anyanyelvű tanítók látták el a románul egy szót sem tudó magyar gyermekek tanítását. Megalázó és nyíltan hangoztatott állami cél volt, hogy Románia ötven év alatt tökéletes sikerrel kapcsolja ki iskolapolitikájával a kisebbségi kérdést az állam problémái közül. A teljesség kedvéért mindezen felül bele kellene tekintenünk abba a lélekrombolásba, erkölcsi züllesztésbe, szándékos értelmi nyomorításba is, amit ez a balkáni invázió maga után hagyott.

Az erdélyi magyarság a templomot és iskolát mindig egy fogalomnak tekintette. Olyan kemény ellenállást fejtett hát ki 764 elemi és 46 középiskolájának védelmében, hogy a nemzeti öntudat kiirtására törekvő idegen uralom csúfos kudarcot szenvedett. Számos, még csak futólagosan sem érinthető megragadó részlete van a nagyarányú mentőmunkának: az iskolaügy s a vele kapcsolatos népnevelés belső erőinek nekilendítése, tanítói és tanári tanfolyamok rendezése, saját célú pedagógiai irányítás kiadványok és folyóiratok útján, lélekmentés az egyházak hitbuzgalmi egyesületeiben, a magyar társadalom erőinek mozgósítása, amiket az erdélyi magyarság mind szervezettségével valósított meg. Így érthető, hogy az államhatalom már félesztendővel a bécsi döntés előtt fegyverletételi egyezkedésekbe kezdett.

A SZELLEM alkotó tevékenysége az a tér, ahol nem üres kézzel és nem megtépázva kerültünk haza. Jogos önérzettel mondhatjuk, olyan szellemiséget hozunk magunkkal, melyet nem ismert és emlegetett a Trianon előtti Magyarország: hozzuk az erdélyi magyar szellemi élet szívós küzdelmekkel kialakított kereteit s benne az erdélyi irodalom kiteljesedett értékeivel igazoljuk multunknak azt a nem egyszer megismétlődő tanulságát, hogy a nagy történelmi válságok tüzeiből mindig megedződve és gazdagodva kerül ki a magyar lélek. Amikor a börtön kapui bezárultak, időbe telt, míg eszméltre tértünk és erőt vettünk magunkon, hogy széjjelnezzünk. Mindenütt bomlást, elesettséget, lelki rokkantságot láttunk. Összevissza-beszéd, értelmetlen dadogás, bábeli zürzavar hangoskodott, különösen a sajtóban és azon a zsibvásáron, hol az irodalmi portékákat kínálgatták. Amikor magyar érzületünk némán húzódott vissza az új impérium megfélemlítése elől, ugyanakkor megalázva kellett viselnünk az Erdélybe sodródott felforgató elemek titkos összefogását a megszálló hatalommal a magyarság lelki elernyesztésére, erkölcsi züllesztésére. Hyen zilált viszonyok között kellett szellemi életet szervezni, irodalmi életet teremteni. Sajtó, tisztességes

irodalom, egészséges közszellem vágya tört fel a magyarság széles rétegeiből és megelevenedtek a lelkek mélyén szunnyadó szellemi hagyományok, melyek az erdélyi talajban mindig sokkal mélyebb gyökerűek voltak, mint akármelyik más magyar rétegben. A sajátos erdélyi tényezők már a múltban is hathatósan fokozták az egyetemes magyar közművelődés erejét, az új helyzetben pedig bőven buzgó forrását fakasztották az erdélyi magyar szellemi élet meglepően gyors és termékeny földuzzadásának.

A nemes hagyományok, tisztességes művelődési fogékonyság, sajátos szellemi önállóság támogatásával hidalta át Erdély a nagy összeroppanást és teremtetten meg az elszakítást követő idők szellemi életének alapjait. A politikai küzdelmek kilátástalanságától a szellemi térre húzódva találtuk meg az egyetlen helyet, ahol ernyesztő eredménytelenség nélkül s a jövőbe vetett hit emelkedettségével dolgozhattunk. Köztudomású, hogy sajátos színű erdélyi magyar irodalom bontakozott ki különleges szépségekkel teljes pompájában. Ez az irodalom művészi értékén felül az erdélyi magyar közszellem ébrentartásában is hivatást töltött be és sokszor nemzetmentő erkölcsi erőtaralékot nyújtott. Igazi értékeiben fejleszteni igyekezett a keresztény művelődés nemes magyar hagyományait, gyarapítani az értékeket, melyek az ezeréves egységből örökségül maradtak; öröködött, hogy idegen elemek meg ne ingassák világnézeti alapjait, meg ne másítsák magyarságát, ősi alapjellemét, erejét és nemességét; elszakítottan, országhatárok és békeszerződések ellenére is kereste az eszmei, gondolati és érzelmi kapcsolatokat a lelkek mélyén gyökerező magyar közművelődéssel, hogy függetlensége mellett is szerves része maradhasson a politikai határokkal szét nem darabolható magyar géniusznak.

Kevésbé ismeretes, hogy Erdély élénk szelleme számbelileg is jelentős mennyiséget termelt. E ténynek jelentőségével csak akkor lehetünk tisztában, ha ismerjük a magyar könyv erdélyi életének viszontagságos sorsát. Az elszakított Erdélyben és az egész Romániában nyomtatott magyar könyveket és időszakai sajtótermékeket kezdettől fogva az utolsó pillanatig számontartottuk, így egészen pontosan meg tudjuk mondani, hogy az 1919—1939 években Románia területén 6.152 magyar könyv és 5.627 időszakai sajtótermék, összesen 11.779 magyar kiadvány jelent meg. E tekintélyes mennyiség ellenére is az erdélyi magyarság művelődési elnyomatásában, melyhez foghatót a történelem folyamán egyetlen magyar nemzetnek sem szenvedett át, sóvárgó vágyakozással nélkülözte a magyarországi könyvet, főleg azt a minőségi hányadát, melyből a magyar szellem üdítő levegője áramlott volna feléje. Ezekhez nem juthatott hozzá s a művelődéstörténetnek külön fejezetet kell szentelnie a magyar könyv zaklatott erdélyi életének megörökítésére. A könyvvizsgálat, az állambiztonsági hivatal s a vámhatóság fondorlatos eljárásokkal olyan tökéletes szellemi vesztégzarat teremtetten, hogy mellettük eltörpülnek a bécsi udvari és a királyi helytartósági rendelkezések múlt századbéli kezdetleges módszerei. Nem tartozott a ritka esetek közé, különösen az utolsó tíz esztendőben, hogy ártatlan tartalmú magyar könyvek miatt a hadbíróság meghurcoltatásain és börtönbüntetésekén vergődtek át az emberek. A Magyar

Tudományos Akadémiának nemzetközi fórumok előtt egy évtizedig kellett érvelnie és erőszakoskodnia, míg a Matematikai és Természettudományi Értesítőnek diplomáciai útlevelet biztosíthatott Erdélybe.

Azt is feljegyezhetjük, hogy a sikerült csempészetek örömei közé tartozott, ha különféle mesterkedésekkel besurranhatott egy-egy Hóman—Szekfű vagy a Magyarság Néprajzának egy-két példánya. Az unikumnak kijáró szent gyönyörűséggel nézegették ott-hon az emberek. A könyvnyomtatás félezer esztendő fordulóján s annak emlékezetére, hogy az erdélyi fejedelmek három évszázaddal ezelőtt bibliát, kátét s más vallásos iratokat fordítottak román nyelvre az erdélyi románság nemzeti művelődésének érdekében, lenyűgöző adatokat lehetne felsorakoztatni arról a határtalan ellen-szenvről, mely a magyarországi magyar könyvet teljesen kiutasította Erdélyből. A Trianon előtti Magyarországon 5.961 népkönyvtár mutatható ki összesen 1,111.023 kötetnyi állománnyal. Ebből román megszállás alá jutott 26.9%, azaz 1.508 könyvtár 298.999 kötettel. Amikor 1929-ben számbavettük, hogy a román uralom féktelenkedése milyen pusztítást végzett, megdöbbentő képet kaptunk. Az 1.508 népkönyvtárból csak 179 volt meg s a 299.000 darabból mindössze 34.271 kötet könyv került el az ellenséges érzületű hatalom gyűlöletét. Az állam művelődés-politikája tervszerűen visszaütötte a magyar könyvtárügy legcsekélyebb támogatását is; ez ugyanis a román közvélemény álláspontjáról a hazaárulással lett volna egyértelmű. Igen jellemző erre az az egyetlen adat, hogy a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, amelynek fenntartásához és gyarapításához a kétféle magyarság keserves adófillérei is hozzájárultak, huszonkét esztendő alatt mindössze 18 magyar folyóiratot szerzett be, azt is hiányos évfolyamokkal, s összevissza 125 magyarországi művet vásárolt 264 kötetben s 2.740 P értékben.

A TUDOMÁNYOS MUNKA ilyen körülmények között rendkívüli akadályokba ütközött és szinte hősi erőfeszítésre volt szükség, hogy a magyarság a szellemi életnek ezen a területén is mutathasson fel eredményeket. A tudományos kultúra központja és tűzhelye a gróf Mikó Imrétől 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum-Egyesület volt, amely tudvalevőleg páratlanul gazdag tudományos gyűjteménytárat hozott létre, mégpedig 1. könyvtárt kéziratokkal és levéltárral, 2. érem- és régiségtárt képtárral, 3. etnografiai gyűjteményt, 4. ásvány-, állat- és növénytárt. Erre a tudományos anyagra támaszkodott az 1872-ben felállított kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem 1919 május 12.-ig s az Egyesület kétségbevonhatatlan tulajdonjogának hangsúlyozásával bitorolta minden ellenszolgáltatás nélkül a kolozsvári román egyetem is. Az Egyesület alapszabályai azonban a múzeális gyűjtő munkán kívül módot nyújtottak az akadémikus művelődésre, a magyar tudományosság ápolására és fejlesztésére is. Idők folyamán, még a múlt század utolsó évtizedeiben, négy szakosztálya fejlődött ki: 1. a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, 2. a természettudományi, 3. az orvostudományi, 4. a jog- és társadalomtudományi. Ezek a szakosztályok a folyóirataikkal, kiadványaikkal, felolvasó üléseikkel és vándor-

gyűléseikkel igen sokat tettek Erdélyben a megszállás két évtizede alatt is a tudományos élet fenntartása és a közműveltség emelése érdekében. Az elmúlt háromnegyedszázad alatt az önálló műveken és különlenyomatokon kívül, amelyek meghaladják a 600-at, csak az Egyesület kiadásában megjelent folyóiratok 180 kötetre rugnak s 52.000 lapon és 500 táblamellékleten több ezer önálló dolgozatot és közleményt tartalmaznak a tudomány valamennyi ágából. Tekintetbe kell venni továbbá, hogy a négy szakosztály tevékenysége háromnegyed század alatt 2509 tudományos és 776 népszerűsítő, összesen 3285 előadásról tud számot adni. Nem túlzás, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület nyolcvétizedes multjában a tudományművelés és a közművelődés javára dúsan gyümölcsöző, mély nyomokat hagyó, a magyar tudományosság és a kolozsvári egyetem történetében is méltánylásra érdemes, fáradhatatlan munkát végzett.

A mult kötelezett s megérezte, hogy szellemi életünk mélységének értékmérője a tudományosság. Lelkesített, erőnket megfeszítő alkotó munkára sarkalt annak tudata, hogy a magyar tudományos élet folytonosságának fenntartói, képviselői, folytatói és átmentői vagyunk a következő nemzedékek számára, amelyeknek irányelveket, szempontokat és utakat kellett mutatnunk a hittel áthatott és lélekkel tartalmasított szellemi munka továbbvitelében. A szegényes viszonyainktól s terhes életkörülményeinktől korlátozott lehetőségek szűk határai között főképen Erdély multjának és jelenének kérdéseit tartottuk felszínen, hogy a kisebbségi küzdelmeket a kitartás erőforrásaival táplálhassuk. A nagy fordulat, mely kényelmes nyugalmi állapotunkból kilendített, annak szöges vizsgálataira ösztönzött, mennyit is érünk mi magyarok, ha az építő kultúrával mérjük meg súlyunkat. A megalázott, elcsüggedt lelkeknek szükségük volt felemelő, megnyugtató és kiegyenesítő mozzanatokra, szükségük volt öntudatra és önérzetre, hogy a megpróbáltatások szellemi, erkölcsi és gazdasági ostorcsapásai alatt össze ne roskadjanak. Ezt nyújthatta nekik tudományosságuk a magyar lélek és mult feltárással. Az a tudományos munkásság, amely 17 kötet folyóiratban, számos önálló kiadványban s többszáz elhangzott előadásban igyekezett Erdélyben az emelkedettebb közszellemet ébrentartani s a tudomány halk szavával a magyar művelődésbe vetett bizalmat erősíteni, nem nyugodt munka volt, hanem a hősi korszakokba illő rendkívüli küzdelem az anyagi nehézségekkel, a tudományos intézetek és eszközök nincstelenségével, a szellemi elszigeteltség tehetetlenségével, nem utolsósorban a szüntelen sajtóellenőrzéssel s a tudományos munka szabadságát gúzsba kötő ellenséges érzületű politikai magatartással. E küzdelmekben kiereszkolt eredményeink, bármilyen szerények is, életünk legszebb emlékei maradnak mindig.

AZ ERDÉLYI magyar kulturális élet kialakult szerkezetét és kétévtizedes terjedelmét e helyütt csak sejtetni tudjuk. Küzdelmeink méreteit jellemezheti, hogy nehéz légköri viszonyok közt tengődtünk, körülöttünk a kultúrát zavaros forrásokból táplálták és kínálgatták. Főkép az ifjúság és a nép között sötét és önző szándékok bujkáltak, vagy csatangoltak nyíltan, hogy lelkét s rajta

keresztül életét megrontsák. Éreznünk kellett Isten előtt a felelősséget a lelkekért s nemzetünk előtt a kötelességet a magyarság fennmaradásaért. Ezért az erdélyi szellemiség a tudományt, irodalmat s általában a kultúrát széles terjedelemben fogta fel. Tekintetünk az egészet látta s az összefüggések rendszerében tevékenykedtünk. Tisztában voltunk azzal, hogy az ifjúság és a nép céltudatos gondozása nélkül tömegek hullhatnak le a magyarság testéről. Csendőben, rejtetten s a körülmények szabta okossággal szemináriumokat szerveztünk idegen légkörbe került ifjúságunk magyar műveltségének kiegészítésére s lelki integritásának megővésére, könyvtárakat állítottunk működésbe a magyar művelődés tilalmazott értékeinek közvetítésére s a magyar tudományosság eredményeinek hozzáférhetővé tételére, s különösen gondos figyelmet fordítottunk arra, hogy a mögöttünk felnyomuló nemzedék magyar öntudata és művelődési eszménye csorbát ne szenvedjen. Másrészt az erdélyi szellemiség legértékesebb szolgálatai, legszebb élményei fűződnek ahhoz a munkához, mely a népnevelés és a népkultúra érdekeit az irodalom és a sajtó eszközeivel a legrangosabb feladatok magaslatára emelte: megtanultunk népünkért élni, cselekedni és szenvedni.

Küzdelmünk, mely az erdélyi magyar szellemi élet kereteit megszervezte s tartalmát kialakította, nem lehet a múlté anélkül, hogy tanulságait le ne vonnók. Erőfeszítéseink mögött éreztük az anyaország együttérző közvéleményét s ezt a kitüntető figyelmet az erdélyi irodalom néhány esetben pompás értékekkel, nem mindennapi szépségekkel tudta viszonzni. Mégis nem az alkotások méreteiből, anyagilag meghatározható értékéből vagy szellemileg felbecsülhető nagyságából kell megítélni a magyar kultúrát különváltóságában is fenntartó erdélyiséget, hanem lelkületéből, mely viharokban és földrengések közt is biztosítani tudta a magyar műveltség megrongált, dűledező épületének megmaradását. Ez a kemény munka nem engedett időt szólamokra. Szüntelenül gyötrődni, töprengeni és lankadatlanul dolgozni kellett, hogy életünk eresztékei meg ne lazuljanak, s el ne lepjen az idegen ár, mely állandó gátszakadással fenyegetett. Veszedelmek közt éltünk, fegyveres készenlétben folytonosan résen kellett állnunk. Életünk tükréből látni, hogy erkölcsi erők nélkül: kishitűséggel, csüggedettséggel, lemondással, mindenbe való beletörődéssel, közömbösséggel és lelki puhasággal célokra törni, az életet lendületbe hozni, a lélek mélységeit fölkaparni és a művelődést előre vinni nem lehet. Töretlen tetterő, eszményi lelkesültség őrizte meg a magyar kultúra szépséges értékeit és fejlesztette ki a különleges erdélyi magyar szellemiség művelődési tükröződéseit.

Tudtuk, hogy csak sopánkodással, ernyedtségünket takargató örökös sirámokkal ravatalra kerülünk s nem állottunk a jajveszékélők közé, akik száanalomra számító könnyeket pergettek. A romokon, a sivár pusztaságon is építeni törekedtünk. Ez sok szenvedéssel járt, húsz éves útunk sziklatörő verejtékes kálváriajárás volt. Ez nem dicsekvés, nem is panasz: kellett a gyötrelem s kellett a magunkba mélyedés, hogy magyarságunk megtisztulva s lelkületünk megnemesedve újra szülessék.

Szeretnők, ha a magyar életet is fölfrissítené az erdélyi lelkü-

let, hogy úgy dolgozzék, mintha szüntelenül a leselkedő veszedelem ellen kellene védekeznie és szeretnők, ha áthatná az a törekvés, hogy az eszményekért vívott nemes küzdelmek szépségeivel tökéletesítse és biztosítsa a magyarság jövőjét.

GYÖRGY LAJOS

Délvidéki városaink

A DÉLVIDÉK városai a fejlődésnek és a tájhoz való formálódásnak természetes folyamatában alakultak ki. A délvidéki város már külsejében megmutatja népének arculatát. Az utcák, terek, utak elhelyezése a természetes alakulás képét tükrözi. A tervszerű városépítés, a vonalzóval megjelölt utca ismeretlen a Délvidéken, amelynek városait a messziről jött ember nagy falunak nézi. Pedig ezek a nagy faluszerű városok a délvidéki táj természetes következményei. Az egyetlen kivétel Ujvidék, amelynek arculatán elmúlt századok életének viszatükröződése látszik és amely tulajdonképpen már olyanféle város, mint a Dunántúl hagyományokban gazdag kereskedő városai. Ez érthető is. Ujvidék a török hódoltság után fontos katonai és átkelő hely volt; a Balkán felé irányuló kereskedelemnek gócpontja. Az ujvidéki belváros kanyargós szűk utcáin még érzik a hely hajdani katonás szorossága, az egész ujvidéki városképen pedig meglátszik, hogy hosszú, természetes folyamatban kereskedő várossá fejlődött.

Ujvidék azonban kívül. Az igazi délvidéki települések: Szabadka, Zombor, Zenta, Magyarkanizsa, tipikusan alföldi városok. Az alföldi típusú városok a nép foglalkozása és a forgalom különbözősége szerint másként alakultak ki. A legjellegzetesebben alföldi város Szabadka, amely szélesen terül el egy megyényi határ centrumaként, amelyben rendkívül széles utak vezetnek a tanyai központok felől a város szíve irányába és amelyben még a házak építése is a paraszti élet szerint igazodik. A szabadkai házak igen nagy része még ma is városba helyezett mezőgazdasági üzem, óriási udvarral, nagy istállóval, hatalmas magtárral. Városias formája tulajdonképpen csupán a vasúti pályaudvartól a városházáig vezető résznek, a városháza környékének és az ehhez a részhez kapcsolódó öt-hat utcának van. A gyáripár egészen természetesen a külső városrészekben talált elhelyezkedést. E gazdasági terület jelentősége mégsem akkora Szabadkán, ahol pedig komoly nagyipari vállalkozások is vannak, mint Ujvidéken, amelynek kedvező természeti helyzete lehetővé tette a gyáripár nagyarányú kifejlődését.

Ujvidékről és Szabadkáról azért szólunk külön, mert ezeknek életében jelentkezett az elmúlt huszonhárom esztendő alatt a legtöbb változás. Az átalakulás különösen abban nyilvánult meg, hogy mezőgazdasági jellegű és meglehetősen elmaradt ország kötelékébe kerülván, ezekben a városokban az üzleti vállalkozás és a tőkének elhelyezkedési vágya a nagyipari tevékenység felé fordult. A ma-

gasabbfokú kultúra és a csiszoltabb üzleti érzék nagyipari vállalatokat teremtett Ujvidéken és Szabadkán is, természetesen a magyar lehetőségekhez mérten kisebb arányokban.

Az ipari alapítások mindezek mellett még Magyarakanizsán jelentettek változást. Zentán az elmúlt huszonhárom esztendő e vonatkozásban sokkal kisebb jelentőségű volt, talán mert a zentai magyarság konzervatívizmusa útját állotta minden olyan próbálkozásnak, amely idegen elemek bevonását tette szükségessé.

A Délvidék városainak életében az elmúlt huszonhárom esztendő nem hagyott hátra mélyebb nyomokat. A szlávositási törekvések a Délvidék teljesen tisztá magyar városaiban, Zentán és Magyarakanizsán semmiféle eredményt nem tudtak elérni. A szerb elemekben a városokban a megszállás esztendei alatt is annyira elenyésző kisebbségben volt, hogy természetszerűleg semmiféle befolyást nem tudott gyakorolni a város életének alakulásában és amennyi szerb befolyás mutatkozott, az csupán a több-kevesebb erélylyel alkalmazott hatósági nyomásnak eredménye volt. A szlávosítás hatásaiban teljesen külsőleges. E városok vezetői kinevezett szerbek voltak, akik azonban mindig kénytelenek voltak számolni a magyarság túlnyomó szellemi és anyagi erejével. E városoknak életében a szerb uralom főként abban érezte hatását, hogy állandóan jelentkezett itt bizonyos nyomás, kényszerítés és ennek következményeképpen állandó volt a nyomottság, kedvetlenség, ellanyhulás. A városi nép természetes vállalkozó kedve csökkent. A város külső élete elszürkült. Az emberek lassan begubóztak, befelé éltek és, mert ez az életforma ellenkezik a városi településformák természetével, kényszerű visszafejlődés következett be. Ez a visszafejlődés leginkább abban mutatkozott meg, hogy a városi értelmiség száma csökkent és az az álmodás, szinte nemtörődöm közömbösség állandóan növekedett.

Külön kell szólnunk Zomborról, amelyet a megszállás idején a délvidéki magyar ujságok Csipkerózsika alvó városának neveztek el. Zombor, amely a megyeszékhelynek hangos életére emlékezett, amelynek gyönyörű kertes terei, utcái különös bájt árasztanak, amelyben százesztendős kosaras ablakú nemesi kúriák hirdetnek nagy multat, szinte átaludta a megszállás egész idejét. A szerb uralom, amely Ujvidéket igyekezett a Délvidék központjává fejleszteni, Zombort mesterségesen elsorvasztotta és azzal, hogy minden központi intézményt elhelyezett e helyről, a városi életnek és forgalomnak alapjait rendítette meg. A zombori magyarságnak külön dicsősége az, hogy ezekben a nagyon nehéz időkben, amelyekben a magyarság gazdasági megmaradásának biztosítása néha már emberfölötti erőfeszítéseket követelt, tudott programszerű magyar kultúrmunkát végezni.

Zomborban jelentős szláv elem lakott és a zombori szlávok igyekezett is a város életében döntő hatalomra szerttenni. A város külső jellegében azonban a balkánivá hanyatlásnak igen kevés jele látszott. Maga a zombori szerbség sem hajlott a balkáni stílus felé és habár ellentmondásnak látszik, tény mégis, hogy Zomborban mindig a magyar úri életformák voltak az uralkodók. Az idegenből hozatott szerb hivatalnokok vagy kitértek, szinte elvesztek vagy

megpróbálták itt is, mint a falvakban, a magyar életformákhoz való igazodást.

A balkánizálódás leginkább a két nagyvárosban, Szabadkán és Ujvidéken látszott meg. A rengeteg messziről jött hivatalnok, a sok Szerbiából felvándorolt kereskedő, vállalkozó, aki ebben a két városban élt, az alföldi város magyar életformái közt nem érezte jól magát. A két nagyváros arca lassan megváltozott. Szabadka mintha földrajzi fokokkal csúszott volna lejjebb; helyi különlegességgé vált a csebacscsica, a razsnyicsa, ez a tipikusan szerb húsétel és gombamódra szaporodtak el a török cukrászdák. A város jellegének meghatározásában a szórakozóhelyeknek mindig fokozott jelentőségük van és a kifejezetten szerb típusú szórakozóhelyek szerb külső mázzal vonták be az alföldi város arculatát. Naphosszat üldögéltek az emberek a török cukrászdákban, a szerb kiskocsmákban és szerb szokás szerint ezek a szórakozóhelyek kidagadtak az utcákra is. A főutca majdnem végig kis asztalokkal volt nyaranként telerakva és ebben bizonyos célzatosságot kellett felismernünk. Szabadka volt a hajdani Jugoszláviának legészakibb határvárosa. A nyugatról, Európa felől érkező ember itt találkozott először a jugoszláv színnel és ha üzleti dolga volt Szabadkán, első benyomása szükségszerűen az volt, hogy tiszta szerb városban jár. Ezt nemcsak a szerb cégtáblák, a cirill betűs feliratok bizonyították előtte, hanem az utcáknak képe is, amelyeken az idegen leginkább megfordult s a járókelők beszéde, amely fülét megütötte. Szabadkára drága pénzért hoztattak Montenegróból, Délszerbiából diákokat. Az egyetemi hallgatókat államköltségen tartották el és ezek többet korzóztak, mint tanultak; így az utcák hangosak voltak a szerb beszédűtől. A magyarság nem vonult vissza; amint a gazdasági pozíciókat védelmezte, öntudatlanul igyekezett a város magyar életét is védelmezni. Azt azonban már nem tudta megakadályozni, hogy az idegent ne lehessen megtevesztetni. A szabadkai magyarság kemény, szívós, csendes harcot vívott, hogy megmentse a magyarságnak, amit meg lehetett menteni. Így Szabadkán különös, befeléélésen alapuló, de kifelé is erőteljesen jelentkező magyar összefogás alakult ki, amely szinte harcias szellemet adott a hely magyarságának. A magyar fiatalság az utca szerb lármáját azzal ellensúlyozta, hogy tüntetően, hangosan magyarul beszélt és jellemző a magasabb kultúra vonzására, hogy a magyar nyelv a bevándoroltak között állandóan terjedt. A szerb diákok egyrésze igen hamar megtanult magyarul, — a szerbeknek általában jó a nyelvtelhetségük és a magyar nyelvet könnyen sajátítják el. Így a szlávosítás tulajdonképpen visszafelé sült el, mert az ide helyezett szerb tisztviselő családok gyermekei rövid idő alatt megtanultak magyarul. Itt látszott meg a magyar többség és a magyar kultúra vonzóereje. Mindebben nem lebecsülendő részük volt a magyar filmeknek is, amelyek az utóbbi esztendőkből Szabadkán állandóan műsoron voltak és amelyeket a szerb közönség szívesebben nézett végig, mint más európai filmeket. Mindez azonban nem változtatott a lényegen, az idegen célzatos megtevesztésén. Az a pár szerb vendéglő a szabadkai főutcán, amelynek kirakataiban szerb szokás szerint üröcombok, vese dara-

bok és inycsiklandozó szerb különlegességek csalogatták az utcai közönséget, tökéletes szerb jelleget adott a városnak.

A szerb jelleg még jobban kiütközött Ujvidéken s ez egészen természetes is: hiszen Ujvidéken tizezernél több hivatalnok élt, valamennyi szerb és a várost valósággal elárasztották a szerb kereskedők, ügynökök, mindenféle balkáni pénztkereső kalandorok csapatai is. Ujvidéken is, Szabadkán is tilos volt a rikkancsoknak a magyar ujságok címét kiáltani. A rikkancs kezében a magyar ujsággal kiabálta: „Novina“. Ez jellemzi legjobban a helyzetet, amely huszonhárom esztendeig uralkodott a Délvidéken.

Ez az uralom elmúlt, mint a rossz álom. Mennyire gyökértelen volt a szerb uralom a magyar Délvidéken, leginkább az bizonyítja, hogy már semmi nyoma, semmi emléke a délvidéki városok életében. A cirill betűs felírások, amelyeket a szerbeknél kívül senki nem értett meg, — hiszen a bunyevácoknak valósággal borzalom volt mindig a cirill betű, — eltűntek. És eltűnt az utcákról a szerb beszéd. Beszélnek még szerbül, mert a szentistváni gondolat Magyarország nem ismeri a kényszert és kényszerítést és aki másként nem tud, nyugodtan beszélhet anyanyelvén. Hangos balkáni lármájuk azonban elcsendesedett. Mintegy varázsűtésre eltűntek a török cukrászdák, szerb vendéglők, a kirakatokban csalogató színes édességek, pompázatos húsdarabok, a balkáni utcának, a keletnek ezek a jellegzetességei. Senki nem tiltotta meg, hogy nyers hús csábítson vendéglők kirakataiban, de egy vendéglősnek sem jut eszébe ezekkel vonzani a közönséget. A közönség, amely felelt e csábokra, visszatért messzi hazájába, a Balkánra. Az élet a délvidéki városokban egyszerre megváltozott, helyesebben visszatért régi magyar formái közé. Ez a visszatérés természetesen, zökkenők nélkül történt, mint ahogy a huszadik századi ember, aki az álarcos bála páncélos lovagnak öltözik, boldogan és megkönnyebbült sóhajjal veszi föl megszokott ruháját a páncélos megpróbáltatás után. Az elmúlt huszonhárom esztendő természetesen nem álarcos bál volt, általában nem volt mulatság; megpróbáltatás volt, amely után a Délvidék városainak magyar népe boldogan tér vissza a magyar életformákhoz. Ma már természetes, de mégis mindennap külön öröm, hogy az utcák a magyar ujságok címeitől hangosak, hogy a kirakatokban magyar könyvek sorakoznak, hogy a magyar ruha nem nehezen kivekedett, kockázatos próbálkozás, csendes tüntetés, hanem természetes valami. Az üzletek külső élete egyik óráról a másikra magyarrá lett és van valami megható abban a naiv örömben, hogy sok kereskedő nemzeti színekkel festette meg cégtábláját. Az üzletek belső életében a változás még sokkal nagyobb. A magyar elem a Délvidéken olyan sokáig el volt zárva a gazdasági élet számos lehetőségétől, hogy amint megszerezte szabadságát, az üzleti vállalkozás felé fordult érdeklődése. Már az első hónapokban egymásután alakultak az új magyar cégek és a délvidéki ember boldog örömmel járta az utcákat, gyönyörködött az új üzletekben, amelyek egyszerre kiragadták városait a balkáni elmaradottságból. Olyan kirakatok, üzleti homlokzatok pompáznak most a Délvidék magyar városaiban, amilyeneket eddig a délvidéki ember csak Budapesten látott.

Belgrád huszonhárom esztendő alatt sem tudta semmiféle erővel a maga arculatát rákényszeríteni a Délvidék magyar városaira. A felszabadulás után alig fél esztendő alatt a Délvidék magyar városai önként visszanyerték külsejükben is régi magyar jellegüket.

CSUKA JÁNOS

Felelősségérzés

NEMELYIK EMBERNEK kedvelt szavajárása: „az én felelősségemre.” Ha valamire rá akar venni bennünket, végső ütőkártyának ezt a mondatot vágja ki. Biztat bennünket valami kirándulásra, de mi aggódunk, hogy alighanem eső lesz. Nem lesz eső, mondja ő határozottan, induljunk csak útnak — az ő felelősségére. Máskor megnyugtat bennünket, hogy bátran ehetünk abból a nehéz ételből — megint csak az ő felelősségére.

Az ilyenek bizonyára csodálkozva tekintenének reánk, ha egyszer megkérdeznénk: hogyan értik a felelősségnek eme vállalását? Mi lesz akkor, ha mégis bőrig ázunk vagy pedig elrontjuk a gyomrunkat? Hogyan állanak helyt ezekben az esetekben? Még jobban csodálkoznánk, ha éjjel felvernénk őket álmukból avval, hogy mégis megártott az az étel, elő tehát a felelősséggel!

Sokan ennél fontosabb dolgokban is minduntalan hangoztatják a felelősséget. De csak hangoztatják. Nem hajlandók meghallgatni és megfontolni az ellenvéleményt. Ha valamit mindenáron keresztül akarnak vinni, hiába hozzák fel nekik a nehézségeket, a fenyegető káros következményeket. Ellentmondást nem tűró hangon vágják oda: vállalom a felelősséget!

Ez a kifejezés azonban náluk semmitsem jelent, mindössze annyit: ezt pedig mindenképen akarom, ebből nem engedek. Olyan elkopott és tartalmatlan szólásmód, mint mikor találkozáskor azt mondjuk: örvendek a szerencsének. Nem kell szószerint venni.

Pedig mindig baj, ha az ilyen mély erkölcsi tartalmú szavak elvesztik jelentőségüket. Ez ugyanis azt mutatja, hogy a lélekből is hiányzik valami, amire pedig szükség volna. Azt tapasztaljuk, hogy mostanában sokan túlságosan gyakran emlegetik a felelősséget és annál kevésbé érzik át.

Mert valóban nem érzik át. Még kevésbé hajlandók tetteiknek kellemetlen következményeit viselni. Felidézük a bajt, de utána nem tartják a hátukat. A bibliai Sámson, midőn megsokalta a filiszteusok gúnyolódásait, kidöntötte az épületet tartó oszlopokat, az összeroskadó épület magát Sámson is romjai alá temette. A mostani Sámsonok kidöntik az épületet tartó oszlopot, másokra rászakad a ház, de ők idejében iparkodnak ép bőrrel elmenekülni.

A felelősség alól való kibúvás, annak másra való áthárítása már az első emberpárnál kezdődött. Ádám Évát, Éva a kígyót okolja. Azóta folytonos láncolatot alkot másoknak okolása, ha valami nem jól végződik.

Milyen ritka eset, midőn valaki beismeri: valóban, ennek a bajnak én voltam az előidézője. Vállalom érte a felelősséget, viselem a súlyos következményeket. Ellenben annál gyakoribb, hogy a tett elkövetője mindenkit vádol, csak magát nem.

A felelősség áthárítása valósággal külön irodalmi műfajt hozott létre. A valaha nagy szerepet játszott egyének letűnésük után emlékirataikban rendesen kimutatják, hogy a világon minden és mindenki okolható az esetleges balsikerekért, csak egyedül ők nem.

A mindennapi élet apró-cseprő dolgaiban éppen úgy dűl a felelőtlenség, mint a nagyobb jelentőségű ügyek intézésében. Vannak gonoszlelkű felelőtlenek, ezek lelkiismeretüknek legkisebb rezdülése nélkül felgyújtanak egy falut, hogy a tűznél megsűthessék az ő kis pecsenyéjüket.

De vannak alapjában véve jóakarató egyének is, akik szintén elég sok bajt okoznak avval, hogy nem érzik át a felelősséget tetteikért. Látszólag nem is tesznek semmi rosszat, sőt majdnem úgy tűnik fel, mintha jót cselekednének. Készséggel elvállalják valamely ügy elintézését, azután nem tesznek semmit, a következő percben már el is feledkeznek róla. Ha nem vállalkoztak volna rá, mással intéztették volna el. De mire kiderül, hogy nem tettek semmit, már késő, a mulasztást nem lehet helyrehozni. Az ígérető ezalatt nyugodtan sétál tovább és teszi újabb, soha meg nem valószínűsítható ígéreteit.

Napjainkban pedig elég divatos: ígéretetni és nem tenni semmit. „Majd én elintézem, bízd csak rám.” Az is eléggé elterjedt, hogy olyannal biztatják a másikat, aminek megvalósíthatatlan voltát nagyon jól tudják. A helyett, hogy őszintén megmondanák: bizony erre semmi remény sincs! Ál-jószívűségből sajnálják megfosztani ábrándjaitól, kényelemszeretetből inkább ígéretnek, mintsem valami megfogható megoldást keresnének.

A mondás szerint a szó elszáll, az írás megmarad. Pedig a szó sem tűnik el nyomtalanul, súlyos következményei lehetnek. A felelőtlenség különösen az ilyen meggondolatlanul elröppentett szavakban dűl leginkább. Egy kicsinylő megjegyzés hosszú időre elkedvetleníthet valakit, elveheti önbizalmát és lendületét. Egy félig kimondott gyanúsítás valakinek jóhírnevét és evvel pályafutását teheti tönkre. Aki kimondotta, a következő pillanatban már el is felejt, de akik hallották, azoknak lelkében sokáig megmarad. Később ők sem emlékeznek ugyan vissza, kitől hallották vagy igazában mit is hallottak, de talán soha többé nem tudnak jó szemmel nézni a meggyanúsítottira, nem bíznak többé benne.

Az ilyen elejtett szavaknak következményei legtöbbször nem könnyen követhetők nyomon, nem mérhetők le. Innen érthető, hogy még olyanok is, akik a kézzel fogható és szemmel látható anyagi dolgokban, például a pénzügyekben kínosan lelkiismeretesek, nem szoktak ilyenek lenni megjegyzéseikben, másokkal való bánásmódjukban. Nem tudnának valakit tetteleg bántalmazni, de mások lelkén könnyen ejtenek sebet. Ezeket ugyan nem lehet látni, de azért szintén sajognak és vérzenek. Ha szemlélhetővé lehetne tenni a lelki sebeket, ha a súlyos lelki sértésért is olyan könnyen felelős-

ségre lehetne vonni az embereket, talán sokkal elővigyázatosabbak lennének.

A felelőtlenségnek igazi termőtalaja a napjainkban különösen nagyban űzött protekció. Sokan olyan nagyban gyártják a másokat ajánló leveleket, mint infláció idején a fedezet nélküli bankjegyeket. Olyanokat ajánlanak különböző állásokra, akiket egyáltalában nem is ismernek. Nem igen gondolnak arra, hogy az ajánlással súlyos felelősséget vesznek magukra. Ha egy érdemetlent, vagy kevésbé érdemeset ilyen módon bejuttatnak egy állásba, egy érdemesebbet fosztottam meg tőle. Olyat, aki a köznek sokat használhatott volna vagy esetleg egy népes és derék családot tartana el.

De üdvös volna az ilyen nyakra-főre ajánlók előtt szemléltetővé tenni, kiknek ártottak és mennyit. Ráeszméltetni őket, hogy ha például egy nem kellőleg képzett egyént bejuttatnak valamely állásba, tulajdonképpen ők a felelősek mindazokért a bajokért, amelyeket az illető ott előidéz. Hasonlóképpen, ha olyat támogatnak, akinek a jelleme nem megfelelő.

Ugyancsak a felelőtlenségnek melegágya a korunkban virágzó propaganda. Ma mindennek propaganda kell: a világboldogító eszméktől lefelé egészen a vitaminos cipőkenőcsig. Az emberek megszokták, hogy a propagandának nem kell szorosan az igazsághoz ragaszkodnia, egy kissé túlozhat, színezhetsz, hiszen ez már a természetéhez tartozik. Lassankint odafejlődött a dolog, hogy a valóságtól legtávolabb eső állításokat nyugodtan kürtölik világgá, mondván: kérem, ez propaganda. Pedig mindenki felelős azért, ha nem igazat mond és ezt mások elhiszik. Felelős mindazért, ami ebből következik. Bűnrészes abban, amit mások az ő propagandájának hatása alatt elkövetnek.

Mi akar lenni mindenki? — veti fel a kérdést Faguet, a szellemes francia író. Mindjárt meg is adja rá a feleletet: felelőtlen. Valóban, mintha egy rohamosan terjedő szekta volna a felelőtlenségé. Mindig voltak ilyenek, de napjainkban túlságosan nagy a számuk és nagyon kedvező a helyzetük arra, hogy gátlás nélkül cselekedhessenek.

Érdemes lesz kissé vizsgálni a felelőtlen egyén lélektanát, azokat a mozzanatokat, amelyek ezt a közveszélyes tulajdonságot kifejlesztik.

A FELELŐSSÉGÉRZÉS hiányának egyik előidézője a szellemi korlátoltság. Sokan azért cselekesznek felelőtlenül, mert nem tudják előre látni tetteiknek következményeit, nem értik meg az összefüggést az okok és az okozatok között. A korlátolt ember felelőtlenül cselekszik, mert nem lát az orránál tovább, nem éri fel észszel, mi lehet tettének következménye.

Az együgyűség nagyobb foka, midőn valaki nemcsak hogy nem tudja előre meglátni a következményeket, hanem nem is okul tévedéseiből. Bármennyiszer csalogódik is, azért újra meg újra csalhatatlannak hiszi magát. Belebukik vállalkozásaiba, de azért ismét merész terveket sző, megint csak nem hallgat mások figyelmeztetéseire.

Sőt másoktól is elvárja, hogy állandó tévedései ellenére higjenek az ő tévedhetetlenségében. Ismerek olyanokat, akik a bekövetkezendő világeseményeket minduntalan hajszálnyi pontossággal — a dátum megjelölésével — előre megmondják. Az események azután minden egyes alkalommal — ugyancsak ilyen hajszálnyi pontossággal — rájukcáfolnak. A mondabeli Kasszandra jóslatai mindig beváltak, de soha senki nem hitt nekik. Ezek a megfordított Kasszandrák még véletlenül sem találják el az igazat, de azért szörnyen csodálkoznak és méltatlankodnak, ha valaki kételkedik bennük. Ugyancsak megütköznek, ha az ember utólag számonkéri tőlük be nem vált jövőndöleéseiket.

Gyakran tapasztalhatjuk, hogy a felelőtlenség együtt jár az értelem alacsony fokával. A tudatlan és a gyenge ítélőképességű emberek könnyen vállalkoznak olyanra, amit nem tudnak megvalósítani. A gyermek és az éretlen ifjú előtt is úgy tűnik fel sok nehéz feladat, mintha játszva meg tudná oldani. Az ilyeneknek sejtelmük sincs arról, milyen nehézségekkel jár az, amire meg gondolatlanul vállalkozni mernének. A megfontolt egyének ellenvetései akadékoskodásnak tűnnek fel előttük. Azonnal, tüstént át akarnának mindent alakítani. Persze csak felforgatni tudnák a meglevőt, ártatlan csodálkozással néznék a romokat, mint a gyermek a szétzedett, elrontott játékszert.

Mi szokott ilyenkor ezeknek a felelőtleneknek a mentsége lenni? „Nem akartam, nem gondoltam volna, hogy ez lesz a következő.” Persze ez nem mentség, mert az embernek csak arra szabad vállalkoznia, amit valóban meg tud tenni, csak addig szabad hatáskörét kiterjesztenie, ameddig lelki szemeivel valóban ellát. De éppen ennek átértéséhez kell fejlett értelem. Akiben ez nincs meg, az szellemileg kiskorú, annak éppen úgy nem szabad a kezébe adni a neki meg nem felelő hatáskört, mint ahogyan a kisgyermeknek nem adunk a kezébe veszedelmes vágóeszközt. Tehát ezeknek balsikereiért azok is felelősek, akik lehetővé tették nekik a káros működést.

A felelősségérzés hiányának másik oka az erkölcsi alacsonyabbrendűség, a lelkiismeretlenség. A lelkiismeretlen, rosszakaratú ember látja cselekedetének káros következményét, de ha másokra káros, neki ellenben hasznos, ez nem tartja vissza.

Az emberek nagy részében megvan a hajlam a felelőtlenségre. A felületesség, a könnyelműség eléggé elterjedt tulajdonságok. A felelősség viselése mindig áldozatot kíván. Le kell mondanunk saját érdekeinkről, fel kell áldoznunk kényelmünket, nyugalmunkat. Ehhez természetesen erkölcsi emelkedettség, nemes jellem szükséges.

A felelősségérzés magasabb fokát, a felelősség hősies viselését ezért rendesen a szellem és erkölcs tekintetében kimagasló egyének között találjuk. Ilyen volt például Széchenyi István. Ahhoz, hogy nagy gondolatainak megvalósításához fogjon, le kellett mondania kedvteléseiről, sőt valósággal át kellett alakítania saját egyéniségét. A heves vérmérsékletű, szenvedélyes ember nem engedte át a vezetést érzelmeinek, hidegen számítóvá, fontolgatóvá kellett lennie, hogy nemzetét a helyes irányba vezethesse. Kényelmesebb lett volna a közélettől visszavonulnia, de ő küldetést érzett, nagy

feladatot, amelynek fel kellett áldoznia mindent. Felébresztette nemzetét, megindította a fejlődési folyamatot, de átérezte, hogy mindazért, ami történik, ő felelős. Midőn lelki egyensúlya megrendült, a felelősség tudatának beteges alakja jelentkezett nála: szörnyű önvád gyötörte nemzetének sorsa miatt.

A felelősség érzésének hiányát korunkban nagyon sokaknál megtaláljuk. Ha ennek okát kutatjuk, ezt nagy részben a helytelen nevelésben és a hibás társadalmi berendezkedésben találjuk meg.

A felelősségérzés függ ugyan az egyénnek veleszületett sajátosságaitól, lelki alkatától, de szükséges a neveléssel való fejlesztése is. A nevelő eljárás azonban gyakran inkább a felelőtleniséget fejleszt ki a gyermekben.

A kisgyermeket hozzászoktatják ahhoz, hogy ne vigyázzon magára. Az elkényeztetett gyermek esztelenül futkos, minduntalan nekiütközik valaminek, megbotlik és elvágódik. Szeret olyan tárgyakkal játszani, amelyek veszélyesek és tilosak számára. Ha azután megüti magát, megvágja vagy megégeti a kezét, harsogó bömböléssel adja tudtul fájalmát. Környezete állandóan riadó-készültségben van, minduntalan felhangzik a vészjel és ilyenkor sietnek elsősegélyt nyújtani. Rémulten futnak hozzá, békítik, csitítgatják, édességekkel, ajándékokkal kedveskednek neki. Így azután a gyermek már elég korán hozzászokik, hogy ne vigyázzon magára, aggodjanak és ügyeljenek helyette a felnőttek. Sőt némi szándékos-sággal idézi fel ezeket az apró baleseteket, hiszen bőséges kárpótlást kap értük. Megszokja tehát, hogy meggondolatlanul felidézze a bajt, majd mások iparkodnak elhárítani a kellemetlen következményeket.

Midőn nagyobb lesz a gyermek, megkezdődik a kötelességteljesítés ideje. Az iskola számonkéri tőle munkáját, fegyelmi szabályaival korlátozza cselekvési szabadságát. Sok szülő nem érti meg ennek nevelő hatását és gyermekének mulasztásait, hibáit igaztalan úton-módon leplezgetni igyekszik. A gyermek hanyagságból nem tanulja meg a feladott leckét, a szülő kiállítja neki az igazolványt, hogy gyengélkedett, e miatt nem tudott készülni. Esetleg még abba is beleegyeznek, hogy másnap ne menjen iskolába, „blicceljen“ és így megmeneküljön a beszekundázás veszedelmétől. Füllentéssel igazolja a valóságban igazolatlan mulasztást. Ha pedig a diák összeütközésbe kerül az iskola fegyelmi szabályaival, némelyik szülő bámulatos találékonysággal tudja letagadni vagy mentesíteni a hibát.

Látszólag nem nagy jelentőségű dolgok ezek, pedig a következményei elég súlyosak lehetnek. A gyermek megmenekül tetteinek kisebb kellemetlen következményeitől, de jellemében súlyos fogyatkozás keletkezhetik. Elveszíti a felelősségérzését, felelőtlennek válik. Azt tapasztalja, hogy ha hibát követ el, őt nem éri semmi baj, ellenben környezete kézzel-lábbal iparkodik mindent elsimítani. Ha majd felnő, még súlyosabb hibákat követ el, természetesen találja, hogy a belőlük származó bajokat mások viselik el. Magatartásával mintegy azt mondja hozzátartozóinak: Na, most aztán szedjétek ám össze magatokat, hogy kimentsetek engem a csávából!

Pestallozzi azt vallja, hogy a gondolkodást csak gondolkodással, a cselekvést csak cselekvéssel lehet elsajátítani. A felelősségérzésre is csak úgy lehet a gyermeket ránevelni, ha lassankint hozzászoktatjuk, hogy viselnie kell tetteiért a felelősséget, hogy helytelen cselekedeteinek káros következményeit neki kell elszenvednie. Minden bölcs oktatásnál ékeesebben beszél a saját kárán való okulás. Néha — a nagyobb jó érdekében — engednünk kell, hogy kisebb kellemetlenségek érjék, nem szabad ezeket minden esetben sietve elhárítani a feje fölül.

De ne csak a tett elkövetése után érezze annak következményeit, hanem rá kell nevelnünk a cselekvés előtti meggondolásra. Néhány szóval figyelmeztessük előre, mi lehet tetteinek következménye. Midőn sehogyan sem tudjuk meggyőzni, makacskodik, engedjünk néha — persze olyankor, midőn nem lehet belőle semmi komolyabb veszedelem; — de figyelmeztessük, hogy saját felelőségére cselekszik. Éreztessük vele, hogy ha ott állunk is mellette, azért kissé az ő vállára is nehezedik a felelősség. Például a tanulás dolgában. Ne csak a szülők aggódjanak a jó bizonyítványért, hanem a diák is. Közben el kell engedni a kezét, hogy megtanuljon a maga lábán járni. Ha a szülők minden nap kikérdezik a leckéket, ha minden szekunda után sietnek a tanárokhoz, gyermekük lassankint minden gondot és felelősséget reájuk hárít. Mintha őt nem is érintené, milyen eredménnyel végzi tanulmányait.

Hogy manapság olyan sokan nem érzik át a felelősséget tetteikért, hogy olyan meggondolatlanul és könnyelműen cselekesznek, abban bizonyára nagy része van a hibás nevelésnek, az el-kényeztetésnek.

A gyermeket hozzá kell szoktatni a helyes önkritikához. Ne nyirjuk le szárnyait, ne vegyük el önbizalmát, de ne is engedjük abban a téves hitben ringatózni, hogy mindent jobban tud, mint mások, hogy képességei szinte korlátlanok. Az elkapatott gyermek megszokta, hogy környezete állandóan bámulja, mondásait, ötleteit mindenkinek úgy emlegetik, mint valami rendkívüli elmének nagyszerű megnyilatkozásait. Az ilyenből lesz az az ifjú, aki alkalmasnak véli magát bármilyen nehéz hivatás betöltésére és minden aggodalom nélkül vállalkozni rá. Megütközik, hogy nem bízzák rá az emberiségnek, — vagy legalább is egy jó részének — vezetését. Pedig a felelősség tudata azt kívánja, hogy senki se merjen nagyobbra vállalkozni, mint ami tehetségének megfelel.

A FELNÖTTEKET is állandóan nevelni kell a felelősségérzésre; nemcsak a gyermekeket. Az ember ösztönszerűleg úgy viselkedik, hogy környezetével, helyzetével egyensúlyba kerüljön. Ha hibáiért bajok érik, iparkodik ezeket kerülni, ha ellenben a bajokat át tudja másokra hárítani, nyugodtan elköveti máskor is a hibákat, csak arra ügyel, hogy ne az ő nyakába zúduljanak a következmények.

A társadalmi berendezkedések és szokások nagyban kedveznek a felelőtlenség elterjedésének. Csodálatos, hogy sokan mennyire kíméletlenek tudnak lenni a jóra való, becsületes emberekkel és azonnal kíméletesebbek lesznek, mihelyt valaki hibában leledzik. Mi-

Ilyen buzgalommal és gyöngédséggel sietnek elhárítani róla tetté-
nek következményeit! Hány könnyelmű embert húznak ki a csává-
ból, hányak adósságait fizetik ki ismételten a szülők vagy a jóba-
rátok, saját nehéz munkájukkal megszolgált és nehezen összeku-
porgatott filléreikből. Ugyanakkor a kisigényű, gondos beosztással
élőkkel senki sem törődik.

Mig valaki kifogástalanul viselkedik, ki van téve kíméletlen
bírálatoknak, gyanúsításoknak, de ha egyszer valami csúnya botrány
hőse lesz, nyomban kíméletet élvez. A beszélgetésben kerülnek
minden olyan tárgyat, amelyet csak távolról is célzásnak tekint-
hetne, mert a közmondás szerint akasztott ember házában nem
illik kötélről beszélni. Megkülönböztetett gyengédséggel bánnak ve-
le, hogy a viláért se érezze, mintha a nevéhez fűződő botrány el-
idegenítette volna őket tőle.

Nagyon helyes, ha a megtévedt egyénekkal is kíméletesen bán-
nak, ha szeretettel iparkodnak őket a jó útra visszavezetni, de mi-
lyen szép és békés volna az élet, ha a jókkal is legalább ilyen gyen-
gében bánnának.

Az emberek jórészét avval szoktatják felelőtlen és könnyelmű
cselekedetekre, hogy az ezekből keletkezett bajokat mások szenved-
dik el. Részint önként vállalják magukra, részint pedig a könnyel-
műek ügyesen át tudják hárítani másokra. Ha legtöbbször érvénye-
sülne az az elv, hogy kiki amit főzött, egye meg maga, mindjárt
meggondoltabbak lennének az emberek. Sokan azért kotyvasztanak
össze olyan könnyelműen bevehetetlen dolgokat, mert tapasztalás-
ból tudják, hogy azokat majd mások fogják helyettük nagy kinnal,
keservvel lenyelni.

Nem elégedhetik meg az ember avval, hogy semmi rosszat sem
tesz, hanem mindenkinek megvan a maga kötelessége, amelyet hí-
ven kell teljesítenie mások érdekében. Mégpedig a felelősség tel-
jes tudatában. Szép számmal vannak olyanok, akik elég lelkiismer-
etesek arra, hogy ne kövessenek el valamit, amiből baj származik,
de viszont elég gyengék és kényelmesek ahhoz, hogy bátran vállal-
ják a felelősséget nehéz esetekben. Szívesen félreállanak, inkább
nem cselekszenek semmit, a döntést áthárítják másokra, avval a
megokolással, hogy nem merik vállalni a következményekért a fe-
lelősséget.

A jelenlegi társadalmi berendezkedések nagyon kedveznek en-
nek az eljárásnak. Mondhatnánk, hogy a felelősség áthárítására kü-
lön nagyszabású, jól megszervezett intézmény áll rendelkezésre —
a sokat emlegetett bürokrácia.

Az ügydarabok elintézésénél gyakran merülhetnek fel kételyek.
Akár jobbra, akár balra történik is a döntés, származhatik belőle
kellemetlenség. A hatalmassá fejlett hivatali szervezet azonban le-
hetővé teszi, hogy bárki kitérjen a döntés felelőssége elől. Ide-oda
tologatják az ügyet, átteszik véleményezés céljából valahova. Az
ügy elintézése végül is személytelenné válik. Senki sem tudná meg-
mondani, tulajdonképpen kicsodán fordult is meg a dolog. Hiba ese-
tén nehéz volna eldönteni, hogy a sok szakács közül ki szóta el a
levest.

A túlzott bürokrácia azért is személytelenné teszi az ügyek el-

intézését, mert a sok alakiség mellett gyakran nem a lényegen dől el az elintézés módja, hanem valami külsőségen. Hiányzik az egyik melléklet a sok közül, vagy valami külső fogyatkozásban leledzik. Az elintézés e miatt addig késik, míg végre tárgytalanná válik.

Mindez egyébként is nagyon alkalmas arra, hogy senki se vállalja magára a felelősséget a döntésért vagy legalább is tetszés szerinti ideig halogassa; de az ügyek elintézésére nem alkalmas. A túltengő bürokrácia igazában egészen jól helyettesíthető volna drótkakadályokkal, amelyek éppen úgy feltartóztatnák a dolgok elintézését, mint az előbbi.

Mindenki elismeri ennek a túltengésnek káros voltát, történnek is kísérletek visszafejlesztésére, — de legtöbbször eredménytelenül. Ennek egyik oka, hogy korunk nagy számmal tenyésztette ki a felelősségtől húzódozó, a határozott cselekvéstől irtózó és csak látszat-cselekvéseket végző emberfajtát — a homo bureaucraticus-t. Ezek nagyon jól érzik magukat az iratok tömkelegében.

Az újabb korban az egyéni felelősség helyét gyakran a kollektív felelősség foglalja el. Nem egyének, hanem bizonyos testületek döntenek. Mivel ilyenkor az egyesek azt érzik, hogy úgy sem az ő szavazatukkal dől el a dolog, többen közülök még annyi felelősséget sem éreznek, amennyi a szám arányában reájuk esik. Ezért tapasztalható, hogy a szavazások eredménye sokszor nem felel meg az ebben résztvevők felfogásának. Együttesen megszavaznak valamit, amiért külön talán egyik sem merné vállalni a felelősséget.

Bizonyos dolgokban elkerülhetetlen a kollektív döntés és a kollektív felelősség. De csak akkor van értelme, ha mindegyik egyén külön-külön is átérti és valóban viseli is a felelősséget. Ehhez azonban szükséges egyrészt az egyes egyéneknek fejlett értelme és erkölcsi érzéke, másrészt pedig a kollektív lélek, a közösség szelleme. Ahol az egyének sokasága nem ilyen magasabbrendű egység, ott a tömeglélektani jelenségek mutatkoznak, már pedig nagyon jól tudjuk, hogy a világon a legfelelőtlenebb valaki éppen a tömeg.

A kollektív felelősséget könnyen hajlandók egyesek megállapítani — de úgy, hogy ők maguk kívül maradnak. Elismerik, hogy némelyik bűnöző nem pusztán maga a hibás, a külső körülmények is nagyban okai, hogy odáig jutott. A társadalom is felelős — állapítják meg, de magukat nem számítják bele. Úgy, hogy a gyakorlatban a kollektív felelősség tulajdonképpen annyit jelent, hogy senki sem felelős.

Olyan időket élünk, amikor sokkal nagyobb szükség van a felelősség átértésére és az ennek megfelelő cselekvésre, mint bármikor máskor. Szükséges tehát, hogy erre neveljük a gyermekeket és a felnőtteket egyaránt. A társadalmi berendezkedésnek olyannak kell lennie, hogy lehetőleg kiki maga viselje tetteinek következményeit. Szilárd erkölcsi elvek nélkül nincs biztos irányítónk cselekvéseinkben és mértékünk mások tetteinek elbírálásában. A vallás a felelősségérzésnek a legtekélyesebb alapja, mert tanítja, hogy mindenért valóban felelősek vagyunk a mindent tudó és mindent látó Isten előtt.

Az alföldi magyarság háza

AZ ALFÖLDI FALVAK és kertes városok sajátos ősi település-módját a lakosság főfoglalkozása, az állattenyésztés alakította ki. A falvak és kertes-városok belső lakott területeit a „kertség” vette körül. Ide szorultak a cselédség, a jószágok, ólak és vermek. A török hódoltság előtt az Alföld tele volt apróbb-nagyobb falvakkal és kertes-városokkal. A török dúlások a falvak százait pusztították el s a lakosság a városokba húzódott. Az a feltevés, hogy a végleges települési módot a hajdúság alakította ki s tőle vette át a táj a kertes-város végleges alakját. A hajdúvárosok katonatelepek voltak s a katonavárosokhoz hasonlóan települtek. Azonban a vitézek fizetés nélkül katonáskodtak s így rákényszerültek az állattenyésztésre és a földművelésre. Ez az életmód alakította ki a hajdúvárosok sajátos település-módját.¹ A belső lakott területeket árkokkal és falakkal övezték s ezeken kívül fejlesztették ki szérüs vagy ólas kertjeiket. Ezek mintájára alakult ki a török világban és később is az alföldi gazdavárosok nagyrésze. A török világ után a népesség szaporodásával a szérűskert területe egyre nagyobb lett, leomlottak a belső várost kerítő falak és a lakosság fölös része a kertekben telepedett meg. „Amig ez az ólaskertrendszer fennállott,” írja Györffy István „alföldi városainknak sokkal nyugateurópaibb külseje lehetett, mint ma, amikor az ól bekerült a lakóházhoz, illetőleg a lakóház kiment az ólhoz.” A múlt század első felében az egész kertség belterületté vált s elomlott a kertes-város tervszerűen kialakított élete.

A kertes-város ólas kertje a későbbi tanyaház őse, mely a szántóföld örök tulajdonba bocsájtása után keletkezett. A kertes város ólja pedig a tanyaház tüzelős óljának előképe volt. A fentiekkel szemben az Alföld peremén, Erdély felé kialakult településekben a jószágot és a takarmányt a lakótelkeken épített csűrökben helyezték el s itt a szokásos alföldi településektől eltérő erdélyi falurendszer fejlődött ki.

Az Alföld legnagyobb néprajzi egysége a Nagy- és Kiskunság. IV. Béla kunjainak kiváltságos szállásbirtokai egyenlő értékűek voltak a honfoglaláskori első foglалásokkal. A birtokot eladni nem lehetett, fiúról-fiúra, illetve a férfiág kihalása után az oldalágra, nemzetségre vagy a községre szállt. A rokonság tehát egyhelyre telepedett, hogy a birtok mindig egy tagban maradjon. A városias kun

települések sajátosak: oldalakra oszlanak, ezeket utcák kötik össze, az utcákat közök kapcsolják egymáshoz. A közökből és utcákból zúgok nyílnak s a zúgok néha többfelé ágaznak s rendszerint az alapító had vagy nemzetség nevét viselik. A had elszaporodásával az udvarok elaprózódtak. 1848-ban a földek szállásbirtok jellege megszünt s elkeveredett a zúgok népe.² A legnehezebb falurendezési kérdés ma rendes utcát törni, általában rendet teremteni e zúgos településekben.

Régen nem volt kerítés az udvartelkek között. Az udvarokat körülárkolták. Sőt kapuja sem volt a teleknek. Ma már bekerítik a telkeket és kis- és nagykapu nyílik az utcáról az udvarba. A kunház észak felé sohasem néz. Ha az utcai homlok mégis észak felé fordul, ide építik a kamrát, hogy védje a házat a hideg északi szél ellen.

Magyarországon legtovább a kunok laktak sátorban. Makacsul ragaszkodtak szabadságuk e jelképéhez. Végleges megtelepedésük azonban rászorította őket a putriépítésre. A putri az egész Alföldön általános volt, a földből lassan emelkedett a föld fölé és lassan fejlődött házzá. A török világ előtt az Alföld tele volt kisebb-nagyobb falvakkal, de a dúlások a kunok több száz népes települését teljesen eltörölték a földről. Lakosságuk részben kipusztult, részben városokká futott össze vagy a városokba menekült szét. Az Alföldön még a 18. század elején is általános volt a putri-építkezés, ennek oka azonban abban kereshető, hogy a mohácsi vésztől Rákóczi csillagának lehanyatlásáig a kun településeket szinte évtizedenkint elpusztította a rabló, gyújtogató ellenség s a kifosztott kun nép újra meg újra csak putrit tudott építeni. A kun ház nyugodt fejlődése a 18. század elején kezdődött el s a múlt század közepe táján érte el azt a magas fokot, mely a magyar nép házépítésében szinte egyeduralkodó helyet biztosít számára.

Az Alföld szélein, az erdőövezet határán a Tiszaháton, a Fehér- és Fekete-Körös völgyében az első települések az erdőirtásokban keletkeztek s ezekből alakultak ki évszázadok folyamán a mai falvak. Természetes, hogy települési módjuk egészen más, mint az alföldi városoké és falvaké. Az aradmegyei falvak házai, házcsoportjai szétszórtan feküdtek. II. József kemény keze rendezte a szétszórt településeket mérnöki tervek alapján és kevés település tudta kivonni magát keze súlya alól. A dél-bihari rendetlen oláh településeket is ez a sors érte. Dél-Bihar magyar községei ezzel szemben csodálatos rendben telepedtek, még az irtásokban is. A falvakban a nemzetségek házai egymásmellé épültek. E településeknek két alakja van: az egyik hegyvidéki, mely az erdélyi magyar falvakhoz hasonlóan egy-főutcás, több mellékutcával vagy síkátorral; a másik az alföldi. A hegyvidéki falu utcáit a falu végén mezőkapu zárta el, hogy a jószág el ne bitangöljön: A telek körülépítése is erdélyi módra történt. A meredek tető és a székely kapu is általános e településekben.³ Az alföldi települések ezzel szemben telektömbökből állanak, melyeket szabálytalan utcák kereteznek.

AZ ALFÖLDI HÁZ falazatának építőanyaga a favázás nádfal, korcpár közé szorított szárnyékfalszerű vastagabb vagy a lécekhez font vékonyabb nádbetéttel (— ez rokon a nádrabicfallal —), előb-

binél vékonyabb, utóbbinál vastagabb sártapasztással. A tetőszék ágasfás szelemenenes; a szarufákat a szelemen felett egymásba csipítették vagy cövekkel erősítették össze. Ha nem volt mennyezet, a nádfedélhéjat alulról sárral tapasztották. A hajduvárosok és a nyírségi települések házai általában favázás sövényfallal (patics-fallal) épültek. A Tisza-vidék építkezésére ma is jellemző a patics-fal. Az árvizektől mentes területeken a sárépítkezés általános: a fecskerekas, a (vert) „döngölt” fal vagy a vályogfal.

Az alföldi perem erdővidékein a boronaház építés mindkét módja általános volt a régi időkben. A boronaeépítést utóbb a favázás sövényház váltotta fel. Ujabban erősen elterjedt az olcsó vályog- és sár-, kőben gazdag vidékeken pedig a kőfalú házépítés.

Az ősi tetőalak a sátor tető volt s a ház meghosszabbodása következtében állott elő a két végen lekontyolt nyeregtető. A régi tanyaépületek tetőszéke az ősi ágasfás szelemenenes, az ujabbaké már az ollószáras. A régi kontyoknál az élszarufa ősi szerepében áll előttünk: csak annyi terhet hord, amennyit a többi. A konty szarufái — akár a göcseji, őrségi régi házaknál — a szelemenre támaszkodnak és nagyjából az ellipszis egyik alkotója irányában helyezkednek el. Az új és általánosan elterjedt ácsszerkezetekben a konty szarufái eldarabolódnak: nem a szelement terhelik, hanem az élszaruzatot, ez adja át terhüket a szelemennek. Az ősi tetőszervezetek ácsa — „vadácsa” — tehát nem darabolta el a tetőszervezet gerendázatát, hanem közel azonos hosszúságú gerendázatból építette össze a két végen lekontyolt nyeregtető szaruzatát.⁴

Az ősi, nemezzel borított sátor tetejének favázszerkezete lehetett a példa. Az ősi sátor tetőszéke a kőralaprajzú függőleges faráccsal felső peremére (v. ö. koszorúfa) és a sátor tető széles fagyűrűjére (v. ö. szelemen) erősített farudakból (v. ö. szarufa) áll. A fagyűrű nyitott volt, szellőzésre és világításra szolgált. E nyílásra mozgatható nemezlap borult, melyet szükség esetén kötelekkel a nyílásról félrehúztak.

A honfoglaló magyarok nyáron ilyen sátrakban laktak, csak a szolganép maradt nyáron viskóiban. E félig földbe süllyesztett viskók egyetlen osztatlan főző-étkező-háló helyiségből állottak. Gerendarács vagy fatetőszervezet borult föléjük s fedélhéjalásuk nád vagy szalma volt.

Ottó freisingeni püspök szerint télen a honfoglaló magyarok is nád és faviskókban laktak. E viskók ablaktalanok voltak.

A szétszedhető, újra összerakható és szállítható sátor feltétlenül kényesebb ácsmunkát kívánt, mint a viskók építése. Az ősi sátor — a vándorló félnomád magyarság, kunok, jászok és az összes ázsiai nomád nép hajléka — szerkezeti, alaprajzi és kényelmi szempontból kielégítette a főzés, étkezés, hálás igényeit. Ebből következik, hogy ugyanezeket az igényeket kellett kielégítenie a téli szállásnak, a viskóknak mondott nád és faházaknak is.

Nyelvészeti kutatásaink szerint már az elő-magyarok ismerték az éket, a baltát, a házat, ajtót. Lakóházuk földbevert és a földdel tapasztott favázás kunyhó volt. Az altáji (török) keveredés alakította át a gyűjtögető, halász-vadász nép életmódját és fejlesztette az elő-magyarságot a rendszeres pásztorgazdálkodáson át harcos

néppé. A nomád élet kifejlesztette a nyári-téli szállást, átvették a nomádság sátorát s a kényesebb, féltettebb állatok részére a háztól elkülönített ólat, a rideg állatok részére pedig karámot építettek. Megismerkedtek a szarufával, kapuval s az ács szó is ekkor került nyelvünkbe. Honfoglalásunk idején a bolgárok már használták a boronaépítést s így már az etelközi magyarság is megismerhette a téli szállásra alkalmas boronaházat. A „borona” szó a honfoglalás előtti időben már szerepelt a magyarság szótárában, az ablak, oszlop, sőt konyha szóval együtt.⁵

Mindezek alapján valószínűnek látszik, hogy a magyarság viskónak csúfolt téli szállása az erdővidéken padlástalan boronaépület volt, az alföldi pusztán favázas paticsfal, a nádban gazdag vidéken favázas tapasztott nádfalú ház.

Az ősi ház tetőszékének kialakítására a pendelykémény szerkezeti vizsgálata derít fényt. A pendelykéményről ezideig kevés vizsgálati anyag áll rendelkezésünkre. Szerkezete az ősi egysejtű ház tetőszerkezetét sejteti, mely sátoztető alakban borult az ősi házra. Gerendaváza ősi alakjában egyenlő hosszúságú szarufákból állhatott, melyek csonkakúp alakban borultak a koszorúgerendára és a felső szelemenkeretre. A szaruközök tetőhéjalását alul sártapasztás borította. A füstelvezető nyílásra — a sátorhoz hasonlóan — kötél segítségével nyitható és zárható deszkalap borult. Az eddig feltárt pendelykémények részben részletes, de nagyobb részben hézagos leírásai megerősítik ezt az elgondolást. Azonban érthetetlennek látszik, hogy a ma is fennálló régi hajlékok lepadlásolt konyháinak egyik részében a füstelvezetés megfelelő megoldása szinte teljesen hiányzik. Valószínű, hogy a padlástalan hajlékot erős télen nem lehetett kifűteni és inkább vállalta a nép a füstöt, mint a hideget mindaddig, amíg a kémény-építés általánossá nem vált.

Végezmedényben tehát az alföldi tanyák óljainak tetőszékében és pendelykéményeinek szerkezetében fellelhetők az ősi nomád sátor tetőszerkezetének nyomai és e nyomok valószínűsítik a honfoglaló magyarság és a betelepült nomád kunok, jászok nagy építőképességét s a lenézett viskók — téli szállások — kitűnő szerkezeti megoldásait.

A TÖRÖK HÓDOLTSÁG földbe ásott viskóinak, a szőlők egysejtű hajlékának, a régi óltanyáknak s a ma is látható félpatriknak nincs kéményük. A tüzelők füstje az ajtókon vagy a házak homlokfalán lévő lyukon, vereménnyel tódul ki a szabadba. A tetőréseken csak akkor tud kiszüremkedni, ha a tetőhéjalást alulról nem sározzák be. Ha a levegő nem nyomott, a füst „alatt” ülve dolgozni is lehet. A füst felfelé húzódik s meghajolva tódul ki az ajtó szemöldökfája alatt. Nyomott levegőben az egész helység tele van füsttel, amint ez a füstös konyhákban ma is tapasztalható. Bátky szerint az ősi hajlékok tetőzetére füstlyuk s erre hamarosan sövényből font és tapasztott kürtő is került. Szerinte a pendelykémény őse ez a kürtős füstlyuk volt. A helyzet azonban valószínűleg az, hogy a pendelykémény őse az egysejtű, le nem padlásolt hajlék tetőszéke volt. Ezt igazolja az a körülmény, hogy a régi pendelykémények az egész konyhát befedik. Az idők folyamán a nagy alap-

területű pendelykémény egyre kisebb lett s a konyha egyrésze menyezetet s a szabad kémény alja boltozatot nyert. Végso fokon a megkisebbedett szabadkémény keresztmetszete a mai mászókémény méretének felel meg. A szabad kémény fejlődése a ház fejlődésével szervesen összefüggött. A szabadkémény megkisebbedése következtében a tűzhelyes rész két részre oszlott, a menyezetes pitvarra és a hátsó kéményaljára. Végül a pitvart ajtós fal választotta el a kémény aljától s a pitvar füsttelenítése ezzel teljes megoldást nyert.

A végso fejlődést a teljesen zárt kémény meghonosodása idézte elő. A pitvar és a régi kémény alja újra egy helységgé egyesült —: konyháva.

Ma a szobát kemence fűti, szája a konyha felé nyílik, onnét tüzelik s a szoba teljesen mentes a füsttől. A Kecskemét környéki kiskun ásatások igazolják,⁶ hogy már a 16. század második harmadában kétsejtű volt az alföldi ház s a konyha (pitvar) volt a nagyobbik helység, nyitott tűzhelye nem emelkedett a föld fölé s a szoba negyedrészt elfoglaló kemence szája ide nyílt. Eleinte e kemencékben főztek és kenyeret is sütöttek, de idővel külön kenyérsütő kemence is épült a konyha mellé, a szabadba, de ennek szája is a konyhába nyílt. A szobabeli kemencékbe a jobb hőszugárzás céljából bögrealakú kályhaszemeket falaztak. Feltűnő, hogy a háromosztású ház harmadik helyisége az ól — istálló — volt, holott ma a tanyák kivételével sehol sem található a Nagykunságon ól és ház egy-fedél alatt.

A ház egyetlen külső ajtaja a pitvarra — konyhára — nyílt, innét nyílt a szobaaajtó is.

Csak egy alaprajz mutat eltérést a többitől. Ebben nincs kemence, mindkét helységnek külön ajtaja van a szabadba, e mellett a két helység között is van ajtó. A szoba tüzelője nem a konyha mellett van, hanem a hátsó sarokban. Az ásatások ismertetője ezt azzal magyarázza, hogy ez a ház hivatalépület volt. Ezzel szemben feltehető, hogy ez az alak a szobabeli kemence meghonosodása előtti korból származik, amikor a ház már ketté vált, de még a szobában is szabadkémény alatt tüzeltek.

Az alföldi konyhabeli tűzhely a kemence szája előtt húzódik. Hosszúkás, alacsony patka ez, melyen egy, néha két felmagasítás is van, egyik az üstkatlan, másik a főzőkatlan. (A bográcsfőzés leg-tökéletesebb módja a főzőkatlanon való főzés). A tűzhely másik alakja az asztalalakú, asztalmagasságú, a pendelykémény alatt szabadon álló vagy a konyha hátsó fala mellé épített főzőpatka. Később Délbiharban, a Tiszaháton a főzőpatka alá került a kenyérsütő kemence is, valószínűleg dunántúli hatásra s a szoba végleges kályhát kapott.

A szoba csonkakúp alakú kemencéjét sárból vagy cserépből készítik a cigányok, a kemenceépítés mesterei. A sárkemence vázát két vasabroncsra kötözött lécből vagy nádból készítik és sárral kívül-belül simára tapasztják és kiegészítik. A cserépkemencét sárral összeragasztott cserepekből építik. A régi kemencék alacsonyak voltak s a laza tüzelőanyag, a szalma lángja magasra csapott. A tűzveszély megakadályozása céljából az ilyen kemencék szája fölé lángfogót építettek, a magas búbos kemencéknél azonban erre már

nem volt szükség. A kemencék feneke a fejlődés folyamán egyre magasabbra emelkedett, míg elérte mai magasságát. Az Alföld erdős peremén, a Bodroghöz, Tiszahát, Fekete-Körös-völgy táján, a boglyáskemence helyét a szabad tűzhely foglalja el, mely fölött sövényből font erdélyi alakú vagy cserepes füstfogó (kabola) van. Itt már fával fűtenek, ennek kevesebb a füstje s így nincs szükség a nagy búbos kemencére. A füst a padlástalan konyha tetőrésein vagy a pendelykéményen át áramlik a szabadba. A sütőkemence a konyhában vagy a szabadban van, azonban csak ott, ahol a gabona megterem; ahol puliszkával él a nép, ott nincsen rá szükség. Dél-Biharban⁷ és — sajátosan Pestmegyében is⁸ — feltűnik a szabadkémény (pendelykémény) és zárt ú. n. cilinderkémény közti átmeneti alak, a kamin-kémény. A szabadkémény nagyrészt mennyezettel építik be és a megmaradó nyílást a tüzelőpadkától a mennyezetig alul ajtóval ellátott függőleges fallal rekesztik el. Ez a kamin-kémény, mely a szabadkémény mennyezet feletti terébe torkol (lefújtott szabadkémény). A kaminkéménybe a kémény ajtó mögött torkol a kemence szája, innét fűtik a szobabeli kemencét.

A kemence télen a szobát fűti, egyébként kenyeret sütnék és néha főznek is benne. Aszalásra, nedves fa szárítására is használják. Végeredményben mindenre jó. Sem a cserép, sem a vaskályha nem tudja kiszorítani, mivel az Alföld tüzelőanyaga a szalma.

Nyáron a szobát besötétítik: a ház népe a konyhába húzódik. Csak a gyerekek alusznak a sutban, a gazda a tornácon, legényfia az istállóban s a fehérnép a konyha küszöbén. Aratáskor az egész háznép baromfiastul kimegy a tanyára s nyomtatásig üres a ház.

Télen a kemence a ház középpontja. Körülülük patkáját, az asszonynépség tollat foszt, tereferél, az öregasszony a kuckóba húzódik, az öreg gazda a sutba. A vackon alusznak a gyerekek. A kemencétől jobbra-balra van az asszony ágya meg a vendégek díszágya. Hajdanában a díszágy mennyezetes volt. Ma az egymásra rakott hímes párnák érnek a mennyezetig. A kemencével átellenes sarokban van a sarokpad asztallal s felette színes tálakkal megrakott tálas húzódik. A régi házak bútorai színesek, az alapszín Sárréten a barna, Karcagon a kék, Kunmadarason az ezüstfehér. Az Alföld ma már az egész országot ellátja író (festő) asszonyokkal, akik hihetetlen gyorsasággal forma- és színbőséggel festik hímes mintáikat a bútorokra.

AZ ŐSI KÉTOSZTÁSÚ nagykunsági háznak kamrára mindaddig nem volt szüksége, amíg a nép állattenyésztésből élt. A nép elszaporodása következtében át kellett térnie a belterjesebb földművelésre. Az új életmód kamrát követelt s a kétosztású ház háromosztásúra bővült. A család kettéoszlása esetén a kamara kemencés szobává alakult át s új kamra épült a régi mellé, a tornácos háznál pedig a tornácba. A módosabb gazdák a két szobát egyszerre építik meg a konyha két oldalán s a kamra alá pince is kerül. Ha a kamrát nem a ház végébe építették, hanem a szoba elé, L-alakú alaprajz alakult ki. Ez az alak azonban a Nagykunszágon és környékén ritkán fordul elő.

A magyar ház mai alakjának a tornác szinte szerves tartozéka.

Megtaláljuk a Székelyföldön, Dunántúlon és az Alföldön egyaránt. A magyar nép szereti a tornácot, szüksége is van rá és nyomait a legősibb hajlékokban is felleljük. A Fekete-Körös völgyében a tornácós építkezés több száz éves, a legrégebb házak között is vannak tornácosak. A tornác őse Erdélyben az eresz és az eszterhéj, az Alföldön és Dunántúlon az eszterhéjnak megfelelő ereszalja. A tető a ház bejáratí hosszoldalán a házfalon túlnyúlik s a tető túlnyúló részét a gyámszerűen kinyúló mennyezetgerendázat hordja (toldott eresz). A túlnyúló eresz alatt nincsenek oszlopok, csak akkor, ha az eresz megroskadt s alá kell támasztani. A fejlődés folyamán a kinyúló ereszt már nem a mennyezetgerendázat hordja, hanem kő- vagy faragott, vésett, színezett faoszlopok. Gyakran épül tornác a ház homloka előtt is. Ez a ház elejét védi az időjárás ellen (gádor). A harmadik alak a ház elejéhez ragasztott tornác (gang). Külön tetőzete van, mely független a háztetőtől. Az ereszalja két végét rendszerint fal zárja el. Sárréten ez az alak oszloposan nyitott végekkel, egyenes áthidalással jelentkezik, csupán elül, a homlokfalnál íves az áthidalás. Ha két végét fallal rekesztik el, az elrekesztő falba félköralakú vagy négyszögletes ablak is kerül.

A kétosztású házaknál gyakori a saroktornác; ebben az esetben a tornácot a konyha előtti pitvarból hasítják ki (lopott tornácnak is nevezzük). A háromosztású ház esetében is a pitvarból lopják el a tornácot, a négy osztású esetén pedig a pitvarból és a mellette lévő szobából.

A nagykunági és sárréti ház érdekes képződménye a kettős tornác: a ház bejáratí oldalán húzódó két végén zárt tornácot a pitvar ajtó és a sarokablak között kamrával építik be. Így két tornác keletkezik, egyik a pitvar, a másik a sarokablak előtt. Utóbbi két oldalán zárt, csak elül nyitott, ajtó sem nyílik rá s így zavar-talan pihenőhelye a gazdának.

A jászágban a ház utcai homloka előtt előkert van s a ragasztott tornác (gang) kinyúlik az utcáig. A Tiszavidék tipikus tornáca az ikeroszlopok tornác, itt a tetőszéket egy-egy oszloppár hordja.⁹ A Dunántúlon oly gyakori kódisállás, a székelyföldi „kieresztés” az Alföldön általában csak az istálló bejáratí ajtaja előtt jelenik meg.

Az ősfoglalók és a betelepült kunok és jászok elsősorban állattenyésztők voltak. A mohácsi vészíg egész Európát a magyarság látta el marhahússal. Lábon vitték ki a jóhírű állatokat külföldre. A csordákat őrizni és bizonyos mértékben istállózni is kellett. Az ehhez szükséges tanyák a településektől távolabb fejlődtek ki. Értettek a földműveléshez is, azonban csak annyi földet műveltek meg, amennyi az élethez szükséges volt, mert nem volt olyan fejlett úthálózat, amelyen a fölös terményt külföldre szállíthatták volna. Amikor a népesség annyira elszaporodott, hogy az élethez szükséges állattenyésztéshez már nem volt elegendő legelő, ráfanyalodtak a belterjesebb földművelésre, melynek kezdete a 19. század elejére tehető. A fejlett tanyarendszer csak ezután vette kezdetét.

A tanya — régi nevén szállás — a török pusztítás előtti korokban is megvolt. A jószág nagyrésze a szabad ég alatt telet, csak a lovak, ellőjószágok s a juhok jutottak fedél alá. A mai kisgazdának

a tanya-ól nyári szállása; a nagyobb gazdának nyári, de lábas jószága egy részének téli szállása is. Van olyan gazda is, akinek nincs a községben háza, tanyáján él egész családjával együtt s az ől mellett megépül konyhája és szobája. Ma a nagykúnsági településeken az istálló (ól), a disznóól, tyúkól, a szín, góré, szuszik-verem külön épül. A tanyákon ezzel szemben általánosságban egy fedél alatt épül valamennyi.

Az egyszerű óltanyának nincs ablaka, kéménye, de van egy kis tüzelője, körülötte ülő és fekvő sárpatkákkal. A füst az ólajtón távozik a szabadba. Az újabb tanyáknak pendelykéményszerű füstfogójuk van. Az ől a férfiak tanyája, ha asszony is telel a tanyán, az ől mellé kemencés szoba épül. A tüzelős ől a lovaké, de ököristálló épül az ől mellé, ha a szarvasmarha is ott telel. Györffy István szerint *a nagykun tanya végeredményben a határba kitelepített városi tüzelős-ól, amely a városból már eltűnt, csak a matyók-nál található meg ma is.* A tüzelős ől szükségszerűen fejlődött és emberi lakássá is alkalmassá vált.¹⁰

BEFEJEZÉSÜL az alföldi nép építészetének néhány sajátos művészi megnyilatkozásáról is meg kell emlékeznünk. A tornác minden gyakorlati értéke mellett önmagában is értékes díszítő eleme a háznak. Az alföldi tornác-képzés rendkívüli változatossága s a tornácok szépsége az alföldi nép gazdag képzelő-erejéről nyújt tanubizonyságot. Legegyszerűbb megjelenésében, az ereszaljában is mozgalmassá teszi a ház építészeti megjelenését. A pitvar előtti lopott tornác, a legkisebb tornác-alak határozott falkivágása építészetileg hangsúlyozza a házbejáratot. A pitvar és szoba előtti lopott tornác kettős boltíves vagy faragott, színezett faoszlopokkal ritmikusán tagolt nyílása építészeti ékszere a háznak. A végignyúló tornác ritmusa leghatározottabban napsütésben érvényesül. Építészeti értékét csak a kettős lopott tornác éri el. Magyar népünk is látja tornácainak szépségét. Építkezéséből kiérezhető a szép formára való tudatos törekvés. Házának tömege, részletei, a pitvar és a középatkás tűzhely tálasai, a búboskemence nemes alakja, a sarokablak, sarokpad, saroktálas szépsége bizonyítják, hogy a nép a gyakorlati érzéket és a szépséget mindig egyenlő értékűnek tartotta.

A régi házak ablaktábláit népünk színezte, piros, zöld virágokkal tarkította, az ablakkereteket is festett virágokkal díszítette. A nyeregutó utca felőli ormára kovácsoltvas tulipánokat, rózsákat, kettős keresztet, a Tiszaháton faragott kópjafához hasonló nyársat helyezett.¹¹ Az alatta levő vereményre faragott lyukakat vágott. A Fehér- és Fekete-Körös-völgyben a vértelket vakolat-virágokkal díszítette s ezeket rendkívül változatosan képezte ki.

A szegedi és Szeged környéki deszkaorom keletkezési idejét nem ismerjük. Az egyik árvíz előtti időből megmaradt házon is látták 1904-ben a kutatók. A délvidékre elvándorolt szegediek magukkal vitték ezt a szép építészeti alakot s ott is alkalmazták. Tömörkény a szegedi tanyákról 1904-ben a következőket írja: „Ahol a tető oldalfala fából való, azt be szokás festeni, leginkább istenszeme van a padlásoldalakon. A padláslyuk a szem, abból áradnak szerte a sugarak. Sárga alapon barna a sugár, világoskékén

sötétké. De ez csak módosabb tanyáknál található." Sebestyén Károly ugyanebben az esztendőben a szegedi külvárosi házakat vizsgálva¹² sehol sem hallott olyan elnevezést, mely az istenszemre emlékeztetne. Nem hiszi azt sem, hogy ez a dísz az ősi napistentisztelet maradványa lenne. A kérdés — lehet — megfejtethetetlen marad. De a napsugárdíszes ormokat minden erővel meg kell őriznünk. tovább kell fejlesztenünk s át kell adnunk a jövő nemzedéknek.

A gyorsütemű polgárosodás a mult század derekától kezdve szívós kitartással irtja a falusi házak szépségét, megakasztotta és hamis irányba terelte a magyar ház töretlen fejlődését. Csak a magyar iskola tudja megakadályozni a további rombolást, ha a nép gyermekei a magyarság ősi, örök értékeit megismerik, megszeretik és férfikorban tovább építik.

TÓTH JÁNOS

JEGYZETEK: ¹ Györffy István: *Az alföldi kertés városok*. (Népr. Ért. 1926.); ² Györffy István: *A Nagykúnság és környékének népies építkezése*. (Népr. Ért. 1908.); ³ Györffy István: *Dél-Bihar falvai és építkezése*. (Népr. Ért. 1915—1916.); ⁴ Vargha László: *A tilalmasi tanyák építkezése*. (Budapest, 1940.); Tóth János: *A falusi épületek fejlődése a nyugati végeken*. (Dunántúli Szemle: kiadása 1940.); ⁵ Hóman—Szekfű: *Magyar történet*. (I. k.); ⁶ Papp László: *Asatások a XVI. században elpusztult kecskemétvidéki falvak helyén*. (Népr. Ért. 1931.); ⁷ Györffy István: *Dél-Bihar falvai...* (id. mű.); ⁸ Ebner Sándor: *Kaminkéményes konyhák Bugyi... pestmegyei községekben*. (Népr. Ért. 1927.); ⁹ Györffy István: *A Nagykúnság...* (id. mű.); ¹⁰ Györffy István: *A nagykúntanya*. (Népr. Ért. 1910.); ¹¹ Deák Geyza: *Az ungvármegyei Tiszhát népi építkezése és művészete*. (Népr. Ért. 1910.); ¹² Sebestyén Károly: *Szegedi napnyárdíszes házvégek*. (Népr. Ért. 1904); általános forrásmű Bátky, Györffy, Viski: *A magyarság néprajza*. (I. k.).

A mai német építőművészet

A MŰVÉSZET koroknak, népeknek, vidékeknek, kultúregységeknek és művészeti egyéniségeknek éppenolyan jellemző külső megnyilvánulása, mint amilyen kifejeződései a történeti események, emberi cselekedetek, irodalom, filozófia vagy bármi más kulturális életmegnyilvánulás. A műalkotások éppúgy kifejezői a közösség lelkületének, mint amilyen jellemzői az arc, a kézírás, a kifejező mozdulatok az emberi egyedek lelki életének.

Ha ilyen szempontból vizsgáljuk a művészet történelmi emlékeit, bámulatos tükörképét szemlélhetjük bennük minden kor, minden nemzet és kultúrközösség lelkületének. A képzőművészetek közül talán az építészet az, amely a leghűségesebb képét adja a kor és táj szellemiségének. Az építészet ugyanis különleges helyet foglal el a művészetek sorában. Legelsősorban az különbözteti meg a festészettől és a szobrászattól, hogy mindig bizonyos gyakorlati célt szolgál. Ebben az iparművészettel mutat rokonságot. Az iparművészeti tárgyak az élet praktikus eszközeit alakítják művészi értékű tárgyakká — legyenek ezek ékszerek, ruhák vagy bútorok —, az építészet célja pedig célszerű férőhely létesítése, akár lakóhelynek, istentisztelet vagy tömegbefogadás helyének, halottak nyughelyének vagy ünnepi játékok színhelyének kialakításáról van szó.

Elsősorban tehát ez a célszerűség a meghatározója az építmény megjelenési formájának: a stílusnak. Az épület csak akkor lehet szép, ha jó is, vagyis ha megfelel gyakorlati céljának. De másodszorban stílusalkotó tényező az anyag is, amelyből az épület készül. Mert egészen mássá formálódik az alkotás, ha fából, ha kőből, ha vasból vagy vasbetonból alkotja meg a művész. Csak harmadsorban befolyásolja a tervezőt mindaz, ami mint külső körülmény köti a tudatosan alkotó művészt terve kialakításában. Ilyen a vidék hagyományaihoz, a táj jellegzetességeihez való alkalmazkodás szükségessége vagy a hagyományos ornamentika s ehhez hasonló tényezők szuggesztív hatása.

Készakarva hagytuk utoljára azt a legdöntőbb tényezőt, amely a művészt, mint korának gyermekét, gyakran öntudatlanul, szinte misztikus módon vezeti. Ez a korszellem. És valóban, minden idők művészetében a történelem távlatában vizsgálódva felfedezhetjük

azt a szellemi tényezőt, amely az előbb felsorolt minden más irányító hatáson felül és ezeken keresztül érvényesült.

Csak egészen érintőlegesen szeretném felhívni a figyelmet azokra az összefüggésekre, amelyek pl. a klasszikus görög és római, román és gót, a renaissance és barokk művészet külső jellege és koruk szellemisége között fennáll. Megfigyelhetjük például, hogyan jutnak kifejezésre a korok megállapodott, sztatikus lelkületének jellemvonásai a súlyos szilárdságú román és a széles nyugodtságú renaissance művészetben és hogyan nyilatkozik meg a kor szertelen és nyugtalan mozgalmassága a felfelé törő gót és nyugtalan vonalú barokk építészet dinamikus jellegében.

Ha a háború előtti európai művészetet vizsgáljuk, feltűnik az a szoros összefüggés, amely ennek a kornak zavaros, forrongó, kialakulatlan és minden egységes gondolatot nélkülöző jellege és művészetének hasonlóan eszmészegény, kapkodó, megoldást kereső, de legtöbbször hamis irányban tévelygő ziláltsága között tapasztalható. Ez a háborút megelőző építőművészet szem elől téveszti azokat az alapelveket, amelyek minden idők stílustörekvéseit kell, hogy irányítsák. Egyes művészek úgy vélik, hogy kitérhetnek a feladat nehézségei elől, ha a korstílus megteremtése helyett szolgai módon utánozzák a letűnt történelmi idők stílusformáit. Mások szecessziót, művészeti különválást hajtanak végre és mesterségesen kitenyészített újszerű ornamentika természetellenes eszközeivel igyekeznek erőszakot venni az anyagon s ezáltal teremteni új stílust, persze tartós siker nélkül. Megtagadják ezek a századforduló évtizedeiben próbálkozóak majdnem kivétel nélkül a tájhoz, a hagyományhoz való alkalmazkodás szükségességét is. Ez a gyökértelenség végül arra vezetett, hogy a csömörlésig megútna minden ornamentikát és minden formát a másik végletbe terelődjenek a művészi törekvések irányai és létrehozzák a szegénység és sivárság művészetét, a pusztaság és kiáltó célszerűség ú. n. „sachlich” forradalmi stílusát, tagadását mindennek, amit a múlt jónak és szépnek hitt. Egészen hasonló ez a folyamat a háború utáni politikai, társadalmi és szellemi élet törekvéséhez, amely mesterséges elméletek erőszakolásával kipróbált történelmi értékeket döntött romba, hogy ezeken a romokon új, de életképtelen eszméket, durva erőszakra épített társadalmi és államalakulatokat hozzon létre.

De a gúzsbakötött népek őssereje és a történelmi kultúrártékek mozgási energiája széttöri a bilincseket. A német életerő is megtalálja az utat a feltámadás felé. Lerázza magáról az idegen bélyeget és magalakul a harmadik birodalom, életre kel a német egység nemcsak politikai téren, hanem a szellemiség terén is. Természetes, hogy ennek az új szellemiségnek új művészeti törekvéseket is ki kellett termelnie magából.

Ez az új művészet híven igazodik az új német szellemiség új állami és népi életének követelményeihez. Kielégíti ez az építőművészet mindazokat a szükségleteket, amelyeket az új életformákkal kapcsolatos állami és társadalmi életformák megkövetelnek. Másodszorban tekintetbe veszi mindenkor az anyagot, amelyből alkot és harmadszorban a környezet és a tradíciók követelményeinek is híven megfelel. Teljes mértékben kielégíti tehát azokat a kívánságo-

kat, amelyeket az előbbieken megköveteltünk mindazoktól az épületalkotásoktól, amelyek számot tarthatnak az örök esztetikai alapelvek alapján a műértők kedvező bírálatára.

És most végül még egy fontos kérdést kell feltennünk: hogyan felel meg az új német építőstílus az új Németország szellemének?

Ha a mai német építészet alkotásaiban rejlő szellemiséget kutatjuk, első pillanatra szembeötlik az a lelki rokonság, amely mind alaprajzi megoldások, mind szerkezeti kiképzés tekintetében az új stílus és a klasszikus, főként pedig a renaissance stílus között fennállni látszik. Mintha a renaissance, az újjászületés szelleme, amelynek alkotásaiban a mellérendelt és összefoglaló alaprajzi és téregységek szerves egybefűződése, architektúrájában pedig az eredeti klasszikus ornamentum és formakincs elemeinek célhozzabott alkalmazása a döntően jellemző vonások, hatná át ezeket az új német alkotásokat is. Vajjon tudatos-e ez a klasszikus művészeti hatás? Forrásául szolgáltak-e ezek az ősi kultúrtermékek a német stílusalkotásnak?

A budapesti német építőművészeti kiállítás legértékesebb könyvei között feltűnően kevés műtörténeti vonatkozású munkát találunk. Annál szembeszökőbb volt, hogy ráakadhattunk Vitruvius művének teljes német díszkiadására. Ez a felfedezés mintha feleletet adna az előbb feltett kérdésre. Valóban, ha jobban belemélyedünk az emlékek tanulmányozásába, kétségtelennak találjuk, hogy az új német építőművészet átvette a klasszikus díszítés és oszloprendi kiképzés elemeit, mégpedig éppúgy az eredeti forrásból, mint annakidején az olasz renaissance is a klasszikus világ értékeit támasztotta fel.

De megcáfolhatatlan tény az is, hogy nagyarányúságával, széles kiterjedésével, a vízszintes tagozódottság hangsúlyozásával, szerkezeti egységek szerves egybefűzésével igen közel áll ahhoz a renaissance jellegű művészi szellemhez, amely annakidején egészen hasonlóan oldotta meg problémáit. Ennek a ténynek felismerése meglepő összefüggéseket tár szemünk elé, amelyek a renaissance és a harmadik birodalom szellemisége között fennállanak. Ha a mai német társadalom rendi alapon megszervezett, hivatások szerint tömörített különálló egységeinek egy óriás szélességű szervezetbe való egyesítését látjuk, nem gondolunk-e önkéntelenül ilyen renaissance-szellemű épületkomplexum térelemekből összefont nagy és megnyugtató egységére? Amikor valamely épülettömeg kiegyensúlyozott, harmonikus részegységeire való tagozódását vagy a szélesarányú homlokzati elemek klasszikus kimértségű oszloprendbe szabását látjuk, nem gondolunk-e az új német államalkotásra, amely minden németet először egységekbe szervez, aztán ezeket az egységeket jelentőségük szerint arányosítva egy nagy általános népközösség keretébe foglalja?

De az új német külpolitika tovább megy: Európa független államainak egy ilyen óriási politikai és gazdasági egységbevonására törekszik. A történelmi események mindinkább erősödő kényszere, hogy az európai nemzetek megtalálják ennek az egységnek az alapjait. Ez az alap nem lehet más, mint az európai népek közös történelmi kultúrájának tudata — szemben az Európán kívüli erőkkel,

idegen romboló kultúrákkal. Csak az ősi keresztény nyugatrómai műveltség lehet az alapja az európai népek közösségének, az a kultúra, amelyért földrészünk élén a magyarsággal évszázadokon át véres harcokat vívott a keleti barbársággal szemben.

Ha az új alkotó politika ilyen történelmi gyökerekből fakad, nem természetes-e tehát, hogy az ugyanebből a szellemből kinőtt új művészet is visszamegy azokhoz az eredeti forrásokhoz, amelyekből az egész európai kultúra eredt és századokon keresztül táplálkozott? Nyugodtan mondhatjuk, hogy az európai szellem akkor találta meg legtökéletesebb modern kifejezési formáját, amidőn új építőművészete lebocsájtotta gyökereit ennek az ősi kultúratalajnak legmélyebb rétegeibe.

Talán felesleges hangsúlyoznunk, hogy a német művészetnek forrásmerítése nem pusztán másolás, lélektelen átvétel. A formakincs felhasználása csupán a klasszikus formák örökbecsű elemeinek célszerű alkalmazása, erősen leegyszerűsítve, a modern követelmények szerint alakított művészeti alkotásokon. A mai német művészet tehát új művészet, ahogy új a mai európai műveltség is, ha az ősi klasszikus alapokon épült is fel.

POZSONYI ZOLTÁN

A japáni és az angolszász nép

HA A CSENDES ÓCEÁN világába tekintünk, eltörpülnek előttünk a hazai és az európai méretek. Tizenhét Európa férne el a Csendes Óceán közel százhetven millió négyzetkilométernyi felületén. Singapore és Amerika közt az egyenlítőn oly hosszú az út, mintha az északi sarkról a délire költöznénk. Japán Kamcsatkától Singaporéig harcol, tehát akkora fronton, mintha Budapesttől a Délafrikai Egyesült Államokig küzdene. A Panama-csatornától a Fülöp-szigetekig 17.800 km. a legrövidebb út, tízszer oly hosszú, mint hazánk és Írország távolsága légvonalban. E megrázó méretek mögött a jövő világa rejtőzködik, a roppant méretek Távolkeleten roppant lehetőségeket is jelentenek.

Háromezer éve az európai ember a görög szigetek közt ismerkedett meg a tenger hatalmával és éltető erejével. Nagy történelmi út volt, míg eljutott a gépekig, megépíthette London és New York égisz alá palotáit és telhetetlen raktárszörnyetegeit. Amikor pedig kinyújtotta kincskereső karját a világtengerekre, legutoljára ért el ez a mohó kéz a Csendes Óceánra. Alig száz éve, hogy Európa embere befészkelődhetett ott is, bár világa mindmáig idegen maradt számára. Él itt azonban egy nagymultú és nagyhivatású nép, melynek hazáját szigeti fekvésénél fogva Nagybritanniához szokták hasonlítani: Japán népe. Ennek a népnek is volt görög tengere, hol ősrégi időtől fogva hajós néppé nevelődött, a Nippon és Sikoku közt fekvő japán beltenger ezernyi apró szigetével. Itt kapcsolódott legbensőbben össze a tenger és a nép, amelynek Kelet nem idegen

világot, hanem otthont jelent. S Tokió a fejlődés mai szintjén már New Yorkkal méri össze nagyságát, mert lakossága már hat millióra gyarapodott.

Akié a tenger, azé a part és a szigetvilág is s ezzel együtt az övé a jövő. Három nagyhatalom nyújtotta ki kezét a Csendes Óceán birtoklásáért. Az angol világbirodalom karja dél felől a tengeren át nyúlt idáig. Az ausztráliai Sydney városát 1788-ban Angliából kitoloncolt fegyencek alapították. Csak a mult század ötvenes éveiben, az aranymezők felfedezésekor indult meg itt nagyobb tömegek bevándorlása s e szerencsés fordulat következtében 1856-ban megszüntetik a fegyencek szállítását. 1901-ben megalakul az ausztráliai államszövetség. 1924-ben hatvanezer dollárért megvásárolja Nagy-britannia Kelet Gibraltárját, az Oroszlánszellem Városát, Szingaporét. E fontos támaszpont jelentősége az 1860-as években mutatkozik először. Ekkor virágozik fel a kínai partok mentén az angol gazdasági érdekelttség: 1841-ben elveszik Kinától Hongkong szigétét, 1860-ban és 1899-ben ugyanitt a szárazföldi Kaulun felé terjeszkednek; 1842-ben a nagyhatalmak fegyverrel bírják rá Kinát Sangháj megnyitására. A terjeszkedésre az ópiumháború adott alkalmat, melynek sikerekor ismét kényszerítették Kinát, hogy tűrje el a lakosságot züllesztő és pusztító ópium szabad bevitelét. Egyébként is a színesek pusztítása az óceáni partokon egyre fokozódott. Ausztrália őslakosságát csaknem teljesen kiirtották, a szigetekét szintén. A szorgalmas kínai és japán munkásság bevándorlása ellen szigorú tiltó rendelkezéseket hoztak. A gazdasági kiaknázás mértéke is egyre fokozódott és a londoni bankok súlyos milliárdokat könyveltek el a csendesóceáni érdekeltségek javára. Ismételjük, a jövedelem nem csekély része a sárga faj kipusztítására alkalmazott ópiumkereskedelemből eredt.

Az angol előretöréssel párhuzamosan északon, Szibérián keresztül, az orosz hatalom nyújtotta ki kezét a Csendes Óceán felé. Az Amur-tartományt és Mandzsuriának egy részét 1852 és 1858 között vették el Kinától. E hódítást nyomon követte 1860-ban Vladivosztoke megalapítása. A város földrajzi helymegválasztása azonban nem szerencsés: a zárt Japán-tengerre tekint, melyből csak a japáni szigetek tengerszorosain át léphet az óceánra, keményebb télen pedig csak jégtörő hajókkal lehet megközelíteni a kikötőt. Az oroszok nem hittek Japán jövőjében, azért is adták a városnak a Vladivosztoke nevet, melynek hangzatos jelentése: Kelet Ura. 1871 óta távíró vonal kötötte össze Európával, 1891 és 1903 közt megépítették a világ leghosszabb transzkontinentális vasútvonalát Moszkvától Vladivosztokeig: e pálya hossza 6505 km. Vasúttal azonban nem lehet a tengert pótolni. Épezték az Északi Jegestenger szibériai partvidékét is felkutatta a Szovjet és megrakta állomásokkal, hogy átjárója legyen a Csendes Óceánra. Ebben az úgynevezett északkeleti átjáróban azonban csak két-három hónapra szakad fel a jégpáncél.

Végül a Csendes Óceán keleti partján az Északamerikai Egyesült Államok erősödtek meg. A mult század derekán terjeszkednek a Csendes Óceán partjáig, 1848-ban fedezik fel a kaliforniai aranymezőket, 1850-ben megalakul Kalifornia-állam és megalapítják San Francisco városát. 1867-ben — 7,200.000 dollárért, tehát potom

pénzért — megvásárolják az oroszoktól Alaszkát, 1898-ban pedig megszállják a Hawai- és a Fülöp-szigeteket. Ekkor elindul az amerikai tőke és vállalkozik a csendesóceáni világrész kizsákmányolására. A tőke és a fegyverek hatalma elbizakodottá tette az amerikaiakat, Roosevelt elnök kijelentette, hogy a Csendes Óceán amerikai tővá fog alakulni.

A Csendes Óceán azonban semmikép sem lehet „Amerika tava”. A Csendes Óceán földrajzi természeténél fogva Ázsiáé. Amerika csendesóceáni partján a négyezer méter magas Kordillerák lánchegysége húzódik. Hatalmas fal ez, melynek jeges ormaitól keletre más a táj, az éghajlat és az élet. Szigetek nem hívogatnak itt a Csendes Óceán síma víztükre felé. A természetes életnek nincsenek hídjai a tenger hátán. Ezzel szemben az óceán ázsiai oldalán minden növényi, állati és emberi életet a nagy tenger táplál. Belső Ázsia hegycsúcsai már a Pamirban észak és dél felé szétnyílnak. A magas medencéket kelet felé egyre alacsonyabbak váltják fel, a medencelépcsők egyre termékenyebbek lesznek, míg az egész alacsony, páratlan termékenységgű alföldek féloldalt már a tengerbe merülnek. A tenger alá süllyedt medencéket, a beltengereket pedig a természet minden gazdagságával megáldott szigetsor iveri zárják le. E szigetsor az Aleutáktól Új Zealandig ér, belőle rajzik kelet felé az a millió apró sziget, mely az éltető óceán ölében az ember otthona és pihenő helye. Az amerikai oldalon azonban a tenger és kontinens nincs benső kapcsolatban. Éppen e tény következményeinek csökkentésére vágta a technika a Panama-csotarnát, melyet csak 1920-ban adtak át a forgalomnak. Az ázsiai oldalon ugyanekkor a világ leghatalmasabb folyói fűzik össze a tengert és a szárazföldet egységes életgésszé.

A fehér ember tehát idegenül állt az óceán partján. Messziről üzte oda a meggazdagodás vágyálma vagy a hivatalos parancs. Dél-amerikai parti államainak népsűrűsége négyzetkilométerenkint 5—6 fő. Az egész Unió átlagos sűrűsége 16, az Európa felé tekintő oldalon 2—200, a csendesóceáni partvidéken csak 10, Kanadáé pedig átlagban véve 1 fő. Az ázsiai oldalon az európai kézben levő Ausztrália népsűrűsége 0.6 lélek. A fehér ember gazdasági érdekeltségeket hozott létre, ezzel szemben Japán, Kína és a Maláji Szigetvilág népe az őslakó jogán él e világrészben. A Maláji-szigetvilág népsűrűsége 30—100, Jáva és Madura szigetén 316 fő. — Kinának csaknem annyi lakosa van, mint az ötszázmilliós Európának. Közepesen 75 ember él itt egy négyzetkilométer területen, de valójában a termékeny alföldeken 3—400 ember szorong és tengődik tenyérnyi rizsparcellákon. A tulajdonképeni Japán alig terjedelmesebb, mint Nagymagyarország és rajta ma 75 millió ember él. Közepes népsűrűsége 186, Kvantó kerületben 500 fő; ha pedig csupán a termőföldre vonatkoztatjuk a lakosság lélekszámát, úgy egy négyzetkilométerre 980 lakos jut. Végeredményben tehát ha az ország területiségének eltartó erejét 100 emberrel mérem, akkor Japán 132 embert tart el, az USA 23-at, Ausztrália pedig csak 4-et.

Három hatalmas népcsaládnak van tehát joga a csendesóceáni tájhoz. A malájinak, a kinainak és a japáninak. A maláji a trópus buja gazdaságában él. A forró égőv seholy a nagy erőfeszítések

hazája; Keleten sem. Innen tehát nem indulhatott ki erőteljes ellenállás az európai betörés ellen. Kína emberóceán, ezer és ezer kilométerre Kína marad minden irányban, nem érezte úgy át a megsemmisülés veszélyét, mint Japán. Japán keskeny. Átlag olyan széles, mint a Szeged és Budapest közti távolság. Magas hegygerincek tornyosulnak rajta, melyeken alig lehet megélni, a nép tömege a tengerpartokra szorul. Ez a keskeny és sűrűn lakott parti csík a tenger felől megtámadható és megsemmisíthető. A múlt század derekán hadihajók jelentek meg a partjain és városait bombázták. Így kényszerítették ki, hogy megnyissa kikötőit az európai és amerikai gazdasági térfoglalás számára. Nem volt visszavonulásra tér, csak egy lehetőség maradt; a fegyverrel szemben fegyvert, a géppel szemben gépet, a hajóval szemben hajót állítani. A mikádó látzólag kibékült az európaiakkal és 1869-ben fogadta a nagyhatalmak követét. Engedményeket tett, de egyszersmind új útra lépett. A japánok hihetetlen gyorsasággal átvették az európai gépcivilizáció eszközeit, tudományos intézeteit és iskoláit. Hazaszeretüket és faji összetartásukat csak fokozta ez az új történelmi korszak. Nagy nemzeti célokat tűztek maguk elé és élére állottak a pánázsiai mozgalomnak.

Japánt szigethelyzeténél fogva Kelet Angliájának szokták nevezni. Kelet és Nyugat Angliája között azonban több eltérő vonást találunk, mint hasonlót. Érdekes megfigyeléseket nyújt ilyen szempontból az összehasonlítás. Az angol szigetekre a kelta őslakók nyomultak a történelemben első ízben. Követte őket a római invázió, majd a germán csoportok betörése. Főleg angolszász, normann, dán törzsek jutottak rajta szerephez s e népek összeolvadása teremti meg a brit szigetek egységesnek mondható lakosságát. A japáni nép is több ősi faj összeolvadásából keletkezett. Ismeretlen időben Dél-ázsia felől származó törpe termetű, negrito őslakosság jut el déli Japánba. Ezeket észak felől előnyomuló erőteljesebb vadásznépek igázzák le. Majd a Krisztus előtti évezredekben ismét dél felől az elhaló és újra feltámadó holdistent imádó anyajogi törzsek érkeznek. Ezeket követve ural-altáji pásztornépek hódítanak a szigetekre, melyek Északkelet-Ázsia felől törnek be. Közéjük délről, a szigetekről érkező maláji népek keveredtek. Dél és Észak népei találkoztak tehát a szigetekre és olvadtak össze egy népcsaláddá. Az ázsiai puszták rokon turk hódítói az északjapáni tenger téli jegén nyomultak be, a dél felől érkező maláj és polinéziai csoportok hajós népek lévén szigetről-szigetre érkeztek. Kr. u. a 4. században Koreán keresztül terjedt át Japánba a lótényésztes. Ugyancsak Korea közvetítette a kínai műveltséget is, mely a japáni művelődés alapját alkotja. Kinából került át Kr. u. az 5. században a selyemhernyótenyésztés, a tea termelése és élvezete. Ez alkalommal csak megemlítjük, hogy a régi japáni állam és társadalom sok rokon vonást mutat a honfoglaló magyarság szervezetével.

De vezessük csak tovább az összehasonlítás fonalát!

Nagybritannia és Írország koncentrikusan egymásfelé tekintő, széleslátú szigetek. Hiányzik mellőlük a Japánra annyira jellemző, észak és dél felé továbbvezető szigetsor s így terjeszkedésük a tengerek hátán távoli területek felé irányult. Japán keskeny és a rajta

húzódo hegyláncokon embert elriasztó rengeteg erdők területnek el. A japáni nép mindenütt a tengerre tekint és a part mentén túlnépesedve a tengerből igyekszik élni. A nemzeti főeledel a hal és a rizs. A hal minden étkezésnél előkerül, reggel, délben, este. A környező tengerek a világ leggazdagabb halászterületei. 1935-ben közel 20 millió q. volt a bevallott halászsákmány. Nagybritannia ennek éppen a felét halászta. Japán 1937-ben 3.783 millió yen értékű árut hozott be, ebből csak 200 millió yen jutott élelmiszerekre, ellenben ugyanezen évben Nagybritannia behozatala 1.030 millió font sterling volt s ennek csaknem a felét élelmiszerre költötték, holott Nagybritannia lakossága csak 45 millió. Hal helyett főleg sertéshúst esznek az angolok. A japáni nép viszont táplálkozásában is rendkívül igénytelen — ellentétben az angolszász nép általános nagy étkezési igényeivel.

Nagybritannia igen gazdag a nyersanyagokban, főleg szénben és ércben. Japán ezekben a legszegényebb. Anglia közel 250 millió tonnányi szenet termelt 1937-ben és ebből 41 millió tonnát külföldre adott el. Japán 46 millió tonna gyengébb minőségű szenet termelt, a hiányzó szükségletét behozatallal fedezte. Mandzsuriából 14, Koreából és Sachalinból 2—2 millió, egyéb külföldi területekről 5.3 millió tonnát hozott be. Fogyasztása így is igen csekély atlantióceáni versenytársához képest. Japán azonban vizierővel pótolja a hiányzó energiamennyiséget. Egész Ázsia kihasznált viziereje 1935-ben 4.9 millió lóerő volt, ebből maga Japán 4.2 milliót állított elő.

A tulajdonképeni Japánban az összes kiviteli cikk értéke 1937-ben 3.175 millió yen volt, ebből 1183.8 millió yen a szövetek ára. Régebben a legnagyobb értékű kiviteli cikk a selyem volt. Ennek árából vásárolt az ország vasat, gyapotot, kőolajat, gummit. Ma a selyem és a gyapot közt körülbelül egyenlőképp oszlik meg a kivitt szövetek ára; főleg Indiából és Kinából ugyanis nagy mennyiségű gyapotot hozott be, melynek feldolgozásával jól keres. Japán ezzel a gyapottal öltözteti fel kontinentális szomszédainak millióit. A gyapot és a selyem hasznából építette hajó-óriásait, repülőgépeit, gyűjtötte fegyvereit és gépeit, melyekkel új világot hódít magának. Ma már a selyemhernyókra sincs úgy rászorulva nagyhatalmi állásának kiépítésében, mint régen, mert a világ első műselyemgyártója lett. 1937-ben 152 millió kilogrammot gyártott, ami a világtermelés 26%-ának felel meg. — Érték szerinti sorrendben az 1937. évi behozatalának legfőbb tételei a következők:

Ércek és fémek	901.1 millió yen
nyers gyapot	851.2 " "
gyapjú	298.4 " "
kőolaj	280.1 " "
gépek	158.1 " "
kaucsuk	99.2 " "

A nagyipart tápláló megannyi termelvényt sorakoztatnak fel ezek a tételek. Világos ebből is, hogy Japán igényt tart azon területekre, melyeken a kívánt nyersanyagok megteremnek. Eddigi terjeszkedései is ezt a célt szolgálják: Korea (Chosen) látja el rizszel,

Tai-Van (Formoza) főleg cukorral, Mandzsuria pedig hússal és szójababbal.

Tanulságos az összehasonlítás a föld megmunkálásának területén is. Nagybritanniában 1936-ban a mezőgazdaság 19.550.000 hektárt vett igénybe. Ebből 75%, azaz 14.201.000 hektár rét és legelő maradt. Japán mezőgazdasága ugyanez évben 9.994.000 hektár s ebből csak 33%, azaz 3.326.000 hektár jutott legelőnek és rétnak, 6.036.000 hektárt felszántottak; többet tehát, mint a sokkal terjedelmesebb brit mezőgazdasági területekből. Hogy a japáni népet a magas hegyek megbonthatatlan erdőterületei mennyire a tengerparti kis medencékbe szorítják, kiviláglik abból, hogy Japán erdőterülete 23.023.000 hektár, Nagybritanniáé ellenben csak 1.229.000 hektár. E szerint még a hegyek is inkább tengeri néppé formálják a japánit, mint az angol táj a sziget népét.

Nagy különbség még a két nép közt, hogy az angol szigeteken kicsiny a születési szám és aránylag nagy a halálozási érték. 1937-ben 1000 lakosra 14.9 születés és 12.4 halálozás jutott, Japánban pedig 30.7 születés dacolt 17.0 ezreléknyi halállal. A természetes szaporulat ott 2.5, itt 13.7 volt. Japán évente átlag egy millió lakossal szaporodik és győzelmes háborúja nyomán elegendő emberrel fog rendelkezni vezető világhatalmi területének ellátásához és rangjának megtartásához.

Szembenáll végül az angolszász kozmopolita szellemmel a japáni lélek hazafias önfeláldozása és rendkívül szívós munkabírása, valamint legendás összetartása. Mondják, hogy a japáni lelket az európai lélek sohasem tudja megérteni. Ez nagy igazság. A japáni lélek indítékaiban az ural-altáji és malajo-polinéziai vérségi kapcsolatok uralkodnak. Ezekhez pedig az angolszász szellemnek nincsenek lelki útjai. A polinéziai ősnépek felfogása szerint például, ha valaki gyujtogat, gyilkol, a sérelmet nem kell közvetlenül megtorolni, hanem a sértett hozzátartozói egy ártatlan házát gyujthatják fel és annak gyermekét ölik meg. Ez a harmadik saját bőrén érzi az elkövetett gaztett fájdalmát és együttérez azzal, kit elsőízben ért a fájdalom. Elindul tehát és az igazi bűnösön igyekszik végrehajtani a megtorlást, hogy a megbillent erkölcsi világrendet így állítsa helyre. Ha ezt nem teheti, ő is ártatlant kever a dologba, mindaddig, míg a kezdő gonoszt végzete el nem éri. Olyan féle jelenség ez, mint a maláji szigeteken az ámokfutás. Ha például egy anyának meghal a gyermeke vagy férjét meggyilkolják, őrjöngő fájdalmában sokszor lesz ámokfutóvá. Kést ragad és rohan, akit útjában ér, leszúrja. Végül őt is megölik. Ezzel a tömegvérengzéssel torolja meg a szenvedő a világrenden a sorscsapást. A japáni ezt nem teszi, annál kevésbbé, mert a türk vérségből örökölt nagy faji szervezői hajlama sem engedné. A japáni önmagát irtja ki, hogy az erkölcsi világrendet helyrebillentse. Ez az eljárása a sokat emlegetett harakiri. Előírt szertartások szerint az öngyilkos keresztül-kasul felmetszi hasát, azután fia vagy jóbarátja lemetszi a haldokló fejét. Tulajdonképp ősi eredetű emberáldozati szokás maradványával állunk itt szemben. Követnie kell annak is, aki miatt tettét elkövette. 1931-ben a londoni leszerelési konferencia az angol, amerikai és japáni flottát 10:10:7 arányban állapította meg. Japánra hátrá-

nyos volt ez az arányszám. A sérelem megtorlásaként több tengerésztestet követett el harakirit, hogy önfeláldozásuk nyomán megtorlás következzen Japán ellenségeire. Ezek a példák mutatják, hogy a keresztény felfogással ellentétben a japáni lélek előtt az egyén életének nincs tényleges értéke. Felfogásuk szerint a halál módját mindenki a saját ízlése szerint választhatja. Innen ered a töménytelen öngyilkosság a Fudzsiyama vulkán, a szenthegy tetején vagy másutt sziklafokok peremén, zuhatagok szélén, mert az ilyen különös természeti szépségű helyeknek a japáni felfogás szerint külön szellemisége is van. Ilyen körülmények közt érthető, hogy ez a lélek bátran dobja oda életét a harcban a hazáért. Japánban nincs egyke és így a népes családokban nem jelent katasztrófát egy-egy személy önáldozata.

„Az én házam, az én váram!” — mondja az angol. Viszont Japánban könnyű bambuszfából épül a ház. Eltolható szobafalak, kinyitható házoldal jellemzik. A lakás és a virágos kert egygyé varázsolható. A szobát vastag gyékény borítja. Egy odadobott párna az ülőhely, egy másik a takaró, a fej alá kis fapad kerül és ime, kész a hálószoba. Érthető, hogy ilyen szobába cipővel nem szabad belépni. A fürdőszoba, bármily igénytelen is, sehol sem hiányzik. Japánban gyakori, — sokfelé mindennapos a földrengés. Már e miatt sem építkezhetnek úgy, mint mi. Az európai építkezési mód átvételének következménye volt az a szörnyű pusztulás, amely 1923-ban Tokiot érte: szinte kő kövön nem maradt a városban, kétszázezer ember pusztult el, az anyagi kár pedig kerekén 15 milliárd pengőre becsülhető. Egy-két év alatt sokkal hatalmasabb méretekben épült újra a főváros. Az építkezéseknél azonban egy különlegesen erős vasbetonszerkezetet alkalmaztak, mert úgy tapasztalták, hogy a földrengésnek magasépítkezéseknél csak a vasbetonszerkezet tud ellenállni. A családi házak építésénél pedig visszatértek a rugalmas szerkezetű faépítkezéshez, melynek egyik legfőbb anyaga a könnyű és hajlékony bambusz. A japáni család tehát örök készenlétben van a földrengések, tűzhányók és egyéb elemi csapások, főleg a tűzvészek ellen. Ez a készenlét nem engedi elpuhulni a ház és bútortzat nyújtotta kényelemben.

„Az arc a lélek tükré”, — mondja az európai ember. Távolkeleten az arc lárva, mely mögött elrejtőzködik a lelkület. Fölületesen ismerik a sárga fajt, akik ezt alattomoság vagy egyéb jellemhiba megnyilatkozásának tekintik. A japáni arc és viselkedés fegyelmezése egyidős a háromezer éves nemzettel. A szigorú nevelés egyik tétele: „Nevesse el haragját, ha pedig szomorúság szakad reá, temesse nevetésbe könnyeit az ember.” (I. Dzsucsiro, Japán, 46 l.) A japáni önfegyelmezés megrázó példáit jegyezték fel az 1923. évi földrengés idejéből. Szülők félig megsült hullái alól elevenen emelték ki a gyermekeket, mert a szülők és a felnőttek fegyelmezettségükkel a földrengést követő tűzvész idején arra törekedtek, hogy a kicsinyeket megvédjék. Ilyen elszánt és fegyelmezett népnél értjük meg, hogy a japáni nemes, a szamuráj felfogása szerint a harakiri a becsület megőrzésének fegyvere. A becsület követeli Japánban az egyéni élet alárendelését a nemzet életének. Így érthető,

hogy a szabad hazáért keresztény áldozatkészséggel küzdő magyar lélek vallomása, melyet Petőfi foglalt négy ragyogó sorba —

Sehonnai bitang ember,
Ki, most, ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza becsülete,

— bejárta Japánt és a hősi magyar lelkiületet közelhozta Japán szívéhez. Petőfi soraiból a busidó lélek a maga felfogásához képest a harakiri lényegét olvasta ki. (U. o. 44 l.).

Az európai és az angolszász lelki beállítottság tehát merőben különbözik a japáni érzésformától és gondolkodásmódtól. Itt rejlik a legmélyebb oka annak, hogy törekvéseik, érdekeik és harcmodoruk is szöges ellentétben állnak egymással mostani keleti világmérkőzésükben.

SZABÓ PÁL ZOLTÁN

F I G Y E L Ő

A szegedi népnyelv

A nyelv az emberi lélek közlési vágyának legtermészetesebb kifejező eszköze, e mellett azonban művészi alkotás is, amelyben a kollektív lélek jut jellegzetes kifejezésre. Nem pusztán gondolat-közlésre szolgál, hiszen a gondolkodás az embernek nem a legelsődlegesebb megnyilatkozása. Nemcsak a mindennapi élet pillanatnyi szükségleteit és vonatkozásait fejezi ki, hiszen akkor a szónak nem volna külön művésze. Ha megfigyeljük a műveltek beszédét, tehát a magunkét is, be kell vallanunk, hogy vagy papirosízú vagy pedig egészen színtelenné, dőcögőssé, lompossá, vált: tisztára a gyakorlati hasznót, általában a legrövidebb közlést szolgálja, elvesztette azt a titokzatos többletet, amelyet a parasztember és a költő nyelvében érezünk.

Mint ismeretes, a beszélt magyar nyelven belül a műveltek és a parasztemberek nyelvéről, a köznyelvről és a népnyelvről vagy tájszólásról is beszélünk. Ez a megkülönböztetés — a fentiek értelmében — teljesen jogosult, sőt szükséges. Igaz ugyan, hogy a kettő örök csereviszonyban áll egymással, de a népnyelvnek olyan jellegzetességei vannak, amelyekkel legföljebb csak az ünnepélyes költői nyelv vetekedhetik. Gazdag a megfigyelésben és képekben, a rögtönzésben és árnyalatokban, izes a megfogalmazásban, hajlékony a kifejezésben. A paraszti beszéd folytonos vonatkozást teremt a mondanivaló és a környezet között. Innen a hasonlatok kultusza: a beszéd bizonyos nyomatékot és távlatot

kap általuk. A számtalan ki nem mondott utalás, az összefüggések egynémely részletének elhallgatása, a szükszavúnak tetsző tömörség a népnyelvet a szűkebb közösségen kívül állók számára sokszor teszi érthetatlenné, vagy legalább is különössé, de föltétlenül érdekessé. Nem véletlen, hogy a magyar nyelv legnagyobb mesterei erejüket, ízeiket, szépségüket, mind a népnyelvből merítették.

A népnyelv csodálatos multnak hírmondója. Most nemcsak a népnyelv nyelvészeti különlegességeire; hangsúlyozásának provinciális színeire, megőrzött régiségeire gondolunk. A népnyelvnek itt bennünket inkább az élete, az a szerepe érdekel, amelyet egy kisebb emberközösségben betölt. Bizonyosságainkat, megfigyeléseinket a szegedi tájszólásból, anyanyelvünkéből merítjük.

A nyelvnek a nép érzése szerint bizonyos határozmányok szerint és bizonyos feltételek mellett mágikus ereje van. Ez a felfogás alapjaiban az imádság lélektanával rokon, továbbá abban a primitív lelki magatartásban gyökerезik, amely a kimondott szónak az érzéki világban is hatalmat tulajdonít. Ezért van az, hogy régivágású öreg parasztok megbor-zadnak, ha átkozódást hallanak, így ha valakit a *fenével ötetnek*, mert azt hiszik, hogy az átok megfogán. Ezért van az, hogy a jámborabb lelkek valósággal szenvednek, ha *Istent műveltetik*, azaz Isten nevével káromkodnak, mert úgy gondolják, hogy Isten büntetése azonnal bekövetkezik és nemcsak a káromkodót sujtja, hanem azokat is, akik hallják. Ezért van az is, hogy a villámlást az ősi

magyar istennyila helyett egyszerűen *nyilának* emlegetik (pl. *lécsapott a nyila*), nehogy Istennek, neve hallatára, mintegy eszébe jusson, hogy lesujtson a földi emberekre. A keresztleletlen gyereket nem emlegetik a leendő nevének, mert a gonoszlélek meghal-lanára és még hatalma volna a megrontására. Éppen ezért *Nemtudomkának* hívják. A kisgyereket szívesen illetik gyöngéden ócsároló jelzővel: *te kis szemét* (Tápé), *te csunya*, *te kis förtelmes*, hogy a halál, betegség messzire elkerülje, ne találja érdemesnek arra, hogy meglátogassa. A magyar parasztembernek Szegeden is, máshol is *házacskája*, *tehénkéje*, *fődecskéje* van, hogy ezzel a ma már öntudatlanná kopott mágikus kicsinyítéssel a gonosznak kártévő érdeklődését elhárítsa.

A szó mágikus erejébe vetett hit azonban különös teljességben a ráimádkozásokban, a ráolvasásokban él. Népünk a kárt, bajt, betegséget szellemi valaminek érzi, amelyre rá lehet parancsolni, amelyet távozásra lehet kényszeríteni. A ráimádkozások szövegében legtöbbször keresztény képzetek is megcsillannak, ami egyrészt azt bizonyítja, hogy az ősi magyar gyakorlat átalakult, keresztény elemekkel gazdagodott, másfelől pedig a középkori liturgia gazdag exorcizmuskészlete a néphagyományba is utat talált. A sok szöveg közül csak néhányat mutatunk be.

Ficamodásról, rándulásról: *Úton mén a szent asszony, szent asz-zonnak szén gyermek a kezibe, szén gyermeknek szén körösz a kezibe. Icemödés, ficemödés, inaknak, csontoknak helyibű kimönete: küdöm Máriáhon, Mária küdi szent fiáhon, Jézus küdi helyire.*

Szemverésről: *Palma szülte á-*

gát, virága szülte Szent Annát. Midőn az Úr Jézus a földön járt, előtanált három zsidó lánt. Eggy aszonta: de szép vagy Jézus, mint a nap. Másik aszonta: de szép vagy Jézus, mint a hód. Harmadik aszonta: de szép vagy Jézus, mint a hajnali csillag. Ez a három zsidó lán mögverte Jézust szömmé. Eevitte Mária Jézust a Jordán vizire, ahun vizet merített, aztán fehér márván kűre öntötte. Ezön kisedrű a verést, fájdalmat mosom lē evvē az imács-csággá.

Vannak olyan ráolvasások is, amelyekből hiányzanak a vallásos képzetek. Itt méginkább világos a szavaknak mágikus felfogása. Így a pocokot úgy kell elpusztítani a háztól, hogy az ember háromszor ezt mondja: *A mi házunknál kilenc pocok van. Nem kilenc: nyolc. Nem nyolc: hét. Nem hét: hat. Nem hat: öt. Nem öt: négy. Nem négy: három. Nem három: kettő. Nem kettő: eggy. Nem eggy: eggy csöpp se.*

Nem tartozik ide a ráimádkozás lélektanának elemzése, de kétségtelen, hogy az esetek jelentős részénél szuggesztiós, illetőleg autósuggesztiós jelenséggel van dolgunk. Nem lehet tehát csodálkoz-nunk, hogy olykor a ráimádkozás foganasnak is bizonyul.

Egyébként a többi vallásos megnyilatkozásoknál is különös nyelvhasználat alakult ki. Az imádság, vallásos ének nyelve általában nem azonos a mindennapi élet nyelvével: régieskedő, közel áll a művelt köznyelvhez. Ez bizonyára csak részben hatása a Káldi-féle biblia dunántúli tájszólásának, illetőleg más vidékről való papok nyelvének. Úgy tűnik fel, mintha népünk imádkozó szavát ünnep-lőbe öltöztetné, hogy így mintegy méltóbban jelenhessék meg Isten előtt. Így az evés előtti ismeretes

imádság: *Mindeneknek szemei tebenned bíznak Úristen, stb.* Vagy énekben: *Bemegyek szent templomodba stb.* A dölt betűvel szedett szavak a köznapi használatban természetesen nem így hangzanak, hanem ö-ző tájszólásban.

A beszédnek ezt a kettősségét máshol is megfigyelhetjük. Sajátos dolog ugyanis, hogy a szegedi nép más beszédmódját pontosan, szószerint szokta idézni. A szegedi tájszólást tehát *szögedi-össen*, a dorozsmai ember palócos beszédét a *dorozsmai embör módjára*. Bizonyos derűs mellékizzel szokta utánozni a dorozsmai szomszédot: *deg bon a kípëdbë, de mëgitëttëd a pofámat!* (A csúfolódó szegediek szerint ezt mondotta volna a dorozsmai ember a lovának, amikor a fejük véletlenül összeütközött). A hivatalviselő úr beszédét természetesen *urasan*, enyhe gúnnyal adja vissza: *bemöntem a rendörkapitánhon, mögmontam neki, hogy puskát szeretnék váltani. Aszonta, hogy kérem most nem érek rá fegyverviselési engedélyt adni, tessék eljönni a jövő héten! A kapitán nagyon finom embör vót.*

Az utánzás önmagában még nem volna baj, hiszen a nyelv játékos kedve nyilatkozik meg benne. Sokkal fájdalmasabb következményekkel jár azonban olykor az iskola munkája és hatása. Megfigyeltük, hogy a szegedi parasztyerek a tanító és a betű együttes hatása alatt az iskolában szerzett ismereteit gyakran már köznyelven, bizonyos szaváló hangsúlyozással adja elő: beszéde ilyenkor nagyon erőltetettnek hangzik. Ez a kettősség a művelt közszellem kényszerítő hatása alatt alakult ki, amely a tájszólást sokszor tartja megbélyegzőnek. Az eredmény: a felemás, tudákos módon beszélő parasztok

ijesztő nagy száma. Furcsán hangzik, de igaz, hogy ma már szép magyarsággal, tiszta tájszólással szinte csak írástudatlan öreg parasztok beszélnek. Az iskola tehát, amelynek egyik legszebb eszménye a magyar nyelv szolgálata, akarata ellenére is árthat, mert néha a gyerekeknek édes anyanyelvét állítja pellengérre. Ezzel szándékai ellenére is azt a hasadást kezdeményezi, ami a parasztsarjadékoknak a művelt rétegekbe olvadását, az értékes paraszt hagyományoknak, elsősorban a népnyelvnek hódítását lehetetlenné teszi. Ennek a szomorú társadalmi tünetnek elemzésébe természetesen nem mehetünk bele, de azt hisszük, hogy parasztságunk ősi szellemi talaja a tájszólásnak akár jóhiszemű, akár csufondáros üldözésével kezdett meginogni. Ez a folyamat parasztkultúránk egész rendszerének pusztulásával járt, mert ósdinak, elavultnak, parlaginak bélyegezte azt is, ami pedig magyarságunk örök értékeihez tartozott.

Térjünk azonban vissza a szegedi népnyelv világába. Ha a nyelv a közösségi szellem terméke, fokozottan áll ez a nép nyelvére. A kollektív népi szellem egyik legjellegzetesebb vonása, hogy bizonyos normákat és formákat kötelezően előír az egyén számára. A szegedi nép is egyéb előírások mellett számtalan *nyelvi formulát* ismer, amelyeknek az adott alkalommal való kimondása öntudatlanul is kötelező, eltérő fogalmazásnak helye nincs, elmulasztása pedig a paraszti etikett sérelme volna. Így a szobába lépő vendég és a házbeliek között a következő bevezető párbeszéd folyik: *'sék a Jézus! Mindörökké ammén! Hogy vannak kentők? Köszönjük kérdésöd, möggyagunk hallá Istennek. No újjé*

lő! Nem fáratam é! Nemcsak az ül lő, aki éfárat. Kérdőzzék mán kentők, mé gyüttem? Maj mögmondod! — ezután kezdődik a társalgás.

Tudjuk azt, hogy a nyelv kultúrákat és sorsokat tükröztet viszsza. Türelemmel ki lehet belőle olvasni a nemzetnek egész művelődéstörténetét. Fogjuk most vállatóra a szegedi tájszólást: vajjon mit árul el a szegedi nép sorsából?

A szegedi dialektusnak más tájak magyarja számára legfeltűnőbb vonása az őzés, azaz köznyelvi e-, ë-hangok labializációja. A nyelvészek megállapították, hogy ez a változás a 15—16. század folyamán mehetett végbe. Okát azonban még teljes bizonyossággal nem tudjuk. Nagyon valószínű, hogy e folyamat a fajrokon kúnok teljes elmagyarosodásával is kapcsolatos. A kún nyelvet, mint a fönmaradt kún nyelvmelék igazolják, a labiális magánhangzók jellemzik. A kúnok ugyan elsajátítják nyelvünket, de artikulációs bázisuk természetesen nem változik meg. Így jön létre, első sorban tehát talán fiziológiai okok következtében az őzés, főleg azokon a területeken, ahol kúnok éltek. Hogy itt bizony lassú folyamattal van dolgunk, tanúsítja az is, hogy a 16. századbeli szegedi írók nyelve az őzés szempontjából még nem következetes.

Másik érdekes vonása a szegedi nyelvnek, hogy idegenből alig vett át egy-két török (*dili*: félkegyelmű, *duttyán*: lacikonyha-féle, *bosztán*: kert, *betyár*, *Halál*- és *Kara*-családnév stb.), szerb (*abronyica*: vízhordó rúd, *cicvara*: tejfőllel és liszttel készített rántottaféle, *dëbëlla*: otromba, nagytestű lány, *dërgovác*: kupec, *doszta*: elég, *próbeszëtyu*: próbaszerencse, *sëtyëra*: szerető, *szëvëjedna*: mind-

egy, *vëcsár*: mulatság, *vótka*: pálinkafőzésnél az első lepárolás eredménye), német (*atrec*: cím, *ás-lúgoz*: kénezi a boroshordót, *cáger*: óramutató, *cëndzár*: ügynök, *deferenc*: különbség, *kovártély*: szállás, *tajcsol*: egyhelyben topog, eredetileg a németmódra való táncolást jelentette stb.) szót. Annál bőségesebben vannak azonban szókincsében latin jövevények. Ezek a *deák* szavak (*mögáprëndál*: megneheztel, *árkus*: ívpapír, *ceremória*: caerimonia, *damënom*: birtok, vagyon, dominium, *dátom*: borraavaló, ajándék, *emines*: kiváló, *foktom*: factum, cselekvés, *funtus*: fundus, házhely, *istramentom*: instrumentum, eszköz, *kapitáros pénz*: tőkepénz, *kontrektus*: szerződés, *kumma*: comma, *nóblis*: uraskodó, *sallárium*: tiszteletdíj, *virguja*: kútásáznál használt mérőléc stb.) teljesen adaptálódtak, ma is élnek, a nyelvújítás erőltetett magyar szavai nem tudták őket kiszorítani. A nyelvnek ez a deákos színeződése Szegednek régi gazdag egyházi és polgári kultúrájára utal.

Szeged művelődéstörténete számos szólásban is tükröződik. A történeti háttérrel a népemlékezet már igen keveset tud, de egy-egy kifejezés, példabeszéd a város régi multjának mintegy népi hírmondója. Hallgassuk meg itt is a szegedi népnyelv vallomását!

Messziről jött embertől szökták kérdezni: *Mi hír Budán?* Ez a kifejezés még bizonyára a középkorból maradt fenn. A *kúnhitü*: alattomos, kétszínű — szintén a középkor végére, a kúnok nehézkes asszimilációjára utal. A török kort idézi föl a *ráérünk*, *nem hajt a török*, vagy az *ëmönt ipiliomba*: messzire ment (imperium = királyi Magyarország).

A *boszorkányhiedelmek* terminológiájából is igen sok kifejezés

kövült meg a szegedi népnyelvben. Értelmük természetesen már jórészt megszeliidült, illetőleg módosult. Ilyenek: *nyakán van*, nem tudja *lérázni a nyakárú*: kellemetlen, rosszkor jövő látogatóról szokták mondani, akinek érkezéséhez még jóképet is kell vágni. A boszorkányhit szerint a bűbájos ráül alvó áldozatának nyakára és vagy vérét szívja vagy pedig megnyergeli és ellovagol rajta a Szent Gellért hegyére. *Szele valaminek*: oka valaminek, ilyenféle kifejezésekben: *az én káromnak is ű a szele*. A levegőben repülő boszorkány ugyanis pusztító vihart támaszt, szele nyomán baj és kár keletkezik. *Kocsonnyája valakinek*: áldozata valakinek. *Ez a gyerök is az apja kocsonnyája, mindég ütötte-verte szögént*. A boszorkányok a néphit szerint áldozataikat beteggé nyomoríthatták, idegzetüket annyira tönkretették, hogy úgy reszkettek, mint a kocsonya. *Átlát a szitán*: tisztában van valamivel; ez a kifejezés ismét sajátos népszokásra, illetőleg hiedelemre utal. Ha elveszett valami, meghatározott mágikus szertartások között szitán néznek át. Úgy gondolják ugyanis, hogy így meglátják, hol kell keresni, ami elveszett. A mai jelentés kialakulása világos.

A régi közélet jellegzetességeit is őrzi egy-egy szólás, kifejezés, hasonlat. Jelentésük azonban már sokszor elhomályosodott. Néhány példa: ez a főd, ház is *szekvesztromba van hagyva*, azaz el van hanyagolva. Hogy mi volt a *sequestrum*, ma már nem tudják. Vasárnap délután összeülnek a szomszédok *détába* és *détáznak*. Nem tudják már természetesen, hogy az országgyűlés régi *dieta* nevét őrizték meg. A szegedi hitéletre emlékeztet az *áziyomba van* — kifejezés; jelentése: jó helyen

van. Ma már nem tudják, hogy az alsóvárosi templom valamikor *asylum* volt, azaz az oda menekülő bűnösöknek büntetlenséget biztosító menedékhelye.

Az újabb korból is említsünk meg néhány példát: *émönt, mint Kossuth*. Olyan emberre mondják, aki hirtelen eltűnt és többé soha nem tért vissza. *Jól áll, mint Szögéd vízkő*: arra az emberre szokták mondani, akinek igen rosszul áll a szénája. A szólás az 1879. évi árvízre, Szeged pusztulására utal. *Möglépött, mint Dugonics*: odébb állt, elszökött. A szólás Dugonics András szegedi szobrával kapcsolatos. A szobrot, Izsó Miklós és Huszár Adolf szép alkotását 1876-ban közvetlenül a mai központi egyetem előtt állították föl. Az árvíz után azonban városrendezés következtében kevéssel távolabbra, a róla elnevezett tér közepére került. A szobornak ez a költözködése annyira megragadta az egykorú szegediek nyelvi képzeletét, hogy szólás lett belőle.

Élt Szegeden a század elején egy híres ügyvéd, *Pillich Kálmán*, aki nemcsak eredeti észjárásáról és különc életéről volt híres, hanem arról is, hogy nem volt — bajusza. Ez a férfinak akkoriban annyira szokatlan viselet indította a szegedi népet arra, hogy ezentúl a csupaszajkú férfiakat a *pillikbajuszú* díszítőjelzővel illesse.

A népnyelvben valami friss természetesség, érzékiség, találó megfigyelés ragad meg különösen, amely a mondanivaló művészi kifejezéséhez elsősorban a környezetadta lehetőségeket hívja segítségül. A népnyelv a költői nyelvhez hasonlóan általában nem elégszik meg a rideg közléssel, díszes köntösbe öltözködik, ismeri a körülírás és elhallgatás művésze-

tét, a fogalmakat is szereti képekben kifejezni. Még mai romlásában is érezzük belőle a beszéd örömet, közösségképző erejét. Kezdjük a szólásokkal, sztereotíp kifejezésekkel:

Száraz kéztű szakad: a nem jószívűből adott ajándéokra szokták mondani. *Ee kéne zavarni a macskát a tűzhelyrű:* el kellene kezdeni főzni. *Balkézzé várni:* nem várni meg valakit az evéssel. *Kalap alatt háll:* reggelig mulat a kocsmában. *Barátgarassá fizet:* potyázik. *Uccát állít:* hangos perpatvart kezd, amire összecsedülnek az emberek. *Taroggán mönt a sírba:* fölakasztották. *Erőszakkâ mönt az Isten anyakára:* öngyilkos lett.

A szegédi népnyelv sokoldalú ötletessége, kifejező ereje, páratlan szemléltető készsége a hasonlatokban is megnyilatkozik. Eredetüket alig lehet tisztázni. Sokszor valami szokatlan, egyszeri eset vált tipikus hasonlattá. A részleteket elfelejtették, de csattanó hasonlat formájában azoknak emléke is fennmaradt.

Két-balkezes emberre szokták mondani: *tapogatja, mint vak a hajnalt.* Dicsekvő emberről mondják: *neki is két óralika van, mint a szögény embör malaccának.* A lusta ember: *pattan mint hathe-tes hamuba a szikra.* A makacs ember: *annyit ér az neki, mint süketnek a jóröggelt.* A házsártos ember: *olyan, mint az ördöggötötte rokka.* A bőbeszédű ember: *tele van, mint kántor allelujává.* Egyéb hasonlatok: *pislog, mint Bacsó, mikor a hasát varrták.* Két részt húz, *mint a feleségös kúdús.* Az jár neki, *ami Bugyinak a tapasztásé: semmi.* Annyiba van neki, *mint Kanflinak a barátfüle:* sokba. *Mozog, mint a tetves bunda.* *Úgy áll, mint a Krisztus tűz-revalója: összevissza.* *Pékulál, mint zsidó az üres bótba.* *Sorba mén,*

mint Tápén a bíróság. *Tallasodik, mint a kópasz veréb.* *Mászkál, mint az urakba a fájdalom.* *Menekül, mint tót az eszitű.* *Alázatos, mint a torba járó kutya.* A kövér ember: *olyan, mint a delezsanc.* A kényes ember: *ez is kinnyült kilenc kutya hosszára.*

A művészi népnyelvből még leginkább a közmondások kerültek át a köznyelvbe és váltak általánosan ismertté. Nem is csoda, hiszen a népnyelvnek legnagyobb remeklései közé tartozik a paraszti életbölcsségnek színes fogalmazású, csattanó tömörségű kifejezése. A közmondást a közösség szinte kötelező érvényű igazságnak fogadja el, amelybe bele kell nyugodni, az egyénnek nem illik megfőlebbezni. Sok vitát vág ketté, nem egy pörpatvart oszlat el egy-egy idejében alkalmazott, találó példabeszéd. Néhány szegedi népi közmondás: *Ha akar, lögyön templom, minek az a kápolna.* *Füstöl a kémény, de nem tudjuk, mi főj alatta:* a látszat csal. *Annak adja az Isten az olvasót, aki nem tud rajta imádkozni:* annak van vagyona, aki nem tud vele élni. *Jobb rosszâ, mint rossz nékü.* *Ott szakad a jég, ahun legvékonyabb:* szegény embert még az ág is húzza. *Miné koszosabb, annâ jobban vakaródzik.* *Mindön koszos malac tanál magának dörgölődzőfát:* minden zsák megtalálja a maga foltját. *Teremtő av vóna, csak mögváltó lögyön:* nem elég tervezgetni, tenni is kell. *A ház nem vagyon, csak nyugalom:* a házbirtokból nem mindig lehet megélni. *Ahun eggy van, ott eggy sincs:* az egyetlen gyereket úgy féltik, hogy még örülni sem tudnak neki. Országosan ismert közmondásoknak sajátosan módosult helyi változataival is találkozunk: A jó pap is hótig tanul, mégis tanulatlan hal

mög. Nem jó az úrral eggy tálbú cserösznyézni, me möglün a mag-jávâ.

Sort keríthetnénk még a tréfás párbeszédre, mondókákra, talá-lós kérdésekre is, amelyekből szintén kicsendül a népnyelv já-tékos kedve, magatudatlan öro-me. De az elmondottakból is vi-lágosan kitűnik a tájszólás színes magyarsága, virágzó ereje, gazdag változatossága. Sajnos, az iskola, hivatal, újság, rádió révén a köz-nyelv sokat pusztít. Sajnálatos félreértés folytán a népnyelv használata nevelésnek, sőt szé-gyenletesnek tűnik föl némelyek előtt hazánkban, pedig külföldön például tájszólásban írt újságok jelennek meg és a néptanítókat arra kötelezik, hogy a gyermek szülőföldjének dialektusában ta-nítsanak. Jussunk el minél szá-mosabban annak felismeréséig, hogy a népnyelv a maga gazdag helyi változataival a magyarság legnagyobb költői teljesítményei közül való. Nem vagyunk már annyira egyszerűek, hogy a nép-nyelv használatát természetesnek érezzük: művészi ízlésünk finomí-tásával tanuljunk meg hát gyö-nyörködni a tájszólás zenéjében, amelyből őseink gazdag egyszerű-sége, boldog magyar világa szól hozzánk.

BÁLINT SÁNDOR

Germán származásúak-e a horvátok?

Méltán keltett nagy feltűnést S. Bucs nemrég megjelent 24 ol-dalas kis vitairata („Nasi szluzs-beni povjesznicsari i pitanje pod-rijetla Hrvata“, Zágráb, 1941.), mely a horvátok szláv-ságát tagad-va, népének germán-gót száрма-zása mellett foglal állást. A hor-vátság lelki megoszlása szerint

természetesen nagyon vegyes ér-zelmekkel fogadta e tanulmányt. Bucs szerint a horvát történet-íróknak és a „Délszláv Akadémia“ tudósainak ugyan nagy érdemeik vannak egyes adatok és forrás-munkák felkutatásában, de hibá-juk, hogy ezeket az adatokat tel-jesen tévesen értelmezték s egy hamis, romantikus „szlávománia“ hatása alatt zsákutcába jutottak. Ő, mint írja, hangsúlyozottan el-lene van a francia forradalom „e-gyenlőség és testvériség“ elvének s helyette a reális tényből, a népek és fajok közti értékkülön-bégből indul ki. Ennek alapján rámutat arra, hogy Kukuljevics, Don Bulics, Barade és mások mind tévesen és helytelenül akarták a kiváló faji tulajdonságokkal ren-delkező, államalkotó horvát népet a „mocsárlakó, gyenge, destruktív és rabszolgalelkű“ szlávoktól szár-maztatni. Szerinte csak szeren-csétlen tévedés folytán, az olaszok és görögök révén ragadt a dalmá-ciai horvát területekre a „Sclavo-nia“, lakóira pedig a „sclavi“ el-nevezés, melyet az igazi fajhor-vátok, mint A. Sztarcsevics, min-dég visszautasítottak. „A horvá-tok szláv származásáról szóló el-mélet nemcsak az életben, hanem a tudományban is megbukott,“ állapítja meg a tanulmány. A szlávok sohasem tudtak államot alkotni s mindig csak idegen se-gítséggel tudtak fennmaradni: így főleg T. Peisker volt prágai egye-temi tanár állításaira támaszkod-va szerzőnk azt fejtegeti, hogy Oroszországot a germán Wiking-ek, Bulgáriát a szintén „nem-szláv“ bulgárok, Horvátországot pedig a „germán-gót“ horvátok szervez-ték meg. A nyelvrokonságra néz-ve, mely eddig döntő bizonyíték-ként szerepelt a közös szláv ere-det mellett, az a felfogása, hogy ez az érv lényegtelen s más ide-

gen népekkel is megesett, hogy egymás nyelvét elsajátították a nélkül, hogy fajrokonok lettek volna. Bucs ismerteti azt a másik, szintén szlávellenes származási eleméletet is, melynek képviselői, *Zsupanics* és néhányan mások egy kaukázusi-iráni néptörzsből vélik népük eredetét fellelni. Végül rátér arra a szerinte egyedül helyes nézetre, melyet legkövetkezősebben K. *Segvics* fejtett ki a legrégibb erre vonatkozó dokumentumok (mint például a „*Libellus Gothorum*“ stb.) alapján; arra t. i., hogy a horvátok a hatalmas gót népnek egyik törzsét alkották s a „*Hredj-gótok*“ utódai. Ebből a „*hredj*“ (dicső) szóból alakult ki a „*hrothi*“-„*hroad*“-„*hruat*“ változásokon keresztül a mai „*hrvat*“ szó. Csakis ez a kiváló germán faj lehetett a nemesvérű horvátok őse s ez a „*Wiking-rokonság*“ a magyarázata a dalmátok kiváló tenge-rész tulajdonságainak. A horvát „...*mir*“ végzetű uralkodó-nevek (*Silimir*, *Branimir*, *Zvonimir* stb.) szintén gót eredetűek s *Toma* spallatoí archidiakon a 13. században a horvát uralkodót „*Dux Gothorum* vel *Chroatorum*“-nak nevezi. Írásában különböző írókra és adatokra hivatkozva Bucs felszólítja végül a horvát történetírókat, hogy ismerjék be hagyományos tévedésüket s kövessék őt az új utakon. A maradi „*mocsárlakó*“ szláv-hívőknek pedig gúnyosan Goethe szavait idézi: „*Du gleichst dem Geist, den du begreifst.*“ A mindenesetre érdekes íráshoz bajos lenne érdemlegesen hozzászólni. Viszont Goethével kapcsolatban eszünkbe jut, hogy valamikor éppen a nagy német író volt az, aki 1789-ben a híres szerb népdal, a „*Hasanagánica*“ lefordítá-

sával, — (amelyet nálunk utóbb *Kazinczy* fordított le „*morlach* nyelvből Goethe után“ „*Gyászdal Azzán-agának szép, de szerencsétlen nője felől*“ címen,) — J. *Grimmel* és más romantikus szellemekkel együtt Európában és a művelt Nyugaton divatba hozta a „*dél-szláv*“ népköltészet iránti lelkesedést a nélkül, hogy a szláv szónak megvető értelmet tulajdonított volna. És azt is tudjuk, hogy számtalan kiváló horvát ifjú, a horvát nemzeti ujjaszületés nagy írói *Grácban* és *Bécsben* a német kultúrán nevelődve nem titkolták nemzetük multját és szláv származását, sőt A. *Senoa* 1865-ben mint a „*Slawische Blätter*“ szerkesztője éppen a szláv népek értékeivel igyekezett Európát megismertetni.

VÁNDOR GYULA

Beküldött könyvek:

Pusztai-Popovits József: Az erdélyi románok kulturális helyzete a bécsi döntés után. (Különlenyomat a Kisebbségi Körlevél 1942. évi január havi számából).

Holberg Lajos: A politikus csizmadia. (Dán eredetiből ford. *Puskás Endre dr.* Szeged, 1941.)

Erdély. (Utmutató Erdély vendégei számára. A kolozsvári egyetem tanárainak közreműködésével összeállította *Prinz Gyula*. Pécs, é. n.).

Prohászka Lajos: A vándor és a bujdosó. (Budapest, 1941. *Danubia* kiadó).

Stadler Aurél: Csend, Béke, Fény. (Szabadka, 1942. *Papp Géza*: *Globus* kiad.).

DÉLVIDÉKI SZEMLE

1942 MÁJUS

I. ÉVF. 5. SZÁM.

Bunyevácok magyar földön

BÁCSKA... Sokkal több ez a termékeny földdarab, mint amennyit egyszerű neve takar. Délkeleteurópa Mezopotámiája; a kontinens déli hajlásán tizenkét vagy tizenöt nemzetiség olvasztómedencéje s bejárat az európai történelem egyik legnevezetesebb színterére: a Balkánra. A Duna és a Tisza nagy ölelésében városok, falvak, szétszóródott tanyák, apró szállások őrzik ezer év történelmét: s ahogy a föld megtartotta ősi formáját, úgy népe is makacsul hasonult a földhöz. Csak a városi épületek homlokzatán látszik meg az idő nyoma, csak a városi lakosság szelleme mozdult el az új idők, új eszmék és az új környezet hatása alatt; a föld és népe, szintje és arca változatlan maradt. Nehezen mozdul ki az ősi kerékvágásból, nehezen szakít a hagyománnyal s alig felejtí a régi életformát. Talán innen magyarázható az is, hogy a Balkán kétévtizedes közelsége — hiába keressük — nem hagyott nyomot ezen a vidéken. A déli és keleti szellem nyersesége, misztikája csupán egyikét szoborban öltött itt testet, de az idő első rengése megsemmisítette.

Alföldi népek: parasztok életformája ez. Örök bástyája, elpusztíthatatlan fellegvára a falu, a tanyavidék és a végtelen síkság peremén lapuló szállások világa. S bár a népi szellem fejlődésének két főirányítója van: a faji lelkialkat és a társadalomtörténeti fejlődés eredménye, — itt az előbbi a tökéletes hatóerő. A faji lelkialkat a népi szellem lényege, ősi gyökere és évszázadok során annyira megmerevítette a paraszti életformát, hogy a történelmi fejlődés egyes alföldi népeknél — így a bunyevácoknál is — nem tudott áthatolni a faji ösztönök szintézisén.

1.

A TERMÉKENY BÁCSKAI TALAJON magyarok, svábok, sokácok, szerbek, tótok, románok igazítják az ekeszarvát. A legősibb a magyarság, mely ezer év óta csinálja itt a történelmet. Mellette szorgalmasan és kitartóan él, dolgozik és gyarapodik a szlávanya ideverődött gyermeke.

A bunyevácok talán Dalmáciából vagy Hercegovinából, a Buna folyó mellékéről vetődtek ide, jobb megélhetést keresve. Ki tudja? Maguk között is eldöntetlen ez a kérdés, még ma is könyvekben,

folyóiratokban vitatkoznak rajta. Kétszáz vagy háromszáz éve, sőt hét-nyolcszáz évről is beszélnek, hogy „Szent Ferenc népe“ behasította az első barázdát a bácskai földbe.

Nemzetiségek közé ágyazva az ide-odaverődés s a történelmi megpróbáltatások erősítették meg bennük az alföldi életet. A ferencrendi szerzetesek nemcsak az áttelepülés napjaiban irányították őket, hanem később is ott volt a katolikus egyház gyámolító keze, amikor már ezen a vidéken megtörtént az új honfoglalás és a törökdúlta pusztaságban egymásután emelkedtek a bunyevác házak, tanyák, utcasorok. Felső-Bácskáról így ír Antunovich Iván püspök, a bunyevácok egyetlen szellemi vezére: „Il tu su sagradjani bunjevacki salasi, koji su sacuvali nas od propasti,“ — „és itt épültek az alföldi bunyevác szállások, melyek megőrizték e népet a pusztulástól“. Mert ez a sík vidék a történelem minden korszakában a legnehezebb megpróbáltatásoknak volt kitéve: a nemzetiségek közösnek érezték a sorsot, melyet a történelem nemcsak a harcos magyarságra, hanem a mellette élő nemzetiségekre is kirótt.

Itt a tanyavidék és a szállás őrizte meg a bunyevácsgót a délszláv „egybeborulás“ idején is s ma is ez a vidék mutatja föl e nép igazi arcát.

A bunyevác szállások Felső-Bácskában Baja környékén, Szabadka nyugati és délnyugati határában a Kelebia, Tavankút, Mérgecs, Bajmok, Vámtelek és Nagyfény sávjában egészen a Tiszahátig húzódnak, ahol már a szerb település szakítja meg a bunyevác földek terjedelmes láncolatát. A szállások néhol tanyavilággá sűrűsödnek, helyenként már tanyafalu is alakult, kissé távolabb azután ismét nagy elszórtságban, sokszor jónéhány kilométernyi távolságra egymástól, népesítik be a szántóföldeket. A tanyacsoportok inkább a vasútvonalak mentén, a kövesutak közelében fejlődtek, önálló községgé azonban *soha nem* formálódtak. A bunyevác tanyavilág félkörét járva, helyenként változik a bunyevác lakosság számaránya és a földbirtok területe is. A kelebiai részben, főleg a futóhomokon, nagyobbára magyarok laknak, Tavankúton már jóval több a bunyevác gazda, Bajmok alatt ismét erősödik a magyar tanyák száma, de Vámtelek és Nagyfény között már szintiszta bunyevác tanyacsoport alakult ki (ahogy a földbirtokok fokozatos gyarapodását nézzük) az elmúlt harminc-egyven év alatt.

A fokozatos gyarapodást nemcsak az észszerű belterjes gazdálkodás hozta magával, hanem az eredményes sertéshizlalás és szarvasmarha-tenyésztés is. A bácskai földművelő népek között — a svábok mellett — a bunyevácok a legerősebb állattenyésztők. A tanyai csendet az egész határban fölveri a jószág: nemcsak a 40—50 holdas gazdaságokban, hanem a 10—12 holdasoknál is tele van az istálló meg az akol. Minden bunyevác gazda annyi jószágot tart, amennyit csak a kukoricatermése elbir, — úgy, hogy Bácska más vidékén csak a 100—120 holdas gazdaságon láthatni annyi jószágot, mint a bunyeváclakta területen a 40—60 holdasoknál. A kis- és közepes gazdaságokban ez óriási erőfeszítést igényel, örökös munkát és szakadatlan takarékossgot: de hogy ezt kibírták és kitartottak, azt ma a felsőbácskai telekkönyvek is bizonyítják, mert az 50 holdon felüli gazdák között alig találni magyart...

A földbirtokvásárlásnak legerőteljesebb lépéseit az első világháború előtti évtizedekben tették meg s szembetűnő, hogy a háború után mind a polgáriassodás, mind a vagyoni gyarapodás terén szakadás, sőt egyes helyeken visszaesés tapasztalható. Bár a földéhség ma is olyan erősen megnyilatkozik náluk, mint a mult század utolsó éveiben, amikor a magyarságot a mesterségesen szított kivándorlási láz elfogta.

A bunyevácok közül nagyon kevesen mentek át tengerentúlra.

2.

A BUNYEVÁC FÖLDMŰVELŐ NÉP belső életét, rejtett erőit kutatva az apró vázlatokból összeállított helyzetkép csak úgy lehet teljes, ha elhagyjuk a várost és a népi lélek legerősebb forrásához megyünk: a szállásra, a szántóföldekre. Az igazi, földszerető népet leginkább a szántóföldön lehet megismerni és igen sok kérdésre a legjobb feleletet maga a tanya, a megmunkált föld, a jószág és a rengeteg munkában elkopott ekeszarva adja.

A fehérre meszelt apró házakban, a kicsiny ablakok mögött, levegőtlen, de ragyogó tisztaságú szobákban él a nép. Ahogyan az útkereszteződéseknél, messze, künn a tanyák között igen gyakran virágokkal földiszített fészülettel találkozik az ember, úgy a lakásokban is. A konyhákban, szobákban, a falon, az almáriumon mindenütt a sok szentkép, ereklye, szenteltvíztartó, szentelt barka, „háziáldás“, fészület meg az imakönyv a habfehérre mosott s szinte csodálatos szorgalommal himzett terítőkön. Leggyakoribb Szent Ferenc és Jézus-szíve képe. Mindez nemcsak formaságból vagy divatból kerül be az egyszerű, de tiszta lakásokba, hanem meggyőződésből. Mert e népnek ebben kedve telik. Mélyen vallásos s talán legvallásosabb népe Bácskának. A hit és az ima belső lelki szükséglete, de a külsőségekben is mindig megnyilatkozik. Minden ünnepi processzió részvesznek, minden ájtatosságon ott vannak, nők, férfiak egyaránt, a keresztútjárásokon, zarándokhelyeken, kálvárián s a templomok hajóiban bunyevác egyházi énekeket hall a hívő. De éneklük a magyar egyházi énekeket is, főleg az idősebbek, s énekelnek magyar egyházi melódiára bunyevác szöveget is.

Egyik fiatal papírójuk foglalkozik ezzel a kérdéssel s könyvében arról ír, hogy ez a nép kicsiny számához viszonyítva milyen sok papot adott már a katolikus egyháznak: világi lelkipásztort, szerzetest, s ezek voltak minden időben a bunyevác nép legfőbb oszlopai, legkiválóbb tanítói. Multjuk és történelmük legtöbb adatát a magyar kútforrásokon kívül a ferencrendi szerzetesek gyűjtötték össze és talán az sem véletlen, hogy ezeket az adatokat Antunovich Iván püspök dolgozta föl történelmi munkájában.

A bunyevác nép tökéletes lelki közösségben él vagy inkább talán élt az egyházzal. S ennek emlékét őrzik a mélyen vallásos emberek lakásai.

3.

A BUNYEVÁCSÁG népi életét, igazi arcát még a bunyevác értelmiség soraiban is kevesen ismerik. Gazdasági életük nyitott könyv, hiszen csaknem valamennyien földműveléssel foglalkoznak és mégis sok értelmiségi elemük előtt ismeretlen az a tény, hogy Bácskában egyetlen nép a bunyevác, mely ellent tudott állani az elproletarizálódásnak.

Miért van ez? Talán megfélekeztek róluk?

A nép értékeit és fogyatékoságait a szállás, a tanyacsoport és a falu csöndje őrzi. Az ő házuk tája tényleg fölfedezőkre vár, mert az elmúlt évtizedekben nagyon kevés szláv írónak sikerült hozzájuk férkőzni és így a legtöbben csak „hallomásból” ismerik őket. Ezért mondta már nyolcvan esztendővel ezelőtt Antunovich püspök a „Rasprava o bunjevcih i sokcih” („Értekezés a bunyevácokról és sokácokról”) című művében: „Ha azt akarjátok, hogy a nemzet eltűnjék, tüntessétek el, takarjátok el történelmi multját s akkor kínai falakat vontatok jövője elé.” Ebben a fölkiáltásban van valami, ami az egész bunyevácság életét jellemzi. Láthatatlan kínai fal húzódik a letűnt századok mögött és beleível egészen a jelenbe. Ha életük lényegét és tartalmát keressük, úgy érezzük, hogy történelmi multjuk e falakon belül, valahol a feledés homályába rejtőzik és a bunyevácság élete a mai időkben is csak oly ritka nagyjaik műveiben mutatkozik meg. Mert mindabban, amit a szerbek annyi kötetten keresztül összeírtak és később a horvátok is ismertettek kiadványaikban, majd minden esetben inkább a politikai háttér a lényeg, mintsem a tárgyilagos valóság.

Így a bunyevác nép, ha kevesebbszer is, de valójában a bunyevác szerzők alkotásaiban talál igazi arcára.

Két évtized tanulsága csak most kezd kibontakozni a bunyevác nép és értelmisége előtt. Tulajdonképen mit is jelentett ennek a szláv népcsoportnak a huszonhárom éves szerb uralom?

Az értelmiségi utánpótlás számbelileg lényegesen csökkent s ennek következtében a polgáriasodásnak az a folyamata, amely a monarchia idején megindult, a szerb értelmiség előretörése folytán náluk éppúgy megakadt, mint a megszállott Délvidék többi kisebbségi népcsoportjánál. A magyar időben aránylag több bunyevác diák szerezte meg az orvosi, ügyvédi és mérnöki diplomát a magyar egyetemeken, mint az elmúlt huszonhárom év alatt a szerb egyetemen. A bunyevác irodalmi termékek iránt sem nyilvánult meg az az érdeklődés, amely megillette volna őket. A megszállás első éveiben a szerb irodalmárok gyűjtötték a bunyevác adatokat s ennek az lett az eredménye, hogy később Szabadkán, Zomborban, Ujvidéken, sőt Belgrádban is igen sok könyv, folyóirat és füzetes kiadvány jelent meg a bunyevácokról — szerb írók tollából. Ezek a politikai színezetű, sokszor megrendelésre készült művek igen tekintélyes számban kerültek piacra, valósággal előzönlítették az olvasóközönséget, míg a bunyevác írók és néprajzkutatók írásai visszhangtalanul heverték a könyvkereskedések, nyomdák raktáraiban. S ha eljutott mégis valahogy az olvasóig, az a szerző áldozatkész-

ségéből történt: mert ezeknek legnagyobb része ajándék volt. A huszonhárom év szűkös könyvterméséből megállapítható még az is, hogy a világháború előtt a termés szellemben gazdagabb volt, mint az elmúlt két évtized alatt.

Egyedül a népköltészet és a néphagyományok gyűjtése terén találhatunk komolyabb eredményeket. Prcsics Iván szabadkai bunyevác író és népdalkutató évek óta foglalkozik népe szellemi termékeinek föl kutatásával s ezen a téren egyedülállóan olyan értékes munkát végzett, amely a bunyevátság kulturális életében Antunovich óta szinte példátlanul áll. Munkatársai egyszerű földművesek, parasztemberek, akik a tanyavilágban összegyűjtik a verseket, népdalokat, közmondásokat. Az értelmiség nem fordul kellő érdeklődéssel és megértéssel az értékes kultúrmunka felé: így rengeteg érték elkallódik.

A társadalmi fejlődés valahol a letűnt évtizedek mögött elakadt s a tehetségkutatás egyre késik. Pedig kint a földeken, tanyákon, a falvakban az örökös munka olyan értékeket emészt föl, amelyeknek megmentése és érvényesítése talán egy új korszakot is nyithatna a bunyevátság szellemi életében.

4.

OLYAN A BUNYEVÁC PARASZTI LÉLEK, mint hajnalhasadáskor a kút merítetlen vize: tisztaságát és mélységét semmi sem zavarta meg.

Így jellemzi népét Prcsics Iván. Ebben a mondatban benne foglaltatik a felelet azokra a panaszos sorokra is, melyeket Ilkics Szteván szerb archimandrita írt még 1927-ben. A neves szerb pap-író „A bunyevácokról” című művében ily módon méltatlankodott: „Az 1918-as föl szabadulás nagy művét a bunyevác nép nemzeti öntudatának hiányában meglehetősen közömbösen fogadta; ezért a föl szabadítókkal szemben részben *ellenséges* és tartózkodó, részben pedig passzív álláspontot foglalt el.”

De nemcsak a huszas évek derekán, hanem a délszláv uralom utolsó esztendőiben is hangzottak hasonló szerb panaszok, mert ez a két szláv népcsoport nemcsak politikai, hanem társadalmi téren sem mutatta föl az együttélésnek és a testvériségnek a legcsekélyebb tanujelét sem. A bunyevátság legerősebb vára mindenkori a vallás és a katolikus egyház volt, — az egyház elhatároló falai mögött ott húzódott még a bunyevác népi szellem s a századokba gyökerezett népi erkölcs is, mely sok mindenben homlokegyenest ellenkezett a *pravoszláv* szerb morállal.

Mint általában az alföldi ember, így a bunyevác is nehézkes és lassan fejlődő. A bunyevác parasztságot e mellett még az is jellemzi, hogy az ismeretlenek, másnemzetiségűek előtt igen erősen zárkózott, főleg a falvakban és a szállásokon. A bunyevácok nehezen oldódnak föl és ritkán mondják el másoknak belső érzelmeiket. A bunyevác népnél a túlfűtött nacionalizmus *ismeretlen* fogalom. Nem lobbanékony természetű s már ezért is nehezen lelkesedik.

Nem mondhatni, hogy nem elég öntudatos, — mint ahogy azt a szerb írók állították —, hanem ez az öntudat inkább a kultúrához való ragaszkodásban és a mély vallásosságban nyilvánul meg.

A bunyevác parasztgazda, legyen az akárhány láncos is, talán úgy mondhatnók, egyenrangú a napszámosaival vagy béreseivel. Egyik sem tesz különbséget. Együtt dolgoznak és olyan közvetlen közöttük a kapcsolat, mintha a szálláson dolgozó béres is családtag lenne. A bunyevác béres soha olyan nagy tiszteletet nem adott gazdájának, mint a magyar... Nem veszi le az ajtó előtt süvegét, hanem kalappal, kucsmával a fején megy be a gazdához, ha valami dolga van. Az egymásközötti életben nincs meg a kötöttség, az úgynevezett kisebbségi érzet, mely akkor fogja el a napszámost, ha „ötvenes“ vagy „százláncos“ gazdával beszél. Azonban ez az egészséges szellem ma már csak a „mélybunyevácságnál“ található meg; a bunyevác iparosság és értelmiség egészen más szellemű. Az utóbbiak már új szokásokat, idegenséget és szervilizmust vittek be a régi falak közé.

Így a nép sokkal többet megőrzött a multból, mint értelmisége és sokkal kevesebb nyomot hagyott lelkében a huszadik század két világháborúja közötti szellem.

Vissza a szállásokra, — ez volt a jelszó az utóbbi esztendőkből, amely fölmozdította az egész bunyevác gazdatársadalmat és hirtelen gátat vetett a túlméretezett városba-özönlésnek. Azok, akik a bunyevác népi élet alakulását lelkiismeretes figyelemmel kísérték, fölismerték a veszélyt és idejében rámutattak arra, hogy a földtől való elszakadás a nép *éltető erejének* elvesztését jelenti. A gazdasági megerősödés legbiztosabb alapja náluk a föld. S hogy ebben a tekintetben ma igen erősen állanak, az példátlan szorgalmuknak és takarékoságuknak tulajdonítható. Itt azonban nagyon sok túlzást tapasztalhatnak a bunyevác értelmiségiek és a másnemzetiségűek is, akik érdeklődéssel kísérik az ő életüket. A takarékoság helyenként már fukarsággá fajul s ennek a káros hatása nemcsak szociális, hanem kulturális és legfőképpen egészségügyi téren jelentkezik. Az öltözködésre, a lányok ékesítésére sokkal többet fordítanak, mint az élelemre. Megtagadják önmaguktól a falatot, ha ez egészségügyi téren a legsúlyosabb visszahatással is jár. Úgy mondják: „Na trbuhu nema stakla“ — „a hason nincsen üveg“ s nem láthatni, hogy mi van benne.

A túlméretezett takarékoság, zsugoriság hatása kulturális téren a *visszafejlődés* veszélyével fenyeget. A bunyevác fiatalság sorából megdőböntően kevesen folytatják tovább tanulmányaikat; a legtöbb szülő megelégszik az elemi iskolával vagy legföljebb a középiskolai tanulmányok elvégzésével. Tovább nemigen mennek. Mert — szerintük — biztosabb megélhetést egyetlen pálya sem nyújthat a földnél és a földműves mesterség kitanulása nem kerül pénzbe. Igaz, hogy a bunyevác nép és fiatalsága között nagyon kevés az analfabéta, *de mégis rengeteg az írástudatlan*, mert amióta az iskolában megtanulta az ábécét, nem vett kezébe könyvet. Általában hiányzik náluk a nyomtatott betű iránti érdeklődés és a könyvvásárlási szándék. A bunyevácság túlnyomó része szállásokon lakik

s ott rádiót, könyvet vagy legalább ujságot seholsem talál az ember. Még az ötven-hatvan holdasoknál sem. Összehasonlításként említjük meg, hogy bácskai magyar tanyákon, három-négyholdas kis szállásokon az egyszoba-konyhás kicsiny házikóban szól a rádió, az asztalon napilap hever, sőt még képeslapot is találhatni.

Náluk a föld és a jószág legyőzte a betűt s vajjon hány bunyevác értelmiségi nemzedéknek kell még küzdenie Antunovich Iván és Precsics Ivó után, hogy megszerettesse velük a nyomtatott betűt: a könyvet? ...

5.

A FÖLD AZ ELSŐ TÖRVÉNY a bunyevác nép életében. A föld a mindene és a megmunkált föld alapján itéli meg embertársait is. Még azok is élvezettel dolgoznak a földön, akik megtehetnék azt, hogy a faluban vagy a városban éljenek földjük jövedelméből. Úgy dolgoznak, ahogy a régi bunyevác közmondás is mondja: „Kétszeri szántás, kétszeri kenyér; háromszori szántás, háromszori kenyér.” Minél többet termelni és *gyűjteni*! Már fiatal korában, még alig nősült meg, alig kezdte meg az életet, arra gondol e nép: mi lesz, ha megöregszik. S azért dolgozik, hogy öregségére nyugodtan pihenhessen. A földszerető parasztnak legnagyobb baja, hogy ha a család föl nő, a vagyon szétszakadozik. A bunyevácok ezért az „osztzkodástól” irtóznak legjobban. Inkább egybeköltözik az egész család aprajánagyja, egy tanyán, egy szálláson él, csak a földet ne kelljen föl osztani. Mert közöttük csak az a legény, a rendes, becsületes parasztember, aki meg tudja őrizni az apjától örökölt földet. És csak az a dicsőség, ha arra a kérdésre, hogy mennyit szerzett hozzá, nyugodtan kimondhatja a derék teljesítmény eredményét láncokban.

És ha az idő vagy a körülmények úgy hozzák, hogy a gyarapodás folyamata megáll, akkor is a föld irányítja a bunyevác paraszt cselekedeteit. Az utóbbi esztendőkből mind több és több idős bunyevác legényt láthatunk a prélókon, a hagyományos bunyevác összejöveteleken. Ez igen feltűnő jelenség, mert a bunyevácok Bácskában a legkorábban nőülnek. Most egyre késik a nősülés ideje, a lányok pártában maradnak és erősen csökken a házasságkötések arányszáma. A föld parancsolja így. A gyarapodás megakadt, a föld nem terebélyesedik és ha már nem terebélyesedik, akkor nem akarják csökkenteni a nősüléssel. Mert náluk a házasság gyereket is jelent, *sok gyereket*, és ha már a föld híján sok gyerek nem lehet, akkor a bunyevác legény inkább nem házasodik, mert neki egyke nem kell.

A nép életében ezt a visszahullást részben a városba való özönlés, részben pedig a törpebirtokos bunyevácok gazdasági egyensúlyának meggingása okozta. A földhöz való ragaszkodás azonban mindennél erősebb és a szállásokra való visszahúzódtástól remélik, hogy magával hozza majd a belső gazdasági megerősödést is. Itt már a fiatalabb nemzedék lendületére várnak, hogy a népi lélek tisztaságát és mélységét megőrizve ismét olyan termékennyé tegye a nép talaját, mint amilyen volt az két-három évtizeddel ezelőtt.

A MAGYAR NYELVET nemcsak a bunyevác értelmiség, hanem az egyszerű nép is beszéli. Az idősebb nemzedék még a világháború előtt a „magyar időben” tanulta meg az iskolában és a mindennapi életben. A mai fiatalság már szerb iskolákba járt, a tantermekben egyetlen szót sem tanulhatott magyarul és mégis, túlnyomó része, ha törve is, de beszéli a magyar nyelvet. A szerb uralomba beleszülettek; az első könyv, amelyet a kezükbe adtak szláv nyelvű volt. Szerbül vagy horvátul beszéltek iskolatársaikkal s talán egy-két szót az ismerős magyar diákokkal. Így a legtöbben odahaza tanulhattak meg magyarul, mert a szülők otthon gyakran magyarul beszélgettek. Főleg a vegyesházasságúakra áll ez, ahol az anya magyar anyanyelvű volt. Később már maga a nyelv, a szellem sarkallta őket, hogy minél tökéletesebben megismerkedjenek vele.

A kétnyelvűség még ma is érezhető mind a városi, mind a szálási bunyevácoknál. A szláv mondatokat magyar szavakkal keverik és sok esetben szláv képzőket is ragasztanak hozzájuk. A kétnyelvűség a szellemet is formálja; ez érezhető az idősebb gazdák hangján és gondolkodásán. Az ő beszédükben lágyabban szól a bunyevác nyelv is, mint a huszonöt-harminc évesek ajkán. A fiatalabbak már keményebben pattogatják a szavakat, úgy, mint a szerbök, de szókincsükben nem sok új szerb elemet találunk.

Magyarul beszélnek.

A nyelv és a szellem szabad utakon jár: lám, a huszonhároméves láthatatlan sorompó sem akadályozhatta útját. A régi magyar betűk és könyvek fiatal szellemi hajtásaiban kapaszkodott meg és megmaradt. De nemcsak a magyar könyv és a magyar betű, hanem sokhelyütt a magyar nyelv mellett a *magyar szellem* is megmaradt.

Belopakodott a lelkekbe, mint ahogy a melódia is mindig megtalálja ide a maga rejtett útját.

LÉVAY ENDRE

Jean de Bonnefon

(Emlékezés egy Petőfi-barát francia íróra.)

1923-BAN, a budapesti francia követség egyik estélyén egy magistermetű, kövér, kissé keresett és régimódi eleganciával öltözködő úr vonta magára figyelmemet. Külsejében és megjelelésében volt valami parancsoló és martiális vonás; civilben lévő magasrangú katonatisztre vagy valami hatalmas gyártelep igazgatójára emlékeztetett. E hatást azonban lényegesen enyhítette a monokli, a gondosan kipödört bajuszka, és a ritkás ősz hajjal borított nagy gömbölyű fej. Az egész ember a keménység és lágyság, a méltóság és kedélyesség különös vegyülékének látszott. Szájának vonalai gúnyolódó és támadó természetűre engedtek következtetni, szeméből ellenben jóság sugárzott. Mindenesetre azt a benyomást keltette, hogy nem mindennapi, közönséges ember, hanem olyan valaki, aki hozzá van szokva, hogy, akárhol jelenik is meg, a társaság központja és hangadója legyen. Kérdezősködésemre megtudtam, hogy ez az úr nem diplomata, sem katona, sem gyáros, hanem egy párizsi író, Jean de Bonnefon, aki előadásokat tartani jött Budapestre. E név ismerős volt előttem, párizsi lapokban időnként találkoztam vele. Mikor bemutattak neki, csakhamar láttam, hogy művelt és szellemes, választékos modorú, Európa minden nagy városában otthonos férfiúval van dolgom, aki rokonszenvez hazánkkal és annak multját s jelenét meglepő jól ismeri. Bevallása szerint annak a vonzóerőnek, melyet rá a magyar nép és magyar föld gyakorolt, fő indítóoka Petőfi Sándor egyénisége és költészete volt, ezeken át ismerte s szerette meg országunkat és nemzetünket. A találkozásunkat megelőző évben rengeteget fáradt, agitált, cikkeket írt, előadásokat tartott, ünnepélyeket rendezett, hogy a franciák figyelmét Petőfi születésének százéves évfordulójával kapcsolatban a magyar költőre felhívja. Később azt is megtudtam, hogy a világháborút követő években, midőn Franciaországban magyarellenesség volt a közhangulat s régi barátaink elhallgattak vagy ellenünk fordultak, Bonnefon az elsők egyike volt, aki Magyarország érdekében felemelte szavát, önzetlenül, tiszta meggyőződésből mellénk állt, ügyünkkel azonosította magát és magyarbarátságát nyíltan hirdette nemcsak, mikor itt járt nálunk, hanem odahaza, honfitársai körében is.

Több mint tíz éve, hogy Bonnefon meghalt. Azóta Franciaor-

szágban is, de még inkább Magyarországon feledésbe merült a neve. Nem lesz tehát talán érdektelen, ha emlékéit felújítom és változatos életpályáját, érdekes egyéniségét s egyes részleteiben bennünket, magyarokat közeli érdeklő írói munkásságát ismertetem.

JEAN DE BONNEFON 1866 május 24.-én született egy kis dél-francia városban, Cantal département székhelyén, Aurillacban. Ennek a városkának az a nevezetessége, hogy 930 körül ott látta meg a napvilágot Gerbert szerzetes, III. Ottó nevelője, a későbbi II. Szilveszter pápa, aki szent Istvánnak a királyi koronát küldötte. Bonnefon igen büszke volt erre a nagynevű földijére, sokat emlegette s Budapesten is tartott róla előadást.

Aurillac Auvergne-ban van, ebben a hegyes-völgyes, kialudt vulkánokkal borított tartományban. Ezt a tartományt szívós, becsületes, komor, nyers emberek lakják, akik kemény küzdelmet vívnak a háládatlan talajjal s a zord éghajlattal. Mégis szinte értelmetlen vonzódással ragaszkodnak szülőföldjükhöz és, ha szerét tehetik, visszatérnek hozzá. Bonnefon is kedvelte bérces hazáját és sohasem szakadt el tőle teljesen. Bár élete egy részét Párizsban, Nizzában, Rómában s egyéb nagy külföldi városokban töltötte, mindig szakított magának időt arra, hogy hosszabb-rövidebb tartózkodásra Auvergneban megjelenjék. Párizsban sokat emlegették vidéki kastélyát, a „domaine du Faisan“-t, ahol a párizsiak elképzelése szerint úgy élt, mint valami ancien régime-beli francia főúr. A valóság az, hogy az a legendás hírű „kastély“ egyszerű, egy emeletes, falusi kúria volt Calvinet községben; nem is az ő tulajdona, hanem rokonáé, Caecilia Vellini színésznőé. Bonnefon mindenesetre jól érezte magát Calvinetben, a falu lakói is szerették s megválasztották mairenek. Nagy tisztességnek tekintette ezt a hivatalt, ambícióval látta el s élete végéig megtartotta. Halála után hálás földijei a falu főterét róla nevezték el.

Bonnefon régi auvergnei nemesi családból származott és köztársasági elvei nem gátolták abban, hogy családi hagyományait gondosan megőrizze. Ősei udvari körökben forgolódó, előkelő polgári és katonai tisztségeket viselt férfiak voltak, az egyik „Paul de Bonnefon, baron de Prègue et de Puyverdièr“ XIV. Lajos feleségének, egy másik a francia eredetű V. Fülöp spanyol királynak volt bizalmas embere. A Bonnefon-család hagyományai közé tartozott az irodalom szeretete s művelése is. A francia bibliografia nem kevesebb, mint négy író-Bonnefont tart számon, akik latin és francia verseket, politikai röpiratokat, teológiai, geometriai, hadtudományi munkákat adtak ki. Ezek közül a tollforgató Bonnefonok közül három a Jean nevet viselte. Úgy látszik, irántuk való kegyeletből cserélte fel kései utódok Jean-nal a keresztségben kapott Joseph nevet.

Bonnefon atyjának már nem maradt a régi családi dicsőségből, szürke polgári pályán működött, mint pénzügyigazgató Aurillacban és korán meghalt. Anyja fiát gondos nevelésben részesítette. Boldog, de nem vidám gyermekkor jutott neki osztályrészül. Játosztársai nem igen voltak. Már mint gyermek, játékszerek helyett könyvekkel szórakozott. Középiskolai tanulmányait a párizsi Nagy Lajos-líceumban végezte. Diákévei alatt szenvedélyes olvasója volt

Saint-Simon emlékiratainak. Már tizenhét éves korában bekerült a Gaulois szerkesztőségébe, amely nemsokára kiküldötte Németországba politikai tudósítónak. Több évet töltött Berlinben, ott írta alig húsz éves korában *Le drame impérial* c. röpiratát, mely óriási sikert aratott s megalapította ujságírói hírnevét.

Származásánál, neveltetésénél, családi hagyományainál fogva azt lehetett volna várni tőle, hogy a konzervatívok, nacionalisták vagy királypártiak táborához csatlakozik. Ebben az irányban indult is meg pályája, azonban csakhamar frontot változtatott, a köztársaság szolgálatába lépett s mellette élete végéig híven kitartott. Hogy arisztokratikus családi tradíciói ellenére olyan demokratikus foglalkozást választott magának, mint aminő az ujságírás, annak az a remény volt az oka, hogy e pályán legjobban kielégítheti sokoldalú kíváncsiságát, gyakorolhatja éles megfigyelőképességét és sokat tartózkodhat külföldi országokban. Célját el is érte, alapos emberismeretre tett szert, a legkülönbözőbb társaságokban forgolódott és sokat utazott külföldön. Magyarországra is gyakran ellátogatott. Mindenütt, hazájában úgy, mint külföldön, szíves fogadtatásra talált, mert egy személyben tökéletes modorú világfi, eleven, ötletes társalgó, lendületes, magávalragadó előadó volt. Csak úgy szíporázott a szellemességtől. Nagyszerűen tudott előadni anekdotákat, amelyek között bizony borsosak gyakran akadtak. Rue de Vaugirard-beli párizsi lakásán, amely valóságos kis múzeum volt, időnként pompás, nagyúri ebédeket adott, melyeken nemcsak az ételek és italok vallottak választékos ízlésre, hanem az ezüst, a porcellán s asztalnemű is. Azok a vendégei is, akik az auvergnei udvarházban megfordultak, nem győzték Bonnefont magasztalni, mint szeretetreméltó házigazdát.

Auvergne nincs messze Gascogne-től; nem meglepő tehát, ha Bonnefon és Cyrano közt volt bizonyos hasonlatosság. Bonnefon is szerette a harcot, ő is kiméletlenül támadta a szélhámosokat, kalandorokat, kedvelte a hangzatos frázisokat és tréfákat, szerette játszani a hőst, a félelem és gáncs nélküli lovagot. Néha heveskedésében túllőtt a célon; kegyetlen és igazságtalan volt. De nem egyszer erre ő maga is rájött; restellte a dolgot és nem szégyelt bocsánatot kérni. Minden ügyet, amelyet igaznak és nemesnek tartott, magáévá tett és ha kellett, minden erejével beledobta magát a küzdelembe. Szeretett gúnyolódni, vérbeli polemista volt, tudott finoman csipkelődni s ha szükség volt rá, brutálisan támadni. Akik felszínesen ismerték, azt képzeltek róla, hogy az ironia s a szkepszis kiszáritotta a lelkét; bizalmas ismerősei ellenben tudták, hogy alapjában véve lágyszívű, jólelkű ember. „Son despotisme apparent — írta róla egy ismerőse — cachait de la bonté et même un fond de faiblesse. Il avait un besoin certain de protéger, de soulager, de défendre et il a donné dans sa vie des gages de dévouement et de fidélité sentimentale dont peu d'hommes sont capables.” (Comtesse d'Abzac: *Le vrai visage de Jean de Bonnefon. Gaulois*, 1928. máj. 17.)

Bonnefon 1928 március 31-én halt meg kínos betegség után, Párizsban, rue de Seine 14. sz. alatti lakásán és szülőföldjén, a calvinet-i temetőben temették el. A napilapok és szemlék meleghangú nekrológokban búcsúztak tőle. Az egyik így jellemezte: „Il fut le

prototype du grand seigneur, — de l'aristocrate vieille France sincèrement rallié à la nouvelle — ... La haute stature de ce gentilhomme républicain aussi majestueux que le Roy-Soleil, aussi éloquent que Bossuet, aussi passionné que Mirabeau va manquer à l'horizon européen." (M. de Laize: *Mort d'un grand seigneur républicain, Eclair de l'Est*, 1928. ápr. 24.) Költő-barátai és hűséges barátai, Caecilia Vellini (*En pieux hommages*), versekben vettek tőle búcsút.

BONNEFON a párizsi íróvilág s a balparti Párizs egyik legjellegzetesebb képviselője volt. Mintegy ötven önálló munkája, hirlapokban és folyóiratokban több ezer cikke, riportja és intervjúja jelent meg. Tisztelői, amikor meghalt, művét Saint-Simon és Chateaubriand emlékirataival hasonlították össze, azonban a párhuzamot ők maguk sem vehették komolyan. A valóság az, hogy Bonnefon nagyterjedelmű írói munkássága teljesen a múlté; az idővel dacoló alkotások nem maradtak utána. Mindazt amit írt, az alkalom, a véletlen, az időszerűség szülte, azért a feledés egyre vastagabb pora rakodik föléjük. Ő maga is tisztában volt írói működésének mulékony jellegével. Azért írt, mert az írás játék volt számára, öröme telt benne és mert írásainak megvolt a nagy olvasóközönsége. Mihelyt útjukra bocsátotta őket, további sorsukkal nem törődött, nem is olvasta el újra őket.

Önállóan megjelent művei nagy része kisebb terjedelmű füzet, röpirat. Legjelentékenyebb az első: *Drame impérial. Ce que l'on ne peut pas dire à Berlin* (Paris, 1888). Ebben elbeszélte III. Frigyes német császár és porosz király küzdelmeit 1888-ban történt trónrajutásáig, harcát Bismarck erőszakos politikája ellen s fiának, Vilmosnak fondorlatait a császári trón elnyeréséért. A könyvnek óriási sikere volt, három hónap alatt 75 kiadás fogyott el belőle s ifjú, mindössze huszonkét éves szerzőjének 75.000 frankot jövedelmezett, ami abban az időben tekintélyes összeg volt. A sikert növelte az is, hogy Bonnefont Németországból kiutasították. Erre a hivatalos indoklás szerint három dolog szolgáltatott okot: 1. hogy Bonnefon röpiratában párhuzamot vont Vilmos és Rudolf trónörökös közt és pedig az utóbbira kedvező megvilágításban, 2. hogy Viktória császárnéhez levelet írt az elzász-lotharingiai gazdasági helyzetről, 3. hogy több alkalommal ellenséges érzületet tanúsított az új császár, Vilmos iránt.

Egyéb munkáinak tárgya nagyon különböző: elsősorban egyházpolitika, azután egyháztörténet, vallásos művészet, külpolitika, irodalom stb. Élénk feltűnést keltettek azok a röpiratai, melyekben a harmadik köztársaság nagyszámú parvenüinek önnemesítéseit leplezte le.

Hirlapírói pályáját a királypárti Gaulois-nál kezdte meg, azután az Eclair, majd a Le Journal belső munkatársa lett s egyéb nagy közársasági lapokba (Le Journal des Débats, Intransigeant, Gil Blas) dolgozott. Cikkeit felesleges volt aláírnia. Erősen egyéni, rendkívül kifejező, kissé dagályos, a szöveget mindig fején találó, eredeti stílusról könnyen ráismertek olvasói.

Igazi területe az egyházpolitika volt. Mindig az Egyház hű fiá-

nak vallotta magát s gondja volt arra, hogy a dogmákkal sohase jöjjön ellentétbe, azonban az egyházi személyekkel szemben megőrizte függetlenségét és leleplezte a vallás színe alatt úzótt esetleges visszaéléseket. Bejáratos volt a Vatikánba és Európa számottevő főpapjait személyesen ismerte. A politika előterében nem igen mutatkozott, aktív politikai szerepet sohasem vállalt, inkább a színpalak mögött dolgozott és nem egy miniszter, képviselő vagy főpap pályájára gyakorolt döntő befolyást. Állítólag fontos közvetítő szerepet játszott a francia egyház és állam szétválasztása idején is. Széleskörű tudása, előkelő modora, rendíthetetlen szókimondása, fölényes iróniája, mellyel az embereket s a dolgokat nézte, nagy tekintélyt biztosított neki szabadkőműves körökben is. Briand nagyon megbecsülte, de éppúgy XIII. Alfonz spanyol király is, aki Párizsban jártában meglátogatta lakását. A genfi Nemzetek Szövetsége irodáiban s folyosóin is otthon érezte magát.

A MAGYARSÁGNAK a XIX. században különösen az 1848—49-iki szabadságharc hatása alatt számos francia barátja akadt. E francia barátaink szívesen tanulmányozták történelmünket, s ha elkerültek hazánkba, megcsodálták a parlament palotáját, a díszmagyaros felvonulásokat és ünnepélyeket, a pusztát, az alföldi pásztortelepet, résztvettek bőséges lakomákon, nagyszerű vadászatokon. Mind e benyomások alapján alakult ki bennük a magyarságnak romantikus, irreális és felszínes szemlélete.

Ez az optimista és egyoldalú magyarság szemlélet lelhető fel Bonnefon magyar tárgyú írásaiban is. Hogy mikor és hogyan terelődött figyelme Magyarországra, nem tudjuk. Egy nyilatkozata szerint már tizenhét éves korában meglátogatta Kiskőröst, Petőfi Sándor szülővárosát, azután több, mint húsz ízben járt Magyarországon. Valószínű, hogy fiatal korában kezébe akadt valamelyik a múlt század második felében megjelent francia Petőfi-fordítások közül és a magyar költő közvetítésével Magyarország lelkes barátjává lett.

Bonnefon egyéniségében nem egy olyan vonás van, amely megmagyarázza a magyarsághoz való vonzódását: született úr volt, aki életmódjában, modorában s gondolkodásában megőrizte családi hagyományait s igyekezett méltónak mutatkozni arisztokrata őseihez. Híve volt a harmadik francia köztársaságnak, de valahogy mintha szűk lett volna neki ez a hősiség és lendület híján levő, kicsinyes, polgári és demokratikus világ. Tevékeny, szenvedélyes, harcias temperamentuma kielégülést talált ugyan az újságírói pályán s alkalma nyílt belelátni a népek sorsát intéző gépezetbe, az ő képességeivel az ancien régime alatt mégis többre vihetné volna, diplomata, hadvezér vagy főpap lehetett volna belőle. Nem csoda tehát, ha elvei és meggyőződése ellenére lelke mélyén élt némi vágyódás a régi nemesi, királyi Franciaország után. Ez a nosztalgia érteti meg talán azt a rokonszenvet, amely hazánk s népünk iránt, támadt benne. Ő is, mint Michelet a magyarságban egy hősies, hagyománytisztelő, büszke, önértetes, eszményeiért minden áldozatra kész, felsőbbrendű nemzetet látott, melyet a haza, becsület és szabadság szenvedélyes szeretete jellemez. Minthogy pedig veleszületett ne-

meslelkűségénél fogva mint valami középkori lovag, a hatalmasokkal és zsarnokokkal szemben mindig az elnyomottak, az ártatlanul szenvedők védelmére kelt, azért Trianon után a magyarság iránt érzett nagyrabecsülése csak fokozódott. Az első sorában szólalt fel Magyarország érdekében. E célból írta s adta ki *Voyage d'exploration dans la Hongrie inconnue* (Paris, 1922) c. művét. Ez a könyvecske egy esztendővel a trianoni békeszerződésnek a francia képviselőház által való ratifikálása után látott napvilágot, ugyanazon évben, mint Tisseyre *La Hongrie mutilée* c. jóindulatú, de kevésbé értékes könyve, Anatole de Monzie szenátor hatásos előszavával, amelyben a trianoni szerződés megalkotóit „tudatlansággal és lelkiismeretlenséggel” vádolta. Ez időben a világháború által felkavart német-gyűlölet még teljes erővel élt a franciák nagy többségének lelkében. Minket nem gyűöltek, hanem megvetettek és zsákmányul odadoztak a kisentente kapzsi népeinek. E gyűlölködő, elfogult légkörben nem kevés erkölcsi bátorság kellett ahhoz, hogy egy olyan neves hirlapíró, mint Bonnefon, a közhangulattal szembehelyezkedve a magyarok védelmére keljen.

Könyvében összefoglalja egy utazásnak benyomásait, melyet a megcsonkított Magyarországon tett. Ezek a benyomások lehangolóak, de Bonnefon bízik a magyarság jövőjében, reméli, hogy az, mint a multban nem egyszer, most is előbb-utóbb magához tér. Utazását azért nevezi „felfedező utazásnak”, mert Magyarországot Franciaországban igen kevésbé ismerték. A világháború előtt szinte elveszett az osztrák-magyar monarchiában s a bécsi hivatalos körök mindent megtettek, hogy külföldön ne vegyenek róla tudomást. Az osztrákok számára Magyarország alig volt más, mint pompás vadászterület és bőséges élelmiszerraktár, melyet igyekeztek alaposan kihasználni. Bonnefon idézi Ferenc Ferdinánd egy mondását. Ez egy angolhoz, aki 1913-ban Magyarországon akart utazni, így szólt: „Magyarország?! Az jól felszerelt magtár, a magtárakat azonban nem szokás meglátogatni.” Leírja Bonnefon, az egykor fényben úszó sötét fővárost, amely azonban nem alszik, hanem virraszt, mint valami őrszem. Komoly elmélkedésbe merül a hegyektől megfosztott Alföld is. A Balaton partján a tihanyi apátság templomának esteli harangszava az apostoli király halálos vívódására emlékezteti. Azt látja, hogy komor, nyomasztó a hangulat országszerte s mégis más a helyzet, mint Ausztriában. Az osztrákokat a közöny, lemondás és apátia jellemzi, úgy viselkednek, mint a halálraitéltek, akiknek nincs más vágyuk, mint hogy a halálos ítélet óráját minél továbbra kitolják. A magyarok nincsenek kétségbeesve, bennük mindig a csapások váltották ki az energiát, a szerencsétlenség egységbe olvasztotta őket s „félelmetes” élni akarást fejlesztett ki bennük. Akármit csinálnak is tehát ellenségei, a magyarság nem fog elpusztulni, mert az „új Európa egyik legerősebb népe”. Erősen él benne hivatásának tudata; „la Hongrie doit être la sentinelle éveillée du Danube”. Dicső multja, nemzeti büszkesége nem engedi, hogy nyomorúságos sorsába belenyugodjék. Franciaországnak tehát jól fel-fogott érdeke, hogy segítsen rajta, Magyarországot a középeurópai rend váravá kiépítse s barátait és szövetségeseit: Csehszlovákiát, Jugoszláviát, Romániát engedékenységre és józan belátásra bírja.

Ime, ez ennek a nagy megértéssel és sok jóindulattal megírt munkának gondolatmenete, amelyet, ha akadnak is benne közhe-lyek és tévedések, a világháború utáni magyarbarát francia iroda-lomnak jobb termékei közé számíthatunk.

Petőfi az egyetlen magyar költő, aki iránt a francia írók és irodalomtörténészek körében nagyobb érdeklődés mutatkozott. A múlt század ötvenes-hatvanas éveitől fogva tanulmányokat írnak róla, verseket intéznek hozzá, francia fordítói, sőt utánczóik akadnak. Nem annyira költészete, melyről a gyarló fordítások tökéletlen ké-pet nyújtottak, mint inkább romantikus és exotikus egyénisége volt az, ami a franciák képzeletét megragadta. A Petőfiért lelkesedő franciák közé tartozik Bonnefon is, aki, mint említettük, már egés-zen fiatalon eljött Magyarországra, hogy Petőfi hazájával s szülő-városával megismerkedjék. Ő az 1923-ik évet, a Petőfi-centenárium esztendejét használta fel arra, hogy Petőfire honfitársai érdeklődé-sét megint ráirányítsa. E célból bizottságot szervezett, melyben a párizsi íróvilág és társadalom jelentékeny tagjai szerepeltek. Fára-dozásainak eredménye volt az a Petőfi-ünnepély, mely 1923 január 26.-án Párizsban, a Sorbonne nagy amfiteátrumában több ezer fő-nyi közönség részvétele mellett folyt le. Az eseményt hatásos sajtó-propaganda előzte meg; a nagy párizsi lapok mind hosszabb köz-leményben hívták fel rá olvasóik figyelmét. E propagandát Bonnefon irányította s az ő érdeme volt az is, hogy a bizottságnak magas szín-vonalú műsort sikerült bemutatnia. Az ünnepélyen Bonnefon elnö-költ Pekár Gyulával, a Petőfi-társaság elnökével és képviselőjével, akinek daliás termete, díszmagyar ruhája és a magyar-francia ba-rátságot megvilágító beszéde élénk feltűnést keltett. Nagy tetszést aratott Bonnefonnak Petőfi életpályáját vázoló emlékbeszéde. Be-szélt azután Tisseyre francia képviselő, de Monzie és Strowsky egyetemi tanár is. Ez utóbbi felelevenítette a magyar szabadság-harcnak, a lengyel származású Bem tábornoknak és annak a len-gyel ulánus ezrednek emlékét, melyben Strowskynak később Fran-ciaországba menekült atyja a magyarok oldalán harcolt. Lucie Delarue-Mardrus, Maurice Rostand és Jean Sarment Petőfit dicsőítő költeményeket írtak ez alkalomra s jónevű párizsi színészek, szí-nésznők s Paulay Erzsi Petőfi-verseket adtak elő francia fordításban.

Bonnefon nem elégedett meg a sorbonnei Petőfi-ünnepély meg-rendezésével s a párizsi sajtóban megjelent Petőfire vonatkozó köz-leményekkel. Vidéki lapokban is helyezett el cikkeket és több vi-déki városban tartott előadást a magyar költőről, mint pl. a nizzai katonai körben. Petőfi franciaországi megismertetése végett adott ki a centenárium évében egy Petőfi-anthológiát is. (*Poèmes choisis de Petoefi Sandor traduits en français par J. de Bonnefon et Paul Régnier*, Paris). Ez a kis munka egy bevezetést s egy francia Petőfi-bibliográfiát tartalmaz, valamint 38 költeményt és a János vitéz ki-vonatos prózai fordítását. Bonnefon bevezető tanulmánya Petőfi pá-lyáját és költészetét ismerteti. Kiemeli benne e költészet gazdagsá-gát és változatosságát, elemzi főmotívumait s Petőfit „a titokzatos magyar nyelv fogolyköltőjének” nevezi, akinek egyetemes költői lángelméje legyőzte a nyelvi akadályokat. Tiltakozik a szerbek el-járása ellen, akik neve és származása alapján Petőfit maguknak

akarják kisajátítani s diszkréten szóváteszi a csehek barbárságát, akik, mint Bonnefon egy utazása alkalmával látta, a költő pozsonyi szobrát bedesztkázták. Büszke arra, hogy a franciák már a múlt század ötvenes éveiben, más népeket megelőzve, felismerték Petőfiben a nagy s eredeti lírai költőt. A tanulmány azzal végződik, hogy Petőfi életében, halálában s művében egyaránt a legelszigeteltebb és legnépszerűbb, a legegyszerűbb és legtitokzatosabb európai költő. Ez a bevezetés arra mutat, hogy Bonnefon is, mint előtte sokan honfitársai közül, legendás ködben látja, túleszményíti s ezzel meghamisítja Petőfit, látszik, hogy nem szilárd ismeretekre támaszkodó irodalomtörténész, hanem pillanatnyi hatásra törekvő, felszínes, gyors munkához szokott újságíró. Tévedések is akadnak a bevezetésben. Petőfi németgyűlöletét túlsokat emlegeti a szerző. A Petőfi-versek prózai fordításai sem jobbak, sem rosszabbak, mint a régi fordítások s hiányos képet nyújtanak Petőfi költészetéről. Az a francia olvasó, aki a lelkes bevezetés után e fordításokat lapozza, kétségkívül némi csalódást és kiábrándulást fog érezni; nem érzi meg bennük a nagy költőt.

A franciaországi Petőfi-kultusz előmozdítása terén szerzett érdemeinek elismeréséül 1923-ban a Petőfi-Társaság Bonnefont kültagjává választotta és május 19-én a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében tartott külön-ülés keretében felavatta. Ezen a díszülésen Bonnefon II. Szilveszter pápáról tartott székfoglaló előadást, Huszka Nelli pedig elszavalta Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* című versét Bonnefon és Régnier fordításában. Ugyanez időben Bonnefon a budapesti francia-magyar irodalmi társaságban Petőfiről és a magyar-francia kapcsolatok történetéről tartott előadást.

Bonnefon folyóiratokban és hírlapokban megjelent cikkei közt is van nem egy magyar vonatkozású. Tanulmányt írt a franciaországi magyar huszárezredekéről, József nádor és Lajos Fülöp viszonyáról, megírta egy északmagyarországi utazása élményeit s egy *Le charme hongrois* c. cikkében kifejtette, miért szereti hazánkat. A világháború után 1919-től kezdve egész csomó magyar tárgyú újságcikket írt, pártfogásába vette IV. Károlyt és Zitát, elítélte Magyarország feldarabolását, tiltakozott a magyar műemlékeknek az utódállamokban történt megcsonkítása ellen, szóvá tette Csernoch Jánosnak a francia bibornokokhoz intézett, támogatást kérő levelét s a párizsi Földrajzi Társaságban előadást tartott Magyarországról.

Hogy a magyar probléma Bonnefonnak élete végéig mennyire szívügye volt, bizonyítják egyéb adatok is. 1924-ben Jean d'Ivray a *Revue Mondiale*-ban Bonnefonról hosszabb tanulmányt közölt, melyben többek között e sorok olvashatók: „En ce moment la question danubienne est l'objet de tous ses soucis. Il connaît à fond les pays danubiens, a été l'un des rares qui se soient insurgés contre le massacre de la monarchie austro-hongroise, alors que l'Allemagne, cause de tous les désastres était ménagée. Il estime que la Hongrie, même diminuée est le seul pays danubien formant une véritable patrie où les traditions et la constitution millénaires assurent une longue vie au patriotisme réel et non artificiellement écrit dans les traités. Il se plaît à répéter que les Français ne peuvent trouver une politique pacifique sur le Danube qu'en l'appuyant sur cette

pierre angulaire et bien taillée qu'est la Hongrie... La conviction et la chaleur avec laquelle Jean de Bonnefon défend la cause de cette nation, il les a communiquées à bon nombre de personnes jusque-là hostiles ou indifférentes."

Még érdekesebb Bonnefonnak az a nyilatkozata, melyet egy évvel később tett a magyarságról egy intervjú alkalmával. Ez Gaston Picard *Nos écrivains définis* c. könyvében található. Arra a kérdésre, melyik könyvét szereti legjobban, Bonnefon *Verba et voces* c. kötetét nevezte meg, majd így folytatta: „J'aime aussi mon livre de coeur: „La Hongrie“; c'est la défense d'un pays que j'aime, d'une patrie millénaire que l'injustice a frappée... c'est l'humble oraison d'un indépendant en faveur d'un peuple qui mérite l'amitié de cette France dont il a les vertus et les défauts."

Mint a fenti két nyilatkozat mutatja, Bonnefont élete utolsó éveiben a magyar kérdés erősen foglalkoztatta. Ennek szolgálatában írta az imént idézett intervjúban említett *La Hongrie* c. művét. Ez, úgy látszik, már 1925-ben készen volt, nem tudjuk, hogy kiadását mi akadályozta meg. A Petőfi Társaság Bonnefonra vonatkozó iratai szerint „közvetlenül halála előtt tervbe vette, hogy megírja a magyar nemzet történetét franciául.“ A Picard-féle intervjú szerint a szóbanforgó munka inkább valami Magyarország érdekében írt védőirat, propagandaszerű lehetett, nem pedig Magyarország története. Akármint áll a dolog, kétségtelen, hogy Jean de Bonnefon, a harmadik francia köztársaság e tekintélyes publicistája egész életében élénk érdeklődést s rokonszenvet tanúsított hazánk iránt és sokat írt s fáradt a magyarság érdekében. Megérdemli tehát, hogy ne feledkezzünk meg róla és számon tartsuk a magyarság külföldi barátai sorában.

BIRKÁS GÉZA

Népességi eltolódások a Délvidéken a török hódoltság korában

EGYES ÚJABBKORI TÖRTÉNETÍRÓK a törökök természetét szelídebbnek, nyájasabbnak mutatják és a hódoltság idejében való viselkedésüket derültebb világításban iparkodnak feltüntetni, mint a régebbi feljegyzések. Így *Takáts Sándor* „Rajzok a török világból“ című háromkötetes jeles munkájában, valamint egyéb műveiben is a török időket szinte mosolygó színben tünteti fel. De ennek részben az a magyarázata, hogy jobbára oly területeket választott történeteinek színhelyéül, amelyek nem voltak teljesen és megszakítás nélkül huzamosan a töröknek alávetve, mint a Délvidék. Amazokon a szerencsésebb vidékeken megtörtént, hogy a keresztény és török vitézek cimboráltak és bajviadal, valamint kopjatórés után kezét szorítottak egymással; ajándékokkal, udvarias levelekkel kölcsönösen kedveskedtek egymásnak; együtt vadásztak,

halásztak, közös áldomásokon együtt italoztak. *Bornemissza* Ger-gely csanádi püspök is említi, hogy egy Bálint nevű keresztény vi-téz nagyokat iszik a török urakkal, akik őt módfelett kedvelik.¹ Mindezek az esetek azonban mégis inkább kivételek voltak az ál-talánosság alól és csak azt mutatják, hogy a sport, a párolgó bog-rács és boroskancsó annak idején is összehozott alkalomadtán ne-hány eszem-iszom pajtást „vallási és nemzeti különbség nélkül,” mint ma mondanók.

Biztos tudomása az akkor viszonyokról az akkori népnek volt. Észjárása a fennforgott, de már feledésbe ment körülményekből le-vonta az alapigazságot és azt legeredetibb irodalmi alkotásában, a közmondásban legtalpraesettebben nyilvánítja, mégpedig apodikti-kus alakban, mert mint szájhagyomány változatlanul szállt át nem-zedékről nemzedékre: „Török átok rossz szomszédság”. Furcsán le-hettek a keresztény vitézek cimboraságukkal, ha az átok irtózatoss-ágát a „török” jelzővel fejezték ki. Még siralmasabbnak kellett lennie helyzetüknek, amidőn török szomszédjuk uralkodott az egész vidéken, amelyen vityillójuk állott.

Az általános jogbizonytalanság, a védtelenség az önkénnyel szemben és az ezek szülte bajok, melyek a veritékes munka gyű-mölcset közprédának tették ki, megsibbasztották a munkakedvet és a régi lakosságot szülőföldjének elhagyására bírták. A *Délvidék el-néptelenedett*.

Gyakran a falu egész népessége egyszerre kerekedett fel és barmaival és minden ingóságával az éj sötétségének védelme alatt elillant: otthagytá kiüresített házait, egyéb ingatlanaival. Ezt cse-lekedték 1665-ben IV. Mohamed szultánnak a temesvári vijaletben fekvő birtokain nyomorgó rájái, kiknek elfogatását és visszatolon-colását maga a szultán parancsolta meg, a temesvári defterdár útján.²

Siettette az elnéptelenedést az a körülmény, hogy hadjárat vagy nagyobb katonai művelet után tömérdek sokaságú keresztény rab-szíjra került, akikkel a birodalom valamennyi rabszolgavásárait el-árasztották. A rabszolgakereskedéssel elért busás haszon a szultán legtávolabbi tartományaiból is ide csalogatott merész kalandvadá-szokat, hogy itt timárbirtokot szerezzenek és azután hozzálassanak a fosztogatáshoz és a rájuk foglyulejtéséhez.³

A pusztító áradat borzalmasságából különösen három hullám emelkedik ki. A hódítás első hullámverése 1552-ben felfalta a Ma-rostól délre eső helységeket csaknem az utolsóig, tönkresilányítván ezek lakosságát. A másodikat ama hadjáratok idézték elő, amelyek-ben a gyakran csaknem százezer ázsiai harcost magában foglaló fegyveres hatalom, különböző baromcsordáinak sokaságával, Gyula felé való menetelésében (1566) a Délvidéknek a Marostól északra fekvő, ekkorig kevésbé zaklatott vidékét annyira pusztította, hogy az nemsokára kietlen mocsárrá lett. A harmadikat, a legiszonyúb-bat, megindította a tatársereg, mely különösen a tizenöt éves hábo-rútól (1591—1606) kezdve a hadnépnek állandó kísérője volt és nemcsak a csatákban dühöngött, hanem még inkább a harcok lezaj-lása után való tanyázásával a lakosság réme lett. A tatártámadás

hirtelen hevéssége miatt kivédhetetlen volt. Egyedül csak a futásban volt a remény. Ezért a közhírű „tatárfutás“ szó éppoly beszédes, mint a „tatárjárás“. A Marostól északra minden helység történetében előfordul a „kis futás“, „nagy futás“ s ezekkel a kifejezésekkel a népnek évekig, sőt évtizedekig tartó menekülését jelezték. Csak a tatárok elvonulása után merészkedtek vissza a menekültek régi lakóhelyeikre és megvigasztalódtak, ha házaikat, hábar kirabolva és megrongálva, mégis fellelték. A tatárok 1596-ban elpusztították a Körös—Maros-közt és miután Szegeden átteleltek, a Marostól északra fekvő vidéket teszik pusztasággá. A tizenötéves háború tatárjárásait sok helység évtizedeken át sem heverhette ki, mert oda ismét letelepedni vakmerőségszámba ment.⁴

Minthogy a falvak ki voltak téve az elpusztulás veszedelmének, szokásba jött ezek jóvedelmének biztosítása oly módon, hogy a szomszédok birtokaik jóvedelmének felét lekötötték egymásnak. Dobóczy Gábor és Zsigmond 1667 április 14.-én *Nagyiratos* falujok fél jóvedelmét lekötik Végh Mihálynak, míg utóbbi nekik Kovács-egyházának felét engedi át.⁵

A véglegesen eltávozott őslakosság helyeit szlávok és románok foglalták el. E görög orthodox keresztények könnyebben alkalmazkodtak a török viszonyokhoz, mert azokat már ismerték. A 16. századi török államszervezet elsősorban bizánci minták utánzása volt. Mikor a szultánok Konstantinápolyba tették át székhelyüket, az ottani fejlett polgárosodás mély hatást gyakorolt a török államéletre. A török a bizánci intézményeket követte, azokat alakította át a saját szükségleteihez mérten és néhol csak a régi görög név helyét cserélte fel a törökkel, máskülönbén egyszerűen átvette, amit a hódításakor talált. A szultán maga is bizánci módra császárnak nevezte magát, legfőbb miniszteri tisztségeit, a nagyvezéri s a többi főhivatalokat bizánci mintára szervezte, sőt még azokat az udvari szokásokat és kimért szertartásokat is megtartotta, amelyek a görög udvarban divatoztak. A tartományok régi szervezetén sem igen változtatott. A görög tisztviselők helyét törökök foglalták el s más címet viseltek ugyan, de az új ember s az új név alatt megmaradt a régi állás és hatáskör. A „szandzsák“, „timár“, „ziamet“ mind ugyanazok az intézmények, melyek a görögök idejében voltak és csak új elnevezést kaptak.

A balkáni görög keresztények sokszor megfordultak Bizáncban; megismerkedtek annak állapotaival, erkölceivel és szokásaival; okultak rajtuk és beleérték magukat ezekbe a viszonyokba. Minthogy a török ezeket nagyjában magáévá tette, a görög keresztények a török uralomtól sem idegenkedtek annyira, mint a latinok s mindinkább lábat vetettek a Délvidéken.⁶ Az adófizetőket név szerint is pontosan előszámláló *defterek* megbízható felvilágosítást adnak a nyugati kereszténység fokunkinti pusztulásáról és egyúttal a görög kereszténység növekedő térfoglalásáról. Tiszta görög-orthodox, szerb községek voltak 1588-ban: *Hollós* (elpusztult helység Nagyikikindától keletre az Oluz nevű tó környékén), *Jázova*, *Kanizsamonostor*, *Kunszöllös* (Nákófalva), *Dugoszello* (Nyerő, eredeti neve: Hosszúfal), *Loránt* (Lovrin), *Mégy* (Óbesenyő és Nagyszentmiklós közt a hasonló nevű határ rész helyén), *Munár*, *Nagylak*,

Pádé, Perjémes (Perjámos), *Rábé, Szaján, Szanád, Serfesd* (elpusztult helység Fenlaktól délre), *Telek* (Sárafalva határában, a hasonló nevű dülő helyén), *Varjas, Vizesgyán* (Vizesdia). Latin és görög keresztények laktak a következő helységekben: *Csóka, Egres, Szemlak*. De ezek közül 1581-ben Csóka és Egres már tisztán görög orthodox lakosokkal lakott helyek.⁷

A hadi vagy közigazgatási érdekből történt telepítéseken többnyire szerb és román gyarmatosokra találunk. Mivel a hódoltság kezdetén elpusztult és parlagon heverő *Ujpécs* és *Görgi Milos* nevű földbirtokon tanyázó haramiák az ott átvonuló közút körül csavarogva az utasokat veszélyeztették, I. Szulejmán szultán 1566-ban a temesvári beglerbej előterjesztésére átengedte e vidéket *Pál* rája-kenéznek telepítésre azzal a paranccsal, hogy tíz fegyveressel oldalmazza meg az utazókat. A *Pál* rája-kenéz rég szláv módra létesített eme telepítése volt az *Ujpécs*-vidéki szerb lakosság gyűlőhelye, melynek népessége a későbbi Mercy-korszakban már tetemesen szaporodott volt.⁸

Románok és szerbek voltak a hódoltságban keletkezett *Ujarad* községnek első törzslakói. E területen, mely kegyesalapítványi birtok volt, a „vakuf”-hatóság 1661-ben jelentős tevékenységet fejtett ki. A Maroson nagy hidat építtetett; déli partján főmecsetet, „dsámi”-t, iskolát, karavánszerájt emelt: megnépesítette birtokát mintegy négyszáz román és szerb telepessel, kik a munka alá vont területen közbirtokosságot nyertek.⁹

Köprili Mohamed nagyvezér aradvidéki kegyesalapítványi birtokain a Maros mindkét partján 1665 tájban végbevitt telepítéskor az addig elszórva élő románokat és szerbeket telepítik le. *Ó-Arad, Gelid* (Gyelte), *Mikelaka, Kisszentmiklós, Ság* és *Novák* hamarosan népesedik: egy-egy helyen mintegy 60—100—110 család telepszik meg. A vonatkozó defter csupa román és szerb neveket sorol fel: Bogdan, Dina, Jován, Milos, Mirko, Nikola, Pavló, Parintye, Petko, Rada, Radoj, Sima, Toma. Vezetéknevet alig említ, de egyesek keresztnévéhez, éppúgy mint a török birtokosoknál, atyjuk nevét is feltünteti. Pl. *Ság* lakosai: Rabotolo fia Mikhal, testvére Iván, testvére fia Isztepán, Radoj Rakova, testvére fia Nikola, Nikola testvére Radán, Danol fia Jován, Reszni fia Alaszol, Malos unokatestvére, Hanák Darintye Dakov, stb.¹⁰

A *Mezőhegyes* környékén elterülő pusztaságot 1640 körül *Ali* csanádi alajbej — a szandsák hűbéres haderejének a szandsákbej alatt álló főtisztje — népesítette be, aki a Maros északi partján és délre egészen Nagybecskerekig elterülő szpáhi-hűbérjóságokat kezelte. Fáradozása nem volt meddő: a század közepe óta a Délvidéknek a Marostól északra eső területén harmincnál több szerb telep keletkezett.¹¹

Románok telepednek meg *Borosjenőn* 1664-ben. Kücsük Mehmed jenői beglerbej jelentése szerint a jenői vár mellett a hitetlenek korában „város” állott, melynek lakosai a vár elfoglalásakor elszéledtek; újabban a nevezett vár közelében, „*Felszeg*” nevű templomnál, egy útkereszteződés mellett alakult egy „város”. *Jován* kenéz ajánlkozott, hogy rájait ott letelepíti, kik a fejadón kívül há-

zaik után főzővaját, juhaik és terméseik után külön dézsmát fognak szolgáltatni. Mivel ajánlatát a hatóságok mind a várra, mind a kincstárra nézve előnyösnek találták, a telepítést engedélyezték, azzal a kikötéssel, hogy a „város“ ne a vár közelében, hanem megfelelő távolságban, nem veszélyeztetett helyen épüljön.¹² — A helyi hagyomány szerint is a román őslakosság, melynek zöme azelőtt a mai községtől és várostól távolabb eső részeken lakott, csak a török hódítás után költözött befelé arra a szigetre („insula“), melyen ma Borosjenő főutcája vonul végig. A török oklevélen „Felszeg“ néven feltüntetett helység alatt talán *Bogszeg* értendő, hol a régi görög orthodox templom s attól nem messze a püspöklak állott.

A letelepedett görög keresztények átvették a latinoktól odahagyott templomokat, mint ezt a göttingai defterek a mai *Kisszentpéter* (a nép nyelven: *Totina*) közelében hajdan feküdt *Tóti* helységre vonatkozóan kiderítik.

Véleményünk szerint a magyarellenos török telepítési politikának az orthodoxiára épített emez intézkedéseit történetírásunknak elevebben kellene számontartania.

JUHÁSZ KÁLMÁN

JEGYZETEK: ¹ Bécsi udv. kam. lt. Hung. 1665. Takáts, id. m. II. 258.

² Rendelet a temesvári defterdárhoz és a temesvári ejalet kádijaihoz. 1665 május 7. Török Oklt. (Karácson Imre, Török-Magyar Oklevéltár, Bp. 1914) 244 l. 275 sz. Szentkláray Jenő, Ujabb részletek a délmagyarországi török hódoltság történetéből. Bp. 1917, 18. — ³ Szilágyi Sándor, A magy. nemz. tört. Bp. 1897, V. 288. — ⁴ Hóman-Szekfű, V. 35—37. — ⁵ M. Orsz. Lt: NRA fasc. 1791, nr. 15. Borovszky, Csanádvármegye tört. Bp. 1896, I. 238. — ⁶ Szilágyi, V. 285. — ⁷ Az 1557—1559.-i defterek: Velics-Kammerer, Magyarországi török kincstári defterek. Bp. 1888. I. 333. Borovszky, I. 216—217. — ⁸ A szultán 1566 január 15.-i rendelete a temesvári beglerbejhez és defterdárhoz. Török oklt. 80—81. l. 90. sz. Görgi Milos nevű hely vagy határ nem fordul elő a Délvidék térképén. Ujabb részletek 17, Hóman-Szekfű, V. 42. — ⁹ Rendelet 1661 január 11.-ről és január közepéről. Török oklt. 238—241 l. 269 és 270. sz. Ujabb részletek 16. — ¹⁰ 1665 december 23.-i összeírás. Török oklt. 269—271 l. 280. sz. V. ö. Ujabb részletek 16, Hóman-Szekfű, V. 43. — ¹¹ Borovszky, Egy alajbég telepítése. Bp. 1901, U. a. id. m. I. 238—239, Hóman-Szekfű, V. 41. — ¹² Fekete Lajos, A berlini és drezdai gyűjtemények török levéltári anyaga. Levéltári Közlemények 1920. évf. 67. l. 175. sz. — ¹³ Borovszky, II. 608.

A rákbetegségről

AZ ÉLŐ SZERVEZETEK építőeleme a sejt. Ez a csak mikroszkopos nagyítással látható elemi életegység sejtmagból és sejtestéből, protoplasmából áll. Szervezetünk rendkívül bonyolult felépítésű, sok-sok milliárd sejt és a közöttük levő sejtközzötti állomány harmonikus elrendeződéséből áll.

A szervezet növekedik, de közben szervei, szövetei állandóan kopnak, elhasználódnak, tehát pótlásra szorulnak. Ez a sejtek szaporodása, oszlása által történik. Egy-egy sejt, sejtmag és protoplasma egyaránt igen bonyolult módon kettéválik, végül is két teljesértékű, az oszló sejttel mindenben megegyező sejt jön létre. A sejtmag funkciója jelenti a sejt életét, ha a sejtmag megsérül, a sejt elhal, elpusztul. A sejtmagban a sejt összes potenciái felhalmozódnak. Oszláskor a sejtmag meghatározott számú finom pálcikaalakú darabra hasad, ezek a chromosómák. Az oszlás folyamán minden chromosoma hosszirányban kettéhasad és a chromosoma részletek az oszló sejt két ellentétes sarkába vándorolnak. Miközben a protoplasma tömegében megszorodva kettéválik, a két újdonszövetség sejtben egy-egy új sejtmag alakul ki, amely ugyanolyan számú és minőségű chromosomát tartalmaz mint az ősi sejt. Tehát az új sejt összes potenciája azonos az anyasejtével és azt az elkövetkező oszlások során hiánytalanul továbbadja a következő generációknak.

A betegség általában a szerv sejtjeinek és szöveteinek funkciózavarára, ilyenkor megbomlik a szervezet csodálatos harmoniája. Ha ez a zavar bizonyos sejtek vagy szövetek korlátlan növekedésében, szaporodásában és szabálytalan organizációban, az elrendeződés hibás voltában nyilvánul meg, daganatról szólnak. Igen nehéz a daganat fogalmát definiálni, talán legközelebb áll a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy a daganat oly sejt vagy szövetburjánzás, amely a normális szövetekből indul ki, korlátlan növekedési hajlammal bír, a szervezetre hasznos funkciót nem végez és a leggyakrabban kimutatható ok nélkül keletkezik. A hámszövetből kiinduló daganatot nevezzük ráknak.

A hám szervezetünknek igen nagy mértékben specializált és életfontos működéseket kifejtő szövete. Hám a testfelületet borító felhám, a száj, a gyomor és belek nyálkahártyája, a hüvely és méhnyálkahártya, hámeredetűek a máj, vesék, emlőmirigy stb. sejtjei. Ha tehát ezen helyeken a hámsejtek korlátlan és célszerűtlen burjánzásnak indulnak, rákos daganat keletkezik.

A daganat tehát korlátlan sejtszaporodás. Megszűnik a sejtszaporodás célszerűsége, körülírt helyen sokkal több sejt keletkezik mint szükséges lenne, az ujonnan keletkezett sejtek nagyságukban, alakjukban és működésükben is eltérnek a kiindulásul szolgáló szövet sejtjeitől. Rendszerint a kiindulásul szolgáló szövetféleség éretlen sejtjeire hasonlítanak a daganatsejtek úgy, hogy az alapszövetből megváltozott értékű új sejtféleség alakul ki. Igyekeztek az új

sejttulajdonságok keletkezését úgy magyarázni, hogy egy sejtmag osztlásánál valamilyen eddig ismeretlen ok miatt a chromosomák eloszlása zavart lesz, ily módon olyan sejtek alakulnának ki, amelyekben a chromosomák száma emelkedett vagy csökkent, vagy pedig a chromosomák elválása úgy történik, hogy egy bizonyos tulajdonságot képviselő chromosomából több jut az új sejtre vagy ilyen chromosoma teljesen hiányzik belőle. Az ily módon keletkezett sejt esetleg életképtelen, vagy szaporodásra képtelen, de lehetséges az is, hogy fokozott szaporodási képességet kap és ily módon képzeltetjük el a daganatsejt kialakulását. Az új és az alapszövettől már eltérő sejt igen gyors szaporodásra képes, nagy mértékben független a környező szövetektől, tehát a daganatos egyéntől is. Ez jól tanulmányozható a kísérleti állatok átoltható rákjában, ezek a daganatok pl. egérről egérre oltva a generációk hosszú során keresztül életben tarthatók, tehát korlátlanul növekednek, de mindig a gazdaszervezet rovására.

A daganat korlátlan növekedését Teutschländer így érzékelteti: Ha egy borsónyi daganatból indulunk ki és feltételezzük, hogy az egy hónap alatt tyúktojásnyira nő meg, ekkor a daganatot ismét borsónyi darabkákra bontjuk és megfelelően átültetjük, transplantáljuk. Ha a keletkezett új daganatokkal egy hónap múlva ugyanígy járunk el egy éven keresztül, egy év elteltével oly hatalmas daganattömeget kapnánk, amely egy fél trillio köbméternek felel meg (18 számjegyű szám). Ez a tömeg kb. félmilliószor nagyobb, mint a föld.

A daganatsejt és a normális sejtek között egyesek chemiai és physicalis különbségeket észleltek. Különösen alapvető Warburg megállapítása, aki azt vizsgálta, hogy a sejtek milyen módon használják fel illetve bontják le az állandó és nélkülözhetetlen táplálékot, a cukrokat. Azt találta, hogy a sejtek elégethetik vízzé és szénsavvá, másrészt elerjeszthetik és ezen folyamat terméke a tejsav. Minden sejt mindkét módon bontani tudja a cukrokat, de a normális sejt oxigén jelenlétében a cukrokat elégeti és csak oxigénhiány esetében bontja tejsavvá, addig a daganatsejt oxigén jelenlétében is tejsavas erjesztés útján dolgozza fel a cukrot. A fejlődő szervezet, az embryo sejtjei hasonló cukorbontó képességgel bírnak, ha azonban oxigénhiány környezetbe hozzuk őket, úgy a cukor egy részét nem tejsavas bontással, hanem elégetéssel fogják felhasználni. A ráksejtek különleges cukorbontó képességét azért tartom jelentősnek, mert ez is egyik alapja lehet a daganatsejt korlátlan burjánzásának.

A rák a hámszövet korlátlan burjánzását jelenti. Mivel a hám normálisan is igen sokféle formában van jelen szervezetünkben, a belőle kiinduló daganatok is különbözők lesznek. A bőr, ajak rákja fekélyesen széteső folyton tovább növő és mélyre terjedő növedék, hasonló a gyomor, belek és a méh rákja is. Az emlő rákja kisebb-nagyobb tömött göb.

A rák a sejtek, illetve szövetek harmoniájának tartós zavarát jelenti és ha a gyógyító beavatkozás sikertelen marad, előbb-utóbb halálhoz vezet. Ebből a szempontból a különböző szervek rákos megbetegedésének jelentősége különböző és a halálos vég is különböző módon teljesezhetik be. Az egyszer megindult rákos burjánzás korlátlanul továbbterjed, nem respektálja az egyes szövetek vagy szervek határát, azt mondjuk, hogy a rák a környezettel összekapaszkodik. Így pl. a pofarák, amely kezdetben kicsiny, filléresnyi vagy még kisebb fekély alakjában jelentkezik, az idők folyamán ráterjedhet az állkapocsra vagy az állcsontra és azokat teljesen elpusztítva az arc, a szájüreget és a garat súlyos destructioját okozza; a

táplálkozás lehetetlen lesz és a beteg éhenhal. Tehát a rák életfontos szervek vagy szövetek elpusztítása által vezethet halálhoz.

Ugyancsak a korlátlan sejtburjánzás vezet a rák rettegett következményéhez az ú. n. áttéti vagy másodlagos daganatok keletkezéséhez. A korlátlanul szaporodó daganatsejtek az elsődleges daganatban betörnek a nyirokutakba, azokban gyorsan továbbterjednek, bekerülnek a nyirokutakkal összefüggő nyirokcsomókba és ott a daganatsejtek megtelepedve tovább szaporodnak és másodlagos vagy áttéti daganatot okoznak. Erre példa az emlőrák; az emlőben levő rákos csomót hosszabb-rövidebb idő múlva követi a honalji nyirokcsomók megnagyobbodása, daganatos beszűrődése, majd más testrészek nyirokcsomóinak rákosodása is. De a daganat betörhet kicsiny viszérágakba is, a véráram elhurcolja a daganatsejteket a test legkülönbözőbb helyeire, ahol fennakadva újabb áttéti daganatos gócot hozhatnak létre. Ezek jelentősége igen nagy, mert nagy számuk miatt életfontos szervek működését erősen befolyásolhatják esetleg tönkre is tehetik. Lehetséges, hogy pl. emlőrák oly sok májbeli áttétet képez, hogy a halál a májműködés tönkremenése következtében áll be. A harmadik veszély a ráksejtek által termelt méreghatásban rejlik. A gyorsan növő ráksejtek hamar el is pusztulnak, elhalnak és belőlük oly anyagok szabadulnak fel, amelyek a szervezetre mérgezően hatnak. A rákos betegek anyagcsere zavarai, lefogyása ily méreghatásra vezethető vissza.

A RÁKBETEGSÉG OKÁT a régi időkben, mint a megbetegedéseket általában, igen különböző módon igyekeztek megfejteni, gyakran misztikus magyarázatot adva. De már közel 100 éve, hogy a tudomány és kutatás leghatalmasabb fegyvereit mozgósították a rák okának felismerésére, főleg azon gondolattól vezérelve, hogy ha a betegség okát ismerjük, úgy az ellene való védekezés hatásosabb lesz, a gyógyítás pedig az eddiginél eredményesebb. Az orvosi- és természettudományok kiváló elméinek egész sora gyakran életük munkáját áldozták fel a kutatás ezen területén és mégis sajnálatos kell megállapítanunk, hogy a rákbetegség okát a mai napig nem ismerjük. Megismertük ugyan a rák formai kialakulását, felismertük, hogy lényegileg kóros és hibás vágányra került sejtburjánzásról van szó, de az okot, amely ezt a burjánzást megindítja, nem ismerjük. De megismertük a feltételek és okok egész sorát, amelyek behatására rákos burjánzás megindulhat és ismerünk oly állapotokat, amelyek mintegy talaját képezhetik a rákos növekedésnek.

Az egyik első komoly tudományos alappal bíró megállapítást a rák oki fejlődését illetően 1877-ben Cohnheim tette. Mivel elég gyakran észlelték oly daganatokat, amelyek sejtjei nem hasonlítanak azon szövet sejtjeihez, amelyből kiindultak, hanem gyakran más szövet sejtjeire emlékeztetnek, Cohnheim felvette, hogy a daganat nem a normális szöveti sejtekből fejlődött, hanem oly sejtekből, amelyek az embrionális fejlődés folyamán az alapszövettől elváltak és más szövetekbe sodródtak vagy oly számszerű sejtekből, amelyek rendes helyükön fejlődtek ugyan ki, de megtartották ébrényi, embrionális jellegüket. Bizonyos daganatok keletkezése ezzel a teoriával jól magyarázható. Elszórt és lefűződött, esetleg rossz helyre tévedt embrionális sejtek gyakran és sok helyen észlelhetők a szervezetben és azokból daganatok indulhatnak ki. A legismertebb ilyen daganat, a vese speciális daganata, amely a vese mellett fekvő mellékvesének a fejlődés folyamán a

vese szövetébe tévedt sejtjeiből indul ki. Kis mellékvese-szigetek a vesében nem ritkán láthatók és velük megmagyarázható a vesedaganat kialakulása. De mivel csak az eltévedt sejtek kis részéből indul ki daganat, maga a szöveti fejlődési zavar, ha magyarázza is a daganat különös fejlődését, de nem ad felvilágosítást, hogy milyen ok indította meg a nyugalmi állapotban levő mellékvesesejteknek daganatos burjánzását. A Cohnheim theoria tehát nem ad oki magyarázatot.

Régen ismert tény, hogy idült lobos folyamatok következménye bizonyos esetekben rákos burjánzás lehet. Így rák indulhat ki idült bőrfekélyek szélén, genyedő sipolyjáratokból, bőr lupusos fekélyeiből. Ide lenne sorozandó a gyomorrák azon formája, amely idült gyomorfekély alapján fejlődött ki. Mechanikus ingerek, főleg ha ismétlődnek és hosszú ideig tartanak szintén rák kiindulási alapját képezhetik. Így közismert a pipások ajakrákja, a rák az ajak azon részéből indul ki, amelyet a csutora állandóan izgat, dörzsöl. Előbb kis hámfoszlás, majd fekély, végül rák fejlődik ki az irritált területen. Ajakrák nőkben feltűnően ritka, férfiak között is főleg pipások szenvednek benne, így módon tehát az irritatio hatása statisztikailag is bizonyítható. Nem szabad azonban megfélekezni, hogy itt a mechanikus irritatio mellett a dohány kátránytermékeinek esetleges ingerlő hatása is szóba kerülhet. Epehólyagrák is főleg mechanikus irritatio alapján jön létre. Epehólyagráknál majdnem kivétel nélkül epekövek is találhatók a daganatos epehólyagban. Kézenfekvő tehát a gondolat, hogy a kövek dörzsölő irritatív hatásának szerepe van a rák kialakulásában. Közismert, hogy epekövek nőkben sokkal gyakrabban fordulnak elő, mint férfiakban, hasonlóan epehólyagrák is sokkal gyakoribb nőkben mint férfiakban. Ez a statisztikai párhuzamosság is arra mutat, hogy az epekőnek valami jelentősége van a rák fejlődésében. De ezt kísérletileg is bizonyították, állatok epehólyagjába kicsiny epeköveket, sőt közönséges kavicsokat varrtak és bennük epehólyagrák keletkezését észlelték.

Az irritatív hatásra fejlődő rákok klasszikus példája az ú. n. Kangri rák. A hideg Tibet és Kashmir egyes vidékein a bennszülöttek köpenyszerű ruhájuk alatt a hasra kötve kis kosarat hordanak, amelyben szénparázs ég. Ez természetesen égési sebeket, hegeket és fekélyeket okoz, ehhez járul még a parázsból lecsapódó kátránytermékek izgatató hatása is. A kangri kosarat hordó bennszülöttekben a hasfalból kiinduló rák igen gyakori, holott a hasfal rákja más területeken nagy ritkaság.

A kémiai ingereknek is szerepük lehet a rák keletkezésében. Több mint 200 éves Pott észlelése, aki megállapította, hogy a kéményseprők gyakran kapnak bőrrákot a test oly részletein, amely a füst és korom lecsapódásának leginkább ki van téve. Ezt a kitűnő megfigyelést kb. huszonöt éve kísérletileg is sikerült alátámasztani. Házinyulak fülét, később egerek és más állatok bőrét hosszabb ideig kátránnyal ecsetelve nagy százalékban sikerült a kenés területén rákos daganatot előidézni. A Pott féle észlelés ezek szerint úgy magyarázható, hogy a korommal lecsapódó kátrányanyagok az emberi bőrön is rák fejlődéséhez vezettek.

A kőszénkátrány, amelyet ezen kísérletekben használtak, igen különböző szénhidrogének keveréke és rákkeltő hatása a különböző kátrányoknak is igen különböző. Ezért igyekeztek a kátrányból elválasztani a rákkeltő, carcinogen anyagot; több ily anyagot sikerült is izolálni, amelyek mind ciklikus szénhidrogének. Ezek az anyagok főleg egerek bőrére kenve hoznak létre rákot, de hatásukra a belső szervekben is keletkeztek daganatok. A ciklikus szénhidrogének csoportjába tartozó cholanthren és methylcholanthren is rákkeltő anyagok és ezeknek különös jelentőségük lehet. Mindkét anyag közeli rokona az epében található cholsavnak és deoxycholsavnak. Ezek bizonyos laboratóriumi műveletekkel átalakíthatók cholanthrenre és methylcholanthrenre. Tehát meg van a lehetősége, hogy az epesavak esetleg a szervezetben belül is átalakuljanak carcinogen anyaggá. Ez bebizonyítva nincsen, de ennek vizsgálása a kémiai rákkutatásnak jelenleg igen fontos feladata. Másrészt a ciklikus szénhidrogének és az ú. n. oestrogen anyagok között is közeli rokonság van. Az oestrogen anyagok azok,

amelyeket főleg a petefészek termel és a női nemi szervek és az emlő működésében oly fontos periodikus változásokat okoznak. Vannak kísérletek, amelyek szerint oestrogen anyagok, különösen oly egértörzsekben, amelyekben normálisan is sok rák fordul elő gyakran okoznak emlőrákot. Oestrogen anyagokkal még hím egerekben is sikerült emlőrákot előidézni.

A bőrrák rendszeren az arc vagy a kezek bőréből indul ki, tehát a legkevésbé védett és legtöbb külső behatásnak kitett területről. Ez ismét az irritatív külső hatások jelentőségére utal, elsősorban a leghatásosabb sugárenergia a napfény szerepére kell gondolnunk. De más sugárzó energiáknak is jelentősége lehet a rák keletkezésében. Számos orvos és fizikus lett áldozata elsősorban a Röntgen-sugaraknak, valamint az ehhez hasonló rádiumsugaraknak. Ha a Röntgen- és rádiumsugár, amely a rákos betegek áldáshozó gyógyítómódja, huzamosabb ideig éri a szervezetet, abban — különösen a bőrön — rák keletkezéséhez vezethet. A Röntgen-sugár ezt a hatását alattomosan, évek hosszú során át fejté ki. Régebben, amikor a Röntgen-sugár ezen káros hatásáról nem birtak kellő ismeretekkel, nem is védekeztek az ártalommal szemben. A régi kutatók tekintélyes része életével fizette meg a tudomány haladását és az emberiség gyógyítását célzó munkáját. Ma korszerű intézetekben megfelelő védekezéssel, a káros sugárzást elnyelő ólomfalak alkalmazásával védik a sugárzásokkal dolgozók egészségét.

Sok vitára adott alkalmat a rák feltételezett élő kórokozója, a rákbaktérium és ami ezzel összefügg a rákos fertőzés kérdése. Alig múlik el év, hogy a szakajtóban, de méginkább a napilapokban ne olvassunk hangzatos bejelentéseket a rák kórokozójának felfedezéséről. A tudományos világ bizonyos szkepszissel fogadja a hírverést és ez eddig mindig jogosnak is bizonyult, mert a sok felfedezett kórokozó közül egyikről sem sikerült bebizonyítani, hogy az emberi rák keletkezésében valami szereppel is bírna.

Kb. huszonöt éve, hogy a baktériumok mellett a kórokozók egy teljesen új csoportját tanulmányozzák. Ezek a láthatatlan kórokozók vagy filtrálható vírusok. Láthatatlanok, mert sokkal kisebbek a baktériumoknál és még legerősebb mikroszkópos vizsgálattal sem lehet őket felismerni és filtrálhatók, mert oly kicsinyek, hogy olyan égetett agyagszűrőn, amelyen a legkisebb bakterium sem tud áthaladni, átszűrhetők. Sok eddig titokzatos növényi, állati és emberi betegség kórokozóját sikerült valamely filtrálható vírusban megtalálni. Természetes, hogy igyekeztek a daganatokat is filtrálható vírusokra visszavezetni. De emlősökben nem ismerünk olyan, az emberi ráknak megfelelő daganatot, amelyről be lenne bizonyítva, hogy filtrálható vírus okozná.

Azt mondhatjuk, hogy a mai tudásunk szerint kizárható vagy legalább is teljesen valószínűtlen, hogy a rákot élő mikroorganizmus, bakterium vagy vírus okozná. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy ragályos-e a rákbetegség, illetve fertőző-e a rákos betegség. Ebben a kérdésben az 1926-ban az amerikai Mohawk tónál tartott konferencia foglalt állást és megállapította, hogy bár a rák okai még nincsenek teljesen felderítve, gyakorlatilag el kell fogadni, hogy a rák nem tekinthető fertőzőképesnek.

Az előbb felsorolt ártalmak bizonyos rákok keletkezését megmagyarázzák, de kétségtelen, hogy az ártalom nem hoz létre szükségszerűen rákos megbetegedést. Tehát ezek az ártalmak nem okai a ráknak, ezenkívül igen különbözők is ezek az ártalmak, úgy hogy azt kell feltételeznünk, hogy csak oly tényezők, amelyek alkalmat adnak a rákfejlődés megindulására. Azonkívül csak bizonyos rákféleségekre találunk magyarázatot, elsősorban a bőrrákok keletkezésére. De az emberi pathológiában nagy szerepet játszó és a nehéz orvosi problémát jelentő belső szervek rákjára magyarázat az előbbieken alapján ritkán adható.

Ezért, valamint az okból, hogy a szervezetet ért külső ártalmak csak az esetek egy részében vezetnek rákképzéshez, gondolni kell szervezeti belső okokra, adottságokra is. Ezzel elérkeztünk a rákos dispositio nehéz kérdéséhez. Az emberi pathológiában a rákos dispositio nehezen érzékelthető; jobban tanulmányozható kísérleti állatokban, amelyeknél a kísérleti feltételeket szabadon lehet változtatni és melyekben a kísérleti állatok rövidebb élettartama miatt aránylag rövid idő alatt sok észlelés gyűjthető. Nem szeretnék részletesen foglalkozni a daganatos dispositio és védettség (immunitás) kérdésével, amelyek lényege különösen az emberi pathologia szempontjából még egyáltalában nem tisztázódott, csupán két dologra kellene kitérni: az egyik az életkor szerepe a rákos betegség keletkezésében, a másik az öröklődés kérdése.

KÖZISMERT, hogy a rák az előrehaladt és idősebb kor betegségé. A székesfővárosi Szent István-kórház boncolási anyagában 40 év alatt boncolt 4904 rák-eset közül csak 0.27% fordult elő 20 éves életkor alatt. Ugyanezen anyagban megállapítottuk, hogy a rák nőkben korábban jelentkezik mint férfiakban, nőkben 41—50 év között találjuk a rák előfordulásának csúcspontját, ami az összes női rákeseteknek 23.50%-a, közel azonos értéket 23.39%-ot kapunk 51 és 60 év között is. Férfiakban 41—50 év között az összes rákesetek 12.55%-a fordul elő, az előfordulási görbe állandóan emelkedik és 71—80 év között éri el a csúcspontot a 22.9%-ot. Ezt a szembeötlő különbséget az okozza, hogy a nők leggyakrabban előforduló rákja a méhrák, de a petefészek és a nemi szervekhez tartozó emlőmirigy rákja is a 41—50 év között vagy közvetlenül az 50-ik év felett fordul elő leggyakrabban. Lehetetlen itt figyelmen kívül hagyni, hogy a női nemi szervek rákjai azok ciklikus működése alatt vagy a működés megszűnésének idejében fejlődnek ki a leggyakrabban. Ez pedig egy belső tulajdonságot, biológiai adottságot jelent.

Hogy az előrehaladottabb kor a rákos veszélyeztetettség kora, az nem tagadható, de ennek okát adni nem tudjuk. Felvetettük, hogy a belső elválasztású mirigyek csökkent működése ad alkalmat a rák fejlődésére, mások pedig a szövetek előregedésében látják az öregkori dispositio okát. Ez ellen szólana azonban a kísérleti rákkutatás számos eredménye, amely szerint fiatal állatokban is elő lehet idézni rákot, az átoltható rák pedig nemcsak fiatal állatban, de embrióban is megfogandhat. Ezért inkább azt mondhatjuk, hogy a rák azért fejlődik ki a késői korban, mert ismételt és állandó ártalmak szerepelnek keletkezésében és hosszú ideig tart a daganatok lappangási ideje is.

Az átöröklés és daganatképzés problémái emberben nehezen tanulmányozhatók. Az emberi élet hosszú volta, a hiányos észlelések és feljegyzések miatt alig lehet néhány családfát felállítani, amelyekben ez a kérdés tanulmányozható volna. Ezért csak egyes megfigyelések végezhetők. Így már Broca észlelt egy családot, amelynek 26 tagja közül 16 már 30 éves kor előtt rákban pusztult el. Napoleon családjában is feltűnően sok rák fordult elő, ő maga, atyja, egy fi- és két leánytestvére gyomorrákban pusztult el.

Az öröklési viszonyok legjobban kísérleti állatokban tanulmányozhatók, az állatok rövidebb élettartama lehetővé teszi, hogy aránylag rövid idő alatt sok generatio legyen vizsgálható, másrészt a párosítás

tetszőlegesen végezhető. A legalaposabb vizsgálatokat Maud Slye végezte Chicagóban, aki 20 évnél hosszabb idő alatt több mint 100.000 egeret tenyésztett és figyelt meg. Ebben a tenyésztésben több ezer rák-
 eset fordult elő. Slyenek sikerült oly törzseket tenyészteni, amelyekben
 spontán rák sohasem fordult elő számos generation keresztül és oly
 törzseket, amelyekben az idős kort elért egyedek kivétel nélkül rák-
 ban betegedtek meg. Ezek között volt olyan törzs, amelyekben az em-
 lőrák fordult elő gyakran, más törzsekben a tüdőrák. A különböző törz-
 zsek keresztezésével oly családokat sikerült tenyészteni, amelyekben a
 rák előfordulási százaléka a keresztezésnek megfelelően változott.

Mivel láttuk, hogy a rák keletkezésében a külső és belső okok
 egyaránt szerepelnek, úgy kell felfognunk a rák öröklékenységet,
 hogy nem maga a betegség, hanem a rákos hajlam öröklődik. Mi-
 vel a rákos hajlam öröklése nagyobbára megfelel az öröklés alap-
 törvényének, a Mendel-féle törvénynek, továbbá mert az emberi
 pathológiában is vannak észlelések, amelyek arra utalnak, hogy az
 átöröklés az emberi rák keletkezésében is jelentőséggel bír, az ege-
 reken észlelt törvényszerűségeket bizonyos megfontolások mellett
 alkalmazni lehet az emberi pathológiában is. Ezért az emberben nem
 a rák, hanem a rákos hajlam öröklődik. Ha az egyik ős rákbeteg,
 akkor az utódokban a rákos fenyegetettség nem fokozott, ez csak
 akkor bír jelentőséggel, ha mindkét ős terhelt. Mivel a rák keletke-
 zésében belső faktorok, a hajlam és külső tényezők is szerepet ját-
 szanak, oly módon képzeljük el a rák keletkezését, hogy dispositi-
 óval, esetleg öröklött hajlammal bíró egyedekben már kisebb fokú
 ártalom esetleg korábban is áttöri a szervezet védettségét és kifej-
 lődik a daganat.

Megismerve a rákbetegség lényegét foglalkoznunk kell annak
 közegészségügyi és szociális jelentőségével. Gyakran hangoztatják,
 hogy a rák a civilisatio betegsége, hogy a civilisatio haladásával az
 életkörülmények és a táplálkozás megváltozása bír jelentőséggel a
 rák keletkezésében, Hoffmann amerikai statisztikus azt állítja, hogy
 a rák a primitív népekben ritka. Minél civilizáltabb életet élnek a
 primitív népek, annál gyakoribb bennük a rák. Pl. az északameri-
 kai négekben a rák gyakoribb mint az afrikaiakban. Az ilyen meg-
 állapítások vezetnek ahhoz a felfogáshoz, hogy a rák a civilisatio
 betegsége és hogy a fehér ember helytelen táplálkozásával függ
 össze fejlődése. De a primitív népekre vonatkozó állítások nem bi-
 zonyító erejűek. Hogy valamely néptömegben a rák mily százalék-
 ban fordul elő, az csak alapos és körültekintő kritikával felvett
 nagyszámú egyedre kiterjedő statisztikából állapítható meg. Primi-
 tív népek között statisztika egyáltalában nincs, a hangoztatott fel-
 fogások csupán egyes észlelők egyéni megállapításain alapulnak.
 Említettük már, hogy a rák főleg az előrehaladottabb kor betegsége:
 a primitív népek átlagos életkora lényegesen alacsonyabb mint az
 európaiaké, ezért természetesen kevesebb rákeset fordulhat elő a
 fiatalabb primitív népekben. Trópusokon a legtöbb bennszülött or-
 vosi ellátás nélkül pusztul el és ha a halálát fel is jegyzik, a halál-
 ok és a betegség megállapítása nem olyan, hogy abból statisztikai
 következtetéseket lehetne levonni. Indiában pl. 1589 jelentett rák-
 eset közül 1513 volt a test felszínén, a belső szervek rákjai
 tehát, amelyek pedig a rákbetegség nagy többségét képezik, nem
 kerültek bejelentésre. Az amerikai kultúrált négekben nem azért

gyakoribb a rák, mert a civilisatio okozza, hanem mert a jobb orvosi ellátás miatt észlelésre került és mert Amerikában a négerék átlagos életkora hosszabb, mint primitív körülmények között. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a primitív népekben a rák előfordulása megbízható statisztika hiányában nem határozható meg. Tehát legalább is nem indokolt az a kijelentés, hogy a rák a civilisatio betegsége.

Az európai rákstatisztikában is különbségek észlelhetők. Pl. 1930-ban 10.000 lakosra számítva rákban meghalt Ausztriában 16,1, Svájcban 14,8, Dániában 14,3, Németországban 12,3, Magyarországon 10,3 egyén, ezzel szemben pl. Litvániában 3,7, Görögországban 3,6 egyén. Ebből első pillanatra arra lehetne következtetni, hogy a rák eloszlása Európában sem egyenletes és hogy Litvániában és Görögországban sokkal kevesebb ember pusztul el rákban mint pl. Ausztriában. De ha kissé betekintünk a százalékok mögé, azt olvaszuk, hogy 1930-ban Litvániában 1578 haláleset közül aggkori gyengeség 207, ismeretlen halálok 352 volt, ezzel szemben csak 37 rákesetet jelentettek be. Ugyanekkor Ausztriában az aggkori gyengeség diagnosis egyáltalában nem szerepel, Svájcban pedig igen kis számmal. Rendszeresen végzett boncolások alapján tudjuk, hogy az aggkori gyengeség és az ismeretlen halálok mögött igen nagy százalékban rejtett rákbetegség húzódik meg. Ezért Litvánia esetében nem azt a következtetést vonnám le, hogy ott a rák feltűnően ritkán fordul elő, hanem azt, hogy a statisztikai felvétel nem kielégítő. Ausztria, Svájc és Dánia orvosokkal való ellátottsága kitűnő volt, számos kórház működött, a lakosság magas műveltsége és anyagi lehetőségei megengedték az intenzív orvosi munkát, ami a diagnostika javulásához vezet. Ez az oka annak, hogy minél kulturáltabb és gazdagabb valamely ország, annál magasabb a rák előfordulási százaléka. Tehát a rák nem a civilisatio betegsége, hanem a civilisatio teszi lehetővé, hogy számos rákesetet felismerjünk.

Egy másik sokat hangoztatott állítás, hogy a rákesetek száma állandóan szaporodik. Ha nagyobb kórházak vagy egyetemi intézetek boncolási, tehát lehetőleg objectív statisztikáit nézzük, ez a szaporodás nem mutatható ki vagy legalább is oly jelentéktelen, hogy az statisztikailag igazolt valóságnak nem fogadható el. Így a budapesti Szent István-kórház 40 éves boncolási anyagában a rák előfordulási értékei emelkedést mutatnak. Ha az előfordulási értékeket az életkor figyelembevételével standardizáljuk, aminek jelentőségére rövidesen visszafogok térni, akkor azt mondhatjuk, hogy 1896—1900 években a 20 éves életkor felett boncolt férfiakban 9,32 % -ban találtunk rákot, 1931—35 években pedig 11,48 % -ban. Ugyanekkor nőkben 14,07, illetve 14,75 volt a rák előfordulási értéke. Tehát mérsékelt emelkedés volt észlelhető, de kérdés, hogy ez olyan fokú-e, hogy statisztikai valóságnak mondassuk. Ehhez ismernünk kell a kimutatott arányszám értékét. 1 a 10-re vonatkoztatva 10 %, ugyanígy 10 a 100-ra, 100 és 1000-re és így tovább. Ez mind 10 %, de a 10-re vonatkoztatott 1 véletlen műve is lehet, ezért a példának felhozott 10 % értéke annál határozottabb, minél nagyobb számmal vonatkoztatjuk. Szigorúan véve 10 % -ról csak akkor szólhatunk, ha azt végtelen sokra vonatkoztatjuk. Mivel a gyakorlati életben

nem végtelen nagy, hanem ennél kisebb számra vonatkoztatjuk az arányszámot, ki kell számítanunk az arányszám közepes hibaforrását és azt ± 3 -szoros értékben a kapott arányszámhoz adjuk. Ily módon határozzuk meg az arányszámnak a valószínűség határain belül való jobbra és balra ingadozását. Ha pl. 10%-ra vonatkoztatva számítjuk ki ezt és a számítás alapja 100, akkor az ingadozás 1—19, tehát a 10%-ra vonatkoztatva jellemző eltérés csak akkor vehető fel, ha az összehasonlításban szereplő százalék 1 alatt vagy 19 felett van. 1000-re vonatkoztatva (tehát 100 az 1000-re) az ingadozás csak 7.17—12.85, 1,000.000-nál 9.91—10.09, tehát majdnem semmi. Ily nagy anyagban végezve a százalék meghatározását igen kis eltérések is jelentősek. Ha ezek szerint a Szent István kórházi statisztika standardizálást értékeinek jobb és balra való szórását kiszámítjuk, azt találjuk, hogy 1895—1900 között a férfiakra vonatkoztatott érték 6.11—11.87, 1931—35 között 9.89—13.07. Ugyanekkor a nőkre vonatkoztatott érték 10.77—17.37 és 12.98—16.52. Mivel úgy férfiakban mint nőkben ezek az értékek metszik egymást, azt kell mondanunk, hogy bár a standardizált értékekben kisfokú emelkedés volt észlelhető a vizsgált 40 év alatt, az emelkedés nem oly mértékű, hogy az matematikai biztonsággal állítható lenne.

Ha a halálozási statisztikákat nézzük a rákhalalozás százaléka-nak állandó emelkedése tényleg kimutatható. Magyarországon pl. a rákhalalozás 10.000 lakosra számítva 1920-ban 6.8 volt és ez 1936-ban 11.08-ra emelkedett. Ugyanekkor Budapesten 1920-ban 10.000 lakosra 10.6 rákos halálozás esett, 1936-ban 15.2 és 1940-ben 16.8. Ez ijesztő emelkedés, de a fenyegető számok hamar megnyílnak ha kissé részletesebben foglalkozunk velük. A halálloki statisztika a halotti bizonyítványban szereplő halálloki diagnosison alapul. A halálloki statisztikában a rákhalalozás szaporodását részben a diagnosztika javulásával lehet magyarázni. Kétségtelen, hogy az orvosi diagnosztika az újabb időkben nagy lépésekkel halad előre, a dagana-tok szempontjából a Röntgen és a laboratoriumi vizsgálatok általánossá válása bír jelentőséggel. Ez magából a rákstatisztikából is kiolvasható, ha külön vizsgáljuk az ú. n. külső (bőrt, méhszáj, emlő, stb.) és belső rákokat. A külső rákok eseteiben gyakran diagnosztikai segédeszközök alkalmazása nélkül is megközelítő diagnosztist lehet felállítani, míg a belső szervek rákjánál a Röntgen és laboratoriumi vizsgálatok nagy jelentőséggel bírnak. Budapesten 1874-ben 2.0 méhrák halalozás esett 10.000 lakosra, 1926-ban 2.3. Tehát itt szaporodás alig ismerhető fel. Ugyanez az érték gyomorrák eseteiben a mult században 1.2 és 2.4 között van, 1910 óta állandóan 3 felett van és eléri a 3.8-at is. A szaporodás feltűnően összeesik a Röntgen-vizsgálatok általánossá válásával. A diagnosztika javulására mutat, hogy a halálloki statisztikában mind ritkábban szerepel a kezelőorvos kényszerdiagnosztisa, a végelgyengülés, amelynek használata talán nem is jogosult. Pl. Londonban a 65 éven felüliek halálozásában 1880-ban végelgyengülés 4471-el, a rák 583-al szerepel. 1922-ben a végelgyengülés száma 2104-re csökken, ugyanakkor a rák 2456-ra emelkedik. Budapesten 1922-ben az összes halállokoknak 5.9%-a volt rák, 4.3%-a végelgyengülés, a kettő együtt 10.2%. 1928-ban a rák 8.1%, a végelgyengülés 2.7%, összesen 10.8%. Te-

hát a rák és a végelgyengülés összesített százaléka közel azonos, de az egyes értékek eltolták a rák javára.

De a diagnostika javulásán kívül más statisztikai okok is emelik a rák halálozási százalékát. A csecsemőhalandóság, a tuberculoszis, a fertőző betegségek halálozási számának csökkenése, a gyógykezelési eredmények általános javulása mind az összhalandóságot csökkenti és így az arányt a rák irányába tolja el és ezért a rák-százalék relatív növekedéséhez vezet.

De talán a legjelentősebb faktor a rák halálozási számának emelkedésében a világszerte észlelhető előregedés. A rák főleg az előbbrehaladt kor betegsége és így természetes, hogy ha a lakosság átlagos életkora emelkedik és az elhaltak között nagyobb számmal találunk idősebbeket, úgy a rákos esetek száma is emelkedni fog. Az előregedés főleg az első világháború utáni időkben kezdett megnyilvánulni. Így pl. az átlagos halálozási kor Budapesten 1880-ban férfiakban 24 év és 1 hó, nőkben 22 év és 10 hó volt. 1930-ban férfiakban 42 év és 8 hó, nőkben 45 év és 2 hó. Ebből láthatjuk, hogy az előregedés jelentékeny, tehát a lakosság korösszetétele ma nem felel meg a régebbi időknek, még a 20—30 év előttieknek sem. Ezért nem lehet pl. 1900-ból és 1940-ből való rákstatisztikát minden további nélkül összehasonlítani, mert a két évben a lakosság korszerinti összetétele különböző. A statisztika ezen az ú. n. standardizálással segít; a vizsgálandó év rák %-át oly módon számítjuk át, mintha a lakosság korösszetétele azonos lenne a standardizálás alapjául szolgáló évvel. Ily számítások több országban történtek. Pl. Zürich városban a rákhalálozás 10.000 lakosra számítva 1896-tól 1931-ig 11.1-ről 15.0-ra emelkedett. A standardizálás alapjául az 1910 évet vették, azaz az értékeket oly módon számították át, mintha minden évben a lakosság korösszetétele azonos lett volna az 1910 évvel, akkor 1896-ra vonatkoztatva 11.57-et, 1930-ban 10.54-et kaptak. Tehát a rák halálozási százaléka standardizálás után nem emelkedett, hanem inkább csökkent. Más esetekben standardizálással nem sikerült csökkenést elérni, hanem a látszólagos nagy emelkedés helyett oly csekély szaporodás volt észlelhető, amely a diagnostika javulásával és a jobb statisztikai feldolgozással teljesen magyarázható. Tehát semmi okunk nincs, hogy a rákbetegség szaporodásáról szóljunk. Az egyén rákos veszélyeztetettsége semmivel sem nagyobb ma mint volt régebben, de mivel többen érik meg a rákos kort, többen is betegszenek meg rákban. Ez azonban az előregedés és nem a fokozott rákveszély következménye. Sőt azt mondhatjuk, hogy a ma még magas rákhalálozási index mutatja az ország jó egészségügyi viszonyait, a jó orvosi ellátást, a jó diagnosztikai lehetőségeket, a csökkent csecsemő, tuberculoszis és fertőző betegség halálozást és a lakosság hosszú élettartamát.

NEM VAGYOK GYÓGYÍTÓ ORVOS és ezért a rákbetegség gyógyításáról mások lennének hivatva beszélni. Ezért inkább csak általános szempontokból szeretnék e kérdéssel foglalkozni. Tudjuk, hogy a rák kezdeti stádiumában körülírt helyi megbetegedés, amely azonban elég nagy hajlamot mutat szétterjedésre. Lehet, hogy a környező szövetekre terjed rá a daganatos folyamat, vagy lehet,

hogy a tájéki nyirokcsomókban vagy távoli szervekben képez áttéti daganatokat. A rákkal szemben alkalmazott két fegyverünk a sebészi kés és a Röntgen vagy rádiumsugár helyi daganatok eltávolítására, illetve elpusztítására alkalmas, tehát nyilvánvaló, hogy a gyógyítás akkor lehet sikeres, ha a rák lehető körülírt, ha nincs összekapaszkodva a környezettel és ha nincsenek még áttéti gócok. A sebész a daganatot az ép szövetben metszi ki és ezzel a gyógyulás lehetőségét adja meg.

Sajnos műtét közben nem látható, hogy a környezet nyirokútjai vagy a tájéki nyirokcsomók nincsenek-e daganatosan infiltrálva. Ezt csak alapos mikroszkopos vizsgálat állapíthatja meg. Ha a nyirokutakban vagy a környező szövetekben ráksejtek bujtak meg, azok a daganatos góc eltávolítása után is tovább szaporodnak és a daganat kiújulhat. Lehetséges, hogy már a daganatosan infiltrált tájéki nyirokcsomók nőnek tovább és ezekből a daganat tovább terjedhet. A Röntgen- és rádiumsugár a daganatot elpusztítja, a daganat szétesik, elhal és ha ez tökéletesen történik meg, úgy a góc tökéletesen meg is gyógyult. A Röntgen- és rádiumsugárzás gyógyító hatása azon alapul, hogy a mélybe hatoló sugarak a gyorsan oszló ráksejteket hamarabb pusztítják el, mint a környező ép szöveti sejteket. Megfelelő sugárdózással el is érhető, hogy a daganat elpusztul, de a környező ép szövet nem, vagy alig károsodik. A rádium gyógyhatása különböző módon használható fel, lehet nagyobb rádiummennyiségek távolról való sugárzását alkalmazni; ha az helyileg kivihető, a daganatot rádiumot tartalmazó tűkkel tüzelik meg vagy a daganat felszínére rádium lemezkéket tartalmazó viaszöntvényt helyeznek. Ilyenkor kisebb rádiummennyiségek közeli sugárzását használják fel.

Igen sok klinikus állított össze gyógyulási statisztikákat, amelyek azonban egymással nehezen hasonlíthatók össze, főleg mert különböző szempontok szerint lettek összeállítva. Azt kell mondanunk, hogy gyógyultnak csak oly eset fogadható el, amely 5 évvel a műtét vagy kezelés után teljesen tünetmentes. Az egyes szervek rákjainak gyógyulási százaléka igen különböző, ez magában a daganat biológiai tulajdonságában rejlik, továbbá abban, hogy elég korán diagnosztizálható-e és hogy sebészi vagy sugaras kezelésnek hozzáférhető-e a rák. Ha különbözőek is a gyógyulási esélyek, akkor is azt kell mondanunk, hogy a rák igen sok esetben sebészi vagy sugaras eljárásokkal vagy mindkét eljárás kombinációjával sikeresen gyógyítható. Nincs semmi okunk, hogy a rák gyógyeredményeit pessimistikusan nézzük, a sebészi és sugártherápia. technikai tökéletesedése jogosan biztat arra, hogy a gyógyeredmények javulását a jövőben is várhassuk. A sikeres gyógyítás előfeltétele azonban a korai gyógyítás. Minél körülírtabb a rák, ha még nincs összekapaszkodva és tájéki áttételeket nem képez, annál nagyobb a valószínűség, hogy a therapiás eljárás sikeres lesz.

Közegészségügyi gondolkozásunk ma a megelőzés, preventio jegyében áll. A közegészségügynek az a törekvése, hogy a betegség ne fejlődjön ki. Ezt szolgálja a fertőző betegségek elleni küzdelem. Ilyen betegség ellen kétféle módon lehet küzdeni. Először úgy, hogy küzdünk a fertőző agens és a fertőzés lehetősége ellen. Ezt szolgál-

ja a kórokozók elleni küzdés, a desinficiálás és ezt célozza a betegek elkülönítése. Mindez rák esetében eredményhez nem vezet, mert a rák nem fertőző és közel biztosan állíthatjuk, hogy nem élő kórokozó hozza létre. A második módja a fertőző betegségek elleni küzdelemnek, az egyén ellenállóképességét, immunitását fajlagos és nem fajlagos módon fokozni. Utóbbit szolgálják a jó táplálkozás és általában a jó hygienikus viszonyok. A fajlagos immunitás általi védekezésnek gyönyörű példája a diphteria elleni küzdelem nagy sikere. Különösen büszkeség tölthet el minket, hogy a diphteria védőoltások terén Magyarország sok más európai országot megelőzve általánosan méltányolt szép eredményeket ért el. A rák dispositio emberben még nem eléggé tisztázott, hasonlóan a rák immunitás kérdése is. Bár utóbbi téren számos állatkísérlet történt, azok eredményei annyira elágazók, hogy azt kell mondanunk, hogy még messze vagyunk attól, hogy valamely fajlagos szer (pl. serum) alkalmazásával rák elleni immunitást lehetne elérni.

Látjuk tehát, hogy a rák elleni védekezés nem haladhat azon az utakon, mint a fertőző betegségek ellen oly sikeres küzdelem, az út, amelyet járni kell, sokkal fáradságosabb, az eredmények nehezen érhetők el és nehezen is becsülhetők fel. Mégis lehet sikeres rák elleni küzdelem. Minden ami az orvosi működést javítja, a diagnostikai eljárásokat elmélyíti, klinikák, intézetek munkája mind sikerrel támogatja a rák elleni küzdelmet, amelynek egyik fő célja a rák korai felismerése. Külföldön, főleg Amerikában szokásos, hogy az emberek évenként általános orvosi vizsgálatra mennek akkor is, ha nem érzik magukat betegnek, amerikai életbiztosító társaságok azokat, akik magukat erre kötelezik, kedvezményben részesítik. Ily vizsgálatok nem ritkán felismernek kezdődő rákos folyamatot vagy oly elváltozásokat, amelyek alapján daganatképzés indulhat meg. A rák elleni küzdelem másik feladata épen az ilyen folyamatok gyógykezelése. Tudjuk, hogy a rák keletkezésében idült irritációk szerepet játszanak, ezeket kikapcsolni és az általuk létrehozott, de még nem rákos jelenségeket gyógyítani a rák elleni védekezést szolgálja. Ez természetesen mind orvosi feladat, a laikus ezen a téren csak jóakarató igyekezetet mutathat. Sok országban a rák elleni védekezést propagáló egyesületek működnek, amelyek a hírverés minden eszközét felhasználják arra, hogy felvilágosítsák a közönséget arról, hogy a rák gyógyítható, hogy mily fontos a rák korai felismerése, mily fontos számos rákot megelőző ártalom gyógyítása. Vannak külön rák-intézetek is, ahol ezek kezelése is megtörténik, a rák szokásos sebészi és sugaras kezelésével karöltve.

ZALKA ÖDÖN

Talajterképezés a Délvidéken

PUSZTÍTÓ HÁBORÚKBA sodortan, elmerülni látva sok színes tervünket, jól esik újra meg újra megtapasztalnunk az élet csodálatos törvényszerűségét, mely virágokat varázsol a romokból és békés, alkotó munkát teremt akkor is, amikor erre — látszat szerint — semmi feltétel nincs. Csöndben folyik ez persze, mint minden igazi erőgyűjtés, szenzáció és feltűnés nélküli. De be kell számolni róla s tudatossá kell tenni ezt — mint mindent, ami reményt ad, hitet erősít — s örömmel, frázist kerülve írjuk ide, hogy a jelen éveiben, amelyeket a távoli kor bioznyára véres és zavaros időknek fog nevezni, olyan alapvető fontosságú, nemzetépítő és a következő generáció életére kiható munkaprogramm valósul meg Magyarországon, mely jelentőségében joggal sorolható Széchenyi alkotásai mellé. A magyar talaj újrendszerű, aprólékos számbavétele ez s célja — amit minden jövődő tervünkhöz alapul kell megkapnunk, ha illúzióktól mentesen akarunk jövőt építeni —: új, alapos, reális országmegismerés.

Evezrednyi idő óta öntözi vérével és verejtékével a magyar ember a dunai tájak rögét, földszeretete szinte példátlan erejű és mégis mindmáig ismeretlen *Magyarország talaja*. Térképezve, feltárva nincs és jóformán csak apáról fiúra szálló szájhagyomány, bizonytalan és ellenőrizhetetlen értékű hír az, amit róla tudunk. Mesék keringnek a tiszai, bácskai földek csodás termékenységről és olykor riasztó hírek kapnak szárnyra a szikesekről: hogy valójában *mik* az értékek a magyar talajban, *melyek* a tulajdonságai, *mi benne* a rossz s a jó, — erről számszerű adatokat nem tudunk. Azok az országok, amelyek nem véreztek annyit az európai kultúráért, mint Magyarország, régen elvégezhatték területük minden apró részének alapos vizsgálatát s a termőtalaj összes tulajdonságainak pontos ismerete alapján kialakíthatták azt a termelési módot, mely az adottságoknak legjobban megfelel. „Az előrehaladott külföldön... a talajvizsgálatok már úgyszólván mechanizálva vannak — írja Madari Kreybig Lajos. — Ennek eredménye abban mutatkozik, hogy az országos termésátlagok... Németországban búzában hektáronként 2—3, Dániában 6 q-val emelkedtek. Hasonló nagy emelkedések mutatkoznak Olaszországban is.”¹ Így Dánia, Hollandia már évszázadnyi idő óta pontosan tudja a talajára vonatkozó összes adatokat, de ismételten készültek talajterképek Németországban, Ang-

liában, Franciaországban, az Egyesült Államokban, Finnországban és ezekben az államokban a mezőgazdálkodás már régen nem vak szerencsejáték, mely egyszer dúsán fizet, másszor pedig még az elvetett magvat sem adja vissza.

Hazánk történetében mindeddig hiányoztak azok a békés korszakok, amelyekben idő és pénz juthatott volna az ország talajának tudományos gondosságú és részletes vizsgálatára s most, amikor a sors rendelése szerint — új világháború orkánjában — ismét fontos szerepet kell betöltenünk, pótlándók az elmulasztottak. Meg kell ismernünk végre azt a talajt, amelyhez tapadunk, amelyről a Szózat költője olyan mély igazsággal mondja, hogy itt élünk, halunk kell, — ahol jobb életet akarunk biztosítani az utánunk jövőőknek és amelyet hazájává szeretnénk tenni minden honfitársunknak, határokon innen és óceánon túl.

Lássuk ezek után magát a talajterképező munkát, hogy nagyságából, alaposságából és részletességéből megérthessük az elkészülő mű jelentőségét.

Teleki Pál írja egyik dolgozatában,² hogy a nemzetiségi kérdés körüli óriási irodalomban „kevés a forrás és sok az idézet”. Ugyanezt mondhatjuk el a magyar föld sokágú problémája körül tömeglő könyvekről és beszédekről is. Koronkint változó *jelszavak* hangzanak el — néha igen felelős, sokszor igen felelőtlen helyekről — a mezőgazdasági termelés színvonalát, a többtermelést vagy egyoldalú termelést, exportlehetőségeket és talajjavítást, öntözést és műtrágyázást illetően a nélkül, hogy világos képe lenne a zászlókat lengetőknek arról, hogy mik is az *adottságok*, melyekre nagy terveiket építeni akarják. Szórványos és inkább reprezentatív jellegű talajfelvételek akadnak, ismerünk kitünően kidolgozott üzemterveket és rentábilisnek mutatókat — kereskedelmileg is megalapozott — számvetések forognak közzájón, de *általános*, az ország egész területére kiterjedő és *részletes*, a mezőgazdasági termelés igényeit kielégítő talajismereti felvételek mindmáig nem történtek és ilyen adataink nincsenek is. Legfeljebb becslések vannak, a becslések elnagyolásával és hatalmas hibalehetőségeivel. Hosszúra nyúlna az 1941-ben új lendülettel megindult felvételi munkálatok történeti előzményeit részletesen ismertetni. Szempontunkból mindenesetre lényeges, hogy Teleki Pál vette be az azonnal megvalósítandók közé az ország teljes és részletes talajvizsgálatának tervét. Ő válogatta ki közvetlen munkatársait, ő állapította meg a keretet, melyben a munkálatok elvégzendők. Néhány nappal halála előtt — utólag joggal lírainak tartott keretbe fonódó megbeszélése során — a talajfelvételi munkára felkészülőknak részletes utasításokat adott a végrehajtáshoz, valósággal végrendelkezett fölé. Örökségének kell tehát tekintenünk a munkatervet s feladatunk a tiszteletadás mellett csak a nehézségek vállalása lehet.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a négyszeres területi gyarapodás utáni Magyarország 172 ezer négyzetkilométerre csaknem 30 millió kataszteri holdnyi nagyságot jelent, akkor megérthetjük annak a programnak nagy végrehajtási nehézségeit, egyben a munka méreteit is, amelyet a talajfelvételi munkák Teleki Páltól kijelölt felelős irányítója, Madari, Kreybig Lajos egyik értekezésében így vá-

zol: „A jelenlegi osztályozási mód mellett az országos talajkataszternek tisztán és kizárólag adózási értéke van, mert osztályok szerint, egyedül a hozadéki becsértéket adja. Ez pedig a termelőnek semmiképpen sem elegendő ... és ... érvelésem adta meg az alapot arra, hogy a m. kir. Földtani Intézet talajtani osztálya terveim szerint felvételezi az ország talajait ... és 1:25.000 léptékben térképezi. A térképek folytatólagosan — a munkálatok előrehaladtával — nyomtatásban jelennek meg. Minden térképhez egy, azt szervesen kiegészítő általános és egy részletes magyarázó füzet tartozik, melyekből a térképeken feltüntetettek számos adattal kiegészítve megfelelő magyarázatot nyernek.”³ Egy-egy térképlap tehát kereken 260 négyzetkilométernyi területet, azaz 46 ezer kataszteri holdat ölel fel s egyszerű osztási művelettel számíthatjuk ki, hogy közel 650 térképlap elkészítése van ilyen módon programmba véve. Nem szabad feledni természetesen egyrészt azt, hogy csupán a mezőgazdaságilag művelt, illetve művelhető területek talajainak felvételét irányozta elő a munkaterv (ez csökkenti a lapok számát), másrészt azonban, hogy a 30 millió kataszteri hold csupán az 1941 áprilisáig visszatért országrészekkel bővült területű Magyarország holdjainak száma. A térképlapok felvételi munkaideje — az eddigi munka tapasztalatai szerint — átlagosan és 46 ezer holdankint két hónap, amit a felvévőnek a terepen kell töltenie. A helyszíni felvételek után következik a kb. 3 hónapot igénybevevő laboratóriumi analízis, majd a nyert adatok alapján, egységes szerkesztési elvek alapján végrehajtott térképkonstrukció. A kéziratos anyag kerül — kellő revízió után — nyomdába, illetve a m. kir. Honvéd Térképészeti Intézetbe, hogy a területi kijelöléstől számított átlagosan 1 évnyi munka után elkészüljön a magyarázatos átnézetes talajismereti térkép.⁴

Csupán nagy vonásokban vázoltuk a munkamenetet. Mindenki, aki eféle nagyarányú programot megvalósítás közben látott már, elképzelheti, mennyi részletet kell még kitölteni. A főbbekre az alábbiakban utalni fogunk. Gondoskodni kellett mindenekelőtt egy központi szervről, mely az irányítást végzi. Ezt a feladatot az Állandó Központi Talajjavító Bizottság látja el. Tagjai elsőrangú talajismereti és mezőgazdasági szakemberek. A felvételezéshez külső munkatársak szükségesek, minthogy a Földtani Intézet a reá háruló hatalmas munka és csekély létszáma folytán egymagában az egész ország talajfelvételét intézni nem tudja. Teleki Pál elgondolása szerint erre a célra geográfiai és kémiai alapképzettséggel rendelkező, tudományos felkészültségű egyéneket — nagyrészt középiskolai tanárokat — hívtak be átképző tanfolyamra a budapesti Műegyetem talajtani laboratóriumába 1941 telén s az átképzettek, gyakorlati vizsgát téve, ugyanazon év nyarán már részt is vettek a munkálatokban. Csupán így vált remélhetővé, hogy a hatalmas feladat végrehajtása az 1941—1944. évben megtörténik, figyelembe véve természetesen a már elkészült és nagyrészt a Tiszántúl területét felölelő 110 térképlapot. A térképekkel, műszerekkel, írószközökkel, különleges mintavételi zacskókkal, vegyszerekkel, fúró-szerkezettel való ellátás a mai, nyersanyaghiányban szenvedő gazdasági életben, szintén nem lebecsülendő nehézsége a program

végrehajtásának. Gondot okozott 1941-ben néhol a felvevő tisztviselő mellé szükséges napszámások felfogadása is; helyenkint erősek voltak az élelmezési nehézségek. A laboratóriumi vizsgálatokhoz szükséges felszerelési cikkek beszerzése, a helyszínrre való szállítása, a temérdek vegyszerrel való ellátás kifogástalan megoldása a központi intézők fáradhatatlan munkájának beszédes bizonyítéka. Gondoskodás történt arról is, hogy évről-évre, Budapesten megtartott talajtani értekezletek rendezésével, szakemberek tollából származó munkákkal, bemutatásokkal és újabb kiadványok szétküldésével a program végrehajtása során észlelt megfigyelésekről, a szükségesnek mutakozó újításokról mindenki, aki a munkában résztvesz, értesülést szerezzen. Úgy hisszük, a komolyan utánagondolók előtt sikerült megvilágítanunk azokat a teljesítményeket, melyek előfeltételei az ország talajterképei elkészültének. Szándékosan nem szóltunk az *anyag*i részről; ennek adatai — pontos összegekkel — rendelkezésünkre sem állanak. De ha végig gondoljuk a személyi és dologi kiadások tömegét (napidíjak, tiszteletdíjak, napszámabérek, fuvarátalányok, utazási költségek, eszközök és készülékek, vegyszerek, zacskók, zsinegek, szállítási díjak, különleges ceruzák, nyomtatási költségek, stb.), akkor elképzelhetjük, hogy a teljes program végrehajtása nem kis összegébe kerül az államháztartásnak.

A szükséges felszerelés birtokában levő talajfelvételező *idegenként* érkezik meg a terepre. Legelsőbbben is tehát az illetékes közigazgatási szerveknél — városháza, főszolgabíróság, község-háza, csendőrorrs — kell bemutatkozni s ezeknek természetesen mindenben segítségét kérnie. (Erre egyébként az illetékesek a belügyminisztériumtól is utasítást kapnak). A *segítség, amit a közigazgatás a talajterképezőnek nyújthat, igen hathatós*. A formaságtól kezelt közhírré tétel mellett (kidobolás, figyelmeztetés a lakossághoz, hogy a talajfelvételi munkát földjén túrni köteles, felvilágosítások adásával tartozik) igen fontos a megfelelő szállás és ellátás biztosítása, munkásajánlás, fuvaroskijelölés, de e kötelességszerű segítségen felül nagy szolgáltatásokat tehet az ügynek az a közigazgató, aki helyi tapasztalatait bocsátja a felvevő tisztviselő rendelkezésére. Bejárja vele a határt, általában tájékoztat a talajviszonyokról, vízkárokról, a folyamatban levő vízrendezési munkálatokról, csatornaásásokról és általában érdeklődik a továbbiak során is a talajfelvételi munka iránt. A felvevő néhány napi általános tájékoztódás, a terep bejárása után hozzátal a helyszíni munkához. Tervezete szerint megkezdi a talajtípusok elhatárolását, fúrásokat végez, első vizsgálatokat hajt végre a terepen a fúrólukból felkerült talajmintákon, feltérképezi a vízállásos területeket, mintákat vesz, növénytermesztési megfigyeléseket végez. A helyszíni munka aprólékosságára jellemzésül ideírjuk, hogy egy-egy térképlap területén — tehát 46 ezer holdon — a fúrások száma általában meghaladja a 400—500-at, a fúrások mélysége pedig átlagosan 150—200 cm. Ez a mezőgazdaságilag számításba jövő talaj teljes horizontális és vertikális feltárását jelenti. A fúrásokból a minták 10 centiméterenkint kerülnek elő s ebben a fokozatosságban vizsgáljuk is meg őket. Ugyanígy történik a mintavétel. Fáradtságos, nehéz munka ez; méltányolni csak az tudja, aki maga is végezte. A felvevő hétköznapi és ünnepen,

tűző napban, hirtelen záporokban, kerekedő szélben járja a dülöket, gyakran bőrig ázik, hiszen előírás szerint messze az utaktól végzi a fúrásokat, meleg ételhez naphosszatt nem jut, kényelmét semmi nem szolgálja. Lényegében véve a mezei napszámoséhoz hasonló a munkája, azzal a különbséggel, hogy igen nagy *felelősség* is terheli: a helyszínelés minden továbbinak az *alapja* és minthogy belátható időn belül megismétlésére sor nem kerül, hosszú korok talajszemléletét szabja meg, rögzíti adatokban. Helyszíni munkára csak a tenyésztési időszak alkalmas; a tél a laboratóriumi vizsgálat és a térképszervesztéssel telik el.

Az összegyűjtött talajminták vizsgálata a fizikai és kémiai tulajdonságokra vet világot. Meghatározzuk a talaj kötöttségét, vízgazdálkodási sajátosságait, a talajszemcsék nagyságát, reakcióállapotát, mésztartalmát, humusz-, foszfor-, kálium-, nitrogénmennyiségét, a kicserélhető és összes só mennyiségét (ez adja meg a szikességre a felvilágosítást). Jelkulcsok szerint ábrázoljuk mindezeket és ugyancsak színek, vonalkázások, törtek és egyszerű rajzocskák kerülnek az üres huszonötezres térképlapra is, mely ilyen módon a teljes katonai térképanyag mellett tartalmazza az összes megvizsgált talajszajátosságokat. Értéke óriási s ha Magyarország gyakornoki célkitűzései, de a tudományos geográfia is jelentős új feldolgozási anyaghoz jutott. Nem mellőzhető a talajtérképek katonai fontossága sem: a terület járhatóságára, a megművelés módjára, ellátási kérdésekre, stb. egyaránt felvilágosításokat nyújtanak. Éppen ezért az elkészült talajtérképeket magánügyének csak abban az esetben vásárolhatják meg, ha az elsőfokú közigazgatási hatóság a vévőnek nemzetvédelmi szempontból való megbízhatóságát és östermeléssel való foglalkozását igazolja. Tilos azonkívül a térképekről másolatokat, fényképeket készíteni. Az ár egyébként szintén elég magas: egy-egy térképlap a magyarázófüzettel együtt 12 P-be kerül.

A talajtérképekből természetesen a helyi gazdasági szervek vásárolhatnak, sőt a községházakon ezek mindenki részére rendelkezésre állanak. Bármely gazda betekinthet tehát azokba s tájékozódhat földje legfontosabb tulajdonságairól, a gazdasági szaktanácsadás pedig a térképek nyomán részletes felvilágosítást nyújthat az elvégzendő talajjavítások felől, egyes haszonnövények termesztését, mások elhagyását javasolhatja, résztvehet a termelés irányításában és igen nagy könnyebbséget élvez a kísérleti növénytermesztés megvalósításában, táji növénytipusok kitenyésztésében, egységesítésében, minősítésében, egyszóval a mezőgazdasági termelés belterjesebbé tételében. A térképeknek csupán *legközvetlenebb* hasznát vázoltuk most. Értékük felbecsülhetetlen távolabbi átfogó nemzeti célok eléréséhez. Általuk lehet egységes, országos vízgazdálkodási, belvízlevezetési, csatornázási, öntözési tervet készíteni — a Tiszántúl talajtérképei éppen azért készültek el legelőször, mert itt kezdődtek meg az öntözési és csatornázási munkálatok —, nélkülözhetetlenek a szikjavítás országos keresztülviteléhez, alapul szolgálnak mezőgazdasági termelésünknek az európai szükséglethez alkalmazkodó átállításában, kiindulásai a földbirtokpolitikának és az átfogó földreformnak, de a térképek nyújtotta adatok nélkül elképzelhe-

tetlen a mezőgazdasági lakosság szociális viszonyainak reformja is.

Mérhetetlen haszonnal jár a felvételben és térképszerkesztésben való részvétel a munkát végző *egyén* számára is. Egy kicsiny területre koncentrálódik minden munkaereje hosszú időn át: ha az irodalmi tájékozódást előzőleg lelkiismeretesen elvégzi és a munka befejezte után is számot vet tapasztalataival, elmondhatja magáról, hogy a felvett területet s annak közvetlen környékét megismerte. Természetes, hogy nemcsak a talajviszonyokkal lesz ismerős. Együtt él a táj lakójával hónapokon át, megismeri tehát gondolkodásmódját, kultúráját, szokásait; bepillantást nyer szociális, népesedési viszonyaiba, ítéletet alkothat életvezetése felől, ha van a felvevőben nemzetnevelési ösztön: észrevétlenül irányíthatja is a lakosságot felfogásban és gazdálkodásban, és általában olyan közelségbe kerül egy tájjal s annak lakójával, ami ritka ajándék és alkalom a városi, intellektuális ember számára. Éppen ezért fokozottan szükséges az együttműködés a helyi szervekkel s e tekintetben az onnan jövő indításokon, útmutatásokon bizonyára igen sok múlik. Értékes közösség alakulhat ki a külső munka során a felvevő és a *modern táj- és népkutatás* célkitűzései között; érdemes lenne ennek intézményesítése felől is gondolkodni az illetékeseknek. Aránylag csekély költségűbbellett megvalósítható lenne, hogy a *talajfelvétellel egyidejűleg felvétessék a terület szociográfiai szempontból is, sőt hármas tagozást is elképzelhetünk, ahol a talajfelvételi, szociográfiai munka mellett megvalósulhatna a topográfiai térképhelyesbítés is.*

Az ország talajtérképezésének munkaprogrammja szerint 1942 nyári hónapjaiban a *Duna és Tisza közének déli része* (Kecskemét vonalától délre), valamint *Dél-Dunántúl* kerül felvételre. Ebbe a területbe belesznek már az 1941 áprilisában jugoszláv uralom alól visszakerült bácskai, baranyai tájak is. A Délvidék tehát abban a kedvező helyzetben van, hogy Erdélyt, Kárpátalját és a Felvidéket megelőzve kerül földje felvételre s részben 1943-ban, részben pedig 1944-ben már elkészült talajtérképek alapján végezheti az újjászervezés nagy munkáját. Az előny áldozatok vállalásával jár, ezeket pedig a felvételre kerülő vidékek helyi hatóságának kell hozni, amikor a kötelességteljesítés mérvén felül támogatja a talajtérképezés ügyét és végrehajtóit.

ALDOBOLYI NAGY MIKLÓS

JEGYZETEK: ¹ Dr. ing. Madari Kreybig Lajos: Talajvizsgálatok szerepe a növénytermesztésben. Debrecen, 1940. (6. oldal). — ² Gróf Teleki Pál: *Európáról és Magyarországról*. Budapest, 1934. (31. oldal). — ³ Kreybig, i. m. 5. oldal. — ⁴ Az egész munkamenetre nézve l. bővebben: Dr. ing. Madari Kreybig Lajos: *A m. kir. Földtani Intézet talajfelvételi, vizsgálati és térképezési módszere*. M. kir. Földtani Intézet Évkönyvei. 1937. — A kialakult rendszer szerint egy-egy felvevő évenként két térképlapot képes elkészíteni.

Új horvát életrajzi regények.

A mult század folyamán kialakult horvát nemzeti öntudat, mely a világháború utáni új délszláv államalakulatban is igyekezett nemzeti eszményeit, politikai, gazdasági és kulturális függetlenségét megvalósítani, nagy diadalt ült a nemrég, február végén megtartott szábori napokon. A tüntető öröm annak szolt, hogy Horvátország mint független és önálló állam, régi szép fővárosában, Zágrábban, végre maga dönthet a saját sorsa és jövője fölött. A különböző üléseken Pavelics államfő mellett az egyes szakminiszterek, Lorkovics, Kvaternik, Tóth s mások is felszólaltak s ha az egyes részletkérdésekben fel is merültek az új állam felépítésének nehézségei s még érezhetőek voltak az országban fennálló ellentétek keserű ízei, mégis a beszédek hangulatából, a megjelent tudósítások szerint, erős bizalom és hit csendült ki.

A horvátság most részben beteljesedett szellemi törekvései már az elmúlt évtizedek irodalmára is erősen rányomták bélyegüket s a legkülönbözőbb formában jelentkeztek, hogy Európa és a világ közvéleménye előtt a politikailag uralkodó szerbekkel szemben is bebizonyítsák népi önállóságukat, felmutassák sajátos, önálló nemzeti multjukat és kultúrájukat, valamint történelmi hivatásukat, melynek alapján déli fajtestvéreik között őket illetné meg a vezetőszerep. Mivel a szerbek és szlovének ezt nem voltak hajlandók elismerni, Jugoszlávia, mint tudjuk, igen elkeseredett kultúrharckok színhelyévé vált.

A horvát nemzeti ideálokat,

melyek minket is közelről érdekelnek, az utóbbi időkben legjellemzőbben talán F. Lukas, a legnagyobb horvát nacionalista kultúregyesület, a *Matica Hrvatska* elnöke fejezte ki 1939 december 31.-én tartott beszámolójában, melyet fontossága miatt a *Hrvatska Revija* c. folyóirat is közölt „*Ideoloske smjernice u radu Matice Hrvatske*“ („Világnézeti irányelvek a M. H. munkásságában“) címen (1940. 2. sz.).

Lukas kiemelte, hogy mi mindent tett az Egyesület a horvát nyelv és kultúrforma védelmére, hány könyvet adott ki, miért kellett 1874-ben a nagyszláv elgondoláshól megszületett „*Matica Ilirska*“ nevet a mai, öntudatosabban horvát „*Matica Hrvatska*“-ra átváltoztatni, majd levonta a végkövetkeztetést: „Mennyit használna nemzetünknek, ha kulturális és művészi alkotásaink a külföld elé a helyes és jogos „horvát“ név alatt, nem pedig „jugoszláv“ céger alatt kerülőnének! És mennyivel nagyobb tekintélynek örvennének a világon, ha látnák, hogy nálunk milyen szépszájú kultúr-munkás van s ezen a téren hány kiváló alkotás fűződik nevünkhöz. Azt is elmondhatjuk, hogy mint kis nemzet megálljuk a helyünket a többi nagy művelt néptársaságában és hogy nem volt egyetlen olyan szellemi áramlat vagy művészeti stílus sem, melyet ne képviselne nálunk valamilyen jelentős mű. Ezzel bebizonyítanók, hogy ezen a darab életteren, melyet a Gondviselés számunkra kijelölt, saját szellemi alkotásainkkal és erőfeszítéseinkkel kultúrát teremtettünk. És itt ekével és kapával nemcsak megdolgoztuk a földet, hanem az eszmék

tömegével be is vetettük és mindenfajta kultúremléssel feldisztettük. Így tehát jogos, hogy rajta urak és szuverének maradjunk, mert mint nemzet elvégeztük a magunk kulturális munkáját és feladatát más, előrehaladottabb kultúrnemzetek munkájával együtt."

Vajjon melyek azok a legjellegzetesebb horvát szellemi értékek és tulajdonságok, melyeket Lukás nemzeti alapvonásoknak tüntet fel?

A múlt és jelen szellemi folytonosságából, az irodalmi, politikai és kulturális megnyilatkozásokból megállapítja, hogy a horvát lelkiség legjellemzőbb tulajdonságai: „bizonyos idealizmus, az igazságosság és a jog elve, az önzetlenség, emberiség, a szabadságszeretet és a függetlenségért való harc“, mely valamennyi régebbi és újabb író, Marulicsot, Kacsicsot, Gundulicsot, Mazsuranicsot és másokat is áthatott. S ha ezek a tulajdonságok egyenként más nemzetekben is megvannak, ezeknek együttes jelenléte különbözteti meg a horvátokat a többi nemzetektől.

A fenti idézetekből láthatjuk, hogy a horvátság milyen nagy súlyt vet arra, hogy a külföld előtt mennél szebb és nemesebb színben tűnjék fel s mennél előkelőbb szerepet játszasson a nagyvilág színpadján. Kétségtelenül elég nagyszámú kulturális alkotása helyett inkább lelki kincseivel és értékeivel hozakodik elő. Zágrábnak már régóta modern, nyugateurópai nagyvárosi jellege van, mely a legkülönbözőbb stílusokat és divatokat is magába olvasztja. A pompás horvát főváros mindig élénk szellemi összeköttetést tartott fenn a művelt külfölddel, melynek legkiválóbb művészei és tudósai is szíve-

sen szerepeltek falai között. A horvát könyvpiacra mindig elég hamar megjelentek az európai könyvujdonságok s folyóirataik minden fontosabb szellemi eseményről beszámoltak. Ez a tagadhatatlanul magasfokú kultúra-átvevőképesség nagyban emelte nemzeti önértéküket s a helyes arányérzékét néha elvesztve, Európa eme táján a nyugati műveltség egyedüli képviselőjének tekintették magukat s szomszédaikban sokszor csak a versenytársat látták. Ezért újabban az irodalomban is minden alkalmat megragadtak nemzeti különállóságuk kidomborítására s a világpiacra most annyira divatos modern életrajzi regények műfaját is nemzeti ideáljaik szolgálatába akarják állítani.

Ennek az eszmének leglelkesebb szószólója Ernest Bauer, a német és európai irodalom alapos ismerője, aki az „Izgledi hrvatskog biografskog romana“ („A horvát életrajzi regény lehetőségei“) c. cikkében fejtette ki erre vonatkozó nézeteit. (Hrvatska Revija, 1940. 3. sz.) Szerinte a világháborúban kifáradt emberiség a multban keres támaszt és menekvést s ezért könyveiben olyan személyiségek felé fordul, „akik minden időben magukban egyesítették egy-egy nemzet problémáit, de ugyanakkor nagyságát és dicsőségét is.“ Ez a modern műfaj, az életrajzi regény tehát, mint látjuk, kiválóan alkalmas a Lukás által felsorolt horvát erkölcsi és szellemi értékek méltó kifejezésére és bemutatására.

Bauer e műfaj jellemzése és esztétikai méltatása után rámutat arra, hogy a dicsőséges horvát mult sok olyan kiemelkedő történelmi alakkal rendelkezik, aki mind kiválóan alkalmas lenne arra, hogy ilyen életrajzi regények hőse és mintaképe legyen. A hor-

vát szellemi élet ismerői tudják, hogy e nép valóban meglehetősen gazdag reprezentatív és kimagasló egyéniségekben s ismeretlenségük tragédiája a magyarokéhoz hasonlóan onnan ered, hogy nehezen érthető nyelvükkel elég távol esnek a szellemi értékek világpiacától.

Nézzük már most, kik állnak Bauer felsorolásában az első helyen?

„Nemzeti dinasztiaánk hősi és tragikus alakjai, a Bribir fejedelmek, a törökök elleni harcok rettenthetetlen hősei, a horvát nemzeti ujjaszületés kimagasló egyéniségei, Gaj, Vraz, Vrhovac, Jelacics és mások csak kis csoportját képezik nagyjainknak, akikre az első pillanatban rámutathatunk. Nyuljunk bele tehát mélyen multunk kincsházába és keltsük azt ismét életre, örök ifjúságot lehelve beléje. Kövessük ezen a téren a kis nemzeteket, például a magyarokat, akik történelmi alakjaikból az irodalomban valóságos mithoszt teremtettek. És ne elégedjünk meg fél munkával, hanem ragadjuk meg a feladatot mindjárt a maga egészében. És ezen az úton kísérjen minket Zrínyi Miklós büszke és öntudatos jelszava: Sors bona, nihil aliud.“

A felsorolt nevek egy része bizonyára ismeretlen a nagyközönség előtt és sokan lepődnek meg azon, hogy egy horvát kritikus nemzeti célú propagandáját éppen a mi Zrínyink jelszavával fejezi be. Tudnunk kell azonban, hogy a Zrínyiek éppúgy horvát nemzeti hősök is s a fent idézett Bribir fejedelmeken éppen őket értik. A Bécsujhelyen lefejezett gr. Zrínyi Péter (1621—1671) fordította le horvát nyelvre, testvérének, Miklósnak nagy nemzeti eposzát „Adrianskoga mora Sirena“ címen (Velence, 1660) s nála még

egy érzés a közös „orsag“ (Magyarország) és a szűkebb hazája (Horvátország) iránti szeretet. Az új horvát szábor megnyitásakor a zágrábi színházban éppen „nemzeti“ operájukat, *Zaica „Zrínyi“*-jét adták elő. Talán ez is egyik oka annak, hogy bizonyos horvát propaganda a Zrínyiek hazáját, a Muraközt ma is horvát földnek tekintti.

A következő kiszemelt regényhős, L. Gaj (1809—1872) a múlt század első felében uralkodó, minden szláv nép szellemi és politikai egyesítésére törekvő ú. n. „ilirizmus“ nagynevű vezére s a horvát nemzeti ujjaszületés igazi lelke volt, kiváló szervező, kulturpolitikus, jogász, történész és publicista, akit A. Mazsuranics lelkes ódájában a csillagragyogású Prometheushoz hasonlít. Kurelac pedig úgy ír „mézédes“ műveiről, hogy azok a „szlávság hatalmas kertjének első csokrai“ voltak.

Az érzelmes, romantikus életsezméléletet a különböző, szétszórta élő kis szláv népek ifjúsága Herder és követőinek hatása alatt főleg a bécsi és gráci egyetemen szívta magába s itt ismerkedtek össze azok az ifjú írók, költők és jogászok, akik később hazájukban a közös szláv gondolat legbuzgóbb terjesztői lettek. Horvát földön a zágrábi jogakadémia volt ennek az irányzatnak a központja. Gaj egyébként Pesten jött össze a hasonló ihletésű szlovák J. Kollaral és az újvidéki gimnáziumban tanító cseh J. Safarikkal, az ilirizmus első tanítómestereivel. Gaj tevékenysége a nyelv reformjától kezdve a kultúra minden területére kiterjedt s a *Danica* („Hajnalcillag“) című folyóirat kiadásától kezdve (1835) a horvát szellemi élet hosszú időn keresztül az általa képviselt irányban fejlődött. Meg kell jegyeznünk azon-

ban, hogy nagyon sok idealista volt az említettek táborában, akik ebben a nagyszláv testvériségben nem annyira a (később fellépő) harcias és támadó jelleget, mint inkább a békés fejlődés és a kulturális együttműködés és megértés eszményét látták.

Gaj mellett a délsteierországi paraszt-születésű költő, Stanko Vraz, a már említett Danica című folyóiratban mint „Ilir iz Stajera” jelentkezik s az 1848.-i prágai nagyszláv összejövetelen ő képviseli a szlovéneket. Ő a délszlávoknál az első tipikusan „romantikus literátor”, aki az érzelmeket és az esztétikai elragadtatást az ész fölé helyezi. „Djulabije” cím alatt összegyűjtött verseit egyik kritikusa Heine „Buch der Lieder”-ével és Puskin „Evgenij Onegin”-jével hasonlítja össze. Mint a közös szláv mult és a korabeli szláv irodalom alapos ismerőjét a legnevesebb kritikusok közé sorolták. Ő is a nagy ébresztők közé tartozott s egyik szellemi tanítványa, szlavofil és humanitárius eszméinek követője, F. Markovics „Kohan i Vlasta” című romantikus eposzában az ő szellemében írja a szláv otthonról, hogy az mindég „nyitva volt az emberiség templomának kincsei számára” s csak a vérengző, idegen harcos, a german hozott számára romlást.

Bauer Vrhovacot és Jelacsicsot is említi felsorolásában, akik közül előtűnik főleg az utóbbi, a politikus és katona bán neve közismert. Azt azonban talán kevesen tudják, hogy Jelacsics mint író is kitűnt s a magyargyűlölő nagyhorvát A. Sztarcsevics költeményt is írt hozzá („Odziv od Velebita”, — „Visszhang a Velebitről” címen 1848), melyben a horvát föld egyesítőjét üdvözli személyében.

Hogy mennyire szívén fekszik Bauernek a horvát életrajzi regé-

nyek megteremtése s vele kapcsolatban a nemzeti ideálok propagálása, egy előző cikke is mutatja, melyet Don B. Popovics „Galijoti” című regényével kapcsolatban a modern horvát történelmi regény problémájának szentel (Hrv. Rev. 1940. 2. sz.) Popovics könyve a tengerparti horvátok küzdelmeit mutatja be a törökök és a velen-cek ellen s ebben az áldatlan és reménytelen harcban az „uskok”-ok (a mai „usztasák” ősei), a politikai menekültek és szabadságharcosok felkelése csillogtatja meg a jobb jövő reményét. Bauer szerint a regény bizonyos gyengéi mellett egy nagy erénnyel is rendelkezik: egyes epizódok olyan drámai lehetőségeket rejtenek magukban, melyek a legmélyebb horvát sorskérdéseket érintik. Példának felhossa azt a jelenetet, melyben két tengerész és egy katona beszélget egy spalato-i kocsmában. „Testvéreim, — mondja az egyik, — mintha rajtunk valami átok lebegne! Az egész világgal összeakaszkodunk, mindenki velünk megverekszünk és kiért, miért? Talán magunkért, hogy jobb sorsunk legyen?” A felelet lesújtó: „Isten minden népe reménykedik valamiben, törekszik valamire és iparkodik, hogy jobb élete legyen. És mi? Mi miben reménykedünk? Semmiben sem reménykedünk és semmire sem törekszünk!”

Sok végzetes vonás van ebben a párbeszédben és a regényben, s azt a horvát tragikumot példázza, hogy e nép két világ, Kelet és Nyugat határán és országútján minden oldalról ellenfelet talál magával szemben. A horvátok nagy vezetői éppen ebből az ú-vesztőből kerestek kiutat s függetlenségük és önállóságuk lidércfénnyét kergetve hol a nagyszláv testvériség hívásának, hol az el-lenkező irányú vonzásnak enged-

tek (mint ma is teszik), de teljesen sohasem találtak magukra.

Ha a célok és tervezgetések után most már a konkrétumok után nézünk, az előkészítő művek és kísérletek mellett eddig csak két kiemelkedő életrajzi regény nyel találkozunk. Bauer az előfutárok közé sorolja *Nehajev* „Vuci“-ját és *Horvat* „Supilo“-ját, valamint egyes újabb irodalomtörténeti portrékat, melyek közül *Barcsev* „Senoa“-ról írt tanulmányát, *Rubin* „Ogrizovics“-ról írt értekezését és *Stampar* „Tomics“-át emeli ki. A két életrajzi regény közül az egyik, *Z. Milkovics* „Budjenje“ („Ébredés“) című műve (1939) Josip Racsics-ot, a neves impresszionista festőt választotta hősül, míg a másik *Paula Preradovics* német nyelven megjelent és horvátra „*Pero i Pava*“ c. lefordított (1940) műve a nyughatatlan lelkű és romantikus életű nagy horvát „költő-proféta“ alakját, *P. Preradovics*ot vetíti elének. (Érdekesnek tartjuk itt megemlíteni, hogy a pár évvel ezelőtt megindult cseh életrajzi regények sorozatában az elsők között *F. Peahackskova*-nak, a morva írónőnek a gyáralapító *Bata Tamás*ról írt könyve szerepel).

Racsics a horvát művészet nagy ígérete volt, aki Bécs, München és Berlin után ifjúságának komor és végzetes élményeivel megterhelve, Párizsban fiatalon öngyilkos lett (1908 nov. 21.) A regényben mindenütt összeakadunk azokkal az epizódalakkal, — egy részeges orosz művésszel és egy *Jozefina* nevű utcalánnyal, — akik életét oly végzetesen befolyásolják. Sorsa tele van ködös és sejtelmes vonásokkal, melyeket homállyal teli, keserű vonású, sötét háttérű önarcképe is kifejez. A regényírótt vele kapcsolatban éppen az érdekes lélektani prob-

lémák és a művészi kérdések ragadták meg.

A *Preradovics*ról szóló regényt a nagy költő (1818—1872) Bécsben élő unokája írta meg, aki már eddig is jó nevet szerzett magának. Ő is azon kiterjedt horvát írócsaládok késői utódai közé tartozik, melyek, mint a *Senoak* és *Mazsuranicsok* is, oly mély nyomokat hagytak népük szellemtörténetében. Eddigi műveiben („*Südlicher Sommer*“, 1930 és „*Dalmát szonettek*“, 1933) főleg a dalmát és horvát tengerpart multjából és jelenéből meríti ihletét. Életrajzi regényének forrásait elsősorban is azok a levelek alkotják, melyeket a költő váltott első feleségével, *Paulina* (Pava) *de Ponte*-val s amelyek ennek folytán tele vannak romantikus családi intimitásokkal. *Preradovics* élete amúgyis csupa szín és érzelem s a legkülönbözőbb miliókben játszódik le.

Egy kis *Belovár* környéki faluban született s fiatal korában a bécsujhelyi katonai akadémiára kerül, ahol teljesen német nevelésben részesül, úgy, hogy tanulmányainak végén alig érti régi otthonának és övéinek nyelvét. Első szolgálati beosztása *Milanoba* szólítja (1838) s a fiatal, tehetséges hadnagy ekkor még német verseket farag. 1843-ban ezredét Zarába helyezik s útközben *Velencében* összejön néhány tisztársával, akik az ilir mozgalom odaadó hívei. Ezek a rajongó bajtársak tárták fel előtte az új horvát szellemet, melynek csakhamar maga is odaadó híve lett s 1844-ben a „*Zora dalmatinska*“ („Dalmát hajnal“) 1. számában jelent meg az a híres hazafias verse, a „*Zora puca, bit tye dana*“ („Hajnalodik, megvirrad“), mely egész Horvátországban csakhamar közismert lett s ma is minden na-

gyobb horvát antológiában megtalálható. 1846-ban Pestre helyezik; de saját kérelmére visszatérhet Zarába. Útközben Zágrábban Vrazsal találkozik, aki őt a többi iliristával is összehozza. Élete későbbi folyamán Jelacsics mellé kerül, majd ismét Olaszországban, Erdélyben és a Bánátban látjuk, míg élete végén, mint tábornok Bécsben telepedik le s itt is hal meg. Földi maradványait 1879-ben hazai földbe, Zágrábba szállították.

Ezt a szerelemmel és szenvedéssel átítatott életet, mely a spiritizmus homályos világába is belemerült s rajongásában és fájdalomában annyi szép költeménnyel ajándékozta meg a horvát irodalmat, a költő-unoka festői keretben nyújtotta át olvasóinak. Írásának alaphangulata az élet múlandósága és végzetszerűsége, melynek egyik alapmotívuma az első fejezet címét viseli: „Örökké zúgnak a vizek Lukorana (kis dalmát sziget) körül.” A könyv legtragikusabb jelenetei közé tartozik az az epizód, melyben a költő legkedvesebb kislányának, Cotianak haláláról van szó. A szerencsétlen anya nem meri férjének megírni a szörnyű tragédiát: s míg ez Bécsben tartózkodik szolgálati ügyben, Pava emberfeletti lelki erővel írja a leveleket arról, hogy mint játszanak a kicsinyek (a kis halott is) és hogy szeretettel üdvözlük apjukat. Végül az asszony sem bírja tovább s mire férje hazatér, ő is belepusztul a sorscsapásba. Igen érdekes és hangulatos az a jelenet, mely a régi Zágrábot mutatja be s Preradovics találkozását Vrazsal, Gajjal, Rakovaccal s másokkal, akik valamennyien a nagy szláv testvérség megálmodói voltak.

Ha most befejezésül ismét visszatérünk napjainkhoz s éppen a

tanulmányunk elején felidézett szábori napokhoz, azért tesszük, mert a megnyitó ülésen Pavelics poglavnik is felsorolta a horvát nagyokat, akiknek nevét jegyzőkönyvileg örökítették meg. Ez a névsor azonban meglehetősen eltér az előbbi nevektől s Szvacsics, Zrínyi Miklós és Péter, Tomasevics, Matija Gubec (a horvát Dózsa György), Frangepán M., Gradasevics Kvaternik E., Sztarcsévics A., Radics I., Suflay M. és Jávör I. személyét emelték ki belőle az ujságok. Kimaradtak tehát azok a kiváló elődök, akik a horvátság életcéljait a közös szláv ideálokkal kötötték össze. Ebben az ellentétben is a horvát sors végzetes ide-oda hullámzását és bizonytalanságát kell látnunk, pedig legjobbjai, a mi nagy magyarjainkhoz hasonlóan, változatlanul ragaszkodtak az örök emberi eszményekhez és a nemes humánumhoz.

E sorok írója a baljóslatú 1918. évben október végén, mint magyar katona, Zágrábban tanuja volt annak, milyen lelkesedéssel tüntettek akkor a horvátok ama kép előtt, melynek felirata a következőket ujjongta a mámoros tömeg felé: „Éljen Wilson, a nemzetek felszabadítója!” („Zsivio Wilson, osloboditelj naroda!”) Azóta tagadhatatlanul fordult a kocka s a délszláv testvérségben való csalódás és kiábrándulás után a mai, új horvát állam, hatalmas német és olasz szomszédjaira támaszkodik, hogy elnyerhesse, illetve megtarthassa annyira vágyott függetlenségét s inkább megtagadja multjának és szellemtörténetének egyes kitörölhetetlen korszakait, hogy új lapokat írjon a történelem számára. A horvátság egy része azonban a mult fölé hajolva, egyelőre még megdöbbenve és tétovázva áll a kavargó

történeti események és átértékelések előtt s a felszabadulás örömeinek közepette is azon töpreng, mennyi az új tényekben a valóság és mennyi az illúzió. A poglavnik azonban fanatikus hittel és magabizással igyekszik a kétegyeket elosztatni s legutolsó kiáltványában is azt hirdeti, hogy „a nép és az állam legfőbb java a horvát függetlenség. Minden képviselőnek legfőbb feladata tehát e függetlenséget megvédeni, hogy az örökké éljen és senki idegen többé ne uralkodjék Horvátországban.” Ebben a kívánságban bizonyára minden horvát egyesül.

VÁNDOR GYULA

Olasz Szemle.

(*Studi Italiani in Ungheria*) Olasz vonatkozású tanulmányok Magyarországon.

Amint erre az alcím is utal, az Istituto Italiano di Cultura per l'Ungheria kiadásában megjelenő új folyóirat mindazoknak összefogására, megnyilvánulási helyéül szolgál, kik Magyarországon tudós komolysággal foglalkoznak olasz vonatkozású tárgyakkal. Ugyanakkor azonban az Olasz Szemle hasábjain tág tér nyílik mindazok számára, akik a szorosán vett szakképzett tudósok körén kívül állnak ugyan, mégis érdeklődnek az olasz kultúra, a két nép között a multban és a jelenben fennálló kapcsolatok, e kapcsolatokból fakadó mindennemű kérdések, feladatok iránt. Az Olasz Szemle érdeklődése tehát igen nagy terültre terjed ki és végeredményben felöleli a kultúra minden ágát, az emberi léleknek és művelődésnek minden megnyilvánulását. Ugyanezt állapítja meg Aldo Bizzarri is rövid „Bevezető”-jében:

„Már a folyóirat első számából is kitűnik, — s a következőkben még inkább kifejezésre fog jutni, — hogy tárgyi korlátozások a szerkesztésben nincsenek.” Az első 156 lapos, szép nyomdatechnikai kiállítású kötet igen változatos anyagot nyújt olasz tárgykörrel foglalkozó legkiválóbb tudósaink tollából. Könnyebb áttekinthetőség kedvéért a kötetben foglalt tanulmányokat két csoportba oszthatjuk: történelmi illetőleg multba tekintő és időszerű kérdésekkel foglalkozó értekezésekre. Az előbbieket között első helyen olvashatjuk Hóman Bálintnak Nagy Lajosról szóló cikkét. Valóban szimbólikus jelentőségű az a tény, hogy egy Magyarországon olasz tárgyú tartalommal megjelenő szemle éppen a vallás- és közoktatásügyi miniszter tollából és a nagy király alakjával foglalkozó értekezést közöl elsőnek. Ebben a csoportban Entz Béla cikke következik Leonardo da Vinci anatómiájáról, majd Koltay-Kastner Jenőé „Dante Új Élete” címmel és végül Várady Imre tanulmánya az Olaszországban járt erdélyi utazókról. Mindezek az értekezések egyrészt szakszerűségük és komolyságuk, másrészt tárgyak újdonsága révén (mint az erdélyi utazókról szóló) méltán számíthatnak nemcsak a magyar, hanem a kiterjedt olasz olvasóközönség érdeklődésére is. Az utóbbi szempontjából különösen hasznosnak bizonyulhatnak a kötet végén található olasznyelvű összefoglalások.

Az időszerű vonatkozású cikkeket elég felsorolnunk, mert ezek már pusztán címükkel beszédesen szólnak íróik és a szemle kiválósága mellett. (Fabinyi Tihamér: A polgári per jog ujjászületése a fasiszta Olaszországban. — Angyal Pál: Gazdasági bűncselekmé-

nyek az olasz és a magyar büntetőjogban. — Magyary Zoltán: A fasiszta állam kifejlődése. — Villáni Lajos dr. Az olasz nagyipar keletkezése. — Zambra Alajos: Az olasz irodalom a magyar köztudatban. — Olgyay Aladár és Olgyay Viktor: Az olasz városrendezés tanulságai és az óbudai Via Antiqua).

A kötet olvasóközönségünkkel való megismertetésének befejezésül megjegyezzük még, hogy a szemle Antológia címen új cikksorozat megjelenését teszi lehetővé, amelynek keretében elismert kiváló magyar fordítók tollából fognak napvilágot látni magyar nyelven egyes, a magyar közönség előtt kevésbé ismert szemelvények az olasz irodalomból, hogy az olvasóknak ösztönzésül szolgáljanak az eredetiek megismerésére, a kiadóknak pedig esetleg a teljes munka megjelentetésére. A gyűjtemény Vico: Scienza Nuova és Leopardi: Operette Morali című munkáiból fordított szemelvényekkel kezdődik.

OTTONE DEGREGORIO

Doroszló és Sztapár szövetsége.*

Zombor, Sztapár, Doroszló és Gombos az észak-déli útvonal mentén fekszenek. A magyar és szerb történelmi drámák tengelye ez az észak-déli vonal. Sztapár északra, Doroszló délre van az út mentén. Sztapár kereken hatezer lakosú szerb község, Doroszló feleakkora magyar népességű. Mindkét községben apáról fiúra szálló hagyományként él az 1848—49-es szabadságharc súlyos megpróbál-

tatásának emléke. A honvédség és a szerb felkelő csapatok közt dült a harc. Mikor Kiss Ernő tábornok Zombor felől előnyomult, Doroszló népe járult a honvédek elé és kíméletet kért Sztapár népe számára. A szerb községet meg is kímélték a honvédek. Nemsokára szerb felkelő csapatok akarták Doroszlót felperzselni, ekkor Sztapár szerb vezetői emeltek szót a magyar falu érdekében. Ebből a véd- és dacsövetségéből tradíció lett. A földhöz kötött és a történelmi viharokban tehetetlen nép tradíciója. A szabadságharc után csend lett. A magyar-szerb ellentét a hamu alatt parázslott tovább. Mindkét község népe érezte az egymásrautaltság szükségességét. Ez tartotta fenn a tradíciót!

Az izzó parázs alól a lángok 1918-ban csaptak fel ismét. Sztapár község vezetői a megszálló szerb csapatok elé mentek és kíméletet kértek Doroszló magyar népe számára. A közbenjárás sikerült. A jótett öröme töltötte el a sztapári szerbek szívét és egy ügyes poéta verset is írt róla. A szerző nevét nem sikerült megtudnom. A vers így hangzik: (megfelelő betűk híjján a kiejtés szerint írjuk!)

Lepo zsive dvá szeocá sztára,
Dvá szeoca, srba i mádjára.
Bilo je to josz csetrdeszetoszme,
Kad sze oni obláci podigose.
Sztápár gori, Doroszlovo moli,
Sztápár drecsi, Bogojevo lecsi,
Doroszlovo moli, da Sztapar ne gori.
Dodje poszle godiná oszamnászta,
Zsuri Szrbín brátyi Madjarima,
Madjarima szela Doroszlova,
Jer dolazi szrpszka vojszka mládá,
Upoznaju szrpszku vojszku mládu,
„Ovo szu nam nasti Madjari,
Madjari kao brátyá násá,
Sz kojima szmo prvi szuszedi,
Szváko dobro zlo delili,
Delili szmo i ne zaborávilí,
Uzmíte ih kao brátyu vásu.“
Táko zsive Sztápár i Doroszlovo,
Táko zsive szad pa i do veka.

* Az érdekes adatokért hálás köszönettel adózom Galsay Károly doroszlói főjegyző úrnak.

(Szépen él két öreg falu, Két falu: szerb és magyar. Így volt ez már 1848-ban, Mikor a fekete felhők tornyosultak: Sztapár égett, Doroszló imádkozott, Sztapár jajgatott, Gombos gyógyított, Doroszló könyörgött, hogy Sztapár ne égjen. Majd elérkezett az 1918 is. Siet a szerb a magyar testvéréhez, A magyarokhoz, Doroszló faluba, Mert odaérkezett a szerb hadsereg, Megismerték a fiatal szerb sereget. „Ezek a mi magyarjaink, A magyarok nekünk testvéreink, Velük első szomszédok vagyunk, Minden jóban-rosszban osztozkodunk, Jöttünk, mert a multat nem felejtjük. Vegyék őket, mint testvéreiket!” Így él Sztapár és Doroszló, Így él most és mindörökké.)

Ujabb sorsfordulat következett be 1941-ben. Nagypénteken vonult vissza Sztapár és Doroszló közti országúton a szerb hadsereg. A százéves szövetség ismét időszerű lett. Ivkov István és Mility Boskó jöttek át Sztapárról, hogy idejekorán közbenjárjanak a visszavonuló csapatok parancsnokainál a magyar község érdekében. Egy ízben tényleg közbe kellett lépniök. A szerb ezredes azonban nem értette meg a közbenjárás történelmi rugóit és leszidta a követeket. Csapatteste puskaropogással és kézigránát-hajigálással vonult át a falun. Komolyabb baj azonban nem történt.

A sztapáriak jószándékát a magyarok szívből viszonzták. Bartol István, jelenlegi országgyűlési képviselő, Kocsis Imre gyáros és Resch Péter földbirtokos mentek Sztapárra, hogy a honvédeket fogadják. Személyes felelősséget vállaltak a sztapári szerbekért. Tényleg nem történt semmiféle zavargás sem.

Itt nem egyesek bujkálásáról van szó. Nem „a kéz kezét mos” elve érvényesül. A dolog lényege

az, hogy két falu, melyek a történelmi viharokban tehetetlen kicsinyek, kiméletet kérnek egymás számára. Nem anyagi érdekből, sem személyes jóbarátjának, vagy rokonának, hanem a falunak, melyben gyermek, asszony, öreg és beteg egyaránt meghúzódik a piros cserepes házfödelek alatt. Ez ebben az emberi és a nagy! A doroszlóiak nem váltak szerbökké az elmúlt húsz esztendő alatt és a sztapáriak is a régi maradtak. A hadjárások útján mindegyiknek van félteni valója. A tárgyaló asztalok messze esnek attól, hogy elolthassák az égő falusi fészkeket. Ezért szövetkezett a két falu, ezért vállalt fegyelmetettséget az erejét meghaladó erővel szemben, ezért maradtak meg a házaik, ezért él szépen „dvá szeoca sztára, szrbá i mádjára”.

SZABÓ PÁL ZOLTÁN

Beküldött könyvek:

Juhász György, *Tömörkény István élete és művei*. A Dugonics-Társaság kiadása. Szeged (Ab-laka-ny.) 1941.

Téténynek ékessége, melyet versekbe foglalt Dugonics András s most eredeti kézirat szerint nyomtatásban kibocsájt Baróti Dezső. Szegeden a Magyar Tudományos Akadémia segítségével kinyomatta a Dugonics-Társaság (Városi-ny.) é. n.

Mátyás Ferenc, *A falu küldöttje*. Budapest, (Singer és Wolfner) 1942.

DÉLVIDÉKI SZEMLE

1942 JUNIUS

I. ÉVF. 6. SZÁM.

Tessedik Sámuel

(születésének százados évfordulójára)

NÉHÁNY ESZTENDŐVEL ezelőtt jelent meg két áldozatos hívének, Nádor Jenőnek és Kemény Gábornak buzgóságából Tessedik Sámuel kézíratos munkája, a *Szarvasi nevezetességek*.^{*} Messze vezetne e munka érdemeinek megbeszélése, amely a néprajznak, társadalomtudománynak s általában a falura vonatkozó tudományainknak jelentős forrásmunkája. Csak egyetlen részletet ragadjunk ki belőle. Ezt is, mint minden személyére vonatkozó részt harmadik személyben, tárgyilagos hidegséggel írja le, ezzel a harmadik személyes távolsággal is mintegy hűteni akarva forrongó indulatait, kettéroppantott élete fölötti fájdalmát. Könyvének az 1784-ik évhez fűzött jegyzeteiben írja: „Tessedik Sámuel megírja „Der Landmann in Ungarn was er ist, und was er sein konnte“ című könyvét. A német példányokat nem akarták vásárolni, sőt a kivonatokat azzal a megjegyzéssel küldték vissza: „nem kell, mert német, s az auctor: proditor patriae“. E munkát gróf Széchenyi Ferenc őexcellenciája intézkedésére és költségén nemsokára magyarra is lefordították s 1786-ban Pécsen kinyomatták.“ Eddig tart idézetünk. Ezután Tessedik ismét Szarvas község felé fordul és az év születéseinek, elhalálzásainak adatait sorolja fel. Száraz, merev mondataiból azért egyszerre kitetszhetik fájdalma, sértettsége, hogy műve s annak németnyelvű megjelentetése miatt egyesek hazaárulónak bélyegezték s egyben diadalmaskodó öröme is, hogy a könyvtáralapító Széchenyi Ferenc, Széchenyi István édesapja, maga veszi pártfogásába s a kor író-mecénás viszonylatához híven saját költségén fordíttatja le s nyomtatja ki.

A könyv, amely ilyen vihart kavart s amely felé a legnagyobb magyar édesatyja, a magyar művelődéspolitikának e neves alakja oly figyelemmel fordult, minden bizonnyal megérdemelte ezt az érdeklődést. Magyar fordítása a következő címen jelent meg: „*A' paraszt ember Magyar Országban, Mitsoda és mi lehetne; egy jó rendbe-szedett falunak rajzolatjával egyetemben, Samuel Thesche-*

^{*} Tessedik Sámuel: *Szarvasi nevezetességek*, azaz Szarvas mezőváros gazdasági krónikája, az eredeti német kéziratokból fordította Nádor Jenő dr. ... Függelékül Kemény Gábor dr. ... tanulmányával, *A Magyarságtudomány Könyvei*, I. Szerk. Ortutay Gyula, Bpest, 1938.

dik által, most pedig Németbül Magyarra fordította Kónyi János.“ Kónyi János, a derék strázsamester, akinek német kaptára vont hadi- és tündéres románjai bizony feledésbe mentek s az irodalomtörténeten kívül ma már ki sem tartja számon, bizonyára nem gondolta volna, hogy nevét e fordítása őrzi meg napjainkig. Mert Tessedik munkája fordulópontot jelent a magyar parasztszemlélet, a magyar népismeret történetében. Különben bizvást mondhatjuk, hogy fordulatot jelent egész művelődéstörténetünkben is: hiszen ettől a pillanattól számíthatjuk annak a folyamatnak megindulását, amely különböző nevezet alatt napjainkig jelentkezett irodalomban, tudományban egyaránt. Ez az áramlat a parasztság megismerését és társadalmi felemelését szolgálta, legtöbbször, sajnos, úgy, hogy maga az érdekelt parasztság nem is tudott róla. Tessedik működése ebből a szempontból is dicséretes kivétel és példakép, mert gondolatait nemcsak írásban szögezte le, hanem vállalva a kockázatot és üldöztetést, a gyakorlatba is átültette őket és népének életét minden rendelkezésére álló eszközzel emelni igyekezett. Mint a magyar történet során minden korban, ez az igyekvő hálátlan feladat volt Tessedik századában is. Életéből akár a Jókai által megfestett Rab Ráby története is kikerekedhetnék, a császára s királya által támogatott idealista története, ki a felvilágosodás eszméivel küzd és elbukik faluja legyőzhetetlen ellenállásán és ellenfeleinek gyűlölködő kicsinyességén. Ha élete külső körülményeiben nem is járta meg Rab Ráby romantikusan festett életpályáját a bécsi udvar bizalmi tisztétől a falusi börtönök vígasztalan homályáig, de minden bizonynyal része volt a felmagasztosulás és a bukás élményeiben s tehetetlenül kellett látnia élete főművének, európaszerte híres gazdasági iskolájának bukását. Mint annyi nagy magyar alkotónak, neki is meg kellett írnia Tótfalusi Kis Miklósnak, a világhíres nyomdásznak a módján a maga „mentségét“: önéletírása, felvilágosító cikkei mind magyarázatok, védekezések a rágalmak ellen. Legalább így akart önnön bukása, tragédiája fölé kerekedni.

De kezdjük előlről. A Tessedik család eredete állítólag egészen Nagy Lajos koráig nyúlik s a család akkor költözött Csehországba, majd onnan a huszitákkal együtt jött vissza újra Magyarországra. A család különben érdekesen példázza az akkori nemesi familiák életét, a ma olyannyira időszerű nemzetiségi tudat teljes hiányát: Tessedik Sámuelben magyar, német és szlovák vér is elkeveredett, de ő a 18. század gondolkodásmódjához híven csupán hungarus-nak tudta magát és egész élete, munkássága Magyarországiért való szolgálat volt. Tökéletesen tévednek tehát azok, kik őt szlováknak szeretnék feltüntetni, hiszen köztudomású saját emlékezéseiből is, hogy mikor Szarvasra helyezik, bizony alig tud valamit szlovákul s beszédeinek elkészítése mindig nagy gondot okoz neki. Családja rokonságban van neves magyar nemesi familiákkal, így nagyanyja Nedeczky-lány. Tartják a rokonságot a Hajnóczyakkal s Tessedik maga is levelez velük. A túri vásárosokkal küldi leveleit Hajnóczy Józsefnek, akinek a Martinovics-féle összeesküvéskor fejét veszik. Tessediknek édesapja is evangélikus lelkész volt s nem egy teológiai vonatkozású könyvet írt. Családját hamar magára hagyja. Tessedik hét éves, mikor édesapja meghal. Tessedik Sámuel kétszáz

esztendeje, 1742 áprilisában született a pestmegyei Albertiben. Apja halála után Pozsonyba kerülnek s özvegy édesanyjának ugyancsak küzdenie kell, hogy kosztosdiákok fogadásával eltartsa magát és három gyermekét. Az élénk szellemű fiú főleg Pozsonyban végzi el tanulmányait s Önéletrajzában visszaemlékezve erre az időre, maga írja: „Gellert iratai és beszélő állatai voltak azok, melyekből én fáradhatatlan szorgalommal merítgettem természettan, gazdasági és erkölcsvallási ismereteimet.“ Valóban Gellert híres meséi, példázatai erősen hatottak moralizáló gondolkodására, de természetesen nemcsak ezek a mesék, hanem korának szinte minden neves európai gondolkodója. A fevilágosodáskori Magyarországnak egyik legképzettebb szakembere volt. Iskolái végeztével vagy hét esztendőig nevelősködött pozsonyi nemesifjak mellett. Már eddig is megismerkedett az országgal, hiszen Pozsony mellett például Debrecenben is tanult s ott Hatvaninak, a híres professzornak volt növendéke. Természettudományos gondolkodása bizonyára sokat köszönhet neves tanárának, kit kísérlétei s akkor különös tudománya miatt a jó debreceniek számtalan ördögös anekdotával halmoztak el.

Tanulmányai során azonban nem elégedett meg a honi lehetőségekkel. Ő is a világot járó magyarok közé tartozott, akik egész Európát bejárják, hogy hazájukat még jobban szerethessék s a külföldön tapasztaltak állandóan sarkalják az otthoni viszonyok megváltoztatására. A külföldet járt magyar ismétlődő példázata teljesedett be rajta is: csak még jobban szerette hazáját, azzal az építő, elégedetlen fájdalmas szeretettel, amellyel Széchenyi Istvánék, az egész reformnemzedék is tekintett a kicsinyke hazára, s amellyel már Apáczai Cserétől, Tótfalusi Kis Miklóstól s annyi mástól kezdve alkottak, dohogtak, szenvedtek a Nyugatot megjárt magyar politikusok, írók, nevelők. (Unokája, Tessedik Ferenc is örökölte ezt a hajlamát: szép franciaországi útinaplójáért fiatalon választja tagjai közé a Tudományos Akadémia). Tessedik Sámuel amúgy gyalogszerrel beutazta szinte az egész Felvidéket: megjárta Kassa, Lőcse, Eperjes, Kézsmárk, Besztercebánya, Körmöcbánya, Selmec városait, ismerte az Alföldet is még mielőtt Szarvasra került. Külföldi tanulmányait Erlangenban végezte, de németországi tartózkodása idején is eleget utazott. Így bejárta Jéna, Lipcse, Halle, Dessau, Potsdam, Charlottenburg és Berlin városait és a környező vidékeket, mindenütt figyelt, jegyzetezett, tanult és a külföldön utazgató magyarok emésztő szokása szerint állandóan összehasonlítgatta a honi elmaradottabb állapotokat a fejlett németországi viszonyokkal. Így Jenában, Berlinben a csatornázást figyeli s dicséri a termőföldre való hatását, Charlottenburgban irigyli az árnyas erdőket, dús lombú fákat s elmélkedik, hogy mindez egykori homokpusztaságon fejlődött. Eszébe jutnak a tiszavidéki kietlen puszták, ahol az utazó egész nap vándorolhat s nem lát egyetlen fát sem. Utazása során felkeresi a nevesebb német tudósokat, gazdasági és politikai szakembereket s itt ismerkedik meg kora állampolitikai és szellemi áramlataival, a felvilágosodás és a racionalista hasznossági gondolat elveivel, a pietista államismereti iskola tanításával, az abszolutista kormányzás és a népsegítés gondolatkörével.

Itteni ismerőseivel élete végéig tartotta a kapcsolatokat, így

Salzmannel, Beckerrel, a jénai professzorral, Schützcel és főként Mayer Frigyessel, a kupferzelli nemzetgazdással, kivel sűrűn levelezett is, kétségeit, eredményeit elébetárva. Az ifjúkori boldog tanulmányút mégegyszer ismétlődik életében, amikor dicsősége csúcán 1790-ben ismét ellátogat Németországba az okszerű gazdálkodás és nevelésügyi módszerek tanulmányozására.

De az élet nem az ifjúság lelkendező kalandja csupán, nemcsak boldog befogadás, szemlélődés és lángolás, hanem elsősorban teremtés, alkotás. Tessedik, úgy tetszik, mindenkinél jobban megértette ezt a kemény törvényt, hiszen egész élete munkában, teremtésben, küzdelemben telt el. Szinte halála pillanatáig dolgozott. Azon a fiatal kori képén is, melyen a parókás hajviselet, a finoman kibugygyanó selyem ingújj, az előkelően hosszúkás kezek a kor arcképfestői modorában ábrázolják, az arc tiszta vonalai, a szem határozott tekintete elárulják kemény és makacs egyéniségét.

Rövid nógrádmegyei lelkészkedés után 1767-ben Szarvasra került evangélikus lelkésznek, oda, ahol apósa, Markovitz Mátyás, Szarvas első leíró monográfiájának szerzője is működött. (Sajnos munkájának javarésze elveszett). Milyen lélekkel érkezik a fiatal lelkész állomáshelyére, ahol aztán egész életét el kellett töltenie? Önéletírásában így emlékezik meg, igen jellemző módon, erről a pillanatról: „Második papi állomásom Szarvas városa Békés vármegyében! Itt vizsgáló szemmel tekintettem magam körül, kerestem a költők által oly elragadó színekkel festett falusi élet egyszerűségét és találtam együgyűséget, ostobaságot, bizalmatlanságot még a leghasznosabb javaslatok iránt is, hamisságot, gonoszságot, rögzöttséget és hiányt még a legszükségesebb dolgokban is. Kerestem cselekvő kereszténységet és találtam a vallás álcája alatt borzasztó zavart, hamis néphitét, babonaságot, előítéletet, ferde vallásos nézeteket, melyek a földművelő nép lelkében sötétséget, a szívben aggodalmat és az életben nyomort terjesztenek.“ Keserű, kegyetlen sorok. Igaz, e sorokat nem az ifjú írta, aki ragyogó barna szemével tekintett a világba, mindenkép változtatni, javítani akart a környező világon s szinte úgy érezte, ereje van az egész sárba fúlt Szarvast kimozdítani helyéből! E sorokat már a megkeseredett, epés öreg veti papírra, ki bukása után, értelmét veszített élete utolsó szakában emlékezik fiatal éveire. Mégis ezekben a sorokban megtalálhatni egész életprogramját, felfogását, a parasztkérdésben elfoglalt álláspontját.

Elsősorban e sorokból is kiderül a magyar parasztszemlélet két-féle, egymással mindmáig vitázó magatartása. Az idillikus, a paraszti életformáért lelkendező romantizáló szemlélet mindent csillogó színekbe borít és a nép életének csak szízes, vidám mozzanatait hajlandó észrevenni; viszont nyomatékkal hallhatjuk Tessedik zordon szavain keresztül a parasztszemlélet ezzel merőben ellenkező elveit is: a paraszti elnyomottság, elmaradottság szégyenletes állapotát hánytorgató, szinte dühös haragot. Ez a két felfogás, az idilli — romantikus és a kétségbeesett — társadalomjavító hang napjainkig disputál, ha a falura kerül a sor, ha arról vitázunk, mi is legyen a paraszti élettel, művelődéssel. Tessedik a maga tapasztalatai alapján könyveiben s egész életvitelében amellet volt, hogy

népünket fel kell emelnünk magasabb műveltségi szintre, életét meg kell jobbítanunk, társadalmi és gazdasági elmaradottságán segítenünk kell. Egész élete, első szarvasi élményétől kezdve ennek a gondolatnak a szolgálatában állott s később úgy érezte, hogy igaza annál szembeötlőbb és cáfolhatatlanabb, minél jobban észrevehette, hogy irigyei mellett maga az annyira istápoltt parasztság is elbuktatására tör.

Mielőtt azonban a műveiben kifejeződő gondolatmenetet szemügyrevennők, érdemes lesz megismerkednünk életével és életének nem könyvekben kifejeződő alkotásaival. Igaz ugyan, hogy ez a szűk körre, egyetlen kis alföldi mezővárosba szorított roppant élet-erő és teremtő tehetség aligha mutatható be rövidreszabott összefoglalásunkban. Tessedik sohasem pihent, egész élete a munka volt. Még századában is, a nagy barokk e dúsgazdag periódusában is feltűnő ez az áradó bőség, az életnek és energiának ez a fáradhatatlan folyama. Papi munkája mellett a falu életének szinte minden mozzanatában résztvett. Prédikációi mellett nyilvános felolvasásokat, előadásokat is tartott s ezeken az előadásokon, mint valami népművelői tanfolyamon, mezőgazdasági, nevelői, falugondozási témákról tartott előadásokat és különös hévvel küzdött bennük a népi babonások, művelődésbeli elmaradás ellen. A felvilágosodás korának magabízó hevével hadakozott a babonáság ellen, azt vélve, hogy így az emberi természetben oly mélyen gyökerező hiedelmeket kiirthatja. Külön előadásokat tartott a felnőtteknek, gyermekeknek, pedig mint önéletírásából tudjuk, ezenkívül az évek során ezernél is több prédikációt is tartott. 1780-ban aztán Olvasóegylet névvel önképzőkört szervez, amely azonban, sajnos, már egy év múlva megszűnt.

Közben építkezik, falujának olcsón szép templomot emel. De általában már ekkor foglalkoztatják falurendező tervei, melyek biztonnyal ebből az építő szenvedélyből fakadtak. Gazdasági iskoláját szobrokkal is díszítette, melyeket a szarvasiak pogány bálványoknak néztek, ezzel is izgatva később ellene. De érdekelte őt minden: a rendőrség felállítás, tűzoltóság megszervezése. Foglalkozott a szervezett szegényügy kérdésével s ebben felesége is nagy segítségére volt. Már éveekkel a gazdasági iskola megnyitása előtt, szinte Szarvasra érkezte óta a kertészettel és okszerű gazdálkodással is foglalatoskodott. Az erlangeni egyetemen orvosi előadásokat hallgatott, hogy majd pályáján, ha kell, mint orvos is segítségére legyen az elhagyatott népnek. Egész életét áthatja ez a mindenre kiterjedő szenvedély. Egy-egy terve ma már meg is mosolyogtat bennünket. Önéletírásából és a „Szarvasi nevezetességek“-ből tudjuk, hogy 1788-ban „tizenkét már korosabb matrónából megalakult az első tervszerű kertésznők társasága...“ Azonban a tervszerű kertésznők — akárcsak Olvasóegylete — hamar cserbenhagyták. Kertészkedés mellett a szőlőművelésre, állattartásra, takarmányozásra is oktatta a szarvasiakat s minden biztonnyal igaza van életíróinak, hogy a mai Szarvas műveltebb, célszerűbb gazdasági életében mindenütt Tessedik keznyomára lelhetünk. Így iskolájának keretében Mária Terézia gazdaság- és iparpolitikájának megfelelően gyapjúfonó fabrikát létesít, majd eperfákat ültetett, selyemhernyó tenyész-

tésre, selyemszövésre tanítja a szarvasiakat s igen büszke, hogy a francia selyem mintájára szép csikos selyemszöveteket dolgoznak fel. Kísérletet tett a cukor gyártására is, méhészetet telepít, sörfőzdét állít fel, sőt a körösi halfélék értékesítésére halkonzervgyárat akar felállítani, hogy a gyár termékeit Pesten és Budán értékesíthesse. Olyan módszert dolgoz ki a szikes talaj megjavítására, melyet digózás néven ma is a legjobbnak ismerünk. S így lehetne még folytatni sokáig kísérleteinek, eredményeinek felsorolását.

Tessedik 1779-ben vagy 1780-ban alapítja könyvei mellett legjelesebb alkotását, gazdasági iskoláját, amelyet joggal neveztek már az ő idejében is *Institutum Tessedikianum*-nak. Mint mondtuk volt, az Intézet megalapítása előtt, Szarvasra érkeztek, már a gazdasági nevelést tartotta papi feladata mellett legfőbb munkájának, érdeklődése is erre a területre vonzotta, melyen egyszerre lehetett gazda és nevelő. A maga kertje mellé a földesuraságtól 6 holdat, majd 1791-ben még 39 holdat kapott s ezen a területen tanította Intézetében az elméleti és gyakorlati mezőgazdaságnak majd minden ágát. Iskolája természetesen a Ratio Educationis felvilágosult szellemének hatása alatt fejleszti ki rendszerét. Racionalizmusa, gyakorlatiassága, egész pragmatizmusa innen veszi eredetét. Iskolájában az elemi tantárgyak után a haladottabbak a kor legjobb természettudományi eredményeivel ismerkedhettek meg. Általában Tessedik ellene volt a humanista nevelésnek. Elsősorban a reáliák felé fordult érdeklődése: tanításának középpontjában a gyakorlati és természettudományos nevelői gondolat állott. A magyar művelődés eszményeiről szólva, Kornis Gyula is rámutat arra, hogy Tessedik e következetesen végigvezetett nevelői módszerével egyik legjelentősebb előfutárja a realista- és szakoktatásnak. Iskolája valóban európai hírű lett, külföldi látogatók érkeznek, szakemberek figyelik tanítását. Szó volt róla, hogy II. József is meglátogatja intézetét. Oroszország egész iskolarendszerének megszervezésére hívja meg két ízben is, Festetics György gróf tőle kér tanácsot a Georgikon felállítására előtt s igen előnyös feltételekkel igazgatónak is meghívja. Kitüntetésekert kap: királya aranyéremmel, a jénai mineralogiai társaság pedig oklevéllel tünteti ki. Valóban dicsőségének csúcspanán állott ebben az időben. Iskolájában már majdnem ezerre rúg hallgatóinak száma. Azt hihette, hogy roppant munkájának az eredményei is beérték, sikerült népe fölemelése, kiművelése.

S ekkor megindul ellene a hajsza, személyes kicsinyes okokból, az ellenfél anyagi irigységéből. Nem is érdemes részletesen foglalkoznunk a bukás szinte tragikomikus mozzanataival. Templomi támadások érik, parasztjai a gyakorlati módszerű tanítás helyett a latin nyelv tanítását követelik, mert akkor nem lesznek alábbvalóak. Anyagi ügyekkel támadják — s e sok megalázó, szívszorító komédia tönkreteszi iskoláját, elmaradoznak a növendékek, munkája lassan lehetetlenné válik. 1806-ban elszoruló szívvel be kell zárnia iskoláját, úgy érzi, életének értelme megszűnt. Ettől az időtől kezdve mord öregúr, aki önigazolásán fáradozik, memorandumot, felhívásokat szerkeszt, önéletrírásán, maga mentségén dolgozik egészen 1820-ban bekövetkező haláláig. Élete valóban magyar példa lehet dicsőségében, fellobbanó gyors sikereiben és az ellenszegülő, kicsinyes érdekeken való bukásában is.

Ha életében munkáját elbukni is látta, ma már tudjuk, hogy szinte minden kezdeménye beért és eredményeket hozott Szarvason. Áldozata nem volt hiábavaló. De e praktikus nevelői munkája mellélt könyveivel is változatlanul tanít a mai napig. Említettem, hogy a *Paraszt ember* című könyve fordulatot jelent az egész magyar parasztszemlélet történetében, sőt egész művelődéstörténetünkben. Valóban Tessedik könyve óta eszmélt rá az ország népünk léthelyzetére, innen datálódik a parasztsággal való foglalkozás, a parasztság fölemelésének gondolata. Tessedikre e műve megírásakor ugyanazok az erők hatottak, mint egész életében. A felvilágosodás filozófusai, a német pietista államismereti iskola elvei, Mária Terézia és II. József politikai eszméi s hogy néhány nevet is említsünk Montesquieu, Rousseau, Justus Möser és a már említett német professzorok. Könyve két részre oszlik s egyszerre mutatja be a gyakorlati embert, ki saját tapasztalatait rajzolja meg az első részben, mintegy az első „falukutató” munkát adva s az elméleti embert, aki a második részben lép eléünk. Az első leíró rész a tiszántúli falutelepülések rajzát s a paraszti életmód vázlatát adja keseredett, ingerült hangon. Elégedetlen a közműveltséggel, a rossz és költségesre vivő életmóddal, a paraszti henyéléssel, de elégedetlen a jobbágság jogi és társadalmi helyzetével is. A jobbágyi sorsot a nemzet szempontjából mérhetetlenül károsnak, a parasztságra nézve megalázőnak és meddőnek tartja. Ő ébred rá először, hogy a nép léte mennyire teli van megalázó mozzanatokkal. Könyvének második részében, az előbbinek ellentétéként kirajzolja azt az ideális faluképet (kedves térképet is mellékel!) és falusi életrendet, amelyben szerinte a magyar paraszt minden bizonnyal boldog lehetne s mely az ország és a földesúr érdekeit a legjobban biztosíthatná. Derék s kedves pietizmusa, hasznossági erkölcstana valósággal paraszti utópiát épít ki. Ma már mulattató számunkra, hogyan véli például a hasznosság szempontjával a henyélő, dorbézoló pásztorok életét megjavíthatni. A pazarló keresztelői és lakodalmi szokások megszüntetésétől is sokat vár. Ebbe a második részbe zsúfolja bele életének gazdag tapasztalatait, egész mezőgazdasági, nevelői, politikai meggyőződését.

Vágy és valóság ölelkezik e látszatra száraz műben. Ugyanez a kettősség, hevületből és valóságismeretből táplálkozó feszültség élte többi írásait, kéziratot és megjelent műveinek seregét. Számunkra mégis ez a munka mond a legtöbbet; ebben jelenik meg legtisztábban szemlélete, népünk kiművelését, szellemi, gazdasági felemelését és társadalmi elhelyezését célzó reformtörekvése. Életének ezerágú tevékenysége summázódik ebben a munkában, mely a 18. század egyik legfontosabb nemzetpolitikai műve. Ő is első-sorban a kiművelt emberfők számának szaporítására törekedett, mint Széchenyi István, kinek praktikus tevékenységéhez és romantikus idealizmusához különben is annyi szál fűzi. Előfutárja és előkészítője volt kevesedmagával a legnagyobb magyarnak s egyben előfutárja, előkészítője a magyar nép felszabadulásának, fölemelkedésének is.

Optimizmus és pesszimizmus

TÖLTS egy-egy poharat félig pezsgővel, s kínáld meg velük két barátodat. Amelyik örül, hogy váratlanul ily nemes itallal nedvesítheti ajkát, s mosolyogva köszönti rád, az az optimista. A másik pedig, aki morózus arccal fogadja el a poharat és talán szóval is kifejezi bosszúságát, miért nincs tele, az a pesszimista. Két különböző embertípus, akiket lehetetlen közös nevezőre hozni, mert az egyik mindenütt azt veszi észre, ami e világon jó és kellemes, míg a másik a rózsán is a tövist érzi, s miatta nem élvezi a színét és az illatát. Az ember ugyanis olyan lény, aki a dolgokat nemcsak tudomásul veszi, hanem egyúttal kellemesnek vagy kellemetlennek is ítéli: mérlegre teszi a vele járó gyönyört és fájdalmat. S ebből a mérlegelésből fakad az a két viselkedés, illetve vélekedés, amit optimizmusnak és pesszimizmusnak szoktunk nevezni. Az optimista azt állítja, hogy a gyönyör serpenyője súlyosabb, többet mutat, mint a fájdalomé, — a pesszimista pedig éppen ellenkezően azt vitatja, hogy a fájdalom serpenyője oly zsúfolt és megrakott az ember életében, hogy játszva billenti föl a gyönyörét, melyben alig itt-ott csillog egy-egy gyönyörtallér. A két vitatkozó azonban sohasem kerül ki az egyéni vélekedés köréből, mert ki tudna e kérdésben tárgyilagosan dönteni!? Hol az a mérleg, melyen a világ összes gyönyöre és fájdalomja megmérhető volna!? Hiszen ezek az élmények a legegységibb lelki jelenségek: két külön minőség, melyekkel szemben csődöt mondanak a számok, mert a gyönyört és a fájdalmat nem lehet latra tenni. Optimizmus és pesszimizmus ennél fogva örökké a lélek hangulatából táplálkoznak, ami azonban nem jelenti azt, hogy az ember nem csinál velük világmagyarázó elméleteket. Sok elmélet születik hangulatból, mikor az ember már előre tudja, mi lesz a végső eredmény, csak azon töri a fejét, hogyan fog okoskodása során ehhez az eredményhez eljutni. A hangulat és az érzelem általában létünk nagy mozgatója, s az egyes történeti korszakoknak éppúgy megvan a hangulatuk, mint az egyéneknek. Nemzetünk történetében például a millenáris évek dicsőségéhez és békés jólétéhez szükségképen hozzátartozott az optimizmus a 30 millió magyar ábrándképével; de ki merné ezt az optimizmust hirdetni ma, mikor világok süllyednek el és vakon megyünk egy ismeretlen jövő útjain előre? A mai időkhöz — mondják — nem a

mosolygó optimizmus, hanem az a heroikus pesszimizmus illik, mely ismeri ugyan a helyzet emberfeletti nehézségeit, de hősi lendülettel mégis megpróbál rajta segíteni. Mert tudja, hogy nincs oly fájdalom, amely örökké tartana. A pesszimizmus alapja maga is múltó hangulat: az ember nem bírja ki állandóan, mert minél nagyobb a lélek szomorúsága, annál biztosabban születik meg benne az örömek óhajta.

Ha az optimizmus és a pesszimizmus ennyire a benső, szubjektív hangulat tükrözése az elmében, nem várhatjuk, hogy optimista legyen az az ember, akit csapás csapás után sujt, viszont nem szokott pesszimista lenni az, akinek jó renden a szénája. Csak az állíthatja, hogy a világ rendje természetszerűen az öröme és boldogságra irányul, aki meg van elégedve a maga sorsával, s csak az elégedetlen és megpróbáltatásokkal látogatott ember mondja a világfolyamatot értelmetlen összevisszaságnak, melyből az ember számára csupa baj és szenvedés fakad. Ha nem így volna, csodálkoznánk rajta. Voltaire *Candide*-jában éppen azzal figurázza ki az optimizmust, hogy hőisével állandóan kellemetlen bajok történnek, s ő ennek ellenére is rendületlen optimista marad. Bizik benne Voltaire, hogy ilyen példa nyomán az optimistát együgyűnek, hanem rosszabbnak fogjuk tartani, mert aki még *Candide* tapasztalatai után is azt hirdeti, hogy ez a világ a lehető legjobb és benne minden a jó kedvéért történik, hát annak az esze körül valami hiba van.

Az erős emberek, akik bíznak magukban és nem ijednek meg a maguk árnyékától, valamint a nagy eredményeket felmutató korok — rendszeren optimisták. A gyengék és fáradt idegzetűek, akik inkább meghalnak, semhogy bátran szembeszálljanak a veszélyekkel, a pesszimizmushoz vonzódnak.

Az újkor legismertebb optimista világmagyarázata, a Leibnizé, a 17. század végén született meg, mikor az emberi észben való hit a felfedezések, a nagy fizikai törvények meglátásának nyomában töretlen volt. Ez a kor mert és tudott hinni a világ ésszerűségében, s mert az ész uralmát várta minden téren a sok esztelenség után, optimista volt. A pesszimizmus legtöbbet emlegetett formája, Schopenhauer filozófiája, a múlt század első felének lelkeségét fejezi ki. Azért a korét, mikor Európa a francia forradalom és Napoleon korszakának erőfeszítése után fáradtan lemondott arról, hogy ésszerű módon rendezze be az emberi társadalmat, s éppen azt kereste, ami homályos, misztikus, irracionális. Az ész önbizalmának megrendülése kellett hozzá, hogy Schopenhauer elő merjen állni egy olyan tanítással, hogy életünk vak akarat játékszere, mely illúziókon keresztül hajszol bennünket szünet nélkül előre az értelmetlenségek útján.

E két világhangulat azonban nemcsak a filozófiában, hanem a vallási életben is visszatükröződhet. Közismert igazság, hogy a buddhizmus a pesszimista felfogás alapján nézi az életet. „A születés szenvedés, az öregség szenvedés, a betegség szenvedés, a halál szenvedés“, állítja Buddha követője: hogyan lenne tehát igaza a pesszimizmusnak, mikor az élet legegységesebb mozzanatai elválaszthatatlanok a szenvedéstől? Nem szabad azonban elfelejtenünk,

hogy ez a tanítás ott született meg, ahol a klíma és a dús földi vegetáció elálmósította az ember lelkét, s ahol az élet fáradtsága és lustasága miatt inkább az alváshoz, mint az ébrenlétéhez hasonlít. Ha Buddha követői ugyanazzal az életenergiával és szellemi éberséggel rendelkeznének, mint például a világot optimistábban szemlélő angolok, aligha hódíthatták volna meg az angolok Indiát... Az európai ember még a pesszimizmusban sem tud annyira elmerülni, mint a keleti népek fia, mert előbb-utóbb ráeszmél, hogy az élet harc, amelyben nem csak elpusztulnia, hanem győznie is lehetséges. A székely bölcsesség szerint azért vannak a világon a bajok, hogy az embereknek legyen mit eligazítaniok. Aki ennyire nem adja meg magát a bajnak és a szenvedésnek, az lelkében csak optimista lehet. S Európának egész története folyamán az volt a Kelettel szemben szerencséje, hogy sohasem tudott igazán, lélekkel pesszimista lenni. Még Schopenhauer is csak elméletben hirdette a pesszimizmust, a gyakorlatban ő volt az élet örömeinek egyik legnagyobb élvezője. Alig hiszem, hogy a mi klímánk alatt, ahol megszoktuk, hogy a létért keményen meg kell dolgoznunk, akadhatott volna olyan hatásos pesszimista prédikátor, mint Alexandriában Hegesias, aki a hagyomány szerint oly megrázó színekkel tudta hallgatói előtt ecsegetni az emberi élet nyomorúságát és gyötrelmeit, hogy számos tanítványa önkézzével szakította végét életének. Mi azt mondjuk: sohasem volt még úgy, hogy valahogyan ne lett volna, s ebben a bölcsességben már elég nagy adag optimizmus van elrejtve. De ha ennek a világ legbenső lényegét rossznak és értelmetlennek ítélő ú. n. metafizikai pesszimizmusnak nem kedvező talaj is az európai ember lelke, a praktikus pesszimizmus, illetve optimizmus elől nehéz elzárkóznunk. Akinek emberekkel van dolga, igen sok gyöngeséggel, oktalansággal és gonosszággal találkozik, bár mindenkinek van találkozása az emberi jósnak és áldozatkésztségnek példáival is. Mégis többen vannak a pesszimisták, ha embertársaikról kell itélniök, mint az optimisták. Ezért van, hogy a rosszat sokkal hamarabb elhisszük valakiről, mint a jót. Az utóbbival szemben szívesen szkeptikusak vagyunk, míg a rosszat, a gonosz pletykát a legtöbb ember igen könnyen hajlandó készpénznek venni, már csak azon az alapon is, hogy „nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél.“ Az egyik persze éppen annyit ér objektív szempontból, mint a másik, hiszen mindkét állásfoglalás pusztán hangulaton, bennünk gyökerező hajlamon alapszik, s nem a tények lelkiismeretes mérlegelésén és vizsgálatán. De senki sem bírhatja rá a pesszimistát, hogy ne legyen bizalmatlan, vagy indokolatlanul fölényes embertársaival szemben, viszont a szíve szerint emberszerető optimistát a legkeserűbb csalódások sem tudják embergyűlölővé tenni.

Valószínű, hogy ha minden részletében beleláthatnánk a világ-folyamatba és önmagunk látnók annak ésszerűségét, nem alkotnánk többé róla pesszimista elméleteket. Az ésszerűt, a rendet ugyanis általában jónak tartjuk, s az bánt bennünket, ami ésszerűtlen, s aminek a rendjét, benső törvéyszerűségét nem ismerjük. Amint egy jelenséget megismertünk és beillesztettük világképünkbe, megszűnik számunkra nyugtalanító volta. A primitív embernél ugyanez a szerepe a névadásnak: amint nevet adott egy dolognak, az a

hatalmába került, nem kell többé tőle félnie. A tudományban az a pesszimizmus jele, ha eleve lemondunk bizonyos kérdések megoldásáról. Amit tudunk, az mindig érték, csak az értéktelen, amiről a tudatlanság álláspontjára kell helyezkednünk. Mikor a mult század nyolcvanas éveiben egy német fiziológus lemondóan hirdette, hogy az élet rejtélyét soha sem fogja tudományunk megoldani, — Ignoramus et ignorabimus! — ez a kijelentés az akkori tudomány pesszimizisztikus hangulatának volt a kifejezője.

Hogy az embernek nem a pesszimizmus az igazi élethangulata, az bizonyítja, hogy valahogyan mindig megkísérli ennek legyőzését, még akkor is, ha ez szinte reménytelennek látszik. Említettem, mily mély pesszimizmus vonul végig a buddhizmuson. De még ez is azt hirdeti, hogy a szenvedésektől van szabadulás, mert az igaz tudás, a valóság helyes ismerete megszabadít bennünket a szenvedésektől és azt a lelki nyugalmat szerezzük meg általa, melyet a buddhista nirvanamnak nevez.

A görög filozófia pedig, európai világnézetünk első formája, egyenesen optimista hajlandóságú. Az igazi valóság a görög ember szemében mindig igazi értéket is jelentett, s csupán a valóság elmentése: a látszat és a semmi az értéktelen. Ennek magasabb fokon való megnyilvánulása kétszáz és néhány évvel ezelőtről Leibniz tanítása, aki azt vallotta, hogy ez a világ nem lehet értelmetlen és rossz, mert hiszen a tökéletes jóságú Isten teremtménye. Ha rossz van benne, még az is a jó szolgálatában áll. Ebből az optimizmusból támadt a 18. és 19. század embereinek alapmeggyőződése a haladásról. E nélkül nem hirdethették volna, hogy a világ háborúk, elemi csapások és emberi gonoszságok ellenére is állandóan egy jobb állapot felé halad, s az emberek a jövőben csak boldogabbak lehetnek, mint a multban voltak. A fejlődés gondolata, melyre esküdött a mult század világmagyarázata, maga is valami nagy optimizmus, mert a fejlődés tökéletesedést jelent.

Érthető tehát, ha nálunk egészen jelentéktelen tünet az olyan bölcselkedés, mint Schopenhaueré, aki a keleti buddhizmus pesszimizmusát próbálta meg az európai filozófia fogalmaira átírni. Idegen vendég ez a mi gondolkodásunkban: talán érdekes, mint minden messziről jött idegen, fel is figyelünk rá, mint illik a vendég szavára, különösen ha olyan megejtő ékesszólással beszél, mint Schopenhauer, de nem tanulunk tőle. Ez a filozófia nem az európai léleknek való táplálék.

S hogy Európa sohasem tudott egészen a pesszimizmus karjaiba szédülni, az optimizmusban pedig megőrizte józanságát, annak magyarázatát keresztyénségben kell keresnünk. Ez adja meg kultúránk egységes alapját: rája épül egész élet- és világfelfogásunk még akkor is, ha látszólag ellene fordul valaki. A keresztyénség pedig túl van a pesszimizmus és optimizmus ellentétein, ezért egy magasabb rendű egységben oldja fel ezek ellentéteit. Mikor azt hirdeti, hogy Istenhez való viszonyunkon fordul meg egész sorsunk, akkor jelentéktelenné teszi az optimista és a pesszimista álláspontot. Bármily romlott az ember és a világ, talán még romlottabb mint a pesszimista hiszi, szemben áll vele Isten irgalma és kegyelme, mely a legmélyebbről és a legnagyobb szenvedésből is fel tudja emelni,

mert az ő hatalma és jósága nagyobb mindennél. Ezért a keresztyén józanul tud szemébe nézni a szenvedésnek és az örömnél egyaránt: amabban nem esik kétségbe, s emebben nem veszi el a fejét, s nem lesz elbizakodottá. Lelkén nem lehet úrrá a hangulat.

De nem húny szemet az előtt a tény előtt, hogy a hangulat az élet egyik ősi rugója. Hasznosítanunk kell tehát az életünk emelésére, a jobb és szebb világ fölépítésére. S kétségtelen, hogy ebből a szempontból jobb, ha optimisták vagyunk, mint ha átengedjük magunkat a leverő pesszimizmusnak. Az amerikai ember nem ok nélkül nevei gyermekét a mosolygásra: mosollyal több diadalt lehet aratni és kellemesebbé lehet az életet formálni, mint örökös sirámmal.

Nem csoda tehát, ha a világ kezdete óta állandóan él bennünk a vágy, hogy optimisták lehessünk. Bízni akarunk az emberekben, remélni még a reménytelenben is, mert úgy érezzük, hogy e bizakodó reménység nélkül önmagunkba roskadunk és hiú haszontalansággá válik minden erőfeszítésünk. A Jónak és Rossznak, Erénynek és Bűnnek, Istennek és a Sátánnak küzdelmét érezzük a világfolyamatban, s az ember nem lehet ennek a küzdelemnek közömbös szemlélője, hanem szint kell vallania: vagy a Jóság, vagy a Gonoszság mellé kell állania. S akik habozás nélkül hisznek a Jó diadalában és maguk is mámoros örömmel vetik magukat a harcba egy óhajtott jobb világ szolgálatában, azok az optimista lelkek; akik tudnak örvendezni még a megpróbáltatások közepette is, mert látják lelki szemükkel a Rossznak elmúlását és a Jónak diadalmas elközelgetését.

Mennél sötétebbnek és reménytelenebbnek látszik egy történelmi korszak, annál biztosabban kivirágzik benne a léleknek ez a bizakodó, drága, illatos virága, mert ekkor van rá a legnagyobb szükség. Úgy hat ilyenkor az optimizmus, mint tüdőre az oxigén: megeleveníti a bágyadt tagokat és élettől csillogóvá teszi a mármár elhomályosuló szemeket. Optimizmus nélkül nem tudnánk élni és főképpen nem tudnánk erős akarattal cselekedni, a jövőt építeni. Az emberiségnek nagy jötevői azok, akik borús napokban emlékezetünkbe tudják idézni, hogy van derű is, meg hogy a természet rendje szerint a borúra derűnek kell következnie. Ahol legnagyobb a szükség, ott legközelebb van a szabadítás. Ebből az optimista hitből él az emberiség, s nélküle még több keserű tragédiát kellett volna megélnie.

Mély szimbolikus jelentése van ama bibliai történetnek, hogy az Úr kiűzte ugyan a bűnös embert a Paradicsomból, de gondoskodott róla, hogy ne legyen úrrá fölötte a kétségbeesés. Megigérte az elésett Ádámnak, hogy elküldi a Szabadítót, aki helyreállítja majd a békességet Isten és Ember között. Bízó hit és optimista reménység nélkül elviselhetetlen lenne számunkra az életünket fenyegető sok csapás és szenvedés. Kell az optimizmus, hogy ne ölhessen meg a mélyben való vergődés. Belőle fakad a reménység, az élet kenye, mely táplál a jóság diadalának és a jobb jövő eljövételének hitével.

A történelem tanúsága szerint a fölemelkedés korszakait mindig megelőzte a lelkekben az optimizmus kivirágzása. A legoptimistább filozófiai világmagyarázat, a Leibnizé, a harmincéves háború

rémségei nyomán támadt. Mikor a német földön végigszántottak a vallásháborúk seregei, s a német tartományok népe megfogyatkozva, éhínségben vergődve élte napjait, mert földje nem annak termett, aki szántott és vetett, akkor ennek a nagy német elmének volt bátorsága előállni és azt hirdetni, hogy e világi bajok csupán látszólagosak, mert ez a világ benső mivolta szerint a lehető legjobb világ, melyet maga a Rend és a Jóság szólított létre és tart fenn. A szenvedésből örömeknek kell fakadniuk, mert az időleges rendetlenség mögött ott áll az örök harmónia.

Még Voltaire zseniális szatirája sem ölhetette meg Leibniznek ezt a bízó optimizmusát. A destruktív francia nem ronthatta le e konstruktív meggyőződés hatását Európa szellemi életében. Nem, mert ez a világmagyarázat sokkal mélyebbről fakad és sokkal jobban benne gyökerezik az emberi szívben, semhogy maradék nélkül ki lenne téphető onnan. A pesszimizmusra hajló ész kisebb hatalom, semhogy el tudná némítani az optimista szív tiltakozását. Tettek nehezen születhetnének meg az optimizmus bátorsága nélkül. A világot nem a pesszimista Hamletek, hanem a sikerben bízó tettemberek viszik előre. Ha mindig az alkotást megbénító és a kezdeményezést akadályozó pesszimisták tanácsára hajlott volna az emberiség, talán még ma sem repülhetnénk a levegőben, sőt talán még Amerika is éppoly messze volna, mint Columbus Kristóf idejében.

Az optimizmus az a bizonyos lépés, amellyel megtoldhatjuk a jövőért küzdő ember kardját, s amely sokszor elérhetővé teszi nekünk az elérhetetlent. Higgyél és meg fog változni a világ! Akard, hogy elmuljanak a bajok és csodák fognak történni! Ime a két optimista varázsigé, mely előtt leomlanak a szenvedések börtönének falai.

Nem lehet tehát semmi meglepő benne, hogy az emberiségnek több haszna van száz bátor optimistából, mint százezer közömbös, kételkedő, lemondó és mindent bíráló meddő pesszimistából. Persze pesszimistának vagy optimistának éppúgy születik az ember, mint művésznek vagy szatócsnak. De az életben nem tartozik a lehetetlenségek közé, hogy aki művésznek véli magát, az szatócs, és szatócsok néha művésszé vedlenek át. A tapasztalatok néha átfeleltetik az emberi jellemet és lelkiséget. A keserűség és a csalódás feketébbé, az öröm és a sikerek világosabbá teszik a lélek alapszínét. Így változott át a pesszimista Schopenhauer is élete vége felé szinte optimistává. A világ csak addig volt rossz és gyűlöletes előtte, míg nem ismerte őt. Míg a német egyetemek tudni sem akartak róla és könyveinek nem voltak olvasói. Amint azonban hírneve terjedni kezdett és rajongó levelek érkeztek hozzá, melyek tele voltak eszméi dicséretével, jobban élvezte a népszerűséget, mint bárki más. Mohón olvasta mindazt, amit róla írtak. Megkérte a barátait, küldjenek el neki minden róla szóló írást, szívesen megtéríti nekik a portóköltéseket. S mikor 1854-ben Wagner Richard a tanítvány lelkesedésével küldötte meg mesterének a *Nibelung Gyűrűjét*, az öreg filozófus már régen nem volt pesszimista, bár ezt magának sem merte bevallani. Még halála is inkább illett egy optimistához, mint olyan emberhez, aki mindenütt szenvedést keresett. 1860. szeptember 21.-én látszólag a legjobb egészségben ült le reggelizni,

s egy óra múlva még mindig az asztalnál ült, mikor gazdasszonya benyitott hozzája. Csakhogy halva...

A pesszimizmus beteg korok és beteg lelkek hitvallása. A tétlenek, akik ráérnek zsörtölődni, — a betegek, akik ki vannak zárva a cselekvő életből, ezek az igazi pesszimisták. Aki a munka, az alkotás lázában ég, az nem ér rá az ilyesmire. Éppen azért a fiatalok és az öregek kiváltsága a pesszimizmus, érett emberhez jobban vág az optimizmus. A fiatal azért pesszimista, mert még nem találja önmagát, fáj neki saját benső zűrzavara, melynek okát a világban keresi. Az öreg pedig azért haragszik, mert kikopott a világból, s eljárt fölötte az idő. De az okos öreg, aki tudja, hogy ennek így kell lennie, már ezzel túlhaladt a pesszimizmuson.

A tevékeny lélek ideálja nem lehet a Nirvana, csak a zűrzavaros, életunt meddőké: a Byron Childe Haroldjáé és a Chateaubriand Renéjéé, akik nem találják helyüket az életben, s ezért egyik helyről és állapotból a másikba menekülnek önmaguk elől. S pesszimista az önző lélek, aki falat épít maga körül, mert megveti az embereket. A boldogok nem ilyenek: a boldogságnak ki kell áradni másokra. Csak gyűlölni tudok egymagamban, a boldogsághoz velem rokonlelkű emberekre van szükségem. Ez az oka, hogy a pesszimizmus társadalomellenes viselkedés, míg az optimizmus társadalomalkotó és kultúrateremtő mozzanat.

Az ember igazán nagyot csak úgy alkothat, ha él benne hivatásának tudata. Ha látja maga előtt a célt, amiért e világra küldett. Az építő géniusznak szüksége van arra a hitre, hogy a világ és az emberek bármily tökéletlenek, megjavíthatók: e nélkül alkotó hangulatuk és kedvük elcsüggedne. A jövő kockázatát és a szenvedést csak olyan lélek vállalhatja, amelyik bízik a harc győztes befejezésében. Nagy lendítő a hit, mely a halál után sem a megsemmisülést, hanem az örök életet ragyogtatja szemünk elé. Így lehet vállalni a vértanuságot is szívesen, mert ha magunk nem látjuk is a diadal napjának felkelését, embertársainkat közelebb vitük hozzája, s ez a küzdőnek elég. Hősi élet és hősi akarat mindig optimista lélekből fakad. Mert az optimizmus nem a lélek langyos fürdője, amelyben tétlenül ül az ember, miközben gyermeki naivsággal ismételteti, hogy minden úgy van jól, ahogyan van. Így a meddő elmék, a gonoszkodó kritikusok látják az optimizmust. Ők terjesztik azt a tévhitet, hogy optimistának lenni annyi, mint mindenbe belenyugodni. Nagy tévedés! A pesszimista nyugszik bele mindenbe, mert ő hiszi azt, hogy a világon úgy sem lehet segíteni. Az optimista az, aki látja a világon a bajokat, de azokat nem tartja a világ nélkülözhetetlen járulékaiknak. Nekigyürkőzik tehát, hogy kiirtsa ezeket a világból, — hogy eltüntesse a rút foltokat a lét orcájáról. Ő az, aki a szenvedéstől és büntől bemocskolt emberi arcot az istenorca fényében szeretné látni: van kedve és bátorsága tehát megtisztogatásához.

Minél több ennélfogva a baj, annál nagyobb szükségünk van az optimizmusra. Mert csak a bajok hullanak önként az ölünkbe, a jót magunknak kell az élettől kiverekednünk.

Szibinyánin Jankó és Szmederevác Gyorgye

(Szerb népballada)

Hunyadi János — a délszláv népköltészetnek Szibinyánin Jankó, Ugrin Jankó nevek alatt magasztalt kedvenc nemzeti hőse — az úgynevezett második rigómezei csata után, 1448 őszén menekülés közben Brankovics Györgynek, Szerbia és Hercegovina fejedelmének fogságába került. Brankovics három hónapig tartotta fogságában Hunyadi Jánost, de végre is szabadon engedte, egyesek szerint a magyarság nyomására, mások szerint a Hunyadi Jánosból kiszarolt azon ígéret ellenében, hogy fiát, Mátyást összeházasítja Brankovics 'unokájával, Cillei Erzsébettel. Erzsébet Brankovics Katarina nevű leányának és II. Cillei Ulriknak volt a leánya, de Brankovicsnál nevelkedett és pedig görög hiten. Később János görci grófnak lett jegyese, de sohasem ment férjhez és már 1455-ben meghalt. Lehet, hogy a szlovén Mátyás-balladák Marjetica-motívuma (v. ö.: „Turškega carja lajša hči“, azaz: „a török cár fiatalabbik leánya“) erre a körülményre vezethető vissza, amit alátámasztott az a közismert tény is, hogy Brankovics másik leánya Murad szultán felesége volt.

A nép persze egészen másképp látja és magyarázza a történelmi tényeket. Brankovics ijedelme, tépelődése s a keresztény jószándéknak felülkerekedése mesterien van ábrázolva az itt következő pompás népballadában.

HARCOLT harcolt Szibinyánin Jankó
a pogánnyal Rigómező síkján.
Harcot harcolt, harcát elvesztette.
Futott-bujkált Szerbián keresztül
Magyarország messzi földje felé.
Szmederevác várnak közelében
utólérte a bujdosók sorsa.

Gond gyötörte Szmederevác Gyurót,
s búfeledni udvari népével
vadászni ment erdők sűrűjébe.
Pitymalattól déli fordulóig
csörtet a vad össze-vissza útján.
De nyomában kullogott a gondja,
s övéinek híre-tudta nélkül

delelőre hazamarcangolta.

Kísérete déltől napszálltaig
szilaj kedvvel csak tovább vadászik.
Alkonyatkor — rivalló kürtszóra —
egy tisztáson mind összeverődnek...
...De hová lett Gyorgye, a gazdájuk?
Kurjongatják, tülkölik; hiába!
Nyoma veszett erdők vadonába'.
„Mi lesz már most? — kérdezik egymástól.
Ki mondja meg ezt a szörnyű dolgot
úrnőjüknek, beste Jerinának?”

A bajt sokszor tetézi szerencse,
s a legsűrűbb rossz is jóra válik:
az erdőben György után kutatnak,
s Gyorgye helyett Jankóra akadnak.
Mind azt mondják: „Vigyük hazá Jankót
asszonyunknak, beste Jerinának!
Hátha Jánkért megkegyelmez nekünk,
amért urát, Gyorgyét elvesztettük!”

Egy szó mint száz: aggodalmas gondban
a Jankóval hazaóvakodnak.
A várkapu két szárnyát kitárják,
s zsákmányukkal bevonulnak rajta.
Hát gazdájuk — csudák nagy csudája! —
ott sétálgat az udvar hosszába'.

Gyökeret ver szegény Gyorgye lába,
s hamuszint vált két piros orcája.
Gyökeret ver Jankónak láttára,
s bús gondolat nyilal az agyába,
s övéihez ily szavakkal fordul:
„Jobb lett volna — hej! — elpusztulnotok,
mint elfogni Szibinyánin Jankót!
Szörnyű fogás! Szörnyűsége óra!...
S jobb lett volna neked is elveszned
Rigómező véres csatasíkján,
mint kezembe elevenen esned!”

S karját ölti a Jankó karjába,
s fölvezeti titkos szobájába,
szót cserélni véle hamarjába'.
Mondja neki Szibinyánin Jankó:
„Verekedtem már nem egy csatában,
de úgy, mint ma, még sohasem jártam.
Engedj haza fehér udvaromba,
hadd állhassak bosszút a pogányon,
mindkettőnknek esküdt ellenségén!”

Felel neki Szmederevác Gyorgye:
„Hogy tehessem, amire kérsz, Jankó?
Mit mondok majd, ha a török kérdi:
Mért engedted Jankót menekülni?”
„Hát — feleli Szibinyánin Jankó —
Hát nem félsz a magyarok öklétől,

PÁVEL: SZIBINYÁNIN JANKÓ ÉS SZMEDEREVÁC GYORGYE

ha megkérdik, hova adtad Jankót? ...

Jobb-e neked a pogánnyal fognod,
mint véreddel, a keresztényekkel?"

Hányja a hab Szmederevác Gyurót.

Erre, arra, mindenfele gondol,
mit tegyen a szoros kelepcebén?

„... Ha azt mondom: elengedem Jankót,
rajtam tör a török martalóchad.

Hogyha pedig fogva tartom Jankót
s a pogánynak juttatom kezére:

rajtam üt a bosszúló magyarság.

Még azt mondják: árulóvá lettem,
mert keresztény testvéremet éppen
a pogánynak adtam hatalmába..."

Erre, arra, mindenfele gondol.

Addig addig búsítja a fejét,
végre mégis elengedi Jankót.

Jankó elmegy magyar hazájába,

Gyorgye marad Szenderő várába'.

Nincsen nyugta, a hab egyre hányja,
mintha hálna tüzes nyoszolyába'.

Reszket szegény a török szultántól,
és reszket a budai királytól.

Mindkettőnél kitelt becsülete,
hogy elfogta s elengedte Jankót.

Két ordas les egy szegény bárányra.

Vége mi lesz, csak az Isten látja.

Szerbből fordította:

PÁVEL ÁGOSTON

A láthatatlan ember

1. Hogyan bukkantam a láthatatlan ember nyomára?

MESSE kellene visszamennünk gyermekkori élményeink során, ha megtalálni kívánnánk azt az időpontot, amikor először találkoztunk a tömeglélekkel. Vagyis azzal a jelenséggel, hogy az egyéni lélek megnyilvánulásain keresztül valami sokkal hatalmasabb erő, *nagy tömeg lelke* nyilatkozik meg előttünk, fordul velünk szembe. A tömeglélek jelképes kifejezése mögött az a rejtélyes, titokzatos valami húzódik meg, amit a lélekcsoport dagadó és áradó élményközösségében, rohanó és ragadó sodrában átélünk. A gyermek is átéli a pánikot, a ragályozó nevetést vagy félelmet, a tömegszenvedély nyomását. Utólag talán azt is rekonstruálja magának, hogy amidőn anyja annyi mindenféle kíváncsi dolgra mondta azt, hogy „nem szabad!”, nem annyira egyéni, mint inkább közös vélemény kifejezője volt. Az a kis türelmetlenség, amely a gyermek örökös „miért?”-jeivel szemben a legjobb szülők hangjában is ott remeg, áruló jele és titkos üzenete a tömegléleknek. A gyermek ösztönszerűen megérzi, hogy az őt türelmetlenül leintő szülők egy felsőbb hatalom szócsövei. Mintha csak azt üzenté a tömeglélek a gyermeknek a türelmetlen szülőkről: „Azért nem tudnak felelni, mert utolsó, be nem vallott érvük, az irántam való vak engedelmesség”!

Nincs felderítve, vajjon a serdülő emberből előtörő erotikus erő hogyan oszlik meg egyéni és közösségi „ideálok” között. A polgári felfogás szerint legjobb, ha megállapodik a kedvezően kiválasztott életpáron és az ugyancsak kedvezően kiválasztott polgári hivatáson. A serdülő ember élénk fantáziája elé azonban hősök, szentek és nagy emberek példaképeit vetítik, akik valami földöntúli elragadtatásban adták oda magukat a közösségért. Van egy foka a génusz és a közösség közti kölcsönös odaadásnak, amely a serdülő rajongó képzeletében minden elképzelhető gyönyörűséget meghalad. Nincs erősebb hatásu bájital, mint a tömeg rajongása, a népszerűség, „egy nép szerelme”. Ezt viszonzni, ebben feloldódni, ezt folytonos odaadással mind magasabb hőfokra hevíteni ellenállhatatlan szenvedély. Sok „politikai lélek” nagy élménye ez a tömeglélekkel történt erotikus színezetű találkozás. Mint ahogyan

Machiavelli azt vallotta, hogy csak az államról képes gondolkodni, sok olyan ember is lehet, akiben a szenvedély reszkető izgalmát és lobogását inkább közösség, mint az életpár képes felkelteni!

Végül van olyan élet, amely kezdettől megőrzi a magányosságát. Nem vegyül el szívesen, még a családi összejövetelen is a „körön kívül ül”. Mégis kritikus pillanatokban beleszól, kérdezi, faggatja, kutatja a közösséget. Ez később is ámulva látja, mennyit beszélnek, játszanak, magyaráznak, oktatnak a közösség nevében olyanok, akiknek még sohasem jutott eszükbe, hogy titkaival megismerkedjenek. Ő ellenben arra kíváncsi, mi van a kulisszák mögött? Benne a kopó nyomozószenvédélye ég. Szeretne letépni minden álarcot, egy rövid időre megállítani az egész bábjátékot, hogy megtudhassa, milyen az igazi közösség? Vajjon egyáltalában van-e valami a bábjáték mögött? Vajjon mennyire lehet lélekké képzelni a tömeget? Vajjon nem bukkan-e elő mégis a lélektömeg mögül a tömeglélek? Végre is, miért ne lehetne elbeszélgetni a tömeggel éppen úgy, mint valamely egyénnel? Miért ne lehetne éppen úgy kikérdezni, kivizsgálni, kielemezni, mint ahogyan a vizsgálóbíró vagy az orvos kikutatja a lelket? Miért ne lehetne üldözőbe venni azt a láthatatlan embert, aki többszáz ember közös lelkét leginkább képviseli? Ezen a legutóbbi módon bukkantam a láthatatlan ember nyomára. Megvallom, borzongó gyönyörűséget éreztem arra a gondolatra, hogy szemtől-szembe láthatom, ha csak egyszer is az életben, míg mások egész életükön keresztül magyaráznak róla, anélkül hogy csak egyszer is látni kívánnák!

2. Kit jelleméznek a válaszok?

Néha órákig beszélgetünk valakivel, amíg valami jellemzőt tudunk meg róla. Máskor egy elejtett megjegyzése végérvényes jellemrajzot ad valakiről. A láthatatlan embert is akkor kell meglepnünk, amikor gyanútlanul elszólja magát, önkénytelenül találó arcképet fest önmagáról. Ez elsősorban szerencse dolga. Mindazonáltal megteremthetünk bizonyos feltételeket, amelyek megkönnyítik és számolnunk kell bizonyos akadályokkal, amelyek megnehezítik a dolgot.

Így például törekedhetünk arra, hogy *sokféle* oldalról ismerjük meg a láthatatlan embert. A kérdések százait tehetjük fel neki aránylag rövid idő alatt. Így száz meg száz vonást kapunk, amelyek egymást kiegészítik. Köztük rejtett összefüggések lehetnek, amelyekre a felelő talán nem is gondolt. A kérdéseket úgy állíthatjuk össze, hogy megközelítsük a fesztelen, derűs, bizalomteljes beszélgetés hangulatát. Keresnünk kell a láthatatlan ember *bizalmát*. Nem szabad untatnunk, érdeklődését, figyelmét ébren kell tartanunk. De nem szabad felizgatnunk vagy gyanakvóvá tennünk sem. Érdekes mérkőzés kellemes hangulatát kell megteremtenünk. Tapasztalni fogjuk akkor, hogy a láthatatlan ember szívesen tárja fel a lelkét, amit megkönnyít az is, hogy ezt teljesen névtelenül teheti. Ha kellő tapintattal közeledünk felé, benne is valami erős vágy ébred fel aziránt, hogy kifejezze magát, hogy feltárja lelkét, hogy közölje érzelmeit és gondolatait.

Ennek egyik akadálya az, hogy a láthatatlan ember nem beszélgethet el velünk, hanem *csupán felel* kérdéseinkre. Kérdéseink rendszere, mint a börtönfal, határt szab annak a vágyának, hogy kifejezze önmagát. Persze kérdéseinkkel alkalmazkodhatunk bizonyos mértékig feleleteihez, de a láthatatlan ember mégis meg van fosztva attól, hogy ő kezdeményezhessen, kérdezhessen.

Mondják, hogy az arcképfestő néha *önkéntelenül saját vonásait festi bele* a másról készült arcképbe. Hasonlóképpen senki sem állíthat össze több száz kérdést anélkül, hogy ezek a kérdések őt magát is bizonyos mértékig ne jellemeznék. Ezt a benyomást nem titkolhattam önmagam előtt, miután többször áttekintettem azt a kérdőívet, amellyel a láthatatlan ember keresésére indultam. Hevenyészve állítottam össze, igyekeztem a spontán beszélgetést utánozni, változatos lenni, felületes és mély kérdések váltakozásába bizonyos ütemet belevinni. Végül is azonban fel kellett ismernem benne a középosztálybeli értelmiséghez tartozó ember érdeklődési körét, aki szívesen időzik az élet derűsebb kérdéseinél, némi kíváncsiságot mutat a kendőzetlen realitások iránt és gondosan kerüli az élesebb összeütközéseket. Ez másképen nem is igen lehet. Bizalmat csak bizalommal lehet felkelteni, gyanutlanul csak az mutatja meg magát, akinek mi is megmutatjuk magunkat. Nem is téphetjük ki magunkat a lelki életnek az alól az „éghajlata” alól, amely meghatároz bennünket és igazi megértés csak az egy éghajlat alá tartozók között lehetséges. Szerencsére megközelítőleg ez volt az eset: annál a láthatatlan embernél, akivel én találkoztam.

Sokkal meghökkentőbb tapasztalat, hogy a láthatatlan ember — a közönség — *önkéntelenül is utánozza a kérdező feltételezett lelkiségét*. Bizonyos határig úgy felel, ahogyan gondolja hogy a kérdező szeretné, hogy feleljen. Igyekszik eltalálni azt a választ, amelyet a kérdező adna. Minél nagyobb a kísérlet sikere, minél eleve-nebb a kontaktus a kísérletező és a közönség között, minél erősebb rokonszenv fejlődik ki közöttük, annál erősebben működik ez a hibaforrás!

3. A szegedi kísérlet.

Elöttem fekszik a szegedi kísérlet eredménye. Ez 398 ember válasza 360 kérdésre. Összesen 143.280 adat. Az, hogy rövid másfél órán belül ilyen gazdag anyagot sikerült Szegeden szerezni, főként a rendezőség érdeme, amelynek áldozatkészsége lehetővé tette, hogy *nyomatott kérdőívet* töltsön ki minden résztvevő.

Ezt az adattömeget, amelynek teljességét az üres szavazatoknak viszonylag kis száma jellemzi, úgy kell tekintenünk, mint érdekes és ritka leletet. Feladatunk vele szemben a lehető legteljesebb leírás és feltárás. Négy száz tagu közönség lelkivilágáról készített egyetlen felvétel ez. Csak annyi, mintha a mozigéppel valakinek életéből néhány percét örökítenék meg. De ez a néhány perces átvilágítás a kérdések sokasága folytán eléggé mélyen és sokoldalúan mutatja be a közönség lelkivilágát.

Az eredmény teljes feltárása és elemzése nagyobb közlemény feladata. E kis tanulmánynak keretei között még a nyers végered-

ményeket sem lehetne részletesen ismertetni. Azért csupán az eredmény általános jellemzésével és az elemzés módszereivel kívánok itt foglalkozni.

A kérdőív néhány előzetes kérdés után, amelyek a közönség összetételéről nyújtanak képet, *tizenhat* kérdéscsoportot ölel fel.

Az előzetes kérdések közül megemlítem azt, amely aziránt érdeklődik, vajjon kik olvasták a kísérletről megjelent előzetes újságközleményeket. A kísérletet megelőző napokban ugyanis annak mibenlétéről cikket írtam a Szeged Uj Nemzedékbe, a Délmagyarországi pedig interjút hozott róla. Az eredmény röviden az, hogy a közönség nagyobbik fele *nem* olvasott előzetes újságközleményt. Érdekesen világítja meg a közönség újságolvasási szokásait az is, hogy azoknak jó egyharmada, akik olvastak, *mindkét* közleményt olvasta.

Az I. kérdéscsoport az egyetemi *autonómia*ra vonatkozott. A közönségnek több, mint *kétharmad* része, tehát túlnyomó többsége, feltétlenül híve az egyetemi önkormányzatnak. Ez a kérdéssorozat képet nyújt arról, mennyiben lehet érvekkel befolyásolni a közvéleményt. A sorozat ugyanis első részében az autonómia *hibáit*, második részében pedig annak *előnyeit* firtatta. A *hibákra* vonatkozó kérdések súlya alatt az autonómia híveinek kezdeti nagy többsége meggingott és leolvadt. Leolvadt *egyötöd* részével. Ezt a súlyvesztését azonban az autonómia *előnyeire* vonatkozó kérdések súlya alatt utóbb ismét csaknem teljesen visszanyerte.

A II. kérdés volt a *Jobbrahajtás vagy balraahajtás* kérdése. Időszzerűségtől függetlenül kellett itt felelni arra, hogy a kettő közül melyik a helyesebb. Hat felelet közül lehetett választani, amelyek teljesen részarányos sorban vonultak a jobbrahajtás határozott helyesléstől, a különbség közömbös voltán keresztül, a balraahajtás helyességéig. Az *ötnyolcad* többség szerint a különbség lényegtelen vagy teljesen közömbös. A balraahajtás hívei azonban nem teszik a *harmadrészét* sem a jobbrahajtás híveinek.

A III. kérdéscsoport a kérdezett *általános jellemrajzát* kutatja. A közönség *hétnyolcad* része, vallomása szerint, egészséges. Több mint *háromnegyed* része nem rosszakaratú, sokra becsüli a magas tudományt, őszinte, nem szokott másokat „megfúrni”, tevékeny, nem intrikus, nem alakoskodik, nem szokta magát durvaságra ragadtatni, nem lomha, feltétlenül elítéli az állatkínzást, tapintatos, érzékeny, teljesen hű a barátjához, a gyerekek szeretik, nem káromkodik, titoktartó, emberszerető, nem pletykázik, jó modorú, szokott tréfálni és érti a tréfát. (A felsorolás nem a kérdések sorrendjét, hanem a többségeket követi akként, hogy a hétnyolcadot leginkább megközelítő többséggel kezdem és a háromnegyedet leginkább megközelítővel végzem a felsorolást.)

A közönségnek $\frac{3}{4}$ — $\frac{2}{3}$ része — e túlnyomó többségek csökkenő sorrendjében — vallomása szerint reményteltjesen néz szembe az élettel, udvarias, illetlen szavakat nem használ, nem szűkölködő, nem képes arra, hogy mást rászédjen, nem könnyen mond nemigazat, nem hanyag, bosszantja, amikor az állatvédelem a szociális érdek rovására megy, nem fásult, élő hite van, nem kicsinyes, szemlélődő, eszmélkedő ember, műveltsége átlagos, vallásos, inkább befelé élő, ülőhelyét hölgyeknek vagy idősebbeknek át szokta engedni, humorral rendelkezik.

A közönségnek $\frac{2}{3}$ — $\frac{5}{8}$ része jól bírja a fáradalmat, helyesli a jótékonykodást, önfeláldozó, nem jól bírja a megaláztatást, a mai középiskolát gyakorlati szempontból nem tartja kielégítőnek, más szemébe mindig ugyanazt mondja, mint a háta mögött, aggályos lelkiismeretű, nyájas, életkörülményeit kedvezőnek tartja, önzetlen, inkább komoly, mint víg, kitartó.

A közönségnek abszolút, de $\frac{5}{8}$ -nál nem nagyobb többsége kedélyes, rugalmas, becsvágyó, diszító (dekoratív) érzékkel rendelkezik, derülátó (optimista), szereti a magányt, türelmes, elégedett, gyakorlatilag inkább evilági, mint túlvilági szempontok irányítják, jól tűri a fájdalmat és a szenvedést, békés egyéniség, az állatokkal tud bánni, éles megfigyelő, ritkán boszús, jó emlékezete van, önmagát átlagembernek tartja, a mai középiskolát általános művelődési szempontból kielégítőnek tartja, nem szeret levelet írni, üzleti, kereskedelmi, gazdasági érzékkel nem bír, inkább idealista, mint realista, főleg lelki örömekre törekszik, inkább naiv, mint csavaroseszű, inkább individualista (egyéniesség), mint kollektivist (közösségtag), tartózkodó, nem hajlik misztikára, feltétlenül elítéli az öngyilkosságot és feltalája magát, talpraesetten tud visszavágni.

Folytathatnám tovább ezt a felsorolást, a relatív többségeken keresztül a folyton csökkenő kisebbségekig, amelyek nem egyszer érdekesebbek, mint az elmosódó nagy többségek, amelyek gyakran kevésbé jellemzőek. A kép, amelyet nyerünk, természetesen nem azt mutatja, hogy milyenek az emberek, hanem hogy milyennek mondják, vallják, mutatják magukat. Közvetve azonban mégis képet nyerünk az emberekről, hiszen végtelenül jellemző az, hogy milyenek kívánják magukat mutatni! Minden vallomás gyanús kissé, de nem egyformán gyanús. Szívesen elhiszem, hogy háromnegyed részük nem intrikus, de semmiképpen sem hiszem el, hogy ugyanannyi titoktartó. Tudva, hogy a titoktartás milyen ritka tulajdonság, ebben a túlméretezett vallomásban a láthatatlan ember egyik jellemző melléfogását kell látnom: önismeretének jellegzetes hiányát. Hogy az emberek $\frac{7}{8}$ része egészséges, az aligha igaz orvosi értelemben, de valószínűleg jó, hogy ennyien tartják magukat egészségesnek! Kissé elnéző a láthatatlan ember önmagával szemben, amikor udvariasnak, nagyvonalúnak, humorosnak, önfeláldozónak, önzetlennak, rugalmasnak, éles megfigyelőnek, talpraesettnek vallja magát szerényen. Sokkal ritkább tulajdonságok ezek, semmint-hogy a közönség abszolút, sőt minősített többségét jellemeznék. Ellenben élesen jellemzi ezeket a többségeket, hogy ezeket a tulajdonságokat magukban felfedezni vélik és kívánják!

Ezek tehát nem a tömeg tulajdonságai, hanem vágyálmai. De mint vágyálmok, nem jellemző tulajdonságok-e egyúttal? A kísérletből nyert kép általában nem olyannak mutatja a lelket, amilyen, hanem amilyennek adja magát. De vajjon az a mód, ahogyan a lélek adja magát, amikor háromszázhatvan kérdésre felel, nem mutatja-e azt is, hogy az a lélek milyen?

Vannak válaszok, amelyek a többség helyesebb önismeretéről tanuskodnak. Így például az, hogy műveltségét átlagosnak, önmagát átlagembernek tartja.

Sok érdekes összehasonlítás adódik itt. Nem érdekes-e például, hogy az állatkínzást nagyobb többség ítéli el feltétlenül, mint az öngyilkosságot? Igen sok függ a kérdés formulázásától. Azt a viszszatasztító jelzőt, hogy „lomha“, az sem vállalja, aki vállalna némi hajlamot a lustaságra. Vannak viszont vonzó jelzők, amelyek szinte csábítanak, hogy felöltsük őket. Nagyon nehéz például az „éles megfigyelő“ diszító jelzőjét önmagunktól kifejezetten megtagadni.

A IV. kérdés ez volt: Ki volt Ady? Tíz felelet közül lehetett választani, amelyeknek sora a legkedvezőbbel kezdődött és a legkedvezőtlenekkel végződött. Az abszolút többség szavazata a 4. számú válaszra esett, amely szerint Ady az új vers és a szociális magyarság lángelméje.

Az V. kérdés ez volt: Milyen a Bartók muzsika? Az előbbihez hasonló módon tíz felelet közül lehetett választani. Legnagyobb viszonylagos többsége itt az üres szavazatoknak, utánuk pedig a 3. számú válasznak van, amely szerint a Bartók muzsika az élenjáró zenei gondolat tökéletes kifejezése.

A VI. kérdésre a kétharmadot megközelítő túlnyomó többség nem fogadja el azt a véleményt, hogy jog egyszerűen az, amit a hatalom előír.

A VII. kérdéscsoportra adott válaszokból kiderül, hogy a többség a szigorú erkölcsi megítélés híve: Háromnegyed többség megítélése szerint az egyetemi leckekönyvhamisítás erkölcsileg súlyosabb, mint a villamosjegycsalás, és a jegycsaló nem érdemli meg, hogy büntetett előéletű legyen. Az indexhamisító azonban, az abszolút többség megítélése szerint, megérdemli ezt.

A VIII. kérdéscsoport negyvenegy kérdése azt kutatja, hogy a kérdezett melyiket részesíti előnyben két vagy több megnevezett dolog vagy személy körül? Olyan dolgokat tudhatunk meg ebből, — részletes ismertetésükre itt mincs terem — vajjon a közönség előtt mily mértékig népszerűbbek: a szökek vagy a barnák, az olvasás vagy a zene, a saját autó vagy a fényűzőbb háztartás, az egyik vagy a másik filmszínész, zeneszerző, festőművész, költő, író, ez vagy az a napilap, egyik vagy másik élő vagy holt államférfi, eszmeáramlat, költői vagy drámaírói alkotás. Még azt is megtudjuk, hogy közel háromnegyed többség a délelőtti és a délutáni közül az utóbbit részesíti előnyben!

A IX. kérdéscsoportból kitűnt, hogy a kétharmad többség kedves időtöltése a könyv, az abszolút többsége ezenkívül a séta és kirándulás. Természetesen a többi kedves időtöltések csoportjainak árnyalódása is végtelenül tanulságos.

A X. és XI. kérdéscsoport azt deríti ki, hogy mit tart a kérdezett a saját jellemző hibájának, illetőleg jótulajdonságának? Ismét tapasztaljuk, hogy az emberek sokkal kevésbé szívesen vallanak be hibákat, mint jótulajdonságokat. A leggyakoribb hibák a hirtelenség, a szórakozottság, a feledékenység és a pénzzel bánni nem tudás. A leggyakoribb jótulajdonságok a becsületesség és megbízhatóság. Az összes hibák és jótulajdonságok közül csakis a becsületesség és megbízhatóság szerezte meg a szavazatok abszolút többségét.

Ha azonban nem a hipokrita többséget, hanem az önvádoló kisebbségeket is tekintjük, akkor belátjuk, hogy abban a képben, amelyet a közönség önmagáról mutat, nem csupán szépítés van, hanem mardosó önvád is. A lélek nem csupán kedvező, hanem kedvezőtlen értelemben is idealizálja magát. Öndicsérlete angyalinak, önvádja ördöginek mutatja. Ezek némileg ki is egyenlítik egymást. A 36 megfontolatlan és a 80 megfontolt közül én válságos esetben alighanem az előbbi választanám, mert erősebbnek látom vallomásában az önkritikát. S ha 15 vall be őszinteség hiányt, 185 ellenben őszinteségével dicsekszik, nem őszintébb-e valószínűleg az előbbieknél a vallomása?

A XII. kérdéscsoportból kitűnik, hogy a békeidőkhöz képest ma kétharmad többség többet hallgat rádiót, ötnolcad többség inkább bízik a jövőben, többet olvas újságot, az abszolút többség többet takarékoskodik, kevésbé ad hitelt híreszteléseknek, kevésbé hiszi, hogy az emberek vágyaiktól függetlenül képesek vélekedni és kevésbé készít messzemenő terveket. Ötnolcad többség kevesebbet szórakozik.

A XIII. kérdéscsoportban hatféleképpen lehetett felelni arra a kérdésre, mennyiben helyes a tartózkodás? A viszonylagos többség az üres szavazatokra, a kitöltött szavazatok közül pedig a 3. válaszra esik,

amely szerint csak az olyan mértékű tartózkodás helyes, amely megóvja az élvezet káros visszahatásaitól. Az egyébként szigorú erkölcsbírónak mutakozó közönség itt feltűnően epikureista színeket játszik. Kétségtelen azonban, hogy a hatfelé eloszló szavazatok közül itt is jóval több a szigorú, mint az enyhe.

A XIV. kérdéscsoportban aziránt nyilatkozik a közönség, hogy mit szeretne a színházban elsősorban látni? A viszonylagos többség a komoly irodalmi értékű úttörő (avantgardista) drámát kívánja.

A XV. kérdésre erős háromnegyed többség vélekedése szerint itt a legfőbb ideje annak, hogy Szegeden téli sportlásra és lehetőleg szabadtéri fürdőzésre is alkalmas fedett uszoda és melegvízi szabadtéri medence álljon rendelkezésre!

Végül a XVI. kérdéscsoport ezt tudakolja: Ismeri-e már? Kétharmad többség ismeri a barátságot, a banánt és a szenvedést. Abszolút többség ismeri az emberi gonosztságot. A hálókocsit jó egymegyedrész, a repülőgéputazást ellenben egyötödnél is kevesebb ismeri. A misztikus (okkult) élményeket ismerők száma alig 9 százalék. Az osztrigát 14, az ananászt 46, a nemi életet 47, a végrehajtót 20 és a tengeri betegséget 15 százalék ismeri.

4. Mélykutatás.

A nyers végeredmények csak felületi képet nyújtanak. A mélyebbre hatoló kutatás egy-két irányvonaláról szeretnék befejezőképpen még megemlékezni.

Vizsgálhatjuk, hogy a 360 kérdés hány és mekkora csoportra bontja szét a közönséget. 360 fokú mércét kapunk és annak egyes fokain elhelyezve megkapjuk a megfelelő nagyságú csoportok számát. Ezek eloszlása igen jellemző.

Vizsgálhatjuk azt is, hogy egy-egy szavazó hányszor tart a többséggel és hányszor a kisebbséggel. Ötven szavazót 12 kérdésre megvizsgálván, azt tapasztaljuk, hogy közöttük csupán 2 „eszményi mameluk” van, aki nem kevesebb, mint 11-szer találja el szavazatával a többséget. Nekik megfelelő „eszményi ellenzékit” egyet sem találunk. Találunk azonban 5 olyat, aki csak 4-szer tart a többséggel és 8-szor a kisebbséggel. Az „eszményi mameluk” 20 éven aluli hajadon, aki elégedett, békés, derűlátó, egy bűncselekményre sem vallja magát hajlamosnak, humorral bír, az embereket szeretetre méltónak tartja, individualista, idealista és átlagember. Ezzel szemben az „eszményi ellenzékit” leginkább megközelítő csoport egyik tagja 20 éven aluli hajadon, aki elégedett, harcos egyéniség, borúlátó, gyilkosságra érez hajlamot, humorral nem bír, az embereket nem tartja szeretetre méltónak, nem vallja magát sem individualistának, sem kollektivistának, ellenben idealistának és átlagembernek. A két „véglét” igen jellemző, mert nyilvánvaló, hogy ilyen sorozatát a többségi, illetőleg kisebbségi szavazatoknak senki sem képes magából mesterségesen előállítani, hiszen nem tudhatja, mi lesz a többség és a kisebbség! Megjegyzendő, hogy a szavazók zöme közelebb áll a mameluk, mint az ellenzéki tipushoz. 28:11 a mamelukok és ellenzékiek aránya, akik között 11 olyan szavazó tartja az egyensúlyt, aki a 12 kérdés közül 6-ban a többséghez és 6-ban a kisebbséghez tartozik.

Végül elkészíthetjük a különböző eredmények kombinációit. Hogyan szavaznak a nők, a harcias egyéniségek, az elégedetlenek,

a lopásra, vagy a testi sértésre hajlamosak? Budy Árpád aszisztensem alapgondolatából kiindulva olyan jeltáblázatot készítettünk, amely 398 vízszintes és 360 függőleges csomóból álló szőnyeg módjára lehetővé teszi minden egyes szavazatnak minden más szavazattal való egyedi összevetését. Ennek segítségével bárki minden kombinációt elvégezhet. Az anyag teljes közzététele felöleli ezt a teljes táblázatot, a részletes és számszerű yers végeredményeket és a fontosabb kombinációkat.

HORVÁTH BARNA }

A szeged-alsóvárosi templom kegyképe

SZEGED KIRÁLYNŐJÉRŐL, az alsóvárosi *Havi Boldogasszony*-templom főoltárának kegyképéről szeretnénk néhány szóval megemlékezni jelen tanulmányunkban. Hangsúlyozzuk: Havi Boldogasszony-templom és nem Mátyás-templom, ahogyan sokan emlegetik.¹ Templomunknak védőszentje ugyanis nem Szent Mátyás apostol, hanem egyik titulussal a Boldogságos Szűz. Hangsúlyozzuk azt is, hogy a főoltár kegyképéről lesz szó, amelynek tisztelete napjainkban mintha hanyatlani kezdene a kórus-alatti *Fekete Mária*, vagy népiesen *Szerecsön Mária* kultuszával szemben. Ez utóbbi nem más, mint a czenstochovai pálos kolostor nagyhírű kegyképének másolata. A kultuszoknak mai zűrzavarához nagymértékben hozzájárult egy-két szegedi költő, író, tudományos kutató ikonográfiai tájékozatlansága is.

Templomunk dedikációja Róma egyik legősibb és leghíresebb Mária-kultuszára, a *S. Maria Maggiore*-bazilika alapításának legendájára és a vele kapcsolatos Havi Boldogasszony kegyképére utal. A mi templomunk eredeti főoltárképe ennek a kegyképnek volt másolata, de később, talán még a XVII. században Makóra került. Most is a makói öregtemplomban látható.² Ennek a helyét foglalta el egyelőre tisztázatlan körülmények között, de bizonyára még a török hódoltság idejében a mostani kegykép, amelynek eredetére, katolikus szellemtörténeti hátterére szeretnénk néhány szerény szóval rávilágítani.

Fejtegetéseinket egy kicsit messziről kezdjük, ez azonban tételünk megértéséhez föltétlen szükséges. Szent Ferenc rendje már a középkor folyamán eredeti szelleméből, főleg a szent szegénység szigorú megtartásából sokat engedett. Mindig voltak azonban kiváltságos lelkületű rendtagok, akikben a Szeráfi Rendalapító szelleme csorbitatlanul élt és minden törekvésük ennek a hagyatéknek eredeti tisztaságában való fölüjítására és megőrzésére irányult. Ezt a szigorú franciskánus irányzatot deák szóval *obszervanciának*, híveit pedig *obszervánsoknak* nevezték.³ A rend teljes újjászületése a XV. század folyamán három híres obszerváns testvér: *Sienai Szent Bernardin*, *Marchiai Szent Jakab* és *Kapisztrán Szent János* buzgóságából következett be. Hullámai igen korán, szinte egyidejűleg

elérkeznek hazánkba, Szegedre is. Tudjuk, hogy Szent Jakab és Szent János Szegeden is megfordult. A Délvidéken is felburjánzó egykorú huszita-bogumil eretnokségek leküzdésére ugyanis a Szent-szék Jakab testvért küldötte apostoli inkvizitorként az országba. Huzamosabb ideig tartózkodott Szegeden is.⁴ Egyik ereklyéje: háncsfonatú karszéke a Havi Boldogasszony-múzeumban ma is látható.

A pápa a török elleni keresztes háború hirdetésével Kapisztrán Szent Jánost bízta meg. Kapisztrán Szent János 1455 őszén járt először Szegeden. Hallgatói nem értek el a templomban. Nem magyarul prédikált, csak *Jézus-szavát* értik. Kapisztrán vezeti Szegedről Jézus nevében azt a keresztes néphadsereget, amely Nándorfehérvárt fölszabadította és amelynek emlékeztét a déli harangszó örzi.⁵

Szent Jakabnak és Szent Jánosnak különleges pápai megbízása mellett gondja volt az obszervancia meggyökereztetésére is. Cesarini Julián biboros már 1444-ben az obszervánsoknak ítélte az enyhébb (konventuális) irányzathoz tartozók, palánki templomát és kolostorát. Ez azonban sohasem jutott a kezükbe. Az obszervánsok tehát kénytelenek voltak új hajlékot, a most is főnnálló Havi Boldogasszony-templomot építeni maguknak.⁶

Az obszervancia a maga fiatalos önbizalmával, friss lendületével a belső franciskánus reform végrehajtása mellett is sok új mozgalmat kezdeményez. Új, vagy újszerűen fogalmazott kultuszokat terjeszt. Így *Jézus Szent Neve*, a *Szent Család*, *Szent Anna* tiszteletét. Főleg azonban a *Szeplőtelen Fogantatás* elszánt védelmezését tekinti szívügyének az Egyházon belül a dominikánusokkal szemben, az Egyházon kívül pedig a husziták és bogomilok ellen, akik a Mária-kultuszt teljes tagadásba vették. Az obszerváns mozgalom ifjú erejében, harci kedvében még ennyivel sem élégszik meg, a Szeplőtelen Szűz oltalma alatt világtörténelmi jelentőségű propagandát indít a terjeszkedő török hatalom ellen.⁷ Elég csak Kapisztrán szerepére utalnunk.

A Szeplőtelen Fogantatásért küzdő és szervezkedő obszervancia méltó kifejezést, alkalmas szimbólumot keres, hogy a középkor írástudatlan, de szimbólikus-artisztikus élmények iránt annyira fogékony emberét a maga törekvéseinek és eszményeinek megnyerje. Ezt találja meg a *Jelenések Könyvének* egyik fejezetében: *És nagy jel tűnik fel az égen: egy asszony, kinek öltözete vala a nap, lábai alatt a hold és fején tizenkét csillagú korona* (12. 1.).

Ez a *Napbaöltözött Asszony*, vagyis a Szeplőtelen Szűz eltarossa a lábánál heverő bűnt, megalázza az eretnekeket és hitetleneket. A félholdat egyszersmind a török pogányság szimbólumának is érzi, amelyen azonban a Mária-jelképezte kereszténységnek diadalt kell aratnia. Nem csoda tehát, hogy a XV. század folyamán a Napbaöltözött Asszony ábrázolása hihetetlen gyorsasággal terjedt el főleg Közép-Európa huszita eretnokséggel fertőzött, török pogányságtól fenyegetett országaiban,⁸ elsősorban hazánkban. Az obszervancia munkáját a hívek imádsága is támogatja. Ugyanis IV. Sixtus, aki a franciskánus rendből emelkedett a pápai trónra, búcsú kiváltságokkal ruházta fel a Napbaöltözött Asszony ábrázolását, illetőleg mindazok búcsúban részesülnek, akik ilyen kép előtt

A szegedi Havi Boldogasszony templomának kegyképe.

A csiksomlyói kegyszobor.

ajtatoskodnak és a kereszténység ügyéért a szokott feltételek mellett imádkoznak.⁹

Ha már most a Napbaöltözött Asszony ábrázolásának fönnmarradt hazai emlékeit vizsgálat alá vesszük, azt látjuk, hogy jórészt a *peremvidékeken* maradt fenn. Így a *Felvidéken* (Kassa, Eperjes, Farkasfalva, Szepesszombat, Szepeshegy, Selmezbánya, Korpona, Zólyom-Óhegy stb.),¹⁰ amit szerintünk nemcsak a vidék védettsége, hanem a huszita veszedelem földrajzi közelsége is magyaráz. Egyik legnagyobbhatású emléke Erdélyben a *csíksomlyai* ősrégi obszerváns kolostor híres kegyszobra, amely egyebek között talán a moldvai magyar huszitizmus beszivárgását is hivatva volt megakadályozni, de volt ereje a román ortodoxia föltartóztatására is. Az ország egyéb vidékeiről a török pusztítás miatt természetesen kevesebb emlékünkből maradt fenn, pedig bizonyára valamennyi egykorú délvidéki obszerváns klostromban megvolt. Ilyenek a *zalaszentgróti*, *kőszegi*, *pinkakertesi*, *jáki*, *budavári* szobor¹¹ és ami bennünket leginkább érdekel: a *szegedi* Havi Boldogasszony-templomnak, a török elleni obszerváns helytállás legfontosabb magyar fészke képe.

A Napbaöltözött Asszony tartotta együtt a maga misztikus erejével és védelmezte meg a pusztulástól, szétszéledéstől Szeged katolikus magyar népét és mentette át a hódoltsági sors emberfölötti megpróbáltatásain. A templom és kolostor története kétszáz esztendőn keresztül szinte teljesen azonos a város történetével. Hatása azonban ennél is szélesebbkörűvé válik, hiszen a Szegedről kiinduló egykorú délmagyarországi ferences misszió hatásaként máig virágzó búcsújáróhellyé, elsőrangú kultuszcentrummá fejlődik.

Bizonyos részletkérdések az alsóvárosi templom multjában, illetőleg a kegykép történetében még tisztázásra várnak. Csak a legfontosabbra utalunk: a templom dedikációja *Havi Boldogasszony*, amely a Santa Maria Maggiore ősrégi kegyképével van összefüggésben. A mi templomunk a középkor végén épült, régi kegyképe — a Santa Maria Maggiore kegyképének másolata, mint mondtuk: jelenleg a makai öregtemplomban — az építéssel egykorúnak látszik, sőt az sem lehetetlen, hogy a már meglévő, nagy tiszteletben álló másolatnak emeltek hajlékot. Így aztán a szegedi Havi Boldogasszony-kultusz legalább száz esztendővel megelőzi az eddig ismert legrégebbi másolat készítésének idejét (1570).¹² Sajnos, megfelelő adatok, illetőleg analógiák híján nem tudjuk megállapítani, hogy a Havi Boldogasszony-kultusz hogyan, milyen körülmények között gyökerezett meg távol Rómától, itt Szegeden. Kultuszföldrajzi adatok nem támogatják azt a föltevést, hogy olyan vallásos áramlat gyűrűzésével van dolgunk, amelynek hullámai Szegedre is eljutottak. Sokkal valószínűbb, hogy közvetlenül Rómából került városunk vallásos gyökerzetébe. Esetleg Cesarini Julián pápai követre és szegedi működésére gondolhatnánk. Julián bíboros az obszerváns mozgalmat szívvel-lélekkel támogatta, nem lehetetlen tehát, hogy éppen ő ajándékozta meg az első szegedi testvéreket a nagyértékű kegykép másolatával.

Van azonban még egy másik nagyérdékű kérdés is: hogyan kerülhetett a Havi Boldogasszony-templom főoltárára egy célzataiban

és ikonográfiai jellegében egészen eltérő kegykép: a Napbaöltözött Asszony? Aki ismeri a kultusztörténetet, jól tudja, hogy egyes kultuszok — miután betöltötték hivatásukat, vagy a vallásos korszellem megváltozott és új igények, új szükségletek jelentkeztek — frissebb, fiatalosabb lendületű kultuszoknak adják át helyüket. A török veszedelem okozta, hogy az Amicta Sole-kultusz Szegeden háttérbe szorítja a Havi Boldogasszony régebbi tiszteletét. Efféle kultuszcserek a katolikus szellemtörténetben éppenséggel nem ritkák. Előfordul, hogy egy-egy templomban több kegyképpel is találkozunk.

Arra, hogy a Napbaöltözött Asszony kultusza az alsóvárosi templomban mikor, milyen körülmények között jutott diadalra, azaz a Havi Boldogasszony régi kegyképét a főoltáron mikor váltotta föl a mostani ábrázolás, nincsenek biztos adataink. Egy bizonyos, hogy a csere, illetőleg helyettesítés még a török időkben ment végbe.¹³ Az is bizonyos, hogy mindezek a tisztázásra váró részletek kitűzött tételünk lényegét: kegyképünknek az obszerváns mozgalommal való szellemi kapcsolatát nem érintik, sőt méginkább hangsúlyozzák.

A Napbaöltözött Asszony szegedi kegyképében és hazai rokonaiban az obszervanciának Máriához való lovagi hűsége, önfeláldozó helytállása misztikus módon egyesül a magyar védőbástya-szerep, keresztény hivatástudat elragadtatott élményével. Az *Auxiliatrix Szegediensis* azonban tipikus magyarságában is a miénk, egy szakrális táj királynéja, Szeged szellemtörténetének legdrágább erekléje: európai sorsunk, magyar hivatásunk, szegedi mivoltunk egyezésének megragadó bizonyossága.

BÁLINT SÁNDOR

Jegyzetek. ¹Cs. Sebestyén Károly: *Szeged középkori templomai*. Szeged, 1938. 121. alapos készültséggel mutat rá az elnevezés teljes tarthatatlanságára. — ²Csepregi Imre: *A makói Szent István-plébániatemplomban őrzött Havi Boldogasszony-kép*. Makó, 1937. — ³Gemelli Ágoston: *A franciskánizmus*. Budapest, 1933. 120. s. köv. l. — ⁴Reizner János: *Szeged története*. III:11. — ⁵Bölcskey Ödön: *Capistranói Szent János élete és kora*. I.—III. Székesfehérvár 1923—24. Passim. — ⁶Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. Budapest, 1924. 161. — ⁷Mindezekre nézve főleg Gemelli és Bölcsey fejtegetéseire utalunk. — ⁸Az ábrázolásnak számos osztrák, délnémet, cseh, lengyel változatát ismerjük. — ⁹Beissel: *Geschichte der Verehrung Marias in Deutschland während des Mittelalters*. Freiburg, 1907:347. — ¹⁰Ábrák: Divald Kornél: *Szepesvármegye művészeti emlékei*. II. Budapest, 1906. Passim. — *Kampis Antal: Középkori faszobrászat Magyarországon*. Budapest, 1940. Passim. — ¹¹Kampis: I. mű. — ¹²Csepregi: I. mű 17. ¹³Ordinansz Konstantin: *A Libanus havasi alatt illatozó Titkos értelmű Rózsa*. Szeged, 1831. 30.

Magyarok és délszlávok

(Bajza József tanulmányai a horvát kérdésről)*

A MAGYARSÁG a középkor óta a déli szlávok két nagy csoportjával állt földrajzi, politikai és kulturális összeköttetésben. Az egyik csoport a szerbség. Ezt orthodox vallása valójában a bizánci kultúrkörhöz láncolta s összeköttetése a középkoron át a magyarsággal csak futólagos volt, pillanatnyi erőviszonyok és szükségletek szerint igazodott s az érintkezést sohasem hatotta át a közös történelmi feladat és sors tudatának melegebb érzelme. 1371—1459 közt a szerb állam a török hatalom nyomása alatt felmorzsolódott és a szerb pátriárka egyházi és világi fősege alatt a török birodalom theokratikusan kormányzott vazallus tartományává lett. Ekkor összeköttetése a magyarsággal századokra megszűnt, egészen addig, amig Csernovics Arzén pátriárka 1690-ben több százezernyi ráccal a török uralom alól a már felszabadított Délmagyarországba nem költözött. A szerb nemzeti egyház fejével a szerb népiséget a török elnyomás alatt is fenntartó erő költözött át hazánkba s a most már hazai szerbség népi összetartását és politikai különállását nemcsak belső erejével, hanem a bécsi kormánynak magyarellenés és — ezt Trianon beigazolta — rövidlátó, a monarchia sírját is megásó támogatásával tovább is biztosította. A magyarországi szerbek ittletüknek első pillanatától államot, mégpedig ellenséges államot alkottak az államban. Magatartásukra nagy hatással volt a XIX. század óta a török hatalommal szemben fokozatosan önállósuló szerb fejedelemség. 1848-ban a szerbek zárt sorokban fordultak a magyarság ellen s egyesek már akkor fel akarták ajánlani a vajdai méltóságot Karagyorgyevics Sándor szerb fejedelemnek. Szerb kérdés tehát Magyarországon a szerbek beköltözése pillanatától volt, olyan időben már, amikor a többi nemzetiségnél még nyoma sem volt a nemzeti öntudatosodásnak s ez a kérdés kezdettől nem a „modus vivendi“, a magyarság és szerbség békés együttélése, hanem az elszakadási tendenciák körül forgott. Ezen a történelmi igazságon nem változtat a hazai szerbség egyes államhű egyéneinek magatar-

* Bajza József: *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok.* Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Tóth László egyet. ny. r. tanár, Budapest, 1941. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda.

tása, mint pl. Damjanich tábornok kivételesen nagy alakja sem. A szerb „kérdés” súlyosságát még növelte, hogy az ujjáéledt száván-túli szerb állam nemcsak a hazai szerbségre gyakorolt vonzóerőt, hanem eleinte rejtett, majd később nyílt tendenciával törekedett a horvátság elszakítására is.

A horvátokkal a magyarság Szent László és Kálmán békésnek mondható hódításai óta az egész középkoron át testvéri szünbiózisban élt, aminek tartósságát és zavartalanságát a nyugati kereszténységen alapuló közös lelkeség és kultúra eredményezte és biztosította. A közjogi kapcsolatok zavartalanságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a középkorban nem is igen vetődött fel a kapcsolat közelebbi mibenlétének a vitája. A török fenyegető előnyomulása a közös veszély és közös védekezés tudatát ébresztette fel a magyarságban és horvátságban egyaránt. Magyarok és horvátok akkor még egyformán érezték, hogy a közös hazát védik, melyet a szigetvári hős, Zrínyi Miklós nevez „dulcis patria”-nak, édes hazának s amelynek védelmében hagyja el a költő Zrínyi Miklós tollát a szállóigévé vált mondás: „Ne bánts a magyart.” A horvátságnak ez a két kiváló fia nem volt elszigetelt jelenség abban a korban, hanem az egész horvát nép érzelmeit fejezte ki, melyek közös összefogásra bírták a horvátokat és magyarokat az osztrák veszedelemmel szemben is. Hiszen már 1593-ban is azt az utasítást adta a horvát tartománygyűlés a magyar országgyűlésre induló követeknek, hogy Magyarország szabadsága ellen sem félelemből, sem kedveskedésből ne szavazzanak, hanem tartsanak mindig a magyar rendekkel. Magyarország a XVII. század fordulóján sem tett kísérletet a Horvátországgal való viszony megváltoztatására, pedig a török-hódoltság megszűnése után csábító alkalom kínálkozott volna Horvátország teljes bekebelezésére, annyira megfogyatkozott a török alatt a horvát nép, különösen a „politikai nemzet”, a nemesség.

A két ország viszonyának tisztázását a horvátok vetették fel. A Kálmán királlyal kötött állítólagos szerződés alapján azt állították, hogy Horvátország nem Magyarországhoz tartozik, hanem csak a szentkoronához s ezen az alapon kötötték meg külön III. Károlyval 1712-ben a Pragmatica sanctiot. Mégis, bár a bíraskodás, adóügy és közigazgatás terén a régi kapcsolatok azután lazultak is, a horvátok még a XVIII. század folyamán is a magyar országgyűlésen kértek védelmet, ha rendi autonómiájukat Bécs felől veszedelem fenyegette, sőt II. József halála után Skerlecz Miklós zágrábi főispán még azzal indult az országgyűlésre, hogy a horvát autonómia legbiztosabb védelme, ha Horvátország feloldhatatlan kötelékkel köti magát Magyarországhoz.

Tudott dolog, hogy a magyarság ezen az országgyűlésen kezdte meg közel hat évtizedes küzdelmét, hogy saját országában saját nyelvét használhassa az országgyűléstől kezdve a közélet egész vonalán. A felvilágosodás mindenütt egynyelvű államokra törekedett s a nyugati államok (Anglia, Franciaország, Poroszország stb.) a legerősebb eszközöktől sem riadtak vissza ezen cél elérésére. A korszellemtől követelt egynyelvűségre jutás szelídebb formája volt, ha egy állam csak hivatalos nyelvvé tette az uralkodó nemzetét, nemzeti kisebbségeinek nyelvét azonban különben nem bántotta. Ezt

az emberséges utat kevés állam választotta. Köztük volt Magyarország is. De Magyarország ezt is csak hosszú évtizedek szívós küzdelmeivel tudta Bécs ellenében elérni. A magyarságot ebben a mindvégig alkotmányos eszközökkel folytatott küzdelemben a horvátság már nem támogatta, sőt egyenesen akadályozta. A horvátok ragaszkodtak a hivatalos latin nyelvhez, mert a magyart nem akarták elfogadni, a latin helyébe pedig a fejletlen horvát nyelvet nem tudták állítani. Ebben a törekvésben Bécs szárnyai alá menekültek s Bécs szívesen támogatta őket a „magyarizmus“-sal szemben. A horvátok eme ellenállása még nem mutat politikai elszakadási szándékra. A XIX. század harmincas éveiben azonban már ez a tendencia is jelentkezik. Ekkor ütötte fel a fejét az „illir“ mozgalom. Gaj Lajos egységes horvát helyesírást, majd „illir“, valójában majdnem tiszta szerb nyelvet szerkesztett s ezt propagálta 1835 óta megjelenő ujságjában. Azt hitte, ezzel a szerbeket hódítja meg a délszláv nemzeti egységnek, pedig valójában minden szerb „nagyszerb“ volt és az is maradt. Gaj már az összes délszlávokat egységes nemzetnek mondotta és bár orosz kapcsolatai is nyilvánvalóak voltak, a bécsi kormány (Kollowrat államkancellár és Sedlnitzky rendőr-miniszter) elhítte Gajék ausztrófil fogadkozásait és erősen támogatta az illir mozgalmat. Vad magyargyűlölet kapott akkor lábra a horvát irodalomban, minek a reakciója nem maradt el természetesen Magyarországon sem. A magyar—horvát együttélésnek őszinte hívei voltak Horvátországban Josipovich A. Dániel vezetésével a turopoljai horvát nemesek. A negyvenes évek magyar kancellárja, a konzervatív Apponyi György azonban nem ismerte fel ennek a ténynek nagy nemzetpolitikai értékét s mivel a turopoljaiak a magyar közjogi ellenzékkel tartottak, Gajékkal összefogva 1845-ben megtörte befolyásukat. 1848-ban azután az illirek levetették álarukat. Eddig csak kulturális követeléseket hangoztattak, most már nyíltan az elszakadást hirdették. A délvidéki szerbek ugyanezt tették s Rajacsics József pátriárka, aki Belgrád felé is jó összeköttetéseket tartott fenn, felajánlotta a horvátoknak a magyarság ellen a szerbek segítségét. Az osztrák kormány által kinevezett horvát bán, Jellacsics már a magyarság halálos ellenségeként indult el Magyarország ellen.

Az abszolutizmus idején a horvátok a magyar-horvát viszony egyoldalú rendezésére szabadkezet kaptak Béctől. A horvát tartománygyűlés 1861-ben törvényt hozott, mely Magyarország és Horvátország között már csak tiszta perszonáluniót ismert el. A kiegyezéskor a horvátok nem voltak hajlandók erről az egyoldalú rendezésről lemondani s a koronázáson sem jelentek meg. Andrássy miniszterelnök azután feloszlatta a horvát tartománygyűlést s Rauch Levin báni helytartó a választásokon olyan többséget hozott össze, mely 1868-ban megkötötte a kiegyezést Magyarországgal. Ennek értelmében Horvátország széleskörű autonómiát kapott: a magyar kormányban horvát miniszter képviselte érdeküket, az autonóm horvát kormány feje a horvát tartománygyűlésnek felelős bán lett. Horvátországnak és Magyarországnak csak a pénzügye és hadügye maradt közös, de a horvát honvédség vezényleti nyelve horvát lett. A közös ügyek költségeihez Horvátország csak 6.44%-kal járult s

megtárgyalásukra a horvát tartománygyűlés 29 képviselőt küldött a magyar parlamentbe, akik ott horvátul beszélhettek. A horvát főrendek a magyar főrendiházban foglaltak helyet.

A horvátok azonban ezt a kiegyezést, melyben Deák Ferenc bölcs mérséklete nyilatkozott meg, csak túrték, mert szerintük törvénytelenül megválasztott tartománygyűlés kötötte. 1872-ben márszét is esett a kiegyezést létrehozó unionista párt s helyét a kiegyezés revízióját követelő és kulturális délszláv egységet hirdető nemzeti párt foglalta el, bár a gyakorlatban évtizedeken át ez a párt is a kiegyezés alapján kormányzott. A másik párt, a horvát jogpárt szintén a kiegyezés revízióját követelte és az 1861-es horvát törvény alapján dualizmus helyét trializmust kívánt a Monarchiában, melyben Horvátország, Dalmácia, Bosznia-Hercegovina horvát része Nagyhorvátországgént alkotta volna a harmadik tagot. Ennek a pártnak a törekvései azonban, bár délszláv aspirációi nem voltak és feltétlenül hű volt a Monarchiához, a magyar politikusok részéről visszautasításra találtak. Pedig ennek a pártnak a támogatásával lehetett volna az illírek szeparatista törekvéseit elnémítani s a kiegyezés korszerű revíziójával Horvátországot a szentkorona alatt megtartani. A következő évtizedek u. i. megmutatták, hogy óriási politikai hiba volt a horvát nemzeti pártnak a favorizálása, mert ennek a pártnak a fiatalabb tagjai a Monarchián kívül keresték a délszláv politikai egységet. Ők alkották meg a jogpárt ugyancsak fiatal és a meddő közjogi ellenzékiiségbe belefáradt tagjaival együtt a horvát-szerb koalíciót, mely 1906-ban többségre és kormányra jutott. A magyar közönség sajnos nem ismerte fel ezeknek a változásoknak a jelentőségét, de ami még nagyobb baj volt, nem ismerték fel a magyar kormányok sem. Azt hitték, hogy Horvátországot parlamenti matematikával meg lehet menteni. Mert a horvát-szerb koalíció ugyan szintén elfogadta modus vivendi-nek a kiegyezést, de egy pillanattig sem tett le a teljes elszakadásról. A világháború végén, 1917-ben már a báni székből is az ő emberük, Michalovich Antal ült. 1918. október 29-én azután a horvát országgyűlés egyhangú határozattal mondotta ki Horvát-Szlavon-Dalmátországok elszakadását a Monarchiától és Magyarországtól.

AZ UTOLSÓ BÉKEÉVBEN, 1913 őszén a politikusok kizárólagos területének hitt világban új, addig szokatlan hang szólalt meg a horvát kérdésről, talán az első hang, mely szinte kiméletlen őszinteséggel mutatott rá súlyos voltára. A horvát-szerb koalíció akkor jutott újból hatalomra s a cikk írója ezzel végezte első megnyilatkozását: „Vigyázzunk! ... Talán csak pár éves horvát-szerb koalíciós uralom kell és lent a Dráva alatt, a mi hibánkból elbukik egy nemzet (a horvát) és harsogva száll az égbe Zágráb utcáin Petár király himnusza.” Ilyen komor jóslattal még senki sem próbálta megnyitni a magyar közvélemény szemét s aki ezt tette, nem volt politikus, hanem addig a Nemzeti Múzeum könyvtárában csendes tudományos búvárkodásnak élt: Bajza József. Régi nemesi családból származott s bár tudományos pályára lépett, a magyar nemes kitűnő politikai ösztöne a vérében volt. Tisztviselőtársa, a horvát Sufflay Milán, a legképzettebb horvát historikusok egyike s a ma-

gyar-horvát államközösség rendíthetetlen híve ébresztette fel Bajzában a politikust és az érdeklődést a horvát kérdés iránt. Ő hozta össze a horvát jogpárt vezető politikusaival, Rauch Pállal és Frank Ivóval. Bajza hamarosan meggyőződött róla, hogy Horvátországot már csak a jogpárt kívánságainak teljesítésével lehet a magyar szentkoronának megmenteni, tehát a kicsinyes pártpolitikai sakkhúzásoknak véget kell vetni s a kiegyezés revízióját, bármily nehéz is a magyarságnak a gondolattal megbarátkoznia, végre kell hajtani. Még a Monarchia összeomlásának előestéjén is bizott benne, hogy ha a jogpárt kerül Horvátországban uralomra, megtörténhetik a csoda és a horvátság nem tagadja meg 800 éves multját. De szinte ugyanolyan csodának kellene minősítenünk ha a nagypolitikában ismeretlen Bajza szavai visszhangra találtak volna a közvéleményben és a politikai intéző körökben. Így a tragédiát nem lehetett megakadályozni.

Bajza ekkor mutatta meg, hogy tollát nemcsak magyar érdek vezette, amikor a horvát kérdés korszerű megoldását sürgette, hanem az őszinte megértés a horvát néppel szemben is. Az elszakadt Horvátországot bátran vallotta második hazájának, annyira magáévá tudta tenni sorsát. 1919 őszén a külügyminiszteriumban dolgozott a magyar-délszláv béketárgyalások anyagán s 1923-ban a budapesti egyetemen a horvát nyelv és irodalom tanára lett. Tudta, hogy a viszony Magyarország és Horvátország közt nem állhat többé vissza a régi formában. Már 1918. december 8-án leírta a mondatot: „Nem tudtunk egy államban megélni egymással, próbáljunk megélni jó szomszédként.” Reményei elszállásával bizonyára igen nehéz volt számára ezt a következtetést levonnia. De tudta azt is, hogy a horvát nép a jugoszláv egységgel katasztrófába rohan s bármennyire is magát kell okolnia ezért a katasztróféért, az évszázados közös mult címén megérdemli, hogy minden magyar ember részvéttel figyelje vergődését a szerb „testvérek” fojtogató karjaiban. Mert az hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy a délszláv egyesülés, tartóssága esetén, a horvát nemzet halálát jelenti. 1920 óta rendszeresen és részletesen ismertette a magyar, de a külföldi közönséggel is a horvátság élet-halálharcát a nagyszerb mohósággal s bár „élete legnagyobb megpróbáltatása”-nak, a magyar-horvát unió felbomlásának okaira minduntalan, nem egyszer terjedelmes tanulmányban, visszatért, egyetlen cikkében sem mutat kárörömet a horvátság sorsán. Számára most is volt „horvát kérdés”, amikor ez magyar viszonylatban már a multé volt s erről a kérdésről ilyen megértéssel, szakszerűséggel és rendszerességgel egész Európában senki sem tájékoztatta olvasóit, mint Bajza. Szinte az orvos lelkiismeretességével és tárgyilagosságával figyelte az első perctől magas lázban vergődő Jugoszlávia sorsát. Erről a sorsról is korán megkockáztatott egy jóslást. Említett cikkében megírta, hogy Jugoszláviában „a helyzet tarthatatlan lesz”, fel fog támadni a horvátság ellenállása s „a horvátok táborában lesz az igazság, a majd lassanként felvilágosodó nyugat rokonszenve és egy nagyrahivatott kultúrnép hősies, hazafias elszántsága.”

Jártassága a horvát nyelvben ennek a harcnak a megfigyelését közvetlen forrásokból tette számára lehetővé. Bajza állandóan ol-

vasta a délszláv lapokat, folyóiratokat és a délszláv problémát tárgyaló könyveket. Így esett meg, hogy a magyar közönség azonnal értesült az új déli állam minden politikai eseményéről, de mindig Bajza életproblémájának, a horvátság sorsának szemszögéből: egymást sűrűn követő jugoszláv kormányválságokról épúgy, mint a szerb diktatúráról és a délszláv konkordátum tárgyalásairól. Bajza mindig rá tudott mutatni az események mélyebb rugóira, a politikai sülyesztőben eltűnő és az arénán ujonnan feltűnő személyekről is mindig tudott érdekes és jellemző dolgokat mondani és mindig előre megmondta, hogy a jugoszláv politika következő lépése mi lesz. Ebben sem csalódott talán sohasem. És amint valamikor részrehajlás nélkül mutatott rá a magyar politika hibáira a horvát kérdésben, ugyanolyan tárgyilagos tudott most maradni a horvátság vezéreivel és azok politikájával szemben. A magyar közönség talán nem egyszer meghökkent Radics, Macsek és más jó horvát politikus tettein. Bajza írásaiban mindig megtalálhatta a tárgyilagos bírálatot, kielégítő magyarázatot és a várható következményeket is. Nem csinált belőle titkot, hogy nem hisz a magyar-jugoszláv közeledés lehetőségében s férfiasan szembeszállt a harmincas évek feltűnedező magyar optimizmusával, mely már békés revízióról ábrándozott. 1937-ben írta le a súlyos szavakat: „Ilyesmit komolyan elképzelni hihetetlen naivitás. A szerbek egy falut sem hajlandók visszaadni, nemhogy ekkora területet és főleg nem a Vajdaságból, melyet ősi szerb földnek tartanak. Nem ismerik a szerbeket, akik ilyet feltesznek”; cikkét pedig ezzel végzi: „Egy út 1918 óta nyitva áll előttünk: ez a tényállapot végleges és önkéntes elismerése, a beilleszkedés a kisantant hatalmi szervezetébe. Aki ezt akarja, ám tegye, de mondja meg a magyar nemzetnek, hogy ezt akarja tenni. Más eljárás esetén politikai kalandorok ugyan megsüthetik az illúziók lángjánál a maguk pecsenyéjét, de ebből Magyarországnak kiszámíthatatlan kára lehet.”

De ugyanígy következetesen hangoztatta azt a meggyőződését is, hogy nem hisz a szerb-horvát kibékülés bekövetkezésében sem. Egyik cikkének jellemzően ezt a címet adta: „Az örök horvát kérdés.” Halála előtt néhány hónappal, 1937 novemberében kelt utolsó cikkét pedig ezzel a mondattal fejezte be: „Ha kitalálnák is a kör négyszögesítését és egy nevezőre hoznák Macseket és a (jugoszláv) régenstanácsot, akkor sem állna be Jugoszláviában a nyugalom, hanem megindulna a végeláthatatlan válságok sorozata.” Cassandra jóslata 1913-ban a horvátság elszakadásáról Magyarországtól bevált, ez az utolsó jóslata Jugoszlávia széteséséről alig négy év múlva szintén valósággá lett. A végeláthatatlan válságok sorozata Jugoszláviát, ezt az agyaglábon álló képződményt úgy elerőtlenítették, hogy 1941-ben az első kívülről jövő lökésre darabokra hullott szét. A Gondviselés nem adta meg Bajzának a kegyet, hogy ezt megérje. pedig a horvát nemzet függetlenségének nálánál önzetlenebbül senki sem örült volna Horvátországon kívül.

Bajza alig 53 éves volt, amikor 1938. január 8-án meghalt. Íróasztala mellett, kedvenc horvát könyvei közt találták holtan. Amilyen csendes és szerény volt életében, olyan csendesen, szinte észrevétlenül távozott az élők sorából. Csak szűk baráti köre és kevés-

számú hallgatói kísérték utolsó útjára. A tanultabb ujságot olvasónak talán feltűnt a neve a lapok halálozási rovatában s eszébe jutott, hogy valamikor a reformkorszak irodalmában tanult egy Bajza Józsefről. Ennek a neves írónak és kritikusnak volt a mi Bajzánk nagyatyai részről unokaöccse. Egyébként azonban nem igen tudta a nagyközönség, hogy benne kit vesztett a magyarság és horvátság: azt a férfit, aki legtisztábban látta a „horvát kérdés“ lényegét s aki a legönzetlenebbul akarta annak megoldását szolgálni — mindkét nemzet javára.

Hogy életében olyan kevés figyelem irányult személyére és cikkeinek is aránylag csekély visszhangja támadt, annak végső oka az volt, hogy Bajza, bizonyára szerénységből, sok cikkét névtelenül vagy Battorich Kornél néven írta. Ez a név Babics-Gyalszki horvát író egyik hősenek a neve. Battorich az ősi hagyományokhoz ragaszkodó, Werbőczyre büszke, keményfejű, de amellet „magyarón“ érzésű horvát úr típusa. Nem csoda, hogy Bajza éppen ezt a nevet választotta. Most, hogy Supka Ervin nagy fáradsággal összeállította Bajza József irodalmi hagyatékának bibliográfiáját és ebből a hagyatékból Tóth László egyetemi tanár a horvát kérdésre vonatkozó tanulmányok jelentősebbjeit egy kötetben kiadta, látjuk, hogy a sokfelé elszórt cikkek micsoda nagyszerű egységet alkotnak: a sok apróbb-nagyobb megnyilatkozás Bajza nagy életművébe hiánytalanul beleillő téglá. A darabokat a kiadónak nem kellett faragnia, magyaráznia, hogy egységes szellemi épület jöhessen létre. Ami ezt az épületet összetartja, Bajza lelke, minden cikkében egészen benne van.

Végigolvasva a terjedelmes kötetet, nemcsak az a meggyőződése támad az olvasónak, hogy Bajza tanulmányai valamikor a politikai történetírás elsőrangú forrásai lesznek, hanem bizonyára fejlethetetlen benyomást tesz mindenkire a sorok mögött álló írónak, ennek a halszavú, de következetes elvhűségében acélkeménységű tudósnak az egyénisége is. Az ősi magyar nemességek, a „politikai nemzet“-nek volt ő kései, de modern származéka, aki őseitől örökölt kitűnő politikai ösztönét a tudós aszketikus önfegyelmezésével párosította. Az államfenntartó és államkormányzó régi nemes nyílt esze, realitások iránti érzéke, hagyománytisztlete és mégis modern látása, következetessége és megértése, úri mértéktartása mellé egyetlen tárgyra koncentrált páratlan tudást tudott helyezni s ezzel megmutatta az utat, melyen a vezetésre hivatottak járva — ha nem is mind olyan tökéletességben, mint ő — a régi „pax Hungarica“ visszaáhitott világát a Duna völgyében újra megvalósíthatják. A történelem egykor nemzetünk nagy politikai értékei közé fogja sorolni az ő törekeny testbe szorult hatalmas szellemét.

Köszönet és hála illeti a kötetet kiadó Tóth Lászlót, hogy kitűnő bevezető tanulmányában a történeti háttér megrajzolásával nemcsak Bajza irodalmi hagyatékának megértését könnyítette meg, hanem markáns vonásokkal az embert és tudóst is közel hozta olvasóihoz.

Balkáni könyvek.

Az alábbi három mű beszédes bizonyítéka a birodalmi németiség érdeklődésének a Balkán iránt. Eddig sem az érdeklődés hiánya volt az akadálya balkáni kérdésekkel foglalkozó könyvek német és más középeurópai nyelven való megjelenésének. — Sokkal inkább kereshetjük ennek okát nyelvi nehézségekben, a cyrill betűben, a kutatás szervezetlenségében. A legutóbbi évek könyvtermése dicséretreméltó buzgalommal igyekszik a hiányokat pótolni, az ismeretlen Balkánt Közép- és Nyugateurópához közelebb hozni. Amint a megbeszélésre kerülő művekből kitűnik, máris szemmel látható eredményei vannak e buzgalomnak, de még csak a munka kezdetén állunk. Vannak még hátra tennivalók, nem lehet évtizedes mulasztást azonnal pótolni. E művek értékei és hiányai nemcsak helyzetképet nyújtanak, hanem tanulságokkal is szolgálnak a Balkán és különösen a délszláv kérdéssel kapcsolatos feladatainkhoz.

Reimers könyve (*Erich Reimers: Das neue Jugoslawien. Leipzig. Wilhelm Goldmann Verlag. 1939. 8° 243. l.*) elsősorban birodalmi németek számára készült és rövid történeti bevezetés után az 1939-i Jugoszláviáról ad áttekintő képet. Szerző jóindulatú várakozással szemléli az egybeolvasztás feladataival küzdő országot. Elismeréssel adózik a szerb népnek a felszabadulás harcaiban és az első világháborúban tanúsított vitézségeért. Könyvének főcélja a Balkán e szerinte legerősebb államának beható politikai, katonai és gazdasági megismerte-

tése. Részletesen ismerteti a közlekedési viszonyokat, úthálózatot, vasutat, a víziútakat és a repülőközlekedést. Különös nyomatékkal hangsúlyozza, hogy Jugoszlávia elsősorban mezőgazdasági állam, népének zömét a földművelő parasztság alkotja. Igazi gyáripár csak a monarchiától elcsatolt területeken van; az is jobbára mezőgazdasági és ipari növények feldolgozásával foglalkozik. Leírja a lakosság életformáit; bemutatja a gazdasági, szellemi életet, a tudomány, irodalom és művészet reprezentáns egyéniségeivel. *Reimers* szerint a jugoszláv állam a szervező munka oroszlánrészén már túl van, de még sok a tennivaló. Különösen észlelhető ez a büntető- és magánjog terén, ahol nem kevesebb, mint 6 különböző jogszabályzatot kell közös nevezőre hozni.

Az 1939-ben megjelent könyv barátságos hangokat hallat Jugoszlávia felé. Hangsúlyozza, hogy a világháborúban egymással szemben álló német és szerb nép között nincs vitás kérdés, sőt inkább közös érdekeik vannak. Helyeslőleg szemléli az új délszláv államnak Sztojadinovic által képviselt tengelybarát politikáját. E könyv perdöntő bizonyíték a német békekészségre és közeledési kísérletre. Csak néhány ember elvakultságán mulat, hogy az őszinte megértéshez fűzött remények nem váltak valóra.

E figyelmet érdemlő könyvnek egyes magyar vonatkozásai helyreigazításra szorulnak. Helyesen ismeri fel szerző a bécsi udvari politika lényegét, amely egyik nemzetiséget a másikkal igyekezett ellensúlyozni, de azt már csak téves értesülések alapján írhatja,

hogy a szerbek Magyarország elnyomottjai, sőt másodosztályú állampolgárai voltak. Ezzel szemben történeti tény, hogy a Dél-magyarországra befogadott szerbek a magyarság rovására olyan kiváltságleveleket kaptak I. Lipóttól, amelyek nemcsak különleges bánásmódot biztosítottak számukra, hanem elszakadási törekvéseiknek is alapjául szolgáltak. A szerb határőr lakosság valóságos államot alkotott az államban. A szerb történetírás sem vonja kétségbe, hogy a szerbségnek a Délvidéken élő része élt a legmagasabb életformák között, innen sugárzott a kultúra az ókirálysági részekre. — Csernovics Arzén ipeki patriarcha nem 60.000 szerbet vezetett Magyarországba, hanem ennek több mint háromszorosát, mintegy 38—40.000 családot, ami 200.000 lélekszámnak felel meg. Túlás az is, hogy a szerbek „a déli határtól egészen Budapestig városi kereskedők lettek”. Nem az egész szerb nép, hanem annak csak kis rétege lett városi lakó; a többség megmaradt eredeti őstermelő foglalkozása mellett.

Thierfelder könyve (*Franz Thierfelder: Schicksalsstunden des Balkans. Adolf Luser Verlag Wien—Leipzig, 1941. 4°. 181. l.*) az 1941-i tavaszi szerb hadjáratot megelőző idegfeszítő várakozás idején készült. Amint címéből is kitűnik, nem összefüggő feldolgozás, csak rajzokat ad a Balkán titokzatos életéből, azzal a céllal, hogy a Kelet és Nyugat közé tolatkodott homályt eloszlassa. Balkáni tájak és emberek, államférfiak és katonák, művészek és tudósok sorakoznak fel a szépen illusztrált könyv lapjain. Mindannyian nemcsak szűkebb hazájuknak, hanem az egyetemes európai kultúrának is munkásai. Jellemzően mutat rá a balkáni népek:

bolgárok, románok, görögök, szerbek és horvátok életformáinak hasonló és elütő vonásaira. A Balkán kultúrája, mint az országait átszelő közlekedési vonalak, a szépirodalom, képzőművészet, társadalombölcselet, jogtudomány és iskolaszervezet elszakíthatatlan szálaival fűződik Középeurópához. Különösen hangsúlyozza a német szellem szoros kapcsolatait a balkáni kultúrával. A német nyelv a Balkánon nemcsak segédeszköz, hanem a németiség két balkáni előőrsének, a szászoknak és sváboknak képviselőjében valóságos élő nyelv, amelynek önálló irodalma van. Különösen erős kapcsolatokat létesítettek a németek és balkánszlávok között egyes német származású dinasztiák a Balkán fővárosaiban. Így pl. a bajorok Görögországban, a Hohenzollernek Bukarestben, a Coburgok Szófiában. Mindhárom dinasztia sokat tett a német-balkáni kapcsolatok ápolásáért és a kultúra terjesztéséért.

A könyv minden politikai állásfoglalás mellőzésével a Balkánon feltalálható értékekre akarja a figyelmet felhívni. Kár, hogy ebben az érdekes és szép kiállítású műben sem jutnak a magyar vonatkozások eléggé szóhoz, sőt egyes helyeken helyreigazításra szorulnak. Ilyen pl. a határőrvidékekről szóló fejezet. A szerző kissé túloz a határőrvidékek dicséretében. Olyan területnek látja, amely kiválóan alkalmas alakulat a különböző nemzetiségek: németek, szerbek, horvátok, szlovének és románok békés együttélésére. Elismerjük, hogy rendet és gazdasági fellendülést hoztak a felszabadító csapatok a Délvidékre és a Balkánra is. Azt sem vonjuk kétségbe, hogy „nemes katonanyag termett a határőrvidék szabad levegőjében és abban a

nemzeti kultúra virágzott.“ Alkalmas talaj lehetett arra is, hogy „a románok itt alakíthassák ki a későbbi Nagyrománia megalapítását eredményező szellemet“. Csak azt nem értjük, hogy a magyarság miért hiányzik a határvidék különböző nemzeteinek sorából, pedig épen neki volt ez az ősi településterülete és századokon át vérével öntözött földje. Kétségtelenül van, főleg a török hódoltság utáni korban, a magyarokon kívül más nemzetiségeknek is része a délvidéki táj kialakításában. De az már téves állítás, hogy „Subotica“ (Szabadka) és „Sombor“ (Zombor) nemzetiségi alapítású városok lettek volna. Mindkettő a török hódoltságig színmagyar falvak közé ékelt virágzó magyar település volt, együttértett a vérző magyarsággal és csupán a keresztény Európáért szenvedett vérveszteségük miatt költözhettek be falaik közé az elpusztult magyarság helyébe átmenetileg idegenek. Mindkét városnak nemzetiségi jellege hamar eltűnt. A délvidéki táj visszamagyarosodása során már a XIX. században Szabadkán 56 %-ot, Zomborban pedig 31.2 %-ot tett ki a színmagyar lakosság lélekszáma.

M. Braunnak a balkáni szlávokról szóló 1941-ben megjelent műve (*Maximilian Braun: Die Slawen auf dem Balkan. Bis zur Befreiung von der türkischen Herrschaft. Koehler und Amelang, Leipzig, 1941. 8°. 263 l.*) hézagpótló, komoly tudományos munka. Hú képet ad a balkáni szlávok multjáról. Két nagyobb részre tagolódik: a középkori fejezetre és a török hódoltság korára. A középkori fejezetben a geopolitikai viszonyok vázolása után a szláv bevándorlás körülményeit vizsgálva megállapítja, hogy ez a

népmozgalom kapcsolta be a Balkánt az egyetemes európai történetbe. A bolgárok, szerbek és horvátok az államalkotó szláv népek a Balkánon. Országuknak szervezése, történetüknek emelkedő és süllyedő korszakai népi erejükön, katonai és kulturális szervezetükön kívül 2 hatalmas szomszédjuknak, Magyarországnak és a keleti császárságnak mindenkori helyzetével is kapcsolatos. Először Bulgária gyakorol hegemoniát a Balkánon, majd Szerbia szervezi a délszláv erőket; mindkettővel számolnia kell az Európára törő török hatalomnak.

A második részben komoly kút-főtanulmányokon alapuló leírást kapunk az ozmán államszervezetről. A megismétlődő török hadjáratok nemcsak a lakosság sorait ritkították, hanem a táj képét is megváltoztatták. A török háborúknak színtere földrajzi helyzeténél fogva elsősorban Szerbia volt. Az itt folyó háború kezdetben, mint egy nép szabadságharca, helyi jelentőségű volt. Európát érintő következményei csak a Balkán-államok elestével, Buda elfoglalásával és Bécs ostromával lettek. A szerb nép sokat szenvedett a török uralom alatt. Nem vesztette el nemzeti egyéniségét, orthodox vallását is megtartotta, egyes rétegeihez azonban közel-férkőzött a török kultúra, a bosnyák földbirtokos osztály muzulmánna lett. A szerző szerint a török hatalom számottevő ellenfele Ausztria volt. Innen indultak ki a felszabadító hadjáratok. Hozzáfűzhetjük, hogy a magyarság önfeláldozó harca nélkül a védelem és támadás szervezése nem lett volna lehetséges. A XVII. század végén meginduló felszabadító hadjáratok meghozták Délmagyarország és rövid időre a délszláv területek egy részének felszabadu-

lását is. A könyv a XIX. században felszabaduló, illetve ujonnan alakuló Szerbia és Bulgária viszonyainak ismertetésével végződik. Megállapítja, hogy az új szerb állam megalakulása a keleti kérdés kedvező alakulásának és a szerb nép vitézségének eredménye.

Braun műve mint az első önálló szempontú, forrástanulmányokon alapuló, németnyelvű történeti összefoglalás jó szolgálatára lesz a balkáni szláv népek multja iránt érdeklődőknek. Töbör, tárgyilagos előadásánál, a magyar vonatkozásokat is helyesen látó világos okfejtésénél fogva számunkra is használható kézikönyv. Kíváncs voltna, hogy a szerző tollából a balkánszlávok történetének következő fejezete, a berlini kongresszus utáni rész is mielőbb napvilágot lásson.

EPERJESSY KÁLMÁN

Embersors a szövjetéletben.

Az ész szakadatlan vívja harcait a kavargó történelemmel s népek és korok meg-megújuló kísérletezéssel próbálják meg „egyetlen átfogó, eligazító elv érvényesítésével” boldogabbá rendezni az emberiség sorsát. A valóság ellen lázadó értelemnek soha olyan monumentális arányú kísérlete a Föld egész multjában nem történt, amelyet az orosz bolsevizmus végzett, a hatalom korlátlan birtokában egyetlen kegyelmet nem ismerő laboratóriummal változtatva Európa legnagyobb országát. Amikor napjainkban a bolsevizmus festette proletármunkák titkát lépésről-lépésre előretörve fegyvereink segítik megfejtéshez, különösen értékelnünk kell Kovrig Béla kiváló

tárgyismerettel írt beszámolóját a véres kísérlet mérlegéről (*Embersors a szövjetéletben*. Budapest, 1941. 124 l. Athenaeum). A könyv ugyanis a tudós adattiszteletét és a szépíró művészi készségeit egyesítve szinte megdöbbenő életközelségbe hozza az olvasóhoz ez elszántságában oly titokzatossá vált világot, s szűk keretei közt is egész teljességében tárja fel a szövjet-életforma képét.

A bolsevizmus kísérlete Kovrig szerint a legalaposabb munkát a parasztság tönkretételében végezte. A földéhes orosz paraszt a világháború után a földosztás reményében siet otthonába; itt azonban kollektív gazdasági formával találja szemben magát. Ellenáll és olyan arányban szegényedik, hogy Lenin visszavonulva maga kénytelen elismerni: rendszere elszámította magát. A „szociálizmus visszavonulásának” eredménye a kulák, a lassan megizmosodó paraszt-kapitalista, aki a mezőgazdaság átmeneti fellendülésével magához vonja a szövjetállamot tartó ipari munkásság jelentékeny részét. Ipari munkásság nélkül azonban nincs bolsevizmus! Iparosítani Oroszországot és benne természetesen a parasztot is! — születik meg a jelszó. Megteremtik az első ötéves tervet, amelynek be nem vallott célja a fellendülő ipar számára haszontalan parasztkisbirtokoknak elpusztítása. Kolhozok, kollektív nagygazdaságok születnek most mesterségesen, erőszakkal, amelyek át tudják venni az ipar céljait szolgáló gépesített gazdálkodási formát. A jómódú kulák szívósan és harcosan ellenszegülő magatartása hat millió paraszt kivégzésére és elbujdosására vezetett. 1933-ban a nyomás enyhül: a parasztság legalább bizonyos állatállomány fölötte rendelkezhetik „szabad piaci”

értékesítési lehetőségekkel. Ez is alig enyhíti azonban a kolhozok rabszolgáinak nyomorúságos életét. A termelés csökken, vele együtt a kivetett adó: a termelvények 28—33%-ának beszolgáltatása fokozatosan nyomja alá a muzsik életszínvonalát. A szovjetállamban, íme, nem a mezőgazdaság fejlesztése, hanem a paraszt kommunista nevelése, „boldogítása“ az első feladat.

Nem kevésbé biztos hozzáéréssel rajzolja meg Kovrig a bolsevik szellemmel átitatott, kommunista életforma szerint élő ipari munkásságnak, a Szovjetunió dédelgetett gyermekének tragédiáját. A fejlődés első korszakában e réteg számának emelése, a munkabérek ezzel együttjáró relatív csökkenése, az üzemek kiszájtítása után a régi szakképzett vezetők elűzése a termelés nagymérvű visszaeséséhez, a munkanélküliség erős emelkedéséhez, végül a munkások faluravándorlásához vezetett. Így vesztette el Moszkva és Pétervár lakosságának 45, illetve 71%-át! A „munkásboldogító kísérlet“ tovább folyik. Trockij útmutatásai szerint militarizálják az ipart, bevezetik az általános munkakötelezettséget, és ezzel megteremtik az ipari jobbgátságot kötetlen munkaidővel, sztrájkjog és fizetési szabadság nélkül. Egyik túlzás a másikat követi: bevezetik a munkateljesítményt végsőkig feszítő sztahanov-rendszert s az ötnapos munkahetet. Ez utóbbival „halálos csapást mérték a hagyományos vasárnapra, mert a minden hatodik napra eső munkaszünet egymásutánját úgy szervezték meg, hogy az lehetőleg különböző hétköznapiakra essen, és ezzel a beosztással lehetetlenné tették, hogy az egész ipari munkásságnak közös szabadnapjai legyenek, ami-

kor a családtagok és barátaik együtt időzhetnek.“ A munkabéranarchia miatt megindult munkásvándorlás készítette végül a bolsevik rendszert arra, hogy az államot tegye meg az egyetlen munkaadónak. Eszerint „a munkás köteles a Szovjetunió bármelyik vidékén és bármelyik, számára kijelölt szakmában azt a munkát elvállalni, amelyet a munkaügyi népbiztosság előírt.“ Így a bolsevizmus az ember legprimitívebb szabadságjogának eltiprásáig jutott.

A továbbiakban Kovrig könyve a hajdani harmadik társadalmi osztálynak, az értelmiségnek fejlődésben és eredményekben hasonló sorsát írja le kimerítően. Ez az osztály maga idézte fel a szellemeket: a dekabristák forradalma, az orosz liberalizmus, a szlavofil ideológia egyaránt részes a Szovjet megszületésében, így menthetetlenül elbukva önmagát ítélte halálra. A nihilizmusból és a nyugatról jött marxizmusból született bolsevizmus végülis kormányprogramként irtotta az értelmiségi réteget. Egyenlő elbánásban részesültek a papok, tanítók, ipari tisztviselők, az új proletáriródalom megteremtésétől elzárkózó írók. „Az intelligencia nagy része felőrlődött a forradalmi irányzatok, a különböző kommunista hatalmi csoportok küzdelmében. Azok buktak a legmélyebbre, akiket a legmagasabbra emelt a forradalmi hullám. Kiveszett a szabadság, amely a szellemi munkának tápot ad. Márpedig szellem és szabadság nélkül nem lehet értelmiség.“

Kovrig művének legmeggrázóbb fejezetét azután az orosz nő és az orosz ifjúság tragikus életének megelevenítése nyújtja. A nő „felszabadítása“, a törvényes házasság „zsarnokságának“ megszüntetése,

a családi élet és nemi tisztaság elleni propaganda, az orosz fiatal-ság rendszeres „felvilágosító“ oktatása, a kollektív apaság és a kollektív gyermekség szörnyű jelenségei a lépcsői az Oroszországot teljes erkölcsi anarchiába taszító ördögi munkának. A szülőtlen gyermek a Komzomolban, a Kommunista Ifjak Szövetségében „nevelődik“, vagy 9 milliomod magával „emberordas“-ként kóborol a végtelen orosz mezőkön.

Átfogó és világos képet kapunk még a szovjetállamkeret kialakulásáról, mibenlétéről, működéséről, a szovjet pénzügyek alakulásáról, a rubel haláltusájáról is. Kievvvel foglalkozva Kovrig viszszatekint a multba, a Napoleon—Hitler párhuzam a jelen erőviszo-

nyait boncolgatja, az ukrán megújhodásról írt sorai a jövőbe mutatnak.

Könyve befejezéseként megálapítja Kovrig, hogy a Szovjetunióban a tömeg semmit sem nyert, de mindent elveszített. Az emberboldogítás nagy kísérlete nem végződött a várt eredmény-nyel. Tény azonban, hogy a propaganda hevítette bolsevista szemlélet gondolkodás nélkül ismétli a „világmegváltás“ szölamait. A bolsevizmus nagy belső ellenmondásával, a kísérletből leszúrt vég-ső tanulssággal zárul ez elgondolkodtató munka: „Embertelenül az embert nem lehet boldogítani.“

ALPÁR GYULA

Erdély.

Útmutató Erdély vendégei számára. A kolozsvári egyetem tanárainak közreműködésével összeállította Prinzi Gyula, Pécs.

A 20 éves rabságból hozzánk visszatért észak-erdélyi országrészt földrajzi, történelmi, művelődés-és művészettörténeti megvilágításban mutatja be ez a könyvecske, megismertette Erdély sajátos lelkiségét, népességét, ennek szokásait, kultúráját, népi művészetét, művészeti emlékeit, építészeti remekeit. Aki Erdélyországot közelről is meg akarja ismerni, ezen útmutatás alapján bizvást elindulhat: Nagyváradtól, ettől a félig erdélyi jellegű várostól elkalauzolja az erdélyi fővároson, Kolozsváron át egészen Székelyföldre, a hófödte csúcsok, mélybenéző tavak és illatos fenyvesek világába. Az útvonalak hosszát pontosan jelzi, a városok érdekességeit és nevezetességeit részletesen felsorolja; több térkép segít a tá-

jékozódásban, a szépnyomású képmellékletek pedig élénk varázsszöjék a gyönyörű tájakat, a téli és nyári sportolásra alkalmas helyeket és a természeti szépségekben gazdag gyógy-, üdülő- és nyaralóhelyeket. A közlekedési lehetőségeket (vasút, autóbusz, kocs), a legjobb összekötővonalakat, egy-egy nagyobb gócpontból a kirándulási lehetőségeket mind megemlíti.

Ez a könyvecske azonban nem egyszerű útikalauz, több ennél: „megismertette ennek a kis országnak képével és lelkével és felhívja a figyelmet arra, miképen kelljen közeledni hozzá“ —, egyszer-smind vágyat is kelt ennek a gyönyörű, „fatornyos hazának“ mielőbbi megismerésére.

N. L.

A tápéi gyűjtés*

A magyar parasztság jobb megismerésének mozgalma, ahogy nevezni szeretik, a „falukutatás” hamarosan két ágra vált: egy politikusabb ihletésű s egy tudományos tárgyilagosságra törekvő ágra. Mind a kétféle törekvésnek jelentősek az érdemei s csak fölszínesség, vagy fölényeskedés ítélkezhetnék egyoldalúan bármelyikük fölött. Arról nem is szólunk, hogy átjátszó típusú művek is akadnak. Egyéb különbségre itt ki sem térve, a politikai irányzatú és a tudományos jellegű faluvizsgáló művek között egy lényeges különböztető jegyet kell kiemelnünk. Az úgynevezett „falukutató” munkák mihamar egy-egy nagyobb tájegység megrajzolására, egy-egy általánosabb jellegű probléma (kivándorlás, egyke, stb.) megvitatására törekedtek. Kivételként egyedül Szabó Zoltán: A tardi helyzet c. művét s Darvas József Orosházáról szóló munkáját említhetjük. A tudományos célú faluvizsgálat viszont kezdettől fogva egy-egy falu, vagy egy-egy részletkérdés pontos, analitikus kikutatására vállalkozott. Elég itt hivatkoznom a Pro Christo munkaközösségének tagjai által készített: *Elsűllyedt falu a Dunántúlon*, Budapest, 1936, Fél Edit: *Kocs 1936-ban*, Budapest, 1941. című tanulmányaira. Arra csak röviden mutatok rá, hogy mennyire kidolgozták ezt a monográfikus módszert külföldön különböző szociológiai iskolák, így a német L. von Wiese, a román D. Gusti és köre, az amerikai Sorokin, Zimmerman s munkatársainak rural-sociology-módszere. Az csak tanulságos lehet, hogy amíg a politikai falukutató munkák egyéni írói művek, addig a tudományos faluvizsgálatra rendszerint egy-egy kisebb-nagyobb kutató csoport szövetkezett össze. Még a Kocsról szóló monográfiának is két munkatársa volt: Manga János és Nemeskéri János.

Ennek a felfogásnak a jegyében immár három egyetemünkön is dolgoznak a kutatók. A kolozsvári egyetem gyűjtői Kidén, a budapesti Magyarágtudomány Intézet kutatói a dunántúli Szentgálon végzik munkájukat, a szegedi egyetem bölcsészeti kara néprajzi szemináriumán pedig nyolc hallgató Tápé lehető teljes néprajzi felderítésére vállalkozott. E néhány bevezető sor csupán vázlatos ismeretelője kíván lenni szándékainknak és le akarja fektetni néhány alapelvünket.

A szegedi szeminárium célja Tápé néprajzának részletes kikutatása, az anyag összegyűjtése és értelmezése s a lehetőleg teljes anyag publikálása. Terveink szerint a gyűjtést a már eddig is jól bevált módszerek szerint cédulázzuk, leltározzuk. Kiadandó monográfiánk két részből áll majd: a kutatás eredményeit tartalmazó s feldolgozó tanulmányokból és a szövegek, dokumentumok közlésé-

* Folyóiratunk új rovatot nyit, melyben Tápé néprajzi monográfiája gyűjtési munkálatainak elvégzését tűzi ki céljául. Vele párhuzamosan a jövőben a Délvidék módszeres néprajzi feldolgozását is feladatunknak ismerjük. (fszk.)

ből, kezdve a nyelvi szótár anyagától egészen a babonaszótárig, meséig, dalokig, dallamokig. A kutatás során a kutatandó területeket az érdeklődés és előképzettség szerint osztottuk föl s reményünk van arra, hogy az Egyetem más intézetei is — mint pl. az Embertani, Közegészségügyi Intézetek — bekapcsolódnak munkánkba. Természetesen az eddigi munka eredményeit — itt különösen a Földrajzi Intézet munkásságára gondolunk — is fölhasználjuk majd. A gyűjtőmunka során egyszerre általában csak két-két kutató tartózkodik Tápén, mert nem mindig bizonyul helyesnek a sok gyűjtő kiszállása egyetlen községben: felbolydítják a falu életét s a válaszok sokszor módosulnak, eltorzulnak ebben a légkörben. Természetesen több évre tervezzük a gyűjtés és feldolgozás munkáját. Beosztásunk szerint minden kutató az év minden fordulóján, a népi ünnepkör minden periódusában több ízben tartózkodik Tápén. Ezzel nemcsak arra törekszünk, hogy például a megfelelő szokások, hiedelmek, munkamódok mindegyikét a maga idejében ismerjük meg, hanem arra is, hogy a falusi szókészlet teljességéből se vesszünk semmit. Csak ezzel a teljes analízisre törekvő kutatási módszerrel ismerhetjük meg kijelölt községünket.

Arra itt most nem akarok kitérni, hogy miért éppen Tápét választottuk munkánk tárgyául. Mind művelődésileg, mind etnikai szerkezetében, mind gazdasági helyzetében (a Szegedtől való gazdasági függés s egyben nagy etnikai, művelődési önállóság), mind pedig településének sajátosságában olyan község Tápé, hogy a legkülönbözőbb kutatásokra jó alkalmat nyújt. Az eddigi tapogatózásokból máris kiderült, hogy ebben a faluban a gyermekjátékoktól kezdve a hiedelmekig minden-minden szokatlan bőségben található. Így gyűjtőink már az első útakon vagy hat kitűnő mesélőre akadtak. Az elkövetkező években a szegedi néprajzi szeminárium kutató munkája egyik középponti feladatának ezt a tápai néprajzi munkát tekinti. E beszámoló éppen csak ennek a fogadásnak s feladatvállalásnak bejelentését célozta.

ORTUTAY GYULA

Mit tudunk Tápéről?

Nem áll nehéz feladat előtt az, akinek az eddigi tápéi kutatásokról kell beszámolni. Ami ezen a téren történt, édes-kevés. Mindössze egy doktori disszertáció jelent meg róla könyv gyanánt, amely a szegedi egyetem Magyar Földrajzi Intézetében készült. Ezenkívül még egy pár igen vegyes tárgykörben mozgó tanulmány és több semmi. A kutató, aki gyűjteni indul, szinte érintetlen területen érezheti magát.

Ennek oka talán éppen Szeged közelsége, ami mindig beárnyékolta a kis tiszaparti falut. Az ember, akinek ilyen kérdésekkel való foglalkozásra támadt kedve, bőséges anyagot talált magában Szegeden is. A faluért sem kellett olyan messze menni, akár Felső-, akár Alsóvárosban megtalálhatta. Még az Alföld nagy kutatóját, Kálmány Lajost is Szegeden kívül csak a Délvidék felé vonzotta

foglalkozása folytán kialakult érdeklődése s Tápén nem is gyűjtött. Tápét néprajzi hagyományanyag szempontjából teljesen egynek vették Szegeddel, bár ez a felfogás olyan önmagábahúzó, elzárkózó társadalommal szemben, mint Tápé népe, teljesen alaptalan. Bálint Sándor korán felismerte a község izolált jellegét, zárt, hagyományörző s a másféle történelmi sors különbözőségében a sok szegedi hasonlóság mellett is eltérő arcú népét. Az ő vallási karakterre, szokásokra, hagyományra, hitvilágra vonatkozó értékes kutatásaihoz bőséges anyagot talált, különösen a népköltészet körében.

Tomori Violának van egy rövid dolgozata, (*Tiszaparti falu lélektana*. Buvár 1936. II. évf. 9—10. l.), mely a tápéi néplélek jellemző vonásairól nyújt értékes megfigyeléseket. Nem annyira rendszeres s a néprajzi anyag ismeretében alaposan feltárt adatokat, hanem inkább a község életének és a népnek ismeretében ösztönyszerűen sejtett, általános lelki vonásokat ad. Jó érzékkel jelzi a falu zárt közösségi életében kifejlődött tápai ember konzervativizmusát, s a város vonzásában sem gyengült hagyományörző erejét. Szerencsésen mutat rá ezek történeti okaira is. Persze kétlapos dolgozat a kérdésnek csak igen nagyolt ismertetése lehet, de nem is csoda, hisz aki ennél mélyebbre akar hatolni, annak ismernie kell a nép szokásaiban, költészetében, kultikus hagyományaiban, babonáiban, vallásában és egész szellemi világában megnyilatkozó lelkét. Ezt azonban megelőzőleg aprólékos kutatómunkával össze kell gyűjteni.

Nagy terület kínálkozik a kutatásra egyrészt a tápéi néplélek időtlen adottságainak, meghatározó jellegének, másrészt történeti kialakulásának felderítésében. Az erős hagyományörző tulajdonság reményt nyújt arra, hogy az előbukkanó folklorisztikai adatok még az ősi hitvilágra (kereszténység előttire) is rámutatnak s feltárulnak majd a kereszténységben eltöltött évszázadoknak is egyes kultúrétegei.

Hogy anyag bőségesen van, bizonyos. Jóérzékű gyűjtő egynapi tápéi tartózkodása alatt is megsejti, hogy itt a szellemi néprajz minden területén igen gazdag kincset talál.

Az ősi dallamvilág például teljes egészében felgyűjtetlen s bármennyire zavarta is meg a városból beszüremlett műdal és álmagyar zene, még mindig él. Igen bő termés az, ami itt lejegyzésre vár. A tápéi nép szereti a dalt, tanulására igen fogékony, más vidékről katonák által hozott nóta szinte pár hét alatt tűzként járja át a falut. It is nemcsak a legértékesebb adatok feltárására van szükség, hanem az összes stílusrétegek összegyűjtésére, sőt hogy teljes munkát végezzünk a siratók, népénekek, kéregetők s egyéb lírai hagyományok összeszedésére is. Az ilyen egyetemes kutatás ugyanis nemcsak önmagáért, a dalokért értékes, hanem fényt derít a néplélek kultúraalkotó tevékenységére, erejére is, s bepillantást enged a „társaslelki“ élet sok területére.

A népköltészet másik ágából, az epikus hagyományokból sem áll eddig közlés rendelkezésünkre. Pedig megindult mesegyűjtésünk máris bőséges népmeseanyagot talált. Valószínűleg más epikai fajok, mondák, legendák, köszöntők is bőségben lesznek találhatóak. Ugyanez áll a drámai hagyományokra is. Pünkösdlést, gergelye-

lést, aprószentekelését ismerik a drámai felépítésű versek igen sok változatával. A regölés szót magát viszont nem is értik.

A népszokásokról csupán egyetlen eddig megjelent cikket ismerünk. (Fekete Béla: *Komafogás Tápén*. Népünk és Nyelvünk, VIII. évf. 1936. 5. füzet). A házassági szokások egy érdekes csoportját ismerteti. Itt is azonban a születés-házasság-halál köré csoportosuló, tehát az egész emberi életet — a születés előtti fogantatástól, a halál utáni életbe vetett hitet is — bemutató teljes gyűjtésre van szükségünk.

Szükség van ugyanígy az év összes vallásos és profán szokásainak, hagyományainak felgyűjtésére. Mindezekből csupán néhány közlés jelent meg a Népünk és Nyelvünk első évfolyamaiban. Pár népmese, babona és sírfelirat az, ami eddig birtokunkba van. Elenyésző cseppek a tengerben.

A tárgyi néprajz területén sem állunk jobban. A foglalkozások szakszerű néprajzi leírása úgyszólván teljesen hiányzik. Csupán az annyira jellemző gyékényszövéstről jelent meg két kisebb tanulmány. (Irmédy Molnár László: *Tápé község háziipara*. N. Ny. 1933. 10—12. füzet. Horváth J.: *A tápéi gyékényszövés*. Néprajzi Ért. 1935. évf.). Ezek eléggé kimerítően ismertetik magát a mesterséget, de feldolgozásuk modernebb szempontból kiegészítésre szorul. Tudniillik a foglalkozáshoz fűződő teljes szokásanyagot, annak történeti változásait, fejlődését és a mai népeletre irányuló szerepét is ismertetni kellene.

De nem tudunk jóformán semmit az ősi viseletről. Maradványai se feljegyezve, se összegyűjtve nincsenek s a foglalkozásbeli változások adottságai sincsenek felkutatva. Ugyanígy a régi gazdálkodás formáiról, eszközeiről, a régi gazdasági életéről, lakás-táplálkozásról sem sokat tudunk.

Nem ismerjük a község településtörténeti változásait, okait, módjait. A népesség változásáról is csupán vérszegény történeti anyag áll birtokunkban, jóformán csak annyi, amit Reizner város-története, (Reizner János, *Szeged története*. I.—IV. k.) és Zsilinszky vármegye-monográfiája közöl. (Zsilinszky M.: *Csongrád vm. története*. I.—III. k.) Reizner pozitívista szellemű története természetesen csak a Szegeddel kapcsolatos eseményeket, főképpen a városnak Tápé birtokáért folytatott harcát ismerteti. Zsilinszky sem sokkal többet, legfeljebb a nép összetételére vonatkozó néhány fontosabb okleveles emléket közöl. Szükség lenne olyan történeti monográfiára, melyből a teljes okleveles anyag birtokában fény derüljön a község egész történetére, Szegeddel való kapcsolata mellett, autochton életére. Ennek a kutatásnak elvégzése azért is fontos, mert a ma élő öreg emberek ajkáról a község egész XIX. századeleji élete jól, behatóbb és szorgalmas munkával többé-kevésbé a XVIII. sz. második fele is rekonstruálható.

Nyelvi közlés is alig áll birtokunkban. A nyelvjárás maga teljesen megegyezik a szegedivel fonetikailag, de a különböző életmód eltérő nyelvi sajátságokat is hozhatott létre, főleg ami a szókincset, szólásokat, kifejezésbeli sajátosságokat illeti.

Szociológiai kérdéseket kutatott már a községben Kogutowicz Károly, aki főleg az elterjedt endogámia hatásaival, a nép biológiai

életerejével és a földrajzi sajátságoknak ezekre tett hatásával foglalkozott. Értékes megfigyeléseit eddig még nem adta közre. Az ő ösztönzésére és szemináriumában készült Tápéről a már említett disszertáció (Kistétényi Walther Zoltán: *Tápé*. Szeged, 1938. 84. l.), mely összefoglalja a Tápéről eddig megjelent irodalmat és monográfikusan ismerteti a falu természeti viszonyait, népesedési kérdéseit, anyagi és szellemi kultúráját, a faluközösség életét és gazdasági viszonyait. Természetesen mindezt csak igen futólag. Értékes adatokat benne csupán földrajzi vonatkozásban találunk. Jól használhatók statisztikai összeállításai is.

Ha még megemlítjük a tápéi Árpádkori templommal foglalkozó irodalmat (Arch. Értesítő IV. 1870:306. l.; 1887:349. l. Szegedi Hiradó 1870. Czike G.: *Adalékok a tápai templom történetéhez*. 1935.) és Szőke Mihálynak kéziratosa munkáját — melyben Szeged főkegyúri jogait mutatja ki a tápai r. kat. egyháznál — be is fejeztük a Tápéval foglalkozó irodalom felsorolását.

KESS SÁNDOR

Tejipari tanfolyamok tartása. A szegedi M. kir. Mezőgazdasági Vegykísérleti és Paprikakísérleti Állomás felterjesztésére a M. kir. Földművelésügyi Miniszter Úr a 222.996/X.—2.—1942. számú rendeletével megengedte, hogy kizárólag a visszatért Délvidéken lakhellyel bírók részére az adai M. kir. Téli Gazdasági Iskola kistejgyűjtő és fölözőmesteri tanfolyamokat tarthasson. Aki e tanfolyamokat sikerrel elvégzi felelős üzemvezető lehet kis tejgyűjtő és fölöző tejüzemeknél. Tanfolyam csak az esetben tartható, ha egy-egy tanfolyamra legalább 25 jelentkező részvétele biztosítva van. A tanfolyamok hallgatói megfelelő ellenszolgáltatás mellett a szakiskolában ellátást kapnak. A Földművelésügyi Miniszter Úr ezen rendelkezésével elő akarja segíteni a visszafoglalt Délvidék tejjgazdaságát és tejiparát, másrészt szakképesítéshez juttat olyan délvidéki lakosokat, akik kenyerüket tejjgazdasági és tejipari munkával szeretnék megszerezni. A rendelkezés folytán valószínű, hogy a Délvidék tejjgazdasága és tejipara az egyesek és az ország érdekében fellendül.

Dugonics András: Téténynek ékessége. Sajtó alá rendezte Baróti Dezső. Szeged. Dugonics Társaság. Dugonics születésének kétszázadik évfordulóján. 59. l.

Baróti Dezső a Tétény ékességének sajtó alá rendezésével nem először fordult Dugonicshoz és korához. Irodalom- és művelődéstörténeti érdeklődése leginkább a késői barokk és a kezdődő preromantika körére vonatkoztatható. Ilyen irányú kutatásai közben fedezte fel az eddig kiadatlan Dugonics-költemény érdekességét is: a tétényi kastély leírása magában nem jelent különösebb vállalkozást, mert épen a rokokóbahajló barokknak eléggé ismert témakörre a kastélyleírás; — érdekes és szokatlan azonban a műfaj: Dugonics verses kastélyleírásának strófáit legnagyobb részben Gyöngyösi Charicleájából és Kemény János emlékezetéből veszi át és így a világirodalomban többször előforduló, de a magyar irodalomban csaknem pár nélkül álló centoműfajra ad érdekes példát.

Az öt részre oszló kastélyleírásban a kastély, a park, a körülötte levő erdő és a borospince bemutatása után végül Szűz Mária templomába vezet bennünket Dugonics, ezzel is bizonyosságát adva a magyar barokk vallásos ihletének. Itt-ott már érezni lehet a későbbi történetíró és népies Dugonics hangjait is, bár még teljesen távol áll tőle a preromantikus történet- és tájszemlélet.

A korabeli tipografizálásmód izlésekes külsőt ad Dugonics kis munkájának. Baróti Dezső gondos philológiai munkáját dicséri az eredeti kézirattal betűszerint egyező szövegközlés és a Gyöngyösi-Du-

gonics párhuzamok pontos megjelölése.

RÁTKAI LÁSZLÓ

Aldobolyi Nagy Miklós: A Zsitvaszög tájnépesedése. 1942. 8°, 101 oldal. A földrajzi táj magában hordja tartozékát is: a népet. Ezért hangzik különösen a „tájnépesedés” szó. A munka tartalmát figyelve, úgy látjuk, a szerző különös gonddal fordult a tájban élő ember, a falu sorsa felé. Ezért adott hangsúlyt a „népesedés” szó beiktatásával tárgyának. Valóban Aldobolyi Nagy a táj földrajzi elemeit nem dobta egyenlő mértékben a mérlegbe, hanem a népesség kérdését igyekezett minden lehető szemszögből szemügyrevenni, a népesség problémáit keresi és azokat, amennyire lehet, sokoldalúan megvilágítja. A táj személyes bejárása, régi és újabb statisztikák, nagyszámú és pontosan idézett, rögzített forrásmunkák támasztják alá művét. — A munka kettős értékű. Elsősorban becses tudományos mű, másodsorban érdekes egyéni módszertannal felépített alkotás. A nyers táj vizsgálatával kezdődik. Ebben minden tényezőt felsorol, amely az ember életét befolyásolja vagy amely a tájban az ember életét keretezi. Ezután az önellátó Zsitvaszöggel foglalkozik. Tulajdonképpen történeti úton halad a mai kor felé. A táj régen önmagának élt, autarchikus volt, épp ezért a nemzeti sors nehéz korszakait is kisebb veszteséggel élhette át. Kivált a jobbágykor utolsó évszázada a vidék virágkora. A kisipar és a jobbágytság egymásba fonódó sorsa megkapó! A jobbágyság

megszüntetésével, a múlt század második felében kezdődött azután Zsitvaszög dekadenciája. „Egészen véve tehát tájunk helyzete előnytelenül változott meg,” írja a szerző; „félreeső zugollyá lett abban a korban, melynek éltetője a forgalom.” (48. l.). A Zsitvaszög a modern korban c. fejezet nyújtja a mű problémáinak összefoglaló áttekintését. Negyvenöt táblázat, diagramm fekszik itt a szövegben, s megbeszélésükkel a szerző tárgyilagosan és minden oldalról bemutatja a táj népét, gazdag hungarológiai anyagot nyújt, amely más tájakkal való összehasonlítást kíván. Ez a fejezet valóban korszerűvé és közérdekűvé avatja a tartalmas művet! A szerző a következőkben a táj környezetét mutatja be és hasonlítja össze Zsitvaszög adataival. A befejezésben érezteti és hangoztatja, hogy a tájban élő ember cselekvésének, történeti sorsának rügőit nehéz megkeresnünk s ha egyet-mást meg is látunk e mozgató erők közül, úgy egyszersmind újabb találmányok is felmerülnek vele.

A mű olvasmányának is érdekes, nyelvezete tömör, de világos. A magyar sorskérdések iránt érdeklődő ember gazdag anyagot talál benne, aki pedig hasonló tájrajzot ír, annak eszmevilágára termékenyítően fog hatni.

SZABÓ PÁL ZOLTÁN

Juhász Gyula: Tömörkény István élete és művei. (Dugonics Társaság kiadása 1941). Egy negyedszázad múlt el, mióta Tömör-

kény István lehunyta örökre szemét, s nem érte meg a katasztrófa teljes kibontakozását, örök szerelmének, Szeged népének szomorú hullását. A vidék szellemi életének művelői érzik, hogy Tömörkénynek meg kellene már adni a megillető helyet, s előásni a kora elfeledettségéből. Egy-két disszertáció, Móra Ferenc emlékező írásai mellett csak a korabeli kritikák, ismertetések foglalkoztak vele. A Dugonics Társaság méltó feladatot teljesített akkor, amikor Juhász Gyula eddig hozzáférhetetlen írását kiadta, s Tömörkény ismerői, megértői és tisztelőihez eljuttatta.

Juhász Gyula nem foglalkozik Tömörkény írói értékelésével, hanem életrajzi keretben az emberről, a nép őszinte barátjáról, a cimboráról ír, háttérül rajzolván a régi Szeged életét, amely az árvízelőttről átmentett „régeli lelkével” még teljesítette hivatását, organikus népi kultúrája lehetővé tette, hogy a Délvidék életet adó és formáló, alakító kultúrgóca legyen. Juhász Gyula mindvégig tartotta magát kitűzött feladatához, s az életrajzon végig arra törekedett, hogy Tömörkényt a közösségben, Szeged ha nem is nagyon igényes, de mozgalmas irodalmi életében mutassa be. Tömörkény ihlető erői, írói anyaga, látása, ábrázoló művészete mind a szegedi talajon épült, s nagyon sokban rokon Juhász Gyuláéval. Éppen ezért a könyvecske talán ugyanannyit mutat meg Juhász Gyulából, mint Tömörkényből. Egy nagy költő színes, meleg írása. z. f. j.

DÉLVIDÉKI SZEMLE

1942 JÚLIUS

I. ÉVF. 7. SZÁM.

Mannerheim*

JÚNIUS 4-én töltötte be *Mannerheim* tábornagy hetvenötödik évét. Neve körül dicsfény ragyog Finnországban és a külföldön egyaránt; ő vezeti most már a harmadik győzelmes finn szabadságharcot; közülük az elsőnek, 1918-ban, egyúttal polgárháború jellege is volt. Személyében mintegy megtestesül a finn hadsereg fenkölt szelleme, s míg a külföldiek benne talán csak a félelmet nem ismerő, lángeszű hadvezért látják, mi finnek ismerjük őt úgy is, mint embert. A magyar közönség, amelynek rokonszenve szóban és tettben oly gyakran megnyilatkozik az északi rokon nép iránt, talán szívesen veszi, ha néhány vonással kiegészíteni próbálom azt a jól ismert képet, melyet Mannerheimről ragyogó haditényei alapján már alkotott magának.

Nem kívánok szólni Mannerheim korábbi nagy államférfiúi érdemeiről, csak azt említem meg, hogy sok világhírű utazónál nagyobb szolgálatokat tett a tudományos kutatásnak, mikor az orosz hadsereg tisztjeként 1906/8-ban lóháton addig ismeretlen utakon beutazta egész Ázsiát. Ez a rendkívüli szívósságot követelő, Kínában végződő vállalkozása, amelyet pár kísérő élén egymaga hajtott végre, nagyszerű tudományos eredménnyel járt. Az eredmények teljes egészükben csak 1940-ben váltak ismeretessé abban a hatalmas méretű munkában, amely Mannerheim naplóiból és kutatásaiból a helsinki Finn-ugor Társaság kiadásában jelent meg. Nem csoda, hogy ezekért az érdemeiért több társaság — köztük a Magyar Földrajzi Társaság is — tiszteleti tagjává, s több egyetem díszdoktorává választotta meg. Kelet csodálatos varázsa vonta őt is magához, mint a legendás Kőrösi Csoma Sándortól kezdve azokat a kutatókat, akik a finnek és a magyarok őshazáját Ázsiában keresték, de ott nem találhatták meg. Mannerheim felfedező útja azonban csak rövid epizód volt nagy életművében.

Ez a nagy mű sem több, sem kevesebb, mint *döntő szerep az önálló Finnország megteremtésében és szabadságának megvédelmezésében*. Mannerheim tiltakozott ugyan ilyen méltatása ellen, de ha nem így tenne, talán nem is volna Mannerheim. Lehet-e egy

* A kiváló finn író jellemrajzát abból az alkalomból közöljük, hogy a szegedi Horthy Miklós-Tudományegyetem Mannerheim tábornagyot június 8-án első díszdoktorává avatta.

nagy hadvezérnek szebben áthárítania minden érdemét katonáira, győzelmi akaratában páratlan és csaknem emberfeletti szívóssággal küzdő paraszthadseregére és tisztikarára, mint ahogyan ő tette? Mikor a polgárháború sebei oly mélyeknek látszottak, hogy azt hitük: évtizedekig nem találunk rájuk sem orvost, sem orvosságot, s mi kicsiny emberek homlokukra süttött bélyeggel akartuk kiközösíteni a „vörösök“ pártján lévőket, ki volt akkor a legkiválóbb orvos? Senki más, mint a „vörösök“-től legjobban gyűlölt Mannerheim!

— Nem kérdezzük — így hangzott akkor bátor szózata — ki melyik arcvonalon harcolt s milyen volt a multja, mert aki részt akar venni az új Finnország felépítésében, szabadsága megvédelmezésében, hozzánk tartozik, a hazafias polgárság táborába.

E szavak meghallgatás nélkül veszték volna el a viharban és a szélben, ha nem lettek volna Mannerheim szavai. De ő elfojtotta a veszedelmes szenvedélyeket, a heveskedők elszégyelték magukat intő szózata hallatára, s mikor ütött a nagy megpróbáltatás órája — az 1939/40. évi téli háború — a finn nép csakugyan egy emberként állott a hazafiak táborába. Mivel népünk legyőzte önmagát, megadatott neki, hogy ellenségével szemben is győztes maradjon.

Az ellenség gyűlölete a legérthetőbb emberi érzések közé tartozik; érthető így Finnországban az oroszgyűlölet, amelyet „szent gyűlöletnek“ kereszteltek el. Mannerheim mégis így szólt katonáihoz a reménytelen téli háború befejezésekor kiadott napiparancsban:

— Hozzátk hasonló katonákat nem láttam... Az ellenség százai örökre megfagyva fekszenek a havon s élettelen szemekkel kérdezik: miért kergettek minket a halálba...? Ti nem gyűlöltétek őket...

Ime a tábornagy keresztény nevelő értékítélete még akkor sem ingott meg, mikor a háborús uszítók — az orosz bolsevistákat inkább vadállatoknak, mint embereknek jellemezték. Mannerheim csak sajnálta a szerencsétleneket, akiknek feláldozásával kellett volna rászabadítani a bolsevizmus állati rendszerét Finnországra, sőt esetleg egész Skandináviára is.

Ugyanabban a napiparancsban ama nyugat felé is ejtett szavakat, ahonnan Finnországot oly gyakran emlékeztették „örök tartozására“, jöllehet éppen Finnország volt mindig Nyugat pajzsa kelet felé, s ezért évszázadokon át nem adatott meg neki, hogy szabadon fejleszthesse nemzeti nyelvű, ősrégi műveltségét.

Finnország — így szólt a napiparancs — megfizette adósságát a Nyugatnak az utolsó fillérig.

E szavakban érezhető némi keserűség a miatt, hogy *Finnország csak egy zászlóaljnyi segítséget kapott külföldről*, de belőle egyúttal elismerés és bátorítás is kicsendül a finn néphez: ezentúl is egyedül csak magadban bízzál!

Nem ismeri Mannerheimet, aki nem olvasta fenkölt hadparancsait, nem hallotta rövid, magvas beszédeit. „Még egyszer utoljára zászlónk alá hívlak benneteket“, mondotta a megöszült tábornagy csapatainak a mostani háború megindulásakor, s nem is kellett ennél többet mondania. Most is éppúgy bíztak benne katonái, mint akkor, mikor a tartalékerők fogytával a moszkvai kényszerbékét elkerülhetetlennek látta, habár a hadsereg rendíthetetlenül folytatni

akarta a háborút. Ismeri és szereti legegyszerűbb közkatonáját; közülök akárhányat Mannerheim-lovaggá avatott. Katonái rajongnak érte, nem is szólva a lottákról. Mikor nemrég az anyák napját ünnepelték Finnországban, Mannerheim jelképesen a legmagasabb katonai kitüntetést Finnország anyáinak ajánlotta fel.

— A bölcsőtől a sírig ti neveltétek fel azt a nemzedéket, amelynek érdeme, hogy országunk szabad. Áldástok kísérte gyermekeiteket a harctéren s adott nekik hősi tettekre erőt. Munkával és imádsággal segítétek a küzdelemnek ezekben az éveiben védelmi őrhelyen álló fiaitokat és leányaitokat. Felbecsülhetetlen volt munkátok és áldozatotok mérhetetlen.

A finn anya most később, mint eddig, büszke örömmel a nélkülözések közt akár összeroskadni is, csak hogy a karjalai erdők tűzvonalá végig kitarthasson.

Ilyen ember Mannerheim tábornagy. Vannak, akik azt mondják, hogy őt Isten adta ajándéknak nemcsak a finn népnek, hanem egyáltalán a kereszténységnek. Ha erre gondolunk, hinnünk kell abban, hogy a finn népre a sok harc és szenvedés jutalmául nagy és tiszta jövő vár szabad hazájában.

KETTUNEN LAURI

Művelődési központok*

HALÁSAN KÖSZÖNÖM professzortársaim nevében is a Horthy Miklós Emlékéremmel történt kitüntetésünket. Az a szerencse jutott nekünk osztályrészüln, hogy Istenben boldogult barátunk, gróf Teleki Pál kormányának minisztereként és államtitkáráként résztvehettünk a kolozsvári Ferenc József-Tudományegyetem hazaköltöztetésében és a szegedi egyetem életrehívásában. Köszönjük, hogy az Egyetem méltányolta ezt a köteleességteljesítő munkásságot s bennünket elsőként ezzel az éremmel kitüntetett.

Eszembe ötlik, hogy két évvel ezelőtt ugyane helyen álltam, hogy megköszönjem a Ferenc József-Tudományegyetemnek díszdoktori diplomáját. Bevallom — akkori beszédem hangjából is kitűnt ez — némi szégyenkezéssel álltam itt; úgy éreztem, hogy a kitüntetés csak előlegezett bizalmat jelent, mert — sajnos — a külső körülmények következtében nem volt módomban a Ferenc József egyetemmél szemben tartozó köteleességemnek teljesen eleget tenni.

Akkor egy kötelezettséget vállaltam a Ferenc József-Tudományegyetemmel és Szeged városával szemben is. Igéretet tettem az egyetem fejlesztésére. Azóta Erdély visszatért a szentistváni közösségbe. A Ferenc József egyetemet haza kellett vinnünk régi otthonába és tekintettel szimbólikus jelentőségére, az egyetemi tel-

* Hóman Bálint m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek június 8-án a szegedi egyetem ünnepi ülésén elhangzott beszéde, amellyel a Horthy Miklós Emlékéremmel történt kitüntetést megköszönte.

jesség minden attributumával fel kellett ruháznunk. Ezért azután más egyetemeknek, a pécsi és a debreceni egyetemnek bizonyos áldozatokat kellett hozniuk. És amikor az egyetem vendéglátó gazdájának érdemeit elismerve Szegeden új egyetemet hívtunk életre, ennek is szűkebb kerettel kellett megelégednie, mint aminőt egy magyar egyetemnek ki kell töltenie.

Az 1940. évi XXVIII. tc. átmenetileg szünetelteti a pécsi tudományegyetem bölcsészeti karát, a debreceni egyetem természettudományi tanszékeit és a szegedi Horthy Miklós egyetem jogi karát is. Fenntartottuk azonban az elvet s a törvény világosan megállapítja, hogy csak ideiglenes átmeneti szüneteltetésről van szó. A közoktatásügyi kormányzatnak tehát módjában áll a visszaállítást előkészíteni, mert senkisémet vonhatja kétségbe, épen a törvény szavai szerint is, hogy Pécs városának a bölcsészettudományi karra, Debrecennek a természettudományi tanszékekre és Szegednek a jogi karra törvényben biztosított joga és igénye van. Senkisémet tagadhatja, hogy mindhárom város eddigi áldozatával és mindhárom egyetem eddigi munkásságával kiérdemelte, hogy egyetemi és városi tudományos életük teljes legyen. Senkisémet vonhatja kétségbe, hogy az egyetemes magyar nemzeti művelődés és az egészséges nemzetpolitika szempontjából is kívánatos a magyar tájak művelődési gócpontjainak erősítése. Ehhez azonban bizonyos anyagi és szellemi előfeltételek teljesülésére van szükség. Mi igyekezzünk ezeket megteremteni s ezáltal a szünetelő karok felállítását minél közelebbi időpontban gyakorlatilag is megvalósítani. Azonban itt most nem erről kívánok szólni. Nem kívánok szólni a helyi érdekekről, az egyetemek sajátos egyéni érdekeiről sem. Inkább azt kívánom vizsgálni, vajjon az egyetemes nemzeti művelődés szempontjából, az egészséges magyar nemzetpolitika szempontjából miért szükséges és miért kívánatos az egyetemi élet teljességének helyreállítása azokban a vidéki városokban, amelyek ma Magyarország egyetemeinek ott-hont adnak.

Az emberiség sorsdöntő időket él. Nem túlzás, ha azt állítom, hogy az európai államrendszereket kialakító és megelőző népvándorlási mozgalmak óta olyan erők nem mozdultak meg Európában, mint most. A népvándorlás és az azt követő államalakulások kora óta nem volt ilyen mozgalmas időszak az európai történelemnek. E világformáló küzdelemben, meggyőződésem szerint, csak az a nép állhat helyt, amelyik lelkileg teljesen felkészülve megy a küzdelembe. Az a nemzet biztosíthatja csak jövőjét, amelyik az erkölcsi és értelmi erők teljességével felfegyverkezve indul a versenybe, a maga jogainak és jövőjének biztosításáért. Nagy és nehéz feladatok előtt állunk Európa minden más népével és nemzetével együtt. A magyarság csak összes erőinek egységesítésével és céltudatos kifejtésével, a magyaröntudat s a nemzeti önismeret felfokozásával, az elfogó népi egység és az egészséges magyar közszellem kialakításával biztosíthatja jövőendő életének és nagy nemzeti céljainak megvalósulását. Mindehhez azonban szükséges, hogy művelődésünk tartalmát kimélyítsük, színvonalát pedig emeljük.

A NEMZETI MŰVELŐDÉS ALAPJA az egészséges és fejlődésre képes nemzeti tudomány, s ennek legfontosabb műhelyei az egyetemek, amelyek mindegyikére, felfogásom szerint, egészen különleges hivatás vár a nemzet életében.

A tudomány eredményei lehetnek nemzetköziek, de művelése csak akkor lehet eredményes és gyümölcsöző, ha nemzeti alapon történik. A tudomány művelőinek ismeretanyaga, felfogása, szelleme, módszere is magyar kell, hogy legyen és éppen ez a sajátos magyarsága adja meg különleges értékét a nemzetközi tudományosság egészében. Ahogy a nemzeti tudománynak megvan a maga sajátos célkitűzése, sajátos szelleme, tárgyválasztása, úgy a nemzeti tudományosság keretében is az egyes magyar tájak tudósközösségeinek is megvan a maguk sajátos szerepe. Meggyőződésem, hogy a magyar tudományos világ vidéki nagy gócpontokon működő egyetemeinek a maguk sajátos irányú és egyetemes szempontú művelődési feladatai mellett, sajátos egyéni hivatásuk is van. A magyar föld és a magyar élet jelenségeit vizsgálva egy-egy táj jelenségeinek alaposabb tanulmányozásával és ismertetésével egészítik ki a magyar tudományt. Egyetemeink régen felismerték ezt a speciális hivatásukat, ha eddig nem is tudták teljesen betölteni. A kolozsvári egyetem elsősorban az erdélyi természeti és szellemi életnek a vizsgálatával foglalkozik, a pécsi egyetemen a Dunántúl problémái kerültek előtérbe, Debrecen az északkeleti részek, Szeged az Alföld és a Délvidék kérdéseit állítja tudományos vizsgálatainak központjába.

Ennek így kell lennie, e feladatok tökéletes megoldásához azonban szükség van az egyetemi élet teljességére, szükség van az összes tudományszakok együttműködésére. Mert hiszen az egyes tudományszakoknál nem állhat meg a kutatás. A földrajz- és néprajztudósoknak, a szociografiai tudomány művelőinek, az orvostudósoknak és a természettudósoknak együtt kell működniök, hogy a magyar élet és a magyar föld minden jelenségét tudományos módszerrel feltárhassák. Ennek az együttes munkának egy kész egység keretében a nagy nemzeti cél felé való törekvése adja meg az egyetemeknek sajátos értékét.

Ez a kutatás kiterjed a magyar élet minden ágazatára, kiterjed a nemzetiségi kérdésre is. Minden egyetemünk vonzókörében más-fajta nemzetiség él, ezeknek a kutatása is beletartozik a magyar élet jelenségeinek kutatási körébe. A Délvidék életét az ott megtelepedett szerb, bunyevác és német lakosság életének, a magyarokkal való együttélésének ismerete nélkül nem tudjuk tökéletesen megérteni. Ugyanigy más egyetemeinknél más nemzetiségek kérdése kerül előtérbe.

A NEMZETISÉGEK TÖRTÉNETÉT, népi életét, a magyarsághoz való kapcsolatait is az egyetemek vannak hivatva kutatni, kapcsolatban azokkal a tudományos intézetekkel, amelyeknek minden egyetem mellett párhuzamosan meg kell majd alakulniok. Ahogy Budapesten megalakítottuk a Teleki Pál Tudományos Intézetet s ahogy Erdélyben működik az Erdélyi Tudományos Intézet, Szegeden Alföldi Kutató Intézetet, Pécsen Dunántuli Kutató Intézetet, Debrecenben pedig Északkeleti Kutató Intézetet kell majd életrehozni s

ezek egy nagy közösségbe fogva végzik majd a maguk részkutatásait.

Különösen nagy hivatás vár e téren a tudományegyetemekre, mert ma a nemzetiségi kérdés tekintetében igen zavaros fogalmak lettek közkeletűvé. A trianoni szótárból a magyar köztudatba is belekerült egy fogalom, amelyet mi történetírók nem ismertünk azelőtt és nem kívánunk ismerni a jövőben sem: a nemzetiségi állam fogalma. Magyarország nem nemzetiségi állam, Magyarország a szentistváni gondolat értelmében is magyar nemzeti állam, mert a Kárpátok medencéjében ennek a földnek nemzetformáló, államszervező, országépítő népe a magyar. Magyarország fajilag is meghatározott történelmi alakulat és ezen nem változtathat az a tagadhatatlan tény, hogy idők folyamán népessége idegen elemekkel gyarapodott és a magyarság arányszáma a sok vérveszteség következtében megromlott.

A mai országhatárokon belül körülbelül 71 % a magyarság. Mellette nagyobb számban hat idegenfajta él: német, szlovák, rutén, román, szerb és zsidó s ezenfelül kis töredékben más népelemek is, de a legnépesebb nemzetiség arányszáma sem haladja meg a 8 %-ot. Nyilvánvaló tehát, hogyha ebben a nemzeti államban elég nagyszámban élnek is különféle idegen nemzetiségek, ez semmiképpen sem változtat annak nemzeti jellegén. Ugyanez állt a történeti Magyarország területére is, ahol a többség magyar volt és a legnagyobb nemzetiség is csupán 18 %-át érte el az összes népességnek.

A MAGYAR ÁLLAM NEMZETI ÁLLAM, de mindenkor számol azzal az adott ténnyel, hogy határai között más nemzetiségű népelemek is élnek. Az Árpádházi királyok szellemében elismeri ezeknek a nemzetiségeknek a jogát a maguk népi művelődésének ápolásához. Ma német viszonylatban a gróf Teleki Pál és gróf Csáky István által kötött bécsi egyezmény, amelyhez híven tartjuk magunkat, más nemzetiségek viszonylatában pedig a régi magyar tradíció szabályozza e jogokat. A közigazgatásban biztosítjuk a nemzetiségek számára saját nyelvük használatát, az iskolában az anyanyelv oktatását, de mindenkor csak a szülők kívánságára, mert a család joga meghatározni, hogy melyik nemzetiséghez tartozik a gyermek. Ezzel szemben a magyar állam megköveteli a nemzetiségektől a teljes lojalitást és hűséget.

A magyar állam történeti jogon követeli magának az irányítás és felügyelet jogát a művelődéspolitikai minden területén. Nem engedhetjük kétségessé tenni a magyar állam iskolai felségjogát, amit a történeti egyházakkal egyetértve gyakorol. Ha másoknak jogot adunk iskola fenntartására, ezt a magyar állami jog átruházásával tesszük. Minden magyarországi iskolában tanítani kell a magyar állam nyelvét s az iskola tanítása állam- és nemzetellenes nem lehet, aminthogy sehol a világon olyan nemzeti állam nincs, ahol ez lehetséges volna. A magyar gyermek viszont csak magyar műveltségben részesülhet, idegen nyelven oktató iskolába járatni iskolaköteles korban nem szabad.

Szorosan idekapcsolódik az u. n. szórványkérdés, a nemzetiségi többségű falvakban élő magyarok és a magyar gyermekek gondozá-

sának a kérdése. A kultuszkormány mindent elkövetett, hogy az új nemzetiségi iskolatípus bevezetése után a szórványok gyermekeinek iskolai neveltetése magyarul történhessék. Eddig kereken 9.200 szórványgyermekről van tudomásunk s közülük 8.300-nak magyar oktatásáról már gondoskodtam, még pedig magyar tagozatok és osztályok felállítása, vándortanítók kiküldése, internátusok létesítése és családoknál való elhelyezés révén. A kormányzat tehát megtette a kötelességét; azonban ez nem elegendő, mert a szórványgondozás nem merül ki a magyar gyermekek nevelésében és szociális támogatásában. Meg kell keresnünk tudományos módszerrel a szórványkérdés megoldásának lehetőségeit, szociografiai, társadalompolitikai, történeti szempontból kell megvizsgálni a kérdést és e tekintetben különleges hivatás hárul az egyetemekre.

Feladatunk a magyarság és vele a magyar állam keretében együtt élő nemzetiségek békés életének és zavartalan jövő fejlődésének a biztosítása. Aki nem illeszkedik bele ebbe a gondolatmenetbe, aki nem tud megférti a közösséggel, annak itt nem lehet házája. Amiként a magyar társadalom belső problémái, a magyarság és a nemzetiségek együttes problémái is csak szeretettel és megértéssel oldhatók meg. Mindkét fél részéről békét akarunk, nem harcot. A békés munkát kívánjuk előkészíteni és ebben minden honfitársunk, ha nem is a magyar nyelvet beszéli, kell, hogy velünk egy uton járjon. Ahogy a multban tették nemzetiségeink, hiszem, hogy ezután is meg fogják találni a módját, hogy együttjárhassunk az idők végezetéig.

A magyarság nagy problémái, amelyek közül csak egyet-kettőt kikapva említettem, nem tárhatók fel csupán a budapesti egyetem, a budapesti tudós társaságok és intézetek munkájával. Ebben a nagy nemzetpolitikai munkában részt kell venniök a magyar vidék természetes kulturális gócpontjainak is, az itt létesült egyetemeknek és tudós társaságoknak.

Amikor most a szegedi Horthy Miklós-Tudományegyetem magas kitüntetését átveszem, ünnepélyesen megígérem társaim nevében is, hogy minden olyan törekvést, amely ezt a magyar munkát kívánja előmozdítani, teljes szívvel, magyar lélekkel támogatni fogunk.

HÓMAN BÁLINT

A magyar paraszt legszerényebb ábrázolója

(Tömörkény István emlékére)

HUSZONÖT ÉVE már, hogy Tömörkény István, a szegedi tanyák népének hűséges író-sáfárja, eltávozott az élők sorából. Egy negyed-évszázad nem nagy idő, mégis eléggé próbaköve egy író időtálló értékeinek. Tömörkény a parasztról ír, anélkül, hogy maga paraszti-származás lett volna és talán ez az oka, hogy annyira elbújt az alakjai mögé. Szerény maradt embernek is és írónak is, de épen ez a szerénysége a legjobb ajánlólevele. Úgy látszik becsületesebb dolognak tartotta, hogy inkább megismerje ezt a világot, mint hogy — néhány jellemző szín birtokában — mindjárt értelmezze is, a prófétai kinyilatkoztatás igényével. Tömörkény nem nőtt ki szervesen ebből a népből és földből és kívülről idehullott magként csak megkapaszkodni akar benne, de nem akarja a színeit, a szépségeit a maga értékeiként mutogatni. Nem lírikus és nem próféta, mint annyi paraszt-írónk, nem magából akarja kivetíteni ezt a világot, hanem kívülről akarja megközelíteni. A lírája legfeljebb csak annyi, hogy a paraszt életét végső életformaként is vállalná: nem akar több lenni a nép fiánál, a szegedi tanyák magyarjánál. Egyszerű ember maradt, egyszerű író, afféle földköstoló és mindvégig ennek az életnek a talajzeit kereste.

Ezt azért akartuk előrebecsátani, mert így akarjuk mindjárt előljáróban bizonyítani, mennyire mást kell keresnünk Tömörkény írói érdeklődése és stílusa mögött, mint a századeleji szokványos népieskedés mögött, még akkor is, ha esetleg ugyanazokban a hibákban kell elmarasztalnunk, mint kortársait. Bizonyos, hogy Tömörkény is inkább felfedezője volt ennek az életnek, mint kibeszélője (gondoljunk az emlékező paraszt-íróra, Mórára), és aprólékoskodó gyűjtögetése mögött mindig is ott érezzük az első észrebevésnek szinte gyermekes izgalmát, minden apróságon való elgyönyörködését. Az is bizonyos, hogy Tömörkény hűséges odaadással figyelő szeme is inkább a tipikus, a sokszor csak külsőségesen jellemzőt vette észre — ezek általában hibái az akkori népszemléletnek — de elmondhatjuk róla, hogy sohasem a témakeresés, az érdekesség hajhászás vágya sodorta annyira közel a nép életéhez, hanem a becsületes megismerni-akarási. Ép az a végtelenül tisztelőre méltó benne, hogy amit megismert belőle, nem dagasztotta mind-

járt témává. Nincs írónk, aki ennyi jellemző szín birtokában is annyira „nem-író“ maradt volna, mint épen Tömörkény.

Ép ez a magyarázata, hogy java erejét és idejét olyan írói apróságokra fordította, melyeket ma — sajátosabb, különösebb, líraibb és prófétaibb ízekkel a nyelvünkön — hajlandók volnánk egyszerűen néprajzi beszámolóknak elkönyvelni. Vajjon csak ezek voltak-e? Bizonyára sokan vannak úgy ezekkel a rajzokkal, mint a gazdag örökös a kevésbé csillogó holmival. Akár félre is dobna őket, de csak akkor venné észre, hogy kevésbé lehet el nélkülük, mint épen a fényesebb dolgok nélkül. Tömörkény a paraszti élet mögé oda rajzolta az alapot, a háttérrel, a környezet ezer jellemző színét, de mert úgy rajzolta meg, hogy a stílusát, a levegőjét, az atmoszféráját is meg tudta teremteni — ép ez a sajátosan és utánozhatatlanul írói benne — író marad még akkor is, mikor csak regisztrál és beszámol. A *hogyan* dönti el Tömörkény rajzainak az értékét és nem annyira a *mit*, noha a mit is nagyon érdekes. Sőt sokak szemében ép ez az érdekes, úgy, hogy Tömörkényben csak az etnográfust hajlandók értékelné, de ugyanakkor elmarasztalják benne az író.

És valóban, Tömörkény itt hozta meg a legnagyobb írói áldozatot, ezekben a sokat hánytorgatott rajzokban, sőt talán itt esett bele — akaratlanul is — azokba a hibákba, melyek a kor kíváncsiskodó, exotikumot szaglászó népieskedését annyira jellemezte. Formailag az előbb említett áldozathozatal abban nyilvánul meg, hogy a megfigyelt életet szinte állóképekké merevítette: ezekben a rajzokban alig van cselekmény, sokszor még beszéd se, legfeljebb egy-egy jól kihegyezett paraszti kijelentés erejéig. Az író nem születésében, formálódásában lesi meg ezt az életet, hanem kialakultságában nézi — nézegeti, a jellemző részletekben való elgyönyörködés nyilvánvaló kiapadhatatlanságával. Innen van, hogy a gulyásról, a csőszről, cigányról, hajósnépről épolyan jellemző állóképeket fest, mint ahogy pontos adatfelsorolással ír a magvetés, kubikolás, tanyaverés, disznóölés és szüretelés, vagy — hogy még jellemzőbb dolgot mondjunk — az *úszőföltekinítés* és a *dugott bál* mivoltáról. Az író a népi élet alakjait és funkcióit annyira találóaknak és mindent megmutatóknak érzi, hogy sokszor az az érzésünk, megelégszik a helyszíni feltárással. De ép ez a cselekménytelenség, ez a pillanatnyi megnyilatkozásokhoz tapadó felszínen-maradás az oka, hogy ritkán kapunk valamit a paraszti élet szociális — társadalmi és egymásközi — feszültségeiről, vagy a nép emberének az elemi erőkkel való viaskodásáról, tehát legnagyobb emberi megpróbáltatásáról. A sűrűn ismétlődő rendőrbíróági tárgyalásokból elég sokszor villannak felénk a paraszt osztálygőgjének, vagy osztályserelmeinek lángjai és a konok szomszédi gyűlölködés tüzei, de csak megvillannak. Az író a ténynél marad, vagy önkéntelenül is az exotikum ízeit érezteti meg és így tereli el — bizonyára akaratlanul — a sötétebb fellegeket. Ezért adódik annyi tréfás helyzet és beszéd Tömörkény efféle képeiben, mintha csak érezné, hogy a cselekménytelenséget, a mozdulatlanságot így kell enyhítenie. Így egy helyen arról ír, hogy a tanyai paraszt a halottjait tiltott földbe dugdossa, mert hát a temető messze is van, meg fizetni is kell érte. Itt bizony csikorogna valami a mélyben — a szociális és vallási elva-

dultság, vagy elvaditottság — de az író azzal, hogy Mihály bácsival tömjént rakat a pipára („ennyi mégis jár egy köröszteny léleknek és az asszonyok is ettől fakadnak riva”), ennek a pogány temetésnek is megadja a békítő fordulatot. Más helyen a telepesekről ír, a magyarság névtelen hőseiről. A kép sötét, de szinte jó, hogy áll! Mert ha ezek a rogyásig kubikoló, sokgyermekes, templomtól, iskolától elvadult emberek megindulnának, lehetetlen volna az írónak is csak a bemutatásnál maradnia. A csavargók, boglyalakók nyomorúságáról is ír, sőt itt kapjuk az író egyetlen sötétben ítéltkező mondatát (... a társadalom inkább épít cifra istállókat telivér lovak számára, mint dologházat lelkes állatok számára), de ez a tartózkodó óvatossággal elének vetített pillanatfelvétel csak halvány árnykép azok mögött a derültebb és könnyebb levegőjű darabok mögött, melyekben bor mellett évődnek egymással a tanyai magyarok, vagy — ízes szóval — a világ sok furcsa dolgaról elmélkednek.

EZ A NÉPRAJZI ADATOKBAN és táji jellegzetességekben annyira gazdag képsorozat nem lenne teljes, ha nem emlékeznénk meg arról, mit lát meg az író a tanyavilág fája — állatja mögött. Tömörkény nem lírai természet, nem érez bele a dolgokba semmit, de természetesen kell találnunk, hogy éppen a fűzfáról írt feltűnő érzelmi melegséggel, a pocsolyás-homokos világnak erről az igénytelen, de elpusztíthatatlan őrállójáról. Makacs hűséggel strázsálja ezt az alig mozduló világot, maga is alig mozdulva. Kopott és megtépett jelentéktelenségével mégis mennyire tökéletes jelképe ennek a görcsösen megkapaszkodó, szívós tanyai életnek. A vihar nem tudja elkapni, mert ahhoz kicsi, de a víz sem tudja megölni, mert éppen a nedvességet gyűjti a szárazabb napokra. Mégél — ezt mondhatjuk csak róla — mindig csak valahogy és éppenhogy, de mégél. Vajjon nem beszédes jelképezője a paraszti életnek?

Nagyjában így tartottuk szükségesnek, hogy lepergessük Tömörkény állóképsorozatát. De mert már előljáróban hangsúlyoztuk, hogy nem annyira a mit, mint inkább a hogyan a fontos, újra rá kell mutatnunk az író stílusának egyedülálló sajátosságaira. Elismerjük, hogy az így bemutatott élet eléggé mozdulatlan és az író valóban inkább képet ad róla, de nem mutatja be alakulásában, mégis azt gondoljuk, hogy ez a — sokszor csak látszólagos — mozdulatlanság is ennek az életnek a stílusához tartozik. A paraszti élet lényegében kollektív életforma és az egyforma beszéd és viselkedés, az egyforma sorsalakulások valahogy tényleg mozdulatlaná, körülhatárolttá, bizonyos ősi, elemi formákban megnyilatkozóvá teszik, annyira, hogy az író a felszíni bemutatkozással lényegében is bemutatottnak gondolhatja. Nem állítjuk, hogy így van — a mélyebb gyökerű paraszt-írók másképp is tudhatják — de Tömörkénynek is igaza van, mikor azt érezteti meg velünk, hogy bizony sok van ebben az életben a fűzfa makacsul kapaszkodó szívósságából, egyszínűségéből, problémátlanságából. A paraszt tulajdonképpen sohasem ér rá olyan nagyindulatú cselekvésekre, mint amilyeneket a Tömörkénynél kevésbé óvatos naturalistáink fognak rá. Kismozdulású élet ez: ez a természetes megnyilvánulási módja — még akkor is, ha szertelen indulatok fűtik és Tömörkény stílusa épen azért atmo-

szféra-teremtő stílus, mert pontosan olyannak érezzük mögötte ezt az életet, amilyen: kevésbbé lírainak, azaz mindenestül és szenvedélyesen megmutatkozóknak, és még kevésbbé tragikusnak, azaz mindent felforgató cselekvésekben kirobbanónak. Talán ezt az igazságot érezte meg Juhász Gyula is, mikor Tömörkényről szóló életrajzi megemlékezésében azt írja, hogy írónk „nem novellázik . . . , hanem beszél“. Igen, Tömörkény csak beszél, de pontosan ennek a világnak a kifejezőmódján. Csak beszél, de szavai mögött épúgy megérezzük ennek az életnek a ritmusát, mint a pusztai szél zsongásában a messzi tanyák — messzi életek — alig mozduló és mégis mindenestül mozduló életét.

Ne felejtjük el tehát, hogy Tömörkény nemcsak anyagában mutatta be a paraszti életet, hanem a stílusát is vissza tudta adni. Stílusateremtő író volt: ép ez az egyszeri benne, az a soha nem volt és soha vissza nem térő valami, ami mindig az igazi író jellemzője. De ahogy stílus helyett inkább etnográfiaírt szeretnek vele kapcsolatban emlegetni, alakbemutatásaiban is inkább a furcsát, a mulatatót nézik, mint a lélektanilag mélyebben jellemzőt. Ennek oka természetesen abban keresendő, hogy a nép életét általában szeretik: kontraszt-jelenségnek felfogni és a városi ember életformájához mérni. A szemetszűrőt és rikitót keresik benne, illetve ezt veszik csak észre és ezért van, hogy Tömörkénynek is ilyen kontraszt-figuráját, a városba szabadult Halbőr Förgeteg Jánost emlegetik és ismerik leginkább.

És valóban, ez a Halbőr Förgeteg János, éppen azért, mert Halbőr is, meg Förgeteg is (legjobb duplán mérni a rikitót!), a városban való pusztta megjelenésével is vihart kavart maga körül. Pedig alig csinál mást, csak megjelenik, esetleg alkudozik, vagy a rendőrbíróval huzakodik, némi nehezen fizetődő bírságpénzek miatt. Mindenkinek feltűnik így, de talán senkinek sem tűnik fel, mennyire passzív figura, hiszen cselekvése csak annyi, hogy van, hogy más, mint azok az emberek, akik közé beszabadult.

És mégis, ha jól kögéje nézünk a mi Förgeteg Jánosunknak, a subáján, pipáján és agyafúrtságán kívül mást is fogunk benne lelteni. Szó sincs róla, parádés látvány, mikor Halbőr például subát vásárol, és sógorral-komával vérig bosszantja a kereskedőt. Elvből alkudozik, nem éppen fösvénységből, hiszen a végén rendszerint göggel löki oda a vitatott különbözetet, de nem szabad azt gondolnunk, hogy itt — az író jóvoltából — afféle mutatós virtuskodásról van csak szó. Bizonyos, hogy a paraszt lenézi az „árulós“ embert, és sajnálja tőle a garast, mert nem becsüli a munkáját. Mégis, itt életformák ütköznek össze, és mélyebb erők dolgoznak: a viaskodásra, küzködésre szorított parasztnak szinte kollektív lelki megnyilvánulása, hogy résen van és nem enged, még akkor sem, ha nincs sok értelme a makacskodásának.

TÖMÖRKÉNY SOKSZOR MUTATJA be úgy a parasztot, hogy szeret kötődni, huzakodni az úrfélével, szereti kijátszani a törvényt és még jobban szeret az adózó-polgár voltára hivatkozni. De éppen azért, mert sokszor teszi, azt a gondolatot kelti bennünk, hogy ez a virtuskodó, gögös és szívós ellenkezés szinte az egyetlen szociális

kapcsolata a rajta kívüli világgal. Lehet, hogy ezek a képek itt-ott már klisészerűen ismétlődnek, de Tömörkény sohasem a mutogatás kedvéért tér vissza hozzájuk, hanem mert csálhatatlan ösztönnel megérzi, hogy a paraszti léleknek valamilyen lényeges megnyilatkozásáról van itt szó.

Meg is találja — helyesebben mélyebben talál rá — mihelyt a parasztot kiemeli a városból és a maga természetes életkörülményei közé helyezi vissza. Milyen mélyről fakadó, más értelmű virtuskodás például a Török Mihály kormányosé. Nem hagyja ott jégbeszorult hajóját, szinte konokul és érzéktelenül erős a hiábavalónak látó reménykedésében. De amit vállalt, állja is, akár a halál árán. Pedig otthon csak azzal fogadják, hogy „no, meggyűtt kend?”. A „Táncrahúzás” legényeit is feszíti a hetyke indulat: egymás közt, egymásfelé a leggőgösebbek. De más súlya van itt az indulatnak — szónak, mozdulatnak — mint Halbör Förgeteg városi okvetetlenkedésének! A legények legdaliásabbja egyszerre három leánynak is int — a táncrakérés tanyai, virtuosos mozdulatával. De csak eggyel táncolhat egyszerre és ahogy a megcsúfolt, szégyenbe maradt leány bátyja elbánik a hívalkodóval, az valóban drámai és íróilag tökéletesen megmutatott. Egy fiatal gazda, anyja biztatására, elzavarja kényeskedő feleségét. De hát a menyecske juhász-gazda leánya és úgy gondolja, jár neki a kényelmeskedés. Hazaszalad az apjához és az öreg persze felhorkan. Nekigyürkőzik az útnak és megharcol a vejével, tempósan, okos, öreges göggel. Nagyszerű jelenet! De talán a „Dugott bál” legényeiből tör ki legmélyebből a virtuskodás, amikor bicskára kapnak. Egészen maguk közt vannak és természetes, hogy ezzel az ősi, szinte eposzi formával próbálgatják egymás erejét.

Így jut Tömörkény is azonnal közelebb a paraszti lélekhez, mihelyt természetes emberi és szociális helyzetében nézi. Ha a paraszt csak kontraszt-figura, szóval ha a városban virtuskodik csak, másféle emberek felé, a virtuskodás lényegében: védekezés, ösztönös ellenkezés és gyanakvó résenlevés. De otthon, egymásközt, mindennapi munkájában, a virtuskodás valahogy világnézeti értelmű magamutatás: hitet-tevés arról, hogyan látja az életet és hogyan akarja megoldani a maga erkölcsi kérdéseit. Tömörkény akkor talál rá a paraszti virtuskodás igazi értelmére, mikor valóban néprajzi salangok nélkül látja, pusztá emberi formájában. Jellemző bizonyítéka ennek az a rajza, melyet a „Förgeteg János, mint közérő” c. kötetében kapunk a kubikosokról. A kubikos a legcsábítóbb néprajzi figura — de itt sokkal többet kapunk róla alkalmi néprajznál. Dolgozni látjuk — nem kötődni, alkudozni, bírságot fizetni, vagy úgy, hogy bor mellett megpiszkálja a maga paraszti eszével a világ (értsd: az urak) dolgait. Itt dolgozik és ez a legtermészetesebb életfunkciója. De ha jól megnézed, meg kell értened, hogy nem robotból csinálja, amit csinál, hanem hivatásból, mely rangot ad: egy földhöz kötött fajta életformáját hordozza. Tudja — tudnia, éreznie kell — hogy sorshordozó és ha sokszor kemény és lenéző is, joggal az, mert a világ legnehezebb munkájába kell beleölnie feszülő izmainak erejét.

A PARASZT virtuskodásának végső oka, hogy magános lélek, életteremtő és sorshordozó. Magányának valódi értelme az, hogy csak maga segíthet magán, a földdel, esővel, vízzel, rossz idővel örökre csak magára maradva, a maga erejére hagyatkozva fog birkózni. A paraszt tudja, hogy maga van — tudja, hogy ez a sorsa és ez nem is fog változni sohasem. Érthető tehát, hogy gőgös: mindig a legmagányosabb emberek a leggőgösebbek. De nem jajgat a magánya miatt, hanem birkozik ezzel a magánnyal — egészen napáldozatig. Talán nem véletlen, hogy Tömörkény egyik legszebb, legmélyebb képe épen arról szól, hogy búcsúzkodik a paraszt az élettől. A végső birkózás ez: „öreg ember napáldozatja“. Élete már csak elkészülődés, („íjen vén embőr röttentő halandó“), társai, értői már csak a gyermek (onokája) és az állatok: Hattyu, a házörző és Matykó, a vén varjú. Az öreg ott ül az eperfa alatt és hirtelen száraz gally esik a lába elé. „Te is legyüttél?“ Mennyi bölcs megadás és tudomásulvétel van ebben a megjegyzésben: egy kemény paraszti élet elhaladását, maga-megadását érezzük a súlyosan egyszerű szavak mögött. De a paraszt virtusa — birkózni akarása — legyőzhetetlen: a halálra készülő öreg a lehullott gallyból faragcsálni kezd valamit az unokájának. Ez a virtus lelki szépsége: nem magát, hanem az ezután élőt, az örömré áhítozót nézi.

Epen itt dől el, ezekben a drámai feszültségű képekben, hogy az író — legyőzve a maga csak megmutató, jelenséghez, funkcióhoz tapadó stílusát — mennyire a paraszti lélek és életforma lényegéig tudott eljutni. Nagy író rejlett benne, de mert inkább akart igaz lenni, mint érdekes, azokban a képeiben is, melyekben a helyzetlélektani feszültsége szinte akarata ellenére kiragadja a leíró, rögzítő, gyűjtögető szemlélődéséből, megmutató eszközei továbbra is egyszerűek, igénytelenek maradnak. Ezt érthetőbben úgy mondhatnánk el, hogy vannak ugyan „nagy témái“ de soha sincsenek nagy szavai, úgynevezett nagy jelenetei. És mégis — és ezért nagy író — igénytelen szavai mögött is robbanóan telítettnek, megdöbbentőnek, néha szinte már baljóslatúnak érezzük a lélektani helyzetet, mint a gátak mögött a megáradt víz morajló kavargását. Realista író, de — noha egészen közel állt ehhez az élethez — semmi sincs benne a paraszti élet későbbi — vagy akár mai — megimádóinak elfogultságából. A hűséges sáfarkodás, a féltett javakkal való szerető gazdálkodás adathalmazba vitte ugyan bele, de semmiféle profetikus túlzásba, propagandisztikus agyonábrázolásba. Epen itt tanulhatnak tőle — és ez Tömörkény legmaibb időszerűsége — akik a paraszti életbe mindig beleérik azt, amit ki szeretnének olvasni belőle. Nem vitatjuk most, hogy a paraszt életét jobban ismerjük-e ma, mint ahogy Tömörkény ismerte, csak azt állítjuk, hogy írói eljárása még ma is példaadó lehetne: a megismerés fontosabb — és becsületesebb is — mint a feltételezés. Tömörkény valóban csak megfigyelője, hűséges számadó-gazdája volt ennek az életnek és talán épen azért, mert — gyűjtögető szenvedélyében — túlságos közel ment hozzá, igazi perspektíváját nem mindig tudta felmérni. Számadói realizmusában a nép valóban nem nőhetett meg azzá, amivé megnőtt Ady víziójában: a mindig másokért vérző, másoknak arató magyarság jelképezőjévé. Bizonyos, hogy akiknek a szemében — Ady óta

és az ő hatására — a népi élet metafizikai értelmű életforma, túlságosan óvatosnak, kisigényűnek és rövidlátónak fogják Tömörkényt ítélni. Igaz, nincs benne semmi hajlam a szimbolikus értelmezésre és nincs semmi kedve az elnagyoláshoz, a sejtetéshez: ezek az emberek nem voltak a szemében többek az élet kubikos napszámosainál. De ép ez az erejük: ezért tudtak eddig is megmaradni. A szimbolikus látás megszállottjai a nép nevében általában csak ítélkezni, vagy temetkezni tudnak. Tömörkény — egyszerűbben, fantáziátlanabban — csak az élni akaró parasztot látta meg. Élni, megélni — valahogy, akárhogy — ez a paraszt igazi ereje. És ne higgyük, hogy ezzel leszállítja ezt az életet! Ellenkezőleg! Épen abban van a paraszt hallatlan életereje, hogy a fűszálban is meg tud kapaszkodni és ha ma zöldet lát — zsendülő, újígertű életet — megint elülről kezdi, amibe tegnap már belefáradt. A paraszt élete nem lázadás és temetkezés, hanem birkózás: csak épen annyija legyen, hogy érdeemes legyen — vagy egyáltalában lehetséges legyen — birkóznia. Kemény és kisörömmű élet ez, de ámbátor ilyen, mégis éljük — ez Tömörkény parasztjainak hitvallása.

De ahogy a paraszt nem szociális áldozat csak, nem is dúvadja a nyers élni-akarásnak. Zola óta ez a másik paraszt-klisé, de a maga szemével nézdelődő Tömörkény itt sem látott többet, mint amit — láthatott. Tömörkény egyetlen jelzővel sem állítja, hogy a parasztban „zeng a világ“, hogy épen benne liheg a legforróbban az egyetemes élet. A paraszt nem érne rá dolgozni, ha újjongania kellene, valami magasabb élet-akarat parancsából, az egyetemes élet legjellegzetesebb ösztönképleteként, habzsoló, pusztító, élvező falánksággal, az élet-dzsungel legerőszakosabb vadjaként. Talán ezért is van, hogy Tömörkény alig ír a paraszt ösztön-életéről, bizonyára azért, mert érzi, hogy a nép fia nem ér rá az életnek a „zengő, újjongó“ elkotyavetyélésére. Bizonyítékul elég egyetlen példára hivatkoznunk. „Megy a hajó lefelé“, a város alól van visszatérőben. Jórészt asszonyok utazik rajta, sepegető, rózsafűzért porgető öregek — de akad köztük fiatal is, bokorugró szoknyában, bujtogató, hamis tűzzel a szemében. Most is legényt kísért, hiába ölik a nézésükkel az öregek. Hirtelen kiáltás hallatszik, valaki látni vélte, hogy a víz felvetette Vér Tecát. Talán ép reggel ölte magát a vízbe, a hamis menyecske, meg a megtántorodott legény miatt. Döbbszent csend és hamar kész az asszonyok ítélkezése: a csábító menyecskének kotródnia kell a hajóról, még jóval a megérkezés előtt.

A lengyel Reymont is így csinálja ezt nóbeldíjas regényében, a „Parasztok“-ban: a henye, cifrálkodó, „öncélú“ szerelemnek pusztulnia kell, a paraszti élet erősebb erők kormányozta sodra kiveti magából, mint a rohanó víz a part szélére a tajtékot. Tömörkény egészséges ösztönét nem vitte lépre itt sem a paraszt érzelmi életének darabossága, nyersesége, ösztönössége. Nem csinált itt sem bálványt belőle: sem a virtusát, sem a vérét nem pazaroltatja vele feleslegesen, hanem meghagyja birkózó, önkéntelenül is harmóniát teremtő szerepében.

Ezért gondoljuk, hogy Tömörkény valódi értékei ma már műfaj fölöttiek. Nem fontos már, hogy aprólékoskodó realista és kisigényű rajzolgatója a nép életének, csak az a fontos, hogy bizony-

ságot tett népünk hallatlan életereje mellett. A korabeli kritika tartózkodó ridegsége és kicsinylő vállveregetése ép ezt nem vette benne észre, mert nem is értette és nem is becsülte ezt az életet. A népies írótól csillogó népviseleti holmit várt és Tömörkény hűséges adathalmazása mögött nem vette észre, mennyire félti és mennyire éli is ezt az életet.

Tömörkényt ma is csak az fogja igazán szeretni, aki nem az alkalmi átutazó unalmával olvassa — úgy, mintha egy néprajzi múzeum halott figurái közt járkálna — hanem aki félti és becsüli is azt az életet, melyet bemutatott. Hűséges vezető és hallatlanul szerény: nincsenek parancsoló, zsarnoki szavai, nem akar sem forró lírával, sem látnoki értelmezéssel előre levenni a lábadról. Csak számadó gazdája ennek az életnek és soha sem akar többet mondani, mint ezt: nézd, én így láttam és így adtam számot róla. Nem állok utadba a proféciámmal, inkább elindítlak téged is a keresés, a tovább keresés, az igazság keresésének útjára.

Igen, Tömörkény az igazságot szolgálta, egyszerűen, hangoskodás nélkül, de soha nem fogyatkozó becsületességgel. Ezért akaruk mi is — az emlékezés melegével a szívünkben is — az igazság mérlegére helyezni, mert az immár huszonöt éve halott Tömörkényt az igazság mérlegén is — halhatatlannak találjuk.

VAJTAI ISTVÁN

Délvidék kikötője

E SZÓ, KIKÖTŐ, tulajdonképen sokkal tágabb értelmű meghatározás és sokkal többet mond, mint amennyit általában jelent a nagyközönség, de különösen éppen a magyar közvélemény előtt.

A kikötő nem csupán olyan folyam- vagy tengerpart mellett létesített védett hely, ahol a hajók menedék vagy áruakadás céljából kikötnek, illetve ki- és behajóznak, hanem a közlekedési és gazdasági létesítményeknek összefüggő és egymást kiszolgáló sorozata.

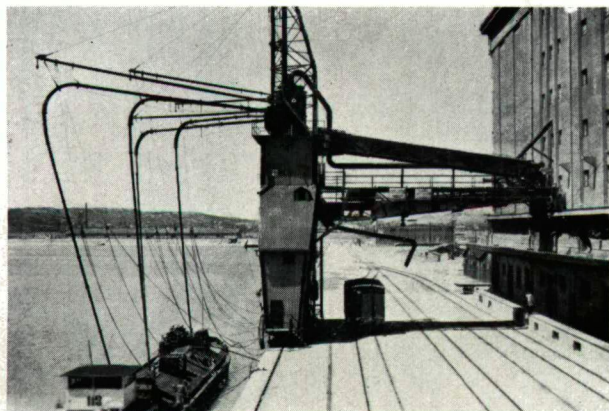
Azok a kikötők, amelyeknek földrajzi helyzete különösen kedvező, mindig erős fejlődésnek kikristályosodási pontjai voltak. Az ilyen kedvező földrajzi fekvésű helyek közé tartoznak azok a pontok, amelyek vagy összekötő kapcsok különböző gazdasági jellegű földrészek között, vagy pedig kiinduló állomáshelyei egy nagy gazdasági háttérrel rendelkező országrésznek.

A kikötőknek városfejlesztő hatásuk volt, vagyis azt mondhatjuk, hogy egy jófekvésű kikötő forgalmának fejlődése és fellendülése arányában egyre inkább épült ki a kikötőt körülvevő város. A kikötő városfejlesztő hatását az ott folyó munkák sokneműsége hozza magával. Így lett naggyá Hamburg vagy Rotterdam. A nagyobb kikötők ugyanis nemcsak egyszerű áru le- vagy feladóhelyek, hanem az áruk egyszerű továbbításán kívül a szállítmányok raktározását, kezelését, átcsomagolását, szerelését is végzik. A legtöbb nagy kikötőben különleges gabonatarházak, mag- és hüvelyes-tisztító berendezések vannak, tehát már a kikötőben végzik el az

oda beérkező árukon azokat a szükséges kezelési munkákat, amelyeket más esetben csak az áru rendeltetési helyén hajtanának végre. A legtöbb nagy kikötő saját hajójavító műhellyel, vagy hajógyárral rendelkezik a kikötő területén, gyakran a különböző iparvállalatoknak és üzemeknek egész sora telepedik le, éppen azért, mert a gyártáshoz szolgáló nyersanyagokat a szállítási útvonalakat meg rövidítve legtöbbször különböző vám- és egyéb kedvezmények megadásával a helyszínen dolgozhatják fel.

Természetes, hogy egy ilyen nagy kikötő jelentős ipari centrumot is jelent s így az ott dolgozó tisztviselők, munkások és az őket kiszolgáló iparosok, kereskedők stb., megteremtik egy város fejlődésének lehetőségeit.

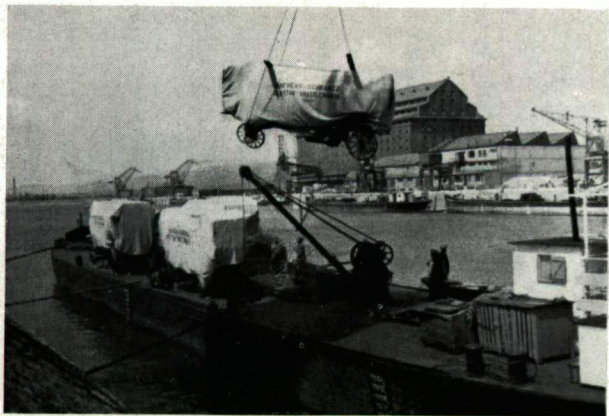
Magyarország Fiumét leszámítva kikötővárossal nem rendelkezett. Azt aényt ugyan, hogy a Duna, amely közvetlen útvonal a tenger felé és így a legnagyobb mértékben alkalmas arra, hogy egyes földrajzilag fontos pontjain kikötők létesüljenek, már Széchenyi is felismerte. Kikötők megépítésére több terv is volt, azonban komoly végrehajtásukra sor nem került. Csak a világháború után határozta el a magyar kormány, hogy Budapest mellett a Csepelsziget északi csúcsán kikötőt fog építtetni. Ez a terv azután meg is valósult s 1927-ben megkezdte működését Magyarország első folyami kikötője, amely akkor a Vámmentes kikötő nevet viselte. Azt, hogy mennyire szükség volt egy nagyszabású, modern, magyar dunai kikötő megépítésére, a csepeli kikötő már alig egy-két éves működése során bebizonyította. A forgalom egyre nagyobb, szinte magától a kikötő felé irányuló növekedése révén bebizonyult az a tény, hogy a budapesti dunai kikötő feladata nemcsak a vizen érkező belföldi rendeltetésű áruk gyűjtése, tárolása és elosztása, hanem az is, hogy a nyugatról-keletre és viszont irányuló nemzetközi transitforgalmat lebonyolítsa. Ilyenirányú forgalom lebonyolítására a budapesti kikötő eredeti formájában nem volt alkalmas, azért illetékesek egy ú. n. szabadkikötő (punto franco) építését vették tervbe. A szabadkikötő lényegesen különbözik az ú. n. nemzeti kikötőktől. A volt Vámmentes kikötő ugyanis nem volt egyéb, mint egy egyszerű közraktárral kapcsolatos, belföldi érdekeltségű kikötői üzem. A szabadkikötők — s ezek rendszerint majdnem minden nagyobb tengeri kikötőkben vannak — vámkülföldi területnek tekinthetők. A kikötőterületeknek külön elkerített részét képezik. A szabadkikötők előnyét és kiváltságait az a tény adja meg, hogy az oda bevitt áruk, illetve nyersanyagok után a vámdíjakat az áru bevitelkor nem kell leróni és ha ezek az árucikkek akár eredeti, akár feldolgozott, kikészített, átcsomagolt, vagy összeszerelt állapotban ismét külföldre távoznak, akkor is vámmentesek. A szabadkikötők adminisztratív ügyvitelében is különböző könnyítéseket engedélyeznek, éppen a gyorsabb szállítmányozás lebonyolítása céljából. A szabadkikötők az előbb elmondott kiváltságaik folytán két irányban fejthetnek ki a belföldi kikötőknél előnyösebb működést. Egyrészt a különleges kedvezmények révén magukhoz vonzzák a külföldről-külföldre irányuló átmenő gyűjtőforgalmat, az ú. n. transitelosztó és gyűjtőraktárak formájában. A szabadkikötőkben letelepedő vállalatok ugyanis az ilyen transitraktárakban összpontosíthatják azokat az áruikat,

A budapesti Nemzeti kikötő 3200 vagónos gabonátárházának modern, nagyteljesítményű szívóelektora.

Tároló autók a budapesti szabadkikötőben.

Nehéz gépek átrakása vasutról hajóra, a budapesti Nemzeti kikötőben

A budapesti Nemzeti kikötő kereskedelmi medencéje, a „Budapest” Duna-tengerjáró hajójával.

amelyeknek rendeltetési helyét előre még nem ismerik, hanem csak később, a mindenkori megrendelés alkalmával irányítják rendeltetési helyükre. Másrészt a szabadkikötőkben alkalom kínálkozik a legkülönbözőbb üzemházak felállítására, amelyekben a különböző származású és természetesen a legelőnyösebben beszerezhető nyersanyagokat vámentesen hozhatják be, illetve dolgozhatják fel külföldre történő továbbszállítás céljából. A budapesti volt Vámmentes kikötő a szabadkikötő megalapításával így címében is átalakult Nemzeti-Szabadkikötővé s új forgalmi irányú működése folytán belföldi jelentőségű kikötőből nemzetközi jellegű kikötővé. Meg kell említeni azt a tényt, hogy a budapesti szabadkikötő tervezésénél és egyáltalán nemzetközi értelemben vett kikötővé való fejlesztésénél nagy szerepet játszott a magyar Duna-tengerhajózás egyidejű megeremtése és fejlesztése, mert e hajózás segítségével elérhetővé vált a budapesti kikötőben e hajókba rakott áruk közvetlen, átrakás nélküli szállítása a levantei és közelpkeleti kikötőkbe, mint pl. Istanbul, Beyruth vagy Alexandria.

A budapesti kikötő fejlesztésének további része volt a magyar kikötőhálózat megeremtése, amelynek sorába egymásután iktatódott be Komárom, Párkány, Bezdán és Ujvidék kikötője, majd a kolozsvári raktárház is és a fiemei fióktelep. A fejlesztés második része volt a fenti módon most már magyar kikötőhálózattá kibővült Nemzeti-Szabadkikötőnek tengerhajózási üzemmé való bővítése. Eltekintve attól a tényről, hogy a magyar tengerhajózást különösen a mai és egyre fokozódó hajótérhiány idejében minden eszközzel ki kell építeni, egy kikötő — különösen tengeri kikötő, milyennek a Nemzeti-Szabadkikötőt is tekintenünk kell a közvetlen, tengerrel való összeköttetése révén — csak akkor igazán versenyképes és egyben fejlődésképes is, ha saját tengeri kereskedelmi flottával rendelkezik. Ezek a gondolatok vezették a magyar kormányt akkor, amikor a magyar kikötőt egyben tengerhajózási üzemmé is fejlesztette. Jelenleg öt Duna-tengerjáró, illetve tengerjáró hajót épített a kikötő, amelyek a békeviszonyok beálltával üzemüket meg fogják kezdeni, ami majd lehetségessé teszi a közvetlen összeköttetést Budapest és Délamerika közt.

Fentiek elmondása szükséges volt azért, hogy ezzel megvilágosítsuk a Délvidék kikötőjének, Ujvidéknek jelentőségét.

UJVIDÉK földrajzi helyzete és közlekedési adottságai igen sokban egyeznek Budapestével. A Délvidék visszatérése óta a határvárosná vált Ujvidék még fokozottabb mértékben alkalmas arra, hogy ott nagybbszabású kikötőt építsenek. Még a jugoszláv uralom alatt tervbe volt véve Ujvidék kikötőjének kiépítése, megvalósítására azonban csak egészen kis részben került sor.

Az ujvidéki kikötő lehetőségeinek mérlegelésekor elsősorban e város földrajzi adottságait kell megvizsgálnunk kereskedelmi és közlekedéstechnikai szempontból.

Kereskedelmi szempontból Ujvidék különböző érdekű területek ütközőpontjában fekszik. Ez az adottsága arra hivatja el, hogy e környező területek csereforgalmának közvetítője legyen. Másrészt, mint a Délvidék kereskedelmi középpontja betöltheti azt a szerepet,

hogy a délvidéki exportárak központi gyűjtőhelyévé válják s ezeknek az áruknak a balkáni államokba történő továbbszállítása innen történjék meg a jövőben.

Közlekedési szempontból helyzete hasonló Budapestéhez, hiszen víziúton közvetlen kapcsolatban van a tengerrel, közúti és vasúti hálózata pedig minden irányban tökéletesen és elsőrendűen kiépített.

Mindezek az adottságok Ujvidéken nemcsak belföldi jelentőségek, hanem szabadkikötő kiépítését is szükségessé teszik, mert az igen sok árucikk elosztó helye lehet.

Ujvidék jelenlegi kikötője mai állapotában előbb vázolt hivatását még csak szerény mértékben tudja betölteni. Így egy árucikket kiragadva pl. a nyerskávét a kikötő hajói közvetlenül fogják hozni Délamerikából és így az újvidéki punto franco lehetne a délvidéki kávéközpont, még Horvátország részére is.

Mai berendezése csak alapja egy jövőbeli nagyszabású kikötőnek. Egyelőre csak két nagyobb, összesen mintegy 800 t. férőhelyű raktárral rendelkezik, de rakodóeszközök nincsenek. Az újvidéki kikötő vasúti rendező pályaudvara azonban már ki van építve s ez lehetővé teszi, hogy az átrakási forgalom nagyobb arányokban most is folyjon.

Ujvidék kikötője, amely az állami kikötőhálózat igazgatása alá tartozik, a visszatérés óta is fellendülést mutat, máris igen sok munkáskéznek ad kenyeret s illetékes körök gondoskodtak arról, hogy addig, amíg Délvidék kikötője nagyszabású fejlesztésének terve gyakorlati kivitelezést nem nyer, a kikötőberendezés legsürgősebb hiányának pótlásával a forgalom fenntartható, illetve növelhető legyen.

A kikötő építésére most készülnek a pontos tervek. Az első közt szerepel egy megfelelő merőleges partfal építése, raktárak és daruk beállítása, bizonyos terület körülzárása és vámmentes területté való nyilvánítása.

Mindez pénzt és fellendülést jelent Ujvidéknek. Nemcsak az építkezések adnak munkát és így kenyeret, hanem a keletkező új forgalom is megélhetést ad majd munkásnak, kereskedőnek, szállítmányozónak, egyszóval vérkeringést hoz a város életébe és fejlődését biztosítja.

VITÉZ BORNEMISZA FÉLIX

A Duna

A NAGY OROSZ térséget figyelmen kívül hagyva, Európa legnagyobb folyója a Duna. Valamennyi európai folyótól abban is különbözik, hogy nem a Keleti-, Északi- vagy Földközi-tengernek veszi útját, holott ez volna a legrövidebb út, mert mindössze 500 km-nyire az Északi tengertől, alig 300 km-nyire az Adriától, a Fekete-erdőben ered. Nagyjában keleti irányban 3000 km-es bolyongás után éri el a Fekete-tenger partjait. Felső szakaszán megközelíti a Rajna, a Rhón, a Pó, az Elba és az Odera forrásvidékeit. Vízterülete ezeknek a folyóknak a rovására, ezek közé ékelődik keskenyen. Saját vízterülete csak a Porta Hungaricán túl szélesedik ki, magáhozcsatolva a Kárpáti-medence vízrendszerét, a Balkán-félsziget északi részét, Havasalföldet, Moldva rónaságait.

A Bajor felföld, a Bécsi medence, a Kis-Alföld, a Nagy-Alföld, a Száva mellékéről, a Balkán hegyei közé nyuló öblök és a Havasalföld jellegzetes, füzérszerűen a Duna völgye mentén sorakozó *nagy-tájak*.

A jégkorszakban, az ősember megtelepedése során ezek a löszborította, erdőtlen, legfeljebb ligetes vegetációjú tájak voltak az első emberi megtelepedés legalkalmasabb térségei és ezért a Duna völgye az évezredek folyamán mindig népek útja Európa derekában. Ennek élénk bizonyosságai a Vaskapu, a Porta Orientalis és a Porta Hungarica, majd túl az Óperencián, a nyugatnak vezető felsődunai útvonal.

A Kis-Ázsiából, a Boszporus felől a Balkánon át vezető szárazföldi utak is nyomban a Duna völgyére kapcsolódnak, vagy a Vaskaputól, vagy Eszéktől, vagy Dunántúl nyugati szélén, az Alpok tövében, a Bécsi medencétől kezdve. A Nyugat-Európából Bizáncnak és Keletnek vezető szárazföldi út tehát nagyjában Nándorfehérvárig szintén a Duna mentén vezetett, csak az Alduna keleti kanyarodójától tért el.

Hogy mennyire fontos volt a Duna völgye a keleti jövevényeknek, ékesen bizonyítja a római birodalom berendezkedése is, amely nagy szakaszon, így pannoniai berendezkedése során is, a Duna partját tekinti legfőbb védelmi-vonalának.

Mindezt tehát vissza lehet és vissza kell vezetnünk arra az egyetlen fizikai-földrajzi tényre, hogy a Duna ugyan Nyugat-Európában ered, de minden más európai folyótól eltérően keletnek veszi útját.

EZT A HATALMAS VÍZFOLYAMOT már korán használta fel az ember szállításra, kereskedelem lebonyolítására. Erre bőségesen van adatunk már a kelták és a rómaiak idejéből; a magyar történelem első századaiból pedig már részletes áruforgalmi adatok is állanak rendelkezésre. Ezek hiányában Regensburg, Passau, Linz, Melk, Bécs, Pozsony, Esztergom, Pest, Buda, Nándorfehérvár felvirágzása magában is beszédes bizonyíték volna.

A primitív lóvontatásos szállítás korszaka megszűnik, mikor Széchenyi István lángelke, a nyugati példákon felbuzdulva, a dunai gőzhajózás érdekében száll síkra és ezért annak első feltételét, a folyamszabályozást megindítja hazánkban. A Duna mentén elterülő országok szempontjából nemzetközi viszonylatban a mederszabályozás, a Vaskapu rendezése, a Tisza szabályozása, az ármentesítés nagy jelentőségű tettek, amelyek az ő nevéhez fűződnek és végeredményben megteremtik a lehetőségét annak, hogy Magyarországon keresztül Nyugat-Európát és a Fekete-tengert korszerű hajóút kösse össze.

A helyzet ezáltal merőben megváltozott. Ezentúl a dunamenti ember nem azokat az apró lehetőségeket használja ki, melyeket számára ez a folyam jelentett. Eddig voltaképen szakaszos, helyi jellegű kihasználásról eshetett csak szó, immár azonban egyik napról a másikra megszületett Európa leghosszabb kontinentális víziútja. Sőt! Míg addig az árelleni hajózásnak szinte leküzdhetetlenek voltak az akadályai, lassúsága céltalanná tett minden iparkodást, — a gőzhajózás mindezen túlsegített annyira, hogy bizvást azt mondhatnánk most már: Európának ez a legfontosabb víziútja a Földközi-tengerben veszi kezdetét és a Boszporuson, Fekete-tengeren át visz a Duna völgyében messze nyugatra.

A legújabb fejlődés mérföldkövei a nemzetközi Dunabizottság munkájának megindulása, a csepeli szabadkikötő, legfőként azonban egy büszke magyar cselekedet, a dunai tengerjáró-hajók-üzembehelyezése. Ez a korszakalkotó újítás valóban feljogosít bennünket arra, hogy Budapestet tengeri kikötőnek tekintsük. — A magyarság csodálatos útja messze keletről a kárpáti medencéig ezt a mindenképpen tehetséges népet nem juttatta el a tengerhez. Adriai kapcsolataink sajnos mindig lazák voltak. Így érthető, hogy a nemzet még kellőképpen nem ébredt tudatára annak, hogy a technika legújabb vívmányai révén mit jelenthet számára a Duna.

Pedig más népekkel a Dunához fűződő érdekeik már is olyan terveket éreltetnek, amelyek a Dunának magyar jelentőségét még sokkal jobban fokozhatják. A német nép gigantikus víziút-tervei, felhasználva azt a sajátos földrajzi adottságot, amit a Duna felső vízterületének nyugati beékelődéséről hangoztattam, a Rajnával, Majnával, az Elbával és Oderával olyan dunai hajózó csatornahálózatot készítenek elő, amelyen 1500 tonnás hajók a Dunáról megközelíthetik az Északi- és Keleti-tenger kikötőit. A német és magyar népnek egyaránt életérdeke ez a kérdés. Magyarországnak tehát ebbe a tervbe azonnal teljes erővel bele kell kapcsolódnia.

Ránk vár a Dunának Budapest felett a mederrendezése legalább 1500 tonnás hajók járatására és szorosan ebbe kapcsolódik a Duna—Tisza-csatorna elodázhatatlan terve. Ha ez a csatorna meg-

épül, nem csak a Duna-Tisza köze virágozik föl, hanem a Körösök és Maros melléke, Szolnoktól Titelig a búzatermő rónaság is bekapcsolódik az európai forgalomba. Ez a csatorna nem csupán 250 km. útrövidülést jelent az Ujvidék—mohácsi kerülővel szemben, de kiküszöböli az árelleni hajózást és a magyar búzának magyar utat biztosít, mely elkerüli a Dunának azt a szakaszát, ahol a másik part más ország birtokában van.

Szeged szempontjából, ha Szolnoktól Titelig a tiszai hajózás korszerű beavatkozással állandósítható, közömbös, hogy ez a csatorna éppen Szegednél torkollik-e a Tiszába. Mondjuk ki bátran éppen itt Szegeden, hogy a csongrádi betorkolás az egész érdekelt vidék szempontjából talán a legmegfelelőbb. Szeged szempontjából sokkal fontosabb, hogy ennek a víziútrendszernek szabad-kikötője legyen Szeged, mert az éppen ennek a városnak az adottságainál fogva másutt nem is lehet, és mert a város szempontjából ennek van sokkal nagyobb jelentősége. Szeged e révén tengeri kikötővé lép elő.

NÉHÁNY SZÓVAL szeretném megvilágítani ezek után, hogy a tengerhajózás felhozatala Magyarország szívébe, a nyugati hajózo csatorna-hálózat levezetése a Tisza völgyéig milyen kilátást nyújt az országnak.

Ha előttünk áll a Duna vízterületének hatalmas, a Keletről messze Nyugateurópába ékszerűen előretörő térsége és tudjuk, hogy ez mit foglal magába, csak akkor érthetjük meg, hogy korszerű víziút-hálózattal felszerelve milyen jelentősége lehet Európában. A Dunatérseget három részre tagolhatjuk. A Duna-torkolattól Bécsig terjedő középső szakasz ezidő szerint jellegzetes agrár vidék. A Duna közlekedési-csőve. Hozzácsatolja Keleten mindazt, amit ez a hatalmas víziút, magához vonz: Ukrajna folyószabdalta bőségszaruját, mely búzát, ércet ont a Feketetenger felé, a Kaukázus hatalmas, szinte kimeríthetetlen kőolaj-vidékét, végül a Boszporusz hinterlandját, az Orienst, a maga különleges, Európában keresett áruival.

Bécsről nyugatra ellenben az éknek a hegye maga is iparvidék, mely felnyomul Nyugat leghatalmasabb, sűrűn lakott ipari területeinek közvetlen közelébe. Ez a nyugati pólus van hivatva Keletet ellátni az élet legszükségesebb ipari termékeivel. A keleti pólus szolgáltatja viszont Nyugat-Európának a Dunatorkolatra nyíló vonzásterület sokféle ugyancsak nélkülözhetetlen termékeit.

A víziút építése révén a középső nagy térség, melyet nevezhetünk Délkelet-Európának, nevezhetünk Duna-Európának is, melynek kétségtelen prominens magja a kárpáti medence, ma még szinte felmérhetetlen jelentőségű, hatalmas átmenő forgalom színterévé válik és ki nem kapcsolható közvetítő, összekötőkapocs a két pólus, a Nyugat és a Kelet között.

Ha nem jelszavakat akarunk csupán, meg kell állapítanunk, hogy Délkelet-Európának államai, nemcsak Ukrajna és Kaukázus melléke, Kis-Ázsia, Bulgária, Románia, Szerbia és Horvátország, hanem Magyarország is, — bármily ellentmondóan hangzik — agrárjellegű államok, de terméseredményeik messze visszamaradnak a mostohább éghajlatú nyugaton elért eredményektől. A másik szembeszökő eltérés, hogy a sűrűn lakott nyugaton négyszögkilométerenkint

25 főnyi agrár lakosság hektáronként szinte kétannyit termel, mint amennyit Délkelet-Európában a négyszögkilométerenként 50 főnyi agrár lakosság előállít.

Ez a rideg valóság világosan megjelöli azt az utat, amelyet itt Délkelet-Európában követnünk kell. Az agrár munkaerőt jobban ki kell használnunk. Nekünk is arra kell törekednünk, hogy négyszögkilométerenként legfeljebb 25—30 ember lássa el a mezőgazdaság feladatát, de úgy, hogy a négyszögkilométernyi terület mégis megadja a nyugati, haladottabb mezőgazdasági kultúra kétszeres terméseredményét. Ez egyszerű tétel annyit jelent, hogy ezzel felemelhetők mezőgazdasági lakosságunk életstandardját a mai alacsony szintnek majdnem a négyszeresére.

Másszóval ez annyit tesz, hogy minden földbirtokreformnál gyökeresebb változás következhetnék be, mert a törpe- és kisbirtok nagyságkategóriái a jelenleginek a kétszeresére volnának emelhetők.

De jelenti ez azt is egyúttal, hogy ilyen életstandard-emelés esetén a mezőgazdaságban felszabaduló, az összlakosság 25%-át kitevő népesség feltétlenül jó megélhetést találna a vásárló erejében megnövekedett földműves lakosság igényeit ellátó iparban.

Jelenti tehát ez azt, hogy Délkelet-Európában nagyarányú ipari fejlődés elé nézhetnénk anélkül, hogy ez az átalakulás a nyugati nagyipari államok érdekeit bármiképpen is sérthetné.

A délkeleteurópai ipari átalakulás ugyanis csak akkor lesz egészséges, ha elsősorban a mezőgazdasági iparágak, másodsorban a helyi adottságok a rendelkezésre álló nyersanyagok által megadott irányban fejlődnének. Egy-egy országban, így Magyarországon is nemcsak a mezőgazdaság életszintje, hanem az iparos elemek és minden más társadalmi osztály életstandardja is lényegesen emelkednék ezáltal. És ez az egészséges fejlődésnek indult társadalom, mint exportáló és importáló tényező, feltétlenül többet jelentene minden nyugati szomszédnak az eddigi partnereknél.

Talán nem tévesztettek meg egyoldalú szakszempontok ebben az eszmefuttatásomban és ha ez így van, akkor a kárpáti medence jövője nyilvánvalóan Délkelet-Európa e világviszonylatban is páratlan nagyságú víziút-hálózatának megvalósításától függ. Bármint forduljon is a sors, Új-Európában a magyarság jövőjét ebben az irányban kell keresnünk.

KOGUTOWICZ KÁROLY

A Nemzeti Pantheon szobrai

AZ AZ ÉPÜLET, mely a szegedi Nemzeti Pantheon szobrainak környezetet nyújt, egyéb gyakorlati céljaimellett arra is hivatva van, hogy a székesegyházat övező teret körülzárja. Ez a rendelkezés és a körülmény, hogy a tér ünnepélyek, körmenetek, felvonulások színhelye, megfelelő külsőt kíván az épület számára. Első tekintetre ez az épület tömörszerű megjelenésével, zártságával, ünnepélyes komolyságot fejez ki. Kerüli a tagoltságot s ha enged is az elv szigorúságából, azért teszi, hogy e hatalmas tömbök nyomasztóvá ne váljanak. Az árkádok köröskörül sorakozó pillérei mint valami palást lehulló redői méltóságteljessé fokozzák ezt a komoly megjelenést s ugyanakkor az árkádok ritmikus mozgása feloldja a hosszan elnyúló tömbök merevségét azzal, hogy lebegővé teszi az árkádok felett nyugvó súlyos tömegeket. Az árkádoknak ezt a három frontot átfogó ritmusát, amelyet a két kapu beiktatása egyáltalán nem szakít meg, mint valami finom zenei hangszerelés, végig kíséri az ablakok egyfolytában vonuló sora. Ezáltal az épület s vele együtt a tér nagyvonalúvá válik.

Az épület stílusában szűkszavú, semmi felesleges építészeti formát nem látni rajta. A meglévőket pedig a szerkezet indokolja. Azt lehet mondani, hogy a néhány térelemből és kevés, de arányában gondosan mérlegelt építészeti formából egybeszerkesztett épület annyira szerves egész, hogy abba új építészeti elemet bekomponálni, vagy a meglévőkből elvenni valamit az egység megbontása nélkül lehetetlen lenne. Ez a szerkezeti szigorúság és stílusbeli kötöttség azt eredményezi, hogy az épület szuverén a környezettel szemben, tehát uralkodik rajta, azaz megkívánja, hogy a környezetet alakítsák hozzá. Így pl. lehetetlen lenne fákat ültetni a térre a szigorú stereometrikus formák harmoniájának megzavarása nélkül. Az épület — így is mondhatjuk, — az egyenes vonalak és nagy síkfelületek poézise.

A dóm a tér tengelyében lebeg, a nélkül, hogy a teret képező épülettel érintkezésbe kerülne. Ebben eltér pl. a velencei szt. Márk katedrálístól, amely besorakozik a teret alkotó épületek közé, s az egyik végén azt le is zárja. Így Szegeden a tér centrumában álló dómmal a teret képező épület alárendelt viszonyba kerül. Ez a viszony a dóm hátrányára kissé diszharmonikus. Bizonyos aránybeli

fogyatékoságtól eltekintve a legszembetűnőbb az, hogy a dóm fehér-vörös kövei megbontják az egységes építészeti hatást s ez a színesség ellentétben áll a szembenálló épület szerkezeti egységével és művészi egyszerűségével. Csökkenti a tér zárt hatását az, hogy a templom viszonylagosan alacsony homlokzatához igazodik épületmagassága is és így az épület a tér kiterjedéséhez képest kissé alacsonynak hat. Viszont azt is mondhatjuk, hogy ez a tágasság és alacsonyág bizonyos terülőt, alföldies jelleget ad neki s így karakterisztikumában a tájhoz igazodik.

Ha benn állunk a térben, az épület felé fordulva érezzük annak hangulatát. Az épület tömegei, arányai, komoly építészeti formáinak muzsikális egybecsendülése s nem utolsó sorban anyaga adják együttesen azt a líraiságot, amit csak nagy művészek tudnak a köveken keresztül megszólaltatni. Természetes, hogy ezt a hangulatot most zavarja az, hogy a tér csak félig kész s a templom homlokzatán túl terjedő rész elütő jellegével diszharmoniót kelt. De ha úgy tekintjük a teret, ahogyan annak egyszer ki kell épülni, azaz a dómot teljesen körülzáró teret képzelünk köröskörül árkádokkal, méltóbb helyet a Nemzeti Pantheon számára aligha találunk.

Igaz, hogy az épület nem pantheonszerű, hiányzik belőle az ódai, vagy himnikus szárnyalás, de kapunk helyette történelmi hangulatot, ódonszerűséget s ezt nyújtja a nélkül, hogy átvenne stílusjegyeket a történelmi stílusok valamelyikéből, hiszen az épület szerkezetében és stílusában korszerű s mindezeket a hatásokat tiszta művészi eszközökkel éri el.

Hiányzik belőle a csend. E helyett halljuk a tér kapuin beömlő élet zaját és látjuk annak eleven mozgását. Talán azt akarták az épület tervezői elérni, hogy a járókelők, amíg itt elmennek, gondoljanak a nagyokra. Ezért a történelmet beleállították az életbe.

A SZOBROK mintha akálomszerűen, különböző korokban kerültek volna helyükre, minden szoborban találunk valami jegyet akár stílusában, akár valamilyen külsőségben, mellyel arra a korra utal, melyben az ábrázolt személyiség élt. (Berzsenyiné a rokokó keret, Pollák Mihály arcképének klasszicizáló stílusa, Bethlen Gábor képmásának barokkos felfogása, stb.)

Itt a szobroknak különleges viszonyuk van az épülettel. Rendesen a szobor vagy beleilleszkedik az épület architektúrájába, mint bármilyen más építészeti forma, ahogyan azt a gotikában vagy a barokknál látjuk vagy szabadon áll s ilyenkor szerepe domináns a környezettel szemben.

A Pantheon szobrai nem tartoznak egyik kategóriába sem, öncélúak s bár a falhoz vannak erősítve, mégis a folyosók interieurjében elhelyezett, szabadon álló szobroknak tekinthetjük őket. Ezért nem kelt visszatetszést, hogy az épület architektónikus rendjével szemben ezek kötetlenül, szinte festői ötletszerűséggel csoportosítva helyezkednek el.

Stílus tekintetében a szobrok a mai kornak és a múlt század utolsó évtizedeinek művészeti törekvéseit képviselik. Nézzük először talán azokat, amelyek a legelvontabb szellemű alkotásokként mutatkoznak. Ilyen mindjárt a Mátyás királyt ábrázoló dombormű, vagy

Szent Gellért szobra a püspöki palota homlokzatán. A királyi pompa, vagy püspöki dísz ábrázolásának, vagy egyáltalán valamilyen leíró tendenciának nyomát sem látjuk ezeken a szobrokon. Az első tekintetre nagy sík, vagy gömbölyű felületeket látunk, amelyek lassan felismerhetővé teszik az ábrázolás tárgyát. Ha tovább vizsgálódunk, a természettől elvonatkoztatott plasztikai formák rendszerét látjuk, ahol az egyes formák jelentésüket még megtartják, azaz még fel lehet ismerni az emberi test absztrakt formáit s ez indokolja összetartozásukat. Ha művészi tartalmat, vagy intenciót keresünk, azt a nagy formák összeépítésében találjuk meg, mely egy határozott architektónikus törvényszerűség szellemében történik. Ebben a szigorú és logikus formarendszerben a nagy összefüggéseken van a hangsúly s egyben rámutat az emberi test formái lényegére, a nagy építési elvekre. Bizonyos elvi szempontok a görög, de még inkább az egyiptomi szobrászattal hozzák rokonságba, ahol az emberi test nagy építő formái szintén vissza vannak vezetve hengeres, vagy síkfelületű stereometrikus alapformákra.

Kerüli a feszültséget, összhatásában inkább a nyugalom s vonalában a muzsikalitás jellemzi. Talán mondani sem kell, hogy az ábrázolt személyek egyéni jegyeit nem találjuk meg ezeken a műveken: az alakok inkább típusok, az egyénre csak a mellékelt szimbólumok mutatnak.

Ozori Pipo szobrán a stereometriai képletekre visszavezetett nagy szerkezeti formák még szinte egyszerűbbé válnak azzal, hogy itt pécélbaöltözött alakot kellett formáiban abstrahálni. Azáltal, hogy az egyébként nyugodtan álló alak vonalait a két kézre fogott karddal tett mozdulat méginkább szögletessé teszi, az egész szobor bizonyos mértékig archaikus jelleget kap. Az alak mögött elhelyezett szimbólumok: a várbástyák és tornyok hasábos és hengeres formái hozzákapcsolódnak az alak formarendszeréhez, sőt annak formáival teljesen egyenrangúvá válnak, mi a szerkesztő tendenciát még szembeötlőbbé teszi. A szimbólumok formáinak az alak formarendszerének egységeivel való egyenlővé tétele itt olyan plasztikai formakomplexumot hoz létre, amelyben egyenként és összességükben a formák tárgyi jelentése másodrendűvé fokozódik le, ellenben az a belső feszültség, amely az egyes szerkezeti formák viszonyában fellép, a vonalak és a tömegek egyensúlyra való törekvése, a fölfelé lendülő és ezeket átmetsző vonalak zenei összecsengése izgalmasan érdekes és egyben egyedüli problémává válik a műben. Ez adja annak művészi tartalmát.

Az itt ismertetett elvek szerint épül fel a szent Imre szobor, de ez művészeti tartalmában spirituális elemekkel gazdagodik. Ez a szobor nem csupán az absztrakt építőformák rendszere, hanem igyekszik kifejezésre juttatni mindazokat a tulajdonságokat, melyek szent Imréről a köztudatban élnek. A finom arányok, a vonalak gyengéd összhangja, a lehajtott fej, a konstruktív formákból összeépített arcon a nyílt, tiszta tekintet mind eszünkbe juttatná az alázatos ifjú szentet akkor is, ha nem tartaná kezében a liliumot. Az egyéni jegyek itt is hiányzanak s ez a szobor inkább a szent Imre lelkületű ifjú típusa.

Mielőtt tovább mennénk, felteheti valaki a kérdést, hogyan jutott a mai szobrászat ezekhez a problémákhoz; valóban szükségszerűség vagy fejlődési folytonosság-e az, ami ezeket felvetette.

A görög szobrász a xoanonból (faszoborhoz hasonló tuskószerű kezdetleges szobor) indult el, amely már csírájában magában hordozza a későbbi görög szobrászat kánonját: a széparányok keresését, a szerkesztő tendenciát és a szabályosított plasztikai formákat. A fejlődés folyamán ebbe a rendszerbe mind több természeti forma kerül, de ezek a rendszer szelleme szerint átalakulnak: azaz elveszítve egyedi jellegüket, szabályosítva illeszkednek bele a rendszerbe. Az egyiptomi szobrászatban az összobor xoanonszerű szimbolum volt, mely a fejlődés során építő tendenciáját szintén megtartotta, de szimbolumszerű jellegét sohasem veszítette el teljesen. A reneszánsz már az emberi test plasztikai felszínét tanulmányozza, míg a középkort és a barokkot nem annyira az ábrázolási problémák foglalkoztatják, mint inkább az ábrázolási eredményeknek világnézeti célok szolgálatába való állítása. A naturalizmus vet fel újra ábrázolási problémát azzal a programmal, hogy csak a szemmel láthatót, a kézzel letapinthatót ábrázolja. Ezzel leszűkíti a művészi ábrázolás területét s ennek visszahatásaként jelentkezik a mai művészet egyik törekvése, mely figyelmét a külső megjelenésről a szerkezeti és formai lényegre fordítja.

A mai kor szobrászatát, midőn az összeépítés törvényszerűségét kutatja s a vas logikával kialakított formák rendszerét létrehozza vagy megérzi a titokzatosan rejtőző, belső plasztikai lényegeket, a felfedezés öröme hatja át. Természetes, hogy a történelmi korok mesterei is megéreztek mindezekből sokat a képzőművészet hosszú multján át, de ezeket a korokat más művészeti problémák foglalkoztatván, ezek a megfigyelések nem váltak a multban annyira tudatossá s így a mai kor művészenek adatott meg, hogy mindezt ne csak felfedezze, de ki is fejezze.

Van ennek a művészetnek találkozási pontja az egyiptomi és görög művészettel, de a haladás ellentétes irányú. Amazok konstruktív alapon haladnak az ábrázolás felé, a mai művész az ábrázolásból jutott el a konstruktív állásponthoz; azonban amazok kiindulási pontja és emezek érkezési állomása mégsem közös állomás. Az ókori művész érzésében egyszerű, meglátásaiban naiv, eszközeiben primitív. A huszadik század művésze érzéseiben sokrétűbb és differenciáltabb, tehát erősen individuális lény amannak kollektivitásához képest. A világot természettudományos alapon ismeri s így meglátásaiban a módszeres keresés vezet; eszközeiben kiművelt. Ha el is fogadjuk azt a megállapítást, hogy egy-egy mai művészeti irány programszerűen primitív-ségre törekszik, csak annyit jelent, hogy a primitív művészetben meglátott szépségek modern értelmezésű interpretálására kell gondolnunk. (Ohmann, Borberek Kovács egy-egy szobra, Molnár C. Pál, Aba-Novák egy stílusperiódusa.)

Az eddig tárgyalt művészeti elvek bizonyos értelemben vett leszűrődésének tekinthetjük a dómbeli szent István oltár szobrát, azonban a problémák itt módosulnak és más eredményhez is jutunk. Itt a nagy szerkezeti formák nem nyernek olyan önálló szerepet, mint az előbbieken láttuk, hanem egy nagy egységbe fogva jelennek meg s kialakul a tömbszerű emberalak, ahol a kisebb egységek egybefolynak. Eszünkbe juttatja az archaikus xoanont, de az egy elinduló kezdő életre mutat, itt az élet teljességének hullámlázását érezzük a simán kerek, a mélységek és emelkedések erős ellentéteit kerülő felszín alatt. Ez a tagolatlanság, amely nem mond, csak sejtet, jelenésszerűvé teszi az alakot s érezteti azt a titokzatos-ságot, amely általában távoli történelmi mult alakjait körülveszi. Sok spiritualisztikus elemet fedezhetünk fel ezen a szobron s expresszív tendenciájánál fogva már bizonyos fokig a középkori szoborral is párhuzamba lehet állítani.

Mostanáig azt láttuk, hogy a plasztikai formák által nyújtott

problémák adták a művészeti tartalmat s a lelkiség kifejezése ezen keresztül történt, s mintegy járulékaik voltak a plasztikai problémáknak. Más szempontok érvényesülését látjuk Temesvári Pelbárt és a két zászlótartó barát szobrán, ahol a hangsúly a lelkiség kifejezésére tevődik át. A plasztikai problémák itt eltűnnek, csupán kifejezés és utalás céljából használ néhány plasztikai formát. Mivel fülkékben helyezkednek el, első pillanatra nem is plasztikai jellegük tűnik fel, hanem törekénységük, aszketikus megjelenésük. Alakjuk a testiség teljes tagadása. Különösen Temesvári Pelbárt mély spiritualizmust tükröző arca és taglejtése a természetfeletti világban élő embert mutatják.

Ha keressük, hogy mi által jutnak mindezek kifejezésre, azt találjuk, hogy nem elsősorban plasztikai eszközök útján, hiszen plasztikai formák alig vannak jelen, bár ez a kevés megtartja jelentését. Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy ha egy papirosra pusztán néhány vonallal lerajzolnánk ezeket a szobrokat, nem mondanánk vele sokkal kevesebbet, mint amennyit a szobrok a maguk hangsúlytalan plaszticitásukban elmondanak. Itt tehát elsősorban a vonalak fejeznek ki mindent.

A most tárgyalt művészeti felfogásoktól egészen eltérő stílust képviselnek azok a művek, melyek kizárólag ábrázoló törekvést mutatnak. Ez a felfogás a valóságban látott formákat nem értelmezi semilyen módon, meghajlik a természet adottságai előtt s az emberi alak nem egyéb számára, mint plasztikai jelenség. A formák megfigyelésénél nem analizál, nem szintetizál; az ábrázolt személyiséggel szemben tárgyilagos, azt nem eszményíti és nem karakterizálja (tipikus példák Jókai, Liszt, Erkel, Arany, Deák, Lotz, Schulek, Toldy Ferenc, Szalay László, Vajda János szobra s még néhány). Még akkor is, midőn az ábrázolt személy maga nem is ül a művésznél, a rendelkezésre álló képek, leírások alapján a valóságot igyekeznek rekonstruálni (Hunyadi János szobra!). Ezeken az arcképeken a mozdulat keresetlen, az arckifejezés természetes, hiányoznak a szimbolumok vagy más külsőségek, melyek a nagy író, költő, államférfit eszünkbe akarják juttatni, e helyett a maga közvetlenségében megjelenő embert látjuk magunk előtt. A szobrász itt nem Jókait mintázza elsősorban, hanem a modellt a maga letapinthatóságában, anyagszerűségében. A hús, a ruha, a hajzat anyagszerűsége fontos jelenség a modellen s elsőrendű tárgya a szobrászi megfigyelésnek. Ezekhez kapcsolódik az életteljes megjelenítés. Szinte mozgásban látjuk ezeket az arcokat és sokszor a pillanatnyiság, az esetlegesség egészen kihangsúlyozottan jelennek meg rajtuk (Munkácsy, Benczur, Szinnyi Merse Pál szobrai). Mint arckép, a feladat annyiban nyújt problémát a művésznél, hogy keresi benne az egyéni vonásokat, esetleg kiemeli a karaktert, de ez sohasem lép előtérbe a leíró, ábrázoló jelleg rovására.

Minden tárgyilagos szemlélet mellett is ezek a művek nem csupán reprodukciói a látott valóságnak. Valamennyinél megfigyelhetők az előadás, a módor sajátosságai. Látjuk, hogy a szobor tárgyának plasztikai átélése emóciót vált ki a művésznél s ez az előadási módban fejeződik ki, amit legkönnyebb a puha agyag segítségével éreztetni s azt lehet mondani, hogy a művész kézírását szemléltethetjük benne. Ezt a friss technikát jól lehet aztán terrakottába, gipszbe vagy bronzba rögzíteni.

A naturalista-impresszionista szemlélet tehát elfogadja a természet igazságait, azt nem alakítja, de az előadásban megnyilatkozik az egyéni átélés módja és a pillanathoz kötöttség. Ebben az átköltés és idealizálás nélküli természetábrázolásban a művész öröme az, hogy a valóságot így meg tudja látni és láttatni.

A tárgyilagos szemlélet más változatát látjuk Verancsics Antal, Báthory István vagy Bethlen Gábor szobrán. A valóságosság érzetét nem a pillanatnyi állapot megjelenítésével kívánja elérni, hanem a részletek halmozásával. Ez ellentétben áll az előbb tárgyalt naturalista-impresszionista szobrászattal, ahol először a tömegeket vesszük észre; mert ez a stílus igyekszik nagyvonalú maradni s a részletekből csak annyit hoz, amennyi az anatómiai formák ábrázolásához szükséges. Amíg a naturalista-impresszionista felfogás az egyéni jegyek kendőzetlen feltüntetésére törekszik még az esetben is, ha az esetleg rút, emez az egyéni vonások megtartása mellett is ügyel arra, hogy a formák esetlegességét és szabálytalanságát enyhítse. Mindamellet a részletek laza összefüggésűek, feloldottak, de már sok rajzos elemet fedezhetünk fel bennük, ha az impresszionista szobrászat friss foltszerűségével hasonlítjuk össze. Ilyén szempontból br. Eötvös József és Ybl Miklós szobra is ehhez a csoporthoz tartozik.

Az ábrázoló szellemű felfogás további változatára nyújt példát Pollák Mihály és Berzsenyi Dániel szobra, az egyetem alapítójának, Klebelsbergnek reliefje, IV. Béla szegedi vonatkozású domborműve. Tárgyias szemlélete mellett a valóságban látott plasztikai formák rendezettségére, nemes alakban való megjelenítésére törekszik, mellőzi az erősebb karakterizálást és a verizmus jegyeit. A pillanatnyi és az esetleges helyett az állandó jegyeket és a formai lényegét tartja meg. Ezekből tehát az is következik, hogy ez a stílus az ihletettség hevületét a technika temperamentumos frissége által nem érezteti, mint ahogyan azt a naturalizmus vagy még inkább az impresszionizmus teszi, sőt a szubjektív érzések kifejezésében egyenesen tartózkodó. Az efajta művek erősen intellektuális munkának látszanak az impresszionizmus ösztönösségével egybevetve. Szívesen vesz át stílusjegyeket a görög szobrászatból.

Ezt a klasszicizáló törekvést neoklasszicizmusnak is szokás nevezni. A domborműveken a cselekmény világos feltüntetését, az alakok elhelyezésében az egyensúlyozott tömeghatást és a nyugodt, szép vonalharmoniókat kedveli. Az egyszerűen mintázott alakok ünnepélyesen vagy szertartásosan mozognak. Ennek a művészi felfogásnak éppen ellentéte, de azért ugyanúgy eklektikus művészetet reprezentál az Árpád-toronyon elhelyezett Horthy emlékmű stílusa. Kompozíciójában mozgalmas, a plasztikai formák erősen és minden irányban kiugrók, széles gesztusú alakjai páthosztól fűtöttek s a jelenet nem mentes bizonyos teatralizmustól sem. Ez a szobrászat szellemében a múlt század történelmi festészetével tart rokonságot s mint stílust neobarokk néven is emlegetik.

Széchenyi, Madách, Ipolyi Arnold szobra, Werbőczy reliefje kötött stílust képvisel. Érdemes ezt összehasonlítani az Ozorai Pipo, Szent Imre, Temesvári Pelbárt és a velük egy csoportba tartozó szobrok által képviselt művészeti törekvéssel. Tudjuk már, hogy azok a plasztikai komplexumok, mint elvont és ábrázolási tendenciától ment formák, a szobrász képzeletében jöttek létre s a természetben látható plasztikai valóságokkal nincsenek kapcsolatban, hiszen a szobrász az emberi test plasztikai formáinak a fogalmával,

de még inkább jelképeivel dolgozik, ennél fogva előadásában kötött marad. Ez a stílusbeli kötöttség megvan a Széchenyi, Madách és a másik két vele rokon műben is, de ez esetben mindarra, amit itt a stílus alakító ereje végez, a modell adottságai nyujtanak indítékot. Ilyenek a plasztikai leegyszerűsítések, a részletek teljes mellőzése, az egyéni karakternek a nagy szerkezeti formákkal, azok egymáshoz való viszonyának kihangsúlyozásával való kifejezése. A pillanatnyiság és az esetlegesség itt is eltűnik és megmarad az állandó és a jellegzetes. Széchenyi néhány erőteljes, határozott síkba metszett arca stílusában eltér a lágy, sima kerekded formákba stilizált Madách portrétól, ahol a távolba néző fej nyak nélkül egy síma kőlapra van ragasztva. Az egész sokat kifejez Madách misztikus történelemszemléletéből, de benne van a szobrász finom lírája is és egyike a Pantheon legszebb szobrainak.

Hogy a művészi tartalom és a stílus közötti viszony megértéséhez közelebb jussunk, figyelembe kell venni az anyag szerepét is. Az anyag a művészeti tartalom hordozója s egyik alakító tényezője a stílusnak. Az anyag természetének megfelelően tágabb vagy szűkebb határok között adja az ábrázolási vagy kifejezési lehetőségeket. A művész akkor nyújt tartalomban és stílusban legtöbbet az anyagon keresztül, ha annak természete szerint érezni és gondolkodni tud, azaz, ha úgy kezeli az anyagot, mint a muzsikos a hangszer.

A mai esztétika megköveteli a művésztől, hogy az anyagszabta korlátok előtt meghajoljon. Ez a törvényszerűség végigvonul az egész művészettörténeten, de van kivétel is. Úgy látszik, hogy olyan korokban, melyeket mély szellemiség hat át vagy a kor erős szenvedélyektől fűtött és a művészet világnézeti harcok eszközévé válik, a művészi alkotó munka túllépi az anyag korlátait s a művész keze alakítja az anyagot a gondolathoz. Ilyen a gotika, amely a kőből csipkét farag, vagy statikaellenes építészeti szerkezeteket hoz létre. Ilyen a barokk is, amely a kő statikus szerkezetet parancsoló jellegét megváltoztatva az épületet nem csupán dinamikussá teszi, hanem néha a szerkezet szinte eltűnik az épület felületén összeshövődő sok kisebb forma egybeboruló mozgása alatt. (A granadai Kartause híres sekrestyéje vagy a drezdai Zwinger). A szoborba festőiséget hoz, a freskóval pedig áttöri a falat vagy a mennyezetet, melyen át a kozmikus térbe látunk, ahol extatikus alakjait lebegteti. Ha azonban a világnézeti okok megszűnnek, helyreáll az anyag törvényszerűsége.

A Nemzeti Pantheon szobrai között az anyag, a művészeti tartalom és stílus harmonikus egybekapcsolására nagyon szép példákat láthatunk, sőt az előbb vázolt kivételre is. Ezek a szobrok az utolsó hat-hét évtized alkotásai s különösen a naturalizmus óta látjuk az anyaghoz való alkalmazkodás fokozatos térhódítását. Munkácsy arcaképen a szobrász a márvány habszerűen hullámozó felületét, nemes áttetszőségét használja fel az arc finom dinamikájának, a haj és ruha nem annyira precíz mint laza könnyedséggel ábrázolt tömegeinek megjelenítésére. Erősebb szögletek, élek, mélyebb gödrök sehol nem zavarják meg a diszkrét fény és finom gyöngyszürke árnyékok festői váltakozását. A szobrász itt teljesen megmarad az anyagszabta korlátok között, de kihasználja a nemesanyag szépségeit s ezek kihangsúlyozásával adja elő mondanivalóit. Más értelemben látjuk az anyag szerepét a Mária Terézia szobron. Itt a szobrász a hús selymes símaságát és puhaságát ábrázolja s a márványt szinte bravu-

rosan használja fel a bőr pigmentumszerűségének éreztetésére. A művész az anyagot a tárgy anyagszerűségének feltüntetésére használja s a márvány mint anyag a háttérben marad épen azért, hogy helyet engedjen a téma anyagszerűségének. A Munkácsy szobron ennek a viszonynak a fordítottját láttuk: ott a tárgy anyagtalanul jelenik meg, viszont a márvány mint anyag előtérbe lép és szinte önmagát hirdeti s egyszersmind résztvesz a stílusalakításban azzal, hogy az anyag által nyújtott nagy, festőien foltszerű egységekbe alárendelten illeszkednek bele az egyes plasztikai formák, míg a Mária Terézia szobron a plasztikai formák szabatos kimintázása, a rajzosság és anyagszerűség hangsúlyozása válnak stílusjegyekké. A művész a Mária Terézia szobron szuverénebb az anyaggal szemben.

Verancsics Antal, Báthory István, Bethlen Gábor arcképein a művész egészen barokkos szuverénitással kezeli a márványt, midőn annak természetétől eltekint és szinte az ötvösművészet finom aprólékosságát is felülmulva borítja el részletekkel szobrait, ahol szőrme, ékszer, toll, drapéria, kucsma, az arcon a hús, csont, redők anyagszerű érzékeltetésében a márvány oly engedelmes hangszerré válik a keze alatt, hogy nem érezzük az anyag ellen elkövetett erőszakot, noha ez voltaképpen a szemünk láttára történik. Ellenkezőleg, minden részlet önmagában és az egész együttvéve a megelevenedett anyag.

A bronz a szobrászatban a leghajlékonyabb anyag, mely a széles sík vagy domború felületeket ép úgy megengedi, mint a minuciózus részleteket s az áttörtséget. Láttuk, hogy az impresszionista-naturalista szobrászat a tárgy anyagszerűségére és friss, egyéni előadásmódra törekedett, ezért a bronz fémszerűsége itt nem jut szerephez s mint anyag indifferens. A klasszicizáló szobrászat (Berszényi, Pollák Mihály, Klebelsberg relief stb.) épen a bronz fémszerűségét használja ki művészi szándékainak megvalósítására, ahol a szerkezet és a formák kiszámítottak, a részletek rendezettek; formagazdagság tekintetében a stílus ökonomikus, előadásában kötött. Itt a bronz nagy símára csiszolt fénylő felületek alakjában jelenik meg. A részletek, pl. szempillák, redők, zsinórzat, haj stb. finoman cizelláltak és precíz ábrázolásúak az impresszionizmus laza vázlatosságához képest. A klasszicizáló szellemű szobrászatban a bronz mint anyag önmagát hirdeti és saját anyagának szellemében mintegy átköltve ábrázolja a természeti formákat. (Az antikból és a klasszicizmusból átvett örökség).

A mai kor szobrásza gyakran használja a követ, különösen épületszobrokhoz. A benne rejlő ábrázolási lehetőség sokkal korlátozottabb, mint más anyagoknál, mert részletesebb megmunkálásra, vagy a modell anyagszerűségének visszaadására kevésbé alkalmas. Stílusban ezért kötöttséget kíván, ami a szobrászi előadást szűkszavúvá, de tömörré teheti. A szent Imre, Mátyás király, szent Gellért, Temesvári Pelbárt szobrán a művész jól használja ki a kőnek az absztrakt művészetre alkalmas tulajdonságait. Érezzük, hogy azt a művészi tartalmat csak kőben lehetett ilyen tömören és szuggesztív erővel elmondani. A Werbőczy relief, a Széchenyi és Madách szobor szintén arról győző meg, hogy az ábrázoló célzatú művészet is akkor ad kőben a legtöbbet, midőn a kő szelleméhez alkalmazkodva stílusában kötött marad.

Amíg a márvány és a bronz egyaránt lehet statikus és dinamikus, a kő mindig statikus és mint anyag önmagát hirdeti.

Az elmondottak alkalmával többször szóba került az arckép s ennek egy-egy kérdése megvilágítást is nyert. A történelmi arcképek a problémák egész sorát vetik fel, melyek közül talán nem felesleges némelyiket érinteni. Ezek közül az egyik az, midőn a művész a történelem távoli korszakaiban élt személyiséget ábrázol, akit a történelem már tetteiben, azok kihatásában lemért s alakja az utókor tudatában pontosan meghatározott helyet foglal el. Ilyen esetben egy teljesen körvonalazott egyéniséget kap a művész, amelyet ő már csak egyféle módon értelmezhet, annál is inkább, mert minden kor saját világnézeti szemüvegén át szemléli a multat. Neki nem a valamikor élt embert, annak elenyészett külső alakját kell megjeleníteni, hiszen erre legtöbbször adata sincs, hanem azt az alakot kell megkonstruálni, amely a művész korának elképzelésében él. Feladata ebbe a készen kapott formába belesűríteni mindazokat a tulajdonságokat, melyeket a művész kora benne nagynak lát, elhagyni azokat a vonásokat, melyek emezeket elhomályosítják. Típussá vagy ideállá alakítja őket. Az ilyen felfogásra szent Imre, szent Gellért és Temesvári Pelbárt szobra jó példát nyújt.

Változik a feladat, midőn egykorú arcképek nem egyszerűen tökéletlen ábrázolásai alapján akarja a művész rekonstruálni a történelmi személy valószínű alakját úgy, ahogyan őt kora látta. Itt a feladat kettős. Az egyik a csábítóbb és könnyebb: az életteljes megjelenítés; a másik az ábrázolt személy történelmiségének kiemelése, ahol azonban a történelmiség értelmezését a művész készen kapja. (Alkalmas példák a Hunyadi hármasszobor, a Bessenyei relief).

Előfordulhat, hogy a művésznak élő nagyságot kell ábrázolni úgy, ahogyan a kortársak őt ismerik és értékelik. Az élő nagyság értékeit kora nem látja még annyira kifejeződve és nem látja tevékenységének kihatásait az idők folyamán. A művész egyébként is szinte kötelességtudomásul venni az illető külső megjelenését és átélteni egyénisége által közvetlenül gyakorolt impressziókat, de igen sokszor ezek szuggesztív hatása alatt is állhat. A tárgyias célzatú mű későbbi korokban dokumentumszerű bizonyítékot is nyújthat tudományos kutatásokhoz, viszont éppen azért, mivel az élő nagyság történelmi szemmel nézve nem kész egyéniség, a művésznak itt tere nyílik egyéni meglátásra és megítélésre. Ebbe a csoportba sorozható művek szépszámmal találhatók a Pantheon szobrai között. (Deák, Liszt, Jókai, Arany, Erkel, Szinnyi Merse, Székely Bertalan stb.).

Ez a dolgozat azzal a céllal íródott, hogy a Nemzeti Pantheon szobrainak formai leírását adja. Ez nem a stílusok keletkezési sorrendjében történt, mert a szemléltetést világosabbá lehetett tenni a művészi tartalom és a formai sajátosságok kiemelése, párhuzamba vagy szembeállításával. E célból azokról a művekről történik említés, melyeket jól fel lehetett használni az ilyen irányú szemléltetés céljából. Ez azonban nem akar bírálatot vagy értéktételezést jelenteni. Ugyancsak tartózkodik a dolgozat a szorosabb értelemben vett kategorizálástól is, egyrészt mert nem minden mű sorozható be

pontosan valamely kategóriába, másrészt, mert a művészeti tartalom és forma megvilágítása szempontjából a kategória kérdése nem elsősorban fontos.

DOROGI IMRE

Nagy Lajos és a római néptribun

EBBEN AZ ÉVBEN lesz hatszáz éve, hogy a magyar történet egyik leghatalmasabb királya, Nagy Lajos trónra lépett. Rendkívüli alakját és a magyar nagyhatalmi törekvések virágkorát, mi nevéhez fűződik, bizonyára sokan fogják ez alkalomból méltatni és ünnepelni. Én ezúttal csak uralkodásának egy epizódjáról akarok szólni, mely rendkívül jellemző egy új Európa felé való vágyódására s arra, hogy ő a humanizmus korának kezdetén Rómától várta az igazság és béke szellemének győzedelmét.

Röviddel azután, hogy Endre herceg a romlott nápolyi udvar áldozatává lett, az örök város kormányában különös változás állott be. Egy Cola di Rienzo nevű ember ragadta magához a hatalmat. A pápaság ekkor már szinte négy évtizede Avignonban székelte és egészen a francia politika befolyása alatt állott. Az egyházi állam tehát előzvegýült s a kiváló Anjou Róbert nápolyi király is sok gonddal küzdött, hogy mint pápai helytartó a római tartományban a rendet biztosítsa. Utóda, Johanna alatt azonban a királyság belső bajai annyira felgyülemlettek, hogy e pápai hűbér Róma megőrzésében alig játszhatott többé szerepet. A római főnemesek — főleg az Orsinik és Colonnák — gyakorolták ott régóta a tényleges hatalmat, de a velük elégedetlen nép állandóan forrongott. Olykor a tizenhárom városkerület és ugyanannyi céh által választott bizalmi embereknek sikerült hosszabb-rövidebb időre a kormányt kezükbe ragadni, s ezek a Firenzében és másutt már jól bevált állami be rendezkedést igyekeztek érvényre juttatni.

Igy történt ez 1343-ban is, mikor a kérész életű népi vezetőség egyik legmeggyőzőbb szónokát küldi Avignonba, látszólag azért, hogy a pápát a Rómába való visszatérésre bírja, valóban azonban azzal a céllal, hogy őt a főnemesi szenátor-kormányok bűnös önzéséről tájékoztassa. A szónok neve Lőrinc fia Miklós, Cola di Rienzo volt. Maga is a nép soraiból származott. Atyjának a Tiberis-parton — ép azon a tájon, ahol ma Római Magyar Intézetünk áll — vendégfogadója volt s anyja mint mosónő segített a család fenntartását biztosítani. De voltakép anagni-i paraszt családból eredt és földmivelő rokonságánál is nevelkedett az Abruzzokban fekvő kis városka környékén. Ez a hegység akkoriban tele volt az egyház állapotaival elégedetlen remetékkal, akik assisi szent Ferenc evangéliumi szegénységét és rajongó belső vallásosságát szegezték a gazdag főpapsággal és VI. Kelemen fényűző, világias avignoni udvarával szembe s a Szentlélek egy magasabb szellemiségtől ragyogó országa előkészítőinek vallották magukat. Ezek valamelyike tanítgathatta Cola di Rienzo husz éves koráig és kelthette fel a parasztfiúban az érdeklődést a latin nyelv és műveltség iránt. Különben nem feküdt volna olyan hévvel neki, hogy — amint atyja halála után szülő-

városába visszakerült — a romok között régi feliratokat másoljon gyűjteménybe, mire az akkori Rómában alig kaphatott valakitől ösztönzést.

Még csak valami kis jegyzői állásban intézi az özvegyek és árva-k segélyezésének az ügyét, de máris tekintélyre tesz szert igazságszeretetével és páratlan lelkesedésével, mivel úgy tud Titus Livius történeteiről és a régi Róma nagyságáról beszélni, mint más senki. Aztán valami szóbeszéd jut füléhez, mely önbizalmát felcsigázza. Némelyek azt rebesgetik, hogy Luxenburgi VII. Henrik 1312-ben, mikor a római nemesek megakadályozták abban, hogy a Szent Péterben koronázzák császárrá és csak egyszerű zarándoknak öltözve látogathatta meg az apostolfejedelem sírját, üldözői elől több napra Rienzo vendégfogadójában volt kénytelen elrejtőzni. A gazda nem volt otthon... a vendéglősné pedig később halálos ágyán bevallotta, hogy Cola-fiának a névtelen zarándokcsászár az apja. Cola di Rienzo valami veleszületett diplomata-érzék megakadályozta ugyan, hogy vélt származásáról vagy Anagniban felszívott vallási elveiről nyilatkozzék, de Franciaországból való visszatérte után, mint a pápa által kinevezett városi jegyző, hivatalos ténykedését lúdtoll helyett már csak ezüstpennával akarta végezni, az újból hatalmaskodó nemeseket pedig azzal fenyegette meg, hogy felakasztatja, lefejezti őket, ha egyszer ő lesz Róma ura, császára. Nagyravágyó önbizalmának ily elővillanásai mellett azonban céltudatos és állandó propagandával igyekezett a római nép emlékében régi nagyságának érzését felidézni. Templomban és középület falán freskóábrázolásokkal jelenítette meg a rosszul kormányzott birodalmak bukását, kihangsúlyozva, hogy az előzvegyült Rómára is ez a sors vár, ha nem gondol magával. Aztán előkutatta és díszes helyen a lateráni bazilika falába illesztette azt a római ércetablát, melyet ma a Kapitólumi múzeum őriz és melyen fel van jegyezve, hogy a római nép milyen jogokat ruházott át Vespasianus császárra. A magyarázatára tartott előadásban kiemelte, hogy ime a császári jogoknak végső forrása is a római nép volt.

Ez a négy éven keresztül ábrázolásokkal és beszédekkel üzött következetes propaganda olyan tekintélyt biztosított Cola di Rienzonak, hogy 1347-ben, mint a „Szentlélek Lovagja“ egy népi összeesküvés élére állhatott. A két nemesi szenátort megbuktatta és bevonult a kapitólium palotájába. Az orveto püspök, VI. Kelemen vikáriusa, melléje állott s a kész tények hatása alatt a pápa elismerte kettejüket Róma kormányzóinak, rektorainak. Azonban Cola di Rienzonak e címnél kedvesebb volt a régi népi tribun hivatala, mit a legközelebbi népgyűlésen magára ruháztatott. Ezentúl is ugyan a pápa megbízásából kormányozza Rómát, de mindenben a nép akaratára támaszkodik és annak végrehajtójaként lép fel. A kapitólium harangszavára összefutó csöcselék szemeiben a régi római nép jogainak az őre. Ez a nép a rend és igazság védője: nemes és nem nemes, szegény és gazdag egyenlők előtte. Megbízottjaként Cola di Rienzo kérlelhetetlen erővel vette a kezébe a nagyon gyenge lábon álló közbiztonsági viszonyok megszilárdítását, s rövid két hónap alatt a gazdasági helyzetet is annyira megjavította, hogy a távolabbi védelmét és gondoskodását élvezhessék.

A belső megerősödés első rövid időszaka után Cola di Rienzo azonnal arra gondolt, hogy a szabadság, béke és igazság uralmát Itáliára, befolyását pedig egész Európára kiterjessze. Ismét abból a megfontolásból indult ki, hogy a római császárság korában minden jog forrása a római nép volt. Őt illette a császárválasztás joga is, mely jogot azonban később másokra ruházott át, míg az a német választófejedelmek birtokába került. Ám — folytatta Cola di Rienzo az okoskodást — a régebben átruházott jogokat vissza is lehet venni. Hogy ezt a véleményét megtámogassa, a különböző olaszországi városok legkiválóbb jogászeit kongresszusra hívta össze s az ő határozatukra támaszkodva kimondatta a népgyűléssel, hogy a római nép ezentúl minden egykori jogát és természetesen elsősorban a császárválasztását, maga kívánja gyakorolni.

Ez a határozat főleg két fejedelmet érdekelt. Az egyik Wittelsbachi bajor Ottó volt, akit 1327-ben, miután a pápa tiltakozott a császárságra való törekvése ellen, valóban a római nép választott meg imperátorrá, de akit VI. Kelemen kitagadott és egyházi átokkal sújtott. A másik Hohenstaufi IV. Károly cseh király volt, a pápa neveltje és kiszemeltje, ki máris császárnak tekinthette magát, bár megkoronázása késett. Kettejük közül Cola di Rienzo bajor Lajoshoz húzott inkább már csak régi római kapcsolatai és az abruzzoi Szentleket-váró rajongókkal fenntartott összeköttetései miatt is. Mikor bajor Lajos 1347 októberében váratlanul meghalt, még aktuálisabbá lett a császár személyének a kérdése, mert IV. Károly a pápa Rómába való visszatérésének és így a Cola di Rienzo által képviselt római érdekeknek ellene volt.

A tribun már augusztus 1-én a két császárt és a választófejedelmeket záros határidőn belül a római nép színe elé idézte, hogy a választáshoz és császársághoz való jogukat igazolják; s tette ezt azzal a szándékkal, hogy minden igényüket megsemmisítve, tiszta helyzetet teremtsen. Helyükbe a valóságban számtalan kis államra szakított Itália eszményi római császárságát akarta állítani azzal, hogy a római néppel római polgárságot adományozott az olasz félsziget minden lakójának s aztán azt tervezte, hogy a legnagyobb olasz városok által kiküldött huszonnégy római polgár szavazatával választják meg az új császárt, aki természetesen olasz nemzetiségű lesz. Hogy magára, VII. Henrik természetes leszármazottjára gondolt, az kitűnik abból, hogy máris *tribunus augustus*-nak nevezte magát, az olasz városoknak pedig zászlót, képviselőiknek jeggyűrűt ajándékozott egység jeléül. — Célja nemzeti és európai volt egyben, mert a régi római impérium jegyében egyesült erős Olaszország révén Európa békéjét akarta előmozdítani. Cola di Rienzo csupán abban tévedett, hogy sem az avignoni fogságban synylődő pápaság, sem a német-római császárság nem voltak annyira kimerültek, hogy hajlandók lettek volna egy velük szembehelyezkedő új hatalom támadását nyugodtan és tétlenül szemlélni. Az egykorú és bennfentes krónikairó szerint a tribun szája körül mindég „kissé fantasztikus mosoly” játszott. Ez a fantasztikum a gondolat mélyéről tolakodott ajkaira. Álmaik csak majd késő korok nagy olasz fejedelmei és politikusai váltják részben nemzeti valóságra.

Ilyen volt Róma ura, mikor Nagy Lajos nápolyi hadjáratá-

nak előkészítése kapcsán vele érintkezésbe került. Az ifjú uralkodó maga is tele volt elégedetlenséggel az akkori európai rend ellen. Endre öccse életében hiába sürgette nápolyi megkoronáztatását. Johanna azt mindég meg tudta akadályozni rokona, a francia király útján. Édesanyja hiába utazott személyesen Nápolyba, sőt a pápai kúria által kívánt hatalmas pénzösszeg lefizetése sem vágta el végleg a halogatás útját, mellyel ellenfelei Endrét meg akarták fosztani a nápolyi trón jogától. Aztán, az alattomos aversai gyilkosság után, hányszor követelte VI. Kelemtől a bűnösök és a cinkos feleség megbüntetését! Minden hiába volt. IV. Károly ugyan az apósa, de a francia királlyal és a pápával tart. Az uralkodó európai koalíciótól nem várhat semmit, az ellenzékhez kellett tehát fordulnia. Nagy Lajos ezt meg is teszi. Bajor Lajos ellencsászárral szövetségzik, István-öccsét ennek leányával jegyezve el; aztán Edvárd angol királyt keresi meg követséggel és Cola di Rienzo szándékai felől tárogatózik.

Olaszországba előreküldött vezére, Kont Miklós, aki előtt a magyarbarát Lallo Campanesco városkapitány megnyitotta a Rómától mintegy két napi lovaglásra fekvő Aquila kapuit, rögtön érdeklődött nála, megengedné-e, hogy ezer lovast toborozzon az örök városban és viszonzásul felajánlotta, hogy ötszáz magyar lovast ott és annyszor kölcsönöz neki, ahol és ahányszor szüksége van rájuk. De Cola di Rienzo ép azzal a hatalmaskodó feudális nemességgel állt harcban, melynek támogatására Nagy Lajos számított. Így a tribun inkább békeközvetítés ajánlatával válaszolt. Kont Miklós be is szüntette az ellenségeskedést, míg a tribun követei megjárják Nápolyt.

Úgy látszik Johannán múlt, hogy e tavaszi kísérlet nem járt eredménnyel, de augusztusra már oda fejlődött a helyzet, hogy Nagy Lajos maga kérte díszes követség útján Cola di Rienzot, hogy a római nép tekintélyével szerezzen érvényt az eltiport magyar igazságnak. Cola di Rienzo a zöld bársonyba öltözött magyar urakat az összegyűlt nép színe elé vezette, s tribuni ezüstkoronájával a fején, országalmával a kezében a zsoltár szavaival ígérte, hogy igazságot fog szolgáltatni a földön. A teatrális pózon keresztül is meg kell látnunk komoly akaratát és mély meggyőződését, hogy az antik Róma újraébredt igazságszeretetével képes lesz javítani Itália és Európa viszonyain.

Erre egymásután érkeztek követek nápolyi Johannától, majd új férjétől, Tarantoi Lajostól, aztán Durazzói Károlytól, kik részben ugyancsak a nép előtt tolmácsolták megbízatásukat. A francia és angol király levele valószínűleg szintén a nápolyi ügyre vonatkoztak; néhány hónappal bajor Lajos halála előtt pedig azt rebesgették, hogy a kiátkozott császár Nagy Lajossal közös hadjáratra készül Olaszországban. Valóságos ellenkoalíció kialakulásáról volt itt tehát szó. Cola di Rienzo folytatta ugyan még a békítő kísérleteket, de a két szembenálló fél Rómába érkezett jogi képviselőinek meddő vitázása egy, sajnos elveszett, jegyzőkönyv lapjain ment örök feledésbe.

Nagy Lajos újabb októberi követsége már nem is igazságot, hanem szövetséget kért a tribuntól Johanna megbüntetésére. Hiszen ő is vonzódott ama spirituális ferencrendiek evangéliumi hitvallása

felé, akikre később a meghódított Balkántartományokban és a magyar Délvidéken a térítés munkáját bízta. A tribun által hangoztatott jelszavak: a béke, igazság és szabadság jegyében követelt megújulást ő is. Voltakép tehát egyet akart Cola di Rienzoval, aki a „Szentlélek lovagja”-nak és a „Világ szerelmesé”-nek vallotta magát a Petrarca által Babilonnak bélyegezett Avignon egyházával, meg a francia király által kormányozott álcásászár Európájával szemben.

A római nép a tribun javaslatára szövetségesévé is fogadta a magyar királyt és felfüggesztette vele szemben azt a határozatot, mely megtiltotta, hogy idegen csapatok Itália területére lépjenek. Cola di Rienzo pedig felszólította az olasz városokat, hogy Nagy Lajos seregének biztosítsanak szabad átvonulást. Azonban egy gonosz nápolyi nemes keresztülhúzta számítását. Giovanni Pipino minorbinoi gróf és Altamura örgrófja Budán is tartózkodott a magyar királynál. Decemberben az ő megbízatásából Rómában lovasokat toborzott, de aztán ujoncaival — s Giovanni Villani krónikája azzal gyanúsítja meg, hogy a pápa legátusa fizette meg — Cola di Rienzo ellenfeleinek oldalára állt és megbuktatta a tribun uralmát. Később, mikor egyéb gáztetteiért örgrófsága székhelyén, Altamurában, felakasztják, a gúnykoronán, melyet fejébe nyomtak, ez a cím is szerepel: „Róma felszabadítója”.

Egy héttel Cola di Rienzo bukása után Nagy Lajos Aquilába érkezett. A tribun ekkor azonban már a nápolyi Abruzzokban remetéskedő rajongók közt bujkált. Híre járt, hogy néhány hónap múlva felkereste volna Nápolyban Nagy Lajost s a pápa sürgette is a magyar királyt legátusa útján, hogy fogassa el és küldje Avignonba. De alkalmasint vakhírről volt csak szó. Az üldözött aligha mert előjönni rejtekéből s így Nagy Lajos valószínűleg nem mondhatta el a nemes szavakat, melyeket Arany János ad szájába-a Toldi Szerelmében:

*Nemes római! szabad vagy,
Mig Nápolyban leszek, védelmem alatt vagy,
Hadamat, ha tetszik, útjában kövessed,
Vagy menedék-várba magadat vitessed.*

Második nápolyi hadjárata alatt, 1350-ben sem találkozhatott Nagy Lajos vele, mint ahogyan Küküllei János egykorú krónikájának félreértésével ma is sokan hiszik, mert Cola di Rienzo nem az esztendőben, hanem csak négy évvel később nyerte vissza rövid időre Rómában uralmát. Különben is akkor Nagy Lajos már lemondott lázadó terveiről s európai ujjászületést álmódó ifjúi heve, mely lelkileg közel hozta Cola di Rienzohoz, már lehiggadt. Útjában hazafelé, 1350 szeptemberében a pápával megbékélő, nápolyi nagy terveit felszámoló uralkodó járul ájtatos zarándokként Szent Péter-sírházhoz, hogy — mint annyi ezren, — ő is részesüljön a jubileumi év általános bűnbocsánatában. A római szellem feltámadásáról Cola di Rienzoval közösen álmódott álmokból azonban hamarosan megszületik majd a Humanizmus új Európája.

F I G Y E L Ő

Szeged képzőművészete

Szegeden minden időben kellett a művészet. Az első világháború utáni szomorú időben azonban határvárosi adottságunk volt egyik oka, hogy a századforduló táján Nyilasyval és körével neki-
lendült művészeti élet az 1920-as, 1930-as években ellanyhult. Hozzájárult ehhez nagy festőink elhalálózása, valamint a szegedi gazdasági élet visszaesése is. A középosztály nagy része elszegényedett s mint művásárló visszavonult, azok a kevesek pedig, akik vásárlásaikkal, rendeléseikkel művészeink zavartalan munkáját biztosíthatták volna, elkedvetlenedtek az „izmusokban“ vajudó művészetek zavarának láttán s a kísérletezések idejét üzletileg kihasználó sarlatánok térhódítása miatt. No meg Szeged képzőművészete és tárlatlátogató közönsége legtöbbször nélkülözte is a tárgyilagos és művészi mértékkel mérő műkritikát. A jól értelmezett műkritika lett volna hivatva arra, hogy a zavarokban rámutasson az igaz útra s az avatatlanok akarnokságát letörje.

Az elmúlt s az ideai művészeti idényben azonban Szegeden bizonyos mozgás volt észlelhető. Művészeink elég gyakran léptek a nyilvánosság elé s Szeged közönsége is több hajlandóságot mutatott megrendelésekre, művásárlásokra. Nagy hiányt jelent, hogy a Szegedi Képzőművészeti Egyesület, ismeretlen okokból teljesen inaktív s hogy Szeged másik művészeti egyesülete, az Alföldi Művészek Egyesülete, szintén hallgat. A szegedi művészek tehát egyénenkinti kezdeményezésekre kényszerülnek, nincs senki, aki felkarolná ügyüket s egységesítve

mutatná be illő külsőségek között termésüket.

1941 júniusában összefogtak a szegedi művészek és dr. Belle Ferenc városi zeneiskolai igazgató jóvoltából kiállítást rendeztek a zeneiskola emeletének kis hajlatában és termében. Tizenkét művész dacolt itt a hely alkalmatlanságával és az elégtelen világitással. A kiállítás anyagi alapját többé-kevésbé a régi módszerek szerint szervezték meg; felkérték a szegedi közületeket, bankokat vásárlói áldozatkészségre. A kiállításnak elég szép látogatottsága volt s jelentős számú alkotás cserélt gazdát. A művészeti anyag közepszerű volt. Ennek ellenére is volt a kiállításnak egy pár kellemes színfoltja. *Tóbiás György* festőművész néhány jó felépítésű portréval szerepelt, *Parobek Alajos* színes népi témájú képeit mutatta be. *Tápai Lajos* haladásra kész festőegyéniségéről tett bizonyosságot. *Mihályi István* nagyméretű vázlatokkal szerepelt. *Erdélyi Mihály* kiállított képein kívül, a kiállítás megszervezése körül is eredményesen működött közre. Rajtuk kívül a kiállítás festészeti részében szerepeltek még *Hódi Géza*, *Dinnyés Ferenc*, *Vlasics Károly* és *Szőke Győző*. Stílusát tekintve általában naturalista, elvéve impresszionista és sokszor kísérletező anyagot láttunk. A plasztikát *Vig Ferenc* és *Tápai Antal* képviselték. Az előbbi szépen formált kis márványokkal, az utóbbi pedig monumentális törekvésű alkotásokkal szerepelt.

A szegedi művészek karácsonykor ismét felvonultak, ez alkalommal a szegedi Városi Zálogház Árverési Csarnokában. Természetesen ez a helyiség sem alkal-

mas nagyobb művészi bemutatkozásra. Nálunk minden kiállítás-rendezésnek első és legnagyobb akadály, hogy a műtárgyakat nem lehet zavaró mellékkörülményektől mentesen a nagyközönség elé vinni. A legjobban megkomponált szobor, a legremekebb színekbe harmonizált kép is veszít vonzóerejéből rossz világítás mellett, túlsúfolt helyiségben. A műtárgyak egymásra gyakorolt hatása is károsan befolyásolhatja azok megjelenési értékét, ha az elhelyezésük kényszerűségéből nem lehet szakszerű. Elegendő elképzelni egy napsütéstől harsogó festményt egy diszkrét szürkébe hangolt hasonló téma közvetlen közelségében. A kiállítás-rendezés körülményeinek mostohasága nem befolyásolta a lelkes szegedi művészgárdát. Szinte teljes számban vonultak fel s tehetségükhöz méltó anyagot mutattak be festőink. Megállapíthattuk *Tápai Lajos* egyre fejlődő, korszerű alkotó készségét s örömmel üdvözlünk két új szegedi kiállítót, a Pécsről Szegedre származott *Gábor Jenő* s a finn *Aino Hakulinen* személyében. Előbbi munkásságát a későbbiek folyamán érdemileg méltatjuk, utóbbi egy pár különös, finn faji sajátságokon épült, lírai hangolású akvarelt állított ki. *Mihályi István* misztikus szürkébe komponált romantikus elképzeléseit mutatta be, mányi *Csizmazia Kálmán* meleg hangulatú pasztellekkel szerepelt.

Ez év márciusában sikerült megnyerni dr. *Csallány Dezső* múzeumigazgató hozzájárulását ahhoz, hogy a művészeti hitelre igényt tartó kiállításokat a múzeum rendezze meg. Erre a célra a múzeumigazgató, a múzeum kupolacsarnokát jelölte meg. Ez az aránylag szűk helyiség, nagyobb csoport-kiállítások rendezését nem teszi lehetővé, de egyéni gyűjte-

mények bemutatására, nagyszerű világításával, intim hangulatával nagyon alkalmas. Húsvét vasárnapján hirdette meg első kiállítását a Városi Múzeum. *Gábor Jenő* festőművész, a Baross Gábor gimnázium tanára mutatta be gyűjteményét bensőséges hangulatú együttesben. *Gábor Jenő* nemesen értelmezett „modern” festő. Művészi célkitűzése nem a mult felé kacsintgató, az iskoláságban rekedt, unalmas emlékezés, sem az üzleti érdekekért, a középszerűség ízlését kereső, megalkuvásokra kész képgyártó elképzelése. Modern, mert mai, mert képeit a körülöttünk hömpölygő életből, korunk kívánta festői jelenítéssel alkotja. Művészete kellemesen meglepő, nagyvonalú s legtöbb művén kiegyensúlyozott. Kiállításának anyagát úgy válogatta össze, hogy betekintést nyerünk művészetének nagyobb megállóiba, festői multjának összegezett eredményeibe, amelyek mai művészi állásfoglalását eredményezik. Az akadémikus naturalizmustól, a művészet forradalmán keresztül jutott el, a mai többé-kevésbé lehiggadt — leszűrt művészetéig. Utóbbi éveinek termését nemes harmóniába hangolja: a formaszereteten és klasszikus szerkezeti egységen épült eszmei tartalom. Műveinek vezérmotívuma a nagyarányúságra törekvő konstrukció, a mozgás és a forma kihangsúlyozása, amit a színek levegőssé hangolásával komponál. Művészi magatartásán a munka öröme és mozgalmassága tükrözik. Tárgyai nem propaganda értékűek, mégis minden egyes képe az erőnek, egészségnek s a termelő munka megbecsülésének költeménye. Művészete nemcsak szociális témaköre miatt korszerű, hanem festőiségében is megfelel az ízlésnek, amely korunk művészetének biztos alapon

álló, fejlődésre képes megjelenítést ad. Nem mentes a hatásoktól, de igyekszik ezeket átértelmezni, egyénien hangszerelni. Legerősebb fegyvere a kompozíció. Színeiben olykor téved, elveszti mérsekletét: harsogó és nyers. Ez viszont azt mutatja, hogy nem keresi a megnyugvást, olyan területek iránt is érdeklődik, amelyek nem rokonok finoman tartózkodó egyéniségével, s mivel haladni akar — sokszor bizonytalanná válik.

Április 27-én csendben meghalt Hollósy Simon lelkes barátja s tanítványa, a plein-air szerelme, Hódi Géza festőművész. Tanulmányait a Mintarajziskolában kezdte s kora művészi divatja szerint megjárta Münchent, Romát. Szép sikerei voltak mind itthon, mind külföldön. Az első világháború előtti időkben a pesti műkritika mint nagytehetségű művészt méltatta. Ezidőből származó képein szikrázik a napsugár, él a természet. A háború s a hadifogság után már nem találta meg az utat, amelyen oly sokatígérően elindult.

TEMESVÁRY JÓZSEF

A mai Horvátország

„Kroatien marschirt“, hirdeti egy nemrég megjelent díszes kiállítású illusztrált könyv címlapja (Europa Verlag, Zagreb, 1942), melyről a Poglavník képe tekint az olvasóra. Április 10.-én volt egy éve, hogy drámai körülmények között megalakult ez a „masirozó“ független horvát állam. Az évforduló ünnepélyes külsőségei és belső tartalma megmutatták, hogy a horvátságot mint közösséget ma a javában dúló világháború viszontagságai mellett elsősorban is frissen kivívott nemzeti önállóságának új, hatalmas élménye hatja át. Ezt megőrizni,

kifejleszteni és minden sorsfordulaton keresztül a jövőbe átmenteni ma legfőbb gondja és problémája a horvátoknak.

A vajudas túlságosan véres volt ahhoz, semhogy már a mai körülmények között is gondtalanul élvezni tudnák önállóságuk első gyümölcseit, de már így is jelentős haladást tettek a belső megbékülés és konszolidáció felé. Az ifjú „Croatia Restituta“ (Karl von Loesch elnevezése) vezetői, nevelei, írói és művészei annál buzgóbban szorgoskodnak körülötte, mennél inkább fájnak a polgárháború ki-kiújuló sebei. Az első év emlékére egész sor közintézmény, iskola, kórház, üdülőtelep, kultúregyesület, gazdakör, könyvtár, folyóirat és emléktábla felavatásával, a békés horvát munka alkotásaival, a művészet és irodalom diszkiadásával kedveskedtek neki („A horvát haza“, „Horvát vallásos művészet“, „Mestrovic I. műalkotásai“, „A horvát költészet antológiája“, stb.), hogy ország-világ előtt bebizonyítsák életképességét. „Horvátországban csak Isten és a horvátok uralkodnak!“ — „U Hrvatskoj vlada samo Bog i Hrvati!“, állapítja meg egy kifejező ujságcím lángvörös betűkkel. Közben azonban egy-egy hadparancs martialis szövege, az itt-ott lecsapódó puskalövések fénnyel elámulja, hogy az ország egyes vadromantikus tájain, főleg a Drina mentén és Boszniában még mindig kiújul a harc az államhatalom és ellenzói között.

Az esetek felsorolásából tudjuk, hogy hősi halottaik között gyakran szerepelnek a vasutas usztasa-alakulatok katonái is, akik a legmegbízhatóbban feladatokon is a legnagyobb önfeláldozással látják el veszélyes szolgálatukat. A forradalom mártírjainak emlékére az erdős Horvátország tanulóifjúsága tölgy- vagy

hársfacsemetét ültet s a bajtársnak, aki harcközben életét veszti, az újságokkal együtt búcsúzóul odakiáltja: „Velünk vagy!” — „Ustaša Nikola Jurišić... s nama je!”

Címer, felirat, a háziistenek s az önállóság mámore, minden a horvátoké. Ezért szívesen nélkülöznek s ha a békés kényelem és még néhány fontos dolog hiányzik is még, tudják, hogy a Poglavnik által bevezetett „Munka, Rend és Fegyelem” általános megerősödésével mindenki számára lesz becsületes férőhely, tisztes munká és megélhetés. Az eddigi mutatók eredmények s a nemrég megtartott zágrábi mintavásár kifejező felirata, grafikonjai és meggyőző propagandaanyaga is erről tanuskodnak. „Horvátország gazdaságilag is meg tud állni a saját lábán” — ezt a tanulságot hirdetik a beszámolók s a különböző iparágak pompás és változatos kiállítási tárgyai. A főbejárat legsikerültebb freskója, Tomasevics prof. alkotása, usztasa jelszót allegorizál, mely szabad magyar fordításban így hangzik: „Eke és borona horvátot táplálja, védője pedig az usztasa katona.” — „Plug i brana Hrvatu su hrana, a ustaša to mu je obrana.”

Délelőttönként a zágrábi rádió „rad i radost” („munka és öröm” avagy „Kraft durch Freude”) címen az ország céltudatos felépítésére buzdítja a horvátokat, s nemrég a kötelező munkaszolgálatot is behozták, melyet az usztasa ifjúság a legnagyobb lelkesedéssel teljesít. Az usztasák nem tűrik a széthúzást s az egész országot a saját képükre akarják átalakítani az európai „Neue Ordnung” szellemében. Ennek ellenségeit félreállítják és kiközösítik. Így nemrég megszüntették a szerb fennhatóságú pravoszláv egyhá-

zat, s helyette a Poglavnik április 3.-i rendeletével felállította a „Horvát Pravoszláv Egyház”-at, hogy ezzel is az egész ország szellemi egységét szolgálja. A „Za Dom” c. szemle kiemeli, hogy ezzel tulajdonképpen a horvátság régi, történelmi vágya teljesül, melyet már a múlt század második felében „az első usztasa és forradalmár” Eugen Kvaternik is szorgalmazott.

Az évforduló alkalmából az egész horvát sajtó és a hivatalos szónokok egységesen nagy súlyt fektettek arra, hogy az usztasa mozgalomnak a horvátság gyökéréig visszamenő történelmi szint és hamisítatlan horvát jelleget adjanak. A nagy elődök közt felsorolva ott találunk minden történelmi nagyságot, aki a horvát nép szívéhez nőtt, hogy tekintélyükkel minden kételyt eloszlassanak s hogy velük is bizonyítsák, hogy mindennek így kellett történnie, s hogy ők is éppen így képzelték el a horvát függetlenséget és jövőt.

Az első horvát rádiódrama, M. Soljacsics „Vječna Hrvatska”-ja, melyet ápr. 9.-én adtak elő, nem egyéni sorsokat, hanem az „Örök Horvátországot”, mint kollektivitást vonultatja fel, „a horvát nép véres, szomorú, hősies és dicső emlékeit”, örök mementóul, „hogy a szabadság egyetlen és legdrágább záloga jövőjének.” Hírnökök, énekesek, regősök, szavalókórusok, papok, tündérek, stb. szerepelnek benne, akik végigvezetnek minket a legfontosabb történelmi eseményeken, miközben felidézük Tomiszlav király, P. Szvacsics, Zrínyi M., Gubec parasztvezér, E. Kvaternik, Sztarčevics, stb. szellemét, míg végül maga a Poglavnik is megjelenik mint Isten küldöttje, aki valamennyi őst egyesíti magában. Közben versben és prózában esz-

mefuttatásokat hallunk Kelet és Nyugat ellentétéről, a kereszténység dicsőségéről, a Balkán sötéttségéről, Versailles bukásáról és a szabadság megszületéséről. A végén Isten maga is megszólal: „Örvendjete!” s a tömeg a Poglavnik nevével az ajkán a nemzeti himnusszal fejezi be ujjongását.

Ilyen és hasonló szellemidézésekkel egyidejűleg igyekeznek mindazt eltüntetni, ami a közelmúlt idők jugoszláv uralmára emlékeztet. Divatba jött a szerbek által elvetett ú. n. „kovanice“-k (összetett szavak) képzése, melyhez főleg a német nyelvből vettek mintákat. Így pl. a rádió-t most „krugoval“ (Rundfunk)-nak hívják, a mozit „szlikokaz“-nak, a filmet „szlikopisz“-nek, stb. A legutóbbi moszkvai pánszláv kongresszusról csak gúnyosan emlékeznek meg, s ugyancsak megvető megjegyzéseket fűznek az amerikai Detroit-i nagyszláv értekezlethez is, melynek sikeréhez a jelenleg emigrációban élő volt horvát bán, Subasics szerencsekívánatait küldte. Ezzel szemben a Poglavnik ápr. 10.-i beszédében leszögezte, hogy „a horvát nemzet megmutatta, hogy akarja a szabadságot s maga követelte a Független Horvát Állam föllállítását! És bárki, aki az ellenkezőjét állítja, legjobb meggyőződése ellen cselekszi... Nincs többé olyan fantom, legyen szláv vagy jugoszláv, amelyhez megegyeszer csatlakozna...“ Annál bensőségebb meggyőződéssel csatlakozik a Független Horvát Állam nagy barátainak és protektorainak, a nemzeti szocialista Németországnak és a fasiszta Olaszországnak politikájához, s a kor szellemének engedelmeskedve, minden szolgálatra kész, hogy kiérdemelje elismerésüket, bennük látva az Új Európa és a horvát függetlenség biztosítékát. Elég erős azoknak a

táborra, akik a horvátok germán-gót származása mellett kardoskodnak, s legutóbb olaszra is lefordították Kerubin Segvics könyvét „*Le origini gotiche dei Croati*“ címen.

Mile Budak, a kiváló horvát író berlini nagyköveti minőségben többek között a következőket mondta a „Berliner Börsenzeitung“ munkatársának az évforduló alkalmából: „Én azt hiszem, hogy Horvátországot a Birodalom sok részében csak kevésbé ismerik... Én nem abban látom feladatomat, hogy u. n. nagy politikát folytassak, mert mi kis nemzet vagyunk. Én egyszerűen arra töreksem, hogy megnyerjem az itteni közvéleményt a mi földünk, a mi ügyünk számára.“ A tengelysajtó természetesen a legmelegebb hangon foglalkozik velük, s mindenben támogatja őket. Német és olasz államférfiak, közgazdászok, tudósok, írók és művészek igen gyakran látogatják meg városaikát és vidékeiket, ahol egész otthonosan érzik magukat. Számítalan előadás, hangverseny, művészest és kiállítás tanuskodik a köztük fennálló szoros kapcsolatokról. Legutóbb is, április folyamán az „Institut für Grenz- und Auslandsstudien“ egész szeminárium a odalant járt K. von Loesch berlini professzor vezetésével, hogy az ország nagy részét beutazva, a helyszínen tanulmányozza az ottani viszonyokat. A zágrábi állami opera viszont, az idén először, 237 tagjával igen megtisztelő olaszországi meghívásban részesült s tiznapos körútja során Velence után a firenzei májusi zeneünnepélyeken, a „Maggio Musicale“-n is résztvett J. Gotovac „*Ero s onoga svieta*“ („Ero a túlvilágról“) c. népies vígoperájával, mely Helsinki és több német város után itt is igen nagy sikert aratott. A zenei hírek közt megemlíthetjük, hogy

egy másik kiváló zeneszerzőjük, B. Papandopulo a „Kolo“ dalegy-let 80 éves jubileumára hatalmas, drámai erejű „Horvát Misé“-t komponált, melyet szintén nagy tetszéssel fogadtak.

A kultúra más területén is lázas építőmunka folyik, de a háborús körülmények minden-nek határt szabnak. Legnagy-szerűbb építkezésük az új Zágrábi Alapítványi Kórház, melyet áprilisban fejeztek be s 272 betegszobájával a higiénia legkorszerűbb követelményeinek is megfelel. Egyébként a sok régi és új folyó-írat mind az usztasa építőmunka szolgálatában áll s az új szellem legfontosabb tényezői közé tarto-zik. Közelebbről érdekel a volt szabadkai időszaki folyóíratnak „*A mi rónáink kalásza*“-nak („Klasje naših ravni“) Zágrábban való uj-jászületése, mely a régi cím alatt új célkitűzéssel indul meg. A szemlét most is a „*Društvo bač-kih Hrvata*“ („Bácskai horvátok egyesülete“) adja ki, azzal a szán-dékkal, hogy maga köré gyűjtse azokat a bácskai és baranyai hor-vát írókat és kultúrtényezőket, akiknek feladata lenne elsősorban is „*feltárni azon bácskai és bara-nyai horvátok életét, történelmét, nyelvét, szokásait és kultúráját, akik jelenleg a Független Horvát Állam határain túl élnek.*“ (H. Narod, 1942. márc. 29. sz.) Távo-labbi céljuk, hogy általában a vi-lág különböző részein, Európában és Amerikában szétszórtnan élő horvát elemek központi irányító szerve legyen, őket egységes ve-zetés alá helyezze, s így az össz-horvátság kulturális értékeit meg-őrizzze és kiterjessze. Felelős szer-kesztője M. Csovics, az agilis fia-tal író és kritikus, akit nálunk is többen jól ismernek. Hogy meny-nyire szívükön viselik a határai-kon túl élő honfitársaik sorsát, bizonyítják azok a rádióleadások,

is, melyeket érdekükben tartanak, valamint az olyan egyesületek, mint pld. a „*Horvát Honvédek Társasága Muraköz Felszabadítá-sára*“ — „*Društvo Hrvatskih Do-mobranaca za oslobodjenje Med-jumurja*“.

Az irodalmi érdekességek kö-zött *Begovics* szindarabjainak állandó belföldi és külföldi si-kerei mellett elsősorban is két regényt, Z. Milkovics „*Börtön*“-ét (Tamnica) és M. Budak „*Na vul-kanima*“ c. művét kell felemlíte-nünk. Az előbbi már a legifjabb generációhoz tartozik. Többek kö-zött ő írta az első modern horvát életrajzi regényt is, a „*Budjen-je*“-t, melyről már mult számunk-ban megemlékeztünk. Legujabb írása a közelmúlt időkből meríti anyagát, s a horvátság küzdelmét mutatja be a jugoszláv uralom és diktatura ellen. Főhőse nem egy személy, hanem az egész hívő, na-cionalista ifjúság, főleg a zágrábi egyetem hallgatói, akik a nemzeti ujjászületést, a forradalmat és a független állam kikiáltását szel-lemileg előkészítették és életük feláldozásával végre is hajtották. A kritika éppen ezért „az első usztasa regény“-nek tekinti. Mint saját nemzedékének krónikása, Milkovics szinte naplószerű pon-tossággal, tanuvallomásokkal és az átszenvedett élmények eleven drá-maiságával tárja fel előttünk a börtönök mélyét, mely a horvát szabadságeszme fanatikusait el-nyelte. Mint minden irányregény, ez sem ment bizonyos egyoldalú-ságoktól, ellenfeleiben csak kivet-nivalót lát, hogy annál jobban ki-domborítsa hőseinek fényes jelle-mét. A „*Tamnica*“-t I. Mihajlov bolgárra is lefordítja, a szlovák fordítása pedig szintén most ké-szül.

M. Budaknak, a horvát ujjá-születés legnagyobb írójának (lásd Délv. Szemle 1.—2. szám)

ebben a fantasztikus környezetben lejátsszódó, didaktikus regényében, mely már címével is — „A vulkánokon” — bizonyos kiagyalta helyzetekre és irreális emberi társadalomra utal, nem találjuk meg gyönyörű falusi regényeinek természetes, friss hangulatát. Főhőse Janko, olyan garabonciás féle alak, „holdkóros és varázsló”, aki fantasztikus társadalmi elméleteket kovácsolva folyton úton van, s a jó és rossz problémáján töri a fejét. Egyszerre csak jól fejbeütik, elveszti hallását s agóniájában elkezd álmodni... A Felsőbb Hatalmak akaratából egy vulkánikus szigeten találja magát, mely a világot jelképezi. Itt az emberiség legkülönbözőbb típusaival, egy-egy társadalmi osztály legjellegzetesebb képviselőivel találkozunk. A „barátok rendje” egyesíti magában a legkiválóbb embereket, de közben kitűnik, hogy ezek is ép oly gyarlók és bűnösök, mint mások. Ilyen a lelkiismeretlen és ostoba Sztozsina, aki a praktikus, „e világi” filozófiára akarja Jankot megtanítani, ilyen Filipin az epikureista, a fecsegő Tuzsibaba, Grudica a harapós erkölcsöcsész, stb. Janko bizonyos „lelki testvérség”-ben él a szép özvegy Marialba-val, míg a többiek áskálódnak ellene s Sztozsina magához akarja ragadni a hatalmat, de ez nem sikerül neki, míg Janko önként nem távozik a szigetről. Ő a szélsőségek helyett a középuton halad; mindenkiben Isten képmását keresi, s ha nem is találja meg, boldog, mert érzi, hogy helyesen cselekedett.

Míg a kritika ezt a szellemi elkalandozást kissé langyos udvariassággal fogadta, annál nagyobb sikert könyvelhet el régebbi remekműve, az „Ognjiste” — „Tűzhely”, mely mind regényformában, mind színpadon most már az

országhatárokon túl is folytatja diadalútját, amire a magyar fordítóknak és színházaknak is fel kellene figyelniök. Német fordítását Fr. Hille készíti, s ugyancsak a németek vállalták ennek a csodálatos paraszteposznak a megfilmesítését is. A kis rokonnépek közül a bulgárok adták elő először az Ognjiste-t Budak személyes jelenlétében Szófiában, április 19.-én, s az előadást az évad legnagyobb irodalmi és társadalmi eseményeként könyvelték el. Budak Szófiából Pozsonyba utazott, miben szimbolumot is kell látnunk, mert a horvát-bulgár, és ettől függetlenül a horvát-román-szlovák politikai és kulturális együttműködésnek mind több jelet látjuk, ami számunkra is mind nagyobb jelentőséget nyer. Így pl. nemrég, május 5—11-ig közös horvát-szlovák-román írókongresszust tartottak Bukarestben (a bulgárok részvétele nélkül!), melyen több fontos határozatot hoztak, s a további együttműködés módozatait beszélték meg. Programba vették, hogy a világnyelveken összeállítják nemzeteik legfontosabb irodalmi termékeinek bibliográfiáját, ez év végéig mind a három fővárosban bemutatják a másik két állam egy-egy legjellegzetesebb színpadi alkotását, két jeles művet pedig lefordítanak egymás irodalmából. Azt is elhatározták, hogy vezető folyóirataik kölcsönösen külön számot szentelnek egymás irodalmi harcainak ismertetésére, a kijelölt bizottságok öthetenként jelentést adnak ki működésükről, az írók pedig gyakrabban keresik fel csoportosan az együttműködő baráti országokat. A legközelebbi kongresszust a tervek szerint 1943-ban Zágrábban fogják megtartani.

VÁNDOR GYULA

U J K Ö N Y V E K

Mátyás Ferenc: A falu küldötte. (Singer és Wolfner kiadása). Két lelencgyermek nevelőszülőhöz kerül, aki nagyon rosszul bánik a gyermekekkel. A nagyobbik gyermek, a fiú, csakhamar átérzi nyomorúságos sorsát, s testvérül fogadja a szerencsétleneket, az elnyomottakat, az egész veleérző természetet. Cselédi sorsban kinlódik, s minden lépésénél éreznie kell az árvaságot. Ritka szellemi képességeit észreveszi a tanyai tanító, s esténként, amikor a béresmunkát befejezte a fiú, szívesen foglalkozott vele, kivezette a testi robot világából és szellemi mezőket mutogatott neki. Érzékenysége, a kiaknázatlan szellemi energiák sok viszontagságot okozó csavargásokba kergetik. Visszakerülvén a tanyára, a tanítóval, a segéd-tiszttel és a tanyabácsóppent két már neves őstehetséggel együtt kultúrprogramot épít, s megkezdí a nép felvilágosítását, művelését. Munkájukra az egész falu, majd a megye is felfigyel, s a népkönyvtárat még a főispán is jelentős adományokkal gyarapítja. Jól házasodik, a falusi intelligencia is befogadja, ujságíró lesz. Pestre kerül, s mint nagyon sok őstehetség, ő is elzüllik, de felesége és egy otthon tett látogatás helyrebillenti s azután tollal szolgálja a népet.

Ez az erősen programírás meseje, s a mellékalakokban ráismerünk korunk néhány őstehetségére. Az író nemcsak szerepelteti őket, hanem azok sokathallott programját teszi meg hősét alakító erővé. A regény második felében azok szavait ismételteti. Hőseben nem teljes sorsot mutat be, hanem egy furcsa és szerencsétlen keveréket. A hős minden kiválósága mellett sem rendelkezik kellő morális alappal. Az író részle-

tekben tud ábrázolni, lírai beleélése itt-ott mitikus légkört terem, de nem tudja a regény levezetőjévé tenni. Mátyás inkább lírikus, aki képekben gondolkodik, egy-egy pillanatot gyönyörűen érzékeltet, de az „egész“ ábrázoláshoz nincs elég ereje.

ZEMPLÉNI FODOR JÓZSEF

Koltay-Kastner Jenő: Olasz-magyar művelődési kapcsolatok.

A Kincsestár sorozatban jelent meg a könyvecske. Ismeretes, hogy mily terjedelmes anyagot ölel fel ez a kérdés, amely tulajdonképpen végigkíséri a magyar élet európai történetét dicsőséges és szomorú korszakaiban egyaránt. Egy kis kötetben összesűríteni ilyen gazdag anyagot, bemutatni pontról-pontra legfontosabb megnyilatkozásait, a különböző részletekérdéseknek a megillető helyet juttatni, vagyis az egészről organikus, egységes képet adni — nyilvánvalóan nem volt könnyű feladat, ugyanakkor a szerző részéről előfeltételezte az anyag teljes uralását. Koltay-Kastner Jenő 9 fejezetben nagy hozzáértéssel, lelkiismeretes odaadással rendezte el az anyagot. Elég a tartalomjegyzékre egy pillantást vetnünk, hogy már is biztos tájékozottságra tegyünk szert a bonyolult kérdésben. A könyvecskét lapozva és a lapok fejcímeit olvasva világos képet nyerünk a személyekről és tényekről, amelyek az egyes korszakokra rányomták bélyegüket.

A történelmi valóság hűsége szempontjából nagy nehézséget jelentett a kritikai irodalom és a legújabb kutatások eredményeinek szem előtt tartása. Ez a megállapítás különösen az első 5 fejezetre nézve áll fenn, amelyekben a szerző Olaszország és a magyar nemzeti állam kapcsolatait tár-

gyalja az első érintkezésektől kezdve egészen a humanizmus koráig. Könnyű dolog lett volna a polémia bizonytalan vizeire evezni, a fennálló elméleteket cáfolni, a tényeket új, vagy legalább is részben új szempontból elbírálni. Koltay-Kastner Jenő ezen a téren is meg tudta őrizni a kellő egyensúlyt, a nélkül azonban, hogy egyébként a kérdés bármely vonatkozását is elhanyagolta volna. Bár fejezetről-fejezetre a tanulmányok, elméletek egész sorát foglalja össze tömören, mégsem hagy el, még sem hallgat el semmi lényegeset. A könyv utolsó részében, különösen az újabb kort taglaló fejezetekben a bőséges anyag nem engedte meg a részletekbe menő tárgyalást, a legújabb kort felölelő részben pedig érthetően sok elmélet, értéköltet még „sub iudice“ maradt: ezek az utolsó fejezetek inkább csak tájékoztató jellegűek, melyeket az események, tények, statisztikai adatok hiánynélküli felsorolása jellemez.

A könyvecske tehát nemcsak adatokban, hanem gondolatokban, megállapításokban is gazdag munka, amely bizonyos felkészültséget és komoly figyelmet kíván az olvasótól.

DEGREGORIO OTTÓ

Prohászka Lajos: A vándor és a bujdosó. Danubia könyvkiadó. Budapest, 1941.

Prohászka Lajos könyve a magyar filozófiai irodalom úttörő alkotásai közé tartozik, mert első kísérlet a német és magyar jellem szellemtörténeti módszerrel való leírására. Tulajdonképpen második kiadás, mert első kiadásként már megjelent a Minerva 1932—35. évfolyamaiban és annakidején termékeny vita kiindulópontja volt. Újbóli kiadását különösen

időszerűvé teszi az a tény, hogy első megjelenése óta a „bujdosó“ magyar a legszorosabban együttműködik a „vándor“ némettel a régi, megnemértő Európa helyett egy új Európa megteremtésén.

A mű annyira telítve van gondolatokkal és újszerű meglátásokkal, hogy egy rövid ismertetés keretébe alig lehet beleszorítani eszméinek gazdagságát. Az első fejezetben, a *Preludiumban*, azokkal az elvekkel ismertet meg bennünket a szerző, amelyekkel a népközösség történeti úton kialakult jellemét, *sorstipusát* megállapítja. Ennek kialakulásában szereplő három tényező működik közre: a népközösség magatartása (élménynek és kifejezésnek kölcsönös megfelelése), a közösséget kívülről ért hatások és a népközösség által létrehozott szellemi alkotások (kultúra).

A *vándor* c. fejezetben a németiség jellemét rajzolja meg, az első fejezetben feállított elvek alapján. Megállapítja, hogy a tipikus német alapélmény a *változás ténye*, ennek kifejezése pedig a *végtelesség* távlatában történik. A német szellem úgy tűnik fel a változás árában hanyódva, s a végtelennek sarkai közt kifeszülve, mint egy örök *vándor*. A vándorlás szelleméből érthető a német kultúra is, amely a német vándor igazi árnyéka.

A *bujdosó* c. fejezetben hasonló módszerrel állapítja meg a szerző a történeti úton kialakult magyar jellemet, a magyarság *sorstipusát*. Kimutatja, hogy a magyarság alapélménye a *függetlenségvágy*. Ebben az alapélményben gyökerezik a magyarság több jellemvonása: az elrendeltetettséget hite, a tompa rezignáció, a nemzeti multba való menekülés és a kesergés. E két utóbbi jellemvonás pedig egyaránt a való világ-

tól való elszakadás életformája, tehát valójában *bujdosás*. A függetlenségvágy megfelelő kifejezése pedig a *bőszültség*, mert a magyar feltétlen függetlenségre törekedve bőszülten veti magát a rátörő világra.

A magyarság magatartásának objektivációja, a magyar kultúra a nemzeti öntudatnak és vallásosságnak összefonódását mutatja. A magyarság alapmagatartása történeti útja közben idegen hatásra új jellemvonásokkal gazdagodott (latin hatás: bölcs meggondoltság, a hagyományhoz való szívós ragaszkodás stb.; német hatás: a változás vágya, a kitartó munka ethosza stb.).

Végigolvasva Prohászka könyvét, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy szellemtörténeti irodalmunk egyik legérdekesebb alkotásával ismerkedtünk meg. Ha sokmindenben nem is értünk egyet a szerző megállapításaival, el kell ismernünk, hogy a magyarság jelleméről sok újszerű és mély megfigyelésre valló dolgot tud mondani. Előadása — filozófiai műveknél elég szokatlanul — érdekes és élvezetes, nyelve egészen modern, kifejezésein Ady hatása érezhető. (Dr. Sz. J.)

Megyer József: Babits Mihály. Szeged, 1942. 45 l. Az első pillanatban bizonyosfokú idegenkedéssel vesszük kezünkbe Megyer József tanulmányát, melynek címe túl szerényen húzódik meg a címlap felső részében. Sietünk megjegyezni, hogy az első benyomások után mindinkább bizonyossággá válik, hogy Megyer József Babits-tanulmánya a legbensőségesebb és legtisztább irodalmi élményből született. A szerző fejtegetése mindinkább megfogja az olvasót, és érezzük, hogy harcoss és bátor értékelésében nemcsak

egyéni, hanem egy nagytöbbségű olvasóréteg állásfoglalását is nyújtja. Úgyhogy a tanulmány címe inkább „Babits jelene” lehetett volna: Mi az új, amit hoz? Babitsnak a katolikus költőnek határozott méltatása egyrészről, másrészről védelme azokkal szemben, akik tudatlanságból vagy elvakultságból az ellenkezőjét állították. A méltatás során szükségszerűen szó esik neves, sőt hírhedt irodalomtörténetirők ítéletéről. Amit mond róluk Babitscsal kapcsolatban, általában helytálló.

A szerző befejező soraiban írja: „Talán csak magamnak írtam ezeket a feljegyzéseket... Ezek a jegyzetek sem öncélúak: csak Babits felé akarnak mutatni. Nem egyes Babits-könyvekre, inkább az egész Babitsra...” Megyer könyve értékét maga is világosan látja. Nem ölti fel a tudós filológus sokszor megtévesztő álarcát, de szempontjai az irodalomértő meleg érzésében születtek, és ha valaki még Babitsot nem ismerte volna, e tanulmány után megismeri, sőt megszereti. Az eredeti a fontos, a fordítás csak segítség akar lenni — mondja Babits az Amor Sanctus előszavában. Megyer József tanulmánya is az a „segítség”, mellyel a járatlan olvasó az igazi szépségek közelébe juthat.

MADÁCSY LÁSZLÓ

Keiter, Dr. Friedrich: Kurzes Lehrbuch der Rassenbiologie und Rassenhygiene für Mediziner. Mit 104 Abbildungen und 16 Tabellen. Stuttgart, 1941. Ferdinand Enke Verlag. 204 S. RM 7.

Kevés tudomány lendült fel az utolsó évtizedekben oly hatalmas mértékben, mint a fajbiológia. Boldog-boldogtalan emlegeti s irodalma már is egész könyvtárt tölt

be. Ebben a nagytömegű irodalomban azonban sok a selejtes, sok a levegőbe puffogatott üres szólam, vagy a célzatos, hamis, a tudományos alapot teljesen nélkülöző beállítás is. Ezért hézagpótló munkát végzett Keiter, a würzburgi egyetem rasszbiológiai intézetének helyettes vezetője, amikor egyetemi előadásait könyv alakban összefoglalta. Könyvét orvostanhallgatók részére írta ugyan, de könnyen érthető világos előadása és nagy pedagógiai érzékre valló anyagbeosztása lehetővé teszi, hogy a művelt nagyközönség is haszonnal forgathassa. Keiter az egyéni és nemzetszaporodás problémáiból indul ki, amiket az elméleti és gyakorlati örökléstan megállapításaival támaszt alá, hogy tárgyalhassa a faj-rasszkérdés, rasszkeveredés, rasszkereszteződés, rasszosztályozás, biológiai és társadalmi szelekció, gyakorlati fajegészségtan és fajvédelem sokvonatkozású és nagyfontosságú problémáit, amelyeknek megoldása terén Németországban az utóbbi évek folyamán már sok, a mindennapi életet nagyon is közelről érintő kísérlet történt. Bár könyve teljesen a német viszonyokhoz alkalmazkodik, sokat tanulhatunk belőle a magyarság számára is.

B. L.

Weinert, Dr. Hans: Entstehung der Menschenrassen. 2. veränderte Auflage. Mit 200 Einzelabbildungen und 7 Rassenkarten. 324 S. Ferdinand Enke Verlag. Stuttgart. 1941. R M 17.

Az ősembertannak s a hiteles ősemberi csontvázleletekre támaszkodó rasszkutatásnak egyik legagilisabb harcosa, legtermékenyebb művelője ma Németországban Hans Weinert, a kieli egyetem antropológus professzora. Új

könyvében, amely 3 év alatt már második kiadását érte meg, az emberi rasszok keletkezésének és fejlődésének nehéz problémáját nem íróasztal melletti elmélkedések, hanem az évről-évre szaporodó ősemberi leletek alapján iparkodik megvilágítani. Ezeket a leleteket nem megtalálásuk sorrendjében, nem is országok vagy földrészek szerint ismerteti, hanem a földrétegekben való fellelőségük és alaki differenciáltságuk alapján foglalja valóságos rassztörténeti rendszerbe. A harmadkor végéről elindulva, s a diluvium és alluvium különböző kultúrszakaszain keresztül haladva, sorra veszi az emberszabású Dryopithecusok, az előember alakkörébe tartozó Pithecanthropusok, Sinanthropusok, Africanthropusok, Euranthropusok leleteit, majd a szorosabb értelemben vett ősember (*Homo primigenius*) három fejlődésrétegét: a praeneandertalid, neandertalid, és postneandertalid típusu csontvázakat, a mai emberalak (*Homo sapiens*) diluviumvégi rasszait, végül a ma élő különböző emberfajtákat s keresi azok morfológiai és genetikai kapcsolatát a neolithicum és mesolithicum alakjain keresztül a diluviális rasszalakkokkal. A mai rasszok tagolódását és egymáshoz való viszonyát az ú. n. „középvonal” elméletével fejezi ki. E szerint az eredetileg egységes emberiség csak a diluvium második felében hasadt szét az europid, negrid és mongoloid rasszágakra, melyek közül az europid ág és ausztralid alakok közvetítésével az ősi emberiség arányos továbbfejlődését, tehát a „középvonal”-at képviseli, míg a negrid és mongolid ág a közös emberi fejlődés irányától való bizonyos fokú elválást s egymással ellentétes egyoldalú differenciálódást, tehát egy-

egy oldalhajlítást jelentenek. Weinert könyve nem unalmas adathalmaz, nem is a fantázia szabad csapongása, hanem hiteles adatokra támaszkodó komoly, tanulságos, a szaktudománytól távolabb állók számára is élvezetes olvasmány.

B. L.

Ruzicska Pál: Az olasz irodalom kincsháza. A csinos kiállítású kötet (362 l.) az Athaeneum könyvkiadó vállalat kiadásában jelent meg Budapesten. A kitűnő antológia előtt báró Villányi Lajos előszavát olvassuk. Benne a szerző harminc lapon összefoglalja az olasz irodalom történetét eredetétől napjainkig, híven ragaszkodva a kézikönyvek szokásos tárgyalási vonalához és ítéleteihez. Különösen lelkes szeretettel áll meg az olasz történet és irodalom ama korszakainál és termékeinél, melyekben a hazafiúi érzés nyilatkozik meg. A futólagos összefoglalás persze nem engedte, hogy elmélyítse vagy pontosabban körvonalazza megállapításait, hogy vigyázatosabban vagy világosabban fogalmazza meg sok helyütt véleményeit. Inkább futólagos bemutatásról, összkepről, „panorámá”-ról van szó, semmint az irodalmi esszé igényeivel fellépő tanulmányról.

A kitűnő antológia is a summás bemutatás jellegét viseli magán, hiszen Ruzicska Pál nem is gondolhatott arra, hogy a rendelkezésre álló negyedfélszáz lapon csak némileg részletes képét is adja az olasz irodalom fejlődésének és nagy írói arculatának. Az egyes szerzőkről jó, rövid életrajzi tájékoztatót kapunk. Az egész anyag, igen helyesen, a kronológiai sorrend fonala szerint van rendezve. Ami a kiválogatást il-

leti, a szerkesztő maga bevallja, hogy az eddig megjelent irodalmi antológiák példája után indult: „az olasz irodalom kincsháza szerkesztése közben, amennyire csak lehetett, arra törekedtem, hogy a magam ízlését alárendeljem az olasz irodalomkritikában már kialakult ítéleteknek s olyan részleteket adjak, melyek már eddig is antológia-daraboknak bizonyultak.” Irányelve az volt, hogy minden neves olasz szerzőtől, a legnagyobbaktól ép úgy, mint a másodrendűektől, valami szöveget hozzon. Mivel az iskolai antológiák hagyományát követő összkép bemutatásán van a hangsúly, nem is várhatjuk, hogy az egyes századok vagy írók egyéni jelleme világosan kibontakozzék belőle. Előnye viszont az, hogy az olasz irodalomban járatlan olvasó megismerkedik ama olasz írók nevével, bepillantást nyerve működésükbe, akiknek ismerete alapvető. Magától értetődik, hogy — mint minden antológia esetében — könnyű lenne fenntartásokkal élnünk és hiányokat felpanaszolniunk vagy aránytalanságokra rámutatniunk. Hogy csak egyetlen példát említsünk, Alfieritől Önéletrajzából vett töredékeken kívül néhány szemelvényt szeretnénk olvasni tragédiáiból, vagy legalább egy szonettet, melyek egy olasz irodalmi antológiából sem hiányzanak. A fordítók munkájának értéke is igen különböző, de belátjuk, hogy nem mindig lehetett Csokonai Vitéz Mihály, Kosztolányi, Babits, Kaposi József tollához folyamodni.

Égésben véve Ruzicska Pál antológiájából az érdeklődő magyar olvasó jó és hű tükörképét kapja az olasz irodalom körvonalainak.

DEGREGORIO OTTÓ

DÉLVIDÉKI SZEMLE

1942 AUGUSZTUS

I. ÉVF. 8. SZÁM.

Szeged és a Balkán.

NEM KÖNNYŰ dolog a városokat jelentőségük szerint rangsorba állítani. Sem a város kiterjedése, sem a lakosság száma nem döntő. Még a városi foglalkozású egyének kedvező arányszáma sem lehet mindenkor irányadó. A város fejlődése és jövője világhelyzetéből és országos helyzetéből ered. Eszerint vannak városaink, melyek egykor élénk, ma halott útvonalak mellett, a letűnt idők múzeumaiként csendes finomságban élik magasműveltségű életüket. A világ fejlődése azonban új utakat tör és új városokat terem az utak forgalmának egymásba ömlő gócpontjain. Ezek a városok lehetnek még félig parasztvárosok, jelentőségük azonban nem a mult, hanem a jövő.

Magyarország világhelyzete szerint két világ: Északnyugat és Délkelet természetes összekötő tája, a legtermészetesebb út a Balkán-félsziget felé. A Balkán-félsziget pedig Európa hídja Közel-Kelet gazdag világához, kulcsa a Földközi-tenger keleti medencéjének, kapuja a Fekete-tengernek. Balkán egyre növekvő fontossága ép abban rejlik, hogy három világrész hatalmi körét, Európáét, Ázsiáét és Afrikáét érinti. Európai szemszögből tehát kiválóan fontos Magyarország helyzete és viszonya a Balkán-félszigethez. Magyar szemszögből pedig legelsősorban Szeged szerepe és viszonya fontos a reánk tartozó délvidéki és a bennünket közelről érintő Balkán-félsziget problémáival kapcsolatban. Szeged e nagyvonalú fontosságát földrajzi helyzetének köszönheti. Nemzetközi és nemzeti feladatokat tekintve még egy ilyen fontosságú városunk — Budapest kivételével — nincsen. Szeged tehát tényleg az ország második városa, igazi jelentőségét azonban a helyzetében rejlő erők ki-munkálása által a jövőben nyerheti el.

Vannak még városok, melyek földrajzi helyzetüknél fogva hivatva vannak a Balkán-félszigettel foglalkozni. Így Pécs hivatott a horvát-magyar kapcsolatok ápolására, Kolozsvár pedig a román kérdések vonalán fekszik. Szegednek középponti helyzeténél fogva elsősorban a szerb kérdés jut, de ép e helyzete következtében előnyösen eléri a félsziget keleti és nyugati szárnyát is. Szeged szerepének magasabbrendű fontossága mellett szól még, hogy a Balkán-félszigetet a Morava és Vardar folyók észak-déli völgyrendszere két, szinte egyenlő nagyságú területre osztja. E völgyrendszer volt minden időben a félsziget főútvonala, melyből a keleti és a nyugati

szárny egyenlőkép előnyösen megközelíthető. Ehhez a völgyrendszerhez csak Szegednek van előnyös földrajzi kapcsolata. A magyar városok közül tehát Szegedet illeti és Szegednek kell vállalnia a nagyfontosságú szerepet.

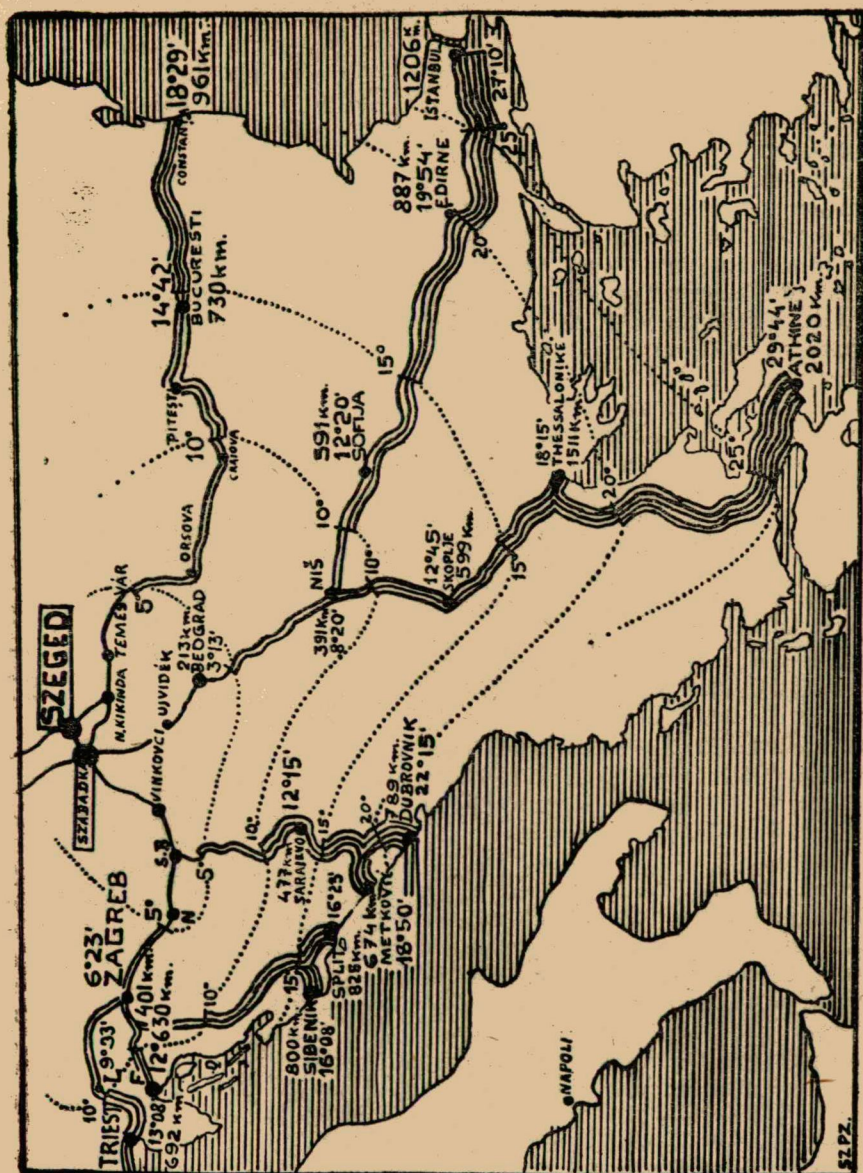
E kérdés nem városok versengése az országos rangsorban a második helyért, hanem nehéz, de gyümölcsöző feladatok szorgos munkálása. Ha Szeged megérti földrajzi helyzetének lehetőségeit, meg-sokszorozhatja lakosságát és gazdagságát, a magyarságnak pedig fel-mérhetetlen szolgálatokat tehet.

Mi lenne tehát Szeged feladata?

A megélhetés egyszerű föltételei közt nem születnek városok. Város ott keletkezik, ahol magasabbrendű gazdasági és művelődési feladatok megoldására nyílik lehetőség. Például a folyó mentén a kedvező átkelőhelyen nem keletkezik város, csak akkor, ha az átkelőhely országos fontosságú út számára előnyös. Szeged is így keletkezett. A Maros torkolatától északra Algyőn éppen olyan kedvező az átkelés a Tiszán, mint Szegeden. Algyő mégis falu maradt. Mi ennek a magyarázata? — Egyszerűen az, hogy a Kárpáti Medencén belül minden város keletkezése Buda és Pest helyzetéhez igazodott. Ha a pesti út Algyőn kelt volna át a Tiszán, a Marosba ütközött volna, tehát a Marostorkolattól délebbre fejlődött ki a város, Szeged, mert innen az út zavartalanul haladhatott tovább Temesvár, Karánsebes vonalán a híres „Porta Orientalis” felé, mely átvezetett a balkáni Havasföldre. — Ime Szeged már keletkezésében is közvetítő volt Pest és a Balkán között. — Ha Nándorfehérvár fontosabb lett volna, mint Pest a középkorban, akkor Algyő szerepe nőtt volna meg, mert innenfelől a szegedi út ütközött volna az átkelés után a Maros vizébe.

Volt azonban egy másik útvonal is Pestről a Balkán felé. Ez Nándorfehérvárra igyekezett. Mivel a terep mindenütt egyformán járható, az út a Kunföldhátan szinte nyílegyenesen Újvidék felé tartott, mert a Dunán a legkedvezőbb átkelőhely Újvidék és Pétervárad között nyílt. Ez az út eredetileg karaván- és hadiút volt, szálláshelyek létesültek rajta. Ilyen szálláshely volt Szabadka. Lakói szabad királyi jobbágyság, tehát katonák voltak. A nevét is, melyet már a tatárjárás utáni okleveleinkben megtalálunk, ezektől a szabad telepesektől vette. Szabadka jelentősége azért volt nagyobb e hadiút többi szálláshelyénél, mert a fontos szegedi átkelőhely tözsomszédságába esett. Szabadka és Szeged a középkorban együttesen felelt meg hivatásának, mert mind a kettő a magyar hatalom állomása volt a Balkán felé.

Már most felmerül a kérdés, ha a múltban így volt, miért ne kapcsolódják a jövőben is e két város szorosabban össze. Látni fogjuk, hogy csak együtt képviselhetik méltóképpen a magyar gazdasági és művelődési érdekeket dél felé. A két, százezret meghaladó város közt csak negyven kilométer távolság van. Valósággal ikervárosok. Más alkalommal vissza fogok még térni Szabadka és Szeged közös kérdéseire. Most csak annyit, hogy 1. Mindkét város lakosságát fel kell világosítanunk az összekapcsolódás fontosságára vonatkozólag. 2. Kitűnő utakat kell építeni közöttük. 3. Át kell építeni Szeged pályaudvarait és biztosítani kell a gyors és gyakori összeköttetést. 4. Be kell népesíteni Szeged és Szabadka között az útvonalat. Főleg

Szeged és Szabadka egyidejűségi térképe.

A térkép az 1940—41. évi téli menetrend szerint készült. Feltünteti az öt óránként tényleg elérhető távolságokat. Az egyenlő értékű helyeket pontsor köti össze. A vasutvonal annyi párhuzamosból áll, ahányszor öt óra szükséges a megfelelő távolság elérésére. A fontosabb városok mellett megtalálhatjuk a forgalmi kilométerek számát és a Szabadkától számított utazási időt órákban és percekben. Szegedi viszonylatban a távolságok megtételének ideje kerekén egy órával hosszabbodik meg.

mezőgazdasági ipart kell e vonalra telepítenünk; itt ennek van nagy lehetősége, mert Szegednek is hét-, Szabadkának is hétfelé ágazó vasútvonalhálózata van. Egymást hatalmas gócponttá egészítik ki. Ezenkívül Szabadka így közel kerül a Tiszához is. A két város egy-egy, nagy gazdasági terv szolgálatában világvárosi fejlődés lehetőségét rejtí magában. Szeged és Szabadka együtt az iskolaváros és a forgalom városának, tehát a kulturának és a tőkének egyesülését jelentené. E kapcsolat mérhetetlenül nagy szolgálatot jelentene az egyetemes magyarság javára és teljes mértékben biztosíthatná a Délvidéken a magyarság örök időre szóló uralmát.

Egyidejűségi térképet készítettem Szabadkáról, a forgalom közép-pontjából indulva a Balkán-félsziget felé. A térkép csak azokat a vasútvonalakat ábrázolja, melyek a nemzetközi expressz-forgalom szolgálatában állanak. Viszonylag zavartalan politikai állapotot vettem alapul, ezért az 1940—41. évi téli menetrendet használtam fel. A térkép, a valóságnak megfelelően, a bizonyos idő alatt tényleg megtehető távolságokat tünteti fel, természetesen az üzemben lévő legnagyobb sebességű vonatokat véve figyelembe. A vasútvonalakon végigmentem és megjelöltem az öt-öt óránként elérhető helyeket. Az egyenlő idő alatt elért helyeket pontsorral kötöttem össze, így igen érdekes eredmény jött elő. A Balkán-félsziget felé valóságos, szinte szabályos hullámgyűrűket kaptam. A hullámgyűrűk közé zárt övezetek kézzelfoghatóan igazolják Szabadka, illetve Szeged uralkodó helyzetét a Balkán-félsziget fölött. Ilyen szabályos és az egész félszigetet egyenletesen felölelő hullámgyűrűket egyetlen más magyar városból sem lehet meghúzni. Ami torzulás a hullámgyűrűkben mutatkozik, az csak annyi, hogy a Száva-völgyében és a Havasalföldön akadálytalanul folyhat a sebes közlekedés, míg a Dinári-hegység táján meglassul az eléje torlódó természeti akadályok következtében.

Szeged kitűnő fekvését a Balkán-félsziget felé a magyarság minden időben ismerte. Láttuk, hogy ezért is telepedett erre a helyre Szeged városa. Az ozmán előretörés éle a Morava-völgyén keresztül Nándorfehérvár ellen irányult. A dicsőséges magyar ellenállás idején, a Hunyadiak korában, Szeged a nemzeti erőgyűjtés főfészke. A térképen látható hullámgyűrűk a távoli múltban is hasonlóképpen futottak, csak ott, ahol ma expressz vonatok száguldanak, régen karavánok jártak és amit a térképemben öt órában megtehető távolságnak tüntettem fel, azt hajdan hozzáveőleg öt nap alatt tették meg.

Szegeddel szemben kitűnő földrajzi fekvése van az egykori Nándorfehérvárnak, Belgrádnak. A történelmi katasztrófák azonban megfosztottak bennünket ettől a nagyjelentőségű várostól. Vonzásköre kiterjed a magyar Délvidékre. Ezt pedig ellensúlyozás nélkül nem hagyhatjuk. Hasonlítsuk össze pár adat alapján Szeged és Belgrád szerepét? — Honnan származik Belgrád népe? Ne számítsuk a Belgrádban és a Jugoszlávián kívül született egyéneket, csak az egykori bánságokból származó belgrádiakat vegyük figyelembe az 1938—39. évi jugoszláv statisztikai évkönyv adatai alapján. Belgrád és kerülete ekkor 288.938 lakosú volt. A magyar Délvidék alkotta a volt Dunai-bánság területének legnagyobb részét. A főváros lakos-

ságából 74.751 ember született a Dunai-bánságban, míg a többi bánságban együttvéve 106.964. Ha ezt száznak veszem, akkor a Dunai-bánság 69 százalékot jelent a többi összegével szemben. Belgrád tehát hatalmas vonzerővel feküdt rá a Délvidékre, és már a húsz esztendőös jugoszláv uralom alatt is innen növekedett és innen frissítette fel lakosságát.

Szeged vonzóerejét is mérjük meg a Délvidék felé!

Térjünk vissza a zavartalan békevilágba, amikor Szeged is kifejthette vonzását dél felé. Itt tehát nem a menekültek száma szerint igazodunk! 1910-ben Szegednek 118.328 lakosa volt. Ebből Szegeden, vagy a megyében született 89.624. Más magyarországi vármegyében 27.063, közülük azonban 11.240 lakos született a trianoni szerződésben Jugoszláviának ítélt területen, tehát legfőképpen Bács-Bodrog és Torontál vármegyék földjén. Ez hasonló számítással 52 százaléknak felel meg. Nyilvánvaló tehát, hogy Szeged vonzása is igen jelentékeny a Délvidék felé. 1910-ben a városok még nem mentek át oly élénk népcserén, mint ma; úgyhogy ez az érték a jövőben még nagyobb lesz. Szabadkával együtt tökéletesen ellensúlyozza majd Belgrád hatását. Szeged szerepe annál jelentékenyebb, mert annak ellenére, hogy a Délvidékről tekintélyes embertömegeket vonzott mindég színmagyar város maradt, a multban 96, ma pedig 99 százalékban magyar a lakossága.

Belgrád földrajzi előnyei közül a víziútak kedvező összefutása emelkedik ki. A Duna vonalán fekszik. Hozzá vezetnek a Száva és mellékfolyói. Könnyen bejut a Tiszába és a Drávába, eléri a Ferenc- és a Béga-csatornát. Vele szemben Szeged víziútjai is kifejleszthetők. Szeged a Tisza hajózható szakaszának a legfontosabb pontján, a Maros torkolatánál fekszik. Mind a Maros, mind a Tisza hajózása még jelentékeny fejlesztésre vár. A legfontosabb azonban a hajózható Duna-Tisza csatorna megépítése, mely a lehetőség szerint Szegedre vezessen. Virágzó városokat és gazdagon termő kertművelésű földeket köthetne össze, ha megépülne a Szeged, Hódmezővásárhely, Orosháza, Csaba, Gyula közti csatorna, mely a Fehér Kőrösből táplálkozhatnék. A tiszántúli öntözőrendszerek Tiszalóktól kiindulva a Kőrösökig már csaknem készen vannak; Szeged érdeke, hogy e hajózó és öntöző rendszer a Marosig továbbfejlesztessék. Így Szeged a Magyar Alföld elsőrangú vizi csomópontja lenne, mely még Belgrád kedvező hajózási lehetőségeit is felülmulhatná. Az Alföld terményei a Dunán keresztül utat és piacot nyerhetnének Nyugat-Európa nagy fogyasztó területei felé.

Mi járul tehát reánk? — A földrajzi helyzetben rejlő nagy lehetőségeket ki kell aknáznunk! Ha terveinket megvalósíthatjuk, Szeged és ikervárosa, Szabadka a magyar jövő városa lesz. Hatalmas ikerváros fejlődhet itt, mely a tiszavölgyi magyarság erejét tetemesen megnövelné. Utunk céljaink felé: az Alföld és a Balkán szorgos kutatása, tudományos eredményeink gyakorlati értékű szolgálata.

SZABÓ PÁL ZOLTÁN

A mai ember benső élete

A MAI EMBEREN azt értem, akit közönségesen modernnek neveznek: nem mindenkit, aki ma él, csak azokat, akik a másikat jelent valóban átélnek, azaz befogadják és magokban hordozzák a kornak hatásait; ezeket ez a korszak, ennek tömörkedő benyomása, sokféle, életbevágó szükséglete kormányozza bensőleg. Csak az a mai ember, aki felismeri a mai élet legfőbb vonásait, az egyes ember mostani helyzetét és kötelességeit s ezeket vállalja is. Nem számítom tehát ide az éretlen embert, mert az öntudatlanul él, a jelent nem éri fel ésszel, tehát még nem is éli át; sem a túlélettet, mert az meg már nem is igyekszik a más megérteni, nem is akar beleilleszkedni, csak a maga érdeke, kényelme, ízlése szerint ítél meg mindent. Sem az éretlenséget, sem a túlélettséget nem az évek száma dönti el, hanem a lelkiület. A lelkiülete miatt nem vehetem a mai ember fogalma körébe azt sem, aki ezt az időt világosan látja ugyan, de önzően csak kihasználni akarja a saját céljaira.

Mindebből következik, hogy mai embernek csak azt tekintem, aki tudatosan szemléli ezt a szörnyű vihart, a viharban önmagát, s törekszik megérteni és teljesíteni ennek az időnek a parancsait.

A mai embernek ez csak a meghatározása; jellemzése nem lehet teljes, mert sokfélék vagyunk; a közös vonásokat kell megkeresnünk. Közösnek azt a vonást mondjuk, amely a mai időnek a terméke az ember lelkében, tehát szükségképpen van meg mindazokban, akik átélnek a jelent. A benső élet három nyilvánulását nézzük e szempontból: a gondolkodást, az érzelmi életet és a törekvést.

GONDOLKODÁS SZEMPONTJÁBÓL lényeges különbség, hogy átélte-e valaki az előbbi háborút, és hogyan élte át: annak a kezdetén is felnőtt volt-e már, vagy ifjú, vagy gyermek. Az öregek és fiatalok között emiatt sok és lényeges különbség van, de még több azok között, akiknek ez a mai helyzet szinte ismétlődés, meg akiknek új; a kétféle ember másként lát, de ugyanazt nézi: az új háborút. Ez uralkodik a mai ember gondolatvilágán, mert ez szabja meg az életünket.

Közvetlen hatása megint ugyanaz, amit 1914-ben éreztünk: megrendülés. Nem értjük, miért kell ilyen iszonyú pusztításnak mennie végbe, miért nem lehet békésen rendezni el vitás kérdéseket, kivált

amikor az előbbi háborúban a győztes is megérthette, hogy a háború mindenkinek, az u. n. győztesnek is „rossz üzlet.”

Azután magunkra irányítja a figyelmünket: egyéni, családi helyzetünkre és sorsunkra. Először is elszűkül a gondolatkörünk: a mindennapi szükségletek töltik be egészen, ezeken kell gondolkodnunk, ha eddig másféle iránt érdeklődtünk is. Ma az élet közvetlen nehézségei (élelmezés, ruházat s egyebek) éppen azok gondolkodásán érezhetik leginkább, akik eddig nem szoktak, vagy nem tudtak ezeken gondolkodni, mert megvolt nekik, ami éppen kellett vagy éppen bőven volt. Ezzel együtt jár, hogy a szellemi szükségletek magánéletben és közéletben egyaránt rohamosan háttérbe szorultak. Az élet kérdései ismét a megélhetés ősbibb kérdéseivé szűkülnek mindenkire nézve.

De ugyanebből az okból ugyanekkor tapasztaljuk a gondolatkör kitágulását is: felismerjük a nagy összefüggéseket, kapcsolókat országok, népek, világrészek állapota és sorsának alakulása között, sőt egyes emberek mindennapi élete és a világesemények között is (pl. régen csak pénz kellett a vásárláshoz, ma ha pénz volna is, nincs behozatal, mert elsúlyesztk a hajókat, nem eresztik át az árut, nincs nyersanyag stb.). Mindenki egészen egyéni okokból is azt kérdezi: meddig tart ez, mi lesz ebből? S háttérben mindig az a főkérdés: mikor jövünk megint rendbe, mikor lehet meg ismét, amire szükségünk van.

Észre kell venni ezt a személyes érdekeltséget, ebből származó megszűkülését (határozottabbá válását) és kiterjedését (átfogóbbá válását) az érdeklődés körének. Ennek nagyjelentőségű következménye, hogy a mai ember általában tisztábban lát s megérti az életének két nagy tételét: a) a maga sorsa a közös sors függvénye, b) önmaga a közös sorsnak egyik alakítója.

Ezen az úton a háború mint valóság, mint központi gondolat arra vezet, hogy a mai ember túl néz a jelenen, a jövő foglalkoztatja állandóan, annak biztosítását óhajtja, abban várható sorsát, az azért reááramló tennivalókat keresi.

AZ ÉRZELMI ÉLETNEK mindezzel kapcsolatos mai jellemző vonása: a mai embernek nehéz az élete és pedig nem is első sorban anyagi szempontból, hanem sokkal inkább lelkileg! Testileg is nehéz pl. a táplálék megapadása, de ennél nehezebb a gond, hogy el tudja-e látni azokat, akiket neki kell táplálnia; fáradtság pl. a sorbanállás a boltok előtt, de súlyosabb az erő errefordításának a tudata, az, hogy ettől nem tudjuk felmenteni azokat, akik érettünk gyötrődnek a legegyszerűbb anyagok megszerzésével.

Sorra véve az élet mindennapi apróságait, meglátjuk ezek mai nagyságát s nem lehet kétség, hogy érzelmi életünkben ma a kis és nagy dolgok miatt való nyugtalanság, bizonytalanság, magunkra-szorultság érzése uralkodik. Ez teszi a mai életet érzelmileg a leg-súlyosabbá.

Ehhez járul, hogy az ember megkötöttnek érzi magát, hiányzik a szabadság érzése nemcsak abban, hogy mit csinálhat, hanem abban is, hogy segítsen hát magán, ha annyi nehézséget érez (a gazdasági korlátozások érzelmi hatása).

Következmény: gyenge emberben az önzés megerősödése („segíts magadon, ahogyan lehet“) s ebből további következmény sokféle társadalom-ellenes érzélem. Az erősebb lelkű, tisztább szemű, igazán mai ember azonban arra érez ösztönzést, hogy az eddiginél is inkább észrevegye másoknak ugyanilyen lelki állapotát, az övé-nél zavartabb, nyomottabb hangulatát, érthetően fejlődő szembe-fordulását egymással. A mai embernek ez a fajtája tudatosan követi azt az indítást, hogy a maga erejét a gyengébbek szolgálatába állítsa („segíts másokon, ahogy csak tudsz“). Az ellentétes érzelmek között felébred és csakhamar felülkerekedik így a közösségért, a nemzetért való felelősség érzése. A felelősség lelki állapotában a jelen az alap, az indítja meg a kialakulását; a jövő irányítja, a jövő kedvezőbb alakításának vágya teszi uralkodó érzelmévé. Így a mai ember ismertetője a benső forrású szigorú kötelességérzés — magával szemben, mások, a közösség érdekében.

Gondolataink és érzelmeink elválhatatlan egysége érteti meg, hogy érzelmi életünkben is a jövő gondolata a középponti mozgató, ez a forrása az uralkodó érzelmeknek (felelősség, kötelesség).

EZ MÁR EGYÉRTELMŰEN MEGMUTATJA, hogy mi a lényege a mai ember törekvésének, azaz mire irányul az akarata. Erről elég annyi: a jövő biztosítását, a nyugodtabb élet lehetővé tételét tartja legfőbbnek. A silány ember törekvése kimerül a közvetlen jövő biztosításában (pl. mindenfélét „halmoz“); a nemesebb lélek távolabbra gondol.

Nagyon jellemző, hogy az igazán mai ember törekvését nem önmaga jövőjének a gondolata táplálja. Tudja is, érzi is, hogy a nyugodtabb jövő igen-igen lassan jöhet el s abban neki, most élő embernek aligha lesz része. Ez a nagyon nehéz bizonyosság mélyebbé teszi a felismerést: sem a holnapnak, sem a távoli jobb életnek nem a mindennapi kenyér a legmélyebben levő feltétele, hanem a lelki erő. Ez kell a kenyér megszerzéséhez is, még pedig a szó szoros értelmében, mert magához a sorbanálláshoz, a kimerítő utánajáráshoz, a mindenféle lemondáshoz csakugyan lelki erő kell, nem is kevés. Türelem, kitartás, bizakodás, bizalom, megnyugvás, megnyugtató és a hasonlók mind az önuralom kérdése.

Ezért a mai embert jellemzi az a törekvés is, hogy a lelket tartsa magában és másokban, fokozza a lelki erőt, leküzdjön kishitűséget, keserűséget, minden bágyasztó gondolatot és hangulatot („nekem már elég volt“, „nem kinlódok tovább“, „csinálja már más“). A „minden hiába!“ a gyengelelkűek szava, a mai ember bizonyosan tudja, hogy távolabbra gondolva „semmi sem mindegy“. Senki sem olyan kicsiny, hogy valaki máson segítenie nem lehetne; senki sem olyan erős, hogy mások jóindulata, segítő készsége biztatón, erősítően ne hatna rá. Ebből látszik meg a jelentősége annak, hogy a mai ember törekvését a segítség szándéka irányítja, ez a közvetlen célja.

A közvetlen cél azonban nagy messzeségbe mutat: mindent azért teszek, ami az eredmények sorozatában majd lehet belőle. Nem tudom, meglesz-e, amit akarok; rajtam az áll, hogy megtegyem, amit én megtehetek. Ha a távoli lehetőségért dolgozom, csak abban a

feltevésben lehet erőm, hogy semmi sem vész el nyomtalanul. E feltevésnek pedig az a gyökere, hogy bízom a jószándékú munka távoli hatásában. Ez a bizalom tehát a mai ember lelki tartalmának nevezetes eleme; nélküle a törekvésnek semmi értelme sem lehetne.

Minthogy eszerint nem magunknak, nem hamarosan, nem közvetlenül várjuk munkánk nyomán a jót, azért a mai ember törekvése előtt távoli a cél: igen világos és egyre erősebb benne az új nemzedékkel való törődés ösztöne, a nevelésnek ebből kinövő szándéka. Ez a magyarázata annak, hogy jóllehet régóta láthatjuk a nevelés gondolatának erősödését, csak most mondhatjuk el, hogy jóformán egyetemessé vált. Nem egészen tiszta még most sem, vannak újabb zavaró elemek is benne; de nem kétséges, hogy a nevelés igen közel van valóságos jelentőségének teljes elismeréséhez. Minden oldalon az a legkorszerűbb, határozottan mai törekvés, hogy a gyermeket megtartsuk, erőssé tegyük: testben-lélekben ellenállóvá, céltudatosná, küzdésre minden irányban képessé, evégre nyilt-szeművé, hogy tisztán felismerje a veszedelmet, és nemes érzületűvé, hogy tiszta eszközöket tudjon választani, nem csupán önmagáért akarjon küzdeni.

A mai ember az eljövendő jobbért küzd, ezért él.

A mai ember benső életét tehát a másokért, a következő nemzedékért, a távoli jövőért való előrenéző, önfeláldozó küzdés jellemzi. Ez a küzdés nemcsak mások által is észrevehető, nyilvános törekvés a javításra, hanem legnagyobb részben benső harc: küzdelem önmagával, fárasztó, ernyesztő és csüggesztő lelki gátlásaival.

E benső vívódás közben azt veszi észre a mai ember, hogy egyéni életének ez a felfogása önmagának is javára válik. Ez az észrevétel így jön létre: másnak segíték, tehát van erőm, amit erre a segítesre fordíthassak; amint ezt az erőt kifejtem, ezzel magam ereje is növekszik egyenes arányban azzal a tapasztalással, mely azt láttatja meg velem, hogy másoknak az ereje általam gyarapodik. Ezt az erősödést tapasztalja az ember többféle irányban: másokat igyekszem megnyugtatni s ezzel a magam nyugalma növekszik; mások magárahagyatottságát enyhítem: bennem is gyengül ez a nyomasztó érzés.

Ha végig gondoljuk ezt a nagyon egyszerű tapasztalást, megértjük, hogy ez a kölcsönösség, másokra irányuló segítő szándékomnak magamra való visszahatása a közösség lelki erejének fokozója, kitartásának megőrzője, a lehanyatlástól való megóvás és a felemelkedés alapja lehet, ha mindenki igyekszik így hatni önmagára és mindazokra, akikkel érintkezik.

A mai embert középponti gondolata, uralkodó érzelme, legfőbb törekvése így teszi a jobb jövőnek tudatos és nemes harcosává.

IMRE SÁNDOR

A legújabb magyar klasszikus

(Babits Mihály halálának első évfordulójára)

AZ IDEI KÖNYVNAPON legnagyobb keletje Babits Mihály *Összes verseinek* volt. Csendesen érkezett, nem előzte meg nagy hírverés, de mindenki tudta, hogy az övé lesz a pálma. Pedig Babits neve nem jelent olyan harcos programot, mint az Adyé, és versei nem alkalmasak arra, hogy jelentkező csoportok jeligéiket belőlük válogassák össze. Nincs jelentős politikai költészete, és nem is olyan egyszerű, hogy mindenkihez megtalálná az utat. Olyan bővülő sámáni nyelven sem tud beszélni, mint Ady, aki megragadja azokat is, akiket a költő nem is érdekel. Nincs benne tehát semmi, amivel Magyarországon „mindenki költője”-vé lehetne válni.

Mégis odakerült sok könyvespolcra, hol Ady és Kosztolányi, hol Vörösmarty, Petőfi és Arany mellé, hol pedig Dante és a mi Prohászkaék társaságába — tehát mindenképpen klasszikus környezetbe. Verssorai együtt zsongnak lelkünkben a legszebb magyar versekkel, és próbálgatjuk őket egymás mellett, mint ahogy az óborokat kóstolgatjuk.

Senki sem vonja kétségbe, hogy ő a mi legújabb klasszikusunk. Nem halála avatta amolyan címzetes átmeneti klasszikussá, hanem egyedül értékei. Bármilyen megszorítással, szigorú mértékkel is fogják majd valaha klasszikusaink sorát összeállítani, ő nem fog kiszorulni ebből a rendből. Sőt neki csak jövője lehet. Hiszen műveinek még csak első bővületében állunk, és nem selejtezni akarunk, hogy a maradékot tegyük irodalmi remekeink közé, hanem még egyre a felfedezés izgalmával forgatjuk köteteit, és folyton a „még szebbek” jelentkeznek, melyek odavalók.

Babits nemcsak irodalomtörténeti klasszikus, mint földije, Garrai János vagy Vajda és Reviczky, ő az élő klasszikusok közé fog tartozni, akiknek a versei bennünk járnak, velük gondolkozunk és illik ráismerni soraira, ha kimondjuk őket. Nem csupán azért klasszikus, mert „korában szerepe volt az irodalom alakításában”, hanem azért, mert amit alkotott, örök szépség, és divatokon túl mindig alkalmas lesz arra, hogy benne egyéb értékek mellett és felett a szép igézzen meg minden fogékony embert.

Babits sokat és sokfélét írt. Mi az már most, ami bármelyik kötetében megragadja az olvasót, nemcsak futólag, hanem legtöbb-ször tartósan és olyan feledhetetlenül, hogy Babits- emlékeink hív-nak vissza új élményekre, akárcsak kedvenc városaink, tájaink, mű-vészeink — és legnagyobb íróink. Röviden: mi az, amiért Babitsot klasszikus költőnek érezzük?

Három ismertetőjegyre mutatok rá. Mind a három nagyságot szokott jelenteni. Különösen együttesben.

MŰVÉSZETE. Babits még a kevésbbé jártas olvasót is arra kényszeríti, hogy ne a tartalmat, a tárgyat: a *mit*, hanem a *hogyan*t vegye észre a versben. Pedig tárgyai sem mindennapiak, és annyi-ra gazdag, hogy nincs is szüksége mindenre, ami a lírai költő „kel-léktárához” szokott tartozni. Pl. szerelmi lírájáról felesleges lenne beszélni. Nincs szüksége hatásos nagy tablókra, de nem keresi szán-dékosan a jelentéktelen dolgokat sem, hogy csendéletekből, semmi-ségekből alkosson mindenáron „nagy” műveket. Az élet élmények hajszolása nélkül is elég gazdag annak számára, akinek van szeme a gazdagság meglátására.

A *Hegeso*, a *Danaidák*, a *Zengő légy-pokol*, a *Jónás könyve* tárgynak sem mindennapiak, de az olvasó érzi, hogy mástól függ itt az „ének varázsa”: a tárgyon és tartalmon túl levő elemektől. Ba-bits nagyon jól tudja, hogy mi teszi a verset verssé, és pedig babitsi verssé, de nem siet ezt éreztetni: rejtett világitással dolgozik.

Nem csinál új szavakat, erőltetett, bántó papirosnyelvet, mely modorosságot tesz meg művészetté, és annyi „modern” költőnk versét teszi élvezhetetlenné. Nála a régi szó kap új jelentést, mert olyan helyen és olyan kapcsolatban kerül elénk, mintha még soha-sem hallottuk volna. Szavai nem külön élnek, elbitangolva a mon-dattól, inkább együttesben hatnak, és egymástól gazdagodnak.

Nincsenek visszatérő szavai sem. Ady-szavak vannak, Berzse-nyi- és Vörösmarty-szavakat is ismerünk. Babitsra talán inkább az *egyszeri előfordulások* a jellemzőek. És nem maguk a szavak tűn-nek fel, hanem az, hogy mennyire *helyén áll* a szó a Babits-vers-ben. Nem ösztönösen találja meg a helyét, mint Vörösmartynál és Adynál, akiknek a verse megbonthatatlan *linotype*-sorokban ömlik, hanem bizonyos építő tudatossággal kerül a szó a helyére *kézisze-dés* módjára. Nem forr össze a szomszédjával, de csak ott van a helyén.

Az ilyen versekből egy kis hűvösség is árad. Nem engednek azonnal közel magukhoz. Nem tudjuk őket azonnal *használni*, úgy mint Vörösmarty verseit, akiről fejünkbe verték, hogy hazafias köl-tő, és kátét, idézetgyűjteményt készítettek belőle szónokok hasz-nálatára. Babits „összerakott” verseiből nehezebb kitördelni sorokat, mint a „kiöntött” Vörösmarty-versekből, jobban élük az egész éle-tét, mint a Vörösmarty-versek részletei.

Ez érthető is. Hiszen Babits Vörösmartyhoz képest még ismeretlen, vagy legalább is feldolgozatlan költő. (Bár ki merné azt ál-lítani, hogy Vörösmartyt ismeri?) Versei olvasása közben ismeret-len szépségek földjén barangolunk: a formák, a színek, az illatok tünnek föl először, és nem a „lényeg.” Ezeket a virágokat még senki

sem vizsgálta meg. Még senki sem tanított meg rá, hogy mire lehet őket használni. Magunk állítjuk össze a szép versek jegyzékét, nincs „kötelező” kánon, mint Vörösmarty, Petőfi vagy Arany verseiben. A felfedezés édes és diadalmas gyönyörűségével olvashatjuk verseit.

A befogadás kissé lassan megy a slágerekhez szokott fülünknek. Kezdetben csak annyit érzünk, hogy gazdag költészet, és a zenéje klasszikus. Ez a költészet sohasem jár kitaposott utakon, s tőlünk is folyton új magatartást, új alkalmazkodást kíván: megünhatatlan és kitanulhatatlan. Sohasem válik gépiessé: nem engedi, hogy rímeihez, soraihoz, strófáihoz hozzászokjunk. Nincsenek egytípusú versei: minden csak egy példányban készül. Ugyancsak nem egyhúrú költő! Nagy dolog ez manapság, mikor néhányat leszámítva, olyan hamar készen lehetünk költőinkkél, akiknek legtöbbjét elég antológiákban olvasni. Szeretnek is újabb költőink antológiában „kijönni”. Babits nem antológiába való: ha tíz versét belevennék egy könyvbe, akadna még néhányszor tíz verse, mely a költőnek egészen más arcát mutatná.

Honnan ez a gazdagsága? Csodálatosan ismeri anyagát: a szót, a nyelvet, a hangsúly, a szörend, a melódia titkait, ezeket a fontos „kicsiségeket”, amelyeket észre sem veszünk tudatosan, csak érezzük, hogy vannak. Babits nem a nyelvtudós hűvösebb szemléletével közeledik a nyelvhez: őt a szavak hőfoka, helyzeti energiája, hangulata, árnyalatai érdeklik, a tónus és a valór. Ugyanazt még egyszer épenúgy aligha élheti át az ember. Ezért nincs „ismétlés” Babitsnál, itt van nagy változatosságának forrása: ezért használ annyi formát és annyi szót, ezért annyi a szín és az árnyalat, és ezért ír néha „hideg” verset is. A rendszerezők mindig is nehezen fognak boldogulni Babits verseivel. Kevés nekik az a néhány poétikai kategória — és ugyanakkor felesleges. Ezért kerülnek antológiákba és olvasókönyvekbe oly távoleső költemények, mint Babits *legjellemzőbb* versei.

Prózájáról még nem is beszéltünk. Nem is a regényeire gondolok, hanem az esszéire. Élvezetes olvasmányok, nemcsak az esztétikai műveltségű olvasónak, hanem mindenkinek, aki nem hétköznapi ember. Sehol nem állítanak meg eredetieskedések, meghökcentő szavak, melyek az irodalmi folyóiratok nagyon feltűnni akaró cikkeit olvashatatlanokká teszik, és rendesen az elmaradt mondani-valót pótolják. Babits, a becsületes magyar író nem azt akarja bizonyítani, hogy a magyar nyelv szegény az ő gondolatainak tolmácsolására, hanem azt, hogy igenis mindent ki lehet rajta fejezni. Milyen gazdaggá válnak a mi mindennapi szavaink, ha Babits használja őket, s mint a verseknél, ismét az a benyomásunk, hogy nem is ezerszer hallott szavakat olvasunk. Élénken figyelünk, hiszen szerzőnk nem matricákkal dolgozik, melyek némelyik tudósunk írásában úgy következnek egymás után, hogy néhány ív elolvasása után már folytatni vagy befejezni tudnók mondataikat, — ha ilyen könyvek olvasásában volna az embernek türelme eljutni néhány ívig. Babits szavai új tropusokat alkotnak, melyek csak az övéi, de őt is csak egyszer érdeklik; nem ad alkalmat, hogy megtanuljuk és megünjük őket, stílustermő igényessége kifogyhatatlan a változatokban. Olvasása folytonos figyelmet kíván, melyben kimerülni

édes gyönyörűség. Mikor becsukjuk a könyvet, örülünk, hogy nem vagyunk a végén, maradt még. Sőt esszéit is újra meg újra elővehetjük, nem lehet a végére járni; ezeket is műalkotásnak érezzük, mintha versek volnának. Babits mindig következetesen művész marad, prózai még prózában sem tud lenni.

GAZDAGSÁGA. Hiszen eddig is arról volt szó. A formagazdagságáról, a nyelvben rendelkezésére álló gazdagságról. De felöltik műveiben egy másfajta gazdagság is, és elsősorban talán épen azoknak, akik nem vájtfülű olvasók, és a művésztől főképen „sokat” várnak. Ez a másfajta gazdagság: *szellemének gazdagsága*. Talán Babits a legműveltebb költőnk. De ez a műveltség nem teher neki és nem teher nekünk: sohasem válik a vers nehezékévé. Egy szerencsésen meglett szót többre becsül, mint öt strófára való filozófiát. Nevezhetik őt poeta doctus-nak, írhatnak cikket filozófusváltáról, az irodalomtörténet művelőjéről, ő mindenek fölött mégis csak művész, és ebből a legnekivalóbb magatartásból sohasem lép ki.

Nem intellektualista költő. Bármilyen nagy, kiterjedt és mély a műveltsége, ez a gazdagság csak alázatos *ancilla*, szolgáló, sohasem lesz belőle zsarnok, aki megfojtja benne a költőt. Bármelyik versét olvassuk, hiába címe a versnek *In Horatium, Laodameia, Psychoanalysis, Jónás könyve*, sohasem a műveltségi elemek foglalkoztatnak elsősorban, hanem a költői szellem jelentkezése. *Nu-men adest* — ezt odaírhatjuk a „legnehezebb” Babits-versek mellé is.

Költészete nem való mindenkinek, ez igaz, de ez a körülmény még nem kérdőjelez meg benne semmit. Hiszen Petőfit sem tudja mindenki élvezni, és bizonyára nem ezek fogják Petőfi értékét megállapítani. Aki nem jutott tovább a cigányzenénél, nem illetékes Beethoven megítélésében. *Távol légy tőlem, alacsony tömeg* — így kezdődik Babits verseinek gyűjteménye. Minél magasabbrendű egy művészet, annál népesebb számára a *profanum vulgus*, mely legtöbbször a tudálékosok csoportját jelenti és nem a „műveletlen” embereket. Az egyszerű nép a gregorián-éneket épúgy elfogadja, mint ahogy imádkozni tud a modern templomokban, csak a második és harmadrendű művészeteken nevelődött „műveltek” szoktak tiltakozni a csapásról letérő igazi teremtő művészet ellen.

Megnyugtató nekünk Babits „nehéz” költészete, amikor népi és népies költőink újabb jelentkezése egyesekkel talán azt a tévedést hiteti el, hogy a műveltségéből és a tisztább szellemiségből nem fakad igazi költészet. Sajnálatra méltó az a nép, amelynek nincsenek dalai és nincsenek „lelkétől lelkezett” énekesei. De egy nép legnagyobb költői szellemei belenőnek egy magasabb világba is. Erre az egész európai irodalom története a tanu.

Babits távolról sem „agyember”, csak emelkedett, finom szellem, akinek megértéséhez nem szükségesek „jegyzetek”, és nem feltétlenül szükséges, hogy otthonosan mozogjunk a görög-római világban, a filozófiában vagy a mai eszmeáramlatokban. Ez utóbbit sokkal inkább megkívánja egyik-másik népi költőnk olvasása. A szellemi Babits egész ember, s az anyaföldtől sem szakadt el. Akár szülőföldje szőlőhegyei és pincéi, akár az esztergomi kert jelenik meg írásaiban, egyszerre az őstermészet levegője csap felénk. Érez-

zük, hogy nem könyvből ismeri ezt a világot, de mégsem úgy jelenik meg a természet verseiben és regényeiben, hogy falusi tanulmányutat igényelne megértésük. Tudásból is, természetismeretből is csak annyit helyez bele a műbe, amennyi belőlük a művészetre tartozik. Ebben a tekintetben nagyon jó iskolába járt: Dante volt a mestere.

Babits világa egész emberi világ, gazdag, mindent átölelő; nem „specializálja” magát sem műfajokra, sem hagyományos költői tárgyakra, a társadalmi osztályok sem érdeklik különösebben. A leíró, a szerelmi, a hazafias, a gondolati, a vallásos költészet nem nyujtanak igazi fogódzót költészetének megértéséhez. Mindig meg kellene tagadnunk a vers egy részét. Versei összetettek, mint maga az ember — ő is, mi is. Műveiből az élet gazdasága beszél hozzánk. A nagyok ismertető jegye ez.

ÁHITATOS LÉLEK. E nélkül nagy költészet el sem képzelhető, hiszen a költői látás már maga is az áhitat egy bizonyos fajtája. A Babitsé egy különös *szenvtelen* áhitat. Sohasem készül rá, megrendülést vagy hasonló nagy szavakat és pózokat nem ismer. Nem iskolázott áhitata van, hanem természetes, elő nem készített: *Spiritus, ubi vult, spirat*. Észre sem veszed, hogy hogyan kerültél Isten-közelbe a Babits-vers menetében. Őszi pincézésnek, kutyával való társalkodásnak indul a vers, és valami *élszólás* vagy képzettársítás folytán a lélek állandó gondjának leleplezése lesz belőle. Olyan letérdelés és nyilvános vallomás, mint a *Psychoanalysis Christiana*, a *Balázsolás* vagy a *Jónás könyve*, ritkán adódik a szemérmesen tartózkodó költőtől, de annál több a „katolikus” vers, melynek háttere egy sajátos nevelés, értékelés, világnézés. Ezek a „hátterek” adják aztán a vers jellegét, és nem maga a tárgy. Remek példái ennek a katolikumnak: *Győzelmi ének este felé*, *Zsoltár férfihangra*, *Reggeli templom*. Katolikus magatartás mutatkozik abban is, hogy nem elégszik meg a magagyártotta imádságokkal, hanem az európai költészet közös nagy „imakincséhez” is folyamodik. Így éli ki áhitatát Dantében és a himnuszok ájtatos rímeiben. Főleg az *Amor Sanctus* ötven himnuszából teremt magának gyönyörű költői liturgiát. Ezekben a fordításokban nemcsak a szöveghűség és a dallamhűség a meglepő, hanem megmaradt bennük az eredeti szöveg áhitatának méze is. És épen az átérzés őszintesége találhatja meg vele a megfelelő bájos, harmatos magyar szavakat, nem pedig a filológiai ösztön vagy a szótárismerő nagy nyelvi kincse.

De a költő áhitata nem csupán vallásos költészetet jelent. Nem mondható „profán” éneknek a *Klasszikus álmok*, *Nyár*, *Vers a csirkeház mellől* sem. Mindegyik szón érezni lehet, hogy mögötte óriási „tartalék” van tiszteletből, szeretetből, csodálatból minden iránt, ami *divinum* vagy nemesen *humánus* ezen a világon. Vagy kit hagy közömbösen a *Zrínyi Velencében*, a *Szent király városa*, *Áldás a magyarra*? Nem hazafias dalok, ódák vagy rapszódák ezek, csak versek, melyek merengésből indulnak, és egy fordulattal meleg valomássá válnak, néha váratlanul, mint a *Zrínyi-vers*, de olyan emberien, mint ahogyan néha könnyeinket nem tudjuk visszatartani. Magyar versek ezek, pedig hazafias költészetünknek szókinsét sem

használja Babits: az áhitat nagyon ki tudja tágítani a szavak jelentését, és a bensőség műfaji jegyeket pótol.

Amilyen szent komolysággal alkotja meg Babits a maga világát, éppolyan áhitattal közeledik más írókhoz és más irodalmakhoz is. Kevés annyira lélekkel készült könyvet írtak az európai irodalomról, mint az övé (*Az európai irodalom története*). Nem dicsér, nem is korhol, csak halk szóval vezet az európai szellemiség e ragyogó alakjai között, ő maga is egy kissé közéjük tartozó Vergilius. Ez a könyv kitűnő és soha nem késő iskola mindnyájunk számára. Igényességre és felelősségre nevel író, olvasót egyaránt. Nagyon alkalmas arra, hogy az olvasó utána még többet olvasson, az író pedig kevesebbet és meggondoltabban írjon. Mert bensőségből és igazi irodalomból az olvasónak sohasem elég (a „nagy” irodalom nem feltétlenül „nehéz” és „unalmas”), az író pedig nem élheti át az ihlet szent óráit annyiszor, hogy oly sok könyvet írhasson, amennyivel a „könyvtermelés” napjainkban bennünket eláraszt. Babits odi *profanum*-ja az avatatlan íróknak is szól.

DE BABITS MIHÁLYT nemcsak azért nevezem klasszikus költőnek, mert *legjobbaink közül való*, hanem azért is, mert van benne valami idő- és korfölöttiség is: nem lehet teljesen lefoglalni őt „mai” költőnek. Helyezhetnők őt akár más korokba is, a romantika és a barokk kihagyásával akár vissza egészen az igazi klasszikus korba is: a görög-római világba. Verseit szívesen hallgatnám Szirakuza vagy Athén antik színházaiban, a római Forum környezetében vagy Dante városában, a Piazza Signorián. De megférnek ezek a versek Shakespeare szonettje, Goethe versei és a múlt század nagy angol lírája mellett is. Pedig Babits mindegyiktől különbözik, és velük össze nem téveszthető modern költő. Mi az oka, hogy mégis megfér mindegyik mellett? Az, hogy a Babits-féle stílus kevés elkülönítő „egyéni” vagy „korszerű” jegyet tartalmaz. Ő közelítette meg valamennyi írónk közül legjobban az irodalmi stílust, vagyis azt a beszédmodot, melyet minden kor irodalomnak hall. Távol áll a barokktól és rokokótól, de „rómaibb” magyar költő, mint Berzsenyi. Maecenas házában Berzsenyi „római” ódáit kevésbé érezték volna „latin” versnek, mint a *Balázsolást*. Mert nem a „virtus” és az „arany középszer” dicsérete teszi a verset latin *carmen*-né, hanem a szavak acélos fénye, keménységi foka, rendje, hőmérséklete, a sorok szűkskálájú, de nem monoton zenéje, és valami olimposzi „páthosz”, mely nem gesztikulál, és szárnycsapások nélkül is szárnyat ad a szónak.

Babits rokon azokkal a nagyokkal, akik „felelnek egymásnak korokon és országokon át”, de mégsem stíluskeverék. Emlékeztet mindegyikre, de csak annyira, amennyire a nem elfajzott utódnak emlékeztetni kell az ősökre, akik mind együtt vannak benne, bár az unoka mindegyiküktől különböző „másik világ”.

De árulója lennék Babitsnak, és nem nevezhetném őt magyar klasszikusnak, ha itt megállnék. Hogy is lehetne az magyar költő, akinek csak idegen ősei vannak?

Ha ezek a világirodalmi nagyságok Babitsnak szellemi ősei, irodalmi vérrokonait idehaza kell megkeresnem. Nem is nehéz rá-

juktalálni. Hiszen Babits, a *modern* költő állandóan benne élt a magyar régiségben; nem az újon akart újabbá lenni, hanem a régiségen nevelődve. Nem a mienk az az új, amely valami *régit* nem rezzen meg a lélekben — ezt vallotta a fiatalabb nemzedék felé is. A régi magyar irodalom mindennapi szükséges éltető kenyere volt. Úgy tartotta a kezében a magyar írókat, mint a nemes ember ősei okleveleit. S aki ismeri a magyar irodalmi multat, az rá fog ismerni Babits verseiben a magyar mult öröklődő, el nem mosódó jegyeire. A himnuszok bensősége, Kölcsey magányt szerető lelke, Csokonai játékosága, Kazinczy ötvösmunkája, Arany tudatos művészete, Péterfy „fogható” nyelven beszélő filozófiája, Gyulai hagyománytisztelte mind felismerhető „anyajegyek” Babits művészetében. S mindezekhez hozzájárul még a költő termékeny és soha alább nem hagyó Vörösmarty-kultusza. Babits költői szentélyének *penates*-ei sokan vannak, de elsejük nem Dante, Sophokles vagy az angol géniusok, hanem Vörösmarty.

Ezek a „vérségi” kapcsolatok biztosították azt, hogy Babits lelkében a magyar szellem és az európai ízlés olyan szerencsés szintézist alkosson, és olyan verseket teremjen, melyeket ép oly érdemes lenne a nyugati nyelvekre fordítani, mint ahogy ő hozta nekünk az egész Európát.

Talán őt lehetne legjobban fordítani, mert ő beszélte legjobban azt a *magyar* nyelvet, melyet Európában is megértenek. Több menthető át belőle, mint Vörösmarty, Arany vagy Ady táji, faji, „őserős” nyelvéből és világából. Ime ezért is klasszikus Babits, európai klasszikus. Klasszikus a szónak kétezeréves értelmében. Azok közül való, akik sohasem divatosak, de mindig élnek. Most sem azok szeretik őt, akik a múltó divatot kedvelik.

MEGYER JÓZSEF

A hajdújárás szigetmagyarság

A NAGY MAGYAR ALFÖLD délkeleti sarkában a tanyák, falvak és városok fölött történelmet erjeszt az idő. A Dunamedencében a magyar nemzet új korszak mesgyénén jár: az új idők és régi kultúrák fénye most dereng ott, ahol évtizedeken keresztül idegen uralom sötétsége árnyasította be a magyar szellemet. A népi-nemzeti megújulás társadalmat alakító ereje mind jobban áthatja a déli végeket is, hogy történelmi indítással ismét talpraállítsa a magyar föld népét s termékeny erőit összefogva új világot építsen a régi helyén.

„A magyar önvizsgálat még egy korban sem volt oly általános és oly sok területre kiterjedő, mint éppen most,” — írja Jócsik Lajos a magyar társadalomtörténetet tárgyaló tanulmányában. Az önvizsgáló írások sokasága „mindmegannyi jel, mely azt a mélyrenyúló vágyat bizonyítja: megismerni, megtudni, mi a lényegünk s milyen készséggel állunk a történelem eseményei előtt. A cél: fölhozni a népi lélek és a magyar népi erő ismeretlen mélyéből olyan érté-

keket, melyek a tengernyi panasz s visszahullást bizonygató adatok mellett meg tudják mutatni azt is, hogy a délkelet-európai háborúk s ezeket követő örökös vándorlások nagy megpróbáltatásai után hol, s miben rejlik az a csodálatos erő, faji vagy sajátos lelki alkat, mely megőrizte és poraiból is képes újjáéleszteni a népet."

A történelem válságos szakaszaiban, amikor az idő megsemmisítő nyomással nehezedik egy országra vagy népre: a végeken nyugszik a lét vagy nemlét kérdése. Így a népi-nemzeti megújulás idején is a végek értékeit kel kibontani a történelmi viharok bomlasztó lerakódásai alól, hogy a láthatatlan gyökerekben pislákoló erő fölszivárogon s áldozatos vajudással újra megalkossa a maga életét.

A déli végek szigetmagyarsága most e vajadás korszakában él: most foszladozik a múlt, pattan az elmeszesedett takaró s jelentkezik az új termékenység.

HA BÁCSKA nemzetiségi térképének sokszínű feltjaira tekintünk, szembeötök az idegen partokkal övezett magyar szigettenger. Északon, hol legnehezebb a föld és a legnehezebb munka árán terem, ott található a szintisza magyar tanyacsoportokat. A dúsan termő, fekete humuszon túlnyomórészt nemzetiségek élnek nagyobb gazdaságokban, — míg a futóhomokon, szikes sávokon, ártérületek vizenyős tövében magyarok. A magyar nemzet történelmének borús fejezetei — a mohácsi vész, a kuruc szabadságharc és a negyvennyolcas szabadságharc következményei — adnak magyarázatot arra, hogy az elárvult magyar föld miért osztódott így el a több mint kétszáz éven keresztül tartó települések idején. És a történelem „földet ajándékozó” korszakából feleletet kapunk arra is, hogy miért él a magyarság túlnyomó része még ma is párhordas parcellákon.

A nemzetiségektől tarkított déli végeken a legegységesebb és legnagyobb kiterjedésű magyar nyelvterület Felsőbácska, amelynek középpontjában Szabadka áll. A város köré csoportosuló tanyavilág ugyancsak ezt a tarkaságot vetíti: nyugatról és délnyugatról szláv (bunjevác és szerb) földek húzódnak, északon, északkeleten és keleten magyar parasztok munkálják a földet. Közvetlen a város fölött félkörben húzódik ez a magyar sáv s mint valami várfal, vagy szakadék, elhatárolja a Szeged alá lenyúló magyar Tiszavidéket a nemzetiségektől tarka Bácskaságtól. A mezőgazdaság különféle kultúrája virágzik itt: Horgos, Martonos határa a bácskai paprikamezők szilárd talaja, a királyhalmi öv a gyümölcs- és szőlőtermelés legértékesebb területe, s utána következik a déli Kert-Magyarország egyik csodálatos szigete a hajdújárás futóhomokon. A fejlett magyar mezőgazdasági kultúra dániai példaképét mintázza ez a vidék; nemcsak emberi, de egyúttal faji adottságokat is dokumentál abban a vasszorgalmú, szakadatlan munkában, amellyel másfél — vagy két emberöltővel ezelőtt a sodródó földet, az örökké ingó talajt megkötötték és szelíd, dúsantermő humusszá alakították át.

A város keleti peremén, Palics fürdőtől öt-hat kilométernyire két torony őrzi a dombokon és a homokos völgyekben lapuló parasztházakat. Három tanyafalu él itt egymás mellett a legszentebb testvéri egyetértésben. Hajdújárás, Ludas és Nosza. Hajdújárás kö-

zel 7500 katasztrális holdon fekszik, ebből körülbelül 4000 hold akác-erdő, mellyel a futóhomokot megkötötték. Ludas és Nosza területe 5500 katasztrális hold, s ennek a területnek egy kisebb része a Ludasi tó. A három tanyafalunak együttvéve közel 10.000 lakosa van: színmagyarok s Ludaspuszta egymagában 7000 lelket számlál. A nemeztiségek közé szorult magyar szállásokkal szemben a termőföld megoszlását itt két egyenes vonal jelzi: a lakosság közel 70 százaléka nincstelen, bérlő, 30 százaléka törpebirtokos.

A gazdasági helyzet ezen a vidéken fél évszázad alatt nem sokat változott; a földbirtok számaránya sem mutatja azt a fejlődést, melyet a nemzetiségi tanyacsoportoknál megtalálunk a földek és állatállományok gyarapodásában. Átalakulás vagy inkább kibontakozás e nép sajátos mezőgazdasági kultúrájává érlelődött. Így nem a mennyiségi termelés fejlődésében erősödtek, mint a mellettük élő szláv parasztok, hanem a minőségi termelés magasabb színvonalára emelkedtek föl, s ezért népi kultúrájuk tartalma — ha a kicsiny gazdaságok fölszínén egyelőre nem is jelentkezhett — sokkal többet jelent már, mint például a szlávság földművelőkultúrája. A paraszti életforma merevítő alföldi levegőjében itt a természettel vívott örökös harc tépte le a magyar parasztról az egyhelybenjárás gúnyját, s éppen úgy, mint a dunamenti árterületen virágzó bácskertes földéken, a hajdújárás futóhomokon is a főlsszabadult, bátor kezdeményezés hozta napvilágra a minőségi munka első, erőteljes csiráit.

A BÁCSKAI zsiros, fekete földeket északkeletről elhatároló homokos talajon alig egy évszázaddal ezelőtt a szél gazdálkodott. A Duna- vagy a Tisza felől jövet belekapott a rozsdássárga homokba s parajt, vadhajtásokat, tarackot máról-holnapra betemetett. Hajdújárás, Vágójárás, Görbetó és Csávoly közén a délről északnak tartó marhacsordák térdig süppedtek a homokba, az elszóródott magvakból csírázott növényt elégette a forró talaj és az egész látóhatár fölött a zabolátlan szél garázdálkodott.

A termékeny alföldi szántók magyar zsellérjei között akadt olyan vasszorgalmú kéz, mely arra vállalkozott, hogy ezt a sodródó földet megállítsa: a sivár, haszontalan futóhomokot megkösse. A hajdújárás, vágójárás, csávolyi magyarok maguk kezdeményezték: neki-láttak a feneketlen pusztaságnak, szakadatlan munkával törték a tarackot, erdősítéssel elvágták a szél útját, s utána beágyazták az első magvakat az ingó homokréteg szemcséi közé. Az első ásónyom után jött a második, a próbavetések beválta után a vadhajtásos vetemény termesztése. És amilyen nagy erőfeszítéssel a futóbab indája belekapaszkodott a homok guruló, száguldó szemcséibe, olyan csodálatos erőfeszítéssel dolgoztak a magyar munkáskezek a pergő talaj termékenyítésén. Az indákkal kapaszkodó vetemények között néhány esztendő után már szőlővesszőt feszített a szél akadozó ereje, s a fiatal gyümölcsfa is meg tudta állni a helyét ebben a földben. A kenyeret mindeddig az aratási napszámmunka hozta be és a kukoricát is az aprójóságoknak, de pár esztendő után annyira megszelídült a homok, hogy kaszás-kapás növényekkel a burgonya, majd a kukorica és a buza is termékeny talajra talált.

Félemleröltő munkásságát, életerejét emésztette föl a futóhomok, fiatal, egészséges parasztokat görnyedt aggastyánokká sorvasztott: de úgy eltűnt az északbácskai határból, mint az olasz földmunkások szorgos keze alatt a félelmetes pontuszi mocsarak.

A hajdújárás magyarok — háromszáz színmagyar zsellércsalád — 2563 katasztrális hold futóhomokot és homokosföldet műveltek termékennyé és meghonosították rajta a kertgazdálkodást. A tengerentúlra irányított kivándorlások idején jutottak el munkájukban a felútra: a megművelt föld bőségesen teremni kezdett, de nem volt a tulajdonukban. Városi földek voltak. Az amerikai ígéret csábított, itthon meg a nehéz verejtékkel áztatott föld hozzáfórt a szívükhöz. Szabadka városa nem akarta elveszíteni a csodálatos szorgalmú, értelmes magyar dolgozóit, „örökbérlet” címén huszonötévre bérbeadta a földeket azzal az ígérettel, hogy a huszonöt év lejárta után a bérlet további huszonötévre meghosszabbítható, s így a föld majd apáról fiúra száll.

A kivándorlás lázát a magyar föld ígérete eloszlatta: a hajdújárás magyarok nem mentek tengerentúlra. Az elkövetkező esztendőben már nemcsak a mezőgazdasági munka vett újabb lendületet, hanem megindult az építkezés is az örökbérletű földeken. Egyik hónapról a másikra a lakóházak és gazdasági épületek egész sora emelkedett ki a földből és pár esztendő alatt az árva szállásokból és dűledező tanyasorokból valóságos tanyafalu nőtt ki. Ahogy szaporodott a termőföld, úgy terebélyesedett a tanyavidék is, jött a gyermekáldás és rohamosan emelkedett a szigetmagyarság lakóinak száma. Hajdújárás mellett Ludaspuszta és Nosza kiterjeszkedett egészen az adorjáni határig, s már egy-egy „ugrásnyira” voltak Magyar-Kanizsától.

A fokozatosan javuló s emelkedő gazdasági helyzetben fejlődésnek indult a kertgazdálkodás, s különösen kedvező hatással volt kiteljesedésére a város közelsége. A mezőgazdasági- és népi kultúrában való illetén erősödés mellett a tanya, vagy tanyafalu fogalma már kiskorúsnak tetszett, mert e nép az esztendők során minden adottságot kitermelt magában a nagykorúságra; ha nem is az önálló közigazgatással bíró községi, de a falusi életkeret betöltésére. Az igénytelen zsellérekből igényes gazdálkodók lettek, kik gazdasági problémájukat megoldva, számolni kívántak kulturális és egészségügyi helyzetükkel is. Az öntudatosodás épp úgy jelentkezett náluk, mint telepés községek lakóinál, azzal a különbséggel, hogy ott a helyzetváltozás, itt pedig a belső éres hasítottá föl a régi paraszt formák merevségét. És ez a belső éres hozott volna még több gyümölcsöt is a világra, — ha közbe nem jön a háború... és Trianon.

A HAJDÚJÁRÁSI MAGYAROK Nagy-Jugoszlávia kisebbségei közé zuhanva úgy szorongatták kezükben a huszonötéves bérletekről szóló apró, piros könyvecskéket, mintha csak a történelem viharában fölborult országban attól várhatták volna a végső menedéket. A szerb agrártörvény híréből is megriadtak ugyan, de bíztak abban, hogy a kisajátítás csak a magyar földbirtokosokat érinti és elkerüli majd a bérbeadott városi földeket. A jugoszláv agrárreform első erőteljesebb végrehajtása — 1926-ban — egyelőre zárt telepeket alkotott a hajdújárás szigetvilág köré, benépesítve a magyar földeket

dobrovoljácokkal(osztrák-magyar katonaszökevények, szerb önkéntesek), a határzónába telepített szerb „granicásárokkal”, montenegróiakkal és a külföldről visszatelepített délszláv telepeseikkel. A későbbi agrárreform ugyancsak érintetlenül hagyta a futóhomoki huszonöt-éves földeket, de a virágzó kertek, gyümölcsösök és szántók első huszonötéves bérlete lejárt 1935-ben, amikor a szabadkai városi föld igazgatása már szerb kezekben volt.

A város semmisnek tekintette a szigetmagyarság szerzett jogait, a bérleteket egyetlen szűkszavú végzéssel fölmondta és a földekről azonnali hatállyal kihelyeztette a magyarokat.

Elemi csapás, tűzvész, vagy árvíz pusztítása sem jár olyan belső megrázkódtatással, mint az a helyszíni „gyorsított” eljárás, amely a Hajdújárás magyarjait földönfutóvá tette. Egykorú följegyzés így emlékezik meg a futóhomoki magyarság tragédiájáról:

„Mindaz, ami e helyen egy emberöltő áldozatos munkássága árán épült, egy vagy kétóra alatt rombadőlt. A kerítések mögött megjelentek az új tulajdonosok”, szerb dobrovoljac telepesek és a birtokbaadó bizottság két ügyvéddel. Az egyik ügyvéd a várost, a másik a bérlőket képviselte. Rövid szerbnyelvű tanácskozás után tudomására adták a magyar gazdának, hogy a város fölmondta a bérletet, a földet azonnal el kell hagynia, a ráépített ház tetőzetét s a cserepet magával viheti; esetleg eladhatja utódjának, ha megveszi. Egy-egy ház árát 60—70 pengőre becsülték föl. A kirendelt ügyvéd útján a magyar gazda — anélkül, hogy megszólalhatott volna — beleegyezett a fölmondásba, s ezt követően kihelyezték őket a birtokból. Ott kellett hagyniuk mindent ingyen, még a learatott termést is. Am az átadásnál föllángolt mégegyszer bennük a földhöz való ragaszkodás érzése és az önvédelem utolsó erőfeszítéseként útjába álltak az új földesúrnak. Mert olyan közel érezték magukat a földhöz, mint akkor, amikor a futóhomok először teremni kezdett a talpuk alatt. Az ellenállás a teljes pusztulást jelentette: az emberi munkával szerzett jogok megsemmisítésére nyers erőszak támadt s elfoglalta a magyar otthonokat. A beomló kerítések, kapuk láttára a magyarság még jobban elkeseredett, s most már nemcsak a tetőzetet szedték le a házakról, hanem a falakat is lerombolták...

Pár óra múlva több, mint háromszáz család hagyta el a romokban heverő magyar tanyavilágot“...

A menekülő magyarok nagyrésze Ludaspusztán, Noszán és a környékbeli magyar községekben húzódott meg: sokan közülük úgy eltűntek, mintha a homok nyelte volna el őket.

A külső erő egyetlen történelmi mozzanata lesüllyesztette őket újra a napszámosi sorsba, s ahol még előbb a jövő birtokosság reményében dolgoztak, a csekély anyagi javak elvesztésével fölgomolygott előttük: a deklaszálódás sötét felhője. A föld örök vonzása mozdított: ők visszahullva éppen azon a helyen folytatták a béresmunkát, amelyen a tulajdonjog ígérete először fölcillant előttük.

TALÁN ÖRÖKRE elkallódtak volna, mint a magyar paraszttársadalom mindmegannyi értéke, ha a történelem nem szól közbe,

s nem bontja le előttük azokat a falakat, amelyek a paraszti életforma csődjét jelentették számukra az elproletarizálódás útján.

Belgrád bácskai gyarmatvilágának tökéletes kibontakozását fölszabadulása akadályozta meg. Az új telepesek visszahúzódtak régi hazájukba, s a hajdújárás magyarok ismét elfoglalhatták helyüket a futóhomoki gazdaságokban. A megváltozott élet egyiket a napszámossorsból, másikat a gazdasági cselédek közül, a harmadikat, negyediket... az újvidéki vagy belgrádi gyárakból, külvárosi munkáslakásokból emelte vissza a magyar földre. Az a hasadás, melyet életükben a hatéves bolyongás okozott, nem volt végzetes, mert az ingó talajról máris eltávolították a szlávok lábanyomán fölburjánzott kórokat, s a gazdálkodás a régi vonalon továbbindult:

Igy hanyódott a hajdújárás szigetmagyarság közel fél évszázadon keresztül az északbácskai futóhomokon. A paraszti életforma minden szenvedését, visszahullását végigküzdötte, de érettségével, edzettségével mégis megállta a helyét. Öntudatában s népi kultúrájában ezidő alatt annyira megerősödött, hogy az északbácskai mezőváros vegyeslakosságú parasztvilágában ez a sziget talán az egyetlen hely, ahol az elkövetkezendő nagy népi megújulásunk idején képes lesz a magyar parasztság a polgári műveltség átvételére is.

És a kétnyelvű város magyar kultúrájának megizmosodását az ő termékeny, ősi erejük fölszívargásával hozhatja meg az idő...

LÉVAY ENDRE

Juhász Gyula a magyar irodalom tanára

MŰVÉSZSORS, magyar sors. Szomorú szimbólum. Mintha a száműzött Mikesnek élete elevenedne meg előttünk, ha Szegedre és Juhász Gyulára gondolunk. A menekülő élet a kultúrában talál enyhülést, felejtést, közben egész életműve Csáky szalmája lesz a Csáky-ak szérűjén. Mikes Levelei magukban rejtik Nyugat csaknem minden szellemi kincsét, Juhász Gyula költészete is. És ami a versekből kimaradt, napilapok hasábjain, meg folyóiratok jeltelen temetőjében kallódik. Még a nagy pont az élete végén, még az is keserűen magyar.

Mármarossziget, Léva, Nagyvárad, Szokolca, Makó, Szeged mind-mind az ő költészetében szépültek halhatatlanná, mindenütt ott hagyta a zseni emlékeit: kovaköit, amelyekből az utókor gyermeke a művészet léleklobbantó szikráit idézi. Megértük azt „az egészen természetes dolgot“, hogy Juhász Gyula ma Pozsonyban nagyobb költő, mint szülővárosában, Szegeden. Versei igen jó szlovák fordításokban a legjobb pozsonyi lapokban, folyóiratokban jelennek meg, a jó szlovákok előadásokat tartanak róla, valóságos Juhász-kultusz csinálnak.

Ez a szerény cikk is Juhász Gyula egyik, a szakolcai kat. főgimnázium 1912–13. évi értesítőjében megjelent „Néhány szó az új irodalomtörténeti tanításról“ című kis értekezésének köszönheti

létrejöttét. Juhász Gyula 1911—13-ig a szakolcai gimnáziumban (v. ö.: Szalatnai Rezső: Juhász Gyula Szakolcán, Pozsony, 1940.) tanított, mint a magyar és latin nyelv tanára. Juhász Gyulának már ekkor elég jó költői neve volt. Ez időben nyeri meg egyik szakolcai témájú költeményével a Kisfaludy-Társaság Buljovszky-díját. A tanár, aki költő is és bohém is, nem mindennapi számba ment Szakolcán. Tanártársai szerették, a diákok meg egyenesen rajongtak érte. „Egykori tanítványai, mai szlovák kultúremlékek, szeretettel és elismeréssel emlékeznek róla.” (Szalatnai: i. m.) „Irodalmi nézeteit és művészeti elveit oly elragadóan tudta előadni — írja róla egykori igazgatója, — hogy hallgatóit akaratlanul is meggyőzte.” A Pozsonyi Új Hírekben (1940. Husvét) L. Kiss Ibolya, Juhász Gyula volt tanítványa meghatóan kedves szavakban emlékezik egy görögpótló órára. A fékevesztett ifjúságot a költő ajkáról elhangzott ihletett szavak megbabonázzák. „A kajla fülű fiúk” érzik, hogy nem mindennapi embert hallanak beszélni a görög művészetről és költészetről, „... még egyet-kettőt rándultak az óra előtti tréfa emlékeitől, aztán kerekre nyíltak a hunyorgó szemek s a tintás újjak lassan egymásba fonódtak... hallgatták a költő szavait, melyeknél szebbek még nem hangzottak el a szertárterem boltívei alatt...”

Juhász Gyula egy cikkéből (Tanárok. 1908. jan. 16. Szeged és Vidéke) kitűnik, hogy mennyire világosan látta a magyar tanár helyzetét a társadalomban és a nemzetnevelésben. Wedekind hirdett darabját, a Tavasz ébredését pellengérre állítja és fáj neki, hogy a lipótvárosi közönség milyen tetszéssel fogadja a rossz szándékkal torzított tanári karikaturákat. Fájjalja, hogy a magyar tanárban nem látják meg, nem akarják meglátni, azt az értékes osztályt, mely egyedül van hivatva és csak egyedül képes a magyar jövőt igazán alakítani, és hogy „a nemzeti jövőendő szempontjából legfontosabb, legszentebb kulturmunkát milyen kevés ellenszolgáltatásért kell a tanárnak elvégeznie”, nem beszélve arról a közönyös lenézésről, amellyel a tanárságot általában kezelik. A legmeglepőbb, de amit azóta is a mai napig igazoltnak látunk, az a megállapítása, mely szerint „van egy nagy és szívós ellensége a tanárság megbecsülésének, ez az ellenség magában a tanárságban van.” „A tanárt nem a pápaszem, a notesz és a tekintély teszi, hanem a lélek és az értelem csodálatos, egyesült fogékonysága a gyermek vágyai és álmai iránt.” Ime ilyennek látta Juhász Gyula az igazi magyar tanárt. Babits Mihály is hasonlóan gondolkodott a tanárról. (Erkölc és iskola. 1908.)

Gaal Mózes alig 10 évvel előbb írt tanulmánya (Az irodalomtörténet tanítása. Magyar pedagógia 1898. 206—215. l.) a magyar irodalom tanításának legteljesebb csődjét jelenti. Mi az oka? Nem irodalmat, hanem irodalomtörténetet tanítanak hemzsegető évszámokkal és lexikális adatokkal terhelve, az önálló kritikára és gondolkozásra való nevelés legcsekélyebb szándéka nélkül. Babits Mihály is az önálló gondolkozásra való nevelés fontosságát hirdeti, mint később Juhász Gyula. „A mai tanár — mondja ez utóbbi — miután irodalmunk elég gazdag nagy nevekben, igazi értékekben, nem nevez ki költőkké minden különösebb tartalom, vagy forma

hijján szűkölködöket... Nem kell például a derék és lelkes Tinódit költőnek tartani... mert a mai irodalomtörténeti tanításnak első sorban művészi szempontjai vannak. Dugonics András regényeit, vagy Faludi Nemes urfi-ját többé nem olvastatjuk, de annál inkább kiemeljük Faludi lírájának sajátosan öntudatos artisztikumát. Az esztétikai szempont, a művészet egyetlen jogosult szempontja alapján ma többre értékeljük a nem eredeti meséjű, de eredeti humorú és sajátos bájú Ludas Matyit, mint a terjengős, kevés művészettel megírt Falusi Nótáriust.“ Mennyire jellemző kitűnő pedagógiai érzékére, hogy a Zalán futásának teljes egészében való elolvastatását nem tartja fontosnak, mert fárasztó, de ugyanakkor Petőfit, mint elbeszélő költőt, Arany János mellé állítja. Fontosnak tartja Arany líráját, melyben a modern magyar líra hangjai először csendülnek meg, jobban előtérbe állítani. Csak az értékeket alkotó egyéniségeket, csak az eredeti tehetségeket kell tanítani, olvasni, fejtegetni... csupán azokat, akikben fajuk, vagy sorsuk génusza szólal meg egyéni erővel, akik új tartalmat, új formát hoznak... A fő szempont a vezető szellemek, a teremtő egyéniségek, a jellegzetes tehetségek megismertetésénél: *olvasson a tanuló minél többet és minél jellemzőbbet.* Az író életrajza, műveinek tárgyalása mind keret, amelynek tartalmat, jelentőséget, értelmet az olvasott és megbeszélt alkotások adnak. Az irodalomtörténet tanítása a középiskolában többé nem jelenti nevek, címek és évszámok bizonyos mennyiségét, szép és nagy általánosságban mozgó, úgynevezett méltatások hosszú sorát, de jelenti a művek megismerésén keresztül az írói egyéniségek és irodalmi korok és irányok megértő ismeretét...

Ime a legmodernebb felfogás a magyar irodalom tanításáról. Lényegében azóta sem mondtak újat. Juhász Gyula célja, ami Babitsé is volt, az irodalmi nevelés. Nem az évszámok és a felesleges részletek kínosan biztos tudása nevel, hanem az irodalom élményszerű átélése, mert csak ezáltal jut a növendék a nemzet örökléke közelségébe, ezáltal érzi meg sorsunk súlyos és felemelő tragikumát. Mennyire helyes Juhász Gyulának az az óhaja, hogy csak örök értékű műveket olvassunk és hogy a növendék ne méltatásokat tanuljon meg, hanem lehetőleg megfelelő tanári irányítás mellett a maga alkotta véleményt adja elő az olvasott műről. Így vezet irodalmi nevelésünk az annyira óhajtott nemzeti önismeret fáradságos, de egyetlen helyes útjára...

Juhász Gyula hitt irodalomtanításának lélekformáló erejében. Egyik cikkében jóval később így kiált fel: „Hol lehetnek most a kis tótok és magyarok, akiket e kis haza nagy szerelmében neveltem Szakolcán, két szomorú esztendőben, amikor már a végzet baljóslatos fellegei gyülekeztek a határon... Hiszem, hogy a magvető magvai nem hullottak mind terméketlen talajba a honi végeken. Hiszem, hogy amit Petőfiről és Madáchról, Jókairól és Keményről az ódon szakolcai gimnázium falai között tanítottam, él és munkál a fogékony elmékben és szívekben...” (A szakolcai hársak. Délmagyarország. IX. évf. 69. sz.)

A már idézett szakolcai kat. főgimnázium értesítőjében olvassuk: „Juhász Gyula, rendes tanár, tárgyai: magyar és latin nyelv és irodalom; a tanári könyvtár őre, a Gvadányi önképzőkör vezetője

.... Osztályfőnök a II. osztályban ...“ A növendékek névsora a II. osztályban Balcarek Péter, Hrebenár István, Klvacsek Sándor, Skulity János stb.... mind-mind szlovák nevek és a költő előbbi szavaira gondolva önkéntelenül felvetődik a kérdés: Vajjon az egykori kis szőke fiúk, ma öntudatos szlovákok, hogyan emlékeznek a szép és igaz szavak nagymesterére, munkál-e az elvetett mag?

Ma már a csalódás és igazság furcsa, kevert fájdalomával kell idéznünk a költő szavait:

„A magyar kultúra erejébe vetjük minden bizodal munkát, annak a magyar kultúrának diadalmas erejébe, amely a tót és szerb vérből származó Petőfit örök magyarrá tette.“ A vértanúk és költők álmai virrasztanak a magyar temetőn, és a magyar éjjel magányában és sötétjében a hunok harcát vívják a magyar érzés és gondolat titánjai. A szakolcai kis utcák egy magyar költő verseit visszhangozzák, aki a Nagyalföld üdvözlését hozta Gvadányi városába és megtanította a szelíd, csendes szőke nebulókat a halhatatlan himnuszra, mely a jövőbe orgonálja a magyarság zivataros századainak mélyéből felbúgó fohászt: „Isten áldd meg a magyart!“

MADÁCSY LÁSZLÓ

Névvegyelemzés

A DÉLVIDÉK ISKOLÁIBAN ma senki nem keresi, hogy ki volt, milyen nemzetiségű volt valamelyik csöpp szerb, vagy bunyevác gyereknek az öregapja. A magyar állam nemzetiségi politikája soha nem kutatott gyermekek őseinek előélete után; még a Benes és társai által annyit szidott Apponyi-féle iskolatörvény is a legmesszebbmenő módon tiszteletben tartotta a nemzeti kisebbséghez tartozó szülőnek azt a jogát, hogy gyermekét anyanyelvén taníttathassa. A magyar iskolapolitika a multban is, ma is nem politikai, hanem kulturális célokat szolgál és éppen a felszabadult Délvidéken látni, hogy mennyire gondosan törekszik a magyar iskola arra, hogy ugyanakkor, amikor a kis diákok megismerteti a magyar nyelvvel, az anyanyelven való oktatás jogán semmiféle csorba ne essék. Az anyanyelv joga minden embernek, természetes, veleszületett joga és ma a Délvidéken nemcsak az elemi iskolákban tanulnak a szerb és bunyevác gyermekek anyanyelvükön, hanem a középiskolában is kapnak megfelelő oktatást a szerb-horvát nyelvből. Az már a szent-istváni gondolatból folyik, hogy a Délvidék középiskoláiban nemcsak a szerbeknek és bunyevácoknak, hanem általában minden tanulóknak kötelező a szerb-horvát nyelv tanulása. A Délvidéken ez a loyaltás, ez a komoly megértés igazán nem a megszállás huszonhárom esztendősk iskolapolitikájának hagyományaiból folyik.

A Délvidék magyar iskoláinak története a megszállás alatt névtelen sorozata a megpróbáltatásoknak és kétségbeesett harcoknak, amelyeket a magyar szülők azért folytattak, hogy gyermekeik megszerezhessék az elemi ismereteket. A szerb iskolapolitika teljesen elhibázott és túlzón nacionalista megítélésből eredően ellentmondás volt a gyermekek természetes jogával, a tanulás jogával szemben.

Egyben a hajdani jugoszláv állam érdekeire is a legnagyobb mértékben káros volt, mert már az iskolapolitika lehetetlenné tette a békés együttélést a Délvidék különböző népei között. A szerb iskolapolitikának tulajdonképpen a jellegét Pribicevics Szvetozár közoktatásügyi miniszter adta meg. Pribicevics Szvetozár horvátországi szerb intellektuel volt. Tanárnak készült, már kora ifjúságában csatlakozott a szélsőségesen magyarellenes horvátországi szerb akcióhoz és a kivételesen tehetséges ember alig pár esztendővel nagykorúságának elérése után a zágrábi horvát sabornak tagja lett, ahonnan, mint a horvát parlamentű delegációnak tagja bekerült a magyar parlamentbe. Ettől kezdve élénk részt vett a magyar parlament életében és már 1918 előtt többször megmutatta, hogy elkeseredett ellen-szenvvel fordul minden ellen, ami magyar. Az új délszláv államalakulatban Pribicevics Szvetozárnak igen nagy szerep jutott. Elgondolása az volt, hogy sem a horvát, sem a szerb elemnek nem szabad az új államban túlsúlyba jutni. A jugoszláv orientációnak, amelynek célja az volt, hogy teljesen egybeolvassza a szerbséget a horvátsággal, ő volt a megteremtője. Pribicevics Szvetozár 1922-ben vette át egy koalíciós kormányban a tanügyi tárcát, s régi ellen-szenv a magyarsággal szemben, azonkívül túlzó nacionalizmusa is, amely a jugoszláv orientációnak alaptétele volt, úgy parancsolta számára, hogy minél gyorsabban meg kell szüntetnie a magyar iskolát.

A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS biztosította a nemzeti kisebbségek számára az elemi oktatáshoz való jogot. Pribicevics Szvetozár és utána valamennyi délszláv közoktatásügyi politikus a békeszerződésnek ezt a pontját világos félremagyarázással úgy értelmezte, hogy a nemzeti kisebbségeknek csupán az alsófokú elemi oktatáshoz van joguk anyanyelvükön. Az anyanyelven való oktatást azonnal kiküszöbölte a polgári iskolából és a szakiskolákból, tehát a kereskedelmi- és ipari iskolákból is. A középiskolában ugyanezen annyi engedményt tudott elérni a hajdani jugoszláviai Magyar Párt, hogy Szabadkán, Zentán és Becskereken párhuzamos magyar osztályok létesültek a fiúgimnáziumokban; később a zentai és becskereki nyolc osztályos magyar párhuzamos tagozatot négy osztályra sorvasztották. Valamennyi magyar párhuzamos középiskolai osztályt minden tanév kezdetén az a veszély fenyegette, hogy megszűnik, mert a rendeletek előírása szerint az alsófokú iskolai hatóságoknak meg kellett szüntetni azokat a magyar osztályokat, amelyeknek nem volt húsz tanulójuk. A magyar leánygimnáziumokkal egészen röviden jártak el: 1924-ben megszüntették őket és tanulóik, ha akartak, s ha tudtak szerbül, átmehettek a szerb tagozatra. A magyar leánygimnáziumi tanulók legnagyobb részének azonban abba kellett hagynia a középiskolai tanulmányokat. Körülbelül ez volt a helyzet a fiúknál is, akik közül csak kevesen folytathatták a nyelvi nehézségek leküzdésével és szüleik súlyos anyagi áldozataival középiskolai tanulmányaikat.

A trianoni békeszerződést annyiban mégis tiszteletben kellett tartani, hogy legalább forma szerint sértetlenül meg kellett adni a magyar elemi iskolai oktatást. Ez azonban csupán forma szerint történt meg és a szerbek lényegben mindent elkövettek, hogy a magyar

elemi iskolai oktatás lassan megszűnjék. A túlzó jugoszláv nacionalista politika már az 1918-as tragédiát követő átmeneti években sorozatos intézkedésekkel igyekezett lehetetlenné tenni a magyar iskola munkáját a Délvidéken. Az első intézkedések a tanítók ellen irányultak, akik közül igen sokan a folytonos zaklatásokban kifáradva elhagyták őrhelyüket és a demarkációs vonalon túlra menekültek. A trianoni békeszerződés megkötése után az addig rendszertelen zaklatás helyett tudatos és rendszeres támadások következtek. A békeszerződésnek optálásra vonatkozó szakaszát úgy magyarázták, hogy a magyar tanítók optálhatnak, tehát feltételezhető, hogy a határidő lejárta előtt optálni is fognak; ezt a lehetőséget egyes szerb tanfelügyelők arra használták fel, hogy a magyar tanítókat, mint idegeneket, csendőörökkel távolítsák el. Ez önkényes eljárás volt. Helyette Pribicsevics Szvetožar közoktatásügyi minisztersége alatt törvényes intézkedések következtek. A délszláv demokrácia elveire hivatkozva kimondták, hogy az elemi oktatás ingyenes és az államnak kötelessége gondoskodni arról, hogy minden gyermek az állampolgárok anyagi megterhelése nélkül kapja meg az elemi ismereteket. Ez az elmélet szépen hangzott, azonban gyakorlati eredménye az volt, hogy az állam átvette a községek és felekezetek által fenntartott iskolákat. A magyar községek és a felekezetek iskolaalapjai — különösen a katolikus felekezetnek volt nagy iskolavagyon — átmentek az állam tulajdonába. Az állam most már az addigi iskolafenntartó beleszólása nélkül, tehát a nemzeti kisebbségek teljes kikapcsolásával intézkedhetett a tanítók sorsáról. A magyar tanítókat természetesen kötelezték arra, hogy az államnyelvet tanulják meg, s igazán világos célzatú előzékenységgel mindjárt gondoskodtak is arról, hogy minél könnyebben tanulhassák meg: át helyezték őket valahová Dél-Szerbiába. Ezzel egy csapásra lényegesen csökkent a Délvidéken a magyar tanítók száma, amelyet aztán tovább ritkítottak. Azokat a tanítókat, akik nem állták meg a helyüket az államnyelvi vizsgán, — amely sokszor túlszigorú volt és a magyar tanítótól a szerb történelemnek, irodalomnak és népköltészetnek teljes ismeretét követelte — elbocsátották az állami szolgálatból. A magyar tanítók egyrésze meghalt, előregedett, nyugdíjba vonult. Mindig kevesebb lett a magyar tanító és ahogy csökkent a magyar tanítók száma, úgy fogyatkozott a magyar iskolák száma is.

A DÖNTŐ CSAPÁS Pribicsevics Szvetožar 1921 évi hihetetlen rendelete volt, amelyet a hajdani jugoszláviai Magyar Párt hivatalos lapjának, a Hirlapnak egyik vezércikke *névvegyelemzésnek* nevezett el. A rendelet szerint csupán az a gyermek járhatott magyar iskolába, aki származásilag kimutathatóan „az etnográfiai magyar fajhoz” tartozott. Ezt a különös formulát a rendelet azután meg is magyarázta: az a gyermek, akinek a neve nem tisztán és világosan magyar hangzású, nem járhat magyar iskolába. A név kutatásán túl a rendelet szerint számításba jött a szülőknek és nagyszülőknek neve is. Elegendő volt már az, ha egyik nagyszülőnek a neve nem volt magyar hangzású, hogy a gyermeket az elemi iskola magyar osztályából el lehessen távolítani és, miután az elemi iskolai tanu-

lás kötelező volt, át lehessen tenni a szerb osztályba. A gyakorlatban ez annyit jelentett, hogy a Kovács és Kocsis nevű gyermekeket a névvegyelemzés alapján kitették a magyar osztályból, mert a magyar kocsi szónak megfelel a horvát kočija szó és a Kovács szó a magyar nyelvben és a szerb nyelvben egy. A szláv hangzású családneveknek ez a kielemezése egészen tragikus következményekkel járt különösen Felső-Bácskában, ahol ezrével élnek olyan emberek, akiknek szláv hangzású családnevük van, akiknek azonban a déd-őregapja sem tudott másként, csak magyarul. Ezeknek a családoknak gyermekeit mind áttették a szerb osztályokba. A városokban és Közép-Bácskában rengeteg olyan gyermeket is áthelyeztek a magyar osztályokból, akiknek német hangzású nevük volt, ezeknek azonban megadták azt a jogot, hogy német iskolába járjanak. Ugyancsak megadták a jogot az izraelitáknak zsidóiskolában való tanulásra. Miután azonban ilyen nem volt, ezek a gyerekek is a szerb osztályokba kerültek. A német nevű gyerekek a névvegyelemzés következtében ott, ahol valóban volt német iskola, pl. Közép-Bácskában, német iskolába jutottak, de Szabadkán, Zentán és a felső-bácskai felvakban, ahol alig volt német kisebbség, tehát nem is lehetett német iskola, megint csak a szerb osztályok tanulóinak létszámát növelték. A névvegyelemzés következménye az volt, hogy a magyarlakta vidékeken egyszerre nagy létszámú szerb iskolák létesültek, amelyekben azonban egyetlen gyermek nem tudott szerbül.

Ennek a gyűlölködő és teljesen elhibázott iskolapolitikának le-sújtó eredménye volt. 1930-tól kezdve a délvidéki magyar lapok számtalanszor közöltek úgynevezett katonaleveleket: a délvidéki magyar fiúk messze szülőföldjüktől szolgálták le katonaezüket és valahonnan a bolgár, vagy albán határról írtak haza szüleiknek. A szülők ezeket a katonaleveleket kénytelenek voltak elvinni a község valamelyik szerb hivatalnokához, hogy olvassa el nekik. Megtörtént, — ezt az ujságok nem egyszer megírták, — hogy az elolvasás mit sem használt, mert a levélolvasó nem értette meg a levelet. A levelet ugyanis a magyar fiúk szerb-cirill betűkkel írták, de magyar nyelven, mert szerbül a gyatra és kényszerített elemi iskolai oktatásban nem tanulhattak meg, a magyar betűvetés tudományát pedig nem adta meg nekik a szerb iskola. Így azután a névvegyelemzés következtében a jugoszláv iskolapolitika egészen újfajta analfabétizmust teremtett meg. Ezerszámmra éltek Európában emberek, akiket úgy tanított meg az állam írni-olvasni, hogy az írás-olvasás tudományának semmiféle hasznát nem vehették, mert az anyanyelvükön nem tudtak írni, azt a nyelvet pedig nem beszéltek, amelynek írását négy iskolai éven keresztül tanulniuk kellett.

A névvegyelemzés rendszerét a többi utódállam, elsősorban Románia, lemásolta és még fokozottan alkalmazta is. Valamennyi utódállam magyar sajtója átvette a jugoszláviai magyar lapokból a névvegyelemzés új, szomorú műszavát és amikor már megérett az idő arra, hogy a magyar kisebbségek sérelmeit meg lehetett ismertetni a felsőbbes közömbösségű nyugati közvéleménnyel, a nemzetközi politika szótárába is bekerült a „Nemesanalyse” szó, amelyet a genfi kisebbségi liga ülésein számtalanszor felpanasztoltak a jugoszláviai és romániai magyar delegátusok.

CSUKA JÁNOS

Hegedűs a poklok kapujában

A „Godec pred peklo” című szlovén népballadakörnek egyik változata. (Strekelj K.: Slovenske narodne pesmi. I. 112—117. l.) Az érdekes népballadát Stanko Vraz közölte először „iz Cerovca pri Ljutomeru” (a Ljutomer = Luttemberg melletti Cerovecből) helyi jelzéssel „Narodne Pesni Ilirske” (Illir népdalok) című gyűjteményében. Vraz a költemény dallamát is lejegyezte.

A Matevž Ravnikar-Požnenčan kéziratából 1845-ben a „Slovenske Narodne Pesmi”-ben „krajnai” helyi jelzéssel közölt változatban a szereplő személyek: az Úristen, Jézus úr s a „kilencedik király” (deveti kralj, deveti kralj, ta žalostni). A megoldás sem egészen olyan, mint az előbbi költeményben.

Széles mező van előttem,
Szép síma út a mezőben.
Elmerülve búbánatba
Mátyás király megyen rajta.
Öreg vándor jön most itten:
E vándor az Öregisten.
„Mátyás király, hol a kedved?
Búnak fejed mért eresztet?”
— Kérdésedért Isten áldjon!
Nagy az én szomorúságom.
Kedvesem rég fekszik holtan,
Kedvesem rég fekszik holtan,
S lelke lenn ég a pokolban. —
„Sebaj Mátyás! Gond ne hán-
jon!
Menj, s az első új vásáron
Hegedűt végy, sárgát, szépet,
S poklok előtt húzd rá szépen!
Kisvártatva majd a sátán
Megjelenik a portáján:
„Mondsza igric, Mátyás király!
Fizetésbe ezért mi jár?”
S megengedi, hogyha kéred,
Hogy magad vedd ki a béred.”

Mátyás elment szép vásárra,
Hegedűt vett, az szép sárga.
S poklok előtt s a pokolban
Hegedőjén sír a nóta.
Három percig alig húzta,
Már a sátán tudakolta:
„Mondsza igric, Mátyás király!
Fizetésbe ezért mi jár?”
„Halljad sátán, csak azt kérem,
Magam vehessem ki bérem!”

S kezét fogta kedvesének,
S a pokolból kijövének.
De alighogy őt kihozta,
Kedvese kél ilyen szóra:
„Tüzes pokol, átkozott légy!
Üres maradj, elhagyott légy!”

Ám alighogy ezt kimondta,
A pokol elnyelte nyomba.
„Átkozott légy nyelvem, ajkam!
Mért voltál szófogadatlan?
Most örökké fogsz ezért te
Égni a pokol tűzébe!”

Horvátország kulturális kapcsolatai a környező államokkal.

Ha az usztasa Horvátország politikai és szellemi orientációját részletes vizsgálat alá vesszük, már az első év tanulmányai alapján érdekes megfigyeléseket tehetünk: nagy német és olasz protektorai iránt érzett feltétlen engedelmeség, hála és hódolat mellett, — Magyarország felé a külsőséges, udvarias jóviszonyt igyekező felmutatni, — szívbéli jóbarátait, kultúr-partnereit és fegyvertársait elsősorban is a határainkat körülvevő régi kisentente azon népei közül választotta, melyek ma bizonyos sorsközösség tagjainak érzik magukat. Gondolunk itt először is a szlovákokra, kisebb mértékben az ukránokra (ruszirokra), a románokra és részben tőlük függetlenül a bolgároknak.

A horvát-szlovák összefogás rajtunk keresztül régebben, ha nem is nagyon intenzíven, a közös nagyszláv testvériség szellemében történt, s mai fellendülésének is az a testi-lelki rokonság az alapja, mely köztük fennáll. Most azonban új köntösben, az „Új Európai Rend“ nevében és célkitűzéseivel jelentkezik, melyben a szerbek, illetve csehek uralma alól felszabadult két népnek hasonló szerep jutott. V. Peros a „Hrvatska Revija“ 1941. máj. számában, mely közvetlenül a Független Horvát Állam kikiáltása után jelent meg, hosszabb cikket írt azokról a szlovák írókról, akiknek művei 1918 óta horvát fordításban is megjelentek. A bevezetés a következő sorokkal kezdődik:

„Mi horvátok mindég rokonszenvvel kísértük azon európai szláv népek kulturális és politikai életét, melyekkel sorsunk, nemzeti

céljaink és törekvéseink megegyeztek. Ezért mindég jó fogadtatásban részesültek nálunk az ukránok és szlovákok, s közvéleményünk mindég látható érdeklődéssel kísérte ennek a két rokonszenves népnek minden jelentősebb nemzeti mozgalmát. A nehéz sors, mely 1918 után az ukránokat és a szlovákokat sújtotta, minket is elszomorított, mert mi sohasem felejtettük el azokat az erőfeszítéseket, melyeket a két nemzet szabadsága és önállósága érdekében fejtett ki. Az a hasonlóság, mely az ujonnan alakult államokban a mi és az ő kulturális és politikai helyzetük között fennállott, még csak jobban megerősítette érdeklődésünket e két, hozzánk oly közelálló szláv nemzet iránt. Amikor a szlovákok 1938-ban végre széttépték a rabláncokat, mi horvátok szívből örültünk szlovák testvéreink emesikerének, s közvéleményünk azóta még nagyobb érdeklődéssel fordult életük és munkásságuk felé.“

Ez az egymásratalálás egy év óta csak fokozódott, s legimpozánsabban talán a horvát függetlenség kikiáltásának április 10.-i évfordulóján nyilatkozott meg, amikor is mind a két ország fővárosában, Zágrábban és Pozsonyban bensőséges és ünnepélyes kezek közt ülték meg barátságukat. A szlovák küldöttség Mach S. propagandaminiszter vezetésével Zágrábban átadta a horvát vezetőférfiaknak népének ajándékát: a poglavnik, A. Pavelics gyönyörű, népies motívumokkal díszített kézimunkákat, vázákat, pompás vadászfegyvereket, stb. azonkívül egy aranysekercét is kapott, melybe nevének kezdőbetűi mellé a horvát címert és a két nép jelszavát is odavésték — „Za-

dom-spremní“ — „Na straž“, amivel a közös szabadságharcot akarták jelképezni. Lorkovics külügyminiszternek rádiókészülékkel kedveskedtek, míg Kvaternik tábornagyot ezüst marsallbottal lepték meg. Ezt a családias látogatást a pozsonyi „Slovak“ ahhoz a küldöttségjáráshoz hasonlítja, melyet 1866-ban a „Szlovák Anyácska“ („Matica Slovačka“) nevében J. Szlota Rajevszky vezetett Zágrádba a Zrinyi-ünnepségekre. „Az is ugyanolyan testvéries, szívbőljövő és őszinte volt és megmutatta, hogy minden változás és vihar dacára, mely népünk történelmében előfordult, egy valami változatlan és megingathatatlan maradt: a horvát-szlovák testvériség.“ Ugyancsak a „Slovak“ ünnepi számában fejtette ki A. Sztepinac zágrábi érsek a két nép együttműködésének alapját, melyet a következő három pontban foglalt össze: 1. a katolicizmus és a vallásosság, mely mindkét nép legbensőbb lényegét fejezi ki; 2. nyelvük és érzésviláguk hasonlósága, mely az őket elválasztó távolságot is áthidalja; 3. a mult szenvedéseinek közösége: „Mind a horvát, mind a szlovák nemzettől el akarták venni azt, amit Isten adott nekik: a nevüket, nyelvüket és szabadságukat, hogy rájuk kényszerítsék azt, ami ellen egész lelkük tiltakozott.“ Végül megjegyzi, hogy szent meggyőződése szerint mindkét nép nemesebbnek fog mutatkozni a többiekénél és be fogja tartani ezt az eszményi mondást: „A magamét megvédem, a másét tisztellem.“ Érdekesnek tartom ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy „félhivatalos“ usztasa álláspont szerint (ha a szerbekkel hozzák kapcsolatba őket) a horvátok tulajdonképpen nem is szlávok; viszont a szlovákokat, akik tagad-

hatatlanul szlávok, „testvérnemzet“-nek tekintik.

A zágrábi ünnepségekkel párhuzamosan Pozsonyban az ottani „Szlovák-Horvát Egyesület“ rendezésében a kormány tagjainak jelenlétében ülték meg a Független Horvát Állam megalakulásának évfordulóját, melynek műsorán zene- és énekszámok, szavالاتok, stb. mellett több beszéd is szerepelt. Ezek közül B. Medricky miniszter előadása keltette a legnagyobb figyelmet. Felidézte a két baráti nép szabadságharcosait, akik egymással szövetkezve küzdöttek a közös ellenség ellen. Majd kijelentette, hogy a szlovák kormány a mult évben, ama sorsdöntő április napokban készen állt arra, hogy katonai segítséget küldjön a testvérnemzetnek. Ezt a kijelentését természetesen óriási tapssal fogadták. A továbbiakban hálával emlékezett meg Jelacsics bánról is, aki viszont 1848/49-ben állt ki a szlovákokért, mikor kimondta, hogy „a ti ügyetek a mi ügyünk is. A ti rabságtok a mi rabságunk is, és mikor a saját államunkért harcolunk, akkor rátok is gondolunk.“ Ez az egymásragondolás, mint látjuk, határainkon ma is folytatódik, s a magyarság azzal a nyugodt és éber lelkiismerettel figyeli ezt a barátkozást, mely elismeri minden népnek azt a jogát, hogy saját területén belül azt az állami és kulturális életet élje, mely hajlamainak és történelmi hivatásának megfelel.

Természetesen a horvát-szlovák barátkozás nemcsak külsőségekre szorítkozik, hanem a szellemi élet minden területére és a gazdasági együttműködésre is kiterjed. A szlovák propagandahivatal jelentése szerint a mult év második felében horvátországi kivitelük 7.3 millió szlovák koronát tett ki, míg behozataluk csak 5.9 milliót, vagy-

is 1.4 millió korona aktiva mutatkozott a javukra. A legújabb rendelkezések szerint a Szlovákiába utazó horvátok 2500 szl. korona devizát kaphatnak. Bécsen keresztül a közvetlen telefonforgalom is nemrég nyílt meg. Az igazi csereforgalom azonban a kulturális javak kicserélésében mutatkozik a legelőkelőbbnek: ujságíróik kölcsönös látogatása, színészeik, művészeik vendégszereplése, egymás színpadi műveinek előadása, irodalmi műveik ismertetése és lefordítása szinte állandósult. Így a szlovákok legutóbb Pozsonyban előadták a Németországban is nagy sikereket aratott M. Begovics „Bez tretyega“ („A harmadik nélkül“) és „Venus victrix“ c. darabját, Drzsics (1520—1567) régi, dubrovniki komédiáját, a „Dundo Maroje“-t Fotez átírásában; aztán, a jelenlegi pozsonyi horvát kultúrattasé G. Szenecsics „Neobični čovjek“ („A rendkívüli ember“) c. szatírája is színre került. Az elbeszélőirodalom és költészet terén a fordítók figyelmét főleg M. Budak, Matos, Nazor, Begovics, Kolar, Bonifacsics, Vlaisavljevics, Perkovics, stb. művei ragadták meg. A politikai irodalomból J. Andrics-nak Írország szabadságharcáról írt könyvét fordították le a szlovákok. Andrics volt az, aki 1940-ben a „Szlovák köztársaság alkotmányá“-ról írt könyvével nagy feltűnést keltett, s a Hrvatska Revija (1940. 11. sz.) kritikusa azt írta róla, hogy „minden horvátnak el kellene olvasnia“, részben, hogy megtanulja, hogy kell egy nemzetnek önállóságát kivívnia, részben pedig azért, hogy a mai időkben megismerkedjék egy mélyen „vallásos és keresztényi“ népalkotmánnyal.

A horvátok maguk részéről egyébként is sokat tesznek a szlo-

vák kultúra népszerűsítésére. Időről-időre hosszabb cikkek számolnak be a legfontosabb irodalmi és művészi eseményekről és állandóan igyekeznek műsoron tartani a velük való együttérzést. Így köztük és Szlovákia között valahogy elmosódnak a határok, s szellemileg egész közel kerülnek egymáshoz. Azelőtt bizony aránylag sokkal kevesebbet tudtak egymásról, s a „Hrvatski Narod“ kritikusa a szlovák I. Sztodola „Karijera“ c. szatirikus vígjátékának idei áprilisi bemutatója alkalmából azzal kezdi a beszámolóját, hogy „nem kellemes beismerni, de meg kell mondanunk az igazat, hogy a zágrábi állami színház százados fennállása óta most adott elő először szlovák drámát. ... Ezzel szemben a pozsonyi színház jobb műsor-politikát folytatott, mert már több horvát író szerepeltetett színpadján.“ Sztodola fenti darabja egyébként is nagyon megfelel a mai horvát szellemnek és az usztasa ízlésnek, amely szívesen ostorozza a hazug polgári erkölcsöt és az intelligencia romlottságát.

A városi élettel szemben a falu és a természet az az idilli, tiszta otthon, a romlatlan hagyományok megőrzője, ahol íróik a legszívesebben elidőznek, s ezt a horvát-szlovák (román és bolgár) fordítások is visszatükrözik. A falu és a paraszt nemzeti életük hordozói. Az ő szenvedésük a nemzet multja, előrehaladásuk a nemzet jövője.

Az utóbbi években horvát fordításban megjelent művek közül ki kell emelnünk E. Maróthy-Sotésóvá mély lélektani finomsággal megírt gyermekregényét („Moja djeca“ — „Az én gyermekeim“), M. Bencur-Kukucsín „Kutya u sztrani“-ját (magyar fordításban Szalatnai R. tollából „A

Pretúr-ház" címen jelent meg 1935-ben a pozsonyi „Csehszlovákiai Magy. Tud. Irod. és Műv. Társ." könyvsorozatában), mely egy kis adriai szigeten játszódik le s pompás természeti képek mellett a különböző társadalmi osztályok ellentéteit mutatja be. J. Kalin-csak regénye a „Varmedjinska restauracija" egy régi alispánválasztás komikus visszasságait mutatja be egy horvát vármegyében; J. Ciger Hronszky a falu különböző arculatát és problémáit vetíti eléink elbeszéléseiben („Andjelina"). Valamennyi közül azonban a legnevezetesebb M. Urban „Živi bič" c. háborús regénye, melyet a németek már 1931-ben lefordítottak („Universum - Büche-rei") s mely mindenütt nagy sikert aratott. Ez az „Élő korbács" minket is közelebből érdekel, mert hisz egy világháború alatti felvidéki szlovák falu szenvedéseiről és reményeiről szól, s nemcsak háború-ellenes, hanem egyúttal magyar-ellenes célzattal is íródott: az igazságtalanság és jogtalanság megtestesítői Okolicky jegyző, a csendőrök, stb., akik terror és rekvirálások segítségével elnyomják a népet; a fiatalságot pedig kiküldik a harctérre, hogy olyan ügyért harcoljon, amely nem az övé. Létay, a káplán a parasztban csak a buta nyáját látja. O. Koren, a rokkant, jelképesen az egész szenvedő szlovák népet jelenti, ugyanígy A. Hlavaj is, a közkatona, aki megszökik a frontról, mint ahogy a szlovákok alkalmas pillanatban otthagyják a magyarokat, hogy másutt találják meg boldogulásukat. Ez a regény a megalázott emberi méltóság fájdalmas kiáltása akar lenni, azok hangja akar lenni, akik nem tudnak beszélni. Be akarja bizonyítani, hogy a világon csak egy igaz hit, egy való-

di igazság van: „azoké, akik egy könny nélküli, szenvedés nélküli, vérontás nélküli szebb jövőt szeretnének felépíteni", — mondja a szerző könyvének utószavában. Egyébként M. Urban 1927-ben írt regénye azóta már trilógiává fejlődött, s legutolsó kötetről, mely 1940-ben jelent meg („A csapdában") J. Zsivkovics a „Hrvatska Revija"-ban úgy ír, mint a legnagyobb szlovák irodalmi eseményről, mely már az új Szlovákiában, Pozsonyban játszódik le, s a régi és az új nemzedék szembenállását tárja fel a szebb jövő reményében.

A horvát-ukrán (ruszin) kapcsolatok azelőtt csak egész szűk területre szorítkoztak, viszont az usztasa Horvátország azonnal felvette az érintkezést az ukrán emigráció tagjaival, s jelenleg is náluk folytatja tevékenységét V. Vojtanovszkij, nemzeti mozgalmuk egyik vezére. Így módjukban áll „Dumka" címen folyóiratot is kiadni, melyet mindenben támogatnak a horvátok, egy jövődöbéli értékes szövetséget látván bennük, akiknek irodalmát és szabadságharcát a magukéhoz hasonlóknak érzik. S. Gasparovics ismert horvát közíró a Hrvatska Revija 1941. szept. számában hosszabb cikkben méltatja az „Ukrán szabadságharcok"-at, s térkép-mellékletén az ukránok etnikai területe Ungvár székhellyel Magyarország észak-keleti részére is áttekint. „Most, hogy felmerült egy nagy, független Ukrajna megalakulásának lehetősége, — mondja a cikkíró — szükséges, hogy kissé közelebből megismerkedjünk az ukrán nép szabadságának kivívására irányuló örök törekvéseivel és küzdelmeivel, melyekről a cenzura miatt eddig nem írhatunk. Ez annál is inkább fontos, mert az ő szabadságmozgalmuk

igen közel áll az usztasa szabad-ságmozgalomhoz." Hogy ez mennyire helytálló, bizonyítja az a tény is, hogy a Horvátországban élő önkéntes ukrán egyetemi alakulatok horvát parancsnokság alatt résztvesznek a kommunista bandák elleni harcban. Egy másik cikkben, ugyancsak Gasparovics arra mutatott rá, B. Lepkyj, az 1941-ben Varsóban elhunyt híres ukrán íróval kapcsolatban, hogy az ukránok gazdasági és politikai helyzete nem engedte meg íróiknak és költőiknek, hogy csak egy műfajban dolgozzanak s csak irodalmárok legyenek: a népnek igazi tanítói és apostolai voltak ők, akik a szegények, dolgozók és nyomorgók érdekében a társadalmi igazságtalanságok és a szociális ferdeségek ellen küzdöttek, s azon voltak, hogy a kultúrát minél szélesebb néprétegek számára hozzáférhetővé tegyék. Ha valaki a nép és a falu szavát hallatja, a horvátoknál mindég meleg fogadtatásra talál.

A román W. Csisek is erre a hangulati elemre építette beszédét, mikor április közepén előadást tartott Zágrábban „A román szellemi élet és művészet lényegéről és példákkal bizonyította, hogy mennyi rokonvonás van a román, horvát és szlovák irodalom között. Rámutatott arra, hogy a román egyház tradíciója és a falu szerepe mindég elsőrangú tényezője volt alkotásaiknak, melyek oly gyakran merítették ihletüket a lelkükkel összeforrt örök természetből. Egy hétre rá Borza professzor Románia természeti szépségeit mutatta be számos diaprojektíven. Hazatérve, rajtuk kívül mások is, neves újságírók színes és meleghangú cikkekben számoltak be horvátországi benyomásaikról és az usztasa mozgalom lényegéről, mely a poglavnik ve-

zetése alatt a Murától az Adriai tengerig, a Drávától a Drináig minden horvátlakta területet egyesíteni akar. M. Negru az „Universul“-ban azokra a kezdeti nehézségekre is rámutat, melyeket az ifjú horvát államnak le kell küzdenie, majd cikkét így folytatja: „Horvátország ezt nagyon jól tudja és öntudatosan arra törekszik, hogy barátaí és szövetségesei segítségével, akik közt méltó helyet foglal el Románia is, leküzdje az akadályokat." G. Zbarcea a „Viata“-ban írt riportját a következő szavakkal vezeti be: „Nagy nemzet kicsiny területen, ime ezzel jellemezhetjük az ifjú horvát államot." A román propagandaminisztérium külön kiállításon be is mutatta, hogy fest „Horvátország képekben;" Eftimiu író pedig irodalmukat ismertette.

A hivatalos nyilatkozatok közül feljegyzésre méltó M. Antonescu propagandaminiszterét, melyet május 20.-án a „Hrvatski Narod" tudósítója számára adott. A horvát-román viszonyról kapcsolatban kijelentette:

„A jövő Európájának egy nagy szellemi és gazdasági egységnek kell lennie, melyben minden nemzetnek meglesz a maga szerepe. Legyen az kicsi, vagy nagy, nem fontos, fő az, hogy saját élete lesz, a saját céljaival. Ebben az elrendezésben azok a népek fognak majd összebarátkozni és szövetségre lépni, melyek a múlt harcai, a gazdasági érdekek közössége, a becsület és az életfelfogás azonosága alapján alkalmasak arra, hogy meggyőződésükért és érdekeikért megküzdenek. Remélem, hogy Horvátország és Románia a múlt, jelen és jövő azonos irányát követik."

A horvátok ezt az együttműködést a maguk részéről mindenben

elősegítik, s úgy mint szlovák viszonylatban, itt is a kölcsönös írói és művészi látogatások, cikkek, beszámolók, zenei- és színi bemutatók, fordítások, előadások és kiállítások segítségével fejlődnek ki azok a szálak, melyek szorosabbra fűzik a nemzeteket. A horvát írók küldöttsége május 9-én Bukarestben megkoszorozta az Ismeretlen Katona emlékművét, majd M. Eminescunak, a híres költőnek sírja fölött tartott emlékbeszédében Bonifacsics, az elhunyt szellemét idézve, a két nép irodalmának hasonlóságára utalt, költőtársát pedig az emberiség közös kincsének nevezte. Versei közül néhányat V. Kosz horvátra is lefordított.

Amíg azonban a horvátoknak a románokkal való barátkozása csak újabb keletű, s a tengelyhatalmak célkitűzéseiből folyik, addig a bolgárokkal való kapcsolataik mélyebb gyökerekig nyúlnak vissza.

A bolgárokkal való szövetkezés vágya régi hagyományokból táplálkozik, s azt már Jugoszlávia is meg akarta valósítani, természetesen más alapon, mint az usztasák. Közvetlenül Csehszlovákia összeomlása után a horvát demokrácia igyekezett a Kis-Entente tanulságait levonni, s a Macsekpárti R. Simeon egy akkoriban (1939) közkézen járó kis zöld füzetkében („*Hrvatsko Pitanje*”) igyekezett a szerbeket meggyőzni, hogy egyezzenek ki a horvátokkal, mert különben az imperialista államok (Németország, Olaszország) szétszedik őket. — Ugyanakkor saját honfitársait is mérsékleltre intette. A nagy délszláv közösségbe a szlovének, horvátok és szerbek mellé a bolgárokat is be akarta vonni: „Ennek a misszióknak megvalósítása egyik főcélja a horvát és bolgár paraszt-

politikának, s ha ez megvalósul, közös válasz lesz mindazoknak, akik a szlávokat — rabszolga népek tekintik.” Simeon szemei előtt az északi Skandináv-államok szerencsés geopolitikai helyzete és függetlensége lebegett. „Négy szláv nép a Balkánon megfelelő erőt képvisel a nagyhatalmak ellen, a többi balkáni nép pedig, ha meg akarja védeni magát, kénytelen lesz velük szövetkezni. Minden politika, mely a többi szláv néptől való izolációra vezetne, öngyilkosság lenne.” A négy nép szövetsége, mint ismeretes, nem jött létre, s az események, Jugoszlávia széthullása formájában, Simeon jóslatát igazolták.

Az új Horvátország most a demokráciának hátat fordítva, új alapokon, német és olasz vezetés mellett barátkozik az ugyancsak tengelyhatalmi Bulgáriával. Az ifjú bolgár trónörökös 5. születésnapját június 16-án Zágrábban is megünnepezték, s ebből az alkalmából a „Hrvatski Narod” hosszabb cikket szentel a királyi családnak, majd a horvát-bolgár viszonyra is kitér:

„A horvát nemzet együtt ünnepel a baráti bolgár nemzettel és résztvesz lelkesedésében. A horvát nép a bolgárban a legmeghittebb, legőszintébb barátját és szövetségését látja, és ezért a barátságért és szövetségért mindig kész minden erejét latbatvetni a közös érdekek és az új rend érdekében, ami mindkét nemzet fejlődése és jövőendő boldogulása szempontjából döntő fontosságú.” A bolgár egyetemi hallgatók viszont a „Dubrovnik” moziban tartották ez alkalomból ünnepi estélyüket zeneszámokkal s a felszabadult bolgár területek vetítésével, s kijelentették, hogy míg a volt jugoszláv uralom alatt bujdosniok kellett, most szabadon élhetik

nemzeti életüket a baráti horvát nép megértő körében. Ugyancsak ők rendezték H. Botev nemzeti szabadsághős és költő emlékünnepejét, melyen az usztasa ifjúság, a horvát-bolgár egyesület, az ukránok és szlovákok nagyszámú képviselője is résztvett.

Az elmúlt és az elkövetkező hónapokra igen gazdag és tartalmas közös programot állítottak össze, melynek minden egyes száma a kölcsönös megismerést és megbecsülést szolgálja. Nyelvük is, társadalmi berendezésük, népdalaik, szokásaik, stb. sok természetes hasonlóságot tüntetnek fel, s úgyszólván minden tényező adva van, ami elősegíti együttműködésüket. Az idei szófiai színházi évad legnagyobb sikere a kiváló horvát író, M. Budak „Ognjište”-jének („Tűzhely”) bemutatója volt, s a bolgár közönség tombolva ünnepelte a szebbnél szebb látványos falusi jeleneteket s a dráma mély és tiszta emberségét. Ugyanakkor Zágrábban a bolgár V. Poljanov „Apák és gyermekek” c. drámájának tapsoltak. Április óta úgyszólván hétről-hétre volt valami közös kulturális eseményük: horvát fénykéпкиállítás Szófiában, s később ugyanott M. Lorkovics zongoraművész nő hangversenye, Zágrábban viszont a szófiai opera énekesei szerepeltek. Közben sportesemények is tarkították a csereprogramot. A bolgár kultúr-szövetség nemzetközi pedagógiai és ifjúsági irodalmi könyvkiállítására a horvátokat is meghívták s egy horvát festészeti és szobrászati kiállítást is tervbe vettek. A napilapok és folyóiratok is mindig találnak helyet, hogy a háború és politika hírei mellett egymás kultúreseményeit is megtárgyalják.

Ha végül a magyar-horvát kultúrkapcsolatokról is meg akarunk emlékezni, meg kell állapítanunk,

hogy a teendőknek még nagyon az elején tartunk. Kétségtelen, hogy mindkét részről vannak sokan, akik tiszta szívből kívánják a szép reményekre jogosító együttműködést, de a közvélemény valami meggyőzőbb kezdeményezést vár. Mintha velünk szemben a szomszéd népeknél még mindég a régi felfogás uralkodnék, melyről Teleki Pál így emlékezett meg Erdély visszatérése alkalmából: „A külföldön azzal agitálnak ellenünk, hogy jönnek a feudális magyarok és visszaveszik a kisemberek földjét. Holott a magyarok már rég nem feudálisak, legfeljebb úri gondolkodásuak, de ezek egyformán, akár grófnak, akár parasztnak titulálták őseiket.” Mindenesetre meg kell állapítanunk, hogy a hivatalos horvát sajtószolgálat gondosan ügyel arra, hogy lehetőleg semmi olyan ne kerüljön a lapokba, ami esetleg érzékenységünket sérthetné. Ugyanakkor szívesen feljegyzik a magyar részről elhangzó baráti szavakat, ujságjaink, vagy a rádió egy-egy rokonszenves nyilatkozatát. Így legutóbb a „Hrvatski Narod” június 16-i száma Ullein-Reviczky A. rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter egyik nyilatkozatát ismerteti, melyet a zágrábi „Neue Ordnung” munkatársa előtt tett. Ebben sajtófőnökünk nagy megértést mutat az új Horvátország iránt, mellyel ki akarja mélyíteni kulturális kapcsolatainkat, többek között a hírlapszolgálat összeegyeztetése által. Kiemelte, hogy legutóbbi zágrábi látogatása alkalmából, mikor is a magyar küldöttség élén résztvett az önálló horvát állam megalakulásának első évfordulóján, a legkellemesebb benyomásokat szerzte fővárosukban.

Az utolsó évek folyamán egyébként több jelenségből arra lehe-

tett következtetni, hogy a tisztulási folyamat megindult. Így Ady, Kosztolányi, József A., Fodor J. néhány versének fordítása, a kir. magyar egyetemi nyomda délszláv sorozatának megindulása, a pécsi és eszéki színház nagysikerű kölcsönös vendégszereplése, énekkarok látogatása, társasutazások és a mindkét oldalon megjelent, megértésről tanuskodó cikkek egyengették a közeledés útját. A közbejött világháborús események miatt azonban most egyelőre mind-egyik fél visszahúzódik. Ettől függetlenül Horvátországban ma igen népszerűek a magyar filmek: pld. április 16-án a zágrábi mozik műsorán szereplő 19 film közül 8 volt magyar. A közeledés hasznára lesz, hogy Zágrábban nemrég jóváhagyták a „Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség” új alapszabályait, horvát részről viszont örömmel vették a „Tagespost”-nak azt a cikkét, mely megemlíti, hogy egyes magyar polgári iskolákban a helyi körülmények figyelembevételével behozzák a szlovák, horvát, ruszin, vagy román nyelvet. Rokonszenves benyomást kelt a pécsi „Dunántul”-nak az a június 28-i híre, hogy az eszéki főispán és polgármester több városi notabilitással egyetemben udvariassági látogatást tett Baranya vármegye vezetőinél, akikkel megtárgyalták az Eszéket és Délbaranyát érintő összes aktuális kérdéseket. Látogatásukat meghívásukra a magyar vezetők is viszonzni fogják.

Mindezek alapján megállapítjuk, hogy a körülöttünk élő kis, közép- és délkelet-európai államok lassankint megismerkednek egymás gondolatvilágával, felfedezik egymás irodalmi és művészeti kincseit, s ennek alapján igyekeznek egy szorosabb politikai és kulturális megértéshez eljutni. Az

igazi összhangot azonban ma még sok zavaró momentum, előítéletek és ellenszenvek gátolják.

VÁNDOR GYULA

A „Kalangya” a Délvidéki Szemlééről.

A *Kalangya* júniusi számában Tumbász Lukács ír Szemlénről. Miután a főszerkesztő bevezető program-cikkét ismertette, így folytatja: „A rokonszenves bevezető óta három száma jelent meg a Délvidéki Szemlének, s a füzetek tartalma bizonyítja, hogy a szerkesztőség a programból máris sokat megvalósított. Elég utalnunk Eperjessy Kálmán és Banner János magasszínvonalú tanulmányaira, Széchenyi István cikkére, ... Bálint Sándor dolgozataira, ... továbbá Csuka János és Lévay Endre tanulmányaira, akik már a visszacsatolt Délvidék helyzetéről adnak ismertetést.

De magasan kiemelkedik a folyóirat eddigi számainak tartalmából néhány szegedi egyetemi tanárnak már nem a Délvidékkel foglalkozó, hanem elvont kérdéseket tárgyaló tanulmánya.

A *Kalangya* szerkesztősége és a délvidéki írók őszintén örülnek, hogy most már nemcsak egy kis tábor és nemcsak a Szentelek Kornél által alapított folyóirat — amely tíz nehéz sorsban eltöltött esztendőn keresztül végezte áldozatos munkáját — de komoly tudósok társasága is foglalkozni akar olyan kérdésekkel, amelyeket minden művelt délvidéki ember a szíven visel. A megértés és a közös célért való küzdelem jegyében köszöntjük lap társunkat, a Délvidéki Szemlét.”

A *Kalangya* elismerő szavait nagyra értékeljük és szíves köszöntését melegen viszonzzuk.

Szerk.

Mesegyűjtés.

1. Átkozot pipöretyúk.

Vót a világon egygy átkozot pipöretyúk. A kert alá járt kapárgatni, a kert mög dültt bánattyába. Ara szált egy värnyú, aszonygya: Mi lelt tégödet, kert? Eddik té mindék talpon vótá, mos mög ki vagy dülve. Aszonygya: hálgasz ide! Vót a világon egygy átkozot pipöretyúk, ide járt kapárgatni, bánatomba kidültem.

Kapta a värnyú, bánattyába kitepte a zösszes szárnyát. Asztán nem birt szálni, ára ugrát a kerbe egy nagy dijófa felé. A dijófa ecsudákozot rájta: Mi lelt tégödet, värjü? Eddig mindég rám száltá, lekhögyembe föláltál, mos mög mék szálni sè tucc? Hálgasz csak ide! Vót a világon egygy átkozot pipöretyúk, kert alá járt kapárgatni, a kert kidüld bánattyába. Ém mők kaptam, kiszöttem a szárnyamat!

Kapta a dijófa, bánattyába am mög lètördelte a zágait. Léhült oda alá, csak a csonkok marattak. Ara mönt egy szárvas, bënt a kerbe. Ekezdöcs csudálkozni: Mi lelt tégöded dijófa? Eddik té mije szép ágazs-bogas vótá, mos mög lè van húlva mindön ágad a földre! Mi lelt tégöd, ki bántott? Aszonygya: hálgasz csak ide! Vót a világon egygy átkozot pipöretyúk, kert alá járt kapárgatni, a kert kidüld bánattyába. Värnyú kiszötte szárnyát, ém mők kaptam, lètördeltem a zágamat.

A szárvas mög mit tött? Nekiaggatta ott a törzsnek, oszt lètörte a szárvád bánattyába. Emönt nagy búsan lè a tóra, inni a szárvas, vizet. Am mint odaér a tóhol, beleál a tóba, a tó nagyon ecsudálkozok rájta. Mi lelt tégöd, szárvas? Eddik té ágazs-bogas vótá, mos mög nincsen szárvad? A tükrömbe ojan szépnék láccottá! Mi lelt tégöd? Aszonygya: hálgasz csak ide! Vót a világon egygy átkozot pipöretyúk! Kert alá járt kapárgatni, a kert kidüld bánattyába, värnyú kiszötte szárnyát, dijófa lètörte ágát, ém mög lètörtem a szárva-

mat. Kapta a víz, vére váltódzod bánattyába. Hát lèmönt èty szógáló a tóra, hogy māj vizet visz bë a tanyába. Hát láttya, hocscsupa vér a víz. Ecsudálkozot rájta. Mi lelt tégöd, te tó? Eddig mije szép tüszta vótá, mos mög csupa vér vagy! Hógy nè! Vót a világon egygy átkozot pipöretyúk, kert alá járt kapárgatni, a kert kidüld bánattyába, värnyú kiszötte szárnyát, dijófa lètörte ágát, szárvas lètörte szárvét, ém mők kaptam, vére váltosztam.

Eszet végighálgatta a szógáló. Akkor oszt a szógáló főthön vagdálta a köcsögöket,* öszetört ott a tó pertyán. Emönt haza víz nékü. Othon a gazdaasszony aszonygya neki: mi lelt tégöd, te szógáló? Sè köcsögöt, sè vizet nem hosztá! Máskó té mindég ügyes vótá! Köllöt vóna a víz! Hógy nè! Vót a világon egygy átkozot pipöretyúk, kert alá járt kapárgatni, kert mögdült bánattyába, värnyú kiszötte szárnyát, dijófa lètörte ágát, szárvas lètörte szárvét, víz vére váltódzott, ém mők kaptam, főthön vagdáltam a köcsögöket.

* Köcsög = vizeskanna.

A zasszon mög éppen dagasztott othon, aszt a könyérnek való tésztát. Mikó eszt emondta, akkó a zasszon bánattyába a fára tapasztotta a tésztát. Bemén a zembör: hát tégöd asszon mi lelt? Ed-dik tē szépen dagasztottá, szép könyereket sütötté! Hát micsinátá most? A fára tapasztot tē a tásztát? Aszonygya a zasszony: hát hógy nē is! Vót a világön éggy átkozot pipőretyúk, kert alá járt kapārgatni, kert mögdüld bánattyába, vārnýú kiszötte szárnyát, dijófa létörte ágát, szárvas létörte szárvét, víz véré váltódozott, szógáló főt-hön vagdálta a köcsögöket, ém mög bánatomba a fálhon tapasztot-tam a tésztát.

Kapta magát a zembör, kimönt, edarabóta a juhok lábát!

Bodó Imre, 74 éves, gazdálkodó.

Tápé, Munkács-utca 4.

1942. március 25.

2.

A pityke főszalatt a fára, mökfullatt a kökénytű. Emönt, eszalatt a párja, hogy mājď vizet visz. Emönt a kúthol. Kút aggyá neköm vizet! Vízét viszöm pitykének, a pityke főszalatt a fára, mökfullatt a kökénytű. Aszonygya ja kút: hozzá neköm koszorút!

Emönt ety szép lányhó. Szép lány, aggyá neköm koszorút! Koszorút viszöm kútnak, kút áď neköm vizet, vizet viszöm pitykének, a pityke főszalatt a fára, mökfullatt a kökénytű. Aszonygya a lány: hozzá neköm cipőt!

Akkó emönt a vārgáhon. Vārga, aggyá neköm cipőt! Cipőt viszöm szép lánnak, szép lány ad neköm koszorút, koszorút viszöm kútnak, kút áď neköm vizet, vizet viszöm pitykének, a pityke főszalatt a fára, mökfullatt a kökénytű. A vārga aszonygya: hozzá neköm tejet!

Emönt a tehénhó: Tehén, aggyá neköm tejet! Tejet viszöm vārgának, vārga ad neköm cipőt, cipőt viszöm szép lánnak, szép lány ad neköm koszorút. Koszorút viszöm kútnak, kút áď neköm vizet. Vízét viszöm pitykének, a pityke főszalatt a fára, mökfullatt a kökénytű. Aszonygya a tehén: hozzá neköm szénát!

Emönt a fűhó. Fű, aggyá neköm szénát. Szénát viszöm tehénnek, tehén áď neköm tejet. Tejet viszöm vārgának, vārga ad neköm cipőt. Cipőt viszöm szép lánnak, szép lány ad neköm koszorút. Koszorút viszöm kútnak, kút áď neköm vizet. Vízét viszöm pitykének, a pityke főszalatt a fára, mökfullatt a kökénytű. Aszonygya: hozzá neköm kaszát!

Emönt a tóthon. Te tót, aggyá neköm kaszát. Kaszát viszöm fűnek, fű áď neköm szénát. Szénát viszöm tehénnek, tehén áď neköm tejet. Tejet viszöm vārgának, vārga ad neköm cipőt. Cipőt viszöm széplánnak, szép lány ad neköm koszorút. Koszorút viszöm kútnak, kút áď neköm vizet. Vízét viszöm pitykének. A pityke főszalatt a fára, mökfullatt a kökénytű.

Bodó Imre, 74 éves, gazdálkodó.

Tápé, Munkács-utca 4.

1942. március 25.

3. Valaki bácsi.

Éty kislánt othon hattak a szüleji, emöntek dologra. Mäjt haza-gyüvünk, ha munkánkat végezzük, csak maraggy itthon! Dehát ked-ves anyám, most e mönnek, kive hálók én az éccaka?

Addig várakozik, várakozik a zäjtó előtt, nagyon félt, hogy ma-ga van othon, nincsen sönki sē, éccő ráestelődött, a nap is lēmönt má. Ekezd oszt sopánkonni: Ej valaki, valaki bácsi, gyere velem hálni! Nem gyütt oszt sönki sē. Mögén sōhājtozik: ej valaki, valaki, valaki bácsi, gyere velem háni! Nem gyüt mögén sönki.

Mögén sōhājtozik: hej, valaki, valaki bácsi, gyere velem hálni! Hát éccő előérközik ám nagyon nagy embör. Ojan nagy vót, hogy a kislány alig látta a fejit. Nagyon nagy vót, félt tülle, dehát mégis van valaki!

Aszonygya neki a kislány: hej valaki, valaki bácsi, de nagy lába van kennek! Hát, aszonygya, neköm van! Sok asszont, lánt össze-tapostam ém mán.

Hej, valaki, valaki bácsi, de naty keze van kennek! Bizon sok asszont, gyerököt, lánt összefogdostam ém mán! Ű mök hālgatta, a kislány, félt tülle! Iszonyú nagy embör vót!

Hej, valaki, valaki bácsi, de naty szöme van kennek! Bizon láttalak ém mām messzirű, látok ém mindönkit, me nagyon magos-san fön vagyok!

Hej, valaki, valaki bácsi, de nasz szája van kennek! Bizon sok asszont, lánt, gyerököt mögöttem ém mán. Maj tēgöd is mögöszelek!

(Itt a mesélő erősen felkiáltott, s az egyik gyereket megijesz-tette. Az ijesztés a mese tulajdonképpeni célja!)

Bodó Imre, 74 éves, gazdálkodó.

Tápé, Munkács-utca 4.

1942. március 25.

Gyűjtötte KATONA IMRE

(Ortutay-szeminárium)

Új könyvek a Szovjetről.

A Szovjetről szóló eddigi magyar- és németnyelvű irodalom fejezetei alapján ma már tiszta képet alkothatunk az orosz nép nagy tragédiájáról. A kommunista forradalom, a megrázó jelene-tek egész során át, máglyára dobálta az orosz lélek komplikált naivitásából mindazt, ami érték volt: becsületességét, álmódózo istenkeresését, vendégszeretetét, s ugyanakkor tudatosan felhasználta a nép évszázadokon át szinte kitenyészett rabszolga-érületét. hirtelen kitörő kegyetlenségét, passzív voltát és üres „dumá”-ra való hajlamát, vagyis az orosz nép jellemének azokat a negatívumait, amelyek a forradalomhoz, majd a politikai rendszer kiépítéséhez elengedhetetlenül szükségesek voltak.

Szabó Pál: Mi lett a szociálistusból... (Bp. 1941. Stádium, 94 l.) c. munkája az emberi kiszákmányolás szörnyű módjairól lebbenti fel a fátylat s csak röviden, a lényegét kitapintva világítja meg az egész szovjet-rendszer csődjét. A könyv nagyobb igényeket nem támaszt, csak rideg tényeket akar feltárni és pontos rajzot adni arról, hogy az orosz nép tragédiáját a zsidóság idézte elő; az a zsidóság, amelynek egyik oroszországi vezető-egyénsége: Litvinov-Finckelstein így nyilatkozott az orosz népről: „Ah, mit, emberek? Ebből a szemétből van nekünk elég, túlsok is.”

Borisz Sztocjanoff: Sztalin a vörös cár (Ford.: dr. Szakáts Sándor és Ankner Tibor, Szenkó kiad. 311 l.) c. könyve műfaji szempontból is ujdonság: drámai párbeszéd-ekben mutatja be azokat az ese-

ményeket, amelyek 1897-től kezdve a mai napig Sztalin körül fel-örvénylettek, s amelyek alapján megtudjuk, miként lett a tifliszi papnövendékből, Dzsugasviliből a mai vörös cár. A drámai feszültségtől izzó párbeszéd-ek sorozata alapján megdöbbenő képet kapunk Sztalin arcáról, a főhős szovjet-ízű családi életének és beteges hatalmi féltékenykedésének minden lényeges megnyilatkozásáról. A párbeszéd-ek mögött erőteljesen felrajzolódik a drámai színpad nyomorból, pusztulásból és embermilliók hullahegyeiből összetákolt szomorú díszlete és megismerhetjük azt a szálnalmas statisztériát is, amely a vörös cár alakját körüllegi, végül azt is megtudjuk, hogy ennek, a végte-len orosz mezők arányaira emlé-keztető tragédiának a főrendezői a zsidó Kaganovicsok és fajtestvé-reik.

Gábor Áron: Magyar haditudó-sító túl a Sztalin-vonalon (Stádi-um, 324 l.) c. könyve még annak a számára is élvezetes olvasmány, aki a szovjet-rendszert, a külföldi irodalom nyomán, részletekbeme-nően is megismerhette. A riport-szerűség ellenére is belelátunk a szovjet-élet szörnyű titkaiba, s megismerhetjük a propagandának azt az alig felbecsülhető erejét, amelynek segítségével a Szovjet még a józan ukrán paraszt szá-mára is hazugságfelhőket tudott az égre rajzolni. Különösen érté-kesek azok a beszámolók, ame-lyekből kiviláglik, hogy a vörös urak miként akarták a két évvel ezelőtt meghódított területeken máról-holnapra szovjet-uniformis-ba bujtatni az életet; az emberek-nek micisapkát nyomva a fejük-re s a parasztságot kolhoszokba terelgetve. Izgalmas élmények,

meleg színek bőségszaruja ez a könyv, amely akaratlanul is beszédes szobrot állít a magyar honvédnek.

Valentin Sjöberg: Der Angriff auf die Flanke der Welt. (Nibelungen-Verlag Berlin-Leipzig 1941. 236 l.) c. könyv szerzője nem csinál titkot bolsevista-ellenes gondolkozásából, de egyébként hideg tárgyilagossággal és csakis megcáfолhatatlan tények alapján mutatja ki, milyen alapos, sokágú és következetes munkásságot fejt ki a Szovjet-unio a Skandináv-államok katonai és világnézeti leigázására. A cél nyilvánvaló: a vörös légi és tengeri flotta birtokába akarja venni a Sarkvidéket éppen úgy, mint Finnországot, Skandináviát, Izlandot, a Spitzbergákat, hogy azután — a maga irgalom- és erkölcsnélküli hadviselésével — minden nép ellenségeként, elfoglalja a civilizált világ egyik szárnyát és onnan döntő támadásra indulhasson.

Sven v. Müller: Die Sowjetunion. Kulisse und Hintergrund. (Verlag Broschek & Co. Hamburg. 246 l.) Ez a munka a Szovjetről szóló irodalomnak kétségtelenül egyik legnagyobb értéke. Nemcsak tényeket sorol fel, hanem az eseményeket lélektanilag is megindokolja, a dolgoknak a gyökerét is feltárja, s így teszi kézzelfoghatóvá azt a pusztulást, amely bekövetkezett volna, ha Hitler fel nem ismeri az Európát fenyegető veszedelmet. A szerző még a mostani háború kitörését megelőző időkből jól ismeri a mai Oroszországot; német alaposággal tanulmányozta az ottani rendszert, az új életformát és ember-típust, azért oly lebilincselő mind az, amit az amerikai méretű iparosodásról, a Sztalin-féle kormányzás mikéntjéről, a szovjet iskolaügyről és művészvilágról, a-

vagy a vörös hadsereg háborús felkészültségéről elmond. Az előkelő stíluson túl a könyvnek még az a varázsa is megvan, hogy mondanivalója felett állandóan ott lebeg a humornak az a felhője, amely az átéltség melegéből támad. Meggyőzően mutatja be a szerző, hogy mindaz, ami a cári világban hit volt, az ma babonává süllyedt, s ami akkor emberi értéknek számított, azt ma a polgári gondolkodás salakjának tekintik. Különösen értékesek azok a fejezetek, amelyek megvilágítják, miként törekedett a Szovjet céltudatosan arra, hogy szétzúzza a családi kötelékeket, szétépje az egyén legbensőbb szálait, hogy ilyen módon kialakítsa a kommunizmus ideálját: a *robotembert*, akinek csak egy vallása van: a kommunizmus és csak egy hite: a világforradalom. Igen szellemes az a megállapítás, hogy téves volt sok jóindulatú európai politikusnak még a közelmúltban is hangoztatott az a felfogása, hogy a Szovjet azért szüntette meg pl. a magzatelhajtást, nehezítette meg a válást, helyezte vissza a katonaságnál a rangjelzést, stb., mert ezzel lassan vissza akar kanyarodni a polgári élethez és a keresztény erkölcsökhöz. Mindez csak azért volt, mert Sztalinék számításába egy kis hiba csúszott bele: a születések arányszáma ijesztően aláhanyatlott, Sztalinéknak pedig éppen ágyutöltelékre van szükségük. Az 1941-es finn-orosz háború pedig beigazolta, hogy vasfejelem, felelősségvállalás és független nélkül modern hadsereg még csak el sem képzelhető. Tehát nem ideális meggondolásokról, emberi értékek tiszteletéről volt szó, hanem csak anyagi érdekről: az államkapitalizmusról.

Készséggel elismerjük, hogy ez a munka, tárgylagosságánál és

alaposságánál fogva, egyik legnagyobb értéke a Szovjetről szóló gazdag irodalomnak, éppen ezért csodáljuk, hogy ebbe a könyvbe is belecsúsztatott egy olyan, a multban csak a franciáknál tapasztalt súlyos elírás, amely *Bukarest* helyett *Budapestet* tüntet fel. A szerző a könyv 240. oldalán a franciáknak Prágával, Belgráddal és *Budapesttel* kötött katonai szerződéséről ír. Nyilvánvaló, hogy *Bukarest*ről van szó. Ennél a reánknevezve nem éppen kellemes összetévesztésnél nem is állnánk meg, ha a könyvnek már a következő lapján nem lenne arról szó, hogy ma Németországgal együtt menetelnek Kelet felé a finnek, *magyarok*, szlovákok és *románok*. Reméljük, hogy az anynyira kényes német alaposság a könyv esetleges új kiadásánál erre tekintettel lesz.

VITÉZ SZÖRÉNYI JÓZSEF

Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. (Magyar Írók. Szerkeszti Eckhardt Sándor.) Budapest 1941. Franklin-Társulat kiadása. 224 l.

A Magyar Írók sorozata egy újabb, rendkívül érdekes és értékes művel lett gazdagabb. Érdekes, mert a legösszetettebb egyéniségű költő viszontagságos, kalandos élete vonul el az olvasó lelki szemei előtt történeti hűséggel; értékes, mert Balassi költői alakja körül támasztott filológiai kutatások összevisszaságában szigorú és helyes mértékű kritikával teremt rendet, felkutatva azokat a legfinomabb hajszálereket is, melyekből az első magyar intellektuális költő táplálkozott.

Balassi életének és művének teljes egységében lép elébünk. Aki e művet elolvassa, annak meg kell értenie e kötetben az embert és az emberben a költőt. Eckhardt

Sándor Balassi Bálintját a nagyközönség számára írta, „hogy ezt a világosnak látszó, de a valóságban rendkívül bonyolult, belső ellentmondásokkal terhelt életet közelebb hozza a mai magyarhoz, aki nyelvének első zseniális művészeiben fajtájának szinte még ősi típusát ismerteti meg kiválóságaival és hibáival, aki életművében létrehozta az európai és a magyar szellem szintézisét.”

A szerzőnek ez a legteljesebb mértékben sikerült is, a nélkül, hogy csak egy pillanatra is feláldozta volna mindvégig szigorúan igazságos és tudományos állásfoglalását a regényesség kedvéért. Ezért jutunk Balassi életéhez, — mely „kort, magyarságot, különös magyar temperamentumot, uraságot, végbeli katonasorsot, humanista tudományt és ösztönös tehetséget egyesít magában” — olyan közelségbe, honnan felejtethetetlenül szép és megrázó vonásokkal tűnik elénk a nyomorúsággal, vésszel, visszavonással, ragyogó dicsőséggel, az önfeláldozás soha nem tapasztalt nagyszerű példáival teli magyar XVI. század.

Melyek azok a szellemi erők, források, ahonnan Balassi zseniális magyar lelke táplálkozik? Hogyan lesz a „mind tarkább, mind színesebb magyar Babelben, a nyelvek és fajták nagy tenyészparkjában a feléje áramló különféle népi és népfölötti kultúrák között az érintetlen magyar szellemiség” kifejezője? Balassi egyéniségének kialakulásánál legnagyobb szerepet kétségtelen a családi hagyományok és nevelés játsszák. Bornemissza Péter, a kitűnő humanista nemcsak az igét hirdette a Balassi-házban, hanem a gyermek Bálintot tanította is. Tőle kapja később megcsodált tudományaink első alapjait „Volaterranus hatal-

mas foliansa“ segítségével. Volaterranus, igazi nevén Mattei Rafael, „műve valóságos humanista enciklopédia, ahol mindent meg lehet találni kivonatosan, amit az ókorról tudni érdemes volt.“ E roppant enciklopédia tanulmányozásának kétségtelen nyomai maradtak Balassi költészetében, különösen ami az allegória és aenigma alkalmazását illeti. Sőt Balassi épp e mű segítségével jutott Plato elméleteinek ismeretéhez. („Zolnai Béla valóban jól sejtette, hogy Balassi opusában a platonista doktrinának akadnak nyomai.“)

„Az udvarló szerelmi költészet Európában mindenütt Ovidius mester jegyében áll, tőle tanulták az „ars amatoriát“ a költők, de nem annyira a pornografikus tankölteményén keresztül, mint inkább az átváltozásokból, a heroidák és elégiákból.“ Balassi őt választja mesteréül és ezért eszébe jut Csák Borbála, Losonczy Anna és más kegyesek nevére verset írni... „Balassi a latin költő lényegét ragadja meg s tud az ő példájára olyan magyar költészetet csinálni, amelyet előtte csak a finom latin stilszta, Janus Pannonius tudott a latin nyelv inyen-cei számára alkotni.“

Balassi 28 éves korában ismerkedik meg Duval, a híres francia humanista kiadó kis antológiájával, mely Marullus, Angerianus és Joannes Secundus verseit tartalmazta. Balassi költői ízlése kezdetben a „magyar virágénekek, az olasz és német vilanellák, az ovidiusi heroidák és elégiák körében mozgott, bizonyos fokig élményszerű volt.“ Most Joannes Secundus költői mintájára Julia álnév alá rejti Anna nevét, majd Angeriano szállította „versszerző találmányokban“ próbál szíven könynyíteni és hiába minden költői

játék, mely mögött Balassi férfias, búbanatos panasza zeng, a „kegyes ügyet sem vet ennyi széps szellemes ötletre, bókra, vallo-másra.“ „A magyar költészet külön szerencséje, hogy olyan nagy egyéniség, mint Balassi volt az, aki a humanista költői szemléletet elsőnek alkalmazta a magyar szerelmes versre, mert így nemcsak — Rimay szavával élve — „az utolsó időbeli elmék törekvését valósította meg, akik „az deák nyelv ékesítése mellett ezen (szépítő) miniummal az közönséges honjokbeli nyelveket is mind színezték s mind ékesítették“, hanem valami egészen eredeti, olvasót és hallgatót magával ragadó tartalmat adott opusának, s így a magyar „újulás“-nak hatalmas és szimbolikus kifejezése lett.“

Harminc évvel ezelőtt — írja Eckhardt Sándor — izgatott már az a homály, amely akkor még Balassi Bálint írói egyéniségét körölvette. Akkor igyekeztem egy tanulmányban megjelölni a költő helyét a XVI. századi európai költészet szövevényében (Balassi Bálint irodalmi mintái I. K. 1913.) de adós maradtam a magyar hagyományok munkájának felkutatásával.

Ma már — a XIX. század végi túlzó irodalomtörténeti állásfoglalással szemben, hogy t. i. a magyar irodalom pusztán idegenből vette volna indításait — többé-kevésbbé jól látjuk azokat a kapcsolatokat és hagyományokat is, amelyeket elsősorban a magyar közösség adott. Balassi Bálint sem volt „meteor“, hanem a magyar faj egy szerencsés körülmény folytán magyar költői öntudatra ébredt, büszke egyénisége, mely „ebből a talajból nőtt, erejét, színt, virágát magyar talajból kapta, akármit oltottak beléje.“

Balassinál, — Eckhardt kutatá-

sa alapján — az annyit emlegetett virágének-hatás alig mutatható ki, de annál nagyobb a magyar költői hagyomány ereje mind formában mind szellemben. A Balassi-dalok záradéka például, melyet Balassi költői tehetsége magyar költői hagyományból fejlesztett.

Szerzém ez nyolc verset vig és
[szabad elmével,
Gyülésben indulván jó ruhás
[legényekkel,

**Hozzám hasonlókkal,
Vitéz ifiakkal,
Nem kehegő vénekkel.**

„Benne van ebben az egyetlen szakaszban a fiatal huszárhadnagy dalias hetykesége, aranyos önbi-zalma, egész rendjének és fájának szép és szívet dobogtató gyengéivel... Igazi magyar epigramma.“ A szerző alaposan foglalkozik a magyar humanista hatással, külön kiemelve az énekszerzők egyenes hatását és egyszerre elébünk lép a verselgető nagyúr, ki hol kedvtelésből, humanista írói öntudattal űzi nemes játékát a szavakkal, hol véres valósággá avatja minden szavát az átélt keserves vagy nagyszerű élmények sorozata.

„Az élet és mű összefüggésének keresése“ a műben nagyszerűen érvényesül: „még az irodalmi élményt is csak az életlen keresztül lehet igazságosan értékelni.“ A szerző ez utóbbi szempontnak szem előtt tartásával ad az olvasó kezébe olyan életrajzt, mely az életrajz legmodernebb formája. E józan és lelkiismeretes filológus állásfoglalásának köszönhető, hogy olyan pályaképet kaptunk, mely a hideg, tárgyilagos kritika megvilágításában mentes minden romantikus ködtől. A szerző nemcsak rostál, de a legújabb kutatások eredményeit is összegezi és még újabbakkal kiegészíti.

Bevezetésében írja: ...sok újat mondtak a költőről, — itt különösen Takáts Sándor, Dézsi Lajos, Zákonyi Mihály, Waldapfel József tanulmányaira gondolok —, úgy hogy a távolban ködlő nagy magyar mind világosabb körvonalakban rajzolódik ki szemünk előtt. Most úgy érzem, megjött az ideje annak, hogy ezeket a vonalakat erősebb kézzel utána rajzolva eleven és talán újszerűen ható arcképpé egyesítsük.“

Ez a szerzőnek a legteljesebb mértékben sikerült, mert még eddig alig írtak magyar költőről tökéletesebb monográfiát.

MADÁCSY LÁSZLÓ

Gál István: Magyarország és a Balkán (A magyar tudomány feladatai Délkelet Európában). Balkán-könyvtár 1. sz., Budapest, 1942. 112 lap.

Ha az érdeklődő laikus olvasó kezébe veszi ezt a 112 oldalas értékes kis könyvecskét, melynek szerkesztője Gál István, a sokoldalú kiváló magyar közíró, csodálkozva fogja tapasztalni, hogy az utolsó évtized alatt mennyire kitágult a magyar külpolitikai látóhatár, szellemi vezetőrétegünk milyen világosan és elfogulatlanul látja a reá váró feladatokat és mennyi színes, ötletes és életrevaló terv született meg célkitűzéseinek megvalósítására. Ez a tanulmánygyűjtemény, mely különnyomat a Láthatár 1942.-i évfolyamából, Magyarország és a Balkán viszonyának úgyszólván valamennyi problémáját felöleli, s a legelismertebb szakírók tollából részletes áttekintést nyújt arról, hogy az egyes tudományágak, — a történelem, földrajz, néprajz, irodalom, művészettörténet, egyháztudomány, filológia, természet-tudomány, népzene-kutatás, stb.

— mi mindent tehetnének, hogy Európa eme részében az egyes népek és nemzetek között értékes kulturális együttműködés fejlődhessek ki. A kezdeményezés ezen a téren már megindult, s a három alapvető gondolat: „szomszédnyelvek tanulása, dunai-balkáni folyóirat indítása, magyar Balkán-Intézet felállítása szerencsésen alakul tovább.”

A könyv legnagyobb részét azok a kis 2—4 oldalas cikkek töltik ki, melyek „A magyar Balkán-kutatás múltja, jelene és jövő feladatai” gyűjtőcím alatt fentiek ismertetését tűzték ki maguk elé, míg a III. rész azt mutatja be, hogy hogyan áll „A Balkán a magyar közvélemény előtt”, és milyen intézményes tervek merültek fel „Balkán-Intézet”, propaganda kiállítás, „Magyar Balkán-bibliográfia”, „Középeurópai Történeti kézikönyv”, illetve „Délvidéki Intézet” megvalósítására. A bevezető tanulmányt (I. rész) „A Balkán a magyar kulturpolitikában” cím alatt Gál I. írta, akinek nevéhez ezen a téren is számtalan értékes kezdeményezés fűződik. A napipolitikától távol tartva magukat, kutatóinknak egész kis serege várja a békésebb körülmények beálltát, hogy „visszaszorítva a Középeurópában elharapódzott sovinizsma gyűlölködés szellemét” (Terbe L.) elinduljon azon az úton, mely a „kölcsonös megbecsüléshez” vezet.

VÁNDOR GYULA

Szántó György: Hajdutánc. Regény 3 kötetben. Singer és Wolfner, Budapest, 1942. 1220 l.

„Imé, hallottátok, hogy kivívtuk az religio szabadságát, az ősi törvényeink tiszteletét, nemzetünk függetlenségét, tehát mindazt, amiért élni érdemes”, mondta

Bocskay I. fejedelem küzdelmes életének a végén, 1606-ban, a kaszai városháza tanácstermében, „mert az lelkesméret szabadsága több ez világ minden aranyánál.” (III. 419.) Ez az alapeszméje Szántó mozgalmas, színekben tobzódó, történelmi regényének, mely számtalan szereplőjével az ellenreformáció korában játszódik le, s „Árpád országának” minden vidéke és nemzetisége képviselve van benne. Központi alakja a népéért küzdő, földet osztó hajdufejedelem, aki a német és török rontásai, a vallásháborúk testvér-egyilkos tébolya közepette is megmaradt annak a nemes magyar emberiség bajnokának, melyet a Nyugat sohasem tudott eléggé méltányolni: a békét akarta ő, kultúrát, tudományt és művészetet, magasabbrendű életet az annyit szenvedett hazának. Mint katona keménykezű volt, s korának szokása szerint megtorolt minden igazságtalanságot, de mégis gyűlölte a kegyetlenkedést; ifjú korában nagy sors-folyamunkon a Dunán Bécs felé hajózva az evezőkhöz láncolt rabok arcát figyelte s mély részvétet érzett irántuk: az embert látta meg bennük. Attól kezdve sokszor felrémlt benne a kérdés: „miért?” Miért az emberértékek pusztulása, miért törnek a keresztény vallásfelekezetek egymás életére, miért kellett a jobbagyokért küzdő Dózsa Györgynek elpusztulnia, miért öli magyar a magyart? És az akkor még császárpárti főúr később tapasztalatból rájön arra, hogy német és török egyformán ellenségünk, akitől meg kell szabadítani a hazát. Ő maga legbensőbb énje szerint a békére és idillre vágyott, s irigyelt eszményképe Balassa Bálint, „szép kisasszonyok, ragyogó dámák kedveltje”, akinek virágénekei időről-időre rávilágítá-

nak korának lírai vágyaira és magyarságunk bús virághullására. De a sors másra szemelte ki Bocskayt s ő férfiasan vállalta küldetését: valláskülönbség nélkül egye-síteni a magyar szabadságának védelmére, békés emberi jogainak kivívására. Az első kirántott hajdúkardnak zsoltár volt a kísérője. Az ő reménytelen, nagy idillje, mint sok más jó magyaré is Erdély volt, a lélekben felépülő gyönyörűség „Tündérország“, melynek valóságos földjén annyiszor járta haláltáncát idegen érdekért a magyar. Elindult tehát Bocskay, hogy hazája számára „megtalálna Scylla és Charybdis közt az utat a szabadba.“ És anynyi ravasz „praktika“, ármány és vérontás közt megtalálta az egyetlen utat: az emberiségben és szabadságban való egyesülést. Szántó György könyve igaz, becsületes tanulságul szolgálhat számunkra.

VÁNDOR GYULA

Csabai István: Az impresszionizmus kora. Budapest, 1942. Officina kiadás. Ez a könyv nem annyira az impresszionizmus korát, mint inkább annak mibenlétét kívánja megismertetni. Ehhez az író olyan eljárást választ, amellyel az impresszionizmust fejlődési folyamatában mutatja be s így mélyrehatóbban vezeti be olvasóját annak szellemébe, mint egyszerű leírással. Látjuk tehát az impresszionizmus elindulását, küzdelmeit és kiteljesedését azon néhány francia úttörő mester művészetének tárgyalása kapcsán, akik az impresszionista látás elméletét kialakították és műveikben megvalósították. Rámutat azokra a festészeti irányokra, melyek az impresszionizmusból keletkeztek

s végül elmondja, hogyan értelmezték a franciáktól átvett impresszionizmust az európai nemzetek mesterei.

Csabai István művében elsősorban az analitikus szellem mutatkozik meg. A művész személyisége, a lelkialkat adottságai, a származás, életkörülmények és életesemények mint lényeges művészetformáló tényezők jönnek tekintetbe a kor szellemi áramlata és általános művészeti felfogása mellett; ezekből vezeti le az említett mesterek művészi egyéniségét s viszont a műalkotáson keresztül megtudja éreztetni alkotójának emberségét. A szerző jól megalapozott művészetfilozófiai szemlélete és bőséges tárgyismerete eredményezi azt, hogy könyve sokoldalúan mutatja be az impresszionizmust és arról minden vonatkozásban tiszta fogalmakat nyújt.

Nemcsak értékben emeli, de vonzóvá is teszi könyvét a világos, könnyed, helyenként cseve-gésszerű stílus, mely a festészettől távolabb álló olvasó számára érthetővé és érdekessé teszi a témát és szinte észrevétlenül vezeti át sok nehezen megfogható problémán.

Előadása plasztikus; kevés, de markáns vonással karakterizál, ami itt különösen dicsérendő érdem, mert valósággal szemlélteti művében az egyes műalkotásokat színeikben, technikájukban éppúgy, mint belső tartalmukban. Sokszor a készülési folyamatában látjuk azokat s elmondhatjuk, hogy ez a szemléltetés nemcsak eleven, de teljesebb, mint a könyvben mellékelte szürke és kivitelükben fogyatékos színes reprodukciók.

DOROGI IMRE

Eickstedt, Egon Freiherr von: *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit.* Zweite umgearbeitete und erweiterte Auflage in zwei Bänden. Ferdinand Enke Verlag. Stuttgart. I. Bd. Die Forschung am Menschen. 1. Lief. 128 S. 8 Mk.; 2. Lief. 129—256 S. 8 Mk.; 3. Lief. 257—352 S. 6.60 Mk.; 4. Lief. 353—496 S. 10.80 Mk.; 5. Lief. 497—624 S. 9.20 Mk.; 6. Lief. 625—752 S. 9.20 Mk.; 7. Lief. 753—848 S. 7.50 Mk.; 8/9. Lief. 849—1104 S. 18 Mk.

Még pár éve csak, hogy v. Eickstedt rasszantropológiájának első kiadása, közel ezer oldal terjedelemben, megjelent s már is előttünk van a teljesen átdolgozott második kiadásnak első kilenc füzet. A teljes átdolgozást mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy e kilenc füzet, amely még az első kötet anyagát sem öleli fel teljesen, már is 1104 oldal terjedelmű. A második kiadás tehát az elsőhöz képest úgy tartalom, mint illusztráció tekintetben több mint 100 százalékos bővülést jelent. Freiherr von Eickstedt a fajkérdés tudományának nemcsak Németországban, de világviszonylatban is, egyik legalaposabb és legtárgyilagosabb képviselője, s könyve a legkeresettebb szakkönyvek közé tartozik, melyet azonban a nagyközönség is haszonnal és élvezettel olvashat.

Könyve bevezető részében 125 oldalon az antropológia (rasszantropológia) fogalmát, célkitűzéseit, tartalmát, tagolódását és alapfogalmait ismerteti. Részletesen tárgyalja a faj, rassz, nép, nemzet, nemzettest, típus fogalmát s ezeknek egymáshoz való sokféle viszonyát és a kutatások szempontjából való fontosságát. Ezután 233 oldalon arról a közel 3000 éves törekvéstről ad pompás képet,

melynek folytán az ember ön maga megismeréséhez eljutott s a modern rasszantropológia kifejlődött. A fajkutatás történetét ilyen részletesen és sokoldalúan Topinard óta még senki sem tárgyalta. 266 oldalon az embertan különféle vizsgálati módszereit ismerteti olyan részletességgel, hogy kutatók számára is komoly vezérkönyvül szolgálhat. Ezután az emberi alak életfolyamataira tér át. Bemutatja az egyes lény fejlődését, az ember öröklésmenét, a hormonok és a konstitúció antropológiai vonatkozásait és a rasszfiziológia egyes problémáit. Majd az emberi test részletes morfológiáját kezdi meg az agykoponya és az arc egyes vonásainak tüzetes ismertetésével. A szerző sokoldalú, rengeteg irodalmi adat feldolgozásán alapuló, mélyen szántó tudása, könnyen érthető, világos, sokszor filozófiai lendületű stílusa nagyon alkalmas arra, hogy a tudományos fajkutatásnak sok hívet és pártfogót szerezzen. A könyv gazdag illusztrálása és szép kiállítása a kiadó áldozatkészségét dicséri.

B. L.

Benito Mussolini, Brunoval beszélgetek. Fordította Widmar Antonio. Budapest, Centrum Kiadóvállalat, 1942.

„A mi fajtánk vérében van, hogy az érzelmek kifejezésében a legnagyobb tartózkodást tanusítja.” Mussolini e szavainak igazságát bizonyítja az a könyv, melyet fiának 1941 augusztus 7.-én Pisa mellett repülőszerencsétlenség folytán történt tragikus halála után egy hónappal írt. Tárgyilagos feljegyzések: az apa naplójegyzetei, Bruno bátyjának — Vittorionak — levelei, az elhunyt volt tanárainak és parancsnoka-

inak jelentései alkotják a könyv derekát. Rajtuk keresztül vetődik szemünk elé a huszonhárom éves korában derékba tört pálya története. Világossá válik, hogyan terelődött a gyermek érdeklődése a sportok és főleg a repülés felé. Mint repülő három háborúban vesz részt: Abessziniában, Spanyolországban és Albániában. Közben a „Sorci Verdi“-vel átrepüli az óceánt és egy olasz—argentiniai repülőjárat megszervezésének munkájával foglalatoskodik. De benne mindenütt átizzik a Duce nagy szeretete és büszkesége, mellyel fiának lépéseit figyelemmel kíséri. Apa talán még nem állított ilyen emléket fiának. A könyvet Widmár Antal fordította kitűnő magyarsággal.

K. J.

Lyka Károly: Magyar művészet 1800—1850. Bpest, Singer és Wolfner kiadása. Művészettörténeti korrajznak is nevezhetnők ezt a terjedelmes művet, amely több mint ötszáz oldalt tesz ki. A szerző főképen azt vizsgálja benne, hogy mennyire voltak kedvezők a múlt század első felének állapotai az új magyar művészet elindulása szempontjából. E célból megismerteti azokat a társadalmi rétegeket és egyéb tényezőket, melyek a képzőművészettel szemben szükségletet támasztottak, azoknak műveltségét, gazdasági helyzetét és állásfoglalásukat a kor stílusával: a klasszicizmussal és romanticizmussal kapcsolatosan. Művének egy másik szakaszában bemutatja a kor magyar művé-

szeit nemzetiségük szerint, megismerjük az akkori magyar művész műveltségi színvonalát, szakképzettségét, ezzel kapcsolatban azon külföldi akadémiák szellemét, melyeket művészeink látogattak, a művész itthoni társadalmi helyzetét és életszínvonalát. Előadja végül, hogy országreszkenként hogyan foglalkoztatták művészeinket az akkori Magyarország s ennek alapján hogyan keletkeztek vagy hogyan nem valósulhattak meg értékes műalkotások. Beszámol az akkori hazai képzőművészeti gyűjteményekről. Megtaláljuk alkalmilag az egyes mesterek és a kor művészetének rövidre fogott jellemzését és biztos ítéletű értékelését. Mindez a legszélesebb körű és igen lelkiismeretes adatgyűjtés alapján történik. Ha ez a könyv nem lenne egyéb, mint az idevágó összes hozzáférhető adatok gyűjteménye, Lyka Károly akkor is igen értékes munkát végzett volna. Ennél azonban sokkal több. Amikor jellemzi a kor művészetének alakító tényezőit és rámutat ezeknek a művészet tárgykörére, a művészeti tartalomra és a művészet egész színvonalára gyakorolt hatására, művészetpolitikai szempontból fontos tényekkel és tanulságokkal szolgál, melyeknek figyelembevétele korunkban is csak hasznos lehet nem csupán azok számára, akik művészetpolitikánkat irányítják, hanem a közönségre nézve is, amelynek a magyar kultúrával szemben kötelességei is vannak.

DOROGI IMRE

DÉLVIDÉKI SZEMLE

1942 SZEPTEMBER

I. ÉVF. 9. SZÁM.

A magyar típus Szent István korában

SZENT ISTVÁN kora nemcsak politikai, vallási, társadalmi, kulturális és gazdasági téren, hanem rasszantropológiai és fajbiológiai vonatkozásban is nagyjelentőségű, sőt valósággal sorsdöntő fontosságú a magyar nemzet történetében. Ahhoz ugyanis, hogy a mai magyar nemzettest rasszbeli összetételét megértsük és a benne szereplő rasszelemeket, típusokat eredet és nemzeti jelentőség szempontjából megfelelően értékelni tudjuk, Szent István magyarjaihoz kell visszamennünk, a X—XI. századi magyar nemzettest rasszbeli összetételét kell megismernünk. De ebben a korban jelentkeznek először észrevehetőbb módon azok az új fajbiológiai hatótényezők is, amelyek a nemzettest antropológiai arculatának fejlődését egészen új irányba terelték.

Kérdés már most, hogyan ismerhetjük meg a Szent István korabeli magyarságot?

Az antropológia két utat követhet itt. Az egyik a történelmi források tanulmányozása és embertani szempontból való értékelése, a másik pedig a régi sírokból előkerülő hiteles koponyák és csontvázak megszólaltatása.

Ami a történelmi forrásokat illeti, azok sajnos aránylag kevés olyan kész adatot szolgáltatnak, amelyek a rasszantropológia számára közvetlenül értékesíthetők. Nagyobb részük inkább csak egyes kimágasló egyénekre vonatkoznak, azoknak is legfeljebb valamely feltűnő, szokatlan sajátosságát (nagyon szép, csúnya, igen magas), vagy testi rendellenességét (pl. püpos, törpenövésű stb.) említik meg. Máskor meg olyan általánosságban mozognak, hogy jellemző értékűkhöz komoly kétségek férnek, vagy egyszerűen egyik forrásból a másikba átvett sablonos kifejezéseknek látszanak. Ma is vita tárgya pl. még, hogy az ilyen kifejezések: „fehér hunok“, „fehér avarak“, „fehér horvátok“, „fekete magyarok“ stb. valóban a szem, haj, vagy a bőr színét jelentik-e, vagy pedig az illető népnek, törzsnek, vidéknek valamilyen jellegzetes, a szomszédokétól eltérő viseletét, mint a fekete guba, fehér báránybőr sapka stb. örökítik meg. Ehhez járul azután a sok szubjektív megítélés, ellenséges torzítás, jóindulatú nagyítás és túlzás, aminőkkel az ilyen régi leírásokban lép-ten-nyomon találkozunk.

Ibn Fadhlannak a kazarookról adott jellemzését azonban minden esetre rasszantropológiai értelemben kell vennünk. Azt írja ugyanis, hogy: „a kazarak nem hasonlítanak a turkokhoz s fekete hajúak. Kétféle kazar van; az egyik kazar fajt kara kazarnak hívják, ezek annyira sötét barnák, hogy majdnem oly feketék, mint az indiaiak; a másik kazar faj fehér és szépsége s arányai által feltűnő.“ Ha pedig ez igaz, akkor ebből arra következtethetünk, hogy a turkok zöme nem volt fekete, hanem inkább világos, vagy legalább is közép színű, s így az ú. n. „fehér kazarak“-hoz állhattak közelebb.

Nagyon jellemző különben, hogy honfoglaló őseinket a kútfők meglehetősen ellentétes színekkel festik. Ottó freisingeni püspök (XII. sz.) pl. azt írja róluk, hogy: „külsőjük marcsona, szemeik besettek, természetük alacsony, viseletük vad, nyelvük pedig barbár, úgy hogy vagy a sorsot kell vádolni, vagy az isteni türelmet kell csodálni, mely e szörnyetgeknek ilyen pompás ország birtokbavételét megengedte.“ — Gurdézi szerint viszont: „a magyarok bátrak, jókinézésűek és tekintélyesek, ... fénytkevelők.“

E két, egymással homlokegyenest ellenkező jellemzésben tulajdonképpen az a két, egymástól lényegesen különböző világ: a Nyugat és a Kelet tárul elénk, amelyek mindegyike a saját szemüvegén nézte és ítélte meg honfoglaló őseinket. A nyugat félt tőlük, a fajidegen ellenséget látta csak bennük, ezért a nyugati kútfők rosszindulattal és sötét színekkel festik őket; típusaikat, mivel számukra szokatlanok, idegenek voltak, csúnyáknak tartották, sőt azt még túlozták is. Ezzel szemben a Kelet jól ismerte őket, típusaikat megszokottnak, mindennapinak, rokonnak, és éppen ezért a legtöbbször határozottan szépnek is tartotta. Ez az oka, hogy a hazai és keleti kútfők jókinézésű és magasabb termetű magyarokról beszélnek. Egészen bizonyos, hogy ha a honfoglaló magyarok között nagyon sok északeurópai vagy alpi típusú ember lett volna, a nyugati kútfők a legnagyobb ellenszenv dacára sem festették volna őket olyan rútaknak. Viszont úgy látszik, hogy Freisingeni Ottó leírása nem is annyira magukra a honfoglaló magyarokra, mint inkább a nyugati határőrszolgálatot teljesítő besenyőkre vonatkozik, akik az újabb leletek tanúsága szerint igen alacsony termetűek és erősen mongoloid arcúak voltak. Már pedig az európai ember a széles pisze orrt, lapos arcot, ferde vágású mongolszemet, rövid vaskos végtagokat sohasem tartotta szépnek.

Abból egyúttal, hogy a nyugati kútfők alacsony, a hazaiak és keletiek magasabb termetű, továbbá hol világosabb, hol meg sötétebb színű magyarokról beszélnek, Querfurti Brunó pedig a „fekete magyarok“ között hirdette az evangéliumot, egész jogosan arra következtethetünk, hogy a honfoglaló magyarok rasszbelileg nem voltak egységesek s az ország különböző vidékein a testmagasságban, a szem, haj és bőr színében, valamint az arc típusában már akkor szembetűnőbb különbségek voltak.

Ez derül ki az Árpádház egyes tagjaira vonatkozó leírásokból is. Anonymus szerint pl. „Álmos ékes, de barna ábrázatú, fekete, de nagyszemű, magas és karcsú termetű vala, kezei tömördekek és ujjai hosszúak valának.“ Nem kell nagy fantázia hozzá, hogy e leírásban a dinári rassz jellegeit lássuk. De dinári rasszjellegéről ta-

nuskodik a későbbi árpádházi királyok némelyikének, a forrásokban csak odavetőleg említett szomatikus bélyege, pl. feltűnő testmagassága (III. Béla), de legfőképen Szent László hermája és Béla macsói hercegnek a Margit szigeten kiásott hiteles csontváza. — Ezzel szemben Zulta vezérről azt írja Anonymus, hogy „atyjához erkölcsre hasonló, termetre különböz, mert Zulta vezér kissé selyp és fehérbőrű, lágy sárga hajú, középtermetű vala,” amely vonások csaknem teljesen megfelelnek a keletbalti vagy keleteuropid rassz bélyegeinek. Viszont Zulta fiát Toksunt szép nagy szeműnek, fekete lágy hajúnak írja le, „kinek üstöke vala, mint oroszlánnak,” amiből már inkább a mediterrán rasszra gondolhatunk.

Érdekes, hogy magáról Szent Istvánról testi külseje tekintetében alig emlékeznek meg a források, valószínűleg azért, mert nem tért el lényegesen a honfoglaló magyarság megszokott típusaitól. Némelyek kicsiny, mások közepes termetűnek mondják őt. A krónikák ábrázolásai közül is arra következtethetünk, hogy kisközepes termetű és turanid rassztípusú lehetett.

Különben, hogy a sötétbarna színű, kisközepes termetű, rövid, vaskos végtagú, széles vállú, arányos négyszögletes arcú, egyenes vagy sasorrú turanid rassz a honfoglaláskori és árpádkori magyarságnak csakugyan jellegzetes típusa volt, az kiderül abból, hogy e rassz típusai az árpádkori magyar művészetben: festményeken, szobrok, domborműveken elég gyakran ismétlődnek. Az esztergomi királyi palotában talált egyik XII. századi oszlopfeő nagybajúszos emberfeje, ugyanott a sekrestyébe vezető ajtón látható oszlopfeő két emberi alakja, a kishéíyí féloszlop alakjai (XII—XIII. sz.), a nagyváradi freskótöredék (XIV. sz.) stb. mind igen jellegzetes és túlnyomóan turanid típusú magyarokat ábrázolnak.

Ime tehát a fajkutatás felhasználja a történelmi források és egykorú művészet gyér adatait is, azokat a maga szűrőjén megszűri és értékeli. Tudományos megállapításait azonban nem ezekre építi fel, hanem legfeljebb csak kiegészítő támpontul, mintegy illusztráció gyanánt használja azokat.

Az embertani tudomány igazi bizonyítékai, kutatásának kiapadhatatlan forrásai a régi sírokból előkerülő koponyák és csontvázak, amelyek ha elég nagy számúak és minden tekintetben hitelesek, részletes képet adnak nekünk letűnt korok embereiről, régen élt, vagy kihalt népek rasszbeli összetételéről, faji eredetéről, s oly korokhoz és eseményekhez is elvezetnek bennünket, amelyekről a történelmi források hallgatnak, amelyek a szó szoros értelmében „történelemelőttiek”, vagy akár egészen őskoriak.

Hiteles pedig valamely régi koponya és csontváz akkor, ha tudjuk, hogy pontosan hol, milyen rétegben, milyen helyzetben, milyen mellékletekkel találták és ha e sírmellékletek elég nagy számúak és elég jellegzetesek ahhoz, hogy azok alapján a kultúrát és kort, vagy a népet, melyből származnak, biztosan megállapíthatjuk. Elég nagy számú antropológiai leletről viszont akkor beszélhetünk, ha egyfelől a koponyával együtt a csontvázat is megmentjük, ha másfelől egy-egy temetőnek minden egyes sírját és annak minden anyagát feltárjuk s végül ha sok ilyen temető hiteles anyagával ren-

delkezünk, úgy hogy azok alapján az egyes típusok gyakoriságát és geográfiai elterjedését is megállapíthatjuk.

Sajnos a multban mindkét feltétel ellen sokat vétkeztünk. Elég, ha a legszembetűnőbbet, a nemzeti kegyelet és a magyar fajismeret számára a legfájdalmasabbat: Szent István székesfehérvári bazilikájának, s benne 33 magyar királyi és főúri sírnak teljes elpusztítását említem itt meg. Ám hasonló sorsban részesült sok köztemető is. A mult század nyolcvanas éveinek ásatási lázában, majd később is, lelkes, de a magyar fajkutatás szükségleteit és célkitűzéseit nem ismerő, vagy nem értékelő ásatók a honfoglaláskori és árpádkori sírok százait, sőt ezreit tárták fel, a nélkül, hogy az ott előkerült koponyákat és csontvázakat a tudomány számára megmentették volna. Árpádkori és középkori magyar temetőink iránt gyakran még képzett régészeink is bizonyos averzióval viseltettek, mert kevés lelet kerülvén belőlük elő, mint mondani szokták: „régészetiileg nem fizetődik ki az ásatás“. Mintha bizony a magyar fajkutatás számára való hiteles adatszolgáltatás kisebb jelentőségű volna, mint a sírokból előkerülő nyilak, gyűrűk vagy fülbevalók száma.

Ezek az okai annak, hogy honfoglaló és árpádkori őseink faji sajátosságairól, rassztípusairól a legutóbbi időkig nem tudtunk jóformán semmit, legfeljebb, amit a mutatóba véletlenül megmentett egy-két koponyáról itt-ott leolvashattunk. Pedig, hogy még a szórványos leletek is milyen érdekes felvilágosítással szolgálnak a magyar fajiség megismeréséhez, az eléggé kiderül az alábbi néhány példából.

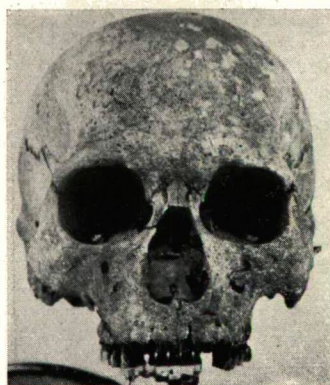
Az első honfoglaláskori antropológiai lelet 1834-ben került napfényre a jászsági Benepusztán, 31 aranyérem és egyéb értékes régiségek kíséretében. Akár igaza van a lelet első leírójának, Wadassi Jankowich Miklósnak, aki az érmeken olvasható 915. és 923. évszámok alapján a X. század elején élt Bene vitézt sejtette benne, akár nem, az kétségtelen, hogy előkelő honfoglaló magyar vitéz koponyájával van dolgunk. Nagyon valószínű tehát, hogy típusa a leg-törzsöközebb magyar típusok közé sorolandó. Jellemzi a nagy kapacitás, az agykoponya rövide, nagy hátsó szélessége, széles homlok, lekerekített nyakszirt, széles, alacsony arc, széles, elég lapos orrgyök, nagy szemgödör, amelyek alapján a turanid rassznak kissé mongoloid változatára következtethetünk. Homlokcsontján éles kardtól származó 4 cm átmérőjű sebet látunk. Csontváza sajnos elkalódott.

Ugyancsak gyengén mongoloid jellegű a Nemzeti Múzeumba régebben bekerült történelmi pogány magyar lovas vitéz arca is. Az előbbinél jóval kisebb, mérsékelten rövidfejű agykoponyája, alacsony szemgödre s arcának egyéb vonásai a turanid és szibírid rassz keveredésére vallanak. Megmaradt csontváza, illetve végtagcsontjainak méretei alapján életbeli testmagassága 153 cm körülire tehető. A határozottan alacsony termet és rövid végtagok ugyancsak a fenti rasszkeveredés bizonyítékai.

1853-ban a fejérmegyei Vereb község közelében folyó útjavítási munkálatok szintén igen előkelő lovas magyar vitéz sírját bolygatták meg. A leletek itt is a kalandozások korára vallottak. A csont-

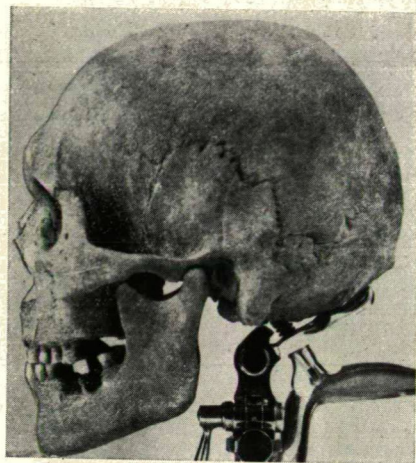

a)

b)

I. Honfoglaló magyar koponyák: a) turanid rassz (Bene-pusztai) b) europszibírid rassz (Kenézli)

a)

b)

II. Szent István korabeli magyar koponyák: a) kelet-europid rassz (Csepel)
b) alföldi rassz (Székesfehérvár)

vázból csak a koponyatető maradt meg reánk, amely azonban így is rendkívül becses. Megállapítható ugyanis, hogy a koponyát hatalmas buzogányütés betörte és három irányban megrepesztette. Majd egy kiváló pogány magyarkori sebész a csontszilánkokat kiszedte, a hatalmas csontsebet körülélkelte s az agyvelő megvédése céljából ezüst lemezt illesztett reá. A műtét jól sikerült s a seb gyógyulásnak indult, amit a sebszáron látható csontburjánzások bizonyítanak. A 9 cm hosszú és 7 cm átmérőjű hatalmas trepanációs nyílás világviszonylatban is a legnagyobbak közé tartozik. Bár arca hiányzik, agykoponyájának alakjából itt is a turanid rasszra következtethetünk.

Ugyanilyen ezüstlemezzel védett honfoglaláskori sebről tanuskodik a nagylóki koponya, amelyet Marosi Arnold, a székesfehérvári muzeum néhai igazgatója mentett meg a magyar fajkutatás számára. A hosszú agykoponya, keskeny, magas arc azonban itt már a nordicus rasszra vall.

1929-ben dr. Varjú Sándor ügyvéd 12 éves fiú koponyáját küldte be a Nemzeti Muzeumba, melyet Pestszentlőrincen találtak lókoponya, kengyel, zabla és vezérek korabeli érmek kíséretében. Bal homlokán 7 cm átmérőjű, gyógyulásnak indult sebnyílás látható. Rövid, magas, kerek agykoponyája, magas, keskeny arca, sas orra a dinári vagy a taurid rassz körébe utalja.

A honfoglaláskori trepanációk közül még két leletet említek itt. Az egyiket Móra Ferenc mentette meg a klárafalvai B. temetőből. Bal falcsonthán eredetileg 5 cm átmérőjű trepanációs nyílás volt, a seb azonban oly szépen gyógyult, hogy a nyílás háromnegyed részét már csontburjánzás fedte be. Arca hiányzik, de agykoponyájának alakjából a keleteuropid vagy a turanid rasszra következtethetünk. Ennél sokkal érdekesebb az a női csontváz, amely 1936 februárjában Heves község határában került elő s amelynek korát Patáki Vidor a vezérek korára, a X. század második felére teszi. A sírmellékletekből következtetve igen előkelő nővel van dolgunk, akit lókoponyával és kengyellel temettek el. Koponyáján a jobb falcsonton 2 cm átmérőjű gyógyult trepanációs nyílást látunk. Ami faji típusát illeti, a mérsékeltlen rövid, középmagas agykoponya, keskeny homlok és nyakszirt, a hosszú csontokból kiszámítható alacsony (149—150 cm közötti) termet, a rövid végtagok s az arcnak primitív mongoloid bélyegei, mint a homlok és orrgyök lapossága, a rövid orrhát, az állcsont fogmedri részének előreállása (prognathia), a nagy és fejlett járomcsont, a szemgödör alsó szélének előre állása stb. a mongoloid rasszkör legnyugatibb ágába, az ú. n. europa-szibírid rassz körébe utalják.

Az ilyen szórványos leletek azonban — bármily érdekesek és értékesek legyenek is egyébként — magukban még nem sok támpontot nyújtanak sem a honfoglalók, sem az árpádkori magyarság nemzetteste rasszbeli összetételének pontosabb megállapításához. Egy-egy koponyából ugyanis sohasem tudhatjuk, hogy a rajtuk megállapított típusoknak mi a gyakorisága, elterjedése és a nemzettest szempontjából való jelentősége, hogy vajjon jellemző típusokkal, vagy egészen ritka rasszkereszteződési alakokkal van-e dolgunk. Már pedig valamely típus „magyar” voltának kérdése éppen

ezzel áll vagy bukik. Ezért, hogy komoly eredményekhez juthassunk, nagy arányú módszeres anyaggyűjtésre, egy-egy temető teljes koponya- és csontvázananyagának megmentésére és tanulmányozására van szükség.

A honfoglaláskori és árpádkori koponyák gyűjtését néhai Lenhossék József kezdte meg, majd Török Aurél folytatta. Egyetemi gyűjteményébe annak idején egész sereg hiteles régi magyar koponya és csontváz is bekerült, de mert a régészeti mellékletekkel való összetartozásra nem fordított kellő figyelmet, azok idővel elvesztették hitelességüket. Hasonló sors érte a Nemzeti Múzeumba és a különböző vidéki muzeumokba jutott régebbi anyagot is.

A magyar fajismeretben 1924 nyara hozta meg a rég várt fordulót. Ekkor ásattuk fel Marosi Arnolddal a székesfehérvári Rádiótelepen Szent István korának első valóban hiteles temetőjét, és pedig annak mind a 68 sírját. Ez volt az első olyan ásatás hazánkban, amikor régész és antropológus együtt dolgozva teljes temetőt ásott fel s annak minden sírjából minden régészeti és embertani anyagot úgy mentett meg, hogy azoknak sironként való összetartozása minden későbbi, bármilyen szempontú tanulmányozás számára biztosítva van.

Ennek a temetőnek 58 hiteles csontváza már beszédes tanubizonysága, ha nem is az egész honfoglaló magyarság, de mindenestre a Székesfehérvár környékén letelepedett törzs, tehát éppen Szent István magyarjai rasszbeli összetételének. Azóta pedig más helyekről: Kenézről, Galgahéviz, Cegléd, Csepel, Gyula, Kunágota, Nagydorog, Csetény, Szentés, Kaján, Mindszent, Csongrád, Hencida, Tiszabura, stb. is sikerült újabb antropológiai anyagot megmenteni, úgy hogy ma már több száz hiteles koponya és csontváz tanuskodhatik a honfoglaláskori és árpádkori magyarság rasszbelisége mellett. Lássuk röviden ezek vizsgálatának fontosabb eredményeit.

Mindenek előtt érdekel bennünket, hogy milyen volt a honfoglalók termete. A Székesfehérvár környéki, pilinyi, kenézli és néhány kisebb pogány magyar temetőből megmentett 80 csontváz alapján a férfiak átlagos testmagassága 163.6 cm, a nők 152.5 cm. ami 4 cm-el kisebb a mai magyar férfiak és nők átlagos termeténél. Ami az egyes termecsoportok gyakoriságát illeti, a megmért csontvázak közül:

1. alacsony termetű volt a férfiak	26.82%-a,	s a nők	20.51%-a,
2. kisközepes termetű volt	„ 31.71 „	„	38.46 „
3. nagyközepes termetű volt	„ 31.71 „	„	30.76 „
4. magas termetű volt	„ 9.75 „	„	10.25 „

Ha a középnél alacsonyabbak és a középnél magasabb termetűek számát hasonlítjuk össze, kiderül, hogy a középnél alacsonyabbak száma a magyar nemzettestben 1000 év alatt 59%-ról 37%-ra csökkent, viszont a középnél magasabbaké 41%-ról 63%-ra emelkedett. Ez a változás azonban nem egyszerűen csak a termet megnövekedését, hanem az alacsony és kisközepes termetű elemek fogyását, illetve a nagyközepes és magas termetűek szaporodását s továbbmenően a nemzettest rasszbeli összetételének megváltozását jelenti.

Ha adatainkat temetők szerint csoportosítjuk, kiderül, hogy a honfoglaló magyarok testmagassága vidékek és törzsek szerint is változott. Így Kenézlőn és Kecelen 162—163 cm, a Rádiótelepen 164.9 cm, Hencidán 165.4 cm, Alpáron 165.4 cm, Pusztaszeren 166.27 cm, a székesfehérvári koronázó templom körüli temetőben 166.73, s Pilinyben 168.5 cm volt a férfiak átlagos termete. Mivel pedig a pilinyi és alpári temető már a királyság első századából való, sőt a pusztaszeri és a székesfehérvári az árpádkor végére is átnyúlik, ez újabb bizonyíték a mellett, hogy a magyarság fentemlített termetnövekedése már Szent István korában megkezdődött s az idegen ethnikai elemek beszivárgásának arányában századról-századra fokozódott. A magyarság átlagos termetének ezer év alatt lefolyt megnövekedése tehát bizonyos fokig fokmérője a nemzettest európiszálódásának is.

Ugyanilyen érdekes jelenséget tapasztalunk a koponya alakja tekintetében. A fej alakját kifejező koponyajelző középértéke a honfoglaló magyaroknál 81.30, míg a mai magyaroknál 85.49, ami azt jelenti, hogy a fej a honfoglalás óta erősen megrövidült. A rövid és túlrövid fejűek száma ugyanis a honfoglalás óta 55%-ról 89%-ra szaporodott, a közép- és hosszúfejűek száma ellenben 45%-ról 11%-ra csökkent. A koponya alakja tekintetében tehát a nemzettest európiszálódása a rövid és túlrövid fejű rasszelemek elszaporodásában fejeződik ki.

Ami már most a honfoglalók koponyatípusait illeti, az eddig vizsgált hiteles koponyáknak csupán 2%-a volt hosszúfejű, amiből arra következtethetünk, hogy közöttük sem az északi rassz, sem a mediterrán rassz keleti vagy nyugati alakjai nem játszhattak figyelemre méltó szerepet. A magas termet kicsi gyakorisága viszont arra vall, hogy a dinári rassz sem lehetett közöttük nagyon gyakori. A túlrövidfejűek jó részét tehát inkább a taurid rassz körébe kell már eleve utalnunk, hacsak a mongolid rasszkör ú. n. tungid ágával nincs közöttük dolgunk, amelyre az agykoponya nagy szélessége a jellemző. Nagy gyakorisága azonban ezek egyikének sem lehetett. Ellenben abból, hogy a középfajúság és a mérsékelt rövidfejúság 70%-ban fordult elő közöttük, kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarok legjellegzetesebb és legnagyobb gyakoriságú típusait az európai és ázsiai középfajú és mérsékelt rövidfejű rasszok között kell keresnünk, aminők Európában a keleteuropid rassz s Ázsiában a turanid, szibirid és palaemongolid rassz.

Az arc típusában feltűnik a honfoglaláskori magyar koponyákon bizonyos keleti, gyengén mongoloid jellegnek gyakorisága, ami főleg abban fejeződik ki, hogy az orrgyök kissé lapos, az orrhát kevésbé kiemelkedő, a két orrcsont által képezett szög kisebb, a járomcsont hangsúlyozottabb, inkább arci felszínű s kissé előre áll, viszont az arc középső része nem nyomul előre annyira, mint a jellegzetes európai rasszoknál (nordicus, mediterrán, dinári) látható. Hiányzik azonban ezeken a honfoglaláskori magyar koponyákon az ebfogi árok nagyfokú lapossága, az arcnak szagittális irányban való lapítottsága; az orrcsontok sem oly csökevényesek és laposak, az orrgyök nem oly széles s főleg a járomcsontok nem oly nagyok és vaskosak, az egész arcot uralók, mint az igazi mongolokon, aminő

a szinid és még inkább a tungid rassz. Ujból hangsúlyozom tehát, hogy e bélyegek nem tipikus mongolidok, hanem csak mongoloidok, azaz mongolszerűek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy néha, szórványosan tiszta mongolid típusokat is ne találjunk közöttük, aminő pl. az ókécskei lovasvitéznek csaknem tiszta tungid rassz-jellegű arca. A honfoglalók nemzetestének uralkodó rassztípusait tehát nem a tiszta europid, sem a tiszta mongolid rasszkörben, hanem azok között a rasszalakok között kell keresnünk, amelyek a két nagy rasszkör érintkezési határán keletkeztek.

Az újabban feltárt hiteles X—XI. századi magyar temetők antropológiai anyagának tanulmányozásából csakugyan kiderült, hogy a honfoglalók nemzetestének vázát, sőt túlnyomó többségét három ilyen rassz, ú. m.: a nagy kapacitású, szögletesebb körvonalú, barna *turanid rassz*, a lekerekítettebb körvonalú, szőke *keleteuropid rassz*, és a mind termethen, mind kapacitásában kisebb, arcvonásaiban primitívebb jellegű *europo-szibirid rassz* alkotta. A három rasszalak együttes gyakorisága a honfoglaláskori sírokban körülbelül 80%-ra tehető. A fennmaradó 20%-nak nagyobb része a mediterrán, nordicus és taurid rasszra, kisebb része pedig a dinári, riasan, palaemongolid, alpi és tungid rasszra esik.

Az eddig rendelkezésre álló elég nagy számú hiteles csontváz-leletek alapján kétségtelen, tehát, hogy a honfoglaló magyarok sem tiszta europidok, sem tiszta mongolidok nem voltak, hanem európai és ázsiai rasszelemeknek igen szerencsés keveredéséből létrejött olyan nemzetest, melynek tömör antropológiai alapvázát a két nagy rasszkör határán kialakult turanid, keleteuropid és europo-szibirid rassz alkotta. Mivel pedig e közti rasszokban a mongoloid jelleg csak egészen gyengén, alig észrevehetően nyilvánul meg, mondhatjuk, hogy a honfoglalók nemzetestének antropológiai arculata lényegében europid jellegű volt, melynek azonban éppen e halvány mongoloid, azaz mongolszerű bélyegek adtak a nyugati és középeurópai nemzetestektől észrevehetően különböző sajátos keleti jeleget.

A csontvázaknak temetők és vidékek szerint való tanulmányozásából, noha hazánk sok vidéke még nincs képviselve közöttük, máris az derül ki, hogy a honfoglaló magyarok között törzsek szerint elég szembetűnő típusbeli különbségek voltak. Az ország észak-keleti részén letelepedett törzsek temetőiben pl. inkább szibirid és mediterrán, az Alföldön és Dunántúl pedig inkább turanid és keleteuropid típusokkal találkozunk. A kabar törzsben viszont, úgy látszik, a mongoloid rasszjelleg uralkodott. Ugyancsak mongolid rasszjellegűt hozott a magyar nemzetestbe a beolvadt avarmaradványok nagy része is.

Vessünk most még egy pillantást a pogány magyarkori és a Szent István korabeli temetők antropológiai anyagának különbségeire is, amire éppen a székesfehérvári Szent István bazilika körül előkerült 200 árpádkori csontváz tanulmányozása szolgált értékes felvilágosításokkal.

Ebből az összehasonlításból kiderül, hogy Szent István kora embertani szempontból is forduló pontot jelent a magyar nemzet történetében. Ekkor indul meg, — a sírok anyagán is kimutathatóan — egyfelől európai rasszelemeknek, főleg a nordicus, dinári és alpi

rassznak, tömegesebb benyomulása a magyar nemzettestbe; másfelől pedig a nemzettest addig meglehetősen különálló, külön települt és külön rétegeződött részeinek egymással való fokozatosabb elkeveredése és mind intenzívebb kereszteződése. Ennek a kettős folyamatnak az eredménye a mind európidább jellegű s a külföldi szemlélő számára mind egységesebb típusú magyar nemzettest-arculat, melyben azonban az új színek mellett a keletről hozott ősi rasszörökség is kimutathatóan benne rejlik.

BARTUCZ LAJOS

Reményik Sándor sorsvállaló magánya

*Szív — emberszív.
Csakolyan, mint a másé.
De mégis másnál rokontalanabb.
A végzet jegyese
S az elhagyatottságé. (Szív.)*

EMBERSZIVE 1890. augusztus 30-án dobant először a világba. Édesanyja Jólésről, a kis felsőgömöri faluból felvidéki ízeket, színeket oltott a családba. Anyai ágon a költő dédapja volt Pákh Mihály, a szabadságharc után Kufsteinba zárt evangélikus püspök. A Reményik család Szentlélek-utcai házában a Pákh ősökről maradt oszlopos óra ütötte ki az időt. Kedves, bűgő hangját valamikor Petőfi hallgatta, s ő ivott a ritka ünnepekre előkerülő csészekből. — Vér és szellem szerinti rokona a költőnek a hatvanas évek kedvelt humoristája, Pákh Albert is, azonban úgy érzi, hogy tőle mégis messze elhajolt, egészen az elégia felé.

Édesanyja az irodalmi hagyományokon kívül ihlető erőt is jelentett a fiának: „Isten után neki köszönhetem elsősorban, ha verseim által néha másoknak is adhattam valamit. Való igaz, az ő inspiráló ereje csak részben volt tudatos, legnagyobb részben olyan volt már, mint a levegő, vagy a napfény, vagy az ég kékje, vagy a tavaszi eső. Észre sem vettem sokszor. Ezt az észre-nem vevést, ezt a természetesen történő elfogadását minden jónak, akartam; némi lelki váddal is magam iránt, s valóban, talán a közeli végső búcsúzás öntudatlan előérzetében megírni „Szemben az örökméccsel“. (R. L.-nének Kvár. 1930. máj. 14.) — Mikor azonban édesanyja életének örökméce kialudt, a költőben egyszerre tudatosult az eddig észrevétlenül működő inspiráló erő és vallani kezdett Róla, a csöndes mártírról, kinek „hang nem hatolt be két szegény fülébe,“ ki nem hallhatta szerettei hangját s azt sem, ha fia felolvasott, vagy Beethovent zongorázott a lánya.

„Sokáig azt hittem a dal egészen anyám lelkén sugárzott belém...“ Az építész-mérnök apa nem lirizált, arányok érdekelték. Fia a versek építészé lett. Erre azonban csak később döbbsentette rá mások ajkán a szó: „Bár lelke lágy, a verse vas-szilárd, nem áradózó, nem is olvadó, ő az építők fajából való“. Mesterségeik valahol tehát mégis összeérték. — Édesapjának is idő kellett, míg meg-

értette, hogy bevégezetlen jogi tanulmányokkal is lehet valaki „az építők fajából való“. Jellemzően érdekes, amit a huszas években mondott Járosi Andornak: „Csakugyan olyan nagy költő az én fiam? Hát akkor talán nem is olyan nagy baj, hogy nem lett belőle rendes ember.“

A költő gyermekjátékainak hűséges társa Sárka húga, a „bájos csöppség“, a későbbi Beethoven rajongó. Rajta keresztül szerette meg Reményik a zenét, elsősorban Beethoven művészetét. „Ezerjófű testvérisége“, családi otthona, gyermekei „romon virágok“ lettek a költő életében. — Gyermekkoruk izgalmas zsandárjátékainak emlékét, kedves hintahelyüket ma is őrzi a Hója erdőig felnyúló Dónát-uti Reményik-villa kertje. A hegytetőn hallgató öreg Dónát-szobor nemcsak a költő gyermekségének, de felnőtt kora sorsvállaló magányának is osztályosa: „Valaki, aki velem együtt örökre itt-hon maradt.“

Egy régi, családi fényképről „csipkegalléros kisfiú“ mereng felénk. Szomorú szemében a „másként nem lehet“-sors borong: „Babérrel és kereszttel és mindég egyedül“. — Édesanyja naplójegyzetei mesélik, hogy fiától egyszer megkérdezték a nagyok: „Sándorka, mi szeretnél lenni“? A gyermek felcsillanó szemmel felelte: „Lámpagyújtogató!“ — Az öntudatlan vágy később beteljesedett. A „nagy magyar télben“ valóban az ő fénye, „Pásztortüze“ köré járt melegedni Erdély magyarsága.

A Kolozsvárra „betekintő“ havas, a Szamos, „ez a megfordított Léthe“, a Fő-tér a nagy király szobrával, a magánya jelképévé nőtt égbenyúló Szent Mihály-torony, a református kollégium „nagy tanítójával“, Imre Sándorral, valamint az erdélyi multat magába záró házsongárdi temető, mind egy-egy állomása a benyomásokat gyűjtő gyermek- és ifjúkornak.

Életének minden mozzanata: családi hagyományok, nevelői benyomások, a szülőföld szépségeibe eresztett mély gyökerek, a gyenge testbe öltöztetett erős lélek, a vívódó Isten-keresés, mind egyetlen utat: a *sorsvállaló magányát* készítették elő.

„Szív — emberszív. Csakolyan, mint a másé. De mégis másnál rokontalanabb. A *végzet jegyese*...“ Reményik Sándor, családja utolsó férfisarja, átöröklések titkos útjairól másokénál finomabb idegrendszert, magas, aszkéta termetbe öltöztetett emberi testet hozott. Az állandóan betegségekkel küszködő testből „csalánköntös“ lett. — Ököbe szorított keze, ugyanakkor csüggedten leengedett karja között furcsa, félszeg felemásság vívódott. Arca jellegzetességét magas homloka alatt mélyen bent ülő szeme adta meg. Tekintete tiszta kékje önmagába, vagy a lélek végtelenjébe révedt. Néha azonban, a derű ritka ünnepein, szelid melegen csillant meg környezetén.

Az állandóan betegségekkel, látási zavarokkal, nyugtalanító közérzettel küszködő test s a békességre, erőre, szabad szárnyalásra vágyó lélek között nem volt meg az egyensúly. A teste nem barátja, csak nyomorgatója volt, amint számtalanszor föl is panaszoja. Így természetes, hogy a lélek előretört Reményik életében és központi helyet foglalt el költészetében. A földet — a középkori aszketikára emlékeztetőn — a siralom völgyének tekintette. Versei a „nincs itt

„maradandó városunk“ gondolatát szuggerálják. Mint „az életfához kötözött láncos eb“, egyre a végtelenbe kémlel. Sorsa jelképét „Akagyló“-ban látja, amelynek nem hazája a part, ahová sorsa sodorta. „De aki titkon a füléhez tart, magányban, éjben, emberektől távol: annak mesélek egy más, szebb világról“.

Ennek a lelkiségnek alapszövege a *magány*, az egyedüllét. „Egyéniség és magány rokonfogalmak“ — írja „Gondolatok a költészet-ről“ című kis prózai munkájában. Magánya „önként vállalt és akart és mégis sorsszerű és kénytelen“. Képekben, hasonlatokban számtalanszor jelentkezik. Lelke király, magas trónteremben ül, de trónjáról nem száll le soha, mert „szomorú, de szép így — egyedül“. — Egyedülvalósága szimbóluma a „Torony“, amely magában áll, „nyugalmasan, gyönyörűn, egyedül, mindenén túl és minden felül.“ A Cenk-tető lámpájában is testvérré talál: „Magában, magasan, fent, fent, mindig rokontalan... Testvérek közt is fájón idegen, erdélyi éjben együtt csak velem, a Cenk lámpája leng reménytelen“. — Nem véletlen, hogy irodalmunk egyik legszebb kis szonettjét — a magány szonettjének is nevezhetnénk — éppen Reményik írta meg:

Sinek az utolsó kocsí ablakából nézve.

Mint az egy-sin, a lélek oly magányos,
Bár rokon fémből öntetett a társa:
S bár néha boldog, mert látszólag páros:
Egyedülség a szívnek valósága.

Körülöttük vad pusztaság terül,
Csillogva futnak a vad messzeségnek,
Egymás mellett — és mégis egyedül —
A végtelenben talán összeérnek.

Barátság, testvériség, szerelem:
Minden érzés e súlyos sorsot hordja,
De néha enyhül ércbeöntött sorsa.

Olyankor vonat jár a sineken:
Fensőbb gondolat, fensőbb szeretet,
S a sinek benne összecsengenek.

A költő szakadatlan egyedüllétét betegségek bátyázták körül, ezért volt sokszor olyan súlyos, reménytelen, szinte áthághatatlan. „Boldog magány“ csak egy létezett számára: a természet, a hegyek világa. „Vadvizek zúgása“ c. kötete, később a „Szemeimet a hegyekre emelem...“ ciklus, majd a Szebeni Havasokban íródott versek, levelek, följegyzések bizonyítják. Jellemzők a „Vadvizek zúgása“-ba írt ajánló sorok. Egyszersmind megdöbbenően illusztrálják Reményik sokféle magányát. „Ez a könyvecske a *győzelmes* magány könyve, a *boldog* magányé. Sokszor vágyom vissza *nyugtalan* és *szomorú* magányomból, *csúnya* magányokból ebbe a *szép* és *áldott* magányba. A szépséggel és Lélekkel együtt, egyedül sem vagyunk egyedül.“ (Bp. 1937. jún. 6.) Szeretne a természetbe bele-

símulni, mint egy falevél. Ez az egyetlen hely, ahol istenkereső nyugtalansága is feloldódik. A futó felhő, a nyögő erdő, a zúgó vad-vizek hazájában felszabadultan hirdeti: „Itt hiszek“.

Fenn Isten jár a csúcsokon.

Amerre fényben elhalad:

Testőrei: dárdás fenyők

Állnak titáni sorfalat

A szirt felett s az ég alatt. (Kis templom a nagy dómban.)

A borbereki versek után a Nagykőhavas jelentette számára a legközelebbi „boldog“ magányt: „Nagyon szép volt ott fenn... törpe-fenyős, borókabokros, széljárta, hallatlanul mélyen hallgató, felséges világ... Ezer méteren felül, mintha szárnyam nőtt volna, ezer nyolcszáznegyvennégy méternél a csúcson, már nem létezett számomra e világ nyomorúsága.“ (Kvár. 1933. okt. 4.) — „Szemeimet a hegyekre emelem, onnan jön segítségem“ — zengte a zsoltárossal, s ime a csoda megtörtént: „Jöttem, láttam, győztem a hegyeket, s a csúcsokat csókoló napsugár nem vakította meg a hegyekre fölemelt szememet.“

Életének utolsó, nagy felszabadult találkozása a hegyekkel 1939. szeptemberében volt, mikor a Szebeni Havasokban, a Hohe Rinnen járt Lám Bélával, hűséges barátjával és turista társával. „Ha az én számomra a földön valahol található fényes árnyéka, „Abbild“-je a mennyei boldogságnak, akkor itt és most. Minden velem van, mindenki, akit szeretek, vagy szerettem, itt van ebben a csodálatos világban, ezen a Hegyen... olvasom ezt az óriási nyitott könyvet, melyben minden szikla és fenyő, minden magasság és szakadék, minden forrás és csörgedező ér, minden tajtékzó vad-patak, minden titokzatosan lengő ősz fenyő-szakáll és minden csilingelő harangvirág egy-egy megdöbbenő és elgondolkoztató kis, vagy nagy Betű és minden, minden: végtelenül tiszta örömök forrása.“ (P. E.-nek Hohe Rinne, Szebeni Havasok, 1939. IX. 13.) — Ebből a szelős, felszabadult világból hozta többek között a szeretett orvosának, Nyirő Gyulának ajánlott verset, „Az encián megkékül“-t. A „tánclépésben“ készült versek közé tartozik. Hónapok múlva a „Szeresd az Istent...“ születik majd csak ilyen könnyedén. — Évek óta hordozott hangulatokhoz, mondanivalókhöz találja meg itt a „megváltó ígét“. Ekkor írta meg édesanyja falujáról „Jórész“-ről szóló versét, valamint az „Arany napokból bibor berkenyé“-t. Ez mintegy búcsúvallomása legjobb barátjának, Áprily Lajosnak. Ennek a versnek hangulata, mondanivalója is évek óta ott kísértett a lelkében, de ez az „ajándék-ősz“, s az „őszbe-hajló arany-havas“ kellett hozzá, hogy megszülessék. Egy öt év előtti levél a bizonyága, hogy lelkében már maradéktalanul és befejezetten ott a mondanivaló: „A békességnek olyan igazi szigete számomra az ő otthonuk, olyan erős, olyan megértő, olyan mély, olyan igaz barát és költő-testvér és férfi-ideál nekem, s az évek tűnő során mindinkább az.“ (Kvár. 1933. okt. 10.) — Áprilyban megtestesülve látta mindazt, ami belőle, az életéből kimaradt: egyensúlyt, tanítósorsot, családot. — Testvérenek „a magyar Igében, erdélyi Sorsban, szerte-szakadásban, együtt-

Haláljától? Erdély
harangoz a mélyben.

Reményi László
Kolozsvár, 1935. XII. 20.

létben és beteljesülésben" — szinte szószerint vallja a lelkében évenként át hordozott szót: „Mi voltál nekem: Barát, Költő-testvér, ember-minta és férfi-ideál.”

Reményik Sándornak „Kenyér helyett” adott istenes énekei felé költőtestvére, Áprily Lajos kalauzol: „Istenes költészetének forrása a maga szenvedő élete... a magányosan szenvedő lélek örök honvágya a vallomástevés békessége után...” — Járosi Andor viszont, akit a költő „Az én lelkipásztorom”-nak nevez és énekel meg, úgy látja, hogy „a költő a vallásos világnézet fölépítésétől eljutott a legmélyebb keresztény hitig: „Én bűnös vagyok.” (Reményik és Rilke. Pásztorú. 1941. nov. 15.)

Mindenek előtt keressük meg a kérdés családi gyökereit: „A múlt század racionalizmusának örökségét hoztam magammal, szüleim ennek a racionalizmusnak egy nemes hajtását, bizonyos gyakorlati etikai idealizmust igyekeztek belém oltani. Ennek volt ugyan valami vallásos mellézköngéje, de semmiképpen sem volt vallásos alapja, sem betetőzése”. — A lélek valóságaira szomjas Reményik azonban nem elégedett meg ezzel. Az egyetemi évek alatt a filozófiában keresett, majd Rilke verseiben merült el, azokból fordított egy kötetnyit. Később Prohászka „Diadalmas világnézet”-e és az „Elmélkedések az Evangéliumról”, majd Ravasz László és Makkai Lajos írásai, velük és főleg Járosi Andorral folytatott beszélgetések a jelzőlámpásai istenkereső útjának.

Összes vallásos megnyilatkozásait áttekintve, könnyen megállapítható, hogy legerősebben a keresés, a tapogatódzás nyomja rá bélyegét vallásos természetű verseire. — Makkainak írja: „Legjobban, legharmonikusabban élveztem a „vallásos érzésről” a „végtelenség hiányérzetéről” ama „keserű gyökérről” szóló fejtegetésedet. Ezen a ponton feltétlenül találkozunk”. (Erdélyi Helikon 1941. dec.) — Ez az érzés az, ami Reményik Sándort legtöbbször és legjobban gyötörte. Legklasszikusabb kifejezője „És a szívem is elhagyott engem” c. verse. A teljes lelki szárazság, a mély pontra jutott reménytelenség kong minden sorában.

Ülök a puszta homok közepén,
Csügged nehéz fejem.
Ülök akár a kő,
Lomha, kietlen kő mozdulatokkal
Tapogatom magam.
Vad-idegenül kutat a kezem
A hely körül,
Hol a szívemnek lenni kellene.

„Aki ezt a versemet ismeri, az találta meg igazán a kulcsot hozzám”. (Kvár, 1933. okt. 4.) Ilyen hangulatban íródott a „Pogány vers” az Istenről, akinek egyetlen zord ígéje van a nyomorult, szenvedő ember számára: „Az én gondolataim nem a tieitek.”

Nagyváradon, amikor a Premontreieknél pihent s egyszer, istentisztelet után lenézett a rendházból a templomba, azon tűnődött, mit csinál, min gondolkodik „az Isten, akit én úgy keresek, és nem találok, nem találok meg...” Úgy érzi, azért keresi hiába, mert tom-

pa és hideg a szive. A vers befejező két sorában maradéktalanul benne van, amit Reményik istenkereső verseiről mondani lehet: „Így kívül, kívül a szentély falán: ez vagyok én, ez vagyok igazán.” A verset Járosi Andornénak ajánlotta, aki urával együtt annyiszor próbálta a költőt a hit boldog bizonyosságára elvezetni.

Az Istennel való keserves tusakodás indítékai között feltétlenül döntő szerepe van folytonos betegeskedésének is. Megdöbbenően illusztrálja ezt a lelkiállapotot az, ahogyan egy magas kitüntetést fogadott: „Uram, könyörülő Istenem, miért kitüntetésekkel adsz nekem, mért nem adsz inkább egészséget, békességet, mért nem adsz nekem lelket, Szentlelket...” (P. E.-nek Bp. 1940. nov. 1.)

Vannak azonban a keresésnek, tusakodásnak csöndes, emmausi találkozásai Istennel, az „őszi Jézussal”, s boldog ajándékával a „Kegyelem”-mel. Amikor már úgy látszik, hogy „a mindennapi szörnyű szürkéség” s a föld nyomorúságai közül végkép nincsen menekvés

...akkor — magától — megnyílik az ég,
Mely nem tárult ki átokra, imára,
Erő, akarat, kétségbeesés,
Bűnbánat — hasztalanul ostromolták.
Akkor megnyílik magától az ég,
S egy kicsi csillag sétál szembe véled,
S olyan közel jön, szépen mosolyogva,
Hogy azt hiszed: a tenyeredbe hull.
Akkor — magától — szűnik a vihar,
Akkor — magától — minden elcsitul,
Akkor — magától — éled a remény.
Álomfáidnak minden aranyágán
Csakúgy magától friss gyümölcs terem.

Ez a *magától*: ez a Kegyelem.

Érdekes megállni egy pillanatra annál a kérdésnél, hogy Reményik sajátos istenkeresése a vallásokat illetőleg mennyire egyetemes volt. Makkai Sándor írja, hogy „a felekezetiesség... mindig idegenszerű maradt számára s mélyértelmű mosolygással szeretett emlékeztetni rá, hogy neki mindenütt vannak szívbéli barátai.” (Erdélyi Helikon 1941. dec.) A protestáns hagyományokon kívül beállítottságban, tárgyban, képekben, mély gyökereit találjuk költészetében a katolicizmusnak is. Ezek a hatások Prohászka mellett hozzá közel álló, mélyen katolikus lelkekből erednek, így elsősorban Erdély „nagyasszonyától”, Árkossy Lajosnétól, akinek kezébe haldokló édesanyja azzal tette fia kezét, hogy: „Ha meghalok — légy anyja.” A költő valóban anyjaként szerette s úgy tekintett reá, mint a szeretetre, az erőre, a biztonságra és a nyugalomra. Neki olvasta fel először verseit s a vele folytatott beszélgetések életének, istenkeresésének békességes állomásai.

Reményik Sándor magányos életútján — mindvégig a lelkiiség síkján maradva — a *Nővel* is találkozott. — „Szentképek... Ezek lelkem falán a nők...” Való igaz. „Virágorhinto titkos kezek...”

A költő megtestesült álmai az örök Nő nála jelentkező új ihletformájáról, a *Testvérről*.

Állásfoglalásának egyik alapja a felelősségérzet. Érzékeny lelkiismerete másokénál gyöngébb fizikumát, idegrendszerét család-alapításra nem érezte alkalmasnak. Így lendült fel költészetének ez az ága egészen az eszmények magasságába.

Már ifjúkori verseiben, a „Csak így...” című kötetben megcsendül a szokatlan hang: „Tőlem szerelmes dalt ne várjatok...” (Tőlem.) — „Hogy mért csak így: ne kérdezzétek; én így álmodom, én így érzek. Ilyen messziről, ilyen halkán...” (Csak így...) — Férfikora delén, életére visszanézve, ajánló sorokul ezt jegyezte e kötetére: „Csak így... Ez más szóval azt jelenti: kevesebb is, több is, mint a szerelem. Mikor szerettem, mindég *így* szerettem, más-kép nem adatott.” (Bp. 1937. jun. 6.)

S talán éppen, mert a szerelem földi valóságai fölött „örök vándor és örök idegenként” ment el, — tudta olyan egyszerűen kimondani a megdöbbentő emberi igazságot: „Ami el nem kophat forró közelségbe”, hosszú megszokásba, akárminek hívják: *annak* az érzésnek örök a zománca.” (Mikor ünnepet ül...) Ez a gondolat számára nem jelentett lehangolást, csak útjelző volt a lélek végtelen távlatai felé.

A „Csak így...” kötet után, a megszállás első idejében lépett életébe és költészetébe Szőcsné Szilágyi Piroska festőművésznő, „testvére lélekben és igazságban”. — „A Vele való találkozás volt rám nézve a nagy, szimbolikus találkozás a nővel, mint Testvérrrel.” (Bp. 1933. máj. 8.) — „A Testvér az a nő, aki szeret, de vágya nincs és semmit sem akar... Tartózkodása nem titkos ígéret... de kőbe metszett rendületlen lényeg.” (A testvér.) — Szőcsné Szilágyi Piroska rendkívüli személyisége a feleség, anyja és művész-hivatás mellett „lélekben és igazságban” a költő ihlető testvére lett. — Reményik számára elsősorban művész-társat jelentett, aki képpé formálta borbereki versei hangulatát, aki lelkével, művészetével egész-szé tette meglátásait, s képeivel versekre ihlette. A toll és az ecset szent szimbólummá: istenadta fegyverré nőtt a kettejük kezében. Találkozásuk idején „test szerint halott” népüket szolgálták vele. Piroska második vonzóereje az Istenbe kapaszkodó feltétlen hit volt. Az Istent mindig, mindenütt, mindenben és mindenben kereső Reményiket valóságos delejes erővel vonzotta. „Ó, ha úgy tudnék hinni, ahogy Ő tudotti!” — sóhajt fel. (Bp. 1933. május 27.) — Piroska nem mindennapi lelkületére fényt vetnek halála előtti levél-töredékei: „Jövő héten lesz az operáció. Ugye fogtok imádkozni?... De csak így: Uram, a Te akaratod teljesedjék rajtam, a Tied és ne veszítse el soha a Te legnagyobb lelki kegyelmedet, ezt a határtalan, boldog lelki békét, kapcsolatot Veled! Ha elhívnád, add, hogy lehessen a munkatársad, az eszközöd az örökkévalóságban, sokkal inkább, mint a földön tudott lenni. — Az örök világosság fényeskedjék neki — után nem azt kell nekem kívánni, hogy nyugodjék békében, hanem, hogy dolgozzék békében, amennyiben a békességet és örökértékű nyugalmat tovább adni *munka*.” — A mindvégig istenközelben élt halott testvérré a költő így emlékezik:

...ujjad szenteltvízbe mártva,
 Felém közelítéd,
 S rebbenve írtad sötét homlokomra
 A megváltó kereszt kicsi jelét.
 Ha majd a „test feltámadásakor“
 Az Isten feltámasztja alakod, —
 Nekem nem kell egyéb
 Lelkedhez drága ráadás gyanánt,
 Csak ez a két
 Kicsi rebbent-madár-mozdulatod. (Két mozdulat.)

„A Piroska versek egészen fehérek. Azokban nincs kérdés, probléma, lemondás, burkolt fájdalom, mert nem volt min töprengeni, nem zavart semmi, nem volt miről lemondani és nem volt mi felett búsulni. *Kettőnk között* minden olyan világos, egyszerű, nyugodt, és békességes hangulatú volt, vitathatatlanul testvéri és semmi más.“ (Bp. 1933. máj. 27.)

Az alapvető Piroska-élmény hatása alatt fogadja életébe és költészetébe többi inspirátorait, a „virágorhinto titkos kezeket“, amelyek egy-egy versmagját hintve el, hallgatásuk, szenvedéseik, mosolyuk, könnyeik új világai felé kalauzolták el.

Nem véletlen, hogy az Istennek szentelt női életek kiegyensúlyozott, derűs légkörében is testvérekre talált. A Krisztus fegyerítésében járó, betegápoló diakonisszák, valamint a Szociális Nővérek „Sándor testvére“ volt. „Szeresd az Istent és tégy amit akarsz“ című versében megörökítette „a nyomorult ember boldog találkozását az irgalmas Istennel, aki nemcsak önmagában mutatja meg magát, — nekem önmagában igen ritkán — hanem drága emberi sziveken, megszentelődött sziveken át.“ (P. E.-nek Bp. 1940. nov. 1.)

„Vigasztalás“ szállt a költő felé, az első verskötetete megjelenésekor még gyermekleány Sándor Judit költészetéből is. Erdély legifjabb poétáját ő fedezte fel és áldotta meg „A szépség Egy-Isten nevében.“

A „virágorhinto titkos kezek“ voltak Reményik magányos életútjának apró, jánosbogár-fényei. Ezek tették számára feledhetlenné szegedi tartózkodását is. — Egyik költői vándorútja során, 1933 tavaszán megfordult „Az Alföld mély szívében: Szegeden“ is. A DEMKE meghívásában verseket mondott. „A szobor helyén“ című költeménye Aradra vitte hallgatóit. A vértanuk lerombolt emlékműve helyén a költő gyöngyvirágokat pillantott meg. — „Hogy mennyi nőtt, én nem számláltam meg, de hittel hiszem, éppen tizenhárom, s tizenhárom gyöngy minden karsú száron.“ — A költemény huszonkét gyakorló polgárista kisleány szívében továbbzsongott. Másnap huszonkét csokor gyöngyvirággal és minden csokorban tizenhárom szállal vitte a hálát költőnknek a posta, hogy cserébe e költeményét hozza:

Huszonkét szegedi kislánynak.

Most gondolatban mindegyikötöknek
 fejére teszem áldón a kezem,

huszonkét tiszaparti gyöngyvirág,
 kik eljöttek Aradig velem.
 Menjete ki a Maros-torkolathoz,
 hol a folyók egymásba omlanak,
 S higyjétek: kiket Isten egyberendelt,
 Ember el nem választja azokat!

Kimentek. A költőnek is megküldött fényképre Radnóti Rezsőnének válaszul ezt írta: „Nem igen tudok sírni már régóta, nagyon fásult vagyok legtöbbször, de mikor ezt a képet megláttam, a könynyeim valahol mélyen bent, közeledtek a szememhez. Szegény anyámnak szerettem volna megmutatni. Szinte láttam az ő arcát, hogy nézte volna azt a kis csoportot. Virággal kezükben ahogy néznek a folyóra, a *torkolatra*, komolyan, szépen, „rendületlenül“, búsan, elmerülve és mégis reménykedően... Köszönöm. Ezek az én életem legnagyobb ajándékai.“

A ritka ünnepeken, amikor Reményik közönségével találkozott, s verseket olvasott, egy-egy fénykéve vetődött kifelé a költő „láthatatlan emberé“-ből, a lelkét tükröző „Szemben az örökmécs-csel“, „Kenyer helyett“, „Egy eszme indul“, „Romon virág“, „Magasfeszültség“ stb. kötetekből, melyeket a nagyközönség alig ismert. Csak most, halála után indulnak igazi útjukra „lélektől-lélekgig.“ Mint ahogy az ember teste halála után itt marad, emlékké zsugorodik, amíg a lélek a magasságok felé veszi útját, így lesz a Végvári-költészet történelemmé, míg a Reményik-versek bevonulnak a tiszta költészet örökkévalóságába. De csak azokban a lelkekben és korokban találhatnak otthonra, ahol meglesz az egészséges lendület észrevenni, s a bátorság kifejezni az ember testi valósága fölötti és azon túli *lelki* valóságot. A Reményik-költészet „Sponsa Verbi“: a Lélek jegyese. Itt különbözik minden előtte járóktól. A lelkeségnek ezeket a magasságait világi költőink közül talán csak Kölcseynél találhatjuk meg.

A Lélek örök jegyese legyenek.
 Sponsa Verbi.
 Fel-fel a porból-sárból,
 Ige mormoló kristály-ér legyenek,
 Kristályforrás erdő talajából —
 Harmatozzatok, harmatozzatok,
 Egek — ...

A „méregből-mézből összeszőtt“ örök ember tragikus küzdelmében Reményik a halhatatlan értéknek: a lelkeségnek juttatta a diadalt. Ennek köszönhetjük a csodát, amely előtt annyian állnak értetlenül ma is, hogyan tudott a betegségekkel küszködő, az életben félszegen járó Reményik népe mindennapjainak, a kisebbségi sorsnak legreálisabb megfogalmazója, irányítója lenni.

Érdekes itt párhuzamot vonni az emberiség mély lelki életet élő zsenijeivel, akik, éppen mivel a dolgokat örök mivoltuk szerint tudták lemérni s így a lényegeset játszva különböztették meg a lényegtelenről, a legreálisabban tudtak belenyúlni a föld problémáiba.

Csak kettőre szeretnék hivatkozni: a modern szociális nevelés apostolára, Don Boscora és a mi Prohászkánkra, a lelkében megújuló Magyarország magvetőjére. — A „Sponsa Verbi” nem jelent kikapcsolódást az élet legigazabb, legsorsdöntőbb valóságaiból, csak lényeglátást s könnyed mellőzést mindennek, ami nem egyéb, mint „Vanitatum Vanitas.”

Ez a beállítottság küldetés is. Reményik „Predestináció”-nak nevezi:

Ez így rendeltetett:
Hogy ne lehessen soha senkié
És ne lehessen enyém senki se.
És legyen mégis a mindenkié,
És legyen enyém az egész világ.

Ó árvasággá szűkült végtelen,
Ó végtelenné tágult árvaság.

KüldetésHITE gyökereit már első kötetében, a „Fagyöngyök”-ben megtaláljuk: „Akarom: fontos ne legyenek magamnak...”

Legyek a kendő, mely könnyet töröl
Legyek a csend, mely mindig enyhét ad.
A kéz legyen, mely váltig símogat,
Legyek, s ne tudjam soha, hogy vagyok. (Akarom.)

A szelid akarást keményebbre kovácsolták a történelmi idők. Erdély magyarsága máról-holnapra kisebbségi sorsba került. A határ felé robogó repatriáló vonatok útját nagy lelki megrázkódtatások jelezték. A szülőföld visszatartó szavát csak kevesen hallották meg. „Eredj, ha tudsz...” csendült fel ekkor a névtelen költő-üzenet egy szívhez, mely éppen úgy fájt, mint az övé. „Itthon maradok én! Károgva és sötéten, mint téli varjú száraz jegenyén...” — Ez a kép s a beléje gyökerezett gondolat annyira foglalkoztatta, hogy jóformán azonos formában tér vissza egyik kiadatlan versében: „a Dél s az Élet nyitott kapujából, mint akire a sors riasztón rászól, visszajöttem varjúnak, toronyórnek a száradó, erdélyi jegenyére.” (Délivasút.)

Az ismeretlen költő verseit zárt ajtók mögött, remegő kézzel másolták, titokban tovább adták, lefejtett ajtókilincsek mögé rejtették, vászonra gépelve, kabátbélésbe varrva, menekülő diákok csempészték át a határon. Költőjüket Végvári néven választotta tagjai sorába a Kisfaludy- és a Petőfi Társaság.

A Végvári-versekben a fájdalom élménye egy passzív, filozófáló lélek mélyéből szinte megmagyarázhatatlanul aktív, Petőfire emlékeztető hangokat hozott fel. Reményik költészetének ez a része valóban egy óriási kiáltás volt, amelynek belső törvényszerűségek szerint halkulnia kellett, amikor a „nagy Perc hulláma tovább futott.” — Végvári elhallgatott. Helyette megszólaltak az elsüllyedt „Atlantisz” harangjai. A nacionalizmus, a vallás és a kultúra templomába vonult vissza. Reményik Sándor mély gondolati lirája ezt az utat jelzi. — Szerelmébe gyűjti testvéreit, új vérszerződésre,

hogy feláldozzák az Erdélyből messzeűző vágy fehér lovát. (Versszerződés.) Az esküvés után felfedezi a megmaradt szent titkot: a szűkebb patriát, Kolozsvárt; a Monostori útra benéző havast, a Szamost, Erdély hegyeit. Ujból megtanulja az orgonavirág erdélyi nevét: a *borostyánt*. A két szó *egy* és mégse *egy*, mondja Reményik, mert a „borostyán” szóban „Erdély lelke csillan.” A vers utolsó szakaszában megszólal a legnemesebb transzilvánizmus lényege:

Erre mifelénk azt mondják: borostyán
Mi ismerjük a messzehúzó vágyat,
Amely ragad a nyíló orgonához:
Lelkünk mégis a borostyánnak áldoz,
Így szeretjük a testvér-orgonákat. (Borostyán.)

Prófétaként emeli fel szavát: „Ne hagyjátok a templomot s az iskolát...” — „Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek, és áhitattal ejtsétek a szót! A nyelv ma néktek végső menedéktek...” Erdély magyarsága a bibliai kemény, keskeny utat járta s vallotta, amit Makkai a „Magunk revíziójá”-ban, Reményik pedig sorsvállaló költészetében hirdetett, hogy: „Nem a mi dolgunk igazságot tenni, a mi dolgunk csak igazabbá lenni.”

Reményik Sándor a kisebbségi sors evangelistája lett. „Ahogy lehet...” című versében megfogalmazta a kemény parancsot:

...Te is Testvérem, karszti sorsodat
Fogadd el, s véd meg karszti földedet,
— — — — —
Vedd ezt a talpalatnyi telkedet,
Cserépkancsódat és tűzhelyedet,
Utolsó darab száraz kenyered!
De azt aztán foggal, tíz körömmel,
Démoni dühvel és örült örömmel —
Ahogy lehet...

Ahogy lehet.

Reményik Sándort kemény, sorsvállaló magánya, Erdély magyarságának vezérévé tette. Politikai pártokon túl és felül állt. Ő maga volt a megtestesült kisebbségi sors: gyöngye fizikum, megroggalt idegek ellenére kemény, következetes megállás az erdélyi földön.

Isten, az igazság kútfeje igazolta. Eppen a költő ötvenedik születése napján, 1940. augusztus 30-án a bécsi döntéssel szülővárosa, Kolozsvár, és vele Erdély egy része hazatért. Reményiket a budapesti Lorántffy kórházban találta a hír: „mikor Erdély egy része ismét magyar lett s vele a mi városunk is, én rádión át és kódón, a saját lelkem kódén át hallgattam s vettem tudomásul mindent. Nem tudom tagadni, öröm és halánál szinte nagyobb volt a fájdalom bennem. Erdély egy része egyesült a csonka hazával, de ugyanakkor kettészakadt a történelmi Erdély... a másik oldalon pedig sötétebb a katakombá és nagyobb az elnyomás”. (P. E.-nek Bp. 1940. nov. 1.)

— „A szenvedő magyar élet költője, a katakombák poétája“ — ahogy magát nevezte — egyre arra gondolt, hogy neki odaát lenne a helye azoknál, „Akhöz nem jött el az ország...“ S mivel nem mehetett, úgy érezte, küldetését befejezte. 1941. október 24-én. szemét lehunyta örök nyugalomra.

Sorsvállaló magánya életéből eredt vallomást hagyott a „külső sötétségben“ maradottaknak:

Ti sírók és Ti fogcsikorgatók,
Azért mégis vigasztalódjatok,
Hisz mindíg nászon kívül állanak
S szót csak a csillagokkal váltanak
A legnagyobb Hegyek. (Akhöz nem jött el az ország).

SÁFRÁN GYÖRGYI

Magyarország és a szerb művelődés

A MAGYARSÁG igazában csak akkor lehet jogosult a Kárpát-medencében politikai vezetőszerp betöltésére, ha egyúttal vállalni tudja azt a kulturális feladatot is, amely földrajzi helyzetéből adódik. A két teljesen különböző kulturális világ között, Nyugat és Kelet határán álló magyarságnak elsőrendű kulturális missziója csak az lehet, hogy egész lényével a nyugati műveltséget vallva ennek értékeit kelet felé közvetítse. A vele sorsközösségben élő kisebb-nagyobb népek között tehát csakis akkor követelheti magának a politikai rendszerező és rendfenntartó szerepét, ha kulturális felkészültsége egyúttal képessé teszi arra, hogy ezeket a népeket vagy néprészeket a nyugati műveltség számára megnyerje. Nemzeti tudományunk legszebb, legmagyarabb feladatai közé tartozik annak a felderítése, hogy a magyarság a multban mennyire felelt meg ennek a küldetésnek. Ez a megismerés volna hivatott egyrészt kulturális öntudatunkat erősíteni, az önálló magyar művelődés létjogosultságába vetett hitünket táplálni, másrészt magunknak és az eljövendő nemzedékeknek megmutatni azokat a hagyományokat, amelyeknek ápolása, továbbfejlesztése kötelességünk és nemzeti érdekünk. Sajnos e területen a kutatómunka legnagyobb-része még elvégzésre vár, mert nemzeti tudományaink művelői a multban túlságosan is csak nyugat felé fordították tekintetüket, s amilyen részletesen kibogozták a magyar kultúrának nyugat felé vezető szálait, éppen úgy megfellelkeztek annak módszeres feltárásáról, hogy a befogadott vagy itthon termett kultúrértékekből mit tudunk tovább adni. A magyarság e kulturális közvetítőszerpének tanulmányozásából egészen új disziplináknak kellene kialakulniok történettudományunk, irodalomtörténetünk, néprajzunk, vagy akár nyelvtudományunk területén, amelyeknek azonban ma még alig akad egy-két munkása. A következőkben az újkori szerb művelődés kialakulásában próbáljuk végigkísérni a magyarságnak ezt a közvetítő szerepét, a vázlatyszerű előadásban csupán nagy vonásokban

utalva arra, hogy a kutatómunkának milyen irányban kellene elvégeznie a részletek felderítését.

A teljesen bizánci mederben haladó középkori szerb művelődés akkor szenvedti a legnagyobb törést, amikor a török hódítás csapásai alatt a középkori szerb állam, amely Dusán cár uralkodása idején a Balkán kétharmad részét foglalta magában, teljesen felbomlik. A Marica folyó mellett szenvedett első nagyobb szerb vereségtől (1371) a rigómezei sorsdöntő csatavesztésen keresztül (1389) Szendrő török kézre jutásáig (1459) az egész szerb állam területe török fennhatóság alá kerül s a nép többsége beszerveződik a török birodalomba. Ekkor kezdődnek a szerbek nagyarányú vándorlásai s ezek következtében a szerb népi határ, amely a középkorban nem érte el a Dunát, az újkorban északra a Duna vonala fölé tolódik. Részint a török elől menekülve, de még inkább vele együtt haladva jelennek meg a szerbek a magyarországi falvakban és városokban. A törökkori örökös harcok és vándorlások a szerb művelődést a középkorinál alacsonyabb fokra szállították le, s ebben az állapotban találta a szerbséget a felszabadító háború, amely Bécs második ostroma után (1683) Magyarország területéről a törököt lassanként újra a Duna és Száva vonalához szorította vissza.

A hosszú török uralom alatt a szerb nép életviszonyai teljesen átalakultak és politikai helyzetéhez idomultak. Mivel az oszmán birodalom születési előjogokat nem ismert s a keresztényeket általában a jogfosztott „rája” sorsára juttatta, a szerb népnél is megszűnt a régi társadalmi tagozottság. A felszabadító háborúk idejéből egy egykorú német leírás Szerbiáról meg is jegyzi: „Von Adel findet sich in solchem Landt niemandt sondern lauter razische Pauren.” A társadalomból tehát éppen az a réteg hiányzott, amely az újkorban az egyház mellett a legfőbb szerepet vitte minden nép kulturális emelkedésében. De magának a népnek életszínvonala is az egykorú feljegyzések adataiból ítélve messze alatta maradt annak a népi életformának, amely Magyarország területén kialakult s amelyet a török hódoltság viszontagságai sem tudtak lényegében megváltoztatni.

Az állandó vándorlásra kényszerített szerb nép földműveléssel csak annyit foglalkozhatott, amennyit legszükségesebb létfenntartása megkívánt s csupán a külterjes állattenyésztést és a kereskedelemnek helyhez nem kötött formáit úzhette nagyobb mértékben. Állandó lakóhelyet nem építhetett magának, mert ennek elhagyása egyenlő lett volna a teljes anyagi romlással. Egykorú leírásokból tudjuk, hogy a szerbek legnagyobb része még a XVII. és XVIII. század fordulóján is vagy teljesen a földbe vájt vagy fonásból készült sárral tapasztott s náddal és szalmával födött kunyhókban élt, úgy hogy ezekben a rác falvakban sokszor csupán a felszálló füst jelezte az emberi település nyomait. A Tisza és Maros-menti új határőrvidék szervezésére kiküldött bizottság többek között azt is javasolja, hogy a beszervezendő szerb katonaságot kényszeríteni kell arra, hogy lakóhelyeit a föld fölött építse. Egy-egy ilyen primitív lakóhelyen a szerb családok két-három generáción keresztül együtt maradvá házközösségekben (zadruga) éltek, amelyeknek létszáma általában 10—15 főt tett ki, néha azonban a 20—30 főt is elérhette.

Kétségtelen, hogy ezek a primitív életviszonyok tették lehetővé a szerb nép számára a török uralom alatt a számtalan vándorlás, háborús inség és pusztítás átvészelését, de az is bizonyos, hogy ilyen életkörülmények között magasabb értelemben vett műveltség kialakulásáról nem lehetett szó. A középkori szerb művészet ápolása megszakadt, az emlékek omladoztak, az irodalmi műveltség csak a szerzetesség körében élt tovább, de itt is leginkább csak liturgikus szövegek másolására szorítkozott, a világi papság műveltsége a legszükségesebb imádságok tudásán alig terjedt túl. Így az írásbeliség a világiak körében csak nagyon nehezen tudott terjedni. Karadzics Vuk igen szemléltetően írja le a Szerbiában még a XVIII. század végén is divatban volt primitív tanítási módszert. Akik gyermekeiket meg akarták tanítani az olvasás és írás tudományára, elküldték őket szolgagyereknek a közeli kolostorba, ahol ezek a nyári hónapokban a gazdasági teendőket végezték, az állatokat gondozták, vizet hordtak, stb. és csak a tél beálltával tanultak valamit. A legfőbb tudomány, amit a tanulók így elsajátítottak, a zsoltárok olvasása volt. A szerb társadalomban egyedül a kereskedő réteg jutott valamivel magasabb műveltségi fokra, különösen azokon a helyeken, ahol alkalma volt nyugatibb elemekkel érintkeznie.

Körülbelül ilyen műveltségi állapotban találta a szerbséget a XVIII. század végén a felszabadító háború, amely nemcsak a magyarság, hanem a szerbség szempontjából is döntő jelentőségű volt. A karlócai béke (1699) Magyarország déli határát az Al-Dunáig vitte le, a pozsareváci békében (1718) a temesi bánság is felszabadult a török uralom alól. A szerb nemzet, amely eddig szinte teljesen a török birodalomba szervezve élt, ezáltal politikailag két részre szakadt. Nagyobb része török uralom alatt maradt, kisebb része, amely már a Hunyadiak kora óta fokozatosan szivároghatott, a török időkben, különösen pedig a fölszabadító háborúk idején III. Arzén pátriárcha vezetése alatt tömegesen vándorolt fel Magyarországra és társországaiába, Habsburg uralom alá került. Ezzel a politikai kettészakadással a 18. század folyamán a szerb népnél olyan kulturális differenciálódás indult meg, amelynek következményei ma is szemmel láthatók. Az óhazában maradt nemzetrésznek továbbra is a vázolt művelődési viszonyok között kellett élnie, a magyarországi szerbség ezzel szemben európai életviszonyok közé került és részt vehetett abban a kulturális regenerálódásban, amely a felszabadító háborúk és a századeleji felkelések elcsendesedésével az egész országban megindulhatott.

Először is a legfrisebben átvándorolt tömegek életmódjának kellett az új haza viszonyai szerint átalakulnia. A határőrvidéki szerbség kulturális emelkedése azonban csak igen lassan haladt, mert mint állandóan fegyverben álló népek fő hivatása nem a békés foglalkozások űzése lett, hanem a legkülönbözőbb harctereken a dinasztia érdekeinek megvédése. A szerbek kulturális emelkedése nem is itt délen a nagyobb tömegek között indult meg, hanem az ország legkülönbözőbb városaiban, mint Budán, Komáromban, Egerben, Székesfehérváron, Szentendrén elszórt kereskedő, iparos és hajós-telepeken, amelyeknek régi szerb lakossága a nagy bevándorlás idején új elemekkel erősödött. Ezeken a telepeken indult

meg a szerbség társadalmi differenciálódása. A török birodalomban uralkodó teljes vagyonbizonytalansággal ellentétben Magyarországon az európai értelemben vett jogrend lehetővé tette, hogy a szerb kereskedőkből és iparosokból egy-két generáció után jómódú polgári osztály fejlődjék ki. A szerbségnek ez a diasporában élő része indította meg tehát elsőnek a nyugati környezethez való asszimilálódását.

Ahogy a polgárság kialakulása egyelőre csakis Magyarországon bontotta meg a primitív egyrétegű szerb társadalmat és csakis itt rétegezett egy kultúraltabb osztályt a népi tömegek fölé, éppen úgy magyar földön alakult ki lassanként az új szerb nemesség is. Ennek kisebb része a régen betelepült és életmódban teljesen a magyarsághoz asszimilálódott vagyonos szerb családok leszármazói-ból került ki, nagyobb részét a határőrvidék szerb tisztjeiből kiemelkedő katonai érdemekért címmel és birtokkal jutalmazott réteg alkotta. Ennek a társadalmi rétegnek a kulturális közvetítésben kevesebb szerepe volt, mert nem tartott olyan intenzív kapcsolatokat a szerb nép tömegeivel, mint a polgáriasult kereskedőosztály. A papság, amely a kulturális közvetítésben elsőrendű szerepet lett volna hivatva betölteni, mert részint csekély műveltsége erre nem tette képessé, másrészt mert a XVIII. század első felében az unió szórványos eseteit nem számítva, teljes vallási zárkózottságban élt és kizárólagos orosz iránykeresésével a politikailag amúgy is elkülönülő szerbséget még jobban igyekezett elidegeníteni a magyarságtól. Európai értelmű műveltségre ekkor még csak a felső papságból tett szert néhány kiemelkedő egyéniség, mint Jovanovics Vince, vagy Nenádovics Pál metropoliták, akik nemcsak öntudatos politikai vezetők, hanem kultúrmunkások is voltak.

Ilyen körülmények között a szerbek európaizálódása csak lassan haladhatott, de bármennyire is elválasztotta a jövevényeket életmódjuk, vallásuk és egész erkölcsiségük az őslakosságtól, a magasabb kultúrájú környezet ráhatása alól nem vonhatták ki magukat. A régi nomadizálással felhagyva a határőrvidék szerbjei is állandó lakóhelyekre települnek, a földbevált tipikus „rác falvak” is kezdenek eltűnedezni s helyükön megjelennek az európai településformák. A század közepe tájára ez az átalakulás már olyan fokra jut, hogy a Tisza- és Maros-menti határőrvidék feloszlása alkalmával az itteni szerbek a maguk számára új településhelyek határozott kijelölését kérik, mert „nem akarnak utolsó népség módjára az országban ide-oda kóborolni.” A hadakozó, rabló, dologtalan életmódot most már a nép nagy tömegeiben is lassanként a békés polgári életmód váltja fel.

A társadalmi tagozódás megindulásával és az egész életmód külső átalakulásával együttjárt a szerbség belső erkölcsi átalakulása is. Mivel a török hódítás a szerbeket nemcsak időben érte előbb, hanem egyúttal népi fejlődésüknek is primitivebb fokán találta őket, mint a magyarságot, az ázsiai erkölcsök is mélyebb gyökeret vertek a nép karakterében, mint nálunk. Annak a népnek, amelyet a török államhatalom évszázadokon át vagy elővédnek használt s idegen országok rombolására, öldöklésre tanított, vagy csupán jognélküli adóforrásnak tekintett, de semmiképp sem kímélt, nem lehet-

tek európai fogalmai a jogról, törvényről, államhatalomról stb., ezekkel új hazájában kellett megismerkednie, s hogy ez az áthasolulás milyen nehezen ment, mutatja a vármegyéknek és magánosoknak számtalan panaszirata a „rácok excessusairól“.

A hosszú török uralom alatt a szerb egyházban is a keleti erkölcsiség káros hatása mutatkozott. Mivel az egyes papi méltóságok betöltése tisztán pénz kérdése volt és az alsó papság évenként meghatározott összeget fizetett püspökeinek, ezáltal nemcsak teljesen tudatlanok kerülhettek egyházi méltóságokba, hanem a papság száma olyan hihetetlenül megnövekedett, hogy a XVIII. század közepe táján pl. Bács megyében minden 38 szerb házra jutott egy pap. Hogy a népnek milyen gazdasági megterhelését jelentette a fölös-számú, pénzéhes egyházi személyzet eltartása, azt a kormányzat is észrevette és erélyes intézkedésekkel szorította le a papság számát, úgy hogy csak minden 100, a határvidéken 150 házra volt szabad egy papnak jutnia. A redukció végrehajtásában azt az elvet kellett követni, hogy a papi hivatásra legméltóbbak maradjanak meg továbbra is egyházi szolgálatban, a fölös-számúak pedig tiltassanak el a lelkiek gyakorlásától. Az elhalók helyébe mindaddig nem volt szabad új papokat szentelni, amíg a rác papság le nem csökkent a kormányzat által előirányozott pontra. Ezzel a szelekcióval sem sikerült ugyan a görögkeleti lelkiesség színvonalát a katolikusokéhoz hasonló magaslatra emelni, de annyit legalább sikerült elérni, hogy a további papszenteléseknél nem pusztán anyagi szempontok voltak irányadók. A katolikus egyház példája egyébként több irányban is hatott a szerbekre. Nemcsak a szerzetesi élet szabályai, a papság életmódja és ruházata alakultak át bizonyos mértékben nyugati mintára, hanem magának az egyház erkölcsi felfogásának is bizonyos megváltozását a nyugati hatásnak köszönhetette. A szimóniának a török idők alatt kifejlődött valóságos rendszere Magyarországon nem volt folytatható. E tekintetben az átköltözött és a török alatt maradt szerb papság felfogásában már a XVIII. század első évtizedeiben észrevehető különbségek mutatkoznak. Amikor pl. Rajovics Mezős ipeki pátriárcha kiátkozza az elhunyt kosztajnicai püspököt, mert végrendeletében semmit sem hagyományoz az ipeki kolostorra, Jovanovics Vince karlócai metropolita a pátriárcha levelét nem engedte felolvasztatni a magyarországi és horvátországi szerb templomokban, mert éppen a megbotránkozástól tart, amelyet az ilyen kiátkozás katolikus részen kelthetne.

Ahogy az állami kormányzatnak kellett az egyházi személyzet redukcióját végrehajtania, éppen úgy kellett beleszólnia a pravoszláv ünnepek kérdésébe is. A szerb egyházban idők folyamán az ünnepek úgy felszaporodtak, hogy 1700 táján a vasárnapokkal együtt egy évre 170 ünnepnap esett. Ez annyit jelentett, hogy a rendszeres polgári munkára soha sem szoktatott és csak hadakozásból, nomadizáló pásztorkodásból élő szerbséget még vallása is a munkátlan életmódra nevelte. A kormányzat e tekintetben is kénytelen volt a szerbség életébe irányítóan beleszólni és az ünnepek számát fokozatosan redukálni.

A magyarországi szerb egyházi és világi elemnek ez a fokozatos európaizálódása érthető módon csak nagyon lassan haladhatott,

de mégis kétségtelen, hogy egy-két emberöltő elteltével a török uralom alatt maradt nemzetrészt kultúrában messze megelőzte. Ez az átalakulás azonban csak alapul szolgált a magasabbrendű kulturális tevékenység számára, amely a magyarországi szerbeknél a XVIII. század második felében kezd nagyobb mértékben kibontakozni.

A középkori cyrillbetűs szerb írásbeliség hagyományának folytatója az újkorban is a szerzetesség maradt. A XVI. és XVII. századokban a szerb irodalmi tevékenység csupán a régi liturgikus szövegek, vagy szükséztű évkönyvek másolgatására szorítkozott. Ilyen fokon maradt a szerb irodalom Arzen pátriárcha beköltözése idején is és világi ember irodalmi munkássága, mint pl. Brankovics György, aki politikai internálása idején hosszabb krónikát kompilált, ritka kivétel és arra a körülményre vezethető vissza, hogy bátyjának a borosjenői püspöknek környezetében töltötte fiatal éveit, majd az erdélyi fejedelemtől tett tolmácsi és diplomáciai szolgálatokat. A szerb irodalomnak ezt a korát a XVIII. század első felében a szinte kizárólagos orosz hatás jellemzi. A könyvek nem itthon készülnek, hanem már kész állapotban Oroszországból jönnek. A szerb metropoliták igen élénk kapcsolatokat tartanak fenn az orosz egyházzal és udvarral, ahonnan nemcsak ábécés könyveket, katekizmusokat kapnak, hanem fizetett tanítókat is. Ami könyvet hazai szerbjeink adnak ki, az a legtöbb esetben új lenyomása az orosz eredetűeknek.

Mindaddig, amíg a szerbség körében csupán a szerzetesség ápolta az irodalmi hagyományokat, ez az irodalom nagyon is szűkörű és teljesen vallási jellegű volt. Az igazi irodalmi műveltség csak akkor kezd felvirágozni, amikor a szerb kereskedőkből kialakult műveltebb társadalmi osztály eljut a kultúra olyan fokára, hogy maga oktató és szórakoztató világi olvasmányokra vágynak, gyermekeiket pedig magasabb iskolákba iratja. A gazdag rács kereskedők gyermekeit a XVIII. század második felében már mindenütt ott látjuk a magyarországi intézetekben, különösen Pozsony, Sopron és a Felvidék protestáns iskoláiban, mert a katolikus szerzetesi iskolák buzgóságától a szerbek vallásukat féltették. A század vége felé a szerb ifjak már nemcsak hazai, hanem külföldi egyetemre is járnak. 1775-ben esküszik fel az első magyarországi szerb ügyvéd, Muszkatirovics János és ettől kezdve 1800-ig, a felesküdt szerb ügyvédek száma már 34-re gyarapodik. 1785-ben szerez elsőnek jogi doktori diplomát a pesti egyetemen a szerbek későbbi nagynevű kulturális mecénása, Tököli Száva és a század fordulóján már számos szerb ügyvéd, orvos, mérnök, tanító él Magyarországon, akik mind a hazai iskolákban szereztek műveltségüket. A világi elemnek ez a társadalmi és kulturális emelkedése teszi aztán lehetővé, hogy a XVIII. század ötvenes és hatvanas éveitől kezdve a szerb írók, mint Orfelin Zakariás, a történetíró Rájics János és a világjáró Obradovics Doszitej munkássága egyre szélesebb körök érdeklődésére tarthat számot.

A szerb könyvnyomtatás végleges formájában szintén Magyarországon alakul ki. Mivel a bécsi kormány az Oroszországból származó könyvekre és tanítókra érthető bizalmatlansággal tekintett, a

monarchia területén cenzura felügyelete alatt kellett a legszükségesebb szerb könyvek előállításáról gondoskodnia. A szerbek több nyomdaalapítási kísérlete után végül a bécsi Kurzbeck József kapott privilégiumot szerb könyvek nyomására (1770), az ő működésére viszont a szerbek tekintettek bizalmatlansággal, mert attól tartottak, hogy Bécsben nyomott vallásos könyveikbe katolikus tanok csempésztetnek be és az orthodoxia útjáról észrevétlenül az unióba térítik őket. Jellemző például, hogy maga Rajics sem merte vállalni a cenzori szerepet, mert félt, hogy az esetleg becsúszó hibák az ő lelkiismeretét fogják terhelni. A szerbek ezért azon igyekeztek, hogy a nyomda nemzetükbeli kezébe jusson s ezt rövid időre sikerült is elérniök, végül azonban az egész cyrillbetűs anyag a magyar Egyetemi Nyomda tulajdonába ment át (1796) s így lett ettől kezdve Buda és Pest a szerb könyvkiadás központja egészen a XIX. század negyvenes éveigi. A szerb irodalom igazi felvirágzása pedig éppen erre a korszakra esik.

A magyarországi szerb elemnek ez a XVIII. századi felemelkedése teszi érthetővé, hogy a XIX. század első felében minden kulturális kezdeményezés innen indul ki. Magasabb szerb iskolák először nálunk létesülnek, mint az újvidéki gimnázium (1818) és a szentendrei, később Zomborba áthelyezett tanítóképző (1913). Az első szerb kulturális intézmény a Matica Srpska létrejöttének (1826) a magyar akadémiaalapítás szolgált mintaképül. Nálunk indul meg a szerbek színjátszása, aminthogy a nagy költők, Radicevics, Jakšics, Kosztics és Zmaj-Jovanovics is mind magyarországi származásúak. A szerbek első zenésze, Sztankovics Kornél, budai polgári családból származott, az első képzőművészek sem kerülhettek ki más környezetből.

Mindez azonban az éremnek csak egyik oldala. A hazai szerbség kulturális felemelkedése beláthatatlan következményekkel járt a szerb nemzet egyetemének művelődésére. Éppen a XVIII. században végbement differenciálódás következtében a magyarországi szerbség idővel mindenben tanítómestere lehetett a török uralom alatt maradt nemzetrészeknek, amikor ez végül megszabadult a hosszú századokon át tartott elnyomástól. Már az első szerb fölkelés idején mutatkozik a műveltebb magyarországi elemnek ez a kulturális missziósszerepe. Obradovics Doszitej már az 1804-ben meginduló helyi jellegű s inkább szociális, mint nemzeti okokból keletkezett Karagyorgye-féle szerb fölkelést költeménnyel üdvözölte s talán ő volt az első, aki a szerbek fegyverfogásában egy nagyméretű, az egész Balkánra kiterjedő keresztény szabadságharc kezdeteit látta. 1807-ben maga is átment a felszabadított Szerbia területére és megkezdte kulturális szervezőmunkáját. Belgrádban 1808-ban iskolát alapít, nyomda létesítésén is fáradozik, de még mielőtt nagyobbarányú tevékenységet fejthetett volna ki, 1811-ben meghalt. Obradovics élete utolsó szakának valósággal szimbólikus jelentősége van. Ő az első jelentősebb magyarországi szerb, akiről tudjuk, hogy a feltámadó szerb állam európaizálásán fáradozott, ő az első hírnöke a magyarországi szerbség későbbi nagyarányú missziósmunkájának.

Obradovics már maga is tudatosan akart kultúrmunkásokat

szerezni Karagyorgye Szerbiája számára. Mint a Kormányzótanács tagja 1808-ban azt az indítványt tette, hogy a felszabadított fejedelemségbe a bíróságok és a közigazgatás megszervezésére és ellátására minél nagyobb számú iskolázott és írástudó szerbet hívjanak át Magyarországból. Ezért külön bizalmi embert akart kiküldeni Budára és Bécsbe és más magasabb iskolákkal rendelkező városokba, hogy átköltözésre hajlandó ifjú szerbeket toborozzon. Hogy ilyen terv egyáltalán felmerülhetett, világos bizonyítéka annak, hogy a magyarországi szerbség kultúrában erre a korra már messze megelőzte az óhazai nemzetrészt.

Obradovics szerény kezdeményezése egyelőre nem hozhatott nagy eredményeket, mert mint ismeretes, az első szerb fölkelés minden politikai vívmánya odaveszett (1813) és Obrenovics Milosnak újra fegyverrel kellett kiharcolnia a szerb fejedelemség számára némi függetlenséget (1815), a nyugalom pedig csak a század harmincas éveiben kezdett helyreállni. Maga Milos, mint első fejedelem még teljesen a régi török szellemben, pátriarchális módon kormányozta országát, amennyiben magát inkább Szerbia földesurának és korlátlan tulajdonosának, mint fejedelmének tekintette. Tisztviselőit szolgálkként kezelte és haragjában nemegyszer meg is botoztatta. Mivel maga írástudatlan volt, népe kulturális emelkedése nem igen lehetett szívégye, országa gazdasági életéből pedig maga igyekezett a legnagyobb hasznot húzni. Milos alatt tehát nem indulhatott meg olyan kulturális fejlődés, amely egyszerre szakított volna a török hagyományokkal. A fejedelemség európaizálása. Karagyorgyevics Sándor idejére maradt s erre az időre esik a magyarországi szerb intelligenciának nagyméretű visszavándorlása.

Szerbiát pátriarchális viszonyaiból kiemelni és kormányzatban, jogszolgáltatásban, iskoláztatásban az európai államokhoz idomítani lett volna feladata az úgynevezett „alkotmányvédőknek“, akik Obrenovics Milos elűzése után Karagyorgyevics Sándor fejedelemsége alatt (1842—1858) a tulajdonképeni hatalmat kezükben tartották. Mindenekelőtt szükséges volt a polgári törvénykönyv összeállítása, a bíróságok megszervezése, mert ezek nélkül a szerbek minden tulajdonjoga csak névleges volt. A polgári törvénykönyv, amely létrejöttét a még Milos alatt átköltözött magyarországi szerb jogásznak Hadzsics Jánosnak köszönte, 1844-ben jelent meg és alapja lett Szerbia egész jogi élete további fejlődésének. A bíróságok megszervezését szintén Hadzsics végezte, ez azonban igen sok gondot okozott a kormánynak. A fejedelemség területén írni-olvasni tudó ember is alig akadt, jogász meg éppen nem. A szakemberek hiányát mutatja az az egyetlen adat, amely szerint 1844 táján az összes szerb bíróságoknál mindössze négy egyén akadt, akik olvasni és helyesen értelmezni tudták a törvénykönyvet. Egy évtizedtől mulva a műveltebb magyarországi elem bevándorlása révén már lényegesen javult a helyzet. Természetesen ekkor is igen különböző végzettségű egyének, tanítók, theologusok stb. töltenek be jogi természetű hivatalokat, de ez még a jobbik eset volt, mert előfordult az is, hogy egyszerűen csak írni-olvasni tudó, mindenféle szakműveltséget nélkülöző egyének működtek a bíróságoknál.

Az Európában már rég otthonos jogi intézményeknek ez a ké-

sői és lassú meghonosítása is túlságosan gyorsnak bizonyult a szerb földön és nem is mehetett végbe fennakadások nélkül. A régi pátriarchális szóbeli igazságszolgáltatás helyébe magyar és osztrák mintára az írásbeliség minden átmenet nélküli bevezetése leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött. Kellőszámú szakember hiányában a bíróságok csak igen vontatottan működtek, az elintézetlen akták néhány év alatt ezrekre szaporodtak s az egyes perek a végtelenbe húzódtak. Ennek kárát főleg a kereskedők látták, elsősorban pedig a belgrádi nagykereskedők. Ezek ugyanis a Magyarországból és Ausztriából beszerzett áruikra leginkább rövidlejáratú hitelt kaptak, de fizetési kötelezettségeiknek csak a legritkább esetben tudtak eleget tenni, mert maguk sem tudták behajtani a kiskereskedőktől kintlevőségeiket. Ha ügyüket pörös útra terelték, a bíróságok lassú ügymenete folytán sokszor egy évnél is többet kellett várniok csekély összegekre, ami a gazdasági élet egészséges vérkeringését bénította. A belgrádi kereskedők ezért állandóan sürgették a bíróságok átszervezését és egy kereskedelmi törvény kiadását; elégedetlenségük sokszor valóságos forrongásban tört ki. A bíraskodás körül előállott visszaes helyzet mutatja a legjobban, hogy Szerbia talaja még mennyire nem volt előkészítve a nyugati intézmények befogadása számára.

Nem volt könnyebb a közigazgatás megszervezése sem. A tisztviselői kar szintén csak a magyarországi szerbek köréből került ki s mivel kezdetben elég jól fizették őket és hatalmuk a nép felett szinte korlátlan volt, a század 40-es éveiben valóságos népvándorlás indult meg Szerbia felé. A fontosabb pozíciókat mind magyarországi szerbek szállták meg, különösen ahol szaktudásra volt szükség. Ezek a tisztviselők nem örvendtek különösebb népszerűségnek, részint mert mint idegen ország fiai (neotectesztveni szini) a jó állásokat a bennszülöttek rovására töltötték be, részint mert magasabb műveltségük birtokában bizonyos lenézéssel kezelték a népet.

Az egész tanügy, de főleg a magasabbfokú iskolák megszervezése és a tananyag meghatározása sem mehetett végbe másképp. Az 1844-es iskolai törvény megalkotója a magyarországi szerb író és költő Popovics Szterija János volt s ezért természetes, hogy az egész törvényen, különösen a gimnázium két felső osztályában előírányzott tananyagon a magyarországi iskolák humanisztikus nevelési ideálja tükröződik vissza. A cél elsősorban nem praktikus ismeretek közvetítése volt, hanem az, hogy a szerb ifjúságot a gimnázium az igazi humanitás magaslatára emelje. Maga Popovics, mint író őszintén hitt az irodalom ilyenirányú nevelő erejében. Ezért lettek irodalmi művei annyira didaktikusak, — iskolatörvénye pedig ezért fektet oly súlyt az irodalom tanítására. Meggyőződése az volt, hogy a humanisztikus ideál leginkább a klasszikus latin és német írók olvasása által érhető el. Vergilius és Horatius, Goethe és Schiller műveit adta tehát a szerb fiatalság kezébe nem számolva azonban azzal, hogy az általános szerb műveltségi fok még szerényebb szellemi táplálékot sem bírt volna meg. Ami Magyarországon évszázadok lassú fejlődésének eredményeként természetes követelmény lehetett, ugyanaz az elgondolás a primitív szerb életviszonyok közé áttelepítve gyökértelen maradt. Az iskola magas ide-

áljai s a szerb nép nyomorúságos mindennapi élete és nyers erkölcsisége között egyelőre még igen nagy volt a szakadék.

Az ország gazdasági emelkedését célzó intézmények alapítása ugyancsak erre a korra esik. A századokon keresztül főleg állattenyésztő és kereskedő szerbeknek kevés érzékük volt a helyes földművelés iránt. Egy magyarországi szerbnek, Nikolics Athanásznak kellett észrevennie a nagy gazdasági elmaradottságot, amelyet a szerbiai vezető egyéniségek paradicsomi állapotnak tartottak. Ezt a véleményüket 1852-ben egy hivatalos irat határozottan ki is fejezte: Európa összes országai csodálkozhatnak a szerb mezőgazdaság gyönyörű állapotán. Nikolics azonban, aki régebben magyar gazdaságokban mint szakember szolgált, világosan láthatta a különbséget. Legfőbb fáradozása arra irányult, hogy a szerb népet belterjesebb gazdálkodásra szoktassa. Nevéhez főleg két intézmény alapítása fűződik, az egyik egy mintagazdaság (1851) a másik az első szerb gazdasági szakiskola (1853). Nikolics fáradozásán ugyanaz a humanisztikus gondolkozásmód vonul végig, mint a többi magyarországi szerb kultúrmunkásén. Ő is inkább szép szóval, példaadással és ráhatással, mint erélyes rendszabályokkal igyekezett a szerbeket földművelésre szoktatni. Jellemző például, hogy a mintagazdaság munkásaiként a büntetésüket kitöltő rabokat alkalmazta s őszintén hitte, hogy ezek a rendszeres munkában megnemesülve kiszabadulásuk után a nép tanítómesterei lesznek.

A későbbi évtizedekben, amikor Belgrád Szerbiának már nem csupán politikai központja lesz, hanem a kulturális intézmények tekintetében is fokozatosan az első szerb várossá küzdi fel magát, a helyzet természetesen némileg megváltozik. A magyarországi szerb kultúrcentrumok, mint például Ujvidék is, valamit vesztenek jelentőségükből. A magyarországi szerbség azonban ezután is előtte jár az óhazai nemzetrésznek és számos kiváló író, képzőművész, tudós és közgazdasági szakembert ad az egész szerb nemzetnek.

A felvázolt folyamat csak nagy vonásokban mutatja Magyarország szerepét az újkori szerb művelődés kialakulásában. A hazánkba vándorolt szerbség a XVIII. század folyamán lassanként leveti balkáni életmódját és beleilleszkedik a nyugati kultúréletbe, ezáltal messze megelőzi az óhazai néprészt. Szerbia felszabadítása után Magyarországból mint hatalmas tartalék-medencéből áramlik vissza a nyugati műveltséggel telített elem óhazájába s igyekszik most már azt is európai színvonalra emelni. Kétségtelen tehát, hogy a XVIII. századi kulturális differenciálódás után a XIX. század folyamán a szerbség körében bizonyos nivelláló, egységesítő folyamat indul meg, amely azonban sohasem tudta az egész szerb nemzetet egy művelődési szintre hozni. A magyarországi szerbek lassan idomultak a magasabbrendű kultúrtaajhoz és a műveltebb környezet ösztönző, sokszor kényszerítő hatása alatt ki kellett vetközniök régi balkáni állapotukból s bele kellett kapcsolódniok a nyugati műveltség folyamatába. Az átalakulás így is csak nehezen tudott szétterjedni a szélesebb néprétegek közé. Ezzel szemben Szerbia egy-két évtized alatt hirtelen akarta pótolni évszázadok elmaradottságát s ezért volt olyan kirívó a különbség a régi pátriarchális műveltségi alap és a kapkodva rátelepített nyugati intézmények között. S mire

hazai szerbjeinket utolérhette volna, ezek már újra messze előtte jártak.

HADROVICS LÁSZLÓ

Irodalom: Ivić Aleksa: Istorija Srba u Vojvodini. (Novi Sad, 1929). — Skerlić, Jovan: Srpska književnost u XVIII veku. (Beograd, 1923). — Réz. Heinrich: Ungarn als Vermittler der westlichen geistigen Strömungen nach Süden und Südosten. (Archivum Europae Centro-orientalis 5, 1939). — Jovanović, Slobodan: Ustavobranitelji i njihova vlada. (Beograd, 1925. 2. kiad.). — Popović, D. J. — Sečanski, Z.: Gradja za istoriju naselja u Vojvodini od 1695 do 1796. (Novi Sad, 1936). — Skerlić, Jovan: Istorija nove srpske književnosti. (Beograd, 1921. 2. kiad.)

A festékek az élők világában

A VIRÁGOK SZINPOMPÁJÁNAK, a zöld levélnek, az állatvilág színeinek — a legegyszerűbbtől a legvarázslatosabbig — természet, vegyi felépítése a szerves chemia fejlődésével szinte párhuzamosan foglalkoztatta a vegyészeket. A XVIII. században Berzelius nyitotta meg a sort. Azóta mind többen és többen kísérik meg a természet titkait feltárni. Főként a legutolsó évtizedekben a legkiválóbb vegyészek egész serege (Willstätter, Karrer, Fischer, Kuhn, Zechmeister és munkatársaik) vesz részt a nagy munkában s megállapításaik révén mind mélyebbre pillanthatunk az élet rejtelmeibe.

E kutatás derítette ki azt, hogy az élők világában jelentkező ezernyi szín létrejöttében két tényező szerepel: physikai és chemiai. Esetleg a kettő együttesen.

Physikai alapon színek keletkezhetnek a fény visszaverődése, a fény felbontása s a fény megtörése által. Magától értetődik, hogy ha a színes terület physikai állapota megváltozik, akkor a physikai eredésű elszíneződés megváltozhatik, megszűnhetik.

Physikai szín keletkezik pl. levegő-hólyagocskáknak a szövetekbe záródása útján. Az emlősök szőrének fehér színe, a madarak fehér tolla, a liliom fehér színe, a begonia ezüstös levele ily módon jönnek létre. Physikai alapon jelentkezik a páva tollának színpompás ragyogása.

A vegyi alapon, festékek útján létrejövő színváltoztatban fontos szerepet játszanak a festékek vegyi összetétele, a környezet hatása, az öröklődés, a táplálkozás stb., valamint az imént említett physikai körülmények.

A természetes festékek adják a növény és állatvilág színváltozatainak legnagyobb részét. Az élők világa azonban a festékeket nem egyformán tudja képezni s nem egyformán képes megtartani.

A természetes festékeket vagy a szervezet maga képezi (endogen), vagy kívülről kerülnek be a szervezetbe (exogen). Az utóbbiak növényi és állati eredetű táplálékkal jutnak be a szervezetbe.

Megemlítendő az a körülmény is, hogy színek keletkezhetnek oly vegyi anyagok hatására, melyeket mesterségesen állítanak elő.

S gyógyszerek, alkalmazásuk (arsen, ezüst készítmények szedése) és a velük történő ipari foglalkozás révén (benzol, toluol, trinitrophenol), okozhatnak elszíneződéseket.

A természetes festékek a növényeken és állatokon az e célra szolgáló sejtekben keletkeznek. A festékek szemcsés, kristályos alakban a sejtekben fordulnak elő. Oldott állapotban a sejtmembránban, szövetmembránban, vérben stb. vannak jelen.

A természetes festékek jelentékeny részének vegyi összetétele ismert. Felépítésük alapján öt csoportra oszlanak.

1. Az első csoportba tartozó festékeket (homocyclicus rendszerek) főképviseelőjük nyomán carotinoidoknak nevezzük. A természetben előforduló vegyileg pontosan meghatározott carotinoidok száma 12. A természet isopren molekulából ($C_5 H_8$) építi fel a carotin festékeket. A sárgarépaiban carotin, a paradicsomban licopin stb. carotinoid festékek fordulnak elő kristályos állapotban.

A carotin, xanthophyll és a pyrrol csoportba tartozó chlorophyll a és b a zöld levélben állandó arányban vannak jelen. Ősszel a chlorophyll eltűnésekor a sárgától a narancsig mutakozó színek carotinoid festékektől származnak. A zöld gyümölcsök érésekor a sárga színt a carotinoidok okozzák.

A carotinoid festékek nemcsak a növény, hanem az állatvilágban is előfordulnak. Az ember és állatvilágban főként növényi táplálékkal jutnak a szervezetbe. Pl. huzamos és bőséges sárgarépa, sült tök táplálkozásra a bőrben nagy mennyiségben halmozódnak carotinoid festékek, s a tenyér, talp, de az egész bőrfelület is sárga színűvé válhat. A kanári madarak tollának sárga színe carotinoid festéktől származik. Carotinoid mentes táplálékon tartott kanárik tolla színtelen.

Némely állat maga is képes carotinoid festéket képezni. Így különböző rákfajták, a lazac stb.

Megemlíthető még e helyen az, hogy a növényi táplálékkal bevitt carotint, mint provitamint a szervezet A vitaminná tudja átalakítani. 1 molekula α és γ carotinból, meg 2 molekula β carotinból A vitamin képződik.

2. A második csoport (aromás ketonok) legismertebb képviselői az anthracen származékokhoz tartoznak. Ezek a rheum, rhebarbara, aloe, rhamnus fajták (rubiaceak) gyökerében, a senna levélben fordulnak elő. E csoportban a legjobban ismert festék az alizarin, melyet Ázsiában ősidők óta alkalmaznak festésre.

Azonban az állatvilágban is felfedezhető ez a festékfajta. Ilyenek a cochenille (cochenille tinctura), kermes, Lac-dye adta festékek.

3. A harmadik csoportnak (hattagú heterocyclicus rendszerek oxygen vagy nitrogen tartalommal) a növényvilágban két fontos képviselője van: a flavonok és az anthocyanok, valamint a pterinek stb.

A flavonok csoportjához tartozó festékek a színváltozatokat a sárgától a tűzpirosig szolgáltatják. Oldott állapotban vannak jelen. Főleg a kéreg és a gumó festékjei, de előfordulnak a szirmokban is.

Az anthocyanok a levél, kéreg, gyökér, virág, gyümölcs vörös, kék, lila festékjei. Az előbbiekhöz hasonlóan oldott állapotban van-

nak jelen. Eddig 6 anthocyan festéket sikerült pontosan elkülöníteni. A piros rózsza, pipacs, muskátli, szarkaláb, mályva, búzavirág, áfonya, szilva színét anthocyan festékek okozzák.

A harmadik csoport második főképviselője egy részét (pyrimidin származékok) Wieland és munkatársai elnevezése alapján pterineknek nevezik. Ezek sárgától a narancsig, fehér és piros színt előidéző festékek (xantho-, leuko- és erythropterinek). Ezek a festékek a lepkék szárnyának megfestésére szolgálnak.

Némely állat bőrében pl. a cephalopodákéban is előfordulnak ezek a festékek.

4. A negyedik csoport festékjei közül (öttagú heterocyclicus rendszerek) a legfontosabb szerepet a pyrrol származékok töltik be. Előfordulnak a zöld levélben, vérben, epében stb. Ezek a festékek két részre oszlanak. A zöld levél festékre, vérfestékre, epefestékre stb. egyfelől, — másfelől az indol-indigo származékokra.

A zöld levél festék a chlorophyll a legalacsonyabb algáktól a virágos növényekig minden napsütötte levélben, kéregben, levegőgyökerben feltalálható. Két fajtája a chlorophyll a és b ismeretes. A zöld levelekben a két fajta chlorophyll állandó arányban fordul elő.

A chlorophyll, mint a vérfestékek (haemoglobin) pyrrolokra bontható. (A chlorophyllnek 4 pyrrolgyűrű magja van s a gyűrűk nitrogénjéhez kapcsolódik a magnesium. Két carboxylja methyllal-kohollal illetve phytollal esterificált). A zöld levél festékben 4 pyrrolgyűrű magnesiumhoz kapcsolódik, a vérfesték fehérjementes (globin mentes) részében a haeminben a 4 pyrrolgyűrű vas útján kapcsolódik össze.

A zöld levél festék nincsen fehérjéhez kötve, viszont a vérfesték fehérjéhez kötötten fordul elő.

Willstätter, Fischer és munkatársaik kutatása, megállapítása alapján a chlorophyll és haemin ugyanazon törzsporphyrinhez tartoznak.

A chlorophyll a sejtekben szemcsés állapotban található meg. A chlorophyll az egész növényvilágban egységes.

A vérfesték a vörös vértestekben foglal helyet. A vérfesték vegyi összetétele, physikai sajátságai az állatvilág különböző tagjaiban megváltoznak. Pl. az A és B vércsoportbeli emberek vére 14 kén atomot tartalmaz, a 0 csoportbeliek 13 kén atomjával szemben.

A gerinctelenek vérfestékje, valamint az izomfesték vegyi összetételében a vérfestékhez nagyon közel áll. Physikai sajátságaikban különböznek tőle.

A vörös vértetek élettartama kb. 2—2 és fél hónap. A benünk levő vérfesték epefestékké alakul át. Az epefesték egy szén atommal kevesebbet tartalmaz mint a vérfesték (a haemoglobin haeminje). Az emberben s az állatvilág legnagyobb részében nem fehérjéhez kötötten fordulnak elő. Azonban a vörös algákban, a lepkék szárnyának epefestékében (pterobilinjében) fehérjével együttesen jelennek meg.

Emberen előforduló kóros jelenség a porphyria, amely a vérfesték alapépítőanyagának a porphyrinnek fokozott kiválasztásával jár. Sokféle oka lehet. Rendszerint a szervezetbe kívülről bejutó

mérgek hatása idézi elő (pl. altatószerek), vagy ismeretlen, meg nem állapítható ok szerepel a kiválasztásában. A vérben keringő porphyrinek a bőr fényérzékenységet fokozzák.

Indol és indigo festék a növény és állatvilágban is képződik. Számos keletázsiai, dél- és középamerikai növényben fordul elő. Az emberben is van. A bíbor csigában mint szintelen vegyület jelenik meg s csak a levegőn a napfény hatására alakul át bíborrá. (Antik bíbor).

5. A festékek utolsó csoportját a fehérjék hasadási termékei (homocyclicus aminosavak) képezik. Az állatvilág bőrének, szemének, az agyvelő egyes helyeinek, a mellékvese velőállományának a színe a melanin mennyiségétől függ. Pl. albinismus esetén hiányzik. Concentráltan jelentkezik a lencsefoltokban, a különböző súlyos betegségeket kísérő májfoltokban.

Tökéletlen fehérje hasadási termék okozhatja a porcok barnás elszíneződését.

A természetes festékek keletkezése az öröklődéssel szoros összefüggésben áll. Gén-párok ellenőrzik a növényekben a festékek, a sejtnedv képződését. Tőlük függ a képzett festékek mennyisége, töménysége, kialakító hatásuk, mint a rétegződés, márványozottság. Morgan és munkatársai a bormuslica génjeiben találtak olyan gén-párokat, melyek a szem színét, a szárny nagyságát, alakját, a test színét befolyásolták.

A természetes festékek vegyi összetételének, a festékek szerkezetében beálló változásoknak a növényi színek keletkezésére elhatároló hatásuk van. Az anthocyan festékek kék színében fokozati különbségek állanak elő, ha a hydroxyl gyökök helye, száma, vegyi átalakulása, a cukor molekulák száma és alakja megváltoznak. Hasonló feltételek mellett pl. a delphinidin kékebb, mint a syanidin, míg a syanidin kékebb, mint a pelargonidin.

A festékeket oldatban tartó sejtnedv vegyhatásának (pH koncentrációjának) a keletkező színekre jelentős hatása van. Willstätter és munkatársai állapították meg azt, hogy savanyú oldatban az anthocyan festékek vörös, lúgosban sötétkék és semlegesben lila színt adnak. A fiatal virágok sejtnedve savi, öregedéskor lugossá válik. Pl. a nefelejcs virága előbb rózsaszínű, később kék.

A festékek adta színek változatosságába, az egyes festékek színének az eltüntetésébe, kiiktatásába a kísérő festékek (xanthophyll), egyéb kísérő vegyi anyagok (gallussav, tannin) belejátszanak. Hol a kísérő festékek, anyagok révén rétegződés, ezernyi színváltozat jelentkezik, hol pedig az egyes festékek eltüntetésé, elnyomása következtében egyszerű szín mutatkozik.

A környezet hatása is befolyással van a természetes festékek előidézte színekre. Így jelentős szerepet játszik a hőmérséklet, a fény. Pl. a myositis virága alacsony hőmérséken vörös, magason halvány kék színű. A paradicsom alacsony hőmérséken piros, 30 C. fokon felülin sárga színű lesz. Némely dahlia fajtában csak magas hőmérséken jelenik meg a festék, illetve szín.

A festékek keletkezésében fontos tényező a tápláléknak az összetétele. Hiányos táplálékra a szőrzet színének különböző elváltozása figyelhető meg. Pl. a pantothensav hiánya következtében sza-

bálytalanul a test különböző részein szürke szőrzet fejlődik a kísérleti állatokon.

A természetes festékek keletkezésében az újabb kutatások mélyre nyúló összefüggéseket állapítottak meg. A carotinoid festékeket a természet isopren molekulából építi fel. Úgyszintén a phytolt, amely a chlorophyllnek egyik alkatrésze. Euler és Helström a chlorophyllnak porphyrinné illetve carotinoidokká való átalakulását is felveszik. Míg Willstätter és Freudenberg a flavon festékeket tudták kísérletben anthocyanokká átalakítani.

De nemcsak az egyes festékek egymáshoz való szoros kapcsolata ismert. Ugyanígy mutatja az élő és a holt világ a szoros összefüggést. A petroleum stb. felfedezése a bitumen származékokban a porphyrinnek, a zöld levél festék és vérfesték alapanyagának a kimutatását tették lehetővé.

Az a hézagos kép, amit a természetes festékek áttekintése nyújt, mutatja, hogy mennyire egységes a keletkezésük a növény- és állatvilágban. Mennyire szoros összefüggésben állnak az öröklődés törvényszerűségével, mely egyformán érvényes a növény és állatvilágra a chromosomák, gének s vele kapcsolatban a festékek, színek öröklésében, keletkezésében. Mutatja a szoros kapcsolatot a multtal, az elsüllyedt világokkal, az abból származó bitumennel s egyben szoros összefüggésben áll a jelennel, a földkéreg, a földet borító levegő réteg elemeivel (pl. az oxygennel, hydrogennel) s az arra ható külső tényezőkkel.

PURJESZ BÉLA

Nyugati művelődésünk görög alapjai

(M. Croiset, *A görög kultúra*. Budapest, Athenaeum, 1942. 323 l.)

Az Athenaeum kiadóvállalat „Az európai kultúra története” címen nyolc kötetről álló emlétre méltó sorozatot hozott forgalomba. Ebben Maurice Croiset írta meg a görög kultúrát, Homo a római, Sir Galahad a bizáncit. Szerepelnek még Huizinga, Funck-Brentano, Gleichen-Russwurm.

A művek összeállításában kifogásolható, hogy hiányzik belőlük Európa fejlődésének két nagy tényezője: a már Krisztus előtti (talmudista) hagyományokon épülő zsidó nemzeti kultúra és a kereszténység mindent felülmúló hatása.

A kereszténység megjelenésekor három nagy kultúrkör szerepelt Európában. Rómában uralkodik az erős politikai érzék, mely kikristályosodik a római jogban, él a római birodalom egész berendezésében, vallásában, tudományában. A zsidó népnél a vallás nem politikai eszköz, mint a többi ókori államban, hanem a nép egész életét átható, vezérlő érzület. Ez a kinyilatkoztatás szikláján álló erkölcsi monoteizmus eltorzult a farizeusok hagyománya következtében: kevésre becsülte az egyéni lelkiismeretet, nem kereste a külső szertartásokban a jóakaratot és jószándékot, megvetette, szinte emberszámba sem vette a nem saját fajához tartozókat, főleg a keresztényeket. Ezzel szemben Krisztus világosan minden néphez, nemzethez küldi apostolait a föld határáig és többre becsüli a szegény özvegy két fillérét a farizeusok minden külsőséges jótékonykodásánál és rendszabályánál.

Az Európát építő negyedik szellemi hatalom a görög kultúra köre. Jellegzetessége az egyetemes műveltséget kereső filozófia s az irodalmi, művészi eredeti alkotások kimeríthetetlen gazdagsága. Ezzel foglalkozik Maurice Croiset *A görög kultúra* című munkájának új kiadásában.

A ráeső választás igen szerencsésnek mondható, mert a két Croiset testvér mérsékelt középúton jár a görög kultúra rajongói és borulató szízdalmazói között.

A *rajongó klasszicizmus* a görög szellem minden alkotását még most is úgy állítja az utókor elé, mint elérhetetlen magasságban felettünk lebegő és az egész világtörténelemben páratlanul álló eszményképet. A nálunk is ismert Freemann pl. elragadtatásában kijelenti, hogy ha ő Perikles korában csak egy órát élhetett volna, ezért az egyetlen óráért odaadná Anglia 1400 esztendő történetének minden dicsőségét. Galton pedig azt hirdeti, hogy amennyivel felette áll manapság a művelt angol valamely afrikai négertörzsnek, éppoly magasan áll a Sophokles-korabeli görög a legműveltebb angol fölött.

Fellengzős lelkesedéssel írja le a fiatal *Lord Macaulay* az athéni kultúra reánk való hatását: „Minnő szavakba rójuk le hódolatunkat az athéni génusz iránt, ha meggondoljuk, hogy ez a génusz volt a forrása közvetlenül vagy közvetve az emberi értelem minden nemesebb alkotásának. Ha meggondoljuk, hogy ebből a forrásból merítette Cicero az ő rengeteg tanulmányát és ragyogó szellemi gazdagságát: Juvenalis maró szatiráját, Dante plasztikai elképzelését, Cervantes a humorát, Bacon az ő értelmi erejét, Butler az élcét, Shakespeare mindenre

kiható szellemi fölényét? Valóban mindazon győzelem, melyet az igazság és a génusz azóta az előítélet és a nyers erő fölött bármely országban, bármely korban valaha aratott, mindez egyúttal Athén diadala volt!... Athén génusza lelkesítette, bátorította, vigasztalta Erasmust magányos tanuló lámpája mellett, Pascalt nyugtalan betegágyában, Galileot a börtönében, Mirabeaut a szőszéken, Sidneyt a vérpadon, sőt még a magánéletben is mennyi boldogságot árasztott ez az athéni génusz a tanulni vágyó emberekre. Ki tudná megmondani, hány ezer ember lett bölcsőbbé, boldogabbá és jobbá azon tanulmányok folytán, amelyekbe őket ez az athéni génusz vezette be! És ha majd egykor elpusztulnak mindazok az államok, amelyek valaha Athén nagyságával vetélkedtek... há majd elpusztul Angliában minden emberi nagy mű, ha majd eszkimók fogják énekelni vad hangú zsolozsmáikat a jelenlegi londoni szent Pál templom helyén valami buta bálvány előtt és csak meztelen halászok mosogatják hálóiakat a tizezer árbóc folyamában — még akkor is halhatatlannak fog bizonyulni az athéni génusz azokon a tájakon, ahol művelt emberek fogják lakni a földet.

Nagyon fiatal volt még akkor Macaulay, mikor ezeket a fölséges sorokat leírta; később a történelemben elmélyedve ő is más hangokat pengetett, bár soha sem követte a görög történelem peszsimistáit.

A görögök szidalmazói, pl. az id. Plinius szerint a görögök minden aljasságnak és minden bűnnek feltalálói. Juvenalis 1800 esztendővel ezelőtt keserűen írja: „Creditur quidquid Graecia mendax audet in historia“, szentül el-

hiszik mindazt, amit a hazug Görögország állítani merészel a történelemben. Az égisz magasztalt nagy embereken sorra nagy hibákat találnak. A többszörösen győző Kimont becselennek minősíti a bíróság, de a harácsolt pénzből rendezett lakomákkal újra megnyeri a népet és hamarosan újból hadvezérré választják. Themistokles, a salamiszi győző bűnös volt a perzsákkal cimboraságban, sikkasztásban, de bírái fölmentik, mert megvesztegeti őket. Végül mégis a perzsa király udvarába menekül, tanulja a perzsa nyelvet, perzsa ruhát ölt magára és udvari szokás szerint reggelenként hason csúszva hódolgat a perzsák királyának. Demosthenes perzsa zsoldban állott, sőt Fülöpnek is szolgált, aki ellen annyi filippikát zengett. Ugyanő nyíltan vallja, hogy egy rabszolgának a kínpadon kicsikart vallomása többet ér, mint a legtöbb athéni polgár esküje. Ez a graeca fides, a hűtlenség, fősvényesség, uzsora s az erkölcstelenség közmondásos volt. A természetellenes fajtalanság annyira általános, hogy a gondosabb atyák nem akarják a nagy emberekhez és nagy filozofusokhoz engedni fiaikat, mert azok visszaélhetnek velük. S az ilyen gyermekrontók nem kisebbek, mint Sophokles, Parmenides, Aristoteles, Zenon a stoikus és a vidám Epiküros. Ezeknek a kifinomult esztéta-lelkeknek a kegyetlenség egyik legkiemelkedőbb jellemvonása. Csodálkozva írnak arról, hogy a perzsák megbecsülik a hadifoglyokat, megvendégelik az ellenség követét és kötelességnek tartják az igazmondást. Egészen másképp jár el Philokles, — a drámában Sophokles diadalmas vétélytársa, — ki a hadifoglyokat egy meredek sziklára hurcoltatja és arra kényszeríti őket, hogy egy-

más után ugorjanak a szörnyű mélységbe. Lykurgos és a bölcs Solon megengedik, hogy az atya megölhesse kis gyermekét s az anya akarata ellenére is ledobassa a Taygetos hegyéről. Millió rabszolga nem ment emberszámba.

Ezeknek a szörnyű hibáknak a felsorolása elegendő lehet a lelkesedzők rajongásának lecsillapítására. Nagy részük valóságát elismeri Croiset is és az optimisták felé hajolva iparkodik betartani a tárgyilagos történetíró arany középútját.

Az orthodox klasszicizmus szemből jól látja, hogy a görög sem tiszta faj s művelődésének indítékát, alapanyagát keletről veszi. De mindent önállóan átalakít, mert a görög a nyugati népek között az igazi teremő lángelme. Művelődésének alakulása korában különféle formákat termel ki, de ezek egységes központi irányítás híján nem tudnak összetartó nemzeti erőforrássá lenni, nem tudnak megszilárdulni. Spárta, a régi korban a legerősebb állam, aszketikus, katonás életével, magasrangú erényeket gyakorol, de kemény elzárkózottsága, faji gögje alkalmatlanná teszik arra, hogy kifelé terjessze életfelfogását. Sőt a legyőzött népek között meggyűlölteti magát. Korinthos és gyarmatai arisztokrata városok, amelyek elmerülnek a fényezésben és élvezetben és nem éreznek magukban magasabb kötelezettséget, elhivatottságot népükkel szemben. A kisázsiai Ionia távol esik a többi államtól és már a VI. században Kr. e. elveszítette önállóságát. Attika alkotta tehát az egyetlen államot, melynek egységét, hatóerejét semmi sem veszélyeztette, s' a földművelés mellett fejlett iparával, pénzügyleteivel és kereskedelmével rohamosan meggazdagodott, eleven szellemével

pedig készen állott a helyesnek ítélt idegen befolyások, főleg a beözönlő ionok kedvező fogadására. Perikles kormányzása alatt (460—430) eléri fejlődésének tetőpontját s ekkor robban ki Spárta féltékenysége a 28 évig tartó peloponnesosi háborúban (432—404). Ez a féktelen versengés sodorja végveszedelembe mindkét küzdőfelet és uralomra segíti Thebát majd Makedoniát, míg végre mindkettő a római világbirodalomba olvad.

Athénben a kereskedelmi szempont túlságos érvényesülése gyengítette az áldozatkész hazafias szellemet. Az intézmények nem bástyázták körül az állami fenntartóhatóságot a csoportok hatalmának elfajulása ellen. Kormányzást és közigazgatást a népgyűlésekre, a bírói hatalmat az esküdtszékerek ruházta minden ellenőrzés nélkül s nem volt meg benne az az okosság, mint a római népben, hogy nehéz körülmények között szilárdabb kormányzatot adjon magának.

Ebben a demokráciában azonban pompásan kibontakozott a költészet, az ékesszólás, a filozófia és a művészet minden tökéletes faja. Hatalmas kivirágzása volt ez az egyik legszebb műveltségnek, amellyel az emberiség dicsekedhetik.

Croiset testvérbátyjával együtt több kötetes monografiában írta meg a görög művelődés történetét. Nagy tudásának legjavát adja rövidebb áttekintésében is a kultúra minden fő területén; de még kevésbé alkalmazza az új szellemtudományos lélektan eredményét a lángelmék alkotó tevékenységének s a bennük rejlő erkölcsi, jellembeli ellentmondásoknak megfigyeltére.

Józan megfigyelés, éles magyarázó elme, elevenen kifejező, szí-

porkázó képzelő erő (plasztikus fantázia) és fejlett technikai készség a belső eszménykép megvalósítására... ime ezekből tevődik össze a lángelmével bíró egyén és nemzet teremtő tevékenysége és cselekvő állásfoglalása a környező és reá ható valósággal szemben. Ezek a mozzanatok megtalálhatók a görög nép lelkében s ez fejti meg világtörténeti hatását. Figyeljük meg ezt röviden a nyelvén, vallásában, tudományában és műérzékében.

Változatos fordulatokban gazdag a *nyelve*, hajlékony, minden mondat szerkezete, szinte kifogyhatatlan képzőinek kifejező ereje. Olyan ez a nyelv, mint az olimpiai bajvívók teste; csupa rugékonyság, acélos izom, semmi felesleges nem található rajta. Még napjainkban is ez a nyelv a legalkalmasabb a tudományos műszavak rögzítésére.

A *vallása* is a gondolat plasztikus megismerésére tör. Az élményeket s a nem érzékelhető fogalmakat mythosok alakjában ábrázolja ugyan, de hitregéiben nem ismer százkarú, soklábú szörnyeket, mint az indus s még a régi kentaurokat és titánokat is hamar legyőzik az emberalakú istenek. Bármennyire eszményítik őket a költők, izig-vérig emberek maradnak a görög jellem minden erényével és minden hibájával. Ez az istenítő folyamat tovább tart még a görög fölvilágosodás korában is. Így Eiréné (Irén) a béke eszménye Platon korában a leuktrai csata után emelkedik istennői rangra s Kephisosz mindjárt szép szoborba önti meg az alakját. Tüché, a sors istennője még sokkal később válik elvonat fogalomból határozott szemlélyé.

Tudományos téren csupa plasztikus erő, elevenség a görögök fi-

lozófiája: akár Pythagoras életformájában, akár Platon államában, akár Aristoteles cselekvő, alkotó értelmének, vagy tiszta ténylegeségének világában szemléljük. A szaktudományok alapjait is részben megvetették, részben fejlesztették, így a csillagászatban, mennyiségtudományban, filológiában, történelemben s a természettudományok majdnem minden ágában.

Az egész nép hajlamossága a műalkotásra legjobban megnyilvánul a *művészetek általános szeretetében*. Az új alkotás náluk nem a legnagyobbak adománya, mert remekbe dolgozik minden iparművész. A műélvezet sem a kiváltságos osztály kedvtelése, hanem az egész nép szükséglete, közös kincse és hazájának bukása után legnagyobb vigasztalása. Amerre görög ember megfordul, arra mindenütt művészi kincseket rejt a föld méhe. Az ásatások még a legszegényebb helységeken is értékes vázakat és terrakottákat tártak föl. — Mennyire értékelte és magáénak tekintette a nép a nagyértékű műkincseket, példa rá a knidosiak viselkedése. Nikomédész Bithynia királya nagyon meggazdagodott és műkincsekkel akarta díszíteni székvárosát. Értécsítették arról, hogy Knidos szigete fülig el van adósodva. Azonnal ajánlatot tett a lakosoknak, hogy minden adósságukat kifizeti, ha átengedik neki a Praxiteles-féle Vénuszt. A sziget lakói azonban ezzel utasították vissza a király ajánlatát: „Inkább mindent szívesen elszenvetünk, sem hogy a szobortól megváljunk.”

Világosan látni, érteni, szemléletesen alakítani és alkotásokba foglalni, ime ez a nagy közös lelki vonás, mely a közös nyelv és a vallás mellett összeköti a szigetország ezer apró államcskáját és

érdekközösségét. Ez a magyarázata a görög nép nagyságának és egyúttal romlásának. Mert Balzac szerint „A zseniálítás szörnyű betegség, minden író a szívében egy szörnyeteget hordoz, amelyik fölfalja minden érzelmét, rögtön, ahogy megszületett. Kié lesz a győzelem? A betegség diadalmaskodik-e az ember fölött, vagy az ember a betegségen? Valóban igen nagy embernek kell lennie annak, aki jellemét és tehetségét egyensúlyban tudja tartani. Ha a költő nem óriás, ha nincs herculesi ereje, akkor vagy a szívé, vagy a tehetségét áldozza fel.“ Ez a szörnyű betegség az egészséges szellemi élet szétesése, a tudat kettéhasadása. Minden erős érzélem, átélt benyomás az emberi lélekben kettőződést jelent, elválasztja bennünk a szemlélő és élvező ént a valóságban cselekvő-szenvedő éntől. A szemlélő, magára visszatérő én valóságos élősdívé fejlődhetik bennünk az igazán szenvedő rovására. A szenvedő átkozza az életet, pl. jóbarát vagy hitves halálakor; a szemlélő művész áldja a pillanatot, melyben mélységes érzélem új kifejezése, új világ tárul szemei elé.

Ez az élősdí esztétikai én fejlődik ki az alkotásra hajló görög emberben; elválasztja benne a cselekvő embert a gondolkodó embertől, az elveket az élettől, az eszményt a valóságtól. S mivel a legtöbb görög nem a Balzac-féle jellemóriás, ezért kiöli benne a valóságos jellem sok nemes érzését. Erre a célra két fogással él, letagad bennünk olyan tulajdonságokat, melyekkel rendelkezünk és fölékesít olyanokkal, amelyek nem illetnek meg. Az ilyen önámításra legnagyobb mértékben hajlik a tömeg-ember, tehát a görög nép zöme. Ezen az alapon értjük a delphii jósdát és az ősz

Sokratest, ha nem győzik elég gyakran ajánlani népüknek az önkritikát, a komoly önismeretet, mert gyökerében ez mentheti meg a nemzeti lelket s vele együtt a nemzet életét, függetlenségét.

A görög nép nem követte nagy lelki vezéreinek a szavát s ezért a görög kultúra kialudt, mielőtt Justinianus császár hivatalosan meghozta volna halálós ítéletét az athéni főiskola bezárásával Kr. u. 532-ben. Szellemének egy része átszivárgott a kereszténységbe és megtermékenyítette Origenes, alexandriai Kelemen tudományát; Szt. Vazul, Nazianzi Gergely és Aranyaszájú Szt. János ékeesszólását. A másik fele ott él mindazokban a kultúrákban, amelyek utána következtek. Erjesztő kovász Bizáncban és a római császárságban, a középkor folyamán, a renaissanceban és az újkorban. Kétségbevonhatatlan ereje bizonyára nagy szerepet fog majd játszani az új Európa kiépülésében is.

MESTER JÁNOS

A szerb kultúrélet revíziója.

A nagyszerb végzet váratlan bekövetkezése óta a szerb kultúréletről úgyszólván semmit sem hallott a világ. Az összeomlás után, amikor a megkisebbedett ország népe magához tért, elsőnek az újjászervezett napisajtó adott életjelt a belső átalakulás megindulásáról. De ezek a beszámolók is inkább közigazgatási reformokról, a gazdasági élet új rendszabályairól adtak hírt, néha az erőltetett optimizmus, néha pedig a meghasonlottság hangján, terjedelmes riportokban. A társadalmi és a kultúrélet ocsudása csak most következett el, közel egy esztendő után, amikor az új államkeretben lassan kitisztulnak az élet-

formák és az egyén, vagy a közösség szemlélete is hozzásimul az új követelményekhez.

„Ez az út visszatérést jelent a régi, jó hagyományokhoz” — írja Jonics Borisláv szerb közoktatásügyi miniszter a *Prosvetni Glasnik* (Közművelődési Közlöny) bevezető cikkében. A tudományos folyóirat 58-ik évfolyamának első száma nemrég jelent meg a közoktatásügyi miniszter kiadásában és ezzel a számmal új korszakot nyit a szerb nemzet kulturális életében. A folyóirat bevezetője mindenekelőtt a belső revízió végrehajtását sürgeti azoknak a hazug eszméknek a fölszámolásával, amelyek az összeomlást előidézték. Első lépés ezen az úton a közoktatásügyi reform, hogy „az iskola visszatérjen a néphez”, ne legyen többé az internacionalizmus melegágya, hanem a szerb valóságérzésre nevelje az ifjúságot és előkészítse a nemzeti élet előtt álló „keserű problémák” megoldására. Ezt a szent célt szolgálva a közoktatásügyi minisztérium maga vette kezébe a folyóirat irányítását és összegyűjtötte mindazokat a szellemi munkásokat, akik ezen az úton haladva az elesett szerb nép fölemeléséért dolgoznak.

A folyóirat úttörő cikkírói a kultúrélet új feladatairól szólnak, a közoktatásügyi reformok mellett behatóan foglalkoznak a közép- és felsőiskolák szerepével, az új szerb szellemiség kialakításával, a szerb sajtó nemzetnevelő szerepével és a régi szerb kultúr-

intézmények, alapítványok és tudományos társaságok újjászervezésével. Vasziljevics Miloszáv „Igazság és tévedés” című tanulmányában a belső revízió szükségességét hangoztatja, Ranics Szvetozár dr., Magazinovics Maga, Divljan Branko, Lilics Todor az iskolareformról írnak, Bogdánovics Boskó, az új írógárda legfőbb erőssége a kulturális intézmények átalakításáról értekezik, Sumárevics Szvetisláv pedig a szerb sajtó multjáról és jövőjéről közöl terjedelmes tanulmányt.

A folyóirat cikkei szintelenek, szárazak, nyerseks, mert a nagy átalakulás kezdeti stádiumában íródtak. A munkatársak között kevés még az ismert név és a jótollú író, de kezdetnek talán ez is elég. A ma még kicsiny és erőken szegény írógárda a közoktatásügyi minisztérium támogatásával nagy föladatakra vállalkozott s munkásságukban az a legnagyobb érték, hogy ilyen nehéz időkben vállalkozni mertek azoknak elvégzésére. Példaadás és szerepvállalás indítja el az új szerb kultúrélet vérkeringését, s ebben a munkában a Prosvetni Glasnik munkatársai az úttörők. Munkásságukat még nem lehet fölmérni, de jövőjük már eredményekkel kecsegtet és lehet, hogy már a közeljövő igazolni fogja útjuk történelmi jelentőségét: ha a belső revízió magához téríti a talajvesztett és eszméiben meghasonlott szerb értelmiséget.

LÉVAY ENDRE

Mesegyűjtés.

4.

(Folytatás)

Vót a világon egy erdőbe egy gunyhóba lakó rőttenő lusta fujatalembör. De lusta vót, nem szeretőd dógozni! Még a fárú há lehült a gyümölcs, azé is röstelt enyúni, hacsak rá nem hullott, ojan lusta vót. Asztán egy gunyhóba tanyázott, de abba is ojan nagy rakás hamu vót, pörnye vót, alik tért mán a gunyhóba. Ű mők csag befekütt a gunyhóba, bevitt egy marék röz gyümöcsöt, aszt ötte, rákta, de dógozni nem szeretött, ojan lusta vót. Azután a tűzrevalót ics csak úty hordod be, mindég vód ben parázs. Rakot rá, rakot rá, iassan tüzelgetött, alutt. Néha még as sē tutta, me csak alutt.

Űtet mög osztán szömmé késerte egy róka. Odamönt hozzá: hallod-ē, fujatalembör! Eszt a pörnyét ki köllene hórdani! A gunyhóba ottam mögát a róka, a gunyhó szájába: ki kék eszt innen hórdani! Ki kék ám, dehát nincsem mive! Akkó a róka aszonygya: māj hozok én!

Emönt a róka, emönt, egy majórba, egy grófi majórba. Ottam méltóságos úrtú kéri, hogy aggya oda neki a rézmérő vékáját. Aszmongya neki a gróf: hát kinek köllene a zén rézmérő vékám? Kéreti Erdeji Bán vitéz őnaccsága. Enevezte a róka Erdeji Bán vitéznek. Hát ehén van, vigyed neki! Nem akárta odaadni, de csak odaatta. Evitte, osz kihórták a pörnyét a gunyhóbú.

Mikó ki lött hórdva, evitte a róka vissza. De még vitte visszafelé a vékát, addig mindég ojan hejekön koszpítót, hoty hun tanána ojan rézdarabot, micsodát, hogy a véka mellé dukhatná, hogy nē tuggyák mők, hogy pörnyét hórtak a vékávā. Odadugdosta a rezet, éggyszer-kettőt, valamit, viszi haza. Nézi a gróf: nò, hát mög vam mérve? Mög! Mökköszönte a róka, szonta: másszor is, ha köll!

Hád bizom másszor is köllött, mer csak tüzelgetött a zatyafi a gunyhóba. Mögén főszaporodot mán a pörnye, ojan nagy rakás löt, hogy! Mögén csag benézött a róka, hoty: Ki kék hórdani! Ki kék ám, ha vóna kinek! Ebbe már asztán beletelt több idő, mögént aszmonta: majd emén ű, hoz vékát.

Mögén csak emönt a zurasákhó, hogy aggya ide az ezüstvékáját neki! Már nem a rézvékát kérte, hanem az ezüst vékáját kéreti Erdeji Bán Vitéz őnaccsága. Mögén csak odaatta neki, me máskó is mőkfelet. Hát evitte a vékát.

Mögén kihórták a pörnyét a gunyhóbú, kitakarították, akkó vitte vissza a róka a zezüstmérő vékát. Mögén azon szaladgát, me huncut a za róka, hoty hun tuggyon ezüstöt tanáni. Addik koszpítót szeméddombony, mindönütt, hocs csak tanát ezüstöt. Mögén oda a zabrincs mellé dukta. Mikor osztán bemönt a zurasákhó, monygya, hotyhát hazahosza a zesüstmérő vékát. Mögnézi, hogy nincs-ē benne kár téve, hát ezüstöt tanált a véka mellett. Micsoda nagy úr löhet a zaz Erdeji Bán Vitéz őnaccsága? A zuraság gondókozik rája: eddig mék hírit sē hallottam, aszonygya, ijen futárja vam, mint a róka. Ez valami nagy úr löhet, még énnállam is nagyobb úr! Én csak a zezüstmérő véka mellet nem hagyok ezüstöt, a rézmérő véka

mellet rezet ot hanni, aszonygya, mönnyi kincse löhet annak, csak nagy gazda löhet!

Hátosztán a róka e mönt vissza. Továp tüzelgetött a za lusta legény ott a gunyhóba. Eggy idő múva emönt ára a róka. Mögnézi, hogy mökszaporodott-ë mán a pörnye a gunyhóba. Telt, mút a zidő, hácscsakugyam mökszaporodott. Aszonygya: hát hallod-ë, szonygya, jó vóna mám mögén kitakarítani a gunyhód ettú a sok pörnyétű. Jó jám, ha vóna kinek, mög mive kitakarítani! Aszonygya: māj hozok ém mögén! Csak neköm kő e mönni. A róka csak látta, hogy neki kő emönni. Nem félt tülle, me tutta, hogy lusta vót. Hát mögén emék én!

Emönt! Aszonygya: naccságos úr, aggya ide még ëccő a zammérő vékáját! Szívessen, szívessen! Akkó má úgy máskéb gondókozott a zuraság, nem féltötte má, még a napszám is mögvan, amijé oda van a véka. Eszt is csak arannyā hozza haza. Hát odaatta a zammérő vékát. Aszonygya: kéreti Erdeji Bán Vitéz őnaccsága. Jó van! Csak szeretnék má ëccő vele tanákozni! Mājd, no māj tanákozik még vele!

Evitte a zammérő vékát. Kihörták vele a gunyhóbú a pörnyét. Mikó vitte vissza a vékát, hát asz mám még nehezeb vót, hogy aranyat tanájjon, de azé csak tanát. Kevesebbet, mint a ezüzsbü, de csak tanát valahun. Ű mán tutta, hogy mi következik, előre készút rá, me a róka csak huncut. Oda dugdosta mögént a vékának az abroncsa mellé, amit tanát dirib-darab aranyfémöt, asztán úgy vitte haza.

Körúnészte akkó mögén a zuraság: micsoda, még itt is maratt arany, a véka mellett? Mönnyi aranya löhet annak? Az röttenetös nagy úr löhet, Erdeji Bán Vitéz őnaccsága! Csak nagy úr löhet! Így gondókozik a zuraság. Kérdözi osztán a rókátú: mijen embör a? Fijatalembör! Annak mög, a zuraságnak, vót egy lánya. Mán csak jó vóna neki odaanni, ha evönné. Így gondókodott a zuraság. Jó vóna aszt a lánt odaanni neki!

A róka asztánakkó nemhogy nem mönt vona elő, hanem nem sokad beszét, emönt a legényhó, vissza a gunyhóhon. Aszonygya: hallod-ë, kej fő! Nē fekügy mindég! Föl ám, aszonygya, ha vóna jó ruhám, fölkelnék, de még jó ruhám sincs! Aszonygya: nē törögy vele, māj lössz! Két nap, két éjje nem hagyot nyuktot annak a lusta legénnek, nyálta haját, árcát, bajusszát. Úty kinyalta, hogy mintha lē löt vóna borotváva. Annak mög álai köllött. Ojan szépen kinyálta, hogy! A többive nem törődött, csak a zärcát legaláb röndbe hozza.

Hát telt, mút néhány nap, emönt a róka a zurasákhó. Naccságos gróf úr! Kéreti Erdeji Bán Vitéz őnaccsága, anná oda neki a lányát feleségű. Az él lányomat? Még nem izs beszéltem vele! Mājd beszél vele, māj mikó gyüvünk a lakodalomba, akkó māj beszélhet vele. De csak mögnyukszik tán, hogy nem valami pity-ponyty embör? Mögnyugonni mögnyukszog benne, me csak úgy illene! Me mink messze lakunk, úgy gyüvünk ide, hun tarcsuk a lakodálmát? Akár itt, akár ott, neköm mindéggy. Aszmonygya a róka: hát jó van! Ha gyüvünk, māj szóllok.

Emönt elé a gunyhóhon: kej fő, gyere velem! Hát rossz ing van

rājta, roz gatyá, egy nagyon rosز cipője se vót nem vót annak általánossam mék tán kalapja se. Hács csak vezetí a lánhó, csak kinyálta a zārcát, nem vót nagyon szakállas, aszt is kinyalta a róka, haját isz szépen hátranyálta. Valahogy nem monta am mög a legénnek csak most, hogy: nősűsz, vögyűnk neköd egy lánt. Aszonygya, ki gyűnne éhhozzám?

Igy a róka vezette a vőlegént. Mikó elértek má egy darabon a zerdőbe, de nem ojam messzire a gunyhótú, kicsit távol, hogy a gunyhó né láccon oda: na itt új lē! Itt újjé, még csak én nem gyűvők érted. Ű mög e mõnt a zurasákhon, a róka. Naccságozs gróf úr, it vónék ē, de baj ért, nagy baj ért bennűnket! Na micsoda? Egy röttentő nagy baj érd bennűnket! Hát birunk-ē rājta segíteni? Birni birunk, csak szégyönygyalázat, hogy ijen nagy baj ért bennűnket. Micsoda? A fijákerűnk lovastú ēggyűt sárba fordűlt, de a vőlegény is, mög a kocsis is. De a vőlegént mék csak valahoty kimentőttem a sárbug. Ha lõnne szíves új ruhát anní, ine a mi lakásunk messze van. Pedik fenét! Ben laktak a zerdőbe! Belefullatt ottan kocsi, ló, mög a kocsis is, mög a vőlegénnek a ruhája csupa csurom sár, nem gyűhet e vékképp!

Ott a zuraságná előkerítőttek fijatalembörre való ruhákat, ingöket, mindönt összecsomagöltak, mög négylovas fijáker lõt készítve. A róka főlűt hátú a zűlézsbe, a kocsisnak monta, mõre hājcson! Vitték a ruhát, mindönt magukkal. De nem mõnt más, csak a kocsis, mög a ruha. Hát mikó mõnnek, odaérnek ki a zerdőbe. Hát monygya ēccő a róka a kocsisnak: áj mög! Mőgát, lõvõtte a ruhákat a kocsi rű összecsomagõva: it van, készűj fő gyorsan, szépen, de szépen! Fõhűszta a szép ingõt, gatyát. Dehát valahogyan ű fűrõsztõtte eszt a fijatalembõrt, a róka, ahun tutta, lõnyálta. Azután rávõtte a kabátot, mellént, lājbit, mindönt.

Akkor osztán a fijatalembör mikó főkászolódott: gyerűnk a fijákerhó. De szép szál embör vót ám. Akkó nem úgy nēzõt ki, cipő a lábán, szép embör lõtt. Akkó a róka nem odaűt hátú, hanem a kocsis mellē, oda vonta mög magát. Hājtottak a grófi majór mellē. A gróf is kimõnt elēbe. Kimõntek elēbe, hogy no gyűn az Erdeji Bán Vitéz õnaccsága. Nagyon nagy gazdag embör! Asztán a gróf is szívessen fogatta: na ez lõssz a võm! Szép, derék embör vót, csak lusta vót, dehát a lustaságnak hasznát võtte e szērint.

Mikor asztám mög vót a fogattatás, a lány isz beleszeretõtt: hát jó lõssz, jó lõssz. Mőglõtt a készfögó, eskűvő. Hát mosmán viszik a lánt, mēnyasszont haza! Igõn ám, de hun a haza? A gunyhóba? Dehogy oda! A róka mán esztet előre kicsínálta, hoty hova vigyék a lánt. Vót jó távol egy nagyon nagy gazdaasszony, ű vót a gazda, úty híták, hogy Vasórú Bába. Asztám mikó mõntek, hát a róka mindég előre járt, nem mõnt mán akkó a kocsin. Mikó a vendégők mõntek, mõnt 3—4 fijáker vendég, danótak, muzsikátak. Tanál egy mēnõst, aszonygya ott a pásztoroknak: kijé e za mēnõs? A róka monta. Aszonygyák: a Vasórú Bábájé. Aszonygya: nē aszmonygyátok, hogy a vasórú bábájé, me amoda gyűn a nacs csapat ellenség, oszt mind epusztid bennetõket, aszonygyátok, hogy az Erdeji Bán Vitéz õnaccságájé! Etuggyátok-ē mondani? El! Erdeji Bán Vitéz õnaccságájé.

Aszonygya, mikó odaérnek ezök a fijákerokká: ugyan csikózs bácsik kijé e za szép ménös. Aszonygya: az Erdeji Bán Vitéz őnaccságájé. Nem tutta e za zembör, hogy ű az Erdeji Bán Vitéz őnaccságá, csak a lány izét: hú ennek ijen ménösseji van, a zén apámnak ménösse nincs is. Nagyon mögörüt a menyasszony! Micsoda gazdag hejre vittek engömet e.

A róka mök csak szalatt előre. Látták, hogy ot szalad a róka. Egy guja vót ottan. Kijé e za guja? Aszonygyák: a Vasóru Bábájé. Hallitok, láttjátok ott a zellenség, ögy gyün, e nē haggyátok magatokat pusztítani; aszonygyátok, hogy az Erdeji Bán Vitéz őnaccságájé. Hát jó van, akkó aszmonygyuk. Hát a róka mögem mén előre, űk mög utánna. Mikó odaérnek a gujáhó, kérdözik: kijé e za szép guja? Aszonygyák Erdeji Bán Vitéz őnaccságájé! Hā, a menyasszony mégjobban örüt. Micsoda szép guja ez itten! Apámnak sincs, a bérösök tārtnak ēty kicsit, fejös tehenet.

Avvā a róka még mén elébb, űk mög utánna. Tanált ēgy nāty falka bürgét juhászokká, sok juhok vótak. Kijé ezök a juhok? Aszonygyák: a Vasóru Bábájé! Tudom én, hogy a Vasóru Bábájé, de aszt nē monygyátok, hogy a Vasóru Bábájé, me e za zellenség mind lēkaszabol itten, ha nem monygyátok, hogy az Erdeji Bán Vitéz őnaccságájé. Mögértöttētök? Mög! Jó van akkó, aszmonygyátok!

Mikor asztān odaértek, kérdöszték asztān, hoty kijé e za szép sejmözs bárányok? Aszmonygyák: az Erdeji Bán Vitéz őnaccságájé. Aj még akkó örüt ām igazāba a menyasszony, hogy micsoda szép birkák vannak ottan! Sejmössek!

A róka mēg befördült ēgy nagy majórba, jobra a pārtódālba vót, szép nagy major, de gyönyörű szép kastēj. Hát mikó odaér, a vasóru bába akkó tüzesitötte a zórát, vazsbū vót, hát möktüzesitötte. Aszonygya neki a róka: méltóságos asszony, teccik tunni, hogy mi a zujság? Nem tudom! Bujjon e, gyün a zellenség, nē hotyhát lēkaszabojjāg, bujjon e! Hát huva bújjak e? Bujjon csak ide e. de nē a majórba, máshuvā, me magájé gyünnek. Ot vót lek közelbe ēgy naty kazal szālma, belebút. Nem is izelt vele, hogy a zū óra tüzes. Nem möggyullatt a szālma, bennégött a vasóru bába.

Így asztām mikó odaértek a lakodālmas népség, nem vót ām itten, csak e köllöt foglālni a hejet. Ot vótak a szép bútorok, a sok drágaságok, mindön. Így löt nagy gazda az Erdeji Bán Vitéz őnaccsága. Csakugyan Erdeji Bán Vitéz őnaccsága lött. Még most is élnek, ha mög nem hāltak.

Bodó Imre, 74 éves, gazdálkodó.

Tápé, Munkács-utca 4.

1942. március 25.

Gyűjtötte KATONA IMRE

(Ortutay-szeminárium)

U J K Ö N Y V E K

A magyarság és a szlávok.

Szerkesztette: *Szekfű Gyula*, kiadja a budapesti kir. magyar Pázmány Péter-Tudományegyetem bölcsészeti karának Magyarságtudományi Intézete és a Franklin-Társulat, Budapest, 1942. 278 oldal.

Talán már a cím olvasásakor sokan lesznek, akik megérzik a benne rejlő óriási arányokon keresztül — gondolunk itt a minket körülvevő szláv. néptenger rengeteg hullámaira, — hogy a magyarság történelmi hajójának milyen pontos és hamisítatlan, mindent magában foglaló térképre van szüksége ezen a terepen, hogy biztos ösztönrel és eszes megfontoltsággal követhesse nemzeti boldogulásának és örök hivatásának útját. A Pázmány P.-Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete vállalkozott arra a feladatra, hogy Szekfű Gyula irányítása mellett elvégzi és kiadja azokat a legfontosabb, alapvető munkákat, melyekre nagyközönségünknek is szüksége van, hogy világosan lásson a ráknézve életfontosságú szláv problémakörben. A legkiválóbb szaktudósok közreműködésével megírt könyv, — melynek szürke, tárgyilagos fedőlapja a szerkesztő előszaván kívül tizenhárom, irodalmi utalásokkal és jegyzetekkel megerősített, színes, érdekes és széleslátókörű tanulmányt rejt magában, — mindenki számára a legújabb kutatások összefoglaló eredményeit nyújtja, elfogulatlan, objektív beállítással. A cikkeket — melyeknek lényeges részei már az idén márciusban rendezett előadássorozat keretében elhangzottak — sohasem a hangulatkeltés, vagy a mának kétes és forrongó vitaanyaga hevíti, hanem azok a földrajzba,

történelembe, irodalomba, néprajzba, nyelvészetbe, kultúrtörténetbe, stb. ágyazott nagy problémák, melyek a népek állandó, ősi vonásait tükrözik vissza, nem változnak máról-holnapra és a mult tapasztalatai alapján hasznos útmutatást nyújtanak a jövő számára.

A tanulmányok az előszó után a következő kérdéseket ölelik fel: *A szlávok őstörténete* (Knieszsa I.), *Oroszok és finnugorok* (Zsirai M.), *A nyugati szláv néphatár története* (Fügedi E.), *Orosz-ukrán történet* (Lukinich J.), *Az orosz műveltség kialakulása* (Trócsányi Z.), *Lengyelország történelmi fejlődése* (Divéky A.), *A déli szláv népek kultúrája* (Hadrovics L.), *A pánszlávizmus* (Gogolák L.), *Magyar-szláv nyelvi érintkezések* (Knieszsa I.), *Magyar-szláv irodalmi érintkezések* (Hadrovics L.), *Magyar-szláv néprajzi kapcsolatok* (Gunda B.), *A horvátok és a hazai szerbség a magyar történetben* (Thim J.), *A szlovák és ruszin nemzetiség története* (Gogolák L.). Már ez a felsorolás is mutatja, hogy igen változatos anyagról van szó, mely minden részletre kiterjed. Így többek között csak felemlítjük, hogy a szlávok sokat vitatott őshazáját a legújabb nyelvészeti, növényföldrajzi és egyéb rokontudományok érvei alapján a Visztula és a Dnyeper középső folyása között rögzíthetjük (Knieszsa). A szlávok legrégibb települései és vándorlásai közben sorsdöntő volt a germán, gót, avar, valamint finnugor népekkel való érintkezésük, ami államszervezetükben, műveltségükben, faji sajátágaikban, lelkialkatukban, stb. a legmélyebb nyomokat hagyta, s hódítások és behódolások, vándorlások és letelepülések számtalan változatát mutatta fel. A ma ve-

lünk közeli vagy távoli szomszédos szláv népek nemcsak szellemileg, hanem antropológiailag is különböző fajtához tartoznak, s így a hozzájuk való viszonyunk is különböző jelleget vett fel, de mindég fontos tényezője volt nemzeti életünknek, s ez a jövőben még fokozódhat. Innen a könnv alapvető jelentősége.

VÁNDOR GYULA

Magyar-olasz hatás a Balkánon.

Lukinich Imre előszavával, írták: Gáldi László, Hadrovics László és Kardos Tibor. (Balkán-füzetek 2. sz. Budapest, 1942: 26 old.)

A *Magyar Külügyi Társaság Balkán-Bizottságának* 1941 március 20-i újjáalakulása alkalmából elhangzott felszólalások mind beszédes tanui annak a nagy érdeklődésnek, mellyel a magyar közvélemény újabban a Balkánkérdések felé fordul. Az ott lefektetett alapelvek szerint a Balkán-Bizottság feladata lenne többek között a balkáni államok népeire, társadalmi, kulturális, gazdasági, stb. viszonyaira vonatkozó adatok szakszerű gyűjtése, feldolgozása és rendelkezésre bocsátása; szakkönyvtár létesítése, előadások rendezése, tanulmányok megjelentetése, tanulmányutak rendezése, a balkáni népek nyelvei iránti érdeklődés felkeltése és mindannak az elősegítése, ami déli, közeli és távolabbi szomszédainkkal való kapcsolatainkat kimélyíti. A Balkán-füzetek tervbevett sorozata is ezt a célt szolgálja. Az 1. füzet a „*Magyar Balkán-Intézet felé!*” címet viseli, s 1941-ben jelent meg. Ez a mostani 2. száma a legkiválóbb szaktudásaink közreműködésével azt a mély és alapvető kulturális hatást mutatja be, melyet, sokszor egymást ki-

egészítve, a magyar és olasz szellem gyakorolt az évszázadok folyamán a különböző délkelet-európai népekre. Gáldi L. „*Az olasz művelődés hatása a balkáni népekre*” c. értekezésében alapos felkészültséggel és nagy olvasottsággal azt igyekszik kimutatni, hogy az olasz kultúra befolyása eme népies tájegységeken sokkal jelentősebb volt, mint ahogy eddig gondolták. Vizsgálódásainak előterében az Itáliához földrajzilag legközelebb eső horvát-dalmát tengerpart áll, mely településeinek városias jellege és urbánus kultúrája a legtermészetesebb átvéve és részben közvetítője volt az olasz szellemi terjeszkedésnek. A primitívebb társadalmú Albániában ezek a hatások inkább csak a vallási kultúra területére szorítkoztak, míg a görög viszonylatban ismét mélyebb befolyást jegyezhetünk fel, melynek különösen az újjörög költészet formai újításai köszönhetnek sokat. A román művelődés sokáig csak másodkézből gazdagodott olasz szellemi javakkal, míg újabb műköltészetüknek jóformán valamennyi versformája — újjörög közvetítéssel — az olasz irodalomból származik. Bulgáriával főleg az újabb időkben szélesedtek ki az olasz kultúrkapcsolatok, míg a szerb lélek orthodox zártsága úgyszólván mentes maradt minden itáliai befolyástól. Ezt követően Hadrovics L. érdekes és tanulságos részletekben mutatja be, mint egészítette ki egymást a Szávától északra és délre a „*Magyar és olasz kultúrhatások találkozása Horvátországban.*” Szellemi és társadalmi életükben a horvátok a későbbi századok folyamán is sok olyan vonást és jellegzetességet őriztek meg, így pl. a közjogi érzés és formalizmus túltengését, mely a magyarokkal való kulturális

együttélés folyamánya. Kardos T. viszont azt fejti ki nagy szaktudással és bőséges adatokkal, hogy „Horvátország és a tengerpart kulturális jelentősége”-t már a legrégebb időkben is mennyire felismerte a magyarság, s hogy ez a kultúrák érintkező pontjában fekvő ország már a legrégebb időkben „a magyar birodalomnak kapujául szolgált a világtörténelem útvonalára a Földközi-tengerre és európai műveltségünk tüzhelyére, Itáliára.” A horvátok és dalmátok viszont „a maguk erejét hozzáadták a magyar műveltséghez.”

VÁNDOR GYULA

Petőfi-kultusz Olaszországban
(*La fortuna di Petőfi in Italia.*)
Giovanni Cifalinò tanulmánya.
(Különlenyomat a „Corvina” 1942 évf. 2. számából, Franklin-kiadás, Budapest, 1942.)

Ez az érdekes kis füzet nagy szeretettel és lelkiismeretességgel összeállított áttekintést nyújt arról az irodalmi kultuszról, mely Petőfi legendás alakját Olaszországban már műveinek első fordítása után (Helfy, Milano, 1859) körülvette. Műveit, mint tudjuk, több mint 30 nyelvre fordították le, de a vele foglalkozó tanulmányok és a fordítások nagy száma alapján Németország után Itáliában volt a legnagyobb irodalma, s volt időszak (1880—90), amikor ő volt a legismertebb idegen költő olasz földön. Benne az európai zsarnokság ellen küzdő és életét feláldozó szabadsághős és nemes hazafi eszményképét ünnepelték, aki mint a legnagyobb magyar lírikus egyúttal a hasonló célokért küzdő Itália lelkes barátja volt. Az első olasz fordító, aki Petőfit eredetiben olvasta, E. Teza volt, a pisai egyetem sanscrit tudósa, aki

elsősorban is a versek szellemét igyekezett visszaadni. A Petőfi-kultusz legnagyobb ösztönzését akkor nyerte, mikor 1877-ben Meltzl Hugó Kolozsváron megindította „Összehasonlító irodalomtörténeti lapok” c. úttörő folyóiratát, melynek igen sok külföldi és olasz munkatársa volt. Köztük találjuk az egyik leglelkesebb Petőfi-rajongót, Giuseppe Cassone-t, aki munkásságának legnagyobb részét a magyar költő ismertetésének szentelte. Sok kiváló Petőfi-fordítás után legutoljára, 1940-ben egy érdekes életrajz jelent meg róla Marassovich tollából. Cifalinò értékes összefoglalása végén különböző Petőfi-fordításokat is közöl.

VÁNDOR GYULA

Szeged városfejlesztési terve.
Összeállította és sajtó alá rendezte dr. Pálffy Budinszky Endre főmérnök. 1942. 110 old.

A városfejlesztés gondolata olyan régi, mint amilyen régi maga a város. Minden része gyakorlati: az élethez, a város multjához, jelenéhez és jövőjéhez tapad s ugyanakkor esztétikai is, mert a jó és szép várost akarja. Ilyenformán a városfejlesztés tudománya sok ezer esztendőre tekinthet vissza. Csak a mult század végén torpant meg és indult bizonytalan utakon bizonytalan jövő felé. Talán a barokk kor szelleme zavarta meg a nagy gondolkodókat: nem tudták a város jövő fejlődésének útját helyesen kijelölni. A város a funkciós problémák százait vetette fel s ugyanekkor a városfejlesztő lehunyta szemét és város-esztétikai problémákon tűnődött. Az élet sietett, a város nőtt, úgy, ahogy a várospolitikai — akkor egyének érdeke — épen akarta. Ez a szembekötődsdi minden fej-

lődő városnak rengeteg kárt okozott. Szeged is egy eszményi, a nagyközönség szerint „rögeszményi” elképzeléshez ragaszkodott. S e gondolat jegyében sikerült Szeged egyrészen az emeletes parasztházak, másutt pedig az udvari felszerépületek sivár és városiatlan tömegét kiépíteni.

A hibákat mindig az új nemzedék veszi észre. A városrendezők új nemzedéke rájött, hogy a barokk szemlélet a városoknak szinte jóvá nem tehető károkat okoz. Rájött arra is, hogy a városfejlesztés nem esztétikai, hanem városélettani probléma, melynek törvényeit meg kell keresni. Kereste tehát a rendezés és fejlesztés, a település és közlekedés törvényszerűségeit. E nyugtalan új városrendező nemzedék két legértékesebb munkása épen Szeged városi mérnöki hivatalában töprengett a magyar városok sivár jelenén és nehéz jövőjén. Egészen bizonyos, hogy ez a nemzedék segítette elő és érlelte meg az 1937. évi VI. törvénycikket, mely arra kényszeríti a városokat, hogy egységes szemlélet és törvényes akarat alapján jelöljék ki jövő fejlődésük útját.

Tíz esztendeje foglalkozik dr. Pálffy Budinszky Endre Szeged városfejlesztési problémáival. Közben szakirodalmi munkáiban bemutatta és alkalmazta a városfejlesztés tudományos elveit. Így könyve tulajdonképpen összefoglalása tíz esztendő komoly elméleti és kutató munkának. A tanulmány — terv, vagy program — értékét emeli az is, hogy minden fejezetben összefoglalja az alapul szolgáló tudományos elveket és bemutatja szegedi alkalmazásukat. Ép ezért alkalmas arra, hogy bármelyik városi mérnök belőle

megtanulhassa azt is, ami a magyar városrendezési törvényben a törvény szükszavúsága miatt nem lehet benn. Bemutatja a város multját, ismerteti adottságait, társadalmi rétegződéseit, településeit, a város kapcsolatait a szomszédos községekkel és Szeged sajátos tanyatelepüléseit. Rámutat közlekedési, árvédelmi, belvízvédelmi, csatornázási és vízellátási problémáira és nagy vonásokban a városesztétikai kérdéseket is taglalja. Végül bemutatja, mit végzett el Szeged városa a városfejlesztési programm szolgáltatában és mik a további tennivalók.

Elkészült a városfejlesztési terv alapja, a 80 statisztikai táblázatban összefoglalt adatgyűjtő munka, a város lakóépületeinek morfológiai felvétele, Szeged és a vele szomszédos Kiskundorozsma, Tápé, Szőreg, Ujgyála, Szentmihálytelek területfelhasználási térképe s a városias kialakításra szánt terület meghatározása a várható telekszám-gyarapodás alapján. Végül elkészült az építési övezeti és a forgalmi úthálózati terv. Legutoljára említjük, hogy az Iparügyi Minisztérium hozzájárult az eszményi színvonal leszállításához s ezzel olyan vitát zárt le, mely évtizedeken keresztül volt meddő és kárhózas.

Pálffy Budinszky Endre ismeri a nemzetközi szakirodalmat, de gondos kézzel gyűjti és értékesíti a magyar szakirodalmat is. Ha Szeged városfejlesztési tervének szövegében apró betűvel nyomták volna a szegedi vonatkozású részeket, mindenki előtt nyilvánvaló lenne, hogy e terv a szakirodalom sűrített, pontosan mérlegelt kivonata: S ebben rejlik a mű legnagyobb jelentősége.

TÓTH JÁNOS

DÉLVIDÉKI SZEMLE

1942 OKTÓBER

I. ÉVF. 10. SZÁM.

Korunk költője

(Mécs László)

BABITS titokzatos mesterségnek nevezte a költészetet, Kosztolányi megírta ennek a mesterségnek az ábécéjét. A maga módján megmutatta, hogy „csak ennyi az egész”. Persze az olvasó csak később veszi észre, hogy nem a titkot leplezi le Kosztolányi, hanem éppen csak a titokig, a titok küszöbéig vezet el. Hát még mennyire titokzatosak maguk a költők! Petőfi egyszerű, Babits komplikált, Vörösmarty forró, Kosztolányi hűvös, Arany tudatos, Ady „ösztönös” költő; de ha tetszik, cserélgethetem is ezeket a jelzőket, akkor is lelepleznek valamit az íróból, de egy másik Aranyból, egy másik Vörösmartyból, egy másik Petőfiből. Ilyenkor elgondolkozhatunk: vagy nem ismerjük az írókat, vagy több arcuk van, vagy nem lényeges az, amit ezek a minősítő szavak róluk mondanak.

Ez a zavar legtanulságosabban a köztünk élő író sorsán figyelhető meg. Tízezrek lelkesednek érte, tízezrek nem tudnak vele mit kezdeni. Sokan belőle táplálkoznak, sokan csak derülnek furcsa sorain. De a jelentkező költői tehetség a kritikusokat és a hivatalosakat szokta legjobban próbára tenni és megtréfálni. Számukra, az „írástudókra” a legkeményebb dió az „elintézetlen” író. Nehezen tudják eldönteni, hogy kivel van dolguk: fűzfapoétával, vagy igazi költővel, vagy a kettőnek valami csodálatos keverékével? Ez Mécs László esete is.

Korunk legnépszerűbb élő költője; az ő versei közül ment át a legtöbb a köztudatba, szavai megtapadnak, mint annakidején Ady sorai, Összes verseinek kiadói sikere Ady és Babits könyvsikerei után következik. Valóban sokak költője.

Mindez azonban érthetetlen, ha verseit újabb vagy régibb klasszikusaink verseihez mérjük és költészetét a náluk beváló szempontok szerint vizsgáljuk. Igazán nem testvére, nem is utódja egyik nagy költőnknek sem. Sőt semmiképpen sem érezzük klasszikusnak. A kritikusok és az irodalmi vetélytársak pedig inkább hibáiról szeretnek beszélni, s legszívesebben irodalmon kívül álló jelenséget látnának benne. De ha nem is tartozik klasszikusaink közé, van akkora, hogy csak önmagával mérhető, és van olyan eredeti, hogy nem tűr semmiféle kaptafát. És ez az a pont, ahol egy író érdekelt kezd bennünket; hogy mint művész mekkora, az máshol dől el.

Mécs legtipikusabban *korunk költője*: ezüstkori költő. Ma lehet valaki romantikus vagy klasszikus, barokk vagy puritán, őstehetség vagy intellektuális költő, egyformán „korszakban” érezheti magát, meglesz a közönsége. Mécs az ezüstkori embernek ír. Ezek ma sokan vannak. Nagy kultúrák árnyékában élnek, melyet már nem ismernek és nem is értékelnek egészen, terhes is nekik. Emberi életet akarnak élni elsősorban: *kisemberi életet*. Hidegnek és ridegnek érzik egy kissé a világot, ezért mindazt szeretik, ami meleget hoz nekik, és megszépíti életüket: a hitet, mely a szív ügye is, a művészetet, mely könnyű nyelven beszél, a meleg szót, mely egyszerre testvérré avat idegeneket, és a jó ember a legnagyobb érték az ő szemükben. Jól érzik magukat a templomban és szentnek tartják a családot, de otthon vannak a moziban, korzón, színházban, strandon, futbalmérkőzésen, jazzt hallgatnak a rádión, olvasmányuk az újság és magányban nagyon unalmas lenne nekik a világ. Nem érzik magukat „modernnek”, de mindenestől benne élnek a mában.

Íme, ez Mécs tábora. Nem klasszikusokon és dekadenseken nevelődött raffinnált ízlésű közönség, mely izgalmakat, „tisztá” művészetet vár az írótól. Ők nem nevelődtek esszéken, és nem tudnak utánajárni a költőnek, nem érdeklik őket a műhelytitkok; ők elsősorban melegedni akarnak az író szívében, és legfeljebb azt várják, hogy róluk szójjon az ének. Mert ezt a világot, a saját világukat ismerik ők, a többitől elég annyi, ha kipillanthatnak a költő-vágta ablakokon. Ezekhez van küldetése Mécsnek, az ő nyelvükön beszél, az ő világukat énekli, egy kissé — valljuk meg mi, klasszikus-olvasók is — valamennyiünk világát. Hiszen valamennyien ezüstkorból élünk: fáradtak vagyunk, és ugyanakkor egy új világba lendülünk. Az aggastyánok és a kamaszok érintkező korát magunkban is érezzük: mi magunk is ide is, oda is tartozunk. Vannak pillanataink, mikor nem érünk rá, vagy nem tudunk elmélyedni: ilyenkor ott hagyjuk a nagyokat, a komolyakat, és Mécs László után nyulunk. Jól esik olvasnunk azt, akiben a költészet pihenteti próféta-szárnyait, és „nagy vers” helyett *költői riportot ad a társadalom szívéből*.

Mécs költészete nem klasszikus-receptű költészet, mégis az tűnik fel benne először, ami a művészetre tartozik: ahogyan beszél. Az elnyúló sorokban és elnyúló költeményekben nincsen kiméricskélve semmi. Elemi ömlés és áradás tobzódik minden lapon. Csupa hosszú sor, csupa hosszú vers. Nincs ilyen kiadós verskötet a magyar irodalomban. Majdnem annyi az olvasnivaló benne, mintha prózai szöveg borítaná a hétszázötven lapot. Csak Tóth Árpád dolgozik ilyen hosszú sorokkal. De őnála tartalom és forma egymásra van szabva, feszesen áll, míg Mécsnél inkább a *lezser-szabású versek* a feltűnőek. De ebben aztán mester. Legtöbb versében csupán költői vázlatot ad, mely mintha abbamaradt volna a verssévelés útján, és mi most csak félszemmel olvassuk, mint egy könnyed novellát, de egyszer aztán megállít az olvasásban egy megdöbbenő sor a vers vége felé. Kiemelkedik, mint valami dóm a lapos tájon, s egyszerre nem üres a vers. Ezt a sort ismételtelen elolvassuk, s egész nap vele foglalkozunk. Külön izgalom ez a sorok váratlan kiugrása (*A csónak, Az ócska zongora balladája, Írástudók között*).

Könyvtáram legkedvesebb könyvei közé tartoznak a nagy meseterek rajzgyűjteményei. Egy fej, egy kéz, egy arcél, vagy néha csak a horizont merészen meghúzott vonala a megkapó a rajzon; a többi elnagyolt, engedi, hogy ez az egyetlen sikerült vagy kidolgozott rész érvényesüljön, a többi csak keretet, környezetet ad neki. Ilyen vázlatok Mécs versei, de alig van „gyenge” verse, ahol ne találkoznék egy felöltő sor. Néha többet ér egy ilyen vers, mint pedáns poéták komolykodó egész költeményei. Egy vázlatot inkább bekeregetünk, mint egy iskolásan megfestett „kompozíciót”. Egy sikerült Mécs-sor tovább motoszkal bennünk, mint némelyik kortárs „hibátlan” költeménye.

De a vázlatok sorát befejezett rajzok, „végig jó” versek szakitják meg: *Rohanás a tavaszba*, *A királyfi három bánata*, *Egyszerű példa a varjakról*, *Örök banalitás*, *Vigyázz állásban*, *Holdkóros arc-cal lépeget a csend* stb. Ezek a mindnyájunk Mécs-versei. Sodróak, feledhetetlenek, első soruktól lekötnek, s ezek azok, melyekkel egy sajátos költői egyéniség belépett és helyet biztosított magának az irodalomban.

Legnagyobb részük a kötet első felében van. De Ady összegyűjtött verseinek is első száz lapján találjuk a legjobban vérünkkel vált Ady-verseket. A Vörösmarty- és Arany-féle öregkori költői újjászületések és fellángolások ritka esetek. Öbennük több költő élt és érett meg, a legtöbb költőnek csak egyszer van tavasza, némelyiknek egyszer sincs, csak versei szaporodnak, melyek nem hiányoznak senkinek, s nem fogannak meg senkiben.

A könyv második felében is „Mécs”-versek vannak. Ugyanaz a „járás” és ugyanaz a melódia jellemző rájuk is. A lézser-versnek néha még a varrata is felfeslik, bomlott vers lesz belőle, de még ilyenkor is megragadó benne a *Mécs-hangulat* (*Sáros, szeretlek!*).

Olvasóit talán épen ez a *hangulat* bilincseli le legjobban. Mécs világa valóban külön világ: benne örökös tavasz van, és mindenki fiatal. És a fiatalabbnak mindig több volt a szabad, mint az öregnek; a kamasz még nem érzi a törvény súlyát, vagy ha súlyos neki a törvény, egy kicsit leteszi a terhet a válláról. De félszemét rajtahagyja, visszatér hozzá, csak jól esik egy kicsit tudatosan a tilosban járni. Flört és vezeklés így váltogatják egymást ugyanabban a versben: ezüstkorban vagyunk.

Mécs-országban a kalapjuk mellett ibolyaszállal járnak az emberek, fényeső zuhan a tájra, ezüst tavon, arany tavon piros csónak úszik, „pipacstócsa” áll a vetésben, fölötte ibolya-méh röpköd, aztán rózsaszín köd ereszkedik a tájra, és piros úton jár a rubintos szívű ember. Színes itt még a lélek is: ahol barna a harmat, ében a víz, kék lehet ott az öröm is.

Ebben a világban minden beszédes szimbolummá válik: a vonat, a lakodalom, a pince, a méhes, a vén zongora, melyen a halott kántor fekszik, a fán gubbasztó varjak, a kirakat, a mesgye, a cséplőgép, a kirándulás, a kakasülő, a hordár, a nyírfák, a pisztráng, a menetrend, a forgószinpad. Amihez az ibolyaszemű költő hozzányúl, az megelevenedik, de nem úgy, mint Andersen meséiben vagy Ady szimbolumaiban, hanem a *szív módján*: az érzelem keresi meg a szálakat, melyek összekötnek minket a külső világgal.

Ezek a fonalak idegszálakká válnak, behálózzák az érzéketlen dolgokat, beléjük nőnek, és nagy tanulságokat közvetítenek, melyek megvannak ugyan az evangéliumban is, de a huszadik század gyermek-embere az élet nagy titkait szívesebben tanulja meg a nyirfák, a pisztrángok, a varjak, a hid és a méhes példájából.

Aki „költői riportokat“ ír a társadalom szívéből, annak mindegy, hogy jó vagy rossz a verse, azt az ezüstkoriak olvasni fogják. S épen ebben van Mécs egyik jelentősége: ő is azok közé tartozik, akik visszahozták nekünk az éneket, a verset.

Ady és Babits megtanítottak újra verset olvasni. Mécs pedig azoknak is meghozta a verset, akiknek alig van sejtelmük irodalomról: ezüstkori barbárok. Úgy olvassák őt, mint a középkor olvasata maga verseit: lelki szükségletből és épülésből. „Olvassátok, mert szép“, — ebben a középkori lapszéli jegyzetben sűrűsödik össze Mécs olvasóinak „esztétikai“ véleménye. És ez a szép gyakran nem irodalmi szépség: csak annyit jelent, hogy a versben önmagára talált a „primitív“ olvasó.

Mécs másképpen is visszahozta az éneket, mint Ady és Babits. Hiszen a vers valamikor valóban élő szó, ének volt. S különös, hogy épen az a költő tette az élő szó sikerévé a verset, aki a leglazábban versel, akinek ősei nem a görög vagy a római fuvolazenés *carmen*-írók, hanem a *commedia dell' arte* szelleme, a rögtönző Amade Lászlók vagy legmagasabb fokon és nem utolsó sorban a *trubadúrok*. Formában is, de szellemben talán még inkább.

Mécs hivatását tisztán látja, nem érzi magát vátesznek, még az apostolságot sem szívesen vállalja. Az elefántcsonttorony lakója pedig semmiképp sem akar lenni, mert „az életvíz nem zúg alattuk“, maguknak énekelnek az ilyen költők. Ő az emberi szíveket keresi: „balzsamot dalol“ korának. S ha hangjára és stílusára azt mondják, hogy „próféta és kamasz“, hát azt is vállalja. Legjellemzőbb versei is ezt a kettősséget mutatják (a címek is mennyire rá vallanak), s tartalmuk szerint magukba gyűjtik mindazt, ami örök, melegen emberi és hozzánk tartozó. (A már említett „nagy“ verseken kívül: *A tenger felete és mély marad, A bűvész, Vagyunk, Mi van a kirkakat mögött? Szegény ember kertecskéje, Az örök mozdulat, Anya kell, Cséplés, Kamaszok, A gyermek játszani akart, Vigilia, Költői riport a társadalom szívéből*.)

Ilyen látásmód mellett még a hagyományos tárgyak is átváltoznak: mást kapunk, mint a megszokott és hagyományossá vált címek sejtetni engednek. Lisieuxi Szent Terézke Mécs versében gyermek, aki babáival játszik, és megsímogatni való fejecskéje van (*A megszentülés balladája*), Jónás próféta ifjú legény, aki piros ruhában jár az élet tengerpartján, és nem akarja vállalni a prófétasorsot, mert „még nem élt“, s várnak rá a „mámor-gerezedek, várnak a hajók, nóták, szerelmek“ (*Jónás próféta*). Heribaldban pedig ösét köszönti a költő (*Heribald*). Ez a Heribald nem fut el a „zord aszkétákkal“, ott marad a korhely barbárok között és először nevetésével, bohóckodásával hódítja meg őket, aztán meg az „Egyház borát“ adja nekik. A „térítésnek“ ezt a módját vállalja a költő is: *a nevetés aranyhídjával a szíveket Krisztushoz igazítani*.

Fantáziája nemcsak a tárgyak, helyzetek, szimbolumok, vonatkozások felfedezésében kifogyhatatlan, hanem a neki való szavak és szóösszetételek megelégszésében is. Nem is kell a verset elolvasnunk, már egy jelző, egy szócsoporthoz is megteremt a Mécs-hangulatot; úgy érezzük, mintha ilyen csomópontok köré gyűlné aztán a vers. Mennyire csak az övéi ezek a szavak: „gyermekszemű Április“, mely mozgathat „avas szívet“, „pipacsok pirosan kacagó sellő sérege“, „szívek puha fészken pihésednek a vágyak“, „a szemkacsintás kék tüze“, a bimbók „piros, jövősi virágtozások“, „a gyermekdal piros patakja“, a táncoló párok neki „erotikus erdő“, a fecske „rációkázta magát az égre“, az ősz „a szőrösszívű végrehajtó“, „tavaszló szívünk rózsát ingat“, a leány szíve „piros üvegharang“, „az ősz bohócként lovagol a fák közt, színes konfetti: lomb hull mögötte“, a tengerszem „fenyőfapillás“, az éji csendben a dobogó madárszívek „kis piros dobok“, a hold a „mesék arany narancsa“, mely az „éj fekete fáján függ“, a tavaszi szél „az emberből csellót csinál“ és „ibolyás melódiákat vonó rajta.“

Mintha meseillusztrációkat írta át valaki szavakba ezekben a szó-képekben. Színek, hangok, illatok, mozdulatok élnek a versekben, melyek összes érzékszerveinket foglalkoztatni akarják. Valóban nem intellektuális költészet Mécs költészete. Primitíveknek készült modern biblia *pauperum*. Minden verséhez két-három rajz kívánczik, kiélhetné magát bennük a legcsapongóbb rajz-fantázia is. Evangéliumi levegő jár ezekben a képekben és vonatkozásokban, de ez az evangélium egy kicsit *apokrif*: egy kis profán íz van mellette adva. Ez is ezüstkori szokás.

Miben áll Mécs László újítása?

1. Új típus jelenik meg vele az irodalomban: a *gyermekszemű apostol*. A világot legkönnyebben a gyermekek tudják megváltoztatni. A gyermek még a helyesírást sem tudja, de tud olyat mondani, hogy a felnőttek zavarukban megnémulnak tőle: a gyermek szent naivsága és erkölcsi fölénye kort, műveltséget, tekintélyt erőben meghalad. A gyermekszemű apostol verselése, művészi helyesírása talán nem kifogástalan és gáncs nélküli, de a szív pótolja a művészi hiányokat. S ha rezonáló szívre talál, többet ad neki, mint a magyar klasszikusok teljes gyűjteménye. Senkinek a versén jobbat nem lehetünk annyira, mint az övé. Nem gyönyörködött vagy nem gyötör meg úgy, mint a legnagyobbak, de közelebb hozza az embereket egymáshoz.

2. Ő a mi modern ezüstkori *Theokritosunk*. Nem népi író, és semmiféle problémára sem hívja fel a figyelmet: csupán szereti a népet. A paraszt nem a testével, hanem a lelkével lesz ennek a költészetnek tárgya: „benne áldatnak meg a földnek lakói“ (*A paraszt, Búcsúok*). De ez a keresztény Theokritos jól tudja, hogy a paraszt is csak „balvégzetű Ádám“ s épe ezért nem benne vár számunkra az idilli rész, hanem a környezetében: a természetben. A vizek, virágok, rétek, állatok lesznek itt az örök emberi lélek tükrei és oktató példái. Mintha nem is a köztük élő paraszt, hanem ők őrizték volna meg tisztábban a Teremtő „szándékait“, a paradicsomi tisztaságot.

3. Mécs verseiben a *trubadur-költészet* is föltámad. Az apostol, aki ibolyaszálattal visel a kalapja mellett és akinek piros harang a szí-

ve, maga is ifjú ember, mint az ő Jónás¹ prófétája, és két szeme szívesen „ámul minden élet-mozduláson“. Nincs szerelmi lírája, de egy kis gyűjteményt lehetne összeállítani verseiből a Magdolnákról „kiknek nincs még könnye“ és „Éva leányáról“, ki a tükörben sokáig nézegeti „a ragyogó szemekbe rejtett két mennydarabkát, a szűz cseresznye-szájat, s a Bibliában is jól megdícsért többi báját“. Trubadúr-költészetének végső mondanivalója az *Anyá kell*. E nemű versei a részletekben mégis nagyon emlékeztetnek a reneszánsz festők vallásos tárgyú képeire: az élet teljessége túlon túl képviselve van rajtuk. De hát ezüstkorbán vagyunk: az Amor és Psyche történetét és az eleuziszi misztériumok leírását ugyanabban a kötetben olvashatjuk.

4. Mécs verseiből az aszkétaság himnuszai hiányoznak, de annál inkább *ünnepel bennük az élet*. Szinte külön szentséggé válik minden, amit a vér hullámai járnak át. Azt is mondhatnók, hogy a Mécs-féle életigenlés verseiből egy keresztény Nietzsche arca bontakozik ki. Ennek az életigenlésnek alapja: nil humanum a me alienum puto, s a humánumban szívesen megy el a végső határig, a mesgyéig, a szakadék széléig, ahol a Christianum és a Paganum a távolból néző szeme előtt már szinte összefolyik. Ha lakodalomban van, érzi, hogy egy „bíborhullám“ elborítja, s „izenget már utána a nagy ördög árok“ (*Lakodalomban*). Ha magába figyel, „ős életes kacagásokat“ hall a lelke mélyén (*A rokon szeretet hintáján*). A *Fekete mithologia* nagy vallomását pedig az „Öröm-cézár“-ról akár Ady is megírhatta volna:

Nagy dithirambos diadalhajóján
vonul a kínok, könnyek tengerén
Öröm-cézár pirosló hajnalórán.

En hullatom a könnyek tengerére
életszerelmek ezer himnuszát:
ne lássa senki, hogy foly szívem vére.

Pacsirtadalból és cigányzenéből
van szöve a vidám vitorla-szárny
s daloktól duzzad és vágyak szelétől.

Mert halálvemhes, zord fantáziám
előtt minden tárgy: gyötörő szimbólum
s így nő fekete mithológiám.

Árbóca: bolond, bimbózó husáng
kivágva április víg erdejéből
s a kormányruznál ül az Ifjúság.

(...Csak temetőbe visznek az utak,
a szobám kriptá, ágyam ravatal,
s az óra mindig csak halált mutat...)

En sokszor látom: piros üzenetje
sokszor dalol felém, míg fogva tart
az életemnek fekete szigetje.

Szobámból így kintzó kamrárt csinál
ezer sejtelmek derésén a lelkem,
s örökké fojt a bús halál-hinár.

En dalaiban ezerszer üvöltöm
Öröm-cézár nagyságát s ami szép
és édes lappang égen és a földön

Hiába bölcsek tudománya, hit:
ha földrengést csinál az idegjáték,
ledönti a logika lábait...

...Kínos-kalitrás fekete rigó
rikkantom mégis: éljen Öröm-cézár,
szent minden mámor, lakzi, dárídó!

Mécs költészete is az élet tudományát hirdeti, mint Nietzsche művei: *vidám tudomány*. De nem pogány módra Krisztus nélkül szereti a világot, hanem összegyűjt minden virágot, ami a földön terem, még a vadócból is rózsát csinál, és mindent odarak a Krisztus-kép köré: *dicsérje minden a maga módján Istent*.

Mécs költészete nem hibátlan költészet; néha alig tudjuk megkülönböztetni a prózától, s ami széppé teszi, az nem mindig irodalmi „kellék”: talán többször inkább csak meleg humánus, mint formai poétikum. Korai volna még az ítékezés fölötte, korai volna felvetni a nagy kérdést: *was bleibt?* Bizonyos, hogy nem az a döntő, hogy milyen mélyre tud Mécs leszállni a próza felé, hanem az, hogy milyen magasra tud emelkedni legjobb verseiben. Ilyen „magas” énekei is vannak: ki hármát, ki ötöt, ki tizet zárt a szívébe közülük. Ezek között lehetnek olyanok is, melyek az irodalmi örökévalóság számára érnek. Ezekben is akadhat formahiba (ami a költészetben mindig a lényegét érinti), de tudjuk, hogy sok gáncstalan költő sülyedt el már az ismeretlenségbe, a középkori himnuszok pedig — gyakran „analfabéta” szerzők művei — még élnek. A költészet titokzatos mesterség, s a költők sorsa sem a poétikai nivón dől el mindenestől. A vers „ifjú szívekben” él tovább, s az ifjú szívek biztosabb szlogai a jövőnek, mint a szkémákkal dolgozó esztétikusok jövődölései.

MEGYER JÓZSEF

A kőolaj mint világhatalom

NINCS EGÉSZEN száz esztendeje, hogy 1895-ben *Drake* amerikai ezredes Pennsylvániában az első kőolajkutató fúrta. Talán maga sem sejtette, hogy mivé nő vállalkozása, hiszen addig a kőolajat legfeljebb mint rheuma, rák és tüdőbetegség elleni csodaszert ismerték. Valóban nehézkesen indul meg a termelés, de mindinkább nő az érdeklődés a drága cethalolaj helyett világításra kitűnően használható petroleum iránt. Ma már 290 millió tonna az egész világ évi kőolajtermelése. Ha ezt a mennyiséget egymáshoz kapcsolt kőolajszállító vasúti kocsikba töltenénk, a kocsisor négyszer ölelné körül az Egyenlítő táján Földünket. Az egy év alatt termelt kőolaj értéke a legolcsóbb amerikai árakban számítva is 7.5 milliárd pengőt tesz ki. Ez az összeg megegyezik az egész világon napjainkig termelt összes arany értékével. Ebből az adatból is láthatjuk, hogy jogosan nevezték el a kőolajat „folyékony aranyrak”.

Szinte szédületes az a fejlődés, amelyet a kőolajtermelés az első kút fúrásától a mai napig megtett. Napjainkig 1,700.000-nél több kőolajkutató fúrtak s ezekből 890.000 esik az Északamerikai Egyesült Államok területére. Csak az Egyesült Államokban levő kutak fúrása 13.5 milliárd dollárt emésztett fel (1 kút fúrása Amerikában átlagosan 15.000 dollárba kerül). A kőolaj legnagyobb részét csöveken szállítják tovább: az amerikai kőolajvezetékek hossza csaknem 180.000 km s az ilyen hosszú vezeték négy és félszer ölelné körül Földünket. A kőolajvezetéken évente 165 millió tonna olajt lehet szállítani és pusztán a vezetékek megtöltésére 400.000 tonna kőolaj szükséges. A vezetéken feldolgozó üzemekbe kerülő kőolaj feldolgozása csak az Egyesült Államok területén 1,200.000 embert foglalkoztat.

Szinte vég nélkül folytathatni az ilyen és hasonló adatok fel-

sorolását, melyek mind csak azt bizonyítják, hogy a kőolaj világhatalommá nőtt. A vason, a szénen és a rézen kívül nem találunk még egy olyan ásványi kincset, amely annyira formálója lenne mai életünknek, mint a kőolaj. A folyékony arany volt az az ásványi kincsünk, amely nyomorúságos vidékek, országrészek népének néhány esztendő alatt való mérhetetlen meggazdagodását, más népeknek gazdasági válságát, véres háborúit idézte elő.

De vizsgáljuk meg, mi volt az oka, hogy a kőolaj néhány rövid évtized alatt ilyen fontos tényezője lett mai életünknek. Hiszen ez a nagy kincs évezredekben át pihent a Föld mélyében anélkül, hogy az emberiség a legkisebb figyelemre is méltatta volna. 1840-ben például a szentpétervári tudományos akadémia a bakui kormányzó által beküldött kőolajmintát a következő megjegyzéssel küldi vissza: „A beküldött, kellemetlen szagú anyag semmire sem jó, legfeljebb kocsitengely kenésére használható.” A kőolaj felhasználásnak igazi korszaka e század elejére esik. Igaz, hogy előzőleg is használták a kőolajból nyert petroléumot világítási célokra és sokan gazdagodtak meg ezen az üzleten, de a kőolaj legértékesebb részét, a benzint nem tudták felhasználni. A benzinnak egy kis részét tisztító üzemeknek adták el, egy nagyon kis hányadát az ipar használta fel, de a legnagyobb része eladatlan maradt. A kőolajfeldolgozó üzemek éjnek idején titokban a folyókba, tengerekbe engedték, hogy az akkor hasznavehetetlen benzintől szabaduljanak. Így került például a legkitűnőbb benzint szolgáltató borneói és szumatrai kőolajnak több mint 60%-a a tengerbe.

A kőolaj igazi uralmát a robbanómotorok feltalálása hozza meg. A kőolaj desztillátumok közül egyszeriben a benzin lesz a legértékesebb és az automobilizmus fejlődésével állandóan fokozódik a benzin-kereslet. A szénen és a vízierőn kívül a kőolaj a legnagyobb energia-raktár: a benzin a robbanó motorok legkitűnőbb üzemanyaga. 1900-tól 1938-ig a világ automobilállománya meghuszonötszöröződött, aminek természetes következménye, hogy a benzinfogyasztás is óriási mértékben növekedett. 1938-ban majdnem 44 millió személy- és teherautó van üzemben a világon. A háború utáni időben a repülés tökéletesedésével a repülőgépek térhódítása is növeli a benzinfogyasztást. Ma már elmondhatjuk, hogy a vonat és az autó mellé odaállott a repülőgép harmadik közlekedési eszköznek. 1936-ban a légiforgalmi társaságok utasszállító repülőgépeinek a száma több mint 55 ezer és ezek ebben az esztendőben összesen 126 millió kilométert repültek. Az utóbbi esztendőekben a benzin- és olajfogyasztást nagymértékben növelte az a körülmény is, hogy nemcsak az utasszállító, hanem a teherhajók is fokozatosan olajtüzelésre rendezkedtek be.

Ezekon kívül óriási üzemanyag-igényeket támasztott a hadseregek motorosítása is. Az összes nemzetek meggyőződése lett, hogy az a nemzet, amelyik elmarad hadseregének motorosításában, a hadsereg korszerű fejlesztésében, elmarad a népek küzdelmében. Ezért igyekezett minden ország hadseregét motorosítani és a modern hadviselésben nélkülözhetetlen légi haderejét minél jobban növelni. A gépesített gyorscsapatok, az utánpótlást biztosító teherautók, a legkülönbözőbb célra szolgáló repülőgépek üzemeltetése igen sok

üzemanyagot, benzint kíván. Az olaj fontossága már az elmúlt világháborúban is kitűnt, hiszen köztudomású, hogy az ántánt hatalmak Amerika által nyújtott olaj segítségével nyerték meg a háborút. Mindenki ismeri *Clémenceau*-nak drámai segítségkérő kábeltávíratát, melyben kijelenti, hogy „minden csepp olaj egy csepp vért ér most nekünk”. Nemsokára pedig *Wilson* jelenti ki elbizakodottan, hogy minden nemzet értékét az szabja meg, mennyi kőolajjal rendelkezik.

A szárazföldi hadsereg motorizálásával együtt halad a tengeri haderő egységeinek a széntüzelésről az olajtüzelésre való áttérése is. A hadihajók ma majdnem kivétel nélkül olaj-tüzelésűek. Az olajtüzelésnek a szén-tüzeléssel szemben igen nagy előnyei vannak. Először is az olaj tüzelőértéke jóval nagyobb, mint a széné: e két tüzelőanyag tüzelőértéke úgy viszonylik egymáshoz, mint 5:3. Ezenfelül az olajnak, mint folyékony anyagnak szállítása és raktározása jóval olcsóbb és könnyebb, mint a csak lazán raktározható széné. Ugyanazon térbe több olaj fér, mint szén, ezáltal a hajók akciórádiusza nagymértékben növekszik. Nagy előny továbbá, hogy olaj-tüzelés esetén az üzemanyagfelvétel jóval kevesebb időt igényel, a tüzelés tisztább és kisebb berendezést kíván. De legnagyobb előny, hogy az olaj-tüzelés erősségét és ezzel a hajó sebességét úgyszólván percek alatt fokozhatják vagy csökkenthetik, amihez széntüzelés esetén hosszú órákra van szükség. Végül az olajtüzelés nem ad már messziről feltűnő füstöt és a kazánok, gépek kezeléséhez csak $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ annyi ember szükséges, mint a széntüzelésnél. A világháborús csatacirkáló szénrel való fűtése és a gépek kezelése 600 embert foglalkoztatott, ma ugyanezen cirkáló olajtüzelésű gépeinek kezelésére 200 ember is elegendő.

DE LÁSSUK, mi is tulajdonképpen a kőolajnak nevezett nagyhatalom, amely autókat, harcikocsikat, hadihajókat hajt, főlénk hozza a bombázó rajokat és így uralkodik a szárazföldön, tengeren és a levegőben egyaránt? Mi ez a titokzatos anyag, amely pár évtized alatt a gazdasági élet vérkeringésének egyik legfontosabb mozgatójává fejlődött?

A kőolaj nem homogén anyag, hanem igen sokféle vegyület keveréke. Eddig több, mint 3.000 vegyületet találtak a különböző vidékekről származó kőolajokban. Ezen vegyületeknek túlnyomó része szénhidrogén, szénből és hidrogénből áll.

A kőolajat csak legnagyobb ritkaságként használják úgy, ahogy az a kőolajkutakból a felszínre kerül. Inkább igyekeznek azt desztillálással hasonló forráspontú vegyületcsoportokra, részekre, frakciókra bontani. Tulajdonképpen ez az eljárás a kőolajfinomítás. A szagztatott, frakcionált lepárlással általában a következő részeket kapják a kőolajból:

50—180° benzin

150—300° világítóolaj vagy petroleum

250—350° gázolaj, fűtőolaj (Diesel-olaj)

350° fölött kenőolaj, vazelin és paraffin.

Régen a kőolajat hatalmas kazánokban fokozatosan melegítették és a különböző hőmérsékleten átmenő párlatokat külön-külön

fogták fel. A kőolajfinomításnak ez a módja régen a múlté, mert ma már a modern kőolajfinomítóknál u. n. „tűzcsöves kazán”-okból végzik a desztillálást. A csöveken állandó áramban átáramló kőolajat hirtelen 400—450°-ra hevítik, a csaknem teljesen elpárolgó kőolaj gőzeit magas torony tetejére vezetik és fokozatosan hűtik. Így a különböző forráspontú frakciók jól és könnyen elválaszthatók egymástól, az üzem folytonos lesz, nem kell félbeszakítani a desztillálást. Nagy előnye továbbá a desztillálás e módjának, hogy a tüzelőszer jobban kihasználható, a tűzveszély a minimumra csökken.

A kőolajnak a Földön való előfordulása nem mondható egyenletesnek. Vannak államok, amelyek valóban dúskálnak a kőolajforrásokban, más országokban pedig hiábavalónak bizonyult minden kutatás, nyomára sem akadtak a kőolajnak.

A világrészek kőolajtermelése 1938-ban:

Amerika	78.31 %
Ázsia	18.63 „
Európa	3.00 „
Afrika	0.06 „
Ausztrália	0.00 „
	<hr/>
	100.00 %

Egyes államok kőolajtermelése 1938-ban:

	millió tonna	a világtermelés %-a
Egyesült Államok	182'5	63'3
Szovjet-Oroszország	28'0	9'7
Venezuela	26'1	9'1
Irán	10'5	3'6
Románia	7'6	2'6
Holland-India	7'5	2'5
Mexikó	6'6	2'3
Irak	4'5	1'5

Az egész Földtekén leggazdagabb kőolajlelőhelyekben az Észak-amerikai Egyesült Államok területe, mert kőolajtermelése az egész világ olajtermelésének 63%-át teszi ki. Úgy látszik, még nem is érte el az olajtermelésben teljesítőképességének csúcspontját, mert még át sem kutattak sok olyan vidéket, ahol remény van kőolaj előfordulásra. 1938-ban 182 millió tonna kőolajat termelt. Az Egyesült Államok után aránylag jóval kisebb termeléssel Oroszország következik. Nem is olyan régen, volt olyan idő, amikor Oroszország több olajat termelt, mint az Egyesült Államok. Főként a Kaukázusban és Turkesztánban vannak nagy kiterjedésű kőolajmezők. A bakui mezőről 870 km hosszú vezeték szállítja az olajat a Fekete tenger partján fekvő Batumba. Ezek a jól ismert lelőhelyeken kívül újabban az Uralban és az Északi Jeges Tenger vidékén találtak olajat. Szovjet-Oroszország évi termelése kb. 28 millió tonna. Ezután Venezuela következik a sorban az oroszországit majdnem elérő, 26 millió tonna évi termeléssel. Érdekes, hogy ebben a szerencsés országban két évtizeddel ezelőtt még egyáltalán nem volt kőolajter-

melés, de az utóbbi években feltárt kutak bősége és a tengerpart-hoz való közelsége okozta, hogy ilyen hamar a legnagyobb olajtermelő országok közé lépett. Hasonlóan gyors fejlődést mutat az iráni kőolajkutak termelése. Irán kerekén 10 millió tonna termeléssel vesz részt a kőolajtermelő országok versenyében s azon szerencsés országok közé tartozik, ahol még újabb olajmezők felfedezésére is lehet számítani. Mögötte Románia, Holland-India, Mexico és Irak következik.

Közvetlen szomszédaink, Románia kivételével, igen szegényeknek mondhatók olajban. Németországnak például csak annyi olaja van, amennyi mindössze a békebeli fogyasztás 10%-át fedezi. Talán még súlyosabb helyzetben van Olaszország évi 100.000 tonna termeléssel, habár az utóbbi években az albániai olajforrások megszerzése egy kicsit javított helyzetén. Anglia, Franciaország, Hollandia, Belgium és a skandináv államok kizárólag behozatallal fedezik kőolajszükségletüket. Teljesen el van zárva Japán is a kőolajtól (évi termelése csak 350.000 tonna), ezért volt neki elsősorban fontos a kőolajban oly gazdag keletindiai szigetek megszállása. Ausztráliában és Afrikában nincs jelentős kőolajelőfordulás.

Magyarország a nem is olyan régmúlt idők reménytelen helyzetéből az utóbbi esztendőkhben a kőolaj termelés terén aránylag igen előkelő helyre került. Még a háború előtti időkben nálunk is számos kísérletet tettek a kőolaj felkutatására, de ezek a fáradozások eredménytelenek maradtak. 1913-ban sikerült ugyan Nyitra-megye déli részében *Egbellen* kőolajforrást feltárni, de innen csak kenőolajat lehetett termelni s ezt is csakhamar elveszítettük. Sokkal biztatóbbnak ígérkezett Parád környékén fekvő *Bükkszék* feltárása, az itt létesített kutaknak napi 5 tonna termelése sem jelent azonban az ország kőolaj ellátásában különösebb mennyiséget. Végül a sok fáradozást 1937-ben siker koronázta, mikor a zalamegyei *Lispén* sikerült kőolajmezőre bukkanni. Körülbelül 160 vagón kőolaj kerül naponta a felszínre, de remény van arra, hogy a termelés még jobban fokozódik. Az ott termelt kőolaj a legjobb pennsylvániai kőolajokhoz hasonló, finomításkor aránylag sok benzint szolgáltat. A mai termelés fedezi az ország békebeli szükségletét. A kőolajmezőnek a Magyar-Amerikai Olajkutató r. t. (röviden Maort) által való feltárása sok reményre ad okot, amit bizonyít az is, hogy nemsokára a feltárás után elkészült a Dunáig való csővezeték s a Budapestre vezető földbesüllyesztett vezeték is készül.

Önkéntelenül is felmerül az az aggodalom, hogyha a kőolajat ilyen nagymértékben vesszük igénybe, a Föld belsejében lévő készlet csakhamar megcsappan. A szakemberek közül nagyon sokan próbálkoztak a Föld belsejében lévő kőolajkészlet felbecsülésével. Még a legoptimisztikusabb becslések szerint is legfeljebb 50 évre elegendő az a kőolaj-készlet, ami még kitermelhető. Az amerikai geológusok még sokkal sötétebben látják a jövőt: szerintük, ha a fogyasztás nem fokozódik, akkor is legfeljebb csak 10—12 esztendőre elegendő készletet rejt a Föld magában. Ezekben a felbecsülésekben már számításba vették a legújabb gazdag feltárásokat és a még számításba jöhető kőolajmezők termelését is. Akár 10, akár 50 esztendőről van szó, mindenesetre nagyon közel van az az idő,

mikor a kőolajkészletek teljesen kimerülnek. Ezek a fenyegető jóslások arra kényszerítették a kőolajtermelő államokat, hogy a meglévő készletekkel a legnagyobb takarékosággal bánjanak. De lásuk, mit lehetett ezen a téren egyáltalán nyújtani.

LÁTTUK, HOGY NÉHÁNY évtizeddel ezelőtt a finomítók a benzint, mint hasznavehetetlen anyagot, titokban a folyókba, tengerekbe engedték. A mai korban viszont a desztillátumok közül kétségtelenül a benzin a legkeresettebb, legértékesebb. Érthető tehát az az igyekezet, hogy a kőolajból minél több benzint nyerjenek. Lehet-e a kőolajból ledesztillálható benzin mennyiségét növelni? — E kérdést igen eredményesen az ú. n. „krakk-desztillálással” oldották meg. Ennek a fontos eljárásnak felfedezésére véletlen vezetett, amikor 1861-ben az egyik amerikai kőolajfinomítóban az egyik munkás a desztilláló kazánt felügyelet nélkül hagyta. A gőzkivezető cső valami módon eltömődött és így a nyomás a kazánban nagymértékben megnövekedett. A kazán megjavítása után a párlatban sokkal több benzint találtak s bizonyára nem örültek neki, mert abban az időben a benzin csaknem teljesen értéktelen termék volt. A nyomás növekedésével ezek szerint növekedik az alacsonyabb forráspontú termékek mennyisége, ami csak úgy lehet, hogy a hosszabb szénláncú szénhidrogének széthasadnak, belőlük rövidebb szénláncú vegyületek keletkeznek. A nagy nyomáson való desztillálás praktikusán annyit jelent, hogy a kőolajnak petroleum és olaj része átalakul benzinné. Ilyenkor tulajdonképpen a nagyobb molekulák szét-töredéznek, széthasadnak kisebb molekulákra. Innen kapta az egész eljárás a „krakk-desztillálás” nevet (to crack angolul annyi, mint: „széttörni”, „hasítani”). A krakkoló berendezést durván a modern kőolajlepárlóhoz hasonlíthatnók, de attól legfőként abban különbözik, hogy zárt csőrendszer alkot, ahol a krakkolandó anyagot 15—70 atm. nyomás mellett 500—600°-ra hevítik. A kőolajat először közönségesen desztillálják, azután a magasabb forráspontú petroleum- és főként olajrészeket viszik a krakkolóba, ahol a benzint egyáltalán nem tartalmazó nyersanyagból 40—73% benzint kapnak. A krakkoló berendezés állandó üzeműnek mondható, mert megszakítás nélkül éjjel-nappal 5—6 hónapig egyfolytában működik.

A krakkolással a kőolajból nyerhető benzin mennyiségét nemcsak növelni lehet, de ami a legmeglepőbb, a krakkbenzin sokkal jobb minőségű, mint az eredeti benzin. Kissé különösen hangzik, de valóság, hogy Amerikában a benzin minőségét krakk-benzin hozzákeverésével javítják: ez az ú. n. „reformált benzin”. A krakkbenzin a gyakorlatban kitűnően bevált, amit legjobban bizonyít az a tény, hogy míg 1920-ban az elhasznált mennyiségnek csak 13%-a, addig 1935-ben már 49%-a volt krakk-benzin. Ez azt jelenti, hogy ma Amerikában az elhasznált benzin fele krakk-benzin.

Magyarország is megértette a krakk-eljárás nagy jelentőségét és a Magyar Hydrobenzin r. t. felépítette az első hazai krakkoló üzemet. Természetesen azokban az európai államokban, ahol a kőolaj feldolgozásával foglalkoznak, a kőolaj jobb kihasználása érdekében szintén krakkoló üzemeket állítottak fel. A krakkolás jelentőségét talán legjobban jellemzi, hogy vele Amerikában egyedül az

1935. évben 175 millió tonna kőolajat takarítottak meg és az 1936. évben az Egyesült Államokban 400 millió dollárt fektettek be krakkoló üzemek felépítésébe.

A krakkolásnak a benzinen kívül értékes melléktermékei is vannak: sűrű olaj, amelyet vasúti mozdonyok és hajógépek fűtésére használnak fel, és gázalakú termék. A krakk-gáz igen értékes fűtőanyag, fűtőértéke igen magas: 1 m^3 krakk-gáz elégetésekor 12.500 Cal. hőmennyiség keletkezik, míg 1 m^3 világító-gáz csak kb. 4.000 Cal. hőt szolgáltat. A gázokat sokszor a helyszínen használják el a tűzcsöves kazánok hevítésére vagy városi gázműveknek, iparteleknek adják el. Sok könnyen cseppfolyósítható gáz is van bennük, ezért cseppfolyósítva háztartásokban is igen jól használhatók: közepes háztartás egész évi gázszükséglete 2 vaspalackban elfér. Ezenfelül még számos más ipari anyag előállítására szolgálhat a krakk-gáz kiindulási anyagként. Példaképen megemlítem, hogy az Egyesült Államokban évente kb. 640 millió liter alkoholt állítanak elő krakk-gázból.

Ezekén kívül van a krakk-gázoknak más értékesítési módjuk is, s ez bennünket most sokkal inkább érdekel: a krakk-gázokból ugyanis benzin állítható elő. E gázokban telítetlen vegyületek is vannak nagy számmal, melyek magasabb hőmérsékleten és nyomáson egymással összekapcsolódnak leginkább 7 szénatomot tartalmazó vegyületekké: így a telítetlen gázokból benzin lesz. A telítetlen vegyületeknek benzinné való átalakulása még ilyen magas hőmérsékleten és nyomáson sem menne végbe, ha katalizátorokat nem alkalmaznának. A foszforsav katalizátor elősegíti a kisebb molekulájú gázoknak folyékony benzinné való alakulását. A különböző eljárásokban 480—700°-os hőmérsékletet és 70—210 atm. nyomást alkalmaznak. Az eljárást *Ipatieff*, a moszkvai tüzerakadémia volt kémia tanára dolgozta ki Amerikában. Az ezzel az eljárással előállított benzint polimér-benzinnek nevezik. A polimér-benzin minősége igen jó, ez a legjobb repülőgép-benzin. Sokkal kevesebb kell belőle, mint a közönséges benzinből, ezért a polimér-benzin használatával a repülőgépek teherbíró képességét 20—30%-kal lehet emelni. 1 m^3 krakk-gázból 500—600 gramm polimér-benzin állítható elő. Egészen természetes, hogy a krakkoló üzemek igyekeznek polimér-benzin gyártására is berendezkedni: 1939-ben már 38 polimér-benzin gyár van üzemben az Egyesült Államokban, 8 pedig építés alatt áll. Az eljárás nagy gyakorlati jelentőségű, mert vele nemcsak krakk-gázból, hanem földgázból is előállítható polimér-benzin. Igazi jelentőségét akkor látjuk, ha megemlítem, hogy egyetlen texasi földgázmező termelésének polimér-benzinné való feldolgozása elegendő egész Amerika benzin-szükségletének fedezésére.

A krakk- és polimér-benzin gyártás szorosan egymáshoz csatlakozik: a magasabbrendű vegyületeket elbontják, így keletkezik a krakk-benzin és azokat a részeket, amelyek nem kívánatosan apró részekre, gázalakú termékekre bomlanak, a polimér benzin alakjában kényszerítik ismét egyesülésre.

KRAKKOLÁSSAL és polimerizálással a kőolajból termelt benzin mennyisége nagymértékben növelhető, de ezekkel az eljárások-

kal a benzin mennyiségének növelésére irányuló törekvések teljesen ki is merültek. Ezért igyekszünk más utat is keresni, hogy ezzel az értékes üzemanyaggal minél jobban takarékoskodhassunk. Már régebben észrevettük, hogy bizonyos anyagoknak a benzinhoz való keverése nem csökkenti a benzin jó tulajdonságait, sőt sok esetben ezek a keverékek értékesebbek, mint maga a tiszta benzin. Magyarország volt az első állam a világon, ahol nagy előrelátással, bevezették a benzinnel alkohollal való keverését. A motorkó nem egyéb, mint 80% benzinnel és 20% abszolút alkohollal keveréke. A benzin csak abszolút alkohollal keverhető, olyannyira, hogy ha pár csepp víz kerül az elegyhez, rögtön két rétegre válik szét. A keverés határozottan javítja a benzin minőségét. E keverésnek nálunk, mint mindenütt az egész világon, igen nagy jelentősége van, mert nemcsak takarékoskodunk a meglévő készlettel, hanem a szeszgyártás nyersanyagának termelése, valamint szesszé való feldolgozása hazai munkáskezeket is foglalkoztat. Régebben a szesszel való keverés következtében kevesebb valutát kellett adnunk a behozott benzinért, kőolajért; most amikor már van valami kőolajunk, az alkohollal való keveréshez folyamodva jobban takarékoskodunk a kőolajkészletünkkel.

Németország, ipari állam lévén, még más utat is keresett jó üzemanyag előállítására. Ott is keverik a benzint alkohollal, de ezenkívül még benzolt is adnak hozzá. Az ú. n. „Leuna-benzin”-ben mindössze csak 50% benzin van, ezenkívül 35% benzolt és 15% alkoholt tartalmaz. A benzolt a szén száraz lepárlásakor, a világító-gáz és kokszyártásban melléktermékekül kapják. A benzolnak a benzinhoz való keverése nemcsak hogy nem rontja, hanem egyenesen javítja a benzin minőségét. Így az autóversenyeken; ahol igen fontos a jó üzemanyag, benzin-benzol keveréket használnak.

A világháború mutatta meg először, milyen súlyos helyzetbe kerülnek azok az országok, melyeknek kőolajuk egyáltalán nincs, ha egy esetleges blokád, vagy szállítási nehézségek elzárják a kőolaj behozatalától. A világháború rámutatott arra is, hogy a hadsereg fokozottabb gépesítése elkerülhetetlen. Ennek a súlyát kétségtelenül a németek érezték legjobban, ezért érthető, hogy először Németországban indult meg az a törekvés, hogy függetlenítsék magukat a külföldi kőolaj behozatalától azáltal, hogy valamilyen hazai nyersanyagból a benzinnel egyenlő értékű üzemanyagot állítsanak elő. A kérdést sikerült a mesterséges benzin gyártásával megoldani. Németországban ma kétféle eljárás szerint állítanak elő mesterséges benzint. A *Bergius*-féle eljárás szénporból és kátrányból indul ki. Mindkét nyersanyag sokkal kevesebb hidrogént tartalmaz, mint a benzin, tehát elsősorban hidrogént kell bevinni azokba, ha benzinné akarjuk átalakítani. Amilyen egyszerű az alapelve ennek az előállítási módnak, olyan nehéz a hidrogén bevitelének a gyakorlati megvalósítása. *Bergius* munkatársaival együtt már 1913 óta foglalkozott a kérdés megoldásával, de csak 1927-ben sikerült az ipari mesterséges benzinyártás problémáját megoldani. Az eljárás lényege a következő: a szenet porítják, kátrányolajjal és katalizáló folyadékkal kenőcsszerű tömeggé keverik össze. A massa elektromosan fűtött csövekbe kerül, ahol 200 atmoszféra nyomás uralko-

dik. Ez a hatalmas nyomás megfelel annak a nyomásnak, amit 30.000 kg súly tenyerünkre nehezedeve kifejtene. Ehhez mértén a csövek egészen speciális acélfajtából készülnek, 18 m magasak, 1 m az átmérőjük és 14 cm a falvastagságuk. Egyetlen ilyen acélcső súlya több mint 100.000 kg és rendszeren négy ilyen cső van egymás után kapcsolva. A csövek nyitott tetejű betonmélyedésben vannak, hogy robbanás esetén a szerterepülő acélrészek ne tegyenek túl nagy kárt a gyártelepen. A csöveket távolról kezelik és figyelik meg. Amikor a hőmérséklet eléri a 460—480°-ot, a szénszemecskék eltűnnek a masszából és kőolajhoz hasonló desztillátumot kapunk, amely éppenolyan frakciókra bontható, mint a természetes kőolaj. Amíg a mesterséges benzinyártás eljutott mai alakjáig, több mint kétezer kísérletet végeztek. *Bergius* és munkatársai és a kísérletek 20 millió márkánál is nagyobb összeget emésztettek fel. A *Bergius*-féle eljárással 100 kg barnaszénből kb. 55 kg benzin nyerhető, 1 kg benzin előállításához ezek szerint kb. 2 kg barnaszénre s ha ehhez hozzászámítjuk a hevítést eszközölő elektromos energia előállításához szükséges szénét is, akkor kb. 6 kg szénre van szükség.

A másik eljárás, a *Fischer—Tropsch*-féle, gázalakú nyersanyagból indul ki. *Fischer* és asszisztense, *Tropsch*, szénmonoxid-gáz és keverékből indul ki és katalizátorok segítségével egyesíti azokat szénhidrogénekké. Mivel mindössze 230°-os hőmérsékletet alkalmaznak, a *Bergius*-féle eljárással szemben ezt „hideg eljárás”-nak is nevezik. A keletkezett kőolajhoz hasonló termékből 62% benzin nyerhető. A *Fischer*-féle eljárás még óriási lehetőségeket rejt magában. Ezzel az eljárással ugyanis nemcsak benzint sikerült előállítani, hanem némi módosítással, különösen a hőmérséklet szabályozásával, metilalkoholt, paraffinszerű vegyületeket is. Ezek oxidálásával zsírsavak keletkeznek, melyekből szappant lehet gyártani.

A mesterséges benzinyártás kérdésének megoldása szinte felbecsülhetetlen értékű. Voltak ugyan szűk látókörű emberek, akik nem tudták megérteni, hogy miért kell a benzint mesterségesen előállítani, mikor az sokkal olcsóbban beszerezhető. Valóban igaz az, hogy még most is, amikor az eljárások tökéletesedtek, a mesterséges benzin még mindig 2—3-szorosába kerül a természetesnek. De az igazi feleletet erre a kérdésre a most folyó háború és legfőként a jövő fogja megadni. Németország 1914 óta készül a külföldi kőolajbehozataltól való függetlenítésre, és hogy a mesterséges benzinyárok kifogástalan üzemanyagot állítanak elő, azt az ellenséges hadviselő feleknek is el kell ismerniük. De jól bizonyítja a mesterséges benzin jelentőségét rövid időn belül való elterjedése és gyártásának óriási módon való megnövekedése is. Már a háború előtt sem tudtuk Németországban, hogy a benzintöltő állomáson természetes vagy mesterséges benzint kapunk-e az autónkba. A jelenleg legnagyobb mesterséges benzinyár, a Leuna-művek helyén 1916-ban egy 300 lakósú szegény kisközség állott. Ma a gyártelep 8 km² területet foglal el, 25.000 munkást foglalkoztat és naponta 3000 tonna üzemanyagot állít elő. Ezenkívül különösen Szászországban és a Ruhr-vidéken vannak nagyobb számmal mesterséges benzinyárok.

Európában az olajszegény államok egymásután követik Németországot példáját és igyekeznek magukat függetleníteni a külföldi

kőolaj behozatalától. Olaszország Bariban és Livornóban állít fel gyárat és 1939-ben tisztán hazai nyersanyagokból 700.000 tonna üzemanyagot állít elő. Példáját Spanyolország, Lengyelország, Belgium és Franciaország is követi. Érdekes, hogy még Anglia is berendezkedik a mesterséges benzin gyártására. Japán ugyancsak függetleníteni akarta magát és 1936-ban évi 100.000 tonna teljesítményű gyárat épített. Nálunk is van mesterséges benzin-gyár, melyet európai hírű szakemberünk, Varga József műegyetemi tanár rendezett be.

Óriási jelentőségű a mesterséges benzinyártás nemzetgazdaságilag is, mert birtokában nem kell idegenből vásárolni a kőolajat. Eppen ilyen fontos szociális tekintetben is, mert míg a kőolaj-behozatal által külföldi munkásokat foglalkoztatunk, a mesterséges benzin teljesen idehaza készül, még a nyersanyagokat is itthon termelik hozzá. De ezen szempontokon kívül van a mesterséges benzin gyártásának egy másik oldala is, amely az egész emberiség sorsát egészen közélről érinti: a szénnek mesterséges benzinné való átalakításával csaknem tökéletesen tudjuk a szénben felhalmozott energiát kihasználni. A szénben lévő energiának ugyanis a legjobb gőzgépek is legfeljebb csak 15%-át tudják hasznosítani. A mesterséges benzinné való átalakítással ezt a kihasználási arányt 90%-ig tudjuk fokozni. Ilymódon a világ szénkészlete hatszor olyan értékes lesz, mint közvetlenül eltűzelve. Jellemző például, hogy ilyen alapon Németország évi széntermelésének $\frac{1}{50}$ -ed része elegendő lenne, hogy az ország folyékony üzemanyag-szükségletét egy éven át fedezze.

BEFEJEZÉSÜL vessünk egy pillantást a jövőbe. Alig egy-két évtizeddel ezelőtt a kőolaj világhatalom volt. Világhatalmi helyzetét megtörte a mesterséges benzin gyártásának felfedezése. Most még mindig azt kell mondanunk, hogy a mesterséges benzin nem akar versenytársa lenni a természetes kőolajnak, mert amit a Gondviselés nyújtott, azt okosan és gazdaságosan kell használnunk. De már látjuk a jövőt, amikor a világhatalmat jelentő kőolajkutak lassanként kimerülnek, hiszen a világ kőolajkészlete legfeljebb 50 esztendőre elegendő. Ekkor a természet nyújtotta nagy ajándék helyébe lép a mesterséges üzemanyag, mert az ennek előállításához szükséges nyersanyagot még sok száz esztendőre elegendőnek tartják. És ekkor azoknak a nemzeteknek, melyeknek a Gondviselés nem sokat vagy éppenséggel semmit sem juttatott a folyékony aranyból, azzal vigasztalhatják magukat, hogy nincs mit elveszíteniük és náluk bizonyára nem fog olyan gazdasági krízist kiváltani az átmenet, mint azoknál a nemzeteknél, amelyek duskálhattak ebben az egyidőben olyan korlátlan hatalmat jelentő nyersanyagban.

EPERJESSY GYÖRGY

Irodalom: Juhász V.: Nyersanyagháború. — Krejci-Graf: Erdől. — Nauwelaerts L.: Harc a petroleumért. — Neumann B.: Lehrbuch der chemischen Technologie und Metallurgie. — Pahl W.: Weltkampf um Rohstoffe. — Schmidt A.: Die industrielle Chemie in ihrer Bedeutung im Weltbild. — Szilber J.: Olaj. — Zischka A.: Ölkrieg.

A Notter emlékkönyv

NAGY VÁLTOZATOSSÁGBAN negyvennégy hírneves jogász, történész és közéleti tényező magas színvonalú dolgozata van együtt ebben a hatalmas kötetben. (XI.+1167 oldal). Ezek a tudósok a római és kánonjogtól kezdve egészen a modern jogrendszerekig — szinte véges-végig az egész jog- és államtudományi diszciplínán át — tizenkét csoportban, magyar, német, olasz és latin nyelven tárgyalják a jogélet legérdekesebb témáit és mellettük békésen, minden felekezeti él mellőzésével találnak helyet a katolikus, a luteránus, a kálvinista, az unitárius és a görögkeleti magyar egyházszervezetek jogviszonyaival foglalkozó dolgozatok. Legerősebben van képviselve a jogtörténet és a mai kánonjog, de hatalmas rész jut a nemzetközi jognak és a perjognak is.

Alkalmat adott erre a monumentális jogászi megnyilatkozásra *Notter Antalnak*, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem egyházjogi professzorának 70. születésnapja — és szinte megható, hogy a ridegnek vélt tudósvilágban a kollegiális megbecsülés, az ember és munkássága iránt mélységesen átértzett szerető méltánylás, közvetlen dicsérgetés helyett egy magas színvonalú szellemi munkásság gyöngyeit ajánlja fel a katedrájától búcsúzó tudósnek. Angyal Pál, Baranyay Jusztin és Móra Mihály szerkesztői buzgólkodását mindenekelőtt az érdemes munkást, a „hangos dicséret bántó disszonanciájától” megkímélő ez a tapintatosság teszi fölötté rokonszenvenessé, és dr. Glattfelder Gyula csanádi püspök úr mesteri Előszava méltán emeli ki a szerkesztő bizottságnak ezt a nobilis tartózkodását.

Emellett azonban a vállalkozásnak az alkalmi jelentőségen messze túlmenő fontossága van. Amint az Előszó kiemeli, a változatos dolgozatok sorozatában le van szegyezve egyrészt az az öröndetes tény, hogy nálunk a jogi és a lelki hatáskör barátságban fejlődnek egymás mellett; másrészt ennek a negyvennégy tudósnek a vállalkozásában megnyilvánul az a vigasztaló jelenség is, hogy az egyházjog iránti érdeklődés és művelőinek száma még sem fogyatkozott meg úgy, ahogy azt utilitárius korunk szelleméből és bizonyos, a katedrák elláthatása körül tapasztalt sajnálatos körülményekből következtetni kellene. De talán nem túlozunk azzal a megállapítással sem, hogy a magyar jogirodalomban eddig nem tapasztalt méretű

ez a jogászai megnyilatkozás nemcsak elismerés és hódolat a tudóssal szemben, hanem törekvéseiben és célkitűzéseiben egyenesen felmagasztosítása magának a jogtudománynak, a jogeszmének is — éppen a mostani időkben, amikor minden jog alámerülni látszik egy politikai végszükség okozta jogellenséges áradatban.

Különösen megragadja itt a figyelmünket a dolgozatok nagy részét jellemző az a törekvés, amely a jog és az élet összhangját a spirituális törvénytartalom jelentőségének a kihangsúlyozásával iparkodik szolgálni. Hogy ennek mennyire hijján voltunk, azt a XIX. század magyar törvényalkotásának számos példája mutatja. Főként a Büntetőtörvénykönyvünk, amely — eredeti szövegezésében — talán a legjellemzőbb terméke a közelmúlt korszak materialista szellemének, a lelkiségtől lehetőleg elzárkózni törekvő érdekJurisprudenciának. Szinte kifogyhatatlan a vagyon ellen intézhető támadások specializálásában és aránytalanul több rendelkezést tartalmaz ebben az irányban, mint akár az élet, akár a becsület vagy éppen a vallás védelmére. De így vagyunk a magánjogi jellegű törvényeink legnagyobb részével is. Az élet végtelen változatosságával, kazuisztikájának kimeríthetetlenségével szemben ezeknek a materialisztikus törvényeknek a hézagossága, elégtelensége, éppen a lelkiesség hiányának tulajdonítandó merevsége különösen nagy nyomatókossággal jelentkezik; és a Döntvények hosszú-hosszú sorozata rámutat azokra a nagy bírói-lelkiismeretbeli nehézségekre, amikkel az ilyen törvényekre ráutalt bíraskodás együtt jár. A törvényt alkalmazó bíró lépten-nyomon felakad a törvény elégtelenségén — de nem szabad azt az ítélkezésében éreztetnie! Neki a törvényből hiányzó lelkiiséget a bírói lelkiismeretből kell pótolnia — még pedig nemcsak ott, ahol a törvény nem provideált, hanem ott is, ahol a jogszabály merev alkalmazása a *summum jus-t summa injuriá-vá* tenné. Felmagasztosító hivatás — de örökös nyugtalanság forrása mai gazdasági életrendünkben, amely még mindig a mindent „szabályozni“ akarás liberális szuggeszciójának hatása alatt áll.

A materialisztikus jogalkotással szemben tehát üdvös újjászülés valóban csak a spiritualizmus nagyobb értékelésétől, a törvényekben való nagyobb térfoglalásától remélhető — a jogi szemlélet elfinomodásától, erkölcsi elemek fokozatos felszívódásától, spirituális tényezők recepciójától (*Zöldy Miklós* dolgozata). Nagyszerű útmutatás volna erre az új Codex Juris Canonici a túlnyomóan spirituális jellegű rendelkezéseivel; és ha a jogérdekerületeknek a különbözősége e példa szorosabb követését nem is engedi meg — bizonyos határok közt a lehetőség mégis meg van. Az Emlékkönyvben egész sorozat foglalkozik a Codex spirituális jelentőségével s így a világi törvényhozásban értékelhető elemek tekintetében is tájékoztat. Talán legközvetlenebbül *Angyal Pál*, *Petrovay Zoltán* és *Zalán Kornél* dolgozatai. Ide tartoznak azonban *Oesterle Gerhard* és *Móra Mihály* is. Az első a cselekvés indítékaiban rejlő spiritualizmus jelentőségével foglalkozik latin nyelven — *Móra* viszont a köteléki perek mélységeibe világít azzal a megállapításával, hogy a házassági kereset konstrukciója a házasságtól való felfogástól, tehát attól az erkölcsi tartalomtól is függ, amit a házasságnak tulajdonítunk.

Már ezekben az értékes dolgozatokban is méltó módon jut kifejezésre, hogy a jog csak más szemlélete az erkölcsnek, a kötelességnek — az istenfélelemnek. De talán a legmeglepőbb ebben a vonatkozásban Kuncz Ödön professzornak a részvényjogi reformot tárgyzó tanulmánya. Ugyan ki gondolta volna alig egy emberöltővel ezelőtt, hogy éppen a részvényjogban — a pénzben való gondolkodásnak, a személytelenített, az erkölcs-mentesített spekulációnak, a hazátlan pénztőkének ebben a legridegebb uralmi formájában — erkölcsi megfontolások egyáltalában helyet találhatnának? Hisz mindössze alig néhány év óta érezzük sürgetőbben és merjük a gazdasági liberalizmus terrorjával szemben ki is mondani, hogy a részvény-dzsungelben végre rendet kell teremteni. Amikor még most is inkább csak ígéreteink vannak, jól esik nagy tekintélyű tudóstól hallanunk, hogy a rendezésnek erkölcsi elvek konkretizálása révén kell történnie — hogy a részvénytársaságok lényegét, társadalmi súlyát, a kereskedelem főelvét, a kisérszvényesek jogi és gazdasági helyzetét erkölcsi elvek alkalmazásával kell az élethez és az igazságossághoz közelebb hozni; jól esik hallanunk, hogy az rendelkezék, aki a rizikót viseli és az feleljen, aki adminisztrál — de legjobban esik az a személyi követelmény, hogy a vezetők erkölcsének kell megjavulnia, mert közérdek követeli, hogy a gazdasági életet tiszta erkölcsű férfiak irányítsák.

Több dolgozatban aztán az erkölcsi szempontok kihangsúlyozása mellett nagy rész jut ama kapcsolatok értékelésének, amik a modern jog és ennek ősforrásai a kánonjog és a római jog közt fennállanak. Szinte meglepő ez a vállalkozás, mert tradíció-ellenes időket élünk, amikor az élet-probléma kutatója elfordul a multtól és az új kategóriákban élő polgár jogigényei számára kevés tanulságot vél a mult előképeiben feltalálhatni. Pedig bármennyire más a jelennek a struktúrája, mint a multnak: a mult magyarázza a jelen; a mult él a jelenben és ami benne szellemi, az a multnak a szülötte. E dolgozatok tehát helyesen fektettek súlyt a modern jogrendszerek bírálatánál a multtal való összefüggések feltárására, in concerto annak kimutatására, hogy mostani jogrendszereink lényegileg a kánonjognak a jogutódai, amely viszont nem más, mint spiritualizált római és germán jog. Az Egyház szellemiségének a vonásait keresik, kimutatják a mult jogán és nyomatékosan követelik, hogy ez a szellemiség, ez a lelkeség továbbra is érvényesüljön a modern jogalkotás ekonómiájában (Főként *Baranyay Jusztin* dolgozata).

Egy keresztény társadalom jogirodalmában mindenesetre éppen annyira meglepő, mint sajnálatos, hogy ezen az Emlékkönyvön kívül alig van magyar dolgozat vagy éppen dolgozat-sorozat, amely bátorsággal és a szükséges megalapozottsággal hangoztatná a kereszténység egyéb történelmi jelentősége mellett azt, hogy a római jog által hozott jogi egység mellé egységes morált állított — lelkeséget, belső szabadságot, szellemi érettséget vitt az államéletbe; hogy olyan törvényeket sugalmazott, amik az embereknek a szívükbe is bele voltak írva, amik polgári közösségekké elevenítették a tömegeket. Főleg nélkülöztük a nemzetközijog terén annak tudományos kimutatását, hogy itt a kereszténység állított a római

egyhatalmi-gondolkodás helyébe általános-emberi szempontokat — a kereszténység vetette fel a népek együttélése számára a „népek társadalma“ gondolatot.

Valóban kimerítő e részben *Gajzágó László* hatalmas, 334 oldalas dolgozata a nemzetközijog eredetéről, jogtörténetéről, római és keresztény összefüggéseiről. Nagy figyelmet kelt az a megállapítása, hogy az újkor hajnalán a nemzetközijogi iskolák írói számára a skolasztikus erkölcsstanítók és kánonisták művei szolgáltatták a forrásokat. Szinte lenyűgöző adattömeggel bizonyítja, hogy a háború és béke kérdésének nemzetközijogi taglalása a keresztény erkölcs bölcsőjében születik és Vitoria híres hármas proposíciója szerzetes erkölcsstanírók tétéleire van felépítve. Keresztény erkölcsi elvek (főként Suareznek a Szeretetről írt műben kifejtett maximái) mennek át az állampraxisba, a ténylegesen szem előtt tartott jogba, a diplomácia nyelvébe és érvelésébe; ezek nyújtottak immár biztató perspektívákat az emberiség világ-organizációja számára — és a dolgozat szerint az emberiség világhelyzete nemzetközi téren későbbben sem alakult volna kedvezőtlenné, ha rutin helyett súlyosabb történelmi- és államtudományossággal felszerelt, kevesebb machiavellizmussal elbocsájtott és általában kvalitatívabb ember-típusok intézik a nemzetek egymásközi ügyeit.

Így lényegileg személyi körülményeknek kellene tulajdonítanunk a nemzetközi élet elhanyaglását — a dolgozat megállapításai szerint azt, hogy a nemzetközijog immár egy felette labilis, kényes joggá, a hatalmasabb állam belső közjogának kifelé való meghosszabbításává fajult, ama nagy gondolkodók békeálmai helyébe pedig a mai totális háború lépett. Aki azonban a XVI. és XVII. század nemzetközi életének tényleges alakulását tartja szem előtt, aligha fogja a keresztény erkölcs térfoglalását a diplomáciában ennyi optimizmussal megítélhetni. Közte és a nemzetközi élet tényleges irányítása között mindenestre volt éltető párhuzamosság — de csak addig, amíg a kereszténység teljes birtokában volt közéletet uraló befolyásának. Ennek elhanyaglásával a spanyol iskolának már csak a nemzetközi tárgyalások mechanikájára van befolyása: szakelődők, viták, a döntőbíráskodás halogató művészete ellenben „amusement“, s már V. Károly császár korában is „becsapást“ jelent a diplomácia nyelvén.

Másrészt azoktól az államférfiaktól, akik — Metternichtől Bismarckon át egészen Wilsonig — az újkor sorsdöntő századaiban Európa arculatját egyenesen átfomálták, a kvalitást megtagadni nem lehet. Ami belőlük hiányzott, az nem a súlyosabb történelmi- és államtudományosság volt, hanem a spiritualizmus közéleti jelentősége iránti érzék és ennek képviselésére való készség — éppen az a lelkeség, amellyel a saját machiavellizmusukat ellensúlyozhatták, koruk elfogultságaival és tévedéseivel pedig szembeállhattak volna. De amúgy se tehettek volna mást, mint amit tettek. A kort jellemző anyagosság roppant felduzzadása, a népek gazdasági önzése, egy abszolút hazafiságból felburjánzó féktelen nacionalizmus és imperializmus a saját törvényeiket erőszakolták a nemzetközi életre is, ahol aztán többé már nincs helye Vitoria-féle finomságoknak, vagy éppen önzetlen, organizáló törekvéseknek. Autar-

kiák, represszáliák, büntető- és kártérítési szánkciók lépnek Suárez ethikai tételei helyébe — paktumok és szerződések, amiket senkise tekint definitívumoknak. Mindenki csak ideiglenességeket lát bennük, ahol a politikai sors követelménye erősebb a jognál és tényvalóságokkal szemben a legünnepélyesebb ígéretek és lekötételezések is szígyenben maradnak. Így lett a nemzetközijog tudományából is homályos, parttalan diszciplína, amely már nem képes bevilágítani a nemzetközi élet bonyodalmaiba, és így lett magából a nemzetközijogból is az a jogtartomány, amelynek ma talán már egyetlen szabályát se tartják be, mindennapos megbeszélésüket ellenben a következmények összes borzalmaival együtt szinte dicsekvéssel könyveli a háborús propaganda.

Az adott keretben lehetetlen volt beszámolnunk minden dolgozatról; még a szerzők névszerinti felsorolására se vállalkozhattunk a méltatás tulajdonképpeni céljának kockázatása nélkül — hisz annyi névnek a felvonultatása csak fáradtságot váltana ki az olvasóban. Meg kellett elégednünk annak az anyagnak ismertetésével és méltatásával, amely legjobb meggyőződésünk szerint legpregnansabb kifejezője e szép vállalkozásnak. A többi tekintetében legyen elég annyit megállapítanunk, hogy a magyar jogtudományosság gyarapítása szempontjából minden egyes dolgozat kiváló értéket, nagy nyereséget jelent; a tartalmuk éppenúgy, mint előadásuk művészete minden igazi jogászt nagy mértékben érdekelhetnek és gyönyörködtethetnek — nem csekély mértékben ama nobilis törekvésnél fogva, amellyel jognak és életnek, politikának és társadalomnak egy magasabb, világ-feletti erkölcsi tényezővel való kapcsolatát keresik és méltatják.

MUNTYÁN ISTVÁN

A mai német mérnökképzés

HA SAJÁT TAPASZTALATUNK, olvasmányaink, vagy az idősebbekkel való beszélgetéseink alapján összehasonlítjuk az első világháború vége óta eltelt kb. két és negyed évtizedet az e háború előtti s alatti időkkel, úgy szembetűnő kell hogy legyen számunkra ez utóbbi korban a technika s ezáltal a mérnök vezető szerepe. Már az első világháború igen erős technikai fejlődést indított meg nemcsak a kimondott hadászatnál, hanem a közlekedésügy és a távolbajelentés terén is, melyből a huszas évek elején a mai autó-, rádió- és repülőgépipar alapozódott meg. A főntemlített szükségsszerűség az energia- és anyaggazdálkodásban is új megismerésekhez vezetett, ennek következménye pedig világszerte az elektromos energia előállításának és elosztásának hallatlan olcsóbbodása lett. Ez újabb fejlődést hozott magával, minek átlátására elegendő csak azt a kérdést felvetni magunkban, hogy húsz év előtt melyik átlagháztartásnak volt porszívója, kenyérpírtója, elektromos-, vagy gázhűtőszekrénye, autogeizere, rádiókészüléke, de akár motorkerékpárja, gramofonja vagy írógépe is, míg ma ezek a dolgok úgyszólván mindennapi életünkhöz tartoznak. De talán leginkább úgy mérhetjük

föl ezt a technikai térhódítást, ha megnézzük, kik voltak a huszas évek előtt és kik jelenleg a politikai és közigazgatási vezetők. Míg ezek azelőtt csaknem kizárólag jogászokból kerültek ki, ma egyre gyakoribb köztük úgy Magyarországon, mint mindenütt a világon a mérnök, ami természetesen nem volna elképzelhető a technikának a mai életben bekövetkezett térhódítása nélkül.

Ennek a technikai fejlődésnek a tempója az egyes államokban természetesen különböző volt; a legerősebb ott, ahol úgy a szükséges nyersanyag, mint az ugyancsak szükséges organizációs képesség az iparosodás elősegítésére egyaránt rendelkezésre állottak: tehát első sorban az Amerikai Egyesült Államokban és Németországban. A világ civilizált államai könnyűszerrel beoszthatók az iparosodás s a technikai fejlettség foka szerint egy sorozatba, melyben az előbb említett két állam vezetne, s hol, megjegyezhetjük, egy közismert magyar szakember megállapítása szerint Magyarország iparosodása jelenleg ott tart, ahol Németországé 1880-ban volt. A technikai s ipari fejlődés ezt a sorozatot pontosan be is tartja; bizonyítékul elegendő a rádiótechnika, az automobilipar s repülőgépgyártás példáira gondolnunk, melyek ugrásszerű fejlődésüket az Egyesült Államokban élték át s főleg Németországon keresztül kerültek Európába, így hozzánk is.

Szándékosan nem beszéltem az eddigiekben a jelenlegi, második világháború előkészítését s kivitelét meghatározó technikai fejlődésről; ehhez még nincs meg a kellő távlatunk. De az is, amit e viszonylatban ma csak körülbelül érzékelünk, alátámasztja az előbb mondottakat: a technikus vezetőszeropét jelenlegi társadalmunkban.

Ezek előrebocsátásával, azt hiszem, nem lesz érdektelen a mai Európa vezető technikai hatalmában, Németországban a vezető réteg, a mérnök kiképzésével foglalkozni.

A német technikus-kiképzés háromféleképen történik: 1. főiskolákon, műegyetemeken (Technische Hochschulen), tudományegyetemeken, bányászati stb. akadémiákon;

2. technikumokban és

3. technikai szakiskolában (*Fachschulen*).

A műegyetemek s akadémiák, úgy mint Magyarországon, a tanulmányok befejeztével okl. mérnöki (Dipl.-Ing.) rangot adnak; teljesen elüt azonban a magyar viszonyoktól a német tudományegyetemek természettudományi fakultásairól kikerült Dr. phil.-ek nagy szerepe a német technikában. A német közép- és nagyvállalatoknak önálló kutatóintézetei vannak, melyek élén rendszerint neves fizikus áll, s ezek a laboratóriumok önálló tudományos munkakörrel, saját szaklappal stb. rendelkeznek. Míg a magyar tudományegyetemekről kikerült matematikusok, fizikusok zöme éppen a magyar ipar kisebb kapacitása folytán a tanári pályára kénytelen menni, addig német kollégáik jelentékeny hányada a nagyiparnál helyezkedik el. A műegyetemekről kikerült mérnöki kar e fizikusokkal szemben gyakran bizonyos hátrányban van; mert míg a tudományegyetemekről a fizikus doktori címmel kerül ki, addig az okleveles mérnök számára a mérnöki doktorátus (Dr. Ing.) megszerzése külön, önálló kísérleti, vagy elméleti munkához s vizsgáláshoz van

kötve, mely — hacsak nem kémikus az illető, — pl. a gépészeti, vagy elektrotechnikai szakon igen nehéz és költséges.

A német technikumok körülbelül a mi felsőipariskoláinknak felelnek meg, s alsóbb- és felsőfokúak az előzőleg elvégzendő középiskolai osztályok száma szerint. Ezek a technikumok mérnöki (Ing.) címet adnak s az innen kikerült technikusok jó gyakorlati kiképzésük folytán az iparban nagy keresletnek örvendenek, kivált a nem vezető állásokban; de néha a német ipar ezeket a technikumi mérnököket az okl. mérnökökkel szemben előnyben részesíti; például Siemens & Halskenál Berlinben a húszas évek végén a vezető igazgatók zöme technikumi mérnök volt.

A szakiskolák a szakmunkás számára nyújtanak főleg esti tanulmányok alakjában továbbképzési lehetőséget; messzemenőleg specializáltak s nagyon jó tanerőikkel igen magas nivót képviselnek. Különben Németországban lehetséges adott esetekben a főiskolák érettségi nélkül való látogatása is. A kultuszminisztérium minden évben u. n. „Intelligenzprüfungot“ tart az egyes főiskolákra való fölvétel elnyerése végett, mely igen szigorúan szelektál s melyet a jelölteknek csak igen csekély százaléka áll meg.

A technikusok zöme mindamellett mint tervező- s üzemmérnök a műegyetemekről kerül ki s ezekkel kell leginkább foglalkoznunk. A lakosság lényegesen nagyobb száma mellett s az említett erősebb iparosodás következtében a német műegyetemek száma a mi fogalmainkhoz képest igen nagy, s az egyes műegyetemeknek nagyszámú a hallgatósága. Számuk 10 és 14 közt változik, mert az utóbbi években Németország területi növekedésével egy pár németnyelvű főiskola is visszakerült a birodalomhoz, viszont a jelenlegi háború kitörésekor egyes nyugatnémetországi műegyetemeket átmenetileg organizációs okokból bezártak. A hallgatóság száma az egyes műegyetemen időszakonként erős kilengést mutat. Így pl. a berlini mammut-műegyetemnek 1930 körül kb. 6000 hallgatója volt, amely szám aztán 1937 táján erősen visszaesett. Ez természetesen az úgyszólván egész városrészt betöltő műegyetem külső képén is meglátszott. A hallgatóság számának ez a nagy ingadozása két dolognak: az állam gazdasági helyzetének s az ipar mérnökszükségletének függvénye. 1930-ban, mikor az amerikai dekonjunktúra hulláma teljes mértékben elért bennünket is, a német iparban technikus elhelyezkedni egyáltalán nem tudott; mindamellett, — mivel a 19 éves fiatalember épp oly kevésbé tudott elhelyezkedni, mint a 25 éves, — amelyik szülő csak tehetette, a főiskolára küldte a fiát, abban a reményben, hogy a 4—5 éves tanulmányi idő alatt a viszonyok majd megváltoznak. Az ereje teljében lévő nemzetiszocialista Németországban azonban, ahol az ifjúságot a katonai kiképzés s a kötelező munkaszolgálat fölszívta, nagymérvű mérnökhány vált érezhetővé. Ezáltal az ipar került kellemetlen helyzetbe: s míg az 1930 körüli években a tanulmányokat lehetőleg megnehezítették, hogy az ifjúságot a műegyetemektől távoltartsák, a jelenlegi háború kitörése óta a tanulmányi anyag rövidítésével, a vizsgák könnyítésével igyekeztek a hallgatóság számát ismét emelni.

A magyar és német mérnökképzés alapvonásait hasonlítva össze, igen érdekes különbségeket figyelhetünk meg. Ezek közül a

legfontosabb a szándék, mellyel az illető ország műegyeteme a mérnököt az életbe kibocsátja. Míg a magyar mérnök a főiskolát általános mérnöki kiképzéssel hagyja el, addig német kollégája teljesen specializált szakképzésben részesül. Ez Németországban oly mélyre megy, hogy pl. a berlini műegyetem géptani fakultása két osztályra: a gépépítői és elektrotechnikaira oszlik, de az elektrotechnikáinak szintén két alosztálya van: erősáramú és távolbajelentő (Fernmeldetechnik) osztályok. Ez utóbbi hallgatóinak, — kik telefóniát, telegráfiát, rádiótechnikát tanulnak, — szabályszerűen fogalmuk sincs pl. a magasfeszültségű elektrotechnikáról (Hochspannungstechnik), mivel ez 1927 óta az erősáramú alosztály keretén belül egy önálló tanszakká fejlődött. Elképzelhető, hogyan állnak szemben ezek a telefonmérnökök egy repülőgépmotor, vagy vasúti lokomotív tervezésével, mikor ezek a szakok viszont a gépépítői osztály számtalan alosztályainak egyikét képezik. E fejlődésre nézve azonban természetesen az illető állam iparának kívánalmai mérvadók: a sokkal kisebb magyar ipar nem bír évente bizonyos számnál több specialistát elhelyezni, a műegyetem tehát olyan mérnököket kell, hogy képezzen, kik szükség esetén többféle szakon megállják a helyüket, míg a teljes mértékben specializált s nagy kapacitású német iparnak a specializált s további betanításra nem szoruló mérnökök jobban megfelelnek.

Itt fölemlítem, hogy a német technika vezetőinek körében mindamellett állandóan olyan hangok hallatszanak, hogy a túlságos specializálódás a mérnöki kultúra szempontjából nem hasznos; a fiatal mérnök a műegyetemen elvész a részletmunkában, a praxisában ugyanabba a részletbe temetkezik bele úgy, hogy sok esetben élete végéig nem képes egy magasabb mérnöki szemlélet részévé válni. Tagadhatatlan azonban, hogy a specializálódás az ipar, tehát a nemzet energiakifejtésének szempontjából igen hasznos.

A másik lényeges különbség a két szakoktatás között a tanítási rendszerben rejlik: míg a magyar műegyetemen körülbelül a középiskolai rendszernek megfelelő megkötöttség érvényesül, addig a német főiskolákon a tanszabadság (akademische Freiheit) elve uralkodik. Ez annyit jelent, hogy mindenki azt az előadást hallgatja, és annyi félét keresztül, amit és ahogyan neki tetszik; úgy osztja be a tanrendjét, ahogy neki jól esik s akkor vizsgázik, amikor akar. Mint első pillantásra megállapítható, ez a rendszer a tehetséges diáknak kedvez. Mivel minden kényszer hiányzik, a tehetséges, szorgalmas diák jobban tud egyéni hajlamainak megfelelően fejlődni s jobb eredményt ér el a tanulmányi idő alatt, mint gyöngébb képességű vagy akaraterejű társa. Az utolsó két évtized alatt azonban ez az elv is változáson ment keresztül; mivel a diákok zöme általában nem a kimondottan tehetséges, hanem a közepes névhoz tartozik, nemzeti és ipari szempontból pedig a mérnökprodukciónövelése volt az érdek, szükségesnek látszott a tanszabadságból bizonyos mértékben lefaragni. De kisebb, belső okok is közrejátszottak ebben: a túlságos nagy szabadság szabadossággá, túlkapássá fajult igen sok esetben.

A német műegyetemen azonban még ma is nagy szabadság van. A tanterv beosztása olyan, hogy a tanulmányok úgy a teli, mint a

nyári félévben megkezdhetők, mivel minden alapvető szaktárgy párhuzamos tanszékeken kerül előadásra, s ezek fölváltva a téli s nyári szemeszterben kezdenek. Egy dologban azonban nincs különbség: a folyó háború előtt 8 félévre tervezett tanulmányi idő mellett, egyéves műhelygyakorlatot kell a jelöltnek az utolsó vizsgára való jelentkezés előtt felmutatni, melynek hat hónapos első felének a műegyetemi tanulmányok megkezdése előtt kell megtörténnie. Ennek szigorú ellenőrzése az u. n. „Praktikantenamt” kezében van, melynek kartotékjaiban Európa minden számbajövő üzeme, legyen az még oly kicsiny is, helyet kapott. A vezető tanár innen ellenőrzi, hogy az illető üzemből hozott bizonyítvány s munkabeosztási könyv a műegyetem kívánalmainak megfelel-e; enélkül előadást fölvenni nem lehet. Mivel a német középiskolák általában husvétkor végeznek s a műegyetem téli félévé november elején kezdődik, ajánlani szokták a tanulmányoknak a téli félévben való elkezdését, hogy közben legyen idő a gyakorlati félév megszerzésére, de erre vonatkozólag sincs semmi kényszer. Ha aztán a hallgató műegyetemi féléveit megkezdte, senki nem ellenőrzi többé, hogy a fölvelt előadásokat látogatja-e (katalógusolvasás nincs); ha az egyik tanszéken elvégzendő gyakorlataival nincs szerencséje, átmehet a párhuzamos tanszékre; ha a többiféléves gyakorlatokkal valami baja volt, megismételheti ezeket egyidejűleg a különböző tanszékeknél. Egyébként a párhuzamos, — sőt sok esetben háromszoros — tanszékek intézménye mind pedagógiai-, mind diákszempontról nézve nagyon üdvös. Egész természetes, hogy ezen tanszékek között bizonyos versengés fejlődik ki, minek pedagógiai előnyei kézenfekvők. Mivel ezenkívül minden tanszék személyes ügyének tekintti, hogy a nála félévenként föliratkozott hallgatók száma legalább akkora legyen, mint a párhuzamos tanszéken, e cél elérésének érdekében a hallgatókkal való bánásmódban, az asszisztensek viselkedésében stb. meglátszik ez a törekvés.

Ez az egészséges hullámmászás fönnáll egyébként a szabadon választható tanszakok terén is. Mivel az utolsó vizsga 8 tárgya közül hat kötelező (Pflichtfach), kettő pedig szabadon választható (Wahlfach), természetesen az előbb leírt vetélkedés a szabad tanszékek között is megvan. Tévedés volna azt hinni, hogy a diákok specializálódását az egyes irányokba csakis a tanulmányok mihamarabbi elvégzése irányítja. Megállapítható, hogy ezen a téren részint bizonyos technikai divátáramlatoknak, részint pedig a diákság hazafias, nemzeti érzületének van döntő szerepe. A technikusok számára közsímt a mindenkori technikai divatok föllépése; így indult meg 1924-ben a rádió terjedésével a főiskolákon az elektrotechnika, különösen a magasfrekvencia, utána az elektroakusztika, majd az elektromos rezgéskutatás divatja, melyeknek tanulmányozására ösztönölt a diákság, tekintet nélkül a szakok nehéz, elméleti voltára s a túlkínálat következtében előállott elhelyezkedési nehézségekre. Ma ezeknek a tanszékeknek látogatottsága ismét a normálisra csökkent, de közben megéltük már a gépészetben a turbinadivatot, s még mindig tart a magasfordulatszámú robbanómotorok nagy fejlődése következtében a mechanikai rezgéskutatásé és a tömegkiegyenlítéséé. Itt azonban már nagy szerepet játszik az előbb emlí-

tett második tényező is: mivel ezeknek a technikai ágaknak ma nemzetvédelmi szempontból nagy jelentőségük van, a hallgatóság nehézségekre való tekintet nélkül különösen a repüléssel összefüggő tanulmányokra veti magát. Pedig itt meggondolandó, hogy míg a leendő gépészmérnök pl. a Dieselmotor-tanszakon átlagosan három hónap alatt elkészíthet egy tervrajzot, — s szabad akaratától függ, hogy melyik tanszéket választja, — a repülőgépmotor tanulmányokkal két féléven belül megfeszített munkával sem lehet kész. Mégis a helyzet az, hogy a berlini műegyetemen pl. a német birodalmi vasutak hirdetménye állandóan kinn függ, melyben azoknak a leendő gépészmérnököknek, kik a vasútépítéstanra hajlandók magukat specializálni, azonnali fölvételt a vasúti státusba, fizetési osztályok átugrását, tanulmányi kedvezményeket biztosít, — s még sincs jelentkező, míg a repülőtanszokok zsúfolva vannak.

Nagyon érdekes és teljesen különböző a magyar rendszertől a német műegyetemen a vizsgarend is. A kollokválás intézménye nem létezik; a mérnöki diploma elnyeréséhez összesen két vizsga szükséges, melyek azonban igen nehezek: az elővizsga (Vorexamen), mire négy félév lehallgatása után lehet jelentkezni, s a fővizsga (Hauptexamen), nyolc félév után. Természetesen minden további nélkül lehet hallgatni az ötödik félév tárgyait az elővizsga megszerzése nélkül is; bár egyes tanszékek megkövetelik bizonyos laboratóriumi gyakorlatok megkezdésekor az elővizsga igazolását, de indokolt esetben ezt elengedik. Egyszerű a tanulmányok folytatása a vizsgák menetétől független. A vizsgára való bocsátás csupán az előírt rajzok, tervek, gyakorlatok és kidolgozott laboratóriumi kísérletek elvégzésétől függ.

A vizsgák nehézségi foka természetesen szintén függ az ipar azidőszerű kívánalmaitól; az ipari dekonjunktúra idején Berlinben az elővizsgálatra jelentkezők 60—70%-a az első kísérletnél elbukott, míg a mai mérnökhány idején ez az arány lényegesen kisebb.

A tantestületnek a diáksághoz való viszonya példátlanul jó és közvetlen. A tanárok megszólítása kizárólag a „Herr Professor“; csak a régebbi tanárok között voltak nagy számmal olyanok, kik még a császárság alatt titkos tanácsosi címet nyertek, ezeknél a „Herr Geheimrat“ megszólítás volt szokásos; ez a generáció ma már legnagyobbbrészt kihalt, vagy nyugalomban van. Minden tanárnak hetenként legalább egyszer fogadóórája van, mikor bármelyik diák minden ügyes-bajos dolgával fölkeresheti; ettől független az asszisztensek fogadóórája a folyó ügyek részére. A tanárok s a diákság érintkezése igen bensőséges; még az olyan nagy műegyetemen is, mint a berlini, köztudomású a tanári kar nagyobb részéről, hogy diákjaik gyakorlatait az asszisztenseken kívül állandóan maguk is egyenként átvizsgálják, hogy így minden egyes emberről maguknak képet alkothassanak.

Ezzel meg is érkeztem beszámolóim utolsó fontos pontjához. A mérnöki kiképzés igen fáradságos, időtrábló, nehéz; a sok tervezés, rajz, laboratóriumi- és egyéb gyakorlatok elvégzése és otthoni kidolgozása az előadások hallgatása, tehát az elméleti alap megszerzése mellett igen nagy feladatot ró úgy a tantestületre, mint a diák-

ságra, olyannyira, hogy a tanulmányoknak a kitűzött 10 félév alatt való elvégzése, legalább Berlinben, csak egy igen kis hányadnak sikerül. Mégis úgy a tantestület, mint a hallgatóság állandóan időt szakít arra, hogy részint szemináriumi előadások, részint az u. n. „Ausseninstitut“ előadássorozatai révén a specializálódás veszélyeit elkerülve, szőnyegen tartsa a mérnöki hivatás alapvető problémáit. A mérnökség köreiben ugyanis nagyon jól ismeretes az az ellentét, mely a mérnöki hivatás igazi tartalma s az erről való átlagos, nem mérnöki elképzelések közt észlelhető. Eltekintve a most folyó háborútól, mely mindenki előtt igazolja a mérnöknek a közösségben elfoglalt igen fontos, sőt ma talán legfontosabb nemzetvédelmi szerepét, békeidőkben a nagyközönségnek a technikus feladatairól való elképzelése körülbelül az, amire beszámolóim elején rámutattam: t. i. minél több porszívót, kenyérpírtót és gramofont minél olcsóbban a piacra hozni. Hogy ezenfelül a kulturális és eszmei tartalom is lényeges, az általában nem ismert tény, de az ezekre való kitérés már túlhaladja e cikknek a kereteit s önálló fejtegetést kívánna.

SZALAY LÁSZLÓ

A bogojevói magyarok származási helye

A BÉCSI UDVARI LEVÉLTÁRBAN fekszik Turmann Károly Jakab „offizier“ által rajzolt térkép a 31. VIII. 1741 sz. akta mellett az Abt. Hoffinanz Hungarn c. csoportban. Ezen a térképen már rajta van Bogojevó és tőle délkeletre Karavukovó; de még nincs rajta Új Karavukovó, a mai Bogojevó lakóinak első települési helye, mert azt csak 1753-ban telepítették. Új Karavukovó 17 évig állott fenn. Mikor a német telepések Karavukovót Német Karavukovának kezdték nevezni, akkor a magyarok Magyar Karavukovának hívták első telepüket. De ez már az 1770-iki árvíz után történt. Magyar Karavukova csak 1770 július közepétől október elejéig állt fenn, amikor az utolsó telepések is elhagyták a régi helyet, melynek neve azonban még ma is ott él a nép ajkán. A németek azt a dűlőt, ahol Új Karavukova állt, még ma is Altdorf-nak nevezik. A magyarok Pusztafalunak hívják.

Bogojevó szerb település volt. Még az 1690. évben Csarnojevics Arszen pátriárkával jött szerb települők emelték ott első házaikat. Korábbi akták nincsenek róla. Később az árvíz után (1770) mind elhagyták községüket és beljebb vándoroltak, helyet adva az új telepéseknek, kik Új Karavukováról jöttek.

Új Karavukova magyar település volt a Duna mellett a mai Bogojevótól délnyugatra. Ugyanazon a helyen valamikor népes község volt a középkorban és az újkor elején Boldogasszony teleke néven. Szentkút helyén állott a középkori Bajkút. Természetesen ma már semmi nyomát sem leljük a régi Boldogasszony teleke eredetének, sem a Bajkút név keletkezésének. Hogy az erdélyi Gyula vajdának két fia Baja és Vajna elszéledt vitézei lettek volna e Boldogasszony teleke első alapítói még Szent István idejében, — arról

nem tudunk semmit, valamint a környéken talált kőbalták és agyagedények sem nyújtanak elég alapot a hely őskori települési idejének megállapításához. Az a Zsigmond király korabeli sarkantyú, melyet e tájon találtak, még igen gyenge bizonyíték Boldogasszony teleke virágzására.

Annyi azonban kétségtelen, hogy 1753-ban a mai bogojevői alsó szőlők (Boldogasszony teleke) helyén magyar családok kezdtek letelepedni, mint erről a doroszlói egyház anyakönyvei tanuskodnak. „Oldal István, Betyár János, Kovács Ferenc, Bognár György” családfők neveivel találkozunk itt legelőször.

Báró Redl von Rothenhausen 1759. dec. 16. mint kamarai tisztartó foglalkozott e vidék telepítésével. Megbízta Horváth Miklós szabadost, hogy a vidék betelepítésére 200 magyar családot gyűjtjön. Az 1762. évi május 10.-én kelt kamarai utasítás szerint (Wiener Hofkammer Archiv Fasc. No. 32.) a község már 80 családból állt.

Kezdetben Doroszlóhoz tartoztak, csak egy kis kápolnájuk volt, melyben a ferencrendi szerzetes, Gergelyfi Erasmus oktatta a híveket és végezte az istentiszteletet vásár- és ünnepnapokon.

1763. évben Batthyány József gróf, kalocsai érsek az Új Karavukovai hívekhez is elküldötte misszionáriusát Miháltz István jezsuita atya személyében.

Miháltz István buzgólkodásának meg is volt az eredménye. 1763. év június elején hetvenötén bérmlákoztak.

A bérmlándókról, valószínűleg maga a lelkiatya készített jegyzéket (Érseki levéltár, Kalocsa No. 75.), mely nemcsak a neveket közli, hanem egyúttal a bérmlándók származási helyét is, és mint ilyen egyetlen bizonyítéka ebből az időből Új Karavukova, illetve a mai Bogojevó magyar családjai származási helyének. Cziráky Gyula nem ismeri e jegyzéket és azért írja Horváth Miklós szabadostelepítési akciójáról, hogy: „Horváth a parancsot nem teljesíthette. Minden községben szerzett egy-két családot, (!!) hanem egyikben sem eleget.”

A névjegyzék szószerinti szövege a következő:

NEO KAŔAVUKOVA, ANNO 1763. BÉRMÁLTATTAK 5. JUNI

Kereszt név	Bérma név	Vez. név	kora	Szárm. hely	Bérma apa v. anyja
István	Ferenc	Kálóczi	50	Azak	Medve István
Katalin	Erzsébet	Grompka	31	Kis-Bér	Kacsi Erzsébet
Mária	Erzsébet	Czifra	15	Patele	Kacsi Erzsébet
Éva	Erzsébet	Gora	20	Paks	Pék Katalin
Katalin	Katalin	Rosta	30	Mór	Gora Éva
Mihály	István	Lukács	22	Báttaszék	Sörfőző Ferenc
Mária	Erzsébet	Csonka	18	Fadd	Nagy Mária
Zsuzsanna	Mária	Csonka	13	Fadd	Nagy Mária
Anna	Ilona	Bodor	14	Fadd	Czifra Mária
István	György	Godány	28	Fadd	Pék György
József	Ferenc	Godány	10	Kocsollya	Pék György
Mihály	János	Földi	30	Regőd	Pék György
Erzsébet	Katalin	Bencze	20	Fadd	Rosta Katalin
János	István	Laczkó	28	Vojta	Nemes Mihály

András	Miksa	Medve	19	Földvár	Laczkó János
Erzsébet	Judit	Szabó	11	Regőd	Bedő Katalin
Ilona	Mária	Szokoli	14	Fadd	Olajos Mária
Ilona	Katalin	Pető	9	Fadd	Nagy Éva
József	János	Horváth	10	Borson	Nemes István
András	András	Horváth	8	Karabuka	Lábos András
György	János	Kocsi	17	Szt. Márton	Bognár Mihály
Mátyás	Mátyás	Szabadi	28	Pereg	Kiss Péter
Mária	Mária	Sinkó	23	Szördeg	Molnár Anna
Anna	Antal	Narek	40	Polonia	Takács Zsuzsán
Erzsébet	Katalin	Tóth	34	Regőd	Suri Anna
György	Mihály	Kiss	10	Monostor	Szabadi Mátyás
Éva	Anna	Kovács	15	Kaloca	Sinkó Mária
Mária	Mária	Kovács	15	Fadd	Sinkó Mária
András	János	Galampos	36	Soponya	László József
Éva	Ilona	Czöndör	19	Fadd	Suri Anna
Mihály	János	Nemes	49	Palota	Máté István
Mária	Erzsébet	Szarka	30	Szógyin	Suri Anna
Ferenc	Ferenc	Nemes	18	Bezdány	Laczkó János
Ferenc	István	Sörfőző	44	Nyék	Nemes Mihály
János	György	Sörfőző	18	Fadd	Tóth János
Dorottya	Judit	Diósi	14	Fadd	Kertész Ilona
Mátyás	Mátyás	Kubinyi	52	Szántó	Medve István
Antal	János	Kovács	35	Szántó	Medve István
Mátyás	István	Mátics	53	Szegedköz	Agoss György
Katalin	Éva	Rakoncza	15	Földvár	Gora Éva
Mária	Terézia	Rakoncza	12	Földvár	Kertész Ilona
Mihály	József	Bognár	29	Fadd	Tóth János
Éva	Mária	Szokoli	20	Csibrák	Olajos Mária
József	Mihály	Medve	18	Földvár	Laczkó János
Anna	Anna	Suri	40	Földvár	Köcsögi Erzsébet
Anna	Anna	Bognár	16	Fadd	Kertész Ilona
István	Ferenc	Nemes	23	Fadd	Kálaczi István
János	Pál	Tóth	26	Fadd	Gyuroska Ist. A. R.
Mihály	István	Szücs	42	Táp	László József
István	Ferenc	Máté	57	Pázmánd	Salamon László
István	Pál	Medve	55	Érsekújvár	Máté István
András	Mihály	Juhász	17	Dorozsma	Sörfőző Ferenc
János	Ferenc	Nyirádi	15	Bezdán	Medve András
János	András	Zelenák	15	Ebed	Medve András
János	Adám	Martinkovics	22	Földvár	Nemes István
Mihály	György	György	12	Földvár	Bognár Mihály
Mihály	János	Hajnal	13	Kónyi	Szabadi Mátyás
József	István	Für v. Tür	15	Jováncza	Nemes István
Mária	Katalin	Nagy	25	Harcz	Németh Katalin
Erzsébet	Ilona	Gora	60	Küszög	Maraczi Katalin
Katalin	Erzsébet	Kosihar	20	Fadd	Maraczi Katalin
Mária	Mária	Cserkő	50	Nemeskér	Marczi Katalin
Anna	Ilona	Márfi	14	Jováncza	Bognár Ilona
Mária	Éva	Bognár	88	Fadd	Kovács Éva
Rozália	Katalin	Kiss	15	Bosin	Medve Anna

Éva	Mária	Horváth	12	Bórsón	Kiss Rozália
Éva	Katalin	Nagy	38	Szombathely	Lotika Katalin
Ferenc	István	Szücs	11	Késhel	Szabadi Mátyás
Ilna	Erzsébet	Kertész	27	Sz. Balás	Németh Katalin
Katalin	Katalin	Rosta	30	Mór	Gora Éva
Judith	Judith	Dékán	40	Igal	Cserkő Mária
Éva	Anna	Sovány	12	Fadd	Cserkő Mária
Katalin	Erzsébet	Rogacssek	14	Fadd	Kiss Erzsébet
Katalin	Erzsébet	Rabócski	9	Almás	Dékán Judith
János	József	Kuss	62	Bakó	Agoss György

Amint látjuk, itt van a község apraja-nagyja 8 évestől 62 évesig. Miháltz István atya megvetette alapját az új egyházközségnek. Már 1766-ban megkapják a hívők első adminisztrátorukat a víz-aknai származású Székely Ferencben, aki ezelőtt ref. pásztor volt. Ugyanezen évben felépítik kis templomukat. A templom szentelését Gyuroska István doroszlói plébános végzi. A templom mellett fekvő temetőben állítják föl a haranglábat, melyen két kis harang csüngött. Az egyik a mai bogojevói lélekharang, írja Cziráky. A kisebbik fölírása a következő: „Martin Felsl, goss mich in Gratz, 1755.“

Amint említettem, 1770 július közepén a Duna áradása a falut rombadöntötte. 1770 október 13-án már Bogojevón kezdődnek az új bejegyzések az anyakönyvben. Október elején ugyanis átköltözött a pap, a jegyző Szolnok János és a tanító is. Ezzel megszűnt Új Karavukova. Csak a nép száján él a Pusztá-falu név. Sokan vannak azonban még ma is életben azok közül, kiknek őseit 1763-ban kényszerítette elő Miháltz István atya a bérmlás szentségének fölvétele. A közölt névjegyzék közelebb visz bennünket származási helyük megállapításához. Mint kútfő egyetlen ebből az időből.

POLÁCSI JÁNOS

Irodalom: *Bácsbodrog vármegyei Bogojevó és Gombos multja.* Zombor, 1898. — 2. Friedrich Lotz: *Die Ansiedlungsgesch. der Gemeinde Karavukova.* Die Woche, 1929. 122, 123. Oldsaci. — 3. Turmann K. I. által rajzolt térkép. — 4. A kalocsai érseki irattár 1763-ból származó No. 75. irata. Nomina Confirmat. Neo-Karavukovenss. Occasione visitationis Zomborini die 5-ta July 1763.

Hunyadiak ligete?

Az utóbbi időkben többször fölmerült az a terv, hogy a Szeged alsóvárosi Havi Boldogasszony-templomot környező Mátyás király-tér *Hunyadiak ligetévé* képeztesse ki, ahol a Hunyadi-család tagjainak emlékműveit állítanák fel.

A terv lelkes hívei főleg azzal a kapcsolattal érvelnek, amely a Hunyadi-ház és Szeged városa között a XV. század folyamán kétségtelenül fennállott. Elég csak a szegedi békére (1444), Hunyadi János és Kapisztrán Szent János nándorfehérvári készülődéseire (1456), Mátyás király szegedi országgyűléseire (1458, 1465) utalnunk. Szegednek tehát igen méltó, egyetemes nemzeti érdeklődésre érdemes törekvése, ha multjának ezt az alighanem legragyozóbb szakaszát nagyvonalú művészi emlékjellel akarja megörökíteni. A szándék illik a *Nap Városához*, és nagyon kívánatos volna, ha mihamarabb meg is valósulna. Az alsóvárosi templomot környező tér azonban erre több oknál fogva nem alkalmas.

Igaz ugyan, hogy a Hunyadi-ház és az obszerváns ferences-séget (provincia Salvatoriana) meghitt viszony, kölcsönös nagy-rabecsülés jellemezte, de végérvényesen semmivé vált az a XIX. század folyamán fölmerült önkényes történelmi állítás, hogy a Havi Boldogasszony templom építése Mátyás király nevéhez fűződik és így történelmi, de főleg katolikus dogmatikai okokból teljességgel tarthatatlan a profán hangulatú Mátyás-templom elnevezés is. Ezt különben a törzsökös szegedi nép szájából még nem is hallottuk. Ennélfogva logikailag nem állja meg helyét az a következ-

tetés, illetőleg törekvés sem, hogy a Hunyadiak ligetét „stilszerűen” a „Mátyás”-templom körül kell megteremteni.

Ezt a következtetésbeli hibát mindenesetre el lehetne hárítani azzal a megindokolással, hogy Szegednek ez a legszebb, a Hunyadiakkal közel egykorú műemléke mégis méltó háttérrel, illetőleg környezetet adna, alkalmas történelmi levegőt sugározna a felállítandó szobrokra — ha a szándéknak még egyéb, súlyosabb megfontolások is ellent nem mondanának.

Ne feledkezzünk meg róla, hogy itt egy *szakrális térségről* van szó, amely majd háromszáz évig, a XVIII. század legvégéig ősi keresztény szokás szerint *temető* volt. Kegyeletes dolog-e a régen porladó, az apokaliptikus török időkben helytálló szegedi ősök hamvai fölé nemes történelmi hangulatú, de mégis csak profán alkotások állítása? Vajjon nem fog-e valamelyik együgyű, de mélyhitű búcsújáró lélek előttük imádkozni?

Ne felejtjük el ugyanis azt sem, hogy templomunk ősrégi búcsújáróhely, amelynek jelentősége a jövőben méginkább növekedni fog. A túlnyomórésztben paraszti zarándokoknak helyre van szükségük és főleg olyan kultikus lehetőségekre, ahol vezeklő vágyuknak, vallásos igényeiknek és szükségleteiknek eleget tehetnek. Aki látta már, hogy templomunkban az egyes búcsús *kereszték* (csoportok) között milyen kínos torlódások adódnak, mert a téren alkalmas keresztút, meghitt kápolnák és szobrok (Szentháromság, Szepölтелен fogantatás, Szent Anna, Szent Antal, Szent Vendel, magyar szentek stb.), hijján nem tudnak megoszlanı és így kisebb kö-

zösségekben alig van alkalmuk ajtatoskodni, aki megfigyelte már más — esetleg kisebb jelentőségű, de kultikus választékukban gazdagabb — kegyhelyeken szerzett tapasztalatok után a *havi* búcsú viszonylagos egyhangúságát, búcsúsaink tanácstalanságát, aki ismeri népünknek vallásos alkatát, érzékelhető szimbólumoktól, szakrális-liturgikus jelektől ihletett áhítatát és végül aki tisztában van azzal, hogy mit jelent a havi búcsú már évszázadok óta a Dél-Alföld katolikus népének és hogy a jövőben is ilyen nagy magyar szolgálatokra hivatott, az be fogja látni, szükségyszerűnek érzi a Hunyadiak ligete helyett — más magyar kegyhelyek gazdag analógiájára — a térnek a kegytemplomhoz való sűrűs áthangolását, templom és tér kultikus és artistikus összhangjának megteremtését.

Sokakkal együtt úgy érezzük tehát, hogy a tér vallásos jellege a Hunyadiak-ligete tervének elvetését, illetőleg alkalmasabb helyen való megvalósítását parancsolja, egyúttal az egyházi gyakorlat szempontjainak és érdekeinek artistikus érvényesítését. Nem akarunk természetesen eléjevágni a hivatalos egyházi, városi és művészetpolitikai körök elgondolásainak, mégis hozzá próbálunk szólni a kérdéshez: a magyar vallásos népelet szerény kutatója és a törzsökös alsóvárosi polgár nyilatkozik meg bennünk.

Mint mondtuk, a nép szívéhez nőtt kultuszokat kell a téren megszerveznünk, illetőleg felállítanunk. Talán nincs is Alsóvárost kivéve magyar kegyhely, amelynek közvetlen szomszédságában ne volna keresztút, hiszen a passió hangulata a paraszti búcsújárás vezeklő jellegének annyira megfelel.

Az augusztusi forróságban a búcsúsok igen körülményesen juthatnak csak ivóvízhez. Szükség van tehát egy díszes *Mária-kútra*, amely egyúttal a Boldogasszony-nak, mint a kegyelem kútforrásának dogmatikus eszméjét is kifejezhetné és így utalna a búcsújárás egyik legszebb lelki ajándékára. Szükség volna egy *szabad-téri oltárra* is.

A búcsúra messze vidékek ferences harmadrendjei is elzarándokolnak: *Szent Ferenc, Szent Antal, Szent Erzsébet, Kapisztrán, Szent János* (nemrég felállított szobra a templomban nem érvényesül eléggé), *Márkai Szent Jakab* szobrai, emlékművei, kápolnái igazi franciskánus atmoszférát árasztanak.

Nem szabadna megfeledezni természetesen a magyar szentekről: *Szent Istvánról, Szent Imréről, Szent Gellérről* (helyi vonatkozások!), *Boldog Margitról*, különleges népi védőszentekről, *Szent Mihály arkangyalról* (emlékeztetésül is a volt temetőre!), *Szent Annáról, Nepomuki Szent Jánosról, Szent Vendelről, Szent Katalinról*, stb. sem. Természetesen ez a felsorolás csak a gazdag lehetőségekre, bőséges választékra mutat rá, nem pedig mind-egyiknek gyakorlati megvalósítására.

Az *egységes művészi tervek kidolgozása után* ezt a megvalósítást nagymértékben előmozdítanák a hívek jámbor alamizsnái is, a környező városok (Szabadka, Zenta, Makó, Félegyháza stb.) és faluk (Majsa, Horgos, Martonos, Kanizsa, Tápé, Dorozsma stb.) búcsús hívei, a szegedi egyházközségek, hitbuzgalmi egyesületek, katolikus iskolák ifjúsága, messze, magas egyházi méltóságokba került szegedi fiak, magányosok bizonyára magukra vállalnák egy-

egy stációnak, szobornak, keresztnek stb. felállítási költségeit, hogy ezzel is hangsúlyozzák a kegyhelyhez való hűséges ragaszkodásukat, s nemcsak alkalomszerű, hanem állandó lelki kapcsolatot. Erre különösen Radnán látunk számtalan példát.

Kérdezhetné valaki, mi legyen akkor a *Hunyadiak ligetével*? Ezt szintén szépen meg lehetne valószínűsíteni, esetleg a mostani *Stefánia*. A *Stefánia* jelenlegi szobrait természetesen el kellene távolítani. Erzsébet királyné szobra átkeülhetne Újszegedre a róla elnevezett Erzsébet-ligetbe. Dankó Pista számára is bizonyára akadna, esetleg szintén Újszegeden, valami intím hatású térség. A többi kisebb jelentőségű emlékművek elhelyezése sem okozna különösebb gondot, így például Klauzál Gábort a Pantheonba lehetne vinni. A vár patinás, történelmi, Hunyadiakat is idéző hangulata, a hatalmas fák, a felszín művészi egyenetlenségei, a közeli Tisza megfelelő dekoratív keretet és lehetőségeket nyújtának a terv számára és így Szeged, a terek városa két újabb artisztikus térkompozícióval lenne gazdagabb.

Térjünk vissza azonban Alsóvárosra. Bizonyosak vagyunk abban, hogy városunknak a tér szakrális hangulatára — mint a genius loci legmagasztosabb kisugárzására — büszke hatósága és közvéleménye, továbbá a templom franciskánusainak hagyományörző (obszerváns) szelleme, izzó hazaszeretetükben is szigorú egyháziassága, azonkívül az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsnak kifinomult, a helyi hagyományok megbecsülésében, sőt művészi kifejezésében, hangsúlyozásában páratlan (Székesfehérvár!) ízlése az artisztikus hatásában újjászülető templom mellé bizonyára meg

fogja teremteni azt az eszményi magyar búcsújáró térséget, amely egyrészt a nép kultikus igényeinek, másfelől a tér szakrális hagyományainak, de ugyanakkor a legkorszerűbb esztétikai követelményeknek is megfelel.

BÁLINT SÁNDOR

* Reizner János: *Szeged története* I. 68. kk. II. — Karácsonyi János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon. 1711-ig*. I. Budapest, 1922. 330. l. — Bálint Sándor: *A szeged-alsóvárosi templom kegyképe*. Délvidéki Szemle 1942. 6. szám. — A történelmi illúziók eloszlátása végett szükségesnek látszik a tér nevének megváltoztatása is. Ha erre sor kerülne, azt ajánljuk, vegye föl az árvízelőtti *Barátok-tere* nevet. Hasonlóképpen téves következtésekre ad okot a tér egyik házának homlokzatán olvasható *Hunyadi-udvar* elnevezés is. Gazdáját ugyan Hunyadi Sándornak hívták, de természetesen a Hunyadi dinasztiahoz semmi köze. Most, amikor a történelmi nevek védelmére törvényt is hoztak, a félreérthető felírást el kellene tüntetni. — *Szeged törvényhatósági joggal felruházott szabad királyi város városfejlesztési terve*. Szeged, 1942. 71. l. — Bálint Sándor: *Magyar búcsújáróhelyek: Szeged-Alsóváros*. Korunk Szava 1938; 9. szám. V. 6. még Ordánász Konstantin: *A Libanus havasi alatt illatozó Titkos értelmű Rózsa...* Szeged, 1831. — Márkai Szent Jakab a XV. századbéli ferencesesség kimagasló alakja, aki hosszú ideig élt hazánkban, Szegeden is. Mint ismeretes, székét a templom múzeuma őrzi.

Az alsóvárosi ferencesek.

Az alföldi kultúrtájnak alig van még egy olyan figyelemreméltó, hatalmas kilátótornya, mint a szeged-alsóvárosi ferences barátok klastroma. A kúnsági és délvidéki mezőségek halk, finom, egyenletes talajából úgy emelkedik ki, mint égre mutató újj, s minden mozdulatában van valami bölcs figyelemztetés, amivel a táj örök értékeire fordítja tekin-

tetünket. Két örök értéke van az alföldi kultúrtájnak — a magyarság és a kereszténység. A ferences kolostor féltve őrzi ezt a két kincset, mert mindig azok szolgálatában állt, s voltak ezen a tájon évszázadok, amikor teljesen azonossá vált ezzel a kettős érték-fogalommal.

A kultúra szolgálatának az a módja, ahogyan az alsóvárosi franciskánusok ügybuzgalma jellemezhető, talán két jelzővel közelíthető meg leginkább: — katolikus és népi. A két jelző egyben meghatározza a kultúra minőségét, de megjelöli a kultúrtevékenység minden egyéb módját is. Papi eszközökkel szélesíteni a kereszténység hullámaait, de mindig az alföldi magyarság ízlése és igénye szerint.

Ma már történetileg, azaz fejlődésében tudjuk ellenőrizni ennek a munkának az eredményeit, a ferencesek első helyi felbukkanásától egészen napjainkig. P. Ordinánsz Konstantin, ez a „Sz. Ferenc Szorosabb Rendtartását követő Szerzetes“, ahogyan önmagát titulálja, az első, aki a rendház hiteles történetét megírja, szerény, de nagy lelkesedésre való munkájában, mely Szegeden 1830-ban jelent meg *A' Libanus havasi alatt illatozó Titkos értelmű Rózsa* címen. A kisded mű szerzője „Mező-Szeged alsó Városi szerzetes Házának történetes leírását T. P. Telek József s részben P. Székesy Gábor régi oklevelek alapján megírt hiteles írásokból meríti“, mely iratok 1760-ig közlik adataikat.

Ezek szerint már a XIV. sz. legelején, 1301-ben feltűnnek Szegeden a ferencesek s ugyanakkor kezdik meg mai napig tartó áldásos munkájukat. A betelepült szerzetesek között azonban hamarosan a bomlás jelei mutatkoznak.

A Boszniából 1339 táján bevándorló szerzetesek bogumilséggel árasztják el az egész délvidéket, prédikációikat nagy szabadság és nacionalizmus fűszerezi, s köreikben „a fogadott sanyarú nagy szegénység unalomba jött“, megúnták a kéregetést, a koldulást. Ezekben az években indul meg az első harc az alföldi kultúra megmentéséért. Az első nagy kultúrhullám innen gyűrűzik Délmagyarország szállásai felé, amikor 1433-ban Marchiai Jakab az alsóvárosi rendházból irányítja a bogumilség kiirtását. Nagy lelkesedéssel és szigorúsággal vezetett térítő munkáját végre 1444-ben siker koronázza: Szegeden és az egész délvidéken győz az obszervancia. Állítólag nemcsak ő, de Kapisztrán János is megfordult az alsóvárosi barátok rendházában, sőt mindketten két ízben is, és „abban húzamosabb ideig mulatoztak légyen.“ A sikeres munka valóban föltételezi az irányítás alaposságát. Délmagyarországban helyreállt a rend, s a lelki vezetés egységét ezzel sikerült megmenteni, illetve megteremteni. A barátok ismét szabadon járhattak a puszták szétszórt szállásait s gondolhattak a rendház és a kápolna kibővítésére is. Állítólag Mátyás király, „a Máriát tisztelő nagy Fejedelem“ is támogatta a Havi Boldogasszony-templom felépítését, erre azonban nincs semmi komoly bizonyíték. Az 1490-ben megkezdett építkezést Mátyás halála után, 1503-ban fejezték be, a szegedi és szegedkörnyéki polgárok istenes adományaiból.

Ez a nyugalmi állapot azonban nem tartott sokáig. Az 1525-ben szerteportyázó török csapatok a szegedi templomot és klostromot is felégették, a várost feldúlták, s a szerzeteseken kívül mindenki széjjelszóródott a környező náda-

sokba. E kétségbeejtő állapot a barátok között is mély felháborodást keltett s 1552-ben, amikor a város török kézre jutott, ők is részt vettek a Tóth Mihály által tervezett fölszabadításban, amiért Herderbég, a szegedi szandzsák basa négy szerzetest szept. 16-án kivégeztetett. A török uralom végzetes meddőséggel fenyegette az alföldi mezőgazdálkodást is, ami szükséggyezségre kényszerítette a megszálló törököket. A szerzeteseknek bizonyos engedelményeket adtak, hogy az „elszéllyedt keresztényeket elhagyott honnjokba visszaédesítsék”.

A lassan, de biztosan szélesedő engedmények lehetővé teszik a második nagy kultúrhullám megindítását, aminek ismét inkább mentés, mint továbbépítés a célja. 1625-ben újraépíthetik a lerombolt templomot és klostromot. A század folyamán egyre népesebb lesz a kolostor, s a századforduló idején, 1699-ben már thcológiai iskolát szerveznek. A papok képzését igen sok szempont sürgette. A törökuralom igen megritkította a világi papok és szerzetesek számát, a lelki gondozás egyöntetűségét és folytonosságát millió veszély fenyegette, a papi teendők egy részét tehetségesebb parasztok végezték: prédikáltak, litániákat és körmeneteket vezettek, sőt legtöbbször kereszteltek is. Parasztok és iskolamesterek így alakították ki saját köreikben a civil-papok, az ú. n. licenciátusok intézményét.

A század újra elmélyíti a hívek vallásos életét. A ferences barátok 1655-től dalmát hitszónokot is tartanak, mivel a bács megyei dalmát lakosság egyre sűrűbben látogatja a havi búcsút (aug. 2—5.). A térítő tevékenység egyre szélesebb gyűrűket fodroz, a hódoltság idején már 14 helyen lel-

kipásztorkodnak az alsóvárosi franciskánusok, többek között Makón, Szentlőrincen és Szabadkán is. A néppel való állandó érintkezés egyik legbiztosabb forrása a kéregetés. Összejárják egész Délmagyarországot, mivel a plébániát a stólailetekekből s a helytartótanács által engedélyezett (1804. dec. 8.) az egész délvidékre kiterjedő koldulás jövedelmeiből tartották fenn. Nyugodtan feltehetjük, hogy a lelki gondozáson túl a mezőgazdasági kultúra, sőt a kertészet érdekében is sokat fáradoztak szerzeteseink, hiszen a kolostor mellett elterülő 6 holdnyi kert messziföldre híres volt jól ápolt gyümölcsöséről, egészen 1770-ig, amikor az árvíz végleg elmosta ezt a mintakertészetet.

A XVIII. sz.-ban újabb hullámot ver a franciskánusok tevékenysége. A török uralom alatt sokat szenvedett gotikus templomberendezést divatos barokk stílusban építik át. Kultúrtevékenységük köre messze kiszélesedik a kivonuló török hadak nyomán. Szeged magyarsága kimozdul a városból, s a Tisza mentén a bánati és bácskai partokon mintegy 55 falut száll meg. Ezeknek a faluknak a lelki gondozását is az alsóvárosi ferences barátok látják el. A havi búcsú ezzel különös jelentőséget kap a kivándorolt szegediek életében: a kegyes zárándokláson túl hazatérést is jelent az ősi röghöz. Még teljesebbé válik a ferences barátok missziós szorgalma a XIX. század folyamán, amikor átveszik és közel egy teljes évszázadon át kezükben tartják a szegedkörnyéki tanyavilág lelki vezetését. Arra vonatkozólag, hogy munkájuk mennyire eredményes volt, elég rámutatnunk, hogy hazánkban itt épült az első tanyai templom, a múlt század 90-es éveiben Alsó-

tanyán, mint a ferencesek templomának leányegyháza.

Mindannak a kultúrtevékenységnek, mely a franciskánusok missziós munkájában összefoglalható és mindannak a szent lelkendezésnek, mely a délvidéki magyarságot a szeged-alsóvárosi ferencesekhez hajtja, leglényegesebb pontja a Szűzanya tisztelete. A Havi Boldogasszony s a Napba-öltözött Asszony áll itt minden vallásos tevékenység mélyén. Az ő palástja terül el az alföldi tájon s végtelen szeretete kapcsolja egybe a sokszor szétkergetett, házatlan, nádasokban és vermekben bujdosó lakosságot. Ennek a végtelen Mária-tiszteletnek forrása és kifejezője a templom mai és régebbi kegyképe.

A kegyképek történetét P. Ordinántz Konstantin T. P. Székesy Gábor érdemes előjáró hiteles leírása alapján közli. Ez a hiteles leírás mindenképp előtt „a Szentséges Szűz Máriának, avagy úgy nevezett segítő Boldog Asszonynak a Nagyoltáron régi és emlékeztet meghaladó időktől oltaltiszteltetett Kegyelmes Képéről” szól. Megtudjuk ebből, hogy „azon Havi Boldog Asszonynak régebbi képét és a Rómáinak (S. Maria Maggiore) igaz másolatját, némi Isten félt szegedi lakosok a köz veszélyből kiragadták (1552) és a Török előtt futással megmenekedvén a szomszéd Makó Városába által vitték és a melly az említett Makói Templomnak egy oldal oltárán a bemenetnek bal felén helyeztetve, máig napig is szemléltetik.” A kegykép legendája úgy tudja, hogy „némi tisztelő a török elől a klastrom mellett lévő tócsába vagy mocsárba”, az u. n. Csöpörkének a fenekére elmerítette, ahonnan csak 80 esztendő múlva, 1630-ban taposta ki egy török vitéz lova, s azóta

emlegették „segítő Boldog Asszony”, „Szögedi Segítő”, „Auxiliatrix Szegediensis” néven. Anynyi bizonyos, hogy az eredeti kegykép legkésőbb a 18. század folyamán Makóra került, s helyét még a török hódoltság idején foglalta el a mai Napbaöltözött Asszonyt ábrázoló kegykép.

A kegyképhez fűződő csodák lajstromából érdemes itt megemlíteni, hogy az 1525-ös tűzvészben sértetlen maradt, 80 évig víz alatt hevert, minden külső rongálódás jele nélkül, „az hitetlen Török ellenséget szokatlan félelemmel s rémüléssel tölti el (zentai ütközet. 1697), 1730-ban újra elhárítja a törökök pusztító tűzét, az 1749-ben, husvét másodnapján kiütött tűzben a templom sértetlen maradt, 1750-ben „a segítő Szűz Anyának szent képe mellett az összezsugorodott láb meggyógyítatik”, 1752-ben „a nehéz nyavalyában szenvedő ártatlan kised — Hogger János szegedi képíró fia — az halálnak veszedelméből kimenekedik”, stb. stb. A Mária-tisztelet központi ékessége ennek az alföldi vallásosságnak. Nemcsak a multban, a jelenben is. Nem véletlen, hogy Szeged nagy költője, Juhász Gyula teljesen magába szívta az alsóvárosi katolikus parasztság vallásos néprajzi hagyományait, a népi vallásosság ősi elemeit s hogy ilyen természetű versei kivétel nélkül az ősi ferences Havi Boldogasszony-templom köré csoportosulnak. Megénekli a Fekete Máriát, a „feketén is vigaszt derengő Magyarok Asszonyát (A fekete Mária, Ö. v. I. 272.), elmerül az áhitatos templomi környezetben (Zsolozsma II. 335.); lelkéből itten tör Isten felé a meleg hívogatás (Rorate I. 246). A havi búcsúra összeverődő tíz-, harmincezes tömeg gyönyörű illusztrációja a ferences

barátok évszázadok óta tartó lelki gondozásának. Hatalmas, az egész alföldi mezőséget elárasztó erő ez, mely a költő lelkében monuméntális vízióvá tornyosodik.

Az öreg templom füvellő tövében
A nyári éjben ott hevernek ők,
Parasztok, barnák, csöndes és
[komoly nép,
Mint hajdan őseik, a besenyők.

A vén zsolozsmát egykedvűen
[morogják,
Az anda hold hint rájuk terítőt,
A közel temető mellett a kósza
Komondorok jelentik az időt.

A szent szobor lábánál gyertya-
[fényben
Bozontos ősz, szakálasan, sunyin,
Boszorkányos szemmel vigyázza.
[őket
Az imádságos Magyar Rasputin.

Éjfél után már imbolyog a gyertya.
Szekérvárában szundit a sereg,
Fekete Mária palástja rajtuk
És ajkuk bűvös ígéket remeg.

Már alszanak, már messze-messze
[mentek
És míg a Göncöl szekere görög,
Ők ázsiai rónákon robognak,
Emese álma ez: mély és örök.

(Haviboldogasszony I. 327.)

Olyan ez a vers, mint egy ősemlekezés, mint egy, az ősi pogány

hitvilágba, a babonák praelogikus világába nyúló tapintás, talán az alföldi magyarság vallásosságának lényeg-kifejezője, melyben faji sajáttság, hitvilág, történelmi öntudat és a legmélyebb katolicizmus egyetlen, csodálatosan mély életérzéssé tevődik össze. Hogy itt, az Alföldön, még a kultúrának ilyen magas fokán is ilyen sértetlen magyarsággal nyilatkozik meg a vallásosság, az is egyesegyedül az alsóvárosi ferencesek munkájának felbecsülhetetlen érdeme.

A trianoni pogány vandalizmus újra nádasokba kényszerítette a délvidéki magyarságot és szigorú mesgyét húzott a ferences barátok missziós tevékenysége elé. A kolostort megfosztották éltető talajától, Délmagyarországtól. Az évszázadokon át meg-megszakított kultúrtevékenység újabb léket kapott s ezt a hasadékot csak napjainkban igyekszik helyrepótolni az igazságosság. A Délvidék viszszaacsalása s nem kevésbé a betelepített, mélyen vallásos katolikus bukovinai székelység újabb kulturális és missziós lehetőségeket nyújt az alsóvárosi franciskánusoknak, s szeretjük hinni, hogy a ferences barátok a jövőben is megvédik és gazdagítják az alföldi kultúrtáj két örök értékét: — a magyarságot és a kereszténységet.

KUN MOLNÁR SÁNDOR

Mesegyűjtés.

5.

(Folytatás).

A régebbi világba, mikó még a szabaccságos katonákat bizon- csak abba a rosz ruhába eleresztötték, úgy barangótak haza hazá- jugba, és möntek, möntek. Két szabaccságos katona így barangót, egymást vigasztáták. Ballaktak, odaértek éty faluba, rájuk estelő- dött. Sē pézük sē könyerük, éhössek is vótak, fásztak is. Jó vóna valahum mökháni, vagy valahun éty kis könyeret kérni.

Addig mönnek möndögélnek lē mök fő a faluba, nem tanálnak ojan hejet, ahum möktunnának háni. Mindönüt má efútták a gyēr- tyát, abba a züdöbe má gyertya égött. Hát éty hejt möglátik, hogy ottan csak gyertyavilág van egy ablakon. Emönnek oda, addig mön- nek, addig mönnek, odaérnek. Benéznek a zablakon. Hát láttyák, hogy odabenn két asszony éty hallottat viraszt. Eggy öreg embör vót a hallott, összakálás öreg embör. A két asszon pedig alutt. Éj- fél felé vót a zidő, rájuk ért a zálom.

Ammint űk bemönnek abba a hallottas házba, a két öregasszon fő sē ébrett rá, úgy enyomta űket a zálom. Odamönnek, körünézik a hallottat: hát nē báncsuk má űket, ha mán alszanak, aluggyanak. Emöntek ki a konyhára. A konyhán pedik kerezsgélnek, hogy mi vóna valami harapnivaló, önnivaló, me éhössek vótak. Tanáltak is asztán éc cipót a láda tetejin és egy lādába tanáltak éty fazék tej- fölt is.

Hát hozzáfoktak, a cipót mökszehték. Éhössek vótak, öttek is, amennyi csak köllöt nekik. Tejfölbe mártogatták a jó cipót. Mikó mán oszt jólaktak, aszonygya a zéggyik: Jó vóna eszt a cipódarabot mökhagyni a zőrek hallottnak, me maj hónap möktuggyák, hogy münk eszt eloptuk pedig csak mögöttük. A másik aszonygya: müjen lönne, ahogy akarod? Űty, hogy alszik a za két asszony, útyhogy még azoknak a nyáluk is kicsörgött, fölütessük a hallottat, oda- útessük a kis patkára.

Szépen bemönnek ketten, mögölelik a hallottat kétfelül. A ző- reg asszonyok mök csak alszanak, bóbiskólnak erőssen. Fölültették a kis patkára a hallottat, a tejfölös fazékat a térgye közé tötték, a darap cipót mög a kezibe atták. A száját pedig betejfölöszték, jó befölöszték, útyhogy lē csörgött még a zálára is. Űk aszt, a két sza- baccságos katona, szépen becsukták a zajtót, emöntek, ot hatták. Emöntek a faluba, röggelig ottan kóvájoktak. Hogy mi történik eb- bú, mög akārják várni.

Hát éccör fölébred a zéggyik asszony. Hát láti, hogy a szöm- födél, ami vót rája, egész lē van húzva. Hát mi van itten? A hallot csak itt űt, bisztossan elopták. Hát félelmügbe mājď nem tutták, mit is csinájjanak. Hát éccő āra néznek a kis patka felé, hát látik, hogy a zőreg ott üldögél a patkán. Térgye köszt van a tejfölös fa- zék, a cipó mög ot van a kezibe, de nem nagy darab, csak kizs da- rab. Jézus, Márija, kejfő Panna! Űty híták a másik asszont. Főkelt a zőreg a kopórsóbú! Nézd, ahun öszik, aszonygya a kis patkán! Pe-

dig dehogy övött. Amaz is csudálkozik, hogy it vagyunk, asztán nem vöttük észre, ugy e tuttunk alunni! Szörnyűköttek rájta, de nem mertek odamönni, úgy féltek tülle, a hallottú. Odamönni nem mertek.

Mikor asztán a naty félelőmbe nem tutták, hogy mi csinájjanak, a zajtó felé ki köllött vóna mönni behíni valakit, hogy mi van itten. A hallott főtámatt, ott alszik a patkán, a fazék a lába köszt, a könyér mög a kezibe! Nem tutták máskép kimönekülni, kinyitották a zablakot, od bujkált ki a két asszony, hogy valakinek hírt at-hassanak, mer hát a hallott ot van.

E möntek mögjelönteni a papnak, hogy a hallot fő van kelve, így mög így. Emöntek, emonták, hoty történt, mi történt a zéccaka? Még úk eszundikáltak, a zöreg főkelt, odamönt a patkára, mögötte a téfölt, mög éty darab vam má csak a cipóbú.

E mönt a pap is velük együtt, hogy mögnézi aszt a csudát. Mönnek. Möntek vóna be a zajtón, nem mertek. Ahogy bemönnék a zajtón; hát látik, hogy a zöreg ott ül a patkán, a fazék a lába köszt, a cipó mög a kezibe. A pap is mönni akárd be, de ú sē akárd bemönni. De mégis úneki vót a lektőb bátorsága, csag belép, mám mökszólíti a zöregöt. Ej jó lakott, asztán elalutt! Hát kicsit hozzáért a pap a zembőrhön: hé bácsi! Alszik? Amin csak hozzáért, az röttön ledült a kis patkárú, a pap mők fő bukott, me mögijett ú is. A fazék széttörött, a cipó másfelé gurút, a cipódarab. Lött asztán ojan nagy ijedelöm, hogy akik ot vótak, májd mind betegök löttek a zijeccséktú, még a pap is.

E mönt a híre a faluba, hogy a zöreg, aki hálva fekütt, főtámatt a zéccaka, jólakoc cipóvā, mők téfölle. Asztán mos mők fölút a kis patkára, mos mög mögén mökhált, me léesött a patkárú. Most hált mög igazábú. De sünki sē mert hozzányúni.

A két szabaccságos katona, úcs csinálta a sórs, hogy má akkó világos vót, asztán nem merteg bemönni mások, úk ajálkosztak, hogy úg bemönnék, mögnézík. Persze tutták úk, hogy mi van a do-logba! Főlemelték, beletötték vissza a koporsóba, elátták önnivalóvā. Még éty kis útravaló pész is kaptak, csakhoty úk mögmentöttek úket attul a zijedelömtül. Idájig vót!

Bodó Imre, 74 éves, gazdálkodó.

Tápé, Munkács-u. 4.

1942. március 25.

Gyűjtötte KATONA IMRE

(Ortutay-szeminárium).

U J K Ö N Y V E K

Szlovákiai Magyar Irodalmi Füzetek. Szerkesztik: Esterházy János és Aixinger László. Kiadja a Toldy-Kör. (1942.)

Minden kisebbségi sorsban élő nemzetrészt kiadványait egész külön szempontból is kell értékelnünk. Kisebbségi sorsban a nyomtatott betű, a könyv, vagy akár csak apró füzet többet jelent, mint olyan helyzetben, amelyben az intézményes könyvkiadást számos kiadvállalat, a szellemi életet rendszeresen megjelenő folyóiratok biztosítják. Kisebbségi sorsban sok minden húzódik meg a kiadvány mögött: valahogy az a kezdeti áhitat és lelkesedés, amellyel az irodalmi megnyilatkozás elején szinte apostoli hittel és hivatásérzettel írtak le minden sort az írástudók, költők és krónikások; s mikor a nyomtatvány kezükbe került szinte végigsimogatták minden betűjét, mert átérezték milyen roppant nagy felelősség és szellemet sugárzó erő rejlik az ilyen korlátlan elterjedési lehetőséggel útnak bocsátott irodalmi termékekben. Kisebbségi sorsban minden kiadvány egyszerűsre tett is: a nemzeti élniakarás és élnitudás bizonyítéka; megjelenése ünnepi hangulatot teremt, mert hírnöke annak a lelkes összetartásnak és egybefonódásnak, amely irodalmi termékek létrejöttét és megjelentetését lehetővé teszi.

Ilyen gondolatokkal vehetjük csak kézbe a pozsonyi Toldy-Kör 10 tetszetős kis füzetét, amelyet *Szlovákiai Magyar Irodalmi Füzetek* (SzMIF) címen adtak ki a szerkesztők: Esterházy János, a szlovákiai magyar népcsoport vezére és Aixinger László, a szlovákiai Magyar Párt igazgatója. Politikus és politikai párt szervezője irodalmi megmozdulások élén, ez

a jelenség is jellemző a kisebbségi életre, ahol politika és szorosabban vett szellemi élet elválaszthatatlanok egymástól. A politika ugyanis kisebbségi sorsban régi, eredeti értelmét nyeri vissza: a nemzetrészt élniakarásának és életszervezésének elmélete és gyakorlata, a szellemi élet pedig közvetlenül szolgálatába szegődik, mert hiszen szintén azt kutatja és arra igyekszik feleletet adni, miképpen maradhat fenn a kisebbségi helyzetben küzködő népcsoport, hogyan mélyülhet el és gyarapodhat lelki erőben, szellemi felkészültségben és gazdasági megalapozottságban.

A szlovákiai magyarság alig százezernyi népcsoportja minden könyvnapra jelentkezik szellemi életének tanújeleivel. Örömmel üdvözlöttük tavaly a *Szlovákiai Magyar Kiskönyvtárnak* számos értékes tanulmányát, s most a SzMIF tíz kiadványát azzal a szeretettel és érdeklődéssel vettük kézbe, amellyel az ott élő magyarság minden megnyilatkozását, legapróbb életmegnyilvánulását is figyeljük. Ezek a kis irodalmi füzetek nemcsak tárgyuknál fogva érdekelnek bennünket, hanem elsősorban azért, mert kitűnik belőlük, miképpen gondolkodik az ott élő magyarság, mi a felfogása a nemzetünket érintő nagy kérdésekről, általában az életről és a jövőről. Szellemi megnyilatkozásain át féltő gonddal mérlegelhetjük: vajjon töretlen-e még lankadatlan élniakarásuk, alkotóvágyuk és cselekvőelendületük. Megvan-e még bennük az a példaadó közösségi érzés, amely egyetlen családdá forrasztja őket, hogy így tömörítsék erőiket és támogassák minden egyesük megélhetését, boldogulását.

Már a címek is sokat árulnak el.

Esterházy János *Magyar Hétköznapiak* címen beszédjeinek és előadásainak legfontosabb és legjellemzőbb gondolatait gyűjtötte össze. Apró kis vezérszólások ezek, amelyeknek át kell hatniuk a szlovákiai magyarok mindennapos életét. Magatartásuk legfőbb elveit tartalmazzák ezek a gondolatok: *Ki a magyar? ... Hűség Egyházunkhoz ... Keresztények és magyarok vagyunk ... Széchenyi tanítása ... Trianon ...* ezek azok a főkérdések, amelyekben határozott, biztos, egy-egy mondatba tömöríthető állásfoglalást vár a szlovákiai magyarok vezére híveitől. De tisztánlátásra van szükség a szlovák néppel való kapcsolat kiépítésében is, ezért a II. részben: *Hlinka András emlékezete... Mi és az Állam ... Sorsközösség a Kárpátok alatt ...* vezérszavak alatt gyűjtötte össze Esterházy irányelveit. Ezeknek a magvát a következő sorokban sűrítette össze: „Mindnyájan, akik a Duna-medencében élünk, akármilyen nemzetiséghez tartozunk is, fontos politikai missziót kell betöltsünk azért, hogy keresnünk kell mindazt, ami bennünket közelebb hoz, mert ezzel szolgáljuk legjobban és biztosítjuk leginkább Középeurópának békéjét, amire mindannyiunknak szükségünk van, ha meg akarjuk őrizni a mindnyájunk által annyira szeretett és őseinktől örökölt keresztény és nemzeti kultúránkat...” Vagy még határozottabban: „A magyar-szlovák testvériséget nyíltan és következetesen hirdetem, annak szükséges voltát vallom, vállalom ezért a célkitűzésért a felelősséget és annak érdekében szívesen tűröm el az akármelyik részről jövő gáncsoskodást is.” — A következőkben a szociális kérdésben fejt ki nézetét a szlovákiai magyarság vezére: Az osz-

tályharc ellen... *Népi öncélúság* címen. Végül a reábizott népcsoport művelődési feladatairól szól, elsősorban a pozsonyi magyarság hivatásáról, a magyar ifjúság kötelességeiről, a magyar nő, a magyar munkás, a magyar könyv és a magyar sajtó szerepéről a kisebbségi életben. Befejezőként a kis nemzeti közösséget átható testvéri szeretet szózatát tömöríti néhány mondatba (Testvéreimről testvéreimhez) és mélységes emberi hitét nyújtja erőforrásul a küszködő kisebbségi magyaroknak: „Mi hinni akarunk és tudunk az ember magasabbrendűségében, amely magasabbrendűség csak az isteni igazságok felé irányíthat minden emberi törekvést. És mert ez a hitünk megdönthetetlen, azért mostani megpróbáltatásunk idején is bizó lélekkel tekintünk jövőnk — a jobb magyar jövő felé!”

Ha a kisebbségi magyarság vezérének irányelvei után a többi füzetben lapozgatunk, valamiképpen minden dolog mélyén hasonló hivatástudatot és hitet találunk. Csak természetes, hogy a szlovákiai magyarság emberei bensőséges szellemi rokonságot éreznek Széchenyivel és a tavalyi ünnepi évben sokat gondolkoztak a legnagyobb magyar törekvésein, eszméin. „A legnagyobb magyar egy magyar kisebbség szemléletében” című füzetke három tanulmányt tartalmaz, amelyek különböző szempontból, de egységes lelki beállítottsággal idézik Széchenyi szellemvilágát. Aixinger László a népi gondolatot kutatja Széchenyi tanításaiban és arra a meggyőződésre jut, „ha a népnek és népi hagyományoknak felkarolása Széchenyi szellemében történik, akkor a magyar erők és értékek összefogása átmenti a magyarságot minden, még a legnagyobb

veszedelmen is...“ Mayer Imre így fogalmazza meg a kérdést: *Mire tanít Széchenyi fajszerete?* Tanulmányában behatóan foglalkozik azokkal az emlékekkel, amelyek Pozsonyt Széchenyihez fűzik. Majd Széchenyi nemzetszeretetének elemzésével folytatja és jellemzően kisebbségi lelkülettel meglátja Széchenyi magyarságának mély emberi értékét: „Széchenyi példát adott arra, miként szolgálhatjuk fajunkat, de emellett az önmérsékletet, igazságszeretetet és őszinteséget.“ Duka-Zólyomi Norbert *Széchenyi és a magyar kultúra viszonyát* fejtegeti. Ennek a kapcsolatnak örök időszerűségét abban látja, hogy korunk legizgatóbb két kérdésére is az ő munkásságában találjuk meg a feleletet. Ezek a kérdések: Miképpen kell a magyarságnak úgy megújhódnia, hogy megállja helyét az új Európában? Hogyan kell sorsát úgy igazgatnia, hogy minden szomszédjával, ezer év óta sorstestvérével megtalálja a legszorosabb együttműködés útját? — Duka találóan írja: „Olvassuk el Széchenyit. Vajjon nem időszerű-e minden sora, melyet erről a kérdéstről írt száz évvel ezelőtt?“

S hogy a szlovákiai magyarság mindig tudatában legyen, milyen szellemi értékeket adott szülőföldje a magyar életnek és művelődésnek, Mayer Imre két füzetben: *Szlovákia neves magyar szülőttei* címen lexikont állított össze. Valóságos kis művelődéstörténet bontakozik ki az apró életrajzok nyomán, meglátjuk benne ennek a tájnak és népének nagy jelentőségét a magyar szellemiség kialakulásában, fiainak alkotó szerepét a magyar művelődés fejlesztésében... Környi Elek *Ifjú szívekben* füzeté a szlovákiai magyar hűséges ragaszkodását tük-

rözi szülőföldjéhez: „Nékem ez a szlovákiai föld a szülőföldem, s az itt élő magyarok élete az én történetem is. Olykor — ha az életbe belefásultam már — hűtlen akartam lenni kisebbségi sorsomhoz, talán mégis többet reméltem valamikor az élettől. A megkísértés azonban nem tartott sokáig, s tudom, hogy ez a megmaradt egyetlen hűségem életemet előre meghatározta... Nagypám és apám hűségéhez nem voltam egészen méltatlan, mert bennem is élt valamelyes hűség, amit megőriz talán az én sírhantom, besüppedten is.“ — Sőt a kis nemzetrészhez való tántoríthatatlan hűség erőadó öntudatot is kifejleszt a lélekben: „Egy százezer főnyi népkisebbség fiatalságának szívében otthont kapni — lehet, hogy ennél nagyobb eredmények is adódhattak volna az életemben. De köszönöm a Gondviselésnek, hogy csak ennyire vittem. Ifjú szívekben élek, és ez marad most már életemnek legszebb eredménye.“

A következő négy füzet szép-irodalmi alkotás. S ez jóleső, mert ahol a Múzsza írásra ösztönöz, ott van teremő vágy, életöröm és lendület. Ásguthy Erzsébet és Páll Miklós a történelemből merítnek. Ásguthy Erzsébet a *Felvidék* fejedelmének, II. Rákóczi Ferencnek alakját eleveníti meg hangjátékában, amelynek a füzet egy kis idillikus részletét közli: *Szereltem a nagy fejedelem árnyékában*. Páll Miklós három novellájában a magyar történelem három válságos időszakát eleveníti fel: *A fordulónál* Szent István halálos ágyához vezet, a *Szegény magyarok* a bujdosó kurucok földönfutó életére villant rá és a *Dunatáj* a szabadságharc lelkes toborzó napjainak és szomorú le-
törésének légkörébe vezet. Petőfi

pozsonyi baráti körével indul s a forró pesti lelkes órák hangulatán át a szétszóródás keserű időszakába torkollik. Borongós, tépelődő lelkiállapot tükröződik ezekben a finom, művészi rajzokban, mintha csak írójuk vígasztaló párhuzamot keresne a magyar sors leűnt napjaiban. Az utolsó novella a *Dunatáj*, Petőfi pozsonyi barátai körében megvillantja a magyar, német, szlovák érzelmi és rokoni kapcsolatok megkötő erejét, mintha csak kérdezni akarná: a multban ennyire egybefonódott népek, miért nem tudnak ma is egy családot alkotni?

A másik két füzet, L. Kiss Ibolya *Beteg a gazda c.* parasztkomédiája és Thuróczy Tibor *Hercegné is lehetsz c.* novellája arról tanuskodnak, hogy jut a szlovákiai magyarságban erő a népi humor ápolására és könnyedebb társadalmi témák megpendítésére is. Ez utóbbi ugyan szinte kissé ki is űtközik a füzetek egységes hangulatából, mintha más világról tudósítana, banális szerelmi bonyodalom, gazdag, gondtalan emberek életkörében, akik csalódott nagylányukat „a tavaszi pompában ragyogó Lillafüredre” vihetik felejtetni.

Az utolsó füzet Stelczer Lajos írása: *Magyarok Szibériában*, azt bizonyítja, hogy még a több mint két évtizedes kisebbségi élet sem tudta egészen elnyomni azokat a fájdalmas mély benyomásokat, amelyeket a hosszú hadifogság esztendei tettek a fogékony lélekre. Érdekes emberi sorsot sejtünk az írás mögött. A fiatalon, az egyetem padjaiból a lövészárokba került nemzedék arculata tekint reánk, amint a hadifogság synylődéséből, otthon megváltozott világot, idegen uralom alá jutott szülőföldet talál, de talpra kell állnia, cselekvő nemzetvédelembe

kell kezdenie s a kisebbségi sorsban megedzett lelkülettel azután vállalhatja az új feladatot, a magyar művelődés szolgálatát egy fiatal nép ujonnan szervezett államában. Stelczer Lajos szigorúan csak szibériai emlékeit írja meg ebben a füzetben, de a sorokon túl valahogy az olvasni tudó lélek továbbbszővi a hazatért „hadifogoly” emberi életét. „Hazaértünk. Úgy éreztük, mintha álom lett volna a szibériai hat év. Pedig nem volt álom. Valóság volt, amiből okulnunk kell.” Ilyen bölcs életlátással okult ez a kisebbségi magyarság történeti sorának további megpróbáltatásaiól is.

Tíz alig egyíves, legfeljebb másfélíves kis füzet, de a lélek üzenete: a szlovákiai magyarok szellemi világának megnyilatkozása. Sokat beszélünk minden magyar érték számontartásáról, összefogásáról. Az első lépés ehhez, hogy felfigyeljünk azok szavára is, akik más életkörülmények között, más állam keretében igyekeznek megtalálni népi kötelességük helyes útját. Olyan ritkán hallhatjuk szavukat, hogy felvetődik a kérdés; nem kellene ennek a tíz füzetnek ott lennie a magyar élet egyetemes sorsközösséget érző minden magyar ember asztalán?

KRAMMER JENŐ

Féja Géza, *Magyar irodalomszemlélet (Magyar élet. Budapest, 1942).*

A Magyar Társadalomtudományi Könyvtár nem azzal a céllal indult, hogy a magyar nép társadalomtudományi tájékoztatanságát néhány füzet közrebocsátásával egy-kettőre megszüntesse, — inkább csak indítás és próba arra, hogyan is tudnánk „az igényesebb

gondolkodó olvasókat, diákokat, munkásokat és parasztokat a társadalomtudomány fogalomvilágába bevezetni". Az ötvenfilléres füzetek a kezdő olvasók elindítását szolgálják. Tanítók és kalauzok, de nemannyira a nagyvárosi könyvtárakat és muzeumokat járók útmutatója, hanem inkább a vidék, a kisváros, falu és a tanya olvasójának kézikönyvei.

A Magyar Társadalomtudományi Könyvtárnak most jelent meg negyedik fürete. Az első füzetben Veres Péter „*Paraszt sors — magyar sors*” címmel a paraszttársadalom multját, jelenét és jövőjét írja meg, s így a legtehetségesebb parasztírónk tollából rajzolódik ki a magyar néző előtt a parasztság általános emberi hivatása, nemzeti hivatása és a parasztság útja a magyarságban. Régi és új életforma között vajudik a mi világunk, s ebben a megújulásban a magyar parasztság az a nagy tartalékerő, amely a sorsváltoztatásban a legszebb gondolatokat „valósággá, történelemmé alakíthatja.” A második kötet Jócsik Lajos „*Iparrá magyar!*” című könyve (Magyar Élet, Budapest, 1940). Komoly könyvsiker, amely már a tízezres példányszámot elérte. A végtelen búzamezők parasztszágának fiatal, fejlődő iparosodásáról szól ez a könyv. Viharos történelmünk a szakadék szélére sodorta nemzetünket: évszázadokon keresztül gyarmati állapotban senyvedtünk és elmaradtunk Európától. A magyar munkásság megszületése után, a XIX. században „teljes gözzel rákapcsoltunk az iparosodásra”, mert nemcsak földrajzi adottságunk diktálta, hanem ez volt a „keleteurópai parancs”. Az elintézetlen problémák megsokasodtak fölöttünk „s az ipari válság következtében jutottunk el oda,

hogy az iparosodás tulajdonképpen a mezőgazdaság problémája lett”, mert a „mi agrártömegeink életét sem lehet megoldani, ha nem az iparban keressük a megoldás lehetőségeit. Kerék Mihály a harmadik füzetben a „*Magyar föld*” kérdését vizsgálja. Történelmi áttekintésben a középkori birtokviszonyainkra vet fényt, s az évtizedekig napirenden tartott és agyonvitatott földreform jelentőségét és feltételeit jelöli meg.

Az idei könyvnapon jelent meg a sorozat negyedik kötete, Féja Géza „*Magyar irodalomszemlélet*”-e (Magyar Élet, Bp., 102 l.). Ez az ötvenfilléres könyv egy széleshorizontú és mélylátású író műve, s a kezdő magyar olvasók elindítását szolgálja ott, ahova nem juthat el a tiz-tizenöt pengős könyv. Hogy a magyar olvasó megismerkedhessék a „mult lelkét mozgósító munkákkal”, a szemlélet szempontjait így foglalja össze:

„1. Meg kell rajzolnunk az ómagyarságnak, a honfoglalás előtti magyarságnak az arcát. 2. Meg kell vizsgálnunk, hogy milyen kulturális kapcsolatok fűznek a kelet-európai népekhez. A magyar-török, magyar-lengyel, és magyar-délszláv kapcsolatok kutatása a legsürgősebb feladat. 3. Ki kell adnunk a magyar irodalom minden fontos emlékét, mert régi irodalmunkhoz nem tud hozzáférni a közönség. 4. Az irodalomtörténetírás nézőpontjai között uralkodni kell a sajátos, eredeti magyarság keresésnek.”

A társadalmi szempont, a közönség megnyilatkozása, a magyar népköltészet és az irodalom nyelvi hivatása új vezérfonalak, melyeknek ki kell domborodniuk irodalmi emlékeink, hagyatékaink ápolásában, azzal, hogy a ponyva ellen indított kíméletlen harc

majd az elsüllyedt korszakok remekműveit árasztja be a magyar köztudatba.

Féja Géza műve a Névtelen Jegyző, Kézai Simon, Márk barát krónikáitól kezdve egészen Adyig, Juhász Gyuláig föl sorolja irodalmunk legértékesebb alkotásait, megjegyezve: mely műveknek kell helyet foglalniuk minden iskola, közintézmény, könyvtár és minden művelt ember könyvespolcán. És ugyanakkor rámutat a magyar tudatnak azon alapvető kútforraire, amelyek ma hozzáférhetetlenek, ismeretlenek és az „ős-kiadás” óta meg sem jelentek. Nem mulasztás az, hogy a magyar iskolákban tanítanak olyan magyar irodalmi munkákat és ismeretlik olyan magyar remekíróknak az élettrajzát, akiknek műveit a széles magyar olvasóréteg évszázadok óta nem ismeri és sokhelyütt a műveltebb magyar olvasó sem férhetett hozzájuk?

LÉVAY ENDRE

A német irodalom kincsesháza. Szerkesztette: Keresztury Dezső. Athenaeum kiadása. 1942. 346 l.

„Az európai irodalom kincsesháza” sorozatban Keresztury Dezső arra a feladatra vállalkozott, hogy rövid bevezetővel és jellemző szemelvényekkel képet nyújtson a német irodalom fejlődéséről és főbb eszméiről. Az ilyen vállalkozás sikerét úgy ítélni meg legjobban az ember, ha az olyan olvasó lelkivilágába képzel magát, aki nem tud németül s így ezeken a fordításokon át tekinthet be először mélyebben a német szellemi élet gazdagságába. Keresztury Dezső előszavában rámutat az ilyen antológia szerkesztésével járó rendkívüli nehézségekre, tisztában van feladatának

nagyságával és a szellemi ember köteles áhítatával fogott a szép munkához. Az egyes időszakokat jellemző bevezető soraiban nem téveszti szem elől, hogy csak a lényeg lehet kidomborítani, dicséretes mérséklettel valóban csak azt foglalja össze, ami a német szellemi mozgalmak megértéséhez szükséges, így az olvasó tényleg a lényegre tapintó megállapításokon át láthatja meg az egyes korok legjellemzőbb szellemi jegyeit. Ily módon vezet végig Keresztury a német irodalom rengetegén: a legrégibb nyelvemlékektől és hősi költeményektől kezdve a lovagi virágkoron át a reformáció és humanizmus világába, majd a harminc éves háború viharos időszakán át Nagy Frigyes korába, a német felvilágosodás és népi ébredés szellemi hullámverései között a nagy klasszikusokhoz, Goethehez és Schillerhez, akiknek nem egy kevésbé ismert, de lényeges és jellemző alkotását mutatja be. Nagyon találó fejezeteket iktat be az olyan gazdag és mély német romantika eszmevilágából, amelynek sok-sok árnyalatát egy-egy jól megválasztott szemelvény sikerült fordításával érzékelteti meg. A XIX. század realizmusából is gazdag ízelítőt kapunk, talán a prózaírók között *Wilhelm Raabe* is szerepelhetett volna.

Az újabb irodalmi irányok szemléltetésénél Keresztury Dezső maga is megemlíti az aránylag kevés számú kitűnő műfordítás tényét, mint akadályt a válogatás nehéz munkájában. Valóban az idegen irodalmi alkotások nagyszerű költői tolmácsolói: Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc hasonlíthatatlanul többet ültettek át a francia, angol költői világból, mint a németből. Keresztury így is igen

szép és gazdag gyűjteményt nyújt Stefan George és Rainer Maria Rilke költészetéből; inkább a modern próza jár rosszul; azzal kicsit mostohán bánt. A letűntek közül Thomas Mann, a mai német eszmevilág képviselői és útkészítői sorából pedig érzésünk szerint legalább Kolbenheyer és Carossa regényeiből jó lett volna egy-két jellemző szemelvényt beiktatni, hogy a német irodalomról nyújtott kép teljesebb legyen. Talán az idén 80-ik életévét betöltő Gerhart Hauptmann gazdag és változatos drámai műveiből is lehetett volna néhány részletet felvenni, már csak a szép Áprilyfordítás kedvéért is. Hiszen Az elsüllyedt harang az ő költői tolmácsolásában irodalmi közkincsünnké lett, akár csak a közelmúltban megjelent Peer Gynt fordítása, úgyhogy ezekből egy-egy szemelvényt kiválasztani adódó alkalommal külön öröm és talán kötelesség is.

Ennek az egy-két hiány érzésének kifejezésre juttatását nem tudtuk elhallgatni, de hangsúlyozni kívánjuk, hogy az antológia igen gazdagon és jellemzően tárja az olvasó elé a német irodalmi világ fővonalait, így örömmel állapíthatjuk meg: nagy nehézségekbe ütköző vállalkozását kitűnően oldotta meg és valóban eredményesen vezeti végig a német irodalom megismerésére törekvő olvasót azon a rendkívül gazdag és bonyolult szellemi rengetegen, amelyet a költők és írók egy évezredre terjedő seregszemléje bontakoztat az érdeklődő elé. Antológiája nemcsak azok számára élvezetes és hasznos, akik a német nyelv kellő tudása vagy ráérő idő és alkalom híján nem közelíthették meg jobban, eredeti alkotások behatóbb olvasásával a német irodalom kincseit, hanem

értékes összefoglalót, ügyes tájékoztatót s főleg jellemző szemelvényeket ad annak kezébe is, aki áttanulmányozta ugyan a német irodalom történetét, sokat olvasott is az irodalmi alkotások közül, de még nem kísérelte meg röviden és mégis jellemzően egységes képbe fogni azt, ami szerteágazó, ezerarcú szellemi alkotó tevékenység és egy évezredre visszatekintő szellemi fejlődés.

Külön meg kell említenünk, hogy az antológia szerkesztője a magyar vonatkozások alkalmoszerű beiktatására is gondolt. Így a *szent-galleni Ekkehard* krónikájából közli a magyarok érkezéséről szóló részt, *Regiomontanus* Mátyás királyhoz című írását, a *XVI-ik századbeli Ismeretlen költő* versét: Intő szózat a törökök ellen, hogyan dúlták fel ezek a keresztény Magyarországot 1522-ben, *Leopold von Ranke* történetírói művéből a Fráter György haláláról szóló részletet.

Ugyancsak külön ki kell emelnünk, hogy igen jellemző fejezeteket közöl a szerkesztő német írók és költők, valamint gondolkodók eszmei fejtegetéseiből. Így ha egymás után említjük *Nagy Frigyes*: A német irodalomról, *Lessing*: A Hamburgi Dramaturgiából, *Herder*: Homér és Osszián, *Kant*: Az örök békéről, *Fichte*: Beszéd a német néphez, *Goethe*: Néhány szó ifjabb költőinkhez, *Schiller*: A népköltő és az idea, valamint a naiv és szentimentális költő, *Novalis*: A kék virág, *Arthur v. Schoppenhauer*: Az igazság kereséséről, *Friedrich Nietzsche*: Apollo és Dionisosz szemelvényeit, beszédes bizonyítékát látjuk, hogy a szerkesztő a gazdag költői és írói gyűjtemény tág körét az eszmei fejlődést tükröző írások egymásutánjával alapozta meg. Úgyhogy az, aki figyelme-

sen olvassa végig ezt az antológiát, nemcsak szép és értékes művészi élményekben gazdagodik, hanem egyszerre meglátja az alkotások szellemtörténeti háttérét és a német eszmei fejlődést. A szerkesztő tehát úgy válogatta össze szemelvényeit és csoportosította az eszmei fejlődés bizonyítékait, hogy ellenállhatatlan vágyat ébreszt az elmélyedő olvasóban a német irodalmi fejlődés és eszmei alakulás behatóbb ismeretére, szinte azt mondhatnók ennek a könyvnek forgatása közben újabb, részletesebb antológiákat és fordításokat kíván. Ez a további művelődni akarás pedig minden termékeny munkának ismertető jele és egyszersmind legszebb dicsérete.

KRAMMER JENŐ.

Ignác Rózsa: Született Moldovában. (Budapest, 1942. Dante, 601 l.)

A magyarság visszatérésének és hazatelepítésének nagy korszakában a legszebb és leghálásabb téma az elkallódott vagy elveszettnek hitt magyarok világának megörökítése. Amerika, Bukovina, és Moldova: ez a három távoli világ, mely a szétszóródott magyarság ezreit vagy százezreit nyelte el, s szakította el, talán mindörökre az anyaországtól. Távoli világok, ahová aranyért, kenyérért mentek az emberek, — vagy „valami nagy-nagy bűnt követtek el és béveszték Móduvába.” Mert Moldova az a hely, ahová elveszni mentek a magyarok! A „veszendőség földjéről” szól Ignác Rózsa regénye. Azokról a távoli magyarokról, akik már pusztulófélben vannak, csak „gagyognak és sírni tudnak magyarul, mert az idegen világ és az idegen egyház elnyelte őket. A déli Kárpátok sártengerre, át-

hatolhatatlan erdőségei és az ortodox monostorok misztikája övezi a csángó falvakat, amelyekbe a bujdosó magyar barát már csak lopakodva járhat el „temetni”. Ignác Rózsa regényének hőse ebből a furcsa világból indult el azon az úton, amely a renegátság legsötétebb meg hasonlításaihoz vezet. A szintizta magyarnak született Gergely Dávidot a román pap imája és az ortodox „kalugyerek” tanítása alakította át Gerghelivé, és később a román iskola kitörölte szívéből azt az imádságos üzenetet is, amelyet édesanyja sugott a fülébe halálos ágyán. A gyermeklélek átalakulásának tragikuma a moldovai sártengerben veszi kezdetét: az idegen vallás, az idegen nyelv és környezet már meghódította magának a kis unghureni gyermeket, s az édesanya emléke csak annyi nyomot hagyott benne, hogy még egyszer, bátortalanul is, de megkeresse az utat a csángómagyarok felé. A gimnázium padjai között és a haldokló székely falvakban, mindenütt az elcsángult magyarok nyomorúságos világába lát be; az asszimiláció emelkedő hullámai mind jobban ébresztgetik benne a kisebbségi érzést és a serdülő korban, bár kétségbeesetten, de tudatosan menekül felszínes, híg románsága mögé. A veszendőség földjén nincs megállás. Még egyszer visszanéz: a moldovai sártenger, a románság keleti végeinek népe a halott magyarok népe. S Ghergeli Dávid már messze „előrehaladt azon az úton, amely felé ez az elmaradt, elhagyott nép csak most vándorol.” Úgy érzi, hogy az életet nem lehet visszafelé élni: meg hasonlott lelke számára az egyetlen kiút, Nagyrománia kétes ígérete. Tehetetlen sodródás, hullás ezután az ő élete. Ez a lélekindulás a renegátok, „bangyenek”, el-

tántorodott, elveszett magyarok nagyvárosában akad meg, a vasgárdista szervezetekben. És itt hiába kél már útra, hiába áll mellé az elcsángult magyarokat gyűjtő csodaszívű leány, Fejér Éva, s hiába adja oda magát az elveszett magyarnak. A Biblia üzenete, a Korinthusi levél az utolsó erőfeszítés; de a segítség későn érkezett. A vasgárdista összekövés elnyeli az elcsángult magyart... Fejér Éva Bukarest utcáin, s a magyar lebujokban mindent megtesz, hogy önmagát kockára téve megmentse a már-már visszahódítottak hitt magyar lelkét. De későn érkezik, — és így semmit sem tehet!... Amerika, Moldova, Bosznia és Rigómező, s a vissza nem tért országrészek. Hogyan vesznek, élnek vagy halnak ott a magyarok? Ignác Rózsa regénye a magyar nemzet tragikus sorsának könyve a távoli végek világáról. Drámai erővel adja meg a választ az aggódo kérdésre; mit jelent elveszni Moldovában...

LÉVAY ENDRE

Szuomi harca az otthonért; hitért és hazáért 1939—1940. Helsinki, 144 l.

Ez a könyv finn testvérnépünknek 1939/40 telén a Szovjet óriás ellen folytatott hősi küzdelmét eleveníti föl pompás képek kíséretében, amelyek beszédesei emlékei annak a páratlan lelkesedéssel megvívott, hősi eposznak is beillő harcnak, melynek izgalmas fejezetei akkor lázban tartották az egész világot.

A szöveg pontos és hű leírást ad az 1939 őszén beállott politikai eseményekről, melyek elkerülhetetlenül sodorták Finnországot ebbe az egyenlőtlen küzdelembe. A veszély pillanatában Mannerheim ismét a nemzet élére

állott, s a finn nép egy emberként sorakozott mögéje. Kezdetől fogva csak a saját igazukba vetett hit és a Fővezérbe helyezett bizalom adott erőt a maroknyi finn népnek, hogy a lehetetlent kíséreljék meg. És a csoda megtörtént: a kezdetben gyengén védekező csapatok fokozatosan lendültek át a győzelmes harcokba. A haza, az otthon, a család megvédelme magas teljesítményekre készítette őket, személyes bátorságuk és ügyességük gyakran kiegyenlítette az ellenség számbeli fölényét és technikai felszerelését, a tökéletes együttműködés és gyors mozgulatok pedig lehetővé tették, hogy az orosz túlerővel szemben három világraszóló győzelmet arattak. — Emberfölkötti volt ez az egyedül megvívott küzdelem; azonban mélységes erőt adott a finn népnek: visszaadta a hitét önmagában és bizalmát jövőjében.

Külön ki kell emelni a könyv gazdag képanyagát (100-nál több sikerült fényképfölvételt), mely szavaknál ékebben állít örök emléket a finn katona hősi vitézségének, aki nehéz terepeken, hóban-fagyban föltétlen becsületességgel és leleménnyel teljesítette kötelességét. Gyönyörűen egészíti ki ezt az a képsorozat, amely a finn lották fölbecsülhetetlen segítségét, önfeláldozó együttműködését örökíti meg, akik úgy a front mögött, mint a harcban vállvetve küzdöttek a harcoló katonákkal. Csak így érthették el azt, hogy bár területileg és emberben nagy veszteséget szenvedtek, ez a háború mégis a finnek győzelmével végződött: mert a világ előtt olyan becsületet szerzett a finn névnek, melynek erkölcsi értéke anyagi áldozatokkal fel sem mérhető.

NAGY LEOPOLDINA

DÉLVIDÉKI SZEMLE

1942 NOVEMBER

I. ÉVF. 11. SZÁM

Gróf Klebelsberg Kuno^{*)}

M EGHATOTTAN állok ma itt, azon a helyen, ahol Magyarország egyik legnagyobb államférfia és kultúrpolitikusa, gróf Klebelsberg Kuno talán legkiválóbb és legjelentősebb kultúrprogramját valósította meg. Szeged városa, amelynek hívó szavára a hontalanná vált kolozsvári Ferenc József-Tudományegyetem annak idején ide költözött és a Horthy Miklós-Tudományegyetem, amely a kolozsvári székhelyére visszaköltözött Ferenc József-Tudományegyetemtől épen a gróf Klebelsberg Kuno által, itt Szegeden, hatalmas energiával emelt egyetemi épületeket és intézeteket átvette, sohasem felejtheti el annak a férfinak a nevét, aki minden gondolatával, minden tetteivel nemzetéért küzdött és áldozott. Itt, ebben a városban, akármerre is tekintünk, minden Klebelsberg grófra emlékeztet. És figyelmeztet arra, hogy az országban még súlyos feladatok várnak ránk és hogy mindenhol lehet a nemzet érdekében nagyot, szépet, maradandót alkotni, ha akarunk és bízunk is abban, amit megvalósítani kívánunk. Klebelsberg gróf megmutatta, tettekkel mutatta meg, hogyan kell önfeláldozóan munkálkodni, hogyan lehet megvalósítani nagy eszméket, nagy gondolatokat. Itt a követendő példa! Szeged városának a története örök időkre összeforrott Klebelsberg Kuno gróf nevével. Hogy mennyire összeforrott ezzel a várossal, a nagy magyar Alfölddel és sajátosan magyar szellemiségével, bizonyítja az is, hogy hamvai itt pihennek, ebben a városban és annak a templomnak a falai között, amelynek minden tégláján Klebelsberg gróf állandóan izzó lelkének lehellete érzik. Ide kíváncszott életében és ide tért meg halálában. Érezzük mindnyájan, hogy ő itt van igazán itthon.

Tíz éve hagyott itt bennünket a magyar kultúrpolitikának ez az egyik legnagyobb egyénisége. Mi, akik oly szerencsések voltunk, hogy vele együtt dolgozhattunk és tőle tanulhattunk, — mi akik figyelemmel kísérhettük ragyogó pályájának minden állomását s élvezhettük sajtóságosan gazdag egyéniségének varázsát, — jól em-

^{*)} Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter megemlékezése a Horthy Miklós-Tudományegyetem 1942. október 17-én tartott tanévnyitón ünnepélyén.

lékezünk arra a szomorú napra, amikor széjjelröppent a hír azon az őszi estén, hogy Klebelsberg Kuno gróf váratlanul, hirtelen meghalt. Első pillanatban hihetetlennek tartottuk a hírt. Hiszen az, akinek az elmúlását jelentette, a magyar nemzet köztudatában mint eleven valóság, mint elmúlhatatlan és sohase nyugvó hatóerő élt és él még most is. Az élet és halál törvényei előtt azonban kénytelenek vagyunk meghajolni.

Klebelsberg Kuno gróf egyike volt nemzeti történelmünk legérdekesebb és legértékesebb egyéniségeinek. Évtizedeken át az a faktora volt a magyar szellemi életnek, akit a közvélemény mindig számon tartott azzal a várakozással, hogy a napirendre törő problémák tisztázására hivatva van. Ritka fényes és éles elmével áldotta meg a Gondviselés. Tisztán látta a világ folyását és annak rejtelmeiben és szövevényeiben a kiváltságos lelkek és tehetségek biztonságával igazodott el. Ez a nagyszerű képessége roppant műveltségén, széleskörű és sokoldalú tudásán, kiforrott történelemszemléletén és vallásos etikáján alapult. — Ez a fölényes lélek szakadatlanul az élet nagy kérdőjelein tépelődött, de ha megszólint, akkor már a maga igazságaival tisztában volt. Megtántorodni soha, senkise látta. Ő játszott a lélek viharaival, nem azok övele.

Rendületlen szellemének alkotása és tettvégya akkor nyilvánult meg teljes energiával, mikor a nemzet hajója zátonyra került. Az összeomlás szörnyű tragikuma készületlenül talált bennünket és a csüggedés leverő hangulatába sodort. Nem tudtunk szabadulni a lidércnyomástól: minden elveszett.

Klebelsberg Kuno gróf értékét akkor érezhettük igazán a maga megbecsülhetetlen nagyságában és erejében. Rajta a lehangoltságnak, a csüggedésnek nyomát sem lehetett észrevenni. Energikusan emelte föl a fejét és a hit biztató hangján, nyugodtan és meggyőzően ragadta kezébe a magyar kultúra lobogóját. És a nemzet ment utána. Éreztük, tudtuk, hogy a zászlótartót követnünk kell. Hogy biznunk kell a zászlótartó reális erejében.

Izzó magyar lelke, magyar hitet sugárzott széjjel a csüggedt lelkekbe, — az elesett nemzet újra magára talált. A jövő hitét, a remény jogosságát, az élet vágyát Klebelsberg Kuno gróf a maga szuggesztív erejével lelkünkbe tudta ojtani.

Csodálatos munkabírással, önmagát nem kímélve, szakadatlanul dolgozott és alkotott. Amit alkotott, arról a különféleképpen kialakuló gondolkozás és vélemény esetleg még mindég vitatkozhatik, de az kétségen felül áll, hogy az akkori szerencsétlen helyzetben mindent megtett, amire a nemzetnek szüksége volt ahhoz, hogy az élet és a felemelkedés útját megtalálja. És az is kétségtelen, hogy minden, amit tett és alkotott, abból a szent vágyból fakadt, hogy a magyarságot az élet törvényei szerint való alkotó munkához térítse.

Nem tudott belenyugodni a trianoni sorsba. — Minden szívdobbanásával érezte a magyar érték roppant lehetőségeit, érezte, hogy itt a sorsnak mérhetetlen igazságtalanságai készülnek halotti tort ülni a becsület és az igazság felett. Szuggesztív lelkével egyszerre volt jelen mindenütt, ahol veszélyben forgott a magyar sors és a magyar élet. — Soha nem hagyta nyugton az élet színes és

folyton változó sokoldalúsága. Minden érdekelte, minden izgatta, ami a magyar sorssal függött össze.

Mi a lelkünkbe zárjuk ennek a nagy, szép és nemes szellemnek lélekemelő példáját, hogy szövetségünk legyen utunk további folytatásában.

Az idők változását semmiféle erő nem állíthatja meg. Az idők változnak, de sohasem fordulhatnak úgy, hogy nagy és bölcs fiairól a magyar nemzet megfelejtkezzék. Klebelsberg Kuno gróf neve és emléke a magyar kultúra életében mindig lobogó fáklya marad; dicső emléke annak, hogy ez a láng világított nekünk akkor is, amikor napunk letűnni látszott és szerencsecsillagaink kialudtak.

Tíz esztendő után újra felidézzük Klebelsberg Kuno gróf emlékét. Érezzük ragyogó lelkének ma is segítő, útmutató erejét. Volt katonái tisztelegnek ma Klebelsberg Kuno gróf, a kultúr-hadvezér előtt. Jelentik, hogy nemes örökségét megőrizték, megvédték és gyarapították. Klebelsberg szellemének őrzői a becsület és tisztesség útjáról soha le nem tértek. A magyar nemzet pedig hű maradt hagyományaihoz, azokhoz, amelyeket Klebelsberg gróf olyan bámulatos erővel és céltudatossággal védett és oltalmazott. Fiaink, akiket ő tanított a betűvetésre, akiknek ezer és ezer hajlékot épített, ma kint az orosz sivatagokon állnak helyt a nemzet becsületéért és védelmezik Európa kultúráját.

Klebelsberg Kuno grófnak éreznie kell, hogy ma is meleg, ragaszkodó szeretetünkkel és hálánkkal vesszük körül fáradhatatlan, nagy és tiszta lelkét, jellemét. Hűségesen megőrizzük s megbecsüljük példaadó emlékét.

A nagy alkotó itt pihen csendesen a szegedi fogadalmi templom hűvös kriptájában. De csak a teste van ott, nagy és nemes lelke az Úristen zsámolyánál imádkozik oly forrón szeretett nemzete győzelméért és boldogulásáért. Szelleme pedig irányít továbbra is és arra int, hogy a megpróbáltatások és küzdelmek idején ne csüggedjünk, hanem merítsünk erőt, hitet és bizalmat a magyarság dicső múltjából és nemzetünk mindig megújuló életerejéből.

SZINYEI MERSE JENŐ

A magyar fizikai kutatás útja*)

AZ ELSŐ SZÓ, amely a rektori szék elfoglalásakor ajkamat elhagyja, a hála és köszönet szava professzortársaim iránt, akik kitüntető bizalmukkal a jelen tanévre a rektori tisztséggel megtiszteltek. Ezekben a nehéz történelmi napokban, amikor az apokalipszis lovása véres nyomokat hagyva maga után, végigvágat a földön, fokozott mértékben érzem a felelősség súlyát, de hiszem, hogy Isten erőt és kitartást fog nekem adni ahhoz, hogy az Egyetem hajóját zavartalanul tovább vigyem.

Ösrégi szokása a magyar egyetemeknek, hogy a rektori tisztség átvétele alkalmával az új rektor egy, a tudományszakába tartozó problémáról tart előadást. Jelen alkalommal arról a kérdésről fogok beszélni, hogy mit köszönhet a világ fizikája a magyar kutatásnak, vagyis nagy vonásokban a magyar fizikai kutatás útját akarom megrajzolni.

Ezt a problémát három kiváló magyar fizikus köré csoportosítva fogom tárgyalni. Ennek a három tudósnak élete és munkássága jellemző és tipikus az egész magyar sorsra.

Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Valószínűleg emlékezni fognak rá, hogy középiskolai fizikai tanulmányuk folyamán megismerkedtek egy egyszerűnek látszó eszközzel. Talán inkább játékszernek is nézték. Ennek a készüléknek Segner-kerék a neve. Ez egy függőleges irányú cső, amelyből alul két vízszintes kar nyúlik ki, s ezeken egy-egy oldalnyílás van. Ha a csőbe vizet öntünk, akkor az az oldalnyílásokon sugárszerűen kiáramlik, s az egész rendszer az áramlással ellentétes irányban forogni kezd. Akármilyen egyszerűnek és játékszerűnek is látszik, igen nagyfontosságú készülék ez úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból. Ugyanis egyrészt a mozgás harmadik alaptörvényét, az akció és reakció elvét lehet vele igazolni, másrészt ez volt a legelső reakciós vízturbina, melynek segítségével vízi energiát mechanikai munkává lehet átalakítani. Már az 1700-as évek közepén Németországban gyakorlatilag alkalmazták is. Hogy a turbináknak az energiazajgazdálkodás szempontjából milyen óriási jelentősége van, azt ta-

* Raktori székfoglaló beszéd a Horthy Miklós-Tudományegyetem 1942. évi október hó 17-én tartott tanévmegnyitó ünnepélyen.

lán nem szükséges fejtegetni. Ez az eszköz, a Segner-kerék, a világ minden fizikai intézetében ott található és úgyszólván mindenki ismeri is, de nagyon kevesen tudják, hogy zseniális feltalálója Segner János András pozsonyi születésű magyar nemes volt. Segner János az 1700-as évek legelején született, orvosi pályára készült, s először Debrecenben működött, mint kerületi orvos.

De Segner ellenállhatatlan vágyat érzett a fizika iránt. Azonban úgy látta, hogy hazánk akkori viszonyai még nem eléggé alkalmasak arra, hogy a fizikát itthon sikerrel lehessen művelni, ezért elsodródott hazulról. Először a jénai egyetemen, azután Göttingában és végül Halleban volt professzor. Segner korának egyik legnagyobb és legkiválóbb fizikusa volt. A dolgozatoknak és nagyobb műveknek egész tömegét publikálta, foglalkozott matematikai, csillagászati és fiziológiai problémákkal is. Az egész világon elismerték tudományos értékét és elhalmozták kitüntetésekkel. Titkos tanácsosi címet kapott, a legtöbb európai tudományos akadémia tagjai sorába választotta. Többek között tagja volt a berlini, londoni és szentpétervári tudós társaságoknak.

De Segner János világhírű munkásságával sajnos nem a magyar nemzet dicsőségét emelte, mert elsodort magyar volt és más nép emlegeti büszkén a nevét.

Majdnem pontosan 100 évre Segner születése után látott napvilágot a másik nagy magyar fizikus zseni: Jedlik Ányos.

Jedlik Ányos bencés szerzetes, az akkori idők legkiválóbb tudósa és leginvenciózusabb feltalálója volt. Itthon maradt, magára hagyottan dolgozott, nem volt akivel problémáit közölhette volna. A külföld részéről irigy féltékenységekben volt része. Nem ment külföldre, nem engedte magát hazájából elsodorni és így utolérte az akkori magyar zsenik másik végzete: itthonmaradva eltemettetett magyar lett.

Jedlik a fizika minden ágával foglalkozott, de igazi nagy felfedezései az elektrotechnika körébe tartoznak. Nagyon sokan vádolták Jedliket azzal, hogy felfedezéseinek nagy jelentőségét ő maga sem ismerte fel és hogy annyira félénk volt, hogy óriási jelentőségű eredményeit nem merte külföldi szaklapokban publikálni. Azonban ez a vád nem állja meg a helyét. Ennek igazolására felemlítem a következő esetet. Jedlik egy úgynevezett villanyszedő telepet konstruált. Ez nem egyéb, mint nagyon vékony üvegcsövekből álló sűrítő telep. Ezt a telepet úgy készítette, hogy párhuzamos kapcsolással töltötte és soros kapcsolással sütötte ki. Ezzel majdnem 2,000.000 voltos feszültséget tudott előállítani, ami abban az időben valósággal megdöbbentő volt. Ennek a készüléknek leírását és működését egy külföldi fizikai folyóiratnak megküldötte, kérve annak publikálását. Néhány hétre rá megdöbbenve olvasta a szerkesztő válaszában, hogy a dolgozatot nem érdemes közölni, amennyiben az abban leírt eszközt lényegében maga a külföldi szerkesztő régen megkonstruálta. Ez természetesen nem volt igaz. Képzelték, hogy Jedliknek a sértő hangú levél után elment a kedve attól, hogy eredményeinek közlése számára külföldi folyóiratokban keressen helyet.

Már Jedlik előtt ismeretes volt, hogy egy tekercs mágnesként

működik, ha azon áram folyik keresztül. Tehát két tekercs az áram iránya szerint egymásra vonzó vagy taszító hatást gyakorol. Ezt a tulajdonságot a fizikusok egész sora ki akarta aknázni és arra felhasználni, hogy elektrómágnesek segítségével állandó forgó mozgást idézzenek elő. Vagyis, hogy az elektromos energiát munkává alakítsák át. Ez legelsőként Jedliknek sikerült, aki a tekercsek megfelelő kapcsolásával és beállításával 1829-ben egy — ahogy ő nevezte — „villanydelejes forgonyt” konstruált. Ez a forgony az őse a legtökéletesebb munkaforrásnak, az elektromos motornak.

Hasonlóképpen ismeretes volt, hogyha egy tekercset mágneses térben forgatunk, akkor az indukció következtében elektromos áram jön létre. Ezt a jelenséget a fizikusok és elektrotechnikusok arra akarták alkalmazni, hogy mechanikai munkát elektromos árammá alakítsanak át. Az ezen elven alapuló áramforrások azonban használhatatlanoknak bizonyultak, mert a permanens mágnesek mágneses tere olyan gyenge volt, hogy a forgó tekercsben nagyon kis intenzitású áram indukálódott. Jedlik Ányosnak támadt az a zseniális gondolata, hogy a permanens mágnesnek mágneses terét magával, az általa indukált árammal megerősíti. Ez egy roppant ügyes tekercselési móddal sikerült is. Az így megerősített mágneses tér intenzívebbé teszi az áramot, ez ismét a mágneses teret és így kölcsönösen emelik egymás erősségét egy maximumig. Ezt az elgondolást elektrodinamikusként nevezzük. Jedlik nagyszerű gondolatát 1856-ban gyakorlatilag is megvalósította és megkonstruálta a modern világ áramforrását: a dynamót.

E két eszköz, a motor és a dynamó jelentőségét nem szükséges fejtegetni. Egészen kétségtelen, hogy ha ezt a két nagyfontosságú gépet kivonná valaki az emberiség használatából, abban a pillanatban megállna az egész modern életmechanizmus.

Azonban Jedlik Ányos e két világraszóló felfedezését nem publikálta. Lehet, hogy szerénységből, de sokkal valószínűbb, hogy az előbb említetthez hasonló családások sorozata volt az oka.

Tíz évvel később Werner Siemens anélkül, hogy Jedlik felfedezéséről tudott volna, ugyancsak rájött az elektrodinamikusként, de ő nyilvánosságra hozta és gyakorlatilag felhasználta felfedezését. Ennek következtében az elektrotechnika és az elektromos energia-gazdálkodás soha nem sejtett fejlődésnek indult, de sajnos nem nálunk, hanem Siemens hazájában.

Jedlik, mint ő maga mondotta, saját gyönyörűségére konstruálta eszközeit, melyek valósággal forradalmi jelentőségűek lehettek volna. Jedlikről a világ csak 100 év múlva vett tudomást, az Olaszországban tartott világra szóló Volta ünnepélyen ismerték el felfedezésének elsőbbségét. Természetesen ennek gyakorlati értéke már nem volt.

A múlt század közepéig tehát a magyar tudósoknak csak kétféle sors jutott osztályrészül: vagy elsodródott külföldre, vagy eltemetkezett itthon.

Még Jedlik Ányos életében azonban nagy események történtek hazánkban. 1848 tavaszán a magyar nemzet fegyvert ragadott, hogy kivívja függetlenségét, szabadságát és méltó helyét a világ népei között. Igaz, hogy a magyar szabadság zászlója vérbehányat-

lott, de tudjuk, hogy örökké él az a nép, melynek fiai férfiakhoz méltón, karddal a kezükben halnak meg. A magyar szabadság zászlója vérbehanyatlott ugyan, de az egész világ visszhangzott a magyar nép hősiessé küzdelmétől és ezzel vége volt annak az időnek, amikor valakinek azért mert magyar, el kellett sodródnia, vagy eltemetkeznie.

Jedlik Ányos tanszéki utódja báró Eötvös Loránd volt. Eötvös Loránd, aki a világ legelső fizikusai között foglal helyet, a fizikát örökéletű alkotásokkal gazdagította és messze, túl kicsiny hazánk határain, az egész világ előtt hírt és dicsőséget szerzett nemzetünknek. Kiváló éleslátással észrevette a jelenségek mélyén rejlő igazságokat és olyan feladatokat oldott meg, melyekre előtte még csak nem is gondolt senki. Nagy zsenialitását az bizonyítja legjobban, hogy nem a kor divatos és hangos sikereket ígérő kérdéseivel foglalkozott, hanem olyan jelenségekkel, amelyek annyira megszokottak, hogy a közönséges megfigyelő nem lát bennük semmi olyat, ami a kutatásra érdemes volna. Olyan jelenségek érdekelték, amelyek nap-nap után a szemünk előtt folynak le. Négy nagy problémakör foglalkoztatta: a felületi feszültség, a földmágnesség, az általános gravitáció és a nehézségi erő kérdése.

A felületi feszültséggel kapcsolatban Eötvös hosszú és roppant szellemes vizsgálatok kapcsán megállapította, hogy a különböző folyadékok úgynevezett molekuláris felületi energiája a hőmérséklettel arányosan és egyenlően változik. Ezt az összefüggést az egész világon Eötvös-törvény név alatt ismerik. Óriási jelentősége van, mert a kémikus ennek segítségével határozza meg a folyadékok molekulatömegét.

Eötvös másik nagy témaköre a földmágnességre vonatkozik. Ennek tanulmányozásánál is egészen új utat és irányt követett. Nem arra fektette a súlyt, hogy a földmágneses erő három szokásos adatát határozza meg, hanem ezeknek rendellenességeit. Ilyen módon a földmágnesség térbeli eloszlására nézve sokkal szemléltetőbb és áttekinthetőbb képet kapott. Ezeket az eredményeket a nehézségi erőre vonatkozó eredményekkel összehasonlítva, a föld belső szerkezetére nézve fontos felvilágosításokat kaphatunk.

Eötvöst azonban legnagyobb mértékben a gravitáció kérdése foglalkoztatta és kétségtelen, hogy a fizikának erre az imponáló palotájára neki sikerült a kupolát felhelyeznie.

A gravitációról tudjuk, hogy az az egyetemes erő, mely a testek kölcsönös vonzásában nyilvánul meg. Ez az erő tartja össze és szabályozza az egész világrendet.

Eötvös első feladataként tűzte maga elé, hogy a gravitáció általános problémáit oldja meg. Kimutatta, hogy a gravitáció, ez a csodálatos erő, a világűr egyes pontjai között az anyagi minőségtől függetlenül, végtelen sebességgel és akadályt nem ismerve működik. E törvényei egy fontos elméletnek, a relativitás elméletének képezik egyik alapját. A gravitációra vonatkozó világraszóló eredményeivel megnyerte a göttingai egyetem pályadíját.

Ugyancsak a relativitási elmélet szempontjából nagyfontosságú Eötvösnek az a kísérlete, mellyel kimutatta, hogy a föld forgása következtében a földön mozgó testek súlya a mozgás irányától és

segességétől függően megváltozik. A Kelet felé mozgó test súlya kisebbedik, a Nyugat felé mozgóé pedig nagyobbodik. Ezt a fontos jelenséget a fizika Eötvös-effektusnak nevezi.

Minthogy Eötvös mindenekelőtt a nehézségi erővel foglalkozott, erről kell néhány szót szólnom. A nehézségi erő okozza a földön lévő testek súlyát és a testeknek a föld felé irányuló gyorsuló esését.

Tudjuk, hogy tulajdonképpen két erőnek, a föld vonzóerejének, a földi gravitációnak és a föld forgásából származó centrifugális erőnek eredője. Ismeretes, mivel a föld nem tökéletes nyugalomban lévő gömb, hanem lapult forgású elipszoid, ezért a nehézségi erő, tehát egy test súlya az egyenlítőtől a sarkok felé szabályosan és egyenletesen növekszik. Például Kecskeméten minden kilogramm tömeg súlya egytized grammal nagyobb, mint Szegeden. A nehézségi erőnek a föld lapultságából és forgásából eredő változását normális változásnak nevezzük. Ezt számítás útján meg tudjuk határozni. Ehhez azonban még szabálytalan változások is csatlakoznak, melyek egyrészt a föld külső felületének egyenlőtlenségeiből, másrészt a föld felszíne alatt elterülő rétegek szabálytalan alakjából és különböző sűrűségekből erednek. A nehézségi erőnek a földalatti tömegek által okozott rendellenes változásait subterrán rendellenességnek mondjuk. Eötvösnek támadt az a zseniális gondolata, hogy a nehézségi erő változásainak segítségével a földalatti tömegeket és ezek eloszlását, vagyis a föld belső szerkezetét meghatározza. Erre a célra Eötvös a torziós ingát használta. Ez lényegében egy igen vékony, 0.04 mm. átmérőjű függőleges platinaszál, melynek végén egy könnyű vízszintes fémrúd van elhelyezve. Ha a fémrúd két végén a nehézségi erők különbözőek, akkor a rúd a nagyobb erő irányában elfordul és a platinaszál megcsavarodik. Eötvös egy módszert dolgozott ki arra, hogy a szál elcsavarodásának mértékéből a subterrán, vagyis a földalatti tömegek okozta rendellenességeket kiszámítsa. Magának az eszköznek érzékenységet sikerült olyan nagy mértékben növelnie, amilyen érzékenységre előtte senki még gondolni sem mert. Erre szükség is volt, mert a gramm súly egy billiomod részével egyenlő erőhatásokat kellett mérni. E kicsiny gravitációs erők mérésére a fizikusok és geológusok külön egységet állítottak fel, melyet az egész világon egy eötvös-nek neveznek.

Tehát az Eötvös-féle torziós inga segítségével meghatározható a nehézségi erőnek az a rendellenessége, amit a földalatti tömegek okoznak. Ha egy területen összekötjük azokat a helyeket, melyeken ez a rendellenesség egymással azonos, akkor egy szabálytalan vonalat kapunk, amit izogammának nevezünk. Az izogamma vonalak olyan jelentőségűek, mint a rendes térképeken a rétegvonalak, melyekkel a hegyek és völgyek magassági viszonyait tüntetjük fel. Az izogammák tehát közvetlen bepillantást engednek a földalatti viszonyokba. Ha meghatározzuk valamely vidék izogamma vonalrendszerét, akkor ezzel a földalatti rétegek térképét szerkesztettük meg. Megállapíthatjuk a földalatti hegyeket, völgyeket, lejtőket és más alakulatokat, hegykúpok csúcsait, az úgynevezett antiklinálisokat és tölcseralakú völgyek legmélyebb pontjait, az inklinálisokat. Ennek óriási gyakorlati jelentősége mindenki előtt nyilvánvaló.

Mert a geológusok tapasztalata szerint bő földgáz vagy olajforrások az antiklinálisokban, a földalatti hegykúpok csúcsaiban találhatók. Kitént, hogyha sík területen tisztán geológiai megfontolások alapján végeznek olaj vagy földgáz fúrásokat, azoknak csak 4%-a válik be, míg ha az Eötvös-féle módszer alapján kijelölt pontokon fúrnak, akkor az esetek 60%-ban kapnak olajat vagy földgázt. Ilyen módon Eötvös torziós ingája óriási gazdasági jelentőségre emelkedett.

Az Eötvös-féle ingával felmértük Erdély nagy részét, a Dunántúlon az inga jelzése alapján jelölték ki a lispei olajforrások fúrás-helyét. Majdnem az egész Alföldet felmértük és így elkészült egy csodálatos térkép, ennek a búzatermő, a magyar nemzetet éltető magyar Alföldnek a térképe, de abból az időből, amikor búzavalás helyett még tenger hullámozott felette.

Nemrégiben a tótkomlói földgázforrás helyét tűzték ki az alföldi mérések alapján. Jelenleg pedig Kistelektől délre kezdődött egy újabb fúrás az Eötvös-inga által megjelölt ponton. Így az Eötvös-féle torziós inga az eddig természetes energiaforrásokban annyira szegény magyar Alföld mélyéből egyszerre elővarázsolta a kincset érő olajat és földgázt.

Az Eötvös-féle torziós inga és az Eötvös által kidolgozott kutatási módszer fontosságát legjobban az bizonyítja, hogy a világ minden részén alkalmazzák. A nagy nemzetközi olajtársaságok a magyar ipar által készített eszközöket használják és a magyar geofizikai intézetben kiképzett magyar tudósokat alkalmaznak a mérések végzésére. Indiában és Perzsiában, Délamerikától Japánig hirdeti a magyar szellem felsőbbiségét és a magyar kultúrfölényt az Eötvös-inga.

Az Eötvös-inga, a modern csodavessző, mely arra kényszeríti a föld szellemét, hogy megjelenjen előttünk és elárulja titkait. A modern csodavessző, mellyel ha megérintjük a földet, az megnyílik és feltárja számunkra kincseit.

Eötvös inga éjt nappallá téve szakadatlanul végezte kutatásait. Mert mint mondotta: „A tudomány olyan, mint a féltékeny kedves, aki csak annak nyújtja csókra a homlokát, aki minden percét neki szenteli.” Eötvös Loránd az egész világon elismert szellemóriás nem várt a tudománytól lehetetlenséget. A múlt század végén divattá vált materialista és atheista felfogással bátran szembe mert szállni. Amit negyven évvel ezelőtt mondott, örökké igaz marad: „A jelenkor egyik legcsodálatosabb tévedésének kell tekinteni, hogy annyian hallgatnak azon álpróféták szavára, akik a valóság dogmái helyett türelmetlenül kínáltnak természettudományi dogmákat. Az igazi természettudós az ilyen önámítástól távol áll. Tudja, hogy osztályrészéül a természet végokaival szemben a lemondás jut, de azért ernyedetlenül halad előre az elérhetetlen cél felé.”

Eötvös Loránd új utakat tör a tudomány ismeretlen területén. alkotásai örökéletűvé tették nevét az egész világon és soha el nem múló dicsőséget szereztek a magyar névnek.

Itthon maradt, nem sodródott el, de itthon maradva nem engedte, hogy eltemessék. Nevét szárnyára kapta a hír és bejárta vele

az egész világot. Mert Eötvös nem volt sem elsodort, sem eltemetett, hanem diadalmas magyar!

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Nagy vonásokban lerajzoltam a magyar fizikai kutatás útját. Ez az út az örök magyar út is, mely az elsodort és az eltemetett magyaron át mindig a diadalmas magyarhoz vezet. És ha visszanezünk erre az útra, akkor félelem nélkül és bátran tekinthetünk előre, mert tudjuk és látjuk, hogy mienk a győzelmes jövő.

FRÖHLICH PÁL

A kökénydombi Venus

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI HATÁR kopáncsi részén fekvő Kökénydomb a legjobban ismert ujabbkőkori telepünk. Nemcsak azért, mert 1929 óta, négyszer is megismételve, több, mint öt hónapon keresztül ásatta az egyetemi Régiségtudományi Intézet, hanem azért is, mert az ásatás eredményeiről hazai és külföldi szakfolyóiratokban és könyvekben számos beszámoló és összefoglaló leírás jelent meg.¹

Kiterjedésben és gazdagságban ma már egyetlen hasonlókorú telep sem versenyezhet vele, holott még mindig csak nagyon kis része van feltárva. Kivüle csak a bánáti csókai telep jöhetne számításba, amelyet 1907—1913 közt Móra Ferenc tárt fel, de sajnos soha sem publikált.²

A tiszai-kultúrába tartozó többi lelőhelyeinken³ vagy csak szórványos leletek kerültek elő, vagy kisebb ásatások voltak csupán, s így rendszeres megfigyelésekre — a kronológiai szempontból nagyjelentőségű bodrogkeresztúri⁴ telepet kivéve — alig-alig nyílt alkalom.

A kökénydombi és csókai telepek leletanyaga csak részben egyezik. Az előbbin az ú. n. tiszai-kultúra gazdag anyagát más, tiszta kőkori anyag nem zavarja; az utóbbin — bár a tiszai-kultúra is jelentősen van képviselve — a vincai típusok vannak túlsúlyban. Ennek az anyagnak szétválasztása, a vincai telep publikálása⁵ és a tisztán e lelőhely típusait tartalmazó ószentiváni VIII. lelőhely⁶ ismerete óta, ma már nem nehéz. Ez a munka mutatja a legjobban, mennyire kevert kultúrájú a bánáti terület az ujabbkőkori. És ez egészen természetes.

A Tisza vonalán nemcsak az északi területeken otthonos, de a Balkánról jövő kultúrák is eljutottak idáig s itt — mint a csókai leletek is igazolják — hatottak egymásra, vagy éppen keveredtek egymással.

Ennek az egymásrahatásnak és keveredésnek vizsgálata nem tartozik e dolgozat keretébe, bár igen hálás ősnéprajzi fejtegetésekre nyújtana alkalmat.

Nem szándékunk a kökénydombi telep tüzetes ismertetése sem. Csupán az 1942. évi ásatás két igen tetszetős és jelentős darabjával kívánunk foglalkozni.

Két női alakot formázó díszített edényről lesz szó (az egyik festett is), amelyek közül a teljesen épen maradt példányt, *kökénydombi Venus* néven kívánjuk bevezetni a szakirodalomba.

A női alak ábrázolása nem az ujabbkőkorból jelenik meg először. A kiváló művészeti alkotásokat ránk hagyott aurignaci és magdalenai korból — tehát a fiatalabb őskőkorból — több, köbefaragott női alakot ismerünk. Legyen elég az ú. n. brassempouyi⁷ és willendorfi⁸ Venusra hivatkozni, amelyekről minden idomtalanságuk ellenére sem lehet a művészi kiképzést eltagadni. Szaporíthatnánk a példákat, de ez a kettő is elég a törekvés sokezeréves történetébe való bepillantásra. Ezek az emlékek — akár reliefszerűek, akár valóban szobrok — mindig kőből vannak faragva s a termékenység szimbólumai.⁹

Az ujabbkőkor — művészeti igényekkel csak ritkán jelentkező — idolljai közt a női ábrázolás, mondhatnók, túlsúlyban van. Ezeknek a szerepét — kultikus rendeltetés, gyermekjáték — nem minden esetben lehet eldönteni. Egy részük, éppen a női ábrázolások, aligha tekinthető gyermekjátéknak. Bizonyítják ezt azok az edények oldalán alkalmazott, reliefszerű példányok, amelyek önállóan is megjelennek, s amennyiben ép edények oldalán jelentkeznek, soha sincsenek egyedül, hanem rendszeren domborművű állatképekkel együtt.¹⁰

A Körös-kultúra nagyméretű edényein található ilyen ábrázolások kétségtelenül a termékenység szimbólumai.¹¹ A Tordosról¹² ismert domborművű ábrázolások töredékeken maradtak reánk, így rendeltetésükről aligha lehet biztosat mondani. Nem hisszük azonban, hogy csupán ügyeskező fazekasok csapongó fantáziájának szüleményei volnának.¹³

A tiszai-kultúra zavartalan telepeiről eddig csak nemileg meg nem határozott példányt ismerünk.¹⁴ Annál jobban feltűnnek tehát ebben a kultúrában azok az ábrázolások, amelyek edények oldalába karcolva, vagy kissé plasztikusan alkalmazva emberi fejeket ismerhetünk fel.

Legyen elég e tekintetben a csókai¹⁵ példányokra hivatkozni, amelyeknek díszítése a tiszai-kultúrára mutat. Ugyanide tartozik a nyíregyházi múzeum kenézlői¹⁶ talpasedénye is, amelynél határozottan fel lehet ismerni az arcábrázolásra való törekvést.

A kökénydombi telep 1929. évi ásatásának anyagából, igen nagyméretű edény töredékéről ismerjük.¹⁷ De ismerjük a szentesi múzeum régebbi anyagából¹⁸ éppenúgy, mint Szentes, Kúnszentmárton, Szentes-Nagyhegy ujabban feltárt leletei közt.¹⁹ Úgy látszik, ezek az ábrázolások vezetnek át arra a törekvésre, amelynél már nemcsak az arc, vagy éppen nem az arc van ábrázolva. Az ábrázolás nem is az edény oldalán foglal helyet, hanem maga az edényforma mutat női alakot.

E megállapítás ellenére is figyelmet érdemel, hogy ezzel a törekvéssel nem a tiszai-kultúrában találkozunk először. Ismerjük már a Körös-kultúrából is. Ilyen az ú. n. szentesi Venus, amelyet, mint megállapítani sikerült, a békésmegyei Öcsöd határában, a Mogyorós-halomban²⁰ találtak s jelenleg a szentesi múzeumban van.

Ez a darab, bár soha méltatva nem volt, nem ismeretlen a szak-

irodalomban. Az Archaeológiai Értesítő²¹ mint gombosi cserépedényt mutatja be, Bella Lajos²² pedig, mint Szentesen, zsugorított csontváz mellett talált, felfüggesztéssel edényt közli. A sokféle közlésből csupán annyi az igaz, hogy leletkörülményeit nem ismerjük.

Már alakja miatt is figyelmet érdemel. Alsó részének a fele ugyan hiányzik, de így is megállapítható, hogy mindkét lába külön volt alkotva, fara zsírpárnás, letört mellei pici nyílású fülecskék voltak, arca rövid, hengeres nyak oldalán, egy orrot jelző kidudorodó résszel és két szemet jelző vízszintes bevágással van jelezve.

Ez a — művészeti szempontból figyelmet alig érdemlő — edény, hazánk területén a legrégebbi ilyenfajta példány. Jóval fiatalabb nála a most ismertetendő két kőkénydombi női alak, amelynek kora színvonalához mért művészi kivitele nem vonható kétségbe.

Sulyt ad ennek a leletnek az a körülmény, hogy egy lakóház padozatán, peremes tűzhely-töredék közelében, egyszerre két példányban is előkerült. Igaz, hogy az egyik példány annyira töredékes állapotban volt, hogy alakját s az emberi alak ábrázolására való törekvést csak a helyreállítás után, a csaknem hibátlan másik példánnyal egybevetve lehetett megállapítani.

A két példány (I—II. tábla) szerkezetileg teljesen egyezik. Mindkettő két részből áll. Az alsó rész, támlanélküli, számolyszerű szék, az egész ülő rész szélességébe kiterjedő két lábbal, két oldalán egy egy bütyökfülszerűen tagozott fogantyúval. A felső rész maga az emberi formára kidolgozott edény.

Az egyik példány (I. tábla) csaknem épen került elő; jobb oldalára dőlve feküdt s már akkor hiányos volt, amikor a ház elpusztult.

Hiányzott a bal láb alsó szárának kétharmada, a lábfejjel együtt (ez a képen sincs kiegészítve); a jobb láb, a comb közepétől végig; a jobb karhoz csatlakozó váll, az alatta helyetfoglaló lyukkal együtt; a díszítetlen felső rész hátuljának mintegy háromnegyed része; a hegybe szaladó elülső rész; a szék jobb lábának alsó fele; a bal láb teljesen, a fogantyúval együtt. (Ezeket a hiányokat a kiegészítésnél a meglévő formák alapján sikerült pótolni.)

Az edény egy támlátlan széken ülő nőt ábrázol, akinek mellé, karjai, háta, alsó lábszára, farának egy része, és a két far közti rész díszítetlen; a test többi részét a tiszai-kultúra jólismert motívumai díszítik, amelyek valósággal ruhaszerűen borítják a test legnagyobb részét.²³

Bemélyedő mintákkal díszített kőkori idolumok nem tartoznak a ritkaságok közé. Legyen elég a laibachi²⁴ ruhás alakokra hivatkozni. Szaporíthatnánk a példákat a bulgáriai Vidbol²⁵, a romániai Cucuteni²⁶ és az erdélyi Erősd²⁷ hasonló díszítésű példányaival, nem szólva a hazai és külföldi festett példányokról.

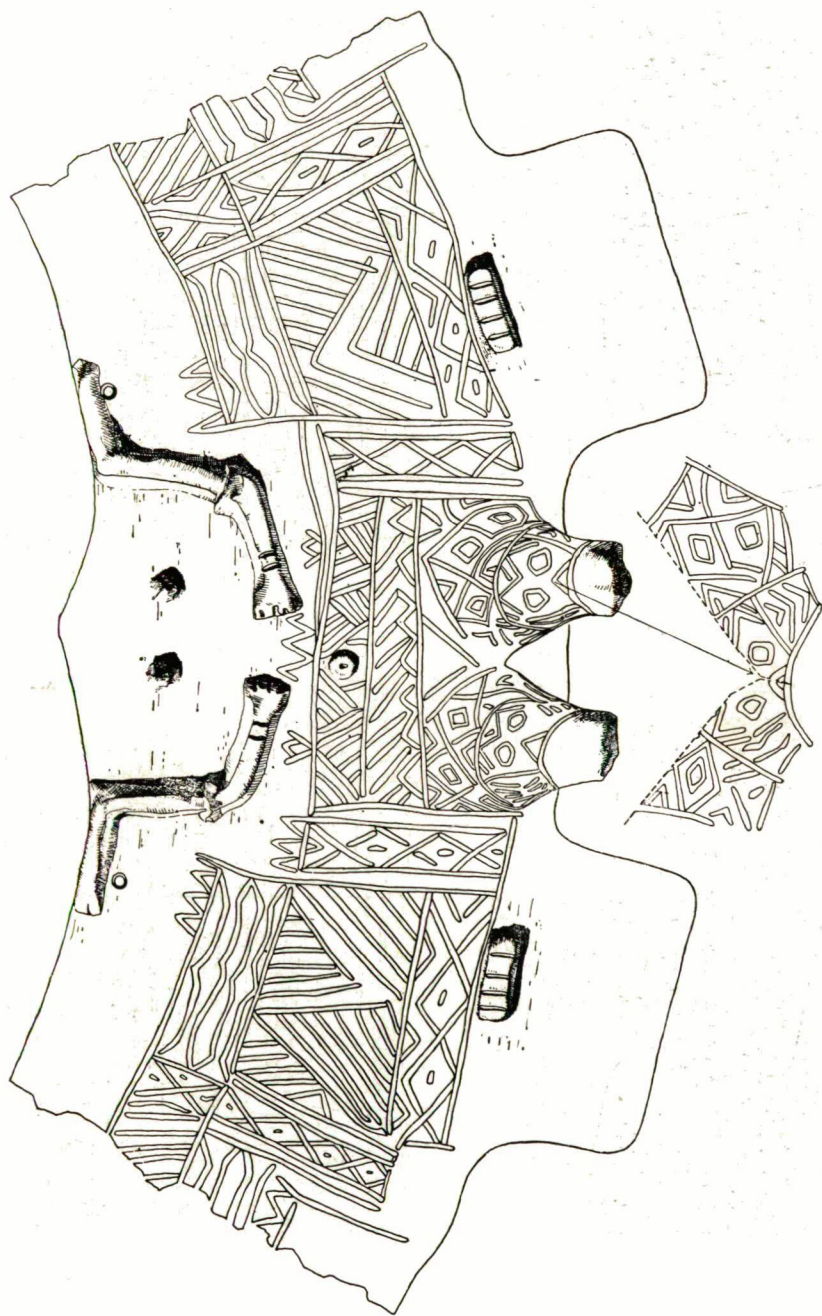
Az edény bemélyedő díszait egyszínű vörös okkerfesték takarja, amely helyenként a székre is lehúzódik. Ez annál feltűnőbb, mert a két far szabadon maradt része és a két far közt fekvő, három oldalán bemélyedő vonallal határolt négyszög festetlen. Festést magáról a kőkénydombi telepről is ismerünk. Bemélyedő mintákkal díszített edényeken éppenúgy előfordul, mint a zsugorított csontvázakon.

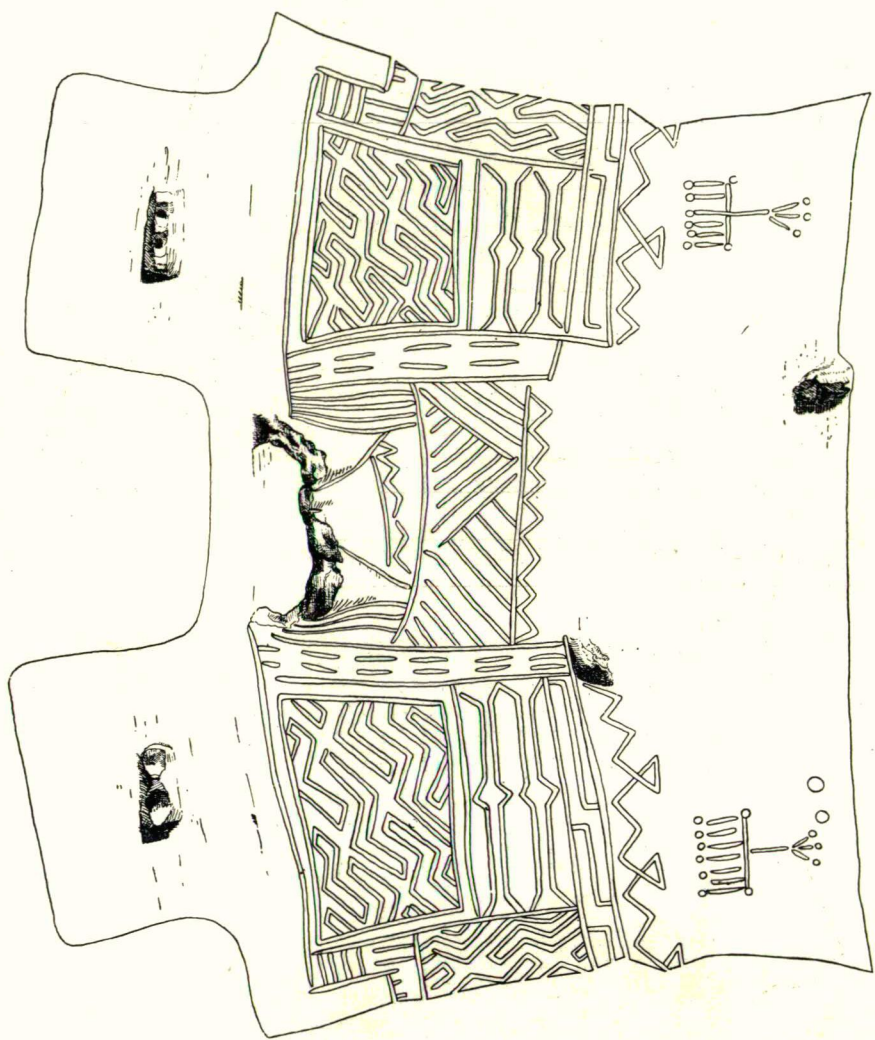
Az I. sz. kökénydombi Venus

A 2. sz. kökénydombi Venus

Az 1. sz. kőkénydombi Venus

A 2. sz. kökengdombi Venus

Ezen az edényen való megjelenése inkább a testfestéssel, mint az edényfestéssel hozható kapcsolatba.

A díszítésminták a tiszai-kultúra legjellegzetesebb formakészletéből valók. Részletezésük helyett hivatkozunk a mellékelt fényképekre. (I. tábla 1—4.) és a kiterített rajzra (III. tábla).

A két lábszáron kívül, az üresen maradó háromszöggel hangsúlyozott Venus-domb, a díszítésmintán is átütő köldök, az ezzel arányban nem álló hegyes mellek, az öt ujjal ábrázolt bal, és négy ujjal ábrázolt jobb kéz, a két-két karpereccel díszített alsó-, és egy-egy kidomborodó karpereccel díszített felső-karok vannak ábrázolva. A fej és annak részei teljesen hiányoznak. A vállak alatt egy-egy lyuk van, de ezeknek nem lehet semmi köze a felfüggesztéshez. Ezt nemcsak az edény szerkezete, de a súlya is kizárja.

A másik, hiányos példánynál (II. tábla 1—4.) határozottan felismerhető a két farpofa, a fedetlenül maradt lábszárak kiindulása, az egyik oldalon a behajlított kar megmaradt csonkjá, a másik oldalon az edény peremén a töredékesen meglévő másik kar kiindulása. Megvan a bemélyedő díszítésekkel takart has egy része, de teljesen hiányzanak a meztelenül ábrázolt mell és a karok. Felismerhető, hogy a két comb és a has közti rész díszítetlenül maradt, de a háromszöggel erősen hangsúlyozott Venus-domb, valamint a két far között szabadon maradó, erőteljes bemélyedő vonallal határolt, de alsó oldalán szabadon maradt négyszög.

A díszítésmotívumok nem egyeznek teljesen az ép példány díszítésével. A különbségek és hasonlóságok jól megfigyelhetők úgy a fényképeken, mint a kiterített rajzon. (IV. tábla) Ezek is a tiszai-kultúra formakészletéből valók. Az edényen festésnek nyoma sincs és nem is volt.

Feltűnő az edény egyik oldalán, a perem alatt fúrt két lyuk. Valószínűleg a másik oldalon, a megfelelő mintán túl is volt kettő, de ezek letörték. Hogy ezek itt sem szolgáltak felfüggesztésre, az edény szerkezetének és súlyának ismeretében nem szorul bizonyításra. És ez kétséget támaszt a szentesi Venus felfüggesztését illetően is.

Semmi bizonyítékunk nincs reá, de az edény karcsúbb, magasalakja megengedhetné azt a gondolatot, hogy férfi ábrázolásával van dolgunk. Ennek a gondolatnak azonban a Venus-domb mindkét alakon azonos ábrázolása, sőt hangsúlyozása ellentmond.

Mint láttuk, sem egyik, sem másik edényen nyoma sincs a fej ábrázolásának. Felmerülhetne az a gondolat, hogy a fej és részei az edényhez tartozó fedélén lehettek ábrázolva. Tömegével ismerjük azokat az emberi arcképes edényfedőket, amelyek a vincai típusú edények csoportján magán a névadó helyen²⁸ éppenúgy előfordulnak, mint Csókán²⁹ és Tordoson³⁰. Ezek az edénynyakra huzható fedők azonban a tiszai-kultúrában eddig még nem fordultak elő. Az ilyen fedőhöz feltétlenül egy síkban haladó, egyenes szájperem szükséges. Edényeink közül a jól kiegészíthetőnél nincs meg ez a perem, a másikon pedig semmi sem bizonyítja, hogy valóban ilyen volt.

Igy kell tehát egészen tekinteni ezeket az edényeket, ahogy vannak. A teljes példánynál ez nem is kétséges. És ez sem meglepő.

Már a Kőrös-kultúra idoljainál is tapasztalhattuk, hogy a hang-

súly soha sem az arcon, hanem az erősen kidolgozott zsírpárnás faron³¹ és igen sok esetben az elsődleges nemirészek³² van, amelyek igen sokszor egyedül jelennek meg az alig felismerhető testen. Edényünk³³nél is a far, a mellék és a Venus-domb háromszöge vannak hangsúlyozva, s azokon túl még csak nem is törekedett a művész az arányok betartására. A fődolog a nemi jelleg nyomatékos kifejezése volt.

Az említett testrészek hangsúlyozása nem áll egyedül. Ugyan-
ezek vannak előtérben a philippopoli³⁴ ülő női alakon is. Ez a szob-
rocska, amelynek korát pontosan nem ismerjük, mind a szerbiai,
mind az ukrainai ujabbkőkori darabokkal éppenúgy kapcsolatban
van, mint a Földközi-tenger keleti medencéjének bronzkori alakjai-
val.³⁵ Igaz, hogy ennek álarcszerű feje és arca is van.

A Venus-domb ábrázolásának jelentőségére legutóbb Wilke³⁶
mutatott rá.

A figurális díszítésű edények magyarázatával e sorok írója is
többízben foglalkozott s jelentőségüket a termékenység varázslásá-
ban látta.³⁷

Ezt a gondolatot Wilvonseder³⁸ is magáévá tette, sőt ki is egészí-
tette azzal, hogy mind a Kőrös-kultúrában, mind Tordoson edénytö-
redékeken a szarvas ábrázolása is gyakran előfordul, melynek kul-
tikus és termékenységet varázsló jelentősége már régen ismeretes.³⁹

Hozzátehetjük még ehhez, hogy a Kőrös-kultúrában az eddigi
leletek tanúsága szerint, tulnyomó a szelidíthető szarvasmarha-féle
ábrázolása; szarvassal⁴⁰ (őzzel is⁴¹) csak egyetlen esetben találko-
zunk. Szarvasagancsábrázolás azonban már a Kőkénydomb első ása-
tásából előkerült⁴², alig pár méter távolságra a most ismertetett női-
alak-ábrázolásoktól. Ha nem is keresünk a két darab közt összefü-
gést, előfordulásukat meg kell említeni.

Az eddig elmondottak alapján meg kell állapítani, hogy éppen-
úgy, mint az előző kultúrák domború női alak ábrázolásai, a mi da-
rabjaink is kultikus rendeltetésűek, s ha nem is a termékenység
istennőjét, de mindenesetre hasonló rendeltetésű bálványfélét lá-
tunk bennük.

Jelentőségüket csak növeli, hogy e két példányon kívül sem
múzeumaink anyagából, sem a szakirodalomból többet nem ismerünk.

Ezidőszerint ezek az edények a Kr. e. 3000 táján virágzásnak
indult tiszai-kultúra legszebb művészi alkotásai, amelyek mellett a
kőkénydombi csörgő is háttérbeszorul.⁴³

BANNER JÁNOS

Jegyzetek: ¹ Lásd Banner János következő dolgozatait: *Adatok a neolit-
kori lakóház kérdéséhez.* Dolgozatok, 1929. 115—125. — *Beiträge zur Woh-
nungsfrage der Theiss-Kultur.* Prähist. Zeitschrift. Berlin. 1930. 184—193. —
Ornamentierte Hausverzierungen im Neolithikum. Ipek. Köln. 1930. 122—123.
Die steinzeitlichen Klappern von Gleinitz und Kopáncs-Kőkénydomb. Alt-
schlesien. Breslau. 1931. 153—156. — *A kőkénydombi neolitikori telep.* Dolgo-
zatok. 1930. 49—106. — *Agyagból készült láda a neolitikumból.* Arch. Ért. 1931.
253—256. — *A hódmezővásárhelyi múzeum régészeti osztályának első öt éve.*
1934. 26—35. — *Hódmezővásárhely története a honfoglalás koráig.* I. kt. 32—42.
Ujabb ásatások a Kőkénydombon. Folia Archaeologica, 1942. s. a. — *Az ujab-*

kőkori lakóház kutatásának mai állása. U. ott, 1943. s. a. — ² Az összefoglaló és kiértékelő leírás Foltiny István tollából a Régiségtudományi Intézet nyomásra kész kéziratai közt van. — ³ Tompa Ferenc, *A szalagdíszes edények kultúrája Magyarországon*. Arch. Hung. V—VI. kt. 39—60. Továbbiakban Tompa I. — ⁴ Tompa Ferenc, *A neolitikum Bodrogheresztúron*. Arch. Ért. 1927. 31—49. — ⁵ Miloje Vasić, *Preistoriska Vinča*. Beograd, I—IV. kt. — ⁶ Banner János, *Adatok Vinča legrégebb kultúrájának kronológiájához*. Hekler-émlékkönyv. s. a. — ⁷ Hoernes—Menghin, *Urgeschichte der Bildenden Kunst in Europa*. 1925. 165. l. 2—a—b. ábra. — ⁸ U. ott. 121. l. 1. ábra. — ⁹ Legujabban Leonhard Franz, *Symbolik der Europäischen Urzeit*. Hermann, *Handbuch der Symbolforschung*. Bd. II. 1941. 13—14. l. — ¹⁰ Banner János, *Die Ethnologie der Körös-kultur*. Dolgozatok. 1937. I—II. tábla. — Lásd még Dolgozatok, 1932. III. tábla. 4. — ¹¹ Dolgozatok, 1937. 45. l. — ¹² Hoernes—Menghin i. m. 305. l. — Roska Márton, *Az ősrégészet kézikönyve*. II. kt. 278. l. 173. kép. — Jon Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. Bericht. R. G. K. 1932. Taf. I. 3., 9. — ¹³ Mint azt Buttler, a Köln-Lindenthali telep egyes darabjairól mondja. Werner Buttler und Waldemar Haberey, *Die Bandkeramische Ansiedlung bei Köln-Lindenthal*. Römisch-germanische Forschungen. Bd. 11. S. 122. — ¹⁴ Banner János, *Neolitikus telep a kopáncsi Kiss-tanyában*. Dolgozatok, 1933—34. IX. tábla 4. — A csókai telepen talált idolkok nem kétségtelenül tartoznak a tiszai-kultúrába. — ¹⁵ Egy darab a szegedi múzeumban. — ¹⁶ Tompa I. XLI. tábla 1a-b. — ¹⁷ Dolgozatok, 1930. XXXV. tábla 5. — ¹⁸ Tompa I. XL. tábla 11. — ¹⁹ Csallány Gábor, *Gesichtsdarstellungen auf Gefäßen der Theisskultur*. Germania, 1939. Taf. 15. — ²⁰ Banner János, *A kőkori élet Békés vármegyében*. Gy. D. 4. 41. l. és I. tábla alsó kép. — ²¹ Arch. Ért. 1908. 284. l. — ²² Balla Lajos és Hillebrand Jenő: *Az őskor embere és kultúrája*. 135. l. — ²³ Vannak, akik ezt a díszítést a test tetoválásával hozzák kapcsolatba. Ismerve a mainál sem kedvezőbb időjárási viszonyokat, az egész testet borító tetoválásnak nem látjuk az értelmét. Elgészen más volna egy-egy varázsló jelentésű minta a test jöltakart különböző részein. — ²⁴ Hoernes—Menghin i. m. 347. — Roska i. m. 190. l. 115. kép. — ²⁵ Hoernes—Menghin i. m. 317. l. 4. kép. — ²⁶ U. ott: 299. e. 1—2. kép. — Roska i. m. 199. e. 124. kép. — ²⁷ Roska i. m. 198. l. 123. kép. — ²⁸ M. Vasić i. m. II. kt. 102, 117—154. kép és XLI—XLVII. tábla. — ²⁹ Két töredék a szegedi múzeumban. — ³⁰ Roska i. m. 277. l. 171. kép. — ³¹ Dolgozatok, 1931. VIII. tábla 8., IX. tábla 4. — ³² U. ott, IX. tábla 1—2. — ³³ U. ott, III. tábla. — ³⁴ Hoernes—Menghin: i. m. 319. l. 1—a—b. kép. — ³⁵ U. ott, 312. l. — ³⁶ Georg Willke, *Die Heilkunde in der europäischen Urzeit*. S. 37. — ³⁷ Lásd egyebek közt a 9. jegyzetben hivatkozott értekezést. — ³⁸ Kurt Wilkonseder: *Die Venus von Drassburg*. Germania, 1940. S. 5. — Munkájában még más magyarországi kultúrába tartozó leletet is említ; pl. Békásmegyerről, a fiatalabb lineáris kerámiából. Lásd Tompa Ferenc, *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn*. Bericht. R. G. K. 1934—35. Taf. 8. Abb. 3. — M. A. G. Wien. 1939. Taf. II. (VIII.) Abb. 6. — ³⁹ U. ott, S. 6. és 39. jzt. — ⁴⁰ Dolgozatok, 1932. XVIII. tábla 1. — ⁴¹ U. ott, 1935. XXI. tábla 22. — ⁴² U. ott, 1930. XXXV. tábla 2. — ⁴³ U. ott, 1930. XXVIII. tábla.

Apák és fiak

(Tikkasztó nyári délután. A verandán az apa feketekávéját kevergeti, s fiú pedig — most tette le az államtudományi doktorátust — egyik szélsőséges hangjáról híres újságba temetkezik).

Fiú: Ez igen! Ezt már szeretem!

Apa: Mi tetszik úgy abban az újságban?

Fiú: Hogy ez az öreg ott a képviselőházban jól megkapta a magáét. A fiatalok ugyancsak fölébresztették álmaiból és eszébe juttatták, hogy nem olyan idöket élünk ma, amelyben az ilyen elmaradt öreg a maga mult századi, majdnem azt mondtam: vízözön előtti gondolkodásával tekintély lehetne. Hiába! az öregek nem tudnak behelyezkedni a mai korba. Nem akarják tudomásul venni, hogy a régi világ elsüllyedt, s aki azt hiszi, hogy 1942-ben nyugodtan tovább élheti 1900-at, az kikapcsolja magát az élet sodrából.

Apa: Szóval az öregek menjenek aludni, vagy játszanak ártatlan patience-ot, de ne akarják az eseményeket irányítani. Még szép a magadhoz hasonló tüzes ifjaktól, hogy nem tesznek úgy, mint némely pápuatörzs: ott ugyanis évenként egyszer az öregeket felkergetik a fiatalok a legmagasabb kókuszfákra, s aztán jól megrázzák a fákat. Aki erőtlen és lepotyog, azt a fiatalok erényeiket emlegetve megeszik, aki pedig meg tud még kapaszkodni, az élhet nyugodtan a következő évi öregrázásig. De hol kezdődik az öregség? Kit kell öregnek tartani? Ma úgy látom, a ti szemetekben általában mindenki öreg, ha tíz évvel idősebb, mint ti vagytok. A 30 évesek a negyveneseket, de a huszasok már a harmincasokat is hajlandók volnának a fára mászatni.

Fiú: Ez ugyan túlzás, de szerintem öreg mindenki, aki nem tud behelyezkedni abba a történelmi helyzetbe, amelyben él, hanem csökönyösen a multat dicsőíti és a mult kedvéért szeretné megfojtani a jelent és kiirtani a jövőt. Az ilyen ember nem tarthat számot arra, hogy vezetőm legyen. S minthogy az öregség maga nem érdem, hanem csupán olyan amilyen állapot, valami nagy tisztelettel sem vagyok iránta.

Apa: Ez nem valami szép, de legalább őszinte beszéd.

Fiú: Az is erény.

Apa: De nem a legfőbb erény. Önmagában inkább gorombaságnak volna nevezhető, ha a többi erény hiányzik mellőle. Jellemző mégis, hogy miképen nézitek ma ti, fiatalok, az öregeket.

Fiú: Az általánosítás ellen tiltakozom. Én csupán azt mondtam, hogy az öregséget nem látjuk érdemnek, de az érdemes öregeket ma is nagyon becsüljük és igazán tiszteljük.

Apa: Az öregeket és a szülőket a kelleténél jobban hajlandók vagytok kritizálni.

Fiú: Annál jobban tiszteljük őket, ha okunk van rá. Ez hozzátartozik ahhoz, hogy a mai ember tudatosabban él, mint a régebbi generációk.

Apa: Mégis, ha visszagondolok arra a viszonyra, mely az én fiatalágom idején általános volt az apák és fiak között, akkor cseppet sem vagyok elragadtatva attól a módtól, ahogyan ma te és a magad formájú fiatalok álltok szemben a nálatok öregebbekkel.

Fiú: Nem tudom, mi kifogásod lehet ellenünk? Én azt hiszem, mi se vagyunk rosszabb anyagból gyúrva, mint a nálunk öregebbek, sőt merem állítani, hogy valami plusz is van bennünk a háború előtti kor embereivel szemben.

Apa: Ez a fiatalos önbizalom az ifjúságnak örök kiváltsága, — eszem ágában sincs tehát, hogy megütközzem rajta. Most azonban másról szeretnék beszélni. Nem tetszik nekem az a tulságosan kritikai állásfoglalás, mondhatnám türelmetlenség, ahogyan ti az öregek dolgait nézitek. A természet rendje — már Homeros beszél róla — hogy az ifjú rügy letolja a fáról az öreg. De csak tavasszal, mikor eljön az ideje. Ti ellenben már az őszt sem akarjátok bevárni és el akarjátok foglalni az öregek helyét.

Fiú: Nem hiszem, hogy ez a viselkedés szántsándékos volna, bár magam is veszem észre, hogy a türelem és a respektus az öregek iránt mintha megfogyatkozott volna bennünk. Nem tartjuk őket bölcsőbbeknek és jobbakkak csak azért, mert öregek. Egyebet is követelünk tőlük, hogy tisztelhessük őket: igazi érdemet és időtálló bölcseséget, mely független a koruktól.

Apa: Szép ez a nagy objektivitás, de én mégse vagyok tőle elragadtatva. Mert az öreg azzal, hogy öreg, talán valóban nem nyert előnyt a fiatallal szemben, de sohasem feledkezhetsz meg arról, hogy ti mégis csak az öregek vállain lehettek fiatalok, ők a ti utatok előkészítői, s amit az öregek veszítenek ifjúi lendületben és életerőben, azt bőven megnyerik élettapasztalatokban, amely nélkül bizonyosan még zavarosabb volna ez az amúgy is zavaros világ.

Fiú: Én ezzel nem szállok vitába, csupán az jár a fejemben, hogy a mi öregjeink a maguk nagy élettapasztalata ellenére kellően elrontották ezt a világot. S úgy látom, nem is igen tudják azt már helyrehozni, — nekünk kell erre vállalkoznunk, ha azt akarjuk, hogy élhető életet teremtsünk magunknak. Régen a fiú az apa nyomába léphetett. Állandóan éreznie kellett, hogy egész lényé csupa folytatás, de biztos úton járt. Életének az irányvonala otthon, a szülői házban szabódott meg. Természetes volt ennél fogva, hogy más volt a helyzete és a viszonya a szülőkhöz és az öregebbekhez, mint mai napság. Apáink olyan korban nevelkedtek, amelyben a hagyományoknak eleven erejük volt, mi azonban a válság gyermekei va-

gyunk: szakadást érzünk a mult és a jelen között, s az az érzésünk, hogy kezdete vagyunk egy történelmi korszaknak és nekünk más úton kell járnunk, mint amelyen apáink jártak.

Apa: Egy szóval forradalmi korszak fiainak érzitek magatokat, akiknek legfőbb gondja, hogyan lehetne a multtal gyökeresen szakítani.

Fiú: Nem mondanám ezt ilyen határozottan. De annyi bizonyos, hogy nagyon tisztában vagyunk vele, hogy a mi életformánk nem lehet többé a mai öregeké, akik nyugodtabb, s mondjuk: harmonikusabb idők gyermekei. Ti túlságosan sokat emlegetitek a multat, s keveset töritek a fejeteket azon, hogyan lehetne megjavítani a jelent.

Apa: S ezért Napoleonnal tartotok, aki azt mondotta, hogy az ostobák a multról, az okosak a jelenről és a bolondok a jövőről beszélnek. S minthogy ti se ostobák, se bolondok nem akartok lenni, számotokra nincs is más, mint a jelen.

Fiú: Ha rosszmájú akarnék lenni, azt mondanám: még az sincs. Mert jelen ez a mostani helyzet? Nincs olyan biztos jelenünk, amelyre jövőt lehetne építeni. S éppen azt szeretnénk valahogyan elérni, hogy végre legyen jelenünk, — hogy a víz alól kijussunk a napfényre, mert hiszen a mi életünkben hiányzik az öregek szép multja, amelyen megpihenhetne az emlékezetünk: józanságunk miatt pedig a jövő légváraiban nem vagyunk otthonosak.

Apa: Nem bíztok a jövőben, s ezért a multból csináltok képzeletetekben egy Kánaánt, amelyet aztán — mint hiszitek — az öregek elherdáltak előletek. Szóval: a gazdag apa szegény fiainak érzitek magatokat, akik bármennyire szeretik az apjukat, mégse tudják neki szívből megbocsátani, hogy kicsúszott lába alól a sok ezer holdas birtok és a gyönyörű kastély. Pedig ebben nagyon tévedtek. Az a birtok és az a kastély sok terhet és sok gondot jelentett, s talán meg se volt. A mai öregek fiataltsága se volt fenéig tejfel: tele volt az is küzdelemmel, de abban igazatok van, hogy az utunk sí mább volt, mint a tietek. Gondtalanabban éltünk mint ti, de ez a gondtalanabb élet nem volt külön élet. Mert veszélyek közt, hősi módon élni az élet magasabb szintjét jelenti, mint a próbáltatások nélküli tespedés.

Fiú: Szép, szép! De mindennap hősnek lenni, ez is fárasztó ám! Úgy szeretnénk már polgári biztonságban és nyugalomban élő köznapni lények lenni!

Apa: Ennek is eljön a maga ideje. Ti el se akarjátok hinni, hogy apáitok se ott kezdték az életet, ahol ti látjátok, hanem ők is nagy fáradsággal értek el oda, ahol vannak. S ti már fiatalon akartok az ő helyükbe lépni, holott odáig elég hosszú az út.

Fiú: Mi nem lázadozunk. Csak boldogok lennénk, ha biztosak lehetnénk afelől, hogy mi is valóban eljutunk odáig, ahová apáink. De félős, hogy útközben elfogy a lélekzetünk. Hosszú az út előttünk.

Apa: Ez vele jár a civilizációval. Kétszáz évvel ezelőtt a 18 éves ember készen volt: elvégezte az egyetemet, vagy mester volt, aki önállósíthatta magát. Ma mindent tovább kell tanulnunk, de viszont az emberek átlaga jóval tovább is él. Több idejük van. Na-

gyobb tökéletességre törekedhetnek a maguk mesterségében. Természetes tehát, hogy eltolódnak az életkorok határai is.

Fiú: Szóval: örülünk, mert tovább vagyunk fiatalok, mint ti voltatok. Elvégre ez is valami.

Apa: De mennyire valami! S én örömmel látom, hogy az idők nyomása miatt, ti ezt a fiatalságot sokban okosabban használjátok fel, mint az elődeitek. Ha összehasonlítom a századforduló ifjúságát ti veletek, azt kell mondanom, hogy ti egészségesebben éltek. Nem ültök annyit a füstös kávéházakban, többet vagytok a szabad levegőn, az alkohol fogyasztása helyett inkább sportoltok, s úgy látom, tanulásban sem maradtok el a régi generációk mögött. Lehetetlen, hogy ilyen megkomolyodott ifjúság ne egy komolyabb és alkotóbb élet forrása legyen majd, ha ti veszitek kezetekbe a magyar sors irányítását.

Fiú: Köszönöm ezt a jó véleményt kortársaim nevében is. Sajnos, nekünk meg kell mutatnunk, hogy fiatalság és komolyság nem egymást kizáró fogalmak, s ha akarnánk se tudnánk könnyelműsködni, mert nincs miből. De ez nem is fáj nekünk. Valahogy csakugyan több kedvünk van az egész ember életéhez, mint a magatok korabeli fiatalságnak volt. Ti úgy indultatok el az élet felé, hogy világosan láttátok azt a ketrecet, azt a szűk kis területet, amelyben aztán egész életetekben be lesztek zárva. Egy szűkkörű foglalkozásra készültetek, s mielőtt ide befalaztátok magatokat, úgy éreztétek, hogy míg szabadok vagytok, muszáj egy görbe napot csinálnotok. Innen volt ifjúságotok egész stílusa. Mi azonban komoly szakemberek akarunk lenni, de mást is akarunk. Minthogy kevesebb biztosságot látunk magunk körül, egész emberek akarunk maradni, akik az élet bármely követelménye előtt se riadunk vissza. Éppen ezért szélesebb horizontokat kívánunk magunk előtt látni.

Apa: A program nem rossz, de félős, hogy a kivitel alatta fog maradni. Egyelőre a szélesebb horizontokat alighanem a nemzetközi sportörület képviseli. Mert azt látom, hogy a futballmecseken 20—30.000 ember nyüzsög, tolong, üvölt és izgul, de ahol nem a láb, hanem a fej dolgozik, lámpással kell keresni a megfelelő embert.

Fiú: Persze, ezek azok a jól ismert hangok a sport túlzásai ellen. „Sportnemzedék” néven könyveltek el bennünket. Igaz mi sokat sportolunk, de ezt a magasabb emberi célok érdekében tesszük. Kifogásoljátok, hogy a sportot rekordhajhászássá tettük és a küzdőteret a durvaság iskolájává süllyesztettük. Elhiszem, hogy ilyen visszaélések előfordulnak, de szórványos esetekért nem tenném felelőssé az egész sportoló ifjúságot. Nekünk a sport általában a sportszerű viselkedésért, a *fair play*-ért kedves. No meg azért, mert meg vagyunk győződve róla, hogy valóban csak ép testben lakik ép lélek, s nem ségyeljük, ha a testünkkel is törődünk.

Apa: Ezt magam is helyeslem, mert a szellem élete is ingatag alapon nyugszik, ha beteges és a fáradalmakat nem bíró test kénytelen hordozni. De a túlzás, az egyoldalúság veszedelmes. A régi fiatalok talán többet ültek füstös kávéházakban, vagy könyvek fölé görnyedten, mint kellett volna, viszont ti kelleténél többet vagytok a sportpályákon. A testet és a természetet túlságos előnyben részesítitek a lélek és a szellem fölött, holott az ember nem csupán termé-

szetes lény, hanem ennél több: kultúremler, aki mégsem a futball-pályákon formálódik. Ezzel a túlzott testkultusszal úgy vagytok, mint az az ember, aki a házában remek homlokzatot és pazar lépcsőházat épít, de szobái sötétek és emberi lakás céljaira alkalmatlanok.

Fiú: A hasonlat szép, csak attól félek, hogy ez is sántít, mint minden hasonlat. A lényeg szerintem abban rejlik, hogy jobban szeretjük ma az egészséges, napbarnította, bátor tekintetű embert, mint a horpadtmellű, pápaszemes könyvmolyt, aki félszeggé vált, ha egy másik ember ránézett. A ti individualizmusotoknak tetszett az az ember, aki a többiektől elvonulva, a maga u. n. tökéletesítésén munkálkodott, míg mi a közösségben érezzük jól magunkat, s önzetlenül annak örülünk, aminek mindenki örül. Ez a sokat kifogásolt sport is a közösség, a benső összetartás, az együtt-élni tudás nevelője a mi szemünkben. Közösségben élni annyit jelent, mint egymással küzdeni, versenyezni, de annyit is, hogy egymást segíteni, egy cél kedvéért az erőket egyesíteni. S ebben remélem, mi túl fogunk szárnyalni benneteket, akikben több volt az intrika, az egymás elgáncsolása, mint a közös összefogás, a fenntartás nélkül való együttműködés.

Apa: Ha valóban így lesz, nagy lesz az eredmény és én leveszem a kalapomat a sport előtt. De kétségeim vannak, mert félős, hogy sokkal inkább a kíméletlen erőszak, a versenytárs durva lehengetelése válik szokásossá. Mondjuk így: ti majd őszintén és ökölrel csináljátok azt, amit a régi fiatalok — mint mondtad — intrikával és keztyűs kézzel csináltak. S félek, hogy a közösség szelleme sem lesz bennetek erősebb, mint bennünk volt. Mert ne felejtsetd el: a zsványbecsület sokszor még jobban összekapcsolja az embereket, mint a jó erkölcs. S nem gondolod-e, hogy ma sokszor csupán a zsákmány közös biztosításának egyik eszköze az a sokat emlegetett közösségi szellem? Oly kevés lett a vad, s oly nehéz lett elejteni, hogy csak a falkában való vadászat mutatkozik célirányosnak, amikor aztán természetesen a falkanagy veszi ki a zsákmányt a kopók szájából. Az emberi természet igen nehezen változik s én nagyon bizalmatlan vagyok az ilyen egyszerre csak igen erőssé vált közösségi szellem őszintesége iránt. Legföljebb azt mondanám, hogy a háboru előtt jó dolgunk volt, hogy megengedhettük magunknak az individualizmus fényűzését: mindenki élhetett a maga tetszése szerint, — ma ellenben oly szegények vagyunk, hogy egészen éhen marad, aki magára marad. Bizonyos, hogy ennek az életformának is vannak szépségei, s ami fő: erényei, de ez még nem jogosít a másik életforma lecsepülésére, amire ti nagyon is hajlandók vagytok.

Fiú: Lecsepüléstől menten én valahogyan úgy érzem, hogy emberebb ember és magyarabb magyar ez a mai ifjúság, mint a háború előtti volt. Ti még tulságosan éles árkot ástatok ember és ember között, tele voltatok az osztálykülönbségek tudatával, s ha valaki magyarnak mondotta magát, örömmel szorítottátok kebletekre. Mi osztályokon túl kinyújtjuk kezünket minden embertársunk felé: a kerges tenyerű munkás és az ápolat kezű lateiner között nem látunk eltörölhetetlen különbséget. Szellemleni munka és testi munka egyformán megbecsült előttünk. Én korjellelmző tünetnek és pedig jó tünetnek látom, hogy pl. a sárospataki theológusok önkéntes munka-

osztaggá szervezkedve a vakációban utat építenek, mert így önmagukon bizonyítják be, hogy munka és munka között nem tesznek különbséget.

Apa: Az ilyesféle cselekedetekben magam is egy jobb jövő körvonalait látom.

Fiú: Én meg az egymásért való nagyobb felelősség tudatának a megszületését remélem belőle. Minden magyar nemcsak önmagáért, hanem minden más magyarért is felelős. Ez lehet a jövőendő magyarabb magyarának az életprogrammja.

Apa: Ha megtartjátok, az öregek is veletek lesznek, erről bizonyosak lehettek.

Fiú: A magyarságot pedig tettekkkel kell a mi szemünkben igazolni. A magyarság a mi szemünkben élet és lélek: a száj-magyarok kora letűnt. Látod, az öregek iránt azért is bizalmatlanok vagyunk, mert túlsokat beszéltek és keveset cselekedtek. Ha szóval meg lehetne váltani ezt az árva országot, akkor már régen a Paradicsomban volnánk. Hidd el, a mai fiatalok nem azért akarják a vezetést kivenni az öregek kezéből, hogy helyettük beszélhessenek: mi a beszélőket szeretnénk a cselekvő magyarokkal leváltani.

Apa: Az idő nektek és a ti programmotoknak dolgozik. De ne feledd el, ti is lesztek majd egyszer öregek, s veletek is egy kritikus fiatalság fog türelmetlenül szembenállani.

Fiú: Szóval a körforgás ujrakezdődik, s harminc év múlva én vehetem át a te szerepedet. Csak az nyugtat meg, hogy ez a dátum még elég messze van.

Apa: Messze, de nem a végtelenben. Jó lesz, ha addig is mindennap gondolsz a kritikára, amellyel az utánad következők fognak ítélkezni fölötted. Ne felejtsd el, egyszer majd, ha csak képletesen is, de neked is fel kell másznod arra a bizonyos kókuszfára... S mi lesz akkor?

Fiú: Akkor? Azt teszem, amit a mostani öregek: jól megkapaszkodom!

Apa: Látod, nem élhetsz úgy, hogy ne tanulj az öregektől. Miért lázongtok hát ellenük?

Fiú: Bizonyosan azért, mert ha nem lázonganánk, mi is öregek volnánk.

Apa: Ez igaz. Hiszen akkor nem is olyan nagyon másféle a gondolkodásunk. Mihelyt öregebb leszel, te is csak olyanná válsz, mint a mai öregek.

HALASY-NAGY JÓZSEF

A piaristák és a Délvidék

A CÍMBEN jelzett kapcsolatnak van multja és van jelene. A mult jó kétszázéves, eseményekben és eredményekben gazdag idő, s ezzel szemben a jelen csak az a pillanat, amelyben épen élünk. És én most elsősorban mégsem a csábítóbb multról akarok írni, hanem az igénytelenebb, szürkébb jelenről, mely itt időzik a körünkben ellenőrizhetően, s még nem került a megszépítő meszesítés távolába.

Ha a multtal kezdeném, el kellene mondanom, hogy 1720-ban hogyan vonultak be a piarista atyák Szegedre, a magyar, német, „dalmát“ lakosságú városba, s végig kellene kísérem munkájukat a katonakórházból lett első iskolájuktól a Tisza Lajos-körúti palotáig, a színmagyar város jelenéig: a kétszázéves nyelvi és kulturális átalakulás mozzanatában ott találónk a piarista atyákat. Aztán említenem kellene Temesvárt, ahová II. József küldi őket 1788-ban. A város akkor a visszaszerzett Maros-Tisza vidék katonai központja. Német és szerb, minden inkább, csak nem magyar, ahol mindenfajta betelepülőt szívesebben látnak, mint a magyart. Vizsgálom kellene a város multját egészen addig, míg eljutunk odáig, hogy Temesváron német szó nélkül is lehet boldogulni, s a Hunyadiak városában újra otthon érezheti magát a magyar. Ebben a fejlődésben és a magyarság számára való újjászületésben ismét sok szó esnék a piaristákról. Bele kellene aztán pillantani a gimnázium tudósítványaiiba és értesítőibe, és össze kellene állítani a sok idegenhangzású név jegyzékét, melyeknek viselői magyar emberekként szóródtak szét a Trianon előtti hazában. Talán kevés közöttük a művész és író-féle, de annál több az orvos, mérnök, kereskedő, gazda, nagyiparos, tisztviselő, a pap és a tanár. A magyar életnek nem annyira díszei, mint inkább munkásai. Szürkék és józanok, mint a sablonra épült rideg katonaváros, de a mindennapi életben nélkülözhetetlenek. El kellene innen látogatnunk Nagybecskerekre, ahová a városi magisztrátus 1846-ban hívja a piaristákat. A reformkor küzdelmeinek idején esik a választás a „magyar“ tanítórendre. Hiszen ismerhetik őket a becskereki polgárok Temesvárról is és Szegedről is. Náluk is csak az a helyzet, mint a szomszéd városokban, különösen Temesváron. Elkelnék Nagybecskereken is a magyar piaristák.

Íme a mult keretei. Két küzdelmes évszázad, melybe érdemes

volna mélyebben is belepillantani. Multjukban a magyarság három szellemi végvárának életét ismernők meg. Sokáig egyedül képviselték ők ebben a déli háromszögben a magyarság szellemi érdekeit, különösen a vezető szerepet játszó Szeged. Csak a mult század hatvanas éveitől kezdve szegődtek melléjük segítőtársak, mikor egymás után nyíltak meg az állami középiskolák.

De engem most mégsem ez a küzdelmes szép mult érdekel, hanem a jelen, melyről emberi szokás szerint kevesebbet szoktunk tudni, mert nem tartjuk eléggé érdekesnek és fontosnak. Engem a jelen érdekel, bár a jelen bemutatásánál a kereteket is meg kell szűkíteni. Hiszen Nagybecskerekéről piarista vonatkozásban nincs mondanivaló. Ez a piarista iskola a szerb megszállás óta néma. De nem szólhatnak Temesvárról sem. Ez az iskola huszonnégy év óta az egykori magyar piarista rendtartomány vértanú testvére. Valamennyi kollégium között neki volna a leggazdagabb és legizgalmasabb jelen története, de ezt az eseményekben gazdag huszonöt évet most csak ebben a néhány szóban kell összefoglalnom: *Fluctuat nec mergitur*.

Megmarad tehát számomra témának a mai magyar Délvidék, az a darab föld, mely ennek a folyóíratnak lapjain állandóan szerepel. Megmarad Szeged, mint ennek a vidéknek nagy peremvárosa, és a Bácska, a mi esetünkben *Szabadka*, mely mindössze három hónappal ezelőtt került rá a magyar piarista rendtartomány térképére.

Szegedről az új helyzetben még nem lehet sok mondanivalónk, hiszen csak a felét kapta vissza annak a vidéknek, ahonnan a multban legjobb anyaga toborzódott. A csak most ocsúdó Bácska nem tudja még rajait ide bocsátani, s hiányzik a Bánát. Még nem állhat elő újra az a serkentő magyar-német verseny, mely Magyar Gábor korában folyt a szegedi gimnázium falai között, s még nem lehet ismét az a kohó a szegedi piarista gimnázium, mely volt különösen a századvég és a századforduló évtizedeiben. Ez volt ennek az intézetnek életében a talán soha meg nem ismétlődő aranykor. Tanuskodnak erről egykori szegedi diákok: a Herczeg Ferencek, a Tömörkény Istvánok és a Schütz Antalok.

Mindez azonban nem a legismeretlenebb jelen; az Szabadkán vár ránk, a legfiatalabb piarista gimnázium otthonában. Kitűzött tárgyunkhoz is a legszorosabban hozzátartozik, hiszen a piarista rend és a mai magyar Délvidék kapcsolata Szabadkán vált a legélőbb valósággá. Annaira élő és friss valósággá, hogy nincsenek is írott forrásai, és dolgozatomnak ezt a részét nem is írhatom meg egyszerűen íróasztal mellett, hanem hozzájuk kell mennem, s olvasóimat is közéjük kell vinnem.

A vonat alighogy elhagyja Röszkét, megváltozik a kocsi hangulata, és megindul a beszélgetés. Akik először járnak errefelé, már Horgosnál Palicsot várják. Az idevalósiak mosolyogva és boldogan adják a felvilágosításokat. A táj csak olyan, mintha Kecskemét közelében járnánk, de valami különös várakozás ül az arcokon, és ezeknek a szavaknak: Horgos, Palics, Szabadka most nagyobb varázsuk van, mintha a Kékest, a Balatont vagy Budapestet emlegetnék. Mikor Palicsot elhagyjuk, magam is kihajlok az ablakon, és a város feltűnedező tornyai között próbálok tájékozódni: keresem az otthonunkat. Így szoktam tenni, ha piarista helyre utazom: ha va-

lahová haza megyek. Torony vagy hatalmas épülettömb jelzi a piarista otthonát Kecskeméten, Vácon, Tatán, Veszprémben, Debrecenben, még Szegeden is eligazít a Fogadalmi templom két tornya. Itt is tornyokat keresek, Szent Terézia templomának kettős tornyát. Szemembe is ötlik hamarosan, de ez most csak nagyjából igazít el, most csak sejtem, hogy valahol ott kell lennie annak, amit én keresek.

Az állomáson nagy sürgés-forgás fogad, amilyenhez Szegeden nemigen szoktunk hozzá. Több vonat áll bent, és sok a leszálló diák. Az állomás előtt csoportokba gyülekeznek, és indulnak „munkahelyükre.” Nézem a sapkák címerét: egyik sem ismerős, egyik sem piarista. Hát hogy is lehetne ennyi bejáró diák között megtalálni egy egyosztályos gimnázium tanulóit! Később megtudom, hogy három piarista sapka mégis lappangott a sokadalomban.

A diákok elvonulnak mellettem s én is megindulok a város felé, igazán toronyiránt, a két nagy torony felé. Majd ott valahol megtalálom a „gimnáziumot.” Az állomáson nem várhatott rám senki, hiszen ilyenkor az egész piarista „tanári kar” el van foglalva: az igazgató misézik, az osztályfőnök pedig gyülekező fiai között tartózkodik. Szabad idejük csak nyolc órától van, amikor egymást váltogatva tanítanak az egyetlen osztályban.

A gimnázium ideiglenes hajléka Szent Teréz temploma mögött van. Fák között meghúzódó földszintes épület, a bunyevácok kaszinója. A kapu fölött a tábla csupán iskolának mondja az épületet, a kaszinóról hallgat, de a két intézmény békésen megfér egymás mellett. Az épület balszárnán csendesen kaszinóznak a polgárok, a másik felében pedig folyik a kalazanciusi munka. Egyetlen terem az egész gimnázium, de az azután jó nagy. Elférnének benne százan is kényelmesen, de a hatvan diák mégis szorosan ül, mert szükség a sebtében összeszerzett padok. A padokhoz van méretezve a „katedra” is, egy kis írópolc, melyen az osztálykönyv meg a tintatartó épen hogy elfér. De jól van ez így. Az is jó, hogy a terem még egyszer akkora, mint elegendő lenne: jó lesz majd télen tornateremnek is. Hiszen nincs itt még se szertár, se rajzterem, nincs itt még semmi sem abból, amit a mai iskolától megkívnának. Itt igazán csak a lényegét lehet adni: a nevelést és a tanítást. Ez pedig nem függ a keretektől.

A fiúk kivonulnak tízpercre. Én még bent maradok és szemlélődöm. De a nyitott ablakokon át mások is szemlélődnek. A járókelők meg-megállnak és nézegetnek be a terembe. Az egyik apa élénken mutogat a negyedik pad felé és magyarul a mellette álló polgárnak. Talán azt mondja, hogy ott ül a fia. Tavasszal, majd ha nyitva lesznek az ablakok, a feleletét is meghallgathatja úgy, ahogyan Gárdonyi novellájából ismerjük az Ábris esetét.

Aztán én is kimegyek az udvarra és elnézem őket. Épen nekik való kis udvar. Legalább közel vannak egymáshoz, jól meg is férnek egymás mellett: magyarok, németek, bunyevácok: Bácska. Vannak közöttük, akik csak most tanulnak magyarul, de már megy nekik. Ragad rájuk a szó bent a teremben is, itt az udvaron is.

Aztán a kötelező napi torna következik. Nem testnevelési tanár vezeti a gyakorlatokat, hanem az osztályfőnökük, piarista atya.

Maga mutatja be a gyakorlatokat, és ugyancsak megdolgoztatja őket. Az imént még a szorzás mikéntjét beszéltek meg a nagy teremben, most pedig katonás vezényszavak hangzanak a „főtisztelendő tanár úr“ ajkáról. De ez is olyan jól megy, mintha mindig ezt csinálná. Újfajta koncentráció.

Ahogy nézem a hatvan gyereket az udvaron, eszembe jut, hogy volt a rendnek huszonöt évvel ezelőtt is egy gimnáziuma, ahol ugyancsak ennyi volt a diákság száma, de nem egy, hanem négy osztályban együttvéve: Podolin. Ott háromszáz évvel ezelőtt indult meg a piarista élet, elsőnek a magyar földön. Sokáig virágzó sokszázdíákos iskola volt az elzálogosított kis szepesi város kollégiuma; anyaháza is lett a magyar provinciának. De a rend terjeszkedése megpecsételte az ősi ház sorsát. A török visszahúzódása után sorra megépülnek a nagy alföldi kollégiumok, és odafönn az első házak körül elcsendesedik az élet. Falvak lettek a városkákból, és fogytak a diákok is. Podolin járt a legrosszabbul. A világháború előtt már csak a kegyelet tartotta benne az életet: a gimnázium négy osztályába néha alig verődött össze hatvan-hetven diák. A történeti sorsforduló aztán ott is elnémitotta a piarista életet, de az eltűnt podolini diákok talán itt bukkantak fel ismét a hazatért Bácska fővárosában. Most annyian vannak, ahányan ott végezték, s pár év múlva talán annyian lesznek, ahányan ott voltak az ősi kollégium virágzása idején.

Előbb-utóbb meg is kellett itt indulnia a piarista életnek. Hiszen nem most nyáron kezdődött a város és a rend közös története. Olvasgatom a szabadkai állami gimnázium történetét. Lépten-nyomon felbukkan ott a piaristák neve is. 1773-tól kezdve hatszor kérte a város a piaristák megtelepedését, mindig megakadályozta valami. (Az is igaz, hogy a magyar piaristák háromszáz év óta mindig kevesen voltak a vállalható munkához képest). De a hetedik meghívás ebben az idej piarista szentévből végre sikerült.

Még egyelőre épen csak hogy ottvannak. „Rendházuk“ époly ideiglenes szállás, mint a gimnázium. Rektorátus, cellák, oratórium, refektórium most még csak a jövőnek tartogatott szavak. Vendégek itt a piarista atyák a *papi otthon* épületében. Összesen három szobájuk van az emeleten, s a földszinten a fehér asztalnál együtt ülnek a város világi papságával, a hittanárokkal. Délelőtt külön végzik hivatásukat, de délután már velük együtt vannak a piarista atyák: együtt gyóntatják az ezernyi ezer diákot és kisebb iskolást, a híveket.

A kezdet hamisítatlanul kalazanciusi az iskolában is, a rendházban is. És még nem tudják, hogy hol folytatják jövőre. A bunyevác kaszinóban már aligha fognak elférni. Két első osztályra számítanak, tehát három teremre is szükségük lehet. Hiszen az idén rendes beíratás nem is volt, a hatvan gyerek csak úgy „*hírre*“ verődött össze. Az elmúlt iskolai év végén még nem tudták, hogy megnyílik a piarista gimnázium, s mire elkövetkezett a szeptemberi beíratások ideje, már nem volt hely a megnyitható egyetlen osztályban. Egy kis csoport ki is szorult.

Tehát jövőre talán tovább vándorol az új iskola, és vándorol mindaddig, amíg végleges otthona meg nem épül. Megnézem a ki-

szemelt telket is. Valóban ígéret földje most még, beépítve sok házzal. Csak képzeletem tudja felépíteni rája a kalazanciusi iskolát, rendházat, templomot. Talán akad patrónusuk a nemes városon kívül is, aki támogatja őket: Kalazancius és az ő nagy földije, Szent Teréz, akit a Boldogasszonnyal együtt itt látok városzerte a címereken. Hiszen Szabadkán Szűz Mária és Szent Teréz városában vagyunk. (Valamikor a város neve is *Szent Mária* volt.) Ezt a város szép címeréből tudom meg, mellyel lépten-nyomon találkozom. Kévs városunkban van olyan áhitatos címerkultusz, mint Szabadkán. Már akkor feltűnt ez nekem, amikor a megújult és megszépült állomásépületből kiléptem és visszafordultam, hogy az új homlokzatot megnézzem. A bejárat okkerszínű falmezőjén a hatalmas magyar és a városi címer fogja meg a szemet, mindkettő színes majolikából. Csillognak a címereken a zománcos színek: kék, arany, piros, zöld. A város címere két mezőre van osztva. A felsőben a trónoló Madonna, előtte az apácaruhás Szent Teréz, az alsó rész piros mezéjében kardos aranyoroszlán. A felső mező áhitatos hangulatú, az alsó harciasságot jelent. A magyaroknál ez a kettő együtt szokott járni. S míg elgyönyörködöm a képnek is szép címeren, Vörösmarty versével próbálom magyarázni a két mező összetartozandóságát: „míg keblén a hűk örömben élnek, pallost mutasson fondor ellenének.”

Ez a címer fogad a városháza terén is. Szép a városháza, úgy ahogyan a szépet, a kilencszáztizes évek elején gondolták. A tetőzete kerámiai remek, hatalmas tornya egy óriásivá nőtt galambduc. S a kerámiai díszből a falakra is jut bőven, az ajtók, ablakok pedig gazdag rácsozattal vannak borítva. Ugyanaz a motívum tér vissza mindegyiken, mely legjobban a szőlőkacsok kanyargó vonalaira emlékeztet. Nekem a címer ötlik ismét a szemembe, mely most megsokszorozva jelenik meg a tornyon, a homlokzatokon, a kiugrókon. Mindenütt a színes folt, melyből a Madonna, Szent Teréz és a kardos oroszlán alakja emelkedik ki. A címer az épület legszebb díszé: szinte jelleget ad neki. Mintha nem is profán épület előtt állnék. Ezt a gondolatot még más is sugalmazza. A városháza előtt Szentháromság-szobor áll, mint a templomok piacán, és a zömök torony felnyúló, patinás magas részsüvegén a kereszt.

De Szent Teréziával nem itt a városháztéren találkozom utoljára. Az a tér, ahol a gimnázium van, az ő nevét viseli, és a templomnak is ő a védőszentje. Az iskola egyetlen terméből a szentélyre lehet látni, melynek oltárképén a nagytudományú szent asszony van ábrázolva. Ájtatoskodik, szent szemlélődésbe merül cellájában, mely inkább dolgozószoba; mögötte sorakoznak könyvei. Oltárképen akkora könyvespolcot még nem láttam. Szemem nem látja a doktorkalapot, melyet szintén oda szoktak festeni a képre, de ott látom fönt a Szűzet a kisdéddel, és önkéntelenül a város címerére ismerek az oltárképben. Oltárképből lett a címer, vagy címerből az oltárkép, itt egyre megy: egy város multját és lelkületét látom tükröződni mindegyikben.

A kép előtt állva szoktak misét hallgatni a gyermekkorát élő új iskola első diákjai, akik aligha gondolnak arra, hogy városvédő szent asszonyuk elhozta most köztük egy szerény honfitársát, egy

másik spanyolt, hogy annyi ezer magyar ifjú után legyen az ő szabadkai ifjúságának is atyja. Százhatvan esztendő alatt hétszer hívták a szabadkai urak a piaristákat, csodálatos-e ez abban a városban, ahol Szent Teréz a közbenjáró és a Boldogságos Szűz, aki a kegyes iskolák királynője is.

Úgy érzem, Szent Teréz is ott van a rend pártfogói között, és Kalazancius az ő oltalmába is ajánlotta az új tanítórendet. 1622-ben nagy ünnep volt Rómában. Egyszerre avatták szentté Terézt, Avila szentjét, Loyola Ignácot, Xavéri Ferencet és Néri Fülöpöt. A szertartást ugyanaz a XV. Gergely pápa végezte, aki egy esztendővel azelőtt Kalazanci József atya jámbor társulatát szerzetté emelte. Aligha maradhatott el erről a szép napról Kalazancius, mikor a négy oltárra emelt közül Néri Szent Fülöpnek személyes tisztelője lehetett, s az életszentségre tőle is kapott indítást, a másik három pedig nemcsak az egyház legnagyobb büszkeségei közé tartozik, hanem spanyolok, az ő honfitársai, sőt Xavéri Szent Ferenc félig-meddig földije. Ő hogyan kérte volna a szent tudományok asszonyának pártfogását az, aki naponta járta Róma kegyhelyeit, minden szentnek nagy tisztelője volt, s rendje érdekében még a távoli Assziszibe is ismételten elzarándokolt gyalogosan! S ők ketten, akik a spanyol földön sohasem találkozhattak, most egymás mellé kerültek itt a magyar rónán. Mennyire más környezetben, mint a honi vidékek! Hiszen itt nincsenek hegyek, és a helységet nem keríti fal, mint a spanyol városokat még ma is; s a legszebb bástyák épen Avilát, Szent Teréz városát. Itt az egykori falakra csak az a piros villamos emlékeztet, mely a templom mellett elfut, s táblája így jelzi a végállomást: Zombori kapu.

Más világ ez, mint Kalazancius és Szent Teréz hazája, de hozzájuk méltó világ. Jámbor nép jár a széles utcákon, és gyakran hangzik a „dicsértessék“. És szívesek, nyíltak, melegszívűek, békeségesek az emberek, tűrők is: nem panaszkodnak azon, hogy a régi jólétből engedniök kell, és büszkéek, hogy máshová is jut abból, amit a gondviselő Isten oly bőkezűen adott áldott földjüknél.

Elhagyom a várost és kimegyek Palicsra. Üres a park, de a tóparti sétány még virágpompában áll. Egy virágágy közepén kőszlopon Kosztolányi sorait olvasom. A tó szépségét dicsérik a szavak. Erről eszembe jut, hogy ez a város Kosztolányi városa. De most nem arra gondolok, amit az irodalomnak jelent ez a név, hanem a tárgyamnál maradok. Most Kosztolányi neve is piarista vonatkozást juttat az eszembe. A költő a piaristákhoz járatta a fiát, s mikor egyszer a piaristákról írt, a rendi szellemet megértve egy névtelen piarista atyai jósága volt írásának tárgya.

A vonat már messze jár Szabadkától, de még egyre nézem a vidéket. Szőlők, gyümölcsösök, kukoricaföldek. Ahol már eke forgatta meg a talajt, ott feketélik a föld, és zsirosan csillan meg a frissen kifordított rögön az őszi napfény. Palicsra jövet azt mondta a villamoson egy velem szemben ülő gazda: Nálunk többet hoz a mag, mint máshol. Szeretném, ha vonatkoznék ez arra a magvetésre is, amit most kezdtek a piarista atyák a Szent Teréz-templom szomszédságában.

Íme ez az, amit ma el lehet mondani azon a címen: a piaristák

és a Délvidék. Ezért nem lehetett történet, a mult felé forduló értekezés ez a kis írás. Mert amikor a magyar piaristaság háromszázéves fáján új hajtás indul, a tiszteletreméltó multnál is jobban foglalkoztat bennünket a ma, amelyben élünk, és a jövő, amelyben bízunk.

MEGYER JÓZSEF

A summásmunkások megmentése

SUMMÁSMUNKÁSOK alatt azokat a mezőgazdasági munkásokat értjük, akik kora tavasztól késő őszig az összes mezőgazdasági munkákra mezőgazdasági terményekért, természetbeni élelmezésért és pénzbeli munkabérekért a községi előljáróságok előtt, az uradalmak megbizottaival január-február hónapokban megkötött szerződéssel elszegődnek. Borsod vármegyében Mezőkövesd, Szent-István és Tard községekben találjuk meg nagyobbbrészt a summásokat, akiknek száma 12.000 főre tehető.

Summásmunkásnépünk szintiszta magyar és katolikus. Rendkívül szapora. Sok gyermekkel van megáldva. A nagy gyermekáldás valamikor a legnagyobb büszkesége és vagyona volt a derék summásmunkásnak. Ha valamelyik summásasszony gyermektelen, vagy egykés volt, azt a legnagyobb szégyennek tartották. Az ily asszónynak a kezeit a koporsóban nem kulcsolták össze. A megélhetési viszonyok rosszabbodásával, az össze nem kulcsolt halottasszonyok száma elszaporodott.

A summásmunkásnép rendkívül jólelkű, vallásos és istenhívő. Vallásos életét messze idegenben sem hanyagolja el. Templomlátogatásban, az ájtatosságok vezetésében és a templom rendbehozatalánál a summások elől járnak. Hitvallásos jó példájuk a munkahely községének lakosságát is visszahódítja sokszor a templomnak.

A summásmunkások érzelmi és lelki világára azonban sokszor romboló hatással van, hogyha az uradalom nem teszi lehetővé a vásár- és ünnepnapi istentisztelet látogatását. A vallásgúnyolás, az erkölcstelen életre való csábítás, a templomkerülés előmozdítása és a lelki felüdülés megvonása igen káros kihatással van a summások lelkiségére és az abból fakadó munkakészségre és munkáteljesítményre.

Szombat délután 3 órakor a summások a megkötött szerződésben biztosított joguknál fogva abbahagyják a munkát, hogy idejük legyen tisztálkodni és az istentisztelet látogatására előkészülni.

Ebben azonban őket sokszor a munkavezető gátolja, aki az órát 1—2 órával visszaigazítja, a szekerekre és magtárba való zsákolást a tulajdonképpeni szabadidőben elrendeli, holott ezt a munkát napközben kell elvégezni. Az ily embertelen eljárásnak azután perlekedés a vége.

Summásmunkásaikkal, mint minden munkással, keresztény felebaráti és fajtabeli szeretettel, bizalomgerjesztő megértéssel és a megkívánt jóindulattal kell bánnunk.

A summásnép igen szorgalmas és dolgozó nép. Sok uradalomnak

teljes megelégedését érdemelte és munkára évről-évre visszatér uradalmához, hogyha az vele jól bánt és munkájának a megélhetéséhez joggal megkívánt és tisztességesen meg is szolgált ellenértékét megkapja.

A summások éppugy, mint a kubikusok, dohányosok, szakmányosok, aratórészesek, és mint minden más hasonló fajtabeli munkások keresztül-kasul járnak az országot, hogy maguknak és családjuknak a megélhetéshez szükséges mindennapi kenyeret megkeressék.

A vándormunkások mozgótöket képviselnek, mely a mezőgazdasági és ipari termelésnek nélkülözhetetlen és megbecsülhetetlen tényezője.

Százával és ezrével hagyják el a vándormunkások, a summások hónapokra lakóhelyüket, a bármily szegény, de megszokott, kedves otthonukat, az annyira szeretett családjukat, hogy a földi élet e siralomvölgyében a születésüknél és természetadta joguknál fogva az őket megillető életet megtalálhassák.

Gazdasági és szociális helyzetük sürgős rendezést igényel.

Lépten-nyomon azonban azt halljuk, hogy a „vándormunkások szempontjából minden úgy van jól, amint van és, hogy nem is lehet másképpen.” Bármennyire is igyekszünk az ideálist keresni és megközelíteni, a lehetőségek mégis azt parancsolják, hogy a megoldást az adott viszonyoknak megfelelően keressük és meg is találjuk.

Nem fogadhatjuk el azt, hogy „minden úgy van jól, ahogy van”, vagyis nem kell csinálnunk semmit.

A vándormunkások, a summások létérdekének megoldására, ezt gyakorlati élettapasztalataim alapján állítom és bizonyítom, a magyar fajvédelem érdekében a lehetőséget meg lehet és mielőbb meg kell találnunk.

A summásmunkások, idénymunkájuk alatt a természetbeni járandóságot, melyre nekik és családjuknak egész évre szükségük van, meg kell, hogy keressék. A megélhetés, az életszükségleti cikkek, a buza és a szalonna árai egyedüli igazságos irányelvek a létminimumnak megfelelő keresetek és munkabérek megállapításánál.

A munkabérpótlékok, a családi munkabérek, melyeket földbirtokosaink is bevezettek, jelentékenyen megjavítják a summásmunkások keresetét.

A mezőgazdasági termelés belterjessé tételével és jövedelmének fokozásával természetesen a mezőgazdasági és summásmunkásaink is megfelelőbb keresethez jutnak és kell hogy jussanak. A munkás életszükségletei azonban a termelés költségei között minden körülmények között helyet kell, hogy találjanak. Megkívánja ezt a mezőgazdasági termelés zavartalan és minél eredményesebb vitele, a fajvédelem és a honvédelem egyaránt.

A summásmunkások megélhetését sokan téli foglalkoztatásával vélik előmozdítani. Erre a módot, amennyire az adott viszonyok megengedik, hatóságaink és gazdatársadalmi szervezeteink állandóan keresik, de azt közmegnyugvásra, sajnos, nem tudják megtalálni.

A bányákban és az ipartelepeken summásaink, miután hozzá szakértelmük nincs, nem igen szeretnek munkát vállalni. A megkötött szerződést idő előtt felbontják.

A földnek a megművelése, a mezőgazdasági munka eleme a summásnak és ettől őt elszakítani nem lehet. A mezőgazdasági termelés érdekében attól őt elvonni nem is szabad.

Mikor ezt leszegezem, reá kell mutatnom arra is, hogy summásmunkásaink érzelmi és lelki világára igen káros kihatással van azoknak folytonos vándorlása, az a körülmény, hogy az évnek legnagyobb részét kora tavasztól késő őszi családjuktól, otthonuktól távol töltik.

Ez alatt az idő alatt, sajnos, rendes lakóhelyük nincs. Férőhelyük is igen sokszor rossz. Csak az időjárás viszonyosságai ellen óvja meg őket. Az uradalom által kijelölt férőhely tulajdonképpen csak az éjszakai pihenőre szolgál és sokszor az erkölcsi züllés melegágya.

Ily viszonyok között jobb sorsra érdemes summásaink igen gyakran nélkülözik, különösen hogyha a munkahely távol van a községtől, a helyhatósági és egyházi gondozást, az ember-, nép- és társadalomnevelést, a valláserkölcsi és nemzeti nevelést.

Az alföldi és tiszavidéki summás- és földmunkáslakta proletár községeknek őszkor és télvíz idejében a hazatért elégedetlen és fegyelmezetlen munkástömegek gazdasági és szociális bajai sok gondot okoznak és azokat képtelenek anyagi erők és elegendő munkaalkalom hiányában fegyelmezni, megnyugtatni és a boldogulás útjára vezetni.

A munkáslakta községeket és városokat a fejlődésüket gátló szociális gondoktól és a munkástömegek feleslegétől tehermentesítenünk kell.

A summásmunkásokat, akik odahaza és annak közvetlen környékén, a szükséges munkaalkalom hiányában és a községi határ elégtelen terjedelme miatt megélni nem tudnak és kénytelenek megszerezni idegenben, évről-évre uradalmakhoz egész évre kiterjedő munkába állani, azoknak színejavát a szükséges létszámban, mint Németországban, telepítsék le az uradalom területén. Ezzel az uradalmak nem vesztenék el a szükséges állandó munkáslétszámot. A munkások pedig állandósításuk mellett, munkaházzal és iskolával ellátva, 1—2 hold használatával, a szükséges népnevelés, a valláserkölcsös és nemzeti nevelés áldásaiban részesíthetők volnának. A proletárközségek pedig felesleges munkásaiktól és azok nagy szociális terhei alól mentesülnének.

A nagy ipari vállalatok munkásházainak tömeges építése mellett végre meg kell indulnia a mezőgazdasági munkások és cselédek, a summások és kubikosok házai nagyobbarányú építkezésének is. A mezőgazdasági és földmunkások gazdasági, szociális és népegészségügyi érdekeit épűgy fel kell karolnunk, mint az ipari munkásokét és azoknak emberségesebb életszínvonalát egyaránt biztosítanunk kell.

A telepítésnél általában, hogy azt szakszerűen, eredményesen és lehetőleg megelégedésre akarjuk végrehajtani, elsősorban a sok gyermekkel megáldott, a mezőgazdálkodáshoz tényleg értő és a telepítés színhelyének éghajlati viszonyaihoz hozzászokott hivatásos mezőgazdasági munkásokat, summásokat és kubikosokat kell letelepíteni. A telepítéshez fűződő nemzeti érdekeket tartós eredmény-

nyel kétségbevonhatatlanul csakis a mezőgazdálkodáshoz megkívánt hivatottság figyelembe vételével valósíthatjuk meg.

Hogyha ezt a nép- és nemzetmentő feladatot meg akarjuk oldani, aminek szükségében kétség nem lehet, akkor a sok gyermekkel megáldott és jobb sorsra érdemes munkástömegek, a summások és kubikosok színejavát, amint ezt közel két évtizeden át hirdetem, okvetlenül le kell telepítenünk.

Jó és derék nép a summásnép. Megbecsülhetetlen értéke és kincse a magyar nemzetnek. Megmentése érdekében, még a legnehezebb időben is, minden lehető el kell követnünk és ha kell, a legnagyobb áldozatot is meg kell hoznunk.

STEUER GYÖRGY

Zágrábi szabadtéri ünnepi játékok.

A pompás Száva-menti horvát főváros az idén, augusztus 10—15 között, nagy társadalmi és nemzeti eseményként először ülte meg hivatalosan, az egész ország nevében, az „aratás ünnepé“-t a „Horvát művészet heté“-nek keretében a történelmi emlékü Szt. Katalintéren lezajlott szabadtéri „Horvát ünnepi játékok“ rendezésével.

E „Horvát ünnepi játékok“ jelentőségét a nyújtott művészi élményeken felül főleg abban kell látnunk, hogy bennük az új horvát szellemiségnek, az usztasa kormányzatnak a társadalomról és művészetről vallott felfogása jut tüntető kifejezésre. A sajtó már hetekkel előtte hangulatos cikkekben ismertette az egyes esték drámai és zenei műsorát, az ünnepek jelképes értelmét, propagandisztikus és idegenforgalmi vonzóerejét. A megnyitó előadás alkalmából pedig dr. M. Sztarcsevics kultuszminisztériumi ügyosztályfőnök a művészi hét elgondolásait és a „Horvát kulturális sajtóságok“-at méltatva bejelentette, hogy ezentúl minden évben megrendezik ezeket a szabadtéri ünnepi játékokat.

Az ünnepi hét műsora a következőképpen alakult: augusztus 10.: a zágrábi filharmonikusok hangversenye horvát szerzők népies számaival; augusztus 11: különböző énekkarok aratási és egyéb népdalokkal; augusztus 12: Titus Brezovacski (1754—1805) „Diogenes, avagy két elveszett fivér szolgálja“ c. vígjátéka; augusztus 13: népies nemzeti táncok a zágrábi állami opera tagjainak közreműködésével; augusztus 14: Hanibal Lucics (1485—1553) „Robinja“ c. drámájából és Marin Drzsics

(1520—1567) „Tirena“ c. pásztorjátékából összeállított „Pir mladog Derenčina“ — „Az ifjú Derencsin menyegzője“ c. színmű előadása; augusztus 15: népszokások, táncok és dalok, falusi szereplőkkel, népviseletben.

Mint látjuk, a műsor meglehetősen változatos, mert a horvát kultúra keresztmetszetét akarja adni. Azáltal viszont, hogy egyszerre túl sok gondolatot kíván szolgálni: az „aratási ünnep“-et, az usztasa politikát, a parasztságot és a dolgozók társadalmát, a mult kimagasló egyéniségeit, a várost és a falut, az ősi dalmát „ikavstina“ nyelvjárást („Pir mladog Derenčina“) és az északi, Zágráb-környéki „kaj“ dialektust („Diogenes“), a művészetet, stb. — az egésznek inkább nemzeti „revue“ jellege domborodik ki. Ezért az egyes esték művészi teljesítményeinél fontosabbnak tartjuk azt az akaratot, mely az „ünnepi hét“ gondolatát a háborús nehézségek és lelki meghasonlás közepette is keresztülvitte és a jövő szolgálatába állította.

Az ünnepi játékokat a jelen körülmények között kimondottan politikai céllal hozták létre. Hátterében az usztasa mozgalomnak azt az erőfeszítését látjuk, melyel a fiatal állam magának a nagy néptömegeket és elsősorban a parasztságot meg akarja nyerni. Azáltal, hogy az ünnepélyek szellemi központjává az „aratás“-t, a falut, illetve a néplélek művészi megnyilatkozásait tette, s ezeket a régi városi kultúra alkotásaival egybekapcsolta, kettős célt szolgált: 1. saját népe előtt szociális gondolkodását, a munka dicsőítését, a társadalmi osztályok egyenlőségét, a falu és város összhangját és minden téren a nemzeti egységet akarta kihangsúlyozni,

2. a külföld előtt a horvát kulturális alkotómunka önállóságát, gazdag multját, szellemi kincseit és jövő ígérétét, népének gazdag érzelmi életét és az új állam életképességét akarta bemutatni.

Az ünnepség maga alkalmat adott az ujságoknak és folyóiratoknak, hogy minden téren kifejtsek az usztasa alapelveket, melyek elsősorban is a nemzetfenntartó horvát parasztság szellemi és anyagi felemelését célozzák. Már hetekkel előbb hirdetni kezdték az „aratási jelvény” kiadását, melynek hordását mindenki számára hazafias kötelességgé tették. A felszólítás szerint „ennek a jelvénynek viselésével tiszteletünket fejezzük ki a horvát paraszt iránt, aki győzedelmesen fejezte be a horvát kenyérért folyó idej csatáját; a horvát város és falu egyetértését fejezzük ki és ama szilárd elhatározásunkat, hogy minden társadalmi osztályt egy nagy nemzeti egységbe olvasszunk bele. Abba az egységbe, mely az usztasa munka közösségét jellemzi, mert mint a Poglavnik kinyilatkoztatta: — Minden érdem alapja a munka, és minden jog alapja a kötelesség.” Ezt a jelvényt viselte mindenki az ünnepségeken, s ez diszelgett a zöld galakkal és zászlókkal bevont szabadtéri színpad bejárati kapuja fölött is, az usztasa címerektől körülvéve.

A. Sztepinac zágrábi érsek és Germogen metropolita, az ujonnan alapított horvát pravoszláv egyház feje az ünnepi játékokat rendező usztasa szervezetek felkérésére körlevelet bocsátottak ki, melyben elrendelték, hogy templomaikban Nagyboldogasszony napján istentisztelet keretében emlékezzenek meg a jól sikerült aratásról s Isten további segítségét és áldását kérik az egész

nemzetre. Az idej aratás jelszava: „A nép a népért”, s ebből az alkalomból az ujságok a közös áldozatkészség szükségességét hangsúlyoztatják, mint a győzelem zálogát.

Emlékeztetnek arra, hogy 1935-ben a termékenyebb északi vidékek módosabb gazdái gabonával és egyéb élelmiszerral segítségére siettek az inségsújtotta délvidékieknek. És mint ahogy annak idején a nincstelének gyermekeit is magukhoz vették, most is meleg otthonra találtak náluk a bosnyák menekültek.

Azonban nemcsak a baj és a veszély, hanem a művészet is összehozza a különböző horvát vidékeket, — ezt is példázzák az ünnepi játékok. A horvát szellem megújulását, az irodalom és művészet új útját, mely a közösség vágyait fejezi ki, az anyaföldhöz való visszatérés fogja jelenteni, — állapítják meg szinte egyöntúen a kritikusok. Ez az a kedélyfejlesztő, jellemnevelő őforrás, a művészetek ihletője, az ember testi és szellemi egészségének, vágyainak és örömeinek gazdag tárháza, melytől sohasem szabad a horvátságnak elszakadnia.

„Az aratás az ember győzelme a természet fölött” — hirdeti M. Csovcics az ünnepi játékokat megelőző rádióelőadásában (augusztus 9) — s a föld, az usztasa gondolat és a művészet egymást termékenyítik meg, amiről számtalan horvát dal tanuskodik.” H. Wolf a „Hrvatski Narod” aug. 11-i számában hosszabb tanulmányban fejtegeti a színház és közönség egymáshoz való viszonyát s ezzel kapcsolatban a szabadtéri színpad fejlődését. Elsősorban is német és olasz példákra hivatkozik s mint alapvető tanulmányokat M. Corsi „Il teatro all' aperto” és N. de Pirro „Il teatro per il popolo”

c. könyvét idézi. Egy másik cikk a földművelő árják ősi népszokásaiból indul ki, majd azon reményének ad kifejezést, hogy a városi és falusi kultúra váltakozó uralma után az új horvát irodalom „mindinkább falusi és mind kevésbbé városi lesz” és „az idei aratást ünnepelve egész Horvátország egyúttal az ellenség fölött aratott győzelmet és felszabadulását is ünnepli. A legrégibb megőrzött görög tragédia a hellének győzelmét dicsőíti az ellenség fölött, és ime az első horvát ünnepi játékok a Katalin téren a horvátok győzelmét ülik meg az ellenség fölött. A kör bezárult.” (H. N. aug. 4.)

Nézzük mármost kissé részletebben, hogy az „aratás” ünnepélése és az usztasa alapelvek mellett mit nyújtottak művészi szempontból e szabadtéri játékok, hisz a horvát lélek igen gazdag érzelmekben és különösen azok zenei kifejezésében.

Az előadások színhelyeül a rendező „Horvát kultúr egyesületek szövetsége” és a „Horvát parasztszövetség” a nagymultú Szt. Katalin templom előtti teret választotta. Ez a barokk épületekkel körülvett romantikus milió ugyan nem nagy befogadóképességű, — a szegedi szabadtéri játékok 3038 ülőhelyével szemben csak 1262 ülőhellyel és 300 állóhellyel rendelkezik, — viszont gyönyörű a fekvése és egész közel van a város főutcájához, az Ilicához. A régi Felsőváros, a „Gornji grad” pompás sétányaival, a Szávára nyíló kilátásával, fontos állami épületeivel és régimódi polgárházaival amúgy is minden zágrábi szívéhez nőtt.

Az első előadás a szimfonikus műsorával, a korán elhunyt, igen tehetséges V. Liszinszki „Bellona” c. előjátékával kezdődött. Ennek

dinamikai és ritmikai gazdagságban tobzódó hősi, harcias szellemével a mai háborús idöket és az usztasa mozgalom martialis jellegét akarták kidomborítani. A többi szám viszont már mind a falusi élet és a természet érzelmait fejezi ki.

J. Gotovac „Oracsi” („Szántóvetők”) c. szimfonikus meditációja mintha egyenesen erre az „aratás ünnepé”-re készült volna. Benne, a tengerparti, dalmát születésű (Split, 1896) mesterben a horvátok egyik legnagyobb élő zeneszerzőjüket tisztelik, aki több darabjával („Ero s onoga svieta”, „Symphonikus kolo”) a külföldet is meghódította. B. Bersa szintén a néplélekből merít, s a „Napos földek” („Sunčana polja”) a tengerparti tájak szépségeit és örömeit érzékeltetik. A műsor középpontjában Z. Grgosevics „Aratás-népi szertartás” („Žetvanarodni obred”) c. hatalmas műve áll, melynek főbb tételei a „Szántóföldek várnak”, „Korán reggel”, „Délben”, „A muzsikuskok elmennek”, „Ima a szántóföldön”, stb. érdekes példái a zagorjei (Zágráb-környéki) zenei tájszólásnak. A „kaj”-dialektus népdalai nagy mesterre találtak benne, s a zagorjei paraszt mély vallásosságát és földimádatát ő szimfonikus kifejezéshez juttatta. Utolsó számként az estén vezénylő K. Baranovicsnak, a filharmonikusok nagyhírű karnagyának „Licitar-sko srce” c. suiteje szerepelt.

A következő napon a különböző horvát énekkarok mutatkoztak be, hogy válogatott részleteket mutassanak be a szebbnél-szebb nép- és műdalokból. Ha valami egyesteni tudja a horvátokat, úgy a dal az.

A drámai művészet két estét kapott. Az egyik („Pir mladog Derenčina”) a legrégibb horvát iro-

dalom, a dalmát reneszánsz 16. szd.-beli fénykorát vetíti elénk, a másik pedig („Diogenes“) az észak-horvát muzsa, a 18. szd.-beli „felvilágosodott, jozefinista“, haladó-szellemű Zágráb sajátos szellemét és az ottani szemináriumból kiinduló új művelődési eszményeket tükrözi vissza. Az elsőnek a szabadság az eszménye, melyet Dubrovnik, ez a csodálatos kis önálló városköztársaság valósított meg évszázadokon keresztül a kéklő Adria partján, míg a „kajkavski“ („kaj“-tájszólású) drámában, melyet Brezovacski a „haza hasznára és dicsőségére“ írt, a társadalmi egyenlőség és a reformok kopogtatnak be még kissé naiv, iskolás formában. Így ebben a két drámai előadásban a horvát városi kultúra két pólusával, a Déllal és az Északkal ismerkedünk meg, míg a közbeiktatott estén a nemzeti táncokkal, majd befejezésül aratási szertartásaival, hagyományos népszokásaival, dalaival, stb. ismét a falu jelent meg a színpadon, mint a horvát szellem halhatatlanságának és a nemzeti egységnek megtestesítője.

Mindent összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy az első horvát szabadtéri játékok művészi szempontból is szép teljesítményt nyújtottak; falusi szereplőkkel, népviseleteikkel, táncaikkal és énekeikkel pedig a mi „gyöngyösbokrétá“-inkra emlékeztettek.

A szabadtéri színpadot azóta sem bontották le, s az ünnepi hét elmúlása után is időközönként újabb és újabb előadásokat tartanak a Szt. Katalin téren, részben új műsorral.

Így legutóbb a Zágrábban járt német irodalmi vezetőegyeniségek (K. H. Strobl, J. F. Perkonig, G. Grabenhorst, stb.) tiszteletére is, akik éppen a horvát kultúra megismerése, és a horvát írókkal való együttműködés céljából tartózkodtak Horvátországban. A körülöttünk alakuló, és fejlődő világ, szomszédaink rohamos tempója sok mindenre int. Tudomásul kell vennünk, hogy a Balkán ma már nem „balkán“, legalább is nem csak a tunyaság, a keleti fatalizmus, a műveletlenség, a piszok, a durva és vad szenvedélyek hazája. Akármelyik Balkán-országot nézzük, kis népek ambíciója, kulturális mohósága, alkotásvágya igen nagy. Éppen ezzel akarják bebizonyítani a nagy nemzetek előtt, hogy joguk van arra a megbecsülésre, mely a kultúrnemzeteknek kijár.

Nézzük, mit mondanak a horvátok?! „A horvát művészet ünnepi játékaire éppen most a háborús időkben vár az a feladat, hogy bemutassa a horvát nép képességeit és akaratát, hogy a földműves, a tollal vagy puskával harcoló munkás fáradozásaival nemcsak a pusztá létéért küzd, hanem azért is, hogy a horvát lélek újabb gyümölcsöket hozzon, ami arra jogosítja, hogy továbbra is a régi kultúrnemzetek első soraiban foglaljon helyet, azok között, akik előre tudnak haladni. Az usztasa Horvátország a horvát nép minden alkotó képességét elő tudja és elő akarja segíteni.“ (Hrvatski Narod, 1942. VIII. 12. szám).

VÁNDOR GYULA

Mesegyűjtés.

6.

(Folytatás).

Mórgó vitéz.

Hát hun vót, hun nem vót, vót a világon éty fuharos. Azok möntek vásárú-vásarra. De családgyuk nem vót. Éccör ahogy mönnek, találtak éty pójász gyerököt. Péntökön találták. Hazavitték, bejelöntötték a plébániáján, hogy mi lögyön a neve? Hát aszonták: lögyön Péntök!

Így a gyerök asztány nyőtt, nyöveködött. Azután jó egazdúltak. Éccő bemönt égy vározsba. Bemönt a templomba. Mikó kigyütt a templombú, a zegész város népe ot vót éty sírná. És vót ottan sok mogyorófpácá, mindéggyik verte a sírt. Ű oszt nem fogot pácát. Aszonta neki a városi bíró: ű is fogjon éty pácát és verje a sírt. Hát aszonygya, e za sír maguknak mit vétött? A bíró asz felelte: it van eltemetve Mórgó vitéz, aki a városra nagy adóságocs csinált. Aszonygya: hát mennyics csinált? A bíró aszonta: ötszáz tallért! No, aszonygya, én esz kifizetöm, haggyák a holtat pihenni! Akkó fővött égy mogyorófpácát, és aszt elvitte haza.

Azután kimént vadászni télön. Lélütt égy vadat, annak a vére a havat mökfestötte pirosra. Aszonta: addig nem nösül mög, amég oan lánt nem kap, akinek az árca ojan fehér lösz, mind a hó, a tesztye pedig oan piros, mind a vér.

S hazamönt, elmonta a szülejinek, a nevelőattyának, azog beleégyesztek és föltarisnyászták.

Mönt a zúton, odaért ahon a sírhon, ahunnon evötte aszt a mogyorófpácát. Ot létérgyelt, imátkozott, a mogyorófpácát lészúrta és aszmongya: nyugoggy a béke porába! Akkor mögvacsorázott, mönt tovább.

Eccör égygy embör utánnaereszködik: huva mégy ifjú barátom? Péntök visszafördült, mājnem mögijett: égy dalillás, sárkanytyús vitéz vót utánna. Elmonta, hogy mé jár, huva akár mönni? No, aszonygya, gyerünk, māj én löszök a zutatársad és māj mökkapod, amit keresöl. Hanem eszt a pár csizsmát húzd a lábadra. Ott éty kicsit mökpihentek aluttak.

Másnap hajnálba fővezette éty högyre. Aszonygya: nézd, abba a vározsba hállunk estére. Aszonygya Péntök: oda nem érünk soha! No, aszonygya, gyerünk! Mindön lépés hatvan mérföld.

Este felére odaértek. Péntök zörgetött a vár kapuján, be nem engették. Ekkó Mórgó vitéz mögrukta a várkaput, aszonygya: nyis ki a vár kapuját! Ki vagy? Kiszóltak: ki vagy? Aszonygya: én vagyok, Mórgó vitéz! Já, aszonygya, Mórgó vitéz má régön mökhalt. Mökhaltam vóna, nem vónék itt. Szászhusz lónak szénád, zabot, két-száz embörnek kosztot, kovártéjt!

A poszt jelöntötte a várparancsnoknak. Várparancsnok kimögy. Kit lát? Mórgó vitézt! Tesség bejönni! Minygyá összezsapta a kezét, hogy Mórgó vitézzel (találkozott). Aszonygya: minygyá mögöggyezünk, hogy legalább is aszt a katonaságot nē röndöjje oda.

Mög vendégölték őket, léfeküttek. Rögge mikó főebrettek, asz kérte a várparancsnok, hogy mit követel? Sémmit! Van a falon föl-akasztva egy rozsz köpönyek, csak asztat! Adunk ojan köppent, hogy tiszta aranbú lössz a gallérja, csak aszt a zéggyet nē kérje! Neki nem köl csak a rozsz köppen. Így nekik atták. Azután elbúcsúztak a várkapitántú.

Kimöntek a vározsbul. No, aszonygya, Péntök, most hónap estére amabba a vározsba hállunk ni!

Odaértek a várhon, ot mām Mógó vitéz zörgetött: nyis ki a várkaput! Ki vagy? Én vagyok, Mógó vitéz! Mógó vitéz régöm mökhált! Mökháltam vóna, nem vónék itt! Kétszáz lónak szénád, zabot, háromszáz embörnek kosztot, kovártéjt!

Jelöntötték a várparancsnoknak. Röktön kigyűtt a várparancsnok. Kit lát? Mógó vitészt! Ki nyílt a várkapu: tesség begyünni vitész fölségödnék!

Mögém mög vendégölték őket, ety kis lakomács csaptak. Léfe-küttek. Röggel mökfrustokóltak, mindönt elvégesztek. Asz kérdösz-ték: mibe öggyezzünk a Mógó vitézzel, hocs csak a katonaságot oda nē vigye a vár nyakára? Nem köl sēmmit, csak a falon egy rozsdás kárd, aszt aggyák oda! Adnak neki oan kárdot, hogy gyémánt lössz a märkolattya, aran lössz a kargya, csak asz nē kívánnya! Rozsz köp-penhön rozsz kárd illik! Hát neki atták a rozsdás kárdot. Elbúcsúsz-tak, evitték a rozsdás kárdot.

Péntököt délfelé mögön fölvezette ety högyre: nézd, aszonygya, estére abba a várba hállunk mögént!

Mögém möntek, möndögéltek, mindön lépés hatvan mérföld vót. Este felére odaértek ahon a várhon. Mögém bezörgettek: nyis ki a várkaput! Ki van kint? Én vagyok, Mógó vitéz! Mógó vitéz má régöm mökhált! Mökháltam vóna, nem vónék itt! Háromszáz lónak szénád, zabot, néty száz embörnek kosztot, kovártéjt.

Jelöntötték a várparancsnoknak. Kimönt a várparancsnok, mög-látta Mógó vitészt! Tessék, fölségös uram, besétálni!

Mögém möntek a várba. Mögvacsorásztak ismét, léfeküttek. Mikó főebrettek, a várparancsnok (aszt mondja), hogy nē rëndölle a katonaságot és lovasságot, hanem mit követel? Nem követelek, hanem a falon van ety pézöstárca, egy rozsz pézöstárca, aszt aggyák neki! Annak neki anyi aranyat, ezüstöt, amennyit ketten ebirnak, csak asz nē kérje! Rozsz köppenhön, rozsdás kárthon csak a rozsz pé-zöstárca illik. Nekiatták a rozsz pézöstárcát. Kezet foktak, māj még valaha tanálkoznak!

Azutám möntek. Akkó aszonta Mógó vitéz: nézd, abba a vár-ba mönünk, estefeleda odaérünk, és ot lössz a feleségöd. Tē jelendzs be magadat, engöm tovább nem lácc. Eszt a pézöstárcát vid magad-dā. A várkisasszony roppant szeret kártyázni! Tē kártyáz midég! A rozsz tárcábú a péz soha ki nem fogy. Egymástú elváltak.

Péntök bejelöntötte magát. Vóltak ot mán grófok, bárók, her-cegök, öttek-ittak, vígan vótak. Hozzáfoktak kártyázni. Mikó a her-cegög, bárók mind elbukták a pézüket, már a várkisasszonnak (csak) Péntöke maratt. Kártyásztak tovább.

Éccó a Péntök mökkérte a várkisasszonnak a kezit. Aszonta: hozzád mék, de látod eszt a gyűrűt? Az ujjárú lēhúszt a gyűrűt:

látod eszt a gyűrűt? A zablakot kinyitotta, a zablak alatt tengör vót, s a gyűrűt kidopta a tengörbe. Ha ja gyűrűt neköm előhozod rögge, akkó feleségöd löszök! Mos tē mōnny ebbe a szobába aludni, én pedig mék a szobámba.

Péntök kimönt a szobájába, léfekütt, de alunni nem birt. Eccō odamén Mógó vitéz. No, mim búsúsz Péntök? Hogynē búsúnék, mikó a várkisasszony kidopta a tengörbe a gyűrűt és ha asz röggel neki nem adom, akkó nem lössz a feleségöm. Azon ēgyet sē bú-sujj. Ki akārta dobni, vagyis ki izs dopta, de énelkaptam. Itt a gyűrű, s ad neki hónap estére, mikó mindōnki emén.

Másnap a Péntököt jó tārtották mindōn jó önnivalóvā, kerbe sētáltak a várkisasszonnyā, mer a várkisasszony gondolta: Péntöknek sok pénze van!

Este ujra hozzáfoktak kártyázni. A várkisasszony üsmét elnyerte mindeggyiknek a pézit. Kettem marattak Péntöкке. Akkór monta Péntök: itt a gyűrű, akit este a tengörbe doptá. Na, aszonygya, a zelső próbát kijáltad, még van kettő. It van a kávéskanalam. Ismét tengörbe dopta. Ha rögge esz nekōmadod, akkó a feleségöd löszök.

Péntök ismét kimönt a szobájába, várkisasszom mög a maga szobájába. Rögge főkeltek, fölöltösztek. Péntök jelōnközött a kávéskanallā.

Hārmadik este csak ketten vótak a várkisasszonnyā, Péntök és a várkisasszony. Ha, Péntök, aszonygya mōktudod, hogy a zéccaka hun hālok, akkó a tized löszök! Kor kiszalatt a szobábū, zājtd becsukta, körösztűszalat hārminchārom szobān. Elmonta: főt hasagy mög, főt hasagy mög, főt hasagy mög! És a főt ketté vált. 'Kó lēmōnt hārminchārom gērādicson a várkisasszony. Lēnt mán várta ēty hintó, nyóc tātos vód befogva a hintó elébe. Alsó főd Indijába, a zōrdögök órszágába.

Ott a várkisasszon beleült a fijākerbe és a tātosok mōntek a rézerdōbe. Rézerdōbe mōgáltak pihenni. Éccōr az erdő nagyocs csōndült. Az őrdögök mindōn fűszált, mindōn gajjat mōgvizitáltak, nem tanáltak sēnkit.

Mōntek tovább a zezüst erdőbe. Ot mōgēm mōgáltak pihentetni a tātosok. A zezüst erdő mōgēm nagyocs csōndült. A zōrdögök mindōn fűszalat összenésztek a vilāgon, nem tanáltak sēmmit.

Mōntek tovább a zaranyerdōbe, ott a tātosok mōgēm mōgáltak. Éccōr az aranyerdő nagyot csōndült mōgēnt. Összevizitáltak a zōrdögök mindōn fűszalat, mindōn faāgat, nem tanáltak a vilāgon sēmmit.

A zaranyerdő közepin vót ēty palota, oda vittég be a várkisasszonyt. De mikor beértek a várba, a várkisasszonnak minygyā a gyerōkit atták, hoty szoptassa mōg.

Mikó mōkszoptatta, mōgvacsoráltak, hozzáfoktak mulatni. Élōzs borotván tāncóltak, a várkisasszony hatvanhét pár cipőt szaggatott szét.

Mikó vége lōtt a murinak, akkor a várkisasszont a fijākerra ültették, ismét vitték a lukhon. Ot mōgēm hāromszō monta: főd repegy mōg, főd repegy mōg, főd repegy mōg! Akkor fōmōnt vissza a várba. Nagyon el vót fāradva, mājnem délig alutt.

Péntök pedig a szobájába szomorkodott. Odamönt Mógó vitéz Péntökhön. Elmondot neki mindönt. Mongyad a várkisasszonnak, hogy az rézérdöm mikó möntünk körösztü, a zerdő nagyocs csöndült és űk mögáltak. Mindönt kerestek, de nem tanáltak sémmit. It van egy rézág, esz én törtem lë. Ezüsterdőbe ugyanígy, aranyerdőbe ugyanígy. Mikó a gyémántvárná mögáltak, akkó neki minygyá a csecsemőt atták oda, hoty szoptassa mög. És ű mökszoptatta a csecsemőt. Azutám borotfán táncóltak, hatvanhét pár cipőt szagगतott el. It van két pár, aszt is elhoszam. Hanem mosmár a csecsemőnek a nyakát peig kárdal lëvákta.

Íty Péntök, mikor a kirájkisasszony fölébrett, bemönt hozzá, elmondot neki mindönt, ami történt. Nekijatta a rézágat, ezüstágat, aranyágat, s a két pár elszakítoc cipőt.

Akkor a kirájkisasszonnak egy naty pöcsétös levelet vittek Főbontotta, elolvasta. Az vöd benne, hogy a gyermökit efödelték, nyakát vákták.

Akkor asztán aszonta a Mógó vitéz, hogy a várkisasszonnak lë kö vetközödni szüzanya-mesztelenre. Teknyőbe belefekütt, s a kárdnak aszt parancsolta, hogy verje ki belülle a zördögöt. A kart hozzáfogot verni. Addig verte, még a testye ojan piros nem löt, mint a vér, a zarca pedig oan fehér löt, mint a hó.

Ekkor emonták a várúrnak a zösszes történetöt. A várúr rökötöm minygyá papot hívatott és minygyár egybeatta űket.

Akkor asztán föltarisznyáztak, ugyam möntek visszafelé. Éggy alagútba köllöt nekik körösztümenni, ot mög elébük át ës csomó ördög, hogy mājď a várurat elvöszik tüllük. De a zalagútnak a végire, éggyik végire, odaát Mógó vitéz, a másik végire pedig Péntök, a rozsdás kárdal. Éggyetlen-éggy ördögöt së engettek ki, mint szétverték. Azutám mëntek szabadonn.

Mikó odaértek a zelső várhon, ot hatták a pésztaércát; odaértek a második várhon, ot hatták a kárdot; odaértek a hārmadik várhon, ot hatták a köppent. Odaértek a sírhalomhon, ot Mógó vitéz mököszönte, hogy mögváltotta a zörök üdvösségnek.

Péntök pedig hazamönt a nevelőattyáhon, annyáhon. És éltek boldogan, még ma is élnek, ha mög nem hāltak.

Tápé, 1942. jún. 14.

*Elmondta: Tóth „Buzdor“ Károly
60 éves hadirokkant trafikos.*

Lejegyezte: KATONA IMRE
(Ortutay-szeminárium.)

Jugoszlávia haldoklása.

Egy ország összeomlásáról tanulmányt vagy könyvet írni egy esztendő távlatából, merész vállalkozás; szólamokkal telített „halotti beszédet” talán lehet faragni, szenzációs, pusztán hatáskeltésre épített ujságcikket lehet közreadni, — de a történelmi háttér tökéletes kidomborításával a szakadatlan diplomáciai manőverek útvesztőjéből kibogozni az elveszett állam igazi arcát, aligha. Mert ha a jelen esetben egy fiatal ország tündökléséről és bukásáról is van szó, huszonhároméves élete mégis történelmi mélységeket tartalmaz, s így a legutóbbi évek felszínén zajlott eseményekből nem kerülhet napvilágra az a végzet, amely már talán születésének pillanatában ott lappangott az új ország bölcsője fölött és föltartóztathatatlanul sodorta a pusztulás felé.

Bánics Milán belgrádi horvát publicista erre az óriási föladatra vállalkozott, amikor a jugoszláv királyság összeomlása után alig fél év múlva kiadta „*Agonija Jugoslavije*” Beograd 1941. című munkáját. Az alig nyolcványi könyv, mint alcímében is jelzi, — „Dani sloma” — az összeomlás napjainak drámai részleteit vetíti az olvasó elé és a leghátborzongatóbb képeket festi Belgrád bombázásáról. A már nem is ésszel, hanem pattanásig feszült idegekkel íródott sorok végigvezetik az olvasót a légvédelmi fedezékek minden borzalmain, a halál elől való menekülés őrzöngésein, az égő, füstölgő romok döbbenetes Kálváriáján, s utána, ... a rettegésben és szenvedésben halálrafaradt nép viaszgatalan jövőjére mutat. És mi volt mindez: istenverés talán? A

sors kegyetlen bosszúja egy megbocsáthatatlan, visszasírhatalan tékozlásért?...

Itt mered az olvasó elé az az óriási kérdőjel, melyre a könyv hátborzongató fejezetei mellett is tökéletes választ tud adni. Mert az író visszanéz, és emlékezik azokra az időkre is, amikor fiatal szívében még a délszláv népek egyesülésének gondolatát ringatta: amikor még a „romantika és a romantizmus” töltötte be egész fiatalágát. Álma szóban be is következett, mert a délszláv ország „Jugoszlávia” néven meg is valósult, — csak tartalomban nem, mert „Jugoszlávia volt az jugoszlávok nélkül.” A név, az közös s egyesítő volt, de a három nép: a szerb, a horvát és a szlovén külön-külön élte a maga életét és ahelyett, hogy közös történelmük közeledésre tanította volna őket, egyre jobban távolodtak egymástól és az 1928-as parlamenti merénylet a szerb s a horvát népet örökre elválasztotta egymástól. Az idő a közéletbe dobta a kérdést: ki a jobb? A szerb vagy a horvát? S amíg a három nép e kétségbeesett viaskodást nézte egyre fogyó türelemmel, a szerb, horvát és szlovén „demokrácia és burzsoázia egyetlen célja az volt, hogy meggazdagodjék az állami és a népi érdekek rovására.” Az egységesítő Sándor király éles szeme észrevette, hogy zsákutcába futott az ország szekere. Negyven nappal a marseillesi merénylet előtt, mint belső bizalmasának, Bánics Milánnak elmondta szándékát: „Nem jól tettem, hogy megálltam az út felén: a demokrácia és az autoritativizmus között. Belátom, hogy a végére kell járnom, mert ellenkező esetben országom elpusztul. De hogy az útam végére érjek, mindenekelőtt

föl kell oszlatnom a szabádkörműves páholyokat, mert minden bajnak ők az okozói! És megteszem ezt, amint visszatérek bulgáriai és franciaországi útamról."

A király tragikus halála után megkezdődött a politikai „hazárdjáték". A szerb-horvát megegyezés kérdése került előtérbe, s minél többet beszéltek a megegyezésről, annál jobban eltávolodtak a két nép testvéri összefogásától. Az optimizmus, mely átjárta a délszláv diplomaták szellemét, egyre jobban közeledett a defetizmushoz. A valóság mind kirívóbb és mind döbbenetesebb lett: az 1937-es parlamenti beszédek már fölfedték a közeledő végezt arcát. A demokrácia és a diktatúra irányzata nemcsak hogy kompromittálta magát az országban, hanem a tökéletes impotencia állapotába jutott. Az ország sorsszekere egyre jobban közeledett a „Rigómezői tragédia" felé. „A professzionista tudatlanok és a professzionista paraziták mellett egyetlen hivatásos politikus sem került a kormánykerék mellé és a szörnyű műkedvelősködésben a világmegváltó demokrácia örve alatt kibontakozott a speciális, szerb „betyárokrácia" (az író máró gúnnyal szerbnyelven „mangupokráciának" nevezi). A politikusok ostromozása, korbácsolása a legkíméletlenebb szavakkal tovább folyt, hogy a nemzetet végére termékeny munkába fogják, mert „a munka volt az egyetlen konstruktív politika ebben az országban". Népi megújodást, új életet sürgettek, hogy talán az utolsó percben még kioperálják a progresszív paralízist a nemzet testéből, s ne legyen test lélek nélkül, ne legyen Tolsztoj „élő holtteste", hanem a lelkiismeretes építőszándék érvényesüljön, s Belgrád a „modern Babilon" ne

jusson Ninive vagy Carthágó sorára.

A jugoszláv politikai élet utolsó fázisában a „kiskorúság" és a „nagykorúság" elve viaskodott egymással. A kiskorúságra törekvők, ahogy a demokratikus irányzat képviselői nevezték őket, arra törekedtek, hogy a Dunamedencében lévő kisállamok példájára Jugoszláviát is a tengely szolgálatába állítsák. Ez a törekvés nem járt sikerrel, mert a „nagykorúság" harcosai 1941 március 27-én az államcsinnyel és a kiskorú király nagykorúsításával megadták a kegyelemdőfést a huszonhároméves mozaikállamnak. Jugoszlávia nagykorú lett, tíz napra, mert a demokrácia uralma a legszédítőbb pánikban tíz napig tartott, s utána bekövetkezett az ország pusztulása.

Jugoszlávia meghalt, mert már születésénél fogva halálra volt ítélve, a „délszlávok egyesített országa" kiszenvedett, mert túl nagy volt, túl kis nemzetek számára! És nem fog többé föltámadni! Elhamvadtt poraiból lehet, ha a történelem úgy akarja, alakulhat egy balkáni, közép-európai vagy istentudja milyen föderáció! De Jugoszlávia — egy és egyetlen szláv nemzet a Triglától Várnáig — mindörökre a sírba szállt!...

Így beszél az első cirillbetűs belgrádi könyv a volt délszláv állam pusztulásáról. A düh, a keserű ironia, a siratás, a kétségbeesés és a vigasztalás hangját mind megtaláljuk benne, de Bánics Milán tolla legerőteljesebben a déli pánszláv gondolat örök halálát rajzolta meg e zord történelmi háttérben. Az időben nyert távlat lehet, hogy még sok ismeretlen momentumot hoz föl majd a feledés mélyéből, s lehet, hogy tárgyilagossabb képeket is ad a délszláv ország huszonhároméves éle-

téről, — mert akkorra már a háború füstje eloszlik a romok felől —, de a történetíró előveszi majd később a végzetes napok alkonyán készült művet is, és Bánics Milán lázas sorait föloldja maradandóbb értékű munkájában.

LÉVAY ENDRE

Szekfü Gyula, Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdésről. A Magyar Szemle könyvei. XVII. Budapest, 1942. 374. l.

E címen adta ki szerző a nemzetiségi kérdésről 1929—1942-ben egy folyóiratban és egy napilapban megjelent tanulmányait és „Rövid nemzetiségi történet” c. értekezését. Államról, nemzetről, népi elvről, népiségről, többségi és kisebbségi társadalomról, asszimilációról és nemzeti létünk több más alapvető kérdéséről van szó a tárgy és időrend tekintetében szétesőnek látszó, de a gondolat és előadás erejénél fogva harmonikus egységbe olvadó műben. „A régmúlt” címet viselő első rész első tanulmányában az egész mű alapvetését képező szentistváni államrend mesteri rajzát kapjuk. Ezt követi 3 kisebbségtörténeti bevezető vázlat és a kötet legterjedelmesebb tanulmánya: a nemzetiségi kérdésnek legújabb eredményeken alapuló tömör szintézise. A „Tegnap és ma” című második részben a közelmúltban közérdeklődés tárgyát képező kérdésekről mondja el véleményét. Filozófiai mélység, széles távlatok, logikus okfejtés, történeti levegő, bátor szókimondás és hazafias aggodalom hatják át a lebilincselően érdekes mű minden egyes sorát.

Szerző a szentistváni államban ismeri fel számos mai kérdés gyökerét. Állam és kereszténység felbonthatatlan egységet alkotott a

szent király országában és évszázadokig élt benne a nemzetiségekkel való bölcs, emberileg türelmes bánásmód szelleme. Kifejti, hogy, amit ma szentistváni eszmének nevezünk, az valóban a szent király gondolatának korszerű kifejezése.

Népiség, nemzet és állam viszonyát vizsgálva hangsúlyozza, hogy a népiség alapján fogalmazott államnép fogalma nem felel meg nekünk. Sokkal közelebb áll ennél hozzánk az a nemzetfogalom, amely nem zárja ki, hanem egyenesen megkívánja más népek beolvasztását békés eszközök alkalmazásával. Nemzeti jövőnkre súlyosabb tévedés el sem képzelhető, mint azt hinni, hogy elegendő vagyunk és a magyarok kívül más nemzetnek az államban lakása nem kívánatos. Szerző szerint német, francia, olasz elfogadhatja az „egy nemzet” államfogalmát, részünkről azonban ez mérhetetlen tévedés és multunk elárulása volna. Néhány évvel később is, midőn a népi elv hatékony tényezője lett az új Kelet- és Közép-Európa kialakításának, hangoztatja, hogy az számunkra csak ideiglenes megoldás lehet. „Hűtlenség lenne magyarságunkhoz, ha a mi saját államrendszerünkről megfeledkeznénk és lemondanánk a szentistváni állameszméről, amely szerencsés egyesülése a történeti és a mai modern kívánalmaknak... Amint a trianoni két évtized sötétsége után egyszerre jött némi világosság, a történettel bíró nemzetek tudnak várni.” Az 1940, 1941-i változás számunkra már valóban nem egészen a népi elv jegyében történt.

Kívánatos a különböző nemzetiségek békés együttélése, amelynek folyamán mindegyikről lecsiszolódnak bizonyos szögletek és érdességek. A nemzetiségek szent-

istváni kezelése nemcsak a multban volt helyes, hanem a jövőnek is az útja. A közeledésnek, nagylelkű ajándékozásnak és lemondásnak a többségi társadalom részéről kell kiindulnia. A magyar sohasem volt türelmetlen. „Ha van nép, amely szoborban kifaragható ellentéte az elnyomónak, az a magyar.” A természetes asszimilálás az útja a népi megértésnek, ami csak elnyomás nélküli nyugodt légkörben lehetséges elégedett népek között.

Gyökerében világítja meg az asszimiláció kérdését és hajszálfinomán elemzi annak társadalmunkban felismerhető jelenségeit. Beszélhetünk multbeli és holnapi, bevégzett és koraszülött, teljes és kilátástalan asszimilációról. Az első csoportbeliek semmiben sem különböznek az u. n. törzsökös magyaroktól. Gondolkodásuk, ízlésük, politikai tapasztalataik teljesen azonosak. Megmosolyogják a származáson alapuló diskrimináció minden kísérletét. Jól tudják, hogy az nem fog rajtuk. Ha van talán szívükben keserűség a származás mai seregszemléje miatt, azért nem a régi magyarokat, hanem a korviszonyokat okolják.

A második csoportba tartozók is kitűnő és hasznos magyarok, nem fenyegeti őket a diskrimináció veszélye. Magyarságuk azonban még külön élmény számukra. Nem azaz a természetességgel gondolnak rá, mint az előbb említettek, és a régi magyarok. Nem elég öntudatlanok, hiányzik belőlük a politikai érzék. Iránytű nélkül hanykolódnak. Nemzetünk világpolitikai helyzetét és szociális fejlődését képtelenek megítélni. Ez a kategória saját megmagyarosodásának élményétől eltevé hajlamos olyan magyarosításra, amire ma nincs szükségünk. Szerző a politikai hatalom valami nagyobb mértékét

nem bízna e csoportra, különösen távoltartaná őket a nemzetiségi kérdés intézésétől.

A harmadik csoportbeliek szintén jó magyarok, de nem érkeztek még el az öntudatosulás útjának végére. Nem tudják egyéni érzelmeiket, félelmeiket, vagy sértődöttségüket elpalástolni. Lelki kinkokat okoz nekik a magyarság megosztódása és származásuk tudatában alacsonyabb kategóriába sorolása. Fájdalmukra enyhülést hoz az idő az asszimilációs és disszimilációs korszak elmúltával. Egyelőre azonban viselniük kell a keresztet, mert a mai élet mindenütt szenvedést, lemondást kíván és sebeket osztogat.

A negyedik csoportban lévőket a nemzet nem tekintheti maradéktalanul magáénak, mert asszimilációjuk befejezetlen. Különböző fokozatban és mértékben fogékonyak a disszimilációra. A disszimiláció középosztályunk egyes tagjainál folyamatban van. Legújabb jogszabályaink lehetővé teszi abba a nemzeti közösségbe való visszatérésüket, amelyből kiszakadtak. Nem látjuk még világosan a helyzetet, a vonzóerők növekedésétől függ, hogy hányan fognak élni vele. Kár, hogy nem mindenki élt azonnal törvényadta lehetőségeivel, mert nyugtalan-ságot okozhat, hogy a jelenleg magyarnak számító közöl egyesek még le fognak válni a nemzettestről.

Szerző elveti a turáni szláv parasztállam gondolatát. Nem érdemli meg, hogy vele a magyar ifjúság foglalkozzék. A parasztállam államiségünk süllyedését, osztályuralmat és keleti szomszédaink előretörését jelentené. Szerző nem lelkesedik a turáni gondolatért. Szerinte a turánizmus irodalmilag a hazafias stílus egy eszköze, politikailag a XIX. század

nagyszámú illúzióinak egy elkésett, de éppenséggel nem javított kiadása, tudományosan pedig egy vaskos tévedés, amelyet nem lehet elég eréllyel visszautasítani.

Nemzeti műveltség és történelem szétválaszthatatlanok. Egyes társadalmi rétegek nem sajátíthatják ki a maguk számára a nemzetvezetést. Vonatkozik ez a parasztságra is. Nemzetté csak akkor lesz a nép, ha vállalja és magáénak ismeri el az egész ezeréves magyar történetet. Népi és történeti, mély és magas kultúra jelenségei együtt adják az idők és korok, osztályok és egyének feletti magyar típust. Ennek kialakítása csak az állam keretében történhetik. E nélkül nem vagyunk sem nép, sem nemzet, csak oldott kéve.

Nem a nyelv dönti el a nemzeti hovatartozást, de jelentősége nem homályosulhat el a vérségi leszámazás mellett. A nyelvnemzeti korszaknak nem az volt a hiányossága, hogy a nyelvet tulságosan sokra becsülte, hanem az, hogy külsőlegesen fogta fel.

Közéletünknek nagy hiányossága felszínes politikai műveltség. Ennek orvoslására még csak kísérletek sem történtek. Ebből származik közéletünk fokozódó elsekélyesülése és nemzeti feladatainak megoldásában gyakori tétozázásunk és tanácstalanságunk.

E kiragadott részletek tükrözik vissza a könyv gondolatmenetét. Szerző ugyan csak egy ember tűnődéseinek nevezi a könyvében foglaltakat nemzete súlyos problémái fölött. Az olvasó könnyen megállapíthatja, hogy sokkal több annál: nemzetpolitikai program, amely problémákat felvetve és tisztázva az érvek és ellenérvek kereszttüzében alakítani fogja egy nemzet politikai gondolkodását. A könyvből kisugárzó történeti hü-

ség és történeti levegő forró valóság és államiságunk és nemzetiségünk magyarsága mellett. Ez képesíti az egyedüljáró, senki helyeslésével, vagy ócsárlásával nem törődő szerzőt nemzeti létünk alapelveinek a történeti fejlődés rendjében való ily meghatározására:

A magyar nemzetnek mindig volt állama és ez az állam, Magyarországnak mindig a magyaroké volt. A magyar államban mindig laktak nem magyar népek is, ennyiben Magyarország sohasem volt egy nyelvű ország. Az egynyelvű ország az ezeréves multból való lemondásunkat jelentené. A magyarok mindig keresték és legtöbbször meg is találták a nem-magyar népekkel való együttélés módjait. A magyarságba idők folyamán sok nem-magyar elem is átömlött, de ez az asszimiláció a mult századokban sohasem érte el azt a határt, melyen túllépve, a magyarság ősi tulajdonságainak működését és kifejtését akadályozhatta volna. Amikor tehát a nemzeti és állami létben zavarok mutatkoznak, ott megint lehetővé, sőt kizárólagossá kell tenni ez ősi tulajdonságok, köztük a régi magyar politikai érzék érvényesülését.

EPERJESSY KÁLMÁN

Kerékgyártó János, Két lélek. (Regény. Singer és Wolfner kiadása. 315 l.)

A regényben két lélekről van szó, két elterjedt szándékú és elindíthatóságu emberről: egy úri családból származó és felszentelése után mindjárt falura került káplánról és egy paraszt asszonyról, aki durva férjétől úgy szabadult meg, hogy „megétette”. Az egyik lélek szinte illatozza még a szentségben kapott kegyelem tisztaságát, a másik mögött viszont ott

sötétlik a soha meg nem bánt, sötét pogány konoksággal vállalt és védett bűn, a férjgyilkosság. Drámai ellentét, csak az a baj, hogy a két lélek soká kerül egymással szembe. Kerülgetik egymást, a cselekmény nehezen indul, helyesebben vérbeli bonyodalom helyett inkább pillanatfelvételeket, mozaikképeket kapunk a falu életéről, típusairól, szociális és erkölcsi bajairól. Amit az író tulajdonképpen háttérnek szánt, túlságosan szétterül a regényben. Sok a kitérő, betoldás és mellézköngye, míg eljutunk a két lélek döntő szembekeverüléséig. Voltakép két ága van így a cselekménynek: egy szétterülőbb, korszerű falukutatósi, falumentési gondolatokkal, tervekkel és tettekkel megtűzdelt ága, és egy kétségkívül drámaibb, megformáltabb ága, a káplán és a gyilkos asszony viaskodása, de a két ág nem igen olvad egybe, mert nem is olvadhat, hiszen Majorosné nem „szociális helyzete” miatt sodródott bűnbe, nem azok miatt a bajok miatt tehát, melyek a káplánt, mint annyi jószándékú embert, falumentésre, parasztlumentésre, „ingerlik”. Majorosné baja végeredményben lelki baj, egyéni baj — és ép ezért szeretnünk volna, ha elmélyítettebb lélekrajzot és jobban összemarkolt cselekményt kaptunk volna.

Mégis el kell ismernünk, hogy a regény fontos állomást jelent sok szociális szándékú írásunk között, nem csak azért, mert szerzője higgadtan, okosan és tárgyilagosan ír, hanem mert a falu bajainak végső okát a lélek konokságában és erkölcsi érzéketlenségében látja. Ezer mentsége lehet a parasztnak arra, hogy „olyan, amilyen”, de akik csak a mentségek és magyarázó okok összekeverésével törődnek és nem lo-
bognak a lelkiükben a hit tiszta el-

szántsága, az életet Isten örök erkölcsi törvényeihez visszatérítő erkölcsi szándék, azok lehetnek ugyan jó falukutatók, de sohasem lesznek megmentői és megváltói a falunak. Kerékgyártó Jánosnak volt bátorsága arra, hogy a lélek emberét tegye meg a falumentés igazi hőséne és a regényt már csak ezért a bátorságáért és úttörő elszántságáért is ajánlani és terjeszteni kell.

VAJTAI ISTVÁN

Dr. Révy Kornél: Magyar breviárium. Budapest, 1942. 8°. 466 l. Kókai-kiadás.

A könyv címéről azt hinnők, hogy valami egészen érdekes, különleges dolgot veszünk a kezünkbe. És milyen csalódás! Hiszen ez a Magyar breviárium csak szürke és ügyetlen antológia, mely ismert és ismeretlen költők verseit nem a megszokott módon, hanem — meghitt beszélgetésre hívva az olvasókat egy-egy estére — „az irodalomtörténet történeti, okozati összefüggéseiben szemléli”.

Tizenegy estén át lehet olvasni „családi tűzhelynél” a természet-ről, az emberről, a hozzáillő társ-ról, a küzdelemről, a borról stb. stb.

Az írókról és költőkről is kapunk rövid ismertetést, illetve jellemzést, legtöbbször nem a legszerencsésebb formában; Petőfi „színesz, lapszerkesztő és katona. Forгатagos és hányatott életét mint a szabadságharc hőse fejezi be”; Tóth Árpád „Baudelaire leg-szebb magyar tolmácsa” stb.

A legmeglepőbb az, hogy míg Sántha György(?) hét verssel szerepel a kötetben, Kosztolányi Dezsőnek, Szabó Lőrincnek, Sík Sándornak nem jutott hely. Pedig a címe: Magyar breviárium.

MADÁCSY LÁSZLÓ

ÉLET ÉS KULTURA

SZINHÁZ

BIZÁNC. A Szegedi Városi Színház a Bizánc-cal nyitotta meg kapuit a az új igazgató ezzel az előadással Herczeg legklasszikusabb színpadi művét a szabadtéri játékok városában a nemes értelemben vett piaci látványosságból ismét darabbá emelte: a szemnek-játszás művészete helyébe ismét a szó művészetét tette. Megértjük és méltányoljuk az új igazgató szándékait, hogy miért éppen a Bizánc-re esett a választása. A Bizáncot a legjobb drámáink között szoktuk emlegetni. Mondatai már szállóigékké váltak, s emberi figurái a mai társadalomban is élnek: ők a »belső front« el-
lenségei, a nemzeti elhitványosodás képviselői. Tehát a darab időszerű: az emlékeztetés és figyelmeztetés mindig időszerű.

Várható volt az is, hogy a rendezés és a színészek erejük legjavát adják a darabba. Tökés Annát már ismertük Iréne szerepében. Most is élveztük, hogy nemcsak akkor játszott, amikor szóhoz jutott: idegjátéka végig kísérte az egész darabot. Akár a császár, akár az udvari nép vagy a követek szavát figyelte, mindig leolvashattuk arcáról, hogy mit gondol, mit érez, vagy mit akara szép asszonyállat. Ladányi Ferenc Konstantin császára az első felvonásban még nem tudott igazán közelünkbe férkőzni, de a második felvonásban már igazi emberré melegegett. Lala Kalil szerepében szívesen hallottuk és élveztük Miskey József egészséges beszédtechnikáját. Ugyancsak a szép szóejtés adományával gyönyörködtetett bennünket a Giovannit megszemélyesítő Sz. Szabó István is, akinek szó-

cső-szerepe nem is adott alkalmat különösebb játéokra.

De nem feledkezhetünk meg a nagy némaszereplőről, magáról a színpadról sem. A mozaikos zöldarany bizánci terem a legszebb színpadi keretek közé tartozik, amelyet láttunk, és amelyben darabot életre lehet keltetni.

A Bizánc Both Béla rendezésében bizonyára azok számára is élmény volt, akik a szabadtéri játékok emlékét még nem feledték el. A közönség azonban mégis mást várt volna szívesebben, mert az a darab, mely a húszas évek elején anynyira a szívünkhöz nőtt, ma már kezd színtelenedni, és kezd inkább az iskolai, mint az irodalmi halhatatlanság klasszikusává válni. Úgy érezzük, hogy néha túlságosan »színpadias« az, amit a szerző a szereplők szájába ad, és most már imittamott húzni kellene a darabból. És nem érezzük klasszikusnak azt sem, hogy két ember a halál torkában nem drámai, hanem értekező stílusban példákkal tarkítva beszélget a nemzeti becsületről és töretlen logikával tanulságokat vonnak le a nemzet számára. Hiányzik valami abból, hogy a Bizáncot olyannak érezzük, amilyennek szeretnők. A shakespearei szabálytalanság hiányzik a darabból. Ma már nagyon felöltő nekünk a Herczeg-i elegancia, a sok jólfécsült mondat és kimért szellemesség. Ez a darab inkább mérnöki számítással, mint költői megérzéssel készült, és inkább megépítettnek, mint megírtnak érezzük. Azzal a tanulsággal néztük végig színészeink becsületes törekvését,

hogy még mindig Shakespeare a legnépszerűbb »magyar« drámaíró, és Katonának, aki száztizenkét éve, s Madáchnak, aki hetvennyolc éve meghalt, még nincs utóda. S igen nehéz a dolga annak a magyar színgazgatónak, aki nem olcsó darabokkal akarja közönségét kiszolgálni. Ünnepi nyitánynak meg épenséggel nem sok magyar darab áll rendelkezésére, s ha nem akar mindjárt az első bemutatkozáskor nehéz darabbal a közönségre ijeszteni: a Bizáncot kell választania.

DOMINÓ. »Francia« darab: könnyed és könnyelmű. Néhány jó szerepet kínál a színészeknek, de ennek fejében nagy áldozatot kíván a nézőtől. Aki ezt a darabot igazán él-

vezni akarja, annak el kell felednie két órára, hogy manapság már divatját multa a házassáletnek az a beállítása, amit Marcel Achard vígjátékában láthatunk. Ma már a francia színpadi ízlés sem tekinti műlő epizódnak a házasságot. Hiába volt kitűnő Lorette szerepében Gálffy Marika, és hamisítatlan francia figura Ladányi Ferenc Dominója, a közönség nem tudott szívből kacagni a szellemes párbeszédeken vagy a meglepő fordulatokon. Tanulságos volt Sz. Szabó István magatartása a féltékeny férj szerepében. Megértjük, hogy ez a jó színész feszélyezve érezte magát a vígjátéki Othello szerepében.

SPECTATOR

ZENEI ÉLETÜNK

Azt mondotta egy alkalommal Liszt Ferenc, hogy a művész hallgatói előtt nem úgy jelenik meg, mint a vádlott bírāja előtt, hanem, mint az örök igazság és szépség tanuja az emberiség előtt.

Mi is, amikor zenei életünk főbb eseményeit mérlegelni próbáljuk, — nemcsak a szegedi eseményeket, hanem a tágabb értelemben vett Délvidék zenei jelenségeit is figyelemmel kísérve, — inkább csak arra a kérdésre kívánunk feleletet adni, hogy a kapott művészi élmény mennyiben volt az örök igazság és szépség tükröke; hiszen ugyancsak tudatában vagyunk annak, hogy még a kevésbé sikerült művészi est is mennyi fáradságot, esetleg komoly, őszinte törekvést követel rendezőtől, előadótól, közreműködőtől. Megállapításainkban tehát nem akarunk senkit sem »lebírálni«, nem akarunk senkit sem »tollhegyre venni«, — még ha talán meg is érdemelné... Nem »temetni jöttünk Caesart«, — de talán nem is csak dicsérni. A komoly mérlegelés egyedül a való ér-

tékek elismerése legyen: biztatni és kaptatni a kevésbé érdeklődőt is arra, hogy belássa és átélje tanulja a komoly művészet isteni voltát, és kialakítva a maga »művészi hitvallását«, csak a »művészet misszionáriusait« hallgassa, — ahogyan Liszt Ferenc a komoly művészt nevezte.

Nemrég még sokat vitáztak azon, hogy vajjon a rádió »komoly muzsikát«, vagy »könnyű«, szórakoztató zenét adjon-e inkább. A kérdés lényege abban rejlik, hogy aki milyen muzsikát tanult meg szeretni, élvezni, értékelni, azt fogja azután »könnyűnek«, szórakoztatónak, lélekűdítőnek nevezni. Aki nem szűnik meg helyes zeneművészeti érzékét továbbfejlesztteni, aki hozzászokott, hogy a komoly muzsikában a világmindenséget betöltő elemi erők és értékek ki nyilatkoztatását lássa, az — még ha maga nem is játszik hangszert, — a »komoly« muzsikát, és csakis azt tudja élvezni még a pihenés és szórakozás perceiben is, míg pl. egy operett végighallgatása valóságos kínná lesz számára. A ponyvairóda-

lom szintjén álló operett-slágererek tehát nem a mi stílusunk; mindamellett nem tagadjuk, hogy a valóban »szórakoztató« könnyű-zene is lehet komoly művészi élménnyé, — mint azt a szept. 25.-én Szegeden vendégszereplő Herms Niel katonazenekarának szép sikere is igazolta.

Hol lehet Szegeden azt a komoly zenei önnevelést folytatni, amely minden művészi élet belső értéke? — Mindenekelőtt a hangversenyeken. Olyan hangversenyeken, mint amilyet október 17.-én az Olasz Kultúr-intézet a Fogadalmi templomban rendezett. Antos Kálmán, a szegedi művészi élet legkimagaslóbb alakja, Frescobali-, Ravello- és Bossi műveket adott elő a Dóm hatalmas orgonáján valóban szinte utólérhetetlen művészi tudással. E sorok írója hallotta és látta Bossit játszani, — és Antos Kálmán játéka még ennek az összehasonlításnak mérlegén is rendkívüli marad! A helyes zenei műértéshez »zenetörténeti fülre« van szükség, és azt csak ilyen hangversenyeken lehet elsajátítani, — azért soha sem lehetünk megelégedve a dómhangversenyek látogatottságával! Az említett olasz esten a székesegyházi énekkar Csomák Elemér karnagy lelkes és művészi vezényletével Palestina-, Cherubini-, Anerio- és Parosikórusművek előadásával remekelt, és e valóban »klasszikus« kórusművek kontrapunktikájával szemben szerencsés kontrasztba csapott át Kertész Lajos bravúros Rossini-áriája...

Kodály Zoltánt mindenki úgy ismeri, mint a Palestrina-féle kórusstílus legtekintélyesebb magyar előharcosát. Miért állítja oda Kodály művészi útja kiindulópontjául és magyar művészeti életünk alapkövéül a

kórusművészetet? Mert az énekkar a »legemberibb« hangszer és mert a »közösségi művészeté« a jövő. Csak ez lehet igazán magyar, mert a legigazabb »örök emberi«. Ez az ok, amiért Szögi Endre dr. professzor idén ismét megszólaltatja a Tanárképző Főiskola kiváló énekkarát, és már előre felhívjuk a komoly magyar muzsika híveit ennek az énekkarnak teljesítményeire, — amelyeket a múlt hangversenyévadban sajnos nélkülöznünk kellett.

Ezévi hangversenyéletünk, bár lassan indul, mégis sok nagy eseménnyel gazdagítja majd Szeged hangversenykrónikáját. A kiváló tehetséggű és nagyszorgalmú, rendkívüli tudású fiatal karnagyunk, Fricsey Ferenc, az idei filharmóniai hangversenyeken nemcsak maga vezényli a IX. Beethoven-szimfóniát, amelyet a Bárdos Lajos vezetésével vendégszereplő »Budapesti Kórus« szólaltat majd meg, hanem meghívja ide a világhírű Willem Mengelberget, vezénylő karnagyul szerepelteti Csilléry Bélát és Rajter Lajost is, akiket a magyar közönség már a rádióból ismer és kedvel. A közreműködő művészek nevei között ott olvassuk: Zathureczky Ede és Lengyel Gabriella nevét is. — A »Harmónia« által rendezendő hangversenyeken Németh Mária és Pataky Kálmán lépnek fel, a komoly zenei nevelést adó Városi Zeneiskolánk változatos műsorú »kamarazenekőri hangversenyek« pedig Koréh Endre, Rösler Endre, Albert Ferenc és Petri Endre.

Idei zenei életünk valóban igen élénk és értékes, közönségünk komoly zenei ízlésének fejlesztésére, irányítására minden tekintetben alkalmas lesz.

K. I.

(Szeged és a Délvidék)

Varga József ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1942 november 15.-én a szegedi városháza közgyűlési termében mondott beszéde, mellyel a város díszpolgári oklevelét vette át.

Mély megindultsággal veszem át Szeged város díszpolgári oklevelét, azt a kitüntetést, amelynél szebbet nem adhat társadalmi közösség.

Úgy érzem, a mai nappal életem olyan jelzőszlopához érkeztem, amely törhetetlenül rögzíti meg számomra azt a régen magam elé tűzött feladatot, hogy minden erőmmel a magyarság és az Alföld megerősítésén fáradozzam. Szeged népe felfigyelt erre a törekvésemre és a további munkára azáltal óhajt serkenteni, hogy díszpolgárrá választással polgárai közé fogadott.

Számomra azért nagy ez a kitüntetés, mert nincs más városunk, amely történelme folyamán úgy példázná a magyarság nemzeti múltját, mint Szeged. Nincs még egy nagy városunk, amely oly súlyosan élte volna át a magyarság minden történeti megrázkódtatását és próbátételét, mint ez a város. A szegedi nép, a századok folyamán sokszor reáüzülő háborúkban és harcokban, a támadásban épúgy mint a védekezésben, az elnyomókkal szemben tanúsított ellenállásban, a sorozatos természeti csapások eltűrésében, a nemzetépítő munkában: mindig céltudatosan ténykedett, politikai és gazdasági küzdelmeit — bizonyára a fajiság ősi érzésének sugallata alapján — sohasem önmagáért, mindig az egész magyarságért, a nemzeti élet összességéért vívta meg.

Nem kell céhbéli történettudósnak lennünk, elég, ha csak ismerjük a történelmet, hogy megállapítsuk a fentiek igazságát.

MÁR AZ ORSZÁGÉPÍTÉS első századaiban kimagasló szerepet töltött be ez az ősi település, amelynek közelében valamikor Attila sátorozott, s ahol a talaj mélyéből jazyg, gót és avar fegyvereket, szerszámokat és ékszereket fordít napvilágra az ásó. Honfoglaláskori leletek s a magyar helynevek is igazolják, hogy Szeged alapítását a honszerzéssel egyidősnek kell tartanunk. Újabb kutatások az iránt sem hagynak kétséget, hogy a honfoglalás alkalmával Szegedet és környékét magyarok népesítették be. Az az 1138-ban kelt levél, amellyel II. Béla alapította a dömösi prépostságot, a szegedkörnyéki jobbágyságot számbavéve, csupa magyar személynevet sorol fel. Tősgyökeresen magyar magának a városnak neve is.

Országos sőtárával, főesperesi templomával és királyi hatóságaival Szeged már az Árpádok uralkodása alatt gócpontja lett az Alföld és Délvidék katonai, gazdasági és szellemi életének. A XII. szá-

zad elején annyira népes és felgyarapodott hely volt, hogy a környékbeli kisebb telepeket saját népfeleslegével tudta ellátni. Azért találni ezek lakosai között annyi „Szegedi” nevű családot.

Az Aranybullában olvashatjuk: „Só az ország közepén máshol ne tartassék, hanem csak Szolnokon és Szegeden, valamint a határ-széleken.” Kétségtelen, hogy Szegedet már Szent István jelölte ki az Erdélyből szállított só egyik országos raktárául. A szegedi kamara később már nemcsak sóban, hanem folyó pénzzel is végezte a korona kifizetéseit, úgy hogy ebből a célból létesített pénzverője már a XIV. század elején nagy hírre emelkedett.

Ami a szellemi és gazdasági művelődést illeti, a város mindig büszke volt arra, hogy már Szent István uralkodása alatt egyenrangúnak számított Budával és Esztergommal s még a tatárjárás előtt hivatalosan is a szabad királyi városok sorába emelkedett, lakói szabad polgári jogokkal éltek. A sószállítás és a visszatérő szállító eszközökben hozott áruk élénk kereskedelmet fejlesztettek és tisztas megélhetést nyújtottak a város lakóinak. Sok polgárnak már a középkorban szőlője volt a Szerémségben, amelynek borait nagyrészt szegediek szállították főként a felvidéki városokba.

Érthető, hogy a tatárok különös dühvel pusztították el a nyugati kereszténységnek ezt a szélső szögletét. Figyelmeztetés volt ez arra, hogy az ország visszaszerzésével a bölcs király, IV. Béla, Szegedet is várral erősítse meg. Ettől kezdve a város sorsa elválaszthatatlanul forr össze a nemzet létharcával. A vár a viharok végtelen sorát vonzza, hártja el és szenvedtetni végig a falai mellett dolgozó, újból és újból összeroskadó, de mindig talpra álló polgársággal. Itt gyülekeznek és innen indulnak ki a törökverő magyar seregek, sikerek és kudarcok után ide térnek vissza halottaikkal és sebesülteikkel.

A Hunyadiaknak ez a dédelgetett városa, amikor az ország nagyjai cserbenhagyták Hunyadi Jánost, egyedül is kitartott mellette. Capistrano János és Szeged népe volt a hős minden segítsége, amikor Nándorfehérvárt, a mai Belgrádot egész Európa újjongására felszabadította. Más hadjárait sem nyerhette volna meg Hunyadi a szegediek támogatása nélkül. Seregeit itt gyűjtötte össze, mert itt értették meg legjobban a hazaszeretetre és áldozatkészségre gyűjtő szavait. Szeged polgárainak köszönhetette az ország, hogy Mátyás személyében nagy királyhoz juthatott, mert a hűséges szegediek álltak 1458-ban a Duna jégpáncélján Szilágyi Mihály zászlói alatt.

Szegednek már a legrégibb időkben is élénk kapcsolata volt az ország minden részével, de legközvetlenebbül a Bácskával és a Bánsággal. Ezeknek az országrészeknek a védelméről már árpádházi királyaink is gondoskodtak várak és erődök építésével.

A Bácskában, amelyet a honfoglaló magyarság Botond törzse szállott meg, jöllehet IV. Béla alatt a tatárok ezt a területet is fel dúlták, a mohácsi csatavesztés előtt 12 vár, 28 mezőváros és mintegy 500 község volt, több mint 90% magyar lakossággal. A Bánságban pedig a középkorban 56 vár, 44 akkor városnak számító település és 1700-nál több falu csaknem színmagyar lakossággal. Az 1717-ben végrehajtott népszámlálás a Bánság területén már 663 elnéptelenedett és elpusztított faluról számol be. Mind a Bácskában, mind a

Bánságban a tatár és török betörések következtében a magyar lakosság állandóan fogyott, részben a harcokban esett el, fogságba hurcolták, vagy északabbra húzódtott és helyüket beszivárgó idegen elemek foglalták el, amelyeket a török egyideig nem, vagy kevésbé bántott, mint a magyarokat. A sorozatos betörések alkalmával Bács és Bodrog vármegyék településeit a törökök aránylag rövid idő alatt felperzselték és a lakosságnak mintegy 90%-át kiirtották és elűzték.

A mohácsi győzelem után Szulejmán felgyújtotta és kifosztotta a várost, amely ezután átszenvedi a török megszállás másfél századát.

1541-ben kezdődött meg a tényleges megszállás és pontosan 144 évig vérzett, verejtékezett és sorvadtt Szeged az idegen kormányzás alatt. A Bácskát ezalatt a budai pasalik fennhatósága alá rendelték. Szeged után 1552-ben Temesvár esik el, bármennyire hőiesen is védte Losonczy István ezt a várost. A török megszállja a Bánság három folyó által határolt területét és megszervezi a temesvári pasalikot is.

A török uralom alatt Szeged veszélyeztettségét csak fokozta az a helyzet, hogy még ekkor is kiterjedt vidék katonai és polgári igazgatási helye maradt. Hol innen, hol onnan próbálták felszabadítani. A sikertelen vállalkozások azonban csak annyit értek el, hogy a török ismételten bosszút állt a felmentők kezére járó szegedi népen. Ezekben a zord időkben forrtak össze elválaszthatatlanul a szegediek a ferences barátokkal, akiknek hősi bátorságát a nemzeti ügyért vértanúságot szenvedett rendtagok hosszú sora jelzi.

De Szeged népe nemcsak ellenállt a töröknek, hanem elszántan kivette részét a felszabadító hadjáratokból is. Míg magát Szegedet is felmentették, a város elbujdosott, különösen Kecskemétre és Debrecenbe menekült fiai verődtek seregbe, hogy visszatérhessenek apáik földjére. Az 1686-os ostromnál a vár külső erődítményeinek visszavívása a szegedi Petneházy-huszárok nevéhez fűződik.

Külföldön készített emlékérmek és metszetek tanúsága szerint az egész művelt világ ünnepelte a város visszavételét, jeléül annak, hogy a kereszténység és Magyarország milyen fontos helyének ismerték fel Szegedet.

Ám a városnak az a reménye, hogy nyugalom és béke évei virradnak reá, nem teljesedett, sőt a szenvedések igazi napjai csak ezután következtek. Határszéli város lett és sokáig az is maradt, amelyet hol a szomszédos basák, hol az osztrák őrségek zaklattak és sarcoltak, mert a felszabadító háborúk tartama alatt (1683—1699) mind a török, mind a császári seregek ismételten küzdöttek a Bácska területén.

Bács és Bodrog vármegyéket a karlócai béke szabadította fel a török uralom alól 1699-ben, míg a bánsági megyék felszabadítását csak az 1718-ban megkötött pozserováci béke tette véglegessé. Ekkor szűnt meg Szeged határszéli végvár lenni. A tiszántúli országrész azonban osztrák katonai igazgatás alá jutott, s Szeged polgársága csöbörből vödörbe esett. Az eddigi háborús megpróbáltatások helyett magyarsága megtartásáért kellett küzdenie.

A felszabadulás kezdeti örömet üroümmé változtatta a bécsi elnyomó politika, amely a felszabadított területeket meghódított tar-

ományként kezelte és megakadályozta, hogy a török uralom alatt kiüldözött magyar lakosság elhagyott falvaiba és különösen birtokára visszatérjen. A neo-aquistica comissioval csak azoknak a magyaroknak a birtokát adatta vissza, akik a birtoklást okmányyszerűen tudták igazolni. Ezt pedig kevesen tehették meg, mert a török pusztítás következtében nemcsak sok család halt ki, hanem sok oklevél is megsemmisült. Ugyanakkor idegen nemzetiségűeknek ingyen adtak birtokot. A déli területekre nagyszámú németet telepítettek le, a beszivárgott és részben betelepített román és főként szerb lakosságot pedig osztrák katonai alakulatokba szervezték. Ezekből az alakulatokból fejlődött ki a „katonai határőrvidék“, amely nem a magyarság, hanem a bécsi udvar fennhatósága alá rendeltetett.

A marosparti Egres község lakosai 1179-ben szintisztán magyarok voltak, a török uralom alatt előbb szerb, majd román lett a lakosság. Nagyszentmiklós a 14-ik században még színmagyar község volt, a magyar lakosság elűzése után 1558-ban már 30 szerb család élt benne. A valamikor ugyancsak színmagyar Valkány községet, elnéptelenedése után, osztrák tisztviselők 1736-ban román bevándorlóknak adták. A 11-ik században már ismeretes magyar Nagykökéndből a 18-ik században a szerb Nagykikinda lett.

Bécs Szeged népét is hódított népek tekintette, jogtalanak saját honában. Az a kedvezés pedig, amelyben a császári hatalom a városba telepített szerbeket — amint akkor mondták: rácokat — részesítette, különösen pedig a tiszai rác határőrségi intézmény felállítása, csordultig telítette a keserűségek poharát. Szeged csalódottan fordult el azoktól, akiket eleinte szabadítók gyanánt üdvözölt és csakhamar az ellenállás, az önvédelem fegyveréhez nyúlt. Minél inkább szaporodtak a jövevények és szaporodott kezükön a birtok, annál nyomasztóbb lett a magyarság és élén a szegedi nép közterhe, mert a rácok, mint „címzetes katonák“ megadóztathatók nem voltak. Az elkeseredés annyira fokozódott, hogy 1703-ban Szegeden is kitűzték a kuruc felkelés lobogóját. A város egész fegyverfogható lakossága Rákóczi táborába sereglett s a haza védelmében már ekkor is olyan részt vett ki magának, aminél nagyobb és jelentősebbet egyetlen városunk sem mutathat fel.

Rákóczi szabadságharca Szeged népére is súlyos csapást mért. Így 1703-ban is, amikor a Szeged felmentésére irányuló kuruc támadás meghiúsult, a rácok olyan kegyetlenkedéseket követtek el, hogy maga a császári várparancsnok is megsokalta az öldöklést, rablást és gyujtogatást és a haditanácsához fordult panaszával. A rákövetkező évben újabb magyarírtást rendeztek a rácok a szegedi palánkban. Csak azok a magyarok nem estek áldozatul, akik idejében elbujdostak. Üresen maradt házaikat és parlagon hagyott földjeiket a bécsi kamara a rácok között osztotta szét. Ezt a jogfosztást a szatmári békét követő közkegyelem sem tette jóvá. Röszke valósággal rác katonai teleppé vált, ahonnan a rácok később is csak kártalanítás ellenében vonultak ki.

A bécsi telepítési politika nyomán nemcsak a szerbség lepte el a várost, hanem németek, olaszok és franciák is telepedtek le Szegeden, úgy, hogy a magyarság máról-holnapra a külvárosokba szorult. Jellemző a helycserére, hogy lassanként a rácok is a felsővá-

rosba költöztek az alsóvárosból, amely így megint magyarra változott. De még 1730-ban, amikor az alsóváros leégett, a kárvallottak között egy-két magyar nevűt csak elvétve találunk.

Egyidőben Szeged annyira elvesztette magyar jellegét, hogy főtemplomában a piaristák kénytelenek voltak 1725-ben abbahagyni a magyar nyelvű prédikálást, mert csak a német és a szláv hitszónokoknak volt hallgatóságuk. 1739-ben újabb betelepülés történt, a Belgrádból elmenekült német polgárság járta ki Bécsben befogadtatását. Mária Terézia 1774-ben mátravidéki tótokat is nagy tömegben küldött Szegedre, akik a város Kistelek pusztáján telepedtek meg.

Multunkból csak egyes mozzanatokra világítva reá, nem kérdezheti-e bárki tárgyilagosan ítélő: mi nyomtuk-e el a velünk együtt lakó népeket, vagy a császári hatalom bennünket akart-e elsorvasztani azzal, hogy a magyarság térhódítását meggátolni igyekezett és a betelepülőket tervszerűen a mi rovásunkra erősítette?

Pusztult-e bármely más velünk élő nép oly arányban a török hadjáratokban, mint a színmagyarság?

Nem felére csökkent-e a magyarság létszáma Mátyás király ideje óta a török hódoltság végéig?

Nem volt-e megdöbbenően nagy ez a több, mint 50%-os fajtavesztés két évszázad alatt?

Úgy vélem, ezekre a kérdésekre könnyű válaszolni.

A telepítések valóban nem a magyarság erősítését célozták. A bécsi udvar tervszerű telepítési politikájával a saját hatalmát óhajtotta terebélyesíteni. Nyilvánvaló, hogy telepítéssel gyorsabban érhetne el a gyér lakosságú területek benépesítését és gyümölcsözővé tételét, mint a magyarság elszaporításával. Nem is lehetett érdeke bennünket erősíteni, hiszen egy velünk élő nép sem tanúsított a bécsi udvar hatalmi terjeszkedésével szemben olyan ellenállást, mint mi. A felkelések sorozata, Rákóczi szabadságharca nem tehetett bennünket kedvelté előttük.

Jóllehet az idegenek betelepítése sokkal több pénzébe került az államhatalomnak, mint amennyibe a számában megfogyatkozott őslakosság térhódításának előmozdítása került volna, meg kell állapítanunk, hogy a faji magyarság, főként a paraszti tömegek elszaporításának akkori, páratlanul kedvező alkalmát, jórészt a magunk hibájából is elmulasztottuk. A magyarság akkori vezetőiben a rendi világszemlélet még nem termelte ki sem a népi, sem a fajvédő politika kezdeményezését.

Széchenyi Istvánnak kellett megszületnie, hogy benne, terveiben és alkotásaiban a magyar fajt helyesen értékelő, fajtáját izzón szerető államférfit kapjunk. A fajszereteten alapuló nemzeti érzés kifejlesztéséért senki más nem tett annyit, mint ő, aki megkezdte a Tiszavölgy rendezését, hogy — amint mondotta — „fajtánk e bölcsőjében” — nagy területen biztosítsa a magyarság szaporodását.

A telepítések következtében valóban teret vesztett a magyarság ősei által szerzett és sorozatos véráldozatok árán megtartott hazájában. De sem a betelepítettek nagy száma, sem a bécsi udvarnak évszázadokon át csak az idegeneket kedvezményező gyámkodása a magyar népi tömegek életerejét nem törte meg. A magyar-

ság nem nézte ölbetett kézzel a betelepítettek gyarapodását, a nép a neki megmaradt rosszabb földeken is versenyre kelt az új honpolgárokkal. A parlagon maradt és elmocsarasodott területek termékennyé tételében nemcsak dolgos kezével munkálkodott a magyar, hanem tervezéssel is. A Bácska gazdasági fejlődésében anynyira nagy szerepet játszó Ferenc csatornát is két kiváló magyar mérnök, a Kiss testvérek tervezték.

Amikor a vállvetett munka mind nagyobb tömegekre kiterjedő nyugalmat teremtett, sor kerülhetett a legbántóbb nemzeti sérelem orvoslására is. Mária Terézia teljesítette a nemzet sok ízben előadott kívánságát és a Bánságot visszacsatolta a magyar korona fennhatósága alá. A magyar királyi kormánybiztos 1778-ban ünnepélyesen vonult be Temesvárra.

Ahogy a bécsi udvar megértőbbé vált politikája nyomán csökkent azoknak az idegen hivatalnokoknak az erőszakoskodása, akik itt nem hazát, hanem csak gyors meggazdagodást kerestek, úgy mélyült el a barátság a magyarsággal sorsközösséget vállaló betelepültekkel. Szeged néhány évtized alatt visszanyerte magyar jellegét, olyannyira, hogy II. József halálakor a szegedi nép egysegesen ünnepelte az alkotmány visszaállítását, a németek is vörös nadrágos, zöld mentés magyar ruhában lejtették a vigalmi táncokat. A század elején még nemzetiségi jellegű Szeged a század végén már feliratban kérte katonaságának vezényleti nyelvül a magyart.

Csak olyan ember vélhet Szeged visszamagyarosodásában nem magától értetődő folyamatot megállapítani, aki ferdít és nem ismeri a szegedi népet. Ez a nép mentől inkább akarták nemzeti mivoltában megtörni, annál tudatosabban maradt meg magyarnak és ez a tény az egyedüli ok, amelyért újra magyarrá változott szeretett városának ősi jellege. Nem kellett ezért semmiféle erőszakot kifejtenie sem neki, sem vezetőinek, gyorsan haladt ez a folyamat magától is. Hiszen olyan emberek telepedtek közéje és mellé, akik az addiginál jobb sorsot akartak a maguk és utódaik számára. Az új honpolgárok, akarva, nem akarva, sorsközösségben éltek a néppel, együtt vigadtak, de inkább szomorkodtak azzal a szegedi néppel, amely a sorozatos természeti csapások elviseléséhez évszázadokon át hozzáedződött.

Régi följegyzésekből tudjuk, hogy a várost 1444-ben földrengés pusztította el. Tűzvész hamvasztotta házait 1516-ban, 1697-ben, a 18-ik században kilencszer, a 19-ik században négyszer. Számon sem tudták tartani hányszor gyújtották fel a kuruc-felkelés idején házainak kisebb-nagyobb hányadát.

Pestis ölte népét 1495-ben, a 17-ik században kétszer, a 18-ik században háromszor. Kolera irtotta lakosait a 19-ik században háromszor. Termésirtó sáskajárás tarolta le földjeit a 18-ik században kétszer.

Más nyugati városok lakosai is elszenvedtek hasonló csapásokat. Földrengést, tűzvészt, járványos betegségeket, de Szeged fejlődését mindezek mellett ismétlődően akasztotta a Tisza és a Maros árja, meg a sűrűn felszínre lopakodó belvizek. A vízár sokszor

idézte vissza Szegedre és környékére az Alföldet valaha elborító tengert.

Első írott emlékünkből 1689-ből van a várost pusztító katasztrófális árvízről. A 18-ik században tízszer, a 19-ikben tizennégyszer borította hosszú időn át víz a várost, amelynek egyes részeit, hol a tűz, hol a víz pusztítása miatt kellett újra építeni. Az 1712. évi árvíz és sáskajárás után felsőbb helyről már az egész város eltelepítését javasolták, de a szegediek maradtak, minden sorscsapás mellett megmaradt bennük az ősi rög szeretete. Tudták, hogy az ő el- vagy széttelepítésük a magyarság és a nemzet erejét gyengítette volna.

Sem a zsoldos hadseregek, vagy idegen katonaság sarcolásai, sokszor gyújtogatással és öldökléssel járó garázdálkodásai, sem a természeti katasztrófák sorozata Szeged népét sohasem ingatta meg hitében, földje, hazája szeretetében.

Az elemi csapások nagy részét már a betelepültek is együtt szenvedték az őslakókkal. Van-e csodálkozni való azon, hogy a közös szenvedés érzelmi, lelki együttérzést váltott ki őslakók és betelepültek között, s hogy ez az együttérzés sokaknál a haza és a magyarság szeretetévé, sőt vérségi kapcsolatokká csúcsosodott? Úgy vélem ennek éppen ellenkezőjén kellene csodálkoznunk, de csak csodálkoznunk és nem megütődnünk, mert fel kell arra készülnünk, hogy a magyarság elszaporítását ne a beszivárgók, önként letelepült vagy célzatosan betelepítettek asszimilálódásában lássuk, vagy keressük, hanem első és legelső sorban a magyar lelkiségű népi tömegek tervszerű gazdasági és kulturális megerősítésében.

Ez az út kétségtől nehezebben járható, mint az az iránytalan gyakorlat, amely a bécsi politika folyományaképpen az elmúlt évszázadban kialakult, mert céltudatos cselekvést kíván a magyar lelkiségű néptömegek számára. Elsősorban olyan vezetőket, akik szeretik a magyar népet, akiket áthat a magyarság hivatásának tudata, akikben hitvallássá erősödött az a meggyőződés, hogy a magyar nép tömegében még ki nem munkált őserő szunnyad, amelyet az elkövetkező békés idők számára a multbélénél magyarabb, fajtaszertőbb érzéssel kell hasznosítanunk.

Nem szabad lemondóan megállanunk annál a megállapításnál, hogy a kenyérnövényeket termelő Alföld városai és falvai elmaradottabban építkezzenek, lakói nyáron porban éljenek, ősszel és tavasszal sáros, sokszor alig járható utakon közlekedjenek, mert kötől, fától, széntől távolabb esnek, mint az ország más városai és falvai.

Nemcsak küzdenünk kell a sorozatosan ismétlődő árvizek és belvizek ellen, hanem leküzdenünk ezt az állandó veszélyt, mert le lehet küzdeni.

Országépítéshez magyar érzés, magyar lelkület kell és az a szívósság, amelyet a szegedi nép sorsa alakulása folyamán mindig tanusított. Az itt élő magyar nép minden csapás után talpraugrott, minden vérvészeséget hamarosan kiegyenlített, mindig inkább cselekedett, mint sopánkodott. Minden alkalommal megértette az új idők szavát, sőt tetteivel sok ízben maga jelölte meg, miként látja a haladás, de mindig a magyarságon át a nemzet haladásának útját.

Történelmünk folyamán Szeged város népe sokizben megmutatta, hogy a nemzeti fennmaradás számára mit jelentenek az egészséges lelkiületű magyar városok, hiszen a török hódoltság idejében többször három felé is adózott, a magyar királynak, a török szultánnak és az erdélyi fejedelemnek csak azért, hogy ezzel a tettével is szolgálja a nemzet megerősítését.

Ez az oka annak, hogy a magyarság legjobbjai mindenkor büszkén és szeretettel fordultak feléje. Örvendettek, ha valami szál fűzhette őket Szegedhez, ha bármi kapcsolatot teremthettek a maguk személye és a város között.

Somogyi esztergomi kanonok Szegedet soha nem is látta és nagy könyvtárát mégis Szegednek ajándékozta. Amikor nagyértékű adományát megtette, ezeket mondotta: „Szeged a magyarság fészke. Bár lennének millióim, mind e fészekbe raknám. Mert ami itt van, nem változhatik át kakuktojássá.“ S amikor megkérdezték tőle, hogy miért Szegednek és nem más városnak adományozza könyvtárát, ezeket felelte: „Mert Szegednek nagy hivatása van. Szegedért sokat el kell még követnünk, ha a hazáért és a nemzeti létért dolgozni akarunk. Szeged a magyar Alföld természetes középpontja... Szegedből tekintélyes várost kell csinálnunk.“

Tisztelt Közgyűlés!

Bevezető szavaimat azzal kezdtem, hogy mély megindultsággal veszem át a díszpolgári oklevelet. Most hozzáteszem, hogy egyben büszke örömmel is, mert tudom becsülni és értékelni azt a megtiszteltetést, amelyben a város közönsége részesített, amikor első polgárai sorába választott. Hogy e kitüntetéssel kapcsolatban mire érzek buzditást és elkötelezettséget, talán nem kell tételekben is kifejeznem azok után, hogy igyekeztem megvilágítani milyen történesek és tanulságok hatottak reám az ezer esztendőszegedi magyar település sorsának felvázolásában.

Köszönetet mondok a megtiszteltetésért és kívánom, hogy Szeged közeli és távoli jövője boldogabb legyen, mint a múltja volt. Legyen továbbra is őrhelye a magyar nemzetnek. Izmosodjék a magyar népi erő, szellemi és gazdasági életnek azzá az alföldi gócpontjává, amellyé már árpádházi királyaink szánták és teljesítse ezt a hivatását a múltbelinei is eredményesebben.

Ünnepélyesen ígérem, hogy mindaddig, amíg a Mindenható életet ad számomra, hű polgára maradok Szegednek.

VARGA JÓZSEF

Móricz Zsigmond világa

MÓRICZ ZSIGMOND életműve irodalmunk negyven éves fejlődési szakaszát uralja. Könyvtárnyi írása egész kis kompendiuma Magyarország viszonyainak s ha művészetének irányában és arányaiban nem is, írói ereje gazdagságában Jókaival vetekszik. Az összehasonlítás szinte kötelez a magyar romanticizmus és a magyar naturalizmus regényének két vezéralakja közt. Mindkettő kissé elkésve érkezik: Jókai a szabadságharc előtti idők káprázatával a Bach-korszak homályában gyújt vigasztaló fényt, Móricz az elmaradt századvégi vidék csüggesztő képeit tárja városaink modern életű népei elé. Éppen ezért izgató jelenségek — a romantikus idők naiv bájával hódítva a századvég pozitivistá magyarjai közt vagy a naturalizmus kiábrándító szókimondásával hökkentve meg egy új idealizmus korszakát. Amit nyujtanak, félig mult és csak félig jelen, egy-egy bealkonyult világ emlékezete. De tehetségük ereje dacol a tűnő idővel s már-már korszerűtlenné válva, meg-nem-értéssel küzdve uralja a magyarság képzeletét — aktuális évtizedeit messze meghaladó írói pályával. Nem meddő-e a próbálkozás, képzeletünk bűvös köpenyét felöltve a mesék csodavilágába hívni a századvég kiábrándult, racionalista magyarjait? S nem paradox feladat-e, a természettudományos élet- és anyagszerűség mértékével járni egy természetfeletti sejtelmektől, metafizikai nyugtalanságoktól gyötört, mithikus vonzalmú kor emberei között? Mindkettőjük körül iskola épül, sőt Móricz körül harcok irodalompolitikai mozgalom is kikristályosul. De maguk nem tanítványok, hanem tanítók a korszak iskolájában. Egyéni hajlamok, született diszpozíciók sietnek itt az Európa fölött végigszántó eszme-, érzés- és ízlésáramlatok befogadására, a mű az író és a kor találkozásának gyümölcse s ha magyar földön a regény területén sajátos értelme van a „romanticizmus“ és a „naturalizmus“ stílus kategóriáinak s nemcsak kort, hanem szellemet is jelöl a szó: — a regény e két vezérégyéniségének köszönjük. A regényírás romantikája nekünk mindenkor Jókait jelenti elsősorban, az ő nem e világra teremtett államtagságát, félisten hőseit, logikát, tárgyilagosságot és következetességet megcsúfoló érzelmességét, klasszikus önfegyelmet nem tűrő szeszélyes fantáziáját. Móriczban hasonlóan ölt testet a magyar naturalizmus: kemény, nyers, valószerű szókimondása, brutálisan prob-

lémáink elevenébe hasító élettávlata, tartózkodásunk, sőt szemérmünk burkán keresztülgázoló emberanalízise, metafizikát alig tűrő evilágisága egyéni tulajdonságok, de egyben a naturalizmus nemzetközi formanyelvének is elemei.

Egyéniség — e szó Móriczcal kapcsolatban többet mond, mint amennyit az emberi és írói tulajdonságok minden másétól elütő móríc-zsigmondi jellege, a lélekalkat és világnézet különössége, a megformálás és kifejezés sajátossága együttesen jelent. Munkássága az önérzet méltóságteljes, sőt tüntető hangsúlyát is magánviseli: a rendkívüliség önérzete súlyosbítja a szót s így még kevésbé jelentős írásainak is nyomatékot kölcsönöz az író, annak érzetével, hogy Móricz Zsigmond beszél. Az individualizmus ez öntudatának elemei finom gyökérszálakkal hatják át alkotásait. Minden műve nagy fölénytel és biztonsággal mutogatja alkotótehetségét, mosolya, ellágyulása, gyöngédsége háttérben is kemény erők teljessége érzik, részletpepecselései, kitérései, anekdótái, mintegy a robbanásig telített lélek túlcseresznyés energia-bőségéről adnak hírt. Mindenről van mondanivalója s szavainak nem annyira valóságstartalma, mint inkább az író szólejtésének nyomatékosága, ellenmondást nem ismerő magabiztossága ad súlyt. Hozzájárul ehhez, hogy kiemelkedőbb hőseit Turi Danitól Rózsa Sándorig egyazon túlméretezett öntudat feszengése jellemzi: egészségük gögje, erejük roppant bősége tartja őket lázban, tehetségük korlátokat nem ismerő vad lendülete teszi végzetesen végletessé. Közeliükben mintegy megsűrűsödik a levegő, nagy jeleneteikben a túlfűtött kazán forró párái csapódnak tüdőnkbe. A Móricz-hősök e jellegzetességét nyilván a műveibe feszülő írói lélek magyarázza. Az írói önérzet magyarázatául szolgálhat végül az is, hogy műveit visszahatásul írja feszítő élményeire. Mint minden igazi írónál, az írás nála is alkalom a belső feszültségek feloldására; Móricznál azonban e folyamat nem egyszer úgy hat, mint valami lázadás, az elharapott szó kitörése, feleselés ellenséges hatalmakkal, amelyek nyelvét addig némává bénították. Valami halk, fenyegető mellékszöveg rezeg szavában akkor is, ha előadása nyugodtabban folyik: a stílus ellenállhatatlan erővel hömpölyög, mint az áradó alföldi folyó. Az egyéniség e méltóságteljes és olykor szinte forradalmivá fokozott lobo-gása a renaissance korának féktelen individualizmusát idézi emlékezetünkbe. E tulajdonsága magyarázza, hogy az íróról a közkeletű mithikus Móricz-kép kifejlődhetett. Móricz Zsigmond ismételt nyilatkozataiban szívesen eredezteti egész írói életművét a vérbő temperamentum öntudatlan ösztönösségéből. Közvetlen halála előtt is úgy érzi: „a Hét krajcár óta oly magas hatalmakat érzek magam felett, akik mint valami eszközt kormányozzák tollamat s írógépe-met.” Az írói önszemlélet e mithológia kedvéért kész megtagadni kompozícióinak tiszta tervszerűségét, a megfigyelés, adatgyűjtés munkájának tudatos célbatörését s az értelem ellenőrző fölényét az alkotás munkájában. E mithikus írói önszemlélet, amelyet a műveit átható méltóságtudat fölénye oly sugalmazóan támaszt alá, a Móricz méltatásokra is átszármazik. „Így csak a természet alkot,” írja Kosztolányi s az ötletet szinte szokványosan visszhangoz-zák kritikusok és tanulmányírók.

E sajátos, nem pusztán a tehetség erejéből, hanem annak öntudatából is táplálkozó individualizmus egyfelől származási körülmények, másfelől súlyos élettapasztalatok eredménye, amelyek az írói lélekalkatot vonzó és taszító hatásaikkal egyaránt iskolázzák. Egyik oldalon ott áll az ösztönző erők sora. Móricz a szatmármegyei Csécsen született, a tiszántúli világ nagyindulatú, makacs, harcra-született típusa. Családja apai ágon a parasztelek talajába gyökereszik, törzse innen szívja azt a nyers, vad-bőségű életerőt, amely az íróban nyugtalanodik. Anyai ágon kálvinista papok az elődei, belőlük sugárzik át hitbeli hovatartozásának önérzete éppúgy, mint a prédikátorság, a profétikus megnyilatkozás ösztöne. Ifjúsága a magyar liberalizmus virágkorában telik — amelynek misztikumot, természetfölöttiséget alig tűró racionalizmusa, világnézeti kötöttségeket levetkező szabadgondolkodása, erkölcsi fékeket megoldó élet-szomja sem érintheti a fogékony fiatalkort hatástalanul. Iskolaévei Debrecenben, Sárospatakon és főleg a kún világ szívében, Kisújszálláson a jómód elégedettségében mozdulatlanra kövesedett konzervativizmus keménységének s a megáporodott eseménytelenség-ből vad virtusba menekülő szilajságnak képeit hozzák elébe — fellelhetetlenül. Vegyük hozzá mindezekhez a veleszületett tehetség feszítő erejét, az írói készség nyugtalanító kielégülésvágyát — s előtűnik a hatótényezők sora, amelyek individualizmusának nevelői s egyben színezői is. De másfelől a gátló hatások sorozatával kell számotvetnie. Hivatásérzéke csak hosszas kerülővel talál magára. Kereső bizonytalansággal kószol bele a kálvinista teológiába, jogászéletbe és filozofiansorsba, kultuszminisztériumi vagy statisztikai hivatalnokoskodásba — tágitva látókörét, de megfosztva az író mindenemű elmélyültebb szaktudástól, örök dilettantizmus árán. Végül magáraeszmélve újságírónak áll, a sajtó azonban éppen írói ereje kiteljesedésétől zárja el: mégcsak nem is a mindennapi életből kiöttlő rendkívüliségekkel, a szenzációkkal kell versenytfutnia, hanem tudományos társaságok üléseiről ír beszámolót s erejét a lap gyermekrovatában próbálgatja. Szigorú, komoly, rendtartó hitvest kapcsol magához Holics Eugéniában; de könyveinek szerelmi csatározásai sejtetik az „alföldi koldusdiák“ és a „felvidéki tisztviselőleány“ házasságának feszültségeit, amelyeknek húsz év múlva az asszony tragikus halála vet véget. Első két gyermekét — fiait — alig néhány hónapos korukban ragadja el az agyhártyagyulladás. Mindezen élményeket az író nem fogadhatja a kiforrott világnézet vértjében: kálvinizmusát a modern világnézeti áramlatok pesszimizmusa ássa alá s predestinációs hite hideg és könyörtelen determinizmusban oldódik fel. Ilyen körülmények között hosszú ideig kell vergődnie, hogy a Jókai és Mikszáth stíluslehetőségei szerinti szórakoztató irodalomban egyéniségéhez mértén megnyilatkozhassék és érvényesülésre találjon. De temperamentuma az élet meg-megismétlődő gáncsvetésein, ismételt leverő benyomásain mind forróbbá izzik s így az ellentétes hatások közt a naturalizmusban önmagára találó író magatartása más, mint reakció, lázadó ellentámadás e gátlásokkal szemben, alig lehet. Innen Móricz naturalizmusának harcoss, forradalmi alapjellege, amely valamennyi kedvelt tárgykörében oly kirívóan jellemzi.

ELSŐSORBAN PARASZTREGÉNYEIVEL véste ki arcát az olvasók emlékezetében s ezen a vonalon is szembetűnően lázadó: korábbi idők napsugaras szemléletével szemben ő nyújtja a falu életének első naturalista megfogalmazását. Különösen áll ez írói pályájának első évtizedére. A *Sárary* és a *Fáklya* a magyar parasztlélek infernális mélységeibe vet egy pillantást — s csak természetesen, hogy e távlatokat az író vérmérséklete, világnézete, élettapasztalata és élményköre szabja meg. A falut itt a kúnsági és tiszántúli benyomások emlékein át látja: történelemből kihullott, örök tétlenségre kárhoztatott, ősi mozdulatlanságban élő világ ez, amelyben áll a levegő s mint valami börtönben sorvad a magyarság ereje. Ez ősi kálvinista fészkek fölött az író szerint a Sors átká ül. Az élet keretei tűrhetetlenül szűkek, de időtlen állandósággal szorongatják az embereket: kevés a föld s a parasztvilág ereje kihasználatlanságában önmagát emészti, a nagy indulatok pillanatonként szétfeszítéssel fenyegetik a hősök agyát. Barbárok közt járunk, akik szinte csak lázongó ösztöneikben élnek — „faltam, öleltem, öltem”: egy életsors teljes tartalma — akik dühviharzások közt fulnak porbasárba és lázadozó meddőséggel temetik vágyaikat. A rousseaui falukép fonákja ez, gonoszindulatú, kapzsi, szegénységükben lealjasodott vagy jólétükben ridegen önző parasztokkal, akiknek sorsa elrendeltetett és nem az embert, hanem a természetfölötti világot vádolja. Ki az oka ennek, veti fel Móricz a *Sárary* végén a kérdést s válasz: az Isten; a *Fáklya* lemondó zárósora: „Elvégeztetett; de semmi sem tisztáztatott.” A túlzó, keserű színekben tomboló író nem helyesbíti, hanem végletesen visszajára fordítja a Jókai, Mikszáth, Gárdonyi írásaiból kialakult faluképet — s úgy érezzük, ismét egy kissé — városi közönség számára. E falukép fölé az osztályharc marxi elve borítja árnyékát (a magyar agrárszocializmus évtizedeiben vagyunk), az úri és paraszti erők mérkőzésében a darwini létért való küzdelem drámáját szemléljük s a megválthatatlan, elátkozott parlag, amelyben egy-egy kivételesnek látszó egyéniség prófétaszerepet vállal olyan, mint Zola lélektani kísérleteinek légüres tere — egy-egy különönc probléma vizsgálatára preparálva. A cselekmény itt két szembenálló világ: urak és parasztok ütközését ábrázolja egy-egy nagyobb hivatású sorson. A két világ határán, a senki földjén el kell vérezniök a regényhősöknek, akár a mélyből lendültek fel az őszindulatok erejével, akár a magasból ereszkednek alá a küldetés szándékával. Turi Dani és Matolcsy Miklós prófétasága egyaránt hiábavaló. A paraszti őszindulatok erkölcsön és életlen keresztültipró állatísága, a kálvinista papi küldetés-tudat emberi érdekeken és pogányul racionalista téveszméken kisikló bizonytalansága önmagában is kevés — a megváltók is megváltásra szorulnak. De a tragédia ősoka és felidézője mégis a fel-törhetetlen, keményre fagyott lelki talaj. Móricz Zsigmond faluját nem lehet megmenteni: „be van gubózva valami gonosz indulatba mindennel szemben, ami felette van” és az anyagiaság sarába lehúzza az idealizmus minden szabadabb szárnyalását.

Sivárabb pesszimizmussal aligha ítélték népünkéről valaha, mint e két regényben Móricz teszi s éppen e kegyetlen ítélet mutatja parasztszemléletének egyoldalú, szubjektív megalapozását. E láza-

dás az irodalom konvencióival szemben természetszerűen csendesedik: pályája második felében a *Pillangó* és a *Boldog Ember* ismét az idill felé hajlítja vissza az írói szemléletet. Ellentét, harc, feszültség, most sem maradhat ki a vidéki világból; de többé nem lebeg a regény tájai felett a végzet károgó hollója, sőt a paraszti őserő boldogságszerző diadalairól szólnak a történetek. Móricz az osztályközi társadalmi harc távlata helyett más kiinduló pontot választ: a nép embereinek sorsát a maga küzdő, bizakodó, megalkuvó és mégis győzedelmes mivoltában, egyoldalúan a falu felől, annak belső, rejtett tájairól közelíti meg. A régi mithikus arányok megszűnnek s helyettük fontossá lesznek az egyszerű, szürke paraszti lét jelentéktelenségei, az apró emberek apró életének eseményei. A *Pillangó* novellából dagad kis-regénnyé: a történetben a kegyelmet nem ismerő anyagiassággal szemben a szegénység pogány szabadságösztöne viharzik fel, hogy a sziveket elválasztó érdekházasságot felborítsa s a ridegen törtető paraszti önzéssel szemben a falusi nincstelenségben is kivirágzó szerelmet megmentse. A *Boldog Ember* szinte nem is több, mint lazaszövésű epizódok sorozata, amelyeken át a háború előtti szegénység mélyéből gazdasorba küzdi fel magát a szatmári parasztember — éppen csak annyit kell elismernie, hogy „az úr az úr“, „az uraknak a kezében van a hatalom“, „mihent úr, mingyán vigyázni kell rá“ — s bármily megtagadott kérés bosszút vonhat maga után az urak részéről a paraszt életben. Ezt az új felfogású parasztnaturalizmust Móricz nem tudja hatással képviselni a közvélemény előtt, könyvei nem jelentenek életalakító energiát, sőt olykor fáradt részleteket is tartalmaznak. A közvélemény ekkor is a fiatal Móriczot érzi a falu költőjének és ezt a Móriczot közvetíti hozzá a falukutató szociográfia is, amely nélküle bizonyára csak késve bontakozik ki hazánkban. Az optimizmus, amelyen át a falu küzdelmét az író nézi, a magyarság faji életenergiájának felismeréséből fakad: ez a földtelen, szegénységhez szokott szürke falusi nép, amely eredendően jobbjágy ma is, mint életelemét viseli az igát és sajátos népi etikett parancsának érzi a beletörődő megalkuvást — végeredményben egy zivatáros történelem századaiban is fennmaradt, önmaga maradt, magyarságunk gerince maradt. Valami pogányos derű és nyugalom kíséri még csapásai között is s a falu küzdőképességét Móricz egy állítólagos paraszti pozitívizmussal hozza kapcsolatba. E metafizikátlan, természetfölöttit alig ismerő, kereszténységtől alig érintett életstílusban az író az ezredéven át megőrzött Keletet sejtí, pogány nomád hagyományt, amely őserőnk bélyegét hordozza, az örök és változhatatlan magyar lelket fejezi ki; — holott nyilván egy magasabb keresztény kultúra dekadenciájának tünete.

A VIDÉKI ÚRI ÉLET ábrázolásában Móricz Zsigmond egységesebb úton halad, regényírásában egyazon fejlődés különböző állomásait járjuk végig. A falusi és a kisvárosi társaság az író igazi életeleme, ebben a világban itthon érzi magát, élményeiről, megfigyeléseiről beszélhet, ismerőseit idézheti meg írásai. A tárgykör szívósan foglalkoztatja, sohasem szakad el tőle teljesen s régi irodalmi hagyományként siet az író elé. Különösen két korszakát

tölti be ihletével. Az 1910-es évek küszöbén még némi mikszáthi árnyalat zománcozza idevágó regényeit, amelyek meglepően sűrűen sorakoznak egymásra. Legelső regénye, a *Harmatos Rózsa*, amelynek 1909-ben az *Élet* című katolikus folyóirat ad teret, s az 1911-ben írt *Kerek Ferkó* a szerelem történetei a házasságig, 1912-ben a *Galamb papné* és 1914-ben a *Nem élhettek muzsikaszó nélkül* a házasságé az első viharokon, válságokon át a kibékülésig. Jellemző, hogy ezen a fokon a táj nyomasztó atmoszférája alig érinti hatásaival a regények cselekményét. Feloldottabb, több lehetőséggel bíró stílusban folyik az élet s a Tiszavidék lelkéről csak a hősök reflexióin át, mintegy kitérésszerűen kapunk hírt. Hogy azonban „a vénség lelke tehénkedik el az egész környéken“, hogy „semmi sem sietős, semmi sem késik“ és „semmi sincs jól, semmi sincs rosszul“, hogy örök egyformaságban él az Alföld századok mulva is: „szűk látókörrrel a tágos mezőn, fősvény éhséggel a bőség hazájában“ — az események szempontjából közömbös. Az előtérben minden alkalommal szerelmi problémák állanak s a környezet legföljebb távolról alapozza meg, miért kerül oly kizárólagossággal ez az élménykör az emberi érdeklődés előterébe.

Földbirtokosok, hivatalnokok, kálvinista papok, a vidék asszonyai, leányai egyaránt ennek az érzésnek rabjai, amelynek Móricz kiemelkedő helyet biztosít szinte valamennyi alkotásában. A szerelem Móricznál a nemek háborúja: férfi és nő, férj és feleség fegyveres ellenségekként mérik össze erejüket, egyszerre szeretik és gyűlölik egymást, alázzák meg és emelik föl önmagukat és szerelmüket. Oktalan szeszély, félreértés, féltékenység, gőg, jólét, szegénység vagy csak egyetlen rosszkor jött szó is alkalom a harc egyre újabb fellángolására: Szakadatlan huza-vona, meg-megújuló erőpróba ez — vágy önmagunk megtartására és feladására egyaránt. Egy szellemes francia nyelvészeti mutató rá legutóbb, hogy a szerelem és a háború szinte ösidők óta egyazon nyelven beszélnek, szó- és szólamkincsük, nyelvfantáziájuk megdöbbszerűen összecseng. Móricznál élesebben senki sem adhatná e tétel magyarázatát: hőseiben az önérzet éppoly végzetszerű, mint a szerelmi törvény. „Házugság az, hogy Isten Ádámot és Évát páruul teremtette,“ mondja egyik hőse. „Ádámot magában alkotta önmagának. A párja már csak kiforgatása volt az isteni koncepciónak. Mert én vagyok én és én vagyok az én istenségem és mindenem ezen a világon.“ Férfihősei a vérmérséklet féktelenségével vergődnek a két törvény között s jellemző, hogy nőalakjaiban is olykor a kor nőmozgalmának, az emancipációnak eszméi mérköznek a szerelmi élménnyel. Mintha a szerelem minden meleg poézise csak pihenő volna a soha véget nem érő szerelmi háborúságban, amely írónk szerint a világ lényegéhez tartozik. Vegyük ehhez, hogy a szerelmi történeteket a testiség vészterhesen állandó lobogtatása, biológiai mozzanatainak szoros felsorakoztatása kíséri. Arany írja Gvadányiról, hogy nótáriusát kitévő étvággyal ruházza fel s azzal kelteti életre; Móricz alakjainak hasonlóan a szerelmi éhség állandó fülldt és terhes aktualitása kölcsönöz életteljességet. E sajátága, sajnos, nem óvhatja meg az íróat a triviális részletektől s kivált nagyjelenetei riasztó teher-tételként súlyosodnak munkáira.

Kezdkorszakának említett regényei Mikszáth tartózkodóbb stílusában szólnak, az erotikus izzást többé-kevésbbé mérsékelik. Az 1920-as évek második felében viszont, amikor az úri élet ismét huzamosan foglalkoztatja, egyéniségét teljes felszabadultságában mutogató, problématerhesebb alkotások jönnek létre: 1925-ben a *Kivilágos kivirradtig*, 1927-ben az *Úri muri* s 1930-ban a *Rokonok*. E sorozat szervesen kapcsolódva a korábbi, rokontárgyú művekhez, a cselekmény középpontjába állítja a nyomasztó alföldi élettávlatoakat, amelyek mintegy irányítói a hősök sorsának. A nagy meddség terhét, a magyar végzetet hordozó, meghasonlott lelkű urak lépnek elének, akik nem tiltakoznak többé környezetük szűkössége ellen, sőt csodálatos idomulással életelemükké teszik a pogányos, tétlen vegetálást: nélküle szinte elképzelhetetlenné válik az úri élet. Az életforma magyarságának ez a homokos világ szolgáltatja feltételeit Móricz szerint: az eseménytelen szürkeség ápolja nemzeti karakterünket, őrzi ősi nomád vérmérsékletünket, tartja meg vidéki magyarjainkat a régi kamaszos ösztönösség ősállapotában. „Hát szabad ezeket, szabad ezt a világot megváltoztatni? ... Sarkaiból kifordítani?” Egyik hőse az eredendő magyar materializmus távlatában úgy látja, ez a szélesen terpeszkedő eseménytelenség valami „magasabb fajtájú istállóvá” formálja a tájat, „ahol az a sors akarata, mint a jó kocsis, hogy az állatai boldogan, kövéren és nyihogva üzekedjenek.” Felajzott, ficázkodó, pogány hetykeségű úri faj terem e tiszai tájon, amely maga gondoskodik itt azokról az izgalmakról, amelyek ritmust hoznak a pusztai élet némaságába, tartalmat az élet tátongó ürességébe. *Nem élhetek muzsikaszó nélkül, Úri muri, Kivilágos kiviradtig* — e címek az úri életforma nagyeseményeire utalnak: evés, ivás, véget nem érő dáridók, sötét hangulatú dorbézolások vezetik le a felgyülemlett hiábavaló energiákat, s tombolnak nem egyszer egy-egy teljes regényen át az olvasó előtt.

Mulatni: az élet őszértelme itt, valami pogány vallásos szertartás, amelyben a kiaknázatlan erőtartalékok felszabadulása szinte szétrobbantja a nagytermészetű hősöket. Az emberek leszegezett homlokkal rohannak egymásnak párviadalra, borogatásként mulató cimborájukat mártják vízbe és csavarják féktelen erővel homlokukra s az *Úri muri* főhőse, Zoltán, egy áttivornyázott éjtszakán felgyújtja a házát s virtusból szíven lövi magát. A mulatság, amely Jókainál még kedves atyafiak összeölelkezése, Vas Gerebennél jókedvű anekdotázgatás a fehér asztal mellett, Mikszáthnál szivárványos illúzióink pillanatnyi ünnepe — Móricznál az indulatok gátszakadása, az ösztönenergiák kicsapódása, elemi erejű lázadás a tétlen tespedtség monotóniája ellen. A dáridókban megérlelődnek a hősök sorsproblémái: csak a mámor felszabadultságában mérik fel a hősök igazán a maguk élethelyzetét s a mind vadabb tivornyák során egyre tisztábban bontakozik ki előttük — az olvasó előtt is — az úri élet egy-egy dilemmája. „A szívek olyanok voltak, mintha a „szézárn nyilj meg” varázsigéjével érintette volna meg az éjféli tündére”, olvassuk. „A tánc is arra kell, a muzsika, a bor, evés, hogy éjféli utánra előkészítse a szíveket s ez a furcsa nagy közös gyónás megkönnyebbíti, szinte feloldja a hétköznapi élet minden feszültsége alól.” Pedig e feloldódás nem hozhat megoldást, inkább a vég-

zetszerű elrendeltetésre döbbsenti rá a hősokeket. A *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* ilyen dárídónál eszméltet rá, hogy e dárídó a gentry-réteg halála; a fajok fajiságuk terhét soha le nem vethetik, a zsidókérdés megoldhatatlan, vallja a *Kivilágos kiviradtig*; az *Úri muri* eseményei folyamán pedig a tivornyák mélyén ásitó üresség már az egyetemes létproblémák megoldhatatlanságát, az emberélet céltalanságát hirdeti s öngyilkosságba torkollik. A magyar lét vulkán hátán folyik s erre a hősoek csak akkor eszmélnék rá, mikor a föld meghasadt méhe sugározza feléjük a pusztulást.

TÖRTÉNETI REGÉNYEIBEN lobban legmagasabbra írói becsvágya: monumentális alkotásaiban magyar sorsunk időtlen kérdéseire keres feleletet. Már 1921-ben ennek szánja *Tündérkert* című regényét, amelyhez folytatólagosan *A nap árnyékában* és *A nagy fejedelem* című írásai csatlakoznak, hogy ismételt átkomponálás eredményeképen 1934-ben pályája legnagyobb szabású alkotásával, az *Erdély*-lyel érjen nyugópontot a trilógia. A naturalizmus már Móricz előtt meghódítja a történeti regény műfaját, Móricz azonban elhanyagolja e kezdeményeket s kizárólag önerejére épít. A mult felé a jelen nagy problémája, az országtestről levált tagok elszigetelt élete tereli figyelmét: a keleti—erdélyi magyarság új erőpróbájának esélyeit mérlegelve idézi fel a fejedelmek hasonló megpróbáltatásokkal terhes korszakát. Történetsszemléletének hátterében alapelveként vallott tétele húzódik meg a magyar jellem időtlen állandóságáról, ősi temperamentumunk századokkal dacoló változhatatlanságáról. Báthory Gábor és Bethlen Gábor korában járunk, de a fejedelmek népeket kormányzó pályájának szimfóniáját társadalmi regényeinek alapmotívumaiból — nyilván saját élményeiből — komponálja. A *Tündérkert*ben a „Nagyember“, a magyar Übermensch ismert Móricz-féle koncepciója uralkodik. Báthory Gábor alakja Turi Dani s a tivornyák úri hősei sorában helyezkedik el: vad élethajszája, képtelen lázálmái, tomboló ösztöne élete éppúgy a világverő keleti nomádok nagyuraira emlékezteti az író, mint emezek. „A keleti úr — Atilla — álma burjánzott fel benne: lóháton ülni s végigrepülni a nyomorék rongy emberi világ rakott hátán.“ Az egész cselekmény körülötte forog, elátkozott tehetségével történelmet teremt: magántulajdonként gyötörve, gyúrva, izgatva Erdélyt, rombolva az építésre hivatott, önmaguk ellen támadó fékvesztett erőkkel. „Nincs ennek a lelkeben senki más, csak ő saját maga;“ az ország egyetlen feladata, hogy szolgáljon, „Az ember nem ló,“ mondja valaki, — „Ló! kiáltotta a fejedelem s az asztalra vágott, — s ha ki szembe fordul, azt fustéllyal vágom agyba, hogy szeme szikrát hány s majd von tovább.“ S ez a meddő viharzásban élő, „szépasszonyok hosszú farsangját“ készítő duhaj lélek a tündérkertté tett Erdélyről álmodozik. Álma, hogy megtörje a szászokat török segítséggel egyesül Magyarországgal, meghódítja Lengyelországot és a két oláh vajdaságot is hozzá s világbirodalmat teremt! A valóság viszont, hogy a megtiport, lelkiileg széttagolt, urának igáját nyögő kis ország — a szultán hűbértokai. A nagyálmú s önimádó téboly határán járó fejedelem lehullása mégis tragikus látvány: gazdag magyar életerők felmorzsolódása,

amelyek egy megszeplősített nép lázadásának esnek áldozatául.

A trilógiát fűtő második móríci élménykör, a szerelem háborúsága, már a „nagy fejedelem“, Bethlen sorsát kormányozza. Feléje közeledve a nagyember új típusát, az országépítő, szolgálatvállaló, munkaéhes karaktert keresi az író, aki együtt teszi meg a fordulatot az új eszménykép felé írókortársaival. Bethlennek nincsenek délibábos vágyálmai, higgadt céltudatosság, körültekintő óvatosság vezérli s Móríciz most első ízben vállalkozik rá, hogy temperamentumának idegen alakot forrósítson élővé munkájában. E feladat próbáját csak félsikerrel vállalhatja: az alkati adottságok hűvös-racionális világa helyett családi élete felől közeledik hőséhez. Így olykor már-már a történeti vígjáték hangulata lenne úrrá a cselekményen, ha a szerelmi háború kinzó hevessége nem hangsúlyozná Bethlen magánéletének tragikumát. „Az én szerencsétlenségemen kell felépülni az ország örömének?“ — e gondolat egyre kinzóbb rögeszme gyanánt üldözi feleségét, aki családi körének melegét nélkülözve gyötrő szemrehányásaival maga teszi mind ridegebbé urához való kapcsolatát. A fejedelmet országos gondok vonják ki a családból: „Éhes és nyomorult emberek gyilkolják egymást — ... én megakadályozhatom...“ Az asszonyt magányának kielégítetlensége hajszolja harcba urával: „nem leszek özvegy! élő ember özvegye!“ Az ellenségeskedés árja sodorja a fejedelem szerelemvágát Báthory Anna felé, akiben törzsének boszorkányos lelke, vonzó-taszító, melegséget és útlatot egyszerre élesztő hatása babonázza meg a józan észembert. A trilógia gondolatmenetének végzetes erkölcsi kisiklása, hogy a különb Bethlen kevesebbnek érzi magát a zavarosabb Báthoryakhoz képest s lassan irányító élményévé nő a gyűlölt Báthoryak iránti rajongása. Bethlen, aki Báthory szeretne lenni — e koncepció a Móríciz-féle szerelem-felfogás végső, logikus következménye. A Báthory vér mérge, a féktelen ösztön miazmája belopózik a nagy fejedelem lelkébe s feldúlja családi életét, hogy e másik viszony méltatlanságára ébredve Bethlen végül is önmagára maradjon s magányából alkotás fakadhasson. Az írói lélek így épít hidat Bethlen alkatának idegen világához; de a szerelmi bonyodalmak hálójában vívódó Bethlen a regényben nem lehet többé a történelmet intéző, világáramlatok titkaiba hallgatózó, uralkodó erélyében és diplomata ügyességében egyaránt fölényes küzdőképességű fejedelem, a történelem Bethlen Gábora. Az archaikusan s erdélyiesen színezett nyelv, a történelmi kútfők kikapott részleteinek a műbe-dolgozása, a művelődéstörténeti apróságok szingazdag halmozása így alig segíthet az alapkoncepció hitelén. Az író a történelmet is csak énje alkati gátlásain át tárhatja fel — nem annyira az események, egyéni sorsok fölött hullámozó kavargásában, hanem egyes elszigetelt emberéletek laza összefüggésű sokaságán át, akiknek individualizmusán nem diadalmaskodik a közös élmény hevülete, a közös sors nyomása. A regény életszerűsége a történelmi igazság helyett az írói temperamentumban gyökerezik, ábrázolása inkább írói, mint történeti hitelű.

KORÁNTSEM TELJES e kép: kibékítőbb, poétikusabb, szívarányosabb írásai vagy harcok, de dilettáns irodalompolitikai kísér-

letei jóval kevesebbet árulnak el öserejű tehetségéből. Emberi egyéniségének igazi mivoltában, alkotó képességeinek becsvágyó teljében életművét az alkotások e legkiemelkedőbb csúcsairól tekinthetjük át. Móricz tehetsége kétségkívül erősen dogmatikus s mindazt, amit úr és paraszt, férfi és nő, társadalom és történelem számára jelentenek, egyazon görcsös következetességgel képviselt elvi álláspontból szemléli. Éppen következetessége magyarázza azonban, hogy a magyar világ örök lélektani titkait fürkészve sűrű magyar légkört teremt ismét regényírásunkban, amelyet már a nagyváros szintelen sápadtsága bágyaszt s foszt meg nemzeti jellegétől. Vas-kemény makacssággal képviselt távlataival egy új magyarság-mithosz, nemzetkarakterológiai önarckép megrajzolója és szívós hirdetője lesz, amelyet szerinte biológiai, táji, történelmi és társadalmi erők végzetesen determinálnak. A kép, mint láttuk, egész konstrukciójában az írói egyéniség alkatához, világszemléletéhez és ízléséhez igazodik, de nem független korától sem. Az Ady-korszak magyarság-képe ez (részben éppen Adyt mithizáló nemzet-portré) s a XX. század jellemző elgondolása szerint a pogányos életerő tomlolásában, szerelem, étel, ital, indulat féktelenségében, a virtuskodó önérzet robbanékonyságában, a magyar életrevalóság és őserő bizonyítékát pillantja meg — nyilván a dekadens modern nagyvárosi úri típus ellentétét és vágyalmát. E magyarságszemlélet természetesen nem ölelheti idő, táj, osztály és felekezet fölötti egységbe népünk egészét, hanem elfogultságokkal terhes és ellenmondásra kész tet. Móricz naturalizmusának taszító túlzásai mellett magyarságszemléletének egyoldalúságai és tévedései magyarázzák, hogy széles közönsége ellenére sem hódította meg olvasótáborának szívét anynyi kizárólagossággal, amennyit kitűnő tehetségének roppant ereje követelt. Minden individualizmus közsorsa ez s e részben hőseinek tragikuma az írónak magának is tragikuma egy kevéssé.

SÁNDOR ISTVÁN

Az aluminium jelentősége napjainkban

AZ ALUMINIUM VEGYÜLETEI nagyon régen ismertek. Ennek ellenére a fém aluminiumot vegyületeiből csak a múlt század első felében, 1827-ben, sikerült a német Wöhler-nek előállítani. Előállítása abban az időben igen költséges volt és így nem csoda, ha az aluminium ára megközelítette az arany árát. Még 1855-ben is a párisi világkiállításon nagy feltűnést keltett „agyagból gyártott ezüst”, méltóan büszke nevéhez, kilónként kb. 350 pengőbe került. Így természetes, hogy kezdetben legfeljebb ékszereket és dísztárgyakat készítettek belőle. 1887-ben a francia Héroult és az amerikai Hall egymástól függetlenül felfedezték az aluminium olcsó előállítási módját, de még ebben az időben sem tudják a most már jóval olcsóbb fémet mire használni. Végre e század elején megtalálja a helyét az aluminium a fémek versenyében és rövid idő alatt komoly versenytársává válik az évezredek óta ismert réznek, vasnak, cinknek, ónnak és ólomnak. A mai modern életünk már el sem képzelhető aluminium nélkül: aluminium nélkül például az ember sohasem szeldeshette volna olyan biztonságosan a levegőt, mint azt napjainkban teszi.

De tulajdonképpen melyek azok a tulajdonságok, melyeknek az aluminium ezt a nagy térhódítását köszönheti? Az aluminiumnak a többi fémekkel szemben könnyűsége ad igen sok helyen alkalmazási lehetőséget. Az aluminium a könnyű fémek közé tartozik, fajsúlya: 2.7. Ezt a tulajdonságát legjobban a repülőgépipar tudja hasznosítani, ahol nagyon fontos, hogy a levegőbe emelkedő gép minden része minél könnyebb és amellet nagy szilárdságú legyen. E nagyon előnyös tulajdonsága mellett van még egy másik igen fontos előnye is az aluminiumnak: az atmoszferiliákkal szemben igen ellentálló, nem rozsdásodik. Az ezüstfehér csillogású fém felületén ugyanis a levegő hatására vékony oxidréteg keletkezik, amely összefüggő kéregként megvédi a további oxidálástól. Ezzel szemben a vas felületéről a rozsdaréteg leperreg, a rozsdásodás lassan megemészti az egész vastárgyat. Ezeken kívül vannak még az aluminiumnak más jó tulajdonságai is: jól nyújtható, alakítható, dróttá húzható, vagy vékony lemezzé hengerelhető.

Az aluminium lágysága, könnyű formálhatósága nagymértékben megkönnyíti feldolgozását. A repülőgépgyártásban a gép alko-

tórészeitől könnyűségük mellett nagy szilárdságot is követelnek, így az alumíniumnak előbb említett tulajdonsága alkalmatlanná teszi ezt a fémeket ilyen célra való felhasználásra. A fém alumínium lágyágát csökkenteni lehet ötvözetek készítésével. A megolvadt alumínium ugyanis olvadt állapotában keveredik más fémekkel, melyektől kihülés után sem válik el, azokkal ötvözeteket képez. Kétszáznál is több a ma előállított alumínium ötvözeteknek a száma. Ezek között akad sok olyan, melyek könnyűségük mellett szilárdságban, keménységben kiállják a versenyt a legkeményebb acél-fajtákkal is. Az ötvözet készítésben általában kétféle szempont érvényesül: egyrészt igyekeznek a keménységet növelni, másrészt olyan ötvözeteket előállítani, amelyeknek a fajsúlya még az alumíniuménál is kisebb. Az ötvözetek (Duralumin, Silumin, Anticorodal, Fredal, Paraluman, Magnalium, Zimalium, Hydronalium, Alzanfém, Scleron, Aeron, Lautal, Aludur, Montegal, Constructal, stb.) közül úgyszólván minden célra alkalmasak is találhatók. A Duralumin és a Siludur például keménységükkel tűnnek ki, magnézium ötvözetek közül pedig olyan is van, amelynek a fajsúlya jóval alatta van az alumínium fajsúlyának (1.7).

Nem lenne teljes az alumínium jó tulajdonságairól alkotott képünk, ha meg nem említeném, hogy még aránylag alacsony hőmérsékleten (657°) olvad, jól kovácsolható, hegeszthető, önthető, a hőt jól, az elektromosságot elég jól vezeti. Ezek mind olyan tulajdonságok, amelyek feldolgozását megkönnyítik, alkalmazásának pedig igen bő teret nyújtanak.

De lássuk, hogy tulajdonképpen mire is használják az alumíniumot és számos ötvözetét? Kétségtelen, hogy napjainkban legtöbb alumíniumot repülőgépek és kormányozható léghajók készítésére használnak. A teljesen tiszta alumínium, lágyága miatt, ilyen célra nem alkalmas, azért itt elsősorban az alumínium nagy szilárdságú ötvözei jönnek számításba (Duralumin, Silumin). Ezek az ötvözetek a repülőgép vázának és általában nagy erők hatásának kitett részek építésében jutnak felhasználásra. Azokat a részeket, ahol nincs nagy szilárdságra szükség, a könnyű magnézium-alumínium ötvözetekből készítik. Ilyen ötvözet az ú. n. „elektron-fém” (90—95% magnézium + 2—5% cink + 3—5% alumínium), melynek fajsúlya jóval kisebb, mint az alumíniumé (1.7): ebből készül a légcsavar, szárnyfelület és a külső borítások. Egészen különleges ötvözetből készülnek a Zeppelin léghajók, a ZZ-fémből. Különleges eljárással ez az ötvözet színeztető és belőle ízléses dísz tárgyakat készítenek.

Nemcsak ott alkalmazza a technika az alumíniumot, ahol a levegőbe való emelkedés miatt fontos a könnyűség, hanem általában mozgó tárgyakon, ahol vagy nagy sebességet, vagy nagy rakodófelületet akarnak elérni. Napjainkban már alumínium vasúti kocsikról beszélhetünk. Az acélváz kocsik ugyan igen jól megfelelnek rendeltetésüknek, mert a régi faváz kocsikkal szemben megvan tűzbiztonságuk, amellettt jóval szilárdabbak is. Sok olyan acélrész van az ilyen vasúti kocsikban, amelyek kicserélhetők alumínium ötvözetekkel, miáltal a kocsik súlya kb. 30%-kal csökken. Ennek természetes következménye, hogy ugyanolyan vontatóerő al-

kalmazásával sokkal nagyobb sebességet érhetnek el. Ezekután nem csodálkozhatunk az amerikai és francia express vonatok óránkénti 150—190 km-es sebességén. Amerikában és Franciaországban már évekkel ezelőtt több ezer, aluminium ötvözetből készült, vasúti kocsi volt üzemben. A vasúti kocsiknak e súlycsökkenése azt is jelentheti, hogy a mozdonyt ugyanolyan megterhelés mellett több üzemanyaggal tudjuk ellátni, vagyis a vonat üzemanyag felvétel nélkül, sokkal nagyobb távolságot tud megtenni. Amerikában vannak olyan vonatok, melyeknek csak 900 km-es út befutása után kell üzemanyag felvételtől gondoskodni.

Hasonló okból nagy a jelentősége az aluminiumnak az autóiparban is. Az acélrészek kicserélésével itt is kb. 30%-os súlycsökkenés érhető el, motorkerékpárnál pedig ez egészen 45%-ig fokozható. Tehát, a részben aluminium ötvözetből készített motorkerékpár, csaknem fele akkora súlyú, mint a tisztán acélból készült. Különösen nagy a jelentősége ennek a súlycsökkenésnek a versenykocsik, versenykerékpárok építésében. Ha nem a sebesség növelése a főcél, a súlycsökkenés a szállítható teher mennyiségét növeli, vagy előnyös az üzemanyag takarékoskodás, vagy a gumiabroncs kopása szempontjából. Hasonló okokból újabban még a hajóépítésben is felhasználják az aluminiumot.

Könnyűségénél fogva még máshol is alkalmazzák az aluminium ötvözeteket. A Königswusterhausen-i rádióállomás hatalmas antenna tornya például aluminium ötvözetből készült. Készülnek vasúti tartálykocsik is aluminiumból: ezekben olajat, petroleumot és salétromsavat szállítanak. A savak általában könnyen megtámadják az aluminiumot, de a tömény salétromsav teljesen hatástalan rá. Ki is használják ezt a körülményt és a drága és nehezen kezelhető üvegballonok helyett, ma aluminium hordókban és tartálykocsikban szállítják a salétromsavat. Az aluminium edények, üstök sokféle iparágban feltalálhatók. Szesz- és sörgyárak hatalmas méretű erjesztő kádai és raktározó edényei is aluminiumból készülnek. Húsfeldolgozó üzemek, konzervgyárak mindinkább kiterjedtebben használják az olcsó és könnyen tisztántartható aluminium edényeket. A modern tejvállalatok és tejfeldolgozó üzemek tejeskannái, gyűjtő és feldolgozó edényei ugyancsak ebből a fém-ből készülnek.

Legjobban ismert az aluminiumnak háztartási edények készítésére való alkalmazása, pedig éppen itt használata meglehetősen korlátozott, mert még az aránylag gyenge savak is megtámadják. Ezért savanyú ételek készítésére vagy eltartására nem alkalmas az aluminiumból készült edény. De óvatosan kell eljárni a tisztításával is, mert lúgos anyagok ugyancsak megtámadják. Ennek ellenére is a kétségtelenül tetszetős külsejű aluminium edények ma már kevés háztartásból hiányzanak. Mivel olyan könnyű mint az üveg, de nem törékeny, igen alkalmas katonai és turista felszerelési cikkek készítésére, thermos palackok borítására.

A felsorolt felhasználási módok mellett még igen nagy a jelentősége az aluminiumnak a fémgazdálkodásban, különösen a háborús fémgazdálkodásban. Az érclelőhelyek nagyon egyenlőtlen eloszlása, azután az európai ércbányák hosszú évszázados kihaszná-

lása következtében Magyarországon, szomszédaink közül pedig Németországban és Olaszországban számottevő réztermelés nincsen. De ugyanígy több más fémben, például ólomban, nikkelben, mangánban is igen szegényen vagyunk. Békében a hiány még valahogyan pótolható behozatallal, de háború esetén csak a meglevő készletre támaszkodhat az ország. Ilyenkor ezekkel a fémekkel legnagyobb mértékben takarékoskodni kell és éppen ebben a takarékoskodásban jut igen nagy szerepe az alumíniumnak. Ahol csak lehet, a nehezen megszerezhető fémeket, főként a rezet és az önt helyettesítjük alumíniummal. Azzal, hogy a szesz- és sörgyárok vörösréz-ből készült edényeit ma alumíniumból készítik, nagy mennyiségű rezet szabadítanak fel, amit azután akár háborús célokra is felhasználhatnak. Mindinkább megveti a lábát az alumínium az elektrotechnikában is. Igaz ugyan, hogy az alumínium az elektromos áramot csak közepesen vezeti, de ezen úgy lehet segíteni, hogy az áramvezető drótot vastagabbra készítik. Főként szabadonfüggő nagyfeszültségű vezetékeket készítenek belőle. Mivel szilárdsága nem olyan nagy, mint a rézé, az alumínium vezetéket közepén végighúzódo acélhuzallal merevítik. Bizonyos vastagságú rézhuzal vezetőképességével egyenlő vezetőképességű majdnem kétszer olyan vastag alumínium huzal csak fele olyan súlyú, mint a rézhuzal. Az alumínium huzal alkalmazása nemcsak azért olcsóbb, mert maga a huzal ára fele a rézhuzalénak, hanem könnyűségénél fogva nem kell olyan erős tartóoszlopokat építeni a vezetékeknek, vagy a tartóoszlopok sokkal távolabb lehetnek egymástól. A bányai elektromos centrálé Budapestre vezető magasfeszültségű vezetéke túlnyomórészt alumíniumból van. Ma a villanyvilágítás vezetékei kizárólag alumíniumból készülnek. Tudományos technikai készülékek mérőeszközök rézalkotórészeit is kifogástalanul helyettesítik a különböző alumínium ötvözetek. A háztartásokból a régi rézedényeket, üstöket teljesen kiszorította az alumínium.

Nagyon jól helyettesíthető sok esetben az ón is alumíniummal. Krémek, paszták tubusát, valamint a boros és pezsgős üvegek kupakját ma kizárólag alumíniumból gyártják. Sajt, élelmiszer, tea, cukorka, csokoládé, cigaretta vékony alumínium lemezbe vannak csomagolva. A vékonyra hengerelt „*alumínium fólia*” éppen olyan jól használható ilyen célra, mint a régi sztanniol papír. Ott ahol olcsó az alumínium, tetőfedésre, sőt házfalak burkolására is használják. Könnyűségénél fogva nem kell a háztető gerendázatát erősen építeni, ami tűzbiztonság szempontjából ma különösen nagy jelentőségű. A modern paloták kapui, díszítései, lépcsőkorlátjai nem kovácsolt vasból, bronzból, vagy rézből, hanem alumíniumból készülnek. Mannheimban, a német alumíniumgyártás központjában, egész alumínium utca van, ahol nemcsak a kereskedések portáljai, a cégtáblák, hanem még a hirdető- és lámpa-oszlopok is alumíniumból készültek. Az alumínium-bronzból szobrokat öntenek. Igaz, hogy a bronzban csak az 5—10% önt lehet alumíniummal helyettesíteni, de így is jóval olcsóbb az alumínium-bronz a valódi bronznál. Alumíniumbronzból nemcsak kisebb szobadísznek való szobrokat készítenek, hanem hatalmas szabadban álló szobrokat is, mert a légköri hatásoknak éppen olyan jól ellentáll, mint a bronz.

A fémek közül, az alumíniumon kívül, csak még a magnéziumnak van meg az a tulajdonsága, hogy porított állapotban is megtartja ezüstös színét. Ezt a tulajdonságát értékesítik az alumínium festékek készítésében, melyeket főként kezdetben kisebb vastárgyak bevonására használtak, de annyira beváltak a gyakorlatban, hogy újabban hidakat, olaj- és benzintartályokat is festenek vele.

A finom alumínium por vagy reszelék meggyújtható és ilyenkor fehér alumíniumoxiddá ég el. Valamennyi fém között az alumíniumnak a legnagyobb az égéshője. Az égés magas hőmérsékletén az alumínium redukáló sajátosságú: oxigéntartalmú vegyületekből elvonja az elégséhez szükséges oxigént. Így például, ha vas-oxiddal keverjük az alumíniumport és a keveréket alkalmas módon meggyújtjuk, akkor az alumínium az elégséhez szükséges oxigént a vasoxidból vonja el és az igen magas hőmérsékleten az ily módon redukált vas megolvad. Az alumíniumnak ezt a tulajdonságát használta ki a német *Goldschmied*, esseni kémikus, az ú. n. „thermit”-eljárásban. Az eljárás kiválóan alkalmas vassinek, páncéllemezek vagy törött vasalkatrészek helyszínen való összeforrasztására. Az összeforrasztandó részeket thermit-keverékbe ágyazzák s a keveréket meggyújtják. A magas hőmérsékleten a vas megolvad, sőt a tisztátalanságok is kiégnek belőle, úgyhogy a vasrészeket a leg-tökéletesebben, hézagmentesen lehet összeforrasztani. Az alumíniumnak az elébb említett tulajdonságát, hogy az magas hőmérsékleten egyes fémek oxidjaiból képes az oxigént elvonni, kihasználják egyes fémek előállításában is. A mangán, króm és a molibdén azok a fémek, melyeket igen nehéz érceikből szénnel való redukálással előállítani. Ha ezen fémek érceiből aránylag könnyen előállítható oxidokat alumínium porral keverik, a keveréket meggyújtják, vörös izzáson a fémek oxigénje egyesül az alumíniummal alumínium-oxiddá és tiszta fémeket kapunk (Aluminothermia).

Békés célokon kívül a thermitnek fontos háborús alkalmazása is van: gyújtóbombákat készítenek belőle. A thermit elégésekor fel-lépő 2000⁰-nál is magasabb hőmérséklet igen alkalmas arra, hogy még nehezen gyulladó tárgyakat is lánggra lobbantson. A thermit keveréket hüvelybe töltik. Ennek alján kevés robbanószer van, mely ütésre meggyújtja a keveréket. Mivel egyrészt szállítás alatt a thermit-keverék alkotórészei fajsúlybeli különbség következtében szétválnak egymástól, másrészt a keveréknek nagyon gyors az égése, a thermit-keveréket kötőanyagba ágyazzák. Ilyen kötőanyag a kén, paraffin, kátrány. Mivel ezek terjesztik is a lángot, vivő-anyagoknak is nevezik őket. Újabban a gyújtóbombák hüvelyét is éghető anyagból készítik, mégpedig elektron ötvözetből: ezek az elektron-thermit bombák. Ilyen bomba teljesen elég, tehát a repülő nem kénytelen holt súlyt vinni magával. Égés közben az elektron-ötvözet szét is freccsen, így sokkal nagyobb felületen gyújt, mint a közönséges thermit-bomba. A gyújtóbombákat nem készítik túlságosan nagyra; súlyuk néhány dekától pár kilogrammig terjed s minden esetben olyan, hogy a háztetőt átütve, a padlástérben okozzanak tüzet. Mivel súlyuk aránylag csekély, egy repülőgép igen sokat vihet magával, így egyidőben igen sok helyen okozhatnak a lehullott bombák tüzet. A gyújtóbomba égése nem tart so-

káig és gyors közbelépés megakadályozhatja a tűz elharapódzását. Legeredményesebben védekezhetünk a tűz tovaterjedése ellen, ha a kiégett bombát száraz homokkal fedjük be. Gyújtóbombán kívül még robbanószert is készítenek az alumíniumból: az *ammonál* nevű robbanószert főtömege ammoniumnitrát és alumínium-por. Tüzijátékokat és jelző rakétákat is gyártanak alumíniumból.

Közismert az alumíniumnak véltópénzek készítésére való felhasználása.

NEM LENNE TELJES az alumíniumról adott kép, ha annak előállítását nem ismertetném. Az alumíniumgyártásnak fontos magyar vonatkozása is van, mert a gyártás nyersanyagát, az alumíniumércet, a bauxitot, hazánkban nagy mennyiségben bányásszák. Az alumínium vegyületei elterjedten fordulnak elő a föld kérgében, úgyszólván mégis csak az igénytelen külsejű bauxit az egyetlen ásvány, melyből előállítható. Az agyagból való alumíniumgyártás kérdését sikerült ugyan megoldani, de az előállítás még távolról sem gazdaságos. A világ bauxittermelésében ma Magyarország Franciaország mögött a második helyen áll. Tulajdonképpen a világháború alatt indul meg Biharmegyében a termelés, mikor a németek nem kaptak francia bauxitot. A Trianoni békeszerződésben megfosztottak bennünket az értékes bauxittelepektől, pedig már ekkor 20—25 ezer vagon volt az évi termelés. A csonka országunk területén megindult kutatást csakhamar siker koronázta, mert a Vértességy alján, Gánt község közelében nagy kiterjedésű bauxittelepeket fedeztek fel. Egy-két méter vastag fedőréteg lehordása után, külszíni fejtéssel nyerik a bauxitot 5—5 méter magas lépcsőfokokban a dolomit alapkőzet eléréséig. Annak ellenére, hogy a kitermelés éjjel-nappal folyik, mégis igen tekintélyes a gánti bányákból még kitermelhető bauxit mennyisége. A telepek egész készletét 5—6 millió tonnára becsülik, aminek a bányászás megindulása óta csak körülbelül a felét termelték ki. A gánti előforduláson kívül újabban még a Bakony hegységben is találtak több helyen bauxitot (Padrag, Halimba, Szöcz, Taljándörög). Tapolcán, Sümegen, Csabrendeken, Zalahalápon már fejtik a bauxitot. A Zirc melletti Eplény és Nyírád vidéke még jelentősebb bauxittelőhely, de a Pécs melletti villányi hegységben is akadtak bauxitra, sőt az elmúlt esztendőkből visszakerültek a biharmegyei bányák is. Magyarország háborús bauxittermelése közel jár az évi 100.000 vagonhoz. Ennek az óriási mennyiségű bauxitnak több mint 80%-át a gánti bányák adják.

Csak az a bauxit alkalmas az alumíniumgyártásra, melynek alumíniumoxidtartalma meghaladja az 50%-ot: ez az alumíniumbauxit. Sárgás vöröses, vagy vörös foltos kőzet. Vöröses színét a szennyezésként előforduló vasoxidtól nyeri. Ha kevés benne a vasoxid, akkor világos, csaknem egészen fehér színű: ez a fehér bauxit (alumíniumoxid tartalma 80%-nál is több). Ebből nehéz az alumíniumot kiválasztani, ezért inkább tűzálló téglákat és csiszolószereket készítenek belőle. A másodrendű bauxitból, amit nem lehet alacsony alumíniumtartalma miatt alumíniumgyártásra használni, cementet gyártanak. Ebből készül a kitűnő minőségű *citodur* ce-

ment, amelynek az a jó tulajdonsága, hogy — amint a neve is mutatja — rendkívül gyorsan köt; 24 óra alatt megkeményedik. Kitűnően alkalmas hidak, elsőrendű utak, erősítmények építésére. A harmadrendű bauxit már olyan gazdag vasban, hogy a színe is egészen vörös: rozsdá- és saválló festéket készítenek belőle. Kísérleteznek azzal is, hogy ebből, a nagy mennyiségben előforduló nyersanyagból, vasat állítsanak elő.

Négy vagon jóminőségű bauxitból kb. egy vagon aluminium állítható elő. Annak ellenére, hogy Magyarország a bauxittermelésben az egész világon a második helyen áll, aluminiumgyártásról nálunk, különösen néhány évvel ezelőtt, alig lehetett beszélni. Az aluminiumgyártáshoz szükséges ércet kiszállítottuk külföldre, hogy azután mint aluminiumot jó drágán visszavásároljuk. Nem életszerűségünk okozta ezt, hanem az a körülmény, hogy az aluminium előállításához csak ott gazdaságos, ahol olcsó elektromos energia állítható elő. Legjobban bizonyítja ezt a föld államainak bauxit- és aluminiumtermelését mutató két statisztikai táblázat:

A föld bauxittermelése (1938):

	1000 tonnában	világtermelés %-a
Franciaország	688	17.7
Magyarország	533	13.4
Egyesült Államok	427	11.0
Holland Guayana	392	10.1
Olaszország	387	9.9
Jugoszlávia	354	9.1
Szovjet-Oroszország	253	6.5
Holland India	199	5.1
Görögország	137	3.5
Németország	93	2.4

A föld aluminiumtermelése (1938):

	1000 tonnában	világtermelés %-a
Németország	164.0	28.2
Egyesült Államok	130.1	22.4
Kanada	64.0	11.0
Szovjet-Oroszország	49.0	8.4
Franciaország	45.3	7.8
Norvégia	29.0	5.0
Svájc	27.0	4.6
Olaszország	25.8	4.4
Anglia	23.0	4.0
Magyarország	1.2	0.2

Németország első helyen áll az alumíniumtermelésben, pedig alig van bauxitja. Svájc, Norvégia szintén aránylag előkelő helyeket foglalnak el az alumíniumtermelő államok között, mert olcsó vízierővel fejlesztett elektromos áramot használhatnak fel a kizárólag külföldről behozott bauxit feldolgozásához. A bauxittermelésben második helyen álló Magyarország olcsó elektromos áram híján a világ alumíniumtermelésében igen kis százalékkal vesz részt. Mégis dicséretreméltó erőfeszítéssel rendezkedik be az ország az utóbbi esztendőekben alumíniumgyártásra. Először a csepeli Weiss Mannfréd-féle gyár Esztergom mellől szállított gyenge minőségű, olcsó barnaszénből előállított elektromos árammal gyártott alumíniumot. Ma már a dunántúli barnaszéntelepek olcsó szénéből termelt elektromos energiával több gyárunk működik és reményünk van arra, hogy Délkelet Európában a jövőben Magyarország magához ragadja az alumíniumgyártást.

Néhány évtized alatt a bauxit igen fontos nyersanyag lett, a belőle előállított alumínium pedig a fémek versenyében a vassal, ónnal, rézzel és cinkkel egy vonalba került.

De vessünk egy pillantást a jövőbe: vajjon megtartja-e a jövőben is azt az előkelő helyet a fémek között, amelyet ma kiváló tulajdonságaival és sokoldalú alkalmazhatóságával elfoglalt? Egészen bizonyos, hogy az alumínium e helyzetét tartani fogja, sőt talán még növekedni is fog jövőben a jelentősége. Az alumínium ugyanis körülbelül kétszer olyan mennyiségben fordul elő a Föld kérgében, mint a vas. Szinte felbecsülhetetlen a még teljesen kiaknázatlan bauxit telepek nyersanyag-kincse. Különösen Afrikában, Ázsiában és Ausztráliában találtak sok helyen nagy bauxit telepeket. Míg a ma használatos ipari fémek érceinek mennyisége, az évezredes felhasználás következtében, erősen megcsappant, addig az alumínium érce, a bauxit, mondhatni kimeríthetetlen mennyiségben áll még rendelkezésünkre. Nem is szólva arról, hogy talán nincs is olyan messze az az idő, amikor agyagból is gazdaságosan lehet majd az alumíniumot előállítani. Akkor valóban az lesz a helyzet, hogy minden országban kimeríthetetlen nyersanyag készletből állíthatják elő ezt a fontos fémeket. Fokozatosan a szükségszerűség is előtérbe hozza az alumíniumot: geológusok becslése szerint, ha a kitermelés nem fokozódik, az ólom és krómércetek legfeljebb 10 esztendeig, a cinkércetek 20 és a rézércetek legfeljebb 100 esztendeig elégíthetik ki az emberiség szükségletét. Nyilvánvaló, hogy ezeket a fémeket a jövőben még nagyobb mértékben igyekeznek alumíniummal pótolni. De ez a könnyű fém biztosan megtöri a vas és acél hegemoniáját is, mert igen nagy előnye, hogy nem rozsdásodik. A szabadban álló vastárgyaknak rozsdásodás ellen való megvédése, festése, vagy más fémekkel való bevonása, igen nagy összegeket emészt fel. Hiszen egyedül Németországban a rozsdásodással évente tönkrement vas, acél értékét másfél milliárd márkára becsülik. Már ma is úgy látjuk a jövőt, hogy míg a következő évszázadokban a mai legfontosabb fémek a szükség kényszerű pa-

ranca következtében állandóan veszítenek jelentőségükből, addig az aluminium mindinkább előretör a küzdelemben és elfoglalja helyüket. A nehéz fémek korszakán túl vagyunk, következik a „Mag-nal“- (Magnézium+aluminium) korszak. Az aluminium a jövő féme.

EPERJESSY GYÖRGY

Irodalom: Büttner A., Feez F.: Metall aus Lehm. — Juhász V.: Nyers-anyagháború. — Lengyel B.: Világhódító ipari anyagok. — Neumann B.: Lehrbuch der chemischen Technologie und Metallurgie. — Pahl W.: Weltkrieg um Rohstoffe. — Schmidt A.: Die industrielle Chemie in ihrer Bedeutung im Weltbild. — Deniflée S.: A könnyűfémek sajátságai és alkalmazásai. — Aluminium c. folyóirat.

A nyolcvanéves Gerhart Hauptmann

KÜLÖNÖS SORS ez a Gerhart Hauptmanné! Már négy évtizede, mint a modern német dráma nagy klasszikusát ünnepeljük s művének legjellemzőbb és legjelentősebb része olyan mesz-szire nyúlik vissza, hogy már régen irodalomtörténetnek számít. Juhász Gyula 20 évvel ezelőtt írta róla: „Hatvanéves a kupolás hom-lokával, derűs tekintetével, sasorrával és nem csupán e külsősé-geivel Goethere emlékeztető sziléziai takács, Gerhart Hauptmann, akinek Elsüllyedt harangját, mint gyermekmesét olvastam a Kis Világban és akinek gyermeketeg mosolya annyiszor megkapott az il-lusztrált újságok hasábjain. Az ő sorsa is igen különös sors (de ta-lán mindannyiunké az?): addig bukott sorra drámáival, míg végre örök állócsillaggá avanszált elő (már életében) a német költészet történetében.“ (Csevegés, a „Szeged“ tárcája 1922.)

Valóban ilyen állócsillagnak, megállapodott, lezárt értéknek számított már öntudatosuló serdülőkorunkban is Gerhart Haupt-mann a német szellemi égbolton. 1912-ben, amikor ötvenedik szü-letésnapját ünnepelték, a Nobel-díjas nagy német drámaíró mögött már ott voltak azok az alkotások, amelyek még ma is elsősorban kapcsolódnak nevéhez. Mert ha Gerhart Hauptmannt mondunk, ál-talában a Takácsok, az égbeszálló törékeny kis Hannele és az El-süllyedt harang szimbolikája jutnak eszünkbe, ezeket ismeri a leg-jobban a nem szakember, ezek élnek a köztudatban. Minden, ami-vel az első világháborúban és a két világháború között gazdagí-totta még a nagy német drámaíró költői művét már kevésbé is-mert s nem sokkal változtatta meg azt a képet, amelyet róla ki-alakított magának századunk szellemi érdeklődésű embere. Még leginkább a *Naplemente előtt* című drámára figyelt fel, mert benne a hetvenéves költő önvallomását sejtette s stílusos zárókövét annak a fényes költői világnak, amely a *Napfelkelte előtt* című bátor út-törő alkotással indult s oly sokoldalúan ágazta be a német szin-

padi költészetet. A két érdekesen kapcsolódó cím, a kezdet és a vég akkordja, szintén megfogták a lelkeket s valóban ritka szép egység az, amibe az öregedő költő zárhatta alkotó szellemének színes álmait. De a sors különös ajándékaként ez a dráma is tízéves már s Gerhart Hauptmann elérkezett a patriárkális kor határához. Amikor ma neve, arcképe, műveinek méltatása ismét feltűnik mindennütt, ahol érdeklődő lélekkel figyelik a német szellemvilág alakulását, sokan kissé csodálkoznak is, hogy ez a régóta irodalomtörténeti nagysággá magasztosult szellemóriás még itt él közöttünk. Találón írta Thurzó Gábor ezelőtt négy évvel *Az öreg Gerhart Hauptmann* (Napkelet XVI. 2. 94. l.) című tanulmányában: „Aki szájára veszi nevét, szinte joggal kérdezheti: él-e még? Hiszen az irodalomtörténet legendaköre fényesedik már körülötte.”

Természerszerűen a róla szóló irodalom is nagybárá tisztázott körülötte minden kérdést. Így nincs is értelme, hogy a sok tanulmányhoz még egy továbbit írjunk. A megemlékezésnek talán helyesebb módja, ha felvetjük a kérdést: mit is jelentett ennek a nagy német kortársnak szellemi jelenléte a mi életünkben, mivel vésődött nemes írói arcéle maradandóan lelkünkbe, mit köszönhetünk neki? Nem hatáskutatásra gondolunk itt. Gerhart Hauptmann szerepéről a magyar irodalomban már doktori értekezés készült (Rózsa Ilona: Gerhart Hauptmann a magyar irodalomban. Budapest. 1938.) s ez dicséretes szorgalommal felkutatta a szálakat, amelyek az ő költői világából a mi íróink alkotó munkájához vezettek. Gazdag bibliográfia összegezi a Gerhart Hauptmannról megjelent tanulmányokat és cikkeket, művei magyar fordításának jegyzékét, úgyhogy ehhez nem lehet sokat hozzátenni, még a legszorgosabb keresgélés után sem. Persze érdekes lenne, ha meg lehetne szólaltatni a kortársakat, hogy ők is valljanak Gerhart Hauptmannról: mondják el, mikor találkoztak vele először, milyen benyomással távoztak egy-egy drámájának előadásáról, miképpen élt lelkükben tovább egyik-másik alakja. Ez a benső tükröződés világítaná csak meg igazában, mit jelentett Gerhart Hauptmann magyar kortársainak, mert hiszen, amit írásokból és feljegyzésekből ki lehet hámozni, az nem sok, pedig kétségtelenül számos gazdag színházi élményt nyújtott darabjainak egy-egy bemutatója a századforduló körüli évtizedekben s a világháború előtti években.

Ilyen bemutató ihlette meg Juhász Gyulát is Gerhart Hauptmannhoz írt szép szonettjének megalkotására. A fakszimilében közölt kézirat egy üzleti levélpapír leszakított hátlapján található, állítólag a színházi páholyban jegyezte reá a nagy magyar költő szépséges sorait, amelyekben hódolatát fejezi ki Hannele költőjének. Nem véletlen, hogy a nyomortanya égbe vágyó kis betege férközött legközelebb Juhász Gyula lelkéhez. De törekeny, szinte előtűnk átlégiesedő alakja egyidejűleg a szociális apostol, a sziléziai takácsok szószólójának Gerhart Hauptmannját idézi Juhász Gyula lelki szeme elé, úgyhogy a Hannele költőjének írt szonett kemény kénszorításra lesz, amellyel köszönetet mond költőnk annak, aki a nyomorúságban synylődők felszabadításáért emelte fel szavát. A *Takácsok* is többször foglalkoztatják Juhász Gyulát, ami természetes is, mert a kollektív hős, a tömeg szerepeltetése a szinpadon

Gerhart Hauptmann
munkája.

Hanneli előadás
szerepe

J. G. H.hoz. - Kibányi János
munkája.

Körönt az elnyomott és megalázott
Népmilliókna szenvedése, vágya,
az ~~gondolat~~ ^{gondolat} szövő szegény takácsok
és ~~szava~~ ^{Sirama} Hanneli hallelujája.

Körönt e fájo és fárvát világnak
Könnyes szelme és síró reménye;
Tejed, kinek szavára síp a bánat
És álomszillag gyűl az éjsötétbe:

Apostol és prófeta vagy ma, Költő,
A vérző és vívódó emberöltő
Rád mér, csálódva harcban, gyűlöletben,

Jövő kárpitja intésedre lebben
És álmaid, a tiszták és a mélyek
Valóra válnak ^{még} örökre élnek!

nagy hullámverést okozott akkoriban a szellemvilágban. De a szociális jelentőség mellett, nem téveszti szem elől Juhász Gyula a művészi kérdést sem: vajjon lehet-e eredményesen egy-egy darab középpontjába az egyéni hős helyett egy egész társadalmi csoportot állítani, nem kellene-e sokkal inkább ebbeli értelmezésben egyéni hősré bízni egy-egy a társadalmi alakulás forгатagában tragikus ellenmondásba sodort osztály vagy réteg szimbolikus képviselőjét. Így a drámai cselekmény hordozója az egész lelki mivoltában kibontakoztatható egyén marad, amely azonban egyúttal a társadalmi közösségében feszülő, annak sorsát irányító erők hordozójává lesz. Amilyen újszerű és feltűnést keltő volt a Takácsok bevonulása a színpadra, annyira magában rejtette azt a veszedelmet, amelyet találónak jellemez Juhász Gyula: „Ami darabjaikban (t. i. a modern drámaírókéban) igazán maradó, a szimbolikus cselekmény és a dialógus, amelyet Ibsentől tanultak, csak nem adják az egyént, amely Ibsen minden darabján keresztülvonul. Náluk a cselekmény egy paradoxon. Hauptmann a „Takácsok” című darabja, amely a legsikerültebb, szintén azon a ponton veszti el a színpadi talajt. Hőse maga a nép lenne. A darabban a tömeg mindig kevesebbet jelent, mint egy ember, itt a paradoxon, melyet még Hauptmann sem tudott kikerülni. A naturalizmus mindig a regényre utal, amelynek gazdagsága legalkalmasabb a szociális problémák felelevenítésére, mint azt a nagy Zola megkísérelte.” (Előadás a drámáról, kéziratban, 1918. nov.)

Gerhart Hauptmann költői fejlődésében nem ez az egyetlen paradoxon. Valahogy életművének bármely szakát tekintjük, marad valami kielégületlenség bennünk. Ez a Goethe-arcú, goethei változatos költői pályát végigjáró nagy író, költői alakulásának egyik pontján sem nyújtja azt a megnyugtató emberi teljességet, amelyet Goetheben csodálunk s amit a „ganzer Kerl” fogalmában sűrítünk össze. Igaz, hogy Gerhart Hauptmann kora nem kedvez a kikristályosodó művészetnek. A költészet világa hatalmas múlra és annyi nagy alkotásra tekinthet már vissza, hogy szinte nehéz a nagy elődök nyomán megkeresni az időszerű művészet örökérvényű megnyilatkozási lehetőségeit. Amennyire hasonlít Gerhart Hauptmann Goethehez, olyan nyomasztó ennek a költőóriásnak reáeső fénye. De talán még jelentősebb mozzanat, hogy éppen indulása idején, a költészet jelentősége háttérbe szorul, mert a társadalmi erők földalatti morálása nagy világforgulás közeledtét sejteti. A megmozduló társadalmi erők éppen szülőföldjén, a takácsok otthonában, Sziléziában öltenek fenyegető színezetet s igen nagy a csábítás, hogy ezeknek az időszerű társadalmi feszültségeknek adjon hangot művészetében. Úgyhogy már Gerhart Hauptmann első drámaiban felvetődik a világháborúkat megelőző évtizedek kísértő dilemmája: mi az írástudók kötelessége, hogy belekeveredjenek az alakuló társadalmi mozgalmak lendületébe vagy híven őrizték és építgessék az örök Jó, Szép és Igaz papjaiként a művészet időtlen eszményeit és kereteit? Hogy a kérdés ilyenfajta megfogalmazásban egyáltalában felvetődhetett, lelki szétszakitottságunk legbeszédesebb bizonyítéka. Gerhart Hauptmann első drámáján végigsüvít a társadalmi válság vihara, további darabjaiban mindig újra-

meg újra felbukkan a modern család sok kínos kérdése, a mai ember és a mai művész nagy magárahagyottsága és lelki kuszáltsága. De ezt a par excellencé szociális író legalább ugyanannyira izgatja a művészet sokszínű műhelytitka is; amint új művészi irányok vetődnek fel, nem tudja megállni, hogy meg ne kísérelje miképpen lehet azokat saját kifejező erejének szolgálatába állítani. Így állt elő az a mozaikszerű, sajátos hauptmanni mű, amely hol naturalista, hol szimbolista, hol újszerű romantizmust rejt magába. Olyan gazdag, mint a modern művészetek világa, de olyan nyugtalan, befejezetlen is. Valahányszor azt hittük pontot tehetünk a hauptmanni mű mögé, meglepő fordulat következett s szinte Ady Endrénkkal mondhatnók: S ha véget mondanál, akkor sincs vége...

De Hauptmann maga sem tudta a kört lezárni. Ezért van az, hogy akik egyetlen látószögbe állították be egyéniségét és költői irányát, csalódtak benne. Amikor az első világháború kitörésekor Romain Rolland seregszemlét tartott, hogy kiket is sorakoztathatna fel a széteső európai lelkiismereti egység vonalán, Gerhart Hauptmannhoz írt toborzó levelére tagadó választ kapott. A háború annyi új kérdést, bonyolult, megoldatlan jelenséget vetett fel, hogy Gerhart Hauptmann a kavargó jelen mellé szegődött, abban figyelte népét. A weimari Németország koronázatlan királyá tette. Amikor 1922-ben 60-ik születésnapján ünnepelték, szemtanuk vallo-mása szerint a tömeg lázas szenvedéllyel rajongta körül, úgyhogy áradata elsodorta a hivatalos kiküldötteket, köztük a köztársasági elnököt. Ugyanaz a weimari Németország azután el is felejtette, sőt kissé zokon is vette tőle, hogy nem lett azzá, amit reméltek tőle. A nemzeti szocialista forradalom napjaiban, megint érdeklődéssel figyelték, vajjon Gerhart Hauptmann hű marad-e eszméihez. Hű maradt a maga módján: a táguló kör embere ő. Amint új meg új gyűrűket vet az emberi fejlődés, a szellem nyughatatlan árja, benne is új kérdések támadnak: az az érzés, hogy még mindig nem volt teljes, amit kialakított magában, mert hisz ime új lehetőségek törnek maguknak utat. Vádolható-e ő következetlenséggel? Az maradt, aki volt: felfigyel az élet morajlására és utol akarja érni korát. Milyen őszinte, igaz vallomás magáról a *Naplemente előtt* Clausen tanácsosa.

Gerhart Hauptmann tudatos keresője volt a kor mondanivalójához legillőbb művészi kifejezési formáknak. Ha volt is benne próféta-i láz, eszményekért való lángolás, kritikai érzéssel meglátta az írói igehirdetés korlátait, sőt általában az eszmékért küzdő ember tragikumát (Vor Sonnenaufgang, Der Narr in Christo: Emmanuel Quint, Der weisse Heiland). Inkább mondható *poeta doctusnak*, aki szerette a nehéz témákat s az egyszerű, ösztönös művészi megnyilatkozás helyett, a tudatos problémát megoldó írói munkát. Egyik legutolsó darabjában például Hamlet Wittenbergben töltött ifjúkori élményeit dolgozza fel. Shakespeare gigantikus műalkotásának árnyékában valóban merész vállalkozás ez.

S ez a tudatos, olyan sok művészi megoldási móddal kísérletező író mindvégig hű maradt a szülőföldi tájhoz és annak embereihez. Érdekes paradoxonként ez a nagyon modern európai ember hosszú és sajátos életpályája végéig a német szellemvilág tág ke-

retén belül valamit megőrzött, ami őt sziléziaivá teszi. Vagy talán inkább úgy mondhatnók: a szülőföldhöz való kötöttsége tette lehetővé, hogy ő — aki új szelek elé feszítette vitorláit — nem sodródott el, nem lett világok csavargójává, hanem inkább eszméket váltott, mint földet. Sok vád érte „hütlenségeiért“, a kérdés csak az, nem rejlett-e mögöttük valami mélyebb és lényegesebb hűség ahhoz, ami a talaja, életadója volt. A wittenbergi Hamlet így szól szeretőjéhez: Du bist ein Kind! Das Kind! Du bist das Volkslied. — Talán vallomásnak is tekinthetjük ezt: az ággyán korbán lévő író egy mérhetetlenül színes és változatos művészi élet nyomán odahajlik a forráshoz: a gyermekien egyszerű népdalhoz, amelytől ő nagyon távol szakadt, de amelynek megtartó erejét bizonyára mindig érezte.

KRAMMER JENŐ

Gyomlay Gyula (1861—1942)

Október 20-án csendben, szenvedés nélkül távozott közülünk Gyomlay Gyula, a magyar klaszszika-filológiai tudomány pátriarkai kort megért érdemes munkása. A most szünetelő pécsi bölcsészettudományi karon tanított egy évtizeddel ezelőtt történt nyugalmomba vonulásáig, de a szegedi egyetem bölcsészeti kara is gyászolja, hiszen régi kartársainak nagyobbik fele ma ennek a kebelében dolgozik.

Gyomlay Gyula annak a nemzedéknek volt a tagja, amelyik az ókori műveket főleg külső, formai tökéletesség szempontjából vizsgálta. A leírt és kimondott szóhoz nagy tisztelettel közeledett, mert elmondhatta volna V. Hugoval:

„...*Tout puissant! tel est le mot...*

car le mot, c'est le Verbe et le Verbe, c'est le Dieu!“

De ez a nemzedék nem állott meg a klasszikus kornál: a régieket is azért tanulmányozta, hogy rajtuk és segítségükkel a magyar nyelv és stílus szépségét munkálja. — Gyomlay ezeknek a nyelvi és stílusbeli vizsgálatoknak nagy mestere volt. Az igeidők elméletéről, Homéros, valamint Arany János költői dikciójáról finom és mélyreható észrevételei vannak, amelyek maradandó értéként fognak megőriztetni a jövőben is.

A nyelvnek ez a nagy szerelmese embernek is messze tulemelkedett az átlagon. A közönségeség és az irigység távol állott lelkétől. Mikor sok évvel ezelőtt egyik versenyző pályatársa tudományos jóhiszeműségét és becsületét támadta meg, tudott némán hallgatni, mert a való tények fel-tárással egyik kedves barátját

hozta volna kellemetlen helyzetbe. Ma kezünk között van napnál fényesebb bizonyítéka, hogy nem a támadónak volt igaza, de Gyomlay a barátját holta napjáig sem szolgáltatta ki, nem igyekezett reá-kenni a rá freccsent sarat. Ilyesmire csak az igazán nagy lelkek képesek.

Ravatalánál e sorok írója kartársai megbizásából a következő beszédben búcsúzott tőle 1942. október 22-én, Arany János halálának 60. évfordulóján:

„Megilletődött lélekkel állok meg e ravatal mellett, hogy a pécsi egyetem szünetelő karának Szegedre, Kolozsvárra, Debrecenbe szóródott tanárainak, de Gyomlay Gyula tanítványainak nevében is hitet tegyek róla, mennyi melegség, mennyi szelíd fény tünt el életünkől a megboldogult halálával. Mindnyájan úgy érezzük, hogy szegényebbek lettünk egy nemes lélekkel, akihez mindig odafordulhattunk, ha a szépről és a helyesről kétségeink voltak. Volt valami ünnepi, valami állandó emelkedettség Gyomlay Gyula egyéniségében, amellyel szemben a köznapiságnak el kellett némulnia. Jelenlétében nem eshetett durva szó és szégyenkezve állott meg a mértéket tartani nem tudó mozdulat. Meg se kellett szólalnia, mert hatott már azzal, hogy volt: áradt belőle a szellem és a szívjószág. Élete maga volt a mérték. Nem gyűlölködött, nem intrikált, nem könyökölt, és nem tülekedett, hanem úgy élt a kicsinyes érdekek emberei közt, mint akinek feje a felhőkben jár és nem is akar tudni arról, hogy lába a földet éri. Ne csodálkozzunk rajta, hogy ilyen lélekkel az antik világnak lett szerelmese, amely már csak a távolság miatt is fel volt ékesíthető mind azzal a széppel és

nemessel, amit Gyomlay Gyula a maga lelkében hordozott. Ő nem úgy látta a klasszikus ókort, mint ahogyan ma szokásos: nem látta benne a rutat, a félelmetest, és a szélsőségest, az ő szemében ez a világ maga volt a szépség, a derű és az igaz emberség hona. Elmerült hát ebben a világban és kereste benne a művekben, főleg a szóban megnyilvánuló szellemet. A nyelvnek, a formának volt a szerelmese, de neki a nyelv nem pusztá kifejező eszköz volt, hanem maga az élő szellem, zengő Pantheon, amelyből istenek szóltak hozzá. Nem tudott betelni ennek a szépségével, s elragadtatását hévvel és meggyőzően tudta tanítványai szívébe elültetni. Szenvedélyes tanító volt: szavai nyomán csakugyan láng gyult a láng-ról, mert a tanítvány érezte, hogy ennek a mesternek az antik szellem nem egyszerűen történeti emlék, hanem élő és hódító szellem. Igazi paideia: emberformáló erő és szépség, amely minden időkben megigézi, és jobbá, neme-sebbé teszi azokat, akik lelkükbe befogadják.

Ez tette Gyomlay Gyulát nagy tanítóvá. De nem olyan tanító akart ő lenni, akikre célóz Seneca, mikor azt mondja, hogy „mióta elszaporodtak köztünk a tudósok, megfogyatkoztak a jó emberek... s mióta megtanultunk vitatkozni, nem tudunk igazán élni!” Gyomlay Gyula inkább akart jó ember, emelkedett lélek lenni, mint nagy tudós, és inkább lemondott a vitatkozásról, csakhogy át tudja ölelni és magába tudja fogadni az élet minden szépségét. Telhetetlen vágy élt benne a teljes élet iránt, s ezért sohase tudta magát lekötni egy tárgy mellé: a grammatika épp úgy érdekelte, mint a fizika, az asztronómia épp úgy, mint a ritmika. Szelleme nem

szegényedett szükös szakszerűségé, hanem tudott ember maradni a szónak legszebb és legigazabb értelmében. Tudta ugyanis, hogy egész embernek lenni sokkal nagyobb valami, mint kitűnő szak tudósnak lenni.

Oly kevesen vannak ebben a világban az igazi és az egész emberek. S veszteségünk azért fájdalmas, mert Gyomlay Gyulában egy ilyet veszítettünk el, aki példa és öröm volt annak a számára, aki őt ismerte.

De éppen ez az, ami meg is vigasztal bennünket ennél a koporsónál. Itt érezzük, hogy az ilyen ember nem halhat meg mindenes-tül. Gyomlay Gyulának is szól az antik drámaíró szava: „mivel szivedben jó és nemes valál, veled a halálban sem történhet semmi baj: szellemed élni fog odafönt az égben!” Emlékezetét pedig meg fogják őrizni mindazok, akik őt ismerték, művei pedig okulásul fognak szolgálni az utókornak.

Nemes szellem, ha ott a túlvilágon kedves Homérosoddal, csodált Sokrateseddel és az isteni Platonnal és Arany Jánossal társaloghatsz, bizonynyal boldog is vagy, és ezért a túlvilágért szívesen el is cseréled ezt a földi világot, amelyet már amugy sem éreztél a magadénak, s amelyről oly szeliden és észrevétlen szakadtál le, mint a fáról az őszi falevél. A végső búcsú percében hálát adunk Istennek, hogy voltál, és hogy a közeledben lehattunk, hogy reánk is rásugárzott egy-egy sugár lelked fényéből. Legyen számodra könnyű a sír és legyen a föltámadásod dicsőséges! Emlékedet szívünkbe zárjuk és a síron tuli viszontlátás reményében bucsuzunk Tőled. Isten veled!”

Halasy-Nagy József

Szeged kövei.

Négy évvel ezelőtt, egy emberöltő szorgalmas kutatómunkájának eredményeként jelent meg Cs. Sebestyén Károly érdekes munkája, Szeged középkori templomai címen.

Aki Szeged építészeti múltja iránt érdeklődik, annak nem elég megnézni a régi Szent Demeter templom — sok helyi vihar után is — meghagyott tornyát, nem elég tanulmányozni a ferencrendiek alsóvárosi templomát, hanem ezt a könyvet is el kell olvasnia. Csak azután lehet fogalma arról, hogy mit pusztított el Szegeden — és vele együtt az egész Alföldön — a tatárdulás és a török hódoltság ideje. Milyen nagyméretű és koruk színvonalán álló művészeti alkotások lehettek a város falai közt, amikor a város tulajdonában lévő Tápén, ebben a mindig kis falucskában, ennyire figyelemreméltó falfestményeket tárt fel a hozzáértő kéz.

Szeged régi emlékeiből csaknem minden elpusztult. De ismerjük a régi Szent Demeter templom minden átépítésének alaprajzát — amely talán helyet fõg kapni valamilyen formában a Demeter Kápolna falán — és tudjuk, hogy a ferencrendiek temploma nemcsak a mai, utolsó átépítési formáját, de a mai napig minden átépítésének történetét is magába foglalja, hosszú évszázadok minden munkájának, erőfeszítésének emlékeként.

A többi templomok faragott köveiből sokat mentett meg néhai Kovács István szegedi építőmester. Mikor 1876-ban a szegedi vár falának egyik részletét le kellett bontani s a várban új csatornát kellett építeni, a munkát végző építésznek feltűntek a téglaköze

épített kövek, amelyeket török és magyar egyforma örömmel használt fel a kőbenszegény vidéken. Kovács István nem használta fel újabb építkezésnél a szépen faragott köveket, hanem addig őrizte, míg az árvíz utáni várbontás után kikerült kövekkel együtt olyan helyre nem juttatta, ahol — ha sokáig nem is rendszereztek, de megmentették a pusztulástól.

Néhány szebb darab annak idején a várostörténeti gyűjteménybe került, a többi pedig többé-kevésbé áttekinthető módon, többször is átrendezve a muzeum alagsorában kapott helyet. Rendes felállításának terve, hely hiányában csak terv maradt.

Pedig nem jelentéktelen dolgokról van szó. Nem, különösen helyi vonatkozásban. De még ott is számon tartanak ezeket, ahol komoly műemlékek maradtak máig is használható állapotban. Egész gyűjteménye van itt azoknak a köveknek, amelyek Szeged XI—XV. században készült templomainak voltak szépen, de mindig gondosan faragott emlékei.

Templomkapuk töredékei, ajtó- és ablakbélletek, oszlopfők, és oszloprészletek, váll-, gyám- és zárókövek, boltozatgerincek, párkányok, ablakosztók vannak ebben a gyűjteményben, amelyek nemcsak a város akkori műveltségéről, de polgárainak áldozatkészségéről is beszélnek, akárcsak a mai templomoknak az adakozók neveit is feltüntető üvegfestményei.

Az adakozók nevét régen elvitte az idő, de az áldozatkészség köbévésett emlékei megmaradtak és meg is kell maradniuk.

Ezért is írjuk e sorokat.

Két évvel ezelőtt a kövek vándorútra indultak (egyik-másik, gyakorlati rendeltetést találván, talán már örökre is elvándorolt) és az időjárás viszontagságai ellen

jól védő alagsorból a faltövére kerültek.

Ez a szabadtéri felállítás azonban — mint ezt a múzeum vezetője is mondja, — nem megfelelő. Nemcsak azért, mert a kisebb kövek könnyen hivatást találnak (hiszen Szegeden ma sem terem több kő, mint a középkorban), hanem azért sem, mert a megmaradók a folyton változó fagyok, esők és hőmérsékleti változások következtében lassan, de biztosan pusztulnak. Egy részüket már is vastag zöld moha takarja; más részükön újabb sérülés nyomait lehet látni. Ezeket a köveket tehát meg kell menteni!

Tudjuk, hogy ma sokkal nagyobb értékek is pusztulnak, vesznek. Ha fáj is, ismerjük az elkerülhetetlen okokat. De itt csak a nemtörődomség pusztít, s ezt meg lehet akadályozni.

A kövek megmentésének kérdése már egy évvel ezelőtt is szóba került. A legilletékesebb helyről ismerjük azt a megnyugtató kijelentést, hogy a kövek kömuzeumszerű fellállításának, a fogadalmi templom alagsorában semmi akadálya nincs. Ez nemcsak a legmúltóbb, de a legjobb megoldás is volna.

Legmúltóbb azért, mert ezeket a köveket ugyanabból az érzésből fakadó áldozatkészség teremtette meg évszázadokkal ezelőtt, mint amelyik a fogadalmi templomot létrehozta. Ha ezek a kövek idekerülnének, tanubizonyosságai lennének a gondolat folytonosságának és szerény eszközökkel olyan kömuzeum alapját vetnék meg, amelynek párját hiába keresnénk az ilyen emlékekben érthető okokból szegény Alföldünkön. Kiáltó bizonyosság volna az eléggé soha nem hangoztatható igazságnak: mit veszített a magyar keresztény-

ség, mialatt az európai kereszténységet védte!

Legmegfelelőbb volna, mert a szebben faragott kövek abban a félkörös folyosóban is elférnének, amely a két sekrestyét összekötő folyosó alatt húzódik. Az elhelyezés nem raktárszerű volna, hanem kiállítás. A templom alagsorának az a része, ahol a köveket felállítanák, továbbra is vakolatlan maradna, csupán a téglák közti részeket kellene úgy kidolgozni, hogy a mainál tetszetősebb és rendezebb kinézése legyen és természetes sötétvörös hátteret szolgáltatson a téglalapokra kerülő kiállítási daraboknak. A nagyobb, kevésbé faragott kövek a szentély alatti területre kerülhetnének.

Ennek az elhelyezésnek ma sincs akadálya. Az, hogy a köveket a csigalépcsőn nem lehet leszállítani, a végleges elhelyezésnél akadályt nem jelenthet, mert egyetlen kibontott ablakon keresztül minden követ le lehet szállítani. Ezt a fáradságot és kiadást megéri az a tetszetős gyűjtemény, amely a multak emlékeinek megbecsülésére kötelez.

Saját multjának tartozik vele a város, amely amugy is nagyon szegény történelmi emlékekben.

Banner János

Dugonics-kiállítás Szegeden.

Szeged legrégibb irodalmi és tudományos köre, a Dugonics-Társaság fennállásának 50. évfordulóját úgy vélte a legmúltóbban megünnepelni, hogy a szegedi Közművelődési Palotában kiállítást rendezett névadójának írói, tanári és tudós munkásságáról, valamint korának művelődési viszonyairól. A kiállítás anyagát a szegedi egyetem magyar iroda-

lomtörténeti intézete, a kegyes tanítórend központi könyvtára, a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola magyar tanszéke, a Somogyi-könyvtár és a szegedi kegyesrendi Dugonics András-gimnázium tanári könyvtára bocsátották rendelkezésre. Az elrendezésben Banner János egyetemi tanár, a Dugonics-Társaság elnöke az alábbi szempontokat érvényesítette: mindenekelőtt összegyűjtötte azokat a könyveket, amelyek részben Dugonics András könyvtárából valók, részben pedig az egykorú irodalmi műveltséget tükrözik. A kiállításnak ez a része tehát mintegy azt az irodalmi légkört eleveníti meg, amelyben Dugonics András írói egyénisége kibontakozott. A továbbiakban már részleteiben is megismerkedhetünk Dugonics András műveltségének elemeivel: itt egyes alkotásainak eredeti kiadásait és forrásait látjuk felsorakoztatva. Elsősorban az Etelkát, azután többi művét, lehetőleg a korabeli kritikákkal és ismertetésekkel kiegészítve. Műveinek későbbi kiadásai pedig egyszersmind egyes könyveinek további sorsát tárják elénk és így tulajdonképpen szervesen mutatják Dugonics irodalmi szerepét nemcsak korában, hanem a magyar szellemi fejlődés későbbi századában is.

Dugonics életének állomásait nagyobbára fényképek jelzik. Rekonstruált szülőházától kezdve szerzetesi és tanári működésének különböző színhelye mind egy-egy megörökített jellemző képen jelenik meg, úgyhogy fogalmat alkothatunk magunknak Dugonics

életének külső kereteiről. Nem egy érdekes épületet, oltárt láthatunk az akkori barokk világból, így a korabeli Szeged egy kitűnő metszetét, régi belvárosi plébánia templomának oltárait, barokk díszeit. Dugonics származásának adatait egy másik üveglap alatt szemlélhetjük s ezáltal családí vonatkozásairól is tájékozódhatunk. Arcképei (festmény, metszet, rajz) viszont külsejéről, jellegzetes vonásairól és testalkatáról adnak fogalmat.

A kiállítás további része az ötvenéves Dugonics-Társaság jelesebb kiadványait tartalmazza és irodalmi tevékenységének néhány adatát tárja fel. Érdekes könyvjegyzéket találunk az egyik üveglap alatt: Tary Pál István 300 kötetes könyvtárának katalógusát, amely érdekesen tükrözi, milyen volt Dugonics korában egy könyveket szerető szegedi művelt ember érdeklődési köre. Ugyanitt a szegedi kaszinó birtokában levő Dugonics-könyveket is megtaláljuk.

A kiállítást kiegészíti a Dugonics korabeli magyar irodalmi alkotások eredeti kiadásainak kisgyűjteménye: Faludi Ferenc, Szentjóni Szabó László, stb. művei, többnyire pozsonyi nyomdák betűivel. A kiállításon szereplő irodalmi anyag könyvjegyzéke maga is nagyon értékes összefoglaló képet nyújt Dugonics írói munkásságáról és művelődési köréről. Reméljük, hogy a Dugonics-Társaság annak kinyomtatásával maradandóvá teszi azt a tanulságot, mit a kiállítás megtekintése nyújt.

KRAMMER JENŐ

Mesegyűjtés.

7.

(Folytatás)

Vót a világon egy juhász, annak mindön éjjel evittek egy birkáját.

Avvā asztán āra mén ěc cigány. Aszonygya: mim busul, juhász bácsi? Hadd e, aszonygya, hadd e, van neköm mim búsúni! Monygyá csak neköm, aszonygya, háthá birok rájtá segíteni! Így a juhász elmonta. Á, biztos a zsérdög visi. Aszonygya: ágyyon csak egy márok túrút, majd ebánok én avā a zsérdögge!

Ěccör asztán éjjel a birkák szétugrottak. Aszonygya a cigám: megáj, hé! Nē vidd ast a birkát! Hát elsőb birkózzsunk mēg!

Akkor asztán a zórdög odamönt, főkapott ěty termésküvet, lüszté morzsólta. Nahát, tōd mōk tē eszt! Monta a cigánnak. Cigány aszonygya: asz semmi! Hānem tē a kübü sutuj vizet! 'Kó rányomta a túrút a kűre, csöpögōd belülle a víz. Jāj cigān, látom, hogy erősebb vagy, mind én, gyere a pokólba, māj kifizetōm a juhok árát!

Lēmōntek pokólba: anyām, add ere a kincsōskamra kűccsāt, haty fizetōm vissza a cigánnak a juhok árát, mer erősebb, mint én. Ugyan, az annya monta, te még attú a haszontalan cigántú is fész? Hozd e csak a tizenkétmázsás buzgánt és tōlt föl a szōmpillámat, a tizenkétmázsás buzgánnyā, nézzem mōg aszt a cigánt!

Evitte a tizenkétmázsás buzgánt, főtōlta a szūme pilláját. Ránéz a cigānra, aszonygya: ó, te még ettűl is fész. Poróbájjatok még valamit.

Kimōntek, kivittek két ostórt a zudvāra. Aszonygya a cigány: na rittyencs. A zórdög akkorāt rittyentōtt, hogy a cigány elesōtt. Mikō főkelt, ekeszte a fejit abrincsōni a cigány. Aszonygya: mi csinász cigány? Aszonygya: mögabrincsolom a fejemet, mer én akkorāt rittyentōk, hogy a fejem szétesik. Aszonygya: akkō a zenyimet is abrincsōd mōg!

Így mögabrincsōta a zórdök fejit is. Mikō készen vót, amekkorács csag bírt, akkorāt ütōtt a zórdök fejire. A zórdög is hanyitt esōtt. Aszonygya: jāj, erősebb vagy, mint én! Gyere be, aszonygya, fizetōm vissza a juhok árát.

Bēmōntek. Mōgēn aszonygya a zannya: poróbájjatok még valamit. Aszonta a cigān: nem bánom, csinájjuk!

Akkō a zórdög adot neki ěty kétágú vasvėllāt, mōg neki is. Aszonta: amejik a sōvényōn hamarāp körōsztű tut szűrni, al lössz a zerōsebb. Aszonygya a cigány: őt te bolond! Neköm csak egy nyársot aggyá! Akkor asztán adot neki egy nyársot.

Így a cigām mōntű hamarāb mögvėrōszte a zórdögöt, me a nyárs vékonyab vót, mint a kétágú vasvėlla.

Aszonygya: anyām! Adde a kincsōs komra kojcsāt, aszonygya, kifizetōm a juhok árát. Aszonygya a zannya neki: várjā, aszonygya, a cigān hājjon itten!

Avval a cigān lēfekűtt ěggy ágyra. Emezōk mōg monygyák: de mikō elālszik a cigány, a tizenkétmázsás buzgánnyā sújcson a fejire, a cigām mōg ot marad.

Cigán léfekütt. Ugyám, de nem a zágyra, hanem a zágy alá. A feje hejire pejg tött egy naty fazékat. A zórdög bemén éccaká. Ahocs csag bírt, odavágott a buzogánnyá a fazékra. Persze a fazék összelapúlt. Cigány aszonygya: nē simogázsd á fejem ávvá á buzgánnyá. Kiugrott a zágy alól: most ázsonná a juhok árát!

A zórdög evötte a zannyátú a kincses kamra kúccsát, kifizette a juhok árát egy zsák arannyá. Aszonygya a zórdög: vidd a juhok árát! Aszonygya a cigán: há bolond vónék! Aki evitte a juhot, vigye visszá a zsárát.

A zórdök főkapta a zaranyat. Aszonygya: várjá te! Majd ém mög ráülök a zsákra. Ráült a zsákra, zórdög vitte a cigánt putri felé.

Mikor közel ért, aszonygya a cigány: megáj! Máj lēmík! Ide hálzás, te őrdög! Maj gýnnek elébe a rájkók, ázok még mind erősebbek mind én! De mikor még monygyák, hogy: dádē, dádē!, ákkor még nē fēj! Hánem há monygyák, hogy: dikhec, mi vān á zságba?, ákkor mā szaṭagy, me máskép megesnek.

'Kó közel értek a sátorhon, mōntek a rájkók! Monták: dádē, dádē, dádē! Zasszom monygya: dikhec, mi vān á zságba? Ákkor a zórdög eldopta a zsákot, mōk sē ált pokolig.

A cigán kifizette a juhásznak a juhok árát, többibū övött a cigány nyugottan.

Ítt a vége, fuss e véle!

Tápé, 1942. jún. 14.

Elmondta: Tóth Károly
60 éves trafikos.

Lejegyezte: KATONA IMRE
(Ortutay-szeminárium)

Halasy-Nagy József: Történeti bevezetés a filozófiába. Budapest, 1942. 183 l.

Az utóbbi években egyre több könyv jelenik meg, amely a filozófia, történetével foglalkozik. Rendszerint fokozott igényű művek, amelyek az elmélyedő filozófiai tanulmányokat vannak hivatva szolgálni. Annái meglepőbb, hogy a modern magyar filozófiatörténeti irodalom megalapítója Halasy-Nagy József most olyan könyvvel jelenik meg az olvasó előtt, amelynek célját maga is így jelöli meg: „ezt a könyvet egyenest arra szántam, hogy a tanárjelöltek és teológusok mai tanulmányi rendünk szerint tankönyvnek használják.”

Hogy a magyar filozófiatörténeti irodalomból ez a könyv hiányzott, az egy pillanatra sem lehet kétséges. A tanári vizsgára készülők silány jegyzetekből, vagy Halasy-Nagy József régebben megjelent, nagyobb terjedelmű és igényes könyvéből készültek vizsgáikra, s mindkettőnek megvolt a maga hátrányos oldala. Halasy-Nagy József könyve nem tankönyvnek készült, hanem a művelt nagyközönség olvasmányának, a jegyzetek pedig vagy ebből a könyvből készültek legtöbbször gyatra kivonatokként, vagy a professzorok előadásai alapján sebtében írt kompendiumokból; az ilyenfajta „művek” pedig már Aristoteles Metafizikáját is elrontották.

Szükségesnek találtam ezt a bevezetést, hogy az előttünk fekvő könyv természetét és feladatát világosabban lássuk. Tankönyvnek készült, s így anyagában igazodott az előírt követelményekhez. Azokat a gondolkodókat és filozófiai irányokat tárgyalja, amelyek a

vizsgák anyagát képezik. Halasy-Nagy József filozófiatörténeti tájékozottsága, s anyagának fölnyeres uralma azonban áttöri a szűk kereteket, anyagát úgy választja meg, hogy a tárgyalandó rendszerek leglelke jelenik meg előttünk, amit pedig különösen Platonról, Aristotelesről, Plotinosról, Szent Ágostonról, Descartesről és Kant-ról mond, meglepően újszerű nemcsak didaktikai, hanem tudománytörténeti szempontból is. Gondolatainak forrongó érlelődése még e szigorúan körülhatárolt keretű munkán is maradandó nyomokat hagy.

Mivel a filozófia története nem szorosan vett történeti tudomány, szerző ennek tudatában a rendszereket a kiemelkedő gondolkodókön keresztül tárgyalja. Kettős célt szolgál ezzel: egyrészt eleget tesz a vizsgálati követelményeknek, másrészt személyes élménnyé varázsolja még tankönyvében is a nagy gondolkodók életművét. Tiszta és világos stílusa, amely minden könyvét jellemzi, itt a maga teljességében jelentkezik. Sehol nem enged helyet a félreértésnek, ismertetései pontosak és szakszerűek, ítéletei találók annyira, hogy a tárgyalt gondolkodót az olvasó azonnal el tudja helyezni a gondolat történetében. A nagy rendszerek harmonikus épületekként jelentkeznek előttünk, megalkotóik gondolkodók és emberek is egyszerre anélkül, hogy életrajzi adataik elszürkítenék művüket. Egyéniségük gondolataiból világít elő.

Annak is élvezetes olvasmány ez a könyv, aki nem gondol izzadó homlokkal a vizsgára; megismeri belőle az emberi szellem történetének azt az oldalát, amelyet nem homályosít el a természettel való

küzdelem, a gondolat fénye ragyog itt árnyékok nélkül. Nem riaszthat vissza senkit az az előítélet, hogy filozófiát vett a kezébe, tehát olvasása alatt állandó szellemi erőfeszítést kell végeznie. Ezt a könyvet úgy írta meg a szerzője, hogy a „homályos“ Hétrakleitos, vagy a még homályosabbnak tartott Kant gondolatai minden értelmes ember számára könnyen érthetően és élvezetes formában jelentkeznek úgy, hogy rendszerük alapjaiból egyetlen lényeges elv sem marad ki. Ma pedig szükségünk van az „escapism“ (menekülés) ilyen formájára, hogy a nehéz időkben biztatást és vigasztalást találjunk az emberi szellem fölényes erejében.

BERKY IMRE

Kisebbségi körlevél. A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet Közleményei. 1942. VI. évf. 4—5 sz.

Mindég jogos érdeklődésre tarthat számot az a tudományosan feldolgozott híryanag, nemzetiségeink és szomszédaink életére vonatkozó sok részlet, mely a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet műhelyéből időközönként „Kisebbségi Körlevél“ formájában kerül a nyilvánosság elé. Az idei évfolyam 4. számából elsősorban is Faluhelyi Ferencnek, az intézet igazgatójának „A magyarországi nemzetiségi kérdés jellege és megoldása“ c. tanulmányát kell kiemelnünk. Benne a szerző végigvezet minket a probléma történelmi fejlődésén, bemutatja a különböző megoldási terveket és kísérleteket a nélkül, hogy ő maga bármelyik irányzat mellett határozottan állást foglalna. „A megoldást nem mi, hanem az élet erői fogják meghozni“, állapítja meg, miután leszögezi, hogy a jövőben Magyarországnak is feltétlenül „nemzeti állam“-nak kell marad-

nia, melyben a magyar jogosán követeli magának a „primus inter pares“ szerepét. Kemény Gábor a magyar szórványkérdés úttörőjéről, Ürincs Sándorról közöl érdekes adatokat, míg Bédi Imre a magyar kisebbség helyzetét ismerteti Dél-Erdélyben a bécsi döntéstől 1941. decemberig. A szeptemberi (5 sz.) körlevélben Szilády Zoltán „Magyar őstelepülések Erdélyben“ c. cikkében az ott élő népek érkezési sorrendjének vitáját igen figyelemreméltó földrajzi érvekkel világítja meg, többek között rámutatva a székelyek és bolgárok egykori együttélésének bizonyítékaira. Szende Zoltán az „Italia irredenta: Nizza, Korzika és Málta“ törekvéseit ismerteti, Deák József viszont „A szlovákság kül- és belpolitikai útja 1918-tól“ címen értekezik. Nagyon érdekes Pusztai-Popovics József közleménye a Lupu-féle új román származási elméletéről, melyet egy levélváltás tükrében mutat be. Ebben nem kevesebbről van szó, mint hogy a románok „az örök Róma fiai“, de ugyanakkor „a régi világ legjelentősebb, leghíresebb népének“ (a trák, dákogéta népnek) utódai. A körleveleket Figyelő-rovat, valamint könyv- és folyóíratsszemle egészíti ki.

V. Gy.

Révay József, Ókori író — mai olvasó. Parthenon - tanulmányok 2. sz. — Franklin kiadás, 1942. 96 l.

Ez a kézbesímuló, már alakjával is *vádemékumnak* kínálgató könyvecske nem latin-görög szakos tanárok számára készült, legálább is nem elsősorban az ő számukra. A szerző mindannyiunk könyvének szánta, akik hiszünk abban, hogy klasszikus földön kezdett az ember európaivá lenni.

Révay már eddig is sokat tett, hogy a klasszikus ókor szellemi kincseit hozzánk közelebb hozza, legújabb könyvében pedig valóságos Baedekert adott kezünkbe, mellyel nekiindulhatunk az egész görög-latin világnak, és otthonosan érezhetjük magunkat benne. A fejezetek olvasgatása közben felelevenednek tanulmányaink és feltámad egy világ, mely most sokkal vonzóbb, többet mondó, hozzánk közelebb álló, mint volt talán diákkorunkban. Elvonulnak előttünk tájak és városok, látjuk az ókor hétköznapijait és ünnepeit, élvezzük szellemét és bölcsességét, és gyönyörködhetünk az emberi halhatatlanság legszebb példányaiban. Szavak, mondatok kerülnek elénk: mennyivel több él ezek közül még ma is, mint újabb írók mondanivalóiból! Sokszor mennyivel inkább a magunkénak érezzük őket annál, amit modern írók nekünk szántak. Sőt megállapítjuk, hogy hiába olvastunk sokat és forgatjuk a világ-irodalom remekeit, néhány legnagyobb magyar író és két-három nyugateurópai nagyság után ők állnak hozzánk legközelebb. Az olvasónak az az érzése, hogy Révay könyve nem csupán a múlt felidézése, hanem jelenünk egy része is. Ráeszméltat, hogy a klasszikus ókor szellemi nagyságai, nemcsak a Parnasszus őslakói, hanem a mi örök utitársaink is, akik elsőnek mondtak ki soha el nem avuló emberi szavakat. Ez a könyv nemcsak mű, hanem jótett is, mert európaiságunkra és gazdagságunkra emlékeztet bennünket. Azonkívül mind tárgyával, mind megírásának módjával alkalmas arra, hogy megnyerje bizalmunkat a Parthenon-sorozat további kötetei számára is.

MEGYER JÓZSEF

Hertelendy István: Színészek.
Révai. Budapest 1942.

Hertelendy István regénye a modern társadalmi életből veszi témáját: az elmúlt évtizedben lejátszódó történetnek egy vidékről Budapestre került színész a főszereplője, aki tíz évi boldog és kiegyensúlyozott házasság után „találkozik az igazival” és ez a találkozás családi és magán életét egyaránt feldúlja.

Úgy érezzük, hogy Hertelendy István regényének egy nagy hibája van és ebből az egyből eredeztethetők a többi kisebb-nagyobb kifogásolnivalók: túlsokat akar mondani. Beszélni akar a színészek életéről, mint minden másról annyira különböző életpályáról; be akarja bizonyítani a férfi életének öncélúságát s itt azt a ma már többször előkerült motívumot (Márai S.: Az igazi és Török S.: Szapánbuborék) veszi alapul, hogy minden külső ok nélkül történik meg az az elhatározó jelentőségű lelki folyamat, amely a végső szakításhoz vezet; kicsit belekeveri a népi származás dicséretét is: Szergényi Istvánnak, a híres pesti színésznek egyszerű erdőkerülő az apja; van valami a társadalmi osztályok közti különbség kiegyenlítéséből is: az erdőkerülő fia elveszi az ezredes leányát, stb. — Ezt a sok elemet Hertelendy elég jól össze tudja olvasztani, úgyhogy ez a szétválasztás némileg mesterkéltnek tűnhetik fel, viszont nem tudja őket kidolgozni és így regénye épen a sok mondanivaló miatt szétesik. Hiányzik belőle valami lendület, úgy érezzük, hogy mindig lassan halad előre és nem a lényeges motívumokkal foglalkozik.

A regénynek vannak értékei is: a nem művészi igényű és inkább csak szórakozást kereső közönség általában jónak fogja tartani. Sok-

helyen egészen megkapó a természetszemlélete: a Szergényijapjánál töltött napok, vagy az eper-szedés leírásában. Izgatóan hat-hat a nagyközönségre a „festett világ” intim eseményeinek kétségtelenül alapos ismerettel meg-rajzolt képe is.

RÁTKAI LÁSZLÓ

Thyde Monnier, Folyam. (Fleuve). Regény. Fordította Sötér István. Budapest, Révai. 1942.

A kiadó hirdető szava ezt a regényt Giono művészetének méltó folytatásaként említi. Valóban a felületes szemlélet Monnier könyvét azok közé az alkotások közé sorolhatja, amelyek C. F. Ramuz és Giono nyomán felvetik megint az ember és a természet kimeríthetetlen kapcsolatát. Maga a cím sejteti, hogy a regénynek a *folyam* a főszereplője; az szól bele az emberek életébe, az teremt légkört mindenütt, amerre útja visz és sajátos módon alakítja ki a partján élő emberek legbensőbb világát. Ha ez így is lenne, valóban nagy művészi alkotás támadhatott volna az elgondolásból. De Monnier regényében inkább csak meg-megcsillan a lehetőség erre a kivételes írói teljesítményre. Nála a folyam inkább csak ismételtelen előrángatott példázat az emberi élet, jelen esetben hősünk, Pierre Pacaud fejlődési útjának jellemzésére. Csak néhány leírásban, valóban megragadó képben férközünk közel annak az alakító erőnek titkához, amellyel a *folyam* a tájat és lakóit formálja. Pierre Pacaud a forrás vidékén született, a hegyvilág egyszerű parasztjainak modorában növekszik fel s gyermekszerelme mellett álmodja meg a sziklaóriások között elkövetkező életét. De a

város küldöttje: egy kis démonikus, a modern kozmetika minden fortélyával élő könnyed lányka megejtí szívét: elhagyja érte a hegyek világát s innen kezdve talaját vesztetten sodródik az élet árján s többé nem találja meg azt a nyugodt, higgadt magatartást, amely oly természetessé tette azelőtt minden mozdulatát. Sok szenvedés, gyötrődés után egy csavargólelkű folyami hajós tanítja meg életbölcsségre és hozza össze egy negyvenéves aszszonnyal, akiben csodálatos összhangban egyesül szellemi műveltség és tudatos természetesség. A nagy különbség ebbe a viszonyba is sok zavaró benső rágódást kavarr, de talán a bölcs aszszonynak tanítása és szerelme irányt adhatna az élet örvénylő kaoszában útjátvesztett hegyi embernek, ha nem szakadna reá az 1939-es kataklizma, amely egyszerűen elnyeli, mint a folyamat a tenger.

Ez a néhány megjegyzés talán eléggé érzékelteti, hogy *Thyde Monnier* regénye nem mindennapi könyv, csak valahogy felemás. Nem sikerült az írónak kialakítania azt a sajátos légkört, amelyet a *folyam* élete magától megteremt, úgyhogy így szinte különváltan látjuk magunk előtt a Pierre Pacaud-t meghatározó természeti erőket és magát a történetet, amely a szimbolikus értelmezés nélkül nem több, mint egy ügyes, néhol kissé mesterkéltten is ható regénytéma. De néhány természeti kép, a regény alakjainak egy-két mozdulata, sőt egyik-másik alak a maga egészében mélyen lelkünkbe vésődik s érezzük, hogy nem is hagy el többé bennünket. A fordító munkáján látszik az igen művelt és lelkiismeretes közvetítő gondossága, aki a francia-magyar művelődési kap-

csolatok buzgó kutatása mellett az irodalmi alkotások átültetésében is mesternek bizonyul.

KRAMMER JENŐ

Carl Spitteler: Imago. Fordította Hertelendy István. Révai kiadás, Budapest, 1942. 199 l.

R. Rolland mondja a mindég magányos és elvonultan élő svájci költőről (1845—1924), hogy mikor megkapta a Nobel-díjat, az ünneplésére összegyűlt előkelő közönséget, köztük az Académie Française tagjait a legnagyobb zavarban találta, mert alig tudtak valamit az ünnepeltről, akinek egyik írását sem olvasták. Ez a magány halála után sem oszlott el, s ezért különös érdeklődéssel vesszük kezünkbe az Imago-t, ezt a különös hangulatú művészregényt, mely számos önéletrajzi vonást is tartalmaz. A külső eseményeket, melyeket csak vékonyka mese tart össze, a lélek képei, szimbolikus párbeszédei (az észszel, a szívvel, a Szigorú Asszony-nal, stb.), homályos vágyai és álmai helyettesítik, miközben a „monologue intérieur“-ök reális jelenetekben folytatódnak. Viktor, a regény művész-főhőse ábrándképét kergetve visszatér szülővárosába, hogy viszontlássa Theudát, akiben valamikor a tökéletes asszonyt, Imago-t vélte megtalálni, míg szívének hölgye szabályosan, polgári módon férjhez nem ment Wyss direktorhoz. Viktor, anélkül, hogy bármiféle intim viszony lett volna köztük, a művész jogán úgy érzi, hogy megcsalták, s be nem vallott bosszúvágytól és kíváncsiságtól kergetve azzal a szándékkal keresi fel Theudát, hogy számonkéri tőle ábrándjait. Az asszonyt a maga reális, polgári mivoltában ismer-

jük meg: józan családanya és hitves, aki számára idegen a férfi lobogó és excentrikus lény. A társaság, mely körülveszi, a kisváros megszokott típusaiból tevődik össze: az „Ideália“ művészetkedvelő dilettánsaiból, merev és nagyhangú nyárspolgárokból, akik hiúságból a legkülönbözőbb szerepben tetszelegnek. Viktor nem tud belenyugodni abba, hogy Theuda is csak „Pseuda“ és nem olyan, mint amilyennek ő álmaiban elképzelte: izzó, kitartó ostrommal, a művész szenvedélyével és a „lélek-varázslat“-ával megpróbálja felébreszteni benne Imago-t. Az egész regény ennek a drámai ellentétnek, a férfi és a nő, az ideál és a valóság örök küzdelmének a lélekben való megjelenítése. Viktor a végén belátja, hogy a lehetetlent kívánta, s ismét elhagyja szülővárosát, hogy reménytelenül is kövesse a benne élő ideál, a kérlelhetetlen Szigorú Asszony parancsait. A regény legemberibb, legrokonszenvesebb alakja a művész homályban maradó barátnője, Steinbachné, akiről nem tudjuk szép-e, csúnya-e, fiatal vagy öreg, de ő az, aki leginkább megérti Viktort, miközben a művész Imago után szalad.

Spitteler könyvének magyar kiadása kétségtelenül értékes nyeresége a hazai könyvpiacnak.

VÁNDOR GYULA

Milutinovics Miklós, Madjarszki u 3000 recsi. Osznovna gramatika madjarszkgog jezika za pocetnike samouke. (A magyar nyelv 3000 szóban. A magyar nyelv elemi nyelvtana kezdő magántanulók számára). Ujvidék, é. n. 1—6 füzet.

Ezek a szerb anyanyelvűek szá-

mára készült igen ügyesen és praktikus nyelvérzéssel összeállított nyelv-füzetek felépítésükben mindig a tanuló természetes érdeklődéséből és nyelvi nehézségeiből indulnak ki, s ezáltal aránylag könnyen és érdekes formában vezetik be az olvasót a magyar nyelv rejtelmeibe. Példái, olvasmányai, fordítási gyakorlatai megfelelően vegyítik az elméletet a gyakorlattal, magyarázatai egyszerűek és világosak, nyomda-technikai megoldásai jól kiemelik a fontosabb szövegrészeket. A szerző nagy súlyt helyez a sajátosan magyaros kifejezések bemutatására, de jóval kevesebb közmondás is elég lett volna. Milutinovics nyelvfüzetei kétségtelenül a szerényebb igényű idegen-nyelvű magyar nyelvtanok legjobbjai közé tartoznak.

VÁNDOR, GYULA

Falu Tamás, Járásbíróék. Regény. Singer és Wolfner kiadása. 207. o.

Amilyen semmitmondó a cím, olyan maga a regény is. Nem a „járásbíróékról“ van szó — nem társadalmi regényről tehát — hanem csak egy bizonyos járásbíró-ról, akinek járásbíró-volta semmit se határoz a regény cselekményének kialakulásában. Megeshetett volna a dolog másvalakivel is, olyanvalakivel főleg, akinek elég ideje és pénze van arra, hogy távoli tengerpartokon kergesse a báj és a szépség tündéri megtestesítőit. A mi bírónkból kissé hirtelen tör ki a nősülési vágy — igaz, a hivatalfőnökének vénkisasszony leánya állandó veszélyt jelent számára — és máról-holnapra elhatározza, hogy — török-szakad — megkeresi azt az — ismeretlenül — olyan bűbájosan utána integető lányt, akit egy éve a dalmát partokon látott meg.

Kissé furcsa, hogy csak egy év múlva jön rá az idegen és ismeretlen tündér ellenállhatatlan voltára, de végül is érthető, hogy keresésére indul. Meg is találja egy francia lányban, valahol a dél-francia partok táján, csak az a baj, hogy szédült rajongásában kissé elnézi magát. A lány azonban belemegy a játékba — és ezt megint rendbenlevőnek kellene találnunk, ha Odette utólag nem bizonyulna sokkal mélyebb léleknek, mint amilyennek megismerjük. Rövid házasság — rövid boldogtalanság — után Odette hazamegy anyjához és öngyilkos lesz, merthogy „az életet nem lehet hazugságra építeni.“ A járásbíró viszont — valószínűleg vígaszul — a temetésről visszajövet megint meglátja a partról integető lányt, az igazit, és most valószínűleg azal a megnyugvással utazhat haza, hogy Odette megérdemelte sorsát, mert hiszen „hazudott“.

Ha Odette valóban mély lélek lenne — ember és nem klisé — akkor mindjárt az elején jött volna rá arra az igazságra, hogy hazudni pedig nem szabad. De ettől függetlenül is: semmi nyoma a regényben a komoly lelki küzdelemnek. Odette szinte megrendelésre kerül a bíró útjába és minden különösebb komplikáció nélkül zuhan a halálba. Zuhan, mert az író belelőki — és az olvasó végeredményben nem tudja, mért bánik el ilyen kegyetlenül az ilyen jobb-sorsra érdemes francia lányokkal.

Mennyire nem mai témájú regény ez! Régen túl vagyunk már azon, hogy a szerelem a sorsnak olyan ajándéka, amely csak távoli tengerpartok tündéri ismeretlenjeinek bűvöletéből nő ki! Olcsó romantika ez, és az ilyen regény csak arra jó, hogy giccses mozi-cselekményt gyúrjanak belőle...

VAJTAI ISTVÁN

ÉLET ÉS KULTURA

Színház

NAPLEMENTE ELŐTT. Ez az előadás volt ennek az évadnak első igazi színházi élménye. A siker kettőnek volt köszönhető: a szerzőnek és a nagy-szerep alakítójának.

Gerhart Hauptmann ritka vendég a vidéki színpadon. Most is csak a nyolcvanéves íróra való emlékezés, az idő-szerűség segítette hozzánk az európai drámaírás nesztörát. Több mint ötven esztendő szoktatott hozzá, hogy őt mindig élőnek és alkotónak tudjuk. S újabb darabjait nem a régiek sikerre vagy a kegyelet ajánlja, hanem a várakozás, mely mindig újat és frisset remél az agg mester érett művészetétől.

Nem tartozott sohasem a színpadi költők közé. Hiszen indulásakor Zola, Ibsen és Dosztojevskij nevét emlegették vele kapcsolatban. Ezek hárman segítették őt, hogy saját hangját megtalálhassa. Színpadi naturalistának indult, de tehetsége megóvta attól, hogy életábrázoló mesteremberré legyen, aki csupán egy-egy problémának keres-kereset a színpad-nyújtotta lehetőségek között. A *mondanivalón* túl meglátta az embert is, és ha művei az *Elsűlylyedt harag*on kívül később sem váltak olvasmányá, drámai költeményekké, a költői mélyülés folyamata az ő pályáján is megfigyelhető.

Előttem fekszik öregkori arcképe a harmincas évek elejéről. Mennyire más ez az arc, mint az az ismertebb, a *Tálcások* idejéből való! Az egy elméleti ember arca, szinte professzoros, ez az érettebb arca Goethére emlékeztet. Az arcél is, de talán még inkább a tekintete. Hauptmann nem ír úgy, mint Goethe, és nem írna úgy akkor sem, ha a vers lenne az anyanyelve. Nem lehetne sorain elgondolkodni, életbölcsességét, emberismeretét, mélységeit, szavait csodálni. Kérdéseket azonban tud feladni, és tud olyan helyzeteket teremteni, ahol az ő sajátos Hauptmann-i világában megkapjuk a feleletet. A *Naplemente előtt* is egy kérdésre felel. Kezddhet-e új életet, elszakadhat-e a múlttól az élete alkonyán álló ember? A felelet az, hogy nem, nem lehet *tabula rasa*-t csinálni a múltból. Ellenáll a múlt élő képviselője, a család. De nem ez a felelet a fontos, hanem az, ami a színpadon történik. Ez azonban már magára az előadásra tartozik.

A *Naplemente előtt* szerepdarab. Si-

kere egyetlen színész kezébe van adva és a közönség érdeklődése is elsősorban neki szól. Ennek a várakozásnak Somlay tökéletesen megfelelt, és amit Clausen tanácsos szerepében adott, az a szó legigazibb értelmében élmény volt.

Mi volt az, ami játékában lenyűgözött az első perőtől kezdve? Épen az, hogy nem éreztük játéknak. Az élet szokott így rendezni, nem a színpadi rendező. Gondoljunk mozdulataira. Mi néha a mindennapi életben is színpadiasabban viselkedünk, ő pedig a színpadon elhitette velünk, hogy egy család életének és tragédiájának szemlélői vagyunk. Aztán a beszéde. Nem izes volt a szava, hanem maga volt a valóság, melyben mindig egy igaz, átélte lelkiállapot rezgett. Nem színezett, nem túlozott, nem másított a hatás kedvéért. És amit adott, az még német is volt. Clausen tanácsost nem Goethe-idézetei és nemcsak Hauptmann-tettek németté, hanem a meglevenítő színész játéka is.

Somlay vendégjátéka nevelőhatású volt, nemcsak színésztársaira, hanem a közönségre is. Ilyen színházi esték eszünkbe idézik azt, amit már-már elfeledtet velünk a mai színpad: hogy miért érdemes színházba járni.

Az egyetlen nagy szerephez nem volt méltatlan keret a társulat tagjainak játéka sem. Gálffy Marika jól fogta fel szerepét, amikor csupán a vonzó fiatalságot akarta jelenteni az öreg Clausen mellett. A harmadik felvonás egyetlen végig tartó nagy jelenetében pedig mindenki a helyén volt. S ha Somlay nélkül üresnek éreztük néha a színpadot, az a darab természetéből következett. Mert ebben a négy felvonásban minden azért történik, hogy Clausen tanácsos egy-egy lépéssel közelebb jusson döbbenetes összeroppánáshoz. És csak az a fontos, amit ő mond, amit ő tesz.

NÉGY APÁNAK EGY LEÁNYA. A Dominó után a második vígjátéknak Hunyady Sándor darabját mutatta be a Városi Színház. Ez a darab csak újabb csalódást jelentett. S a hiba ismét nem a színészekben, hanem magában a darabban volt. Nemcsak írói fogyatékoságai voltak a darabnak, hanem magyarnak sem éreztük semmiképen. Kabarek számára készült jelenetek képzelték egyidőben így a magyar falu

életét és embereit. A párbeszédekben pedig folyton kísértett egy bántó hang: az írói finomságnak és előkelőségnek elemi hiánya. Nem a naturalizmus bántott, hanem a darabból: tolakodóan ki-kitörő fölünk idegen szellem, mely nem illetékes a magyarság ábrázolására, mert hamisít, és alakjaiban nem ismerünk magunkra. Ezt a darabot Szegeden előadni nem volt méltó Móra Ferenc emlékéhez.

A VELENCEI KALMÁR. A vidéki színpadokat nem a prózai darabok tartják életben, mégis akkor van a vidéki színháznak igazi ünnepnapja, amikor Shakespeare, Madách, Molière, Ibsen, Hauptmann nevét írhatja műsorára. Nélkülük menthetetlenül kisvárosiassá sülyedne a program. S valamennyi között talán Shakespearet várjuk a legjobban. Még a modern nagyságok után is szűkségünk van rá, hogy élvezzük bölcsességét, költészetét, korlátlan gazdagságát és emberismeretét. És még valamit. Drámáinak szövevényét, mely úgy hat ránk, mint maga az élet, inkább sejtjük és érezzük benne a rendet és az egységet, mint világos formulákba tudniuk fogalmazni. Ez a királyi szabadság adja meg a hatalmat Shakespearenek, hogy a *Velencei kalmárban* a bölcseséget a szőlőga Lancelot képviselje, a költészet a szerelmes Lorenzo ajkán szólaljon meg, az ember pedig ezúttal Shylockban álljon előnk. Az is mennyire shakespearei, ahogyan Shylock szerepe a darabba beleilleszkedik és belőle kinő. Mi a *Velencei kalmár*t nem a dúsgazdag Antonio miatt nézzük meg, akinek búskomorsága mindig rejtély marad számunkra, hanem Shylock vonz oda bennünket, akit Shakespeare is főalaknak szánt, de nem méltatott arra, hogy darabját róla elnevezze. Harsányi Rezso Shylockja valóban uralkodott az együttesben, pusztá jelenléte is érdekessé tette a színpadot és anyagot adott a nézőnek. Alakítása pedig hozzáadta a maga pluszát a Shakespeare teremtette exotikus alakhoz: nekünk játszott a meg Shylockban a zsidót. Gondoljunk hangsúlyozására, gesztusaira. Szilágyi Szabó Eszter Portiája szép reneszánsz jelenség volt. Mikor selyembrokát ruhájában megjelent a függöny előtt, úgy hatott, mintha egy Tizian-képből lépett volna ki. De játékában kissé csalódtunk, hidegnek éreztük még Bassanio ládika-jeleneté-

ben is. Zavarta az élvezetet az is, hogy a kisebb szerepekből sokszor csak szavak, mondattörödekék jutottak a nézőtérre, de nem érthető mondatok. A Gratianok, Solamok, Lorenzok megszemélyesítőitől is tiszta kiejtést szeretnénk hallani, mert a költő-Shakespeare néha épen rajtuk keresztül szól hozzánk.

HALÁLTÁNC. Mialatt ezt a meggyötört színpadi művet végigszenvedtük, sokszor gondolhattunk Prohászka döbbenetes szavaira, melyekkel a századfordulóban a Strindberg-féle írókat jellemezte: „Ti a ködnek, a felhőknek vagytok a gyermekei; a ti szellemi világotok khaosz. Kóvályog, gomolyog, elnyúlik, kacskaringós, csavarodásokba nyugtalankodik; a szép vonásokat elnyújtja, a szép arcokat hyppokratesi méretekkel és élettelenséggel elvékonyítja; a fejekből lárvákat, az emberekben kérdőjeleket csinál. Az az érzés szól felénk, hogy itt a gondolat nem győzte le az anyagot, a szépség nem lett úr a zavar felett. Higgyétek el, poetáitok gladiátorok, akik problémákkal küzködnek, de azokat megoldani nem tudják, s ez a tehetetlenség, mint sötétség s mint borzongás, fagyos érzés van kiárasztva műveikre. Itt nem a szív, hanem az ész dolgozik; itt nincs lendület, hanem fáradságos dialogizálás és okoskodás.”

Ez a néhány mondat belevilágít Strindberg drámájába is. Valóban úgy éreztük, mintha a pokol megszállottjai szabadultak volna néhány órára a színpadra, hogy megmutassák nekünk, mennyi ördög van az emberi lélekben. Tudjuk, hogy Strindberg nőgyűlölete és nőábrázolása csak irodalmi világ, és ép annyira kívül áll a valóságon, mint amennyire a múlté ma már a démoni Alice ruhája, de néha mégis megborzongunk, mert ezek a beteg emberek egyik-másik szavukban, mozdulatukban ránk emlékeztetnek.

A felújított darabot átdolgozott szöveggel hozta színre Somlay rendezése. A darab nyerseségei eltűntek, de a tragédia és a vígjáték groteszk keveréke állt elő, melyet a néző bizonyos fölény-nyel szemlél. Somlay Artur alakítása ezúttal is nagy művészi teljesítmény volt, de a nem hálás szerep nem ragadta meg igazán a közönséget. Peéry Piroska démoni nője ríktó volt.

SPECTATOR

Zenei életünk

A SZEGEDI FILHARMONIKUS EGYESÜLET évadnyitó hangversenye megfelelt a várakozásoknak. Tömör hangzás, jellegzetesen kiművelt összjáték jellemezte főleg Weber Bűvös vadász-nyitányát. Ritkán hallottuk a szegedi filharmóniát ilyen frappáns megnyilatkozásban. Örömmel állapítjuk meg, hogy ez a kiváló együttes mindjobban el tudja érni játék közben a kívánt illúziót, mindinkább fogékonnyá válik a finomabb művészi árnyalatok megéreztetésére. Kár volna azonban a vendégkarnagyot, Csilléry Béla dr.-t, a Székesfővárosi Zenekar igazgató-karnagyát csupán azért zárni ki a zenekar sikereiből, mert még fiatal. Epen a fiatalos hévnek válják dícséretére, hogy a Weber-nyitány hangzásai olyan erőteljesen, egységesen és mégis bölcs mérséklettel törtek fel. Csilléry dirigálása mértékletes volt, önuralommal és egyben komoly szak tudással és tekintélyes tapasztalati anyaggal felkészülve vezette aprólékos, gondos előkészítés után a zenekart Beethoven harmadik szimfóniájában, az Eroicában is. Dirigáló technikájában, amely már sokszor szinte túlságosan puritán, határozottan meglátszik az utóbbi idők nagy iskolázottsága, olaszországi tanulmányainak gyakorlati eredménye. Szerény, komolyságában is megnyerő egyénisége, amely az ember, és ezáltal még a dirigens mögé is elrejtí a patinás hegedűművészt, tárgyilagosan csak magát a művet akarja interpretálni, nem csinál a pódiumon akrobatamutatványokat, és ezért talán a külsőségekre vadászó törzs-koncertlátogatók előtt nem imponál eléggé. Az Eroicának azért mégis inkább csak két szélső tétele sikerült kifogástalanabban, a második tétel gyászindulója kissé gyors volt, a sforzandók itt-ott ellaposodtak, különösen pedig a kezdések, bevágások nem voltak mindig határozottak, akárcsak a scherzo-tétel kürtszólómai. Az ok talán inkább az, hogy zenekar és dirigens nem szoktak össze eléggé. Az Eroica fensége azért így is megrendített, és mindig újra feltehetnők a kérdést, hogy miért rajzolja Beethoven ennyire egyszerű eszközökkel egy hősi élet és halál nagyszerűségét — púzonok nélkül! — A műsoron szereplő Bruch-hegedűverseny kissé szintelennek, laposnak, érdektelennek tűnt fel, bár a vendégművész, Szegedy Sándor, az újvidéki konzervatórium tanára

szép felkészültséggel, alapos technikai tudással, de kissé megilletődve és kelténél kevesebb hajlékonysággal és hévvel játszott. A hangversenyt bevezető tartalmas előadásban Fricsay Ferenc, a szegedi filharmónia igazgatókarnagya, nemcsak az egyesület munkásságának eredményeire, hanem a műsorra kerülő szimfónia szépségeire is felhívta a figyelmet; — előadását a zenekar egyes tematikus részletek bemutatásával illusztrálta, Fricsay karnagy igen stílusos vezényletével. Szeged közönsége megelégedéssel veheti tudomásul, hogy Fricsay karnagy anynyi önfeláldozással és szaktudással igyekszik filharmóniánkat továbbfejlesztetni. Nagyon kíváncsiak vagyunk, hogy a zenekarnak vonóskarát mielőbb kibővítsék, hogy mind a vonós-, mind a fúvós-karban a szólamvezetők állandó jelleggel bíró tagjai legyenek a zenekarnak, nehogy ez a kiváló együttes, amelynek teljesítőképességét Fricsay karnagy fáradozásai ilyen magas színvonalra emelték, bármily esélynek kitéve működési lehetőségeiben korlátokba szoruljon, mert ez mind a színház operaelőadásait, mind pedig a templomkórusok ünnepi zenéjét is hátrányosan befolyásolná. Szeged közönsége telházal jutalmazta meg ezúttal is Fricsay Ferenc nagyjértékű kultúr-munkáját.

ZATHURECZKY EDE, a kiváló zeneakadémiai professzor és egészen rendkívüli tehetségekkel és művészi tudással megáldott hegedűművésznk is el látogatott Szegedre. Harmónia-bérletben rendezett hegedűestjét csak a legnagyobb elragadtatással hallgathattuk, és azzal a meggyőződéssel, hogy benne a mai hegedűművész-gárdának egyik legkiválóbbját ünnepeljük, akinek keze alól méltán kerül ki annyi jeles hegedűsünk. Változatos műsora nemcsak csupa technikai bravúrdarabból állt, mert mind a stílusosan előadott Locatelli-szonátában (B-dur), mind Schumann csodálatosan, szinte újszerűen és maian hangzó d-moll-szonátájának középtételeiben és Zsolt Nándor bensőséges melegségű Berceuse-ében páratlan finomsággal szólaltak meg hegedűjének fémhúrjai, — mert Zathureczky csak ilyeneken játszik. A tíz Bartók-féle gyermekdal is, így Zathureczky átírásában, szinte új fényt kapott, dallamszerűsége jobban előtérbe lépett és zongoraszólomának bizarr színei a hegedű légiesen finom hangjá-

ban nagyobb egységbe tömörültek. Még ennek a kiváló művésznek is legvégső erőtartalmakait tette próbára a Bach g-moll-szólószonáta fűgájának szólamszerkezete, míg a Presto-nak könnyedén folyó futamai, Suck appassionato-jának szenvedelmes világa, a Paganini-Capriccio jellegzetes fogásai, a Zathureczky remek átírásában előadott Francouer-rondó kecses dallamvonalai igen szépen érvényesültek, és a Hindemith-darab szépsége is kellemesen lepott meg. Zathureczky Szege-den ritkán látható tomboló sikert aratott és ebben a sikerében osztozott B. Rácz Lili, bajai zeneiskolai tanárnő, aki meglepő készséggel és rátermettséggel látta el a zongorakisíret művészi feladatát.

Az iskolán kívüli Népművelési Bizottság első kamarazenei hangversenyén RÖSLER ENDRE operaházi tag-ária- és dalestje szintén figyelemreméltó művészi esemény volt. Ismert klasszikus áriákat énekelt a jönevű művész igen kultúralt, hajlékony előadásban. Talán a két Schubert-dal, az olasz opera néhány remeke, egy Mozart-ária és általában a régi klasszikus operaművészet énekstílusa engedte legjobban érvényesülni hangja igazi csengését. Wehner Tibor zongoraművész stílusos, de kissé erős zongorajátéka mellett is jó felfogásban hangzottak el a modernebb Kodály- és Strauss-dalok.

K. I.

Művészet

A városi múzeumban a nyár folyamán Tápai Lajos állította ki képeit. A temperával festett zsánerképek tárgyukat főként a szegedi népéletből veszik. Művészi mondanivalójuk is a temperatechnikához igazodik, ennél fogva uralkodik bennünk a grafikus és dekoratív elem. Szerephez jutnak a vonalak és a nagy egységes foltok, melyek a domináló meleg barna, narancs, citrom, és fehér színekkel együtt hozzák létre a dekoratív képhatást. A virtuóz technika mellett a képek megjelenési formája szinte a plakátszerűségig egyszerű, mégis a plakát lényegétől az választja el, hogy a háromdimenziós képhatást megtartja.

Tápai festészetének fő értéke a rajzban rejlő jellemző erő és a komponáló készség, amely mindig ügyes elrendezésű, kiegyensúlyozott hatású képeket hoz létre. Alakjai karakterisztikus alföldi típusok.

A következő kiállító Csizmazia Kálmán nem komponál, hanem inkább a a természetet interpretálja. Munkáiban azonban nem nyilatkozik meg kialakult művészi felfogás. Képei szemlélésénél talán az új tárgyilagosság elvei jutnak először eszünkbe, de ezek alkalmazásában nem vonja le a végső következtetéseket, ezért nincs meg nála a plasztikai kiépítettség és a szigorú rajz. Ha pedig úgy akarjuk felfogni képeit, mint

naturalista szellemű ábrázolásokat, akkor hiányzik belőlük a festői lágy-ság, és az atmoszféra. Legjobban megoldott feladatai azok, amelyekben a vonalas hatás érvényesülhet. Arc-képein, bár hasonlítanak, ugyanaz a határozottan művészi magatartás mutatkozik meg. Egyébként művein meglát-szik, hogy azokat szeretettel és gond-dal készíti el.

Mihály István festői elindulása az első világháború előtti időre esik; akkor alakultak ki festői adottságai és ezekből következnek mai pikturájának jellegzetességei. Képei naturalista meg-látása természetfelvevételek, amelyeken az ezüstszerű atmoszféra dominál, s azok a legsikerültebb munkái, amelyek ezen látási mód elveit következe-ten keresztül viszi. Ilyenkor egy-egy tájképén finom líra ömlik el és több egészen pompás munka található kö-zük. Többször megkísérli a keveretlen narancs, utramarin, cinóber és más szí-nek élénk ragyogását kicsillagotatni a szürkés alaptónusból; ez azonban nála megbontja az egységet és diszharmóniát okoz. Ritkábban foglalkozik kom-pozíciókkal is, de ezekből hiányzik a szilárd szerkezet és erőteljes hatnak. Szorgalmas és talán a legtermékenyebb szegedi festő.

DOROGI IMRE

